Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi

4

İletişim Yayınları

Sadece İncelemek İçindir
Ücreti Yoktur
İnceledikten Sonra Siliniz ve Bulursanız Satın Alınız.

Levent Şahverdi Arşivi

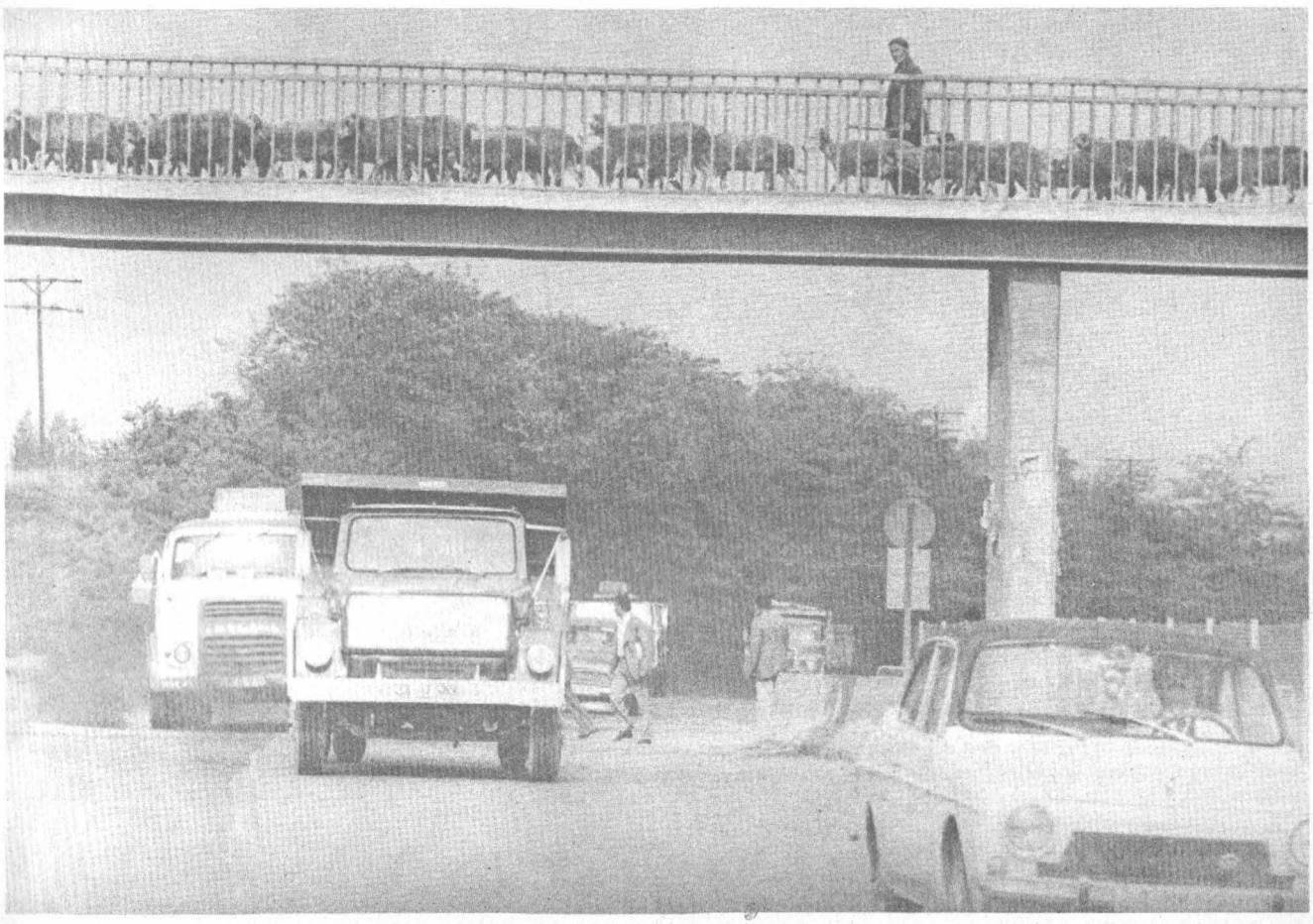
Cumhuriyet Dönemi

Türkiye Ansiklopedisi

4. Cilt

İletişim Yayınları

Levent Şahverdi Arşivi

KARAYOLU VE YAYA GEÇİDİ: Modernleşme çok zaman geleneksel hayat biçiminin içine "paraşütle iner gibi" geldiği için, değişik tarih çağlarına ait yaşama biçimleri bir arada varolabildi.

Bu yeni merkezin çeşitli ürünleri arasında "kanto" türü özellikle ilginçtir. Kantonun tam olarak ne zaman ve nasıl ortaya çıktığını bilemiyoruz. Genellikle, gene Batı'dan gelme bir yenilik olan tiyatronun bir yan uzantısı olarak geliştiği tahmin edilebiliyor. Oyundan önce aralarında kadınlar da olan şarkıcılar dansla karışık şarkılar söylüyordu. Bilinen en eski kantolarda Türk müziği ögeleri daha ağır basmakla birlikte gerek sözler, gerekse tempo değişikti. Sonraları kanto Türk müziğinden biraz daha uzaklaştı, ama uzaklaşmakla bilinen Batı müziği örneklerine de daha çok yaklaşılmış olmadı. Melodik, ritmik bir hafif müzik türü haline geldi (zamanın bir çok tanınmış Türk müziği bestecisi de anlaşılır ticari nedenlerle kanto bestelediler).

Kanto, söyleyenle dinleyenin yüzyüze ilişkide olduğu bir hafif müzik türü olduğu için, popüler zevke tam anlamıyla açıktı ve onun tarafından belirleniyordu. En dinamik yanı şüphesiz "kadın sahne sanatçısı"nı seyirciyle karşı karşıya getirmesiydi. Tahmin edilebileceği üzere, tiyatroda olduğu gibi burada da başlangıçta Müslüman olmayan kadınlar yolu açtılar.

Kendisi yeni bir tür olan kanto, çok çeşitli konulara yer vermekle birlikte, en çok günlük hayattaki yenilikleri, değişimleri vurgular. Yeni şirketlerde çalışan daktilocu kızlar, hemen kantoya yansır: "Daktilo, daktilo, şen şakrak daktilo/telefon başındayım alo". Şirket-i Hayriye, kadınlarla erkeklerin yanyana vapura binmeye başlamaları, "Rampada patlar bomba" kantosunun anlattığı, vapurun iskeleye yanaşmasıyla vapura binen kadınla erkeğin birbirlerine sürtünmelerinin titreşimine yol açar. Böylece kanto, bir çeşit magazin gazetesi gibi, günü gününe, İstanbul halkının her an değişen hayatının şoklarını mizahileştirerek, kadın şarkıcı yoluyla cinselleştirerek işler. Dansa uyan hızlı tempo, Türkiye'nin ilk *şehirli* hafif müziğinin örneğidir.

Cumhuriyet Döneminde Eğlence: Kanto, Cumhuriyetin ilk yıllarında da, aşağı yukarı 30'ların ortalarına kadar devam etti. Ama zamanla başka müzik türlerinin ortaya çıkması karşısında kayboldu. Cumhuriyetle birlikte öncelikle başkentte başlatılan "balo"lar toplumu Batılı eğlence tarzına alıştırma amacını güdüyordu. Politik anlamda önce kadroların, milletvekili ve yüksek bürokratların bu balolarda bulunması, modern Batı danslarını öğrenip yapması, böylece halka örnek olması bekleniyordu. Bu ilk aşamada sözkonusu çevrelerle yakın temasta bulunan, devletle ilişki içinde yükselmek

Levent Şahverdi Arşivi

HALK EĞLENCESİ SİNEMA: Batı'dan gelen alışkanlıkların bazıları tepki yaratırken sinema gibi araçlar başından beri tutkuyla benimsenmişti. Ellilerin sonlarında yalnız kahve ya da peynir kuyrukları değil, sinema gişesi kuyrukları da oluşuyordu.

isteyen yeni tip iş adamları da böyle eğlencelere katıldılar. Ankara'da bu yenilikler sürerken İstanbul'un belirli çevrelerinde Batı tarzı eğlence hayatı zaten biraz daha bilgili ve görgülü bir şekilde devam ediyordu. Dolayısıyla, yukarıdan gelen destek ve koruma altında, Türkiye'nin Osmanlı toplumundan beri Batılılaşmakta olan kesimleri istedikleri gibi eğlenecek ortamları, mekânları bulabildiler. Çoğalan gazinolar, müzikli lokantalar vb. yeni eğlence için en uygun yer olarak sivrildiler.

Batı'da moda olan danslar, tango, çarliston, fokstrot vb., çok kısa zamanda Türkiye'de tanındı. Hatta bunlardan "tango" gibi türler bir hayli yerlileştirildi. Anayurdu Arjantin olan tangonun dünyaca ünlendikten sonra bir "Rus tangosu" türü, "Yunan tangosu" türü ortaya çıktığı gibi bir "Türkçe tango" türünün de oluştuğu söylenebilir. Necip Celal, Fehmi Ege, Necdet Koyutürk gibi besteciler, İbrahim Özgür, Seyyan Hanım gibi şarkıcılar da bu türü hayli popülerleştirdiler (Münir Nurettin bile ilk plaklarından birinde tango söyler). Türkiye'nin belirli sınıflarından gelen birkaç kuşak insanın "duygusal eğitiminde" tangonun önemli yeri oldu.

Aşağı yukarı ilkin kantoda "kaç-göç" kurallarının tamamen dışında bir "kadınla karşılaşma" biçimi gerçekleşmişti. Çünkü kantonun bu "kamu eğlencesi" olarak koşulları, eski "kaç-göç"ün *kurallı kural-dışı*'sı olan cariye, rakkase gibi kurumlardan çok farklıydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise insanlar (şüphesiz belli kesimlerden gelen insanlar ve ancak belli yerlerde) birbirleriyle kalabalık arasında dans edebiliyorlardı. Gene de bütün bu "Batılılar gibi yaşama" gidişinin içinde büyük acemilikler, şaşkınlıklar, şoklar vardı. Vaktiyle, Osmanlı İmparatorluğu içindeki Müslüman olmayan azınlıklar öncelikle gözönünde bulundurularak açılmış olan yabancı okullarda okuyan Türk öğrenci sayısı Cumhuriyetten sonra iyice arttı. Bu okullar, düşünce düzeyindeki eğitimle birlikte hayatyaşama tarzı düzeyinde de Batılılaştırıcı aygıtlar olarak işlev gördüler. Buralardan yetişen "seçkin"ler tıpkı Osmanlı döneminin "saray" ya da "konak" mensupları gibi topluma *model* olarak sunuldular.

50'lerden sonra Batılılaşma daha oturmuş, kurumlaşmıştı. Sinemanın ve radyonun yaygınlaşması, basının etkisi Cumhuriyet kültürünü yaygınlaştırdı ve standartlaştırdı. Savaş yıllarında, olağandışı koşullardan ekonomik anlamda yararlanarak hatırı sayılır bir birikim yaratmış olanlar vardı. 50'lerin DP iktidarı bu birikimden de yararlanarak büyük ölçüde kapalı bölgeler halinde yaşayan Türkiye'de bir pazar ekonomisi oluşturmaya yöneldi. Karayolu ulaşımı, aynı zamanda bir "ekonomik-nimet-dağıtımı" şebekesi olarak işlemeye başlayan politik parti sistemi, hızlanan kentleşme ve sanayileşme günlük hayatı da yakından etkiledi. Batılılaşma bu dönemde daha özel olarak bir "Amerikanlaşma" biçimini aldı. Zamanın Cumhurbaşkanının Türkiye'nin "küçük Amerika" olacağını ilan etmesi, NATO'ya giriş, Marshall yardımı, *Missouri* zırhlısının gelişi (buna hazırlık olarak genelevlerin badana edilmesi gibi garip olaylar), azımsanmayacak sayıda Amerikalı görevlinin Türkiye'ye yerleşmesiyle birlikte bunların belirli Türk aileleriyle kurdukları dostluk ilişkileri, bunun sonucunda gene o belirli çevrelerin

Levent Şahverdi Arşivi

"TRAFİK", GİDİŞ-GELİŞ DEMEKTİR, AMA...: Kentleşme hızına planlama bir türlü yetişemediği için çoğalan araçlara yollar yetmez oldu. Motorlu taşıtlar arasında at arabaları bugün bile ara sıra görülüyor.

"P-X" mallarına karşı uyanan iştahları, "blue jean", "coca-cola" gibi Amerikan tarzı hayatın simgelerinin yaygınlaşması, görevi bitip Türkiye'den ayrılan Amerikalıların yaptıkları mezatlarda mallarının iç çamaşırlarına kadar kapışılması bu dönemin bilinen irili ufaklı olaylarıdır. Öyle ki, bu Amerikanlaşma o zamana kadar az çok homojen bir ideoloji olan Batılılaşmada bile bir bölünme yaratmış, "Klasik Avrupai Batıcılar" da bu ticari Amerikanlaşmaya tepki duymuşlardır.

Bu temeller üzerinde, 50'ler ve sonrasında Türkiye'nin günlük hayatında eğlence sektörünün önemi arttı. Kültürel ikileşme "alafranga/alaturka" ayrımını devam ettiriyordu. Ne var ki ana eğilim, bu ikisini bir şekilde birlikte barındırmaktı. Gazino bunu çeşitli yollardan sağlayan bir mekândı. Bir gazinonun programında ateş dansı, apaş dansı gibi gösteriler yapan Avrupa'dan gelme "artist" lerle birlikte "oryantal dansöz" bulunabiliyordu. Örneğin "strip-tease" de bu dönemde ilkin yabancı bar artistleriyle geldi, ama kısa zamanda peçe ve feraceyle çıkıp "Üsküdara gider iken" eşliğinde Osmanlı kılığından çıplaklığa geçen yerli "strip-tease"ciler de yetişti. Program arasında dans edilirken orkestra "slow" ya da "tango" gibi yavaş ritmlerle başlar, günün modasına göre "rumba", "samba", "swing" ya da "rock and roll" veya "ça ça" ile hızlanır, olay genellikle bu ritmlerden birine uydurulmuş "Aman Adanalı" ile sona ererdi. Bu karma nitelik günümüzde de büyük ölçüde sürüyor.

Alaturka "eğlence yeri" olma özelliğini devam ettiren yerlerde Müzeyyen Senar, Hamiyet Yüceses gibi şarkıcılar bu müziğin geleneğine ancak bir ölçüde bağlı kalabildiler. Klasik Türk müziğinin zaten kadın sesi düşünülerek bestelenmediği söylenir. Oysa bu dönemin yıldız şarkıcılarından çoğu kadın olmaktan başka, "gazino tarzı" denebilecek ayrı ve yeni bir söyleyiş biçimini oluşturmaları da kaçınılmazdı. Gene 50'lerde parlayan Zeki Müren ise gazino alaturkasında yepyeni ve bambaşka bir üslup yarattı.

Günlük Hayatta Teknoloji

Sanayi devriminden beri Batı dünyası teknik yenilik tekeline sahip. Bu bakımdan Türkiye'de günlük hayatın dokusu içinde beliren her teknik yenilik Batı'dan gelme bir nesne olarak tanındı ve yaşandı. Bunların kendi maddî-manevî ortamımız dışından gelen nesneler olması, çok

Levent Şahverdi Arşivi

zaman onlara yarı-büyülü, fetişistik anlamlar yüklenmesine yol açtı. Türkiye geleneksel olarak Batı'nın dışında olmakla birlikte aynı zamanda Batı'nın en yakın komşularından biriydi de. Bu durum, gelen yeniliğin hem çabuk gelmesine, çabuk yayılmasına, hem de hâlâ hafifçe "yabancı" kalmasına yol açıyor.

Örneğin gramofon, kendi çağında, bugünkü pikaplardan ya da "müzik setleri"nden daha çok heyecan yaratmış bir teknik araçtı, çünkü yeniydi ve bugüne göre oldukça statik olan günlük hayatta büyük imkânlar açıyordu. Nitekim gramofon kullanımının yaygınlaştığı yıllarda Odeon ya da Sahibinin Sesi (His Master's Voice) gibi plak şirketlerinin en büyük pazarının Türkiye olduğu söylenir. İlk aşamada şüphesiz yabancı müzik plakları vardı (bunların bir kısmı Türkiye içindeki azınlıklara hitap ediyordu), ama kısa zamanda buradan alınan müzik dışarıda plağa kaydedilmeye başlandı. Daha sonra Türkiye içinde plak şirketleri kuruldu (örneğin Rosenthal fabrikasında iki yüz işçi çalıştığını öğreniyoruz ki, bu o günün sınai istihdam ölçüleri içinde önemli bir sayıdır). Radyonun yaygınlaşmadığı bir dönemde plak, çokmerkezli bir kültürün aracı oluyordu.

Radyonun yaygınlaşması teknik yeniliklerin yarattığı Türkiye'ye özgü "tepki-kalıplarına" bir başka ilginç örnektir. Bu gibi araçlar, hayatın zorluklarından çok "boş-zaman" değerlendirmesine, eğlenceye yönelik oldukları halde Türkiye'de kitlelerin tüketim tercihlerinde ön sıralarda yer almışlardır. Sözgelişi birçok aile telefon ya da buzdolabına oranla, radyo sahibi olmaya öncelik vermiştir. Radyo, ev içinde, salonun başlıca eşyalarından biri olarak merkezi bir yere konmuş, salonda oturuş düzeni -şimdi televizyonda olduğu gibi- ona göre ayarlanmıştır. Benzeri elektrikli araçlar gibi, bu araçları icat etmiş ülkelerde kimsenin aklına gelmeyecek şekilde süslenmişlerdir. Buzdolabının üzerine dantelli örtüler yayılıp bunların üstüne de çeşitli bibloların konması gibi. Özellikle kırsal kesimlerde radyo ilginç tepkilerle karşılandı. Örneğin bazı evlerde kadınlar radyo dinlerken başörtüsü bağladılar (çünkü içinden erkek sesi geliyordu).

Radyo, daha önce başladığı halde, özellikle 50'lerin yaygın fenomeni oldu. Benzer bir dalga 70'lerin başında televizyonla yaşandı. Henüz herkesin bu araca sahip olmadığı dönemde televizyonlu evlere giden misafir bolluğu, bunlara "telesafir" adı verilmesi, "Kaçak" gibi popüler programlar sırasında sokakların boşalması (ve TV'nin bitiş saatinde yeniden dolması) bugün hâlâ taze anılardır. Nitelikçe bütün eksikliklerine rağmen televizyon bugün de kitlelerin bir numaralı eğlence aracı. Popüler diziler ve eğlence programlarının yanı sıra reklamların bile eşit ilgiyle izlenmesi, olayı çoktan kanıksamış Batı'ya göre henüz *"naif"* bir ilginin göstergeleri. Ama son dönemin özelliğinin bir örneği olarak bugün de bir "renkli televizyon" ve "video" salgını var.

Bir vakit geçirme aracı olarak bu derece merkezî önem kazanan bu kitle iletişim araçları politik bakımdan da doğal olarak son derece belirleyici olmaya devam ediyorlar.

Sinema da eğlence hayatı içinde teknolojinin sonuçlarının yarattığı önemli bir yeniliktir. Yukarıda sayılan yenilikler gibi burada da başlangıçta sinemada seyredilen filmin yanı sıra, böyle bir olayın *mümkün olması,* başlı başına bir ilgi kaynağı olmuştu. Zamanla sinema da insanların hayatını belirleyen bir teknik araç haline geldi. Dünyanın her yerinde olduğu gibi sinemanın yıldızları insanların yarı-resmî putları, "idol"leri yerine geçtiler. Çeşitli dönemlerde Rudolf Valentino, Walter Pidgeon, Charles Boyer, Robert Taylor ve benzerleri yeni hayatın romantik kahramanları olarak hayran kazandılar, modalara öncülük ettiler. Marlene Dietrich'in *Mavi Melek*'i gibi bazı filmler herkesin aylarca konuştuğu konular arasına girdi. 50'lere gelindiğinde sinema artık yerleşmiş bir kurumdu Türkiye'de. Ama bu dönemde de, belli bir *mekân* olarak, günlük hayat içinde stratejik bir önem kazanıyordu. Örneğin cumartesi günü Yeni Melek sinemasında matinelere gitmek okullu gençlik için, yalnızca film seyretmeyi aşan, flörtle de yakın ilgileri olan, eski zamanın "mesire"si türünden bir olaydı.

Teknolojinin eğlence dışında varoluş biçimine, özellikle günlük hayat içindeki yerine gelince, ilkin elektrikli ev eşyaları düşünülebilir. Sanayileşmemiş Türkiye'de besin ucuzdu, giyim kuşam görece ucuzdu, insan emeği bayağı ucuzdu. Buna karşılık buzdolabı, çamaşır makinesi gibi ithal edilen araçlar bir hayli pahalıydı. Bir buzdolabı markası olan "Frigidaire" o zaman çok yerde buzdolabının genel adı olarak kullanılırdı. 50'lerin ortalarına kadar İstanbul'un telefon numaraları hâlâ beş haneliydi (aynı tarihlerde İzmir'de dört haneliydi). Bu alanda büyük dalga 60'larda, ilkin montaj niteliğinde olan yerli sanayinin gelişmesiyle başladı. "Dayanıklı tüketim malları"nın bu şekilde görece ucuzlaması son derece aç bir iç pazarla karşılaştı ve kısa zamanda pek çok aile peşin para ya da taksitle bu araçlara sahip oldu.

Bu alanda ikinci furya ise 70'lerin başında, Almanya göçünün bir yan-sonucu olarak başgösterdi. Bu dönemde, kalitesi düşük yerli mallara karşılık Avrupa'dan genellikle kaçak olarak getirilip satılan eşyalarda büyük artış görüldü. Ayrıca getirilen mallar çeşitlendi; "mixer", "blender" gibi, daha önce pek fazla ihtiyaç duyulmamış nesneler bazı evlerin vazgeçilmez eşyaları arasına girdiler.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye çapında ulaşımın sağlanmasında demiryoluna ağırlık verilmiş, ama demiryolu ağı yeterince geliştirilememişti. 50'lerde önemli bir strateji değişimiyle karayoluna dönülmesi motorlu taşıtın önemini artırdı. Anadolu'da yaygınlaşan yollar üstünde kamyon ve otobüsler çoğaldı. Aynı zamanda tarımda makineleşme hızlandı. Menderes iktidarı ayrıca İstanbul gibi büyük kentlerde yeni yollar açmasıyla hatırlanır. Ama motorlu taşıtların her türlüsünün önem kazandığı bu dönemde sözkonusu taşıt sayısı henüz pek fazla değildi. Türkiye'de motor sanayii kuruluncaya kadar da ancak sınırlı oranlarda artacaktı. Televizyon ve elektrikli ev araçları ile birlikte motorlu taşıtlar ve özellikle otomobillerin sayıca çoğalması da yetmişlerin başlarına raslar. Yerli otomobil fabrikalarının kurulmasıyla iç pazarın bu alanında da hüküm süren açlığına cevap verilmiş oldu, ama aynı zamanda trafik altyapısının yetersizliği yüzünden trafik, içinden çıkılması gittikçe güçleşen bir sorun haline geldi.

Otomobil (özel ya da taksi) tüketim alışkanlıkları gitgide derinleşen Türkiye'de önemli statü simgelerinden biridir. Bu alanda da kullanılan aracın yerli ya da yabancı olması statüde önemli ayraçlar arasındadır. Bütün şehirlerde otomobille yaz tatiline, hattâ hafta sonunda şehrin uzak köşelerine gitmek gibi âdetler yaygınlaşırken, trafik tıkanıklığı da bir günlük hayat parçası oldu.

Özellikle halk arasında motorlu taşıt kullanımının bir takım fetişistik alışkanlıklara yol açması beklenir bir şeydi. Bun-

Levent Şahverdi Arşivi

AÇIK HAVA KAHVESİ: Uygarlık değişiminin dolaysızca yansıdığı ve gözlenebildiği bir alan, giyimdir. Cumhuriyet dönemi boyunca Batı'nın giyim modaları Türkiye'ye de girdi. Açık hava kahvesinde Çarliston saç biçimleri, bantlı hasır şapkalar vb.

ların başında taşıtın bir ev mekânı gibi süslenmesi gelir. Süslerin ötesinde, son dönemdeki yasaklamaya kadar bu araçlara sahibinin ya da sürücüsünün kişiliğini, hayat anlayışını, değerlerini yansıtan yazılar da asılıyordu. Böylece motorlu araç, aynı zamanda bir kişiliği de dile getirmeye, hattâ bir ölçüde başkalarıyla iletişim kurmaya yarıyordu. Bunlardan başka radyo ve teyp motorlu taşıtın vazgeçilmez bir parçası oldu. Böylece sözgelişi minibüs gibi çok sayıda yolcu taşıyan araçlar neredeyse "müzik-hol" işlevi görmeye ve günümüzün "arabesk" adıyla bilinen müziğini yaymaya başladılar. Örneğin bir teyp, minibüsün vites kolu kadar gerekli bir parçası haline gelmiştir.

Bu bölümde sözü edilen -ve edilmeyen- bütün makinelere karşı yarı insanca bir davranış biçimi de Türkiye halkının günlük hayat alışkanlıklarından biridir. Bozulan arabayı kırmızı biberle "tedavi etmek"ten iyi çalışmayan televizyonu yumrukla hizaya getirmeye kadar bir dizi örneği sayılabilir bu davranışın. Bu tutumlar makineyi *icat etmeksizin kullanmanın* sonucu sayılabilir ve makineye (ya da teknolojiye), onu icat etmiş olan kültürün dışında oluşmuş bir mantıkla bakmak şeklinde açıklanabilir. Böylece teknoloji ve yerli koşulların yanyana gelmesi, her zaman "uyumlu" olmayan çok çeşitli biçimler alabilmektedir.

Giyim/Kuşam

Bir yanıyla insanın temel ihtiyacı olan giyim, her zaman belli kültürel belirlenimlere uyarak "temel ihtiyacın" ötesinde anlamlar kazanmıştır. Giyim aynı zamanda bir kişisel "dışavurum" aracıdır ve kullananın kişiliği hakkında bir mesaj verir. Bunu yapmasının araçları şüphesiz içinde yer aldığı kültürel bağlama göre biçimlenir.

Giyim, bir kültürün en dolaysız ögelerinden, kolayca gözle görülür parçalarından olduğu için, kültürel bir bocalama geçiren Türkiye'de bir hayli eski zamanlardan beri şu ya da bu biçimde gündemde bulundu. Kültürel değişim dürtmesi de çoğu zaman yukarıdan aşağıya, devlet eliyle geliştiği için gündemde bulunuş biçimi genellikle bir zorlamaya tekabül etti. Rusya'da Büyük Petro'nun bürokratlara sakallarını kestirmesi gibi Batılılaşma zorunluğunu duymuş toplumlarda bu durumlara sıkça raslanır.

III. Selim'in Nizam-ı Cedid'i giyimdeki yeniliğiyle de sarsıcı olmuştu. II. Mahmut'un fesi getirmesi daha büyük tepkilerle karşılaştı ve kan dökülmesine bile yol açtı (tıpkı sonradan fesin yasaklanması gibi). Özetle, giyimin bir kültürel değişim göstergesi olma niteliği Osmanlı devletinden devralınmış bir şeydir. Aynı zamanda, değişimin yukarıdan aşağıya zorlanması sonucu, bir giyim tipinin bir

Levent Şahverdi Arşivi

sınıfsal/eğitimsel konuma tekabül etmesi de aynı tarihin bir başka yansonucudur.

"...İstanbul'da iki devir oldu: Biri İstanbulin; diğeri redingot devri... Osmanlılar hiç bir zaman bu İstanbulin devrindeki kadar zarif, temiz ve kibar olmadılar. Tanzimat-ı Hayriye'nin en büyük eseri, İstanbulinli İstanbul Efendisidir. Bu kıyafet dünyaya yeni bir insan tipi çıkardı ve Türkler bu kıyafet içinde ilk defa olarak vahşi Asya ile haşin Avrupa arasında gayet hususi yeni bir millet gibi göründü. Yaşayış ve giyiniş itibariyle Şimal kavimlerinden daha sade ve düşünceli olan bu millet, duyuş ve düşünüş itibariyle Akdeniz kıyılarındaki medeniyetlerin hülâsası şeklinde tecelli ediyordu. Ağır kavuklu, alacalı, kesif Yeniçerilerin demir çarıklarının çiğnediği bu toprakta hangi tohum, hangi hava bu çiçeği veriyordu? Zira bu beyaz pantalonlu, beyaz yelekli ve lükstrin kaloşlu Türkler, ince bir hattan ibaret endamlarıyle biraz evvelki boğum boğum adamlara hiç benzemiyorlardı. Sultan Mecid devri ricalinin, Halet Efendi muassırlarının çocukları olduğuna kim ihtimal verebilir? Bunlar, boyunlarından ipekli bir mendille boğulmuş solgun benizleriyle onların cebir ve huşunetinden ürkmüş kimseler gibiydiler. Hepsi de umumi işlerden çekinir, hiddetlerinde ve hazlarında ölçülü, namuslu aile babaları ve kibar konak sahipleriydiler.

Bizde Çerkes halayıkları, harem ağaları, Boşnak bahçıvanlarıyla büyük ev hayatı asıl bu devirden başlar. Yüksek rütbeli devlet adamlarının tesis ettikleri Osmanlı kibarlığının kundağı canfes astarlı ve serapa ilikli İstanbulin idi.

Sonra redingot devri geldi ve redingotun içinden yarı uşak, yarı kapıkulu, riyakâr, adi bir nesil türedi. Bu neslin en yüksek, en kibar simalarında bile bir saray hademesi hali vardı. Çoğu, İkinci Abdülhamit Han devri ricalinden olan bu adamların her biri bir hile ile efendilerinin arabasına binmiş seyisleri andırıyorlardı. Bunların elinde İstanbul'da konak hayatı birdenbire köşk hayatına intikal ediverdi. Ne yaşayışın, ne düşünüşün, ne giyinişin üslubu kaldı; her şey gelenek dışına çıktı; her beyni tatsız ve soysuz bir Arnuvo ve bir Rokoko merakı sardı; binalarımız, eşyalarımız, elbiselerimiz gibi ahlâkımız, terbiyemiz de rokokolaştı. Abdülmecit devrinin o ağır, zarif ve için için gelenekçiliğinden eser kalmadı..." (Yakup Kadri Karaosmanoğlu: *Kiralık Konak).*

ESKİ ABDULLAH EFENDİ LOKANTASI: Beyoğlu'nda, Rumeli Han'daki Abdullah Efendi Lokantası Batı yemekleriyle birlikte geleneksel Türk yemeklerinin de en iyisini yapmasıyla namlıydı ve nitelikçe lokantalar arasında birinci sırada yer alıyordu.

İstanbulini de, redingotu da giyenler, üst sınıflardı. Alt sınıfların giyinme üslubu da çeşitli etmenlere bağlı olarak değişmekteydi (örneğin ulusal, bölgesel üslupların yok olması, yoksulluk nedeniyle derme çatmalaşma gibi etmenler). Ancak, Osmanlılar son dönemdeki fesleriyle olsun, başka kılık kıyafet özellikleriyle olsun, taklit ettikleri Batı'ya karşı bir farklılık korumakta kararlıydılar. Cumhuriyetten ve özellikle "kıyafet inkılâbı"ndan sonra Batı tek ölçü oldu ve buna uymayan giyim tarzları yasaklandı. Böylece Cumhuriyet döneminde giyim/kuşam zorunlu olarak politik bir anlam kazandı. Yalnız, kapalı Müslüman toplumunda kadın giyimine müdahale etmenin fazla tepkiye yol açacağı düşüncesiyle burada yasal tedbir getirilmedi ama "çarşaf" gibi giyimlerin resmî otoritenin hoşuna gitmediği her şekilde belli edildi. Bu koşullarda dinî muhalefet, yasaların yasakladığından vazgeçmek zorunda kalsa da, yeni çerçeve içinde kendi farkını açıkça gösterecek yeni kılık özellikleri buldu: Bere, takke vb.

Seçkinler bu değişikliklerden sonra Batı modalarını da rahatça izlemeye başladılar. Bobstil, çarliston giyimleri Türkiye'de de görüldü. Resmi ideolojinin seçkin giyim örneklerinin yanı sıra bir de özellikle Batılılaşmayı fikren benimseyip maddi imkânları yetmeyen görece yoksul (daha çok küçük memur) kesimlerinin "Sümerbank tipi" denebilecek bir üslubu oluştu. Bu değişimlerden en az etkilenenler, giyime en çok "temel insan ihtiyacı" bağıyla bağlı kalan köylülerdi. Ama onlar da kasket gibi yeni sürüm mallarına alıştılar (Batı'da ise kasket, köylülerin değil, işçilerin yaygın başlık tipidir).

50'lerin sonuna kadar İstanbul'da "şık" giyim, Mayer, Kolaro, Baker, Lyon, Lazzaro Franko, Amiralis gibi azınlık dükkânlarından yayıldı. Aynı dönemde, Batı "görgü"sü olmadan Batılılaşmaya çalışan kesimlerde de "naylon" salgını patlak verdi. Erkeklerde naylon gömlek, kadınlarda naylon çamaşır bir şıklık aracı sayıldı. 60'larda Batı modalarıyla daha sıkı bağlar kuruldu (çünkü refah artmış ve zenginler arasında giyim daha hayatî bir önem kazanmıştı). Bu dönemin giyimde, konfeksiyonda yeni adı Vakko'dur.

Cumhuriyet dönemi boyunca kadın giyimi psikolojik bakımdan daha sorunlu olmuştur, çünkü cinsel tabular burada ister istemez önemli bir rol oynamaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Şehirli kadınlar açısından sorun, potansiyel olarak Batı taklitçiliği ile istediği gibi giyinme özgürlüğü arasında bir yerlerde yatmaktadır. Sözgelişi bir dönemde Batı'dan "mini-etek" modası gelmiş, burada da modaya uyan birçok genç kadın çıkmıştı. Bir bakıma, bu giyim biçiminden en çok tedirgin olanların da bizzat modayı uygulayanların bazıları olduğu söylenebilir, çünkü onlar da tabuların gücünü kendi içlerinde taşımaya devam ediyorlardı.

Türkiye'nin giyinme alışkanlıklarında önemli bir dönüm noktası Almanya göçü oldu. Bu olay, aslında, o zamana kadar kılığında geleneğe daha fazla bağlı olan halkın, düşünsel muhafazakârlıktan çok maddî imkân nedeniyle geleneksel kaldığını kanıtlamış sayılabilir. Çünkü Almanya'dan gelenler çok zaman yalnız Türkiye'deki akrabaları değil Avrupalılar açısından da bir hayli "eksantrik" sayılabilecek kılıklardaydılar. Öte yandan geleneksel kültür ve değerler çevresinden uzaklaşmış olmanın da bu değişiklikte payı olması gerekir.

Son dönemde gecekondulaşma özellikle kadın giyiminde yenilikler yarattı: En çok bilinen örneklerden biri etek altına giyilen erkek pijaması pantalonudur. Kısmi bir şehirleşme ile maddî zorunlulukların ve aynı zamanda geleneksel değer yargısı kalıntılarının bir karışımı olan bu gibi kılıkların geçici olduğu, daha ikinci kuşaktan gecekondu sakinlerinin toplumun daha yerleşik giyim alışkanlıklarını benimsemeye başladığı söylenebilir.

60 sonrası politikleşme de giyimde bazı yeniliklere yol açtı. Burada bir yönsem, devrimci kesiminkidir. Yarı-seferî olmayı ideolojik açıdan benimseyen bu kesim, parkaları ve postallarıyla resmiyet-dışı bir askerî giyim alışkanlığı yarattı. Buna karşılık bir de dinci tepkinin yeni bir buluşu olan "sıkma-baş" modasının sözü edilebilir. Dinine bağlı, geleneksel Türk kadınlarının manto, eşarp ve kalın çorabından da, daha fanatik ve estetik dışı bir dinciliğin üniforması olan çarşaftan da farklı olan bu giyimi genellikle oldukça varlıklı bir kesimin benimsediği, kullanılan malzemenin pahalılığından gözlemlenebiliyor. Aynı zamanda, verilen İslamî mesaja karşılık, böyle giyinen kadınların politik bir militanlığı benimsemiş insanlar olarak erkekleriyle ilişkilerinde daha eşit ve bağımsız kişilikli oldukları da göze çarpıyor.

Son yirmi yıldır Batı dünyasında giyim, özellikle genç kuşak arasında toplumdan farklılık mesajını vermenin başlıca aracı olarak algılanıyor. Oralarda çıkan Hippie, Skin-head veya Punk gibi ideolojisini önce kılığıyla teşhir eden akımlar Türkiye'de henüz popülerleşmemiştir. Toplumda bugün bile bu tür "aşırılıklara" hoşgörülü olmayan bir yapının bulunması da, bu akımların şimdilik yaygınlaşmamasının nedenleri arasında sayılabilir.

Klasik giyim biçimlerinde Batı dünyasında "terzi", en pahalı konfeksiyondan daha pahalıdır. Türkiye'de ise konfeksiyon da bir *Batılı yenilik* olma özelliğini hâlâ koruduğu için, bazı istisnalar dışında durum böyle değildir. Ancak giyimin önemi pek çok toplumsal tabaka açısın-

BURSA'DA İSKENDER KEBABI: Lokanta kültürünün yayılması geleneksel Türk yemekleri yapan lokantaların da popülerleşmesine yol açtı. Bir sonraki aşamada ise bu lokantalar ticarileşti. Bursa'da kurumlaşan İskender'de, ilk sahibinin resimde görülen oğlu, kömürle pişen döneri kendi keser ve hazırlarken.

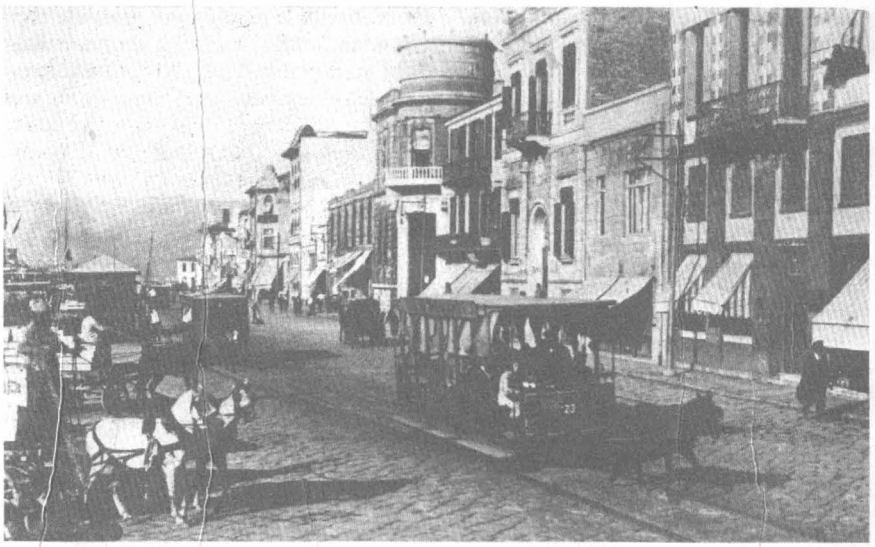
MÜSLÜMANLAŞMIŞ HAMBURGER: Çağdaş kapitalizm, kolay ve ayaküstü yeme içme alışkanlığını kaçınılmazlaştırır. Gastronomi merakıyla ünlü Paris'te bile Wimpy Bar açılırken Türkiye'de köfteleşmiş hamburgerin yayılması şaşırtıcı olmamalı.

Levent Şahverdi Arşivi

dan geçmişe oranla fazlasıyla artmıştır. Bu da tüketim toplumlarının genel gidişine uygundur.

Türkiye tarihinde çeşitli dönemlerde giyimin toplumu dönüştürmede bir zorlamaya uğraması, modern giyimde geleneksel stilizasyon yapılamaması sonucunu getirdi. Örneğin Hindistan gibi böyle bir zorlamaya başvurulmamış bir toplumda, insanlar geleneksel kılıklarıyla da ("sarî"li kadınlar), uygun gördükleri yer ve zamanda Batı kılıklarıyla da gezerler. Bugün bölgeleri sürekli birbirine açılan dünyada, Batı kendisi de, bu gibi kılıkları adapte edebiliyor. Böylece, kimono, hatta sarî, Batılılarca da giyilebiliyor. Ayrıca, bir gelenekten çıkan bir giyim biçimi "stilize" edilerek moda olabiliyor. Bu arada, gene Batı'dan çıkan "stilize şalvar" modası, kimsenin böyle bir şeyi düşünemediği Türkiye'ye de girebildi.

Geleneksel kumaşlar, motifler vb. "kitle-tüketimi"ne uygun biçimde stilize edilemediği için, Olgunlaştırma gibi kurumların ya da özel terzilerin "kaftan", "şalvar" benzeri "kreasyon"ları, ancak en zenginlerin, özel anlarda kullanabileceği özel kılıklar olarak kalıyor.

ATIN SALTANATI: Bir dönemin ulaşımında başlıca güç beygirdi. Arabalardan başka tramvayları da atlar çekiyordu. İzmir'de bir atlı tramvay.

Yeme/İçme

Dünyada üç temel mutfağın Çin, Fransız ve Osmanlı mutfakları olduğu söylenir. Her üç toplumda da zengin ve çeşitli yöresel mutfaklar ve bunlardan öğrenilen yemekleri inceltip zenginleştirecek merkezî "saray"lar vardı. Osmanlı mutfağının öbür ikisinden ayrılan bir yanı, yöreden başka çeşitli etnik ögelerin yemeklerini de özümleyebilmesiydi. Böylece böreklerin yanı sıra zeytinyağlı sebzeler, acılı kebapların yanı sıra balıklar ya da tencere yemekleri gibi oldukça heterojen pişirme tarzları bu mutfağa ciddi bir zenginlik ve çeşitlilik kattı.

Ev yemeği ile dışarıda yenen yemek her toplumda az çok farklıdır. Türkiye'de lokantalar öteden beri yaptıkları işle belli bir uzmanlaşmaya da gitmişlerdi: Belirli yemekleri pişiren aşevleri ve bunların yanı sıra işkembeciler, börekçiler, kebapçılar, mezeleriyle tanınan meyhaneler, ayrıca da tatlıcılar, muhallebiciler vb. vardı. Ancak, büyük ailelerin oturduğu, bir kısmında mutfakta birçok kişi çalışan Osmanlı evlerinde yemek bir hayli ayrıntılı, özenli bir biçimde pişerdi.

Batılılaşma her alanda olduğu gibi yeme/içme alanında da yeni alışkanlıklar yarattı. En başta, yeme biçimi (başlangıçta bilinen sınırlı çevrede) değişti: Taşınabilir sini yerine sabit yemek masası ve sandalye (tabii bunlara uyan dik oturma biçimi), ayrıca çatal, bıçak vb. Bu yemek yeme biçimini öğrenip evinde uygulayan aileler dışında Pera'nın modern lokantaları da toplumsal bir model oluşturmuş olmalıdır. Batı yemekleri yalnız tat bakımından değil, bütün bir düzenleniş tarzı bakımından da farklı biçimler getiriyordu (soğuk yemek mi önce, sıcak yemek mi, vb.).

Zaten kozmopolit bir yapıya sahip olan Türk mutfağının Batı yemekleri karşısında yok olmasını gerektiren bir neden yoktu. Nitekim birçok lokantada hâlâ iki türden yemek bir arada bulunuyor. Ama Osmanlı mutfağı gene de birçok özelliğiyle kayboldu. Bu, yemek geleneklerinin bir kısmını kaybeden başka toplumlarınkinden daha değişik bir durumdur. Örneğin Fransa'da ve İngiltere'de bazı eski yemekler, yapılmaları modern koşullarda çok güç olduğu için unutuldu. Türkiye'de ise unutma nedeni yalnızca güçlük değildir. İnce bir mutfağın varolma koşullarından biri, maddî imkânı kültürel gelişmişlikle birleştirebilen seçkinlerdir. Türkiye'de özellikle 50'lerden sonra ortaya çıkan zenginlerin kültürel gelişmişlikten büyük ölçüde yoksun oldukları için bir lokantada kendilerine yemeğin sunuluşu, yemeğin lezzetinden daha önemlidir. Özellikle günümüzün pahalı lokantalarında (ve onları taklit eden orta halli yerlerde) "servis" bir çeşit köle emeği sunarcasına işlenmiştir; pervane olan garsonlar ikide bir tablaları, tabakları değiştirir, mezeleri, yemekleri dağıtır, vb. Ama listelerde adı yazılı yemeklerin gereği gibi pişirilmiş olanını bulmak çok zordur. Çünkü bu yemeklerin asıl tadını bilen ve hatırlayan yoktur.

İyi bir mutfağın seçkinleri içermeyen ikinci koşulu, yöresel mutfakların devam etmesi ve ev yemeğinde özenin korunmasıdır. Türkiye'de yöresel yemekler safiyetlerini büyük ölçüde koruyor; buna karşılık, özellikle büyüyen kentlerde bir ölçü karışıklığı gözlemleniyor. Küçük bir örnek vermek gerekirse, lokantaların yemeği süslemek için yerli yersiz her tabağa maydanoz koymaları sonuçta bir ulusal mutfakta bulunması gereken tat farklılaşmasını etkileyebiliyor ve bir model oluşturduğu için yaygınlaşıyor. Aynı zamanda geçim koşullarının ağırlaşması evde pişen yemekte azami ekonomiyi gerektiriyor. Hayatın tüketim toplumu normlarına göre dışadönükleşmesi evde yemekten tasarruf edip giyime kuşama para artırmaya, haftanın belirli günlerinde daha çok "statü kanıtlaması" halinde dışarıda yemek yenmesine yol açıyor.

Laikleşme öncesinde Türkiye'de içki içmenin, özellikle kamuya açık yerlerde içki içmenin belli güçlükleri vardı. Buna rağmen meyhane, toplumda yerleşmiş bir kurumdu. Cumhuriyet sonrasında hayata kadınla erkeğin birlikte katılması alışkan-

Levent Şahverdi Arşivi

lığı gene katı tabularla çeliştiği için kadınların gidebileceği içkili yerler bir sorun haline geldi. Başlangıçta seçkinlere özgü Batılılaşmış mekânlar bu amaca hizmet ediyordu. Zamanla, toplumsal evrim içinde, kadınlara tanınan alan genişledi. Örneğin İstanbul'un Çiçek Pasajı ya da Kumkapı gibi yalnız erkeklerin gittiği meyhaneleriyle tanınmış yerlerinde kadınların varlığı alışılmış bir olgu haline geldi. Buna rağmen bir veya birkaç kadının yanlarında erkek olmadan içkili bir yere girmeleri hâlâ yadırganır ve sorun yaratabileceği için bilinen birkaç mekân dışında pek uygulanmaz.

Türkçede "lokanta" anlamına gelen kelime "aşevi" idi ("aş" kelimesinin de aslı Farsçadır). Lokanta İtalyancadan alındı. Bu ikili, birinin "halk tipi" öbürünün "şık" ve "Batılı" olacağı biçiminde bir süre kullanıldıktan sonra, Türkçede başka herhangi bir dilden daha çok sayıda imlâ biçimi olan "restoran" da devreye girdi.

Osmanlı döneminin son günlerinde Pera'da çeşitli Avrupa mutfaklarını temsil eden lokantalar açılmıştı. Fransız, Alman, İtalyan tipi yemekler vardı. Aynı zamanda, Osmanlı yemeğinin geleneğine göre piştiği lokantalar da eksik değildi. Örneğin Abdullah Efendi, bu ikincinin en bilinen örneklerinden biridir. 30'lara doğru bir alanda yoğun sayılabilecek Rus göçmenlerinin gelişi, Türkiye'nin lokanta yemeği alışkanlıklarına damgasını vurdu. Novotni, Nisuaz gibi Rus lokanta ve pastahaneleri, sonradan Rejans, belli başlı Rus yemeklerini (borç, strogonof, kiyevski) yaygınlaştırdılar. Ankara'da Karpiç de aynı işlevi gördü. Dikkat edilirse, bugünün lokantalarında, yemek listelerinin Batı kökenli yemekleri arasında bu Rus yemekleri standartlaşmıştır.

30'larda Pera'da Abdullah Efendi ve Novotni'den başka, Georges, Maksim, Kohut, Geno, Tokatlıyan, Turquoise gibi lokantalar vardı. Genellikle iş semtleri zengin iş adamlarının öğle yemeklerinden ötürü, önemli lokantalar barındırır. O zaman adı Voyvoda Caddesi olan Bankalar'da Foscolo ve Gämbetta vardı (ve benzer bir yer olan Bahçekapı'da Borsa, Konyalı, Ege lokantaları). 50'lerde parlayan Pandeli de Türk yemek ve tatlılarını en iyi yapan lokantalar arasına girdi.

60'lardan sonra, yukarıda değinilen "kültürsüz zenginler" ortamında lokantalar çoğalır ve gösterişlileşirken, nitelikleri düştü. Ekrem Yeğen, Emin Efendi gibi kurumlaşmış lokantalar yok oldu, kalanlar da yeni koşullara uydu. Yemeye, içmeye geleneksel olarak bir hayli meraklı olagelmiş bir toplumda, bugünün lokantaları, özellikle de "lüks" konumda olanlar, iddialarının oldukça gerisinde bir nitelik düzeyincleler.

GÜZELLİK DEĞİŞKEN BİR KAVRAMDIR: Cumhuriyetin ilk yıllarından beri, dünya güzellik yarışmalarına katılmak (bugünkü Eurovizyon'da da olduğu gibi) Batı dünyasıyla bütünleşmenin parçası sayılmıştı. 1929 Yarışmasında (sol başta 11 numara) Feriha Tevfik kraliçe, 31 numaralı Semine Hanım ikinci, Matmazel araksi ise (sağ başta) üçüncü seçildiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Gezme/Tozma

Doğruluğu kesin olmayan bir söylenti, eski Osmanlı-İstanbulluların ne kadar az gezdiklerini kanıtlar: İki İstanbullu serüven olsun diye, kayıkla bir geceliğine Boğazın Anadolu yakasına geçip bir gece kaldıktan sonra evlerine dönmeye karar vermişler. Bu amaçla kayık donanmış, mangaldan cezveye, kap kacağa, yorgana, hatta korunmak için iki bekçi köpeğine kadar uzanan öte beriyle istediklerini gerçekleştirmiş, sonra da *Kayıkla Bir Cevelan* adını verdileri bir seyahatname yazmışlar. Bu bir abartma da olsa, Osmanlıların hele eğlence için gezip tozmalarının, imkânlarının kısıtlılığı nedeniyle, oldukça sınırlı olduğu bilinir. Öte yandan, geniş topraklar işgal eden bir imparatorlukta çeşitli türlerden işler nedeniyle yolculuk her zaman süregelmişti. Bu amaçla yeterli bir han, kervansaray ve hatta sarnıç sistemi kurulmuştu. Sürekli seferler, iskânlar, iç isyanlar, ayrıca haberleşme, para ve mal aktarımı, ticaret dolayısıyla yolculuk vardı. Ama bunun yanı sıra gezmek, yer görmek gibi şeyler kendi başına bir amaç olmuyordu. Evliya Çelebi ile Karacaoğlan, çok yer gezmiş olmalarına kendileri de şaşmadan edemezler, çünkü gezmenin bu türlüsü olağanın bir hayli dışındadır.

Osmanlılığın son döneminde gezenler, öncelikle zorunlu nedenlerle bir yerlere giden bürokratlardı. Köylü ve kasabalılar arasında dar bir çevrenin dışına hiç çıkmamış olanlar çoğunluktaydı. İstanbul'da bile, mahalleler, kendine-yeterlik ilkesine göre kurulu olduğu için, ancak sınırlı amaçlarla şehir içinde geziliyordu ve doğru dürüst bir toplu taşıma sistemi yoktu. Buna karşılık, örneğin Namık Kemal Londra'da iken, bu şehrin ilk metrosu ("Bakerloo hattı" olarak bilinen yol) ilkel yöntemlerle de olsa çalışıyordu. İstanbul'da ise aynı dönemde başlıca taşıt at arabasıydı (kimi zenginlerin özel arabaları, kimi de bugünkü taksilerin karşılığı). Bunun yanı sıra Boğaz'da veya Haliç'te yolcu taşıyan çeşitli kayıklar vardı.

Şehir içinde günübirlik gezme azdı. Yaygın sayılabilecek durum akrabaların birbirlerine gece yatısına gitmeleriydi (bu nedenle yangın çıktığında bekçiler hangi semtte olduğunu bağırarak haber verirlerdi; uzakta olanlar haberi duyup kendi evlerini kurtarmaya koşsun diye). İlk ciddi kamu taşımacılığı atlı tramvayla gerçekleşti (tarih: 1869) ve uzun yıllar boyunca da İstanbul'da tramvay -millileştirilip İETT'ye devredildikten sonra da- başlıca ulaşım aracı oldu. Ancak 1914'te İstanbul'un bütün tramvayları elektrikle işlemeye başladı. Troleybüs ise ilkin İzmir'de görüldü. Taksilerin yaygınlaşmaya başladığı yıllarda da atlı araba belli mesafelerde işe yarayan özel bir taşıma aracı olarak devam etti. Şehir alanının çok daha dar olduğu Anadolu merkezlerinde at arabaları, özellikle fayton tipi, uzun zaman varoldu. Zamanla bunların eski süslü püslülüğü kalmadı, atları perişanlaştı,sonunda otomobil karşısında büsbütün ortadan kalktılar. 19. yüzyılda denizle içli dışlı olan İstanbul'da kayıklar yetmez oldu. 1850'lerin sonunda kurulan Şirket-i Hayriye Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. 1930'da Haliç, Boğaz ve Üsküdar seferlerini Şirket-i Hayriye, Moda, Kalamış, Adalar seferlerini de Seyri Sefain şirketi yapıyordu.

Osmalı İmparatorluğu'nun son yıllarında "gezme/tozma" bir hayli sınırlı olmakla birlikte, herkesin hem akraba ziyaretlerine, hem de kamusal eğlencelere gittiği Bayram günleri dışında bir de "mesire"ler vardı. Küçüksu, Göksu, Kurbağalıdere ve Kuşdili, Kâğıthane gibi belirli yerlerde beyler ve hanımlar, ayrı ayrı kayıklar ya da arabalarla "piyasa" ya çıkarlardı. Bu mesireler aynı zamanda o günün koşullarına göre bir "flört" imkânı sağlıyordu. El işaretleri ya da mendillerle yapılan çeşitli işaretlerle, flamalarla anlaşan gemicileri andırır biçimde, çeşitli "mesajlar' alınıp verilirdi. Kayıklarda çalgıcılar da bulunur, "meşk" edilirdi. Şıklığın her türlüsü en çok buralarda sergilenirdi.

Mesire tipi gezinti Cumhuriyetin ilk yıllarında da aşağı yukarı aynı biçimde devam etti. Daha sonraları gezilen yerler de çoğaldı. Ayrıca piknik tipi kırsal gezintiye, daha kentli semtlerde gezme de eklendi. Ramazan boyunca Direklerarası, ayrıca Beyoğlu, Şişli tarafları da "piyasa yeri" olarak önem kazandı. Cumhuriyetin değişen dönemlerinde, evrelerinde "piyasa" oldukça kalıcı bir günlük hayat ihtiyacıdır. Yakın zamana kadar, varlıklı aileler arasında "yazlık-kışlık" alışkanlığı da vardı (şimdi maddî koşullar buna çok fazla izin vermiyor). Özellikle kibar yazlıklar, "kibar" olmayanların da geldiği gezinti yerleridir. Sözgelişi 50'ler boyunca Moda böyleydi. Günümüzde Bağdat Caddesi eski "mesire" geleneğinin modern bir "versiyonu" olarak canlılığını koruyor. Şüphesiz, modern gezme tarzında, otomobilin de özel bir önemi var.

Hafta sonları şehir içinde veya yakınındaki bazı yerler bireyler ya da ailelerin gezme mekânları haline gelirken (İstanbul'da Boğaziçi, Belgrad Ormanı, Adalar, Kumkapı, Samatya şeridi, Bağdat Caddesi vb.; Ankara'da şehir dışında karayolu üstünde belli ağaçlık noktalar, Baraj, Gölbaşı vb.) 60'lardan bu yana iç turizm de önemli bir olay, hatta vazgeçilmez bir ihtiyaç oldu.

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Yalova ve Bursa başlıca turizm merkezleriydi. Hatta Yalova'nın İstanbul il sınırları içine alınmasının nedeni budur (memurların il dışına çıkmak için izin almaları gereğini ortadan kaldırmak üzere). Bu iç turizm Cumhuriyetin büyük ölçüde bürokrat kökenli seçkinlerine özgüydü. 50'lerden sonra başka kasabalar, özellikle deniz kıyıları popülerleşti. Erdek ilk örneklerden biridir. Daha çok Ankaralıların rağbet ettiği Amasra, Akçakoca gibi Karadeniz kasabaları ve Marmara çevresinde Marmara, Avşa adaları, Çınarcık gibi yerler bunları izledi. Turistik merkezlerin kısa zamanda çok kalabalıklaşması üzerine büyük şehirlerin daha uzağında kalan Ege ve Akdeniz kıyılarına akın başladı. Marmaris, Alanya gibi turizm merkezlerinin yanı sıra özellikle Bodrum son dönemde istisnai bir önem kazandı. Ancak, bütün bu yerli ve yabancı insan trafiğine rağmen "turizm tesisleri" çeşitli bakımlardan yeterli hale gelemediler. Gereğinden fazla pahalılık, gereğine hiçbir zaman ulaşamayan temizlik, genel bir bilgi ve görgü eksikliği ve az maliyetle çok para kazanma dürtüsü bugün de Türkiye turizmini sakatlayan etmenler arasında sayılabilir. Ancak, gezme ihtiyacı Türkiye'de artık kitlelere mal olmuş bir ihtiyaç haline gelmiştir.

Kültürel İkileşme

Belirli bir soyutlama düzeyinde bakıldığında insan ihtiyaçlarının çok fazla değişmediği söylenebilir. Ancak bunu söylemek gerçekten de oldukça yüksek bir soyutlama düzeyinde mümkündür. Sözgelişi, *konut* temel bir insani ihtiyaçtır ve her yerde, bütün zamanlarda insanlar, bulabildikleri imkânlar çerçevesinde bu ihtiyacı karşılayan konutlar yapmışlardır. Ama olaya bu genellik içinde bakıldığında, uygarlığın somut tarihi üstüne çok bir şey söylemiş olmayız. Çünkü bu somut

Levent Şahverdi Arşivi

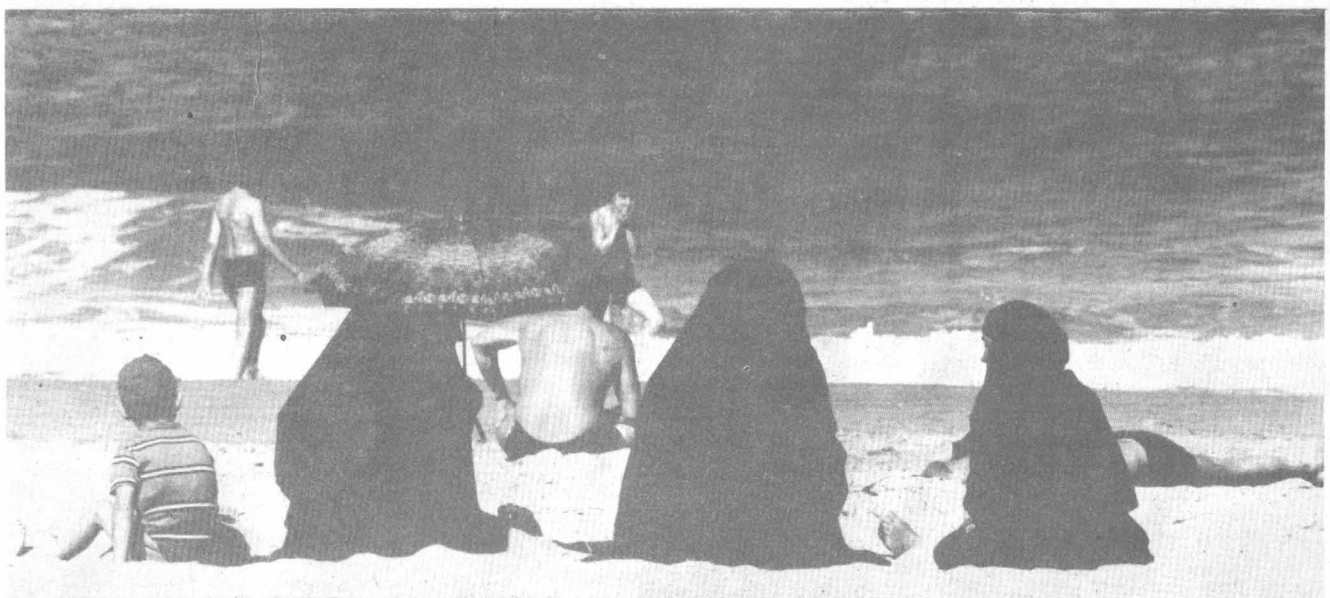
AMERİKA, AMERİKA: Ellilerden sonra Amerikanlaşma, Batılılaşmanın yeni biçimi olmuştu. Altmışlarda Kennedy neredeyse Türkiye'nin de ulusal kahramanları arasına girdi. Dünya ünlülerinin "magazinleşmiş" halleriyle dünya çaptında popülerleşmesi günlük hayatın alışılmış özelliklerindendir.

tarih, varolan üsluplar, değişimler, geçişler vb. üstüne kuruludur. Bir kültür, ihtiyaçların somut ve özgül olarak nasıl karşılandığına göre tanımlanır; aynı zamanda, "karşılanma" biçimi, "ihtiyaç" ın içeriğini de belirler. "İnsan her zaman yemek yemiştir" gibi bir genelleme bize kültür hakkında bir şey anlatmaz. Şüphesiz belli bir uygarlığın üyesi, onun görgü kurallarını almış bir birey, olağanüstü açlık koşullarında kaldıktan sonra bir besinle karşılaşsa, onu tüketirken bildiği görgüden, kurallardan uzaklaşabilir, ama bu bir istisnadır ve uygarlık açısından önemli olan, somut toplumsal formasyonlarda ihtiyaçları giderme biçimlerinin benzerlikleri, farklılıkları, birbirleriyle ilişkileridir. "Toplumsallık" dediğimiz şey, ihtiyacı *biyolojik* düzeyden, *kültürel* düzeye çıkarır.

Türkiye tarihinde Batılılaşmanın birinci dereceden belirleyici bir rol oynadığını hayatın her alanından örneklerle biliyoruz. Batılılaşmanın ilk etkilerinden biri, Türkiye'nin kültürel hayatında bir *ikileşme* yaratmak olmuştu. Yukarıdaki ihtiyaç genellemesi ve bunun somutlaşmasına ilişkin birkaç örnek üzerinde durarak bu "ikileşme" kavramını açmaya çalışalım. "Eğlenceli hikâye" dinlemek, *genel* anlamda bir insan ihtiyacı sayılabilir. Geleneksel yapısı içindeki Osmanlı toplumunda "meddah hikâyesi" böyle bir ihtiyaca verilen cevaptı. Aynı genellikle bakıldığında, sözgelişi Orhan Boran'ın bir gece kulübünde anlattığı fıkralar da aynı ihtiyaca hitap eder. Ama bu iki olay arasında önemli bir fark olmadığını öne sürmek mümkün müdür? Ortamlara bakalım: Birinde geleneksel kahvehane, herkesin herkesi tanıdığı, sere serpe rahat ettiği bir yer; öbüründe anonim bireylerin bulunduğu, ışıklandırmasıyla, sahnesiyle bambaşka bir ortam. Anlatı türüne bakalım: Birinde, hikâyenin sonu genellikle biliniyor, çok önemli de sayılmıyor. Anlatanın taklit yeteneği, ayrıntılarını sunma tarzı önemli; kısaca, anlatıya geleneksellik egemen; öbüründe benzer kişisel özellikler önemli, ama fıkranın tazeliği, şaşırtıcılığı belirleyici. Bundan da önemlisi, iki ayrı mekândaki olayların sırası: Modern gece kulübünde Orhan Boran gibi bir eğlendirici, bir programın içinde bir parçadır: Dansöz, şarkıcı vb. Ayrıca da seyircilerin dansları arasında sahneye çıkar. Böyle bir bütünün bir parçasıdır; böyle bir bütüne katılma bilinciyle oraya gelmiş insanların orada oluşan psikolojisine cevap verir. Geleneksel kahvehanede olan, olabilenlerin sıralanışı ve bunların orada bulunan insaların psikolojisi üzerinde etkisi bambaşkadır.

Örnekler uzatılabilir ve her biri arasındaki farklılık yukarıda olduğundan daha ayrıntılı biçimde gösterilebilir. Bu ayrıntılara girişmeden, kültürel ikileşme sürecinin örüntüsünü, genel kalıbını sapta-

Levent Şahverdi Arşivi

İKİ AYRI KÜLTÜR MÜ? : Çarşaflı kadınlar, herşeye rağmen bir değişim içinde. Ayaklarından hafiflemeye başlamışlar. Ayrıca, mayolu adamlarla barış içinde varolabiliyorlar. Gelenek duruyor gibi görünse de, aşınmaya başlıyor.

maya çalışalım. Başlangıçta görünen, aşağı yukarı aynı sayılabilir bir insan ihtiyacını gidermenin iki -geleneksel ve modern- biçiminin ortaya çıkmasıydı (ama hep belirtilmeye çalışıldığı gibi, "giderme"nin farklılığı "ihtiyaç"ta da farklılık yaratıyordu). Toplum hayatında insanların oturup vakit geçirebileceği, bu amaçla yapılmış mekânlara ihtiyaç duyulması doğaldır. Türkiye'de geleneksel *kahvehane* bu işlevi görüyordu. *Pastahane* de aynı işlevin Batılısı olarak ortaya çıktı.

İstanbul'da ilk kahvelerin 16. yüzyılda açıldığı söylenir. O zaman bu da bir yenilik olduğu için Şeyhülislam'dan fetva almak gerekmiş, daha sonra da çeşitli nedenlerle birkaç kez kahvehaneler kapatılmıştı. Bu yasaklar son analizde basit bir içki olan kahvenin kendisinden ötürü değil, kahve içilen yerin toplumsal işlevinin tehlikeli görünmesinden ötürüydü. Hemen hemen hiç kamusallaşmamış bir hayat tarzı içinde insanların bir araya gelip her konuda, bu arada politik iktidar üzerine konuşabilecek bir yer bulmaları devleti telaşlandırmıştı. Sonuçta kahvehane yerleşti, "ulusal" geleneğin bir parçası oldu. 19. yüzyılda gazete okunan kahveler de açılınca "kıraathane" geleneği başladı.

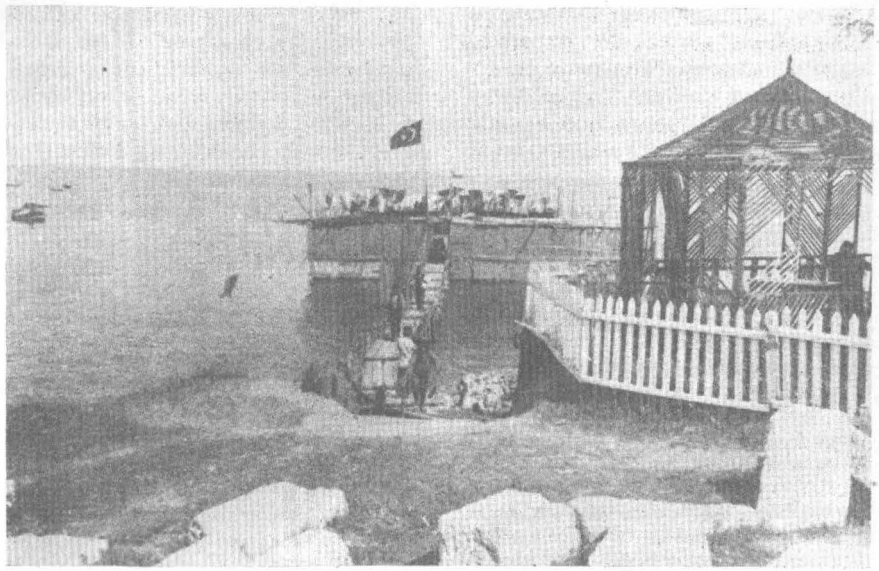
Ama aynı zamanda ilk pastahaneler de görülür oldu. "Kahvehane" ve "pastahane" Batılılaşmanın kaynaklandığı yere göre ayrı semtlere özgü fenomenlerdi. Bugün genellikle anonim insan ilişkilerinin egemen olduğu pastahane o dönemde, "Batılılaşmış"ların sayısı sınırlı olduğu için genellikle tanıdıkların toplandığı yerlerdi. Ne var ki, kahvehaneye gidenlerle pastahaneye gidenlerin apayrı kültürleri vardı ve zaten bu kültürel farklılık yüzünden bir grup, öbür grubun gidip oturduğu yerde bulunmaktan hoşlanmıyordu.

Bu ikileşme hayatın her alanında kendini yeniden-üretti. Misvakla diş fırçasından, berberle kuaföre kadar -yüz numara biçiminde bile- benzer ihtiyaçların farklı kültürel üsluplar içinde giderilmesi alışkanlığı yerleşti. Yeni olan, küçük bir çevrede geçerli olan, Batılı üsluptu. Ama uzun vadede bu üslup daha çok belirleyici oldu. Fakat bugüne kadar çifte standartlı bir hayat tarzından tam olarak çıkılmadı, bir sentez gerçekleşemedi. Öte yandan, bu "çifte" değerler dizisi de kendi saflıklarını koruyamadı. Buna bir örnek olarak kadınların denize girmelerini ele alalım. Böyle bir olay hem dolaylı, hem de dolaysız biçimde Batılılaşmanın bir sonucu sayılabilir: "Dolaylı", çünkü kadının toplumsal hayatın birçok alanına girmeye başlaması Batılılaşmaya bağlıdır; "dolaysız", çünkü zaten Batı'da kadınlar mayolarını giyip erkeklerle birlikte denize, havuza vb. girebiliyorlardı. Osmanlı döneminin son evrelerinde de zengin konutu olan yalılarda hanımların kimseye görünmeden denize girmeleri için gerekli düzenlemeler yapılmıştı. Ama kamu içinde kadının denize girmesi -bundan daha elektrikli konu, mayo giymesi- daha sonra gerçekleşti. Bu dönemde yalı aristokrasisi zaten marjinal kalmıştı. İstanbul'un üç önemli, kibar sayfiye semti olan Moda, Fenerbahçe ve Bostancı'nın plajları düşünülürse, üçünde de kadınlar için ayrı ve görece kapalı yerler vardır. Her ne kadar sandalların çoğu bu kısımlar karşısında mevzilenirse de, orada "kadın kadına" bulunmak, kadınlara da belli bir rahatlık veriyor olmalıdır ki, plajların bu özelliği günümüzde sürüyor. Bunlara zaman zaman "kadınlar hamamı" denmesi pek de yerinde olmayan bir "adaptasyon" eğilimini dışavuruyor. Kadınların kamu içinde denize girmesinin ("deniz banyosu yapmak" deyimi de bir başka yumuşatıcı araç) öncülüğünü söz konusu üç plaj yaptıktan sonra, onlar hâlâ öncülük döneminin koşullarıyla bağlılıklarını sürdürürken, İstanbul'un daha sonra kurulup popülerleşen plajlarında böyle ayrı bir yere gerek duyulmadı. Kısacası Batılı bir fenomen olması gereken "denize giren kadın", Türkiye'de bunu Batılı olmayan bir biçimde gerçekleştirdi. Bu biçim zaman-

Levent Şahverdi Arşivi

la aşıldı,ama büsbütün de yok olmadı. Böylece, kadının denize girmesinin "Türkiye'ye özgü" bir biçimi oluşmuş oldu.

Kültürel ikileşme Türkiye'nin günlük hayatının oldukça uzun bir döneminde ve hemen hemen her düzeyde kendini göstermiştir. Batılı gibi yaşamayı oldukça bilinçli bir tavır olarak benimseyen ve buna tepki olarak geleneğinden kopmayan iki ayrı kesim, iki ayrı hayat tarzının az çok tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlarken, ortadaki geniş kesim de kendine göre bir ortalama yol tutturmaya çalıştı. Bugün varolan noktada belki de en fazla bu üçüncü kesimin belirleyici olduğu söylenebilir; çünkü söz konusu noktada Türkiye artık Doğulu bir toplum olmaktan çıkmış, ama Batılı bir toplum da olmamıştır. Bu arada yukarıda değinildiği gibi, Doğu/Batı kutuplarının karşılıklı etkileriyle, özgül davranış biçimleri ortaya çıkmıştır. Ama bu biçimlerin bir *sentez* olduğu ne dereceye kadar iddia edilebilir?

PLAJDA KADIN ÖZGÜRLÜĞÜ: Deniz kenarında çarşafla oturanların yanı sıra, mayo giyenlerin çevresi de çeşitli barikatlarla kapatılırdı. Ama manevi barikatların kalkması daha güçlü oluyor.

Sonuç: Sentez Olmayan Sentez

Türkiye'de yıllardan beri kültür karışıklığının tartışması yapıldı. Bu tartışmalar içinde "Sağ Batıcılık", "Sol Batıcılık", "Sağ Doğuculuk", "Sol Doğuculuk" diyebileceğimiz çeşitli tutumlar başgösterdi. Ancak bu gibi nitelemelerin ihtiyatlı kullanılması gerekir, çünkü belirten tavırların sağ/sol oldukları da, Batılı/Doğulu oldukları da şüphe götürür. 60'lara kadar bu tartışma genel olarak Kemalistler ve muhafazakârlar arasında sürüyordu. 60'lardan sonra solun tartışmaya katılması "kültür emperyalizmi" gibi birtakım yeni, ama tanımı belirsiz kavramlar getirdi. Sorun gene de çözülmüş, hatta aşılmış olmadı.

Büyük soyutlamalar, genel kavramlar çerçevesinde ve "makro" düzeyde yürütülegelen bu tartışma, "günlük hayat" kavramının daha yakın plandan incelenmesiyle yeni bir boyut kazanabilir ve somuta doğru bir adım yaklaşabilir. Burada gene bir hayli gencl bir biçimde ele alınan "günlük hayat" üslubunun özellikle son dönemde büründüğü kılıkların (burada "arabesk" adı verilen tarzın büyük bir ağırlığı var) şimdiye kadar denenmemiş bir açıklamasını önerebiliriz: Ancak yeni denilen bu açıklama tarzı, şu aşamada çok iddialı olamaz. En fazla, bilinen bir olayı yeni terimler içinde görmeyi önerebilir; bundan sonra, böyle bir analiz yöntemi *geçerli ise,* bunun geliştirilmesi ve pratiğe yönelik bir özellik edinmesi düşünülebilir. Bunun için yöntemin tikeli ve geneli açıklarken ilkelerini değiştirmemesi gerekir.

Yapısalcı analiz yönteminin temel varsayımları, sözkonusu geçici çerçevede, bizim olaya bakışımızın bir sistem başlangıcını sağlayabilir. Bilindiği gibi başta Lévi-Strauss olmak üzere yapısalcılar ve onlardan esinlenen başka toplum bilimciler, toplum hayatını çok sayıda "anlamlandırıcı (signifying) pratikler" olarak görüyor ve temelde dilsel kullanıma dayanan bir yöntemle çalışıyorlar. Biz de şimdilik bu yöntemin "paradigma" ve "sentegma" kavramlarını olduğu gibi benimseyerek önümüzdeki soruna bu çerçevede bakmaya çalışalım. İlkin, yukarıdaki kavramların kısa bir açıklama ve örneklendirilmesini yapalım.

Dili anlamlı biçimde kullanan, yani cümleler kurarak konuşan (veya yazan) bir insan, belirli kelime grupları arasında tikel kelimeleri seçer ve verili dilin verili kurallarına uygun olarak bunlardan cümleler, dolayısıyla "anlamlar" üretir. "Ben şarap severim" gibi bir cümleyi düşünelim. "Ben" "özne" olarak tanıdığımız kelime grubundan alınmıştır. "Şarap" nesneleri belirten kelimelerden, "severim" ise fiiller arasından seçilmiştir. Konuşan bir kişi bir başka anlam üretmek için özne olarak "sen" kelimesini gerekli görmüş olabilirdi. O zaman fiilde de bir değişiklik yaparak "sen şarap seversin" diyecekti; çünkü dilsel kullanımda ögeler belirli kurallar içinde birbirini belirler. Cümle biraz daha özgülleştirilip "Ben kırmızı şarap severim" biçimine sokulduğunda "nitelik" belirten kelimeler grubundan bir kelime seçilmiş demektir. "Kırmızı" gibi "beyaz" veya "roze", hattâ, Türkçenin alışkanlıkları içinde "siyah" ve "pembe" ögelerini seçip kullanmış olsak, nesnel gerçekliğe göre anlamlı bir şey söylemiş oluruz. Ama "Ben mavi şarap severim" gibi bir cümle, gramer kuralları çerçevesinde doğru olsa da, kendine özel bir anlam kazandıracak bir bağlam içinde telaffuz edilmemişse, nesnel gerçeklik bakımından anlamlı bir söz değildir.

Şimdi dil haznesinde var olan, yukarıda birkaç örneği verilen kelime öbeklerine "paradigma" adını veriyoruz. Değişik paradigma ögelerini birbirine eklemleyerek inşa ettiğimiz tekil söz birimine de "sentegma" diyoruz. Yapısalcılık ve onunla komşuluğu reddetmeyen toplumsal bilim akımları, öncelikle dilde kendini belli eden bu anlamlandırma tarzını hayatın başka alanlarına da uzatıyorlar. Sözgelişi yemek yeme: Lévi-Strauss'un anlattığı gibi, lokantaya giden biri listeye baktığında, "çorbalar", "ızgaralar",

Levent Şahverdi Arşivi

"tatlılar" gibi kümelerde yemeğin "paradigmalarını" görmüş olur; bu paradigmalardan sözgelişi "domates çorbası", "turnedo" ve "mereng"i seçen, yanında da falan tip Burgonya şarabını ısmarlayan bu kişi de yemek kurallarını bilinçdışı şekilde yerine getirmektedir. Örneğin balığa uygun sayılan bir "beyaz şarap" ısmarlasa, ya da "bana bir domates, bir de mantar çorbası getirin" dese, bu kuralları bozmuş ve saçma bir sentegma kurmuş olurdu. Dili kullanırken "Ben sen gider" gibi pek anlamlı olmayan bir söz söylemeye benzerdi böyle bir yemek ısmarlama.

Aynı şekilde insan giyiminin de paradigma ve sentegmaları vardır. Üstümüze smokin ceketi, altımıza yazlık şort giyip boynumuza da fular bağlarsak giyim kuralları içinde adamakıllı anlamsız bir sentegma kurmuş olurduk. Dildeki ögelerin birbirini belirlemesi gibi, giyimde de bir öge öbürüyle gider ya da "ona gitmez". Bu ögeleri "zevkli" biçimde yanyana getirmeden önceki, daha asli bir uyum sağlama aşamasıdır. (Örnekler yeterli sayılır; aynı analiz biçiminin başka alanlarda kullanım biçimlerine geçmemize gerek yok).

Bu yaklaşımı ilk ve en net biçimde formülleştiren Lévi-Strauss'un bu bağlamda ilginç görülen özelliği, bir yandan bir antropolog olarak "tarih-dışı" kalmış toplulukları incelemesi, bir yandan da çok özel bir tarih yaşamış ve bugün o tarihin ürünü olarak varolan Batı toplumlarının temel kategorilerine ilişkin öncüllerle bir teori kurmasıdır. Örneğin, hayatın çeşitli alanlarında "paradigma" ve "sentegma" ilişkilerine Türkiye bağlamından baktığımızda karşımıza oldukça değişik bir manzara çıkıyor: Turnedonun yanında kırmızı şarap içmenin uygun bir sentegma olduğunu, lahmacunla viski içilebilen bir ortamda nasıl söyleyebiliriz? Çünkü Lévi-Strauss'un Batı toplumlarına bakarak kurduğu paradigmatik öbek aslında *tarihi olarak* bir kültürel bağlam içinde oluşmuşlardır. Bunun bilinçdışı bilgisi, kuralların bilinçdışı biçimde yerine getirilişi, tarihi bir kültürel bağlamın belirleyiciliğinde mümkün *ve* anlamlıdır. Batı toplumlarının bugünkü dünyada, dünyanın geri kalan toplumları üstündeki hegemonik ilişkisi, birincilerin yaşama tarzını çeşitli biçimlerde ikincilerin yaşama tarzına dayatmış bulunuyor. Başka bir söyleyişle, bu ikinci toplumlar öbeğinde tarih ne Batı'daki anlamıyla *saf* bir tarih, ne de Amazon ormanlarındaki yerli toplulukların anlamında *saf* ve tarihten bağışıktır. Bu iki farklı örneğe karşılık, zorlanmış ve burkulmuş bir tarihtir.

Bundan önceki bölümde anlatılan üslup, kültür vb. ikileşmesinin toplumun çeşitli düzeylerinde gizli, yarı-gizli ve açık olarak yaşanmasının sonuçları, öncelikle kültürün paradigmatik ögelerinde sistemdışı bir çoğalma getirmiştir. Buna bağlı, bununla eşanlı olarak, bireylerin veya

Sentez Olamayan Sentez

"Ne oluyor? Neden Yedek Subay Marşı? Oysa ben filmin sonunda patlak verecek müziğin Eroika olacağını düşünüyordum. Bu masada her kafadan bir ses çıkıyor. Eroika'nın Yedek Subay Marşı'na karışması bundandır. Eytın hanım: "Ay ilahi Yılmaaaaz, seni gidi yaramaz, senin başının altındandır bu sürprayz!" Hayrettin Özkan: "Gül ağacına erkek tarafından bir nazire, Harp Okulu Marşı olacaktı ya, neyse, hah, hah, haahh!.." Nuriş hanımefendi, fısıltıyla: "Amaaan Hayrettin, benim içim kan ağlarken sen de!.." Müjgân: "A, vallahi dayanamam, kalkın hadi, hep birlikte!.." Tezel, alçak sesle: "Asker marşıyla halay çekmek." Yüksek sesle: "Dünyanın en eğlenceli ülkesi benim ülkem!.." Ercan: "Hadi Ayşen, kalkıyoruz. Bak herkes nasıl coştu." Gönül hanım: "Hadin çocuklar, hadin durmayın!" Ayşen: "Benim için hava hoş!" Ve yine o hüzünlü bakışı bana. Suç bende değil, Eroika çalsaydı belki seni dansa kaldırabilirdim sevgili Ayşen. İlhan: "Ben de yürüyeceğim!" Haykırır: "Biiis!" Ertürk, haykırır: "Baştan!" Bir komut.

Pistte bir yığın insan kol kola girmiş, kuyruk kuyruğa gelmiş samba adımlarıyla Yedek subay ölür de/dönmez er meydanından'ı oynuyor! Bir kez biz de Aysel'le Süreyya'da Brazil-Brazil'i böyle herkes birbirinin belinden tutarak, herkesle kuyruk kuyruğa gelerek oynamıştık. Ülkem her zaman eğlenceli.

* * *

Derken Ayten hanım piste tek başına fırlıyor. Dört sıra Japon incisini boynundan havaya kaldıra kaldıra, Amerikan danslarında olduğu gibi, tek başına katılıyor oyuna. Bir eliyle de durmadan Ertürk'le oğlu Yılmaz'a el ediyor: Gel, hadi gel, gelin canım!.. Ve dayanamayıp sesleniyor:

"Come on!.. Hınzır Yılmaz, Come on diyorum sana!.."

* * *

Epey nazlandıktan, baş oyuncular gibi selama en geç çıkıp kendini yeterince alkışlattıktan sonra dokuz katlı pasta, orkestra yüksekliğinden patlayan boru sesleriyle girdi içeri. Tekerlekli bir masa üstünde. Altın rengi örtüsü kralların yatak odası perdeleri gibi dilim dilim büzülmüş, iki garsonun -biri de özenini, dilini dışarı çıkararak ortaya vuruyorkan ter içinde ittiği; kadifeleri, şifonları, brokarları -brokar mıydı, sim işleme miydi yoksa bu kumaşlar?- kara üstüne beyaz çizgili ceketleri, kurşuni ceketleri, pullu çantaları, şişman kolları, kalçaları iki yana itip kendisine yol açtıkları bir masa üstünde: Bembeyaz. Gelinden daha beyaz giyinmiş bir düğün pastası bu. Etekleri kat kat bir gelinlik. Birinci kat, en büyük börek tepsisi kadar. İkinci kat, tatlıcıların tatlı tepsisi kadar. Üçüncü kat, evlerdeki börek tepsileri kadar. Dördüncü kat, büyük bir servis tabağı kadar. Beşinci kat, geniş bir yemek tabağı kadar. Altıncı kat, fukaranın plastik yemek tabağı kadar. Yedinci kat, Müjgân'ın özel çay servis yaptığı zamanlar kullandığı pasta tabakları kadar. Sekizinci kat, bir neskafe fincanının tabağı kadar. Dokuzuncu katsa, küçük bir fincan tabağı kadar, ama yüksek boylu. Bir karış boyunca bir silindir. Silindirin üstünde gelinlikli gelinle, smokinli damat. Şekerden ya da porselenden. Damadın Tanzimat bıyıkları var. Gelinin elma yanakları var. Kol kolalar, yüz yıl öncesinde, bir yalının özel odasında fotoğraf çektiriyorlar. Dokuzuncu katta, ayakta durmuşlar. Ayakkabılarının altında, her beyaz katın çevresinde yaldızlı oymalar, beyaz ve altın rengi güller... Flaşlar, daha pasta iki garsonla orta yere itilirken patlamaya başlamıştı. Flaşların patlaması dinmek bilmiyor. Alkışlar da dinmek bilmiyor.

Garsonlar koşturuyorlar. Peşmelba dağıtırken değiştirmeyi akıl edemedikleri tabakları döke saça, kıra yara şimdi değiştiriyorlar. Gönül hanım, üstüne sirkeli zeytinyağı akıtan bir garsonu azarlıyor. O da en sonunda azarlayabileceği resmi bir yer buluyor işte: Allahın belâsı, gözün kör mü? Mahfettin kadifemi.

* * *

Ayşen'le Ercan -kim götürdü onları oraya?- pastanın başında hazır olda duruyorlar. Boru seslerinin susmasını bekliyorlar. Boru sesleri diniyor. Bir kez daha Love Story. Ama bu kez iyice ağır turda.

Sanıyorum gözlerimi, birinci kattan kesilen ilk lokmanın Ayşen'in ağzına verilişini görmemek için yumdum. Şimdi salt sesler duyuyorum. İnci'nin sesi: "Resim çekilsin, şimdi çekilsin!" diye haykırıyor. Gönül hanım: "Daha işkembe çorbası verilecek. Sonradan..." diyor. Bir şişe patlıyor. Köpüklü şarap şişesi. Biri daha patlıyor."

(Adalet Ağaoğlu, "Bir Düğün Gecesi", s. 334-35, 342-43)

Levent Şahverdi Arşivi

HOTEL, GELİN VE AT: Zenginliğiyle ünlü bir ailenin Hilton'da yaptığı düğünden bir görüntü. Kültürel kutuplaşmada Batıcılığın kesin bir kurumu olarak bilinen Hilton'da böyle beygirli düğünler yapılabilmesi, sentez olamayan sentezin çarpıcı bir örneği.

toplumsal grupların çeşitli alanlarda kurdukları sentegmalar,belli bir "klasik" kültür bağlamından bakıldığında anlaşılamayacak karışıklıklarla doludur. Sözgelişi "cin" İngiltere'de doğmuş bir içkidir. Başlangıçta ucuz, fazla alkollü ve saf, oldukça zararlı bir içki olarak sefil bir işçi sınıfı arasında yaygınlaştı. Zamanla, inceltilip bugünkü düzeyine geldi. İngiliz (ve genel olarak "Batı") toplumunun "yeme-içme" alışkanlıkları çerçevesinde, yemeksiz ve çoğu kez yemeköncesi kullanılan bir içki oldu, kokteyllere girdi, sodayla, vermutla, tonikle karıştırılma biçimleri oluştu. Bu da çeşitli tarihi raslantılara bağlı bir gelişme biçimidir sonuçta. Ama bu tarih İngiltere'nin (Batı'nın) tarihi olduğu için bugün durulan noktada, orta yerde "doğal" görünen bir gelişme seyri vardır.

Son zamanlarda Türkiye'de "cin-tonik" yaygınlaştı. Türkiye için klasik sayılabilecek rakı sofrası ögeleri ve sistemi içinde mezeler, sıcak mezeler, sıcak yemekler (ızgaralar) akışı içinde, rakı ile cin-toniğin yer değiştirmesine sık sık rastlanır oldu. Son dönem günlük hayatımızın pek çok alanında olduğu gibi böyle bir kullanım ne Batı'ya ne de bizim geleneğimize özgü. Olayın bir başka hoş boyutu, daha önceki "cin ısmarlama" alışkanlıklarının devamı olarak, şimdi rakı sofrasına intikal eden "cin-toniğin" dubleler halinde ısmarlanması (bütün bu kuralsızlık ortamında bu gibi olgulardan "birtakım yeni kurallar" olarak değil, sadece "raslanan durumlar" olarak söz edebiliyoruz). Oysa rakı ve su gibi garsona "Bir büyük cin, birkaç şişe de tonik" de denmesi mümkün, hatta mantıken daha pratik. Gene de paradigma kalıntısı bazı ögelerin hâlâ birtakım bilinçdışına kazınmış kurallar olarak yaşandığı görülüyor. Ama şu örnekte de ortaya çıkan paradigmatik ögeler olsun, bunlarla kurulan sentegmalar olsun, tanımı belli herhangi bir kültürel bağlamın kurallarıyla bağdaşmıyor.

Demek ki, bütün bu genel olaya günlük hayat pratikleri düzeyinde baktığımızda, eğer açıklamamızı yapısalcılıktan edinilmiş terimlerle yapmayı geçerli görüyorsak, Türkiye'de bir anlamda tarihi belirleyiciliği ve iç sistematiği olmayan paradigmatik öbekler oluşmuştur (daha doğrusu bir başka *tarih*'in içsel mantığına göre oluşmuş paradigmatik öbekler); ve bunlarla, bilinen dünya örneklerine pek benzemeyen çeşit çeşit sentegmalar kurulmaktadır (müzikten mimariye, yiyecekten giyeceğe, hatta ideolojiden politik pratiğe kadar). Bu durumda artık geçmişteki anlamıyla bir "ikileşme"den söz etmek pek mümkün görünmüyor. Belki bu anlamıyla bize göründüğünden daha eski bir dönemden beri geçerliliğini kaybetmişti, ama bizler olaya "Doğu/Batı" sorunsallığı içinde, tanımları belli iki kutup çerçevesinde bakmaya alışık olduğumuz için, bu terimleri gereğinden uzun bir zamandır kullanmaya alıştık. Oysa hiç değilse belirli bir süreden beri ve özellikle günlük hayatta, bu ögelerin değişik "birlikte kullanımları" sözkonusu; belirleyici olan da bu birlikte kullanım.

Son dönemin gittikçe yaygınlaşan terimi "arabesk" kavramı altında toplanan fenomenler dizisi kolaylıkla bu çerçevede ele alınabilir. İlkin, terimin icat olunduğu alan olan müziğe bakalım: Bu müzik, birçok özelliğiyle geleneksel Türk müziğine bağlı olduğu halde, aslında ondan bir kopuştur. "Arabesk" adı bunun daha Doğulu bir tepki olduğunu ima ediyor; ama bu müzik türü içinde Batı'dan alınan ögeler çok daha önemli ve belirleyici. Bugün "arabesk" artık yalnız bir müzik türünden çok daha geniş bir yaşama üslubunu anlatan bir terim oldu ve bu, olgulara uygun bir durum. Aynı yargı bu daha geniş bağlamda da verilebilir, denilebilir ki, Bugün Türkiye toplumu Batılı ögelere alışmıştır, ama onlara kendi görenekleri içinde yaklaşmakta, onları kendi mantığına göre benimsemektedir.

Gelgelelim, yukarıda ileri sürülen "birlikte kullanma"nın şimdiki sınırı çok da doyurucu görünmüyor. Aslında "sentez" kavramı hiç değilse henüz geçerli görülmediği için "birlikte kullanma" deyimini tercih ediyoruz. Buradan bir senteze varılabilir mi?

İlkin şu söylenebilir: Yeni bir sentez kurulmamış olsa da, yeni bir dinamik başlamıştır. Toplum, kendini yüzyüze bildiği ögelerden (Doğulu ve Batılı ögeler) üretken bir faaliyete girişmiştir. Bu üretkenlikte, bu aşamada bir sentez değil bir "eklektizm" çıkıyor olabilir; ama böyle olması, senteze hiçbir zaman

Levent Şahverdi Arşivi

varılmayacağını göstermez. Ayrıca, ögelerin kullanımında, eklemlenmesinde bir başka üslup kurulabilirse, içinden seçme yapılacak malzeme öncekine oranla çok daha zenginleşmiştir. Bu da gelecek için bir avantaj sayılabilir.

Batılılaşmanın ilk evrelerinde öncülük edenler daha çok uzlaşmacı bir tutumdaydılar. Kendileri de belli bir uygarlığın oldukça incelmiş ürünleri oldukları ölçüde neyi neyle uzlaştıracaklarına, gündelik kültür düzeyinde akla yakın kararlar verebiliyorlardı. Daha sonra Batılılaşma radikalleşti. Bu dönemlerde ise, kararı verenler kendi geleneklerine karşı katı tavır alırken, benimsedikleri değerleri kendilerine daha köklü hale getirebildiler. Ancak, değişen sosyo-ekonomik koşullarda bu "Batılılaşmış" aydınlar, değerlerini yaygınlaştıramadıkları gibi kendileri de "partiyi kazanamadılar"; Türkiye'nin gerçek yönetici sınıfları onların kültürüne özenir görünse de aslında bu kültürden yoksundu, temelde buna inanmıyordu da.

Öte yandan politik hayat sürekli kıyıcı çatışmalarla geçtiği, dönemsel darbeler sonucu süreklilik kurulmadığı için, eski ya da yeni kültürel oluşumların evrim mekanizmaları oluşamadı; kırılmalar ve yeniden-biçimlenmeler evrimin yerini aldı.

Bu süreçlerin sonunda, Türkiye'nin "kültürel elitleri" toplum hayatında gerçekten belirleyici olamadılar, marjinal kaldılar. Bu, bir bakıma, Batı'da aristokrasinin vardığı sona benzetilebilir. Ama Batı'da aristokrasi sınıf olarak tükenirken, kültürünün kalıcı olabilecek ögelerini kendini izleyen sınıflara devredebilmişti. Türkiye'nin "kültürel elitleri" için böyle bir şey söz konusu olamadı. Konakların, yalıların sahiplerinin marjinalleşirken sattığı eşyaları bugün antikacılardan alan yeni zenginler ("bitpazarı" nın "antikacılar çarşısı"na dönüşmesi de çok yakın tarihe özgü bir olay), bu eşyalarla birlikte o kültürü mülk edinemediler ya da edinmediler.

Ekonomik güce erişenlerin kültürel formasyonu çok değişikti. Politik yönetici kastların benimsemiş olduğu ideoloji gerçek anlamda kültüre kapalı, hattâ ona karşıydı. Zamanla, Cumhuriyetin kuruluşunda egemen olmuş Jakoben rasyonalizmi ve ilericiliği de, aynı ideolojinin sahipliğini üstlenenler tarafından reddedildi. Batı'ya özlem duyan radikalizm, Batı'dan kuşkulanan bir muhafazakârlığa dönüştü. Bugünün Türkiyesi'nin gündeminde zora dayanan *ya da* eğitime dayandırılacak olan bir muhafazakâr üstyapının nasıl gerçekleştirileceği sorusu tartışılıyor: Ekonomik çıkar dürtüsüyle davranan, muhafazakâr, itaatkâr insan nasıl yaratılır, uzun vadede nasıl yeniden üretilir?

KÖŞE DÖNME DÖNEMİ: Son döneme girildiğinde, kültürel değerlerin iyiden iyiye aşınması, başıboş bir ekonomik bireyciliğin serpilmesine yol açtı. Toto, piyango ve her türlü lotarya bir çeşit hayat felsefesi haline geldi.

Tabandaki kültür karmaşasına analitik bir açıklama yöntemi bulabilmek için yapısalcılığın "paradigmal sentegma" kavramlarına başvurmuştuk. Yapısalcı düşünce bu kavramları dilbilimden almıştır. Varolan kültür sorununa gelecek boyutunda bakmak için, bir başka dilbilim teorisine bakmak mümkün görünüyor. Bu, yapısalcılığın son analizde içine girdiği "statik" görüşten önemli ölçüde ayrılan, Chomsky'nin "dönüşümsel dilbilgisi" teorisi.

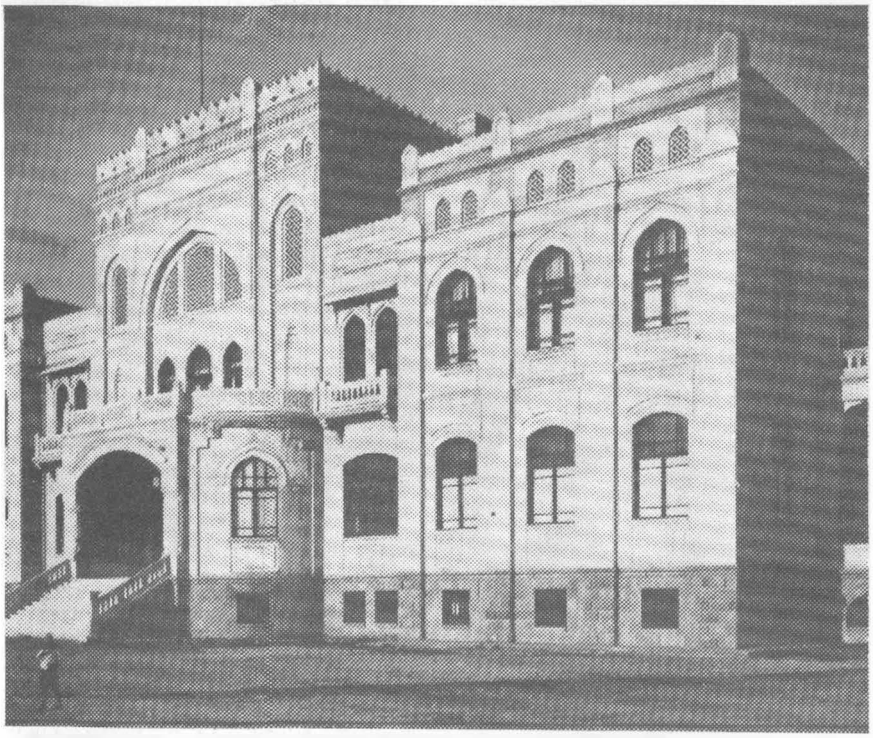
Yapısalcılar (ve bütün bilimsel dilbilimciler) gibi Chomsky de dil kullanımının, *"langue-parole"* (dil ve söz) ayrımında anlatılana benzer kurallar içinde gerçekleştirildiğini söyler. Ancak Chomsky'ye göre bu kullanım kurallı ve belirlenmiş olduğu kadar üretken bir etkinliktir. Her konuşma zincirini üreten birey benzeri olmayan bir söz söylemiş ve insanlığın anlam haznesine yeni bir katkıda bulunmuştur. Böylece, yapısalcılıkta edilgenleşen insan, Chomsky'nin teorisinde üretken ve etkindir.

Batı'nın tarihinin sonuçlarını, kendi tarihlerinin çeşitli aşamalarında değişen dozlarda şoklar halinde yaşayan üçüncü dünya ülkeleri, tarihlerinin dinamiğini denetleyemez duruma geldiler. Ama bu yalpalamaların sonucunda, zorlayıcı biçimlerle de olsa, hayatlarına yeni ögeler katılmış oldu. Bunun kâğıt üstünde görülen bir uzun vadeli sonucu şu olabilir: Yukarıda gördüğümüz gibi paradigmaları tutarsızlaşarak şişkinleşmiş toplumlar, burada belirli ayıklamalara giderek, daha zengin paradigmatik öbeklerden, farklı sentegmatik diziler kurabilirler. Bu soyut sözü görece somut bir örneğe indirgemeye çalışalım: Türkiye gibi çocuk sevgisinin yaygın olduğu bir ülkede evrensel ilkelerin de uygulanması, daha iyi eğitilmiş, disiplinli bir çocuk sevgisinin oluşmasına katkıda bulunabilir. Yerli hoşgörü ile Batılı demokratik pedagojiden, duyguda ve düşüncede daha zengin bir karışım çıkabilir.

Ancak, bu olumlu gelişme için, kültürel hayatı doğrudan doğruya etkileyen ideolojik ve zora dayalı baskılardan kurtulmak zorunludur. Bu da, Türkiye toplumunu oluşturan bireylerin, gelişmelerini kısıtlayan güçleri görüp tanımaları, kendilerini de eleştirebilmeleri ve aşmaları ile mümkün olabilecek bir şeydir. Bu çağdan sonra, demokratik olmayan bir kültüre "kültür" diyebilmek imkânsızdır ●

Levent Şahverdi Arşivi

HALKEVLERİ

Halkevleri

Tevfik Çavdar

Bu konuda ayrıca *Eğitim* maddesine bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevleri

Tevfik Çavdar

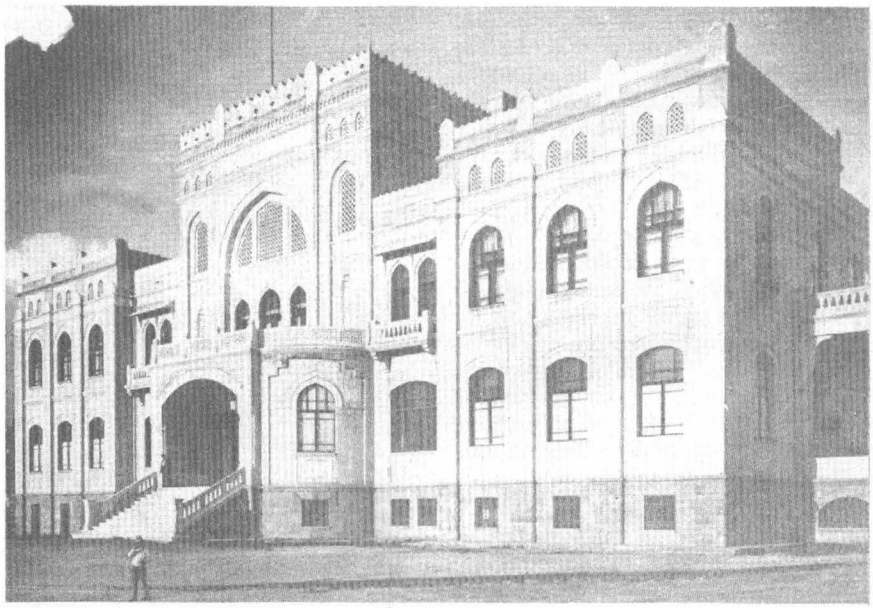
Halkevlerinin kuruluş tarihi 19 Şubat 1932'dir. Ancak düşünce ve uygulama olarak kökeni 1910'lara, yani Türk Ocakları'na kadar uzanır. Gerek Türk Ocakları, gerekse Halkevleri bir zorunluluğun sonucunda oluşmuş, yaşadıkları sürece ülke kültürüne azımsanmayacak etkilerde bulunmuşlardır.

Yirminci yüzyılın başında, kendilerini devleti kurtarmak ve onarmakla yükümlü sayan Osmanlı asker-sivil bürokratları, ülke içersindeki tüm etnik grupları ve ulusları aynı çatı altında, yani "Osmanlılık" kavramı çevresinde toplamaya çalışmışlardır. O dönemin *"radikal"* subayları ve sivil aydınları, böyle bir birleşmenin getireceği ekonomik yararların bilincinde olmasalar bile, sezgi biçiminde farkındaydılar. Ne var ki Osmanlı Devleti'nin federal yönü ağır basan bir birliği canlandırıp, güçlendirmesi Batılı güçlerin işine gelmiyordu. Osmanlı toplumsal yapısının gereği iç dinamiklerin gelişmemiş olması, toplumsal değişimi dış dinamiklerin etkisine açık bırakmıştı. Bundan dolayı dış güçlerin kendi çıkarları doğrultusunda destekledikleri milliyetçi akımlar Osmanlı Devleti'nin dağılmasına yol açtı. 1912'den sonra Osmanlı-Türk aydını kökleri Tazminat'a varan milliyetçiliği kendi amacı için, yani devleti kurtarmak için kullanmaya başladı. Ziya Gökalp'in İttihat ve Terakki'nin fikir politikasını yürütmeye başlaması, bu dönemin gerektirdiği bir sonuçtur. Hatta Turan'a yönelik ideolojik gelişim, Osmanlı Devleti içersinde geliştirilemeyen birliği milliyetçi bir bütüne dönüştürme arzusunun somut bir görünümüdür.

Türk Ocakları

Türk Ocağı, İttihat ve Terakki ile açık bir yasal ilişkisi olmasa bile aydınlar ve gençler arasında Cemiyetin düşüncelerini yaymada büyük bir rol oynamıştır. İmparatorluk içindeki ulusçu ve ayrılıkçı hareketler güçlendikçe Türk Ocakları'nın etki alanı da genişlemiştir. Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Mehmet Fuat (Köprülü), Halide Edip (Adıvar), Mehmet Emin (Yurdakul), Hüseyin Cahit (Yalçın), Akil Muhtar, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Türk Ocakları'nın önde gelen düşünür ve önderleridir.

Türk Ocakları 1913'ten sonra etkin bir dil ve dünya görüşünün oluşturulduğu örgütler haline geldi. Türk Ocakları'nın

TÜRK OCAKLARI'NDAN DEVLET RESİM VE HEYKEL MÜZESİ'NE: 1910 yılında İttihat ve Terakki düşüncesini benimsemiş Osmanlı sivil-asker bürokratlarınca kurulan Türk Ocakları, Cumhuriyetin ilk yıllarında genel merkezini Ankara'ya taşıdı. Mimar Arif Hikmet Koyunoğlu tarafından yapılan genel merkez binası, 1932'de Türk Ocakları'nın yerine kurulan Halkevleri'ne devredildi. Bina, günümüzde Devlet Resim ve Heykel Müzesi olarak kullanılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

en etkin olduğu dönemlerde bile İttihat ve Terakki bu kuruluşla ilişkilerini -maddi kaynaklar bulmanın ötesinde- açık bir organik bağa dönüştürmemiştir.

Türk Ocakları'nın amacı, tüzüğünün ikinci maddesinde şöyle belirtilir: "*İslam kavimlerinin başlıca mühimmi olan Türklerin, milli terbiye ve ilmî, içtimaî, iktisadî seviyelerini terakki ve itilâsı ile, Türk ırk ve dininin kemaline çalışmak...*"

Türk Ocakları'nın düşünsel doğrultusunu "Ocak Marşı"nın sözlerinden de anlayabiliriz. Türk Ocağı Marşı'nın güftesi şöyledir:

Türküz, ederiz daim iftihar
Hilkatla başlar tarihimiz var.
Kalplerde Türklük aşk ile çarpar,
Yok bize başka yar...
Önde Bayrak, elde süngü, kalpte tanrı biz,
Dünyaya hâkim olmak isteriz.
Mabedimiz Türkocağı, kâbemiz de yüce parlak,
Turandır hep ancak.

Türk Ocağı'nın aydınların düşüncelerinde nasıl yüceltilip, adeta bir çeşit ütopyanın merkezi haline dönüştürüldüğünün en çarpıcı örneği, Halide Edip'in (Adıvar), *Yeni Turan* adlı romanıdır. Öte yandan, konuyu kendi iç çelişkileri ve topluma ters düşmesi açısından da Ömer Seyfettin, *Efruz Bey* adlı eserinde didik didik etmiştir. Sanırız bu iki eserin karşılaştırmalı incelenmesi, o dönemlerdeki aydın-halk ikilemini belirlemede birçok bilimsel araştırmadan daha inandırıcı olmaktadır.

Türk Ocakları, faaliyetlerini Cumhuriyet döneminde de sürdürmüşlerdir. Sonraları Ankara Halkevi olarak bilinen yapı, ilkin Türk Ocağı binası olarak inşa edilmiştir. Halkevlerinin açılmasıyla Türk Ocakları kapatılmış ve varlıkları bu yeni kuruma devredilmiştir.

Halkevleri

Halkevlerinin Açılma Nedeni: Halkevlerinin açılma nedeni incelenirken resmi bildiri ve sözlerin ötesinde, o günlerin ekonomik ve toplumsal koşullarının yarattığı ihtiyaçları da gözönünde tutmak doğru olacaktır.

Bilindiği gibi 1930 yılı, büyük Dünya Ekonomik Bunalımı'nın tüm etkilerinin yurdumuzda da hissedildiği bir dönemin başlangıç noktasıdır. Bu ekonomik bunalım, 1923'ten sonra fiilen varolan sivil-asker bürokrasi, ticaret burjuvazisi ve büyük toprak sahipleri arasındaki koalisyonun son iki ortağının durumunu iyice sarsmış, bürokrat kesimin ağırlığını artırmıştır. Öte yandan 1923-29 yılları arasında demokratik hak ve özgürlükleri kısıtlayan, vergi vb. yollarla ekonominin yükünü yoksul yığınların sırtına yükleyen politikalar sonucu, bürokrat kesimle halk arasındaki varolan ayrılık daha da artmıştı. Tüm bu nedenlerden ötürü Dünya Ekonomik Bunalımı'nın sorunları karşısında iktidarın izleyebileceği iki yol bulunmaktaydı: Demokratik hak ve özgürlüklerin iadesi ile rejimi bir ölçüde yumuşatmak ya da devletin ekonomik ve toplumsal hayatın her noktasına ulaşan müdahaleleri ile daha merkezî,bir oranda sert bir düzen getirmek. İktidardaki kadronun bilgi ve deneyleri ikinci yolun seçilmesine yatkındı. Bunun sonucunda, kısa ve yenilgiyle sonuçlanan bir "Serbest Fırka" deneyiminden sonra, 1930'ların ilk yıllarında, Cumhuriyetin ilk yıllarına oranla genel anlamıyla rejimde bir sertleşme dönemine girildi.

Taner Timur'un da altını çizdiği gibi (T.Timur, *Türk Devrimi*, SBF yay. Ank), egemen sınıflar ve onların temsilcisi durumundaki kadrolar sorunları somut düzeyde çözemeyince , ideolojik düzeyde çözerler. Başka bir deyişle gerçekte varolmayan bir toplum düzenini ideal planda varmış gibi gösterirler. Böyle durumlarda milliyetçilik çok sık başvurulan bir ideolojidir. Nitekim, ekonomik programlar açısından dayanılan liberal ekonomi politikalarının bunalım sonucu sarsılması, hatta bir anlamda yıkılması sonucunda milliyetçilik yeniden gündeme getirildi. Bu, bir yerde, *dil* ve *tarih* konularında odaklaşan bir milliyetçilik olarak gözüktü. Ekonomik bunalımın (Türkiye yönünden) doruğa ulaştığı 1932 yılında da Halkevleri örgütlendi. Halkevlerinin kurulması sırasında Sovyetler'den esinlenildiği sık sık ileri sürülmüştür. Nitekim Ankara Halkevi'nin açılışında Reşit Galip Bey, "*Halkevleri yönetmeliği hazırlanırken uzak yakın birçok memleketlerin benzer örgütleri incelenmiştir,*" derken bu iddiaları bir oranda kanıtlamaktadır. O günlerde yazılan ve açıklanan düşüncelere göre, Halkevleri, halkın politik ve ideolojik eğitimini sağlamak için kurulmuştur. Bu amacı Recep Peker, "*Halkevlerinin gayesi ulusu katılaştırmak, sınıfsız katı bir kitle haline getirmektir,*" diyerek daha bir somutlaştırmıştır.

HALKEVLİLER GEÇİT TÖRENİNDE: Halkevleri'nin kuruluşu sırasında Sovyetler Birliği'ndeki halk eğitimi kurumlarıyla faşist İtalya'daki gençlik örgütlerinden esinlenildiği sık sık ileri sürülmüştür. Reşit Galip Bey de, Ankara Halkevi'nin açılışında, Halkevleri Yönetmeliği hazırlanırken birçok ülkedeki benzer örgütlerin incelendiğini söylemişti. Bir geçit töreninde yürüyen Halkevliler, "esin kaynağı"yla ilgili görüşlerini adeta doğruluyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevlerinin Yapısı: Önce de değindiğimiz gibi Halkevleri 19 Şubat 1932'de Türk Ocakları'nın yerini almak üzere açılmıştır. Recep Peker, Reşit Galip ve İsmet İnönü'nün çeşitli vesilelerle vermiş oldukları söylev ve demeçlere göre, Halkevlerinin kuruluş amaçları şu noktalar çevresinde toplanabilmektedir:

1- Ulusu bilinçli, birbirini anlayan, birbirini seven, aynı ideale bağlı halk kütlesi halinde örgütlemek;

2- Kültür, ülkü, amaç ve düşünce birliğini güçlendirecek bir toplum olmayı sağlamak;

3- Ulusal birliği oluşturan, millî ruhu biçimlendiren ve kudretlendiren kültür ögelerini ortaya çıkarıp geliştirmek;

4- Köylü ile kentli, köylü ile aydın zümreler arasındaki ilişkileri düzenleyip artıracak köycülük çalışmalarının yapılması;

5- Cumhuriyet Halk Fırkası'nın ilkelerini ve bu ilkelerin ülke düzeyinde nasıl uygulandığını anlatmak için kullanılan bir merkez olması.

Halkevlerinin çalışmaları dokuz kol çevresinde düzenlenmiştir. Reşit Galip, açılış günü yapmış olduğu konuşmada, "*Türklerde eski zamanlardan beri dokuz sayısı kutlu bilinir. Bizim şubelerimizin sayısı da bir tesadüf eseri dokuz oldu*" demektedir. Bu kolların ana faaliyet konularına ilişkin tüzük ve yönergelerdeki öneriler şöyle özetlenebilir:

1- Dil ve Edebiyat Kolu: Bu kol halkın genel bilgisinin artmasına, parti ilkelerinin kökleşmesine, yurt sevgisinin, yurttaşlık ödevleri duygusunun yükselmesine yarayacak konuşmalar, konferanslar, törenler hazırlar ve genel olarak dil, edebiyat konularıyla yakından ilgilenir. Dil devriminin gelişmesine, edebi zevklerin yayılmasına çalışır; güzel yazı yazma, güzel söz söyleme yarışmaları düzenler. Halkevlerinin çıkaracağı dergilerin yönetimi de bu kolun görevleri arasındadır.

2- Güzel Sanatlar Kolu: Bu kol güzel sanatlara halkın sevgisini artırmak, güzel sanatların ülkede gelişmesine çalışmak amacını güder. Güzel sanatlarla ilgilenen genç yetenekleri korur ve bunların yetişmelerine çalışır. Halk için müzik geceleri düzenler, garp müziğinin ve garp müzik tekniğinin kökleşmesine, garp tekniğine göre Türk müziğinin yaratılmasına ve gelişmesine çalışır. Ulusal oyunları teşvik eder, her fırsattan yararlanarak bunları otantik kıyafet, saz ve türküleriyle tekrarlatır.

Halkevlerinin Çıkardığı Başlıca Dergiler

Adı	Yer
Görüşler	Adana
Taşpınar	Afyon
Yeşilırmak	Amasya
Ülkü	Ankara
Türk Akdeniz	Antalya
Çoruh	Artvin
Altın Yaprak	Bafra
Kaynak	Balıkesir
Burdur	Burdur
Uludağ	Bursa
Çorumlu	Çorum
İnanç	Denizli
Karacadağ	Diyarbakır
Edirne	Edirne
Altan	Elazığ
Yeni Türk	Eminönü
Atayolu	Erzurum
H.B. Haberleri	Eminönü
Porsuk	Eskişehir
Başpınar	Gaziantep
Aksu	Giresun
Ün	Isparta
Fikirler	İzmir
Erciyeş	Kayseri
Konya	Konya
Gediz	Manisa
İçel	Mersin
Yeni Milas	Milas
Muğla	Muğla
Ülker	Niksar
İnan	Trabzon
19 Mayıs	Samsun
Diranaz	Sinop
4 Eylül	Sivas
Ocak	Urla
Bozok	Yozgat
Kara Elmas	Zonguldak

3- Temsil Kolu: Temsil Kolu, Halkevleri kollarının en önemlilerinden biridir. Halkevlerinin amaçlarından önde geleni halkın eğitimi olduğuna göre, temsil kolu bu eğitimin önemli bir aracıdır. Bu kol ülkede tiyatro sevgisini ve tiyatro zevkini kökleştirmeye, ahlakî, terbiyevî ve millî temsillerle halka iyi şeyler telkin etmeye çalışır. Karagöz ve kukla gibi halk sanatlarından da yararlanmayı ihmal etmez.

4- Spor Kolu: "Sağlam düşünceler sağlam insanlarda bulunur" ilkesinden hareketle spor alanında halka ve gençliğe faydalı olmaya çalışır. Sporu, milli karakteri kökleştirmeye, milli bünyeyi sağlamlaştırmaya, ülkeye sağlıklı, ahlaklı, mert insanlar yetiştirmeye yarar bir araç sayan Halkevleri çalışmalarını bu ana ilkeye uydurmaktadır.

5- Sosyal Yardım Kolu: Gerçek ihtiyaç içinde bulunanlara yardımetmek,dispanserler veya gezici doktorlarla hastaların imdadına koşmak; okuldaki çalışkan ve yetenekli çocukları koruyarak onlara kitap, elbise, yiyecek sağlamak; Türk ulusuna hiç yakışmayan dilencilikle savaşarak çocukların bu kötü yola sapmalarını önlemek; halkın sağlık bilgisini arttıracak konferanslar, kitaplar, broşürler, levhalar çıkarmak, sağlık filmleri göstermek; işsizlere iş bulmak, sosyal yardım işlerine parasıyla ya da bizzat çalışarak katılmak, isteyenleri bir araya toplayarak bunlardan en iyi bir şekilde yararlanmak ve ülkeye sosyal yardım düşüncesini yaymak, bu kolun başlıca amaçları arasındadır.

6- Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu: Okuma yazmayı halk arasında geniş ölçüde yaymak, halkın bilgisini artıracak dil ve uzmanlık kursları açmak, teknik bilgileri halk arasında yaymak, el sanatlarını teşvik etmek gibi çeşitli işlerle görevlendirilmiş olan bu kol, halka en yararlı işleri kapsamaktadır.

7- Kütüphane ve Yayın Kolu: Halkevleri çalışma yönergesinin 89. maddesinde "*Kütüphaneler, halk bilgisinin ilerlemesinde başlıca âmildir. Bu sebeple her Halkevinde bir kütüphane ve okuma odasının bulunması Halkevinin ilk kurulma şartlarından sayılır*" denilmektedir. Kütüphane ve Yayın Kolu'nun bir başka ödevi de Halkevlerinin yayımlayacağı kitapların basım ve yayın işlerini düzenlemektir. Bu kollar aynı zamanda gençler arasında kitap özetleme yarışmaları düzenlemek, gezici kütüphaneler kurmak, kitap sergileri açmak, okuma odaları kurmak gibi, aynı amaca yöneltilmiş türlü çalışmalarla görevli bulunmaktadır.

8- Köycülük Kolu: Halkevleri yönergesinin 104. maddesi bu kolun görevini şöyle tanımlar: "*Köycülük Kolu'nun temel vazifesi, köylerin toplumsal, sağlık ve estetik açısından geliştirilmelerine ve köylü ile şehirli arasındaki karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının güçlendirilmesine çalışmaktır*". Gene aynı yönergede, bu

Levent Şahverdi Arşivi

amacın gerçekleştirilmesi için Halkevlilerin sık sık köylere gitmeleri, uygun mevsimlerde köylerde çeşitli törenler düzenleyerek temsiller vermeleri, belirli bir köyü alarak bu köyün gelişimi için ellerinden gelebilecek tüm çabaları harcamaları bir yöntem olarak ileri sürülmektedir. Okulu olan köylerde öğretmenler, en yakın kentteki Halkevinin köydeki temsilcisi gibi hareket ederek, Halkevi ile köy arasındaki ilişkilerin düzenlenmesini sağlamaktaydı. Özetlersek, zengin ve temiz Türk köyünün yaratılması, Halkevlerinin önde gelen ülküsü olarak kabul edilmişti.

9- Tarih ve Müze Kolu: Zengin bir tarihe sahip olan, topraklarında binlerce yıllık eski uygarlıkların hatıralarını saklayan yurdumuzun tarihini araştırmak, tarihî anıtlarını halka tanıtmak ve sevdirmek, bunların bilgisiz insanlar tarafından hor kulanılmasının önüne geçmek, yerel tarihler üzerinde incelemeler yapmak, arşivlerde, şer'i mahkeme sicillerinde, vakfiyelerde, eski yazma eserlerde bulunan tarihî bilgileri çıkarıp yaymak, halka tarih kültürü ve tarih terbiyesi vermek, gittikçe azalan güzel Türk eserlerini, etnografik kıymeti olan eşyayı toplamak, folklorik araştırmalar yaparak elde ettiği malzemeyi yayımlamak, eski eserleri halka tanıtmak için sergiler, müzeler açmak bu kolun bellibaşlı ödevleri arasındadır.

Böylece tüzüğünün ana ilkeleri doğrultusunda Halkevlerinin temel kollarını tanımış olduk.

Halkevlerine *üye olmak,* şu ya da bu biçimde törene tâbi değildi. Medeni haklarına sahip her Türk vatandaşı, kendi uzmanlık alanına giren ya da eğilim ve zevklerine göre uğraş vermek istediği herhangi bir Halkevi koluna yazılabilirdi. Üye kaydının, zamanla da kısıtlanması sözkonusu değildi. Vatandaşlar, çalışma saatleri içersinde, istedikleri günde ve istedikleri anda üye olabilirlerdi. Halkevleri, ilk açıldıktan sonra, yani açılışı izleyen hafta içersinde, tüm kollarını ellerindeki üyelerin imkânları uyarınca oluşturmak zorundaydılar. Bu kollardaki komite üyelerinin sayısı, kola üye olanların sayısına göre saptanmaktaydı. Örneğin üye sayısı yirmi beş ile elli arasında olan kollar üç, elliden fazla olanlar ise beş kişilik bir komite seçerlerdi.

Halkevlerinde seçimler iki yılda bir tekrarlanırdı. Komite üyelerinden biri herhangi bir nedenden ötürü komiteden ayrılırsa, yerine zaman geçirmeden yenisi seçilirdi. Her kolun komitesi ilk toplantıda yıllık programını düzenler ve on beş günde bir toplanarak kolun faaliyetlerini gözden geçirir, yeni kararlar alırdı. Böylece kollar ilgi alanlarına yönelik çalışmalarında kesintisiz bir uğraş vermiş olurlardı. Öte yandan, yılda bir kere Halkevinin tüm üyeleri toplanarak başkanın yıllık faaliyetlere ilişkin raporunu dinlerlerdi.

Halkevlerinin *gelirleri,* bulundukları yörenin parti örgütünce karşılanırdı. Halkevleri hiçbir şekilde kendilerine gelir bulmak için çalışmazlardı. Yalnız yapılacak bağışlar, balo ve müsamere gelirleri, çıkan dergilerin satışlarından elde edilen paralar bunun dışında tutulmuştu. Her Halkevi yıllık faaliyetlerine uyumlu bir bütçe yaparak bunu bağlı bulunduğu yörenin parti örgütüne onaylatırdı.

HALKEVLERİNİN KOL FAALİYETLERİ: Halkevleri, çalışmalarını Dil ve Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, Sosyal Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Yayın, Köycülük, Tarih ve Müze olmak üzere dokuz kolda sürdürüyorlardı. Bunlardan Halk Dershaneleri ve Kurslar Kolu, "okuma ve yazmayı halk arasında geniş ölçüde yaymak, halkın bilgisini artıracak dil ve uzmanlık kursları açmak, teknik bilgileri halk arasında yaymak, el sanatlarını teşvik etmek" gibi işlerle görevlendirilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Halkevi başkanları, yöreparti örgütünün yönetim kurulu tarafından seçilirdi. Bunun tek istisnaşı Ankara Halkevi başkanlığıdır. Bu halkevinin başkanı, parti genel idare heyeti tarafından seçilirdi. Halkevleri tüzüğünün temel kuralların-dan biri de, Halkevlerine ait salonların, CHP'nin ilkelerine ters düşmeyen bütün toplantılara açık olması doğrultusundaydı. Gene Halkevlerinde oynanacak salon oyunları da sınırlandırılmıştı. Bunlar satranç, dama, domino, bilardo ve masa tenisiydi; bunun dışındaki oyunlara tüzük izin vermemekteydi. Halkevi toplantılarında bulunacaklar için özel yer ayrılmayacağı tüzükte belirtilmiş; ancak -başta Cumhurbaşkanı ve yörenin en üst düzeydeki mülki amiri olmak üzere- belirli bir protokol bu listenin dışında tutulmuştur.

Halkodaları: Halkevi açılabilmesi için, tüzükte belirlenen kollardan en az üçünün kurulması şarttır. Bazı küçük kasaba ve nahiyelerde, hatta köylerde buna imkân bulunamadığı için, Halkevi açılamamıştır. Bu nokta gözönünde tutularak, bu tip yöreler ve yerleşim yerlerinde Halkevi ihtiyacını karşılayacak doğrultuda *"Halkodaları"* kurulması kabul edilmiştir. 1940 yılında ilk olarak 141 Halkodası açılmıştır.1950'ye kadar Halkodalarının sayısı 3500'ü bulmuştur. Halkodalarının bir başka yararı da, gelecekteki Halkevlerinin çekirdeğini oluşturmalarıdır. Nitekim birçok Halkevi, başlangıçta Halkodası olarak kurulmuştur.

Halkevlerinin Sayısı ve Faaliyetleri: 1932'de ilk Halkevi açılmış; o yılın sonuna kadar Halkevi sayısı 34'e çıkmıştır. Elimizdeki sayısal bilgilere göre, Halkevlerinin kapatıldığı tarihte *478 Halkevi, 4322 Halkodası* bulunmaktaydı. Aynı tarihte kentlerdeki lise ve ortaokul sayılarıyla, kırsal alandaki ilkokul sayılarına baktığımızda Halkevleri ve Halkodalarının nicel olarak ulaşmış oldukları bu düzeyin önemini daha yakından anlarız.

Halkevlerinin nicel ve nitel açıdan en hızlı gelişim dönemi 1932-1940 yılları arasındadır. Bunu izleyen dönem, savaş ve çok-partili hayata geçiş nedeniyle, bir önceki dönemin hızını ve heyecanını koruyamamıştır. 1932-1940 arasındaki dönem boyunca yurda dağılmış bulunan halkevlerinin bütününde:

23.750 konferans,
12.350 temsil,
9.050 konser,
7.850 film gösterisi:
970 sergi

kamuya sunulmuştur. Aynı dönem içerisinde toplam üye sayısı ise % 506 artmıştır. Halkevleri kitaplıklarından 1932'de 149.949 yurttaş yararlanırken bu sayı 1940'ta 2.557.853'e yükselmiştir. Halkevlerinde açılan çeşitli kurslardan yararlananların sayısı 1932'de 900 iken 1940'ta 48.000'e çıkmış bulunmaktadır.

Halkevlerinin kendi yayınları da önemli bir faaliyet alanı olarak göze çarpmaktadır. Bu yayın faaliyetinin ağırlık noktasını dergiler oluşturmuştur. Hasan Taner'in 1944'te yayımladığı bibliyografyaya göre, Halkevlerinin çıkardığı dergi sayısı 50 idi. 1950'de bu sayı 20 dolaylarına inmiştir.

Bunların en önemlisi ve Türk düşünce hayatında büyük izler bırakanı, Halkevleri merkez organı *Ülkü* dergisidir. Bu dergide çıkan yazılar, parti ideolojisini açıklama ve yorumlama yönünden önemlidir. *Ülkü* dergisinde köy, halk bilgisi ve antropoloji sürekli biçimde odak konuları oluşturmuştur.

Halkevlerinin kuruluş amacı ve 1932-1950 yılları arasındaki faaliyetleri gözden geçirildiğinde, *yaygın eğitim*in kuramsal ilkeleriyle *propaganda amaçlı* iletişim kuramları doğrultusunda ilginç bir uyumun sağlandığı görülmektedir. Ne var ki sağlanan bu uyum sadece yüzeyde kalmıştır. Özellikle dil ve tarih sorunlarına verilen ağırlık, Batılı ögeleri yoğun olan sanat yapıtlarının özendirilip sergilenmesi, köye yönelik tepeden inmeci diyebileceğimiz araştırmalar ve bunların getirdiği öneriler üzerine bina edilen konferans ve yazılı eserlerin içeriği bu yargımızı kanıtlayan eğilimlerdir.

Toplumsal yapı değişikliklerinin ancak toplumun ortak çıkarları bulunan kesimleri arasında organik bir bütünleşme ve ittifakla gerçekleşebileceği doğrusu bir yana bırakılarak, üst düzeydeki kültürel girişimlerle böylesine dönüşümler gerçekleştirmek için, Halkevleri bir yaygın eğitim kurumu olarak kullanılmıştır.

Dil ve tarih incelemeleri, bu konulardaki ayırımcı politika sonucu, halk katlarına inmemiştir. Özellikle dil çalışmaları, aydınlarla halk arasındaki uçurumu kapatmak bir yana, daha da açmıştır. Halkbilim araştırmalarının dışında sanat çalışmaları, özellikle seyirlik oyun temsilleri, halkın dışında, onun sorunlarına değinmeyen müsamereler düzeyinde kalmıştır. Bu yaklaşım da aydın-halk ayrılığını abartan bir rol oynamıştır. Köye yönelik çalışmalar ise Profesör Cevat Ge-

KÖYCÜLÜK: Halkevlerinin Köycülük kolları, köylerin toplumsal yönden, sağlık ve estetik açısından geliştirilmelerine ve köylü ile şehirli arasında karşılıklı sevgi ve dayanışma duygularının güçlendirilmesine çalışmakla görevliydiler. Vezirköprü Halkevi'nin Temsil ve Köycülük Kolları 14 Nisan 1940'ta, "Ağaç Bayramı"nda.

Levent Şahverdi Arşivi

ray'ın da belirttiği gibi (Geray, *Halk Eğitimi,* SBF, Ankara) bol bol öğüt verme niteliğinde idi. Çalışmalar köylüye pahalıya mal oluyordu. Köy toplumunun girişkenliğini artırıcı, kendi sorunlarına sahip çıkıcı bir rol oynamıyordu.

Değerlendirme: Halkevlerinin yaşadıkları dönem içersinde olumlu ve olumsuz yönleriyle değerlendirilmesi şu noktalar çerçevesinde yapılabilir:

1- Halkevleri tek yönlü, asker-sivil bürokrasisinin önderliğinde ve yukarıdan yönetilen, halkın ve köylünün kültürel düzeyini yükseltmeye yönelik kuruluşlardır. Bu özellikleri başarısızlıklarının da temel nedeni olmuştur. Öğretici olarak ortaya çıkan hoşgörüsüz bürokrat yaklaşımı halkta bir itişi, bilgisizliğe sarılmayı adeta kışkırtmıştır.

2- Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmayı yüzeysel bir Batılılaşma olarak tanımlayan Halkevleri, Türk halkını üstün kılabilecek iç dinamikleri hiçbir zaman sezinleyememiştir. Oysa tarih sürecinde Türk insanı, bir yandan toplum mutluluğunun üstün tutulduğu düzenleri yaratırken, öte yandan da bu düzene özgü ve aktif bir biçim alan *katılım yollarını* zaman zaman aramıştır.

3- Halkevleri ikili niteliklerinden ötürü, Batının kültürel uzantısı olan aydınların ve bürokratların etkisine rağmen, toplumun sağlıklı güçlerini yanına alabilecek çalışmaları da gerçekleştirebilmiştir.

Halkevleri, olumlu ve olumsuz yönleriyle, Türk toplumunun geçirdiği önemli bir yaygın eğitim deneyidir. Bu deneyin su yüzüne çıkardığı bulgulara dayanarak diyebiliriz ki, aydın-halk ikilemini artırıcı, toplumun üretici güçlerinin yarına dönük özlemlerini gözönünde bulundurmayan ve -belirli bir tarihî geçmişin üstünde yükseldiği halde- geçmişi yadsıyan, toplum mutluluğunu üstün kılan değerleri yaratırken, halkın bu düzene özgün ve aktif biçimde katılımını sağlamayan bu tip yaygın eğitim modelleri, yasalarla yaşatılsa bile, pratikte etkinliklerini yitirmeye mahkûmdurlar...

1960'tan Sonraki Gelişmeler

27 Mayıs 1960 hareketinden sonra Halkevlerinin yeniden örgütlenmesine izin verildi. Fakat 1950'de çıkarılan yasa ile ellerinden alınan malvarlıkları iade edilmedi. Yalnız yeni TBMM binasının önünde bulunan Millet Meclisi Başkanlarına ait konut genel merkez olarak

HALKEVLERİ TEMSİLLERİ: 1932-1940 arasında Halkevleri'nde 12.350 temsil verilmiştir. Temsil Kolları'nın görevi, "ülkede tiyatro sevgisini ve tiyatro zevkini kökleştirmeye, ahlakî, terbiyevî ve millî temsillerle halka iyi şeyler telkin etmeye çalışmak", böylece eğitime yardımcı olmaktı.

HALKEVLERİNDE MÜZİK EĞİTİMİ: Halkevlerinin dokuz faaliyet kolundan biri olan "Güzel Sanatlar Kolu", diğer güzel sanat faaliyetlerinin yanı sıra, Batı müziğinin ve Batı müziği tekniğinin kökleşmesine Batı tekniğine göre Türk müziğinin yaratılmasına ve gelişmesine yönelik çalışmalar yapıyordu. Bu amaçla kurslar ve konserler düzenliyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

SINIR ÖTESİ HALKEVLERİ: Yurt içindekilerin sayısı hızla artarken, yurt dışında da bir tür "Kültür Ataşeliği" ve "Türkiye Kültür Derneği" gibi çalışan Halkevleri açıldı. Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel (ortada solda) ve Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın'ın (ortada sağda) da katılımıyla 1945 yılı Cumhuriyet Bayramı kutlamalarının yapıldığı Londra Halkevi gibi...

tahsis edilmiş ve örgütlenmeleri açısından il ve ilçelerde yetkili makamların Halkevlerine yer bulmaları ve diğer yönlerden yardımcı olmaları da kararlaştırılmıştı. Halkevlerinin bu ikinci örgütlenişi kamu yararına çalışan dernekler statüsüne uygun biçimde olmuştur. Ne devlet, ne de parti olarak CHP, Halkevlerini sahiplenmemiştir. 1970'li yıllarda tabii senatörlerin bu örgütle yakından ilgilendiklerini görmekteyiz. Önce Kadri Kaplan, sonra da Ahmet Yıldız, Halkevlerinin genel başkanlığına gelmişlerdir. 12 Eylül'den sonra ise Halkevleri yığınsal bazı olaylara karıştıkları gerekçesiyle kapatılmıştır. Halkevleri yaklaşık yirmi yıl süren bu ikinci aşamasında, faaliyetleri açısından eski etkinliklerini yitirmişlerdir. Bazı bölgelerde folklor çalışmalarına öncülük ettikleri gibi, bazı Halkevleri de kimi konularda sınırlı etkinliklere sahip olmuşlar, ama genel anlamda halk eğitimi açısından eski niteliklerini koruyamamışlardır. ●

KAYNAKÇA

- Tevfik Çavdar, *Yaygın Eğitim ve Halkevleri*, Eskişehir İTİA Yayını.
- Cevat Geray, *Halk Eğitimi*, Ankara, SBF Yayını.
- *Ülkü* dergileri.
- Halkevleri tüzük ve yönetmelikleri.
- Halkevleri yıllık faaliyet raporları.

HALK EĞİTİMİ MERKEZLERİ: Uzun yıllar Halkevleri tarafından sürdürülen halk eğitimi çalışmaları, son yıllarda Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Halk Eğitimi Merkezi Müdürlüklerince yürütülmeye başlandı. İller düzeyinde örgütlenen müdürlükler, okuma-yazma, folklor, elişleri, fotoğrafçılık vb. konularda kurs, gösteri ve sergiler düzenliyor.

Levent Şahverdi Arşivi

HEYKEL

Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik

Meriç Hızal

Türk Heykel Sanatı

Prof. Tamer Başoğlu

Çerçeve Yazı

Cumhuriyet Döneminde Başlıca Heykel Etkinlikleri

Bu konuda ayrıca *Sanat-Estetik* maddesine bakınız.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Heykelcilik

Meriç Hızal

Kaynağa Bakış

Cumhuriyet dönemi heykelciliği, plastik ve estetik veriler açısından, zengin bir geçmişin henüz çok genç mirasçısıdır.

Anadolu'ya bakıldığında, bu toprakların, birbirinin üzerine kurulmuş çeşitli medeniyetlerden kalan farklı sanat anlayışıyla yapılmış heykellerle dolu olduğu görülür. Ancak, Cumhuriyet dönemine gelinceye dek heykelcilerimizin bu mirastan ne ölçüde yararlanabildiği irdelenmeye değer bir konudur.

Orta Asya Türk heykelini, mezarlardaki küçük idollerden, *balbal* denen figür (rond-bosse) taşlardan, Orhun anıtaşlarından ve mezar heykellerinden tanıyoruz.

Figüratif, yer yer gerçekçi (realist) eğilimli, yer yer üsluplaşmış bir heykel anlayışı olan Türklerin Müslümanlığı kabul edişi 9. yüzyılda başlar. Fakat "tasvir yasağı"na karşın, 12-13. yüzyıla kadar Selçuklu Türkleri, sanat eserlerinde, figüre ilham veren şaman inançlarının etkisi ile Orta Asya Step Sanatı özelliklerini taşıyan sembolik, stilize -kadın ya da erkek figüre karşı olmayan- bir anlayışla figürlü plastikler devam eder. Bunlarda şematik portre yuvarlak yüzlü, badem gözlü, ufak ağızlıdır, kişilik ve ifade görülmez. Yöntem açısından geleneksel eğri kesim tekniği, yuvarlak form detaylarına dönüşmüştür.

Dinin Sanata Etkisi

İslamlık büyük bir kitle tarafından genellikle yanlış yorumlanmış, özellikle Kuran'ın 39. sure 17. ayetindeki *"puta tapma yasağı"*, -Müslümanlığın kabul edildiği yıllarda heykel, put yapma aracı olduğundan- heykel ya da tasvir yasağı olarak uygulanmıştır.

Mezar taşının İslam dininde gereksiz görülmesine karşın, Selçuklularda üzeri figür rölyefli taş mezarları da yapılmıştır. Ayrıca koyun, koç ve at biçimli heykeller Orta Asya'dan gelme bir gelenekle mezar taşı olarak kapı kenarlarında kullanılmaya devam edilmiştir. Bunlar anonim, arkaik anlayışta, stilize, soyut, global, üzerinde sembolik desenler bulunan, doğaya bağlı orantı endişesi olmayan taş heykellerdir.

Aynı anlayıştaki figürlü plastikler, süsleyici ve sembolik unsur olarak, mimari yapılarda taş, tahta, maden malzeme üzerinde olduğu kadar kapkacak ve para gibi eşya üzerinde de görülür. Bu figürlerde üyeler genellikle deforme, şematik, dekoratif karakterlidir. Rölyeflikleri gittikçe azalıp figürler kontur haline gelmiştir. Maniyer açısından gelişmeyip yeni plastik yorumlara ulaşamadan, Beylikler ve -Müslümanlığın doğduğu Arap dünyasından da çok bu dinin kuralcısı olan- Osmanlılar devrinde uzun zaman figürlü plastik hemen hiç uygulanamaz. Ancak daha sonra değinilecek çok soyut ve mükemmel başka yorumlara dönüşür.

Oysa Antik Çağ'dan bu yana Batı ve Doğu dünyasında tek tanrılı ve çok tanrılı dinler heykel sanatçısının "mesenleri" olarak figüratif heykeli besler, yaşamasına, gelişmesine yardımcı olurlar. Özellikle Ortaçağda ve onu izleyen dönemde komünal ibadet yerlerinin duvarları dinsel ve mitolojik temalarla fakirin din kitabı haline getirilmiş; tutucu düşüncelere karşın heykel bir süsleme unsuru, üç boyutlu bir resimli roman, mimari bir eleman olarak yapılarda yer alınış, dini yaymak için araç olarak kullanılmıştır.

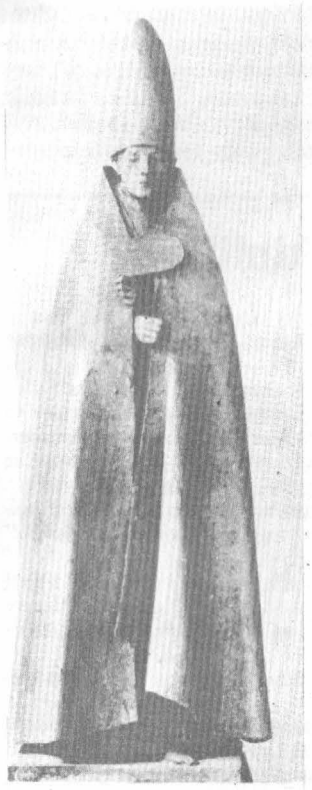
Bu gereksinme ile çok sayıda figüratif heykel yapılması, kalabalık bir heykelciler grubunun yaşamasına ve onların özellikle figüratif sanatta yeni plastik endişeler, yeni çözümler üzerinde deneyimlerinin artmasına olanak vermiş; heykel sanatını gelenekselleştirip devamlılığını sağlamıştır.

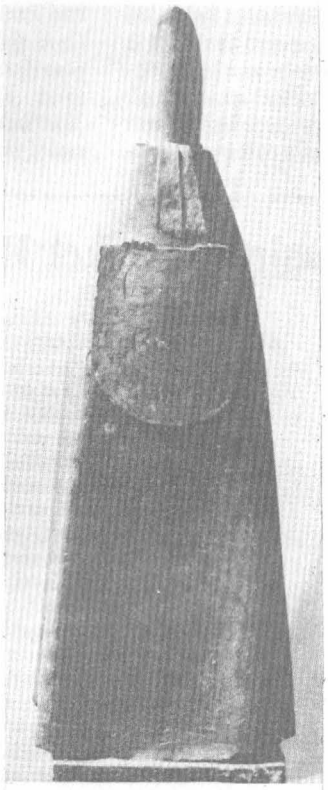
Osmanlı toplumunda da devlet sanatı, sanatçıyı koruduğu halde figüratif sanat, özellikle rond-bosse (etrafında dönülebilir üç boyutlu -o günkü deyimle gölgesi yere düşen- heykel) ilgi görmemiş; plastik üç boyutlu yaratma potansiyeli giderek yok olma tehlikesine karşı tamamen başka biçimlere dönüşüp, mimariye bağlı süslemeciliğin -özellikle taç kapılarda- ender güzellikteki örneklerini oluştururken, figürlü plastik hemen hemen yok olmuştur. Hatta gün gelmiş, Kanunî devri vezirlerinden Maktul İbrahim Paşa'nın Mohaç seferinden dönerken Budapeşte'den getirdiği ve Sultanahmet Meydanı gibi bazı yerlere koydurduğu heykeller bile hoş karşılanmayıp "Paşanın halkı putperest yaptığı" söylenmiş ve bunlar yerinden kaldırılmıştır. 1871'de at üzerinde kendi heykelini -ilk Osmanlı padişahı heykeli- yaptırtan Abdülaziz de tasvire karşı genel kuralı bozamamıştır.

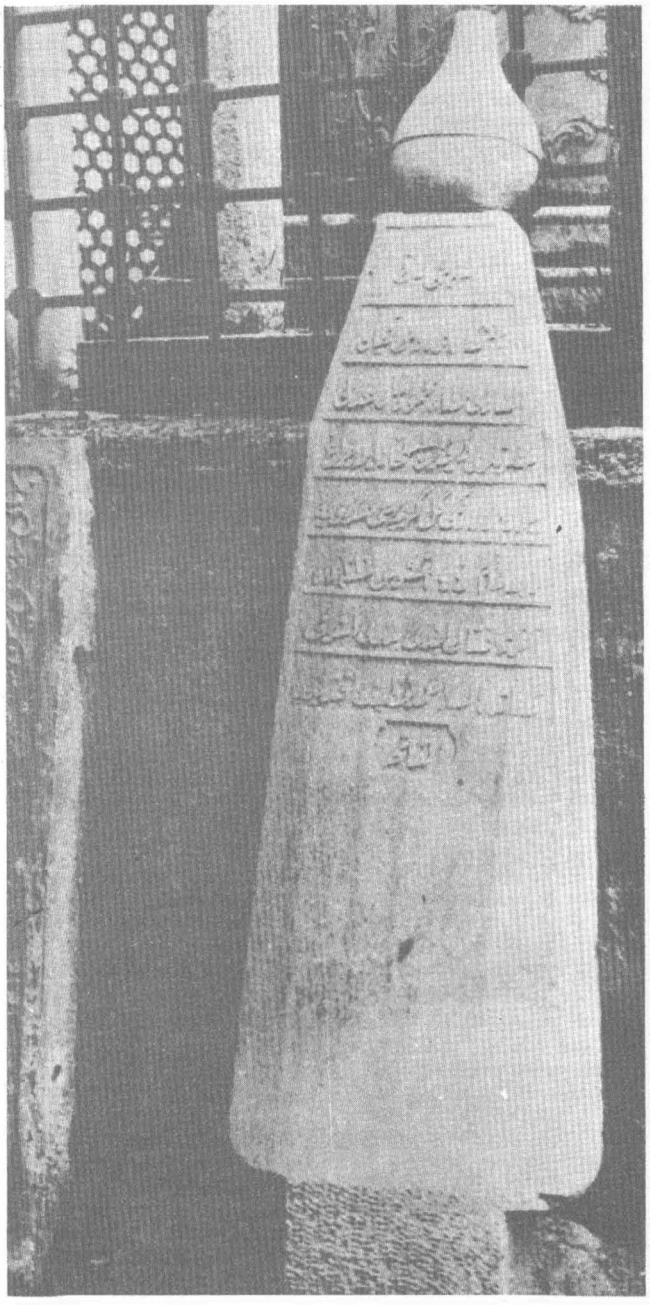
Diğer Etkenler

Öte yandan, çağdaş müzecilik anlayışının 11 Eylül 1881'de müze müdürlüğü görevine atanan Osman Hamdi Bey'

Levent Şahverdi Arşivi

MEZAR TAŞLARI: Giacomo Manzu: "Kardinal" (üstte). Osmanlı mezar taşı (sağda). Dünün yanlış yorumlanmış kuralları yüzünden figürün artık görülmez olduğu Osmanlılar devrinde "plastik üç boyutlu" yaratmanın uzantısı sayabileceğimiz "mezar taşları" seyircide kontur, biçim ve simgesel anlatım açısından figürü kusursuz anlatan bir izlenim uyandırır.

in gayretleri ile yurdumuzda başlatılmasına kadar, arkeolojik kazılarda çıkarılan prehistorik, antik dünyanın Anadolu medeniyetlerine ait zengin heykel hazinesi ile heykelcilerin karşılaşması da zordur. Sanatçının bu *"mirası"* tanıması, etkilenmesi, üstelik ona yeni ve kendine özgü bir yorum getirmesi hemen hemen olanaksızdır.

Ayrıca bu zengin *"miras"* henüz plastik estetik *"değerlerimiz"* konusunda bilinçlendirilmemiş halkımız tarafından heba edilmiş; kâh yabancılara verilmiş kâh mermer antikler kavrulup kireç yapılmıştır.

Ancak figürlü plastiklere karşı asla düşmanca bir tutum gösterilmemesi ilginçtir. -Aynı toplum değil midir ki özellikle 16. yüzyıldan bu yana *"Karagöz"* gibi *"gölgesi yere düşen"* bir oyunla eğlenir!-

Öte yandan, yurdumuzdaki antik buluntular, bunların fevkalâde "değerler" olduğunun bilincindeki Avrupalılar tarafından oradaki müzelere, özel koleksiyonlara taşınmış durmuştur. Osman Hamdi Bey, *"Âsar-ı Âtika Nizamnamesi"*'ni hazırlıyarak bu konuda ilk önlemleri almıştır.

Ancak bunlar heykel sanatının yurdumuzda yok olması demek değildir. Tüm engellere karşın heykel yapma gereksinimi duyan sanatçının doğasındaki önüne geçilmez *"oylumla anlatma"* isteği, figür yapma yasağının etkisiyle grafik bir sembolizme yönelir. Sanatçı konuşmaktansa semboller aracılığı ile sezdirmeyi bir iletişim biçimi olarak kullanır. Zamanla çeşitli canlıların stilizasyonu ile Rûmî, Kûfi yazı motifleri oluşmuş; bunlar yapı ve mezar taşları üzerinde özellikle doku (tekstür) açısından ilginç plastik değerler olarak kullanılmıştır.

Osmanlı Mezar Taşları: Mimariye bağlı taş ve ağaç işçiliği, yüzeyi hareketlendiren soyut etkili rölyeflerle dekoratif unsur haline dönüşürken, ölümün ve ölüm-

Levent Şahverdi Arşivi

lünün sembolik ifadeli formu olan mezar taşları figür yasağı karşısında adeta bir supap görevi yüklenir; heykel sanatının farklı biçimde yaşamını sürdürmesine olanak hazırlar.

Öyle bir olanak ki, bu taşlarla taş ustası kendisi heykelci olmadığı halde -ki zaten o dönem için zanaatkârla sanatkâr arasında tam bir ayrım yoktur- 20. yüzyıl heykel anlayışı ile işlevsel olmanın çok daha ötesinde plastik değerlerin form sentezlerini, olgun, sade oylum örneklerini Batı'dan çok önce uygulamış olur. Oysa figüratif olmayan soyut formların plastik sanatlarda güncelleşmesi, salt formun ele alınması Batı'da ancak 1910'lardan sonra görülmeye başlar. Ayrıca Osmanlı mezar taşları doğalcı (na-

Cumhuriyet Döneminde Başlıca Heykel Etkinlikleri

1921: - Kurtuluş Savaşı sürerken Ankara Hars (Kültür) Müzesi kuruldu.

1922: - Galatasaray Sergisi. 57 ressamın katıldığı bu sergide sadece 3 heykelcinin (Sabiha Ziya Hanım, Melek Ahmet Hanım ve Nijat Sirel) 4 eseri sergilendi.

1923: - 22 Ocak. Atatürk, Bursa'da heykel sanatının yaygınlaşması açısından büyük önem taşıyan konuşmasını yaptı.
- Ekim. Türk Ressamlar Cemiyeti'nin Birinci Ankara Sergisi Cumhuriyetin ilân edildiği gün açıldı.

1925: - İlk kez bir Türk heykelcisi, Ratip Aşir Acudoğu, açılan bir sınav sonucu Paris'e gönderildi.

1926: - 12 Eylül tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Sanayi-i Nefîse Sergileri başladı.
- 3 Ekim. Heinrich Krippel'in Türkiye'de ilk anıt sayılan Atatürk heykeli Sarayburnu'na dikildi.

1926: - Sanayi-i Nefîse Mektebi Devlet Güzel Sanatlar Akademisi adını aldı.
- Ali Hadi Bara'nın *Havva* heykeli Paris'te *Salon d'Automne*'da sergilendi.

1928-29: - *Müstakil Ressamlar Heykeltraşlar Birliği* sergileri birbirini izledi. Sanatçılar, devlet tarafından eserleri satın alınarak teşvik edilmeye başlandı. İlk sergilerinde 100'den fazla resme karşın sadece 6 heykel vardı.

1929: - 16 Nisan. Yürürlüğe giren 1416 sayılı yasa ile yurt dışına bilgi ve deneyimlerini artırmak için sanatçılar gönderilmeye başlandı.
- Ali Hadi Bara'nın *Bedia'nın Büstü* adlı heykeli *Artistes Françaises* sergisinde yer aldı.
- İlk kez bir Türk heykeltraşı Cumhuriyet döneminde anıt gerçekleştirdi. Bu, Nijat Sirel'in yaptığı *İzmit Atatürk Heykeli*'dir.

1931: - Namık İsmail, sanat literatürümüze *Michel-Ange* çevirisini kazandırdı.
- Zühtü Müritoğlu'nun bir büstü *Salon d'Automne*'da sergilendi.
- Müstakil Ressam ve Heykeltraşlar Birliği'nin en önemli sergisi *Türkuaz Salonu*'nda açıldı.

1932: - Ratip Aşir Acudoğu'nun yaptığı *Kubilây Anıtı* Menemen'de dikildi.
- Heykelci Zühtü Müritoğlu'nun da aralarında bulunduğu bir grup ressam, D Grubu'nu kurdu ve bir desen sergisi açtılar. Entelektüel yaşamımızda sanat, sanat yaşamımızda Paris havası esmeye başladı.
- Hadi Bara modlaj, Mahir Tomruk heykel bölümünde öğretmenliğe başladılar.
- "İnkılâp" resim heykel sergisi Ankara'da açıldı. Bu sergide on yıllık çalışmalar sergilendi.
- Atatürk'ün Onuncu Yıl konuşmasındaki isteği ile "Türk toplumunun sanat zevk ve kültürünü geliştirici ve yükseltici her türlü çalışmalarda bulunmak" Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin başlıca yasal görevi oldu.

1935: - Atatürk, Mimar Sinan'ın heykelinin yapılması için emir verdi.

1936: - Nurullah Berk'in *Modern Sanat* adlı kitabı yayımlandı.
- 1932'de açılan Halkevleri, yetenekleri ortaya çıkarmak ve gelişmesine fırsat yaratmak için ücretsiz galeri sağlayıp sergiler açmaya başladılar. Ankara Halkevi, "Birinci Resim ve Heykel Sergisi"ni açtı.

1937: - Heykel Bölümü'ne öğretmen olarak getirilen Rudolf Belling, Güzel Sanatlar Akademisi'nde "Heykeltraşlık Sanatı" üzerine konferans verdi.
- *AR* dergisi, "Plastik Sanatlar ve Türkiye" konulu anketi açtı. Dergide Zühtü Müritoğlu'nun "Plastik Sanatlar ve Türkiye" konulu makalesi ve "Türk heykeltraşlığı" üzerine ilk inceleme yayımlandı.
- Ressam Hamit Görele *Hava Müdafaası* adlı üç metrelik heykelini yaptı.
- 9 Haziran, "Birinci Birleşik Resim ve Heykel Sergisi" açıldı. Güzel Sanatlar Birliği ile D Grubu'nun birleşerek açtıkları sergi, o güne kadar açılan plastik sanatlar sergilerinin en önemlisidir.
- Ağustos. "50 Yıllık Resim ve Heykel Sergisi" açıldı. Bu sergide müze kurma düşüncesi ortaya çıktı.
- 20 Eylül. Atatürk Resim ve Heykel Müzesi açıldı.
- Türk heykeli hakkında ilk kitap, Nurullah Berk'in *Türk Heykeltraşları* yayımlandı.

1939: - Sanayi-i Nefîse Sergisi'nin yerine "Birinci Devlet Resim ve Heykel Sergisi" açıldı.

1940: - Rudolf Belling, Güzel Sanatlar Akademisi'nde "Öğrenci Heykel Sergisi"ni açtı.
- *Güzel Sanatlar Dergisi*'nin yayını başladı.
- Zühtü Müritoğlu Heykel Bölümü'nde öğretmenliğe başladı.
- "Yeniler Grubu" kuruldu.

1942: - Temmuz. Güzel Sanatlar Akademisi 60. Yıl Sergisi'nde 52 heykel yer aldı.

1948: - 1 Nisan. Akademi yangını.
- Türk Heykeltraşlar Cemiyeti kuruldu.

1951: - Hadi Bara ilk soyut heykelini yaptı.

1951-53: - Belling'in yönetiminde Anıtkabir heykelleri Hüseyin Anka, Nusret Suman, Zühtü Müritoğlu, Hadi Bara ve İlhan Koman gibi heykelciler tarafından yapıldı. Ne yazık ki, taş işçiliğinin en güzellerini veren ülkemize, bu anıt için İtalyan ustalar çağrılıp uygulatılmıştır.

1953: - Londra Çağdaş Sanatlar Enstitüsü'nün düzenlediği Uluslararası Heykel Konkuru'nda Zühtü Müritoğlu ve Şadi Çalık ödül aldılar.

1954: - Beyoğlu Şehir Galerisi açıldı. Heykeltraş Zerrin Bölükbaşı, galerinin ilk müdiresi oldu.

1955: - Türk *"Group Espace"*ı Hadi Bara ve İlhan Koman tarafından kuruldu.
- Paris'te yetişmiş ve o tarihte Akademi'de öğretim üyesi bu-

Levent Şahverdi Arşivi

türalist) bir heykelden daha kuvvetle insanı ifade edebilen (onun yerine geçebilen) stilize, sembolik, soyut, rafine biçimlerdir.

Bunlara bakarken seyirci kendini, elemanları oylum ve espas olan, heykel sanatı kuralları ile gerçekleştirilmiş bir figür heykele arkadan bakıyormuşcasına etkili, anlatımcı bir kontur ve oylum karşısında bulur.

Bu taşlarda, özellikle sosyal formasyonun belirtildiği baş şahidesi serpuş kısmı, rafine, net biçimlerde plastik endişe ve taşın bütün ile oran ilişkisi, kompozisyon anlayışı ve denge yönünden son derece duyarlı ve değişik çözümlerle gerçekleştirilmiştir. Üstelik mezar taşlarında biçim endişesi cinsiyet, yaş, sosyal yapı gibi fi-

lunan ressam ve heykeltraşlar sergi açtılar. İlhan Koman, bu sergide Türkiye'deki ilk sökülebilir, taşınabilir yapıtı ile ilgi çekti.

1956: - Türk Heykelciler 28. Venedik Bienali'ne katıldılar.

1957: - Şadi Çalık, Amerikan Haberler Merkezi'ndeki sergide Türkiye'de ilk "minimal" heykel olan *Minimumizm* adlı eserini sergiledi. Gerçekte bu anlayış Amerika Birleşik Devletleri'nde Pop Art'a karşı çok daha sonra (1965'lerde) ortaya çıkmıştır.

1961: - İstanbul Sanat Festivali'nde "Resim Heykel Sergisi" açıldı.

1962: - İlhan Koman, katıldığı 31. Venedik Bienali'nde "Giacometti 1. Ödülü"nü aldı.

1964: - Milliyet Gazetesi, Atatürk heykeli olmayan illere anıt dikilmesi için konkur düzenledi.

1964-65: - Paris, Brüksel, Berlin ve Viyana'da "Çağdaş Türk Sanatı" sergisi açıldı.

1965: - Heykelci Tamer Başoğlu, beş eseriyle Paris Gençler Bienali'ne katıldı.

1964-66: - Herbert Read, *Modern Heykelin Kısa Tarihi* adlı eserinde heykeltraşımız İlhan Koman'a da yer verdi.

1965: - Belling, Teknik Üniversite'de Türkiye'deki önemli sergilerden biri olan retrospektif sergisini açtı.

1966: - İstanbul Teknik Üniversitesi'nde özellikle Kolomb-öncesi heykellerden oluşan "Meksikanın Portresi" adlı sergi açıldı.
- Heykelci Tamer Başoğlu, yurdumuzda ilk kez yepyeni bir malzeme olan polyesteri heykelde kullandı. Aynı yıl yeni bir malzeme olan beton'u da kullanan Başoğlu, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Kampüsü'nde soyut anlayışla yapılmış ilk Atatürk anıtını gerçekleştirdi.
- Tahran Bölgesi Bienali'nde heykeltraş Zühtü Müritoğlu, İran Sanat ve Kültür Bakanlığı ödülünü aldı.

1967: - Güzel Sanatlar Akademisi Sanat Ödülleri verilmeye başlandı.
- Paris Gençler Bienali'ne heykelcilerimiz Füsun Onur ve Tamer Başoğlu çok sayıda eserle katıldılar.
- 17 Mayıs. Güzel Sanatlar Akademisi'nde Karl Schlamin-ger'in öğrencilerle birlikte oluşturduğu *Happening*'i heykel alanında yepyeni bir harekettir.

1968: - Ocak. Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde 'Dada' sergisi açıldı.
- 13 Nisan. Zühtü Müritoğlu, Ali Teoman Germaner ve Tamer Başoğlu'nun katıldığı "Son Eğilimler" sergisi açıldı.
- 29. Devlet Resim Heykel Sergisi'nde Tamer Başoğlu'nun kinetik heykeli sergilendi.

1969: - İlk kez bir heykeltraş (Nusret Suman) profesör ünvanını aldı.

1970: - Amerikan Modern Heykeli Sergisi'nde heykelde üç boyuttan çok boyuta geçiş heykelleri sergilendi.

1971: - Henry Moore Sergisi, özellikle atölye öğrencileri üzerinde etkili oldu.
- TRT Kültür, Sanat ve Bilim Ödülleri 1. Resim-Heykel Sergisi açıldı.
- Nurullah Berk, Despiau, Gimond, Lardera ve Belling gibi heykelcilerden anıları içeren *Ustalarla Konuşmalar* adlı kitabını yayımladı.

1972: - Eylül, *Resim ve Heykel* dergisi yayına girdi.
- Yeni Amerikan Sergisi açıldı.
- Saim Bugay, Paris'te Galeri Poisson d'Or'da sergi açtı.
- Koray Ariş, Roma'da Galleria La Nuova Pesa'da sergi açtı.
- Aralık. "Meksika Sergisi"nde Kolomb-öncesi küçük heykeller yer aldı.
- 29 Eylül, *Milliyet Sanat Dergisi* yayına girdi.
- TBMM önüne Atatürk heykeli dikilmesine karar alındı. (Bu anıtı Prof. Hüseyin Gezer ve oğlu mimar İmran Gezer, açılan konkuru (yarışma) kazanarak 1981 yılında gerçekleştirdiler. Bronz malzemeden gerçekleştirilen anıtın dökümü Macaristan'da yapılmıştır.)

1973: - Türkiye Yüksek Heykeltraşlar Cemiyeti'nin Atatürk konulu sergisi açıldı.
- Prof. Hüseyin Gezer'le Nurullah Berk, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli* adlı kitabı yayımladılar. Elinizdeki sanat etkinlikleri kronolojisinde önemli ölçüde yararlandığımız bu kitap, sanatımız hakkında tarafsız, gerçekçi bir tutumla hazırlanmış, en geniş bilgileri içeren tek eserdir.

1974: - "50. Yıl" heykelleri yerlerine konuldu.
- Tophane İş ve İşçi Bulma Kurumu yanındaki parka konan Muzaffer Ertoran'ın *İşçi* heykelinin kolları, bilinmeyen kişilerce kırıldı.
- 28 Mayıs. Taksim Sanat Galerisi'nde "Çıplak" konulu bir sergi açıldı. *Güzel İstanbul* heykelinin "çıplak" olduğu gerekçesi ile kaldırılmasına tepki olarak açılan bu sergide Ferit Özşen canlı modelden kalıp alarak gerçekleştirdiği *Nü* heykelini sergiledi.

1975: - 23 Türk heykelci Middelheim Bienali'ne katıldı.

1976: - Türkiye'de ilk kez Antalya'da "Uygulamalı Heykel Sempozyumu" yapıldı. Bu uygulamaya Bihrat Mavitan, Edip Perili, Erdoğan Sarma, Hasan Safkan, Hayri Karay, Kuzgun Acar, Meriç Hızal, Müfide Aksoy, Timur Şeneş (Akademi dışında kendini yetiştirmiş bir taş ustasıdır) katıldılar.

1977: - 11. Antalya Sanat Festivali kapsamında hazırlanan resim ve heykeller kırılıp döküldü.
- İstanbul Sanat Bayramı düzenlendi. Sanatta evrensellik boyutuna ulaşmayı amaçlayan bu şenlik kapsamında "2000 Yılına Doğru Sanatlar" Sempozyumu düzenlendi. "Yeni Eğilimler" sergisi açıldı.

1978: - Osman Hamdi adına "Osman Hamdi Sanat Ödülleri" yarışmalı sergileri başlatıldı.

1982: - Güzel Sanatlar Akademisi, Mimar Sinan Üniversitesi'ne dönüştü.

1983: - Anadolu Medeniyetleri Sergisi açıldı. Etkinliklerini ileride ülkemizde ve dışarıda da göreceğimiz kuşkusuz olan bu sanat etkinliği, Türkiye heykelini, heykelcisini özetleyen bir sergi olarak büyük önem taşımaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

gürün kendine has özelliklerini özet olarak simgeleştirir biçimdedir.

Mimariye bağlı bir biçim değişikliği gösteren mezar taşlarında 18. yüzyıl sonlarına doğru Ampir, Rokoko ve Yeni Klasik gibi Batı üslubu etkileri görülmeye başlar.

Bütün bu yapısıyla mezar taşları Türkiye'de Cumhuriyet Devri Heykeli açısından plastik sanatlar alanındaki gelişimin basamaklarından birini oluşturacak bir bağ, bir köprü niteliğinde, üstelik Cumhuriyet devri heykeltraşını etkileyebilecek plastik güçtedir.

Bu bakımdan Türk Heykel Sanatında figüratif sanat kesintiye uğramış, ama plastik, estetik yaratma, -mimari yapılarda, mezar taşlarında süsleyici unsurlarda olsa bile- sürmüştür denebilir. Ancak zamanla yazık ki plastik endişe güdülmeksizin yapılmış "ne olduğu ve kimin olduğu belirli olmayan, duyarlık ve rasyonel düzenden yoksun, kişiliksiz mezar taşları mezarlıkları doldurmuştur". Zira figüratif anlamda olmasa bile -özellikle anıtsal ölçülere ulaşan dinî yapı mimarisinde- estetik, plastik değerler ortaya koyma zevkini tadabilen Osmanlı devri yontucuları giderek Duraklama ve Gerileme Devri'nin koşullarından olumsuz yönde etkilenmeye başlar. Ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve siyasal çalkantı, sanatçıyı, zanaatçıyı, işlevsel ya da plastik amaçlı sanatı ister istemez etkiler.

Osman Hamdi ve Figür: Tanzimat sonrası kültürel ilişkiler sürecinde Batı'dan gelip özellikle mimariyi etkileyen akımlarla Osmanlı sanatında büyük değişiklikler oluşur. Dışardan gelme yabancı sanatçıların figürlü resimlerinin saray ve çevrelerinde görünmesi ile bir hoşgörü ortamı meydana gelir ve hatta bu yönde gelişebilecek Batılı anlamda bir eğitime gereksinme duyulmaya başlanır. Böylece 1 Ocak 1882 tarihli resmi gerekçe ile 8 Mart 1883'te Osman Hamdi Bey'in müdürlüğünde Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane, 20 öğrenci ile, plastik sanatlar (resim-heykel) ve mimari bölümleriyle açılır. Heykel bölümünde ilk öğretmen, Roma'da eğitim gören Yervant Oskan'dır ve ilk zamanlarda öğrencisi bile yoktur. İhsan Özsoy'u öğrenci olarak kendi bulur. Eğitimde model olarak Oskan Efendi'nin de bir süre öğrenim gördüğü, Paris'teki Ecole Nationale Superieur des Beaux - Arts alınmış ve Osman Hamdi Bey'in isteği ile yabancı uyruklu öğretmenler yurdumuza çağrılmıştır.

Prof. Ressam Adnan Çoker'in *"Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi"* sergi kataloğunda Osman Hamdi'nin yabancı sanatçıları öğretim kadrosuna alması konusunda o zamanın eleştirilerine bugünkü yaklaşımı şöyledir: *"...çünkü sorunun asıl yanıtı Osman Hamdi'nin gerek sanatında, gerekse sanatsal eğitiminde ilke olarak vazgeçemediği figür sorunundan kaynaklanır. Bu ilke gerçek anlamıyla resim ve heykel eğitiminin figürlü çalışma disiplinine odaklanması gereğinden doğmuştur."*

Böylece Osman Hamdi, çağına ve ülkesine göre ileri görüşlü, atılımcı kişiliği ile Türk sanat yaşamında kilit noktası oluşturan kişiliklerden birisi, bir alt-yapı hazırlayıcısı olarak belirir.

Zor Yıllar: Plastik sanatlarda figürün ele alınmasıyla model ve anatomisi sorun olmaya başlar. Figürün anatomisinin bilim dalı olarak ele alındığı Antik Uygarlığı ve hümanizmin yeşerdiği Rönesans'ı -dinin yanlış yorumlanmış kuralları yüzünden- yaşayamamış bir toplumda, *doğadan çalışma* (d'apres natur) önemli bir sorundur ve ancak bu çalışmaların bir okulun eğitim programında olması belki hoş görülmesine olanak verir.

Sanayii Nefîse Mektebi'nde doğadan çalışmalarda önceleri antik torslar, giyinik modeller kullanılmış; zamanla öğrencilerin karşı çıkmasıyla *nü* (çıplak) çalışmalar için model aranmış, Prof. Adnan Çoker'in Ali Sami Boyar'dan aktardığına göre, ilk *nü* poz veren modeller kendisi de bir yağlı güreş pehlivanı olan ressam Nazmi Ziya'nın pehlivan dostları olmuştur.

Tabii ki zorluk bu kadarla bitmemiş, 1884 yılında Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Sanayi-i Nefise Mektebi 1887-1917 arası Müze Müdürlüğü'nün idaresinde kalmış, bundan sonra Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Bu süre içinde oradan oraya devamlı bir göçebe yaşamı süren okul, resmî makamların ilgisizliğine karşın, binasız, kadrosuz, tahsisatsız, canlı modelden yoksun şartlarda varlığını korumaya çalışmıştır. Nurullah Berk o günlerin zorluklarını anlatırken *"Sanayi-i Nefise Mektebi'nin bizim okuduğumuz yıllardaki durumuna gelince, o devirde resme çalışmanın çok zor bir iş olduğunu belirtmem gerek. Ne erkek, ne kadın çıplak model yoktu, en çirkin erkek modeller bile soyunmak istemezlerdi. Çevre, resim ve heykel öğreten mektebi ahlaksızlık, dinsizlikle suçlandırıyordu. Anlattılar ki, biz yazılmadan önce birkaç yobaz, mektebi basmış, heykelleri kırmış, antik kopyaların bellerine peştemal bağlamışlar. Böyle bir ortamda resim ve heykel yapmak istemenin zorluğunu anlarsınız. Modellerimiz bir takım sarıklı, pos bıyıklı hamallardı. Sadece portre ve büst yapabiliyorduk. Bir gün geldi ki, hamal resmi yapmaktan bıktık, giyimli de olsa bir kadın model bulmaya karar verdik,"* diyor ve model olarak buldukları genç kızı duyan Osman Hamdi Bey'in öğrencileri yanına çağırarak *"siz deli misiniz çocuklar, nerede sanıyorsunuz kendinizi?"* diye bağırdığını, *"Burası Türkiye, böyle şeyleri kaldırmaz"* diyerek hemen modeli kovmalarını istediğini belirtiyor.

Görülüyor ki, bu okulun kurucusu Osman Hamdi Bey bile toplumun o günkü değer yargılarıyla savaşmakta bir noktadan sonra çaresiz kalmıştı. İlk Türk heykel öğrencisi İhsan Özsoy'un burs ile gönderildiği Paris'ten döndüğünde başına gelenleri ise Prof. Hüseyin Gezer şöyle aktarıyor:

"...Bu heyecanla, bir arkadaşıyla birlikte, atelye açmışlar. İşlerinin mahiyetini belirtmek için de atelyelerinin kapısının üstüne bir rölyef koymuşlardır. Ertesi gün kıyamet kopmuş... Zaptiyeler gelmiş, bunları alarak karakola götürmüş. Şaşkınlıktan kurtulup suçlarının ne olduğunu sorduklarında halk tarafından Saray'a şikâyet edildiklerini öğrenmiş ve hemen rölyefi indirerek içeriye almıştır."

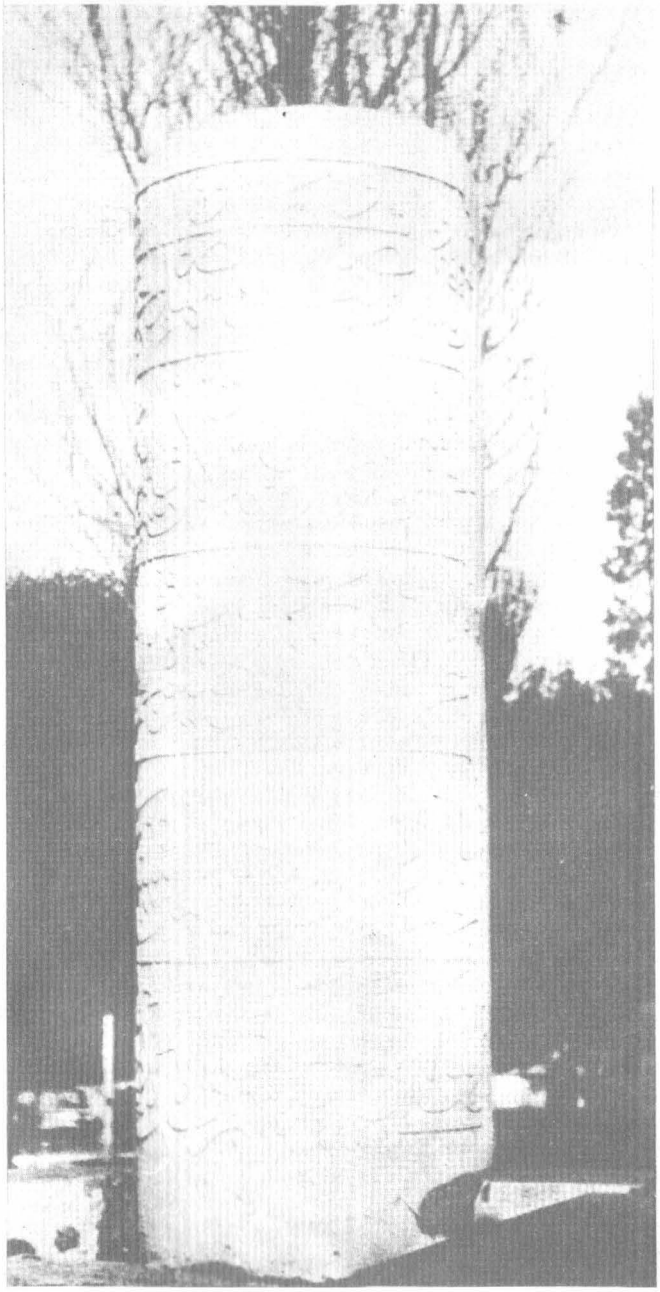
Ayrıca bu yıllarda (1914) kız öğrenciler için ayrı bir *"İnas Sanayi-i Nefise Mektebi"* vardır ve sonradan Güzel Sanatlar Akademisi'ne bağlanan bu okulun yöneticisi ressam Mihri Müşfik Hanım'dır. Birinci Dünya Savaşı ve İsmet Paşa'nın "Uygarlık Savaşı" dediği Kurtuluş Savaşı'nın bu sancılı döneminde -ki 1923 yıllarına dek devam eder- yetişmiş heykelcilerin belli başlıları sırasıyla naturalist ve çok az sayıdaki yapıtından tanıdığımız İhsan Özsoy ve İsa Behzat, Alman neoklasizminin etkisinde birkaç yapıtını bildiğimiz Mahir Tomruk ve değişik modlaj teknikleri uygulamış olan Nijat Sirel'dir. Mahir Tomruk ve Nijad Sirel'in Akademi'deki öğretmenliklerinin, 1937'de Türk heykelcilerini yetiştirmek için yurdumuza çağrılan Rudolf Belling'in çevirmenliğinden öte gidemediği söylenir.

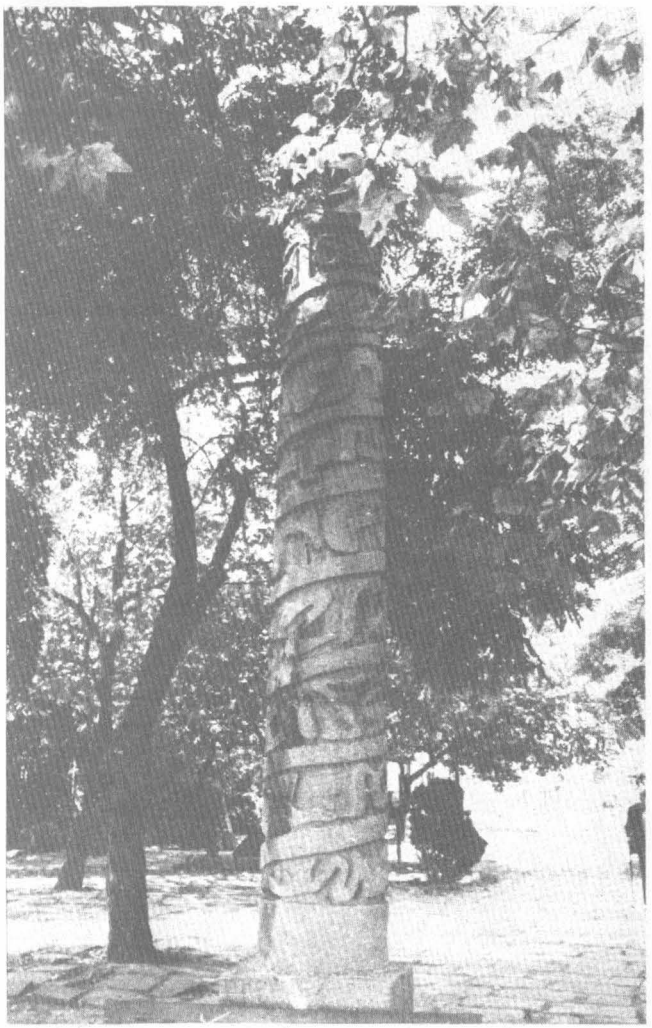
Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk ve Sanatta Devrim

Yeni Türkiye'nin biçimleyicisi Atatürk, önceleri karşılıklı etkileşimler olgusunda Arap ve Acem kültürü izlerini taşıyan, Tanzimat'la da Batı'ya yönelen sanatımızın yeni, Doğu ya da Batı'ya özenen değil, kendine özgü biçimini alması, Türkiyeli sanatçının sentezi olması için, ona art arda gelen devrimlerinin en başlarında yer vermişti. Prof.Dr. Melâhat Özgü'nün bir bildirisinde yer alan *"Atatürk'ün hiç dilinden düşürmediği bir tümce vardı. Fransız devlet adamı ve filozof Montesquieu'nün tümcesiydi bu ve şöyle diyordu: "Sanatta devrim yapılmadıkça devrimler tam sayılmaz!"* sözleri, Atatürk'ün bu konudaki düşüncesini bize bir cümlede özetliyor. Bağnazlığı yıkmak, bir yabancı hocanın, sanatın değil kendi öz düşüncelerinin, kültürünün çevirmeni, *"yorumcusu"* olmak...

Ulusu yaşatmak, çağdaş kültür düzeyine eriştirmek, ona katkıda bulunmak için sanatın büyük düşünsel-itici (idéomotrice) gücüne inanan Atatürk gibi gerçekçi, kişilikli bir lider, devrimlerini ger-

ÇEVREDEKİ PLASTİK BİÇİMLERDEN ETKİLENME: "Osmanlı Mezar Taşı" (solda). Zühtü Müritoğlu, "Heykel", Fındıklı Parkı (sağda). Sanatçının çevresindeki plastik biçimlerden etkilenmesi olgusu Cumhuriyet dönemi sanatçısının işlerinde Osmanlı mezar taşlarındaki formların (biçim) etkilerini görmemize neden olmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

çekleştirirken pek doğal olarak görsel bildirişime (güzel sanatlara) öncelik tanımıştır. Bunu anlamak için devrimlerin oluşum sırasına bir göz atmak yeterlidir.

Atatürk, heykel sanatı için düşündüklerini Cumhuriyet'in ilanından da önce, 22 Ocak 1923'te Bursa'da yaptığı konuşmada şöyle açıklıyordu:

"Anıtlardan söz açan arkadaşımızın amacı heykel olsa gerektir. Dünyada uygarlığa ulaşmak, ilerlemek, gelişmek isteyen herhangi bir ulus ister istemez heykel yapacak ve heykelci yetiştirecektir. Anıtların şuraya buraya tarihsel anılar olarak dikilmesinin dine aykırı olduğunu ileri sürenler, şer'i hükümleri gereği gibi araştırıp incelememiş kimselerdir. Peygamber Hazretlerinin Tanrı buyruklarını bildirişi sırasında karşısındaki insanların kalbinde ve vicdanında putlar vardı. Bu insanları hak yoluna çağırmak için ilkin o taş parçalarını atmak ve bunları ceplerinden ve kalplerinden çıkarmak zorunda idi. İslam gerçekleri tamamen anlaşıldıktan ve beliren vicdan inancı güçlü olaylarla doğru çıktıktan sonra, birtakım aydın kişilerin böyle taş parçalarına tapacaklarını farzetmek ve sanmak İslam dünyasının onurunu kırmak demektir. Aydın ve dindar ulusumuz ilerlemenin nedenlerinden biri olan heykelciliği en yüksek derecede ilerletecek ve yurdumuzun her köşesi atalarımızın ve bundan sonra yetişecek çocuklarımızın anılarını güzel heykellerle dünyaya ilan edecektir."

Bu sözlerle heykel sanatı da özgürlüğüne kavuşmuş oluyordu. Üç boyutlu anlatım artık çekinilecek bir şey değildi. İçeriği o güne kadar düşünülenin çok dışında idi. Şimdi ona başka bir açıdan bakılıyordu.

Eskinin tam tersine, Türk ulusu Kurtuluş Savaşı'nın önderini, bu uğraştaki hikayesini üç boyutlu görmekten kıvanç duyacaktı.

Heykel Sanatını Geliştirmek İçin Alınan Önlemler: Öteden beri minyatür, tasvir kısıtlamasından putlar gibi "yere gölgesi düşmediği için" etkilenmemiş, böylece onun uzantısı olan resim, uygulama ve finansman kolaylığının da etkisi ile, Türk sanatında yaşamını heykele oranla daha kolay sürdürmüştür. Oysa heykel için durum farklıdır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında heykelci açısından zevk, -mimarlık sanatının da büyük ölçüde etkilediği- *oylum ve biçim* (form) kültürü ve fikir potansiyeli hazırdır ama, "Uygarlık Savaşını" yaşayan genç Türkiye'de günün gerektirdiği, özellikle figüratif sanata ait plastik değerleri bilen *"ustalar"* yoktur, *"hazine"*de derli toplu olarak sanatçının önünde değildir. Üretilenleri geniş halk kitlelerine ulaştıracak sanat etkinlikleri ve ortamı yeterli olmaktan uzaktır.

Bu konuda Cumhuriyet döneminde alınan önlemleri şöyle sıralayabiliriz:

a) Kültür Değerlerimizin Gün Işığına Çıkarılması: Türk Tarih Kurumu'nca yürütülen ve özellikle arkeolojide odaklanan bu çalışmalar, örneklemeyi çoğaltması, ufku genişletmesi açısından heykelcilerimiz için kuşkusuz büyük önem taşır.

Anadolu topraklarında yapılan kazılarda İÖ 8. binlerde pek çok taş ocağı bulunduğu görülür. Özellikle Yesemek Bölgesi taş ocakları ve diğer ocaklar, aynı zamanda açıkhava heykel atölyeleri oluşlarıyla çok ilginçtirler. Yesemek atölyeleri bugün bile dünyada örneklerine güç raslayabileceğimiz heykel üretim yerleridir. Bu atölyelerde kesme ve işlemenin yanyana yürütülmekte olduğu,kaba yontu için -özellikle çok figürlü plastiklerde- Mısırlıların uyguladığı tahta kalıp yöntemiyle ve usta-çırak ilişkisi ile çalışıldığı belirlenmiştir. Heykellerin stillerinde ekolleşme, uzmanlaşma görülür. İnce detayların çalışılması işinin, ihraç edildikleri yerlerde yapıldığı düşünülmektedir. Gelenekselleşmiş bir düzen denilebilir. Oysa bu ilginç ve zengin gelenek ancak 1890'da Felix Jon Luschan tarafından, İÖ 2. binden kalan Alaca Höyük, Kalın Kaya, Boğaz Köy ve Tilmen atölyeleri H.H. Von der Osten tarafından 1926'da gün ışığına çıkarılabilmiştir.

Bir ulusun bütünlüğünün *"Kültür ve uygarlık birliğinde"* olduğunu düşünen Atatürk, 1930'larda *"Ulusal Kazıları"* başlatır. O zamandan beri, yaşadığımız topraklardaki *"hazine"*nin kapağı büyük bir heves ve merakla her gün biraz daha açılmakta ve sanatçı için bilgi açısından önemi inkâr edilemeyecek olan müzelerimiz giderek zenginleşmektedir.

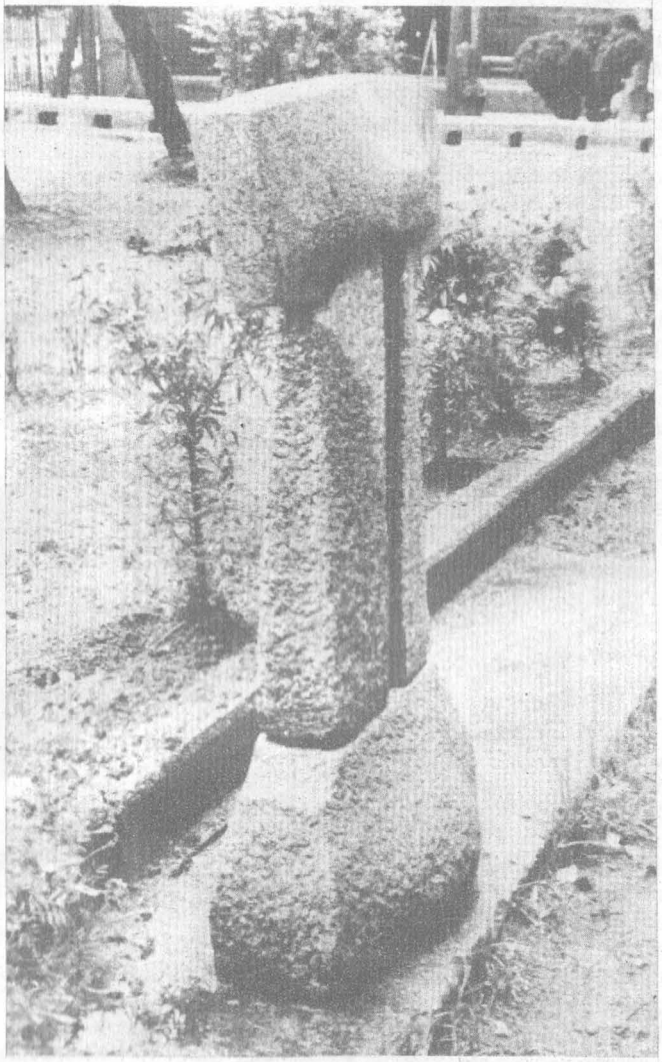
b) Dışarıya Öğrenci Gönderme, Heykelci Çağırma: Cumhuriyet döneminde, 1924'ten itibaren, sanatçının görsel dünyasını daha da zenginleştirmek ve hızlı bir gelişim ve eğitim için, bu konuda deneyimi bizden daha fazla olan Paris, Münih gibi Batı sanat merkezlerine, günün koşulları doğrultusunda yetiştirilmek üzere burslu heykelciler gönderilir. Ratip Aşir, A.Hadi Bara, Zühtü Müritoğlu, Nusret Suman ilk giden heykelcilerimizdir. Onlar yurda dönene kadar, heykel eğitiminde yabancı sanatçılardan yararlanılır. Sanatı yozlaştırdığı gerekçesiyle Hitler tarafından kara listeye alınması üzerine Almanya'dan kaçan Rudolf Belling, 1937'de heykel öğreticisi olarak yurdumuza çağrılır. Belling'in Akademi'deki eğitimde antik sanattaki klasik (öğretici) anlayışı -heykelde plastik ilkeleri kavramak açısından- temel olarak kabul edişiyle ve ayrıca çağı etkileyen kendi modern plastik anlayışıyla Türk heykelini ve heykelcisini de etkilemiş olması doğaldır.

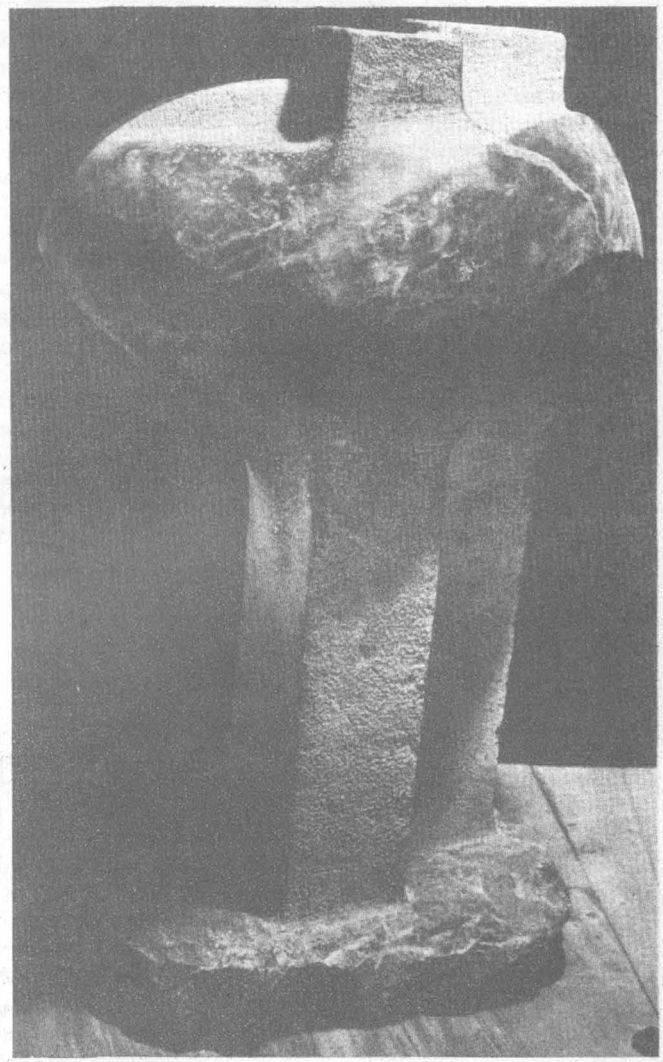
Rudolf Belling (1886-1972), *November Gruppe* (Kasım Grubu) kurucularından ve dünya sanat tarihinde çığır açan *Dreiklang* adlı eserin sahibidir. Resim ve heykel arasındaki farkın üçüncü boyutta düğümlendiğine inanan bir sanatçıdır. Kendi zamanına kadar akademilerde "ölü form" olarak kabul edilen "boşlukların değeri" üzerine araştırmalar yapmış, bugün bile atölye eğitiminde dilimizden düşmeyen boşluk-doluluk, oylum-mekân ilişkisini incelemiş; figüratif, nonfigüratif eserler vermiş, modern heykelde yeni bir dönem açmıştır. Belling'in -esas olarak doğa etüdü ve doğanın plastik yorumunu almakla birlikte- öğrencilerinin kişisel yorumlarına saygılı davranması, yetiştirdiği heykelcilerin şematizme, maniyerizme düşmesini önlemiştir. Özetle Belling, plastik değerler, yöntem, entelektüel gelişim açısından Türk Heykel Sanatında yeri yadsınamaz bir öğretici olmuştur. Hüseyin Özkan, Hakkı Atamulu, Yavuz Görey, Rahmi Artemiz, İlhan Koman, Zerrin Bölükbaşı, Hüseyin Gezer, Turgut Pura, Şadi Çalık, Belling'in öğrencilerinden başlıcalarıdır. Gene onun önerisi ile Adolf Treberer Von Treheresburg bir süre taş ve tahta uygulama atölyesinde eğitime katkıda bulunmuştur.

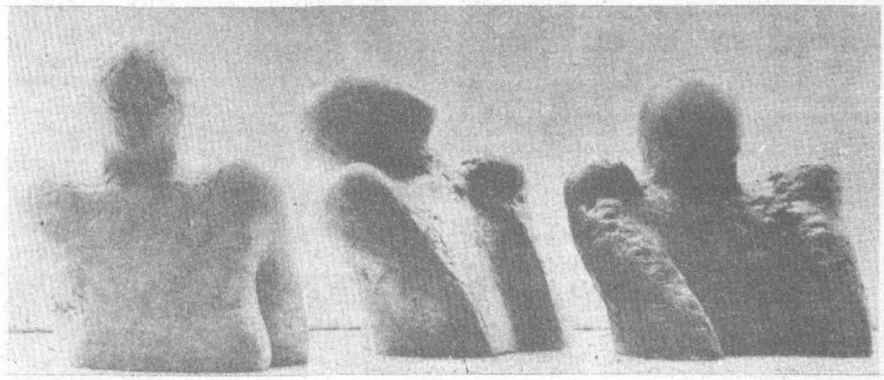
Ayrıca Türk heykelcilerinin bu yıllarda ülkemizde çalışmış yabancı heykelcilerin idealize ya da abartılı anatomik yapılı heykellerini -birkaç örnek dışında- benimsememiş olmaları, Türk heykeli açısından bir şanstır.

c) Sanat Ortamı Yaratılması, Bu Ortamda İletişim Araçları: Çeşitli gazetelerde yayımlanan makaleler, çıkarılan dergiler, basılan telif ve çeviri eserler iletişimi sağlarken, sanatın gelenekselleşmesi için onu benimseyecek, destekleyecek izleyici topluluğunun da sanat kavramları

Levent Şahverdi Arşivi

FİGÜRLÜ ÇALIŞMALAR: Hasan Safkan (solda). Meriç Hızal, "İkili Kompozisyon" (sağda). Erol Kınalı (altta). Artık figürlü çalışmaların rahatlıkla görüldüğü dönemlerde, hatta 1980'li yıllarda plastik mükemmellikleri tartışılmaz mezar taşları, Cumhuriyet dönemi heykelcisini form (biçim) anlayışı yönünden etkilemeye devam etmektedir.

konusunda eğitilmesinin gerekliliği düşüncesine yararlı olan Halkevleri aracılığıyla zanaattan plastik sanata köprü oluşmuş, duygu ve kültür birliği bilincinin beslenmesine çalışılmıştır.

Üretilen sanat eserlerini satın alma ve ödüllendirmeler, yeni açılan okullar, eğitim enstitüleri, müzeler, devlet sergileri, galeriler hep sanatı, heykel sanatını sevdirmek, yurdumuzda yaygınlaştırmak, yaratılan kültürle çağdaş dünyada yerini alabilmek içindir.

Atatürk Heykelleri: Cumhuriyet dönemine gelinceye dek çevresinde hemen hiç "heykel" görmeye alışmamış halk, ancak bu devirde gerçek anlamda *ronde-bosse* (etrafında dönülebilir) heykelle karşılaşmaya başlar. Bunlar genellikle Atatürk anıt-heykelleridir ve heykel sa-

Levent Şahverdi Arşivi

natının yurdumuzda tanınmasına, benimsenmesine önemli ölçüde katkıda bulunurlar.

Böylece halk, plastik niteliğiyle, mekâna anlam kazandıran, coşkular, hazlar uyandıran yanıyla heykeli sever.

Önceleri yurdumuzdaki Atatürk anıtlarını ve başka bazı anıtları yabancı heykelciler gerçekleştirmiştir. Bunların bir çoğu, bize özgü nitelikleri yansıtmayan, Atatürk'e benzemeyen, hatta sanat yönleriyle tartışılabilir eserlerdir. Bunların ilki Avusturyalı Heinrich Krippel'in, diğerleri de İtalyan Pietro Canonica, Avusturyalı Anton Hanak, Josef Thorak gibi heykelcilerindir. Özellikle Josef Thorak'ın yapıtları, bize benzemeyen bir *"tipik çoğunluğun"* biçimselleşmiş klasikçi anlayışla yansıtıldığı heykellerdir. Bu nedenle giderek özellikle Atatürk anıtlarının, büstlerinin onu daha iyi tanıyabilecek, yorumlayabilecek Türk heykelcileri tarafından yapılması gerektiği gerçeği ortaya çıkar. Portrenin belirtilmesi gereken bu çeşit çalışmalarda sadece *biçimsel* (formel)ve *estetik* sorunlarını bilmek yetmez; Atatürk'ü, kişiliğini yakından ve yürekten tanımak da *"yorum"*u başarılı yapacak unsurlardan biridir. Pek tabii, Türk heykelcileri tarafından yapılan her Atatürk anıtı, büstü de başarılı değildir. Türk halkı büyük bir susamışlıkla iyi ya da kötü yapıldığına bakmaksızın taş, kartonpiyer ve döküm ustalarının bile yaptıkları heykelleri, büstleri benimsemiş, bu da başarısız bazı Atatürk heykellerinin park, bahçe ve resmi binalarda görülmesine yol açmıştır. 1 Aralık 1937'de çıkarılan 2/7814 sayılı Bakanlar Kurulu kararı bu büstlerin benzerlikleri, plastik açıdan yetkinlikleri konusunda karar verecek, seçim yapacak bir jüriyi öngördüğü halde bugün bu jüri artık toplanamaz olmuştur. Bu konunun sorumluluğunu Türk heykeltraşları olarak herkesin taşıması gerekmektedir.

Atatürk heykelleri yalnızca *"heykel"* in yurdumuzda benimsenmesi için faydalı olmakla kalmamış, aynı zamanda toplumun değer verdiği, sevdiği kişilerin heykellerinin yapılması konusunda da bir gelenek oluşturmuştur.

Türkiye'de Heykel Eğitimi

1882'de Sanayi-i Nefise'de heykel öğretiminin başlamasından sonra, gerek okulun kurucusu Osman Hamdi, öğretmen olarak da Belling, Zühtü Müritoğlu ve Hadi Bara sanat eğitiminde asla tutucu davranmamışlar; klasik atölye eğitiminin yanında çağın tüm yeniliklerine, sanatta her türlü yeni form, kavram ve malzemenin uygulanmasına açık olmayı ilke edinmişlerdir. *Grup Espace, Son Eğilimler, Dada, Yeni Eğilimler* sergileri bunun en açık kanıtıdır.

Bu anlayış günümüzde de devam etmektedir. Batı'daki örnekleri ile eş anlamda eğitim sürdüren Güzel Sanatlar Akademisi'nde (bugünkü adıyla Mimar Sinan Üniversitesi) Heykel Bölümü öğretmenleri Prof. Şadi Çalık ve Prof. Hüseyin Gezer, 1975-76 yılında *"rotasyon"* yöntemini uygulamaya koyarak öğrencinin tek öğretmen etkisinde kalmasını engellemek için ayrıca önlem almışlardır.

Ancak Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk yıllarında Avrupa'ya giden heykelcilerimiz, o günün çok yeni sanat kıpırdanışlarını değil, tutarlılığı tartışılmaz sanat kavramlarını ve bu kavramları örnekleyen Rodin, Bourdelle, Maillol gibi heykelcilerin stillerini benimsemişlerdir. Bunda kuşkusuz kişilik, görsel-kültürel birikim, yurdumuzda heykelin o günkü konumu etkendir. Bu etkiler 1950'li yıllarda da sürmüş, bundan sonra daha *soyut*, özgür çalışmalar görülmeye başlamıştır. Soyutun en mükemmel örneklerini her gün çevresinde gören Türk heykelcileri, herhalde bu sanatı tamamıyla Batı'dan öğrenmemiştir.

Kuruluşundan bu güne 140 kadar mezun vermiş bulunan Heykel Bölümü, misafir öğrencilere çalışma izni vermiş; bir eğitim kurumu dışında yetişmiş heykelcilere de kendini gösterme olanağı tanımıştır. Bu heykelcilerin 1976'da Antalya'da düzenlenen *Uygulamalı Heykel Sempozyumu*'na katılmalarını sağlayarak bu konudaki açık tutumunu belirtmiştir.

Türkiye'de heykel sanatına toplu bir bakış, tüm zorluklara karşın, plastik üç boyutlu yaratma alanındaki devamlılığı gösterir. Neolitik bir idol, 19. yüzyılda yapılmış bir mezar taşındaki şaşırtıcı anlatım birliği ve gene günümüzde bazı sanatçılarla arasındaki figür yorumu yakınlığı, bize bir "Türkiye heykelcisi" olgusunu düşündürmektedir.

Ancak sanatçının soyutlanamadığı ülke ekonomik yapısı, buna bağlı olarak finansman zorluğu, heykel sanatı etkinliklerinin azlığı, ister istemez heykelciyi üretkenlik açısından etkiler. Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiyesi'nin tinsel olgusu, devlet ve halkın buna bağlı desteği, Türk heykelcisinin özellikle anıt-heykel dalında çok yapıt vermesine neden olmuş, bu konuda uzmanlaşmasına olanak sağlamıştır. Nijat Sirel, Hadi Bara, Hüseyin Özkan ve özellikle Prof. Hüseyin Gezer, bu konuda heykelin plastik nitelikleri ile anıt kavramının gerektirdiği dinamik kompozisyon anlayışını, coşkuları pekiştirirler. Prof. Şadi Çalık, mimari strüktüründen statik problemlerine dek kendi başına çözümlediği çok sayıda anıtı ve anıt kavramına getirdiği modern anlayış ile, bu heykelcilerin başında gelir. Günümüzde Prof. Tamer Başoğlu ve Ferit Özşen, duyarlı ve başarılı yapıtları ile bu geleneği sürdürmektedirler.

Anıt çalışmaları dışında sanatçıyı yüreklendirecek ekonomik koşullar -bu sanatın gelenekselleştiği birçok ülkede de olduğu gibi- tatmin edici değildir. Kısır olanaklar, başarılı olabilecek birçok heykelciyi mesleklerinin dışında işler yapmaya zorlamıştır. Malzeme, atölye, araçgereç gereksinmesi, arz-talep dengesizliği, yaşam kavgası heykel sanatçısını canından bezdirmektedir. Ayrıca, sanatçı-halk arasındaki ilişkinin kopukluğunu gösteren birtakım olaylara da hâlâ rastlanabilmektedir.

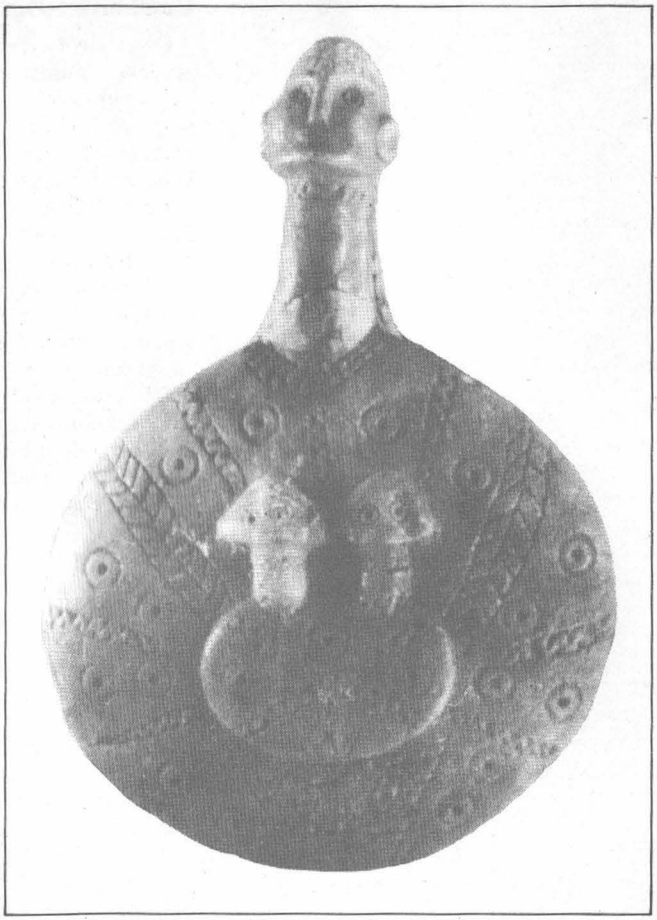
Bütün olumsuz şartlara karşın, heykelcilerimizin giderek yurt dışında da etkinliklerini artırdığı görülmektedir. Pek çok önemli sergiye katılmışlar; İlhan Koman, Kuzgun Acar, Zühtü Müritoğlu, Şadi Çalık gibi heykelcilerimiz yurt dışında da ödüller kazanmışlardır. Bu sanatçılardan İlhan Koman Stockholm Uygulamalı Sanatlar Yükşek Okulu'nda öğretim üyesi olarak çalışmakta; Mehmet Aksoy heykel çalışmalarını Berlin'de, Erol Kınalı Bonn'da, Halûk Sevimli Fransa'da, Nur Tarım ve Işık Tüzüner Hollanda'da yürütmektedirler.

Sonuç

Ülkelerarası ilişkilerin, görsel, işitsel haberleşmelerin, dolayısıyla kültürel alışverişin fevkalâde arttığı günümüzde, *biçimsel* (formel) olmanın çok ötesinde *entelektüel* olan çağdaş sanatta ülkelerarası, hatta sanatlararası sınır kalkmış; uzay çağında her türlü malzeme ve kavram sanata, buna bağlı olarak heykele yansımıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

YORUMDAKİ BİRLİKTELİK: "Lohusa Mezar Taşı" 19. yüzyıl (solda). "Ana İdol", Neolitik devir (sağda). Aradaki büyük zaman farkına karşın sanatçı, seyirci ile kuracağı iletişimde böylesine "soyut, sembolik biçim" yorumu beraberliği gösterebilmektedir.

Cumhuriyet dönemi Türkiye heykelcisi, eğitiminden aldığı cesaretle çağdaş sanatta evrensel ve kendine özgü çizgisini oluşturmak yolunda, klasikten moderne, sibernetikten kavramsal sanata kadar her zaman tüm akımlara, malzeme ve uygulamalara açık, çalışmaya devam etmektedir ●

KAYNAKÇA

- U. Bahadır Alkım, *Yesemek Taşocağı ve Heykel Atölyesinde Yapılan Kazı ve Araştırmalar*, Türk Tarih Kurumu Basımevi (5. Seri), Sayı 32, Ankara, 1974. *İstâhiye Bölgesi Araştırmaları*,Sayı 1.
- Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı I (Başlangıcından Büyük Selçukluların Sonuna Kadar)*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972.
- Prof. Cavit Avcı (Türk İslam Eserleri Md. Yrd.)-Asst. Şehrazat Karagöz, *Çağlar Boyunca Türk Mezar Taşları Sergisi*, İstanbul Ayasofya Müzesi, 1983.
- Mustafa Cezar, *Cumhuriyet Devrinin Atatürk'ün Sağlığı Dönemindeki Güzel Sanatlar Sorun ve Etkinliklerine Bir Bakış*, Atatürk'e Armağan, İ.D.G.S. Akademisi Yayını No: 83, İstanbul, 1981.
- Prof. Adnan Çoker, *Osman Hamdi ve Sanayi-i Nefise Mektebi*, İstanbul, 1983.
- Nejat Diyarbekirli, *Türk Sanatının Kaynaklarına Doğru* (makale), Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul, 1969.
- Prof.Dr. Safa Erkün, *Başöğretmene Dönüşen Başkomutanın Devrimlerinde Kültürün Önceliği*. Atatürk ve Sanat Sempozyumu, İ.D.G.S. Akademisi Yayını No: 86, 26-28 Ekim 1981, İstanbul.
- Metin Haseki, *Plastik Açıdan Türk Mezar Taşları*, İstanbul, 1977.
- Prof. Hüseyin Gezer-Nurullah Berk, *50 Yılın Türk Resim ve Heykeli*, İstanbul, 1973.
- Zühtü Müritoğlu, *50 Yılda Türk Heykeli* (makale) 50 Yılda Cumhuriyet, 50 Yılda Güzel Sanatlar, Akademi, Mimarlık ve Sanat 8, İstanbul, 1974.
- Prof.Dr. Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, Ajans Türk Matbaacılık Sanayii, Ankara, 1978.
- Prof.Dr. Melâhat Özgü, *Atatürk'ün Sanat Görüşü Dünya Görüşünden Kaynaklandı*. Atatürk ve Sanat Sempozyumu 26-28 Ekim 1981, İstanbul, İ.D.G.S. Akademisi Yayını, No: 86.
- *Güzel Sanatlar Akademisi* broşürü, Kenan Basımevi, İstanbul, 1940.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk Heykel Sanatı

Tamer Başoğlu

Cumhuriyet Öncesi Heykel Sanatı

Öncelikle, heykel sanatının yerleşik düzeydeki toplumların sanatı olduğunu kabul etmek gerekir. Göçebe yaşam sürdüren topluluklarda ise heykel, daha çok araç, gereç, silah, süs, takı eşyalarındaki bezemelerde görülür. Türk heykel sanatının Orta Asya'da başladığı elde bulunan birçok kanıtla saptanmıştır. "Balbal" denilen figür yontulardan, Orhun Anıtları'ndan, birçok mezar heykellerinden sonra, Uygur Türkleri'nde de heykel sanatının -biraz Çin ve Hint etkisi altında da olsa- bir hayli ilerlemiş olduğunu çeşitli kadın, erkek figürlerinden görüyoruz. Anadolu'ya yerleşmeye başlayan Selçuk Türkleri'nde de, mimari ve kalıcı yapılarla birlikte, yine çeşitli insan ve hayvan figürleriyle karşılaşılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonraki aşamada, İslamiyet kurallarının bazılarının yanlış diyebileceğimiz biçimde yorumlanması ile, canlı yaratıkların aslına benzerleri heykel olarak yapılmamıştır.

Çeşitli hadislerde "put"a tapmanın, "put" yapmanın yasak ve günah olduğu özellikle belirtilmiştir. Oysa "put"un niteliği o zamanki yobaz olmayan din adamlarınca ve yöneticilerce açıklanmış olsaydı, sanat tarihimiz, müzelerimiz bu kadar cılız olmayacaktı.

Osmanlı Türkleri, yukarıdaki nedenlerle, heykel sanatının figürlü uygulamasına yanaşmamışlardır. Buna karşın, bulundukları topraklar üzerinde karşılaştıkları çeşitli uygarlıklardan arta kalan kadın, erkek, hayvan heykellerini, bunlar ister giysili ister çıplak olsun, asla kırıp parçalamamış oldukları dikkate değer.

Toplu yaşamanın gereği olarak, bireyler arası görev bölümünde toplumun koşulları ne olursa olsun, sanatla uğraşan kişiler olacaktır. İslam-Türk heykel sanatçıları da bu uzun sürede canlı yaratıkların üç boyutlu, gölgesi yere düşen, yöresinde dolaşılabilen benzerlerini yapmak yerine, gerçeküstü, hatta soyut diyebileceğimiz bir sanata yönelmişlerdir. Türk-İslam sanatındaki görkemli olgu böylelikle gelişmiş, taş, ahşap, demir ve bronz uygulamalarda teknik ve sanat yönünden en üst düzeye ulaşılmıştır. Osmanlı dönemi Türk mezar taşları başlı başına heykel olarak ele alınabilir. Bunlar kişilerin hayatını, toplumdaki yerini ve görevini üç boyutlu olarak, olgun bir denge ile anlatmaya yeterlidir.

Yıllar boyu karşılaşamadığımız figüratif heykele Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru raslıyoruz. İlk kez Macaristan'ın alınmasından sonra bazı heykellerin Budapeşte'den getirilerek İstanbul'a yerleştirildiğini, daha sonraları Sultan Abdülaziz'in at üzerinde kendi heykelini yaptırdığını, Beylerbeyi Sarayı'na çeşitli hayvan heykellerinin dışarıdan getirilerek konulduğunu, bir süre sonra da -figüratif olmamakla birlikte- heykel sanatının bir dalı olan "anıt" türünün yaygınlaşmaya başladığını görüyoruz. (Okmeydanı'na hürriyet şehitleri anısına dikilen heykeller, Konya'daki Ziraat Anıtı çağdaş olgunlukta eserlerdir.) En önemlisi de, İstanbul'da Gülhane Parkı yanında Mekteb-i Sanayi-i Nefîse (bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) Heykel Şubesinin kurulmasıdır (1882).

Sanayi-i Nefîse Mektebi'nin ilk heykel hocası, Yervant Oskan Efendi'dir (1855-1914). Büyükbabası Darphane'de döküm ustası idi. İlkin Roma'da, sonra Paris'te resim ve heykel öğrenimi görmüş, İstanbul'a dönüşünde ise Osman Hamdi Bey'in görevlendirmesiyle Sanayi-i Nefîse Mektebi'nde Heykel Şubesi'ni kurarak öğretime başlamıştır. Ne var ki, o anda hiç öğrencisi yoktur. Mektebin önündeki heykelleri ilgiyle seyretmekte olan güçlü kuvvetli bir delikanlıya yaklaşarak, "Sen de gördüklerin gibi heykel yapmak ister misin?" diye sormuş; olumlu yanıt alınca da ilk Türk ve Müslüman heykel öğrencisi öğrenime başlamıştır. Sözü edilen genç, İhsan Özsoy'dur. Heykel öğretimine başladığı 1882 yılından 1923 yılına kadar heykelci olarak kendini kanıtlayabilen dört heykel sanatçısı yetişmiştir: İhsan Özsoy, İsa Behzat, Mahir Tomruk ve Nijat Sirel.

Cumhuriyet'in kuruluşu ve büyük önder Mustafa Kemal Atatürk ile bu kısır döngü bütünüyle rayına oturmuş; çeşitli aşamalarda birbirinden değerli, yetenekli, başarılı heykel sanatçıları yetiştiği gibi, büyük sıçramalarla çağdaş dünya heykel sanatına ulaşılarak uluslararası yarışmalarda ve sergilerde başarılar gösterilmiş, ödüller alınmıştır. Günümüz Türk heykel sanatçılarına ilerlemiş Batı ülkelerinden ısrarla hocalık teklifleri geldiği gururla söylenilebilir.

Cumhuriyetten Önce Yetişen Heykeltraşlar: İlk Türk heykel sanatçıları olarak bilinen İhsan Özsoy, İsa Behzat, Mahir Tomruk ve Nijat Sirel, en zor dönemde konuya öncülük etmeleri yanında, sanatçı güçleri ve Cumhuriyet dönemindeki

Levent Şahverdi Arşivi

heykeltraşların yetişmesindeki etkinlikleriyle gerçekten övgüye değer kimselerdir. Sanatın üretilebilmesi için sanatçıya ne kadar gerek varsa, sanatçının varolması da topluma bağlıdır. Kendilerinden kısaca söz edeceğimiz bu dört heykel sanatçımız, heykel olayının Türkiye'de başlamasındaki öncülükleri açısından büyük önem taşırlar.

• *İhsan Özsoy* (1867-1944): Yukarıda belirtildiği gibi Sanayi-i Nefîse Mektebi Heykel Şubesi'nin ilk öğrencisi olmuş ve dokuz yıl süren öğrencilik döneminden sonra Paris'e gönderilmiştir. Jean Baptiste, Gustave Deloye, Emile Arthur Soldi ve Thomas gibi heykel hocaları ile çalışmış; orada dört yıl kalmıştır. Türkiye'ye dönünce (1895) bir atölye açmış; tabela olarak atölye kapısının üstüne konulan figürlü bir kabartma nedeniyle de karakolluk olmuş; ayrıca Saray'a halk tarafından şikâyet edilmiştir. Daha sonra Arkeoloji Müzesi'ne onarımcı olarak atanmıştır. 1908'de heykel öğretmenliğine başlayan İhsan Özsoy, 1933 yılında bu görevinden emekli olmuştur.

Ali Hadi Bara ve Zühtü Müritoğlu'nun hocalığını yapan İhsan Özsoy, genellikle doğaya bağlı çalışmalarıyla tanınır. Kadıköy Süreyya Sineması'ndaki iki genç figür ve arasında kabartma onundur. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde iki kadın büstü vardır.

• *İsa Behzat* (1875-1916): Üsküdar'da doğmuştur. 1893'te Oskari Efendi'nin öğrencisi olmuş, öğrenimini 1898'de tamamlamıştır. Öğretmenlik, memurluk, Arkeoloji Müzesi'nde heykel onarımcılığı ve Yıldız Çini Fabrikası yöneticiliği görevlerinde bulunmuştur. Tiyatro ile de ilgilenmiş; *Yıldırım Beyazıt* adlı bir oyun yazmıştır. Doğaya bağlı heykel çalışmalarından *Saz Şairi, Kitap Okuyan Yahudi* (rölyef), *Sultan Abdülaziz'in Büstü* (alçı), elde bulunan az fakat oldukça başarılı eserleridir. Bu eserler İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndedir.

• *Mehmet Mahir Tomruk* (1885-1949): İstanbul'da doğmuştur. Vefa Lisesi'ni bitirmiş; Sanayi-i Nefîse Mektebi Âlisi Heykel Şubesi'ne girmiş ve İhsan Özsoy'un öğrencisi olarak çalışmıştır. 1916 yılında öğrenimini tamamlayınca Almanya'ya giderek Münih Güzel Sanatlar Akademisi'nde Kurtz ve Bilecker ile çalışmıştır. 1924 yılında yurda dönmüştür. 1926 yılında modlaj öğretmeni olarak atanmış, 1933'te ise Heykel Bölümü atölye öğretmenliğine getirilmiştir. Bir süre Belling ile birlikte çalışmıştır.

İHSAN ÖZSOY: Kerime Salahur'un Büstü.

Oldukça başarılı bir modle ile gerçekleştirdiği olgun plastik biçimleri bütünü oluşturmakla birlikte, eserleri çok azdır. İstanbul Resim Heykel Müzesi'nde *Annesinin Başı* (bronz), *Fazıl Tomruk'un Başı* (bronz), *Egli'nin Başı* (bronz) adlı heykelleri bulunmaktadır.

• *Nijat Sirel* (1897-1959): Amasya'da doğmuş, İstanbul'da liseyi bitirdikten sonra heykel öğrenimi yapmak için Münih'e gitmiş, 1922 yılında yurda dönmüştür. Bir süre çeşitli lise ve ortaokullarda resim öğretmenliği yapmış; 1927'de Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümü'ne atanmıştır. Sonradan Akademi Müdürlüğü görevinde bulunmuştur. Birçok

Levent Şahverdi Arşivi

anıt yapmış, bunların bazılarını heykeltraş Mahir Tomruk'la beraber gerçekleştirmiştir. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde *Şair Abdülhak Hamit Başı* (bronz), *Mithat Paşa Büstü* (alçı), *Kadın Başı* (alçı), *Ahmet Haşim Maskı* (alçı), *Ressam Avni Lifij Başı* (alçı) adlı eserleri bulunmaktadır. Başlıca anıtları *Askeri Üniformalı Atatürk Heykeli* (İzmit), *Atlı Atatürk Anıtı* (Mahir Tomruk ile, Bursa), *Atatürk Heykeli* (Bolu), *Atatürk Heykeli* (Çanakkale), *Atatürk ve İnönü Anıtları* (Hakkı Atamulu ile, Malatya) dır.

Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yabancı Heykeltraşlar

• *Heinrich Krippel* (1883-1945): Viyana'da doğmuştur. 1925 yılında Türkiye ile ilişki kurmuş; aynı yıl İstanbul Saraybumu'ndaki sivil giysili *Atatürk Heykeli*'ni yaparak işe başlamış; 1926 yılında Konya'da askeri giysili *Atatürk Heykeli*'ni, 1927'de Ankara Ulus'taki at üzerinde Atatürk ve yerdeki figürleriyle *Atatürk Anıtı*'nı, 1931'de Samsun'daki at üzerinde *Atatürk Heykeli*'ni, 1935 yılında Afyonkarahisar *Zafer Anıtı*'nı, 1938 yılında Ankara Sümerbank binası önünde oturan *Atatürk Heykeli*'ni yapmıştır.

• *Pietro Canonica* (1869-1959): Torino'da (İtalya) doğmuş, Roma'da ölmüştür. 1925 yılında Türkiye'ye çağrılmış; 1927 yılında Ankara Etnografya Müzesi önündeki atlı *Atatürk Heykeli*'ni, 1927'de Zafer Meydanı'ndaki askeri giysili *Atatürk Heykeli*'ni, 1928'de İstanbul Taksim *Cumhuriyet Anıtı*'nı, 1932'de İzmir Pasaport alanındaki at üzerinde *Atatürk Anıtı*'nı yapmıştır.

• *Anton Hanak* (1875-1934)-*Josef Torak* (1889-1952): Bu iki Avusturyalı sanatçı, Ankara Güven Parkı'ndaki *Güven Anıtı*'nı birlikte yaptılar (1935). Türkiye'deki tek eserleri budur.

• *Rudolf Belling* (1886-1972): Heykel sanatını gerçekten kavrayan, onun sorunlarını iyi bilen, bir heykeltraş için gerekli kültür birikimine, işlek bir zekâya sahip olan Belling'in Almanya'dan Türkiye'ye gelmiş olması, Türk heykeltraşlığı açısından yararlı ve önemli bir olaydır.

Anayurdu Almanya'da modern sanatın babası sayılan Belling, heykelde "üç boyut" sorununa eğilmesi, gerçek plastik olguyu araması, ilerici ve atak çalışmaları yüzünden Hitler tarafından sanatı yozlaştırdığı gerekçesiyle kara listeye alınmış; bu nedenle 1933 yılında Türkiye'ye kaçmıştır. Güzel Sanatlar Akademisi'nde göreve başlayan Belling 1937 yılından 1954 yılına kadar oldukça başarılı öğrenciler yetiştirdiği gibi, heykeltraş olarak da çalışmalarını sürdürmüştür.

Türkiye'ye gelmeden önce ve döndükten sonra Almanya'da birçok eser gerçekleştirmiştir. Eserlerinin başlıcaları *Spiral Düzenleme, Yaralılar Grubu, Kavga, Dansöz, Dansedenler, Şadırvan* ve en önemlisi üç boyutlu *Dreiklang*'dır.

Türkiye'de, İstanbul Taksim'deki İnönü Gezisi'ne dikilmek üzere 1943-1944 yılında yaptığı at üzerindeki *İnönü Anıtı* yerine konulmamış; ancak 1982'de İstanbul Maçka-Taşlık Parkı'na dikilmiştir.

Ankara Ziraat Fakültesi bahçesindeki *İnönü Heykeli,* İstanbul Fen ve Edebiyat Fakültesi binalarına konmak üzere yaptığı çalışmalar da her nedense yerine konulamayan işlerdir. 1965 yılında Teknik Üniversite Taşkışla binasında yer alan sergisi, Türkiye'de açılan heykel sergilerinin en önemlilerinden biridir.

MAHİR TOMRUK: Fazıl Tomruk'un Başı.

Cumhuriyet Dönemi Türk Heykeltraşları

• *Ratip Aşir Acudoğu* (1898-1957): İstanbul'da doğdu. 1918 yılında heykel öğrenimine başladı. 1920'de Münih'e, daha sonra Paris'e gitti. 1928'de yurda döndü, bir süre Edirne'de resim öğretmeni olarak çalıştı.

Edirne'den İstanbul'a atandıktan sonra İstanbul'da çeşitli okullarda resim öğretmenliği yaparken bir taraftan da heykel çalışıyordu. Sağlam ve dengeli, kendine özgü plastik anlayışında, öteden beri hayranlık duyduğu Mailol ve Bourdelle'in etkileri vardır. Menemen'deki *Kubilay Anıtı* (1932), Erzincan'daki *İnönü Anıtı* (1948), Ankara Ziraat Fakültesi'ndeki *Atatürk Anıtı* Türk heykelcilerinin uyguladığı birkaç seçkin eserden biridir. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bir *Kadın Başı* vardır.

• *Ali Hadi Bara* (1906-1971): Tahran'da doğdu. Üç yaşında Türkiye'ye geldi. Saint Joseph Lisesi'nden sonra Sanayi-i Nefîse Mekteb-i Âlisi'ne kaydoldu. 1927 yılında Paris'e gitti. Bourchard ve Respiau'nun öğrencisi oldu. 1930'da Akademi'ye asistan olarak atandı. 1949 yılında ikinci kez Paris'e gitti, o döneme kadar gerçekleştirdiği mükemmel figür anlayışı ve çalışmaları yurda döndüğünde tamamen soyut, ama bilinçli, dengeli ve olgun çalışmalara dönüştü. Yaşamının sonuna kadar Türk heykel sanatının soyut yönlendiricisi ve uygulayıcısı oldu. Figürlü ya da figürsüz (soyut) heykeli en iyi uygulayan sanatçı kişiliği, hocalığında da aynı olgunluktaydı. Onun için, kısaca Türk heykel sanatçılarının en güçlü ve başarılısıdır denilebilir. Eserleri İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndedir: Karısı *Bedia'nın Başı* (1928), *Havva* (1929), *Fevzi Çakmak Büstü* (1936), *Tevfik Fikret Büstü, Ahmet Rasim Büstü, Atatürk Büstü* (1932), *Atatürk Başı* (1938) ve *Erkek Torsu.* İkisi demir, on kadar bronz çalışması da aynı yerdedir.

Başlıca anıtları şunlardır: *Adana Anıtı* (1935), askeri üniformalı *Atatürk Heykeli* -sağ ve sol yandaki kompozisyonlar arka cephedeki genç figürle tümlenmiş-

Levent Şahverdi Arşivi

NİJAT SİREL: Abdülhak Hamid'in Başı.

tir-, İstanbul Harbiye'de askeri üniformalı *Atatürk Heykeli,* arkadaşı ve yakın dostu Zühtü Müritoğlu ile beraber yaptıkları İstanbul Beşiktaş'taki *Barbaros Anıtı*'yla Zonguldak'taki atlı *Atatürk Anıtı* oldukça başarılı, kusur bulunamaz eserlerdir. Diğer eserleri ile yurt dışında sergi ve yarışmalara katılmıştır.

• *Zühtü Müritoğlu* (1906-): İstanbul'da doğdu. 1924'te Akademi'ye girdi; Resim Bölümü'nden ayrılma İhsan Özsoy'un heykel öğrencisi oldu. Paris'te Gimond'un ve Charles Despiau'nun atölyelerinde çalıştı (1928-1932). Türkiye'ye dönüşünde lise resim öğretmeni ve müzede heykel onarımcısı olarak çalıştı. 1940'ta Akademi'ye atandı. Heykel Atölyesi hocalığını, birçok çalışmada olduğu gibi Hadi Bara ile paylaştı. Figürlü ve figürsüz çalışmalarındaki plastik sağlam olgunla sürekli yumuşak duygusal desenleri, plan ve biçimleri bütünleşmiştir. Sürekli çalışan ve en çok ürünü veren sanatçı, hoca ve yöneticidir.

Müritoğlu'nun İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde kırka yakın heykeli ve kabartması vardır. Bunların bazıları baş ve büst, bir kısmı figür, bazıları figür kabartma, bir kısmı soyut heykel ve kabartmalardır. Alçı, bronz, bakır, ağaç, demir gibi çeşitli malzemelerden uygulanmıştır.

Zühtü Müritoğlu anıt ve heykel olarak seçkin, ciddi, başarılı eserler veren bir sanatçıdır. Beşiktaş *Barbaros Anıtı*'nı, Zonguldak'taki atlı *Atatürk* ve *İnönü Heykelleri*'ni Hadi Bara ile beraber yapmışlardır. Anıtkabir'deki kabartmalarla Büyükada, Eyüp ve Muş Atatürk heykellerini de yapmıştır. Müritoğlu yurt içinde ve yurt dışında birçok sergi ve yarışmaya katılmış; başarılar, ödüller kazanmıştır.

• *Nusret Suman* (1905-1980): Selânik'te doğmuştur. Güzel Sanatlar Akademisi'ni bitirdikten sonra Almanya'ya gitmiş, oradan Fransa'ya geçmiştir. Akademi'ye öğretmen olarak atandıktan sonra çeşitli görevlerde bulunmuştur.

Oldukça verimli ve başarılı çalışmalar yapmıştır. Özellikle ışık gölge verici planları düzenlemesinde başarılıdır. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde baş, büst ve figürlü çalışmaları vardır. Gaziantep, Kütahya, Adapazarı, Bingöl, Yozgat, Tokat, Muğla, Çarşamba, Sivas gibi il ve ilçelerde, Ankara Fen Fakültesi'nde Atatürk anıt ve heykelleri vardır.

• *Sabiha Bengütaş* (1910-): İstanbul'da doğdu. Akademi'de önce Resim, sonra Heykel Bölümü'nde İhsan Özsoy'un öğrencisi oldu. Daha sonra İtalya'ya, Roma Güzel Sanatlar Akademisi'ne gitti. Az, fakat başarılı naturalist yapıtlar veren bu ilk Türk kadın heykelcimizin İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde *Genç Kadın Başı, Namık İsmail'in Başı* ve *Bedia Güleryüz'ün Başı* adlı büstleri vardır. Çankaya'daki taştan *Atatürk Heykeli* ve Mudanya'daki *İnönü Heykeli* de onundur.

• *Nermin Faruki* (1904-): İstanbul'da doğdu. İstanbul'da Güzel Sanatlar Akademisi'nde başladığı öğrenimini Berlin Güzel Sanatlar Akademisi'nde tamamladı. Az da olsa başarılı yapıtları vardır. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'ndeki heykeltraş *Hadi Bara'nın Başı* başarılı eserlerinden biridir.

İki Heykelci Grubu

Cumhuriyet dönemi Türk heykeltraşları, "Belling'in öğrencileri" ve "Hadi Bara-Zühtü Müritoğlu'nun öğrencileri" olarak iki grupta toplanabilir.

Belling'in Öğrencileri: Hüseyin Özkan (Hüseyin Anka, Dumurcalı 1909-),

HEINRICH KRIPPEL: Sarayburnu Atatürk Heykeli.

Hakkı Atamulu (Nevşehir 1912-), Yavuz Görey (Cenevre 1912-), Rahmi Artemiz (Manastır 1913-), İlhan Koman (Edirne 1921-), Zerrin Bölükbaşı (İstanbul 1922-), Hüseyin Gezer (Mut 1920-), Kâmil Sonad (İstanbul 1914-), Turgut Pura (Bursa 1922-İzmir), İsmail Hakkı Öcal, Rudolf Belling'in belli başlı öğrencileri olmuşlardır. Yurt dışında, özellikle Fransa, Almanya gibi ülkelerde çalışarak yabancı heykel hocalarından da yararlanan Hüseyin Özkan, Hakkı Atamulu, Yavuz Görey, İlhan Koman, Hüseyin Gezer, Şadi Çalık çok sayıda olgun ürün veren, burada kısaca sözü edilmesi gereken heykelcilerimizdir.

Hüseyin Özkan'ın Anıtkabir'deki taş üçlü figürleriyle taş *Mimar Sinan Heykeli, Mithat Paşa Heykeli,* Gönen, Ay-

Levent Şahverdi Arşivi

dın, Van, Antakya, Trabzon, Diyarbakır *Atatürk Anıtları,* güçlü eserlerindendir. Hakkı Atamulu'nun *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa* ve Erzurum, Nevşehir *Atatürk Heykelleri* Derinkuyu'da kendisinin düzenlediği *Kültürpark* da sözü edilmeye değer eserlerdir.

Yavuz Görey, *Dumlupınar* ve *İstanbul Üniversitesi* anıtları, *Bartın Atatürk Heykeli,* çeşitli baş ve heykel çalışmalarıyla seçkinleşmektedir.

• *İlhan Koman:* Kısa bir süre İstanbul'da DGSA'da öğretim üyesi olarak çalışmış, daha sonra İsveç'e yerleşmiştir. Orada sanat çalışmaları yanında öğretim görevi de yapmaktadır. Türkiye'deki eserleri, Anıtkabir'in doğu kanadındaki kabartmalar, Zincirlikuyu'daki *Akdeniz* heykeli, Resim ve Heykel Müzesi'ndeki çalışmalarıdır. Yabancı ülkelerde açtığı sergiler, kazandığı çok sayıda ödül ve uyguladığı pek çok heykelle çağdaş bir heykelci olarak yurt dışında da önemli yeri vardır. Kendine özgü çalışma disiplini, güçlü tekniğiyle seçkinleşmektedir.

• *Hüseyin Gezer:* Güçlü heykelciliği kadar hocalığı, Akademi Başkanlığı, Heykel Fakültesi Dekanlığı, İstanbul Devlet Resim ve Heykel Müzesi Müdürlüğü'ndeki görevlerindeki üstün başarıları ve bu kurumlara sağladığı önemli katkılarla anılacaktır. İstanbul Resim ve Heykel Müzesi'nde bulunan serbest çalışmaları dengeli geometrik figürlü düzenlemelerinin, Ankara'daki *Meclis Anıtı, Hacettepe Üniversitesi Anıtı, Antalya Anıtı,* Polatlı, Balıkesir, Karabük, Akhisar, Ordu *Atatürk Anıtları* olgun ve cesur eserlerinin bazı örnekleridir.

• *Şadi Çalık:* Figürlü figürsüz çok sayıda ürün veren, çeşitli tekniklerden yararlanan ve kıvrak zekâsı ile güç sorunları çözen değerli öğrenciler yetiştiren, duygulu, yetenekli bir heykel sanatçımızdı. Heykelin mimari içinde yer alması gerekliliğine inanarak çaba göstermiştir. İstanbul Ticaret Odası, İktisat Fakültesi, Ankara Yapı ve Kredi Bankası'ndaki eserleri, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Eskişehir, Niğde, Burdur, Bitlis, Şereflikoçhisar, Seydişehir Atatürk anıt ve heykelleri, olgun eserlerinin önemli örnekleridir.

Hadi Bara-Zühtü Müritoğlu'nun Öğrencileri: Türkiye'de figüratif sanattan soyut sanata geçiş dönemini bu sanatçılar başlatmışlar, öğrencileri de onları izlemişlerdir.

RATİP AŞIR ACUDOĞU: Fahriye Yen'in Başı.

• *Kuzgun Acar:* 1953'te Akademi'yi bitirmiş, daha öğrenciyken Hadi Bara'nın etkisiyle soyut çalışmalara yönelmiştir. Kafes tel kullanarak yarı saydam formlar kompoze etmiş, Paris Genç Sanatçılar Bienali'nde birincilik ödülü almış ve bursla Paris'e gitmiştir. Bazı çalışmaları Resim ve Heykel Müzesi'ndedir.

• *Ali Teoman Germaner:* Önce Belling'in, sonra Müritoğlu'nun öğrencisi oldu. 1957 yılında Akademi'yi bitirince Paris'e gitti. Taşa ve ağaca uyguladığı heykelleri, tek elemana yönelen, dolu kitle etkisi arayan figürsüz çalışmalardır. Sonraki dönemde çeşitli çalışmalar yapmış; gravür çalışmalarını da sürdürmüştür. Akademi'de öğretim üyesidir. Resim ve Heykel Müzesi'nde *Ölü Kuş, Kuş, Yavru Kuş* adlı eserleri bulunmaktadır.

• *Gürdal Duyar:* Hadi Bara'nın öğrencisidir. 1959 yılında mezun olmuştur. Başarılı büstleri vardır. Resim ve Heykel Müzesi'nde *Bilge'nin Portresi, Kadın Başı* adlı eserleri yer almaktadır.

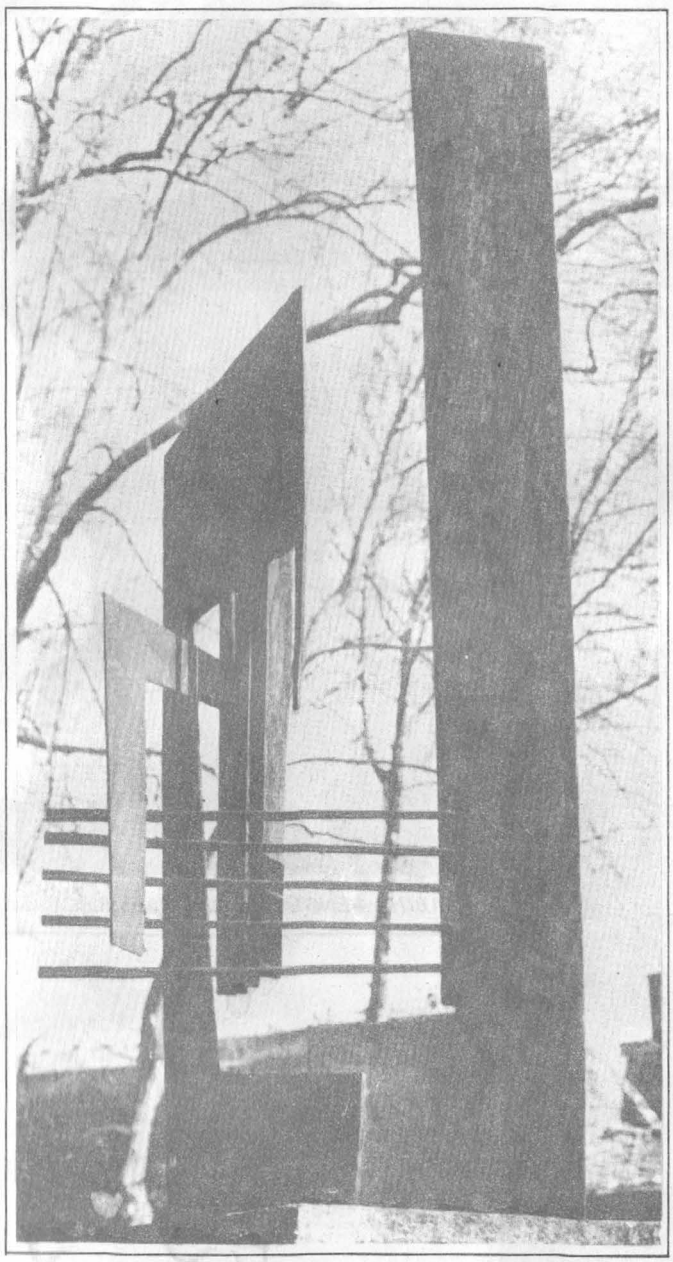
• *Füsun Onur:* Hadi Bara'nın öğrencisidir. 1960'ta mezun oldu. Modern heykel anlayışında çalışmaları vardır. Resim ve Heykel Müzesi'nde iki *Soyut Heykel*'i (biri boyanmış ağaç) yer almaktadır.

• *Tamer Başoğlu:* Zühtü Müritoğlu ve Hadi Bara'nın öğrencisidir. 1960 yılında DGSA'dan mezun olmuş 1961'de Roma Güzel Sanatlar Akademisi'ne devam etmiştir. Almanya ve çeşitli Avrupa ülkelerinde incelemelerde bulunmuş; ağaç, bakır ve pleksiglas gibi malzemelerden soyut çalışmalar yapmış ve anıt anlayışına yeni boyutlar kazandırmıştır. *Atçalı Kel Mehmet, Ortadoğu Teknik Üniversitesi Atatürk Anıtı, Karşıyaka Atatürk Anıtı* gibi çeşitli anıt çalışmaları vardır. Akademi'de öğretim üyesi olarak çalışmaktadır. İstanbul, Ankara, İzmir Resim ve Heykel Müzelerinde *Kompozisyon* (demir, ağaç) *Dönez* (demir, ağaç) adlı eserleri bulunmaktadır.

• *Namık Denizhan:* 1937'de Gelibolu'da doğdu. 1960'ta DGSA'dan, Hüseyin Gezer Atölyesi'nden mezun oldu. Bir süre serbest çalıştıktan sonra 1967'de yurt dışına giderek dört yıl boyunca çalışmalarını orada sürdürdü. Başlıca eserleri arasında Afyonkarahisar, Mudanya ve Bursa *Atatürk Anıtları*'nı sayabiliriz. Mimar Sinan Üniversitesi Heykel Bölümü'nde öğretim üyesidir.

Son dönemlerde dikkat çeken heykelciler arasında Mehmet Aksoy, Koray Ariş ve Ferit Özşen'in adları da anılmalıdır ●

Levent Şahverdi Arşivi

ALİ HADİ BARA: Soyut Heykel.

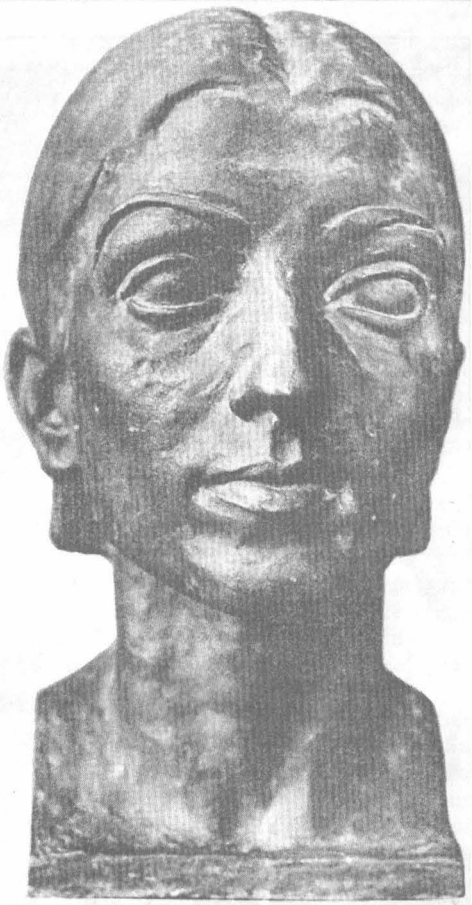

ZÜHTÜ MÜRİTOĞLU: Kadın Figürü.

Levent Şahverdi Arşivi

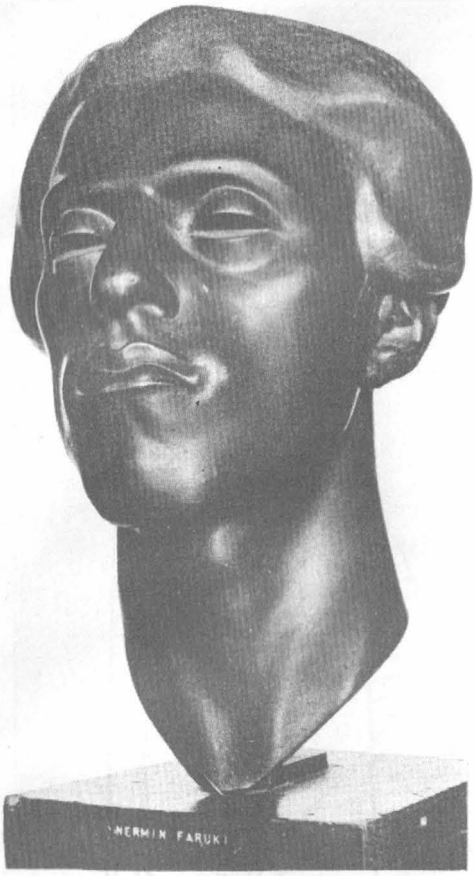

NUSRET SUMAN: Mimar Sinan Etüdü.

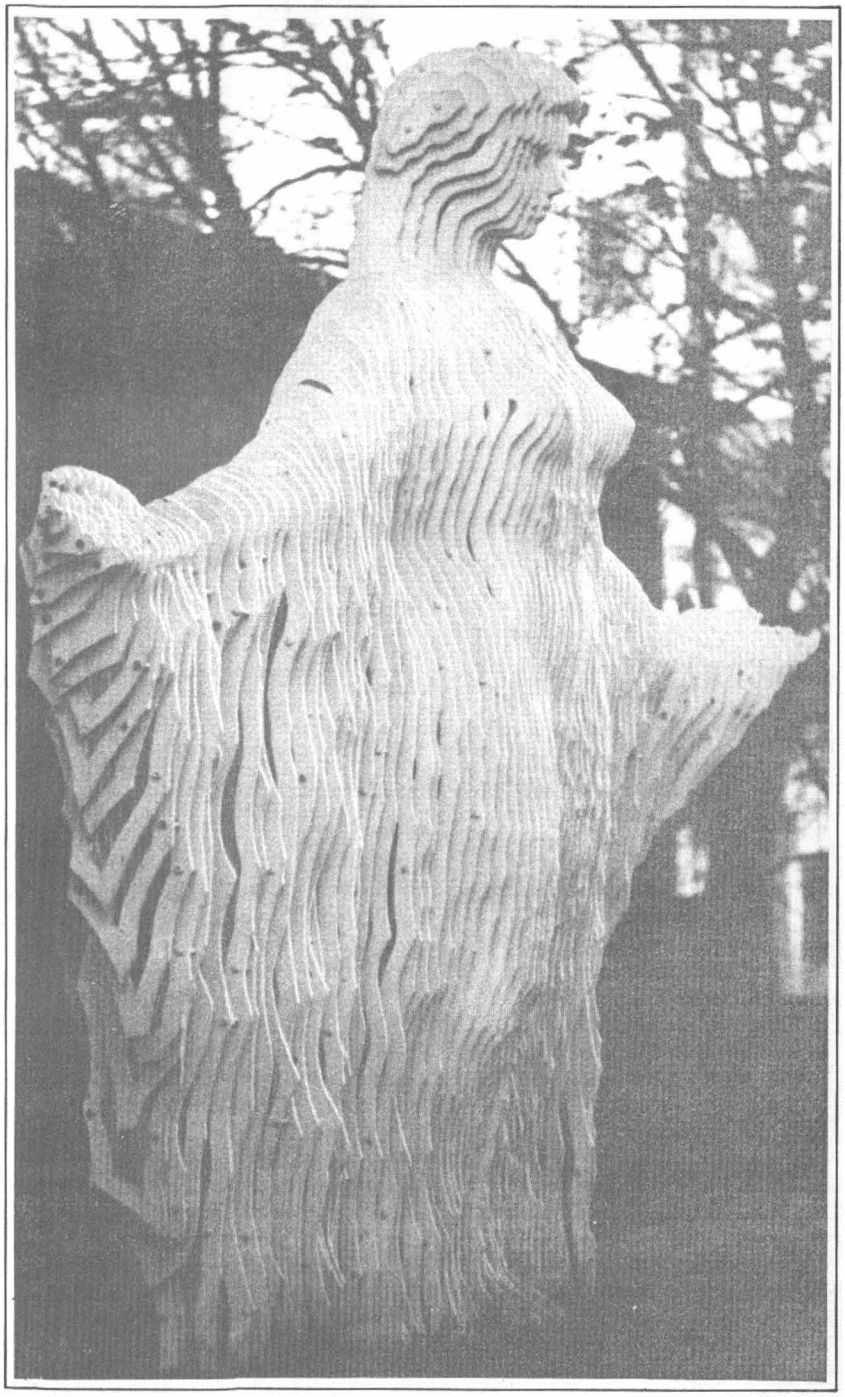

SABİHA BENGÜTAŞ: Genç Kadın Başı.

Levent Şahverdi Arşivi

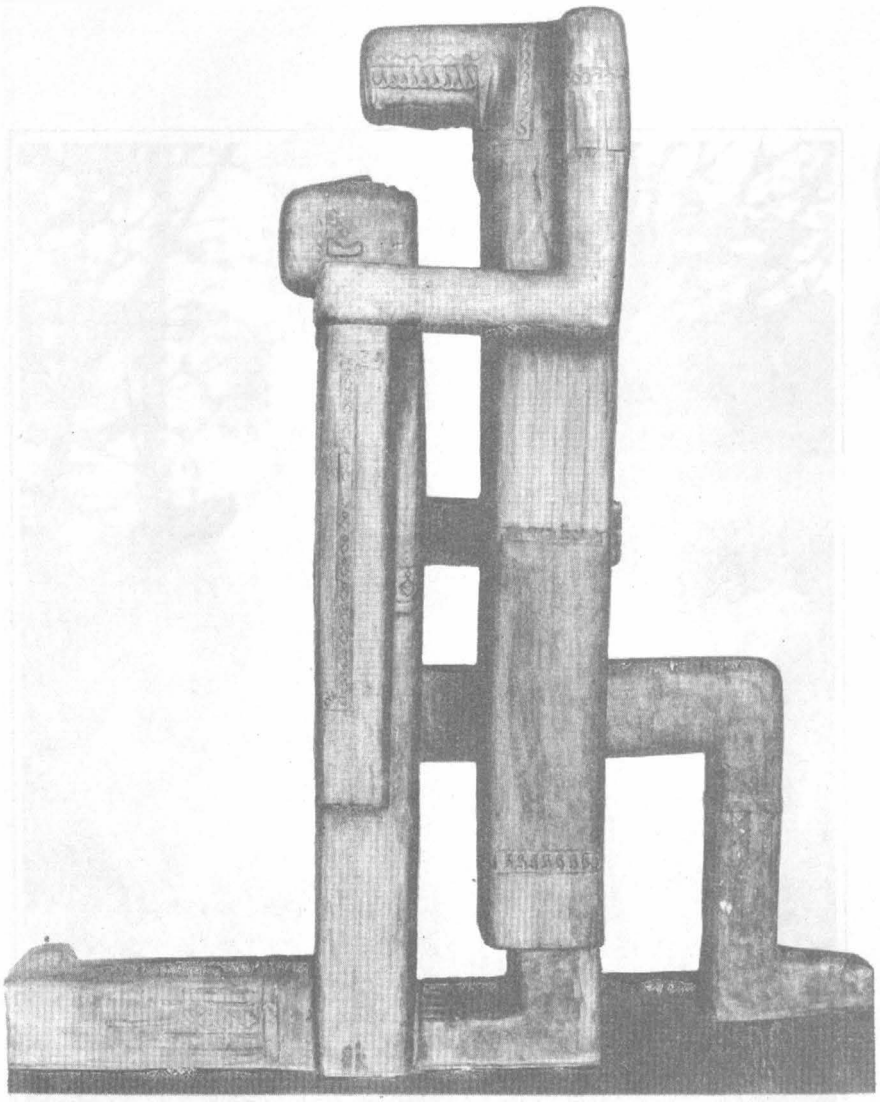

NERMİN FARUKİ: Hadi Bara'nın Başı.

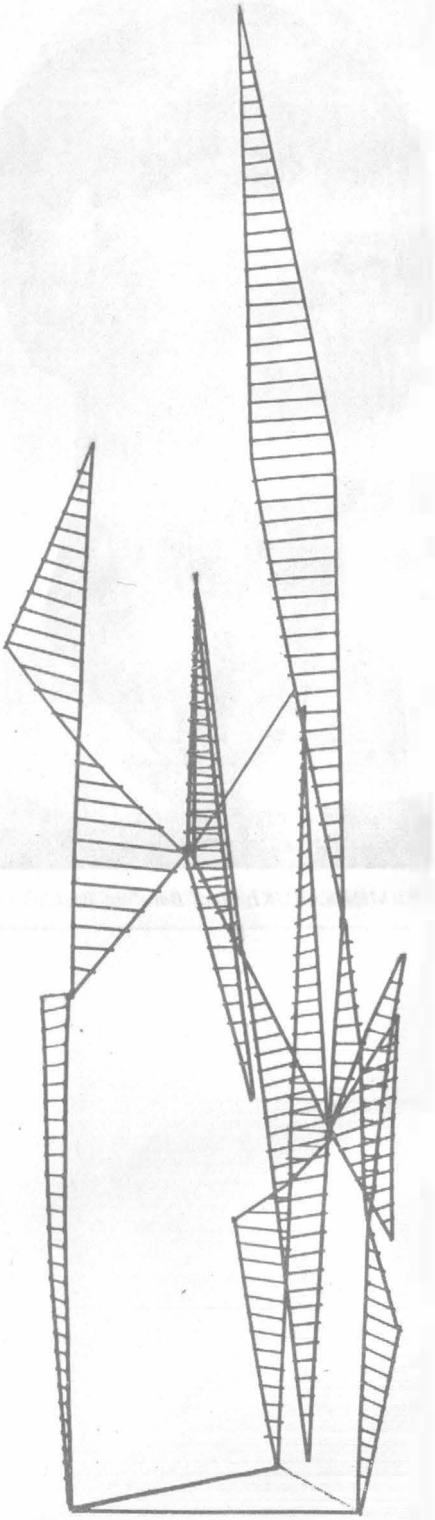

İLHAN KOMAN: Akdeniz.

Levent Şahverdi Arşivi

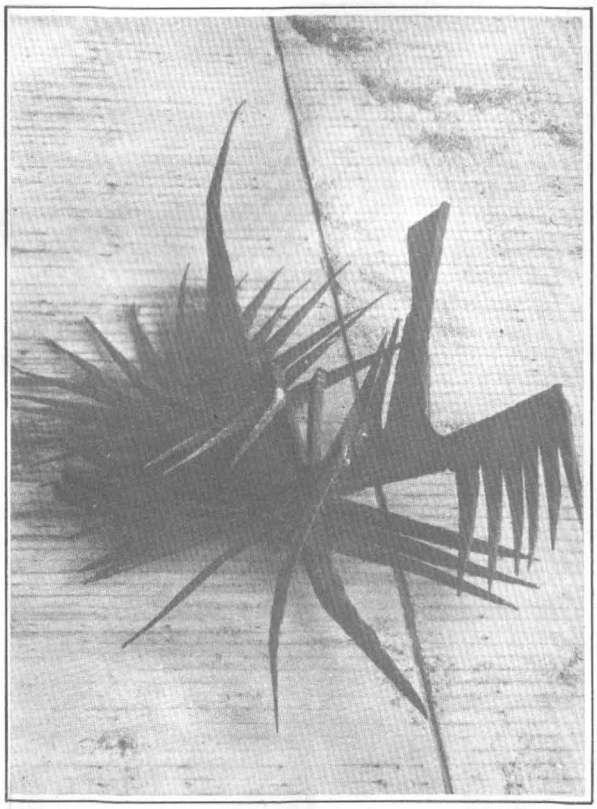

HÜSEYİN GEZER: Efe.

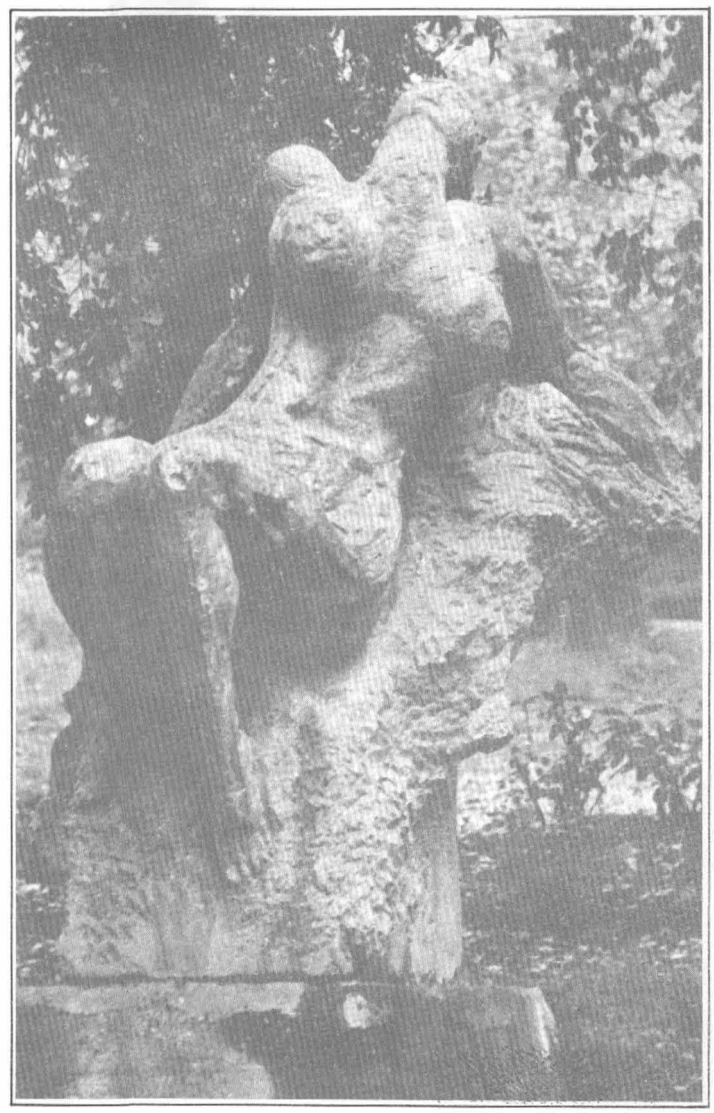

ŞADİ ÇALIK: Soyut Heykel.

Levent Şahverdi Arşivi

KUZGUN ACAR: Kuşlar.

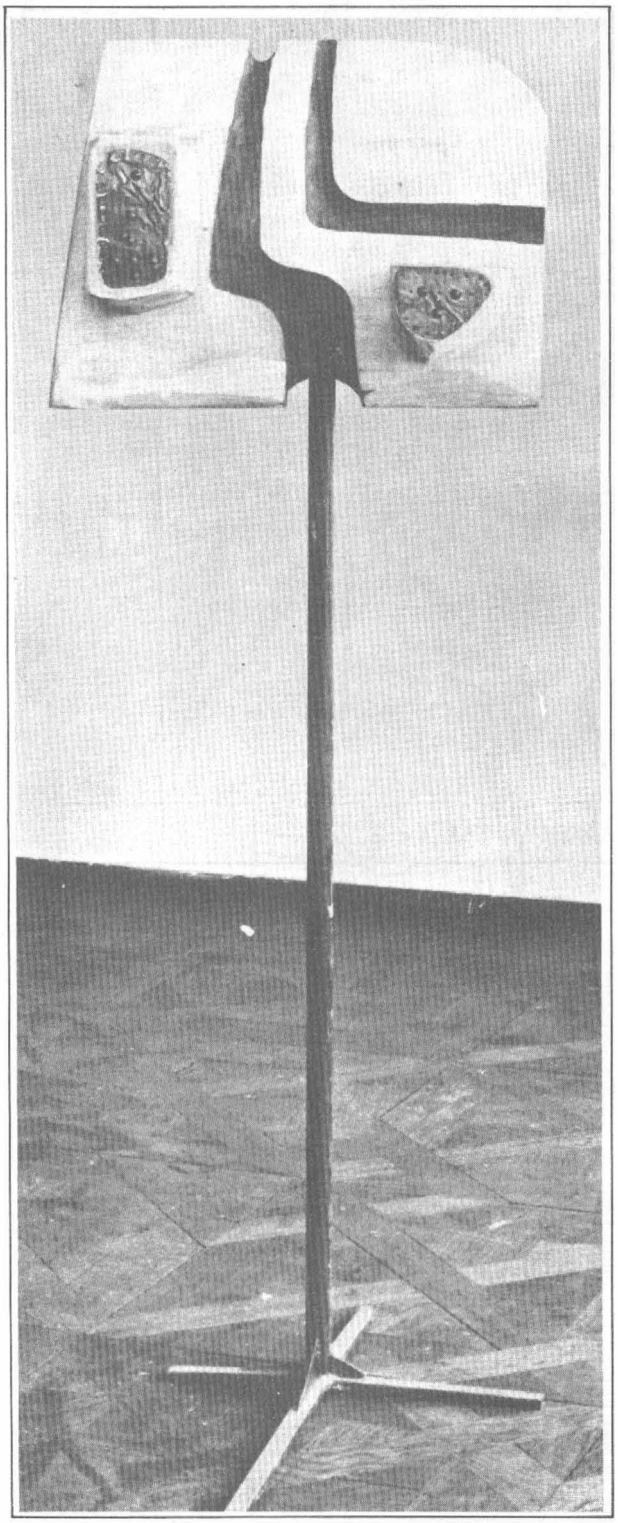

GÜRDAL DUYAR: Güzel İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

NAMIK DENİZHAN: Portre.

TAMER BAŞOĞLU: Kompozisyon.

Levent Şahverdi Arşivi

HUKUK DÜZENİ

Adalet ve Yargı
Prof.Dr. Yıldızhan Yayla

Cezaevleri İsmet Kemal Karadayı

Devlet Güvenlik Mahkemeleri Atilla Sav

Af Selahattin Keyman

İstiklâl Mahkemeleri Mete Tunçay

Sıkıyönetim
Doç.Dr. Bülent Tanör

Sansür
Prof.Dr. Yıldızhan Yayla

Türkiye'de Basın Sansürü Alpay Kabacalı

Bu konuda ayrıca *Anayasa, Basın, Devlet Yapısı, Odalar (Barolar ve Türkiye Barolar Birliği), Polis/Jandarma* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Adalet ve Yargı

Yıldızhan Yayla

Adalet Kavramı

Sözlüklere göre adalet, "herkesin kanunlarla tanınmış olan hakkını vermek"; "bu hakka ilişmemek ilkesi ya da eylemi"; "hukuku uygulayan devlet örgütleri" ve "eşitlik" anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi, adaletin genel olarak sözlük anlamları, özde birbirine yakın, fakat sonuçta farklı olabiliyor. Ancak bu anlamların hiçbiri adalet kavramını yeterince açıklayamamaktadır. Gerçekten, adalet, sadece kanunlarla tanınmış olan hakkı vermekten ibaret olmadığı gibi, hukuku uygulayan devlet örgütlerinin bir bölümü de bazen adalet sözcüğüyle ifade edilmektedir.Nihayet, adalet, tek başına eşitlik olarak belirlendiğinde, bizatihi adalet kavramına zaman zaman ters düşebilen sonuçlara varılmaktadır. Şu halde, sözlük anlamlarının, adaleti hukukla, uygulamayla ve eşitlikle ilgili bulan yönleri doğru, fakat yetersizdir.

Adalet, bir yandan *eşitlik,* bir yandan da *hakkaniyet*tir. *Hakkaniyet içinde eşitlik*tir. Bundan anlaşılması gereken şudur: İnsanlar, yaşadıkları toplum içinde birbirlerinden farklı işlem görmeyeceklerdir. Ama, her insanın aynı bedensel, fikrî ya da parasal güce sahip bulunmadığı gerçeği de dikkate alınacaktır. Demek ki adalet, hem eşitliği korumayı, hem de içinde yaşanılan çağın değer ölçülerinin uygulayıcıları eriştirdiği hakkaniyet duygusundan ayrılmamayı gerektirmektedir.

Burada bir çelişki ortaya çıkar: Eşitlik ilkesi mutlak olarak, salt nesnel (objektif) bir tutumla uygulandığında, ilgili kişilerin özelikleri, öznel (subjektif) durumları dikkate alınmamış olacak; ilgili kişilerin öznel durumlarını gözönünde tutan uygulamalar çoğaldığında ise, eşitlik zedelenebilecektir; çünkü uygulayıcıların takdirlerine, hatta keyfiliklerine imkân tanınmış olacaktır. İşte bu yüzden adaletin özünü oluşturan eşitlik kuralı, hakkaniyetin de kısmen nesnelleştirilmesi suretiyle, mutlaklıktan nisbîliğe dönüştürülmüştür. Sözgelimi Anayasa, *herkesin* vergi ödeyeceğini belirtmiş, ancak "malî gücüne göre" ibaresi ile nisbîliği sağlamıştır. Başka bir ifadeyle, herkesten vergi alınacaktır ama, eşitlik tam olsun diye aynı miktarda olmayacaktır bu vergi. Böylece, doğrudan doğruya eşitlik kavramı bir gelişme geçirmiş ve aritmetik nitelikten uzaklaşarak toplumsallaşmıştır. Nitekim, Anayasa Mahkemesi de yorumlarında, eşitlik ilkesinin aynı hukukî durumda (statüde) bulunanlar arasında geçerli olduğunu açıkça belirtmiştir.

Bütün bunlar, gene de, her olayın özelliğine göre hakkaniyetin gerektirdiği bazı esnek uygulamalara gidilmesini önlememiştir. Hatta aksine, zaman zaman hakimlere ve disiplin kurullarına ilgili kişilerin öznel durumlarını gözönünde tutabilecek şekilde tanınan takdir yetkilerinden anlaşıldığı üzere, bu istenmiştir.

İçeriği bu suretle belirlenen adaletin bir toplumda gerçekleşmesi ya da daha doğru bir ifadeyle mümkün olduğunca gerçekleşmesi, o toplumda yürürlükte olan hukukun amacıdır. Hukuk, amaç olarak adalete yönelmekle değer ve geçerlilik kazanır. Şu halde, adaletin aracı da, her şeyden önce, hukuktur.

Bununla birlikte adalet kavramı çağımızda, denkleştirici, dağıtıcı veya sosyal nitelemeleriyle beraber de kullanılmaktadır. Özellikle Türk anayasa kavram ve ilkeleri arasına girmiş bulunan *sosyal adalet,* insanları soyut ve hepsi birbirine sahiden eşit bireylermiş gibi düşünmekle yetinmeyip, soyut eşitliğin somut olarak da gerçekleşmesini sağlama ve bunu engelleyici farklılıkları hesaba katarak bu farklılıklardan doğan eşitsizlikleri telâfi etme amacını ifade eder. Çocukları, kadınları, işçileri, sakatları, işsizleri koruyan kanunlar buna örnek olarak gösterilebilir.

Hukuk Kavramı

Adaletin başlıca gerçekleşme aracı olan hukuk, kısaca şöyle tanımlanabilir: "Kişiler arasındaki ilişkileri düzenleyen müeyyideli kurallar bütünü." Tabiidir ki bu kısa tanımlama hukuku, ilâhî müeyyideli din kurallarıyla toplumsal çevrenin tepkisiyle desteklenen ahlak kurallarından ayırmada yetersiz olmamaktadır. O bakımdan, tanımın açıklanması gerekir.

İlişkilerin tarafları olan kişiler, "gerçek" veya "tüzel" kişilerdir. Tüzel kişiler de dernek, vakıf, şirket gibi "özel" ya da devlet, milletlerarası örgütler, belediyeler, üniversiteler, iktisadî devlet teşekkülleri gibi "kamusal" olabilir.

Müeyyideye gelince, bu da, uyulmaması halinde belli bir kamusal güce (devlet, belediye, milletlerarası kuruluş gibi) tanınmış olan zorlama, cezalandırma ya da giderme aracıdır. İşte bu yönüyle hukuk, ahlak ve din kurallarından ayrılmaktadır. Ancak, bir kısım ahlak veya -bazı devirlerde ya da ülkelerde görüldü-

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI TOPLUMUNDA YARGI: Tanzimat'ın ilanına kadar her türlü davaya bakan Osmanlı kadıları, Tanzimat'ın ilanından Medeni Kanun'un kabulüne kadar yalnız boşanma, nafaka, miras, vb. davalara baktılar. 1863'te yapılan bu gravür, bir davanın karara bağlanışını tasvir ediyor (Mekke kadısı, Rumeli kazaskeri, Nakib-ül eşraf ve İstanbul kadısı).

ğü gibi- din kuralları, kamusal gücün müeyyide desteğiyle uygulanıyor ise, bu kurallar da hukuk kapsamı içine girerler. Müeyyideyi uygulayan kamu gücünün de hukukun üstünde veya dışında kabul edilmediği hukuk devletinde, müeyyideye, bizatihi o müeyyideyi koyan kamusal kişi veya kuruluşlar da tâbi olurlar.

Hukukun Kaynakları

Hukuk kuralları:

- Tek taraflı irade ürünü işlemler (kanunlar, tüzükler, kararnameler, yönetmelikler ve benzerleri);
- İki veya çok taraflı irade ürünü işlemler (sözleşmeler, antlaşmalar, konvansiyonlar vb.);
- Örf ve âdetler, uzun süren uygulamalar veya olağandışı bazı şartlarda yapılmak zorunda kalınan eylemler;
- Yargısal içtihatlar

şeklinde sıralanabilir.

Türkiye'de Hukuk Harekâtı

Türk hukuku, son amaç olarak adalete yönelmek yanında, Türk toplumunun çağdaş uygarlık düzeyine erişmesi bakımından da açık ve seçik bir görev üstlenmiştir. Aslında, Türkiye'de Cumhuriyetin kurulmasıyla gerçeklik ve hız kazanan hukuk reformu, daha Osmanlı Devleti zamanında ele alınmaya ve yazılı hale gelmeye başlamıştı.

26 Şaban 1255 (1839) tarihli *Gülhane Hatt-ı Hümayûnu*, son yüz elli yılın peşpeşe gelen dertleri ve çeşitli sebepler yüzünden gerileyen, fakir ve zayıf düşen devlete güç kazandırmak; kanun düzenini hâkim kılarak, can ve namus, mülkiyet, hak arama güvencelerini sağlamak; vergi ve askerlik gibi yükümlülüklerde eşitlik ve nesnellik, yani önceden bilinebilirlik ve genellik getirmek üzere düzenlemeler yapılmasını öngörüyordu.

Islahat Fermanı da (1856), "yüce Osmanlı Devleti'nin şanına uygun ve uygar milletler arasında haklı olarak sahip bulunduğu yüksek yer ve öneme lâyık olan halin tamamlanması..." (bugünkü deyişle çağdaşlaşma) amacını güdüyor; din ve vicdan hürriyetini, din ayrılıklarının eşitsizliklere yol açmasını güvence altına alıyor; eziyet ve işkenceyi yasaklayan Ceza Kanunu'yla Ticaret ve Usul Kanunlarının çıkarılmasını emrediyordu.

1875 tarihli *Adalet Fermanı* ise, hâkimlerin güven içinde çalışabilmeleri için, sebepsiz olarak azledilemeyeceklerini ve yerlerinin değiştirilemeyeceğini belirtiyor; hâkimlere emeklilik hakkını tanıyordu. Adalet Fermanı ile hukuk devleti yolunda -nazarî de olsa- önemli bir adım atılıyor, adliye kuvvetine icra kuvvetinin, bugünkü ifadeyle, yargıya yürütmenin müdahale etmemesi ilkesi dile getiriliyordu.

1876 *Kanun-u Esasi*'si, bu gelişmenin, yazılı Batı anayasalarına benzer bir ürünü oldu. Devletin ana teşkilâtı yanında Osmanlı tebaasının temel hak ve hürriyetleri, hakim güvencesi ve mahkemelerin her türlü müdahalenin dışında olduğu ilkesi bu ilk yazılı anayasada yer alıyordu. Böylece, uygulamada görülen ciddi ve bazen uzun süren aksamalara rağmen, çağdaş devletlerdekine benzeyen hukuk reformu dizisi devam etmiş oluyordu. Ancak, Osmanlı Devleti dönemi-

Levent Şahverdi Arşivi

nin sonuna, hatta Cumhuriyetin kurulduğu günlere kadar, çağdaş hukuk anlayışının gerektirdiği asıl nitelik olan laik hukuk düşüncesi uygulamaya konamamıştı. Nitekim, 1921 *Teşkilât-ı Esasiye Kanunu* dahi, 7. maddesiyle, şer'i hükümlerin yerine getirilmesi yetkisinin Büyük Millet Meclisi'ne ait olduğunu belirtirken, önceki dönemin ikili hukuk sistemi, yani bir yandan şer'i esaslara dayalı dinî hukuk -ki bu esaslarla ilgili davalara şer'iye mahkemeleri bakıyordu-, bir yandan da nizamiye mahkemelerinin görev ve yetki alanına giren laik niteliktc hukuk uygulaması hayatını sürdürüyordu.

Laiklik ilkesinin hukuk alanındaki etkisi ve Türk hukuk reformu açısından taşıdığı önem, *1961 Anayasası*'nın gerekçesinde yer alan şu kelimelerle özlü biçimde ortaya konmuştur: Laiklik, *"... hukukun aklî olmayan naklî kaynakların tesiri altında bulunmasını reddeder."* İşte, Türk hukuk reformunun Cumhuriyetle gerçekleştiğini söylemek, bu sebeple doğru olmaktadır. Gerçi, laiklik ilkesinin Anayasa'ya girdiği yıl 1928'dir. Çünkü, 10 Nisan 1928 tarihli ve 1922 sayılı kanunla, *"Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır"* hükmü Anayasa'dan çıkarılmıştır. Ancak, Şer'iye Vekâleti'nin ilgası (1924), Tevhid-i Tedrisat (1924), Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması (1925) Kanunları ve özellikle de Türk Medeni Kanunu (1926) ile ortaya çıkan uygulama, laik hukuk reformunun başlıca gerçekleşme adımları olarak, daha da önce gözlenmektedir.

Medeni Kanun: Türk Medeni Kanunu, hem çağdaşlaşma amacının bir aracı, hem de laik hukuk anlayışının bir uygulaması olmuştur. Kişiyi birey olarak ya da aile veya çeşitli topluluklar halinde ve başka kişilerle ilişkileri içinde ele alan ve söz konusu ilişkileri düzenleyen Medeni Kanun, Türk insanının ve toplumunun çağdaş uygarlığın her türlü ölçülerine kavuşması özlemindedir. Kanunun kabul edildiği günlerin Adalet Bakanı şöyle demektedir: *"Türk ihtilâlinin kararı, Batı medeniyetini kayıtsız şartsız kendine maletmek, benimsemektir... Bu prensip bakımından kanunlarımızı oldukları gibi Batı'dan almak zorundayız."*

Gerçekte, Cumhuriyetin başlangıcında Türkiye'nin kendine özgü kanunlar çıkarması gerektiği de düşünülmüş ve çeşitli komisyonlar faaliyete geçirilmişti. Ancak, istenen hızlı ve çağdaş uygarlığa uygun gelişme sağlanamadığı için "iktibas" yolu tercih edilmiştir.

MEDENİ KANUN: TBMM'ce 17 Şubat 1926'da kabul edilen Türk Medeni Kanunu bir komisyon tarafından İsviçre Medeni Kanunu'ndan çevrildi. Kaynak metinde sadece birkaç değişiklik yapmakla yetinen komisyon, aynı zamanda Borçlar, Ceza ve Ticaret kanunlarını da hazırladı. Hazırlayanları toplu halde tespit eden fotoğrafın üstünde çerçeve içinde yer alanlar da komisyona yön veren üyelerdir (soldan sağa, Düyun-u Umumiye Umur-u Hukukiye Müdürü Osman Bey, Manisa mebusu Kaya Bey, Cemiyet-i Umumiye-i Belediye âzasından Vasfi Raşit Bey).

Batı kanunlarının iktibasında, uygarlığın ortaklığı ve genelliği sebebiyle de bir sakınca görülmemiştir. İnsanlığın, sürekli temas halinde bulunan toplumlar dolayısıyla, özellikle büyük ve uygar kitlesi bakımından bir aile olduğu; çağdaş uygarlığı almak ve benimsemek kararı ile yürüyen Türk milletinin bu uygarlığı kendisine değil, kendisini çağdaş uygarlığın gereklerine ne bahasına olursa olsun uydurmak zorunda bulunduğu düşüncesiyle Medeni Kanun ile Borçlar Kanunu'nun İsviçre'den birer bütün halinde iktibası kararlaştırılmıştır.

Bu gelişmede çağın eşitlik anlayışı önemli rol oynamıştır. Medeni Kanun, Lozan Antlaşması'yla Türkiye'deki azınlıklara tanınan bazı hakların genel olarak geçersizleşmesine; kadın-erkek farklılığının hukuk hayatından çıkarılmasına; ülke üzerinde mahalli içtihad ayrılıklarının sözkonusu olamayacağı bir yeknesak uygulamanın gerçekleşmesine imkân vermiştir.

Medeni Kanun, daha önce bu alanı kısmen düzenleyen Mecelle, fıkıh ve feraiz hükümlerinin aksine, dine dayalı olmayan laik bir hukuk uygulamasıdır. Nitekim, Türk Medeni Kanunu'nun gerekçesinde, *"Mecellenin kaidesi ve ana hatları dindir. Halbuki hayat-ı beşer her gün, hatta her an esaslı tahavvüllere maruzdur. Bunun tahavvüllerini, yürüyüşünü hiç bir zaman bir nokta etrafında tesbit etmek ve durdurmak mümkün değildir. Kanunları dine müstenit olan devletler kısa bir zaman sonra memleketin ve milletin mütalebelerini tatmin edemezler"* denilmektedir. Gerçekten de Fransa, Almanya, İsviçre gibi ülkeler, hayatın gerekleri karşısında eski örflerini, din kurallarını uygulamakta ısrarlı olmamışlardı.

Medeni Kanun'un ve ona bağlı olarak Borçlar Kanunu'nun İsviçre'den alınması sebebine gelince: Bu bir raslantı mıdır, yoksa nesnel birtakım sebepleri var mıdır bu tercihin? Bir raslantıdır, çünkü İsviçre'de hukuk öğrenimi görmüş olan ve o sıralarda Adalet Bakanlığı görevini üstlenmiş olan Mahmut Esat'ın (Bozkurt) sözkonusu öğrenimi tercihte rol oynamıştır, diyenler olmuştur. Buna karşılık, şu nesnel sebeplerin tercihi belirlediği de ileri sürülmektedir: O günlerde Avrupa'daki en modern, demokratik, pratik ve açık kanun, İsviçre Medeni Kanunu idi. Bu kanun, uygulamada esnekliğe imkân

Levent Şahverdi Arşivi

veren ve hakime takdir yetkisi tanıyan bir niteliğe sahipti. Üstelik, kadın-erkek eşitliğine dayanan aile hukukunun düzenlenişi de güzeldi. Herhalde, iktibas kararı verildiği için, Batı medeni kanunlarından biri seçilecekti. Bunun İsviçre Medeni Kanunu olmasının sebebi, hem başta Adalet Bakanı olmak üzere bir kısım hukukçuların İsviçre hukukuna ve Fransız hukuk diline hâkim bulunmalarında (bu sebeple, kanunun Fransızca metninden çeviri yapılmıştır ve bu iş, o günkü kadrolar için başka dillerden yapılacak aktarmalara oranla daha kolay olmuştur), hem de sözkonusu kanunun niteliklerinde aranmalıdır.

Türk hukuk reformunun en önemli gerçekleşme araçlarından biri olan Medeni Kanun, bu gelişmeler sonunda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde bir bütün halinde görüşülerek 17 Şubat 1926'da kabul edildi. Madde madde ele alınmadan kanunlaşan tasarı, İsviçre Medeni Kanunu'nun Fransızca metninin bir komisyon tarafından Türkçeye çevrilmesi ve sadece bazı değişikliklerle yetinilmesi suretiyle oluşturulmuştu. Sözkonusu komisyonda Şükrü Kaya (Menteşe milletvekili-Komisyon Başkanı), Mustafa Fevzi, Hasan Fehmi (milletvekilleri, Adalet Komisyonu Başkanı ile üyesi) Fuat Hulûsi, Feyz Daim, Esat, Şemsettin Sabri, Aziz, Osman, Cevat, Hacı Rıfat (hakimler), Veli, Şevket, Mehmet Ali, Samim, Vasfi Raşit (profesörler) ve Tahsin, Bahir, Nâzım (avukatlar) Beyler bulunuyordu.

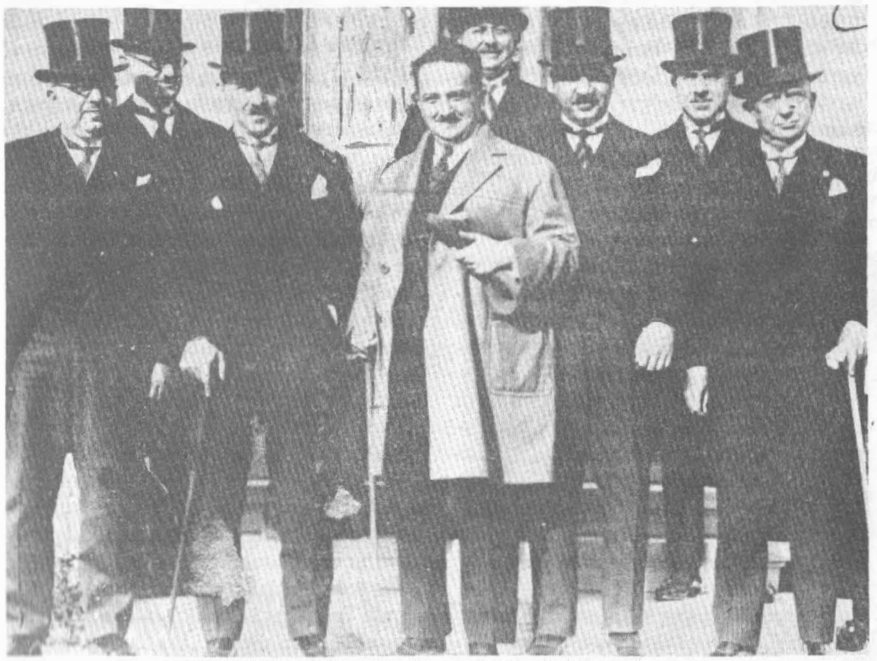
Borçlar Kanunu da, aynı şekilde hazırlanıp oylanan çeviri-tasarının 22 Nisan 1926'da TBMM'de kabulü ile Türk hukukuna girdi. Çeviriyi yaparak tasarıyı hazırlayan komisyonda, genç başkan Şükrü Kaya idi. Milletvekilleri Mustafa Fevzi, Hasan Fehmi, Asaf, Saki ve Abdullah Beylerden başka hakimlerden Fuat Hulusi, Sabri, Şefkati ve Osman Beyler; profesörlerden Ebül'ula, Abdurrahman Münip, Samim, Mustafa Reşit, Vasfi Raşit Beyler ve avukat Nâzım Bey üye olarak komisyona katılıyorlardı.

743 sayılı Medeni Kanun 4 Nisan 1926, 818 sayılı Borçlar Kanunu 8 Mayıs 1926 günlü Resmi Gazete'de yayımlandı. Ancak, her iki kanun da 4 Ekim 1926 tarihinde yürürlüğe girdi. Toplum hayatını büyük ölçüde etkileyeceği açık olan Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi yeterli değildi. Çünkü, eski ile yeni arasındaki geçişi sağlamak, önceki muamelelerin varlığı, kazanılmış haklar, tüzel kişilikler, evlilik bağları gibi birçok konuya açıklık getirmek gerekiyordu. Bu amaçla, kısaca "Tatbikat Kanunu" adı verilen 864 sayılı ve 29 Mayıs 1926 tarihli Kanun-u Medeni'nin Suret-i Mer'iyet ve Şekl-i Tatbiki Hakkında Kanun kabul edildi. Bu kanun da 4 Ekim 1926'da yürürlüğe giriyordu.

Medeni Kanun, genel hükümlerinden sonra gerçek ve tüzel kişileri, aile ve miras hukuklarını, mülkiyet ve mallar üzerindeki öbür hakları; Borçlar Kanunu da, genel ve özel borç, sorumluluk ilişkilerini düzenlemektedir.

Medeni Kanun'un Türk hukuk reformu açısından en önemli bölümü 1961 Anayasası'yla ayrıca güvence altına alınan medeni nikâh kurallarından oluşmaktadır. Buna göre, evlenmenin varlığı ve geçerliliği, dinî kural ve merasimin tamamen dışındadır. Dinî merasim de, isteniyorsa, sonradan yapılabilir. Bu esas, tıpkı "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", "Şapka Kanunu", "Tekke ve Zaviyelerin Kapatılması", "Türk Harflerinin Kabulü" kanunları gibi, 1961 Anayasası'nın 153. maddesiyle ve bir *"Devrim Kanunu"* olarak korunmuştur. Zira, "medeni nikâh" müessesesi de, Türk toplumunun çağdaş uygarlık seviyesine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğini koruma amacını güden kurallardan oluşmaktadır.

Böylesine yaygın ve önemli konuları düzenleyen ve geniş etkisi olan Medeni Kanun, doğal olarak zaman içinde bazı uygulama ve uyarlama zorluklarıyla karşılaşmıştır. Özellikle aile hukukuna ilişkin kurallar tartışmalara yol açtı. 1933 yılından başlayarak, 1979 yılına kadar, evlilik dışı çocuklardan, Medeni Kanun'un 310/2. maddesindeki yasak sebebiyle babaya bağlanamayanlar için çeşitli af kanunları çıkartıldı. 1951 yılında ise Medeni Kanun'un bütünüyle gözden geçirilmesi amacıyla bir komisyon oluşturuldu. Çalışmalar günümüzde de, yeni kurulan bir komisyon aracılığı ile ilk komisyonun hazırladığı ve 1971 yılında Adalet Bakanlığı'na sunduğu taslağı dikkate alarak sürdürülmektedir. Anayasa Mahkemesi de 21 Mayıs 1981 gün ve 1981/22 sayılı kararıyla (Resmi Gazete, 18 Ağustos 1981) Medeni Kanun'un sözkonusu

MEDENİ KANUN VE İKİ GÖRÜŞ: Medeni Kanun'un ve ona bağlı olarak Borçlar Kanunu'nun İsviçre kökenli olması iki ayrı biçimde yorumlanır. Bazı yorumcular, bunu dönemin Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un (ortada, açık renk paltolu) öğrenimini İsviçre'de yapmış olmasına bağlarlar. Bazılarıysa, o yılların en modern, demokratik, pratik ve açık kanununun İsviçre Medeni Kanunu olduğunu, dolayısıyla nesnel bir seçim yapıldığını iddia ederler.

Levent Şahverdi Arşivi

310/2. maddesi hükmünü Anayasa'ya aykırı bularak iptal etmiştir.

Bugüne kadar Medeni Kanun'un birçok müessesesi, değiştirilmesini sağlamak üzere, eleştirilmiştir. Bunların önemli sayılabilecek olanlarını şöyle sıralamak mümkündür: Kadının aile içindeki durumu; bir meslek veya sanatla uğraşmasının kocasının iznine bağlı tutulmuş olması; miras hukukunda eşin durumunun yeterince korunmaması; evlât edinmeyi zorlaştıran ve günümüz anlayışına uygun düşmeyen hükümlerin varlığı; müşterek mülkiyete ilişkin hükümlerin yetersizliği; hiç uygulanmayan bazı kurallar yanında pek eskimiş bazı çözümlere de yer verilmiş olması...

Borçlar Kanunu'nun birçok kuralı da, bugünkü piyasa ekonomisinin ihtiyaçlarını karşılamaktan, tüketiciyi korumaktan uzak kalmıştır. Bu yüzden, satış, kira, hizmet, ödünç verme sözleşmelerinde ek, farklı veya yeni kurallar koyan ayrı düzenlemeler yapılmıştır.

Bütün bunlara karşılık Türk Medeni Kanunu, yabancı fakat ileri bir hukuk düzeninin alınıp uygulanması konusunda, dünya hukukçularının da ilgisini çeken ve üstelik en başarılı kabul edilen örneklerden biridir.

Ceza Kanunu: Türk toplumunun çağdaşlaşmak amacıyla giriştiği hukuk reformu, Ceza Kanunu'nun da değiştirilmesini gerektiriyordu. Çünkü, 1856 tarihli Islahat Fermanı üzerine 1858'de (28 Zilhicce 1277) Ceza Kanunname-i Hümayûnu kabul edilmiş, fakat Fransız Ceza Kanunu'ndan aynen iktibas edilen bu kanun ikili bir uygulamaya yol açmıştır. Bir yandan Batı hukuk sistemine ve laik esaslara göre nizamiye mahkemelerinde yargılama yapılıyordu, bir yandan da aynı kişi hakkında şer'iye mahkemesince İslam hukuku kuralları uyarınca yargılama yoluna gidiliyordu.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra çağdaşlaşma ve "Cumhuriyeti şiddet ve kıskançlıkla koruma" amacıyla yeni bir Ceza Kanunu'na ihtiyaç duyuldu.

Zamanın Adalet Bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un belirttiği gibi, laik esaslara uymayarak vicdan işine müdahale eden, gerilemiş Osmanlı düzenini koruyan eski Ceza Kanunu, yerini yenisine bırakmalıydı.

Medeni Kanun konusunda yapıldığı şekilde, burada da Batı'nın ileri mevzuatından iktibas yolu seçildi. Adalet Bakanlığı tasarıyı hazırladı. Yargıtay Birinci Başkanı (Mahkeme-i Temyiz Birinci Reisi) İhsan Bey'in başkanlığında, Yargıtay başkan ve üyelerinden oluşan bir kurul tasarıyı inceledi. İtalyan Ceza Kanunu iktibas edilmekle birlikte, bazı değişiklikler de öngörülmüştü. Değişiklikler, esas alınan 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu meşruti krallık düzenini koruduğu,buna karşılık Türk Ceza Kanunu Cumhuriyet rejimini koruyacağı, Türkiye'de idam cezasının varlığı istendiği ve irticaa karşı şiddetli maddelere ihtiyaç duyulduğu için yapılmıştı.

1 Mart 1926 tarihinde TBMM'ce kabul olunan kanun, 1 Temmuz 1926'da yürürlüğe girdi. İtalyan Ceza Kanunu'nun seçiliş sebebi ise şu idi: Türk milleti Batı uygarlığını aynen almak kararındaydı ve İtalyan Ceza Kanunu, Batı ülkeleri hukuk bilginleri tarafından yüksek eserlerden biri olarak nitelendiriliyordu.

765 sayılı Türk Ceza Kanunu yürürlüğe girdiğinden bu yana birçok değişikliğe uğramıştır. Bir kere, bazı çeviri yanlışlıkları yapılmıştı. Ayrıca, uygulamada uyumsuzluk yaratan ve 1277 tarihli kanundan alınmış hükümler vardı. Üstelik, İtalya 1930 yılında yeni bir Ceza Kanunu oluşturmuştu. Dolayısıyla değişiklikler yapılırken yeni İtalyan kanunundan yararlanma imkânı doğmuştu. Nitekim devletin güvenliğine karşı işlenen suçları kapsayan "bâb" bütünüyle değiştirilerek 1930 İtalyan kanunu hükümleri Ceza Kanunu'na alınmıştır.

Türk Ceza Kanunu, birbirinden oldukça farklı sosyal, siyasal ve ekonomik ortamlara uygulanabilmiştir. Bunda mahkemelerin değişik yaklaşımlarla meselelere bakışı da etkili olmuştur. Ancak, özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ceza hukuku ve kriminoloji alanlarında kaydedilen gelişmelerin Türk Ceza Kanunu'na yansıtıldığını söylemek zordur. Avrupa ülkelerinde eskiden suç sayılan birtakım fiillerin artık suç olmaktan çıkarıldığı, belki de bundan daha önemli olarak hoşgörülü toplum anlayışının yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Bazı suçların cezaları hafifletilirken hakime tanınan çeşitli tedbirleri seçebilme yetkisiyle uygulama yumuşatılmaktadır. Zira asıl amaç, suçluyu topluma yeniden kazandırmaktır.

Bu yeni yaklaşım, Türk Ceza Kanunu'na yeterince yansıtılmamıştır. Kanundan çıkartılan bir iki fıkra dışında, suçlar yarım yüzyıl önce nasıl kabul edilmişse öyle kalmıştır. Hatta ceza hukuku otoriteleri, bu dönemde fazla sayıda af kanunu çıkartılmış olmasını da cezaların şiddetli olmasına ve infaz usullerindeki yetersizliklere bağlamaktadırlar. Bununla birlikte, Ceza Kanunu'nun hiçbir ciddi değişiklik geçirmediği ileri sürülemez.

Türk Ceza Kanunu'nda yapılan bu değişikliklerden en önemlisi, 13 Temmuz 1965 tarihli ve 647 sayılı "Cezaların İnfazı Hakkında Kanun"dur. Daha sonra değişikliğe uğrayan bu kanun, Türk Ceza Kanunu'nun cezalarla ilgili hükümlerini önemli ölçüde değiştirmiştir.

Ceza Kanunu'nu kaldırıp yerine yeni bir kanun koymak üzere 1940 yılında Adalet Bakanlığı tarafından bir taslak hazırlanmış, fakat bu hazırlığın arkası gelmemişti. Aynı bakanlık, 1958 yılında yayınladığı bir taslak daha oluşturmuştu. Ceza Kanunu'nda, toplumdaki değişmeler ve yaşanan hızlı sosyal ve ekonomik gelişmeler sebebiyle yapılması gerekli değişiklikler, 1930 İtalyan Ceza Kanunu esas alınarak birtakım değişiklikler yapılması öngörülmüştü. Bu taslak da sonradan terk edildi ve yukarıda sözü edilen "Cezaların İnfazı Hakkında Kanun" çıkarıldı.

Hukuk Düzeninin Kurumları

Hukuk Devleti: Hukuk Devleti, *"İnsan haklarına saygılı ve bu hakları koruyan, toplum yaşamında adalete ve eşitliğe uygun bir hukuk düzeni kuran ve bu düzeni sürdürmekle kendini yükümlü sayan; bütün davranışlarında hukuk kurallarına ve anayasaya uyan; işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlet"* demektir.

Bu tanımdan anlaşılabileceği gibi, hukuk devletinin ilk niteliği "demokratik" olmasıdır. Şu halde, hukuk devletinde herhangi bir sınıf, aile, kişi ya da zümreye millet üstünde egemen olma hakkı tanınamaz. İşte Erzurum ve Sivas kongrelerinde özlemi dile getirilen ve nihayet 1921 Anayasası'nda "hakimiyet bilakaydüşart milletindir" kuralına dönüşen ilke, bu bakımdan Türk hukuk reformunun temel taşlarından biri olmuştur. Aslında Tanzimat'la birlikte mutlak Osmanlı monarşisinin meşruti monarşiye dönüşmekte olduğunu gösteren gelişmeler görülmüştür. Kanunların Meclis-i Ahkâm-ı Adliye'de incelenmesi; Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrası'nda askerî ıslahatla ilgili kanunların kararlaştırılması ve yürürlüğe girmek üzere padişahın onayına sunulması gibi. Nitekim 1876 Kanun-u Esasisi de

Levent Şahverdi Arşivi

meşrutiyeti, yani mutlak yöneticinin yetkilerini sınırlayan ve bu yetkilere millet idaresini de ortak eden yönetim sistemini getirmiştir. Ancak 1876 tarihli Kanun-u Esasi'nin 3. maddesinde "Saltanat-ı seniyc-i Osmaniye'nin büyük İslam halifeliğiyle birlikte, yüce Osmanlı sülâlesinden en büyük evlâda ait olduğu" ifade edilmekteydi. İkinci Meşrutiyet'ten sonra yapılan değişikliklere kadar, Meclislerin kanunları oluşturma yetkisi gene de padişahın iradesiyle birleşmedikçe bir anlam taşımamaktaydı. Bu ilke, Cumhuriyetin hukuk reformunun demokratik devlet yönüne kaynak olmuş ve sonraki anayasalarda aynı açıklık ve güçlü ifadeyle yer almıştır.

Cumhuriyetin kurulmasını izleyen yıllarda, hukuk devletinin şartları da yavaş yavaş yerine getirilmeye başlandı. Önce 1868'lerde uygulanılmasına başlanan ve sonra duraklamalar geçiren Devlet Şûrası (Danıştay) yargılaması, Cumhuriyet döneminin ilk gerçekleştirdiği hukuk işlerinden biri oldu. Çünkü bu noktaya erişildiği anda, bu defa da "yargının millî iradeye müdahalesi ya da ortak çıkması" sorunu gündeme girdi. Böylesine bir hukuk devleti uygulamasının, devleti çağın çok yönlü ekonomik, siyasi ve sosyal meseleleri karşısında güçsüz bırakabildiği; içine düşülen ağır bunalımlarda bu uygulamanın da bir payı bulunduğu ileri sürüldü.

12 Eylül 1980 harekâtıyla başlayan yeni anayasa hazırlıkları döneminde de, bütün bu tartışmaların etkili olduğu gözlendi.

Adalet Örgütü

Hukuk kurallarının adaleti gerçekleştirmek amacıyla konulması yetmez. Çünkü, her zaman ve her yerde, az ya da çok sayıda kişinin söz konusu kurallara uymadıkları, bu kuralların uygulaması bakımından insanların aralarında anlaşamadıkları görülür. Şu halde, tarafsızlığı ve bilgisiyle ilgililere güven veren karşı konulamaz bir kamu gücünün araya girmesi gerekmektedir.

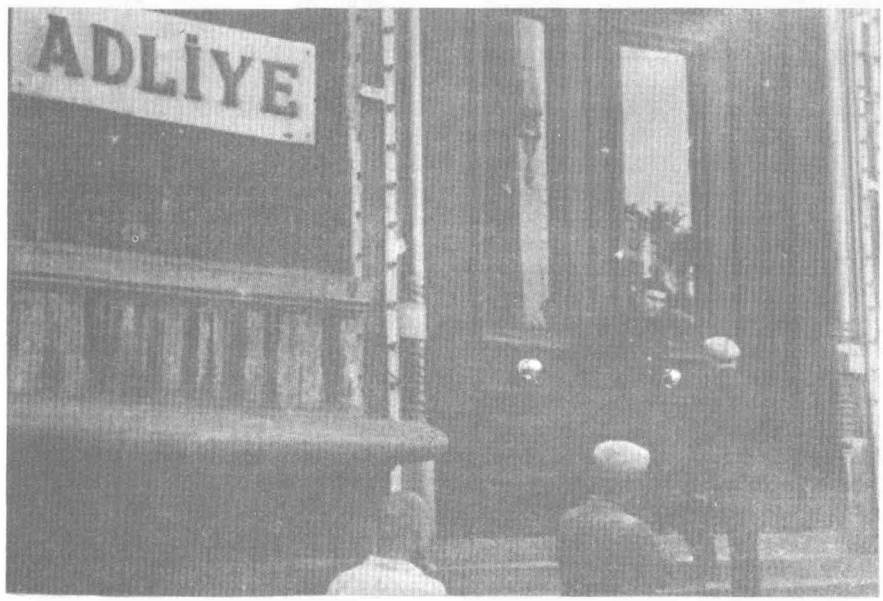
Kamu gücü, yargılama işlevini yerine getiren yargı mercilerinin yanı sıra, yargı yerlerinin, yani mahkemelerin çalışabilmeleri için zorunlu araç, gereç, para ve personeli sağlayarak onlara hizmet sunabilir hale getiren makam ve kuruluşlardan oluşur. Böylece, mahkemeler ve onların yardımcı teşkilâtıyla birlikte geniş bir ağ oluşur ki, buna "adalet örgütü" demek uygun olur.

Adalet Bakanlığı: Bir hukuk devletinde, yargı ve yargıçlar bağımsızdır; yani, siyasi iktidar başta olmak üzere hiçbir kişi, kuruluş ve zümreden emir ve talimat almayan işlev ve kişilerdir. Bu yüzden, mahkemelerin, yürütme organının bir parçası olan bakanlıklarla ilişkisi sınırlıdır. Bakanlıkların hakimler üzerinde,

HUKUK'UN ÜSTÜNLÜĞÜ: Hukuk devleti, "İnsan haklarına saygılı, bu hakları koruyan, toplum hayatında adalete ve eşitliğe uygun bir hukuk düzeni kuran, bu düzeni sürdürmekle kendini yükümlü sayan bir devlet biçimidir." Bütün davranışlarında hukuk kurallarına ve Anayasa'ya uyan, işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan bir hukuk devletinde, yargı kararları mahkemelerce verilir.

"MAHKEME KAPISI": Adaleti gerçekleştirmek amacıyla konulan hukuk kuralları, "karşı konulmaz bir kamu gücü" aracılığıyla uygulanır. Bu uygulamada eşitlik ilkesinin gözetilmesi ve "geç kalmış adalet, adaletsizliktir" anlayışının egemen kılınması gerekmektedir. Geçmişin yanlış uygulamalarından kaynaklanan "mahkeme kapısı" deyimi yerine, adalet örgütüne güveni ortaya koyacak sözlerin geçmesi gerektiğine kuşku yoktur.

Levent Şahverdi Arşivi

herhangi bir memur hakkında sahip bulundukları hiyerarşi yetkisi yoktur. Bununla birlikte, yargılama işini yürütürken mahkemelerin muhtaç bulundukları bina, personel ve başka araçları sağlayacak bir merkezî teşkilâta da ihtiyaç vardır. İşte bu ihtiyacı kural olarak Adalet Bakanlığı sağlar. Ancak, Adalet Bakanlığı'nın dışında da, yargı yerleriyle ilgili bakanlıklar vardır. Meselâ Danıştay'ın bu tür işleri Başbakanlık; askerî mahkemelerin işleri Milli Savunma Bakanlığı; vergi uyuşmazlıklarına bakan itiraz ve temyiz komisyonlarınınki Maliye Bakanlığı aracılığıyla görülür. Bununla birlikte, Adalet Bakanlığı'nın yargılama hizmetlerinin yürütülüşünde daha fazla yetkiye sahip kılınması için çabalar da genişlemektedir.

Adalet Bakanlığı, tarihî gelişim çizgisi izlendiğinde görülür ki, adalet örgütü içinde yer alan mahkeme ve teşkilâtın sadece bir bölümünü, ama en yaygın ve etkin olan bölümünü, yani adliye mahkemelerini ve bu mahkemelerin yardımcı kuruluşlarını hizmet kapsamına almıştır.

Elli yılı aşan Cumhuriyet dönemi süresince olduğu gibi bugün de Adalet Bakanlığı, 1327 tarihli *(Takvim-i Vekayi* ile yayını: 25 Haziran 1327) Adliye ve Mezahip Nezareti Nizamname-i Dahilîsi'ne göre yönetilmektedir. Ancak sonradan çıkarılan teşkilâta ilişkin kanunlarla Bakanlığın teşkilâtı daha çağdaş bir hal almış; Mezahip (Mezhepler) Nezareti ve bununla ilgili hükümler kaldırılmıştır. Ayrıca, cezaevleri ve adli sicil müesseseleri Bakanlık kapsamına alınmıştır.

Adalet Bakanlığı'nın bugünkü merkez teşkilatı: Müsteşarlık; Ceza İşleri Genel Müdürlüğü; Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü; Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü; Adli Sicil ve İstatistik Genel Müdürlüğü; Kanunlar Genel Müdürlüğü ana hizmet birimleriyle, danışma, denetim ve yardımcı birimlerden oluşmaktadır.

Adalet Bakanlığı'nın ülke çapında yürüttüğü faaliyete, değişik hukukî statülere sahip bulunan personel (hakimler, savcılar, zabıt kâtipleri, kalem memurları, icra memurları, cezaevi görevlileri gibi) katılmaktadırlar. Daha önce de belirtildiği üzere, adalet örgütünün en önemli kesimi Adalet Bakanlığı'nın çatısı altındadır. Ancak, yüksek mahkemelerin, askerî ve idarî yargı yerlerinden büyük bir bölümünün faaliyeti, araç ve gereçleri kendi kanunlarına göre sağlanmaktadır. Sadece, 12 Eylül 1980'de başlayan dönem içinde idarî yargıda görev yapacak hakim ve savcıların (eski deyişle kanun sözcülerinin) seçimleri ve bir kısmının özlük işleri adliye hakim ve savcılarıyla birlikte düzenlenmektedir.

Hakimler ve Savcılar: Hakimler ve savcılar, bağımsız yargının gereği olarak, bağımsız ve güvencelidirler. Aslında 1961 Anayasası'ndan, hatta Cumhuriyetten önce de, özellikle hakimlerin hukukî güven içinde çalışmaları öngörülmüştür. Nitekim, 1876 Anayasası'nın 86. maddesi mahkemelerin her türlü müdahalenin dışında olduğunu; 81. maddesi de hakimlerin azlonulamayacaklarını; 1924 Anayasası'nın 54 ve 55. maddeleri ise hakimlerin bağımsız ve her türlü müdahalenin dışında, sadece kanuna bağlı olduklarını; kararlarının değiştirilemeyeceğini; kanunun belirlediği usul ve haller dışında azlonamayacaklarını belirtmektedir. Hemen anlaşılacağı gibi, 1961 Anayasası'ndan farklı olarak, özellikle yeni Cumhuriyetin anayasası (1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu), bağımsızlık ve güvence ilkesini koyduktan sonra işi kanunkoyucuya bırakmıştır. 1960 devrimine kadar olan dönemde bu yaklaşımın olumsuz sonuçları görülmüş; hakimler re'sen emekliye sevkedilebilmiş; baskı altına alıcı siyasi girişimlerle karşılaşmışlardır. Çünkü, konulan bu ilkeleri,siyasi düşünce ve kanaatlerdeki farklılıkların üstüne çıkaracak uygulama gelenekleri, yaygın hukuk inancı ve saygısı henüz gelişmemiş; buna karşılık başka hukukî güvenceler de öngörülmemiştir. İşte 1961 Anayasası, bu amaçla, organik güvence niteliğinde hükümler koymakla, daha gerçekçi bir yol izlemeye çalışmıştır. Söz konusu organik güvencelerin başında Yüksek Hakimler Kurulu gelir.

1961 Anayasası'nın 143. maddesine göre, adliye mahkemeleri hakimlerinin özlük işleri hakkında karar verecek olan ve Yargıtay Genel Kurulu'nca kendi üyeleri arasından seçilen Yüksek Hakimler Kurulu, on bir asıl, üç yedek üyeden kuruluyordu. Görev ve yetkileri, adliye mahkemeleri hakimlerinin özlük işleri hakkında karar vermekti. Verilen kararların kesin olduğunu ve bu kararlara karşı başka mercilere başvurulamayacağını belirten 144. madde hükmü, Anayasa Mahkemesi'nin 27 Ocak 1977 tarihli ve K.1977/4 sayılı kararıyla iptal edilmiştir. Adalet Bakanı, gerekli gördüğü hallerde Yüksek Hakimler Kurulu'na başkanlık edebiliyordu. Görülüyor ki, 1961 Anayasası, daha önceki anayasalardan farklı olarak, hakimlerin bağımsızlığı ve güvencesi ilkelerini, kendileri tarafından oluşturulan yüksek bir kurul öngörerek gerçekleştirmeye çalışmıştı. Adliye mahkemelerinin dışında kalan hakimler de, kendi kuruluşları içindeki benzeri kuruluşlarca özlük işleri bakımından yönetiliyorlardı. Askerî hakimler ise, güvence ve bağımsızlık ilkesine uygun olmak kaydıyla, askerî mevzuata tâbi tutulmuşlardır.

Savcılık mesleği de, 1961 Anayasası gereği, Adalet Bakanlığı teşkilâtı içinde yer almakla birlikte, bu bakanlığın hiyerarşisi içinde düşünülmemiştir. Gerçi savcılar, hakimlerle aynı hukukî statü içinde değildi. Üstelik, kanunlarımıza göre, Adalet Bakanı'nın savcılara kamu davası açmak için emir vermesi de mümkündü. Ancak, bundan sonraki aşamalarda savcılar tamamıyla bağımsız hareket edebiliyordu. 1961 Anayasası, 1971'de önemli değişikliklere uğrarken, bir yandan Cumhuriyet savcılarının idarî görevleri yönünden Adalet Bakanlığı'na bağlı olduğu belirtilmiş, bir yandan da savcıların özlük işleri hakkında karar vermeye yetkili bir Yüksek Savcılar Kurulu öngörmüştü. Yüksek Savcılar Kurulu, Adalet Bakanı'nın başkanlığında, Cumhuriyet Başsavcısı, Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu'nca seçilen üç asıl ve iki yedek üye ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı ve Özlük İşleri Genel Müdüründen oluşuyordu. Cumhuriyet Başsavcısı ise, gene Anayasa gereği, Yüksek Mahkeme hakimleri hakkındaki hükümlere tâbiydi. Yüksek Savcılar Kurulu'nun kararları için de, "kesindir, başka bir mercie başvurulamaz" yolunda bir hüküm konulmuşken, Anayasa Mahkemesi bu hükmü de 27 Eylül 1977 tarih ve K. 1977/117 sayılı kararıyla iptal etti. Dikkat edilecek olursa, iptalinden söz ettiğimiz her iki hüküm de, birer anayasa değişikliği idi. Yani, Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası'nın temel nitelikteki başka kurallarına bakarak (Cumhuriyetin değişmezliği ve bu değişmez Cumhuriyeti oluşturan niteliklerden biri olan "Hukuk Devleti" ilkesi), gene Anayasa kurallarını iptal etmişti. Ancak, Yüksek Mahkeme'ye göre, Cumhuriyetin temeline, özüne aykırı olan, dolayısıyla Cumhuriyeti değiştirmeye yönelen bu değişiklikler, Anayasanın 9. maddesindeki yasak nedeniyle, hiçbir zaman anayasalaşamamışlardı. Anayasa Mahkemesi'nin bu yorumu, "Cumhuriyet sadece, Devlet Başkanlığının haneda-

Levent Şahverdi Arşivi

na dayalı olmasını reddeder; öteki nitelikler -laik, sosyal, demokratik hukuk devleti gibi- 9. maddenin koruma kapsamına girmezler" şeklinde özetlenebilecek eleştirilerle karşılanmıştır.

Bütün bu gelişmeler, 1961-1980 dönemde, hakim bağımsızlığı ve güvencesi ilkelerinin siyasî iktidarlar karşısında gerçekleştiğini göstermektedir. Hukuk devleti ilkesinin de bir gereği olan bu durum, gene aynı ilkenin sonucu olarak, devletin her türlü işlem ve eyleminin yargı denetimine tâbi tutulmasına sahiden imkân veriyordu. Artık iş özellikle kamu hukuku yargıçlarının, başka bir sınırlayan olmadığına göre, bizzat kendi yetkilerini sınırlayabilmelerine, takdir yetkilerini kullanırken yalnız siyasi iktidarlara karşı değil, her türlü siyasi cereyan, günlük çalkantı ve ihtirasın dışında, yani gerçekten bağımsız kalabilmelerine bağlıydı. Söz konusu dönem, zaman zaman ve bu açılardan yargının da suçlandığı, tartışmalara konu edildiği bir dönem oldu. Nitekim, 1971 Anayasa değişikliklerinin (m. 114/2; 147/1 gibi) hedefi, biraz da bu idi. Hatta, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmasını öngörerek kuruluşunu bir ölçüde düzenleyen ve 1973 yılında kabul edilen Anayasa değişikliği de aynı amacı güdüyordu. İşte 12 Eylül 1980'e bütün bu tartışmaların da deneyimleriyle girildi. Gerçekten de, yapılan önemli hukukî düzenlemelerin başında, hakim ve savcıların özlük işlerine ve seçimlerine ilişkin kanunlar geldi.

YÜKSEK HÂKİMLER KURULU: 1961 Anayasası'ndan önce hâkim ve savcıların mesleklerini her türlü baskıdan, özellikle siyasal iktidarların etkilerinden uzak bir şekilde yerine getirebilmelerini sağlayacak hukuki güvenceler yoktu. Bu nedenle Adalet Bakanlığı hâkim ve savcıların görev yerlerini değiştirebiliyor, istediği zaman hâkimleri "re'sen" emekliye ayırabiliyordu. 1961 Anayasası'nın bu tür uygulamalara son vermek üzere getirdiği anayasal organların başında Yüksek Hâkimler Kurulu gelmektedir.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu: Milli Güvenlik Konseyi, 13 Mayıs 1981 tarihli ve 2461 sayılı kanunu çıkararak, eski kurulların yerine, kısmen farklı ve biraz da karma bir kuruluş usulüyle oluşan, adalet örgütüne bakış açısı daha genelleyici ve bütünleyici bir kurul oluşturulmasını öngörmüştür.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi üyelerinin seçimi ile Yargıtay ve Danıştay dışında kalan adlî ve idarî yargı hakim ve savcılarının özlük işlerini yürütecektir. Görüldüğü gibi, askerî hakimlerle Anayasa Mahkemesi üyeleri bir yana bırakılırsa, yüksek hakimler dışındaki bütün hakim ve savcılar, Kurul'un yetki kapsamına alınmıştır. Başka bir ifadeyle, eskiden Danıştay'ın kendi içindeki kurullarca özlük işleri yürütülen ve Danıştay üyesi olmayan meslek mensupları (kanunsözcüleri ve yardımcılar) artık Hakimler ve Savcılar Kurulu'na bağlı olacaklardır. Kendilerine ait siciller Adalet Bakanlığı'na devredilecek, unvanları da "savcı" ve "Danıştay tetkik hakimi" şeklinde değişecektir.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, son şekle göre; Adalet Bakanı'nın baş-

Levent Şahverdi Arşivi

kanlığında, Yargıtay'dan üç asıl, üç yedek, Danıştay'dan iki asıl ve iki yedek üye ile Adalet Bakanlığı Müsteşarı'ndan oluşur. Yargıtay ve Danıştay'dan Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'na katılacak üyeleri, Anayasa uyarınca Cumhurbaşkanı seçer.

Kurulun görev ve yetkileri şöyle sıralanabilir: Yargıtay, Danıştay ve Uyuşmazlık Mahkemesi üyelerini seçmek; Adalet Bakanlığı'nın, bir mahkemenin veya bir hakimin kadrosunun kaldırılması veya bir mahkemenin yargı çevresinin değiştirilmesi konusundaki tekliflerinin uygun olup olmadığına karar vermek (hemen hatırlatmak gerekir ki Hakimler Kanunu'nun ve değişik ve en yeni şekline göre de, hakimler, kadro daraltılması veya kaldırılması sebeplerine dayalı olsa bile, maaş ve ödeneklerden yoksun kılınamazlar); hakim ve savcılar hakkında meslеğe kabul, atama, nakil, geçici yetki verme, her türlü yükselme ve birinci sınıfa ayırma, kadro dağıtma, meslekte kalmaları uygun görülmeyenler hakkında karar verme, disiplin cezası verme, görevden uzaklaştırma işlemlerini yapmak.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararlarına karşı, tebliğinden itibaren on gün içinde bir defa daha incelenmesi için başvurulabilir. Bunun üzerine verilen karara karşı ise, gene on gün içinde, kurulun sadece seçimle gelen üyelerinden oluşan, başkanlığını Adalet Bakanı'nın, onun yokluğunda seçimle gelen yüksek hakimlerden birinin yaptığı "İtirazları İnceleme Kurulu"na itiraz olunabilir. Demek ki itiraz, hemen tamamı yüksek hakimlerden oluşan kurulca incelenecektir. Bundan sonra ortaya çıkan karara karşı, artık idarî veya yargısal başvuruda bulunma imkânı tanınmamıştır.

Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu, bağımsız yargı açısından, kısmen bir geriye dönüş olarak düşünülebilir. Nitekim kanunun yürürlüğe girmesinden sonra bu yönde eleştiriler yapılmıştır. Bunlara karşılık, yeni Anayasa'nın geçirilen deneyimlerden esinlenerek, daha gerçekçi ve ilkelerle ihtiyaçları daha kolay bağdaştırıcı bir düzenleme getirdiğini söylemek de mümkündür.

Savcılık Teşkilâtı: Yargı faaliyeti, büyük önemine karşılık, pasiftir; kendiliğinden harekete geçmez. Mutlaka, mahkemenin işe başlamasını sağlayacak bir istem, bir başvuru aranır. İşte, kamuyu ilgilendirdiği kabul edilen ceza işlerinde, mahkemeyi harekete geçirecek delilleri toplayacak, değerlendirecek olanlar, savcılardır. Adalet Bakanlığı, her asliye mahkemesi yanında, bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısının başında bulunduğu bir sav-

KAPALI CEZAEVLERİ: Kapalı cezaevlerinde hükümlüler, içten ve dıştan alınan sıkı önlemler altında yaşarlar. Cumhuriyetin ilanından bu yana sürdürülen çabalar, cezaevlerini çağdaş infaz kurumları haline dönüştürmeye yetmedi. Cumhuriyetin ilk yıllarına oranla günümüz hapishaneleri daha uygar koşullara sahip olmakla birlikte, henüz insan haklarıyla bağdaşır nitelikte değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

cılık teşkilâtı oluşturmuştur. Bulundukları bölgede Adalet Bakanlığı'nı temsil eden savcılar, kesinleşen hükümlerin infazını sağlarlar; hapishaneleri, icra ve iflas dairelerini, mahkeme kalemlerini denetlerler. Bu teşkilâtın merkezdeki başı ise Cumhuriyet Başsavcısı'dır.

Mahkeme Kalemleri ve Zabıt Kâtipleri: Mahkemelerin çalışması, her şeyden önce yazılılık kuralına, belli usullerin izlenmesine ve taraflara bildirimlerde bulunmasına dayanır. Bütün bu işlerin tek başına veya toplu olarak bizzat hakimlerce yapılması mümkün olmadığı gibi doğru da değildir. Çünkü, hakimin bir işlemini olduğu şekilde tesbit etmek, yani, sözkonusu işlemin nesnelliğini ve tarafsızlığını sağlamak, kararların üst yargı yerlerince denetlenmesine imkân vermek için zorunludur. Bir mahkemenin taraflara ve topluma güven verecek tarzda kararlar verebilmesi buna bağlıdır. Bu amaçla zabıt kâtipleri ve mahkeme kalemleri görevlendirilmiştir.. Söz konusu personel Adalet Bakanlığı içinde yer almaktadır ve Devlet Memurları Kanunu'na tâbidir.

İcra Teşkilâtı: Yargı kararlarının sonuçlarına veya kıymetli evrak niteliğindeki senetlerin gereklerine, ilgililer, her zaman kendiliklerinden uymamaktadırlar. Adaletin hizmetinde olan hukukun gerçekten müeyyideye dayanabilmesi, uymayanlara karşı devlet gücünün harekete geçebilmesi ile mümkün olur. İşte bu amaçla, Adalet Bakanlığı içinde icra teşkilâtı kurulmuştur. Bu teşkilât, her asliye mahkemesinin yargı çevresinde yeteri kadar icra ve iflas dairesinden oluşmaktadır. Adalet teşkilâtı sulh mahkemesinden ibaret bulunan yerlerde ise, Adalet Bakanlığı bu mahkemelere icra yetkisini de verebilir. Bu takdirde icra memuru görevini, mahkeme zabıt kâtibi üstlenir.

İcra ve iflas dairelerinin işlemlerine karşı yapılan şikâyetlerle itirazları inceleme yetkisi "tetkik mercii"ne tanınmıştır. Ayrı icra hakimi bulunan yerlerde bu yetkiyi o kullanır. Aksi halde, incelemeyi görevli mahkeme reisi veya hakimi yapar.

İcra teşkilâtı içinde, görüldüğü gibi, bir yandan hakimler, bir yandan da Adalet Bakanlığı'na bağlı memurlar (kâtip, mübaşir ve müstahdemler) görev yapmaktadırlar.

Ceza ve Tevkif Evleri Teşkilâtı: Türkiye'de, her mahkeme bulunan yerde hapishane ve tevkifhane bulunması kanun gereğidir. Cezaevleri, işyurtları ve ıslahevleri şeklinde çalışan, imkânlar ölçüsünde çağdaş kılınmaya başlanmış infaz kurumlarıdır. Döner sermayelidirler. Bu teşkilâtın yönetim ve gözetiminden Adalet Bakanlığı'na bağlı Ceza ve Tevkif Evleri Umum Müdürlüğü sorumludur.

TOPLU BASIN MAHKEMELERİ: Basın Kanunu'nun 36. maddesinde yapılan bir değişiklik uyarınca 1954 yılında kurulan Toplu Basın Mahkemeleri, basın yoluyla işlenen ve Ağır Ceza Mahkemeleri'nin görev alanına girmeyen davalara bakmaktaydı. 10 Kasım 1983 tarihli kanunla Basın Kanunu'nun birçok maddesi değiştirilirken Toplu Basın Mahkemeleri de kaldırılmış; "basın yoluyla işlenmiş bulunan suçlardan dolayı ağır cezayı gerektiren davalar, ağır ceza mahkemelerinde ve diğerleri asliye ceza mahkemelerinde görülür" hükmü getirilmiştir. Soldan sağa: Tunç Yalman, Selami Akpınar ve Ahmet Emin Yalman, 1960 Mayısı'nda İstanbul Toplu Basın Mahkemesi'nde yargılanıyorlar.

Türkiye'de, cezaevlerinin çağdaş infaz kurumlarına dönüştürülmesi için düzenlemeler Cumhuriyetten sonra yapılmaya başlanmıştır. Bugün de her bakımdan yeterli olduğu söylenemez ama, 20. yüzyılın başlarından bu yana önemli mesafeler alınmıştır.

Bakınız, *Tanin* gazetesinin yazarı Ahmet Şerif Bey 9 Eylül 1909 günü Karaağaç'ta gördüklerini nasıl nakletmektedir: *"Bu büyük bir ada genişliğinde olan bahçeyi geçtim ve asıl hapishane denilen yere girdim. Koku o kadar kuvvetli bir şekilde yayıldı ki, elimle burnumu kapamak zorunda kaldım. Burada hava yok, ışık ise hiç yok! Duvarda yanan ufak bir lamba hafif ışığıyla güneşin bile sokulamadığı, her şeyin bittiği bu yoksulluk evini aydınlatıyor, mahpus diye buraya atılan zavallılara biraz hayat vermeye çalışıyordu. Tavan çökmüş, duvarlar çarpılmış, zeminin döşemesini meydana getiren tahtalar parçalanmış, rutubetten her şey sararmış... Kaymakamlık dairesinin abdesthanesi bu odaya bitişik, galiba lâğım altından geçiyor, pis koku oradan yayılıyor. Bu faciaya, bu yoksulluğa, insanlık toplumunun geçici bir süre için hürriyetini geri aldığı ve ahlakının düzelmesi için hapishanede bulunmasına razı olduğu, belki içlerinde sebepsiz tutuklu bulunduğu halde günlerce bekletildikten sonra yarın serbest bırakılacak olan tutuklular da bulunan çaresizlerin durumuna titredim. İnsanlıklarının düştüğü bu duruma kalbimden ağladım. Yanımdaki jandarma çavuşunun izini ile buralarda saatlerce durmak, herşeyden yoksun bulunan bu adamları avutmak isterdim. Fakat pis koku, havasızlık, ışıksızlık o derece idi ki, birkaç dakikadan fazla dayanamadım, onları yine yoksulluklarıyla başbaşa bırakarak çıktım..."* (Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin*, İst. 1977 s.55)

İşte Cumhuriyetin devraldığı hapishanelerin durumu bu idi. 1924'te ceza ve cezaevleri konusunun Adalet Bakanlığı'

Levent Şahverdi Arşivi

na ait olduğu kabul edilerek cezaevleri bu bakanlığa bağlandı. Kapalı, yarı açık ve açık cezaevleri kurulmaya başlandı. İş esasına dayanan cezaevleri açıldı, geliştirildi. Ayrıca çocuk ıslah ve cezaevleri, sayıları yeterli olmasa da, kuruldu.

Son yıllarda, adliye teşkilâtı açısından önemli bir adım daha atıldı: Ankara, İstanbul ve İzmir'de, Adalet Bakanlığı'nın isteği ve yardımlarıyla, Hukuk Fakültelerine bağlı Adalet Yüksek Okulları açıldı. Bu okullar, iki yıllık öğrenim vererek, mahkeme kalemleri, icra daireleri, ceza ve ıslahevleri ve noterlikler için personel yetiştirmektedir. Ayrıca adliye personelinin meslekiçi eğitimi öngörülmüştür. Adalet Bakanlığı yanında sözkonusu yüksekokullar da, mevcut personelin eğitimiyle ilgileneceklerdir. Zaten, idare ve vergi mahkemelerinin ülke çapında faaliyete geçirilmesiyle, bu alanda eğitilmiş nitelikli personele duyulan ihtiyaç artmıştır.

Adliye Mahkemeleri: Sivil hukuk ve ceza davalarına bakmakla görevli mahkemelere *adliye mahkemeleri* adı verilmektedir. Bu mahkemelerin kararlarını tem-

Devlet Güvenlik Mahkemeleri

Atilla Sav

1973 Yasası

1961 Anayasası'nın "Mahkemelerin Kuruluşu" başlıklı 136. maddesine 20 Mart 1973 günlü 1699 sayılı yasayla eklenen hükümlerle, Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulması öngörülmüştür. Anılan hükmün gerekçesinde, "bütün dünyada olduğu gibi, son yıllarda memleketimizde de yeni suç ve suçluluk kavramlarının ortaya çıktığından ve dolayısıyla suçluların takip ve muhakemelerinde yeni usuller aranmasının ve bulunmasının zorunlu hale geldiği"nden söz edilmekte ve "özellikle Anayasanın 11. maddesi doğrultusunda ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçların kovuşturma ve yargılamasında gerek ceza müessiriyetini artırmak için süratli yargılamayı sağlamak ve gerekse hususiyet arzeden bu suçların, ihtisaslaşmış mahkemelerde görülmesini mümkün kılmak için bu mahkemelerin kurulması gerektiği" ileri sürülmektedir.

1963 yılında Fransa'da kurulan devlet güvenlik mahkemelerinden esinlenildiği anlaşılan bu yargı organı ile ilgili Anayasa kuralı şöyledir:

"Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devlet güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur. Ancak, sıkıyönetim ve savaş haline ilişkin hükümler saklıdır.

"Devlet Güvenlik Mahkemesi'nde bir başkan, dört asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur. Başkan, iki asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış hakim ve Cumhuriyet savcıları arasından; iki asıl ve bir yedek üye birinci sınıf askerî hakimler arasından; savcı yardımcıları ise Cumhuriyet savcıları ve askerî hakimler arasından atanır.

"Devlet Güvenlik Mahkemesi Başkanlığı, üyeliği, yedek üyeliği, savcılığı ve savcı yardımcılığı atamalarında Bakanlar Kurulu'nca her boş yer için bir misli aday gösterilir. Bu adaylar arasından Devlet Güvenlik Mahkemesi hakimlerinin atanması Yüksek Hakimler Kurulu'nca, savcı ve yardımcılarının atanmaları Yüksek Savcılar Kurulu'nca, askerî hakimlerden üye, yedek üye ve savcı yardımcılarının atanmaları ise özel kanunlarında gösterilen usule göre yapılır.

"Devlet Güvenlik Mahkemeleri başkan, üye ve yedek üyeleri ile savcı ve yardımcıları üç yıl için atanırlar, süresi bitenler yeniden atanabilirler.

"Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtay'da yalnız bu mahkemelerin kararlarını incelemek üzere kurulacak daire veya daireler; genel kurul ise Yargıtay Ceza Daireleri Genel Kurulu'dur.

"Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin kuruluş ve işleyişi, görev ve yetkileri ve yargılama usulleri ile ilgili diğer hükümler kanunda gösterilir."

Bir anayasa hükmü için oldukça ayrıntılı olan bu düzenlemede belirlenen özellikleri ile DGM'ler, belli suçları yargılamak üzere kurulmuş "özel mahkemeler" niteliği göstermektedir. Özellikle görevine giren suçların siyasal niteliğinin yanı sıra mahkemelerde görevlendirilecek yargıç ve savcıların seçilme ve atanmalarındaki özel yöntemin Anayasa'nın yargı sistemine uygun düşmemesi nedeniyle, bu hüküm kaygı uyandırıcı sayılmıştır. Savcı ve yargıçların Bakanlar Kurulu'nca gösterilen adaylar arasından seçilmesi, siyasal otoritenin yargıçların atanmasına el uzatması olarak değerlendirilmiş ve bu kaygının derinleşmesi nedenlerinden biri olmuştur.

Anayasal hükmün son fıkrasında belirtilen özel yasa, 11 Temmuz 1973 günlü Resmî Gazete'de yayımlanan 1773 sayılı "Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun"dur. 40 maddeden oluşan bu yasa, hem DGM'lerin kuruluş, yetki ve görevini, hem de yargılama usullerini düzenlemekte idi. Yasa, mahkemelerin görev alanını ayrıntılı biçimde saptamış; hem çeşitli yasalardaki maddeleri sayarak göstermiş hem de genel ilke doğrultusunda kapsama alınan eylemleri belirtmiştir.

1773 sayılı yasayla kurulan DGM'ler, sıkıyönetim mahkemeleri ile genel mahkemeler arasında yer almaktadır. Yargıç niteliği bulunmayan subayların da görev yaptıkları sıkıyönetim mahkemelerine göre ileri bir adım sayılsa da, olağan dönemin olağan mahkemeleri gibi değerlendirilmesi güçtür.

DGM'ler, bağımsızlıkları sivil yargıçlar denli güvence altına alınamayan asker yargıçların da katılması; anayasal yargıç güvencesi kurallarına uymayan seçim ve atama yöntemleri ve sanığı olağan güvencelerin bir bölümünden yoksun bırakan, özellikle de savunma hakkını kısan özel soruşturma ve yargılama usulleri nedeniyle ağır eleştirilere uğradı. Bu özellikleri ile DGM'lerin "olağanüstü mahkeme" niteliğine dönüşeceği, genel yargı sisteminin dışına düşeceği, doğal yargıç ve hukuk düzeni ilkeleriyle bağdaşmayacağı Türkiye Barolar Birliği tarafından belirtildi.

Yasanın yürürlüğe girmesinden ve DGM'lerin işlemeye başlamasından sonra eleştirilen yasanın Anayasa'ya aykırılığı birçok kez sözkonusu olmuştur. İzmir DGM'nin başvurusu üzerine Anayasa Mahkemesi, 21 Mayıs 1974 günlü 1973/46-1974/21 sayılı kararıyla, yasanın 9. maddesinin birinci fıkrasının iptaline karar vermiştir. Daha sonra da Diyarbakır DGM'nin başvurusu üzerine görülen davada yüksek mahkeme, yasanın 1 ve 6. maddelerinin biçim yönünden iptaline karar vermiş ve anılan maddelerin iptali nedeniyle uygulama yeri kalmayan öteki maddelerin de tümüyle iptali öngörülmüştür. Mahkeme, bu iptal kararının yayımından bir yıl sonra yürürlüğe girmesine de aynı kararda yer verdiğinden, DGM'ler 11 Ekim 1976'da kalkmıştır.

Anayasa'nın 136. maddesinde öngörülen kuruluş yasası bir daha çıkmadığı için, DGM'ler daha sonra da kurulamamış ve işlememiştir.

1982 Yasası

7 Kasım 1982 günü kabul edilen Anayasa'nın 143. maddesinde ise DGM'ler, "Yargı" bölümü içinde ayrı bir madde olarak yer almıştır. Anılan madde şöyledir:

"Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, hür demokratik düzen ve nitelikleri Anayasa'da belirtilen Cumhuriyet aleyhine işlenen ve doğrudan doğruya devletin iç ve dış güvenliğini ilgilendiren suçlara bakmakla görevli Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulur.

"Devlet Güvenlik Mahkemesinde bir başkan, iki asıl ve iki yedek üye ile bir savcı ve yeteri kadar savcı yardımcısı bulunur.

"Başkan, bir asıl ve bir yedek üye ile savcı, birinci sınıfa ayrılmış

Levent Şahverdi Arşivi

yizen inceleme yetkisine sahip yüksek yargı mercii de Yargıtay'dır.

Adliye mahkemeleri, en fazla geçmişe sahip bulunan yargı yerleridir. Çünkü bu mahkemeler, eşit irade sahibi kimseler olarak, kişiler arasında meydana gelen uyuşmazlıkları çözümleme ihtiyacının karşılanması ya da suçluların devlet adına cezalandırılması amacıyla kurulmuşlardır. Uyuşmazlıkları yaratan ilişkiler, genellikle, ekonomik ve toplumsaldır. Evlenme, evlât edinme, miras, borçlanma gibi.

Adliye mahkemeleri, en üstte yer alan Yargıtay dışında, Cumhuriyetin ilk günlerinde aldığı temel şekli bugün de korumaktadır.

Tanzimat sonrasında ortaya çıkan Şer'iyc-Nizamiyc mahkemeleri ikiliği, 1924 yılında Şer'iye mahkemelerinin kaldırılmasıyla giderilmiştir. 8 Nisan 1340 (1924) tarih ve 469 sayılı "Mchakim-i Şer'iyenin İlgasına ve Mehakim Teşkilâtına Ait Ahkâmı Muadil Kanun" bugün de -uygulamanın gerektirdiği bazı farklılıklarla- yürürlüktedir. Ancak, adı geçen kanun, genel mahkemelerin teşkilâtı ile ilgili olarak, bir asıl ve bir yedek üye, birinci sınıf askerî hakimler arasından; bir asıl ve bir yedek üye, birinci sınıf askerî hakimler arasından; savcı yardımcıları ise Cumhuriyet savcıları ve askerî hakimler arasından özel kanunlarında gösterilen usule göre atanır.

"Devlet Güvenlik Mahkemesi başkan, üye ve yedek üyeleri ile savcı ve savcı yardımcıları dört yıl için atanırlar, süresi bitenler yeniden atanabilirler.

"Devlet Güvenlik Mahkemeleri kararlarının temyiz mercii Yargıtay'dır.

"Devlet Güvenlik Mahkemelerinin işleyişi, görev ve yetkileri ve yargılama usulleri ile ilgili diğer hükümler kanunda gösterilir.

"Devlet Güvenlik Mahkemesinin yargı çevresine giren bölgelerde sıkıyönetim ilan edilmesi halinde, bu bölgelerle sınırlı olmak üzere, kanunla belirlenen esaslara göre Devlet Güvenlik Mahkemesi, Sıkıyönetim Askerî Mahkemesine dönüştürülebilir."

Görülüyor ki, madde, 1699 sayılı yasayla 1961 Anayasası'nın 136. maddesine eklenen hükme çok benzemektedir. Ancak anılan hükümde en çok kaygı uyandıran konulardan birisi olan yargıçların ve savcıların Bakanlar Kurulu'nca gösterilen adaylar arasından atanmasına ilişkin hüküm bulunmamaktadır. Bu işlem özel yasaya bırakılmıştır. Yasada yargıçların bağımsızlığına ilişkin kuralın bozulmayacağı düşünülmelidir. Bunun yanı sıra mahkemelerin üye sayısı azaltılmış; "devletin güvenliği" teriminin "devletin iç ve dış güvenliği"ni kapsadığı belirtilmiş ve sıkıyönetim ilan edilmesi hallerinde bu mahkemelerin sıkıyönetim askerî mahkemesine dönüştürülmesi olanağı tanınmıştır.

ANAYASA MAHKEMESİ'NCE İPTAL EDİLDİ: 1961 Anayasası'nda 1973 yılında yapılan değişiklik uyarınca aynı yıl Devlet Güvenlik Mahkemeleri kuruldu. Ancak bu mahkemeler, bağımsızlıkları sivil yargıçlar kadar güvence altına alınamayan asker yargıçların da katılması, anayasal yargıç güvencesi kurallarına uymayan seçim ve atama yöntemleri, sanığın olağan güvenceden yoksun bırakılması, savunma hakkını kısıtlayan özel soruşturma ve yargılama usulleri vb. noktalarından ağır eleştirilere uğradı. Anayasa Mahkemesi, kuruluş kanununun kimi maddelerini iptal ederek uygulama yeri kalmayan öteki maddelerin de tümüyle iptalini öngördü. Kuruluş yasası yeniden çıkarılmadığından, DGM'ler ortadan kalktı. 1982 Anayasası, DGM'lerle ilgili yeni bir hüküm getirdi.

Bu noktada özel yasayla getirilecek hükümler önem ve değer kazanmaktadır. "Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun" 16 Haziran 1983 günü kabul edilmiş ve 2845 numarayı alarak 18 Haziran 1983 günlü Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Yasanın görevle ilgili hükümleri 1 Mayıs 1984'te yürürlüğe girecektir; atamalarla ilgili hükümleri ise 1 Mart 1984 günü yürürlüğe girmiştir.

Yasa, adlî yargıdan gelecek yargıç ve savcıların doğrudan doğruya Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nca atanmasını öngörmektedir. Bu yöntem, 1773 sayılı yasayla kurulan DGM'lerin doğurduğu en önemli sakıncayı gidermiş gözükmektedir. Böylece DGM'lerin "olağanüstü mahkeme" olma tehlikesi giderilmişse de, adlî yargı sisteminin hem içinde, hem de yanında özel bir yargılama sistemi ve örgütü geliştirilmesindeki sakınca devam etmektedir. Çünkü, DGM'ler genel adlî yargı sisteminden ayrı olarak düşünülmüş ve öyle örgütlenmiştir. Yargılama usulü bakımından da, özel hükümlerle, yargılamanın hızlandırılması için savunma hakkını da zedeleyecek hükümler getirilmektedir.

2845 sayılı yasaya göre sekiz yerde Devlet Güvenlik Mahkemesi kurulması öngörülmüştür. Bunlar Ankara, Diyarbakır, Erzincan, İstanbul, İzmir, Kayseri, Konya, Malatya Devlet Güvenlik Mahkemeleri'dir. Adalet Bakanlığı, gelen iş durumunu gözönünde bulundurarak, aynı yerde birden çok Devlet Güvenlik Mahkemesi kurulmasına da karar verebilir.

Levent Şahverdi Arşivi

MAHKEME-İ TEMYİZ'DEN YARGITAY'A: 6 Mart 1868'de kurulan Divan-ı Ahkâm-ı Adliye, sonradan Mahkeme-i Temyiz adını aldı. 1876 Kanun-u Esasî'siyle anayasal bir kuruluş haline gelen bu ilk temyiz mahkemesi, Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasına kadar görev yaptı. 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu da Temyiz Mahkemesi'ne yer verdi. Bu yüksek mahkemeyi kuruluş ve görevleriyle birlikte temel bir güvenceye bağlayan ilk metin ise 1961 Anayasası'dır. Yargıtay, bugün 15 Hukuk ve 9 Ceza Dairesinden oluşmakta; daireler bir başkan ve dört üyeden kurulmaktadır. (Üstte: Cumhuriyetin ilk yıllarında Temyiz Mahkemesi Ceza Umumî Heyeti; karşı sayfada: Yargıtay 4. Hukuk Dairesi üyeleri 1970 Şubatı'nda birarada).

lâtını düzenlemekte, sonradan kurulan iş mahkemeleri, tapulama mahkemeleri, çocuk mahkemeleri, teşkilât bakımından kendi kuruluş kanunları uyarınca oluşmaktadır.

Adliye mahkemeleri iki dereceli değildir. Başka bir ifadeyle, davaya ilk olarak bakan mahkemenin kararını aynı içerikle, ikinci derecede inceleyen başka bir yargı yeri (istinaf mahkemesi) yoktur. Sadece, kararı hukuka ve usule uygunluk bakımından denetleyen bir üst merci olarak Yargıtay vardır. İstinaf mahkemeleri 1924 yılında kaldırılmıştır. Yeniden kurulması için 1932 yılından başlayarak çalışmalar yapılmışsa da bu mahkemeleri yeniden kuran kanun henüz çıkarılmamıştır. Yargıtay'ın iş yükünü hafifleterek daha nitelikli çalışmasını sağlayabilecek olan istinaf mahkemeleri kademesinin, ancak yeterli ve yeteri ölçüde yargılama, personel araç ve gereçleriyle donatılması ve zaten çok eski ve noksan olan 469 sayılı Mahkemeler Teşkilâtı Kanunu'nun bir an önce yeni ihtiyaçlara uydurulması halinde yararlı olabileceği ileri sürülmüştür.

Adalet Bakanı, 1981-1982 adli yılı içinde, adliye mahkemeleri teşkilâtında reforma gidileceğini açıklamıştır. Bu durumda, önceden hazırlanmış ve üzerinde uzun yıllar çalışılmış bulunan taslakların kanun tasarılarına dönüşeceği anlaşılmaktadır.

Reform çalışmalarından biri olarak, 24 Şubat 1983 tarih ve 2802 sayılı Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu sayılabilir. Bu kanun, adlî ve idarî yargı hakim ve savcılarını bir çatı altında toplamakta; Kurul, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay üyelerinin aylık ve ödenekleriyle, sosyal hak ve yardımlarını düzenlemektedir.

Adliye mahkemeleri iki ana gruba ayrılır: *Hukuk mahkemeleri, ceza mahkemeleri.*

Hukuk mahkemeleri de kendi içinde "genel" ve "özel" olmak üzere ikiye ayrılır.

Genel hukuk mahkemeleri: Sulh hukuk ve asliye hukuk mahkemeleridir. Bunlardan sulh hukuk mahkemeleri, belli değeri geçmeyen davalarla kanunların açıkça kendisini görevlendirdiği konulara bakar. Yani, bu bakımdan genelin içinde istisnaî yetkilidir. Buna karşılık sulh hukuk mahkemesinin görevi içinde tutulmamış konular ile, kanunların belirlediği başka hususlarda asliye mahkemeleri yetkilidir. Ticaret mahkemeleri de asliye mahkemesi olarak kabul edilir. Nitekim, ticaret mahkemelerinin bulunmadığı yerlerde, bu görevi asliye hukuk mahkemeleri yerine getirir. Ankara, İstanbul ve Izmir'de kurulmuş bulunan ticaret mahkemeleri bir başkan ile iki üyeden oluşurken, sulh ve asliye hukuk mahkemeleri tek hakimlidir. Gerçi kanun, asliye hukuk mahkemelerinin çok hakimli olmasını öngörmüştür ama, hakim sayısının yetersizliği yüzünden bu hüküm uygulanmamaktadır. Hatta, bazı ilçelerde, ayrı ayrı sulh ve asliye hukuk hakimleri bile yoktur; aynı hakim iki görevi de yapar.

Özel hukuk mahkemeleri: Bunlar, görev, yetki ve işleyişleri kendi kuruluş kanunlarıyla belirlenmiş bulunan, konuları sınırlı yargı yerleridir. İş mahkemeleri, tapulama mahkemeleri gibi. Halen yü-

Levent Şahverdi Arşivi

rürlükte olmayan kadastro ve toprak mahkemeleri de örnek olarak sayılabilir.

Ceza mahkemeleri: Sulh ceza, asliye ceza ve ağır ceza mahkemelerinden oluşan genel ceza mahkemeleri ile toplu basın mahkemeleri ve çocuk mahkemeleri halinde örnekleri bulunan özel ceza mahkemeleri şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

Sulh ceza mahkemeleri, kanunların açıkça görevlendirdiği konularda; ağır ceza mahkemeleri ölüm, ağır hapis ve beş yıldan fazla hapis cezası gerektiren cürümlere ait davalarda; asliye ceza mahkemeleri ise bütün bunların dışında kalan ve özel bir ceza yargı yerine bırakılmamış bulunan hususlarda görevlidir.

Ağır ceza mahkemeleri toplu hakim (bir başkan ve iki üye) sistemiyle çalışır.

Toplu basın mahkemesi: Basın Kanunu'nda yazılı olan veya basın yoluyla işlenen suçlara ilişkin davalara bakan bu mahkemeler, üç ya da daha fazla hakim kadrosu bulunan yerlerdeki en yüksek dereceli veya en kıdemli üç ceza hakiminden oluşmaktaydı. Basın Kanunu'nda 10 Kasım 1983 tarih ve 2950 sayılı kanunla yapılan değişiklik, bu mahkemeleri kaldırmıştır.

Çocuk mahkemesi: 15 yaşını bitirmemiş küçükler tarafından işlenen suçlara ilişkin davalara bakar. Fiili işlediği zaman 11 yaşını bitirmemiş olan çocuklar hakkında kovuşturma yapılmaz, ceza verilmez, sadece bazı şartlarla, kanunî tedbirler uygulanır. Çocuk mahkemelerinin il ve ilçelerde kurulması; illerdeki mahkemelerin ağır ceza, ilçelerdekinin asliye ceza mahkemesi görevini yapması öngörülmüştür.

Hukuk Yargılaması: Özellikle hukuk mahkemelerinde uygulanan yargılama usulünü 1927'de yürürlüğe giren 1086 sayılı Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu düzenlemektedir. Bu kanunun temeli, İsviçre'nin Neuchatel kantonunda uygulanan 1925 tarihli kanundur. Ancak, bazı bölümlerde Alman ve Fransız usul kanunlarından da yararlanılmıştır. Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu sonradan birçok değişikliğe de uğramıştır. Tebligat Kanunu'yla bir kısım hükümleri kaldırılan, 1979 ve 1981'de önemli değişikliklere uğrayan bu kanun, genel ve özel yetkili adliye mahkemelerinde olduğu gibi, idarî ve malî yargı alanlarında da uygulanmıştır.

Ceza Yargılaması: Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, 1808 tarihli Fransız Ceza Yargılaması Kanunu'nun bazı değişikliklerle çevirisi olan 1879 tarihli "Usul-ü Muhakemat-ı Cezaiye Kanun-u Muvakkati" yürürlükteydi. Cumhuriyetin hukuk harekâtı içinde, 1929 yılında bu defa Alman Ceza Yargılaması Kanunu'nun esaslarına bağlı kalınarak hazırlanan "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu" kabul edildi. Bu kanun, en önemlileri 1936 ve 1973 yıllarında olmak üzere, birçok değişikliğe uğramıştır. Ayrıca, 1946 yılından bu yana, yeni bir ceza yargılaması kanunu için çalışmalar yapılmaktadır. 1951'de Meclis'e verilen tasarı o dönemde kanunlaşamamıştır. Adalet Bakanlığı 1955'te yeni bir metin hazırlayarak yasama organına sunmuş, fakat bundan da sonuç alınamamıştır. Günümüzde, geçirdiği önemli değişikliklerle, 1929 tarihli Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu yürürlüğünü sürdürmektedir.

Yargıtay: Hukuk ve ceza mahkemelerinden çıkan karar ve hükümleri son bir hukukî denetime tâbi tutan ve bunun sonucuna göre söz konusu hüküm ve kararları onamak, bozmak ya da değiştirmek veya düzelterek onamakla görevli yüksek mahkemedir. Bu görevinden dolayı, daha önceleri Temyiz Mahkemesi adıyla anılmıştır. Temyiz, bir mahkemenin verdiği karara neden olan olayları, belgeleri yeniden araştırmak, yani işin esasına tekrar girmek değil, eldeki verilere ve asıl mahkemenin belirlediği olguya göre, izlediği usulün ve vardığı hukuki sonuçların hukuka ve kanunlara uygunluğunu denetlemektir. Bu yönüyle temyiz, "istinaf"tan ayrılır.

Yargıtay'ın başlangıcı, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye'nin 11 Zilkade 1284'te (6 Mart 1868) kuruluşuna dayanmaktadır. Kurula sonradan Mahkeme-i Temyiz adı verilmiştir. Gerçekten de, 13 Zilkade 1292 (1874) tarihli Adalet Ferma-

Levent Şahverdi Arşivi

nı'nda ve 1876 Kanun-u Esasîsi'nin 92 ve 117. maddelerinde Mahkeme-i Temyiz adı kullanılmaktadır. 1879 tarihli mahkemeler teşkilâtına ait kanunun Temyiz Mahkemesine ilişkin faslı 1885'te genişletilerek değiştirilmiş ve bu durum Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasına kadar devam etmiştir. Ancak, Ankara Hükümetinin Anadolu'daki ihtiyacı karşılamak üzere Sivas'ta bir "Temyiz Heyeti" kurduğu görülür. Bu heyet, Cumhuriyetin ilanından sonra kaldırılmış, yerine, Eskişehir'de "Temyiz Mahkemesi" adıyla bir yüksek mahkeme kurulmuştur. Temyiz Mahkemesi, daha sonra, 834 ve 1221 sayılı kanunlarla genişletilip yeniden düzenlenmiş; nihayet 10 Haziran 1935 tarihli ve 2769 sayılı kanun uyarınca Ankara'ya taşınmıştır. 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girmesine kadar, çeşitli kanunlarla Temyiz Mahkemesi'nin daha da genişletildiği görülür. Çünkü, iş yükü yıllar geçtikçe ağırlaşmaktadır.

1876 Kanun-u Esasîsi ile 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, çeşitli maddelerinde, Temyiz Mahkemesi'nden söz ederek bu mahkemenin varlığını ve görevlerini Anayasa düzeyinde kabul ediyorlardı. Ancak, kuruluş ve görevleriyle birlikte, temel bir güvenceye bağlayan ilk metin 1961 Anayasası olmuştur. Gerçekten, 1961 Anayasası'nın 139. maddesi, Yargıtay'ın görev ve yetkilerini, üyelerinin seçilme usulünü ve güvencelerini -öteki maddeleriyle birlikte- düzenlemiştir. Buna göre Yargıtay, adliye mahkemelerince verilen karar ve hükümlerin son inceleme merciidir. Kanunla gösterilen belli davalara da, ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar. Üyelerini önceleri Yüksek Hakimler Kurulu seçiyordu. Bugün ise Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu seçmektedir.

Yargıtay'ın kuruluşu, işleyişi, başkan ve üyelerinin ve öteki mensuplarının nitelikleri ve ikinci başkanın seçim usulleri kanuna bırakılmıştır. Bu kanun da, 1973 yılında çıkmış ve halen uygulanmakta olan 1730 sayılı Yargıtay Kanunu'dur.

Yargıtay'ın 15 Hukuk, 9 Ceza Dairesi vardır. Daireler bir başkan ve dört üyeden oluşan yargı kurulları halinde çalışır. Bunların yanında, yargı faaliyetine katılan Hukuk Genel Kurulu, Ceza Genel Kurulu ve Yargıtay Büyük Genel Kurulu görev yapmaktadır. Kanun, bütün bu daire ve kurulların görev ve yetkilerini ayrıntılarıyla düzenlemiştir.

Askerî Mahkemeler: Kural olarak, asker kişilerin askerî suçlarına ilişkin davalara bakan mahkemelerdir. Ayrıca, asker kişilerin askerlik hizmet ve görevine ilişkin suçlarına veya bir asker kişi aleyhine ya da askerî yer ve müesseselerde işlenen genel suçlara bakmak, savaş halinde ise asker kişilerin her türlü suçlarından doğan davaları görmek de askerî mahkemelerin yetki ve görev alanına girmektedir. Bazı olaylarda asker kişilerle iştirak halinde işlenen suçlar, milli savunma aleyhine işlenen fiiller, yoklama kaçaklığı, askerlikten kurtulmak için hile yapmak, nöbetçi, devriye, karakol, inzibat, askerî trafik, kolluk görevleri yapan askerlere bu görevlerini yaptıkları sırada fiilen saldırıda bulunma, sövme, hakaret, tehdit sebepleriyle asker olmayan kişiler de askerî mahkemelerde yargılanır.

Günümüzdeki askerî mahkemelerin dayanağı, 1857 tarihli Fransız Askerî Ceza Kanunu'ndan alınmış olan 1244 tarihli Askerî Ceza Kanunnamesi'nin öngördüğü "Divan-ı Harp Heyeti"dir. Divan-ı Harp'lerin üstünde de, bir Divan-ı Daimî kurulmuştu. Daha sonra çıkarılan kanunname-i hümayûn ve kanun-u muvakkatlarla divanı harplerin usul ve kuruluş kuralları geliştirildi, Divan-ı Temyiz-i Askerî Kanun-u Muvakkatları yürürlüğe kondu.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti de, 20 Mayıs 1338 (1922), tarihli ve 237 sayılı kanun ile bir Divan-ı Temyiz-i Askerî oluşturdu. Usul ve teşkilâta ilişkin öbür hususlar gene Osmanlı Devleti mevzuatına dayanıyordu. Nihayet 25 Mayıs 1930 tarihli ve 1631 sayılı Askerî Muhakeme Usulü Kanunu yürürlüğe kondu. Askerî mahkemeler mevzuatı bundan sonra da pek çok değişikliğe uğradı. Ayrıca, 1961 ve 1982 Anayasaları'nda da sözü edilen "Disiplin Mahkemeleri" kuruldu.

Zamanla değişiklikler geçirmiş bulunan kanun hükümlerine göre, günümüzdeki durum şöyledir:

Yukarıda sayılan türden suçlara bakan ve kanunların belirlediği usullere göre askerî birlik, kuvvet ve komutanlıklar nezdinde oluşturulan olağan askerî mahkemeler; emre itaatsizlik, izin süresini geçirme, kısa süreli kaçma, astına hakaret etme, nöbet talimatına uymama gibi disiplin suçlarına bakan ve gene kanunî usullerle oluşturulan disiplin mahkemeleri; savaş hali veya Anayasa'da belirlenen diğer sebeplerle sıkıyönetim uygulandığında Genelkurmay Başkanlığı'nın lüzum görmesi üzerine kurulan sıkıyönetim mahkemeleri. Sıkıyönetim mahkemeleri, Sıkıyönetim Kanunu'nun öngördüğü suçlarla sıkıyönetim ilanına yol açan suçlara ve bunlarla bağlantılı suçlara ilişkin davalara bakar. Ayrıca, sıkıyönetim personeli tarafından, görevleri dolayısıyla veya sırasında işlenen suçlar da bu mahkemelerin görev alanına girer.

Askerî mahkemeler konusunda Anayasa Mahkemesi bazı önemli kararlar vermiştir. Bunların hukuk devleti açısından en ilgi çekici olanı, Anayasa'ya 1971'de yapılan değişiklikler sırasında konulan *"Askerî mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hakimlik niteliğine sahip olması şarttır. Ancak savaş halinde bu şart aranmaz"* (m. 138/4) yolundaki hükmün ikinci cümlesinin hukuk devleti niteliğine, dolayısıyla da Cumhuriyetin değişmezliği kuralına aykırı görülerek iptal edilmesidir.

Askerî Yargıtay: Divan-ı Temyiz-i Askerî 22 Mayıs 1930 günlü ve 1631 sayılı kanunla kaldırılmış ve Askerî Temyiz Mahkemesi kurulmuştur. Başlangıçta Askerî Temyiz Mahkemesi'nin iki dairesi varken sonradan daire sayısı üçe çıkarılmıştır. O günkü mevzuata göre, asker kişilerin özlük işlerinden doğan uyuşmazlıklara bu dairelerden biri bakıyordu. Ancak, 1953 yılında yürürlüğe konan 6142 sayılı kanun, bu tür idarî uyuşmazlıkları da Danıştay'a verince sözkonusu daire kaldırıldı.

1961 Anayasası, Askerî Yargıtay adı altında, bu yüksek mahkemeye bir Anayasa kuruluşu niteliğini vermiştir. Anayasanın öngördüğü esaslara göre, ilk olarak 24 Aralık 1962 tarihli ve 127 sayılı kanun çıkarılmış ve Askerî Yargıtay yeniden düzenlenmiştir. Daha sonra bu kanun, 27 Haziran 1972 tarihli ve 1600 sayılı kanuna yerini bırakmıştır. Halen yürürlükte olan 1600 sayılı kanunun düzenlemesi şöyle özetlenebilir: Askerî Yargıtay'ın başta gelen görevi, askerî mahkemeler tarafından verilen kararları temyizen incelemektir. Yüksek mahkemenin askerî yargı yerleri arasında çıkan görev uyuşmazlıklarını da çözümlemek görevi vardır. Teşkilâtı, dört daire ile daireler kurulu, genel kurul ve başkanlar kurulu şeklindedir. Yalnız, başkanlar kurulu yargı işi değil, idarî görev yapar. Kanun, dairelerin ve kurulların görevlerini ayrıntılarıyla göstermiş ve saymıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Askerî Yargıtay da, öbür yüksek mahkemeler gibi, kararları herhangi bir başka merci tarafından denetlenemeyen üst derece yargı yerlerindendir.

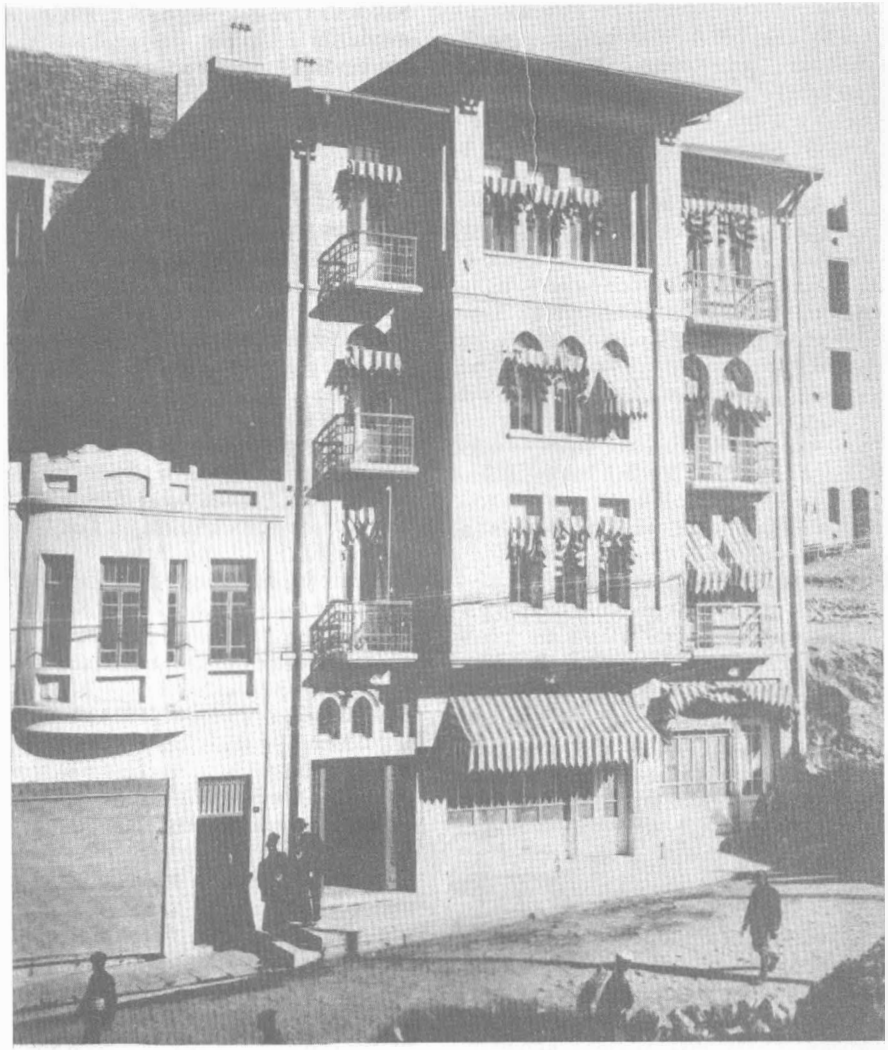
Askerî Yargıtay'ın üyeleri, Anayasa gereği, en az albay rütbesinde birinci sınıf hakimler arasından, Askerî Yargıtay Genel Kurulu'nun üye tam sayısının salt çoğunluğu ile her boş yerin üç misli olarak gösterdiği adaylar arasından devlet başkanınca seçilir. Askerî Yargıtay başkanı, başsavcısı, ikinci başkanı ve daire başkanları, Askerî Yargıtay üyeleri arasından rütbe ve kıdem sırasına göre atanırlar.

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi: 1971 yılında Anayasa değişiklikleri yapılırken Danıştay'la ilgili 140. maddeye eklenen bir fıkra ile düzenlenmiştir. Asker kişilerle ilgili idarî eylem ve işlemlerin yargı denetimini gerçekleştirmekle görevlidir. Adından da anlaşıldığı üzere, bir yüksek mahkemedir. Yani, kararlarına karşı başka bir yargı yerine, sözgelimi görev alanının en yakın olduğu Danıştay'a başvurulamaz. Bunlar kesin ve nihaîdir.

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin kuruluş, işleyiş ve yargılama usullerini düzenleyen 4 Temmuz 1972 tarihli ve 1602 sayılı kanun, görev alanını daha da belirginleştiren kurallar koymuştur. Buna göre, asker kişileri ilgilendiren ve askerî hizmete ilişkin bulunan idarî davalar, mahkemenin görev alanına girer. Başka bir ifadeyle, ilgilinin asker kişi olması yeterli değildir. Meselâ jandarma erinin, genel kolluk görevini yerine getirirken uğradığı zarar nedeniyle açacağı davada yetkili yargı yeri Askerî Yüksek İdare Mahkemesi değil, Danıştay'dır. Çünkü, yürütülen faaliyet, İçişleri Bakanlığı adına bir kolluk işidir.

Türkiye'de askerî ve idarî yargı yerine ihtiyaç duyulmasının nedeni, askerî yargılamanın uzmanlığı olduğu kadar silahlı kuvvetlerin sivil idare mahkemesi kararlarına karşı gene kendi özelliğini, ast-üst ilişkisini ve iç saygınlığı koruma ihtiyacında aranmalıdır.

Aslında, askerlerin özlük işlerinden doğacak uyuşmazlıkların Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir kurula verilmesi, 1934 yılında çıkarılan 2514 sayılı kanunla öngörülmüştü. "Son Tetkik Mercii" adındaki bu kurul, nihaî kararlar verdiği için, bu işler Danıştay'ın denetim alanının dışında kalmış oluyordu. 1938'de ise, daha önce Askerî Yargıtay'dan söz ederken belirtildiği gibi, bu görev Askerî Temyiz Mahkemesi'nin Üçüncü Dairesi'ne verilmişti. 13 Temmuz 1953 tarihinde kabul edilen 6142 sayılı kanunla tekrar Danıştay yetkili kılındı.

DANIŞTAY: 1868 yılında Şûra-yı Devlet adıyla kurulan ve zaman içinde birtakım değişiklikler geçiren Danıştay, günümüzde idarî davalara bakmakla ve devletin merkezdeki danışma kurulu olarak çalışmakla görevli yüksek mahkemedir. 1961 Anayasası, Danıştay'ın güvenceli ve etkili olması için bütün hukukî imkânları sağlamıştı. Ancak sonradan Danıştay'ın idarenin yerine geçerek işlem yaptığı yolunda eleştiriler yapıldığından, 1982 Anayasası'nda yüksek mahkemenin yetki ve görevlerini belirleyen birtakım hükümler yer aldı. Ankara'da ilk Devlet Şûrası binası.

Bu durum, 20 Eylül 1971 tarihli ve 1488 sayılı kanunla Anayasa'nın 140. maddesine ekleme yapılıncaya kadar devam etti. Özellikle subayların terfi ve emekliye sevk işlemleri hakkında verilen bazı Danıştay kararları tepkilere yol açmıştı. Anayasa değişikliği imkânı doğunca, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi kuruldu. Danıştay, elindeki dosyaları yeni yüksek mahkeme göreve başlayıncaya kadar durdurup, sonunda bu yeni idare mahkemesine sevk etti.

Askerî Yüksek İdare Mahkemesi, daireler ve kurullar şeklinde çalışır. Herbiri bir başkan ve yedi üyeden oluşan üç dairesi vardır. Kararlar beşer kişi halinde toplanarak verilir. Daireler Kurulu, ikinci başkanın başkanlığında, dairelerden seçilen üçer üyeden oluşur. Birden çok daireyi ilgilendiren ya da daha önemli

Levent Şahverdi Arşivi

nitelikteki davalara bakar. Genel Kurul ise başkan, ikinci başkanlar, başkanunsözcüsü (kanun sözcüsü yerine, yeni düzenlemeler gereği savcı terimi kullanılacaktır), daire başkanları ve üyelerden meydana gelir. Genel kurul, içtihatların birleştirilmesi kararlarını verir.

1982 Anayasası'nın 157. maddesine göre, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin bütün üyeleri askerî hakim değildir. Ancak, yargı görevi askerî hakim sınıfından olan üyeleri, mahkemenin bu sınıftan olan başkan ve üyeleri tamsayısının salt çoğunluğu ve gizli oy ile birinci sınıf askerî hakimler arasından her boş yer için gösterilecek üç aday içinden; hakim sınıfından olmayan üyeleri, rütbe ve nitelikleri kanunda gösterilen subaylar arasından Genelkurmay Başkanlığı'nca gösterilecek üç aday içinden Cumhurbaşkanı'nca seçilir.

Kesin ve nihaî kararlar veren Askerî Yüksek İdare Mahkemesinin baktığı davalar iptal ve tam yargı davaları ile yorum davalarıdır. Başka ve alt derecede askerî idare mahkemeleri bulunmadığı için, temyiz incelemesi yapma görevi yoktur.

Danıştay: İdarî davaları çözümlemek ve devletin merkezdeki hukukî danışma kurulu olarak çalışmakla görevli yüksek mahkemedir. Kuruluşu "Şûra-yı Devlet" adı altında, 1868 yılına kadar gider. Osmanlı Devleti'nin Batı hukukî düzenlemelerinden yararlandığı Islahat döneminde, Fransız sisteminden ve *Conseil d'Etat* denilen merkezî danışma ve idari yargılama kurulundan örnek alınarak kurulmuştur. O zamanki asıl işlevi, kanun tasarılarını hazırlamaktı. Bunun yanında, kişilerle devlet arasındaki uyuşmazlıkları çözümleyecekti. Yargısal görevi 1876 Kanun-u Esasî'sinin 85. maddesiyle kaldırılarak genel mahkemeler bu hususta yetkili kılınmıştı. Ancak, Kanun-u Esasî'nin 117. maddesi, açıkça, Şûra-yı Devlet'i öngörüyordu. Mülkî idareye ait kanun maddelerinin yorumu yetkisi Şûra-yı Devlet'e verilmişti. Danışma ve kanun tasarılarını hazırlamak görevi ise devam ediyordu (m.54). İkinci Meşrutiyet'te, Şûra-yı Devlet'in kanun tasarılarını hazırlama yetkisi Kanun-u Esasî'den çıkarıldı. Esasen Sultan II. Abdülhamit, İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar Şûra-yı Devlet'in bir genel kurul halinde toplanmasına izin de vermemişti.

Bütün bu gelişmeler içinde, Şûra-yı Devlet'in yargısal görevi memurların mahkemelerine indirgenmişti. Buna bir de memurlarla kişilerin, idarî muameleler hakkında şikâyetlerini inceleme görevi eklenebilir. Yalnız, Şûra-yı Devlet'in, bu şikâyet üzerine verdiği kararlar, Sadaret makamına sunulan birer mütalâadan ibaretti.

Danıştay'ın, eski adıyla Şûra-yı Devlet'in bu durumu, 4 Teşrinisani 1338 (1922) tarihine kadar devam etmiş; bu tarihte, Kurtuluş Savaşı'nı yöneten Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bütün idareyi üstlendiği için, İstanbul'daki başka birçok merkezî kurulla birlikte lâğvedilmiştir.

Ancak, her şeyden önce vatanın kurtarılmasının düşünüldüğü söz konusu dönemde bile, memurların yargılanmaları işi için, bazı TBMM üyelerinden oluşan kurullar meydana getirilmişti. Cumhuriyet kurulur kurulmaz, ilk ele alınan konulardan biri de Devlet Şûrası olmuştur. Esasen, 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, 51. maddesiyle, Osmanlı Devleti zamanındakinden çok daha geniş yargısal yetkilere sahip bir Devlet Şûrası kurulmasını örgörmüştü. 23 Kasım 1924 günü kabul edilen 669 sayılı kanun, Devlet Şûrası'nı yeniden kurdu. Bu kanun uyarınca kurulan Devlet Şûrası 6 Temmuz 1927 tarihinde çalışmaya başladı.

Bundan sonra Devlet Şûrası'nın -özellikle yargısal yönünün- gün geçtikçe güçlendiği; güçlendiği ölçüde tepki ve tartışma konusu olduğu görülür. Denilebilir ki, çok partili demokratik döneme geçildikten sonra daha da artan bu tartışmalar, giderek, Devlet Şûrası'nın hukuk devleti yönünden vazgeçilmez olup olmadığı sorununa kadar varmıştır.

1950-1960 döneminde Devlet Şûrası'nın yargısal denetimine açılan yollar zaman zaman kapanmak istenmiş; bu amaçla çıkarılan kanunlarla Devlet Şûrası'na başvurma yasakları konmuştur. 1924 Anayasası'nın sisteminde kanunların Anayasa'ya aykırılığını denetleyebilen bir yargı organı yer almadığı, o günlerin devlet anlayışı içinde hükümet idarî işlerde bile idarenin dışında, dolayısıyla da Devlet Şûrası'nın denetiminden uzak kabul edildiği için, idarenin yargısal denetimi sınırlı kalıyordu.

1961 Anayasası ile aynı müessese bu defa Danıştay adı altında yer alırken, güvenceli ve etkili olması için bütün hukukî imkânlar sağlanmıştı. Böylece, hukuk devleti ilkesinin en etkin araçlarından biri düzenlenmiş oluyordu.

1924 Anayasası'ndan itibaren giderek görev alanı genişleyen ve kamu hukuku alanının genel yetkili yargı yeri haline gelen Danıştay, 1961 Anayasası'nın koyduğu esaslara göre daha güçlenmişti. Üyelerini Anayasa Mahkemesi seçmekte, tam bir özerklik içinde çalışmakta, mutlak bir bağımsızlıkla karar verebilmekteydi. Osmanlı Devleti döneminde idarî ve danışma görevleri ağır basan Danıştay, artık, özellikle hükümetlerin danışmayı kolay kolay düşünmediği, kararlarından pek hoşlanmadığı bir müessese olmuştu. Üstelik, kanunlarla da Danıştay'a başvurmayı önlemek mümkün değildi, çünkü bu tür kanunları Anayasa Mahkemesi iptal ediyordu. Zira Anayasa'nın 114. maddesi, açıkça, *"İdarenin hiçbir eylem ve işlemi, hiçbir halde, yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz"* hükmünü koymuştu. 1971 değişiklikleri sırasında bu hüküm ifade bakımından biraz değişmiş ise de, özü aynı kaldı.

Siyasi iktidarlarla Danıştay çekişmesi işte bu dönemde doruğa çıkmıştır denilebilir. Yalnız, tartışmaların tamama yakını personel işlerine ilişkindir. Yönetenlerin diledikleri şekilde kadro oluşturabilecekleri, seçimlerin kendilerine bu hakkı verdiği inancı Anayasa'nın "aslî ve sürekli" memurlardan oluşan tarafsız idare ilkesiyle bağdaşmadığı için, bakanlıklarca yapılan binlerce atama, nakil, emekliye sevk işlemi dava konusu olmuş; gene binlerce iptal ve yürütmenin durdurulması kararı verilmiştir. Yetkili mercilerin yargı kararlarına uymak istememeleri yüzünden bu defa şahsen sorumlu tutuldukları görülmüş; Danıştay'ın -adeta bir taraf durumuna düşerek- yürüttüğü bu mücadeleyi Yargıtay da kararlarıyla desteklemiştir. Kuşkusuz, bir siyasi kadronun personelle ilgili yetki kullanımlarını iptal eder ya da durdururken, Danıştay'ın aksi siyasi görüşteki kadroların yanında görülmesi veya gösterilmesi de zor olmamıştır.

Danıştay'ın, bu tutumuyla siyasi taraf durumuna düştüğü; faal idareyi etkisiz ve güçsüz kıldığı; hatta bazan idarenin yerine geçerek kararlar aldığı ileri sürülebildi. 1971 Anayasa değişiklikleri sırasında 114. maddeye ikinci fıkra olarak eklenen hükümle, *"Yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlayacak tarzda kullanılamaz. İdarî eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez"* kuralı tekrarlandı. Bu kural,

Levent Şahverdi Arşivi

NUSRET METYA (1877-1945), ilk Danıştay Başkanı. 1898'de Mülkiye'yi bitirdi. Hariciye Vekâleti Başhukuk Müşaviri iken Cumhuriyet döneminde Devlet Şûrası yeniden kurulunca (1924) bu yüksek mahkemenin başkanlığına getirildi. 1927 yılında çalışmaya başlayan Devlet Şûrası'na 2 Haziran 1931'e kadar başkanlık eden Metya, bu görevinden Devlet Bankası İdare Meclisi Reisliğine atanması dolayısıyla ayrıldı.

Anayasa Mahkemesi Başkanları

1962-1964	Sunuhi Arsan
1964-1966	Lütfü Akadlı
1966-1968	İbrahim Senil
1970-1971	İ. Hakkı Ketenoğlu
1971-1975	Muhittin Taylan
1975-1978	Kani Vrana
1978-1982	Şevket Müftügil
1982-	Ahmet Boyacıoğlu

Cumhuriyet Dönemi Danıştay Başkanları

1927-1931	Nusret Metya
1931-1938	Reşat Mimaroğlu
1939-1947	İsmail Hakkı Göreli
1947-1951	Selahattin Hakkı Odabaşıoğlu
1952-1954	Hazım Türegün
1954-1960	Fazıl Özelçi (vekaleten)
1960-1962	İbrahim Senil
1962-1969	Rıza Göksu
1969-1977	İsmail Hakkı Ülgen
1977-1981	Ragıp Tartan
1981-	Orhan Özdeş (I. Başkan Vekili)

Cumhuriyet Dönemi Yargıtay Başkanları

1923-1925	Ömer Lütfi Bey
1925-1943	İhsan Ezgü
1943-1950	Halil Özyörük
1950-1952	Fevzi Bozer
1953-1956	Bedri Köker
1956-1959	Münir Akyürek
1959-1960	İhsan Köknel
1960-1966	Recai Seçkin
1966-1968	İmran Öktem
1968-1969	Ferruh Adalı
1969-1980	Cevdet Menteş
1980-	Derviş Turhan

SUNUHİ ARSAN (1899-1970), ilk Anayasa Mahkemesi başkanı. İstanbul Darülfünunu'nun Hukuk Şubesi'ni bitirdi. 1946'da Temyiz Mahkemesi üyeliğine getirildi. 1951'de bu mahkemenin ikinci başkanlığına seçildi. Aynı zamanda 3. Hukuk Dairesi'nin başkanı bulunuyordu. 1962'de Yargıtay Büyük Genel Kurulu'nca Anayasa Mahkemesi üyeliğine getirildi. Anayasa Mahkemesi Genel Kurulu'nca da Başkan seçildi. 1964'te yaş haddi nedeniyle emekli oluncaya kadar bu görevde kaldı.

esasen idarî yargıda, kuvvetler ayrılığı ilkesinin özünde vardı.

Tartışma ve suçlamalar, personel atamalarının çok daha fazla sayıda, yönde ve sık görüldüğü 1971-1980 döneminde çoğaldı, yaygınlaştı ve sertleşti. Denilebilir ki, 1961 Anayasası'nın Türk hukukuna ilk defa getirdiği Anayasa Mahkemesi kadar, hatta ondan daha fazla, yüzyıllık Danıştay'ın varlığı ve tutumu tartışılmıştır.

12 Eylül 1980 harekâtından sonra, geçici Anayasal düzen içinde Bakanlar Kurulu'nun işlemleri yargı denetimi dışında bırakılmış; bakanlıkların ve bakanın yetki verdiği görevlilerin atama işlemlerine karşı yürütmeyi durdurma kararı verilemeyeceği hükümleri yer almıştır.

Fakat asıl önemli gelişme, 1982 yılı başında kabul edilen üç kanun ile sağlanmıştır. 6 Ocak 1982 günü Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilen bu kanunlar, 2575 sayılı Danıştay Kanunu, 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu'dur. Her üçü de 20 Ocak 1982 tarihli Resmi Gazete ile ilan edilerek yürürlüğe girmiştir.

Türk idarî yargı sistemi, bu yeni düzenlemeyle ciddi bir reforma tâbi tutulmuş olmaktadır. Bu reforma kadar idari yargı düzenimiz şöyle idi: Danıştay, kanunların başka idarî yargı yerlerine bırakmadığı bütün idarî uyuşmazlık ve davalara bakıyor ve genel yetkili yüksek yargı yeri olarak çalışıyordu. Öteki idarî yargı yerlerine gelince, -Askeri Yüksek İdare Mahkemesi dışında- onların kararları Danıştay'da üst derece mahkemesi sıfatıyla inceleniyordu. Ancak, söz konusu yargı yerlerini gerçek birer mahkeme saymak mümkün değildi. Çünkü bu yargı yerlerinde hakim niteliğine ve güvencesine sahip görevliler yoktu. İlçe İdare Kurulu, İl İdare Kurulu, Vergi İtiraz ve Temyiz Komisyonları, Gümrük Eksper Hakem Kurulu bu durumdaydı. Hatta, Anayasa Mahkemesi, bu tür kurulların 1961 Anayasası'na göre mahkeme sayılamayacağını kabul ediyordu. (Örnek: 22 Eylül 1966 gün ve K.66/37 sayılı Anayasa Mahkemesi kararı; R.G., 17 Aralık 1966). O dönemde,kendine özgü bir idari yargı yeri olarak, kısmen hakim güvencesine yakın güvenceye sahip üyelerden oluşan Sayıştay belki de idare mahkemesi sayılabilirdi.

Yeni idarî yargı sistemi Danıştay'ı genel yetkili idare mahkemesi olmaktan çıkarmıştır. Gerçi Danıştay'ın ilk ve son derece mahkemesi olarak karar verebile-

Levent Şahverdi Arşivi

ceği konular az değildir.Ama, bu konular 2575 sayılı kanunda teker teker sayılmış, diğer bütün idarî uyuşmazlık ve davaların çözümü -Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ile Sayıştay'ın durumu aynı tutulmak kaydıyla- ülkeye yayılan idare mahkemelerine, vergi mahkemelerine ve bölge idare mahkemelerine bırakılmıştır. Eskiden bu görevi hakim olmayan kişilerle yürüten kurulların yargısal işlevleri artık sona ermiştir.

İdare mahkemeleri ve vergi mahkemelerinin Danıştay'a başvurulmasını gerektirecek kadar önemli olmayan kararları -meselâ yetmiş beş bin lirayı aşmayan tam yargı davaları, aynı miktarı geçmeyen malî yükümler ve cezalara ilişkin vergi uyuşmazlıkları- Bölge İdare Mahkemesi'nce, itiraz yoluyla incelenip kesin karara bağlanır. Diğer kararlar, Danıştay'ca temyiz yoluyla incelenip karara bağlanır.

Bölge idare mahkemeleri, idare mahkemeleri ve vergi mahkemeleri, bölgelerin coğrafi durumları ve iş hacmi göz önünde tutularak Adalet Bakanlığı tarafından kurulur ve yargı çevreleri tespit olunur.

1982 Anayasası'nın Danıştay'ı düzenleyen 155. maddesi, kanunların getirdiği bu yeni sistemi bir anayasa güvencesine kavuşturmuştur. Anayasa'ya göre, Danıştay esas itibarıyla bir son inceleme merciidir. Üyelerinin dörtte üçünü Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu, dörtte birini de Cumhurbaşkanı seçer.

Uyuşmazlık Mahkemesi: Adalet örgütü içinde adlî, idarî ve askerî yargı düzenlerinin bulunması ve bu düzenlerin en üstünde yer alan Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay ile son olarak kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nin birbirlerinden bağımsız, nihaî ve kesin kararlar verebilmeleri, "bu yargı düzenleri arasında görev ve hüküm uyuşmazlıkları olursa kim çözecek?" sorusunu ortaya çıkarmıştır. Bu yüzden, 1961 Anayasası'nın 142. maddesi, bir Uyuşmazlık Mahkemesi kurulmasını öngörmüştür. 1982 Anayasası da 158. maddesiyle bu yüksek mahkemeye yer vermektedir.

Esasen, Türk hukukunda çeşitli yargı düzenleri arasında çıkacak uyuşmazlıkların giderilmesi ihtiyacı, daha Devlet Şûrası'nın ilk kurulduğu dönemde duyulmuş ve 7 Eylül 1302'de (1886) bir "Encümen-i İhtilâf" oluşturulmuştu. Amaç, Şûra-yı Devlet Reisinin başkanlığında, üçü Şûra-yı Devlet, üçü de Mahkeme-i Temyiz'den seçilen üyelerle oluşturulan bu kurulun, adliye mahkemeleriyle idare mahkemeleri arasında çıkacak uyuşmazlıkları çözmesiydi. Ancak, o sıralarda Şûra-yı Devlet'in görev alanı memurların yargılanmasıyla sınırlı olduğundan, "Encümen-i İhtilâf"ın rolü de fazla önem taşımıyordu. Kaldı ki, 1913'ten sonra memurların yargılanması işi de Şûra-yı Devlet'ten alınmış ve Encümen-i İhtilaf'ın görevi fiilen sona ermiştir.

Cumhuriyetle birlikte Devlet Şûrası'nın yeniden kurulması ve yargısal görevler de üstlenmesi ile idarî yargı genişlemeye başladı. Fakat, adlî ve idari yargı yerleri arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarını çözecek bir Uyuşmazlık Mahkemesi ancak 1945'te kurulabildi. Kurulması geciken bu mahkemenin görev alanı ihtiyacı karşılayacak genişlikte de tutulmamıştı. Oysa Uyuşmazlık Mahkemesi, yargı birliğini sağlayabilecek önemli bir araçtı.

1961 Anayasası hazırlanırken bu hususlar dikkate alınmaya çalışıldı. Yalnız idarî ve adlî değil, askerî yargı yerleri arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar da bu yüksek mahkemenin kapsamına alındı. Sonradan kurulan Askerî Yüksek İdare Mahkemesi ise, kendi kuruluş kanunu ile Uyuşmazlık Mahkemesi'nin yetki alanına sokuldu.

Ne var ki, 1961 Anayasası'na göre faaliyette bulunan ve yargısal nitelikte kesin ve nihaî kararları verebilen Anayasa Mahkemesi ile Yüksek Seçim Kurulu bu sistemin dışında kaldı. Oysa, bu mahkeme veya kurulların da içtihatları, öbür yargı yerlerinin içtihatlarıyla uyuşmayabilirdi. Gerçi Anayasa Mahkemesi'nin kararları ötekileri de bağlıyordu ama, bu bağlayıcılık "red" ile sonuçlanan Anayasa Mahkemesi kararlarında, ister istemez, olayla sınırlı kalıyordu. Bu sebeple 1982 Anayasası, Anayasa Mahkemesi ile diğer mahkemeler arasındaki görev ve hüküm uyuşmazlıklarında Anayasa Mahkemesi kararına üstünlük tanıdı.

Uyuşmazlık Mahkemesi'nin, yargı birliğini koruma yanında, çok önemli bir işlevi de, hak arama hürriyetinin gerçekleşmesini sağlamasıdır. Çünkü, bu mahkeme olmaz ise, çeşitli ve farklı yargı düzenlerinden çıkabilecek red kararları veya çelişik hükümler ya bizatihi dava açabilme hakkını, ya da dava yoluyla sonuç elde edebilme imkânını ortadan kaldırabilecektir. Sözgelimi, aynı olayda adlî yargı idarî yargıyı, idarî yargı da adlî yargıyı görevli saysa -ki uygulamada örnekleri pek çoktur- her iki yargının kararı da kesin ve nihaî olunca, kişinin dava yoluna gitme hakkı gerçekleşemeyecektir. Şu halde, yüksek bir yargı yerinin, kimin davaya bakmakla görevli olduğunu belirlemesi zorunludur.

1961 Anayasası'nın öngördüğü yeni Uyuşmazlık Mahkemesi, ancak 12 Haziran 1979 tarihinde oluşturulabildi. Bu kanuna göre Uyuşmazlık Mahkemesi'nin kuruluşu şöyle özetlenebilir: Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'ndan iki asıl, iki yedek üye; Danıştay ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi'nden ikişer asıl ve ikişer yedek üyeden oluşan Hukuk Bölümü; Yargıtay Ceza Genel Kurulu; Askerî Yargıtay ve Danıştay'dan ikişer asıl ve ikişer yedek üye seçilerek meydana getirilen Ceza Bölümü; Uyuşmazlık Mahkemesi'nin Başkanı ile Hukuk ve Ceza bölümlerinin bir araya gelmesinden oluşan Genel Kurul. Bölümler arasındaki uyuşmazlıkları genel kurul çözümler. Uyuşmazlık Mahkemesi Başkanı'nı, Anayasa Mahkemesi, kendi üyeleri arasından seçer.

Başkentte ve Başkanın çağrısı üzerine toplanan Uyuşmazlık Mahkemesi'nin sekreterlik ve kalem işlerini, karma niteliğine uygun olarak, Adalet Bakanlığı ve yüksek mahkemeler karşılar.

Anayasa Mahkemesi: Hukuk devletinde yalnız kişilerin değil, kamu gücünün de yargı denetimine tâbi tutulması gereğinin bir sonucudur. Bu suretle, bir yandan yürütme ve idarenin faaliyeti, bir yandan da bu faaliyetin hukukî dayanağını sağlayan kanunkoyucunun işlemleri denetlenmektedir.

Türk hukukunda Anayasa Mahkemesi ilk olarak 1961 Anayasası'nda yer almıştır. Daha önce, Cumhuriyetin ilk yıllarında başlayan ve çok partili dönemde, 1960 harekâtına kadar sık sık tartışma konusu yapılan Anayasa Mahkemesi düşüncesi, 1961 Anayasası'na, böyle bir tartışma ortamının sonucunda girmiştir. Daha önce, Kanun-u Esasî döneminde, 117. madde ile Kanun-u Esasî'ye ilişkin yorumların Heyet-i Âyan tarafından yapılabileceği belirtilmişti. Heyet-i Âyan, üyelerini padişahın seçtiği bir senato idi. Şu halde, Anayasa yorumu bizzat yasama organının bir kanadı tarafından gerçekleştirilebiliyordu.

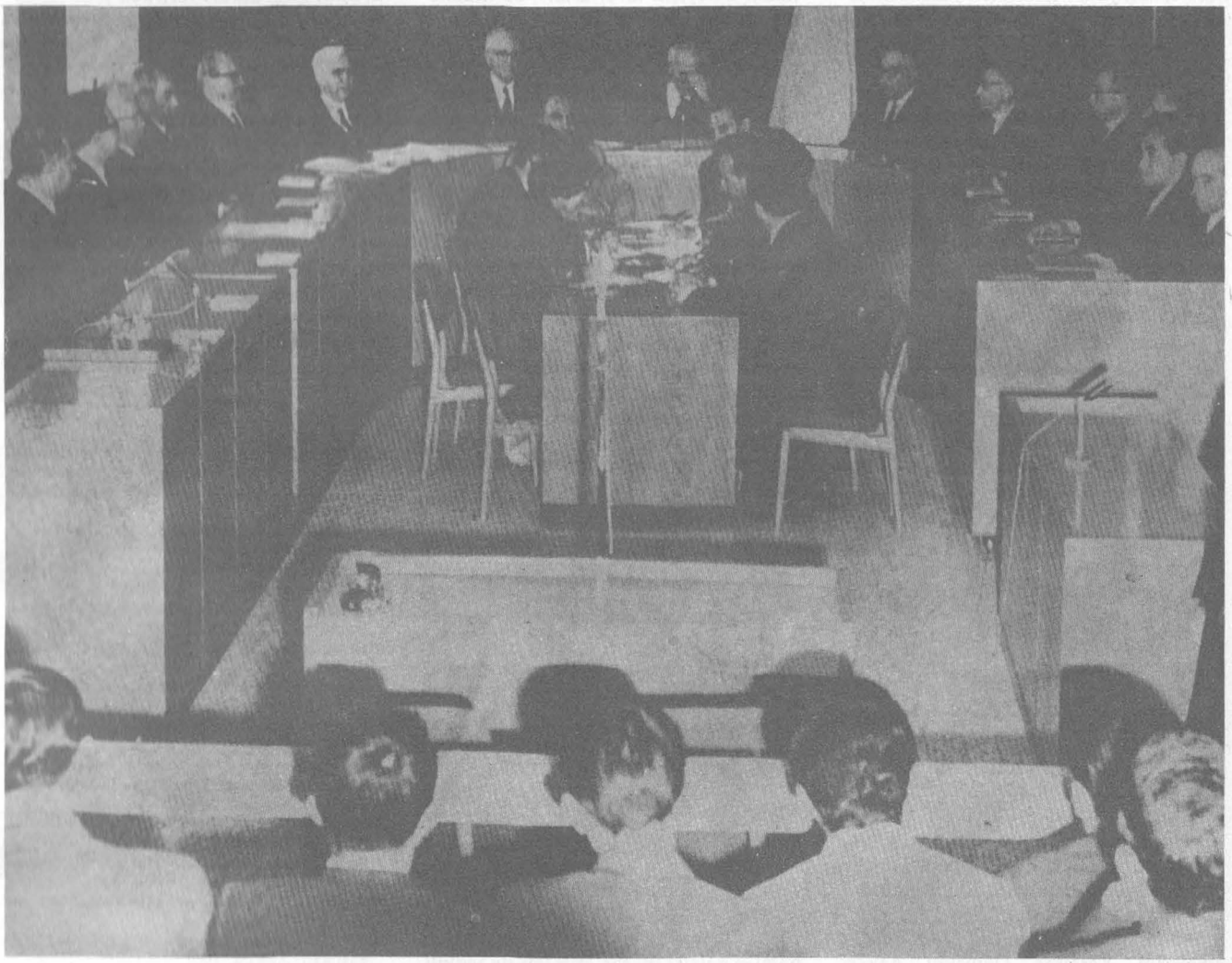
1921 Anayasası'nın getirdiği en önemli ilke olan milletin egemenliği ilkesi ise, Büyük Millet Meclisi'ni milletin biricik

Levent Şahverdi Arşivi

ve gerçek temsilcisi olarak kabul ediyordu. Aynı kural 1924 Anayasası'na da geçmiştir. Gerçi, "hak-kı kaza", yani yargı yetkisi de "millet namına" kullanılacaktır ama, egemenliğin bir tek temsilcisi vardır, o da Türkiye Büyük Millet Meclisi'dir. Bu düşünce TBMM'nin, millet iradesiyle eş irade sahibi sayılmasına, dolayısıyla da böyle bir iradenin ürünü olan işlemlerin (kanunların, içtüzüklerin ve başka kararların) yargı denetimine tâbi tutulmasına yolaçıyordu. Çünkü, millet namına yargılama yapan mahkemelerin, milletin kendi iradesi sayılan veya varsayılan kanunları,içtüzükleri vb.ni Anayasa'ya uygunluk bakımından incelenmesi söz konusu olamazdı. Kaldı ki, Anayasa'yı da, zaten, kurucu bir meclise veya referanduma gerek olmaksızın, gene aynı hüviyetiyle TBMM kabul etmişti.

Böyle bir siyasî ortamda, ne bir anayasa mahkemesinin, ne de öbür mahkemelerin Anayasa'ya aykırılık denetimi yapması mümkün mü idi? Konu hukukçular arasında ciddi tartışmalara yol açmış; özellikle mahkemelerin defi yoluyla Anayasa'ya aykırı gördükleri kanunları, önlerindeki olayda ihmal edip uygulamayabilecekleri ileri sürülmüştü. Hatta 1950 yılında hakim Refik Gür, zorunlu öğretimi öngören bir kanunun (4486 sayılı Teknik Ziraat ve Teknik Bahçıvanlık Okulları Kanunu) olayla ilgili hükmünün Anayasa'ya aykırılık nedeniyle uygulanamayacağına karar verebilmişti. Ancak, bütün bu tartışmalar ve istisnaî uygulama, Türkiye'de bir Anayasa yargısına imkân vermemiştir.

1961 Anayasası'nı hazırlayanlar, yeni anayasanın en başta bir anayasa mahkemesi düzenlemesini istemişlerdir. Çünkü, daha önceki anayasalarda, anayasa kurallarının üstünlüğünden söz edildiği halde, bunun yeterli olmadığı görülmüştü. Üstelik, millet egemenliği ve iradesi

ANAYASA MAHKEMESİ: Kanunkoyucunun işlemlerinin denetlenmesi sorunu Cumhuriyetin ilk yıllarından beri üzerinde durulan bir konuydu. 27 Mayıs 1960 harekâtı bu konu üzerindeki tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemin ardından gerçekleştirildi ve 1961 Anayasası'nda Anayasa Mahkemesi'ne de yer verildi. Böylece hukuk devletinde yargı denetiminin yalnız kişilere karşı değil, kamu gücüne karşı da uygulanabileceği kabul edilmiş oluyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

ile yasama organının iradesini özdeş saymak, Meclis'teki çoğunluğun her şeyi yapabileceği gibi, demokrasiye uymayan ve tehlikeli gelişmelere gidebilen hatalı yollar açıyordu.

Bu sebepledir ki 1961 Anayasası millet egemenliği ilkesini tekrarladıktan sonra TBMM'yi "yegâne ve hakikî" temsilci olarak nitelememiş, "Millet, egemenliğini, Anayasa'nın koyduğu esaslara göre yetkili organlar eliyle kullanır," demiştir (m. 4/1). Böylece, 1961 Anayasası, 1921 ve 1924 Anayasaları'yla gerçekleşen "Millet Egemenliği" ilkesine "hukuk devleti" boyutunu da getirmiş oluyordu. Artık, Anayasa Mahkemesi'nin nazarî temeli atılmıştı.

Anayasa Mahkemesi, 1961 Anayasası'na göre on beş asıl ve beş yedek üyeden oluşuyordu. Asıl üyelerden dördü Yargıtay, üçü Danıştay, biri Sayıştay tarafından, kendi üyeleri arasından ve genel kurullarınca seçiliyordu. Öteki üyeliklerden üçü Millet Meclisi'nce, ikisi Cumhuriyet Senatosu'nca, parlamento dışındaki kimseler arasından; ikisi de Cumhurbaşkanı tarafından, biri Askerî Yargıtay'dan olmak kaydıyla doldurulu-yordu.

Anayasa Mahkemesi'nin, 1961 Anayasası'nın değişik şekilleriyle ve 12 Eylül 1980 gününe kadar hukukî işlemlerle ilgili, halen devam eden görevleri şöyle sıralanabilir:

- Anayasa değişikliği niteliğindeki kanunların şekil açısından;
- Diğer bütün kanunların, şekil ve esas yönlerinden Anayasaya aykırı olup olmadığını belirlemek; aykırılık halinde, başvuru konusu kanunun tümünü veya bazı hüküm ya da ibarelerini iptal etmek;
- Yasama organı içtüzüklerinin ve
- Kanun Hükmünde Kararnamelerin Anayasaya;
- Yasama dokunulmazlığının kaldırılması ile
- TBMM üyelerinin düşmesi kararlarının Anayasaya ve içtüzük hükümlerine aykırı olup olmadıklarını denetlemek;
- Siyasi partilerin hesaplarını, gelir kaynaklarını ve giderlerini incelemek;
- Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara bakmak;
- Cumhurbaşkanını, Bakanlar Kurulu üyelerini, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Yüksek Hakimler Kurulu, Sayıştay başkan ve üyelerini; Cumhuriyet Başsavcısını, Başkanunsözcüsünü, Askerî Yargıtay Başsavcısını ve kendi üyelerini, görevleriyle ilgili suçlardan dolayı Yüce Divan sıfatı ile yargılamak. Anayasa'da sayılan bazı kurul ve makamlar, 12 Eylül 1980'den sonra çıkarılan kanunlarla değişik adlar almış veya yapıları değiştirilmiş, örneğin Yüksek Hakimler Kurulu yerine Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu oluşturulmuştur. Bu kurulun hakim olmayan üyeleri de vardır. Ayrıca, kanunsözcülüğü terimi yerini savcılık terimine bırakmıştır.

Anayasa Mahkemesi'nin kararları, 1961 Anayasası'nın bütünüyle uygulandığı dönemde, hemen her çevrede tartışma konusu olmuştur. 1924 Anayasası'ndaki anlayışın taraftarları, bu mahkemenin milli iradeye (TBMM'nin iradesine) ortak çıktığını ileri sürmüşlerdir. Uygulamada, Anayasa Mahkemesi tarafından bazı kanunların 8/7'lik ekseriyetlerle iptal edilmesi eleştiri konusu olmuş; kanunkoyucunun takdir yetkisine müdahale edildiği iddia edilmiştir. Sözgelimi, Anayasa Mahkemesi'nin bazı Anayasa değişikliklerini Cumhuriyetin değişmezliği kuralına aykırı bularak iptal etmesi; Seçim Kanunu'nda barajlı bir sistemin öngörülmesini çok partili demokratik sistemle bağdaşmaz kabul etmesi;kanunlardaki bir kısım ibarelerin iptali suretiyle ortaya kanunun ilk şeklinden farklı ifadelerin çıkmasına yol açması -ki, son çıkarılan Af Kanunu bu yüzden büyük tartışmalara ve Anayasa Mahkemesi'nin af çıkardığı iddialarına sebep olmuşturbunlar arasında sayılabilir.

Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen kanunlar nedeniyle ortaya çıkan boşlukların yasama organı tarafından çoğu kere doldurulamaması da denetimden doğan sonuçların ağırlaşmasına neden olmuştur.

1982 Anayasası, uygulamada karşılaşılan bu teknik sorunları ve tartışmaları gözönünde tutarak, görevlerini saklı tutmakla birlikte, Anayasa Mahkemesi'ne başvurmayı daha sınırlı bir hale getirdi. Yeni Anayasa'ya göre, doğrudan doğruya iptal davası açma hakkı, Cumhurbaşkanı'na ve TBMM üyelerinin beşte birine tanındı. Şekil ve iptal bakımından iptal için yapılacak başvurularda ise, Cumhurbaşkanı ve TBMM üye tamsayısının beşte birinden başka, iktidar ve ana muhalefet partisi meclis grupları da yetkili kılındı.

Yeni Anayasa, defi yoluyla Anayasaya aykırılığı düzenlerken de bazı sınırlamalar getirdi. Bir kere, şekil yönünden Anayasa'ya aykırılık bu yolla ileri sürülemez. İkincisi, esasa ilişkin başvuru üzerine Anayasa Mahkemesi'nden beş ay içinde bir karar gelmezse, başvuruda bulunan mahkeme, bakmakta olduğu davayı yürürlükteki kanun hükmüne göre çözümlemek zorundadır. Oysa, 1961 Anayasası döneminde mahkeme, Anayasa Mahkemesi'nden karar gelmediği takdirde, Anayasa'ya aykırılığı kendisi çözümleyebiliyordu.

1982 Anayasası, Anayasa Mahkemesi'nin, Anayasa'ya aykırılığını esastan reddettiği bir hükmü on yıl geçmedikçe yeniden inceleyemeyeceğini; bu mahkemenin, iptal kararı verirken yeni bir uygulama yaratamayacağını da belirtmektedir.

1982 Anayasası'nın koyduğu yeni esaslara göre, 10 Kasım 1983 tarihli ve 2949 sayılı Anayasa Mahkemesi Kuruluş ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun yürürlüğe konmuştur. Anayasa'ya ve bu kanuna göre, Anayasa Mahkemesi onbir asıl ve dört yedek üyeden oluşur. Bu üyeleri, Yargıtay, Danıştay, Askerî Yargıtay, Askerî Yüksek İdare Mahkemesi, Sayıştay, Yükseköğretim Kurumu, yüksek yönetici ve avukatlar arasından, kanunda öngörülen usul uyarınca Cumhurbaşkanı seçer ●

KAYNAKÇA

- Vecdi Aral, *Hukuk ve Hukuk Bilimi Üzerine*, İstanbul, 1975.
- Aytekin Ataay, *Medeni Hukukun Genel Teorisi*, İstanbul, 1980.
- Mustafa Dural, *Temel Kavramlar, Kişiler Hukuku*, İstanbul, 1980.
- Dönmezer-Erman, *Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku*, C.I, İstanbul, 1979.
- Sahir Erman, *Askeri Ceza Hukuku*, İstanbul, 1974.
- Turhan Feyzioğlu, *Kanunların Anayasaya Uygunluğunun Kazai Murakabesi*, Ankara, 1961.
- Nurullah Kunter,*Ceza Muhakemesi Hukuku*, İstanbul, 1971.
- Baki Kuru, *Medeni Usul Hukuku*, Ankara, 1981.
- Baki Kuru, *Hakim ve Savcıların Bağımsızlığı ve Teminatı*, Ankara, 1966.
- MAJNO, *"Ceza Kanunu Şerhi"nin ilk baskısına sunuş yazısı*, 2. Baskı, Ankara, 1977.
- Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, İstanbul, 1976.
- Ahmet Şerif, *Anadolu'da Tanin Birinci Gezi*, İstanbul, 1977.
- *Yüz Yıl Boyunca Danıştay 1868-1968*, Danıştay Yayınları, Ankara, 1968.

Levent Şahverdi Arşivi

Cezaevleri

İsmet Kemal Karadayı

Cezaevi, işlenilen bir suç nedeniyle herhangi bir mahkemeden ya da yetkili merciden verilmiş *hapis* cezalarının çektirildiği ya da bir önlem olarak tutuklananların konduğu resmi devlet yapılarının adıdır.

Cezaevleriyle tutukevlerinin birbirinden ayrı olması gerekmekteyse de, ülkemizde henüz bu ayrım yapılmamaktadır.

Tarihçe

Cezaevleri sorununa ilk olarak krimonolojik bilgi ve verilerle eğilen, İtalyan hukukçu ve iktisatçısı Becceria'dır. *Suçlar ve Cezalar* adlı ünlü kriminoloji kitabının (1764) yazarı olan Becceria'dan sonra *Hapishanelerin Hali* (1777) yazarı John Howard da bu konu üzerinde durmuştur. Amerikalı Matt Osborne da aynı dönemde disiplin açısından değişik görüşler getirmiştir.

İlk cezaevi 1576'da Amsterdam'da yapılmıştı. Düzenli cezaevleri yapımına ise 19. yüzyılda başlanmıştır.

Osmanlı Devleti döneminde suçlular ya zindana atılır, ya da kalebentliğe mahkûm edilirdi. 19. yüzyılın ortalarında ilk cezaevleri yapılmaya başlandı. Anadolu'da, 20. yüzyılın başına kadar Diyarbakır, Sinop, Kırklareli, Kütahya, Ordu, Bilecik, Kars, Nevşehir, Erzurum'da ilk cezaevleri açıldı.

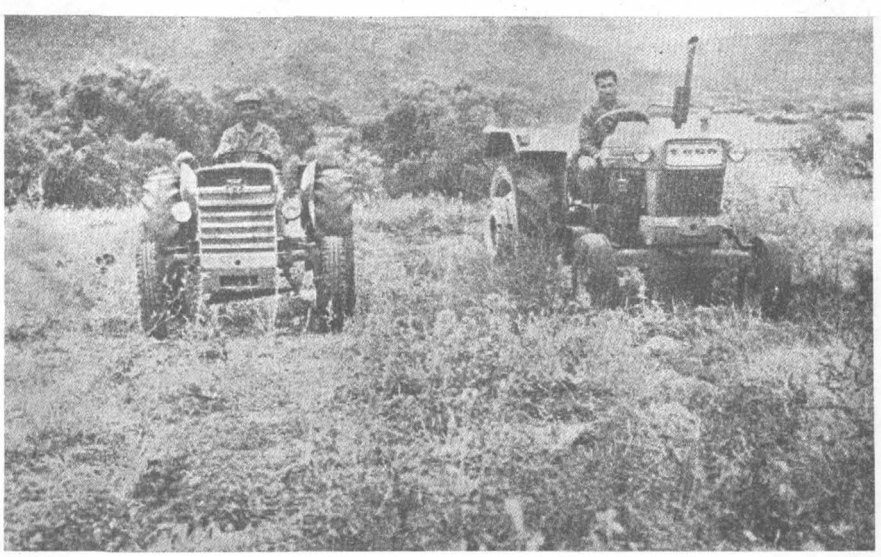
Cumhuriyetin ilanından sonra zindana atma ve kalebentliğe mahkûm etme yöntemlerine son verildi. 1930 yılında *Hapishane ve Tevkifhanelerin İdaresi Hakkında Kanun* çıkarılarak yeni cezaevleri yapımına yönelindi ve cezaevlerinin yönetimi İçişleri Bakanlığı'na bağlı Jandarma teşkilâtından alınarak Adalet Bakanlığı'na verildi.Cezaevlerini yöneten kuruluş, 13 Ocak 1943 tarih ve 4358 sayılı yasa ile "Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Umum Müdürlüğü" adını aldı.

13 Temmuz 1965 tarih ve 647 sayılı *İnfaz Yasası,* önceki uygulamaya göre ileri bir adım olarak nitelenebilir.

Cezaevleri, *sivil-genel* ve askerî olarak ikiye ayrılır. Askerî cezaevleri, askerî savcılıklar ve askerî birlikler tarafından yönetilir; *kapalı* türdedir. Sivil-genel cezaevleri, Adalet Bakanlığı'na bağlı cumhuriyet savcıları ve İçişleri Bakanlığı'na bağlı Jandarma Komutanlıklarınca, iç-dış görev bölümü ve ortaklığı içinde yönetilmekte olup *açık, yarı-açık* ve *kapalı* türlerine ayrılmıştır.

Ayrı kadın cezaevi bulunmamakta, ağır ceza merkezlerindeki cezaevlerinde kadınlar koğuşu ayrılmaktadır. Çocuk cezaevleri ve ıslahevleri de aynı durumdadır.

Yapı tipleri bakımından da cezaevleri şöyle bir ayrıma tabi tutulmaktadır: 24 kişi kapasiteli, en çok 50 kişi alabilen A1

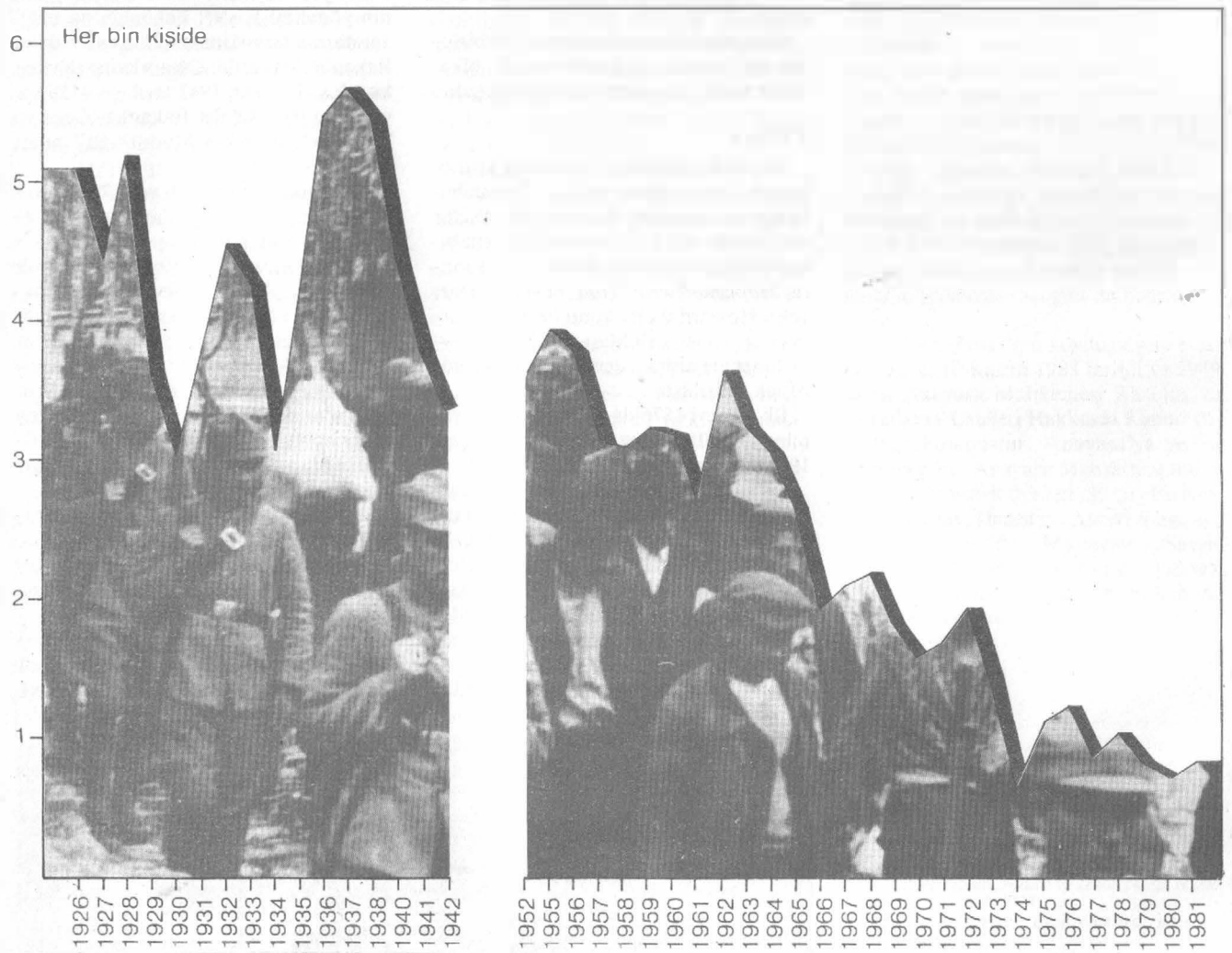

AÇIK CEZAEVLERİ: Hükümlülük süresinin belirli bir bölümünü "iyi hal" ile geçiren mahkûmlar, iş esası üzerine kurulmuş açık cezaevlerine nakil hakkı kazanırlar. Açık cezaevlerinde hükümlüler serbest dolaşır ve çalışırlar. Dış önlemler alınmamıştır. Foça Açık Cezaevi'nde makineli tarım.

Levent Şahverdi Arşivi

GRAFİK 1

Cezaevlerine Giren Hükümlülerin Yıl Ortası Nüfusa Oranı (1926-1981)*

* Tablo 1'deki "Cezaevlerine Giren Hükümlü Sayısı" sütunu, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1983* s.33'teki "Yıl Ortası Nüfus" sütunu kullanılarak düzenlenmiştir. 1926 ve 1981 yıl ortası nüfus sayıları, adı geçen yıllıktaki nüfus artış oranlarına göre ekstrapolasyon yoluyla hesaplanmıştır.

tipi; 40 kişi kapasiteli, en çok 75 kişi alabilen A2 tipi; 60 kişi kapasiteli, en çok 100 kişi alabilen A3 tipi; 350-700 kişi kapasiteli B,C,E tipi ve 1200'den yüksek kapasiteli özel cezaevleri.

A1, A2, A3 tipi cezaevleri, ilçeler için tutukevleri ve cezalarının bitimine üç yıl kalan hükümlülerin infaz mahalli olarak düşünülmüştür. Özel tip cezaevleri ise ABD Cezaevleri Yönetimi'nin benimseyip uyguladığı, her koğuşunun ayrı yemekhanesi, avlusu bulunan, cezaevi dışını gören koğuş bulunmadığından çevre duvarı ve dış nöbetçi kulübesi gerektirmeyen "telephone pole" sisteminde yapılmaktadır. İstanbul Bayrampaşa, İzmir ve Mersin cezaevleri bu türdendir.

Açık cezaevlerinde hükümlüler geniş ve açık alanlarda serbest dolaşır, çalışırlar. Ancak dış önlemler alınmıştır. Kapalı türde ise önlemler içten ve dıştan tam alınmıştır. Hükümlüler sınırlı duvarlar ve yapılar içinde kapalı tutulurlar. İç ve dış önlemler sıkıdır. Hükümlüler belli günlerde, belli ziyaretçiler ve "üçüncü dereceye kadar" yakın akrabalarıyla görüştürülürler.

Yurdumuzun hemen her il ve ilçesinde cezaevi bulunmaktadır. Büyük kentlerde (İstanbul, Ankara, İzmir, Sinop, Elazığ, Afyon, Niğde, Erzurum vb.) bu sayı, tür, tip ve bölüm olarak artırılmıştır. Aralık 1983'te cezaevi sayısı 639'du.

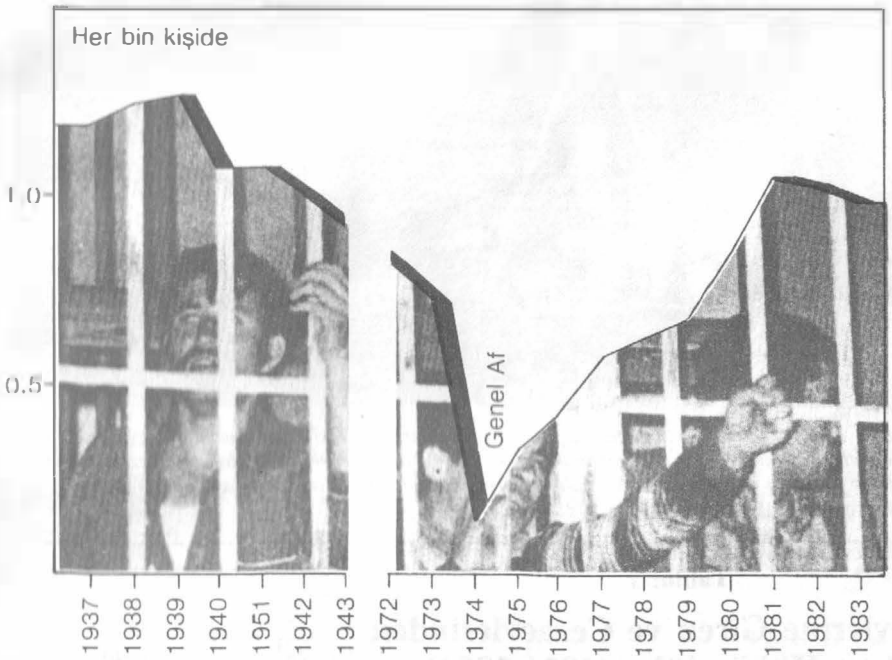
"Özel" cezaevleri sınırlıdır.

Açık cezaevleri, Niğde, Afyon, Edirne, Dalaman, Foça, Gökçeada, Merci-

Levent Şahverdi Arşivi

GRAFİK 2

Cezaevlerindeki Hükümlülerin Yıl Ortası Nüfusa Oranı (1937-1983)*

* Tablo 2'deki "Cezaevlerindeki Hükümlü" sayıları *Türkiye İstatistik Yıllığı 1983*, s. 33'teki "Yıl Ortası Nüfus" sayılarına oranlanarak düzenlenmiştir. 1981, 1982, 1983 yıl ortası nüfus sayıları adı geçen yıllıktaki nüfus artış oranlarına göre ekstrapolasyon yoluyla hesaplanmıştır.

Grafiklerde de görüldüğü gibi, cezaevlerindeki hükümlülerin nüfusa oranı pek küçük bir dalgalanma gösterirken, cezaevlerine giren hükümlü sayısının nüfusa oranı Cumhuriyetin başlangıcından bu yana önemli ölçüde düşmüştür. Bu gelişmeler genel bir yorumla, suç işleme oranının sürekli düştüğünü ama hükümlülerin cezaevlerinde uzun süre kalmalarına neden olan ağır suçların işlenme oranında pek büyük değişiklik görülmediğini göstermektedir.

mekli il ve ilçelerinde; yarı açık cezaevleri ise Ankara, İzmir, Eskişehir, Afyon, Burdur, Çorum, Bolu, Erzurum, Giresun, Isparta, Kayseri, Ordu, Sivas, Tekirdağ, Urfa, Alanya, İskilip il ve ilçelerinde kurulmuştur.

Çocuk ıslahevlerinin sayısı beştir ve bunlar Ankara, Elazığ, İzmir, Sinop ve İmralı'dadır.

Cezaevlerimizin genel olarak hükümlü-tutuklu kapasitesi 20 ile 1500 kişi arasındadır. Artış gösteren dönemlerde kapasite üstüne çıkılabilmektedir.

1983 Aralık ayına göre en düşük kapasite Şemdinli (5), Ağın (6), Datça (8), Pülümür (8) ve en çok kapasite İstanbul Bayrampaşa (2144), İzmir (1566), Mersin (1300) cezaevlerindeydi.

Yine 1983 Aralık ayında tüm cezaevlerimizde, 46.197'si tutuklu, 29.456'sı hükümlü olmak üzere toplam 75.653 kişi bulunmaktaydı.

Cezaevlerinin 137'sinde "işyurdu" kuruludur. Bu cezaevlerindeki işkolları, atölye sayısı ve kapasiteleri cezaevi büyüklüğüne ve üretim biçimine göre değişmektedir.

Her cezaevinde henüz "revir" kuruluşu tamamlanamamıştır. İstanbul Bayrampaşa Cezaevi Hastanesi dışında "revir"i bulunan yerler ve kapasiteleri sınırlıdır.

Bunlar dışındaki muayene ve tedaviler adli tabip ya da hükümet tabiplerince, o yerdeki ya da en yakın hastanelerce yerine getirilmektedir.

Kapalı cezaevlerinde her ay sonu düzenlenen bordrolara dayanılarak "iaşe bedeli" kesildikten sonra, iş ücretinin kalan bölümü para olarak ödenir. Açık ve yarı açık cezaevlerinde ise her ay sonu düzenlenen bordrolara dayanılarak "iaşe bedeli" kesildikten sonra iş ücretinin geri kalan bölümü salıverilmelerinde ödenmek üzere mahkûmların birikim hesaplarına ayrı ayrı işlenir. Çocuk ıslahevlerinde ise her yıl "bilanço" kârından Bakanlığın saptayacağı belirli bir tutar hükümlülere ödenir. 1983 yılı için saptanan saat ücreti, kapalı cezaevlerinde ustalara 190, kalfalara 180, çıraklara 170 lira; açık ve yarı açık cezaevlerinde ise ustalar için 220, kalfalar için 205, çıraklar için 195 liradır. Ayrıca "ek çalışma ücreti" uygulaması vardır.

1983 yılı Aralık ayında cezaevleri dışında kamu ve özel sektör kesiminde çalıştırılan hükümlü sayısı 5987 idi.

Tüm sivil-genel cezaevlerinde Aralık 1983'te 22 müdür mümessil Cumhuriyet savcısı, 133 cezaevi müdürü, 114 cezaevi ikinci müdürü, 89 idare memuru, 123 hesap memuru, 317 memur, 624 kâtip, 10.475 başgardiyan ve gardiyan çalıştırılmaktaydı.

Bu cezaevlerinde 99 doktor, 38 diş tabibi, 24 sosyal hizmet uzmanı, 24 psikolog, 104 öğretmen bulunmaktaydı. Ayrıca dışardan din görevlilerine "konuşma"lar yaptırılmaktadır.

Cezaevlerinde "halk eğitim dershanesi" programları uygulanmakta ve birçok cezaevinde okuma yazma öğretimi yapılmaktadır. Ayrıca belirli kültür, sanat, spor, yayın kolları olan cezaevleri bulunmaktadır.

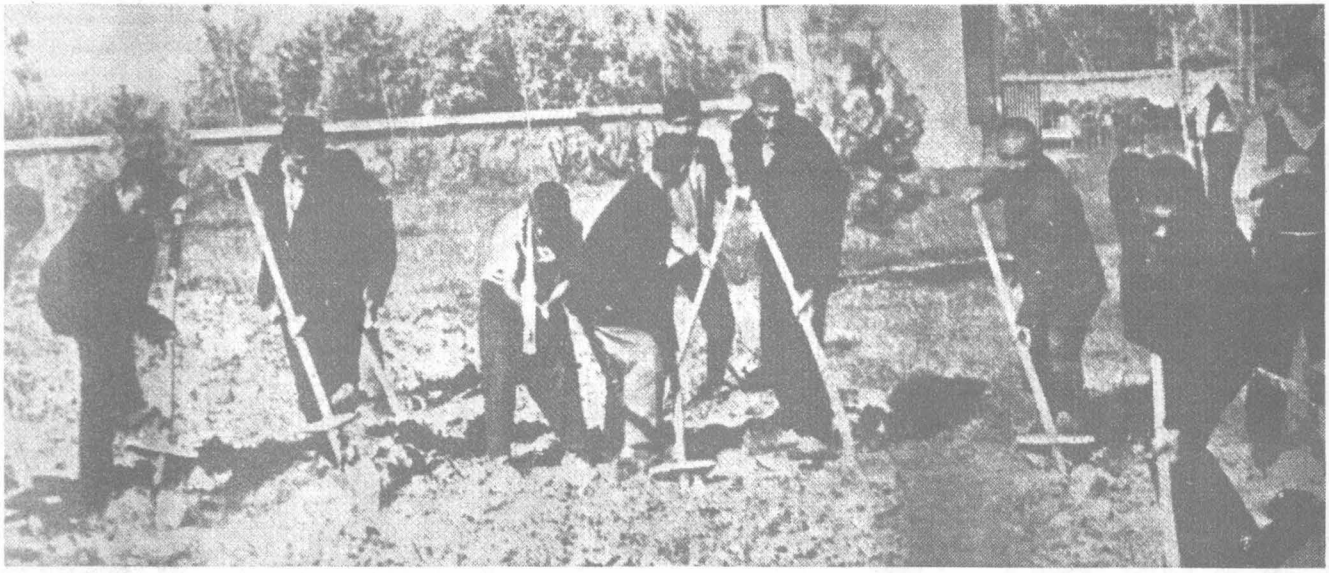
Ankara, İzmir, Elazığ Çocuk Islahevleri yapıları içinde bağımsız birer ilkokul bulunmakta ve süresi uygun hükümlülere buralardan "ilkokul diploması" verilmektedir.

Kapasitesi uygun, büyük ve orta büyüklükteki cezaevlerinde yemekhane ve günlük yemek dağıtımı olup, küçük ilçe cezaevlerinde yiyecek gereksinmesi çiğ olarak karşılanmaktadır.

Cezaevleri, özgürlüğün sürekli olarak ya da bir süre için kısıtlanması amacıyla yapılır. Bunlar aynı zamanda toplumsal yapıyı yansıtan, yönetim güç ve geçerliliklerini ortaya koyan kurumlardır.

Ceza ve tutukevleri, özgürlüğü kısıtlayan cezalarla yargılama sırasındaki önlemlerin yerine getirildiği kurumlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

ÇOCUK CEZA VE ISLAHEVLERİ: Kanuna göre 11-15 yaş arasındaki çocuk suçluların ıslahevlerinde, 15-18 yaş arasındakilerin de çocuk cezaevlerinde kalması gerekir. Yeterli sayıda ıslahevi ve çocuk cezaevi yapılmadığından, çocuk suçlular genellikle sivil kapalı cezaevlerinin "sıbyan koğuşlarında" barındırılmakta, bu nedenle de suçlu çocuklarla öteki mahkûmların birarada bulundurulmaması hükmü ile öngörülen amaca ulaşılamamaktadır. Elazığ Çocuk Ceza ve Islahevinde sebzecilik.

Tablo: 1

Cezaevlerine Giren ve Cezaevlerinden Çıkan Hükümlüler (1926-1981)

Yıllar	Giren Hükümlü Sayısı	Çıkan Hükümlü Sayısı
1926	67.639	68.761
1927	60.346	60.418
1928	71.710	70.487
1929	51.064	55.152
1930	43.845	36.973
1931	55.959	46.986
1932	68.117	56.181
1933	65.464	62.078*
1934	48.159	42.323
1935	66.274	61.109
1936	89.516	78.883
1937	93.940	84.169
1938	92.414	80.229
1940	79.330	72.532
1941	67.860	61.260
1942	61.269	54.308
1952	79.221	76.905
1955	93.684	87.173
1956	92.253	91.350
1957	78.414	80.918
1958	80.185	78.492
1959	86.220	84.122
1960	87.819	109.137*
1961	76.877	68.346
1962	104.335	96.539
1963	95.558	101.393
1964	93.040	87.965
1965	82.187	88.946
1966	61.523	67.713**
1967	68.292	64.128**
1968	72.977	69.758
1969	62.723	62.926
1970	55.695	55.804
1971	60.456	59.480
1972	71.230	72.092
1973	56.157	57.881
1974	25.995	52.038*
1975	45.247	31.701
1976	50.469	47.301
1977	36.271	31.427
1978	45.762	42.804
1979	36.613	35.829
1980	31.518	24.467
1981	36.920	36.022

Not: 1977 ve sonraki yılların sayıları yer değiştiren hükümlüleri kapsamaz.

Kaynaklar: 1926-1938 için İstatistik Yıllığı 1937-1938.
1940-1942 için İstatistik Yıllığı 1942-1943
1952 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1953
1955-1957 için İstatistik Yıllığı 1960-1962
1958-1963 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1964-1965
1964 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1968
1965-1966 için Türkiye İstatistik Cep yıllığı 1970
1967-1974 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1975
1975-1981 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1983.

* Genel Af Yılları
** Kısmî Af Yılları

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 2

Cezaevlerindeki Hükümlü Sayısı

Yıllar	Hükümlü Sayısı
1937	19.731
1938	20.946
1939	22.137
1940	19.099
1941	19.387
1942	18.069
1943	16.789
1972	30.600
1973	27.210
1974	5.101 (*)
1975	13.063
1976	17.274
1977	24.187
1978	26.995
1979	29.172
1980	37.843
1981	47.111
1982	47.567
1983	46.197

(*) 18 Mayıs 1974 tarihli Af Yasası'nın etkisi.

Kaynaklar: 1937-1943 için İstatistik Yıllığı 1942-1943
1972-1974 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1980
1975-1981 için Türkiye İstatistik Yıllığı 1983
1982-1983 için Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü

Tablo: 3

1983'te Cezaevi Personeli Başına Düşen Hükümlü ve Tutuklu Sayısı

Personel	Personel Sayısı	Hükümlü Sayısı	Personel Başına Hükümlü ve Tutuklu Sayısı
Cezaevi müdür ve memurları	1 422	33.5	53.2
Gardiyan (Jandarma kuvvetleri hariç)	10 475	4.4	7.2
Öğretmen	104	444.2	727.4
Doktor	99	466.6	764.2
Diş Hekimi	38	1 215.7	1 990.9
Sosyal Hizmet Uzmanı	24	1 924.9	3 152.2
Psikolog	24	1 924.9	3 152.2

Kaynak: Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü

Tablo: 4

1983'te Cezaevlerinde Bulunan Hükümlü ve Tutuklular İçin Kişi Başına Yapılan Eğitim ve Kültür Harcamaları

	Fiili Harcama (Milyon TL)	Fiili Harcamanın Tahsisata Oranı (%)	Hükümlü Başına Yıllık Harcama (TL)	Hükümlü ve Tutuklu Başına Yıllık Harcama (TL)
Cezaevlerinde ders veren öğretmen ve din görevlilerine	64	80	1 385.37	845.97
Kitap, dergi vb.	16	40	346.34	211.49
Eğitim-öğretim ve spor araç-gereçleri, eğitici filmler	270	30	5 844.54	3 568.93

Kaynak: Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğü.

Aynı zamanda içerisindeki insanların disiplin, sağlık, bakım, can güvenliği içinde bulundurulacakları; kaçınılmaz özel gereksinmelerin ise devlet eliyle sağlanacağı yapılar, adı üzerinde "ev"lerdir.

Bu anlam ve nitelikler aranırken kimi eksiklik ve aksaklıkların giderilmesi ya da devletin ekonomik, eğitsel gücünün böyle bir amaca yöneltilmesi önem kazanmalıdır. Hükümlü ve tutukluların toplumdan gelip toplum içine dönecekleri sürekli olarak gözönünde bulundurulmalıdır.

Çağımızda, cezada öç alma, ödeşme yerine iyileştirme, suçu önleme ve kişiyi topluma kazandırma ilkeleri öne geçmiş; çalışmalar bu yönde geliştirilerek örneğin okuma yazma, sağlık, beslenme, görüşme, güncel ve kültürel bilgilere varma, bir gün ile bir hafta arasında izinli ayrılabilme, cezanın geceleri yerine getirilmesi, oturduğu yerde ceza çektirme, zararı ödeme, tretman (cezaevi sonrası normal yaşam), probation (cezaevi öncesi gözetimle erteleme), iş yerinde çalıştırma, iş bulma vb. olanağı sağlanmıştır..

Cezaevlerinin, alabildiğine azap çektiren, işkence uygulanan ya da bol deneyli, çok yetişkin suçlu yetiştiren, "haraç" alınan, kötü alışkanlıklar verilen yerler olmaktan çıkarılması gereği kabul edilmektedir. Öte yandan, cezaevlerinin sayısını çoğaltmaktan çok, cezaevlerine girenlerin sayısını azaltmanın toplumsal, yönetimsel çarelerini aramak gerekmektedir ●

Levent Şahverdi Arşivi

Af

Selahattin Keyman

Af, bazen sadece kesinleşmiş cezaları ortadan kaldıran, hafifleten veya değiştiren, bazen de kamu davasını düşüren ya da ceza mahkûmiyetini bütün sonuçları ile birlikte yok sayan bir kamu hukuku işlemidir. Hem genel hem de özel affı kapsayan bu tanımdan da anlaşılacağı üzere af, devletin ceza vermek ve cezayı yerine getirmek konusundaki yetkisini, yine kendisinin sınırlaması veya ortadan kaldırması anlamına gelir. Bu nedenle af, hukukun kesinliği ilkesi ile yakından ilgilidir. Diğer bir deyişle, affın, hukukun kesinliği ilkesine bizzat devlet tarafından getirilen bir istisna olduğu söylenebilir.

Hukukun kesinliği, hukuk düzeninin içerdiği normların istisnasız uygulanması anlamına gelir. Söz konusu ilke, hukukun düzenliliğini, belirliliğini sağlamak, toplumun üyesi bireylerde hukukun her zaman uygulanacağı yolunda bir inanç yaratmak suretiyle, toplumsal bir işlev yerine getirir. Kesinlik ilkesine sıkı sıkıya bağlı modern hukuk düzenlerinin, affı kabul ederek, zaman zaman bu kuraldan ayrılmalarının sosyolojik, siyasal, felsefi bir gerekçesi bulunmak gerekir. Nitekim af kurumunun temelinde de böyle sosyolojik, siyasal ve felsefi bir gerekçe yatar.

Affın Sosyolojik-Siyasal-Felsefi Gerekçesi

Bu konuyu iyi bir biçimde açıklayabilmek için genel afla özel affı birbirinden ayırmak gerekir. Genel af, tek kişi için çıkarılsa bile, belli bir tarihe kadar olan suçları ortadan kaldıran, yani artık o fiilden dolayı dava açılmasını önleyen, açılmış davanın düşmesi sonucunu doğuran ve kesinleşmiş bir mahkûmiyet varsa artık bunu yerine getirilmez kılan bir kurumdur. Diğer bir deyişle genel af, geçmişi unutturmaya yönelik bir işlemdir. Özel af ise, kesinleşmiş mahkûmiyeti tamamen kaldıran, hafifleten veya değiştiren bir kurumdur.

Bazen cezanın özel afla tamamen kalkmasına rağmen, affedilen kişi yine de hükümlü statüsünde kalır. Oysa genel afta, mahkûmiyet tamamen ortadan kalkar ve o kişi hiç suç işlememiş kimse durumunu kazanır.

Genel af, yüzyıllar boyunca, toplumsal barışmayı sağlayan araçlardan biri olarak kullanılmıştır. Belli bir tarihe kadar işlenmiş suçları bütün hukuki sonuçları ile ortadan kaldıran genel af, toplumların geçirdikleri siyasal krizlerden sonra başvurulan, yatıştırıcı etkileri bulunan bir kurumdur. Gerçekten de eski kavgaların üzerine bir örtü çeken genel af, geçmişin unutulup geleceğe yönelinmesini sağlamaktadır. Bu nedenle genel affın işlevi, siyasal karışıklıklardan sonra, toplumda yeniden barışmayı mümkün kılmaktır. Sonuç itibariyle genel af daha ziyade siyasal niteliktedir. Toplumda barış ve düzenin yeniden kurulmasına katkıda bulunan genel aflar yararlıdır. Zira genel af, haklı ve adil bir kamu düzeninin gerçekleşmesine hizmet ettiği ölçüde meşrudur.

Bütün bunlara bakarak, genel affın sadece siyasi suçlar için çıkartılması gerektiği söylenmiştir. Bununla beraber, söz konusu iddia çok geçerli sayılmaz. Bir kere, her şeyden önce siyasi suçun ne olduğu konusunda açık, basit, genel kabul gören ölçütler yoktur. Ayrıca, sadece siyasi suçları affetmek, her zaman için toplumsal barış ve düzeni kurmada yeterli olmayabilir. Gerçekten de, bazen içinde yaşanılan siyasal koşullar, bir kısım adi suçların işlenmesindeki başlıca nedeni oluşturabilir. Bu gibi durumlarda adi suçları affın dışında bırakmak, genel aftan umulan yararların elde edilme şansını sınırlayacaktır.

Sonuç itibariyle, kötüye kullanılmamak koşuluyla, genel af siyasal iktidarın elinde, yapıcı bir araç olarak kullanılabilir ve kullanılmalıdır.

Özel af ise, başlıca, cezaların şiddetini azaltmak, ıslah olmuş hükümlüyü daha fazla boş yere cezaevinde tutmamak, adli hataları onarmak gibi gerekçelere dayanır.

Affa Yetkili Organ

Gerek genel gerek özel af ilan etmek yetkisi, ilke olarak, yasama organına aittir (Anayasa, m. 87). Yasama organı, bunu bir kanunla yapar. Bununla beraber af yetkisinin iki sınırı vardır. Anayasa'nın 87. maddesine göre, yine Anayasa'nın 14. maddesindeki fiillerden dolayı hüküm giyenler hakkında af çıkartılamaz. Anayasa'nın 14. maddesi hükmüne göre bunlar, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliğini bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesi için fiiller işlemek, bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerindeki egemenliğini sağlamak, dil, ırk,

Levent Şahverdi Arşivi

din ve mezhep ayırımı yapmaktır. O halde bu gibi fiilleri işleyenlerin affedilmesi mümkün değildir.

Bununla beraber, durum bu kadar açık değildir. Zira ceza hukukunun temel ilkesi kanunilik (tipiklik)tir (Ceza Kanunu, m. 1, Anayasa, m. 38). Buna göre bir kimse, ancak kanunun objektif ve subjektif unsurlarını açıkca gösterdiği, kuşkuya yer bırakmayacak biçimde tanımladığı ve suç saydığı bir fiilden dolayı cezalandırılabilir. Oysa, Anayasa'nın içeriği aktarılan 124. maddesinde yazılı fiilerin unsurları belli değildir. Diğer bir deyişle bunların Ceza Kanunu'nun suç saydığı hangi fiilleri karşıladıkları açıkça gösterilmemiştir. Bu nedenle Anayasa'nın 14. maddesine bakarak, unsurları ve cezaları Ceza Kanunu'nda gösterilmiş bulunan hangi suçların af yetkisinin dışında kaldığını söylemek mümkün değildir.

Af yetkisinin sınırlarından bir diğerine de Anayasa'nın 169. maddesinde raslamaktayız. Bu hükme göre, münhasıran orman suçları için genel veya özel af çıkartılamaz; ormanları yakmak, yok etmek, daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz.

Nihayet Cumhurbaşkanı da hastalık, sakatlık ve kocama nedenleriyle bir hükümlü hakkında özel af çıkartabilir (Anayasa, m. 104).

Affın Çeşitleri - Özellikleri

Af, her şeyden önce genel veya özel olmak üzere ikiye ayrılır. Genel afla özel af, etkileri ve hukuki sonuçları bakımından birbirinden ayrılırlar.

Genel affa tâbi fiiller hakkında, daha önce başlatılmamışsa, artık kamu davası açılamaz. Böyle bir fiil hakkında dava açılmış ise, düşme kararı verilir. Genel af mahkûmiyet hükmünden sonra çıkmış ise mahkûmiyet bütün cezai sonuçlar ile ortadan kalkar. Nihayet, cezanın yerine getirilmesi sırasında çıkan genel af, infaza son verir (TCK, m. 97). Özel af ise, cezayı kaldırır, hafifletir veya değiştirir. Mahkûmiyet ve buna bağlı ehliyetsizlikler, özel affa rağmen devam eder (TCK, m. 98). Bu nedenle, özel aftan sonra dava açılabilir, açılmış davalara devam edilebilir. Özel affın hükümleri, kesin hükümden sonra uygulanır.

Hiçbir ayırım yapmaksızın bütün suç ve suçluları kapsayan genel affa "mutlak genel af" denir. Hiçbir sınırlama olmaksızın belli bir veya birkaç kategori su-

MAHKÛMLARIN UMUDU, AF: Af, devletin ceza vermek ve cezayı yerine getirmek yolundaki yetkisini, yine kendisinin sınırlaması veya ortadan kaldırması anlamına gelir. Cumhuriyetin ilanından bu yana mahkûmlar, hükümet değişikliklerinde ya da çeşitli vesilelerle ilan edilecek affları beklediler. Çoğunca bu umutları gerçekleşti. 1929 affından sonra Sultanahmet Cezaevi'ndeki mahkûmlar özgürlüklerine kavuşuyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

DEMOKRAT PARTİLİLER İÇİN AF: 27 Mayıs 1960 Harekâtından sonra Yassıada'da kurulan Yüksek Adalet Divanı, Demokrat Parti iktidarı ileri gelenlerini çeşitli cezalara çarptırmıştı. Bunlar için ilk olarak 16 Ekim 1962 tarihli kısmî af yasası çıkarıldı ve çoğu Kayseri Cezaevi'nde bulunan eski DP'lilerden 57'si dışındakiler tahliye edildi. 1966 yılında Celal Bayar için dönemin cumhurbaşkanı tarafından özel af çıkarılacak; 5 Kasım 1969 tarihli yasa da eski DP'li hükümlüler için siyasî af getirecekti.

çu affedenler mutlak genel aflardır. Nihayet yasa koyucunun affa lâyık görmediği bazı kimseleri hariç bırakan aflar da "kısmi genel af" adını alır. "Özel af" ise cezayı kaldıran, hafifleten veya değiştiren olmak üzere üç türlüdür.

Afla ilgili iki önemli ilke, *mecburilik* ve *geri alınmazlık*tır. Mecburilik, affedilenin bunu reddetme yetkisi olmamasını ifade eder. Geri alınmazlık ise, devletin bir kere affettikten sonra bundan vazgeçip, aynı fiilden dolayı yeniden cezalandıramaması anlamına gelir. Genel affın mecburiliği ilkesi, affın kamu yararına olmasından ileri gelir. Bununla beraber af suçsuzluğu kanıtlama imkânını ortadan kaldırdırdığından, mecburilik ilkesinin zaman zaman yumuşatıldığı görülmektedir. Gerçekten de bazı genel af kanunları, sanığa affı reddedip, davanın devamını istemek yetkisini vermektedirler. Ancak, dava sonucunda mahkûmiyet kararı verilirse ceza yerine getirilemez. Yani hükümlünün bu durumda da affı reddedip cezanın yerine getirilmesini isteme yetkisi yoktur. Aynı şekilde henüz hakkında kamu davası açılmamış kişi de, ge-

Cumhuriyet Döneminde Çıkarılan Aflar

26 Aralık 1923: Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla genel af yasası.
16 Nisan 1924: Savaşta her nasılsa düşmana yardımcı olanları kapsamına alan genel af yasası (Yüzellilikler kapsam dışında bırakıldı).
13 Eylül 1925: İstiklal Mahkemeleri'nin mahkûm ettiği gazetecilere özel af (Cumhurbaşkanı Atatürk tarafından).
1929: Genel af yasası.
26 Ekim 1933: Cumhuriyetin onuncu yılı nedeniyle genel af yasası.
29 Haziran 1938: Cumhuriyetin on beşinci yılı nedeniyle, 28 Mayıs 1927'de Türk vatandaşlığından çıkarılmış olan Yüzellilikler için af yasası.
14 Temmuz 1950: Genel af yasası.
27 Mayıs 1960: Demokrat Parti iktidarınca tutuklanmış ve mahkûm edilmiş subay ve öğrencilerin serbest bırakılmasına ilişkin Milli Birlik Komitesi tebliği.
27 Mayıs 1960: Demokrat Parti döneminde Anayasa'ya aykırı yasalarla tutuklanan ve mahkûm edilen basın mensuplarının serbest bırakılmasına ilişkin Milli Birlik Komitesi tebliği.
18 Kasım 1960: Genel af yasası (15 bin kişi yararlandı).
10 Mayıs 1962: Talât Aydemir liderliğinde 22 Şubat ayaklanmasına katılanlar için af yasası.
16 Ekim 1962: Hükümlü DP'lilerin cezalarını dörder yıl indiren kısmî af yasası (bu aftan sonra cezaevinde 57 DP'li kaldı).
7 Temmuz 1966: Eski DP Genel Başkanı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar için özel af (Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay tarafından).
3 Ağustos 1966: Dar kapsamlı kısmî af yasası.
19 Temmuz 1967: 3 Ağustos 1966 tarihli kısmî af yasasının kapsamını genişleten yasa.
5 Kasım 1969: Eski DP'li hükümlüler için siyasi af yasası (Türkiye İşçi Partisi'nin başvurusu üzerine, 17 Haziran 1970'te Anayasa Mahkemesi'nce şekil yönünden iptal edildi).
18 Mayıs 1974: Genel af yasası (kapsam dışı bırakılan 4 bin siyasi hükümlü ve tutukluyla bazı kaçakçılık hükümlüleri de Anayasa Mahkemesi'nin 2 Temmuz 1974 tarihli kararıyla aftan yararlandılar).

Levent Şahverdi Arşivi

TARTIŞILAN AF: Kimi siyasî mahkûmlar 1974 yılında çıkarılan genel af yasası kapsamı dışında tutuldularsa da, Anayasa Mahkemesi bu kimselerin de aftan yararlanmaları gerektiğine karar verdi. Sonraki yıllarda 1974 affı, Cumhuriyet döneminin siyasî polemiklere konu olan bir sorunu haline geldi. Bu nedenle 1982 Anayasası'na belirli suçlardan mahkûm edilenlerin affedilemeyeceklerine ilişkin bir hüküm konuldu.

nel affı reddedip, dava açılmasını isteyemez. Çünkü bu ihtimalde şahıs hakkında suçluluk şüphesi doğmamıştır; o kişinin aftan yararlanmasında kişisel bir zarar yoktur. Ceza Kanunu'nda bu konuda hüküm yoktur. Bu nedenle, bizim hukukumuzda kural, genel affın mecburiliğidir. Ancak 113 sayılı Af Kanunu (m. 1/A), yukarıdaki sınırları içinde, genel affı reddetme yetkisini kabul etmiştir.

Özel af açısından bu konuda tartışma yoktur. Genellikle özel affı reddetme yetkisi tanınmamaktadır. Bizde herhangi bir kanun, özel affı red yetkisini vermemiştir. Affın geri alınmazlığı, gerek genel gerek özel af açısından önemli bir ilkedir. Ancak bu ilkenin de istisnasız olarak uygulandığı söylenemez. Zira bazı af kanunları, aftan yararlanmayı olumsuz bir şarta bağlamaktadırlar. Örneğin, aftan sonra belli süre içinde yeniden suç işlememek gibi. Affedilen, o süre içinde yeniden suç işlerse affedilen cezası da çektirilmekte, böylece af dolaylı biçimde geri alınmış olmaktadır. Bizde, 5677 sayılı Af Kanunu böyle bir hüküm içermektedir (m. 3).

Nihayet af *şartlı* ve *şartsız* olmak üzere ikiye ayrılır. Şartsız afta, aftan yararlanmak için herhangi bir yükümlülüğü yerine getirmek söz konusu değildir. Şartlı afta ise, aftan yararlanmak bir yükümlülüğün yerine getirilmesine bağlıdır. Bu şart-yükümlülük olumlu veya olumsuz olabilir. Aftan yararlanmanın, örneğin mağdurun zararının tazmini şartına bağlanması olumlu şarttır. Aftan yararlanmanın, belli sürede yeniden suç işlememek gibi bir olumsuz şarta bağlanması, ikinci grup şartlı affı ifade eder. Ancak bunun, dolaylı olarak, affın geri alınması sonucunu doğuracağı da açıktır.

Affın Sonuçları

Affın sonuçlarını da genel ve özel af ayırımına göre açıklamak gerekir. Kamu davasının açılmasından önce çıkan genel af, dava açılmasını engeller; dava açılmış ise durur. Genel af, kesin hükümden sonra müdahale etmiş ise, ceza yerine getirilmez; mahkûmiyet bütün hukuki sonuçları ile ortadan kalkar. Yani fail, hiç suç işlememiş kimsenin hukuki durumunu kazanır. Bu nedenle tecil ehliyeti geri döner. Fail daha sonra yeniden suç işleyecek olursa bunun cezası tekerrür hükümlerine göre artırılamaz. Genel af, ayrıca, ceza mahkûmiyetinin sonucu olan kısıtlılıkları da kaldırır. Örneğin, bir ceza mahkûmiyetinin sonucu olan kamu hizmetlerinden kısıtlılık, genel afla birlikte kaybolur. Genel aftan yararlanan kimse artık yeniden memur olma yeteneğini kazanır. Ama bu, o kişinin otomatik olarak eski görevine dönmesi sonucunu doğurmaz; sadece bundan sonra yeniden memur olarak işe alınma yeteneğini yaratır.

Bütün bunlara karşılık, genel af, disiplin cezalarını etkilemez; bunları kaldırmaz. Bunun nedeni, disiplin hukukunun ceza hukukundan bağımsız olması, ikisi arasında amaç farklılığı bulunması ve af kanunun maddi olgu sıfatıyla suçu oluşturan fiili ortadan kaldırmamasıdır. Ancak, genel af kanununda açıkça kabul edilmiş ise, disiplin cezaları da affedilmiş sayılır. Bizde 113, 134 ve 218 sayılı Af Kanunları taksirli suçlardan dolayı verilen disiplin cezalarının genel affa tâbi olacağını belirlemiştir. Nihayet, genel affın fiili etkilememesi nedeniyle, suç dolayısıyla ortaya çıkan zararlara karşı tazminat davası açılabilir. Ceza Kanunu'nda da bu konuda açıklık vardır (TCK, m. 110).

Buna karşılık özel af kamu davasını, mahkûmiyeti ve bunun hukuki sonuçlarını ortadan kaldırmaz. Özel af sadece cezanın yerine getirilmesine ilişkin sonuçları doğurur; yani ceza tamamen kaldırılır, hafifletilir veya değiştirilir. Özel af, bunun gibi, disiplin cezaları ile tazminat hakkını da etkilemez ●

Levent Şahverdi Arşivi

İstiklâl Mahkemeleri

Mete Tunçay

Kurtuluş Savaşında

23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi açılıp işgalci düşman kuvvetlerine karşı Kurtuluş Savaşı örgütlenmeye başlandığı zaman, üstesinden gelinmesi gereken en önemli sorunlardan biri, "asker kaçakları" idi. Bu, aslında, Birinci Dünya Savaşı yıllarından süregelen bir alışkanlıktı. 1918'de Osmanlı ordusunun üç yüz bin kaçağı vardı. Üstelik, Mondros Mütarekesi'ni izleyen genel terhis uygulaması, Kâzım Karabekir Paşa'nın komutasındaki Doğu Cephesi (15. Kolordu bölgesi) dışında, nizami ordu birliklerinde asker bulundurmayı çok güçleştirmişti. İstanbul'daki padişah hükümetinin TBMM hareketine karşı çıkması da, Meclis'in denetimindeki ordulara asker alınmasını büsbütün zorlaştırmaktaydı. Kuva-yı Milliye döneminde çetelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak için başvurdukları adam toplama yöntemleri, ülkede ayrıca yaygın huzursuzluk ve yakınmalar yaratıyordu. TBMM, Hiyanet-i Vataniye Kanunu'nu çıkararak meşruluğunu güvenceleme kararıyla Padişah hükümetinin olumsuz etkisini ortadan kaldırmaya çalışmıştı. Divan-ı harpler tarafından bozguncu ve kaçaklara uygulanan 1914 tarihli Hiyanet-i Harbiye Kanunu'nun hükümleri yetersiz kalıyordu. Bu koşullar altında TBMM, 11 Eylül 1920'de kabul ettiği 21 sayılı Firariler Hakkında Kanun'la yeni bir olağanüstü yargı mekanizması kurmuştur. Bu mekanizma, üyeleri Meclis'in kendi içinden seçeceği üç kişiden meydana gelen (sonradan bir de yedek üye seçilmesi öngörülecektir) ve kararları kesin olan (istinafı-temyizi bulunmayan) İstiklâl Mahkemeleri'dir.

İstiklâl Mahkemeleri, Fransa'da 1793 yılında oluşturulan Devrim Mahkemeleri örneğine göre kurulmuşlardır. Yalnız, Fransız Devrim Mahkemelerinde bir de jüri varken, bizimkilerde yoktur; bizde yargıçların milletvekili olmaları şartken, Fransa'da böyle bir koşul aranmamıştır. Her iki ülkedeki uygulamada da, olağan kanıtlama yöntemleri yerine "vicdanî kanaat"a dayanarak hüküm veren ve genellikle savunma avukatı tutulmasını kabul etmeyen bu mahkemelerin kararlarına karşı daha üst bir düzeyde itiraz imkânı bulunmamaktadır. Jean-Jacques Rousseau'nun kuvvetler birliği kuramı uyarınca, Fransız örneğindeki gibi, TBMM de bu mahkemeleri kurmakla yasama ve yürütme işlevlerinin yanı sıra yargı işlevini de doğrudan doğruya yerine getirebildiğini ortaya koymuştur.

Birinci Dönem: Firariler Hakkında Kanun'un çıktığı 1920 Eylül ayı içinde, TBMM'de uzun tartışmalardan sonra Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili Miralay İsmet Beyin (İnönü) teklifi uyarınca yedi İstiklâl Mahkemesi oluşturulmuş (çok geçmeden sekizincisi de kurulacaktır) ve kanuna eklenen bir maddeyle bu mahkemelerin kovuşturacakları konuların kapsamı genişletilmiştir. Böylelikle, İstiklâl Mahkemeleri yalnız asker kaçaklığı değil, hıyanet-i vataniye, herhangi bir yoldan memleketin maddi ve manevi gücünü azaltma, askeri ve siyasi casusluk suçlarına da bakıp cezalarını yerine getirmekle görevlendirilmişlerdir.

Bu ilk İstiklâl Mahkemelerinin üyeleri şunlardır:

• *Ankara İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Cebelibereket) İhsan (Eryavuz, 1877-1947)
Aza (Antep) Kılıç Ali (Kılıç, 1889-1971)
Aza (Elaziz) Hüseyin (Gökçelik, 1867-1933)
Aza (Kütahya) Cevdet (İzrap/Barlas, 1891-1960)

• *Eskişehir İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Denizli) Yusuf (Başkaya, 1879-1945)
Aza (Antalya) Rasih (Kaplan, 1883-1952)
Aza (Bursa) Muhittin Baha (Pars, 1885-1954)
Aza (Kütahya) Haydar (?, 1878-?)

• *Konya İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Bursa) Osman Nuri (Özpay, 1878-?)
Aza (Çankırı) Tevfik (Durlanık, 1871-1944)
Aza (Isparta) Hacı Tahir (Kucur, 1885-1960)

• *Isparta İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Biga) Hamit (Karaosmanoğlu, 1886-1961)
Aza (Biga) Hamdi (Dumrul, 1879-1947).
Aza (Eskişehir) Hüsrev Sami (Kızıldoğan, 1884-1942)
Aza (Maraş) Tahsin (Hüdaioğlu, 1874-?)

• *Sivas İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Canik) Emin (Gevelioğlu, 1889-1934)
Aza (Bursa) Necati (Kurtuluş, 1882-1956)
Aza (Saruhan) Mustafa Necati (ailesi Uğural soyadını almıştır, 1892-1929)
Aza (Dersim) Mustafa Zeki (Saltuk, 1881-1969)

Levent Şahverdi Arşivi

• *Kastamonu İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Mardin) Necip (Güven, 1876-1960)
Aza (Saruhan) Refik Şevket (İnce, 1885-1955)
Aza (Kozan) Dr. Fikret (Onuralp, 1887-1946)
Aza (Bitlis) Yusuf Ziya (1882-1925 idam)

• *Pozantı İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Kastamonu) Abdülkadir Kemalî (Öğütçü, 1889-?)
Aza (Bayezıt) Atıf (Bayezıt, 1882-?)
Aza (İçel) Şevki (Göklevent, 1886-1955)
Aza (Ergani) Sırrı (Özata, 1887-1936)

• *Diyarbekir İstiklâl Mahkemesi:*
(Kimin reis, kimin aza seçildiği bulunamamıştır):
(Malatya) Sıtkı (Gür, 1874-1952)
(Bursa) Şeyh Servet (Akdağ, 1880-1962)
(Çorum) Sıddık (Mumcu, 1881-1943)

Bu mahkemeler hemen yayımladıkları ortak bir bildiride, getirdiği özel yargılama mekanizması dolayısıyla İstiklâl Mahkemeleri Kanunu diye anılmaya başlayan Firariler Hakkında Kanun'un başlıca maddelerini aktardıktan sonra, halka şöyle seslenmişlerdir:

"Kardeşler!

İşte bizler bu kanunu tatbik için bu mıntıkaya geldik. Şimdi de bu cihetleri biraz daha izah edelim: İstiklâl Mahkemeleri zirde münderic mevaddı takip ve muhakeme edeceklerdir.

1- Milletle hilâfet makamını düşmanlar elinde esir bırakan muahedenameyi kabul ve tervic edenlerle bu gibilere uyanlar,

2- Gerek gönüllü ve gerek muvazzaf olsun askerliğe dahil olan bilcümle efrad ve zabitandan firar edenler.

3- Ahali ve efrad ve zabitandan firara sebebiyet verenler, yani askerin kaçmasını kolaylaştıracak bir surette söz söyleyen, yazı yazan, iltimas eden veya rüşvet alan vesair her türlü harekâtta bulunanlar.

4- Firarileri derdest ve sevkte tekâsül ve iltimas gösteren bilumum mülki ve askerî jandarma memurin ve efrad ve zabitanı.

5- Firarî efrad ve zabitanı saklayanlar, besleyenler, elbise verip giydirenler.

6- Büyük Millet Meclisi'nin ve Meclis dolayısıyle millet hakimiyetinin düşmanlarını takdir veya onları ister yollu teşvikat ve ifsadatta bulunanlar.

7- Memlekette yekdiğeri aleyhine nifak çıkararak devlet ve milletin işini bozanlar, kuvvetini azaltanlar.

8- Milletin zihnini yalan, yanlış havadisle çelenler.

9- Büyük Millet Meclisi'nin haberi olmaksızın millet namına düşmanlarla görüşenler.

10- Düşmanlarımıza milletimizin ahvali hakkında her ne suretle olursa olsun malûmat verenler.

Bunlardan maada herkes bilmelidir ki;

A- İstiklâl Mahkemeleri nokta-i nazarında bütün efrad-ı millet, her ne rütbe ve derecede memuriyet ve meslekte bulunursa bulunsun müsavidir.

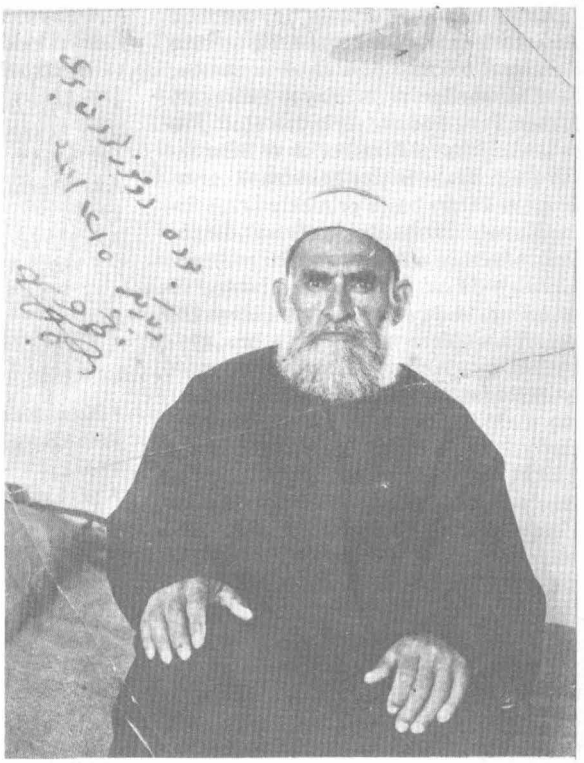
B- İstiklâl Mahkemeleri'nin kararı katidir. Verilir verilmez derhal icra olunur.

C- İstiklâl Mahkemeleri'nin verdiği emirleri yapmayanlar bu mahkemeler tarafından derhal taht-ı muhakemeye alınır. Ve azl, tard, haps, nefy, kal'ebendlik, kürek ve icabında idam cezalarına mahkûm edilir.

D- İstiklâl Mahkemeleri seyyardır. Lüzum gördüğünde kazaları, nahiyeleri, köyleri dolaşarak muhakemesini yapar ve icra eder. Hûlâsa İstiklâl Mahkemeleri vatanı bugünkü ağlatıcı vaziyetten kurtarıp evvelki şerefli mevkiine çıkarmak için elini vicdanının üzerine koyarak Allah'ın inayetine sığınır, vatan hainleri hakkında ceza verir ve vatan ve millet istiklâli kaygusundan başka bir şeyi düşünmez, yalnız Allah'dan korkar, içtihadında fevkalâde müstakil bir hey'ettir.

Vatandaşlar! Size son bir def'a daha ilân ediyoruz, işbu beyannamenin tebliğinden itibaren on gün zarfında hemen askerliğinize koşunuz, mücahede kuvvetimizi zaafa uğratacak yolsuzluklardan, tecavüzlerden ictinap ediniz, boşboğazların sözlerine inanmayınız, sizi fesada sevk edenlere uymayınız, vatanî vazifelerinizi takdir ediniz ve daima biliniz ki başınızda vatanı ve sizi düşünen Büyük Millet Meclisi ve o Meclisin maksadını temine çalışan İstiklâl Mahkemeleri vardır."

Kurtuluş Savaşı döneminde üç kere kurulan İstiklâl Mahkemeleri, gerek bu ilk oluşumlarında gerekse bundan sonrakilerde, doğal olarak, en çok asker kaçaklarıyla uğraşmışlardır. Yakaladıklarını idam etmişler veya dayak attırıp tekerrürü halinde derhal idam şartıyla cepheye yollamışlar; yakalayamadıkları hakkında ise evlerini yıktırma, yerlerine en yakın aile efradını askere alma, ailesi yoksa köy veya mahallesi halkına ağır para cezaları yükleme, yardım edenlere ya da ihbar etmeyenlere çeşitli cezalar verme gibi yollara başvurmuşlardır.

ŞEYH SAİT ABDÜLKADİR: Şark İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait Ayaklanması'na fiilen katılanlarla bu ayaklanmayı doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak kışkırttıkları iddia edilenlerin davalarına baktı. Şeyh Sait ve 47 kişi Şark İstiklâl Mahkemesi tarafından idama mahkûm edildiler. Karar, Diyarbakır'da 29 Haziran 1925'te yerine getirildi. Duruşma sırasında özellikle Şeyh Sait Abdülkadir'in eylemleri üzerinde duruldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Asker kaçakları dışında da, özellikle Ankara İstiklâl Mahkemesi, ilginç bazı davalara bakmıştır. Bunlar arasında, Sevr Muahedesi'ni imzalayan Sadrazam Damat Ferit Paşa ve Âyândan Hadi Paşa'lar ile Filozof Rıza Tevfik ve Bern Sefiri Reşat Halis Beyler hakkındaki gıyabi idam kararı başta gelmektedir. Ayrıca, Kuva-yı İnzibatiye'den tutsak düşenlerle Askeri Nigehban Cemiyeti mensuplarından da ele geçenler yargılanmış ve çeşitli cezalara çarptırılmıştır. Çerkes Ethem Yunanlılara sığındıktan sonra, ağabeyleri ve adamlarıyla birlikte, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nce yine gıyaben idama mahkûm edilmiştir. Aynı kararda, sanki onlar da Ethem'le işbirliği halinde "taklib-i hükümet teşebbüsü"nde bulunmuşlar gibi, Türkiye Halk İştirakiyûn Fırkası yöneticileri için de ağır hapis cezaları verilmiştir. Ankara İstiklâl Mahkemesi, İngilizler hesabına casusluk etmek için kendisine Hint Hilafet Komitesi murahhası süsü vererek Ankara'ya gelen Mustafa Sagîr'i de asmıştır. Bunlardan başka, bütün İstiklâl Mahkemelerinde birçok yolsuzluk ve soygunculuk davaları görülmüş, asker aileleri aleyhine işlenen suçlar şiddetle kovuşturulmuştur. Bu arada Konya'da çıkan Delibaş İsyanı bastırılınca, divan-ı harpler yedi yüzü aşkın idam kararı vermişlerdir. Bu şehire gönderilen İstiklâl Mahkemesi de ayaklanmayı kışkırtanları çeşitli cezalara mahkûm etmiştir.

İkinci Dönem: İlk İstiklâl Mahkemelerinin kurulması, TBMM'de ancak uzun tartışma ve tereddütlerden sonra mümkün olabilmişti. Başlıca bu nedenledir ki, dört aylık bir çalışma sonucunda asker kaçaklığının önü alınınca, Ankara'dakinin dışında kalan yedi İstiklâl Mahkemesi (Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra ve Londra Konferansı'nın arifesinde) 17 Şubat 1921'de "şimdilik" kaydıyla kaldırılmıştır. Fakat, aradan birkaç ay geçince, özellikle Kütahya-Eskişehir muharebelerindeki yenilgimiz üzerine, iç ayaklanmaların sorumlularını yargılamak için, Sakarya Meydan Savaşı öncesinde, 24 Temmuz 1921'de yeniden üç İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. İki hafta sonra, TBMM'nin Mustafa Kemal Paşa'ya kendi adına diktatörlük yetkileri veren Başkumandanlık Kanunu'nu kabul etmesiyle İstiklâl Mahkemeleri doğrudan doğruya ona bağlanmışlardır.

Bu ikinci dizi İstiklâl Mahkemelerinin üyeleri şunlardır:

• *Ankara İstiklâl Mahkemesi:*
Esasen kaldırılmadığından aynı üyelerle çalışmaktadır.

• *Konya İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Karasi) Hâcim Muhittin (Çarıklı, 1881-1965).
Aza (Bursa) Muhittin Baha (Pars, 1885-1954).
Aza (Urfa) Ali Saip (Ursavaş, 1887-1939) 9.1.1922'de istifa.
Aza (Denizli) Yusuf (Başkaya, 1879-1945).
Aza (İçel) Ali Rıza (Ataışık, 1865-1942) Başkumandanın emriyle.

• *Kastamonu İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Saruhan) Mustafa Necati (1892-1929).
Aza (Çankırı) Neşet (Akkor, 1889-1964).
Aza (Canik) Hamdi (Yalman, 1877-1959)
Aza (İzmir) Mahmut Esat (Bozkurt, 1892-1943) 15.8.1921'de istifa.
Aza (Trabzon) Hamdi (Ülkümen, 1888-1969) Başkumandanın emriyle.

• *Samsun İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Canik) Emin (Gevelioğlu, 1889-1934).
Aza (Bursa) Necati (Kurtuluş, 1882-1956).
Aza (Burdur) Veli (Saltıkgil, 1880-1935).
Aza (Sinop) Şevket (Peker, 1880-1936).
Aza (Yozgat) Bahri (Tatlıoğlu, 1880-1957) Başkumandanın emriyle.

• *Yozgat İstiklâl Mahkemesi:*
Başkumandanın emriyle 8 Eylül 1921'de kurulmuştur.
Reis (Konya) Refik (Koraltan, 1889-1974).
Aza (Menteşe) Ethem Fehmi (Aslanlı, 1867-1947) istifa.
Aza (Lâzistan) Ziya Hurşit (1890-1926 idam).
Aza (Hakkâri) Mazhar Müfit (Kansu, 1873-1948).
Aza (Mardin) Necip (Güven, 1876-1960) Başkumandanın emriyle.

İstiklâl Mahkemeleri 1 Ağustos 1922'ye değin süren bu ikinci dönemlerinde, asker kaçaklarını kovuşturma ve âsileri cezalandırmalarının yanı sıra, Başkumandanın Tekâlif-i Milliye emirlerinin süratle yerine getirilmelerini sağlamışlardır. Bu arada, Samsun İstiklâl Mahkemesi de Merkez Ordusu Komutanı (Sakallı) Nurettin Paşa ile işbirliği yaparak, Pontusçu olduklarından kuşkulanılan Orta Anadolu Rumlarını tenkil etmiştir.

Büyük Taarruz öncesinde, TBMM, Firariler Hakkında Kanun ve tâdillerini yürürlükten kaldırarak İstiklâl Mehakimi Kanunu'nu yeniden düzenlemiştir. 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılı bu yasada hem mahkemelerin kurulması Meclis'in mutlak ekseriyetine bırakılıyor, hem de şimdiye kadar hayli belirsiz olan yetkileri bir ölçüde belirleniyordu. Ayrıca, heyetlere yine milletvekilleri arasından seçilecek birer müddeiumumi ekleniyordu. Bu değişikliklerin asıl anlamı, Mustafa Kemal Paşa'nın giderek artan gücünü frenleme isteği olmalıdır. Çünkü ertesi gün mevcut mahkemeler kaldırıldıktan sonra, üçüncü bir dizi mahkeme kurmak gerektiğinde, bunları, Başkumandanlık yetkileri devam eden Mustafa Kemal Paşa re'sen kuramamış, Mecliste -çoğu da sonuçsuz kalan- oylama turlarına başvurulmuştur.

KILIÇ ALİ (1888-1971), asker ve siyaset adamı. Binbaşı rütbesiyle Birinci Dünya Savaşı'na katıldı. Kurtuluş Savaşı sırasında Maraş, Antep ve Urfa'da bulunan Fransız kuvvetlerine karşı direnişleri yönetti. 1920-1938 arasında Antep milletvekilliği yaptı. Uzun yıllar İstiklâl Mahkemeleri'nde üyelik yapan Kılıç Ali (Ali Kılıç), Ali Çetinkaya ile birlikte bu mahkemelerin simgesi haline geldi.

Üçüncü Dönem: Yeni yasadan sonra ilk kurulan İstiklâl Mahkemesi, Amasya İstiklâl Mahkemesi olmuştur. Mustafa Necati'nin reis, Osman Nuri'nin müddeiumumi seçildiği bu mahkemenin azaları da Hamdi ve Hakkı Beylerdir. Amasya İs-

Levent Şahverdi Arşivi

ARDAHAN MİLLETVEKİLİ HİLMİ: 1929 Haziranı'nda İzmir'de Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e karşı düzenlenen suikast girişimiyle ilgili davanın Ankara safhasında, "Kara Çete" diye anılan eski Maliye Nâzırı Cavit Bey ve arkadaşları yargılandılar. Suikastla doğrudan bir ilişkileri kanıtlanmadığı halde idam edilenler arasında Ardahan Milletvekili Hilmi de vardı.

tiklâl Mahkemesi, 1922 Ağustosu ortalarından itibaren bir ay kadar çalışmıştır.

Büyük Zaferin ertesinde, düşmanla işbirliği edenleri yargılamak için, kurtarılmış (müstahlâsa) bölgelerde İstiklâl Mahkemeleri kurulmak istenmişse de (hükümet ilk olarak İzmir, Bursa ve Eskişehir'i önermiştir) bu kurullar oluşturulamamıştır. Ancak 22 Ocak 1923'te güneydoğu bölgesinde faaliyet gösterecek olan Elcezire İstiklâl Mahkemesi'nin kurulması karar altına alınmıştır. ("Ada" anlamına gelen "Elcezire" sözcüğü ile; Fırat-Dicle arasında kalan topraklar kastedilirdi.) Hâcim Muhittin'in reis, Halil İbrahim'in müddeiumumi, Yâsin Bey'in aza olduğu bu mahkeme, 9 Mart 1923'ten 11 Mayıs'a kadar iki ay çalışmıştır.

Cumhuriyet'ten önce, Kurtuluş Savaşı sırasında işleyen İstiklâl Mahkemeleri hakkında şu genel gözlem yapılmalıdır. Bu kurulların çoğu kere acımasız davrandıkları doğru olmakla birlikte, onlar oluşturulmadan önce, gerek Kuva-yı Tedibiye (yola getirme birlikleri), gerek nizami divan-ı harpler, gerekse tek başlarına komutanlar öylesine sert hareket etmişlerdir ki, İstiklâl Mahkemeleriyle - biçimsel kalmış olsa bile- sanıklar için bir yargılanma imkânının getirilmesi, önemli bir düzeltim olmuştur. Fakat öteki yollardan yapılan kovuşturmalar da, kamuoyunca İstiklâl Mahkemelerine maledilmiştir. Gerçekte, İstiklâl Mahkemeleri'nin Kurtuluş Savaşı sırasında astıkları adam sayısı binden biraz fazladır; diğer yollardansa, bunun en az on katı idam icra edilmiştir ve cephede düşmanla çarpışırken şehit olanların sayısı bile o kadar tutmamaktadır.

Cumhuriyetin İlanından Sonra

Cumhuriyet döneminin (İkinci TBMM) ilk İstiklâl Mahkemesi, 8 Aralık 1923'te İstanbul ve havalisi için kurulmuştur. Bu karar, kurtarılmış bölgeler için İstiklâl Mahkemeleri kurma tasarısının bir uzantısı sayılabilir; ama asıl amacı, işbirlikçileri cezalandırmak değil, Halifeliği destekleyen İstanbul basınına gözdağı vermektir:

Reis (Cebelibereket) İhsan (Eryavuz, 1877-1947).
Müddeiumumi (Saruhan) Vasıf (Çınar, 1892-1935).
Aza (Konya) Refik (Koraltan, 1889-1974).
Aza (Hakkâri) Asaf (Doras, 1883-1946).
Aza (Kütahya) Cevdet (İzrap/Barlas, 1891-1960).

Basına Karşı: İki aydan kısa süren ömrü boyunca, bu mahkeme baktığı başlıca iki davadan ilkinde, Ağa Han ile Emir Ali'nin başvekile yazdıkları mektubu yayımlayan gazetecileri beraat ettirmiş, ikincisiyse *Tanin* gazetesinde Halifeye hitaben bir açık mektubu çıkan Baro Reisi Lütfi Fikri Bey'i beş yıl küreğe mahkûm etmiştir. Mahkeme reisi, bu son karara katılmamış ve Lütfi Fikri Bey'in affı için çalışacağını söylemiştir. Gerçekten, İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nin 1924 Şubat ayı başlarında kaldırılmasından bir hafta sonra, söz konusu af gerçekleşmiştir.

Takrir-i Sükûn: İstiklâl Mahkemeleri, asıl, Cumhuriyet döneminde ikinci kez, Şeyh Sait Ayaklanması dolayısıyla çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanılarak, aynı gün (117 sayılı) Heyet-i Umumiye Kararı'yla kurulmuştur. Böylelikle oluşturulan iki mahkemeden biri (vereceği idam kararları Meclis'ce onaylanmak gerekmeden yerine getirilmek üzere) isyan mıntıkasında; Ankara İstiklâl Mahkemesi adını taşıyan (ve idam kararları önce Meclis'ce onaylanması gereken) diğeri de, Türkiye'nin sıkıyönetim ilan edilmeyen geri kalan her yerinde gezici olarak çalışacaktır (Ancak, bir buçuk ay sonra Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne de onaysız idam yetkisi tanınmıştır.)

• *İsyan Mıntıkası İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Denizli) Mazhar Müfit (Kansu, 1873-1948), sonra.
(Giresun) Hâcim Muhittin (Çarıklı, 1881-1965), daha sonra.
(Urfa) Ali Saip (Ursavaş, 1887-1939).
Müddeiumumi (Karesi) Süreyya (Örgeevren, 1888-1969).
Aza (Kırşehir) Lütfi Müfit (Özdeş, 1874-1940).
(Ali Saip riyasete geçince onun yerine seçilen) Aza (Kocaeli) İbrahim (Tolon, 1880-1956).
Yedek Aza (Bozok) Avni Doğan (1892-1965).

• *Ankara İstiklâl Mahkemesi:*
Reis (Afyon) Ali (Çetinkaya, 1879-1949).
Müddeiumumi (Denizli) Necip Ali (Küçüka, 1892-1941).
Aza (Rize) Ali (Zırh, 1888-1951).
Aza (Gaziantep) Kılıç Ali (1889-1971).
Yedek Aza (Aydın) Dr. Reşit Galip (1893-1934).

Çeşitli uzatmalar sonucunda iki yıl süreyle görev yapan bu mahkemelerin çalışmaları şöyle özetlenebilir:

Şark İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait Ayaklanması'na fiilen katılanlarla bu ayaklanmayı doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak kışkırttıkları iddia edilenlerin davalarına bakmıştır. Silahlı harekâta girenlerin büyük bir bölümü, zaten bu mahkeme Diyarbakır'a gelmeden önce kurulan divan-ı harplerce cezalandırılmışlardır. Şark İstiklâl Mahkemesi'ne ancak Şeyh Sait ve arkadaşları gibi elebaşlarının yargılanması kalmıştır. Bunlardan başka, Kürt ayrılmacılığı akımıyla ilişkili olan Şeyh Eyüp, Dr. Fuat, Seyyit Abdülkadir gibi birtakım önderler de Şark İstiklâl Mahkemesi'nce yargılanmışlardır. Bu mahkeme tarafından "kışkırtıcılık" genel suçlamasıyla kovuşturulanlar ise başlıca üç gruba ayrılabilir: Bazı gazeteciler, Terakkiperver Fırkalılar ve tarikat mensupları.

Hükümetin Takrir-i Sükûn Kanunu'na dayanarak birçok gazeteyi kapatmasının yanı sıra şu gazeteciler de tutuklanıp Diyarbakır'da İstiklâl Mahkemesi huzuruna çıkarılmışlardır: Eşref Edip,

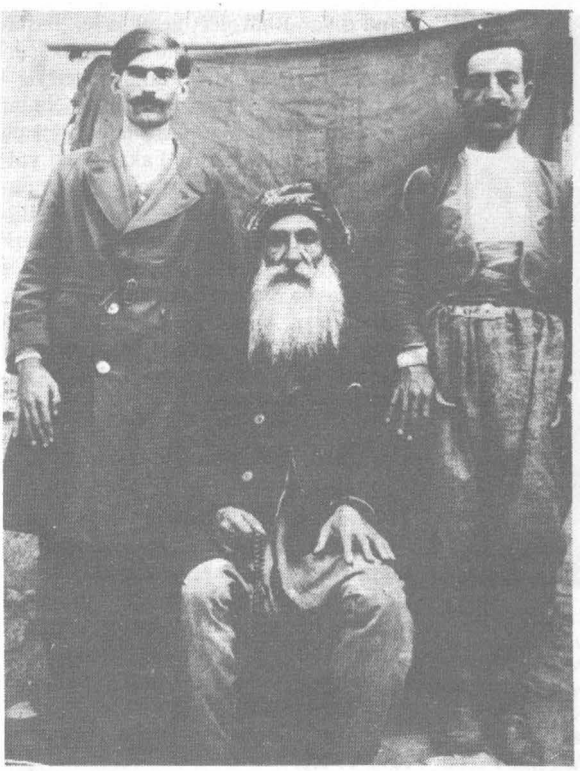
Levent Şahverdi Arşivi

Velid Ebüzziya, Abdülkadir Kemalî (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İsmail Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri) ve İsmail Müştak (Mayakon). Bu gazetecilerin iyice gözleri korkutulmuş ve kendilerine, kurtulmak istiyorlarsa, Cumhurbaşkanına telgraf çekerek yalvarmaları söylenmiştir. Onlar da bunu yapmışlar ve serbest bırakılmışlardır.

Şark İstiklâl Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Urfa Kâtib-i Mesulü Emekli Yarbay Fethi Beyi yargılarken, bu partinin görev bölgesi içindeki bütün şubelerini kapatmaya karar vermiştir. Aynı şekilde, tekke ve zaviyelerin de amaçlarından saparak siyasetle uğraşan "ruhsatsız cemiyet" niteliği aldıklarını ileri sürerek, görev bölgesi içindeki bu gibi bütün kuruluşları kapatmıştır. Ankara İstiklâl Mahkemesi de benzer bir tutum takınınca, çok geçmeden gerek muhalefet partisi gerek tarikatlar hakkındaki bu kararlar Hükümet ve Meclis'ce yurt çapına genellenecektir. Şark İstiklâl Mahkemesi bu konuları çözüme bağladıktan sonra Şeyh Sait Ayaklanması'nın ardından gelen "Hazo isyanı" gibi serpintileri bastırmakla uğraşmıştır.

Ankara İstiklâl Mahkemesi ise, önceleri dolaylı kışkırtıcılık yolundan ayaklanmayla ilişkilendirdiği kişi ve kuruluşları yargılamıştır. Bunlar arasında, yine Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası örgütü ve bazı gazeteciler olduğu gibi, bir sol çevreyle bir de gerici dernek vardır.

Üsküplü Salih Başo, dini siyasete âlet etme ithamıyla Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken, Mahkemenin gösterdiği lüzum üzerine, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul'daki merkez ve şubeleri zabıtaca aranmış ve bütün vesikalarına el konarak İstiklâl Mahkemesi savcılığına teslim edilmiştir. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'e ait *Tanin* gazetesinin 13 Nisan 1925'te bu havadisi "Dün gece Terakkiperver Fırka basıldı" başlığıyla vermesi üzerine, yazı işleri müdürleriyle birlikte Hüseyin Cahit Bey de tutuklanarak Ankara'ya getirilmişlerdir. O sırada (sonraları Halikarnas Balıkçısı diye tanınacak olan) Cevat Şakir (Kabaağaçlı) Bey'in *Resimli Hafta* mecmuasında çıkan bir yazısı bahane edilerek, derginin sahip ve sorumlu yöneticisi Zekeriya (Sertel) Bey'le birlikte bu yazar da, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne sevkedilmiştir.

DERSİM İSYANI VE ŞEYH RIZA: 1930 başlarında Dersim bölgesi Ovacıklı derebeyi Şeyh Rıza'nın kontrolü altındaydı. Şeyh Rıza buralarda güvenlik kuvvetlerine karşı koyuyor, halkın da kendisi gibi hareket etmesini, vergi vermemesini istiyordu. Bu durum karşısında Bakanlar Kurulu kararınca düzenlenen askeri harekât sonucu, Demenanlı ve Yusufanlı aşiretlerince de desteklenen isyan bastırılmış; ayaklanmanın elebaşıları yakalanarak İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiştir.

Yargılanmaları sonucunda, Hüseyin Cahit Bey Çorum'da "nefy-i ebedî" ye (sonsuz sürgüne), arkadaşları ise ikişer yıl hapse mahkûm olmuşlardır. Cevat Şakir ve Zekeriya Beyler üçer yıl sürgüne; ayrıca, başka bir davadan da (Mersin'de çıkan) solcu *Doğru Söz* gazetesinin sahip ve başyazarı Ata Çelebi de bir yıl hapse mahkûm edilmişlerdir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, kuruluşunun ilk aylarında asker kaçaklarıyla uğraşmış; başkaca suçu olmayan kaçak erleri 30-80 sopa attırdıktan sonra kıtalarına göndermiştir. Daha sonra, bu suçların kovuşturulması divan-ı harplere bırakılmıştır.

İstanbul'da yayımlanmakta iken Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkmasından hemen sonra, hükümetçe kapatılan *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* dergileri, Kürt ayaklanmasını karşı-devrimci bir tepki sayarak Ankara hükümetini desteklemelerine rağmen, başlıca yazarları ve yandaşları "Komünistlik teşkilâtı ve propagandası yapmak suretiyle emniyet-i dahiliyeyi ihlâl ve binnetice şekl-i hükümeti tagyire matuf ef'al ve harekâtta bulunmak" ithamıyla muhakeme edilmişler ve 7-15 yıl arasında değişen sürelerle hapis cezalarına hüküm giymişlerdir.

İlâ-yı Vatan (Vatanı Yükseltme) adını taşıyan bir derneğin üyeleri ise, *Takrir-i Salâhiye* diye dinci bir gizli örgütü perdelemekte bulunduğu suçlamasıyla, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne çıkarılmışlardır. Saltanatın geri getirilmesini amaçlayan bu örgüt, yurt dışındaki Yüzelliliklerden bir kısmını (ve Vahdettin'i) kapsıyordu; yurt içinde de bazı propagandacıları vardı. 1923 yılı sonralarında İstanbul İstiklâl Mahkemesi'nce mahkûm edilip kısa bir süre sonra affla serbest kalan Lütfi Fikri Bey de sanıklar arasına katılmıştı. Ancak, onu bu davaya dahil etmekte başlıca amaç, özel yaşamını teşhir ederek itibarını yıpratmaktı. Lütfi Fikri Bey, bir günce tutmuş ve Cumhuriyete karşı Meşrutiyetçi görüşlerini buraya yazmıştı. Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'nın İstiklâl Mahkemesi'ne bir mektup göndererek, kendisinin Lütfi Fikri Bey'den şahsen davacı olmadığını bildirmesi üzerine, onun hakkında beraat kararı verilmiş, Tarik-i Salâhiye'ciler ise 5-15 yıl hapisten idama kadar değişen cezalara çarptırılmışlardır.

Bu davalar sonuçlandıktan sonra, 1925 güzünde çıkarılan şapka giydirilmesi hakkındaki yasa, bütün yurt çapında bir dizi tepkiye yol açmıştır. Tekke ve Zavi-

Levent Şahverdi Arşivi

yelerle Türbelerin Seddine... Dair Kanun'un bütün tarikatları yasaklaması da, ayrıca tepkiler doğurmuştur. Hükümet, başgösteren protesto hareketlerini Cumhuriyetin meşruluğuna karşı ayaklanma girişimleri sayarak, bunları gezici Ankara İstiklâl Mahkemesi aracılığıyla sindirmeye çalışmıştır.

Erzurum, Sivas, Rize, Giresun, Trabzon, Maraş gibi illerde çıkan olaylar hemen bastırılmış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi buralara giderek müsebbiplerini şiddetle cezalandırmıştır. İstanbul'da da "şapka aleyhine tahrikatta" bulundukları ileri sürülen kalabalık bir grup tutuklanarak yargılanmak üzere Ankara'ya sevkedilmiştir. 1925 yılı sonlarında başlayan bu davalar, 1926 yılının ilk yarısında karara bağlanmışlardır. (Tutuklular arasındaki, Kanundan çok önce şapka aleyhine bir risale yazmış olan İskilipli Atıf Hoca da -Müddeiumumi sadece hapsini istediği halde- asılanlar arasında yer almıştır.)

İzmir Suikastı: Bunlardan sonra, 1926 Haziran ayı ortalarında, İzmir'de, Reisicumhur Mustafa Kemal Paşa'ya karşı düzenlenen bir suikast girişimi ortaya çıkarılmış ve Ankara İstiklâl Mahkemesi derhal bu olayı kovuşturmaya başlamıştır. Neticede, suikast tertipçileri olan Ziya Hurşit (Meclis'in ilk döneminde Lâzistan mebusu) ve arkadaşları İstiklâl Mahkemesi tarafından idam edilmişlerdir. Aynı davanın İzmir'de görülen ilk yarısında bir önceki yıl kapatılmış olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın milletvekilleri, Ankara'da görülen ikinci yarısında ise (canlandırılmaya çalışıldığı iddia edilen) eski İttihat ve Terakki Fırkası'nın bazı ileri gelenleri de yargılanmışlardır.

Aralarında (askerlik sıfatları devam eden, yani henüz emekliye ayrılmamış olan) Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar (Eğilmez), Ali Fuat (Cebesoy) ve Refet (Bele) Paşaların da bulunduğu bir grup mebus, "suçüstü" bahanesiyle dokunulmazlıkları kaldırılmadan tutuklanmışlardır. Fakat adları sayılan bu generaller (ve milletvekili olmayan Mersinli Cemal Paşa), Reisicumhur'un aracılığı ve ordunun baskısıyla beraat ettirilmişler; başka sanıkların yanı sıra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası milletvekillerinden Şükrü (İzmit), Abidin (Saruhan), Albay Arif (Eskişehir), İsmail Canbolat (İstanbul), Halis Turgut (Sivas) Beylerle Rüştü Paşa (Erzurum) da idam edilmişlerdir.

Davanın Ankara safhasında ise, "Kara Çete" diye anılan esbak Maliye Nâzırı Cavit Bey ve arkadaşları yargılanmışlar; suikastla doğrudan bir ilişkileri kanıtlanmaksızın, geçmişin hesabı ve geleceğin endişesiyle, içlerinden dördü asılmışlardır (Cavit Bey'den başka Dr. Nâzım, Ardahan mebusu Hilmi ve Nail Beyler). Eski başvekil Rauf (Orbay) Bey de (gıyabında) on yıl kalebentliğe mahkûm edilmiştir.

İttihatçıların tasfiyesinden sonra gerek Şark, gerekse Ankara İstiklâl Mahkemelerinin işleri azalmış ve her ikisinin de görev süresi 7 Mart 1927'de sona ermiştir. Takrir-i Sükûn Kanunu, pek kullanılmadan, iki yıl daha yürürlükte kalmıştır.

İstiklâl Mehakimi Kanunu, ancak 4 Mayıs 1949'da, 5384 sayılı yasayla kaldırılmış olmakla birlikte, bu tarihe kadar geçen yirmi iki yıl boyunca bir daha İstiklâl Mahkemesi kurulmamış, fakat çok partili yaşama girilinceye kadar bu olanak kullanılmaya her zaman açık tutulmuştur ●

KAYNAKÇA

- Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1920-23*, Ankara, Bilgi Yay., 1975.
- Ergun Aybars, *İstiklâl Mahkemeleri 1923-1927*, Ankara, Kültür Bak. Yay., 1982, Doğumunun 100. Yılında Atatürk Yayınları, 38.
- Azmi Nihat Erman, *İzmir Suikastı ve İstiklâl Mahkemeleri*, İstanbul, Temel Yay., 1971.
- Feridun Kandemir, *İzmir Suikastının İçyüzü*, 2 cilt, İstanbul, 1955.
- Kılıç Ali, *İstiklâl Mahkemesi Hatıraları*, İstanbul, 1955.
- Mete Tunçay, "Ankara İstiklâl Mahkemesinde Bir Heyet-i Fesadiye Davası ve Kuvâ-yı Milliye," *Birikim*, Sayı 33, Kasım 1977, s. 51-62.
- Mete Tunçay, *TC'nde Tek-Parti Yönetiminin Kuruluşu 1923-1931*, Ankara, Yurt Yay., 1981.

İSTİKLÂL MAHKEMELERİNİN İŞLEVİ: İstiklâl Mahkemeleri yalnız asker kaçaklarıyla ilgili davalara değil, hiyanet-i vataniye, herhangi bir yoldan memleketin maddi ve manevi gücünü azaltma, askerî ve siyasi casusluk suçlarına da bakıp sorumlularını cezalandırmakla görevliydiler. 1926'da bir İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanan siviller salondan ayrılıyorlar.

Levent Şahverdi Arşivi

Sıkıyönetim

Bülent Tanör

Sıkıyönetim, devletin ve toplumun karşılaştığı büyük tehlike ve bunalımlar nedeniyle başvurulan *"olağanüstü yönetim usulleri"*nden biridir.

Olağanüstü Yönetim Usulleri

Olağanüstü yönetim usullerine savaş hali, savaş tehlikesinin başgöstermesi, iç karışıklık ve ayaklanma gibi devletin ve toplumun güvenliğini sarsan durumlarda ya da büyük ekonomik bunalımlar ve doğal afetlerle karşılaşıldığında başvurulur. Olağan, sivil ve demokratik yönetim usullerinin, karşılaşılan büyük tehlikelerin atlatılmasında yetersiz kalmaları, bütün hukuk sistemlerinde olağanüstü yönetim usullerinin doğmasına yol açmıştır.

Olağanüstü yönetim usullerinin gözde organı yürütme, özellikle Bakanlar Kurulu, bazı durumlarda da askerî otoritedir. Bunların hepsinde yürütme ve Bakanlar Kurulu, gerek takdir alanının ve karar alma yetkisinin genişlemesi, gerekse sahip oldukları ek, özel ve istisnaî yetkiler sayesinde ön plana geçerler. Yönetilenler açısından ise olağanüstü yönetim usullerinin yarattığı sonuç, hak ve özgürlükler alanının daralmasıdır. Bu etkilenmenin derecesi, olağanüstü yönetim usullerinin niteliğine göre değişir, az ya da çok olur. Ayrıca, bazı olağanüstü yönetim usulleri, özellikle yurttaşlar açısından getirdikleri birtakım özel yükümlülüklerle de dikkati çeker.

Bu açılardan olağanüstü yönetim usulleri devlet ile toplum arasındaki ilişkilerde devlet'in, devlet organları arasındaki ilişkilerde de yürütme'nin üstün ya da daha üstün duruma gelmesi demektir.

Ancak, demokratik rejimlerde "olağanüstü yönetim", hukuk dışı ya da keyfî yönetim anlamına gelmez. Bunlar, kaynağını anayasada bulan, anayasal kurallara göre yürürlüğe konan, yasama ve yargı organlarının denetimi altında varlıklarını sürdüren rejimlerdir. Ayrıca, kalıcı ve sürekli değil, karşılaşılan tehlikenin süresiyle sınırlıdırlar. Bu nedenle olağanüstü yönetim, devlete ve yürütmeye olağanüstü yetkiler getiren, karşılığında hak ve özgürlüklerin önemli ölçülerde kısılması sonucunu yaratan bir yönetim usulü olmakla birlikte, sonuçta yine de bir *"hukuk rejimi"*dir.

Şu var ki, bugün bütün demokratik ülkelerin hukuk sistemlerinin ortak noktasını oluşturan bu sonuca, birdenbire ve kolayca ulaşılmamıştır. 19. yüzyılda büyük ağırlığı olan ve özellikle klasik Alman hukukçuları tarafından savunulan görüşe göre olağanüstü yönetim, bir *"zorunluluk hali"*nin doğurduğu ve devlete hemen hemen mutlak bir hareket özgürlüğü sağlayan bir rejimdir. Özellikle Jhering ve Laband gibi ünlü Alman hukukçuları, Alman filozofu Hegel'den de esinlenerek, hukukun devlet tarafından yaratıldığı, devletin çıkarı ile hukukun ilkelerinin çatıştığı durumda hukukun bir yana bırakılıp devletin "yüce çıkarları"nın üstün tutulması ve kollanması gerektiği düşüncesini savunuyorlardı. Bu anlayışa göre, anayasada açıkça gösterilmiş olmasa bile, hükümet, hangi koşulların olağanüstü yönetimi gerektirdiğini serbestçe kararlaştırabilmeli, olağanüstü önlemleri de herhangi bir çerçeveyle sınırlı kalmaksızın alabilmeliydi. Böylece bu *"zorunluluk hali"* devlete de bir *"zorunluluk hakkı"* vermekteydi. Nitekim, bazı eski Alman anayasaları ve bu arada 1850 Prusya Anayasası bu anlayış doğrultusunda devlet başkanına *"zorunluluk halleri"*ni belirlemede son derece geniş bir takdir hakkı tanımaktaydılar.

Devleti amaç, hukuku ise onun sadece bir aracı sayan, anayasanın ve hukukun üstünlüğü ilkelerini kabul etmeyen, olağanüstü yönetim usullerinin sınırsız bir uygulama alanı bulmasına hizmet eden bu görüş, 20. yüzyılda giderek eskimiş, vaktiyle uygulama alanı bulduğu ülkelerde bile artık bir yana bırakılmıştır. Onun yerini, hukuk devleti, hukukun üstünlüğü ya da anayasanın üstünlüğü gibi demokratik ilkeler almıştır. Bu yeni ve demokratik anlayış doğrultusundadır ki, olağanüstü yönetim usullerinin de, aslında birer "hukuk rejimi"nden başka bir şey olmadıkları, dolayısıyla anayasa ve yasalar çerçevesi içinde uygulanabilecekleri ve denetlenebilecekleri düşüncesi, demokratik ülkeler hukuk sistemlerinde egemen olmuştur.

Türkiye'de Olağanüstü Yönetim

Özel koşullarda ve bir geçiş dönemi için hazırlanmış çok kısa bir metin olan 1921 Anayasası bir yana bırakılacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu döneminden günümüze kadar, ülkemizdeki bütün anayasaların kabul ettiği olağanüstü yönetim usulü "sıkıyönetim"dir. Fakat bunun dışında, 1961 öncesine kadar Türk hukuku, başka nitelikte birtakım olağanüstü durum yasalarına da sahne olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Bunların bir bölümü Kurtuluş Savaşı koşullarının gerektirdiği yasalardır. 29 Nisan 1920 tarih ve 2 sayılı *Hıyanet-i Vataniye Kanunu,* TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya (Atatürk) geçici bir süre için olağanüstü, hatta yasama yetkisi niteliğinde yetkiler tanıyan ve üç defa uzatıldıktan sonra 20 Temmuz 1922 tarihli kanunla kaldırılan 5 Eylül 1921 tarih ve 144 sayılı *Başkumandanlık Kanunu,* 31 Temmuz 1922 tarih ve 249 sayılı *İstiklâl Mahkemeleri Kanunu* bunların en belirgin örnekleridir.

İkinci grup, ulusal devletin ve Cumhuriyetin kuruluş yıllarında yürürlüğe konan ve genel asayiş ile devrimlerin korunması amacıyla kullanılan yetki yasalarıdır. Doğu'daki Şeyh Sait Ayaklanması üzerine çıkarılan 4 Mart 1925 tarih ve 578 sayılı *"Takrir-i Sükûn Kanunu"*, 25 Ocak 1935 tarih ve 2684 sayılı *Tunceli Kanunu,* 14 Temmuz 1934 tarih ve 2559 sayılı *Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu* gibi.

Üçüncü grup, 27 Mayıs 1960 müdahalesini hazırlayan ve bunu izleyen dönemin damgasını taşıyan siyasal nitelikli olağanüstü hal yasalarıdır. DP iktidarının son günlerinde ve muhalefeti baskı altına almak amacıyla çıkarılan 27 Nisan 1960 tarih ve 7468 sayılı *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selâhiyetleri Hakkında Kanun,* 27 Mayıs 1960 müdahalesinden sonra bu hareketin korunması amacıyla çıkarılan fakat uygulanmayan 62 sayılı ve 18 Ağustos 1960 tarihli *İnkılâp Mahkemeleri Hakkında Kanun* ile daha sonra yine aynı amaçla konan 38 sayı ve 5 Mart 1962 tarihli *Anayasa Nizamının ve Millî Güvenlik ve Huzurun Korunması Hakkındaki Kanun* bunlara örnektir.

Dördüncü grup, ekonomik alanla ilgili birtakım olağanüstü yasalardan oluşmaktadır. Kısmen savaş koşullarından da doğan ekonomik bunalımın olağan yollarla ve yetkilerle atlatılamayacağı inancıyla çıkartılmış olan bu yasaların en önemlileri 20 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı *Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun,* 18 Ocak 1940 tarih ve 3832 sayılı *Millî Korunma Kanunu* ile 11 Aralık 1942 tarih ve 4305 sayılı *Varlık Vergisi Kanunu*'dur.

Beşinci grup, doğal âfetler ve salgın hastalıklarla ilgili olarak çıkarılan yasalar ya da değişik yasalara serpiştirilen hükümlerden meydana gelir.

1960'a kadarki Türk hukukunun bu mevzuat birikimini 1961 Anayasası "Olağanüstü Yönetim Usulleri" başlığı altında iki grup halinde toplamıştır:Olağanüstü haller (md. 123) ve sıkıyönetim (md. 124). Bunlara, 1971 Anayasa değişikliğiyle getirilen ve Bakanlar Kurulu'na belli koşulların oluşması halinde üniversitelerin yönetimine elkoyma yetkisini veren hüküm de eklenmelidir (md.120/son-değişik).

İkdam

Takriri sükûn kanunu kalktı!

İSMET paşa Hz. dün çok mühim bir nutuk irat etti.

"Gazi daha çok zaman bu vatana hizmet edecek çağda ve alâkadadır. Verdi ederler, vesile diyorlar, onun, inkılâpmızdan uzaklarda muvaffakiyetle kadar geniş ve diri olduğunu yeniden göreceklerdir.

Başvekil İsmet Paşa Hazretleri

Hronika kapatıldı!

Gazetenin sahibi ve mes'ul müdürü dün tevkif edildi.

TAKRİR-İ SÜKÛN: Takrir-i Sükûn Kanunu, Cumhuriyet döneminin ilk olağanüstü yönetim kanunlarından biridir. Kanun teklifi, 13 Şubat 1925'te Doğu'da başlayan Şeyh Sait Ayaklanması nedeniyle hazırlandı. Yönetimde olan Fethi Bey Hükümeti'nin teklifi kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine hükümet düşürüldü. 4 Mart 1925'te yönetime gelen İnönü Hükümeti, aynı gün kanunu Meclis'ten geçirdi. İki yıllık bir süre için çıkarılan bu kanunla, ülkenin sosyal düzenini, huzur ve sükununu, güvenliğini yıkmaya yönelen her türlü teşkilât, teşvik, teşebbüs ve yayını önleme yetkisi Bakanlar Kurulu'na verildi. 2 Mart 1927'de kanunun iki yıl daha yürürlükte kalması kabul edildi.

Olağanüstü Yönetim Usulleri İçinde Sıkıyönetim

1961 Anayasası'nın, "Olağanüstü hallerde vatandaşlar için konulabilecek para, mal ve çalışma yükümleri ile bu hallerin ilanı, yürütülmesi ve kaldırılması ile ilgili hükümler kanunla düzenlenir" demekle yetinen 123. maddesi hükmünden, ne gibi hallerde bu yola başvurulacağı açıkça anlaşılmıyordu. Ayrıca maddenin öngördüğü yasa da çıkarılmadığından, 1961 Anayasası döneminde sıkıyönetim dışındaki olağanüstü yönetim usullerinin, yani "olağanüstü haller"in neler olduğu konusuna pozitif hukuk alanında sistemli bir açıklık getirilemedi. Konu, 1982 Anayasası'nda daha ayrıntılı biçimde yeniden düzenlenerek açıklığa kavuşturulmak istenmiştir. Buna göre, "Olağanüstü Yönetim Usulleri" üç türlüdür ve üç ayrı başlık altında toplanmıştır: "Tabiî afet ve ağır ekonomik bunalım sebebiyle olağanüstü hal ilanı" (md. 119 kenar başlığı), "Şiddet olaylarının yaygınlaşması ve kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması sebepleriyle olağanüstü hal ilanı" (md. 120 kenar başlığı) ve nihayet "Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali" (md. 122).

Gerek birinci ve ikinci "olağanüstü haller", gerekse sıkıyönetim, birer olağanüstü yönetim usulü olmalarından ileri gelen ortak özelliklere sahiptirler. Birinci ortak nokta, bütün bu rejimlerde devletin ve özellikle yürütme organının karar alma ve uygulama yetkilerinin genişlemesi, bunun karşılığında da yurttaşların hak ve özgürlüklerinin daralması, hatta bazen de yükümlülüklerinin artması şeklinde kendini gösterir. Ayrıca, bu olağanüstü yönetim usulleri, ilan ediliş biçimleri, onaylanışları, yürürlükte kalma ya da ortadan kalkma şekilleri bakımından da birbirlerine benzerler. Bunların hepsini Bakanlar Kurulu ilan eder; TBMM onaylar ya da onaylamaz, uzatılmalarına ya da ortadan kalkmalarına karar verir. Yine bunların herbirinde, Bakanlar Kurulu'nun, olağanüstü yönetimin gerektirdiği konularda kanun hükmünde kararnameler çıkarma yetkisi vardır.

Sıkıyönetim ile diğer olağanüstü yönetim usulleri olan "olağanüstü haller" arasındaki asıl fark, bu rejimlerin ilan nedenleri ve yetkili kıldıkları organlar bakımındandır. Anayasanın 119. maddesindeki olağanüstü hale *"tabiî âfet, tehlikeli salgın hastalıklar veya ağır ekonomik bunalım hallerinde"*, yine Anayasanın 120. maddesindeki olağanüstü hale ise *"Anayasa ile kurulan hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelik yaygın şiddet hareketlerine ait ciddî belirtilerin ortaya çıkması veya yaygın şiddet olayları sebebiyle kamu düzeninin ciddî şekilde bozulması hallerinde"* başvurabilir. Sıkıyönetim ilanı ise, bu sonuncuları da aşan *"daha*

Levent Şahverdi Arşivi

SIKIYÖNETİM VE YURTTAŞ HAKLARI: Gerek "olağanüstü haller"de, gerek sıkıyönetim uygulamalarında devletin, özellikle yürütme organının karar alma ve uygulama yetkilerinin genişletildiği, buna karşılık yurttaşların hak ve özgürlüklerinin kısıtlandığı görülmektedir.

vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milleti bölünmezliğini içten veya dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle" mümkündür (md. 122). Dolayısıyla sıkıyönetim, ülkenin ve devletin iç ve dış güvenliğinin çok daha ciddî tehlikelerle karşı karşıya bulunması halinde başvurulabilecek bir olağanüstü yönetim usulüdür. Bunun mantıkî sonucu da, sıkıyönetim halinde idarenin sahip olacağı yetkilerin "olağanüstü haller"dekilere oranla daha geniş, yönetilenlerin hak ve özgürlüklerine konacak kısıtlamaların da daha fazla olmasıdır.

Sıkıyönetim ile "olağanüstü haller" arasında, yetkili ve görevli organ ve merciler bakımından var olan birinci temel fark, sıkıyönetimin ilanı ile birlikte sivil zabıta görev ve yetkilerinin askerî makamlara, sıkıyönetim komutanlarına geçmesidir. Bu, sıkıyönetimin varlık nedeninden doğan bir özelliktir. Çünkü sıkıyönetim, normal ve *sivil* yönetim usulleri ve makamları tarafından önlenemeyecek ve giderilemeyecek derecede büyük tehlikelerin belirmesi halinde yürürlüğe konan bir olağanüstü yönetim usulüdür. "Olağanüstü haller"de ise sivil makam ve mercilerin yetkileri artmakta, fakat askerî otoritenin ön plana geçmesi diye bir durum söz konusu olmamaktadır. Bu durumlarda sadece bazı zorunluluklar karşısında, sivil makamların askerî birliklerden yardım isteme olanağı doğmaktadır.

Yetkili organlar bakımından sıkıyönetimi olağanüstü hallerden ayıran ikinci nokta, yargı yetkisinin kullanılışı açısındandır. "Olağanüstü haller"dekinden farklı olarak, sıkıyönetim durumunda belirli suçları işlemiş ya da bunların işlenmesine katılmış olanlar, askerî mahkemeler önünde yargılanırlar.

Sıkıyönetim ile seferberlik ve savaş hali arasındaki ilişkilere gelince, 1982 Anayasası'nın bir önceki Anayasadan farklı olarak sadece "sıkıyönetim"den değil, "Sıkıyönetim, seferberlik ve savaş hali" nden söz etmesi (md. 122) dikkat çekici bir farklılıktır. Bu yukarıda anılan iki olağanüstü hal dışında, ayrıca üç olağanüstü yönetim usulünün daha var olduğu izlenimini vermektedir. Nitekim Türk hukukunda, nasıl sıkıyönetimi düzenleyen yasalar her zaman var olmuşsa, aynı şekilde "seferberlik ve savaş hali mevzuatı" da olmuştur. Bu son iki alanla ilgili mevzuat çeşitli yasalara dağılmış hükümler ile özel birtakım yasalardan oluşmaktadır. Bu özel yasaların başlıcaları 5 Mart 1928 tarih ve 1211 sayılı *Seferberlik Kanunu* (RG, 11 Mart 1928-836), 7 Haziran 1939 tarih ve 3634 sayılı *Millî Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu* (RG, 16 Haziran 1939-4234), 30 Kasım 1942 tarih ve 4308 sayılı *Seferberlik veya Fevkalâde Hallerde Askerî Şahıslara Ait Hukuk Davalariyle İcra Takiplerinde Yapı-*

Levent Şahverdi Arşivi

6-7 EYLÜL OLAYLARI: Türkiye'de sıkıyönetim ilan yetkisi ve usulüyle ilgili klasik kuralların dışındaki uygulamalardan biri de, "6-7 Eylül Olayları" üzerine 7 Eylül 1955'te Ankara, İstanbul ve İzmir'de ilan edilen sıkıyönetimdir. Bu olaylar sırasında azınlıklara ait dükkân, mağaza, depo vb. işyerleri yakılıp yıkılmış, mallar yağma edilmişti. Sıkıyönetim ilanı Bakanlar Kurulu tarafından değil, olayları izlemek için Ankara'dan İstanbul'a gitmekte olan Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes tarafından kararlaştırıldı. İlan kararı Resmi Gazete'de karardan beş gün sonra yayımlandı.

lacak Muameleler Hakkında Kanun (RG, 5 Aralık 1942-5275), 6 Eylül 1943 tarih ve 4487 sayılı *Seferberlikte ve Fevkalâde Hallerde Askerî Şahısların Ailelerini İcabında Yanlarında Bulundurmalarının Men'i Hakkında Kanun* (RG, 11 Eylül 1943-5505), 7 Ağustos 1944 tarih ve 4654 sayılı *Memleket İçi Düşmana Karşı Silahlı Müdafaa Mükellefiyeti Kanunu* (RG, 14 Ağustos 1944-5782)'dur.

Böylece, gerek 1982 Anayasası'nın bu konudaki düzenlemesi, gerek öteden beri var olan mevzuat, Türkiye'de "sıkıyönetim" rejimi dışında, *"seferberlik"* ve *"savaş halleri"*ne ilişkin iki olağanüstü yönetim usulünün daha varolduğunu ortaya koymaktadır. Ancak, seferberlik ve savaş hallerinde sıkıyönetim ilanı mutlak bir zorunluluk olmamakla birlikte, uygulaması en yakın olasılık olan olağanüstü yönetim usulü de yine sıkıyönetim'dir. Bu nedenle Türk hukukunda "sıkıyönetim", seferberlik (savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi) ve savaş hali de dahil olmak üzere, Anayasada gösterilen diğer vahim ve tehlikeli durumların ortaya çıkması üzerine başvurulabilecek en önemli, en etkili ve hukukî bakımdan da en ayrıntılı bir şekilde düzenlenip kurumsallaştırılmış "olağanüstü yönetim usulü"dür.

Sıkıyönetimin İlanı: Sıkıyönetim ilanı işi, öbür bütün olağanüstü yönetim usullerinde de olduğu gibi, karşılaşılan toplumsal-siyasal tehlikenin boyutlarını süratle tartabilme, çabuk ve etkili kararlar alabilme ve bunları uygulayabilme gücünün varlığını gerektirir. Siyasal karar organları arasında bu işe en yatkın olanı parlamento değil, yürütmenin siyasal kanadı olan Bakanlar Kurulu ya da hükümettir. Bu nedenledir ki, hemen hemen bütün hukuk sistemlerinde sıkıyönetim ilan etme işi, bu organa tanınmış bir yetkidir (istisna olarak Fransa'da 3 Nisan 1878 tarihli bir yasa bu yetkiyi parlamentoya vermişti). 1982 Türk Anayasası'na göre de sıkıyönetim, cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilir. Bakanlar Kurulu bu konuda karar almadan önce, yine cumhurbaşkanı başkanlığında başbakan, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Millî Güvenlik Kurulu'nun görüşünü almak zorundadır; ancak bu görüşle bağlı değildir. Sıkıyönetim ilanı kararı cumhurbaşkanı, başbakan ve bütün bakanlar tarafından imzalanır ve derhal Resmî Gazete'de yayımlanır.

Uygulamada, sıkıyönetim ilan yetkisi ve usulüyle ilgili klasik kurallara uyulmadığı olmuştur. Örneğin 6-7 Eylül 1955 olayları üzerine ilan edilen sıkıyönetim, Bakanlar Kurulu tarafından değil, olayları izlemek için Ankara'dan İstanbul'a gitmekte olan cumhurbaşkanı ve başbakan tarafından trende kararlaştırılmış, ilan kararı da ancak beş gün sonra Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Askerî müdahalelerden sonra sıkıyönetim konusunda alınan kararlar da Bakanlar Kurulu'

Levent Şahverdi Arşivi

ndan çıkmamıştır. Örneğin 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 askerî müdahalelerinde alınan sıkıyönetimi yenileme (1960) ya da genişletme (1980) kararları, müdahaleleri yapan askerî kurullar tarafından (Millî Birlik Komitesi ve Millî Güvenlik Konseyi) alınmışlardır. Çünkü, mevcut hükümetler bu müdahaleler sonucunda devrilmiş ve dolayısıyla herhangi bir karar alamayacak durumda oldukları gibi, ülkenin fiilen tek siyasal otoritesi durumundaki MBK ve MGK de, henüz kendi hükümetlerini kurmuş ve geçici anayasal düzenlemelerini yapmış değillerdi.

Sıkıyönetim ilan kararı ancak belli koşulların gerçekleşmesi halinde verilebilir. Bunlar Anayasada sayılıp gösterildikleri için başka bir nedene dayanılarak sıkıyönetim ilan edilmişse, bu işlem hukukî temeli bakımından sakatlanmış olur. Ne var ki, sıkıyönetim ilan nedenlerinin genel ve soyut kavramlarla gösterilmiş olması, bunların değerlendirilmesi işinin büyük çapta bir siyasal takdir sorunu oluşu ve nihayet mahkemelerin bu alanda bir denetime istekli görünmeyişleri, bu türden sakatlıkların bir yaptırıma (müeyyide) bağlanabilmesini zorlaştırmaktadır. Türkiye'de 1970'li yıllarda bu türden sorunlar somut olarak ortaya çıkmıştır.

1961 Anayasası, ilk biçimiyle, sıkıyönetim ilan nedenlerini *"savaş hali, savaşı gerektirecek bir durumun başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması"* şeklinde saymıştı (md. 124). Bu düzenleme, hemen hemen 1924 Anayasası'nın 86. maddesindeki hükmün bir tekrarından başka bir şey değildi. 15-16 Haziran 1970'te İstanbul ve İzmit'te yapılan işçi gösterileri üzerine hükümet sıkıyönetim ilan edince, sıkıyönetim ilan koşullarının gerçekten varolup olmadığı konusundaki ilk büyük tartışma da doğmuş oldu. Çünkü sıkıyönetim ilanı, Sendikalar Kanunu'nda yapılması düşünülen bazı değişiklikleri protesto etmek amacıyla silahsız, fakat kitle halinde gösterilerde bulunan işçilerin bu eyleminin bir "ayaklanma" olarak değerlendirilmesine dayandırılmıştı. Ancak, bu eylemlerin bir "ayaklanma" sayılamayacağı ve dolayısıyla sıkıyönetim ilan koşullarının gerçekleşmediği gerekçesiyle açılan davalar, gerek Danıştay gerekse Anayasa Mahkemesi tarafından "görevsizlik" nedeniyle geri çevrildiğinden, bu konudaki hukukî tartışmayı bir mahkeme kararıyla sonuca bağlama olanağı da bulunamadı. Daha sonra 12 Mart 1971 rejimi içinde, yine bir ayaklanma ya da geniş kapsamlı bir kalkışma niteliğinde sayılamayacak birtakım tekil terör eylemlerinin önlenmesi amacıyla, 26 Nisan 1971 tarihinde sıkıyönetim ilan edilince, aynı sorun bir kere daha ortaya çıktı. Bu defa ise, sıkıyönetim ilan koşullarının bulunup bulunmadığı yolundaki tartışmaya bir Anayasa değişikliğiyle son verilmek istendi. Anayasanın diğer bazı maddelerinin yanı sıra 124. maddesi 20 Eylül 1971 tarih ve 1488 sayılı yasayla değiştirilerek, "yaygın şiddet hareketleri hakkında kesin belirtilerin ortaya çıkması" hali de sıkıyönetim ilan nedenleri arasına katıldı. Böylece, ilan edilmiş bulunan ve fakat hukukî temelleri tartışmalı kalan sıkıyönetim, sonradan ve geçmişe etkili bir şekilde hukukîleştirilmek de isteniyordu.

Nihayet, 1961 Anayasası'ndan beri sürekli genişletilmek istenen sıkıyönetim ilan koşulları, 1982 Anayasası'nda, 1971 değişikliği esas alınarak bugünkü şekline büründü. Buna göre, *"Anayasanın tanıdığı hür demokrasi düzenini veya temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmaya yönelen ve olağanüstü hal ilanını gerektiren hallerde* (md. 120) *daha vahim şiddet hareketlerinin yaygınlaşması veya savaş hali, savaşı gerektiren bir durumun*

SIKIYÖNETİM İLANININ KOŞULLARI: 15-16 Haziran işçi gösterileri üzerine hükümetin sıkıyönetim ilan etmesi, sıkıyönetim ilan koşullarına ilişkin ilk büyük tartışmaya yol açtı. Sıkıyönetim ilanı, Sendikalar Kanunu'nda yapılması düşünülen değişiklikleri protesto etmek amacıyla kitle halinde silahsız gösteri yapan işçilerin bu eyleminin bir "ayaklanma" olarak değerlendirilmesine dayandırılmıştı. Bu eylemin bir "ayaklanma" sayılamayacağı, dolayısıyla sıkıyönetim ilanı koşullarının gerçekleşmediği gerekçesiyle açılan davalar "görevsizlik" nedeniyle Danıştay ve Anayasa Mahkemesi tarafından geri çevrilince, hukuki tartışma sonuca bağlanamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet

47.yıl sayı: 16792 — 27 Nisan Salı 1971

williams

Süre şimdilik 30 gün

SIKIYÖNETİMİN İLK BİLDİRİSİ:

Aksi davranışlar karşısında tüm müeyyide ve yetkiler tereddütsüz kullanılacak

Onbir ilde sıkıyönetim ilân edildi

Bakanlar Kurulunu göre «Vatan ve Cumhuriyete kuvvetli ve eylemli bir kalkışma» mevcut

Sıkıyönetim ilân edilen iller

- İSTANBUL,
- KOCAELİ,
- SAKARYA,
- ZONGULDAK,
- İZMİR,
- ANKARA,
- ESKİŞEHİR,
- ADANA,
- HATAY,
- DİYARBAKIR,
- SİİRT.

KISMÎ SIKIYÖNETİM: Sıkıyönetimin coğrafî alanı Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Sıkıyönetim ülkenin bütününde ilan edilebileceği gibi, 26 Nisan 1971'de ilan edilen sıkıyönetimde raslandığı üzere, ülkenin bir ya da birden fazla bölgesini de içine alabilir.

başgöstermesi, ayaklanma olması veya vatan ve cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışmanın veya ülkenin ve milletin bölünmezliğini içten ve dıştan tehlikeye düşüren şiddet hareketlerinin yaygınlaşması sebepleriyle" sıkıyönetim ilan edilebilir (md. 122/1).

Sıkıyönetimin Onaylanması: Sıkıyönetim rejimi, ilanıyla birlikte derhal yürürlüğe girer ve bütün sonuçlarını doğurmaya başlar. Ancak bunun devamı bir başka organın onayı ile mümkündür. Bu da yasama meclisidir. Anayasaya göre, sıkıyönetim ilan kararı derhal Resmî Gazete'de yayımlanır ve aynı gün Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin onayına sunulur. Meclis toplantı halinde değilse, hemen toplantıya çağrılır (md. 122/1).

Parlamentoda sıkıyönetim kararını konu alan görüşmeler ve oylama, hükümetin kararının hukukî ve siyasî yönden denetlenmesi anlamına gelir. İlan kararının benimsenmesiyle sıkıyönetim onaylanmış olur ve uygulanmaya devam eder, aksi halde ortadan kalkar. Bugüne kadar Türkiye'de iki defa, hükümetin sıkıyönetim ilan kararının TBMM tarafından onaylanmadığı ve ilan edilen sıkıyönetimlerin de böylece ortadan kalktığı görülmüştür. Antalya ili için 15 Ağustos 1974 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim 19 Ağustos 1974 tarih ve 306 sayılı TBMM kararıyla (RG, 20 Ağustos 1974-14382), Irak olayları dolayısıyla 26 Mart 1975 tarihinde bazı doğu illerinde ilan edilen sıkıyönetim de TBMM'nin 28 Mart 1975 tarih ve 354 sayılı kararıyla (RG, 29 Mart 1975) onaysız bırakılıp ortadan kalkmışlardır.

Sıkıyönetimin Süresi ve Alanı: Sıkıyönetim "altı ayı aşmamak üzere" ilan edilir. İlan kararının onaylanması sırasında TBMM bu süreyi kısaltabilir ya da uzatabilir (md. 122/1). Sıkıyönetimin, her defasında dört ayı aşmamak üzere uzatılması da TBMM'nin kararına bağlıdır. Ancak, savaş halinde bu dört aylık süre şartına uyulması gerekmez (md. 122/4). Daha önceki dönemlerde ise sıkıyönetim ilanındaki süre tavanı daha düşük tutulmuştu. 1924 ve 1961 Anayasalarında bu süre bir ayı, 1971 Anayasa değişikliğiyle de iki ayı aşamazdı. Ayrıca 1961 Anayasası döneminde TBMM'nin sıkıyönetimi kendiliğinden uzatma yetkisi yoktu; yalnız kaldırma ya da süresini azaltma yetkisi vardı. Uzatmayı isteme yetkisi sadece Bakanlar Kurulu'na tanınmıştı *(TBMM İçtüzüğü,* md. 26).

Sıkıyönetimin son bulması değişik biçimlerde olabilir. TBMM'nin sıkıyönetim ilan kararını onaylamaması durumunda sıkıyönetim ortadan kalkacağı gibi (15 Ağustos 1974 ve 26 Mart 1975 tarihli sıkıyönetimler), Bakanlar Kurulu da, süresi dolmadan sıkıyönetimin kaldırılması için TBMM'ne başvurabilir. Örneğin, 6/7 Eylül 1955 olayları üzerine ilan edilen sıkıyönetim uzatma süresi son bulmadan hükümetin istemi üzerine TBMM tarafından kaldırılmıştır *(TBMM'nin 1950 sayı ve 19 Aralık 1955 tarihli kararı-* RG, 20 Aralık 1955). Sıkıyönetimin son bulmasının en yaygın usulü ise, süresinin bitiminde Bakanlar Kurulu'nun bir "uzatma" istemiyle TBMM'ne başvurmamasıdır. Bu durumda, uzatılmayan sıkıyönetim kendiliğinden kalkmış olur. Türkiye'de en çok uygulanan yöntem de bu olmuştur.

Sıkıyönetimin coğrafî alanı Bakanlar Kurulu tarafından belirlenir. Bu yurdun bir ya da birden fazla bölgesini içine alabileceği gibi, ülkenin bütünü de olabilir. Örnek olarak, 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra Millî Güvenlik Konseyi, bazı illerde zaten uygulanmakta olan sıkıyönetimi bütün yurda yaymıştır. Ancak burada, normal ve anayasal bir düzende sıkıyönetim ilanından çok, yeni ve fiilî bir rejim şartlarında buna karar verilmesi durumu vardır.

Sıkıyönetimin uygulanma alanı da, TBMM'nin onaylama ya da uzatma kararları sırasında gözden geçirilip değiştirilebilir. Bakanlar Kurulu da, gerekli gördüğünde, sıkıyönetim kapsamına aldığı bir bölgeyi daha sonra bu uygulama kapsamından çıkarabilir.

Sıkıyönetim, Yürütme ve İdare: Sıkıyönetimin yürürlüğe konuşuyla birlikte yürütme organının karar alma ve uygulama yetkileri de genişler. Örneğin, 1982 Anayasası'nın getirdiği bir yenilik olarak, "Sıkıyönetim süresinde, cumhurbaşkanının başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu sıkıyönetim halinin gerekli kıldığı konularda kanun hükmünde kararname çıkarabilir" (md. 122/2).

Sıkıyönetimin idare üzerindeki başlıca etkisi, idarî kolluk (zabıta) görev ve yetkilerinin sivil makamlardan askerî makamlara, sıkıyönetim komutanlarına geçmesidir. 15 Mayıs 1971 tarih ve 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na göre, "Sıkıyönetim altına alınan yerlerde genel güvenlik ve asayişe ilişkin zabıta kuvvetlerine ait görev ve yetkiler sıkıyönetim komutanlığına geçer. Zabıta kuvvetleri bütün teşkilatı ile sıkıyönetim komutanının emrine girer" (md. 2). Bundan önce yürürlükte olan 1940 tarih ve 3832 sayılı Örfî İdare Kanunu'na göre ise, sadece genel güvenlik ve asayişle ilgili olup da Bakanlar Kurulu tarafından saptanan kolluk görev ve yetkileri askerî makamlara geçiyordu. Ayrıca bu kanuna göre askerî makamlar bu sınırlı görev ve yetkilerini de yerel kolluk güçleri eliyle uygulayabiliyorlardı. Böylece kararı alan ile kararı uygulayan arasında bir ayrım göze-

Levent Şahverdi Arşivi

tilmişti ki, bu da yönetilenler açısından bir güvence niteliğindeydi. 1971 tarihinden bu yana ise, genel güvenlik ve asayişe ilişkin bütün yetkiler ve bu arada kolluk kuvvetleri de bütün örgütüyle askerî makamlar emrine girdikleri gibi, "karar veren askerî otorite" ve "kararı uygulayan sivil otorite" ayrımı da ortadan kalkmıştır. Bunun bir başka sonucu ise, kanunsuz ya da konusu suç teşkil eden emirlerin yerine getirilmemesi konusunda sivil idarede görevli astlara tanınmış olan olanakların sıkıyönetim halinde artık hüküm ifade etmemesidir.

Sıkıyönetim Kanunu, sıkıyönetim komutanlarına geniş yetkiler tanımaktadır. Bunların bir bölümü belli somut durum ya da kişileri hedef alan adlî kolluk yetkileridir: Arama yaptırma, zoralıma tâbi eşyayı zaptettirme, gözaltına aldırma, vb. Bazıları ise, sıkıyönetim ilanına yol açan eylemlerin önlenmesi amacıyla genel kuralların konması şeklinde beliren idarî kolluk yetkileridir: Hak ve özgürlüklerin kullanılmasını izne bağlamak, durdurmak, yasaklamak, denetlemek, vb.

12 Eylül 1980 askerî müdahalesine kadarki dönemde sıkıyönetim komutanları arasındaki "işbirliği ve koordinasyon, Başbakanlıkça sağlanır"dı. Sıkıyönetim komutanları da görev ve yetkilerini kullanış biçimlerinden dolayı başbakana, yani sivil ve siyasî makama karşı sorumluydu. Sıkıyönetim Kanunu'nda 14 Kasım 1980 tarih ve 2342 sayılı kanunla yapılan bir değişiklikle (RG, 15 Kasım 1980-17161), sıkıyönetim komutanları genelkurmay başkanına karşı sorumlu kılınmışlardır. Daha sonra 1982 Anayasası da aynı ilkeyi, "Sıkıyönetim komutanları genelkurmay başkanlığına bağlı olarak görev yaparlar" (md. 122/6) şeklinde ifade etmiştir.

Sıkıyönetim Yargısı: Sıkıyönetim ilanının yargı alanındaki sonucu, sıkıyönetim ilanına ve faaliyetlerine ilişkin olan suçları işleyenlerin ve bu suçların işlenmesine katılanların, sıkıyönetim komutanı nezdindeki askerî mahkemelerde yargılanmalarıdır. Bu nitelikteki suçları sıkıyönetimin ilanından önce işleyenler ile, sıkıyönetim askerî mahkemelerinin elkoyduğu bir suçla amaç birliği içinde bulunan suçları işleyenlerin davalarına da, bu suçlar sıkıyönetim bölgesi dışında bile işlenmiş olsa, yine askerî mahkemelerde bakılır *(Sıkıyönetim Kanunu,* md. 13, 15).

"Sıkıyönetim askerî mahkemesi" diye adlandırılan bu mahkemeler, sıkıyönetimin ilanından sonra Millî Savunma Bakanlığı tarafından, gerekli görülen yerlerde ve sayıda kurulur (md. 11). 1961 ve 1982 Anayasaları ise, yalnız, askerî mahkemelerin sıkıyönetim halinde bazı suçları ve kişileri yargılamak bakımından yetkilerinin genişleyeceğini belirtmekle, zaten varolan askerî mahkemelerin bu görevleri üstlenecekleri, "sıkıyönetim askerî mahkemesi" adı altında *yeni* mahkemelerin kurulmasının söz konusu olmadığı yolundaki yoruma açıktır. Bu yorum, özellikle sıkıyönetim ilanından önce işlenmiş suçların sanıklarının tabiî ya da kanunî hakim güvencelerini korumak bakımından da en elverişli olanıdır. Ancak, daha önceki yıllarda Anayasa Mahkemesi, bu gerekçelere dayalı iddiaları--askerî mahkemelerin sayıca yetersiz oluşu gibilerden- hukukî olmaktan çok pratik bir gerekçeyle geri çevirmiş, sıkıyönetim ilanından sonra "yeni" mahkemelerin kurulmasını anayasaya aykırı görmemiştir (15-16 Şubat 1972-31/5). 1982 Anayasası ise, devlet güvenlik mahkemelerinin sıkıyönetim mahkemelerine dönüştürülebileceklerini bildirmekle (md. 143 son), kısmen de olsa, "tabiî hâkim güvencesi"yle bir bağlantının kurulabilmesine olanak sağlamıştır.

Sıkıyönetim askeri mahkemeleri, ikisi yargıç sınıfından olmak üzere üç subay üyeden oluşur. Son yasa değişiklikleriyle, sivil yargıç ve savcıların da bu mahkemelerde görev yapabilmelerine olanak sağlanmıştır.

Anayasa Mahkemesi, yargıçlık mesleğinden olmayan subayların bir yargı merciinde görev yapmasını Anayasaya aykırı bulmamış (15-16 Şubat 1972 tarihli karar), buna karşılık "askerî mahkemelerde üyelerin çoğunluğunun hâkimlik niteliğine sahip olması şartı"nı koşan 1961 Anayasası'nın 138. maddesine dayanarak, savaş zamanında bu koşula uyulmayabileceğini bildiren yasa hükmünüAnayasaya aykırı bularak iptal etmiştir (15 Nisan 1975-19/87). 1982 Anayasası ise, askerî mahkemelerde üye çoğunluğunun hâkimlik mesleğine mensup kişilerde olması şartını aramamıştır.

Askerî mahkemelerin sıkıyönetim zamanında yargılama yetkisi, belli suçları işleyen ya da bunların işlenmesine katılan *sivil kişileri* de içine alacak şekilde genişlemektedir. Bu suçların *neler* olduğu Sıkıyönetim Yasasında gösterilmiştir. Askerî mahkemelerin sıkıyönetim zamanındaki *yargılama alanları* ise, kural olarak sıkıyönetim bölgesi olmakla birlikte, önlerindeki davalarla ilgili bulunan suçları ve bunların sanıklarını da, bunlara yüklenen suçlar o sıkıyönetim bölgesi dışında ve hatta sıkıyönetim ilan edilmeyen bir yerde bile işlenmiş olsalar, içine alır. Sıkıyönetim yargısı, "sıkıyönetim askerî mahkemeleri"nin kurulmasıyla işlemeye başlar. Ancak, sıkıyönetimin ilanından *önce* işlenmiş ve sıkıyönetimin ilanına neden olmuş suçlar da bu mahkemelerin görev alanına girer. Sıkıyönetimin kalkmasıyla birlikte bu mahkemelerin görevinin de son bulması gerekir. Nitekim Anayasa Mahkemesi, 1402 sayılı kanunun 23. maddesinin, sıkıyönetim kalktıktan sonra da "sıkıyönetim askerî mahkemeleri"nin elkoydukları suçlar bakımından göreve devam edeccklerini bildiren hükmünü iptal ederken şöyle demiştir: *"Olağanüstü durum artık yoksa, olağanüstü yolların ve tedbirlerin de sona ermesi ve olağan hukuk düzeninin tüm gerekleriyle geri gelmesi doğaldır"* (15-16 Şubat 1972 tarihli karar). İptal edilen yasa hükmü daha sonra 1973 yılında yapılan bir Anayasa değişikliğiyle 1961 Anayasası metnine sokularak, bir anayasa kuralı durumuna yükseltilmişti (Geçici md. 21). 1982 Anayasası'nda ise böyle bir hüküm yer almamaktadır.

Sıkıyönetim yargısı, yargılama usulleri bakımından da olağan ve sivil yargılama usullerinin dışında özellikler taşır. Bunların en başta geleni, davaların süratle sonuçlandırılmasını sağlamak için getirilen değişik hükümlerdir: İddianamenin özetlenerek okunabilmesi, bazı sanıkların yokluğunda da yargılamaya devam edilebilmesi gibi (md. 18'e ek). Bunlardan başka savunma hakkını, temyiz yasaklarına varacak derecede kısıtlayıcı kayıtlamaların getirildiği de görülmektedir *(Sıkıyönetim Kanunu, değişik md. 18/n;* Kanun no: 2632, 12 Mart 1982, RG, 16 Mart 1982-17635).

Sıkıyönetimin yargı alanındaki bir başka sonucu da, sıkıyönetim halinde işlenen suçların cezalarının belli bir oranda artırılarak verilebilmesidir (*değişik md. 12:* Kanun no: 2301 19 Eylül 1980; RG, 21 Eylül 1980-17112).

Sıkıyönetim ve Özgürlükler: Sıkıyönetim ilanı ile birlikte, bu rejimin yürürlüğe konduğu bölgelerde, özgürlüklerin de kayıtlanması ya da durdurulması olanağı doğar. Ancak bu sonuç, sıkıyönetimin ilanıyla birlikte kendiliğinden ortaya çıkan bir durum değildir. Hangi özgürlük-

Levent Şahverdi Arşivi

SIKIYÖNETİM VE İDARE: Sıkıyönetimin idare üzerindeki başlıca etkisi, idari kolluk görev ve yetkilerinin sivil makamlardan askeri makamlara geçmesidir. 1980 askeri müdahalesine kadar sıkıyönetim komutanları, görev ve yetkilerini kullanış biçimlerinden dolayı başbakana, yani sivil bir siyasi makama karşı sorumluydular. Sıkıyönetim Kanunu'nda 14 Kasım 1980'de yapılan değişiklik, sıkıyönetim komutanlarını genelkurmay başkanına karşı sorumlu kıldı.

lerin ne şekilde sınırlandığının ya da durdurulduğunun sıkıyönetim komutanları tarafından açıklanması gerekir. Bu açıklamalar, genel emir ya da bildiriler şeklinde yapılır. Bu yapılana kadar yurttaşların, sanki sıkıyönetim yokmuşçasına hak ve özgürlüklerini kullanma hakları vardır.

Sıkıyönetim komutanlarının özgürlükleri kısıtlama konusunda ne gibi yetkilere sahip bulundukları sıkıyönetim yasalarında gösterilir. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na göre komutanlar, genel güvenlik ve kamu düzenini korumak amacıyla konutlarda, her türlü dernek, siyasî parti, sendika, kulüp gibi yerlerde her türlü arama yapmak, haberleşmeleri denetlemek, kişilerin üstlerini ve eşyalarını aratmak, zoralıma (müsadere) tâbi eşyaları zaptettirmek, radyo ve televizyona, her çeşit basın ve yayın aracına sansür koymak, grev ve lokavtları, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile dernek çalışmalarını izne bağlamak ya da yasaklamak, yeni derneklerin kurulmasını ve hèr türlü süreli yayının çıkarılmasını izne bağlamak, kamu personelinin işe alınmasında ya da işten çıkarılmasında kesin söz sahibi olmak, bölgeye giriş ve çıkışları denetlemek, belli kişileri sıkıyönetim bölgesi dışına çıkarmak, gerektiğinde silah kullandırmak, vb. yetkilere sahiptirler. 1971'den beri bu yetkiler sürekli artırılmıştır.

Sıkıyönetim komutanlarının bu görev ve yetkilerine dayanarak almış oldukları kararların, olağanüstü rejimin süresiyle sınırlı olması ve sıkıyönetimin kalkmasıyla birlikte bunların da hukukî varlık ve etkilerinin son bulması gerekir. Buna karşın Türk mevzuatında, sıkıyönetim komutanına tanınan bazı yetkilerin sürekli sonuç doğuracak nitelikte oldukları da görülmektedir. Sıkıyönetim Kanunu'nun 2. maddesinde yapılan değişiklikle, sıkıyönetim komutanlarına, kamu hizmeti görevlilerini bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmamak üzere görevden çıkarma yetkisi verilmesi buna bir örnektir.

"Sıkıyönetim ve özgürlükler" açısından önemli bir sorun da, sıkıyönetim halinde istisnasız bütün hak ve özgürlüklerin askıya alınabilip alınamayacağı sorunudur. 1924 Anayasası, sıkıyönetim halinde hangi özgürlüklerin kayıtlanıp durdurulabileceğini, bu özgürlükleri tek tek sayarak göstermişti. 1961 Anayasası ise bu konuda bir açıklık getirmemişti. 1982 Anayasası, Avrupa Konvansiyonu adıyla bilinen İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Kcrumaya Dair Sözleşme'nin bu konudaki ilkelerinden de esinlenerek, özgürlüklerin kayıtlanması ve durdurulması yetkisine birtakım istisnalar getirmiştir. Buna göre, savaş, seferberlik, sıkıyönetim ya da olağanüstü hallerde "sa-

Levent Şahverdi Arşivi

vaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler ile ölüm cezalarının infazı dışında, kişinin yaşama hakkına, maddî ve manevî varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz" (md. 15/2).

Bu gibi istisnalar dışında kalan hak ve özgürlüklerin sıkıyönetim halinde ne dereceye kadar kayıtlanabilecekleri sorusu da, gerek yabancı hukuk sistemlerinde gerek Türkiye'de tartışılan bir sorun olmuştur. 1961 Anayasası bir yandan sıkıyönetim halinde özgürlüklerin "kayıtlanabileceği"nden ve hatta "durdurulabileceği"nden söz etmekle (md. 124/son) bu konuda bir sınır olmadığı sanısını uyandırıyordu. Öte yandan, aynı metin, temel hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağını bildiriyordu (md. 11/2). Bu genel kuralın sıkıyönetim halinde de geçerli olup olmadığı sorusuna Anayasa Mahkemesi kesin bir cevap getirmedi. Ancak yüksek mahkeme, daha çok, sıkıyönetim durumunda genel kurala uyulmayabileceği yolunda bir eğilim içindeydi. Buna karşılık aynı mahkeme, sıkıyönetim komutanına tanınan bazı yetkileri Anayasanın başka maddelerine aykırı bularak iptal etmekten de kaçınmamıştı. 1982 Anayasası ise, "hürriyetlerin özüne dokunulamaz" kuralına yer vermediğinden, 1961 Anayasası döneminde kesin bir çözüme kavuşmayan sorun, özgürlükler hesabına daha da olumsuz bir biçime bürünmüş oldu. Buna karşılık 1982 Anayasası, bu konuda iki yeni düzenleme getirerek, sıkıyönetim ve diğer olağanüstü yönetim usulleri altında özgürlüklere getirilecek sınırlamaların belli ölçüler içersinde kalması gerektiğini bildirmiş bulunmaktadır. Bunlar, "milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler" in çiğnenmemesi ve alınacak önlemlerin "durumun gerektirdiği ölçüde" kalması şeklinde ifade edilmiştir (md. 15/1).

Birinci ölçü, özellikle, Türkiye'nin de imzası bulunduğu Avrupa sözleşmeleriyle beliren standartlara uyulması gereğini hatırlatması bakımından bir katkı niteliğindedir. İkincisi ise, sıkıyönetim yasaklamalarının, karşılaşılan tehlikenin büyüklüğüyle orantılı olması koşulunu getirmesi bakımından önemlidir. Geçmişteki sıkıyönetim uygulamalarında bu "ölçülülük" ilkesine uygun davranıldığını gösterir örnekler bulunduğu gibi, bunun tam tersine bir anlayışla alınan önlemler de olmuştur. Örneğin 1974 Kıbrıs Harekâtı üzerine ilan edilen sıkıyönetim, ilan ve varoluş nedenleriyle sınırlı uygulamalarda bulunmuş, sadece bazı haberleşme kayıtları ve sivil savunma yükümlülükleri getirmekle yetinerek bir anayasal kural olmadığı halde "ölçülülük" ilkesine uygun davranmıştı. Buna karşılık sonraki bazı uygulamalarda ise, geleneksel bir gösteriyi yaptırmamak için bütün bir kentte sokağa çıkma yasağının konması gibilerden, "ölçülülük" derecesi oldukça tartışmalı önlemlere başvurulduğu da görülmüştür. Bu deneyler ışığında, 1982 Anayasası'nın "ölçülülük" ilkesini bir Anayasa kuralı durumuna yükseltmesi önemli bir katkı niteliğindedir. Böylece, "ölçüyü aşan" önlemlerin hukuk açısından savunulabilir olmadıkları görüşünü ileri sürebilmek olanağı da doğmuş olmaktadır.

Sıkıyönetimin Denetlenmesi: Sıkıyönetimin denetlenmesi, siyasal ve yargısal yollardan olabilir.

Anayasal kurallara göre ilan edilmiş bir sıkıyönetim rejimi, her şeyden önce parlamentonun siyasal denetimi altındadır. Bir kere parlamentonun, Bakanlar Kurulu tarafından ilan edilmiş bir sıkıyönetimi onaylamama ve dolayısıyla ortadan kaldırma yetkisi vardır. Parlamento, sıkıyönetim ya da diğer olağanüstü yönetim usulleri varolduğu sürece, Bakanlar Kurulu'nun çıkaracağı kanun hükmünde kararnameleri de aynı şekilde denetleyebilir (*1982 Anayasası,* md. 122/3). Bu her iki denetim, yalnız siyasal denetim değil, aynı zamanda hukuka uygunluk denetimi anlamına da gelir. Ni-

SIKIYÖNETİM YARGISI: Sıkıyönetim yargısı, yargılama usulleri bakımından, olağan ve sivil yargılama usullerinin dışında özellikler taşır. Bunlardan en önemlileri, iddianamenin özetlenerek okunabilmesine, bazı sanıkların yokluğunda yargılamaya devam edilebilmesine, savunma haklarının kısıtlanmasına ve bazı durumlarda kararı temyiz etmek imkânının ortadan kaldırılmasına ilişkin hükümlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

hayet parlamento, sıkıyönetim süresince, sıkıyönetim uygulamalarıyla ilgili olarak da siyasal denetim yetkisini elinde bulundurmaya devam eder. Bu denetim, doğrudan doğruya sıkıyönetim makamları üzerinde bir denetim değil, sıkıyönetimi ilan eden ve uygulayan Bakanlar Kurulu'nun siyasal sorumluluğunu hedef alan bir denetimdir. Her ne kadar son yasa değişiklikleriyle ve 1982 Anayasası ile sıkıyönetim komutanları başbakana karşı sorumlu olmaktan çıkarılıp genelkurmay başkanına karşı sorumlu kılınmışlarsa da, genelkurmay başkanının da "görev ve yetkilerinden dolayı başbakana karşı sorumlu olması" kuralı gereğince (*Anayasa,* md. 117/4), sıkıyönetim uygulamalarının sonuçta parlamento tarafından değerlendirilip, hükümetin siyasal sorumluluğunu gerektirecek bir denetlemeye dönüştürülmesi yolu her zaman için açıktır.

"Sıkıyönetim"in yargısal denetimi açısından ise sorun üç yönlüdür:

Birinci sorun, sıkıyönetim ilan kararının yargı denetimine bağlı tutulup tutulamayacağı hususudur. Bugüne kadar Türk Danıştay'ı ve Anayasa Mahkemesi, bu yönde bir denetim yetkisini kendilerinde bulmamışlar, sıkıyönetim ilan kararının iptali nedeniyle açılan davaları "görevsizlik" yönünden geri çevirmişlerdir (*Danıştay,* 3 Temmuz 1970-389/442; *Anayasa Mahkemesi,* 17 Ekim 1970-44/42).

İkinci sorun, sıkıyönetim içinde çıkarılan kanun hükmünde kararnamelerin yargısal denetimiyle ilgilidir. 1982 Anayasası, ilk defa olarak, sıkıyönetim süresinde cumhurbaşkanı başkanlığında toplanan Bakanlar Kurulu'nun sıkıyönetimin gerekli kıldığı konularda kanun hükmünde kararnameler çıkarabileceğini (md. 122/2), ancak bu kararnamelerin Anayasa Mahkemesi'nin denetimine konu olamayacaklarını bildirmekle (md. 91/5; 148/1), sıkıyönetim uygulamalarının önemli bir bölümünü yargı denetimi dışında bırakmıştır.

Üçüncü sorun, sıkıyönetim komutanlarının eylem ve işlemlerinin yargı denetimine girip girmedikleri konusudur. Bunların birer idarî karar olmaları ve idarenin de her türlü eylem ve işleminin yargı denetimine bağlı olması kuralı karşısında (*1961 Anayasası,* md. 114; *1982 Anayasası,* md. 125), bu denetimin mümkün olması gerektiği sonucuna varmak gerekir. 1982 Anayasası da, sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde, millî güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık nedenleri ile, *sadece* yürütmenin durdurulması kararları verilmesinin yasayla sınırlanabileceğini bildirmektedir (md. 125/6). Aynı şekilde, 6 Ocak 1982 tarih ve 2577 sayılı İdarî Yargılama Usulü Kanunu da, sıkıyönetim ya da olağanüstü hallerde hangi idarî işlemlere karşı *yürütmenin durdurulması* talebinde bulunulamayacağını belirtmekle yetinmekte, idarî dava yolunu ise açık bulundurmaktadır (md. 27). Durum buyken, 1982 Anayasası'nın çıkmasından önce Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan ve halen de yürürlükte olan bir değişiklikle, sıkıyönetim komutanlarının işlemlerine karşı yargı yolu kapatılmış bulunmaktadır (Ek md. 3; Kanun No: 2342, 14 Kasım 1980; RG, 15 Kasım 1980-12161).

Cumhuriyet

Ankarada Dünkü Hâdiselerin Neşri Yasak Edildi Ve Gece Sokağa Çıkma Yasağı Kondu

Dünkü Meclis içtimaının neşri de menolundu

İstanbul Üniversitesi ve yüksek okullar laykapatıldı

Başvekil radyoda bir konuşma yaptı

İzmirde talebeler dün sessiz yürüyüş yaptı

Kore kabinesinin ilk mühim kararı

Ölümsüz Semi

SIKIYÖNETİM VE ÖZGÜRLÜKLER: Sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde özgürlükler sınırlandırılır ya da durdurulur. Hangi özgürlüklerin ne şekilde sınırlandırıldığı sıkıyönetim komutanı tarafından açıklanır. 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na göre komutanlar her türlü dernek, siyasi parti, sendika, kulüp gibi yerlerde arama yapmak, haberleşmeleri denetlemek, kişilerin üstlerini ve evlerini aramak, toplantı ve gösteri yürüyüşlerini ve her türlü süreli yayının çıkarılmasını izne bağlamak gibi yetkilere sahiptirler. 28 Nisan 1960'ta ilan edilen sıkıyönetim, özgürlükleri kısıtlayıcı birçok karar almıştı.

Türkiye'de Sıkıyönetim Uygulamaları

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde ilan edilen ve parlamentoca onaylanıp uygulama alanı bulan sıkıyönetimler sırasıyla şunlardır:

- Doğu'da Şeyh Sait Ayaklanması üzerine 23/24 Şubat 1924 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim;
- Menemen'deki Kubilay olayı üzerine 31 Ocak 1930 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim;
- İkinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'yi de tehdit eder bir hal alması üzerine 20 Kasım 1940'ta ilan edilen sıkıyönetim;
- 6/7 Eylül olayları adıyla bilinen toplu hareketler üzerine 7 Eylül 1955'te yürürlüğe konan sıkıyönetim;
- Öğrenci gösterilerini durdurmak amacıyla 28 Nisan 1960 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim;
- Talât Aydemir olayı diye bilinen silahlı ayaklanma girişimi üzerine 21 Mayıs 1963 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim;
- İstanbul ve Kocaeli'ndeki işçi gösterileri (15/16 Haziran) üzerine 16 Haziran 1970 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim;
- Bazı terör olayları üzerine ve 12 Mart Muhtırası'nın verilmesinden sonra 26 Nisan 1971 tarihinde ilan edilen sıkıyönetim;
- Kıbrıs harekâtı nedeniyle 20 Temmuz 1974'te ilan edilen sıkıyönetim;
- Yaygın terör hareketleri ve özellikle Kahramanmaraş olayları üzerine 26 Aralık 1978'de ilan edilen sıkıyönetim.

Bu sıkıyönetimlerden 28 Nisan 1960 tarihlisi 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra Millî Birlik Komitesi'nin kararıyla "yenilen"miş; 26 Aralık 1978 tarihlisi de 12 Eylül 1980 müdahalesinden sonra Milli Güvenlik Konseyi kararıyla bütün yurda yaygın hale getirilmiş ve 6 Kasım 1983 seçimlerinin hemen ertesinde, Meclisin başkanlık divanı oluşmadan, Millî Güvenlik Konseyi'nin aldığı bir kararla dört ay uzatılmıştır ●

Levent Şahverdi Arşivi

Sansür

Yıldızhan Yayla

Terim: Sansür terimi, dilimize Fransızcadan gelmiştir. Fransız diline de Latince *censere* (değerlendirmek) ve *censor* (değerlendirme, denetleme işini yapan) kelimelerinden alınarak girmiştir.

Sansür teriminin dilimizdeki ilk karşılıkları, Şemseddin Sami'nin Fransızca-Türkçe lûgatından anlaşıldığına göre (4. baskı, İstanbul 1905), "teftiş ve muayene"dir. Nitekim Kanun-u Esasî 1908 yılında değiştirilir ve basın özgürlüğü güvence altına alınırken de "teftiş ve muayene" kelimeleri, sansür terimi karşılığında kullanılmıştır. Aynı kelimeler 1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun 77. maddesinde, gene aynı amaçla yer almaktadır.

Bu arada, özellikle sinema filmlerinin sansürü söz konusu olduğunda, "kontrol" kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. 1932 yılında yürürlüğe konulan yönetmelik ile 1939'da kabul edilen tüzükte de "sansür" yerine "kontrol" kelimesine yer verilmiştir.

1961 Anayasası'nın 22. ve 24. maddelerinde ve 1982 Anayasası'nın 28. maddesinde ise *sansür* terimi kullanılmıştır. Bu gelişme, zaman zaman kullanılan ve günümüzde de kullanılmaya devam olunan "teftiş", "muayene", "kontrol" ve "denetim" kelimelerine rağmen, daha dar ve niteleyici bir içerikle "sansür" teriminin dilimize yerleştiğini göstermektedir.

Kavram: Sansür nedir? Günümüzde sözlük anlamıyla sansür, her türlü yazının, sinema ve tiyatro yapıtlarının hükümetçe önceden denetlenmesi, yayın ve gösterimlerinin izne bağlı tutulmasıdır. Yeterliliği tartışılabilir de olsa, bu tanımlama, sansürün özel bir devlet denetimi olduğunu ve çeşitli temel hak ve hürriyetler (haberleşme gizliliği, özel hayatın gizliliği gibi) arasında daha çok düşünce ve ifade hürriyetleri ürünlerinin (söz, yazı, resim vb.) konu edildiğini göstermektedir.

Mevzuatımızda da buna yakın bir tanım vardır: "Söz, yazı, resim ve sesle gerçekleşen her türlü yayının yapılmasından ve gönderilen her çeşit maddenin alıcılarına varmasından önce devlet tarafından kontrol edilmek üzere alınan emniyet tedbirleri"nden söz edilmektedir.

Bu tanımlamalara karşılık, Şemseddin Sami'nin Fransızca-Türkçe lûgatında, "sansür" maddesi şöyle çevrilmiştir: "Gazete, kitap vesairenin neşrinden evvel veya sonra teftişi." Bu tanımlamada, şüphesiz, zamanındaki uygulamalara bakılarak, sansür yalnız bir "ön" denetim değildir; sonradan da denetim olabilir ve bu da sansür kapsamına girer. Günümüzde bir ön sınırlama olmadan da sansürün söz konusu edilebileceğini ileri sürenler vardır. Meselâ ABD Yüksek Mahkemesi, *Hair* müzikalini oynamak isteyen bir tiyatro topluluğuna salon verilmemesi yolundaki idare işlemini sansür sayabilmiştir. Görülüyor ki, düşünce ve ifade hürriyeti yerleşip geliştikçe, sansür adı altındaki yasaklamanın alanı da, -terimin içeriği genişletilerek- daraltılmış oluyor. Çünkü, çağdaş hukuk devletinde sansür, yasaklanan bir olaydır. Sansürün kapsamını genişletmek, kişi hak ve hürriyetleri lehine olarak, bu yasağı yaymak suretiyle, idarenin yetkilerini sınırlamaktadır.

Hukuk bilimi açısından da sansür, esas itibariyle,görüş ve düşüncelerin herhangi bir araçla açıklanmasından önce, bu açıklamanın, yetkili kılınmış kamu makamları tarafından denetim ve izne bağlı tutulmasıdır. Kısaca sansür, her türlü ifade aracı üzerinde önleyici devlet denetimidir.

Haberleşme Hürriyeti ve Sansür

Sansür olayının, düşünce ve ifade hürriyeti bakımından önem taşıdığı ilk bakışta bellidir. Çünkü, idarenin bu hürriyete sansür yoluyla müdahalesi, kamu düzeni amacıyladır. Başka bir deyişle, "kamunun güvenliği, sağlığı ve dirliği sarsılabilir ya da sarsılır" gerekçesiyle sansür uygulanır. Hatta, kişiler arasındaki mektup, telefon ya da benzeri yollarla haberleşme de aslında bu gerekçe veya bahane ile sansür biçiminde bir denetime tutulabilir. Ancak devletin ilgi ve dikkat alanının öteden beri kitleye dönük haberleşme olduğu açıktır. Zira, siyasi iktidarlar,kamu düzenini tehdidin daha çok bu araçlardan gelebileceği düşüncesinde olurlar. Bu sebeple sansür konusu, özellikle matbaanın icadından sonra kitle haberleşme araçlarında yoğunlaşmaya başlamış; kitap, gazete, dergi gibi yazılı araçların oluşturduğu sahada sansür tartışılmıştır.Daha sonra, yaygınlaştığı ölçüde tiyatro, sinema, radyo, televizyon ve nihayet kitle iletişiminde etkili olan manyetik band, video kasetleri ve her gün yenisi ortaya çıkan elektronik iletişim araçları tartışma kapsamına girmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Ülkeler arasındaki uzaklıkların çağın hızlı ulaşımıyla ortadan kalktığı dünyamızda, milletlerarası ideolojik çatışmalar, siyasi ve iktisadi amaçlı kültür baskıları, soğuk savaş uygulamaları gibi sebeplerle, sansür, özellikle bu etkilere daha kolay açılan ülkelerde hep gündemde kalmaktadır. Bu yüzden, Türkiye'deki sansürü, başlıca kitle haberleşme araçları olan basın, radyo-televizyon ve sinema filmleri açısından incelemek gerekir.

Basında Sansür: Cumhuriyet öncesi dönemde basınla ilgili sansür uygulamalarına olağan zamanlarda da başvurulduğu görülür. İlk anayasa "Kanun-u Esasi" 12. maddesinde, *"Matbuat kanun dairesinde serbesttir"* kuralını koymuştu. Bu anayasanın kabulünden önceki yıllarda basın ciddi bir sansüre tâbi tutuluyordu. Kitap bastırabilmek padişahın iznine bağlıydı. 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ne göre, gazete yayını hükümetin izniyle mümkündü. Nihayet ilk anayasanın kabul edildiği yıl, bir Heyet-i Vükelâ kararı ile İstabul'da basılan gazetelerin Matbuat Dairesi'nce, eyaletlerde basılan gazetelerin de mahallî hükümet makamları tarafından basımdan önce muayenesi kabul edilmiştir. Bu ortamda, Kanun-u Esasi'nin 12. maddesi bir güvence getirememişti. 1888 yılında yürürlüğe konulan Matbaalar mevzuatı da, matbaa sahiplerinin, Maarif Nezaretinden önceden izin alınmadıkça kitap basamayacaklarını öngörüyordu.

İkinci Meşrutiyet'in getirdiği anayasa değişiklikleri arasında sansürü açıkça önleyen bir hüküm vardır. Kanun-u Esasi'nin 12. maddesine *"Matbuat kanun dairesinde serbesttir"* ilkesinin ardından şu cümle eklenmiştir: *"Hiç bir veçhile kabl-ettabı (yayından önce) teftiş ve muayeneye tâbi tutulmaz."* Bu temel ilkeyi benimseyen 1909 Matbuat Kanunu da sansürü öngörmez. Ama, özellikle Birinci Dünya Savaşı ortamında, askerî konularla ve devletin savunmasıyla ilgili hususlarda haber yayını sansüre tâbi kılınmıştır. Cumhuriyete giden yıllarda ise, zaten örfi idare (sıkıyönetim) vardır ve artık her türlü yayın sansür edilmektedir.

1924 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, basın hürriyetini güvence altına alır: *"Matbuat kanun dairesinde serbesttir ve neşir edilmeden evvel teftiş ve muayeneye tâbi değildir"* (m.77). Şu halde, basında sansür -hiç olmazsa dar anlamıyla- uygulanmayacaktır. Ne var ki, genç Cumhuriyetin başında bazı iç olaylardan ve dış tahriklerden doğan dertler vardır. 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu bu yüzden kabul edilir. Bu kanunun birinci maddesine göre hükümet, irtica ile, isyanla, memleketin toplum düzenini, huzur ve sükununu, güvenliğini bozacak tahrik, teşvik ve teşebbüslerle ilgili yayınları Reisicumhurun tasdiki ile doğrudan doğruya ve idari yoldan, yani herhangi bir yargı yoluna başvurmak gerekmeksizin yasaklamaya yetkilidir. Tabii bu olağanüstü halin gerektirdiği bir düzenlemedir; daha sonraki yıllarda da bu tür "sıkıyönetim" düzenlemelerinin örnekleri görülmüştür. Belki, uygulandığı süre bakımından, sıkıyönetim rejimleri ve bunların sağladığı basın sansürü imkânı, olağan dönemlerle neredeyse başabaştır; ama bu sansür, olağanüstü düzenlemelere dayandığı için, hukuk açısından gene de istisna teşkil eder.

Gerçekten de, 1931 tarihli Matbuat Kanunu bazı kısıtlamalar getirdiği gerekçesiyle eleştirilmişse de, bu kanun dar anlamıyla sansüre yer vermemiştir. Gerçi, 1938 yılında yapılan değişiklikle, gazete ve dergi çıkarılması idarenin iznine bağlanmıştır. Ancak bu, kaynakta ve başlangıçta bir denetim imkânı vermektedir. Zaten 1946'da, gazete ve dergi çıkarmak için aranan izin (ruhsatname) ve belli miktarda bir para depo etme şartı kaldırılmıştır.

1931 Matbuat Kanunu, 15 Temmuz 1950 tarihli ve 5680 sayılı Basın Kanunu ile yürürlükten kaldırıldı. Yeni kanun daha hürriyetçi ve Anayasa'ya uygun idi. İdareye tanınan yetkiler çok sınırlıydı. Yalnız, Bakanlar Kurulu'na yabancı ülkelerde yayımlanan gazete ve dergilerle basılı eserlerin Türkiye'ye sokulmasını veya dağıtılmasını yasaklamak yetkisi tanınmıştı. Şüphesiz bu yasaklama, klasik ve dar anlamda olmasa da, bir sansürdü. Çünkü yayından öncesine ilişkin bulunmuyordu. Ama söz konusu yayınlar henüz Türkiye'ye girmeden veya dağıtılmadan uygulanan bir idari önlemdi.

5680 sayılı kanun, "dolaylı sansür" sayılabilecek bazı yayın yasakları da öngörmüştü: İntihar olaylarına ilişkin resimli ve ayrıntılı haberlerle evlenmeleri yasak-

BİTMEYEN SANSÜR: Film senaryolarının ve filmlerin sansür edilmesi, öteden beri sinema ve sanat çevrelerinin yakınmalarına yol açmaktadır. Birçok sansür kararının gerekçesi, bu yakınmaların haklı olduğunu kanıtlayacak tarzdadır. Bu çevreler, sansürün kalkmasını ve sinema eserlerinin de basında olduğu gibi genel ceza hükümlerine tâbi olmasını savunmaktadırlar. Duygu Sağıroğlu'nun yönettiği "Bitmeyen Yol" filmi 1966 yılında sansür edilmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

lanmış kimseler arasındaki cinsel ilişkilerle ilgili haberlerin yayınlanması yasaktı. Ancak, bu tür yasakların müeyyidesi, yayından, dağıtımdan sonra uygulanıyordu.

6733 sayılı kanunla Basın Kanunu'na eklenen hükümler yayın yasaklarını artırdı. Bunlara göre, kanun, tüzük veya resmi kuruluşlarca öngörülen yasaklama kararları gereğince gizli yapılan toplantılardaki görüşmelerin veya alınan kararların ya da gizli olan soruşturmaların ve aşamalarının ve yargı yerlerinin görüşmelerinin, memleket ahlakını, aile düzenini bozacak veya cürüm işlemeye teşvik ve tahrik edecek şekilde heyecan uyandıracak ayrıntıların yayını yasaktı. Bütün bunlar 27 Mayıs 1960 harekâtına yol açacak uygulamalara imkân verdi ve zaman zaman bazı gazete sütunlarının yazısız, beyaz çıktığı görüldü. Siyasi muhalefet, basın sansürüyle karşı karşıya kalmıştı.

1961 Anayasası'nın, önce düşünce ve kanaat hürriyetini güvence altına alan, sonra da özellikle basın ve yayın alanında sansürü açıkça yasaklayan (m. 22-24) hükümleri bu geçmişe bakılarak konulmuştu: *"Basın hürdür, sansür edilemez"* (m. 22/1), *"Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat şartına bağlanamaz"* (m. 23/1), *"Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez"* (m. 24/1).

1961 Anayasası'na göre basın hürriyeti de sınırsız değildi. Öncelikle 1971 yılında 1488 sayılı kanunla yapılan Anayasa değişiklikleri, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, millî güvenliği koruma amacıyla ve kanunla yeni sınırlamalar getirebileceğini kabul etmişti. Çünkü olaylar, ülke bütünlüğünü, hürriyetçi demokratik hukuk devletini tehdit eder boyutlara ulaşmıştı. Sıkıyönetime tekrar başvurmak gereği duyulmuştu. Ama, Anayasa'nın öngördüğü olağandışı rejim de artık yeterli olmuyordu. 12 Eylül 1980 harekâtıyla gelen "Anayasa üstü olağandışı" yönetim işte bu gelişmelerin sonucu oldu.

1982 Anayasası, bu bakımdan, basın ve yayınla ilgili hürriyetleri çok daha ayrıntılı bir biçimde düzenlemiştir. Temel ilke gene basın hürriyeti ve sansür yasağıdır (m. 28). Ancak, ülke bütünlüğüne ve milli güvenliğe zarar verici, suç işlemeye, isyana teşvik edici haber veya yazıların yazılması halinde, gecikmede sakınca varsa yetkili idari makamın kararıyla dağıtım önlenebilir. Bu takdirde, durum süratle (en geç 24 saat içinde) yetkili hakime intikal ettirilecektir.

SANSÜR ETİKETİ: Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında sansür yalnız kitap ve gazetelere değil, mektuplara da uygulanmaya başlandı. Postaya verilen mektuplara, üzerinde "Askerî Sansür Heyeti'nce kapatılmıştır" yazılı bir etiket yapıştırılıyordu.

Radyo-Televizyon ve Sansür: Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında, 21 Şubat 1924 tarihli ve 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu hükümlerinden yararlanılarak, "Türk Telsiz Telefon Anonim Şirketi" kurulmuştu. PTT adına radyo yayınları yapan şirket, sermaye yetersizliği ve teknik olanaksızlıklar nedeniyle başarılı olamadı. 1936 yılında, radyo yayınları doğrudan doğruya PTT'ye bırakıldı. 19 Haziran 1937 tarihli ve 3222 sayılı Telsiz Kanunu ise, elektromanyetik dalgalar vasıtasıyla her nevi resim, işaret ve sesleri vermeye ve almaya yarayan bütün telsiz tesisatı ve işletmesini devletin tekeline verdi. Özel kişilere ve kurumlara bu konuda izin verilmeyeceği hükme bağlandı.

Sansür, esas itibariyle, kişilerin kamu makamlarıyla ilişkileri açısından önem ve anlam taşıdığı için, zaten idare içinde yer alan bir radyonun, sonra da televizyonun sansürü değil, olsa olsa iç denetimi söz konusu edilebilirdi. Ancak, özellikle 1954-1960 arasında Radyonun iktidar partisinin aracı ve sesi haline getirilmesine bir tepki olmak üzere, 1961 Anayasası özerk bir Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) kurulmasını öngördü. Bu kurum, Anayasaya aykırı olmamak kaydıyla, her türlü siyasi görüşe, karşıt düşüncelere yer verecekti. Ne var ki, 1961-1980 yıllarında Türk siyasi hayatının en çok tartışılan konularından biri olan TRT, 1971'de yapılan Anayasa değişiklikleri sırasında özerkliğini kaybederek sadece "tarafsız" hale getirildi.

TRT, hükümet bildirilerini ve hükümet adına yapılacak konuşmaları yayınlamak zorundadır. Siyasi partilerin bu yayınlara karşı cevap hakkı vardır. Ancak, cevap hakkının kullanılabilmesi, TRT Siyasi Yayınlar Hakem Kurulu'nun bu yoldaki istemi kabulüne bağlıdır. TBMM'deki görüşmelerin canlı olarak yayını halinde, siyasi parti gruplarının görüşleri de, hükümet adına yapılan konuşmalar gibi yayınlanacaktır.

TRT, Türkiye'nin dış ilişkileriyle ilgili yayınlarda Dışişleri Bakanlığı'nın görüşünü dikkate almak zorundadır.

Milli güvenlik açıkça gerekli kılıyorsa, Başbakanın veya görevlendirebileceği bir bakanın yayın yasağı koyma yetkisi vardır. Tabii bu genel değil, sadece belli bir yayına veya habere ilişkin bir yetkidir.

Sinema Filmlerinde Sansür: Cumhuriyetin ilk yıllarında sinema filmlerinin sansürü mahalli düzeyde ve valiliklerce yapılmaktaydı. Film halka gösterilmeden önce iki zabıta memuru tarafından seyrediliyor, gerektiğinde sansür ediliyordu. Bu durum, ülke düzeyinde eşit ve güvenceli bir uygulamaya imkân vermiyordu. Sinema alanında gelişme de hızlanmıştı. Merkezi bir kurul aracılığıyla sansür sistemine gidildi. İlk olarak 19 Temmuz 1932 tarihli Resmi Gazete'de "Sinema Filmlerinin Kontroluna Ait Talimatname" yayınlanarak yürürlüğe kondu. Talimatname, İstanbul'da, İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları ve Genelkurmay Başkanlığı temsilcileri ile, il polis müdürü, emniyet müfettişi veya vekilinden oluşan bir sansür kurulu oluşturulmasını öngörüyordu. Bu kurulun kararlarına itiraz halinde, konuyu İçişleri ve Milli Savunma Bakanlıkları ile Genelkurmay temsilcilerinden meydana gelen bir üst komisyon inceleyecekti.

1933 yılı sonunda bir ek yönetmelik çıkarılarak Türkiye'de yapılan filmler için senaryo sansürü kabul edildi.

Sansür yetkisinin kullanılmasında göz önüne alınacak ölçütler şunlardı: Din propagandası hedefi var mı? Askerlik şerefini ihlal eden konular var mı? Milli güvenliğe ve genel ahlaka kötü etki yapılması söz konusu mu? Memleketimiz aleyhine tertip edilmiş iftira niteliğinde hususlar bulunuyor mu? Ayrıca gözleri

Levent Şahverdi Arşivi

yoracak derecede eskimiş, yıpranmış filmlerin gösterilmesi de yasaklanmıştı.

Bu uygulama, 31 Temmuz 1939 tarihinde yürürlüğe giren "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontroluna Dair Nizamname"ye kadar yürürlükte kaldı. Bu tüzük (nizamname), 1948 ve 1957 yıllarında iki defa değiştirilmiş, ancak daha önce yönetmeliklerde belirlenmiş olan sansür ölçütleri esas itibariyle korunmuştur. Bütün bu düzenlemelerin kanuni dayanağı ise, 4 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu'nun 6. maddesidir: *"Hariçten gelen filmlerin gösterilmesi ve dahilde yapılan filmlerin çekilmesi polisin iznine bağlıdır. Polis, filmlerin ve senaryoların tetkik ve muayene işini alâkalı makamlarla birlikte ve nizamnamesine göre yapar."* Söz konusu nizamname, Ankara ve İstanbul'da iki sansür komisyonu kurulmasını, ayrıca Ankara'da yalnızca senaryo sansürüyle görevlendirilmiş bir "Merkez Film Kontrol Komisyonu" oluşturulmasını öngörmüştür.

Birçok idari dava açılmasına yol açan bu uygulama, 23 Eylül 1977 tarihinde yürürlüğe giren "Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi Hakkında Tüzük"e kadar sürmüştür. Ancak, bu arada, 1961 Anayasası'nın bilim ve sanatı serbestçe açıklamayı ve yaymayı hüküm altına alan 21. maddesi yürürlüğe girmişti. Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu'nun 6. maddesi, Anayasa'nın bu hükmüne uygun muydu? Sorunu bir başvuru üzerine inceleyen Anayasa Mahkemesi, özetle şu sonuçlara vardı: Sinema filmleri, genel olarak birer sanat eseridir. Ama müstehcen, genel ahlaka, milli güvenliğe aykırı, kamu düzenini bozucu filmler sanat eseri sayılamaz. Bu konudaki sansür, sanatı açıklama ve yayma hürriyetinin özüne dokunmayan zorunlu bir önlemdir. Kaldı ki, bir filmin yasaklanmasına ilişkin karar idaridir ve yargı denetimine açıktır.

Böyle söylüyordu Anayasa Mahkemesi. Sinema filmlerinin sansürü Anayasa'ya aykırı görülmemişti.

Çeşitli tartışmalar sonunda önce 1977 tarihli, son olarak da 83/7006 sayılı tüzük kabul edildi. Sansürden vazgeçilmemişti. Gerçi sansür kurallarının oluşumu, itiraz usulleri belirginleşmişti ama, sansür ölçütleri yaygınlaştırılarak bu konudaki idari yetkilerin takdirliği artırılmıştı. Son tüzüğe göre iki denetleme kurulu vardır: Film Denetleme Kurulu ve Film Denetleme Üst Kurulu. İçişleri Bakanlığı başta olmak üzere Genelkurmay Başkanlığı ve çeşitli bakanlık görevlilerinden oluşan bu kurullardan ilki, yurt dışından getirilen filmlerle yurt içinde yapılacak filmler ve senaryolarının denetimini yapmakta, üst kurul ise, Film Denetleme Kurulu'nun red kararlarına karşı itirazları incelemektedir.

Tüzük, denetleme için başvuru usulünü ve şartlarını ayrıntılarıyla düzenlemiştir.

SANSÜR KURULLARINDAN BİRİ: Cumhuriyetin ilk yıllarında sinema filmleri, gösterimden önce mahalli düzeyde denetlenmekteydi. Merkezi bir kurul aracılığıyla sansür sistemini öngören ilk yönetmelik, 1932 tarihini taşımaktadır. Sonradan 1939, 1977 ve 1983 tarihli yönetmelik ya da tüzükler çıkmıştır. Bu yönetmelik ya da tüzükler, film senaryolarının ve filmlerin, çeşitli kuruluşların temsilcilerinden oluşan bir kurul tarafından sansür edilmesini öngörmektedir.

TELEVİZYON SANSÜRÜ: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu tarafından yönetmen Halit Refiğ'e yaptırılan "Yorgun Savaşçı" adlı televizyon dizisi, TRT'nin bütün denetim kademelerinden geçmesine rağmen, 1983 yılında TRT Genel Müdürü tarafından yaktırıldı. TRT sansürünün bu en belirgin örneği, basının ve sanat çevrelerinin sert tepkilerine yol açtı.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu usul ve şartlar şöyle özetlenebilir:

Türkiye'de film çekmek isteyen Türk ve yabancı uyruklu kişiler, örneği İçişleri Bakanlığı'nca hazırlanan ve çekime başlanacak ille çekim yapılacak öteki illerin valiliklerine çekim tarihlerini gösteren bir dilekçe verirler. Bu dilekçeye, film yapımcısının ve senaryo yazarlarının kimliklerini, ikametgâhlarını belirleyen belgeler, filmin konusunu belirten bir metin ve yedi adet çevrim senaryosu eklenir.

Senaryolar için çekim izni alınır. Çekim işi bitince, Film Denetleme Kurulu'na dilekçeyle başvurulur. Bu dilekçeye ekli olarak, filmin özeti; filmde yer alan konuşmalar; çekim izin belgesi; tanıtma afiş ve fotoğraflarından iki takım; filmi alabilecek uzunlukta boş ve yeni bir video bant verilir.

Red kararlarına karşı, ilgililer, kendilerine yapılan yazılı duyurudan itibaren 15 gün içinde Film Denetleme Üst Kurulu'na itiraz edebilirler.

Sansür ölçütlerine gelince, bunlar da özetle şöyle sıralanabilir: Anayasa ve demokratik hukuk devleti ilkelerini tehlikeye düşüren, sınıf, din, mezhep, dil veya ırk kavgalarını körükleyen, genel ahlaka aykırı, dini kötüye kullanan, askerlik onurunu kırıcı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ve güvenlik kuvvetlerinin saygınlığını zedeleyici, milli güvenliğe aykırı, yabancı devletlerin milli çıkarlarımız bakımından zararlı olabilecek şekilde propagandasını yapan, suça özendirici etki yapan, içinde Türkiye aleyhinde propaganda aracı olabilecek sahneler bulunan ya da dost ve müttefik devletlerle ilişkilerimizi zedeleyici etki yapan filmlerin yapımına, yurda sokulmasına ve gösterilmesine izin verilmez.

Tüzük ayrıca, küçükler için zararlı filmlerin reşit olmayanlara gösterilemeyeceğini öngörmüştür. Türk vatandaşlarının yaptıkları reklam filmleriyle güncel filmler sansüre tâbi tutulmamış; buna karşılık yabancıların bu tür filmlerinin halka gösterilmesi izne bağlanmıştır.

Sinema filmlerinin sansürü konusunda son söz idari yargıya düşmektedir. Ancak, idari yargıçların da, zamanın, bilirkişi raporlarına esas olan anlayış ve yaklaşımlarını etkilediğinde kuşku yoktur. Danıştay kararlarından alınan şu iki örnek ilgi çekicidir:

"Tezi olmayan ve aksiyonlarında ahenk görülmeyen... filmde, insan hayatı, adeta şuur ve şuuraltı cinsi arzular üstüne kurulmak istenmekte; gizli kalması gereken arzu ve hareketler parklarda, umuma açık yerlerde, hatta trafiğin en yoğun olduğu cadde ortalarında cereyan ederken görülmekte; marazi tiplerin sahneye aktarılan ızdıraplı ruh hali ar ve hayâ hislerini rencide etmektedir. Konunun iddia edildiği gibi, rüyada geçmiş ve birtakım kompleksleri ifadeye çalışmış olması, filmin tüm halinde seyredenler üzerinde bıraktığı izlerle ahlak ve adaba aykırı olduğunu kabule mani değildir." (Danıştay'ın 28.3.1968 tarihli ve K. 967/481 sayılı kararı; *Soluk Gecenin Aşk Hikâyesi* davası).

"...Şehvet duygusu kendisine bakılan nesneden (objeden) çok ona bakanın bakış açısından egemen olan bir olaydır. Üstün bir sanat yapıtı bazı kimselerde şehvet duygusu uyandırabileceği gibi, sırf şehvet duygularını kamçılamak ve sömürmek için çekilmiş ya da yapılmış bir resim, ona bakanın ruh durumuna göre tiksinti bile uyandırabilir..." (Danıştay 3. Dairesinin, 25.5.1977 tarihli ve K. 1977/615 sayılı kararı) ●

sansür raporu

YERLİ FİLMLER

Tarih	Sansur No	Isletme	Filmin Adı	Sonuç
24.1.1984	1/14	Özer Film	**Davetsiz Misafir**	Kabul
26.1.1984	2/15	Erler Film	**Girgiriye'de Cümbüş Var**	Kabul
31.1.1984	2/18	Fatih Film	**Çelik Mezar**	Kabul
8.2.1984	1/23	Mine Film	**Günah**	Kabul
9.2.1984	1/24	Gülşah F.	**Yıldızlar da Kayar**	Kabul
13.2.1984	1/26	Meta Film	**Nikâh**	Kabul
16.2.1984	Yüksek K.	Anıt Tic.	**Çöl**	Red

YABANCI FİLMLER

Tarih	Sansür No	İşletme	Filmin Adı	Sonuç
24.1.1984	2/16	Arcan Film	**Orman Kaçkını**	Kabul
25.1.1984	2/12	Galaksi Film	**Sessiz Ölüm**	Kabul
30.1.1984	1/17	UFM	**Mavi Göl**	Kabul
2.2.1984	1/18	Fono Film	**Son Kan**	Kabul
2.2.1984	2/23	Film Pop	**Büyük Herkül**	Kabul
3.2.1984	1/19	Harika Film	**Zahidem**	Kabul
3.2.1984	2/24	Film Pop	**Herkül Coşuyor**	Kabul
6.2.1984	1/20	Özen Film	**Ateş Arabaları**	Kabul
10.2.1984	1/25	Alemdar Film	**Cehennem Elçileri**	Kabul
14.2.1984	2/27	Film Pop	**Ejder Kaplana Karşı**	Red
15.2.1984	2/28	Film Pop	**Öldüren Karatecinin Sonu**	Red
16.2.1984	1/29	As Fotoroman	**Çöl Cenneti**	Kabul

AYLIK SANSÜR LİSTESİ: "Film Market" dergisinin her sayısında yer alan listeler, birçok filmin sansür ağlarına takıldığını ortaya koyuyor. Bu nedenle, film ithalâtçıları, sinema yapımcıları, senaryocuları ve yönetmenleri, yıllardan beri sürekli olarak sansür kurumundan yakınıyorlar.

KAYNAKÇA

- Sulhi Dönmezer, *Basın ve Hukuku*, İstanbul, 1976.
- Kayıhan İçel, *Kitle Haberleşme Hukuku*, İstanbul, 1977.
- Ersan İlal, *Radyo Hürriyeti, Özerklik ve 1961 Anayasası*, İstanbul, 1972.
- Özkan Tikveş, *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*, İstanbul, 1968.
- Sinema Filmlerinin Sansürü Kollogyumu, 25 Mayıs 1978, İstanbul 1980 (İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakultesi, İdare Hukuku ve İdare İlimleri Enstitüsü).

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Basın Sansürü

Alpay Kabacalı

Türkiye'de basın sansürü 19. yüzyılın ortalarında başladı. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarında basın ve yayınla ilgili herhangi bir düzenleme olmamasına karşılık, 1857 yılında kabul edilen Basmahane (Basımevleri) Nizamnamesi, kitapların, Meclis-i Maarif tarafından incelendikten ve "memlekete ve devlete zararlı olmadığı" saptandıktan sonra verilecek *ruhsat* üzerine basılabileceğini belirtiyordu.

1864 yılında yayımlanan ve İkinci Meşrutiyet'in birinci yılına kadar (1909) yürürlükte kalan Matbuat Nizamnamesi ise, sürekli yayın yapmak isteyen Osmanlı uyruklu kişilerin Maarif, yabancıların Hariciye Nezaretinden *ruhsat* almalarını öngörüyordu. Nizamnameye uymayanlar için hapis, para ve kapatma cezaları verilebilecekti. Bu nizamname devlete saldıran, düşmanlık düşüncesi taşıyan yayınların ülkeye sokulmasını da yasaklamaktaydı.

Sadrazam Âli Paşa'nın, hükümeti eleştiren yayınların artması üzerine 1867 Martı'nda yayımladığı ünlü Kararname-i Âli, bu *"Nizamname hükümleri dışında olarak hükümetçe cezalandırma işlemine ve önleyici tedbirler alınmasına"* yöneliyor; böylece dönemin en etkili gazeteleri *(Vatan, İbret, Muhbir, Diyojen* vb) süresiz kapatılıyordu.

İlk sansür, Mahmut Nedim Paşa'nın son sadrazamlığı sırasında konuldu (1876). İç ve dış olayların alabildiğine arttığı bu dönemde, İstanbul'da öğrencilerin düzenledikleri büyük kınama gösterisini halka duyurmamak amacıyla, "gazetelerin basılmadan önce muayenesi usulü konduğu" yolunda bir kararname çıkarıldı. *Basiret* gazetesi, bu kararnamenin yer aldığı sayısında, kararnamenin hemen altına *"Matbaamızın makinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizin neşrine muktedir olamayacağımızı maatteessüf müşterilerimize ilan ederiz"* cümlesini eklemişti. *Sabah* gazetesi ise sansürden geçmeyen yazıların yerleri boş bırakılarak yayımlanmıştı. Aynı gün, öğrencilerin Babıâli'yi basmaya kalkışmaları üzerine, Mahmut Nedim Paşa İran elçiliğine sığındı. Ve azledilerek yerine Mütercim Rüştü Paşa atandı. Yeni sadrazam, mührü alışının ertesi günü sansür kararnamesini yürürlükten kaldırdı. İki hafta sonra ise (20 Mayıs 1876) Abdülaziz tahttan indirildi; V. Murat padişah oldu.

Abdülhamit Sansürü

V. Murat'ın pek kısa süren saltanat döneminden sonra tahta oturan Abdülhamit, yukarıda özetlediğimiz birikimin mirasçısı olmuştu. Cevdet Kudret'in deyişiyle, *"geçmişteki denemeleri gözönünde bulundurarak, sistem üzerinde her yıl biraz daha oynamış, onu bir kuyumcu gibi işlemiş, 'geliştirmiş'; kanun ve tüzüklerdeki bütün boşlukları doldurmuş, açık kapıları tıkamış; kurduğu düzeni tam 33 yıl hiç aksatmadan uygulamıştır."*

Abdülhamit tahta çıktığında 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi yürürlüktedir. Meclis-i Mebusan, Mithat Paşa'nın sadrazamlığı sırasında hazırlanan Matbuat Kanunu tasarısı üzerinde uzun uzun tartışır. Tasarı, mizah gazetelerini yasaklayan ve gazete çıkarmak için garanti parası yatırılmasını öngören maddeleri çıkarıldıktan sonra kabul edilir. Abdülhamit, Âyan Meclisi'nden de geçtikten sonra onayına sunulan bu tasarıyı hasıraltı eder. Kısa süre sonra da Meclisi dağıtacaktır.

1876 Kanun-u Esasi'sinin 12. maddesi, basına "kanun dairesinde" özgürlük tanıyordu: "Matbuat kanun dairesinde serbesttir." Bu, önceki döneme göre ileri bir adım olmakla birlikte, daha ileri adımlar atılmasını bekleyen, I. Meşrutiyet'in ilk günlerindeki özgürlük ortamından yararlanmak isteyen yazarlar 12. maddeyi eleştiriyorlardı. *Hayal* adlı mizah dergisinde yayımlanan bir karikatürde ise, elleri ayakları zincirle bağlı Karagöz'e Hacivat *"Nedir bu hal Karagöz?"* diye soruyor ve *"Kanun dairesinde serbesti, Hacivat!"* cevabını alıyordu. Abdülhamit'in bu karikatürle Kanun-u Esasi'nin aşağılandığı gerekçesiyle açtırdığı dava sonucu *Hayal*'i yayımlayan Teodor Kasap, 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'ne göre üç yıl hapse mahkûm edildi!

Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasından sonra yayımlanan Sıkıyönetim Kararnamesi ile bir adım atılıyor ve askerî hükümete "zihinleri karıştıracak yayın yapan gazeteleri hemen kapatma" yetkisi veriliyordu.

Çok geçmeden Abdülhamit sansür kurulunu oluşturuverdi. Kurula "Matbuat Müdürlüğü" adı verilmişti. Bu müdürlük, Dahiliye Nezaretine (İçişleri Bakanlığı) bağlı Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü ile Hariciye Nezaretine (Dışişleri Bakanlığı) bağlı Matbuat-ı Hariciye (ya da Ecnebiye) Müdürlüğü birimlerine ayrılıyordu.

Levent Şahverdi Arşivi

Sansür kurulunun hangi ilkelere göre çalışacağını (!) belirleyen 9 maddelik gizli bir yönetmelik, Yıldız Sarayı başkâtibi Tahsin imzasıyla Matbuat Müdürlüğü'ne gönderilmişti. Cevdet Kudret'in yalınlaştırdığı biçimiyle, şöyleydi:

"1. Her şeyden önce, dünya değer padişah hazretlerinin sağlığı, ürünün durumu, memlekette ticaret ve sanayiin ilerlemesi üzerine havadis verilecektir.

2. Ahlâk bakımından yayınlanmasında sakınca olmadığı Maarif Nâzırı Paşa hazretleri tarafından tasdik edilmedikçe, hiçbir tefrikanın yayımlanmaması.

3. Hepsi bir nüshaya konulmayacak kadar uzun edebiyat ve fen makalelerinin yayımlanmasında, "Mâbadı var" ya da "Mâbadı yarına" sözcüklerinin kullanılmasına müsaade edilmemesi.

4. Bir makalede beyaz yerler ve noktalarla geçilen boş yerler bırakılması, birtakım uygunsuz varsayımlara ve zihinleri karıştırmaya sebep olacağı için, bunlara kesinlikle meydan verilmemesi.

5. "Şahsiyata" kesinlikle meydan verilmeyip bir vali ya da mutasarrıfın hırsızlık, yiyicilik, öldürme ya da çirkin bir iş işlemiş olduğu söylenecek olursa, bunun doğruluğunun ispat olunamadığı bildirilerek saklanması ve yayımlanmasına asla müsaade olunmaması.

6. Vilâyetler ahalisinden bir kişinin ya da bir topluluğun, hükümetin yolsuzluğundan şikâyetlerinin ve yüce Padişah'a duyurulmasını bildiren kâğıt ve dilekçelerinin yayımlanmasının kesinlikle yasaklanması.

7. "Ermenistan" sözcüğü gibi tarih ve coğrafyayla ilgili adların anılması yasaktır.

8. Yabancı hükümdarlar aleyhine yapılan suikast girişimlerinin ya da yabancı memleketlerde yapılacak kargaşa çıkarıcı gösterilerin sadık ve kendi halinde ahalimizce bilinmesi uygun olmadığından, bunların herhangi bir biçimde ve yolda olursa olsun, kesinlikle yayımlanmamaları.

9. Bu yönetmelikten gazete sütunlarında söz edilmesi bazı kötü düşünce sahiplerinin yersiz eleştirme ve görüşlerine yol açacağından, bundan şiddetle sakınılması.

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî Tahsin"

Sanşür kurulunda 1890 yılına kadar birkaç memur görevliyken, görevli sayısı 1902'de 15'e, 1905'te, 20'ye, 1908'de 25'e yükseldi. Sansür işleriyle birinci derecede Saray'la doğrudan ilişkide bulunan ve oradan talimat alan Matbuat Müdürü ilgilenmekteydi. Çağın Matbuat Müdürleri Mehmet Efendi ile Ahmet Arifî, Behçet, Hıfzı ve Ebülmukbil Kemal Beylerdir. Bunlardan Hıfzı ve -"Kılkuyruk" sanıyla anılan- Ebülmukbil Kemal, en acımasız, dolayısıyla en ünlü sansürcü başılardır.

Matbaalar Nizamnamesi: Abdülhamit'in 1888 yılında yayımlattığı, 1873 tarihli Basmahane Nizamnamesi'ni yürürlükten kaldıran Matbaalar Nizamnamesi, basılacak her şeyin sıkı bir denetim altına alınması amacıyla hazırlanmıştır.

Bu nizamnameye göre, basımevi açmak isteyenler, padişahın kutsal haklarına ve devletin çıkarlarına dokunan yayınları basmayacakları yolunda senet verdikten sonra Dahiliye Nezareti'nden *ruhsatname* alabilmektedirler. Maarif, Matbuat Müdürlüğü memurlarıyla zaptiye görevlileri, gezginci kitapçılarla kitapçı dükkânlarını denetleyip arayabilirler. Basımevinde çalışanlar için de *ruhsatname* alınacaktır.Her basımevi, bastığı kitap sayısını bildirmek ve Matbuat Müdürlüğü'nden istenildiğinde kullandığı basım araçlarının türünü, cinsini ve örneğini vermek zorundadır. Basımevi kapısının çalışma sırasında yalnızca bir zemberekle kapatılması ve iki yanında yapılar varsa buralara açılan pencere, kapı gibi geçitler bulunmaması gerekmektedir. Başka ülkelerde basılmış kitap ve dergilerle resim, madalya, arma gibi şeyler İstanbul'da Maarif Nezareti'nden, illerde valiliklerden *ruhsat* verilmedikçe Osmanlı ülkesine sokulamaz. Sokaklara asılacak ilanlar için de belediyeden ruhsat alınır. Bu ilanları asan kişilerin *ruhsat* tezkeresi almaları gerekir. Tiyatrolara asılacak ilanlar başka bir dilde yazılmışsa ilana Türkçe çevirisi de eklenmelidir, vb...

Bu bile yeterli bulunmayacak, 1895'te yeni bir Matbaalar Nizamnamesi hazırlanacaktır.

Kitap sansürü ile 1881'dc Meclis-i Maarif yerine Encümen-i Teftiş ve Muayene adlı bir kurul görevlendirildi. Bu kurul da Maarif Nezareti'ne bağlıydı. Görevi, "Türkiye'de basılacak bütün dinî kitaplar, risaleler, fenni ve edebi her çeşit basılı şeyler, siyasetle ilgili olmayan süreli risaleler, resim, levha, madalya ve armalar, Türkiye'ye girecek yabancı basının içeriğinin sakıncalı olup olmadığının gümrük ve postahanelerdeki özel memurlar tarafından kestirilemeyen kitap ve sairenin incelenmesi"ydi.

Bir süre sonra kitap sansürü kurulu da yeterli görülmeyerek ayrıca Tetkik-i Müellefat Komisyonu (1897) ve Kütüb-ü Diniyye ve Şeriyye Tetkik Heyeti (1903) oluşturuldu. Bu kurullar da kitapları birer kez daha incelemekle görevlidirler. Encümen-i Teftiş'teki görevli sayısı 1907'de 59'a yükselmiştir!

Son olarak Abdülhamit'in 1900'de "Matbaalar ve kitapçılar hakkındaki teftişlerin Maarif ve Dahiliye Nezaretlerince ortaklaşa yapılması hakkında", 1901'de "Bütün eserlerin ilgili dairece basılmasına ruhsat verilmezden önce Matbuat-ı Dahiliye Müdüriyeti'nin incelemesinden geçmesi ve ayrıntıları hakkında" iki *irade* çıkardığını belirtelim.

Şimdi bu nizamnamelerin, iradelerin, gizli talimatların nasıl uygulandığını görelim.

Kelime Yasakları: Abdülhamit sansürünün ilginç özelliklerinden biri, kelime yasakçılığıdır. Kuruntulu padişahın takıldığı ya da takılabileceği sanılan bütün kelimeler her türlü yayından çıkarılmıştır. Sansür kuruluna gönderilen 9 maddelik gizli yönetmelikte bu konuda herhangi bir açıklık olmamasına karşılık, sansürcüler yasak kelimeler listesini günden güne genişletmişlerdir. Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl* adıyla yayımlanan anılarında şunları yazmaktadır:

"Günden güne değinilemeyecek konuların ve kalemin ucuna geldikçe atılacak sözcüklerin, hele ne türden olursa olsun saraya, yönetime, olup bitenlere işaret denebilecek sözlerin sayısı arta arta öyle bir toplama çıkmıştır ki, basın alanı artık içinde dolaşılamayacak kadar daralmış, kullanılabilecek sözcüklerin dili, ilkel bir kavramın dili kadar küçülmüştü. Siz, yazı yazanlar, bu sakınılacak konuları ve sözleri bilmeliydiniz; tarihten, dinden, siyasetten söz edemezdiniz; ilk önce 'hürriyet, vatan, millet, zulüm, adalet' gibi elli, yüz sözcük ile başlayan yasak sözcüklerin gün geçtikçe toplamı kabaran yeni kovulmuş eşlerini öğrenmeli ve bunları her zaman hatırda tutarak, kalemin ucuna geldikçe pis bir böcek gibi fırlatıp atmalıydınız."

İşte yasaklanan kelimelerden birkaçı: Grev, suikast, anarşi, sosyalizm, dinamit, dinamo, infilâk, kargaşalık, Kanun-u Esasi, müsavat, istibdat, beynelmilel, veliaht, cumhuriyet, mebus, yıldız, burun (padişahın büyük burnunu akla getireceği için)...

Levent Şahverdi Arşivi

"Yıldız" sözü yüzünden çağın aydınlarından birinin, Cemiyet-i İlmiye'nin kurucusu Münif Paşa'nın ikinci kez çıkardığı (1832) *Mecmua-i Fünun* dergisi toplatılmış ve kapatılmıştı.

Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*'nda şunları yazıyor:

"Bana merak olan nokta şudur: Acaba burun sözünün başında yasaklandığı Abdülhamit'e söylense çevredekiler bu dalkavukluğu, bu yasağı hangi yolla açıklayacaklardı? Yeryüzü halifesine, 'Şevketli efendimiz, sizin pek biçimsiz bir burnunuz var da onun için bu sözü yasak ettik' mi diyeceklerdi. Herhalde onların ne diyeceklerini bilmem. Ama ben İzlanda Balıkçısı*'nı çevirirken coğrafyayla ilgili burun sözü geldikçe 'karaların denizlere doğru ilerlemiş bölümleri' diye yazıyordum."*

Bir örnek daha: Murat ve Muradiye denilemeyeceği için, 1904 yılında, Bursa'daki Muradiye Camii'nin onarımının bittiği ve açılış töreni yapıldığı haberi şöyle başlamaktadır: *"Ebülfeth Sultan Mehmet Han Hazretlerinin pederi cennet makarlarının Bursa'daki cami-i şerifi mükemmelen tamir edilmiş..."*

Yasaklar konusunda yüzlerce örnek verilebilir.

Dizgi Yanlışları: Dizgi yanlışları ve Arap harflerinin yazılışından ileri gelebilecek yanlış okumalar da sansürün denetiminden kaçmamaktadır. Denetimden kaçan yanlışlar da gazeteye, gazeteciye pahalıya mal olmaktadır. Birkaç örnek:

- "Tahtakurusu" sözü, "tahtı kurusun" biçiminde okunabileceği için sansürce yasaklanmıştır.
- "Şevketlû Gazi Abdülhamid" sözü "l" harfi düşerek "şu kötü gazi Abdülhamid" olarak okunabilecek biçimde basıldığı için *Sabah* gazetesi bir süre kapatılmıştır.
- Devletin resmi gazetesi *Takvim-i Vekayi*, "Hollanda kraliçesine bir nişan itası"nı (verilmesini) konu alan haberdeki "nişan itası" sözü "nişan hatası" olarak çıktığı için kapatılmıştır. Saraya verilen izahata göre, böylelikle 12 yaşındaki bir çocuğa nişan verilmekle hata edildiği belirtilmek isteniyordu... Bu nedenle resmi gazete İkinci Meşrutiyet'in ilanına (1908) kadar çıkmayacaktır.

Sansürden Kaçanlar: Sansürün gözünden kaçanlar, ilerde hem sansürcünün hem gazetecinin başını belaya sokabilmektedir. Ahmet Rasim'in *Muharrir, Şair Edip* adlı kitabında yer alan bir anıyı Cevdet Kudret şöyle özetliyor:

ABDÜLHAMİT SANSÜRÜ: Cevdet Kudret'in "Abdülhamit Devrinde Sansür" adlı kitabının kapağında yer alan dört belge. (Solda üstte): Teodor Kasap'ın Hayal dergisinde yayımlanan ve üç yıl hapis cezasına mahkûm olmasına yol açan ünlü karikatür. Altındaki yazı şöyle: "Nedir bu hal Karagöz?", "Kanun dairesinde serbestî, Hacivat!" (solda altta): Hüseyin Cahit'in sansür edilen bir yazısı ve yazıya sansürcünün eklediği cümle. (sağda üstte): 11 Mayıs 1876 tarihli Sabah gazetesinin 2. sayfası. Sansürün çıkardığı yerler boş bırakılmıştır. (sağda altta): Aynı gazetenin 1. sayfası. Sağdaki birinci sütunda sansür kararnamesi yer almakta. Altında, "Matbaamızın makinesi bozulduğundan birkaç gün gazetemizin neşrine muktedir olamayacağımızı maatteessüf müşterilerimize ilan ederiz." denilmektedir.

Ahmet Rasim, *"bir sabah* Saadet *gazetesinde çalışırken bir zaptiye çavuşu tarafından alınıp saraya Başmâbeyinci'ye götürülür. Masanın üzerinde açık bir* Saadet *gazetesi vardır. Başmâbeyinci, öfkeyle bir yazıyı göstererek, 'Bu ne demek?' diye bağırır. Gösterdiği yazı, İsmail Safa'nın 'Bahar gelmeyecek mi, bahar gelmeyecek mi?' nakaratlı bir şiiridir. Başmâbeyinci, bağırmasını sürdürmektedir: 'Sizin kafanızı havanda ezmeli hainler!' Yazarın cevap vermesine mey-*

Levent Şahverdi Arşivi

dan bırakmadan küfüre de başlar: 'Sizi edepsizler, veled-i zinâlar, nankörler,hainler... Sizi köpekler, yezitler, mel'unlar, asılacaklar...' Ve her sözün sonunda: 'Bu ne demek?' bağırtısı. Sorulan şeye cevap verme fırsatını bulamayan yazar, mühürünü çıkarıp Mâbeyincinin önüne koyar. Yanlış adam getirildiğini anlayan Başmâbeyinci, yazarın gönlünü alır, çıkarıp beş altın verir; 'Hakkını helal et. Bir yanlışlık oldu. Fakat kimseye söyleme,' der. Ahmet Rasim yazısını şöyle bitirir: 'Saray kapısından öyle bir fırlayış fırladım ki, soluğu tramvay merkezinde aldım. Ben saraydan çıkarken, Sansürcü Hıfzı Bey merhum da giriyordu. Benzi uçmuş, dudakları titriyordu.''

Hüseyin Cahit Yalçın'ın Fransızcadan çevirdiği, sansürün denetiminden geçtikten sonra *Servetifünun* dergisinde yayımlanan bir yazıdan dolayı Abdülhamit dergiyi kapattırır. Hüseyin Cahit'le derginin sahibi Ahmet İhsan (Tokgöz) mahkemeye verilirler. Abdülhamit her ikisinin de sürgün cezasına çarptırılmasını istemektedir. Ancak mahkemenin kendilerini suçsuz bulması ve kararında direnmesi, Adliye Nâzırı Abdurrahman Paşa'nın da anlayış göstermesi sonucu kurtulurlar.

Kitap Sansürü: Önce Meclis-i Maarif, 1881'den sonra Encümen-i Teftiş ve Muayene aracılığıyla uygulanan kitap sansürü, 1897 ve 1903'te iki kurulun daha görevlendirilmesiyle, Abdülhamit'in saltanatının son yıllarına doğru ''üçlü sıkı denetim''e dönüşecektir.

Encümen-i Teftiş ve Muayene'nin verdiği binlerce raporun asılları Topkapı Sarayı Müzesi'nde bulunmuştur. Hasan Âli Ediz, 1,2 ve 3 Temmuz 1962 günlü *Cumhuriyet* gazetesinde, ''Ele geçen yeni vesikaların ışığı altında'' genel başlığıyla, bu belgelerden ilginç örnekler vermiştir. Birkaçını aktarıyoruz:

• *''Beyoğlu sergicilerinden Nikoli ve Kirkor adlı kişilerin sergilerinde görülüp zararlı yayınlardan olduğu anlaşılan aşağıda adları yazılı 4 parça kullanılmış kitap müsadere edilerek (zorla alınarak) sunuldu: 4 adet Fransızca kullanılmış gramer, 1 tane Fransızca kullanılmış histuvar (tarih), 1 tane Fransızca kullanılmış coğrafi, 8 tane Fransızca kullanılmış histuvar.''* (6 Mart 1893 tarih ve 151 numaralı rapor).

• *''Dünkü çarşamba günü Fahri Efendi eşliğiyle Beyoğlu Mutasarrıflığı tarafından getirilen Yunan Konsoloshanesi memuru olduğu halde Yunan uyruğundan Kristatulos ve Mösyö Depasta'nın kütüphanelerinde (kitapçı dükkânlarında) yapılan denetleme ve arama sonucunda ele geçirilen adları aşağıda yazılı zararlı ve yasak yayınlar ile sözü geçen Kristatulos kütüphanesinin bir köşesinden açığa çıkarılan zararlı tasvirleri (resimleri) taşıyan on parça levha müsadere edilerek kaldırılıp yüce nezaretinize sunulmuş olmakla...''*(27.1.1892, No. 85). Rapora ekli kitaplar arasında Victor Hugo'nun *Sefiller*'i, Milton'un *Kaybolmuş Cennet*'i, Chateaubriand'ın *Paris-Kudüs Yolculuğu*, Fransızca *Kur'an* çevirisi, *Avrupa, Asya* adlı coğrafya kitapları bulunmaktadır.

• İzmir Gümrük İdaresi'ne yazılmış bir yazı: *''Sözü geçen kitap Dante adlı ünlü İtalyan şairinin* Cehennem *adlı ünlü manzumesinin İngilizce çevirisi olup aslı ve çevirilerinin yayılması padişah iradesiyle yasaklandığından...''* (6 Temmuz 1893).

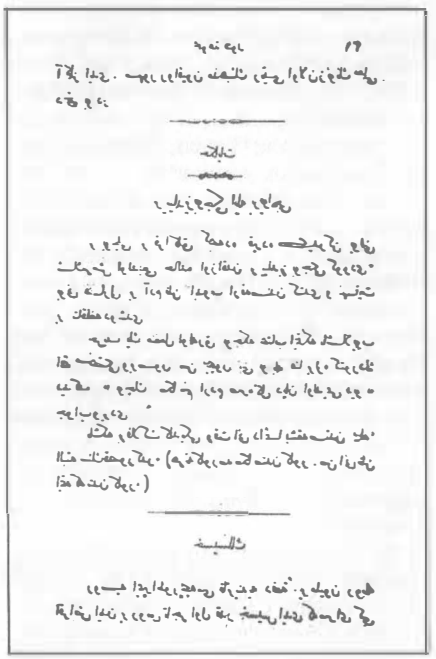
Ve toplatılan çuval çuval kitap, Çemberlitaş Hamamı'nda komisyon huzurunda yakılmaktadır:

• *''Bugün de sabahleyin 12'ye kadar zararlı ve yasak edilmiş kitaplardan beş çuval yaktık. Böylece yakılan kitap ve risalelerin sayısı 165 çuvala yükseldi...''*(12 Mayıl 1902).

Çeşitli Yasaklar: Kitap sansürü kurulunun yetkisini nerelere kadar genişlettiğini ortaya koyan aşağıdaki örnekler de Ediz'in yayımladığı belgelerden aktarıldı:

• *''Tramvay arabasıyla Sultan Mahmut Türbesine kadar gelecek yolculara özgü, adı geçen şirketçe düzenlenerek Aramyan Matbaası'nda basılagelen biletlerde yalnız 'Sultan Mahmut' adı geçmekte ve biletler kestirilip alındıktan sonra başka bir memura geri verilmesi gerekmediğinden müşteriler tarafından öteye beriye atılıp ayak altında kalmak gibi bir riayetsizliğe uğradığı görülmekte bulunduğundan sözü geçen yüce ismin anlatılan riayetsizlikten korunarak değiştirilmesiyle yerine Çemberlitaş ya da başka uygun bir isim konulması yüce bakanlığın oyuna sunulmuştur...''* (12 Nisan 1893, no.119).

• *''Galata Yüksekkaldırım'daki 36 numaralı matbaada basılıp benzerleri gibi pul yapıştırılarak yayımlanan Osoley adlı elbiseci mağazasına özgü ilan kâğıtlarının bir yanında şaşkınlık anlatmak için kullanıldığı anlaşılan ve fakat tanrının adını taşıyan 'Maşallah ne ucuz' cümlesi bulunup bunun uygun yere konulmadığı, dolayısıyla müsaderesi gerekeceği Encümence kararlaştırılması...''* (27 Aralık 1892 tarih ve 70 sayılı yazı).

''YILDIZ'' KELİMESİNİN KURBANI: Abdülhamit sansürü, yasak kelimeler listesini her gün genişletiyordu. Bunlar arasında padişah Yıldız Sarayı'nda oturduğu için ''yıldız'' kelimesi de vardı. Türkiye'nin ilk dergisi ''Mecmua-i Fünun'', 1882'de, ikinci yayın döneminin başında ''Yıldız Böceği'' adını taşıyan bir hikâye yayımladığı için hemen kapatıldı.

• *''Beyoğlu'nda Lekler Matbaası'nda basıldığı ve Hacı tarafından konyak şişelerine yapıştırılarak yayımlandığı görülüp durum görüşülerek sunulup sorulması üzerine ele geçirilip müsaderesi yüce nezaret buyruğundan bulunan Erdek konyağı etiketlerinden 2000 adedi bu kere ele geçirilmiş ve benzerleri gibi yakılıp imha olunmak üzere Encümene teslim kılınmış olduğu...''* (11 Mart 1893, no. 106).

Tiyatro Sansürü: Tiyatro oyunları ise Zaptiye Nezareti tarafından, Maarif Nezareti'nin hazırladığı bir yönetmeliğe göre sansür edilmektedir. Yönetmelik, hükümetin çıkarlarına dokunan, hükümdarları gösteren, kötüleyen, hükümet ve uluslardan birinin yenmesini ötekinin yenilmesini anlatan, savaşları gösteren, halkın coşmasına yol açacak, ulusal edep ve âdetlere aykırı olarak sözgelimi kız ka-

Levent Şahverdi Arşivi

ABDÜLHAMİT'İN SANSÜRCÜ BAŞILARINDAN BİRİ: Abdülhamit sansürü, Matbuat Müdürlüğü eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu müdürlük, Dahiliye Nezareti'ne bağlı Matbuat-ı Dahiliye Müdürlüğü ile Hariciye Nezareti'ne bağlı Matbuat-ı Hariciye Müdürlüğü birimlerine ayrılıyordu. Sansür kurulunda görevli memur sayısı giderek artmıştır. Çağın Matbuat Müdürlerinden, "Kılkuyruk" sanıyla anılan Ebülmukbil Kemal Bey, en acımasız sansürcü başılardan biriydi.

çırılması, haydutluk yapılması gibi İslamlık törelerine aykırı oyunları yasaklamaktadır. Ayrıca Binbir Gece Hikâyeleri'nden hiçbirinin tiyatroya uyarlanıp oynanamayacağı da öngörülmektedir.

Pek çok oyun, yönetmeliğin maddelerinden birine aykırı görülerek yasaklanmıştır. *Kral Oidipus, Kral Lear, Hamlet, Macbeth* gibi oyunlar da, kralların tahttan düşürülmesi ya da öldürülmesi sahneleri dolayısıyla sansürden geçmemiştir. Ayrıca basın ve kitap sansüründeki kelime yasakçılığı tiyatro oyunlarına da uygulanmıştır. Bir oyunda kadına gözlerinin "yıldız gibi" parladığını söyleyen ünlü aktör Ahmet Fehim, Saraya jurnal edilmişti. Bir Fransız topluluğuna da *Cyrano de Bergerac* oyununu oynama izni Cyrano'nun ünlü burnu dolayısıyla verilmemişti...

Abdülhamit Sansürünün Sonu: İkinci Meşrutiyet'in ilanının ertesi günü (24 Temmuz 1908), *İkdam* gazetesi Hüseyin Cahit (Yalçın) ile Abdullah Zühtü'nün yazdıkları makaleleri birleştirerek yayımladı. İstanbul'da yaşayanlar üzerinde büyük etki bırakan, otuz üç yıllık baskı rejiminden kurtulduklarına bir türlü inanamayanları coşturan bir yazıydı bu... *İkdam* yazarları, *Sabah, Tercüman-ı Ahval* ve *Saadet*'in yazarlarıyla da görüşerek (o dönemde İstanbul'da yalnızca bu dört gazete yayımlanıyordu) bundan böyle yazıların sansüre gönderilmemesi kararı aldılar. Ayrıca, kimi gazete sahiplerinin provaları gizlice sansüre gönderebileceklerini ya da sansür memurlarının gazetelere gelebileceğini gözönüne alarak bir önlem düşündüler: Sirkecigarının karşısındaki bir lokantada yapılan toplantıya gazete mürettipleri ile öteki teknik elemanlar da çağrıldı ve toplantıda sabaha kadar görev başında kalmayı, provaları kesinlikle sansüre vermemeyi kararlaştırdılar. Burada "Osmanlı Matbuat Cemiyeti" adını alacak olan ilk meslek örgütünün kuruluşu girişimi de başlamış oluyordu.

Ve ertesi sabah tüm gazeteler sansürsüz çıktı. Meşrutiyetin ilanını kutlayan, özgürlüğe kavuşmanın coşkusunu dile getiren ateşli yazılarla doluydu bunlar. Kapışılıyor, yüksek fiyatlarla karaborsaya düşüyordu...

31 Mart Olayı'na (13 Nisan 1909) kadar basın tam bir özgürlük içinde istediğini yazabilecek ve İkinci Meşrutiyet'in ilk ayı içerisinde 200'ün üstünde gazete-dergi "imtiyaz"ı alınacaktı. Mizah dergileri, Abdülhamit'in saltanat dönemini alaya alan birbirinden gülünç yazılar, karikatürlerle dolup taşacaktı...

İkinci Meşrutiyet'ten Sonra

Bu özgürlük ortamı, 23 Temmuz 1908'den 31 Mart Olayı'na (13 Nisan 1909) kadar sürdü. Her çeşit siyasal görüşün ortaya atıldığı ve tartışıldığı bu dönemin ardından ilan edilen sıkıyönetim, basına yeniden sansür koydu ve kimi gazeteleri kapattı.

Kapatılan gazetelerin yeni adlarla çıkmaya başlaması üzerine, basının sert tepki göstermesine aldırış edilmeyerek, yeni bir Matbuat Kanunu kabul edildi. 18 Temmuz 1909'da kanunlaşan -ve 1931 yılına kadar yürürlükte kalacak olan- bu metin, basın sansürünü öngörmemekle birlikte, basın için sert hükümler getiriyordu. Sonradan yapılan birtakım değişiklikler, Matbuat Kanunu'nu daha da sertleştirdi.

Matbuat Kanunu'nda sansür öngörülmemesine karşın, askerî yönetimin koyduğu sansür 1912'ye kadar sürdü. Bu tarihte sansür kaldırıldıysa da İttihat ve Terakki'ye bağlı subayların 1913 yılı Ocak ayında gerçekleştirdikleri Bâbıâli Baskını'nın ardından basına yeniden sansür konuldu.

Bâbıâli Baskını'yla yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki, sansür uygulamasını Birinci Dünya Savaşı boyunca da sürdürdü. Savaşın başında, 25 Ağustos 1914'te kabul edilen geçici kanun, askerî sansür görevlilerinden izin alınmadan askerî harekâtla ilgili haber yayımını yasaklıyordu.

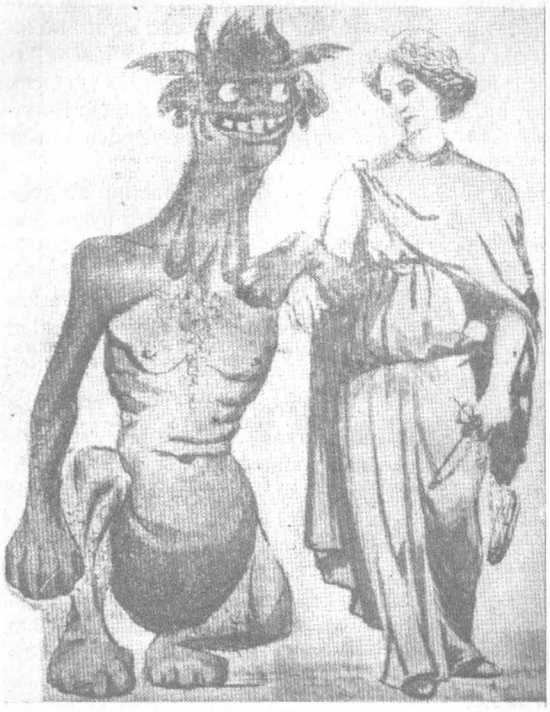
Savaştan sonra İtilâfçıların (Hürriyet ve İtilâf Fırkası) iktidara gelmesi üzerine sansür kaldırıldıysa da, 1918 Ekimi'nde imzalanan Mondros Mütarekesi ile başlayan yeni dönemde Tevfik Paşa kabinesi tarafından 1 Aralık 1918 günü -"sansür" kelimesi kullanılmadan- basın sansürü konuldu. Bu, gazetelerin sert tepkisine yol açtı. Çok geçmeden, 5 Şubat 1919 tarihli kararname sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni alınmadan gazete yayımlanamayacağını hükme bağladı. Ardından da İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin sansürü başladı. Bu ikili sansür yüzünden, Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen gazeteler güç koşullar altında yayımlanabildi.

Tek Parti Döneminde Basın Sansürü

Cumhuriyetin ilanından sonra Doğu Anadolu'daki Şeyh Sait Ayaklanması dolayısıyla çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu (1925), hükümete basın özgürlüğünü dilediği gibi kısıtlama ve gazete kapatma yetkisi verdi. Kısa süren Serbest Fırka döneminin getirdiği özgürlük ortamının ardından, 1931'de çıkan Matbuat Kanunu gazete ve dergi çıkarmak için *ruhsat* almak gerekmeyeceği yolunda, o döneme göre ileri bir hüküm getirdiyse de, bunun yanı sıra birçok kısıtlayıcı maddeye yer verdi; özellikle Bakanlar Kurulu'nun ülkenin genel politikasına aykırı yayınlardan dolayı gazete ve dergileri geçici olarak kapatabilmesini öngören 50. madde, basının başı üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyordu.

1938 yılında Matbuat Kanunu değiştirilerek basına yeni kısıtlamalar getirildi. 1931'de kabul edilen gazete ya da dergi çıkarmak için bildirimde bulunma yöntemi kaldırılarak yeniden *ruhsat* sistemine dönüldü: Ruhsat verilebilmesi için,

Levent Şahverdi Arşivi

ABDÜLHAMİT'İN VE SANSÜRÜNÜN SONU: İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra gazeteciler yazı ve haberleri sansüre göndermeme kararı aldılar ve kararlarını uyguladılar. Bu özgürlük ortamı içerisinde yayımlanan mizah dergileri, Abdülhamit'in saltanat dönemini konu alan birbirinden gülünç yazılar, karikatürlerle dolup taştı. "Hürriyet ve İstibdat" altyazılı bir karikatür (solda) ve Abdülhamit'i "daha sonra olacakları düşünürken" gösteren bir başka karikatür (sağda).

bankadan 1.000-5.000 liralık güvence mektubu getirilmesi öngörülmekteydi. Kanun, "suişöhret" (kötü ünlü) kimselerin gazete ve dergilerde çalışmalarını da yasaklamaktaydı. Ayrıca, öğretim kurumlarında yer alan öğrenci olaylarıyla ilgili haberlerin izinsiz yayımlanması yasaklanıyordu. Bu, bir çeşit sansürdü.

İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde basın üzerindeki baskılar arttı. Bu dönemde bakanlarca ya da Basın Yayın Genel Müdürlüğü'nce gazetelere sürekli "direktif"ler veriliyor; birçok olayın yazılması yasaklanıyor; bu "dolaylı sansür"e uymayan gazeteler kapatılıyordu. *Ulus* başyazarı Falih Rıfkı Atay, bir yazısında (28 Haziran 1938), *"Gazetecilerin iyileri sırf aşk yüzünden (meslek aşkı yüzünden) bu meslektedirler. Ancak pek iyi bilirler ki talihleri bir telefon darbesine bağlıdır,"* diye yazıyor ve böylece İçişleri Bakanlığı'ndan gelecek bir telefonla gazetelerin her an kapatılabileceğini ortaya koyuyordu. O yılların "tebliğ"lerinden örnekler aşağıdadır:

• *"Martın 11. günü saat 21.35'te Beyoğlu'nda Tepebaşı'nda kain Pera Palas Oteli'nde vukua gelen infilâk... büyük puntolu harflerle yazılmayacak ve alelâde vekayi sütununda dercedilecektir. Verilen izahat haricinde tafsilât verilmesi Müddeiumumilik makamınca tasvip edilmemektedir. Hilâfına hareket edenler hakkında kanuni takibat yapılacaktır.- Emniyet Nöbetçi Md. Faik Ayrak".* (11 Mart 1941).

• *"Nihal Atsız ve Sabahattin Ali davası hakkında kommanter yapılmamasını, makale yazılmamasını, mahkeme safhalarına ait haberlere son verilmesini rica eder, müteakip mahkemelere ait ayrıca iş'aratta bulunulacağını arzederim.- Basın Yayın Umum Müdürü".* (24 Nisan 1944).

• *"Bugün Macarlarla aramızda imza edilen ticaret anlaşmasının gazetelerde akis bulması arzu edilmemektedir. Eğer yabancı radyolar tarafından bu mevzua dair neşriyat yapılırsa mehaz göstermek ve üzerinde katiyyen kommanter yapılmamak şartıyla yalnız haber olarak iktibas etmekte bir mahzur yoktur. - Basın Yayın Umum Müdürlüğü, İzzettin".* (3 Mayıs 1944).

• *"Bugün öğleyin Londra Radyosu gizli silahlarla mücehhez fakat ticaret eşyası ile yüklü olan Alman ticaret gemilerinin Boğaz'dan geçerek Karadeniz'e geçtiklerini haber vermektedir. Bu hususta evvelce verilen direktifleri tekrarlar, yazılmamasını rica ederim.- İzzettin İşbay".* (5 Haziran 1944).

1946'da çok partili rejime geçilirken Basın Kanunu'nun hükümete gazete ve dergi kapatma yetkisi veren 50. maddesi değiştirildi ve bu yetki kaldırıldı.

Demokrat Parti Dönemi

1950 yılında iktidara gelen Demokrat Parti, yeni bir Basın Kanunu hazırladı. Birçok değişiklikle günümüze kadar gelen bu kanun, hükümetlerin basın üzerindeki denetimine son veriyor ve dolaylı sansürü kaldırıyordu.

Ancak, çok geçmeden "Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun" çıktı. 1954 yılının ilk aylarında yürürlüğe giren bu kanun, Ceza Kanunu'nda yer alan birtakım "takibi şikâyete bağlı suçlar"ı kapsamına alıyor ve savcıların bu suçlardan dolayı doğrudan doğruya soruşturma açmalarını öngörüyordu. Sanıklara "ispat hakkı" tanınmamaktaydı.

Bunun hemen ardından, 6-7 Eylül Olayları (1955) dolayısıyla ilan edilen sıkıyönetim, kısa sürede pek çok yasaklama getirdi. Sıkıyönetimin koyduğu ilk yasaklar şunlardı: Halkı heyecanlandıracak haberler yayımlamak; hükümeti tenkid etmek; hükümet çalışmalarını etkileyecek nitelikte yazılar yayımlamak; sıkıyönetim çalışmalarıyla ilgili haberler vermek; NATO devletleriyle ilgili haberler yayımlamak; darlık, kıtlık ve yokluk ha-

Levent Şahverdi Arşivi

berleri vermek; 6-7 Eylül Olaylarını komünistlerden başkalarının yaptığına ilişkin yazı ve yorumlar yayımlamak; bu olaylarla ilgili haber ve resim basmak, magazin sayfalarında da halkı heyecanlandıracak resim ve yazılar yayımlamak ve çıplak kadın resmi basmak; ikinci baskı yapmak.

Bu yasaklara sonradan başkaları eklendi, kimi gazeteler sıkıyönetimce kapatıldı...

1956 yılında Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun'a bazı maddeler eklenerek yeni basın suçları yaratıldığı gibi, Basın Kanunu'nda yapılan değişikliklerle "gizli yapılan toplantılardaki görüşmelerin veya alınan kararların yazılması", "memleket ahlâkını, aile düzenini bozacak şekilde heyecan uyandıracak tafsilât vermek" de yasaklandı. Bu kanunlar geniş tepkilere yol açarken bir yandan da savcılıklar ya da mahkemelerce yayın yasakları konuluyor ve birçok olayın yazılması engelleniyordu. Yasaklama kararlarından birkaç örnek:

• *"Afyon kaçakçılığı suçuna iştirakten sanık Malatya Emniyet Âmiri Recai Dayıoğlu ve arkadaşları hakkında yayın yapılması yasaklanmıştır."* (4 Haziran 1955).

• *"Kısıklı'da oturan Süleyman Hilmi Tunahan'ın Bulgurlu'daki Kuran kursunda Arap harfleriyle ders vermesi ile ilgili yayın yapılması menedilmiştir."* (16 Ağustos 1956).

• *"Bazı sahne hareketlerinin müstehcen mahiyet arzettiği ve 'strip-tease' adlı hareketin de memleket ahlâkı, aile nizamı ve gençlik üzerinde zararlı tesirleri olduğu, ar ve hayâ duygularına dokunduğu ihbar edilmiş ve bu konuda tahkikat açılmıştır. Hazırlık soruşturmalarının sonuna kadar bu haberlerin yazılması yasak edilmiştir."* (9 Aralık 1956).

Sonraki yıllarda basınla Demokrat Parti arasındaki sürtüşmeler alabildiğine arttı. Bir çok gazeteci mahkûm edilirken Demokrat Parti bir yandan kendisini destekleyen "besleme basın" yaratmaya çalışıyor, öte yandan da muhalefet gazetelerine ilan ve kâğıt verdirtmemek yoluyla ekonomik baskılara yöneliyordu.

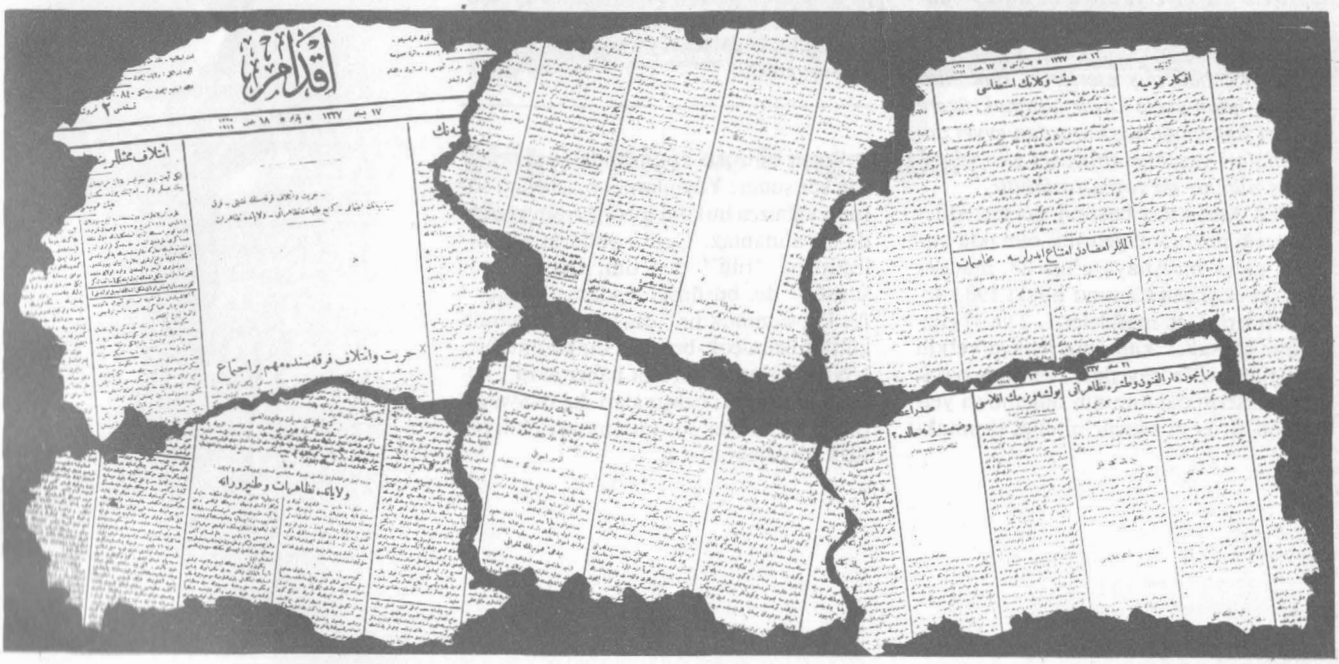
Demokrat Parti iktidarının sonlarında, 27 Nisan 1960 günlü kanunla kurulan Tahkikat Komisyonu, gazete ve dergileri kapatma, basım ve dağıtımlarını önleme, gazetecileri sorguya çekme yetkileriyle donatıldı. Ve kurulur kurulmaz çeşitli illerdeki 12 gazete ve dergiyi basımevleriyle birlikte kapattı, birçok gazeteciyi sorguya çekti.

Bütün bunlara karşın basın, 27 Mayıs'ın hazırlanmasında önemli ölçüde etkin olabildi.

27 Mayıs'tan Günümüze

27 Mayıs 1960'ta iktidara gelen Milli Birlik Komitesi, cezaevlerindeki gazetecilerin hemen serbest bırakılmasını sağladığı gibi, Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenen Cürümler Hakkında Kanun ile Basın Kanunu'ndaki antidemokratik hükümlerden birçoğunu kaldırdı. 1961 Anayasası'na da basına özgürlük ve güvence getiren, sansürü yasaklayan maddeler konuldu (m. 22, 23, 25). Ancak, 12 Mart vb. kimi dönemlerde, bu hükümlerin kâğıt üzerinde kaldığı görüldü.

Öte yandan, Basın Kanunu'nun yabancı memleketlerde basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulmasının Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklanabileceğini öngören 31. maddesi de bir tür sansür getirmiş ve bu hüküm uzun yıllar yürürlükte kalmıştır. İşin ilginç yanı, 21 Kasım 1959 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Doğu Bloku ülkelerinde çıkan tüm yayınların ya-

MÜTAREKE DÖNEMİ SANSÜRÜ: Mondros Mütarekesi'nden sonra İstanbul'da yayımlanan gazeteler hem İstanbul Hükümeti'ne bağlı sansür kurulunca, hem de işgal kuvvetlerinin sansürünce incelenmeye başlandı. Bu ikili sansür yüzünden, İkdam gazetesi ve Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'nı destekleyen öteki yayınlar, çok güç koşullar altında, kimi zaman sütunlarını boş bırakarak yayımlanabildi.

Levent Şahverdi Arşivi

sak edilmesi; ancak bu yasaklama kararının (Tebliğler Dergisi, 11 Ocak 1960) Resmi Gazete'de yayımlanmamış, dolayısıyla geçersiz kalmış bulunmasıdır.

Eski Başbakanlardan Bülent Ecevit, Çalışma Bakanı olarak görev aldığı bir İnönü Kabinesi döneminde bu tür sansür kararlarının nasıl çıktığını 1 Mayıs 1966 tarihli *Milliyet* gazetesinde anlatmış ve kimi örnekler vermiştir. Sözgelimi *Express* dergisinin yasaklanması istenen bir sayısında, *"komünizmi yeren bir yazı bulunmakla beraber, yazı ile ilgili kapak kompozisyonunda bir orak çekiç resmi varmış."* Bu sayının sansür edilmesi Bakanlar Kurulu'ndan isteniyor. Ve *"birtakım küçük dünyalı memurlar, Üçüncü Karma Hükümete imzalatamadıkları yasak kararlarını, belli ki âdeta hınç almak istercesine, yeni hükümete sunmuş ve muratlarına ermişlerdir."*

Basın Kanunu'nda yapılan 1983 değişiklikleri sırasında söz konusu 31. maddenin ilk iki fıkrası şu şekli almıştır:

"Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, millî egemenliğe, Cumhuriyetin varlığına, millî güvenliğe, kamu düzenine, genel asayişe, kamu yararına, genel ahlâka ve genel sağlığa aykırı olup yabancı memleketlerde çıkan basılmış eserlerin Türkiye'ye sokulması veya dağıtılması Bakanlar Kurulu kararıyla yasaklanabilir.

Bu gibi basılmış eserlerin, Bakanlar Kurulu'ndan acele karar alınmak üzere İçişleri Bakanlığı'nca karardan evvel dağıtılmaları yasaklanabileceği gibi, dağıtılmış olanlar da toplattırılabilir."

1982 Anayasası basının sansür edilemeyeceği hükmünü getirmiş olmakla birlikte, gerek bu Anayasa'nın 28. maddesini, gerek Basın Kanunu'ndaki 1983 değişikliklerini (ek maddeler 1, 2 ve 4) gözönüne alırsak, "kanunun açıkça yetkili kıldığı merci"e (savcılara) verilmiş basılmış eserlerin dağıtımının önlenmesi yetkisi de bir çeşit sansür niteliği taşımaktadır.

Cumhuriyet

İstanbulda Dün Cereyan Eden Hâdiselerin Neşri Yasak Edildi

İnönü dün İzmirden uçakla şehrimize geldi

Eğridirde dün çıkan yangında 300 ev yandı

Neşir yasakları ve Gazetemiz

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE YAYIN YASAKLARI: İktidara gelişinden kısa bir süre sonra kendisini desteklemeyen yayın organlarına karşı cephe alan Demokrat Parti, "hakim teminatı"nın olmadığı bir dönemde, mahkemeler ya da savcılıklar eliyle birçok yayın yasağı koydurdu. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün İstanbul'a gelişi dolayısıyla 1959 Mayısı'nda çıkan olayların yazılmasının yasaklanması da bu yayın yasakları kapsamındadır.

Basın sansürü konusunda söylenecek son söz şudur: Yayınların ön denetimi sorunu yalnızca hukuki metinler çerçevesinde ele alınamaz. Çeşitli yollarla gerçekleştirilen "fiilî" denetim, hatta "otosansür" de, bütünsel açıdan, "sansür"ün kapsamındadır. Bu, aynı zamanda günümüzün çok-boyutlu bir sorunudur. UNESCO'nun "serbest haber akışı" konusu üzerindeki çalışmaları da, dünya çapında bir sansür sorununun varlığını ortaya koymaktadır ●

KAYNAKÇA

- Türker Acaroğlu, Sultan Abdülhamit II Döneminde Dış Yayın Yasaklamaları, *Ulusal Kültür*, S. 5, Temmuz 1979.
- Ali (Basiretçi Ali), *İstanbul'da Elli Yıllık Önemli Olaylar*, yeni b., İstanbul 1976.
- Hasan Âli Ediz, Ele Geçen Yeni Vesikaların Işığı Altında..., *Cumhuriyet*, 1-3 Temmuz 1962.
- Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, İstanbul 1970.
- Selim Nüzhet (Gerçek), *Türk Gazeteciliği*, İstanbul 1931.
- M. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, 2. b., İstanbul 1982.
- Server İskit, *Türkiye'de Matbuat Rejimleri*, İstanbul 1939.
- Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, İstanbul, 1943.
- Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Yazarın Kazancı*, İstanbul 1981.
- Cevdet Kudret, *Abdülhamit Devrinde Sansür*, İstanbul 1977.
- Mustafa Nihat Özön, *Namık Kemal ve İbret Gazetesi*, İstanbul 1938.
- Ahmet İhsan (Tokgöz), *Matbuat Hatıralarım*, İstanbul 1930.
- Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, İstanbul 1973.
- Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırk Yıl*, yeni b., İstanbul 1969.
- Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, yeni b., Ankara 1975.
- Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim, Geçirdiklerim*, İstanbul 1971.

Levent Şahverdi Arşivi

HÜKÜMETLER VE PROGRAMLARI

Hükümetler ve Programları

Neşe Erdilek

Levent Şahverdi Arşivi

Hükümetler ve Programları

Neşe Erdilek

Birinci İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi: 3 Mayıs 1920 - 24 Ocak 1921

İcra Vekilleri Heyeti Reisi:	Mustafa Kemal Paşa (TBMM Reisi)
Umuru Şeriye Vekili:	Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker-Bursa)
Dahiliye Umuru Vekili:	Cami Bey (Baykut-Aydın) Hakkı Behiç Bey (Bayiç-Denizli) Nazım Bey (Tokat) Refet Bey (Bele-İzmir)
Adliye Vekili:	Celâlettin Arif Bey (Erzurum)
Nafıa Vekili:	İsmail Fazıl Paşa (Yozgat) Ömer Lütfi Bey (Argeşo-Amasya)
Hariciye Vekili:	Bekir Sami Bey (Kunduh-Amasya)
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili:	Adnan Bey (Adıvar-İstanbul)
İktisat Vekili:	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Kastamonu)
Müdafaai Milliye Vekili:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili:	İsmet Bey (İnönü-Edirne)
Maliye Vekili:	Hakkı Behiç Bey(Bayiç-Denizli) Ahmet Ferit Bey (Tek-İstanbul)
Maarif Vekili:	Rıza Nur Bey (Sinop) Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver-Antalya)

Programından Önemli Noktalar

Genel Amaçlar: Meclisi Âlileri namına işe başlamış olan Heyeti İcraiyenizin deruhte ettiği mesâi, Vatanın selâmeti, Hilâfet ve Saltanatın istiklâl ve masuniyeti, Milletimizin pür şanü şeref bir tarihî zafer ve temeddüne istinat eden bekâ ve mevcudiyeti gayei ulviyesine matûftur.

İçişleri Politikaları: Ve siyaseti dahiliyemizde bütün mesâimizin hedefi müştereki, milletin vahdet ve tesanüdünün muhafazası ve emniyeti umumiyenin tesisi ve takriridir. Tesvilâtı hariciye ve dahiliye ile ihdas edilen vukuatı hainanenin bir sureti müessirede izale ve imhasıyla asayişin her yerde acilen teminini en büyük bir vazifei vataniye telâkki etmekteyiz.

Millî Savunma Politikaları: Gerek siyaseti hariciye ve gerek vaziyeti dahiliyemizin istilzam edeceği tedabiri askeriye bir mecrayi sâlimde cereyan edebilmek için, Kuvayi Milliye teşkilâtı muntazamaya ilhak edilerek resmî bir mahiyete konmak üzere tedabiri muktaziyeye tevessül edilmiştir.

Adliye Politikaları: Teşkilâtı adliyede de iki noktai nazardan vaziyetin tetkiki iktiza eder: Birisi hükkâm ve memurin, diğeri muamelâtı umumiye. Heyeti hâkimeyi her türlü düşünceden azade, meslegine âşık zevattan mürekkep bir hale koymak ve bu refahı temin eyledikten sonra namus ve iffetin icabatına riayetkârlıkla bir zerrei taksiri anlaşılan hâkimi hiçbir devlet memuriyetinde istihdam etmiyerek bütün hukukundan mahrum bırakmak siyaseti esasiyemizi teşkil eder.

Muamelât itibariyle noksanlarımızın en büyüğü, halkın hükümetten adalet dilenmesi şeklidir. Halbuki hükümetler halkın mal, hayat ve namusunu sıyanet için teşekkül etmişlerdir.

Dış Politikaları: Siyaseti hariciyemizde istihdaf ettiğimiz maksat, bugün payitahtımızı esaret ve tahakküm altında bulunduran devletleri evvelce İstanbul'da in'ikat etmiş olan son Meclisi Mebusan'ın müttefikan tanzim ve tesbit ettiği Ahd ve Misakî Millî dairesinde istiklâlimize hürmetkâr kılmaktır.

İktisadî Politikaları: Siyaseti maliyemizde dahi hedefimiz, mücahedatı milliyemizde memleketin iktisadiyatını, halkın refah ve saa-

Bu madde, her hükümetin programından önemli bölümler alınarak düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

detine mülâyim, düşmanlarımızın tasmimat ve tecavüzatına karşı mukavim kılmaktır. Dostluğunu fiilen isbat edecek devletlerin menafii iktisadiyesini memleketimizin menafii esasiyesiyle telif ederek kabule taraftarız.

Sosyal Politikaları: Umuru sıhhiye ve muaveneti içtimaiye hususunda hali hazırı mâlimizin müsait olabildiği kadar ve mümkün mertebe iktisada riayet olunarak azami fevaidi sıhhiye ve içtimaiye teminine çalışılacaktır. Ahalinin ve memlekette mevcut müessesatı sıhhiyenin edviye ve levazımı sıhhiye hususunda müşkilâta uğramamaları için şimdiden bu gibi levazımın memlekete ithaline sâyolunuyor.

Eğitim-Kültür Politikaları: Maarif işlerindeki gayemiz; çocuklarımıza verilecek terbiyeyi her mânâsıyle dinî ve millî bir hale koymak ve onları cidali hayatta muvaffak kılacak, istinatgâhlarını kendi nefislerinde bulduracak kudreti teşebbüs ve itimadı nefis gibi seciyeler verecek, müstahsal bir fikir ve şuur uyandıracak bir derecei aliyeye isâl eylemek, tedrisatı resmiyeyi, bütün mekteplerimizi, en ilmî, en asrî olan bu esasatla kavaidi sıhhiye dairesinde yeniden tanzim ve programlarını ıslah etmek, mizacı millete ve şeraiti coğrafiye ve iklimiyemize, ananatı tarihiye ve içtimaiyetimize muvafık ilmî ders kitapları meydana getirmek, halk kütlesinden lûgatları toplayarak dilimizin kamusunu yapmak, bizde ruhu millîyi nemalandıracak asarı tarihiye, edebiye ve içtimaiyeyi erbabına yazdırmak, garp ve şarkın müellâfatı ilmiye ve fenniyesini dilimize tercüme ettirmek, hasılı bir milletin hıfzı hayat ve mevcudiyeti için en mühim âmil olan maarif unsuruna dikkat ve gayreti mahsusa ile çalışmaktır.

İkinci İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi: 24 Ocak 1921-16 Mayıs 1921

İcra Vekilleri Heyeti Reisi:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
Umuru Şeriye Vekili:	Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker-Bursa)
Dahiliye Umuru Vekili:	Refet Bey (Bele-İzmir)
Adliye Vekili:	Celâlettin Arif Bey (Erzurum)
	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Kastamonu)
Nafıa Vekili:	Ömer Lütfi Bey (Argeşo-Amasya)
Hariciye Vekili:	Bekir Sami Bey (Kunduh-Amasya)
	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Kastamonu)
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili:	Adnan Bey (Adıvar-İstanbul)
İktisat Vekili:	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Kastamonu)
	Mahmut Celal Bey (Bayar-Saruhan)
Müdafaai Milliye Vekili:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili:	İsmet Bey (İnönü-Edirne)
Maliye Vekili:	Ahmet Ferit Bey (Tek-İstanbul)
Maarif Vekili:	Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver-Antalya)

Üçüncü İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi: 19 Mayıs 1921-9 Temmuz 1922

İcra Vekilleri Heyeti Reisi:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
Umuru Şeriye Vekili:	Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker-Bursa)
	Abdullah Azmi Efendi (Torun-Eskişehir)
Müdafaai Milliye Vekili:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
	Kâzım Paşa (Özalp-Karesi)
Adliye Vekili:	Refik Şevket Bey (İnce-Saruhan)
Maliye Vekili:	Hasan Bey (Saka-Trabzon)
	Hasan Fehmi Bey (Ataç-Gümüşhane)
Dahiliye Vekili:	Ata Bey (Niğde)
	Refet Bey (Bele-İzmir)
	Ali Fethi Bey (Okyar-İstanbul)
Maarif Vekili:	Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver-Antalya)
	Vehbi Bey (Bolak-Karesi)
Nafıa Vekili:	Ömer Lütfi Bey (Argeşo-Amasya)
	Rauf Bey (Orbay-Sivas)
	Fevzi Bey (Pirinççizade-Diyarbakır)
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)
	Rıza Nur (Sinop)
Hariciye Vekili:	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Kastamonu)
İktisat Vekili:	Sırri Bey (Day-İzmir)
	Hasan Bey (Saka-Trabzon)

Dördüncü İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi: 12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923

İcra Vekilleri Heyeti Reisi:	Hüseyin Rauf Bey (Orbay-Sivas)
Şeriye Vekili:	Abdullah Azmi Efendi (Torun-Eskişehir)
	Mehmet Vehbi Efendi (Çelik-Konya)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
Müdafaai Milliye Vekili:	Kâzım Paşa (Özalp-Karesi)
Hariciye Vekili:	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Kastamonu)
	İsmet Paşa (İnönü-Edirne)
Maliye Vekili:	Hasan Fehmi Bey (Ataç-Gümüşhane)
Maarif Vekili:	Vehbi Bey (Bolak-Karesi)
	İsmail Safa (Özler-Mersin)
Adliye Vekili:	Celâlettin Arif Bey (Erzurum)
	Rifat Bey (Karesi)
İktisat Vekili:	Mahmut Esat Bey (Bozkurt-İzmir)
Nafıa Vekili:	Fevzi Bey (Pirinççizade-Diyarbakır)
Sıhhiye Vekili:	A.Rıza Nur (Sinop)
Dahiliye Vekili:	Ali Fethi Bey (Okyar-İstanbul)
	İsmail Safa Bey (Özler-Mersin)
	Ali Fethi Bey (Okyar-İstanbul)

Beşinci İcra Vekilleri Heyeti

Görev Dönemi: 14 Ağustos 1923-27 Ekim 1923

İcra Vekilleri Heyeti Reisi:	Ali Fethi Bey (Okyar-İstanbul)
Dahiliye Vekili:	Ali Fethi Bey (Okyar)
Şer'iye Vekili:	Musa Kâzım Efendi (Konya)
	Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan)
Hariciye Vekili:	İsmet Paşa (İnönü-Edirne)
Müdafaai Milliye Vekili:	Kâzım Paşa (Özalp-Karesi)
Maarif Vekili:	İsmail Safa Bey (Özler-Mersin)
İktisat Vekili:	Mahmut Esat Bey (Bozkurt-İzmir)
	Hasan Bey (Saka-Trabzon)
Sıhhiye Vekili:	Rıza Nur (Sinop)

Levent Şahverdi Arşivi

Maliye Vekili:	Hasan Fehmi Bey (Ataç-Gümüşhane)
Adliye Vekili:	Seyit Bey (İzmir)
Nafıa Vekili:	Fevzi Bey (Pirinççizade-Diyarbakır)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi:	Fevzi Paşa (Çakmak-Kozan)
İmar, İskân ve Mübadele Vekili:	Mustafa Necati Bey (İzmir)

1923'te kurulan Beşinci İcra Vekilleri Heyeti'nin reisi Fethi Okyar.

İçişleri Politikaları: Siyaseti dahiliyemize gelince: Evvelce huzuru âlinizde asayişi herşeye takdimen tesis azminde olduğumuzu arzetmiştim. Heyeti içtimaiyetimize musallat olan şakileri bilâ merhamet takip ve tenkil edeceğimiz gibi, bunların her türlü kurtuluş yollarını kesmek, iltica ve himayelerine mâni olmak için şedit kanunlar vaz'ı lâzım geleceği itikadındayım. Bu maksatla Meclisi Âlinize takdim eylediğim Meni Şekavet Kanununun biran evvel kesbi kanuniyet edeceğini ümit etmekteyim. Bununla beraber jandarmamızı asrî bir kuvvei zabıta heyetinde terakki ettirmek için jandarma zabitanının tesviye ve ıslahı ve Jandarma müfettişleri ihdas ederek gerek zabitan, gerek efradın daimi bir murakabe altına alınması derecei vücubtadır. Hapishaneleri tanzim ve ıslah en mübrem olan ihtiyacımızdandır.

Millî Savunma Politikaları: 1340 senesinde ordu mevcudunu bütçeye bar olmayacak ve fakat ordunun miknet ve kuvvetine halel gelmeyecek ve bütün esnan erbabın talim ve terbiyei askeriyesini temin eyleyecek bir miktara tenzil edeceğiz. Hizmeti fiiliyenin tenkisi umdesi mevkii fiile konacaktır. Efradı milletin askerliğe kabiliyet ve istidatı pek ilerdedir. Terbiyei askeriyeyi ikmal ve itmam için efradı iki sene silâh altında bulundurmağa lüzum yoktur. Müdafaai Milliye bütçesindeki tahsisatın memleket dahilinde temini gayesine doğru yürümeyi hiçbir zaman nazarı dikkatten uzak tutmayacağız. Bunun için, Müdafaai Milliye Vekâleti muhtaç olduğumuz malzemei harbiyeyi dahilde imâl ettirmek gayesini takip edecektir.

Adliye Politikaları: Muhakâmatın tesrii, mümkün olabildiği kadar az bir zamanda tevzii adalet kaziyesinin temini için teşkilâtı hazırai adliyenin ve usulü muhakemenin ıslahı lâzımdır. Bugünkü ihtiyacatı medeniyemizi tatmin edecek veçhile Kanunu Medenimizi ıslah etmek ve Usulü Muhakemei Hukukiye ve Usulü Muhakematı Cezaiye ve Usulü Muhakematı Şer'iyeyi, Berrî ve Bahrî ticaret kanunları ile Kanunu Cezayı tadil ve ıslah etmek için teşkil olunan komisyonlar faaliyetlerine devam edeceklerdir.

Dış politikaları: İran ile hüsnü münasebatın idamesini arzu eylemekteyiz. Tahran'da sefaretimiz vardır ve usulü veçhile itimatnamesini haiz olarak bir İran Sefaret Heyeti'nin şehrimize vusulünü beklemekteyiz.

Afgan ile dahi münasebetimiz gayet iyi olup, her iki devletin diğer devlet nezdinde sefaret heyeti bulunmaktadır.

Münasebatı hariciyemiz Rusya ile Moskova'da ve Düveli Müttefika ile Lozan'da akdeylediğimiz muahedat ile tanzim edilmiştir.

Amerika ile esası hallolunan ve bitaraf devletler meyanında peyderpey akti muktazi olan muahedat ve mukavelatın intacına sarfı mahasal olunacaktır.

İktisadî Politikaları: Azami tasarrufa riayet ederek 1340 senesi için mütevazin bir bütçe ile huzuru âlinize çıkmayı akdemi vezaif tanımıştır. Pek yakında nazarı dikkatinize arzedilecek olan bu bütçenin hututu esasiyesi şudur: Varidatımızdan Âşar vergisinin yüzde oniki buçuktan yüzde ona tenzili. Âşar vergisinin tarzı cibayetini ıslah etmek ve ziraatin inkişafına müsait bir şekle ifrağ eylemek esaslı umdelerimizdendir.

Hali hazırda tatbik edilmekte olan Temettü Kanunu bazı bariz haksızlıkları ihtiva ettiği için muhtacı tadil görülmektedir.

Hükümet muhtelif sebep ve şekillerde efradı millete karşı borçludur. Birçoklarının yedinde hükümetten alacağına dair mazbatalar vardır. Eğer bu mazbatalar için bir sureti tediye taharri edilmezse, hükümetin dahildeki itibarı mâlisi dûçarı tezelzül olacaktır. Bu itibarı yüksek tutmak ve halkın hükümete karşı itimadına halel vermemek için İstiklâl Harbi'ne ait tekalifi harbiye ve vesaiti nakliye düyunumuzu itfa etmeyi bir vecibe addediyoruz.

Ziraat Bankası'nın takviyesiyle zürraın ihtiyacını tatmin için mülga İstanbul idaresinin bir buçuk milyon ve Hükümeti Milliye'nin mezkûr bankaya olan beşyüz küsur bin lira olan borçlarını tediye için tahsisat talep edeceğiz. Düyunu hariciyemiz hakkında noktai nazarlarımız malûmdur. Konferansta tavzih ettiğimiz veçhile makûl, bizim için mümkün esasat takarrür ettirildikten sonra borçlarımızı muntazaman tediye etmek vazifemizdir.

Diğer cihetten bilûmum vekâletlerde ihtisasa ihtiyaç gösteren işler için ecnebi mütahhassısların celbini ve onların vukufundan istifade etmeyi düşünmekteyiz.

Sosyal Politikaları: Zamanı hâzırda bilûmum devletlerce ehemmiyetle takip edilmekte olan mesailden biri de ahvâl ve harekâtı nüfustur. Nüfus sicilâtının asrî ve hukukî bir şekle ifrağı hükümeti milliyemiz için gayrikabili ihmal bir zaruret olduğundan, bu maksatla bir sicilli nüfus kanunu layihası ihzar ve takdim edilmiştir.

Vazifei asliye ve fer'iyelerini ifaya muktedir eimme ve halkın tezhibi ahlâkını temin ve ihtiyacatı ruhiyelerini tatmin edecek hutuba ve vâizlar yetiştirmek için icab eden tedabir ve teşkilât yapılacaktır.

Mütemadi harbler takriben 200 bin şehit yavrusunu bugünkü neslin ve hükümetin himaye ve şefkatine terketmiştir. Sıhhiye ve Muavenet İçtimaiye Vekâleti bütçe darlığından dolayı bunların ancak yirmi bin kadarına bakabilmektedir. Daha büyük bir miktarın bu himaye ve şefkatten müstefit olmaları için, varidat teminine Sıhhiye ve İçtimaiye Vekâleti gayret edecektir.

Memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıkların verem, frengi olduğu zannı yanlış olarak taammüm etmiştir. Halbuki bizde en mühim sıhhî tahribatı yapan malarya'dır. Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin karabelasıdır, en vahim derdi içtimaîmizdir.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Maarif siyaseti terbiyei umumiye ve müşterekede vahdet ve terbiyei meslekiyede ihtisas esaslarına istinat edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Maarifin terbiyevî vazifelerinden birincisi çocukların terbiye ve talimi, ikincisi halkın terbiye ve talimi, üçüncüsü millî güzidelerin yetişmesi için lâzım gelen vasıtaların ihzar ve teminidir.

Hükümet, tahsilin bütün derecelerine azamî inkişaf temini için ayrı ehemmiyeti verecektir.

Maarif Vekâleti'nce bu seneden itibaren memleketin muayyen noktalarında darülmuallimin ve darülmuallimat ve tam devreli liseler açmak ve bunları her türlü vesaitle teçhiz etmek suretiyle kuvvetli irfan merkezleri tesis edilecektir.

Maarif teşkilâtı milletin her ferdine istidat ve kabiliyetini azamî surette inkişaf ettirecek yolu açık bırakacak, fevkalâde istidat ve kabiliyetini isbat eden fıkara evlâdının en yüksek derecei tahsili takip edebilmesi esbabını hükümet temin edecektir.

Ferdin, bedenî, fikrî kabiliyetleri gibi ahlakî ve içtimaî kabiliyetleri de inkişaf ettirilecektir. Tahsili iptidaî milletin bütün cfradına terbiyei umumiye ile beraber amelî mesleklere müteveccih bir terbiye de temin edilecektir. Tahsili iptidaînin mecburiyeti tamim edilecektir. Kadınların tahsiline de erkeklerin tahsili kadar ehemmiyet verilecektir. Millî hars teşkilâtına ehemmiyeti mahsusa verilecek, terbiye ve talimin esası millî harsa ve asrî medeniyete müstenit olacaktır.

Yerleşme Politikaları: Vekilleriniz mübadele ve imar işleri için ayrı bir teşkilâta ihtiyaç olduğu kanaatındadır. Bu teşkilâtın diğer vekâletlere nafiz olması ve bu hususta tatbiki icabeden mukarreratın serian ittihaz ve icrası ve vilâyetlerle memurini mülkiyenin riyaseti altında bilûmum memurinin ve kumandanların muavenet ve müzaharetlerinin temini için bu teşkilâtın İcra Vekilleri Riyasetine raptedilmesi muvafık görülmüştür.

Cumhuriyet Hükümetleri

I. İcra Vekilleri Heyeti (Birinci İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 30 Ekim 1923-6 Mart 1924

Başvekil:	İsmet Paşa (İnönü-Malatya)
Hariciye Vekili:	İsmet Paşa (İnönü)
Şer'iye Vekili:	Mustafa Fevzi Efendi (Saruhan)
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekili:	Müşir Fevzi Paşa (Çakmak-İstanbul)
Dahiliye Vekili:	Ahmet Ferit Bey (Tek-Kütahya)
Maliye Vekili:	Hasan Fehmi Bey (Ataç-Gümüşhane) Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
Müdafaai Milliye Vekili:	Kâzım Paşa (Özalp-Karesi)
İktisat Vekili:	Hasan Bey (Saka-Trabzon)
Adliye Vekili:	Seyit Bey (İzmir)
Maarif Vekili:	İsmail Safa Bey (Özler-Adana)
Nafıa Vekili:	Ahmet Muhtar Bey (Cilli-Trabzon) Süleyman Sırrı Bey (İstanbul)
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)
Mübadele, İmar ve İskân Vekili:	Mustafa Necati Bey (İzmir)

Genel Amaçlar: Mevkii iktidarda ve mevkii mes'uliyette bulunan ekseriyet fırkasının millete arzettiği ve milletin tasvibettiği umdeler ve Meclisi Âlinin inkışaf ve terakki için, huzur ve müsalemet için öteden beri mussıran iltizam ettiği esaslar Cumhuriyet Hükümetinin hattı hareketi olacaktır.

İç Politikaları: Dahilde huzur ve emniyeti ve terakki ve inkişafı temin etmek için Cumhuriyet Hükümeti kemâli azim ve metanetle, kemâli ısrar ve takip ile hareket edecektir.

Dış Politikaları: Cumhuriyet Hükümetinin münasabatı hariciyede üssülesası Türkiye Cumhuriyeti'nin mevcudiyetini ve tamamiyetini sağlam tutarak menafii hayatiyesini gözden ayırmamak esası dahilinde müsalemeti, huzuru, hüsnü münasebatı mümkün olduğu kadar tevsi ve teyid etmekten ibarettir. Hemhudutlarımızla ve kendileriyle muahedatı imza edip safahatını tatbik etmekte olduğumuz ve diğer taraftan ve henüz münasebata girmediğimiz devletlerle samimi bir dostluk tesisi için bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz. Göreceğimiz hüsniniyete fazlasıyla mukabele edeceğiz.

II. İcra Vekilleri Heyeti (İkinci İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 6 Mart 1924-22 Kasım 1924

Başvekil:	İsmet Paşa (İnönü-Malatya)
Hariciye Vekili:	İsmet Paşa (İnönü)
Müdafaai Milliye Vekili:	Kâzım Paşa (Özalp-Karesi)
Dahiliye Vekili:	Ahmet Ferit Bey (Tek-Kütahya)
Maliye Vekili:	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı) Recep Bey (Peker-Kütahya)
Ticaret Vekili:	Hasan Bey (Saka-Trabzon)
Ziraat Vekili:	Zekâi Bey (Apaydın-Aydın) Şükrü Kaya Bey (Menteşe)
Adliye Vekili:	Mustafa Necati Bey (İzmir)
Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)
Maarif Vekili:	Vasıf Bey (Çınar-Saruhan)
Nafıa Vekili:	Süleyman Sırrı Bey (İstanbul)
Mübadele, İmar ve İskân Vekili:	Mahmut Celâl Bey (Bayar-İzmir) Refet Bey (Canıtez-Bursa)

III. İcra Vekilleri Heyeti (Okyar Hükümeti)

Görev Dönemi: 22 Kasım 1924-3 Mart 1925

Başvekil:	Ali Fethi Bey (Okyar-İstanbul)
Müdafaai Milliye Vekili:	Ali Fethi Bey (Okyar)
Adliye Vekili:	Mahmut Esat Bey (Bozkurt-İzmir)
Dahiliye Vekili:	Recep Bey (Peker-Kütahya) Cemil Bey (Uybadın-Tekirdağ)
Hariciye Vekili:	Şükrü Kaya Bey (Menteşe)
Maliye Vekili:	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
Maarif Vekili:	Saraçoğlu Şükrü Bey (İzmir)
Ziraat Vekili:	Hasan Fehmi Bey (Ataç-Gümüşhane)
Ticaret Vekili:	Cenani Bey (Gaziantep)
Nafıa Vekili:	Fevzi Bey (Pirinççizade-Diyarbakır)
Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili:	Mazhar Bey (Germen-Aydın)
Bahriye Vekili	İhsan Bey (Eryavuz-Cebelibereket)
Mübadele, İmar ve İskân Vekili:	Recep Bey (Peker)

Genel Amaçlar: İsmet Paşa Hazretlerinin riyaset buyurdukları Heyeti Vekilece takip edilen dahilî ve haricî siyasetin hututu umumiyesi üzerinde yürüyeceğimizi arz edeceğim. Memleketin ihyasına matuf semâratını iktitaf etmekte bulunduğumuz Cumhuriyet idaresinin teceddüt ve inkılâp sahasında va'zeylediği kanunları tatbik vazifesini omuzlarına almış olan heyeti hükümet bu vazifeyi azimle ifa ederek Türk Milletine mev'ut asrî ve medenî hayata doğru bilâ ârâm ilerliyecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

İçişleri Politikaları: Dahili idarede esasen şayanı memnuniyet bir derecede olan asayişin takviye ve teyidiyle umumî sükûn ve huzurun tarsini gayemiz olacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Türk Vatanının muhafızı olan büyük ordumuzun icabeden teçhizat ve teşkilât ile müessiriyetini ve fennî vesaitle kuvvei maddiyesini tezyit etmek, bahrî ve havaî kuvvetlerimizi bu gayeye doğru yükseltmek vazifemiz olacaktır.

Adliye Politikaları: Türkiye'de yaşayan her ferdin bilâ kaydü şart, asrî ve halkçı mileli mütemeddinece kabul edilen sistemlerle temini hukuku Türk adliyesinin şiarıdır. Cumhuriyetin ceza, hukuk, usul ve teşkilâta müteallik kanunları işbu esasat dahilinde ve memleketimizin ihtiyacatı medeniye ve iktisadiyesiyle müterafık bir suretle Meclisi Âli'nin nazarı tasvip ve kabulüne arz olunacaktır.

İnkılâbımız vahdeti kazayı temin eylemekle tevzii adaleti ve çok feyizli yeni bir mecrayı muvaffakiyet ihzar eylemiştir.

Dış Politikaları: Takip edeceğimiz siyaseti hariciye derin bir fikri müsalemete müstenit ve mütekabil hukuk ile uhuda fartı riayet esaslarından mülhem olacaktır.

Rusya Şuralar Cumhuriyeti Müttehidesiyle mücadelei milliyenin ilk zamanlardan beri teessüs eden ve tarafeyn için mucibi menfaat olan dostane münasebatı takviyede devam edeceğiz.

Büyük Britanya Devleti'yle aramızda hâdis olan Irak hududu mes'elesi bir aralık malûmunuz olduğu veçhile had bir devreye dahil olmuşken, her iki tarafın gösterdiği basiret ve itilâfperverlik sayesinde Musul mes'elei asliyesinin halline intizaren müsalemet-perverane bir tariki tesviyeye dahil olmuştur.

Fransa ile her sahadaki revabıtı muahadetkârâncmizin teşyidi hususunda itinayı mahsus göstereceğiz.

İtalya ile Türkiye Cumhuriyeti arasında hiçbir ihtilaf mevcut olmadığını memnuniyetle kaydediyoruz.

Cumhuriyetimizin kendileriyle yeni esasata müstenit muahedat akdetmiş olduğu Lehistan, Avusturya, Macaristan, Almanya, İsveç, Felemenk, İspanya, Çekoslovakya devletleriyle de bu yolda muahedeler akdine intizar ettiğimiz gibi İsviçre ve bazı mertebe teatii enzâr etmiş olduğumuz Bulgaristan hükümetiyle mukavelâtı mümasile akd edeceğimizi ümid ediyoruz.

Yunanistan'la mâzinin mirâsı olarak aramızda mevcut bazı ihtilâfatın tarafeynin gayreti itilâfperveranesiyle hallolunarak münasebatımızın iki komşu devlet arasında câygir olması zarurî hâli müsalemetc gireceğini ümit ediyoruz.

Cemahiri Müttehidei Amerika ile Lozan'da imza edilen muahedatın bu sene zarfında iktisabı mer'iyet etmesi için lâzım gelen tedabire her iki tarafça tevessül edileceği kaviyen memuldür.

Afgan ve İran devletleriyle münasebatımızın gayet samimî bir mecrada devamına gayret edeceğiz.

Cemiyeti Akvam'ın mesaisini Türkiye Cumhuriyeti öteden beri kemali itinâ ile takip etmektedir.

İktisadî Politikaları: Siyaseti maliyede tasarrufa riayet esas mesleğimizdir. Âşarın ilgasına doğru atılmış olan hatveleri takip ve intaç etmek ahassı emelimizdir.

Dahili ve harici borçlarımızı muntazaman ödeyeceğiz, gerek bu suretle ve gerek diğer tedabir ile itibarı mâlimizi ilâya çalışacağız. Şayanı memnuniyettir ki Reji şirketinin ilgası emri vâkidir.

Cumhuriyet idaresinin memlekete bir abidesi olan Ankara-Sivas ve Sivas-Samsun hattının kemali faaliyetle ikmali inşaası en aziz hedefimizdir. Karadeniz'den Şark vilayetlerimize doğru yapılacak demiryollarının inşaasını temin edecek tedabire tevessül etmek vazifemizdir.

Menafii umumiyeye hâdim olacak ecnebi sermayesine azamî teshilat ve teminat iradesi Meclisi Âli'ce muvafık bir hattı hareket telâkki edilir kanaatindeyiz.

Ziraatın teşviki ve mahsulâtı dahiliyemizin himayesi, istihsalâtın tezyidi için vesaitin teksiri, ziraatteki bazı kuyudun ref'i hayvanata ve nebatata arız olan hastalıkların izalesi zımnında kat'i tedabir ittihazı, ziraat mekteplerimizin daha amelî bir şekle ifrağı ve vesaiti lâzime elde edildikçe adetlerinin teksiri emelindeyiz.

Bilhassa ihracatımızı tezyit ve mahsulâtı milliyenin revacını temin için ihracat pazarları tedarik ve haricî piyasalardan tüccarlarımızı vaktiyle haberdar edecek vesait izhar eylcyerek yerli tüccarlarımızın dünya piyasalarıyla doğrudan doğruya münasebet ve alâkasını tesis etmeğe çalışacağız. Sanayiin terakki ve inkişafı için fabrikalar inşa ve tesisine devam olunmakla beraber sanayii beytinin teşvik ve ihyasını ve sanatkârlara uzun vâdelerle makinalar tedarik ve itâsını düşünmekteyiz.

Sosyal Politikaları: Halkımızın bünyei içtimaiyesini yıpratan sıtma ile ciddi bir surette mücadeleye girişmek Sıhhiye Vekaletinin en esaslı umdesidir. Bundan maada frengi ve verem tahribatına, nüfus itibarıyla pek şayanı teemmül olan çocuk hastalıklarına ve vefiyatına karşı koymak için bir taraftan teşkilâtı sıhhiyemizin taazzuv ve tevessüüne azami sarfı gayret edilecek, diğer taraftan da teşkilâtı hususiyeye bu gayeleri teminen muavenet ifâ olunacaktır.

Eğitim-Kültür Politikaları: Türk vatanına talim ve terbiyenin muhtaç olduğu intizam ve inzibat altında yeknesak terbiye ve tahsil ile mücehhez, hayat için hazırlanmış gençler yetiştirmek gayemiz olacaktır. Halkımızın Maarife karşı gösterdiği büyük alâkayı bihakkın tatmin edebilmek üzere muallim noksanının telâfisine çalışmak ve alellûmum mektep programlarıyla mektep teşkilâtının istikrarını temin için lüzumsuz tebeddülâttan içtinap etmek vazifemizdir.

Yerleşme Politikaları: Mübadele ve iskânları, nakilleri artık ikmâl edilmiş olan muhacirînin ahvali umumiyesinde hissedilen sıkıntıyı izalcye azami gayretle çalışacağız.

IV. İcra Vekilleri Heyeti (Üçüncü İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 4 Mart 1925-1 Kasım 1927

Başvekil:	İsmet Paşa (İnönü)
Dahiliye Vekili:	Cemil Bey (Uybadın-Tckirdağ)
Hariciye Vekili:	Tevfik Rüştü Bey (Aras-İzmir)
Müdafaai Milliye Vekili:	Recep Bey (Peker-Kütahya)
Adliye Vekili:	Mahmut Esat Bey (Bozkurt-İzmir)
Nafıa Vekili:	Süleyman Sırrı Bey (İstanbul)
	Behiç Bey (Erkin-İstanbul)
Maliye Vekili:	Hasan Bey (Saka-Trabzon)
	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
Ticaret Vekili:	Ali Cenani Bey (Gaziantep)
	Mustafa Rahmi Bey (Kökcn-İzmir)
Sıhhiye Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)
Bahriye Vekili:	İhsan Bey (Eryavuz-Cebelibereket)
Maarif Vekili:	Hamdullah Suphi Bey (Tanrıöver-İstanbul)
	Mustafa Necati Bey (İzmir)
Ziraat Vekili:	Sabri Bey (Toprak-Saruhan)

Genel Amaçlar: Hükümetin siyaseti umumiycsi malûmdur. Hariciyede ecnebi devletlerle hüsnü münasebatın muhafazası, ahdcn muallâk bulunan mesâilin hüsnü intacı, nafıa, ziraat, sıhhatı memleket tedabirinin ehemmiyeti mahsusa ile inkişaf ettirilmesi ve Cumhuriyetin feyyaz ve islâhkâr mesâisinin maliyede, ticarette, maarifte ve adliyede de devamıdır.

İçişleri Politikaları: Siyaseti dahiliyede herşeyden evvel hadisâtı ahircnin sür'at ve şiddetle itfası ve memleketin maddeten ve mânen ifsattan vikayesi, umumi huzur ve sükûnun muhafazası ve herhalde devlet nüfuzunun teyid ve tarsini için serî, müessir tedabiri mahsusa ittihazını iltizam ediyoruz.

Levent Şahverdi Arşivi

4 Mart 1925'te kurulan Üçüncü İnönü Hükümeti

Millî Savunma Politikaları: Müdafaayı Memleket için berrî, bahrî ve havaî kuvvetlerin kemiyet ve keyfiyetlerinin muhafaza ve takviyesine ehemmiyet veriyoruz.

V. İcra Vekilleri Heyeti (Dördüncü İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 2 Kasım 1927-25 Eylül 1930

Başvekil:	İsmet Paşa (İnönü-Malatya)
Adliye Vekili:	Mahmut Esat Bey (Bozkurt-İzmir)
Müdafaai Milliye Vekili:	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
Bahriye Vekili V.:	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
Dahiliye Vekili:	Şükrü Kaya Bey (Muğla)
Hariciye Vekili:	Tevfik Rüştü Bey (Aras-İzmir)
Maliye Vekili:	Saraçoğlu Şükrü Bey (İzmir)
Maarif Vekili:	Mustafa Necati Bey (İzmir)
	İsmet Paşa (Vekâlet)
	Hüseyin Vasıf Bey (Çınar-İzmir)
	Cemal Hüsnü Bey (Taray-Gümüşhane)
	Esat Bey (Sagay)
Nafıa Vekili:	Behiç Bey (Erkin-İstanbul)
	Recep Bey (Peker-Kütahya)
Ziraat Vekili:	Mustafa Rahmi Bey (Köken-İzmir)
Ticaret Vekili V.:	Mustafa Rahmi Bey (Köken-İzmir)
Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)
İktisat Vekili:	Mustafa Rahmi Bey (Köken-İzmir)
	Şakir Bey (Kesebir-Edirne)

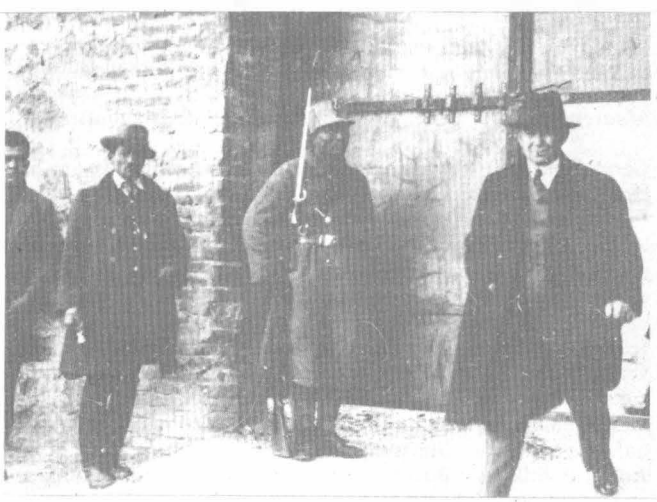
İçişleri Politikaları: Dahili siyasette biz herşeyden önce vatandaşları hür, rahat ve endişesiz, kendi işlerine bütün tasavvurlarını ve gayretlerini hasretmeye müsait bir emniyet ve huzur taraftarıyız.

Şark vilâyetlerimizin bazı mıntıkalarında, büyük irticaî hareketlerin kat'î surette akametinden sonra, bazı meyusâne şekâvetler devam etti. Bu şekâvetleri Cumhuriyetin nimet ve ıslahında hususi menfaatlerini haleldar görenlerin son gayreti addetmekten ve geniş hudutları iltica için istifade edilebilir zannetmekten mütevellit addedebiliriz.

Şark vilâyetlerimizin bazı menatıkı dediğimiz zaman bunun vâsi bir mıntıka mânâsında alınmamasını tasrih etmek isterim. Bu Genç, Lice, Palu, Hınıs gibi dört beş kazaya münhasır olan bir sahadır. Şark vilâyetlerimizin bütün mamureleri ve bütün sahaları huzur ve asayiş içindedirler. Alelûmum memleketimizin huzur ve asayişi için misâl olmak üzere derim ki, hükümetin bilhassa teçhiz ettiğiniz Takriri Sükûn salâhiyetini, İstiklâl Mahkemelerini yeniden intihaba lüzum görmediğimiz Mart ayından beri, hemen hiç kullanmaya lüzum görmedik.

Gelecek mesuliyet devremizde de memleketin huzur ve asayişini ve Adliyenin hâkim ve her müşkülü halleder vaziyetini muhafaza etmeyi birinci vazifemiz addedeceğiz.

Dış Politikaları: Haricî siyasetimizin istikrar ve istikameti her tarafta anlaşılmakta olduğunu ümit ediyorum. Teessüs etmiş dostluklara riayet ve vefa göstermekle yeni dostlukların teessüs edilebilmesini telif etmenin dürüst bir siyaset için mümkün olduğunu isbat etmiş bulunuyoruz. Beynelmilel âlemde bugün bizi endişeye düşürecek müstacel ve mühim bir mes'ele karşısında bulunmuyoruz. Geniş hudutların muhilli emniyet olmaması için dostane teşriki mesâi ve vatandaşlarımızın henüz bazı yerlerde fiilen tahsil olu-

YAVUZ-HAVUZ DAVASININ SONU: IV. İnönü Hükümeti döneminde, 21 Şubat 1928 günü Havuz-Yavuz Davası, Bahriye Vekili İhsan Beyin mahkûmiyetiyle sonuçlandı. İhsan Bey (Eryavuz), bakanlığı sırasında Yavuz zırhlısının onarım için havuza alınması sırasında yapılan yolsuzluğa karıştığı gerekçesiyle Divan-ı Âli'de (Yüce Divan) yargılandı ve görevini kötüye kullanma, rüşvet almaya teşebbüs suçlarından iki yıl ağır hapse, iki yıl da memurluktan yasaklanma cezasına çarptırıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

namayan emlâk ve hukukunun beynelmilel kavait dâhilinde muteber ve mahfuz tutulması Hariciyemizin bugün bilhassa meşgul olduğu mes'elelerdir.

İktisadî Politikaları: Bütçeden tedarik olunabilecek vasıtaları gelecek seneler içinde, müdafaayı memleket yanında bilhassa memleketin imarına tahsis etmek fikrindeyiz. Ümit ederim ki, bu sene yalnız altı istikamette işleyen şimendifer inşaatının gelecek sene daha başka istikametlerde işletilmesine ve Nafıa'nın bilhassa su işlerinde ve diğer imar yollarında da faaliyet göstermesine imkân bulacağız. İktisadî faaliyetlerimizi evvelemirde ve bilhassa memleketin iktisadî açığını kapamak hedefine temerküz ettirmeye çalışacağız. Derhal teşkil edeceğimiz Âli İktisat Meclisi'nin gerek bu hususta ve gerek hayat pahalılığında hükümete fenni birçok delâletler yapabileceğini kuvvetle ümit ediyorum.

Yeni sene bütçesinde bütün bu tasavvurlarımızın ifadesini bulacaksınız. Bütçenin hakikî varidata istinadetmesi için bir çok gayret ve dikkat sarfettik. Büyük Meclis'in hakikî bir bütçe vücuda getirmek için kendisi bizzat emin oluncaya kadar takayyüt ve müzaheret göstermesine bilhassa arzı ihtiyaç ederiz.

VI. İcra Vekilleri Heyeti (Beşinci İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 27 Eylül 1930-4 Mayıs 1931

Başvekil:	İsmet Paşa (İnönü-Malatya)
Adliye Vekili:	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Sinop)
Millî Müdafaa Vekili:	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
Dahiliye Vekili:	Şükrü Kaya Bey (Muğla)
Hariciye Vekili:	Tevfik Rüştü Bey (Aras-İzmir)
Maliye Vekili:	Saraçoğlu Şükrü Bey (İzmir) Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Milli Müdafaa Vekili)
Maarif Vekili:	Esat Bey (Sagay-Bursa)
Nafıa Vekili:	Zekai Bey (Apaydın-Diyarbakır) Hilmi Bey (Uran-Adana)
İktisat Vekili:	Mustafa Şeref Bey (Özkan-Burdur)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)

Genel Amaçlar: Hükümetin takip edeceği siyaset umumi ve ana hatlarile senelerden beri takip olunan hatların ayni olacaktır.

Muhterem efendiler, herşeyden mühim olan mesele Büyük Millet Meclisi'nin idaresine ve iradesine kendi haricinde herhangi bir tesirin müessir olamıyacağına kat'iyetle inanılmasıdır. Bu uğurda elindeki bütün vesaiti kullanmak İcra Vekilleri Heyeti'nin başlıca vazifesi olacağında aslâ şüphe edilmemelidir.

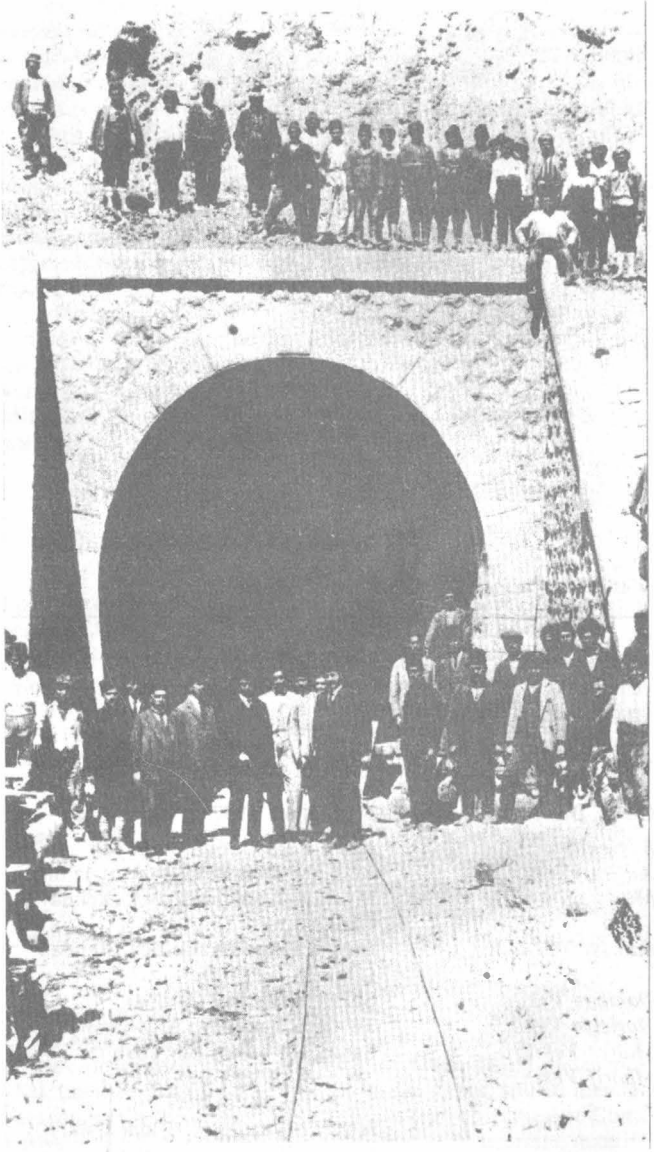
İçişleri Politikaları: Dahilde bu umumî siyasetin ifadesi Cumhuriyet icabatının mütemadi bir tekâmül takip etmesi, vatandaşın huzur ve emniyetinin, çalışmak ve inkişaf etmek gayelerinin engelden mesun bulunması, vatanın ve milletin harsî ve içtimaî birliğinin muhafaza ve takviye edilmesidir.

Adliye Politikaları: Büyük adlî ıslahatın bütün esasları muhafaza ve takviye olunacaktır.

Usullerde tatbikatın verdiği tecrübelerle memleket ihtiyaçlarının talep ettiği tadilât ve tekâmülatı aleddevam tahakkuk ettirmeğe çalışmak hedefimizdir. Cumhuriyetçi ve halkçı bir millî hayatın masuniyet ve inkişafını ve bilhassa siyasî faaliyet ve mücadeleler içinde vatandaş haysiyeti ve şerefinin müdafaasını bir kelime ile siyasî, millî ve iktisadî inkişaf için ilk şart olan nizamın masuniyetini kanunları ve hâkimlerile itminan ile adliyemiz müemmem bulunduracaktır.

İcra ve İflâs kanununda borç için hapsin kalkması, ilâmsız icra gibi esaslardan geri dönmek mutasavver değildir. Bu esaslar haricinde kalan noktalarda memleketin ihtiyacına göre tecrübelerin talep ettiği tekâmülat ve tadilâta bittabi tevessül edeceğiz.

Dış Politikaları: Haricî siyasetimizin vuzuhu dahilde ve hariçte daha bariz olduğu kanaatindeyiz. Komşularla dostluk rabıtalarının her muzmardan âzade olan bir samimiyet ve dürüstlük ile takviyesini, millî mücadeleden beri teessüs eden dostluk münasebatının muhafaza ve takviyesini, yeni dostlukların lâyık oldukları kıymetle takdir edilmesini, beynelmilel ihtilâfların hakem usulile hallinin aran-

ANKARA-SİVAS DEMİRYOLU AÇILIYOR: V. İnönü Hükümeti döneminde, 1930 Ağustosu'nda Ankara-Sivas demiryolu açıldı. Cumhuriyet döneminin başlangıcında ülkenin her yanına "demir ağlarla" ulaşma ilkesi benimsenmiş ve önce 37 kilometrelik Samsun-Çarşamba demiryolu yapılmıştı. Ankara-Sivas demiryolu, açılan ikinci hattır.

Levent Şahverdi Arşivi

masına velhasıl millî hak ve menfaat icabatının nazarda tutulmasına müstenittir.

İktisadî Politikaları: Millî iktisatta mesleğimiz malûmdur. Bizim kanaatimizce hükümetin her sahada faaliyeti nihayet millî iktisat için ya bir faide temini, ya bir engelin bertaraf edilmesi gibi bir iktisadî gayeye teveccüh ettirilmek lâzımdır. İktidarımız dahilinde olan bütün gayretlerimizi bu uğurda sarfedeceğiz.

Mâli siyasetimiz, bütçe muvazenesine müstenit tasarrufkârane bir siyasettir. Vergilerin ıslah ve tekâmülü yolunda senelerden beri sebatkârane devam eden tekayyüdat bizim mes'uliyetimiz zamanında da vasi tatbikata zemin olacaktır. Millî paranın kıymetini korumak için yeni hükümet dahi çok dikkatli ve hassas olacaktır.

Liman hizmetlerini biz, serbest işler zümresinden değil, âmme hizmetlerinden telâkki ediyoruz. Bu sebeple, âmme hizmeti cihazını tamamen kurmak imkânı hasıl oluncaya kadar nisbeten buna en yakın olan mevcut millî teşekkülleri kaldırmayacağız.

Küçük çiftçilerin borç yüklerini tahfif için tedbirler teklif etmeği düşünüyoruz.

Vergilerde düşündüğümüz tadilâtı zikrettikten sonra bu noktayı bilhassa tebarüz ettirmek isteriz. Devlet hazinesinin kudret ve intizamının halelden masuniyeti başlıca hayat esbabındandır.

Sosyal Politikaları: Yalnız iş kanunu ve işçilerin vaziyetlerinin ıslahı ile bilhassa meşgul olacağımızı kaydetmek isteriz.

Memurin maaşatında teadül kanunu ile tekaüt kanununu, alâkadarların refah ve hukukunu tevsi edecek surette tekemmül ettirmeğe çalışacağız.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Maarif siyasetimizde meslekî tahsil ve ihtisas, az masrafla çok netice arayan amelî bir mahiyet, mekteplerimizi her türlü menfi tesirattan münezzeh, ahlâk ve intizam cephelerini bilhassa ehemmiyetli tutan bir zihniyet ve yeni bir kuvvetle devam edeceğiz.

Yerleşme Politikaları: Cumhuriyete kadar daima ihmal görmüş olan vatan imarı ve muvasalatı faaliyetimizin başlıca bir sahası olacaktır. Şimendifer siyasetinin ilk büyük hedeflerini elde etmekte olduğumuz bu senelerde her sahada millî birlik ve emniyet ve iktisadî kudretin inkişaf ve suhulete mazhar olacağından şüphemiz yoktur.

VII. İcra Vekilleri Heyeti (Altıncı İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 4 Mayıs 1931-1 Mart 1935

Başvekil:	İsmet Paşa (İnönü-Malatya)
Adliye Vekili:	Yusuf Kemal Bey (Tengirşenk-Sinop)
	Saraçoğlu Şükrü Bey (İzmir)
Millî Müdafaa Vekili:	Zekâi Bey (Apaydın-Diyarbakır)
Dahiliye Vekili:	Şükrü Kaya Bey (Muğla)
Hariciye Vekili:	Tevfik Rüştü Bey (Aras-İzmir)
Maliye Vekili:	Mustafa Abdülhalik Bey (Renda-Çankırı)
	Fuat Bey (Ağralı-Elâzığ)
Maarif Vekili:	Esat Bey (Sagay-Bursa)
	Reşit Galip Bey (Aydın)
	Yusuf Hikmet Bey (Bayur-Manisa)
	Zeynel Abidin (Özmen-Aydın)
Nafıa Vekili:	Hilmi Bey (Uran-Adana)
	Ali Bey (Çetinkaya-Afyonkarahisar)
İktisat Vekili:	Mustafa Şeref Bey (Özkan-Burdur)
	Mahmut Celâl Bey (Bayar-İzmir)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Refik Bey (Saydam-İstanbul)
Ziraat Vekili:	Muhlis Bey (Erkmen-Kütahya)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Ali Rana Bey (Tarhan-İstanbul)

İçişleri Politikaları: Dahilî siyasette huzur ve emniyetin halelden masuniyeti esas vazifemizdir. Bizce bu gaye şimdiye kadar olduğu gibi sonra da, Cumhuriyet kanunlarının muhterem ve mûta olması, herhangi bir tereddüte ve sakat ümide mütehammil olmadığının anlaşılması ve anlatılması ile temin edilmek kabildir. Yalnız Büyük Millet Meclisi'nin iradesi, Türkiye mukadderatı için katî bir hükmü ihtiva ettiğinin sarsılmaz bir kanaat halinde bulunması, Cumhuriyetin serbest ve feyizli idaresinin her türlü inkışafları için temel şarttır. Anarşik cereyanlardan uzak ve vatandaşların haklarını ve hürriyetlerini temin eden bir hayat tarzının bu suretle idame olunacağı kanaatindeyiz. Kuvvetli devlet otoritesi, kuvvetli hükümet mefhumlarını bu suretle anlıyoruz.

Dış Politikaları: Beynelmilel münasebatımızda bize hâkim olan esas fikir budur; Türkiye'nin sulh ve emniyet havası içinde çalışmasını temin ve tahsil edecek tedbirleri ve elimizden geldiği kadar beynelmilel sulh havasının ve imkânlarının takviyesini iltizam eder. Haricî siyasetimizin dostluklar tesisinde, mukaveleler akdinde, beynelmilel içtimâlara ve teşekküllere iştirakinde hattı hareketini bu suretle izah eylemek mümkündür.

İktisat Politikaları: Bilirsiniz ki, satış fiyatlarının beynelmilel pazarlarda süratle tenezzülü her memleket gibi bizi de müteessir etmiştir. Memleketin ihtiyatlı ve mahsullerinin çeşitli olması sayesinde bizim buhrana mukavemetimiz daha ümidbahş ve kudretli bir mahiyettedir. Bununla beraber devlet sarfiyatında gayet ihtiyatlı tedbirler ile yeni seneyi karşılamak kararını ittihaz ettik.

Düşünüyoruz ki, bu sayede iktisadî ve malî hayatımızı ciddî sarsıntıya marûz kılmadan yeni inkışaf safhalarına ve yeni imar programlarına geçebileceğiz. Ve başladığımız işleri tevakkuftan vikaye edebileceğiz.

Millî paranın kıymetinin müdafaası ile kanunî istikrara doğru istihzaratın mütemadiyen ilerlemesi Hükümetin hedeflerinden biridir.

Cumhuriyet Merkez Bankası tesisi için en mühim merhale geçilmiştir. Memlekette çalışan yerli, ecnebi bütün malî müessesat mümessillerinden mürekkep tesis heyetinin nezaretinde hisse kaydı muamelesi hitam bulmuştur. Merkez Bankası'nın on beş milyon sermayesinin usulü veçhile ve miadında tediyesi taahhüt olunmuştur.

Vergilerin esasında ve usullerinde taahhüt ettiğimiz ıslahatı ifade eden kanun lâyihaları kâmilen Büyük Millet Meclisi'ne takdim olunmuştur.

Malî ve iktisadî tedbirlerimizin hepsinde çiftçilerimizin vaziyeti ve mahsullerimizin himayesi bizim esasımızdır. Bu hususta memleketin muhtaç olduğu iktisadi teşekküllerin kuvvetlenmesine ve çoğalmasına çalışıyoruz. Gerek kredi müesseselerinde, gerek iktisadî teşekküllerde ziraatımızla hususi surette iştigalimize şahit olacaksınız. Memleket iktisadiyatımızda iş hayatını tanzim eden kanun lâyihası hazırdır.

Ticareti teşvik ve teshil etmekle, limanlarda kolaylıkları artırmakla bilhassa iştigal edeceğiz. Haricî ticareti inhisar altına alacağımız tarzında yapılan işaalar her türlü asıl ve esastan âridir.

Yerli sanayiin inkışafı için kanunî ve içtimaî tedbirlerimize devam edeceğiz.

Sosyal Politikaları: Sıhhat mücadelelerimiz her müşkülât içinde başlıca işlerimizden olmakta devam edecektir. İçtimaî muavenet hizmetlerini her vasıta ile teşvik ve tevsi etmeğe çalışacağız.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Maarifte gayretlerimizin temini için az masrafla çok okutabilmek usullerinin tatbikatında bilhassa mesâi sarf etmek kararındayız.

Levent Şahverdi Arşivi

1 Mart 1935'te kurulan hükümetin başvekili İsmet İnönü ve İktisat Vekili Celâl Bayar

VIII. İcra Vekilleri Heyeti (Yedinci İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 1 Mart 1935-1 Kasım 1937

Başvekil:	İsmet İnönü (Malatya)
Adliye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Millî Müdafaa Vekili:	Kâzım Özalp (Balıkesir)
Dahiliye Vekili:	Şükrü Kaya (Muğla)
Hariciye Vekili:	Tevfik Rüştü Aras (İzmir)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elazığ)
Maarif Vekili:	Abidin Özmen (Aydın)
	Saffet Arıkan (Erzincan)
Nafıa Vekili:	Ali Çetinkaya (Afyon)
İktisat Vekili:	Celâl Bayar (İzmir)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Refik Saydam (İstanbul)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Ali Rana Tarhan (İstanbul)
	Muhlis Erkmen (Kütahya)
Ziraat Vekili:	Şakir Kesebir (Tekirdağ)

Genel Amaçlar: Biz, inkılâpların vücuda getirdiği yeni Türk cemiyetinin içerden ve dışarıdan sulh ve emniyet içinde çalışıp ilerlemesini ve açılmasını amaç tutuyoruz. Sulh ve huzurun bulanmadan kalacağına ve icabında ehliyetle ve fedakârlıkla korunacağına, güven havası, yurdun imarı ve yurttaşın refahı için birinci şart olduğuna inanıyoruz.

Dış Politikaları: Dışarı siyasada sulh ve emniyeti korumak ve teşkilâtlandırmak için bütün kudretimizle çalışıyoruz. Dostlarımıza, taahhütlerimize sadakat ve genel olarak yakın komşularımızla iyi geçinmek için elimizden gelen herşeyi samimiyetle yapmak, siyasetimizdir. Bu siyasetin anà çizgileri içinde uluslararası hâdiselerini dikkatle takip ediyoruz.

Sovyet İttihadı ile münasebetlerimiz her zamandan ziyade sıcak bir dostluk içindedir. Sovyet sanayiinin güzel eserleri sanayileşme hayatımızda ebedî dostluk hatıraları olarak yükselmektedir. Büyük Sovyet İttihadile yakın ve samimi dostluğumuz, gerek siyaset alanında ve gerek her alanda her gün daha ziyade kuvvetlenmekte ve genişlemektedir.

Balkan Paktı'nın uluslararası sulhü için büyük kıymeti, her münasebetle parlak bir surette kendini göstermektedir. Müttefikler taahhüdlerine sadıktırlar. Müttefikler birbirinin emniyetini kendi emniyetleri gibi tutmak zihniyetindedirler.

İktisadî Politikaları: Ekonomi alanında zamanın şart ve isteklerinin gittikçe zorlaşmakta olduğunu görüyoruz. Biz, ülkenin ödeme kabiliyetini kolaylaştıracak bir ticaret sistemini takip etmeğe mecburuz. Diğer taraftan memleket dahilinde istihsali ve istihlâkı artıracak yeni ve geniş faaliyetleri teşvik etmeği lüzumlu görüyoruz. Sanayileşmeğe verdiğimiz ehemmiyet her zamandan ziyade artmıştır. Yeni bir ekonomik karar olarak yüksek heyetinize arzederim ki, Hükümet sınaî mamûlatımızın dahilde istihlâkını artırmak için özel tedbirler almağa karar vermiştir.

Şeker, kömür, çimento gibi mahsullerin fiyatları üzerinde esaslı indirimler yapılarak bunların içerde sürümleri artırılacağını sanıyoruz.

Hükümet, hem genel hizmet veya şirket masraflarını indirerek hem yerli ürün ve mamullerin bedelini ucuzlatarak yurtta yeni ve esaslı bir genlik açılacağına inanıyoruz.

Deniz nakliyemizi ıslah etmek ve yenilemek ve umumiyetle tarifeler üzerinde ucuzluğa ve kolaylığa gitmek yolumuzdur.

Demiryollarının, rıhtımların ve limanların Devlet elinde bulunmasının faydaları her gün daha ziyade anlaşılmaktadır. Nakliyede ucuz ve ekonomik işletmeyi iltizam ediyoruz.

IX. İcra Vekilleri Heyeti (Birinci Bayar Hükümeti)

Görev Dönemi: 1 Kasım 1937-11 Kasım 1938

Başvekil:	Celâl Bayar (İzmir)
Adliye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Millî Müdafaa Vekili:	Kâzım Özalp (Balıkesir)
Dahiliye Vekili:	Şükrü Kaya (Muğla)
Hariciye Vekili:	Tevfik Rüştü Aras (İzmir)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elazığ)
Maarif Vekili:	Saffet Arıkan (Erzincan)
Nafıa Vekili:	Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar)
İktisat Vekili:	Şakir Kesebir (Tekirdağ)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Ali Rana Tarhan (İstanbul)
Ziraat Vekili:	Şakir Kesebir (Tekirdağ)
	Faik Kurdoğlu (Manisa)

Genel Amaçlar: Bizim gibi parti hükümetlerinin kendilerine mahsus bir programı yoktur..

Takip edecekleri program şahıslarınızda ve Meclisin yüksek manevî şahsiyetinde kuvvetle, şerefle temsil edilmekte olan ve Büyük Türk Milletinin arzu ve iradelerini toplayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin realist ve dinamik programıdır.

Hükümet, Şefin bu kürsüden verdiği ana direktiflerin ışığı altında "daima daha kuvvetli, daima daha refahlı, hür ve müstakil Türkiye" halinde ifade edilmesi de mümkün olan bu programın başarılması işini, üzerine almış bulunuyor.

İçişleri Politikaları: Cumhuriyet Türkiyesi'nde, birçok memleketleri kemiren ve hükümetlerinin belli başlı meşgalesi halinde olan, iç siyasi davalar yoktur.

Şefin, "Milletimizin lâyık olduğu yüksek medeniyet ve refah seviyesine varmasını alıkoyabilecek hiçbir engel düşünmeğe yer bırakılmadığı ve bırakılmayacağı" şeklindeki yüksek ifadeleri Türkiye Cumhuriyeti'ndeki eşsiz emniyet ve istikrar havasının en büyük teminatıdır.

Parti programının emrettiği veçhile, bütün inkılâp neticelerini, yurttaşların tam güvenliğini ve ulusal düzeni, kanunlarımızla ko-

Levent Şahverdi Arşivi

ruyan ve hiçbir hadise veya âmil karşısında sarsılmayan hükümet otoritesini temel sayıyoruz.

Millî Savunma Politikaları: Türk ordusu, kadını ve erkeğiyle bütün milleti demektir.

Türk ordusu Türkiye'nin yalnız emniyet vasıtası değildir. Türk millî, içtimaî benlik duygusunu daima en yüksek derecelerde, daima uyanık tutan en büyük millî kültür ocağıdır.

Bu büyük disiplin ve güven okulunu en müterakki, en bol, en mütekâmil vasıtalarla teçhiz etmek birinci millî vazifemizdir.

Teçhizat ve teslihat programımıza devam edeceğiz.

Harp sanayiimizin inkışafına hususi önem vermek, umumî endüstrileşme hareketlerimizde harp vaziyet ve ihtiyaçlarını daima gözönünde tutmak kararındayız.

Adliye Politikaları: "Yurt emniyeti içinde fertlerin emniyetini de, lâyık olduğu derecede gözönünde tutarız. Bu emniyet Türk Cumhuriyeti kanunlarının ve Türk hâkimlerinin teminatı altında en ileri şekilde mevcuttur."

"Emniyet ve hak işleriyle alâkalı usullerde ve kanunlarda kolaylık, çabukluk, açıklık ve kesinlik esas olmalıdır."

Şefin direktifidir; ve adliye işlerimizde rehberimiz olacaktır.

Hukukî mevzuatın ticarî ve iktisadî işlerle olan yakın alâkasına şüphe yoktur. Kanunlarımızı memleketin ekonomik ve bugünkü iktisadî hareket icaplarına daha uygun bir hale koymak zarureti karşısındayız.

Adliye işleri hakkındaki mütalâalarımızı bitirirken rejimimizin aleyhtarlığına karşı inkılâbımızın istikrarını teyid için daha müessir kanunî tedbirler almak kararında bulunduğumuzu ilâve etmek isterim.

Dış Politikaları: Cumhuriyetin hiç değişmeyen dış politikası meçhulünüz değildir.

Atatürk'ün yüksek irade ve irşatlarında temelini bulmuş, yürüyeceği yolu çizmiş olan bu siyaset aynı sulh, dostluk ve teyakkuz yolunda devam edecektir.

Mevcut karşılıklı dostluklarımıza ve taahhütlerimize her zamanki gibi ihtimam ve riayet, dostluk dairemizin bu âhenk içinde inkışafına dikkat, başlıca vazifemiz olacaktır.

Dış teşkilâtımızın ekonomik kalkınma savaşında daha verimli bir surette çalışabilmesi için alâkalı dairelerin de mütalaası alınarak bu yıl bir talimat yapılacaktır.

Milletler Cemiyeti'ne bağlılık, haricî siyasetimizin aynı zamanda mesnetlerinden ve tabii icaplarından birini teşkil eder.

İktisadî Politikaları: Hususî idarelere ve belediyelere Şefin ilhamını takip ederek büyük kalkınma savaşımızda başarı hasılasını artıracak ve hususiyle hayat ucuzluğunu temin edecek vazifeler vereceğiz.

Müstahsillerimizi sevindirecek bir mevzu olan ziraî asayiş kanun lâyihasını bu devrede meclise yetiştirmeğe çalışacağız.

Şefin ekonomik işlerde parolası, en ileri teknikle ve en randımanlı şekilde çalışılmasıdır.

Şef, bunu bize çok yerlerde, rasyonelleşme kelimesiyle ifade etmişlerdir.

Şef, "Millî ekonominin temeli ziraattir" buyurmuşlar ve muhtelif direktifler vermişlerdir. Plana bağlanarak tamamen tahakkuk ettirilecek olan bu direktifler aşağıdaki gruplarda toplanabilir:

- Topraksız çiftçi bırakmamak;
- İş vasıtalarını artırmak, iyileştirmek ve korumak;
- Ziraat bölgelerine göre hususi tedbirler almak;
- Çok, iyi ve ucuz istihsal temin etmek.

Harici ticaretimiz bakımından büyük ehemmiyet verdiğimiz standardizasyonu, tam olarak tahakkuk ettirebilmek için bu istikamette itinalara, ekim anından itibaren başlamak icap eder.

Parti programının devletçilik prensibi için başlıca tatbik mevzuu olarak işaret ettiği orman işletmelerinde ana olacak bir malî müessese kurmağı da önde işlerden sayıyoruz.

Ekonomi Bakanlığı, Parti programının bu vekâleti alâkadar eden bütün direktifler üzerinde faaliyettedir.

Bu faaliyetin esaslarını şu gruplarda toplayabiliriz:

- İç ve dış konjonktüre uygun bir ticaret politikası;
- Plânlı endüstrileşme;
- Radikal bir maden politikası;
- Toplu bir deniz programı;
- Rasyonel çalışma havasını kuvvetlendirme.

Dış ticaret için Parti programımızın 12. maddesiyle verilmiş direktifler malûmunuzdur. Bu direktifler Şefin lisanında daha aydınlanarak:

- Ticaret muvazenemizin, aktif karakterini muhafaza etmesi;
- Ticaret politikamızın, milli ve beynelmilel konjonktüre daima uyacak halde tutularak dinamik kalması, şeklinde ifade edilmiş bulunmaktadır.

İç ticarette:

Şefin emri, çalışmalarımızın:

- Teşkilâtlanma;
- Muayyen tipler üzerine işleme;
- Rasyonelleşme ve rasyonelleştirme cepheleri üzerinde bilhassa teksiftir.

"Kesin zaruret olmadıkça piyasalara karışılmaz ve bununla beraber hiçbir piyasa da başıboş değildir" ana direktifi verilmiştir.

Kemalist Rejim, mülkiyet, ferdî mesaî ve çalışma kıymetini, ekonomik politikasının esası olarak almaktadır. Kemalist rejim, ekonomiyi bir teknik diye kabul etmektedir.

HATAY'IN TÜRKİYE'YE KATILIŞI: Birinci Bayar Hükümeti döneminde, 5 Temmuz 1938 günü Albay Şükrü Kanatlı komutasındaki Türk alayı Hatay'a girdi. Hatay, 1920 yılında Fransızlarla imzalanan Ankara Antlaşması ile Fransız mandasına bırakılmıştı. Sonradan Hatay'da yaşayan Türkler bu durumdan hoşnutsuzluklarını açığa vurmaya başladılar. 15 Nisan 1938 günü yapılan seçim sırasında kanlı olaylar yer aldı. Aynı yılın 22 Haziran'ında yenilenen seçimler sonucu bağımsız bir parlamento kuruldu ve Hatay Devleti ilan edildi. Hatay Meclisi, 29 Haziran 1939 günlü toplantısında Hatay'ın Türkiye ile birleşmesini kararlaştırdı.

Levent Şahverdi Arşivi

Fakat Kemalist rejim, millî menfaate uymayan devamlı bir şahsî menfaat kabul etmemektedir ve etmeyccektir.

Şef diyor ki:

"Endüstrileşmek, en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için, bu bir zarurettir."

Biz "otarşist" değiliz, fakat Türkiye'de ekonomik şartları mevcut millî ekonomi bakımından yapılması kabul veya zaruri herşeyi yapmak ve yaptırmak azmindeyiz.

Sosyal Politikaları: Ana ve çocuk hayat ve sıhhatinin korunması için şimdiye kadar tesis edilmiş olan doğum ve çocuk bakım evleri ile çocuk bakım dispanserleri ve süt çocukları müşahede evlerinin sayılarının artırılması,

- Köylerde doğum yardımlarını temin edecek köy ebesi yetiştirmek için köy ebe mektepleri tesisi,
- Kaza merkezlerinin doktorsuz kalmamasının temini yolunda doktor sayısını ihtiyaç derecesine çıkarmak için alınmış tedbirlerin hızlandırılması,
- Şehir, kasaba ve köylerimizin sıhhi vaziyetlerini ıslah için içilecek su tesisatı, fennî mezbahalar tesisi ve saire gibi umumî sıhhat işlerinin tanzimi,
- Vilâyet ve belediye hastanelerinin sayı ve yatak adetlerinin çoğaltılması,
- Sıtma, trahom, frengi ve verem gibi hastalıklara karşı yapılmakta olan fennî mücadelelerin, teknik imkanların müsait olduğu nisbette, inkışaf ettirilmesi.

Spor, okullarımız gibi, sahnemiz gibi millî kültürümüzün bir cüzüdür. Büyük gaye Türk vatandaşını fikir ve düşünce itibarıyla kuvvetli, vücut itibarıyla kuvvetli ve tam sıhhatli, seciyeli, gürbüz insan olarak yetiştirmektir.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Kemalist rejimde okul yalnız -mahreci aklâm- değildir.

Meslekî tedrisatın vazifesi bu kabiliyetleri yeni hayatın her sahası için yetiştirmek, işini bilir, yaşama hevesi kırılmamış, en yüksek teşebbüs ve hayatla mücadele kabiliyetini haiz, başarıcı, dayanıklı, müsbet, sanatkâr ve ihtisas sahibi elemanlar yetiştirmektir. Bütün hayat ve faaliyet sahaları için bol, ayrı ayrı meslekî tedrisat, maarifimizin belkemiği olacaktır.

Bunun klasik üniversite tahsilini ihmal edeceğiz demek olmadığı aşikârdır. Bilâkis bu müesseselerimizi de hakiki ilim adamı yetiştirecek şekilde ve ancak bu istidatı en mütekâmil surette gösterebilmiş olanların başarabilecekleri çetin ve fevkâlade disiplinli ilim müesseseleri halinde yükseltmek mesaimize devam edeceğiz.

Millî kültür bakımından önemi olan ve Şefin ilim kültür sahasında en büyük abidelerinden biri halinde daima yükselecek bulunan tarih ve dil araştırmalarımıza ve bunlarla alâkalı işlere hususî ehemmiyet vermeğe devam edeceğiz.

Millî sahnemiz Türk kültürünün makesi, güzel dilimizin en iyi şekilde telâffuzu ve en bedîî tarzda ifadesini yayan sanat kaynağı olarak ele alınacaktır. Bunda modern teknik vasıtalarına ehemmiyet vereceğiz.

Yerleşme Politikaları: Belediyeler beş senelik mesai planı tanzimine sevkedilerek, harita, imar planı, su, ışık, kanalizasyon, kültür ve spor işleri, çocuk bahçeleri ve kısaca şehirlerin sıhhat ve güzelliğini alâkadar eden belli başlı işler planlaştırılacak ve bu planlar, Şefin işaret buyurdukları veçhile, merkezde "belediyelerimizi türeli bir surette aydınlatmak, kılavuzlamak" vazifesiyle teşkil edilecek olan büronun mütekaddim teknik ve kontrolüne tâbi olacaktır.

- Belediyeler, mesken, bina, yiyecek ve içecek gibi hayat ucuzluğunda, ölçüler kanunu tatbikatı gibi alış veriş doğruluğunda müessir vazifeler alacaklardır.
- Belediye gelirlerini artırmak için tedbirler alınacak ve şehir dahilindeki kara ve deniz nakliyelerinin ve diğer ticarî mahiyette umumî hizmet işlerinin peyderpey belediyelere devri temin olunacaktır.

X. İcra Vekilleri Heyeti (İkinci Bayar Hükümeti)

Görev Dönemi: 11 Kasım 1938-25 Ocak 1939

Başvekil:	Celâl Bayar (İzmir)
Adliye Vekili:	Hilmi Uran (Seyhan)
	Tevfik Fikret Sılay (Konya)
Millî Müdafaa Vekili:	Kâzım Özalp (Balıkesir)
	Naci Tınaz (Bursa)
Dahiliye Vekili:	Refik Saydam (İstanbul)
Hariciye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elazığ)
Maarif Vekili:	Saffet Arıkan (Erzincan)
	Hasan Âli Yücel (İzmir)
Nafıa Vekili:	Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar)
İktisat Vekili:	Şakir Kesebir (Tekirdağ)
	Hüsnü Çakır (İzmir)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Rana Tarhan (İstanbul)
Ziraat Vekili:	Faik Kurdoğlu (Manisa)

Genel Amaçları: İnkılâbın ve Atatürk rejiminin en mümtaz bir siması ve Türk milletinin büyük evlâdı olan İkinci Reisimiz İnönü'nün Cumhurreislik devrinin, milletimiz için müteyemmen ve mesut olmasını temenni ederim, buna şahsen emin olduğumu ifade eylerim.

Milletlerin tarihi acı, tatlı birçok hatıralarla doludur. Bugün biz inkılâp tarihimizin, en acı fakat en önemli bir devrini yaşıyoruz. Aziz varlığını her kuvvetin fevkinde telâkki ettiğimiz ve öyle olduğuna da inandığımız Şefimizi kaybettik. Şefin hayatında, Türk milleti nasıl yekvücut olarak, tek bir kalb gibi onun sevgisinde birleşmişse, matemini de aynı surette tek bir kalb halinde tutuyor ve ıstırabı ile ağlıyor.

Geçen sene, lütfen tasvibine iktiran eden programımızın şimdiye kadar yapılmış olan kısımlarından maadasını yürütmek, azim ve kararındayız.

Aynı zamanda bize hakikî yolu gösteren ve içinden milletin ruhlu iradesi okunan Cumhuriyet Halk Partisi'nin programı da bizim rehberimizdir.

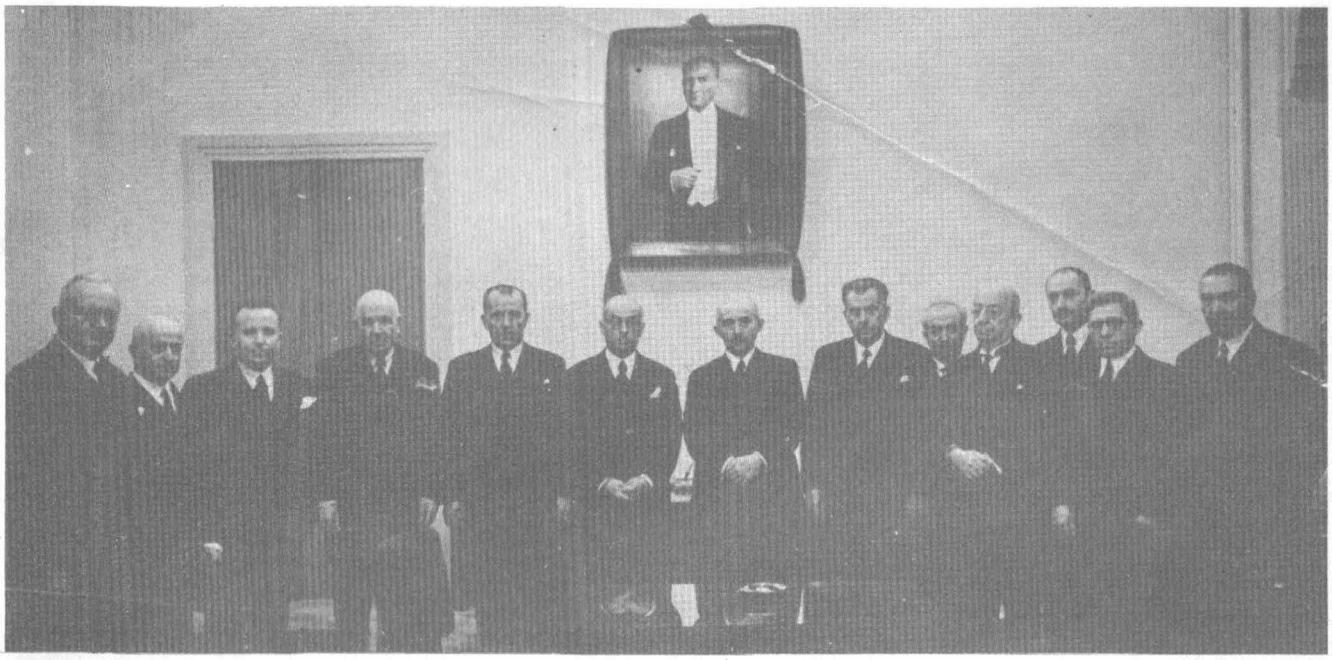
Biz milletin şu an düşüncelerini şu suretle hülâsa ediyoruz: Milletimiz, onbeş seneden beri tecrübe ettiği Kemalizm rejiminin kendisine verdiği huzur ve sükûn içerisinde çalışmak ve kuvvetlenmek istiyor. Ben ve benimle vazife almak lütfunda bulunan arkadaşlarım rejimin azad kabul etmez kullarıyız.

İçişleri Politikaları: Rejimin kanunları, Türk camiasına dahil olan bilâistisna her ferdin hukukunu, emniyetini ve müsavatını tekeffül etmektedir. Kanunlarımızın tekeffülü altında bütün vatandaşların seyyan surette haklarını gözetmek bizim için en mukaddes vazifedir.

Dışişleri Politikaları: Harici siyasetimizde, değişecek hiçbir şey yoktur. Anlaşmalarımıza, dostluklarımıza, ittifaklarımıza bütün sadakatimizle bağlıyız.

Bunları büyük bir azimle yürüteceğiz. Bu sedam size olduğu kadar, bütün dostlarımıza ve müttefiklerimize de bir itimat ve muhabbet sedasıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

11 Kasım 1938'de kurulan İkinci Bayar Hükümeti

XI. İcra Vekilleri Heyeti (Birinci Saydam Hükümeti)

Görev Dönemi: 25 Ocak 1939-3 Nisan 1939

Başvekil:	Refik Saydam (İstanbul)
Adliye Vekili:	Tevfik Fikret Sılay (Konya)
Millî Müdafaa Vekili:	Naci Tınaz (Bursa)
Dahiliye Vekili:	Faik Öztrak (Tekirdağ)
Hariciye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elazığ)
Nafıa Vekili:	Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar)
Maarif Vekili:	Hasan Âli Yücel (İzmir)
İktisat Vekili:	Hüsnü Çakır (İzmir)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Ali Rana Tarhan (İstanbul)
Ziraat Vekili:	Muhlis Erkmen (Kütahya)

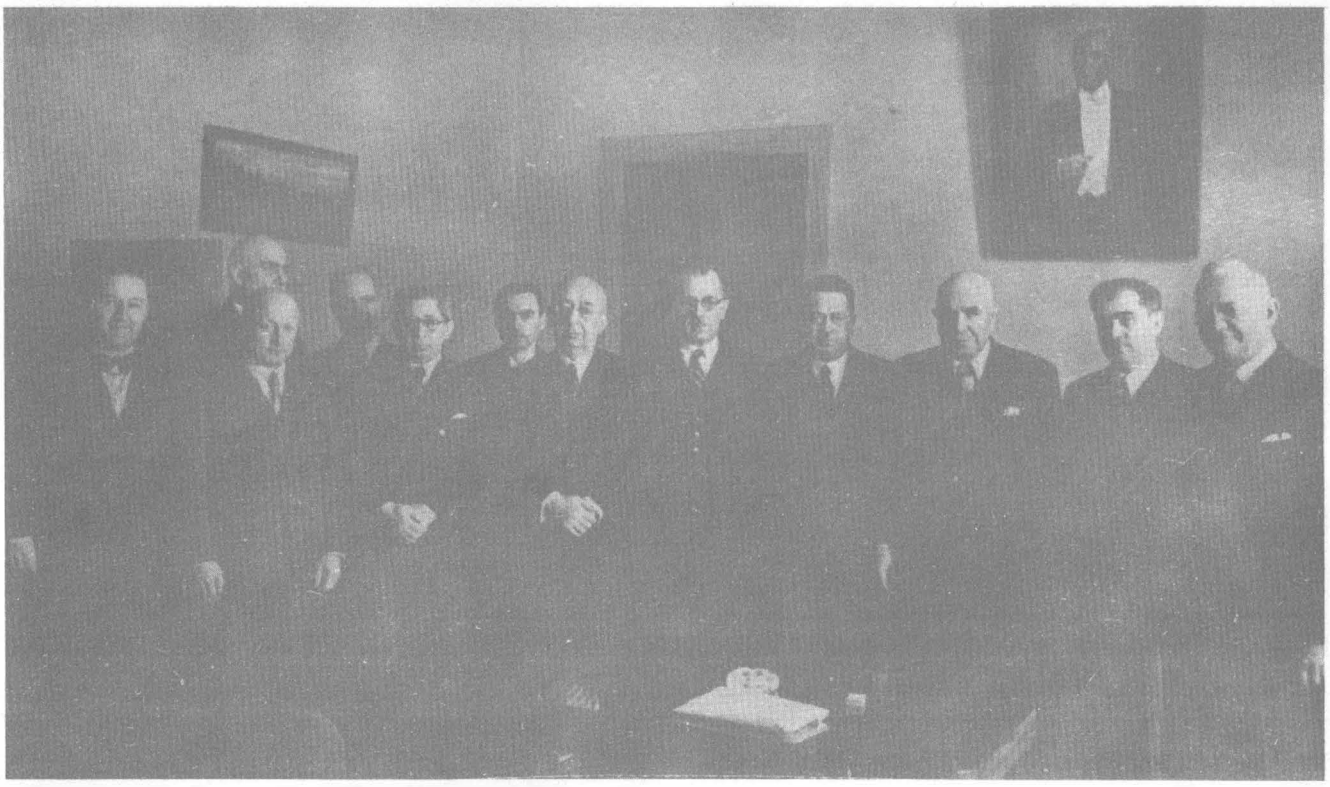
Genel Amaçları: Kabinenin programı, şimdiye kadar olduğu gibi, mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını tahakkuk ettirmek gayesine dayanmaktadır.

İçişleri Politikaları: Vatanda geniş mikyasta müstakar bir huzur ve sükûn temin etmek, vatandaşları anarşiden ve cebirden uzak bir emniyet havası içinde bulundurmak programımızın başında gelir. Re-

İNÖNÜ "MİLLÎ ŞEF" OLUYOR: Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü üzerine Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü, II. Bayar Hükümeti döneminde, 26 Aralık 1938 günü toplanan CHP Olağanüstü Kurultayı'nda partinin "değişmez genel başkan"ı ve "Millî Şef" ilan edildi. İnönü, bu tarihten sonra Mustafa Kemal'in tarihî kişiliğinden gelen yetkileri kullanmaya yönelecek ve dönemin kâğıt paralar üzerinde İnönü'nün resimlerinin yer alması vb. uygulamaları sonradan sert eleştirilere hedef olacaktı.

Levent Şahverdi Arşivi

25 Ocak 1939'da kurulan Birinci Refik Saydam Hükümeti

jimimizin Teşkilâtı Esâsiye Kanunu ile tesbit ettiği umdelerle müesses içtimâî nizamını korumak en mühim işimizdir. İdare makinesinin muntazam ve bilgili bir surette işlemesini temin edecek çareleri dikkatle teemmül edeceğiz. Vazifelerin ehillerine tevdiine ve memurların terfi ve terfihlerinde adalet ve liyakatin esas tutulmasına dikkat edeceğiz.

Millî Savunma Politikaları: Müdafaa kuvvetlerimizin teslihat ve teçhizat programının tahakkukuna devam edilecek, Millî Müdafaa kuvvetlerimizin harb icablarına göre yetiştirilmesi yolundaki mesâiye hız verilecektir.

İktisadî Politikaları: Maliyemizin ana prensibini, Cumhuriyet devrinin ilk olarak memleketimizde temin ve itina ile muhafaza ettiği hakikî ve samimi manâsı ile denk bütçe esası teşkil edecektir. Taahhütlerimize olan sadakat, tediyelerimizdeki intizam sayesinde gittikçe artan devlet itibarının takviyesi, bu esasın büyük bir hassasiyetle takibi ile mümkün olabileceği kanaatindeyiz. Memleketimizin her sahada inkışaf ve umranına matuf mesâi programlarımızı, bu sahaların herbirindeki ihtiyaçları süratle tahakkuk ettirecek şekilde ve mâlî bakımdan sıkıntısız karşılanabilecek çerçeveler içinde, tanzim etmek azmindeyiz.

Her vesile ile çiftçi ve köylü vatandaşlarımızın vergi yükünü tahfif ve köylerimizin iktisaden süratle kalkınmasını temin etmek ve hayat ucuzluğuna matuf tahfifleri iktisad kaidelerinin salim istikametlerinde mütemadiyen tahakkuk ettirmek en samimi emellerimiz arasındadır. Milli paramızın fiili istikrarını korumak başlıca umdemizdir.

Demiryolu inşaatı Cumhuriyet devrinin çizdiği büyük program dairesinde devam ettirilecektir. Demiryollarımızın iktisadî ve teknik esaslar dahilinde inkışafı için başlamış olan harekete kuvvetle devam olunacaktır.

İktisadî sahadaki çalışmalarımız, istikametini her işimizde olduğu gibi Parti programının ana hatlarından alacaktır. Devletçilik prensibine dayanan mevzularda faaliyetimiz, ihtiyaçları, ehemmiyetlerine ve bu baptaki imkânlara göre sıraya koyarak temin etmek ve Devletin iktisadî teşekküllerinin işlemlerini ve bunların üzerindeki kontrolleri kuruluşlarındaki maksada cevap verecek şekilde ve şartların müsaadesi nisbetinde tekemmül ettirmek yolunu takib edecektir.

Normal faaliyetleriyle memleketin iktisadî nizamına faydası olan hususi teşebbüslere kıymet ve kuvvet vereceğiz.

Çiftçinin emek ve vaktini kıymetlendirmek, istihsal kudret ve kabiliyetini artırmak, kazancını ve yaşama seviyesini yükseltmek ziraat programımızın esas ve gayeleridir.

Ormancılık siyasetimizde halk ihtiyaçlarını daima ve basiretle gözönünde tutarak, koruma ve devlet işletmesi ana prensiplerimizdendir.

Sosyal Politikaları: Bu arada bilhassa tıbbî ve içtimâî yardım müesseselerinin ve sıhhî mücadele teşekküllerinin ihtiyaçlar ve imkânlar dahilinde inkışafına gayret edilecektir.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Memleketimizin refahı ve iktisadî kalkınması ancak kültür seviyemizin bunlarla muvazi olarak yürütülmesiye mümkün olacaktır kanaatindeyiz. Türk çocuğunu daha ilk tahsil yaşında iken mektebe alarak zekâ, istidad ve faaliyetine uygun bir silsile takib ettirmek memleketin, ilim, sanat, pratik hayat ve teknik faaliyet sahalarında görülen eleman ihtiyacını onların yetişkin varlıklarile karşılamak maarif işlerinde tutacağımız esaslı yol-

Levent Şahverdi Arşivi

dur. Bu yolda emin yürüyebilmek için, ilk tahsili öğretmen ve eğitmenlerimizle vermeğe çalışmakta devam edeceğiz. Mevcud liseleri, keyfiyetçe olgunlaştırmak ve yüksek tahsil mücsseselerini tam hazırlayıcı mektepler haline getirmek emelindeyiz. Ankara, İstanbul Üniversiteleri ile diğer yüksek tahsil mekteplerinin inkışafları yakından takip edilecektir. Türk çocuğunu ahlâkı temiz, ruhça ve bedence sağlam, milletine vatanına, Cumhuriyete ve inkılâba sadık yetiştirmek maarifimizin başlıca hedefidir. Tarih ve dil inkılâbımızın millî ruhun doğuşuna ve kuvvetlenmesine verdiği hızı artıracağız.

XII. İcra Vekilleri Heyeti (İkinci Saydam Hükümeti)

Görev Dönemi: 3 Nisan 1939-8 Temmuz 1942

Başvekil:	Refik Saydam (İstanbul)
Adliye Vekili:	Tevfik Fikret Sılay (Konya)
	Fethi Okyar (Bolu)
	Hasan Menemencioğlu (Mardin)
Millî Müdafaa Vekili:	Naci Tınaz (Bursa)
	Saffet Arıkan (Erzincan)
	Ali Rıza Artunkal (Manisa)
Dahiliye Vekili:	Faik Öztrak (Tekirdağ)
	Fikri Tüzer (Erzurum)
Hariciye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elazığ)
Maarif Vekili:	Hasan Âli Yücel (İzmir)
Nafıa Vekili:	Ali Fuat Cebesoy (Konya)
İktisat Vekili:	Hüsnü Çakır (Samsun)
	Sırrı Day (Trabzon)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Ali Rana Tarhan (İstanbul)
	Raif Karadeniz (Trabzon)
Ziraat Vekili:	Muhlis Erkmen (Kütahya)

BÜYÜK ERZİNCAN DEPREMİ: 27 Aralık 1939 günü şiddetli bir deprem, Erzincan'ı yerle bir etti. Sonradan yapılan tespitler, depremin 15.600 kişinin ölümüne, 4.000 kişinin yaralanmasına yol açtığını ortaya koydu. Deprem sırasında 14.400 bina yıkıldı. En büyük zararı kent merkezi ile merkez ilçe ve köyleri gördü.

Muhabere ve Münakale Vekili:	Ali Çetinkaya (Afyonkarahisar)
	Cevdet Kerim İncedayı (Sinop)
	Fahri Engin (Samsun)
Ticaret Vekili:	Cezmi Erçin (Antalya)
	Nazmi Topçuoğlu (Aydın)
	Mümtaz Ökmen (Ankara)

Genel Amaçları: Bu kabine de, şimdiye kadar olduğu gibi mensup olduğumuz Cumhuriyet Halk Partisi'nin programını tahakkuk ettirmek için çalışacaktır.

İçişleri Politikaları: Dahilde devamlı bir huzur ve sükûn bulunduğunu ve Türk vatandaşının samimi beraberlik ve güven havası içinde yaşadığını emniyetle söyleyebilirim. Cumhuriyet Hükümeti, bu havanın bulanmamasına, Türk vatandaşının endişesiz çalışmasına ve kazanmasına, huzur içinde faziletli bir aile hayatı geçirmesine ve istikbalinden emin olmasına bütün kuvvet ve gayretile çalışmakta devam edecektir.

Dış Politikaları: Dünya vaziyetinin baş döndürücü bir sür'atle her an değişiklik gösteren inkışafı haricî siyasetimizin her zamankinden ziyade müteyakkız olmasını icab ettiriyor. Milletleri birbirinin karşısına diken, birkaç gün gibi kısa zaman içinde devletlerin ortadan kalkmasına müncer olan bugünkü dünya buhranı, sulha olan kuvvetli merbutiyetini her zaman ilân ve isbat etmiş bulunan Cumhuriyet Hükümetini tabiatile yakından alâkadar etmektedir.

Fakat bütün değişmeler, bu süratli ve esaslı inkışaflar yanında Türkiye'nin harici siyaseti bir tebeddül göstermemektedir. Dostluklarına, ittifaklarına, velhasıl sözüne, imzasına sadık olan Türkiye, sulhu severek ve sulha hizmet etmek yolundaki azminde aynı iman ile aynı itina ile berdevam bulunmaktadır.

Bu kargaşalıklar önünde, Cumhuriyet Hükümetinin büyük, küçük bütün devletlerle aynı samimiyet ve dürüstî altında dostane münasebetlerini idame etmekte bulunduğunu ve bundan sonra da idameye çalışacağını size söyleyebilirim.

XIII. İcra Vekilleri Heyeti (Birinci Saraçoğlu Hükümeti)

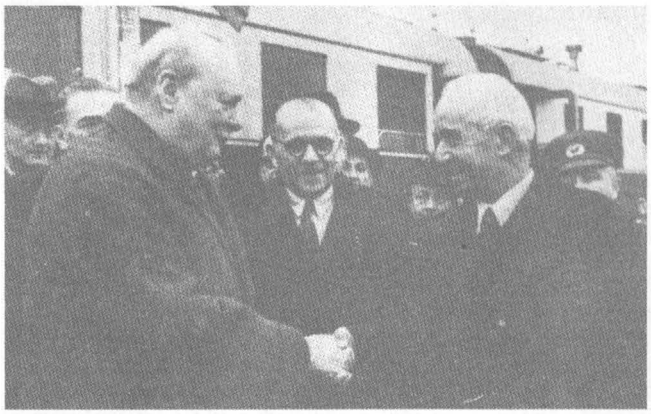
Görev Dönemi: 9 Temmuz 1942-8 Mart 1943

Başvekil:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Adliye Vekili:	Hasan Menemencioğlu (Mardin)
Millî Müdafaa Vekili:	Ali Rıza Artunkal (Manisa)
Dahiliye Vekili:	Ali Fikri Tüzer (Erzurum)
	Recep Peker (Kütahya)
Hariciye Vekili:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
	Numan Menemencioğlu (İstanbul)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elazığ)
Nafıa Vekili:	Ali Fuat Cebesoy (Konya)
Maarif Vekili:	Hasan Âli Yücel (İzmir)
İktisat Vekili:	Sırrı Day (Trabzon)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Hulusi Alataş (Aydın)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Raif Karadeniz (Trabzon)
Ziraat Vekili:	Şevket Raşit Hatipoğlu (Afyonkarahisar)
Münakalât Vekili:	Fahri Engin (Samsun)
Ticaret Vekili:	Behçet Uz (Denizli)

Genel Amaçları: Yeni hükümetimiz de evvelkiler gibi Cumhuriyet Halk Partisi programını hassasiyetle ve dikkatle tatbike çalışacaktır.

Dünyanın her gün daha fenalaşan ve ufuklarında bir ümit ışığı belirmeyen karanlık manzarası içinde Türk milleti bütün ıstırapla-

Levent Şahverdi Arşivi

ADANA MÜLÂKATI: Türkiye ile İngiltere arasında İkinci Dünya Savaşı öncesinde başlayan ittifak, savaş boyunca da sürdü. Ancak İngiltere Başbakanı Churchill, Türkiye'nin savaşa katılmasını sağlamak için büyük çaba harcadı, birtakım tehditler savurdu. Gerek bu çabalar, gerekse I. Saraçoğlu Hükümeti döneminde, 30 Ocak 1943 günü Türkiye'ye gelerek İnönü'yle yaptığı "Adana Mülâkatı" sonuçsuz kaldı. İnönü, Churchill'i Yenice istasyonunda karşılıyor.

rına rağmen en bahtiyar bir mevcudiyet olarak göze çarpıyor. Bu saadetin sırrı Büyük bir Şef'in etrafında yaratılan birliktir. Görmekte olduğumuz dünya facialarının içinde milletlerin yıkılmalarına sebep olan tefrikalar, ihtilâflar Türk Milletinin bütün faziletlerini nefsinde toplayan İsmet İnönü'nün yarattığı karşılıklı güven sayesinde bu memlekette yer bulamamıştır. İnönü Türk milletine, Türk milleti de İnönü'ye çok yaraşıyor.

İktisadî ve siyasî sahalarda devletçilik, fertçilik ve kooperatifçiliğe bırakılan sahalar o kadar geniştir ki, bunlar arasında bir menfaat çarpışması olmayacak ve ileride de olmaması için de daima dikkatli ve hesaplı yürüyeceğiz. Bizde imtiyazlar ve sınıflar asla mevcut olmadı. Demokratlık Türk tarihinin derinliklerinden yuvarlanıp gelen büyük bir hakikattır. Biz halkçı idik, halkçıyız ve daima da halkçı kalacağız. Tek partili bir devlet kurmuş olmamız başlıca bu büyük hakikate dayanıyor.

Biz ne sarayın, ne sermayenin, ne de sınıfların saltanatını istiyoruz. İstediğimiz sadece Türk Milletinin hâkimiyetidir.

Millî Savunma Politikaları: Topraklarımızı harbin dışında tutmak için bütün dikkat ve gayretimizi sarfetmekteyiz. Bu güzel eseri sonuna kadar götürmek için ümidimiz azalmış değildir. Fakat bizim bütün dikkat ve itinalarımıza rağmen bir gün istiklâlimiz veya topraklarımız tecavüze maruz kalacak olursa bütün varlığımız, bütün mevcudiyetimiz bir tek idealin emrine verilecektir. Bu ideal de son ferdimize kadar çarpışmak olacaktır.

Bundan dolayı Ordumuzu her an için kuvvetli ve hazır tutuyoruz ve onu her türlü ihtimamın, her türlü itinanın üzerinde temerküz ettiği büyük bir varlık olarak yaşatmakta devam edeceğiz. Ordumuzu hergün biraz daha kuvvetli görmek hepimiz için bir gaye, hükümetimiz için de bir program olmakta devam edecektir.

Dış Politikaları: Cumhuriyetimizin Lozan'da başlıyan faal ve müsbet harici siyaseti birçok imtihanlardan geçtikten sonra bugünkü duruma varmıştır. Bu durum bugün en iyi, istikrar kelimesiyle tavsif edilebilir. Hudutları haricinde hiçbir sergüzeşt arkasında koşmayan ve koşmayacak olan Türkiye, harbin dışında kalmak imkânlarını aramış ve bu imkânları da şuurlu müsbet bir bitaraflık üzerinde yürümekte bulmuştur.

Üç seneden beri dünyayı yakan ve yıkan haile önünde Türkiye menfi bir bitaraflık ile vaziyetini koruyamazdı ve yarın da koruyamaz. Türkiye bitaraflığı umumi bir politik sistemin işlenmiş bir şeklidir ve politikamızın kimseyi endişeye düşürmeyecek bir berraklığı ve samimiyeti vardır.

İngiltere ile olan ittifak muahedemiz her iki tarafın nefyine olarak vazife görmekte devam edecektir.Türkiye-İngiltere ittifakı realitenin ifadesi ve biraz evvel arzettiğim politik sistemin esaslı bir rüknüdür.

Yine o politikanın bariz ve samimi bir tezahürünü de Türkiye ile Almanya arasındaki karşılıklı anlayış ve dostluğu yeniden teşvik eden Türk-Alman Anlaşmasında görüyoruz.

İktisadî Politikaları: Dahili politikamızın en mühim cephesi iktisadî cephedir ve bu iktisadî cephenin en hararetli köşesi de iaşe meselesidir.

Bugünkü sıkıntılar bilhassa iaşe etrafında toplanmıştır ve hepsi muvakkat ve geçici ve harple beraber nihayet bulacak ârızalardır.

Bütün dünya ile beraber bütün komşularımızın harb içinde olduğunu ve istihsalde çalışan yüz binlerce gencimizin silah altında bulunduğunu gözönünde tutan Hükümet bu darlığı biraz da tabiî bulmaktadır.

Bundan evvel benim ve on arkadaşımın dahil olduğu Hükümet, memlekette hayat pahalılığına ve iktisadî buhranlara manî olmak için verilen selâhiyetlere istinaden birçok sert kararlar aldı ve onları sıkı bir gayretle tatbikata başladı. Fakat aradan günler geçtikçe, bu kararların matlup neticeyi vermiyeceği, yapılan şikâyetlerden tesbit edilen fiyatlarla birçok malların ve gıda maddelerinin bulunmamağa başlamasından ve yapılan tetkiklerden anlaşılmağa başladı. Onun için yeni Hükümet hemen işe başlıyarak bu sert tedbirleri yumuşatmağa, yer yer kaldırmağa ve yer yer değiştirmeğe karar verdi ve tedbirlerin iktisadî olmasına daha çok bel bağladı. Tuttuğumuz bu yolda fiyatlar, kendisiyle mal tedariki imkân haricine çıkan resmi fiyatların tabiatıyla üstüne çıkacak ve fakat herhalde kara pazar fiyatlarının dununda kalacaktır. İlk işe, en mühim gördüğümüz hububattan başladık.

Bu sıkışık yılda, huzurunuzda şükranla yadetmeği vazife bildiğim yüz küsur bin tonluk İngiliz hububat yardımına rağmen gayet sert ve sıkı tahdidi tedbirler aldık ve Türk ırkının başlıca gıdası olan ekmeği çok küçülttük. Bütün bunlara rağmen ekmek darlığını ve sıkıntısını hâlâ bertaraf edemedik. Bu hesaplar da göstermektedir ki, yalnız buğdayda 250 bin tonluk açığımız vardır.

Hariçten buğday tedariki için bilhassa Amerika'ya müracaat ettik. Amerika Hükümeti 45 gün içinde on beş bin ton buğdayı kendi vasıtası ile tedarik etmeyi süratle vaadettiği gibi, nakil vasıtası tarafımızdan tedarik edilmek şartıyla istediğimiz kadar buğday vermeyi kabul ettiğini bildirdi.

Biliyorsunuz ki malzeme ve mamûl maddeler ihtiyacımızı temin etmek için Almanya ile yüz milyon marklık kredi mukavelesi imzalamıştık. Elyevm bir heyetimiz bu krediyi işletmek için Berlin'de bulunuyor. Heyetimize ve işlerimize gösterilmekte olan kolaylıklar için teşekkür etmeyi vazife bilirim.

Sosyal Politikaları: Fiyat artışları karşısında, zengin ve paralı adamlar için mesele mevcut değildir; köylü ve çiftçi bu malların sadece satıcılarıdır; amele ve esnaf yevmiyelerini ve işlerini yeni şartlara daha evvelden intibak ettirmişlerdir. Görülüyor ki, bu hayat pahalılığı bütün ağırlığını bilhassa muayyen bir miktardan az maaş veya ücret alan memurlara çektirmektedir. Bunlara hayat pahalılığı nisbetinde veya daha az bir maaş zammı yapmak bugün Hazinemizin tamamen kudreti haricindedir.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Biz Türküz, Türkçüyüz ve daima Türkçü kalacağız. Bizim için Türkçülük bir kan meselesi olduğu kadar ve lâakal o kadar bir vicdan ve kültür meselesidir. Biz aza-

Levent Şahverdi Arşivi

lan ve azaltan Türkçü değil, çoğalan ve çoğaltan Türkçüyüz ve her vakit bu istikamette çalışacağız.

Son yılların gayretiyle dünyadaki arkadaşlarının safına çıkmış olan üniversitelerimiz, yüksek mekteplerimiz ve bunları dolduran gençlerimiz hergün ağırlaşan bilgileri ve artan adedleri ile ideale doğru hamleler yapmağa hazırlanıyorlar. Onun için bu gençlerdeki heyecanları beraber yaşamak ve onlarla daha çok çalışmak kararındayız. Bugün için henüz pek genç olmakla beraber Köy Enstitüleri köylerimizi daha şimdiden yükseltmeğe başlamıştır.

XIV. İcra Vekilleri Heyeti (İkinci Saraçoğlu Hükümeti)

Görev Dönemi: 15 Mart 1943-5 Ağustos 1946

Başvekil:	Şükrü Saraçoğlu (İzmir)
Adliye Vekili:	Ali Rıza Türel (Konya)
	Mümtaz Ökmen (Ankara)
Millî Müdafaa Vekili:	Ali Rıza Artunkal (Manisa)
Dahiliye Vekili:	Recep Peker (Kütahya)
	Hilmi Uran (Seyhan)
Hariciye Vekili:	Numan Menemencioğlu (İstanbul)
	Hasan Saka (Trabzon)
Maliye Vekili:	Fuat Ağralı (Elâzığ)
	Nurullah Esat Sümer (Malatya)
Maarif Vekili:	Hasan Âli Yücel (İzmir)
Nafıa Vekili:	Sırrı Day (Trabzon)
İktisat Vekili:	Fuat Sirmen (Rize)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Hulusi Alataş (Aydın)
	Sadi Konuk (Bursa)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Suat Hayri Ürgüplü (Kayseri)
	Tahsin Çoşkan (Kastamonu)
Ziraat Vekili:	Şevket Raşit Hatipoğlu (Manisa)
Münâkalât Vekili:	Ali Fuat Cebesoy (Konya)
Ticaret Vekili:	Celâl Sait Siren (Bolu)
	Raif Karadeniz (Trabzon)
Çalışma Vekili:	Sadi Irmak (Konya)

Genel Amaçları: Şef'in emriyle ve bu defaki intihaplar dolayısıyla tutulan yol Hükümeti Meclisin olduğu gibi Partiyi de milletin tam malı yapan yoldur. Böylece varlığımızın dayandığı birlik kuvveti her gün daha millî ve daha şuurlu ve daha keskin bir durum almaktadır.

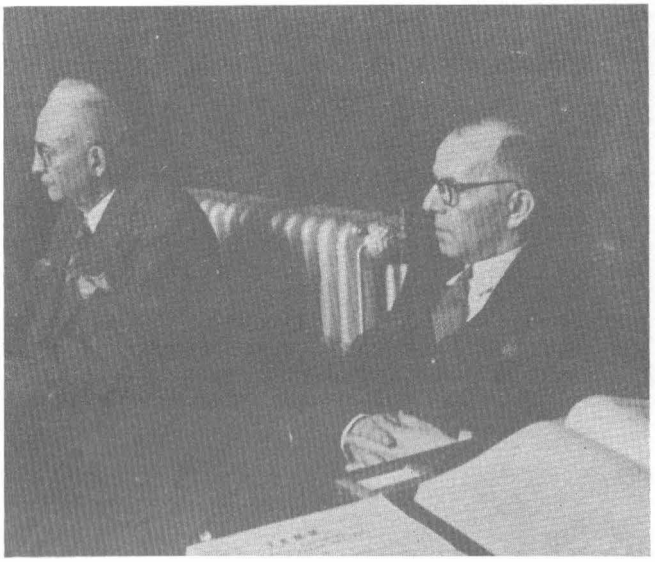
Tuttuğumuz yollar ve kurduğumuz esaslar sayesinde Atatürk'le başlayan ve her gün biraz daha kökleşen rejimimizin insanî ve medenî gayeler için örnek olacağına inanıyoruz.

Mamur bir Türk vatanı, mes'ul bir Türk milleti, kuvvetli bir Türk Devleti; işte bizim hedefimiz bunlardır. Atatürk bizden bunları istedi. İnönü bizden bunları istiyor. Biz de, hepimiz beraber ve canla başla bu yolda çalışmak kararındayız.

İçişleri Politikaları: Harp, dahilî ve zabıta işlerimizi çok artırmıştır. Buna rağmen bu işler her gün biraz daha iyi işlemek yolundadır. Bugün memleketimizin her yerinde tam bir emniyet ve sükûn havası hâkimdir. Âdi zabıta vakalarından ve münferit hadiselerden başka bir şey yoktur.

Millî Savunma Politikaları: Yapacağımız işlerin en başında Türk ordusunu daima hazır tutmak vazifesi vardır. Bunun için ordumuzdan hiçbir şey esirgenmiyor.Çünkü sırası gelince bu kahraman ordunun vazifesini yapacağına bütün milletçe eminiz.

Dış Politikaları: Müttefik ve dost devletlerle olan politikamızı ve münasebetlerimizi aramızdaki muahedelerle tanzim etmiş bulunuyoruz.

15 Mart 1943'te kurulan İkinci Saraçoğlu Hükümeti

Bir taraftan Şef'in uzağı gören kudretine, diğer taraftan kuvvetli bir orduya dayanan hariciyemiz bugüne kadar çok parlak neticeler elde ettiği gibi bugünden sonra da Türk'ün haklarını ve Türk'ün menfaatlerini tamamen koruyacaktır.

Bu politika artık yalnız Hariciyenin, Hükümetin ve hatta Meclisin politikası değil, tamamen Türk milletinin ve Türk çocuklarının malıdır.

Politikamızın umumi hatlarını gösteren bu sözlerden sonra bilhassa tebarüz ettirilmesi lazım olan bir cihet vardır ki, o da İngiliz-Türk dostluğudur.

Mister Çörçil'i Adana mülâkatlarından sonra da yakından tanıyarak, daha çok sevmeye başladık. Etrafımızda, Mister Çörçil başta olmak üzere, bütün İngiliz devlet adamlarının bize uzattıkları samimi elleri görüyor ve yine bu devlet adamlarının samimi sözlerini işitiyoruz. Lordlar Kamarası dün yine bu dostluğun yeni bir tezahürüne şahit oldu. İngiliz dostlarımız emin olsunlar ki, bize uzatılan elleri samimiyetle sıkıyor, İngiltere'den gelen samimi sözleri de bizim Londra'ya gönderdiğimiz yürekten sözlerin bize akseden sadaları addediyoruz. Çünkü bizim kanaatımıza göre İngiliz-Türk dostluğu yalnız karşılıklı menfaatlerin emrettiği bir dostluk değil, iki memleketin hayatî zaruretlerinin en başında gelen bir ihtiyaçtır.

Biliyorsunuz ki, İsmet İnönü'nün Devlet Reisliği'ne intihabı haberini Amerika Meclisi'ne bildirdiler. Amerika Meclisi de bu haberi alkış tufanıyla karşıladı.

Şimdi ben de bu yüksek kürsüden sizin namınıza Cumhuriyetçi ve Demokrat Türkiye'nin Demokrat ve Cumhuriyetçi Amerika'ya selâmlarını, sevgilerini ve saygılarını gönderiyorum.

İktisadî Politikaları: Harbin dördüncü yılı başlarında memleketimiz iki büyük sıkıntı ile karşı karşıya bulunuyordu: İaşe sıkıntısı, para sıkıntısı.

Bu iki sıkıntıyı yenmek için o zamana kadar birçok tedbirler almış, sert kararlar vermiş ve birçok mallara el koymuştuk. Bütün bunlar sıkıntıyı azaltmak şöyle dursun, koskoca bir karapazarın memlekete yerleşmesine sebep oldu.

Bunun üzerinde herkeste, eğer biraz serbestlik verilecek olursa herşeyin daha iyi olacağı kanaatı hüküm sürmeğe başladı. Bunu da

Levent Şahverdi Arşivi

KAHİRE KONFERANSI: Tahran Zirve Konferansı'nda (28 Kasım-1 Aralık 1943) Türkiye'nin yıl sonuna kadar savaşa katılmasını sağlama kararı alan ABD Başkanı Roosevelt, İngiltere Başbakanı Churchill ve Sovyetler Birliği Devlet Başkanı Stalin, bu kararlarını uygulamak üzere Türkiye Cumhurbaşkanı İnönü'yü Kahire'ye çağırdılar. Ancak ABD bu arada görüşünü değiştirdiğinden, II. Saraçoğlu Hükümeti döneminde, 1943 Aralığında toplanan Kahire Konferansı'nda Roosevelt, Türkiye'nin savaş dışı kalması tezini savundu.

tecrübe ettik. Bu usul de bizi bilhassa yiyim ve giyim maddelerinde bir fiyat yarışı ile karşı karşıya bıraktı.

O zaman meseleyi biraz daha yakından tetkik ederek gördük ki, bütün bu darlıklarda harbin, ihtikarın hissesi kadar diğer hadiselerin de hissesi vardır.

İşte bütün bu vaziyetleri yakından tetkik eden Hükümet, yeniden birçok kararlar aldı. Bu kararlara göre, mücadeleyi en ufak köye ve cephelere kadar teşmil, beklenen neticeyi veremeyeceği için cepheyi kısaltmak ve kuvvetimizi dar sahada daha müessir kılmak icabediyordu.

Yine bu kararlara göre, darlığın en müessir ilâcı istihsali çoğaltmak ve saklı malları meydana çıkarmak olduğu için, fiyatların artmasında fayda görülmüştür.

Yine bu kararlara göre, istihsalin bir kısmı devletçe tayin edilen fiyatla devlete satılmak icabediyordu.

Yine bu kararlara göre, Hükümet bu muayyen fiyatla alınan malları mahdut ve muayyen bir sahaya tahsis etti. Bunları evvela ordunun, saniyen dar ve mahdut gelirli vatandaşların ihtiyaçlarına tahsis eyledi ve geri kalan miktarla da tanzim satışları yapmayı düşündü ve böylece başlıbaşına bir program vücut buldu.

Bir taraftan ordunun her gün artan yüksek masraflarının ne vakit hitam bulacağının belli olmaması, diğer taraftan da Merkez Bankası'nın yükselen emisyon miktarı hep birarada gözönüne getirilecek olursa Hükümetin ne kadar sert bir darlıkla karşı karşıya kaldığı anlaşılır. İşte bu darlık karşısında çalıştık, çabaladık ve tesirli bir tedbir bulduk. Varlık vergisi. Bu vergi bugüne kadar hazineye 225 milyon lira verdi. Bu vergi sayesinde ufuktaki bulutlar dağıldı. Bu vergi sayesinde maliyemiz genişledi. Hesapsız ve zararlı sarfolunan birçok para, yerinde olarak, pazardan çıkarıldı. Emisyon miktarı artırılmadı.

Ziraat sahasında bizi dört gözle bekleyen en esaslı kanun köylüyü toprak sahibi yapacak kanundur. Meclisin bu işi behemahal halledeceğine kani olduğumuz gibi bu işin hallinden birkaç sene sonra da Türk yurdunun her köşesinin ileri insanlar yuvası halini alacağına eminiz.

Eğitim ve Kültür Programları: En büyük ilaveyi Maarifte yaptık. Buraya konan para geçen seneye nazaran 14.5 milyon lira fazladır.

XV. İcra Vekilleri Heyeti (Peker Hükümeti)

Görev Dönemi: 7 Ağustos 1946-9 Eylül 1947

Başbakan:	Recep Peker (İstanbul)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Mümtaz Ökmen (Adalet Bakanı)
Devlet Bakanı:	Mustafa Abdülhalik Renda (Çankırı)
Adalet Bakanı:	Mümtaz Ökmen (Ankara) Şinasi Devrin (Zonguldak)
Millî Savunma Bakanı:	Cemil Cahit Toydemir (İstanbul) Münir Birsel (İzmir)
İçişleri Bakanı:	Şükrü Sökmensüer (Gümüşhane) Münir Hüsrev Göle (Erzurum)
Dışişleri Bakanı:	Hasan Saka (Trabzon)
Maliye Bakanı:	Halit Nazmi Keşmir (Tokat)
Millî Eğitim Bakanı:	Reşat Şemsettin Sirer (Sivas)
Bayındırlık Bakanı:	Cevdet Kerim İncedayı (Sinop)
Ekonomi Bakanı:	Tahsin Bekir Balta (Rize) Cavit Ekin (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Behçet Uz (Denizli)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Tahsin Çoşkan (Kastamonu)
Tarım Bakanı:	Faik Kurdoğlu (Manisa) Şevket Adalan (İzmir)
Ulaştırma Bakanı:	Şükrü Koçak (Erzurum)
Ticaret Bakanı:	Atıf İnan (İzmir)
Çalışma Bakanı:	Sadi Irmak (Konya) Tahsin Bekir Balta (Ekonomi Bakanı)

Genel Amaçları: Yeni meclisin başlıca iki partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olması Devlet işlerinin daha iyi görülmesini ve daha isabetli neticelere varılmasını sağlayacaktır. Geçirdiğimiz son günlerin zorluklarını, yeni partilerin doğuşu ve bir dereceli seçim sisteminin kuruluşu devrinin kaçınılmaz neticesi olarak kabul ediyoruz.

Millî partilerin hürriyetçi, inkılâpçı ve istiklâlci anlayıştaki beraberliğini herbirimiz yayarsak, millet bünyesinde, kemirecek zayıf noktalar arayan sağ ve sol imhacı unsurların tesirlerini karşılamak ancak mümkün olabilir.

Bütün vatandaşların hakkı olan hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak lazımdır. Her iyi şeyin suiistimalinden zararlar doğacağı pek belli bir gerçektir. Fakat bir cemiyet için düşünülebilecek nimetlerin en değerlisi olan hürriyetin suiistimalinden doğacak tehlikeler günümüzün şartları içinde hiçbir benzeriyle ölçülemeyecek kadar büyüktür. İdeolojik mefhumların tağşişe uğradığı bir zamanda yaşıyoruz. Yurttaşın anayasada gösterilmiş ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru ve kanuna dayanan otorite ekseriya totaliter zihniyetle karıştırılarak çürütülmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasideki hürriyetten bahsolunurken de anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşru yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Sayın arkadaşlarım, biz Hükümetçe, millî servetlerin en değerlisinin millî zekâ olduğuna inanıyoruz.

Devlet çalışmalarının verimini en üstün dereceye ulaştırmak için devletin bütün hizmet ve vazife unsurlarında millî zekânın işlemesini temin etmek lazımdır.

İçişleri Politikaları: Vatandaşları bir taraftan diğer tarafa nakle ait kanunların Hükümete verdiği yetkiyi kullanmayacağız. Haklarında bu kanun hükümleri tatbik edilen vatandaşlardan yurtlarına dönmeleri mümkün görülecceklerin peyderpey ihtiyarî olarak memleketlerine gitmeleri konusu üzerinde incelemeler yapılacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Cumhuriyet Ordusu topraklarımızın masunluğunu ve emniyetini, devletin şerefini ve haklarını korumak için en yüksek vasıfları ve en asil duygularıyla vazife başında hazır bulunmaktadır.Kara, Deniz ve Hava ordularımızı maddi ve manevi bakımlardan bu yüksek kuvvetle tutmayı ve her vasıta ve imkândan faydalanarak bu kuvveti artırmayı bütün vazifelerimizin en başında tutuyoruz.

Adliye Politikaları: Mahkemelerin bağımsızlığı,yargıçlarımızın hüküm ve kararlarında hiçbir tesire tabi olmamaları değişmeyen bir esas olarak kalacaktır.

Cumhuriyet savcılarının memleketin nizamını ve Cumhuriyet esaslarını korumak hususundaki dikkatlerini uyanık tutacağız. Yargıçlarımızın ve savcılarımızın terfihini ilk işler arasında ele alacağız.

Cezaevi binalarının ıslahını temin için bir program yapacağız.

Dış Politikaları: Egemenlik ve ülke bütünlüğümüz esaslarına dayanan dış politikamız, hakkından emin, diğer milletlerin haklarına hürmetkâr ve dostluklarına vefakâr bulunan Milletimizin barış hedef ve gayretlerinden mülhem olmaktır.

Türkiye-İngiltere ittifakı mazide olduğu gibi istikbalde de dış politikamızın başlıca temeli olarak kalacaktır.

Birleşik Amerika Devletleri ile olan münasebetlerimiz karşılıklı sevgi, saygı ve işbirliği sayesinde mütemadi bir gelişme seyri takip etmektedir. Hükümetimiz bu yolda bütün gayretleri sarfetmektedir. Türkiye'nin uluslararası manzumede idame ettiği özel münasebetlerden Sovyetlere herhangi bir zarar gelebileceğini katiyen kabul etmiyoruz. Sovyet Rusya ile aramızdaki zarardan başka bir netice vermeyen bugünkü muallâk durumun yakın bir gelecekte karşılıklı güvene dayanan kuvvetli bir dostluğa yer vereceğinden ümidimizi kesmiş değiliz.

Türk-Yunan dostluk bağlarını Yakın Şark'ın istikrarını sağlayacak şekilde kuvvetlendirmek emelindeyiz.

Dünyanın en zengin medeniyetlerinden birinin vârisleri Arap Birliği Devletlerinin herbiri ile her sahada münasebetlerimizi hergün daha ziyade samimileştirmek büyük emelimizdir.

Komşumuz İran'ın bağımsızlık ve huzur içinde gelişmesi samimi arzumuzdur.

İktisadî Politikaları: Hükümetimizin ilk hedefi, memleket ticaretinde harbin bozduğu düzeni iade etmektir. Bu maksatla:

Harb şartlarının zaruri kılmış olduğu tahdit tedbirlerinden arta kalanlarını, lüzumlu şartları süratle hazırlayarak, ortadan kaldıracağız. Döviz takasımızın müsait olduğu ölçü içinde, ihtiyaç derecesine ve ehemmiyetine göre ithalatı kolaylaştıracağız.

İthalat birlikleriyle Ticaret Ofisi kaldırılacaktır.

Akaryakıt satışlarıyla hububat satışlarında ve nakillerinde mevcut olan kayıtlara kısa zaman içinde son vereceğiz.

Hububat fiyatlarını korumakta devam edeceğiz, Toprak Ofisi'nin alım merkezlerini artıracağız.

Dış ticaret politikamızın hedefi, çok taraflı ve geniş sahalı mal mübadelelerini mümkün kılan serbest dövizle ticaret sistemine katılmaktır. Bu yoldaki çalışmalarımızı verimli kılacak tedbirleri alacağız.

İktisadî faaliyetlerimizde hususi teşebbüs ve sermayeden faydalanmak, hususi teşebbüslerle Devlet işletmeleri arasında farklı bir muameleye meydan vermemek kararındayız.

Toprak Kanunu'nun adaletli ve vukuflu şekilde tatbik edilmesine itina edeceğiz.

İdarecilerin halkla münasebetlerinde kolaylık zihniyetini bir itiyat halinde kurmak ve işletme şartlarını memleketin iktisadî ihtiyaçlarına uygun bir hale getirmek hedefimizdir.

Sosyal Politikaları: Her türlü spor faaliyetleri, okullar ve kulüpler için öğretici kadroyu yetiştirecek olan Yüksek Beden Terbiyesi Enstitüsü'nün açılmasına çalışacağız.

Bulaşıcı hastalıklarla, trahom, sıtma, verem, frengi gibi sosyal dertlere karşı koruyucu savaş vasıtalarımızı ve teşekküllerimizi kuvvetlendirecek ve tekemmül ettireceğiz.

Sağlık müesseselerimizi mahalli ihtiyaçlara uygun ve teşkilâtta çalışanların görevlerini daha verimli kılacak tarzlarda tertipleyeceğiz.

Kimsesiz çocukları koruma işini lâyık olduğu önemle ele alacağız.

1946'da kurulan Recep Peker Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

Bu yıl uygulanmasına başlanmış olan ve şimdilik meslek hastalığı, kaza ve analık hallerini ihtiva eden sosyal sigortalara bir de işçilerimizin ihtiyarlığını teminat altına alacak emeklilik sigortası ekleyeceğiz.

İş hukukumuzu geliştireceğiz. Henüz iş kanunumuzdan faydalanamayan küçük işyerlerindeki işçilerle deniz ve tarım işçileri için tasarılar sunacağız.

İş ve işçi bulmayı bir devlet vazifesi haline getirmiş, kanunla meydana gelen devlet kurumunun çalışmasını genişleteceğiz. Kalifiye işçi yetiştirmeğe önem vereceğiz.

Memleketimizin muhtelif bölgelerinden iş sahalarına doğru vukubulan işçi hareketini kontrol altına alarak gerekli tesislerin kurulmasıyla meşgul olacağız.

İş merkezlerinde sıhhî ve sosyal tesisleri tamamlamağa ve işçilerimizi sıhhî meskenlere yerleştirme üzerinde zaman ve emek sarfıyla çalışacağız.

İş kanununun işçi lehine olarak işverenlere yüklettiği mükellefiyetleri tam olarak gerçekleştirmeği takip edeceğiz.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Öğretimin her kademe ve nevindeki Türk gençliğinde millî duygunun kuvvetlenmesi ve gençlerimize Türk inkılâbının ana fikirlerinin benimsetilmesi, Türk tarihi mefahirinin öğretilmesi, öğretim ve eğitim çalışmalarımızın esası olacaktır.

Köy enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir milli duygu içinde yetişmelerine dikkat edilecektir.

Üniversitelerimize verilmiş olan özerklik içinde gelişmelerine dikkat edeceğiz.

Yeni radyo merkezleri kurma yolundaki çalışmaya devam ederek muhtelif bölgelerde kurulacak istasyonları birbirine bağlama yolu ile radyo yayınlarımız yurdumuzun her köşesine ve uzak memleketlere kadar genişletmek imkânına kavuşacağız.

Yerleşme Politikaları: Belediyemizin gelişmesini sağlıyacak usul ve gelir esasları üzerinde gereken kanun değişiklikleri teklif olunacaktır.

Belediye ve özel idareler gelirlerini artırma konusunu müsbet bir neticeye bağlamağa çalışacağız.

Kasaba ve şehirlerimiz plan, su ve kanalizasyon ihtiyaçlarını gidermek ve bu maksatla İller Bankası ile hususi müteşebbisler ve sermaye arasında ortaklıklar kurmak tedbirleri üstünde çalışacağız.

XVI. Bakanlar Kurulu (Birinci Saka Hükümeti)

Görev Dönemi: 10 Eylül 1947-8 Haziran 1948

Başbakan:	Hasan Saka (Trabzon)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Faik Ahmet Barutçu (Trabzon)
Devlet Bakanı:	Mustafa Abdülhalik Renda (Çankırı)
Adalet Bakanı:	Şinasi Devrin (Zonguldak)
Millî Savunma Bakanı:	Münir Birsel (İzmir)
İçişleri Bakanı:	Münir Hüsrev Göle (Erzurum)
Dışişleri Bakanı:	Necmettin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı:	Halit Nazmi Keşmir (Tokat)
	Şevket Adalan (Gümrük ve Tekel Bakanı)
Millî Eğitim Bakanı:	Reşat Şemsettin Sirer (Sivas)
Bayındırlık Bakanı:	Kasım Gülek (Seyhan)
Ekonomi Bakanı:	Cavit Ekin (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Behçet Uz (Denizli)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Şevket Adalan (İzmir)
Tarım Bakanı:	Tahsin Çoşkan (Kastamonu)
Ulaştırma Bakanı:	Şükrü Koçak (Erzurum)
Ticaret Bakanı:	Mahmut Nedim Gündüzalp (Edirne)
Çalışma Bakanı:	Tahsin Bekir Balta (Rize)

Genel Amaçları: Cumhuriyet Halk Partisi Genel Başkanı'nın 19 Mayıs 1945 nutkundan ve 1946 Olağanüstü Parti Kurultayı'ndan sonra tek dereceli seçim, birden fazla parti hayatı ile başlayan ve Devlet Başkanının 12 Temmuz beyannamesinde en kesin ifadesini bulan yeni iç politika devrinde Hükümetimizin başlıca vazifesi bu geniş demokrasi rejiminin kurucusu olan inkılâpçı partimizin umdelerine dayanarak memlekette gittikçe gelişen bu sistemin ve onun temeli saydığımız siyasi emniyetin inkışafını sağlamaya çalışmak olacaktır

Şunu da açıkça belirtmeyi vazife biliriz ki, fikir ve kanaat hürriyetine hürmet göstermekte ne derece titiz davranacak isek, kanunların yasak ettiği aşırı sağcı ve solcu tahrik ve teşkillere karşı da çok uyanık ve tedbirli olmak azmindeyiz.

İçişleri Politikaları: Devlet kadrolarında rasyonel bir çalışma sistemi kurmak ve esaslı tasarruf yoluna gitmek kararındayız Bu amacın gerçekleştirilmesi için yüksek ihtisas sahibi olarak tanınmış yabancı müesseselerden de faydalanmayı yerinde buluyoruz.

Cumhuriyet rejiminin başlıca gayesi, idare teşkilâtının halk menfaatleri hizmetinde olmasıdır. Bu bakımdan, bütün idare ve emniyet teşkilâtımızın kanunları tatbik ederken, vazifelerini yaparken, bu zihniyetle hareket ederek halka iyi muamelede bulunmaları lüzumunda ısrarla duracağız.

Dışişleri Politikaları: Hükümetlerin ve partilerin müşterek malı olarak bir millî siyaset halini almış olan dış politikamız devam edecektir.

Karşılıklı saygı, şeref ve haysiyet esasları dahilinde herkesle dost geçinmeyi daima gaye bilen Türkiye Cumhuriyeti, bütün anlaşma ve antlaşmalarını her zaman olduğu gibi, barış ve güven siyasetine yöneltecek, varlık ve istiklâlinin müdafaası bakımından gerekli bulduğu tedbirleri almakta asla kusur etmiyecektir. Bu tedbirlerin başında, yurdumuzu ve istiklâlimizi korumak için her an nöbet bekliyen kara, hava ve deniz ordularımızın kudretini artıracak her imkândan faydalanarak tedbirler almayı, bugünkü dünya şartları içinde baş vazife biliyoruz.

İktisadî Politikaları: Hükümetin ehemmiyetle üzerinde durarak ele alacağı işlerden biri, vatandaşların geçim zorluğuna çare aramaktır. Hem milli ölçüde, hem dünya çapında çeşitli sebeplerden doğan bu muğlak mesele ile uğraşmak, lâzım gelen tedbirleri aramak üzere, ilgili Bakanlardan devamlı bir heyet kurulmuştur.

Türkiye ekonomi hayatının temeli olan toprak istihsallerini artırmak için ilk iş ziraati iptidai vasıtalardan kurtarmaktır. Bu yolda gereken tedbirleri alacağız.

Ziraat meselesi ile ilgili olarak, başlamış olan çiftçiyi topraklandırma işine adalet dairesinde devam edilecek ve devlete ait arazinin ilk önce dağıtılması gözönünde tutulacaktır.

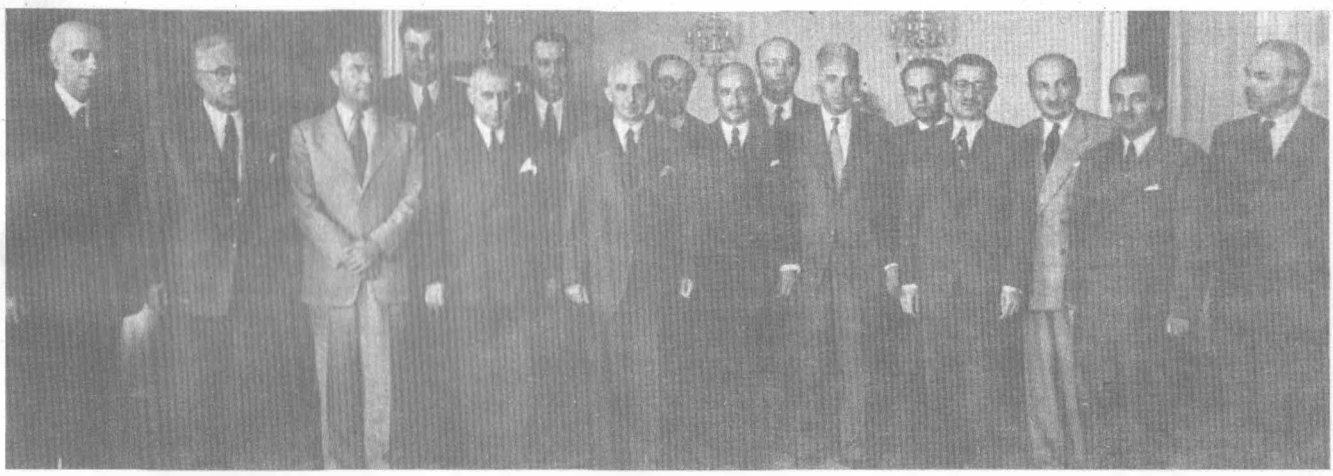
Hükümetin bu meselede ehemmiyet vereceği bir nokta da devletçilik sahası ile hususi sermaye ve teşebbüslere ayrılan yerin uzun vâdeli bir planla kesin olarak kararlaştırılıp ilân edilmesi olacaktır. Devletin hususi teşebbüslerle kendi sahası arasında rekabete girişmemesine dikkat edeceğiz.

Vergi sisteminde başlamış olan düzeltme faaliyetine devam edecek, vasıtasız vergilerimizi daha adaletli esaslara dayandıracağız.

Şu noktayı belirtmek isterim ki, Hükümet her türlü ekonomik teşebbüslerde yerli olduğu kadar yabancı sermayeye geniş yer ayırmak ve bunları teşvik etmek kararındadır.

Yerleşme Politikaları: Memleketin başlıca dertlerinden olan ve bilhassa büyük şehirlerde kendini gösteren mesken buhranını mümkün olduğu kadar çabuk önlemek için ciddi tedbirler almak kararındayız.

Levent Şahverdi Arşivi

10 Haziran 1948'de kurulan İkinci Hasan Saka Hükümeti

XVII. Bakanlar Kurulu (İkinci Saka Hükümeti)

Görev Dönemi: 10 Haziran 1948-14 Ocak 1949

Başbakan:	Hasan Saka (Trabzon)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Faik Ahmet Barutçu (Trabzon)
Devlet Bakanı:	Kasım Gülek
Adalet Bakanı:	Fuat Sirmen (Rize) Ali Rıza Erten (Mardin)
Millî Savunma Bakanı:	Hüsnü Çakır (Samsun)
İçişleri Bakanı:	Münir Hüsrev Göle (Erzincan)
Dışişleri Bakanı:	Necmettin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı:	Şevket Adalan (İzmir)
Millî Eğitim Bakanı:	Tahsin Banguoğlu (Bingöl)
Bayındırlık Bakanı:	Nihat Erim (Kocaeli)
Ekonomi Bakanı:	Cavit Ekin (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Kemalî Beyazıt (Maraş)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Emin Erişirgil (Zonguldak)
Tarım Bakanı:	Cavit Oral (Seyhan)
Ulaştırma Bakanı:	Kasım Gülek (Seyhan)
Ticaret Bakanı:	Cemil Sait Barlas (Gaziantep)
Çalışma Bakanı:	Tahsin Bekir Balta (Rize)

Millî Savunma Politikaları: İkinci Cihan Harbi'nin ilk yılından itibaren müşterek insanlık ideali uğrunda Türk Milletinin katlandığı ve bugün de hürriyet ve istiklâli uğrunda hâlâ katlanmakta bulunduğu fedakârlıkların ne derece ağır olduğunu bilmeyen kalmamıştır. Sekiz yıldır devlet bütçesinin yarısına yakın, hattâ zaman zaman yarısından fazlası vatan müdafaasına ayrılmaktadır. Bu bakımdan durum, harb esnasında olduğundan asla daha müsait değildir. Bilâkis, bu masrafların uzun yıllar arasız devam etmiş olması, millî ekonomi üzerinde gitgide ağırlaşan bir baskı yapmaktadır. Fakat, Hükümetiniz, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da millî savunma ihtiyaçlarını her ihtiyacın üstünde tutacaktır.

Dışişleri Politikaları: Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin dış siyasetinin değişmeyeceğini bu vesile ile bir kere daha teyid etmek isteriz.

İktisadî Politikaları: İçinde bulunduğumuz hâl ve şartlara göre, devlet masraflarında tasarruf lüzumunu görmemek mümkün değildir. Hükümetiniz bu tasarruf gayesini en ciddi şekilde gerçekleştirmek azmindedir.

Şunu da kesin olarak belirtmek isteriz ki, malî durumun sağlamlığı bakımından bütçe masrafları için hiçbir suretle emisyon tedbirine gitmeyeceğiz. Para değerinin korunmasına ve Türk parasının içerde ve dışarda istikrar ve emniyet unsuru olmak vasfını muhafaza etmesine itina göstereceğiz.

Tasarruf yolunda alacağımız tedbirlerin yaratacağı imkânlar ne olursa olsun ekonomik kalkınmamızı bir an önce gerçekleştirmek için, dış krediye ihtiyacımız aşikârdır. Bu yolda yapılan teşebbüsler müsbet neticelere ulaşmak üzeredir.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Yurdumuzun medeniyet ve refah yolunda ilerlemesini halk iradesine dayanan bir idarenin devamında görüyoruz. Bunun için kanunlarda, sosyal ve politik hayatta olduğu gibi her derecede okullarımızda demokratik terbiyenin yerleşmesine ehemmiyet vereceğiz.

XVIII. Bakanlar Kurulu (Günaltay Hükümeti)

Görev Dönemi: 16 Ocak 1949-22 Mayıs 1950

Başbakan:	Şemsettin Günaltay (Sivas)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Nihat Erim (Kocaeli)
Devlet Bakanı:	Nurullah Esat Sümer (Antalya) Cemil Sait Barlas (Ekonomi ve Ticaret Bakanı)
Adalet Bakanı:	Fuat Sirmen (Rize)
Millî Savunma Bakanı:	Hüsnü Çakır (Samsun)
İçişleri Bakanı:	Emin Erişirgil (Zonguldak)
Dışişleri Bakanı:	Necmettin Sadak (Sivas)
Maliye Bakanı:	İsmail Rüştü Aksal (Kocaeli)
Millî Eğitim Bakanı:	Tahsin Banguoğlu (Bingöl)
Bayındırlık Bakanı:	Şevket Adalan (İzmir)
Ekonomi ve Ticaret Bakanı:	Cemil Sait Barlas (Gaziantep) Vedat Dicleli (Diyarbakır)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Kemalî Beyazıt (Maraş)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Fazıl Şerafettin Bürge (Kocaeli)
Tarım Bakanı:	Cavit Oral (Seyhan)

Levent Şahverdi Arşivi

Ulaştırma Bakanı:	Kemal Satır (Seyhan)
	Münir Birsel (İzmir)
Çalışma Bakanı:	Reşat Şemsettin Sirer (Sivas)
İşletmeler Bakanı:	Münir Birsel (İzmir)

Genel Amaçları: Gelişmekte ve kökleşmekte olan demokratik rejimin memleketimiz için vaadettiği aydın istikbali yaklaştıracak tedbirleri daima artan bir azimle almak bizim de vazifemiz olacaktır. Tek dereceli seçim ve çok partili meclis sistemine dayanan demokrasimizin gayesi halk iradesinin en mükemmel şekilde belirmesine imkân sağlamaktır. Büyük Meclisin geçen yıl kabul buyurduğu Seçim Kanunu bu maksadın elde edilmesi için ortaya konmuş ileri bir eserdir. Hükümetiniz, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir şekilde yapılması için, ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri gözönünde tutmaktan geri kalmayacaktır.

Siyasi hürriyetlerle ferdin her türlü hak ve emniyetini tekeffül edecek tedbirlere azami kıymet verirken cemiyetimizin temelini sarsacak ve genç demokrasimizin taze bünyesini kemirecek zararlı cereyanlardan yurdumuzu korumayı vazifelerimizin başında sayacağız.

İçişleri Politikaları: Her derecedeki memurların kendi sorumluluğu ile beraber selâhiyetini bilerek görevlerini yapmaları ve böylece vatandaşların işlerini onlara beyhude zahmet vermeksizin görmelerini ve halkın devlet işlerinde çalışanlara karşı gönülden sevgilerini sağlamak azmindeyiz.

İdare âmirlerinin ve emniyet kuvvetlerinin asayişi ve halkın huzurunu sağlamak vazifelerinde her türlü tesirden,her nevi endişe ve tereddütten uzak olarak ve yalnız kanunu kendilerine rehber bilerek cesaretle çalışmalarını yurt içinde huzurun başlıca teminatı sayıyoruz.

Millî Savunma Politikaları: Ülke bütünlüğümüzün teminatı olan Millî Müdafaamızı her davanın başında tutacağız.

Dünya sulhunun korunması yolunda büyük gayretler gösteren memleketimizin kuvvetli olmasındaki faydayı takdir eden dost Amerika Hükümetinin yardımıyla, hareket kabiliyeti ve harb kudreti artmakta olan kahraman ordumuzun modern silah ve araçlara intibakını sağlamağa çalışırken, bir taraftan da Millî Savunma işlerinin bugünün ihtiyaç ve icablarına göre idaresi için tertip ve tedbirler almak kararındayız.

Dışişleri Politikaları: Milletler arasında iyi geçinmeyi, yeryüzünde sulh ve emniyete ulaşmayı en büyük ideali saymakta devam edecek olan yeni Hükümetiniz bu uğurda kudretinin yettiği kadar çalışmaktan geri durmayacaktır. Samimi olarak bağlı bulunduğumuz Birleşmiş Milletler Kurulu'nu dünyayı bu neticeye ulaştıracak vasıtaların başında görüyoruz. Bu Kurulun, bu güç ve asil vazifeyi başarır ve daha iyi işler hale gelmesi emelimizdir. Türkiye Cumhuriyeti'nin Yüksek Heyetinizce bilinmekte olan ve devam edegelen dış politikası aynı yolda yürüyecektir. Yüksek huzurunuzda tekrar etmek isterim ki, bu siyasetin ana vasıfları ittifak ve taahhütlerimiz ve dostluklarımıza bağlılık, açıklık ve dürüstlüktür.

İktisadî Politikaları: Hükümet memleket iaşesini karşılamak, millî endüstriye gerekli ham maddelerle işletme malzemeleri sağlamak, döviz kaynaklarımızı kuvvetlendirmek ve iktisadî kalkınmamızın temelini teşkil etmek ve istihsali artırmak üzere ziraatimizi beş yıllık bir gelişme programına bağlayacaktır.

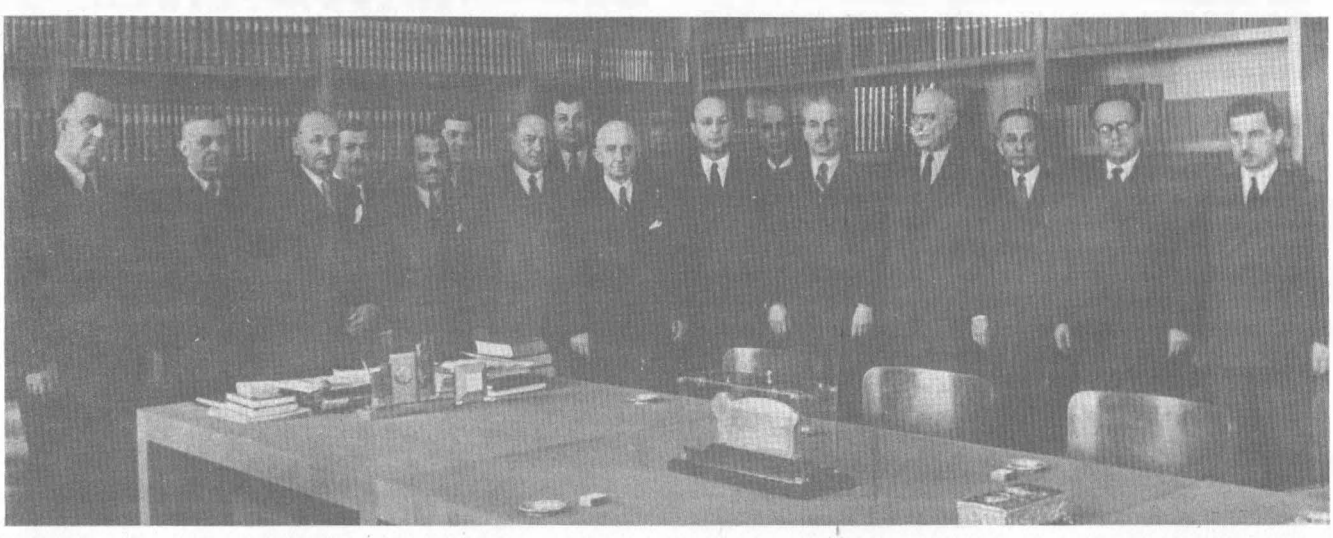
Hususi sermayenin iktisadî sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve kolaylaştırmak Hükümetin başlıca şiarı olacaktır.

Avrupa kalkınması için Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti'nin girişmiş olduğu büyük ölçüde yardım hareketinden gereği gibi faydalanabilmeye âzami derecede dikkat göstermek kararındayız.

Hükümetiniz, Büyük Meclis'te belirtilen temayülleri gözönünde tutarak, bazı kısıntılara ve yeni tertiplere gitmeyi kararlaştırmıştır. Bu sebeple halen Meclis'te incelenmekte olan lüks, kazanç ve yol vergileri tasarılarını geri istemek kararındayız. Ancak yol programını aksatmadan tatbik edebilmek için, yüksek huzurunuza başka bir teklifle gelmeyi düşünüyoruz.

Sosyal Politikaları: Türk inkılâbının ana prensiplerini titiz bir itina ile savunmakta devam edeceğiz. Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyarî olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız. Fakat, lâyiklik prensibinden ayrılmamıza asla imkân tasavvur edilmemelidir. Bilhassa din perdesi altında bu milleti asırlar boyunca uyuşturmuş olan hurafelerin yeni baştan belirmesine asla meydan vermeyeceğiz. Dinin siyasete ve şahsi menfaatlere âlet edilmesine de müsamaha etmeyeceğiz. Bu konuda alınması gerekli sayacağımız tedbirleri yüksek tasvibinize sunmakta tereddüt etmeyeceğiz.

16 Ocak 1949'da kurulan Şemsettin Günaltay Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

KORE SAVAŞI: Kuzey Kore'ye karşı yürütülen savaşa katılma kararı alan I. Menderes Hükümeti, Tahsin Yazıcı komutasında 5 bin kişilik bir birlik gönderdi. Bu kararın Anayasa uyarınca Meclis'in onayına sunulması gerektiği tartışılırken, 17 Ekim 1950 günü Türk tugayı Kore'ye varmıştı. 1953 yılına kadar süren savaşta 717 Türk askeri öldü, 5.247 kişi yaralandı. Ayrıca 229 askerimiz esir düşmüş, izine rastlanamayan 167 kişi de kayıp sayılmıştı.

XIX. Bakanlar Kurulu (Birinci Menderes Hükümeti)

Görev Dönemi: 22 Mayıs 1950-8 Mart 1951

Başbakan:	Adnan Menderes (İstanbul)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Samet Ağaoğlu (Manisa)
Devlet Bakanı:	Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Manisa)
Adalet Bakanı:	Halil Özyörük (İzmir)
Millî Savunma Bakanı:	Refik Şevket İnce (Manisa)
İçişleri Bakanı:	Rüknettin Nasuhioğlu (Edirne)
Dışişleri Bakanı:	Fuat Köprülü (İstanbul)
Maliye Bakanı:	Halil Ayan (Bursa) Hasan Polatkan (Eskişehir)
Millî Eğitim Bakanı:	Avni Başman (İzmir) Tevfik İleri (Ulaştırma Bakanı)
Bayındırlık Bakanı:	Fahri Belen (Bolu) Hasan Polatkan (Vekâlet) Kemal Zeytinoğlu (Eskişehir)
Ekonomi ve Ticaret Bakanı:	Zühtü Velibeşe (İzmir)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Nihat Reşat Belger (İstanbul) Ekrem Hayri Üstündağ (İzmir)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Nuri Özsan (Muğla)
Tarım Bakanı:	Nihat İğriboz (Çanakkale)
Ulaştırma Bakanı:	Tevfik İleri (Samsun) Seyfi Kurtbek (Ankara)
Çalışma Bakanı:	Hasan Polatkan (Eskişehir) Hulusi Köymen (Bursa)
İşletmeler Bakanı:	Muhlis Ete (Ankara)

Genel Amaçları: Tarihimizde ilk defadır ki, yüksek heyetiniz millî iradenin tam ve serbest tecellisi neticesinde millet mukadderatına hâkim olmak mevkiine gelmiş bulunuyor.

Demokrat Parti'nin gayritabiî siyasî şartlar içinde devam eden beş yıllık çetin mücadeleleri 14 Mayıs seçimleriyle en muvaffakiyetli surette sona ermiş ve artık memleketimizde normal siyasî hayat başlamıştır. Şüphe yok ki, 14 Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihî bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihî günün hâtırasını yalnız Partimizin değil, Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yâdcdiyoruz.

Hakikat şudur ki, uzun süren tek parti hâkimiyeti devrinin hükümetimize intikal eden neticeleri, bu ölçüye göre, asla müsait sayılamaz.

Millî ve siyasî murakabeden mahrum bir idarenin çok uzun yıllar sürüp gitmesi, birçok hataların irtikâbına, israflara ve ifratlara yol açmıştır.

Böylece zamanla müdahaleci kapitalist; bürokratik ve inhisarcı bir devlet tipi ortaya çıkmıştır.

Yekûnu her yıl artan ve açıkları her yıl kabaran bütçelerden istihsalin artmasını sağlayacak tahsisat ayırılmamış, borçlar yekûnu iki buçuk milyara yaklaşmış ve bilhassa zirai istihsalimiz on beş, yirmi sene evvelki seviyelerde duraklamış kalmıştır.

İktidar değişikliğinin memlekette maddî ve ruhî hiçbir sarsıntıya meydan verilmemesi ve bilhassa bir devri sabık yaratmak gibi meşûm temayüllerin önlenmesi esaslarında azmimiz katîdir. Millete mal olmuş inkılâplarımızı mahfuz tutacağız.

Demokratik inkılâbımızın bugüne kadar elde edilmiş neticelerini mahfuz tutmakla kalmayıp, Anayasa'da vatandaş hak ve hürriyetlerine ve millet iradesine dayanan istikrarlı bir devlet nizamını teminat altında bulunduracak esaslı tâdiller hazırlayıp huzurunuza arzetmek kararındayız. Bunun sebebi, bugünkü Anayasa'nın kuvvetler birliği esasına dayanması ve vatandaş hak ve hürriyetlerini kâfi teminat altında bulunduracak müeyyidelerden mahrum olmak itibariyle millet hâkimiyeti yerine tek parti hâkimiyetinin kurulmasına mâni olmamış bulunmasıdır. Bununla muvazi olarak, kanunlarımızda, itiyatlarımızda ve telâkkilerimizde tek parti devrinden arta kalan ne varsa tam olarak tasfiye edeceğiz.

İçişleri Politikaları: Devlet memurları şahıs ve zümrelerin emir ve arzularına tâbi olmaktan kurtarılmaları esbabı üzerinde duracağız.

Devlet cihazımızın bugünün ihtiyaçlarına cevap verebilecek hale getirilebilmesi için bilûmum devlet hizmetlerinin rasyonel olarak yeni baştan tanzimini zaruri görmekteyiz. Bu suretle hizmet verimini artırmakla beraber her bakımdan tasarruf temin edileceği de aşikârdır.

Bilhassa üzerinde duracağımız mesele, memleketi içinden yıkıcı aşırı sol cereyanları kökünden temizlemek için icabeden kanunî tedbirleri almaktır. İrticaî ve ırkçılık gibi ayırıcı cereyanları vasıta olarak kullanan ve çok defa kendisini bu maskeler altında gizleyen aşırı solcu hareketlere karşı gereken bütün kanuni tedbirleri almakta asla tereddüt etmeyeceğiz. Biz bugünün şartları içinde aşırı sol cereyanları fikir ve vicdan hürriyeti mevzuunda mütalâa etmek gafletinde bulunmayacağız.

Ancak bu suretledir ki, mizah ve siyasi tenkid kisvesi altında ayakta tutunmak istenilen ve hakikatte düpedüz aşırı sol cereyanların eseri olan neşriyatın tahribinden memleketi korumak kabil olabilecektir.

İrticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetinin icablarına riayet edeceğiz. Hakiki lâyikliğin mânâsını biz böyle anlamaktayız. Programımızda da sarahaten ifade edildiği gibi, hakiki lâyikliği dinin Devlet siyasetiyle hiçbir ilgisi bulunmaması hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması şeklinde anlıyoruz. Bu itibarla gerek din dersleri meselesinde gerek din adamları yetiştirecek yüksek müesseselerin faaliyete geçmesi hususunda icabeden tedbirleri süratle ittihaz etmek kararındayız.

Millî Savunma Politikaları: Çok şerefli tarihî ananelerin sahibi ve millî varlığımızın koruyucusu olan askeri kuvvetlerimizi, son tec-

Levent Şahverdi Arşivi

rübelerin ve teknik terakkilerin neticelerine göre en yeni silahlar ve en modern usullerle techiz ve takviyeye bütün kuvvetimizle çalışacağız. Memleketin maddi ve manevî bütün kudret kaynaklarına dayanmak ve sulhte olsun harbte olsun bu kaynakların birbiri ile âhenkdar ve mütesabit bir surette çalışması imkânlarını sağlamak suretiyle, iktisadî bünyenin istiaati içinde, millî müdafaamızı en sağlam esaslara istinat ettirmek kabildir. Büyük dostumuz Birleşik Amerika'nın askerî sahadaki maddi ve teknik yardımlarından, aynı zihniyet ve anlayışla, daha geniş mikyasta ve daha süratle istifadeler teminini tahakkuk ettirmeğe çalışacağız.

Adliye Politikaları: Adalet işlerinin yürütülmesinde başlıca esas, teminatlı bir adalet sağlanmasıdır. İnsan ana haklarının ve hürriyetlerinin tam korunabilmesi, adaletin yerine getirilmesinde sürat, intizam ve sadelik bulunmasına bağlıdır. Bu maksadın temini için adalet cihazlarımızın kuruluşunu belirtecek esaslı hükümlere ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, mahkemelerimiz teşkilât sistemini tesbit edecek bir kuruluş kanunu hazırlamak kararındayız.

Yargıçlarımızın, Anayasadan aldıkları teminatı hakkiyle gerçekleştirecek hükümler tesis etmenin zaruretine inanıyoruz.

İktisadî Politikaları: 1) Bütün devlet hizmetlerinin görülmesinde âzami tasarruf zihniyetiyle hareket ederek devlet masraf ve külfetlerini asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadî bünyemizin takatiyle mütenasip ve hakikî mânasiyle muvazeneli bir hale getirmek.

Ancak bu suretledir ki, iktisadî bünye ferahlığa kavuşturulmuş ve yarının iktisadî refahı ve malî istikrarı teminat altına alınmış olacaktır.

2) İktisadî cihazlanmamızı süratlendirmek. Bu maksatla:

Bütçede envestisman mahiyetinde olan kısmı mümkün olduğu kadar genişletmek ve bunun dışındaki bütün imkânlarımızı da yalnız ve yalnız istihsale mâtuf mevzulara tevcih etmek;

Hususi teşebbüsün kendini hukukî ve fiilî emniyet altında hissetmesini sağlayacak bütün tedbirleri almak ve onun süratle gelişmesine yardım etmek;

Memlekette mevcut sermayenin istihsale akmasını kolaylaştırmak;

Yabancı teşebbüs sermaye ve tekniğinden geniş ölçüde faydalanabilmenin şartlarını tahakkuk ettirmek ve icaplarını yerine getirmek.

3) İktisadî cihazlanmamız için devlet bütçesinden envestisman mahiyetinde ayrılacak tahsisat memleketimizin tabiî şartları gözönünde bulundurularak vücuda getirilecek bir plana bağlamak.

4) İstihsal hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak.

İktisadî ve malî görüşlerimizin esası bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek diğer taraftan iktisadî sahada devlet sektörünü mümkün olduğu kadar daraltmak ve buna mukabil emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek diye ifade olunabilir.

Bilhassa vasıtalı vergiler nispetini vasıtasızlar aleyhine indirmek suretiyle vergi adaletlerine yaklaşmak prensibini tamamiyle muhafaza ediyoruz. Geniş halk tabakalarını ve istihsal hayatını ferahlığa kavuşturmak lüzumuna kaniiz ve bu maksatla muamele vergisi, yol vergisi, hayvanlar vergisi mevzularını yeniden elden geçirmeğe karar vermiş bulunuyoruz.

Nüfusumuzun yüzde sekseni ziraatle meşgul bulunmakta, Türkiye'de ziraat millî ekonominin temelini, ziraî mahsullerimiz ise sanayiimizin ve dış ticaretimizin ana kaynağını teşkil etmektedir.

Ziraati ön plana alan böyle bir görüşle hareket ederek ziraî kredi davasını, ziraat alet ve vasıtaları meselelerini hastalık ve haşerelerle mücadele, iyi tohum ve tohumları ıslah mevzularını, ziraat tekniğini ilerletme çarelerini ehemmiyetle gözden geçireceğiz.

Ulaştırmada motörün süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz. Köy yollarının yapılması hususunda, imkânların müsaadesi nispetinde umumî bütçeden yardım teminini sağlayacağız.

Sosyal Politikaları: Bir taraftan şehirlerimizdeki hastanelerin tanzimine ve çoğaltılmasına çalışırken, diğer taraftan da köylümüzün tıbbî ve sıhhî ihtiyaçlarının tatminini ehemmiyetle ele almak kararındayız. Yeni portatif hastahaneler ve sağlık merkezleri tesisi hususunda şimdiden teşebbüslere geçmiş bulunuyoruz. Verem, sıtma vesair bu gibi içtimaî bir musibet halini alan hastalıklara karşı daha geniş ve ciddi bir mücadele programı hazırlamak ve bu arada koruyucu tababete lâyık olduğu ehemmiyeti vermek azmindeyiz.

Memleketimizde çalışma hayatını ve işverenlerle işçi münasebetlerini içtimaî adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlemek, çalışanların yaşanta seviyesini umumi hayat seviyemizle ve memleketin iktisadî imkânlariyle mütenasip surette yükseltmek, cemiyette sosyal güveni temin etmek gayemiz olacaktır.

Demokrasi prensiplerine göre tabiî bir hak olarak tanıdığımız grev hakkını sair demokrat memleketlerde olduğu gibi, içtimaî nizamı ve iktisadî âhengi bozmayacak surette kanunîleştireceğiz.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Tamamiyle demokratik bir ruh ile ve ilmin son neticelerine göre tesbit edilecek geniş ve teferruatlı bir plan içinde maarif nimetini memleketin her tarafına müsavi şartlarla yaymayı temin edecek kanun tasarılarını hazırlıklarımız biter bitmez yüksek tasvibinize arzedeceğiz.

Yerleşme politikaları: Yapı ve imar işlerinde bugüne kadar devam edegelen lüks ve israf zihniyeti yerine zaruret halinde, ancak ihtiyaçlara cevap verebilecek, malî takatımıza uygun mütevazi yapılar meydana getirme yoluna gidilecektir. Gerek devlet hazinesinden ve gerekse diğer amme müesseselerince katî ihtiyaca ve iktisadî maksatlara karşılık olmayan inşaata müsaade etmeyeceğiz.

XX. Bakanlar Kurulu (İkinci Menderes Hükümeti)

Görev Dönemi: 9 Mart 1951-14 Mayıs 1954

Başbakan:	Adnan Menderes (İstanbul)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Samet Ağaoğlu (Manisa)
Devlet Bakanı:	Fethi Çelikbaş (Burdur)
Devlet Bakanı:	Refik Şevket İnce (Manisa)
	Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Manisa)
	Muammer Alakant (Zonguldak)
	Celal Yardımcı (Ağrı)
Adalet Bakanı:	Rüknettin Nasuhioğlu (Edirne)
	Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara)
Millî Savunma Bakanı:	Hulusi Köymen (Bursa)
	Seyfi Kurtbek (Ulaştırma Bakanı)
	Kenan Yılmaz (Bursa)
İçişleri Bakanı:	Halil Özyörük (İzmir)
	F. Lütfi Karaosmanoğlu (Devlet Bakanı)
	Ethem Menderes (Aydın)
Dışişleri Bakanı:	Fuat Köprülü (İstanbul)
Maliye Bakanı:	Hasan Polatkan (Eskişehir)
Millî Eğitim Bakanı:	Tevfik İleri (Samsun)
	Rıfkı Salim Burçak (Erzurum)
Bayındırlık Bakanı:	Kemal Zeytinoğlu (Eskişehir)
Ekonomi Bakanı:	Muhlis Ete (Ankara)
	Enver Güreli (Balıkesir)
	Fethi Çelikbaş (Devlet Bakanı)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Ekrem Hayri Üstündağ (İzmir)

Levent Şahverdi Arşivi

1951'de kurulan 2. Adnan Menderes Hükümeti.

Gümrük ve Tekel Bakanı:	Rıfkı Salim Burçak (Erzurum)
	Nuri Özsan (Muğla)
	Sıtkı Yırcalı (Balıkesir)
	Emin Kalafat (Çanakkale)
Tarım Bakanı:	Nedim Ökmen (Maraş)
Ulaştırma Bakanı:	Seyfi Kurtbek (Ankara)
	Yümnü Üresin (Bilecik)
Çalışma Bakanı:	Nuri Özsan (Muğla)
	Samet Ağaoğlu (Başbakan Yardımcısı)
	Hayrettin Erkmen (Giresun)
İşletmeler Bakanı:	Hakkı Gedik (Kütahya)
	Sıtkı Yırcalı (Gümrük ve Tekel Bakanı)

Genel Amaçları: 14 Mayıs'la tahakkuk yoluna giren büyük inkılabın ilk safhası aşılmıştır, denilebilir. Ancak derhal ilave etmeliyiz ki, her şey olmuş, bitmiştir gibi bir telâkkiye gitmek de vahim bir hata teşkil eder. Gizli veya meydanda kuvvetler, 14 Mayıs'la elde edilmiş olan neticeleri iptal yolundaki gayretlerine daha büyük bir şiddetle devam edeceklerdir.

Cümlece malûmdur ki, asırlarca devam eden ve devlet hayatında kökleşmiş bulunan kaideler, an'aneler, telâkkiler 14 Mayıs inkılabıyla ortadan kalkmış veya sarsılmış bulunuyor. Devlet hayatını yeni mesnetlere istinat ettirmek, sarsılmış veya tamamıyla ortadan kalkmış an'anelerin yerine yenilerini ikame etmek, hülâsa hürriyet nizamı içinde devlet hayatında istikrarı temin etmek, kısaca ifade etmek icab ederse, kanun ve hukuk devletini en pürüzsüz şekilde tahakkuk ettirmek demokratik hükümetimizin başta gelen kaygusunu teşkil edecektir.

İçişleri Politikaları: Kökü dışarda olan teşkilâtın faaliyetini fikir hürriyeti çerçevesi içinde mütalâa etmek ve müsamaha ile karşılamak bizim için mümkün değildir. Bir çete halinde ve gizli teşkilât olarak muhayyel bir istilânın öncülüğü vazifesini görmeğe yeltenenlere karşı kanunî tedbirlerimiz daima şiddetli olacaktır. Bu nevi faaliyetleri biz, fikir hürriyetiyle asla alâkalı görmemekteyiz.

Yine bunun gibi vicdan hürriyetiyle telifini mümkün görmediğimiz ve artık geçmişe ait telâkki edilmesi icab eden bir takım zaruretlerin itiyat haline getirdiği hareket ve teşebbüslere de katî olarak son vermenin icab ettiği kanaatindeyiz.

Gayrı mesul şahısların veya zümrelerin, vicdan hürriyeti sahasında kendilerini vazifeli ve bir nevi vasî telâkki ederek harekete geçmeleri ve kanunları ihlâl etmelerini yine kanunlara dayanarak mutlak surette önleyeceğiz.

İçişlerindeki prensibimiz, bütün idare cihazını halkın hizmetine vermektir. Bununla kasdettiğimiz mânâ, idare cihazımızın demokratlaşmasıdır.

Memurin Muhakemet Kanunu'nu parti programımızda yazılı olduğu gibi kaldıracağız.

Millî Savunma Politikaları: Kahraman Ordumuzun kıymetlerine, yeni silahlar ve teknik bilgilerin kuvvetini de katmak yolunda muhakkak ki daha büyük bir hızla yürümekte devam edeceğiz.

Büyük dostumuz Birleşik Amerika'nın bu hususdaki yardımları çalışmalarımızın en geniş mesnetlerinden biri olacaktır.

Sulh içinde Türk milletine güven sağlayan ve herhangi bir tecavüzü derhal ve yerinde önlemek kudretini haiz, mütesanit bir kuvvet halinde maddi ve manevi her varlığımızı teşkilâtlandırmak, Millî Müdafaa gayretlerimizin esaslı hedeflerini teşkil edecektir.

Adliye Politikaları: Üst mahkemeler ihdasını derpiş ederek Yargıtay'ın bugünkü mahmûl durumuna nihayet vermek ve bu müessesenin hukuk yaratma ve içtihatları birleştirme vazifesine lâyıkı veçhile imkân verecek mahkemeler teşkilât kanunu tasarısı pek yakında yüksek huzurunuza getirilecektir. Bakanlığın merkez teşkilâtına ait kanun tasarısı da hazırlanmış bulunuyor. Adlî Tıp müesse-

Levent Şahverdi Arşivi

sesini ve infaz hukukumuzun esaslarına uygun olarak cezaevlerimizi yeniden teşkilâtlandırmaktayız.

Dışişleri Politikaları: Birleşmiş Milletler idealine samimiyetle bağlı bulunan hükümetimiz, umumi bir müşterek emniyet sisteminin kuvvetle teşekkülüne kadar, ancak hür milletler cephesinde birbirini tamamlayacak ve arada gedik bırakmayacak mevzî emniyet anlaşmaları sayesinde tecavüzleri önlemek kabil olacağına inanmaktadır.

Bir taraftan eski dostlarımız İngiltere ve Fransa ile aramızda mevcut ittifakımızı, diğer taraftan büyük dostumuz Birleşik Amerika ile her gün daha inkişaf eden samimi işbirliğimizi, dış siyasetimizin iki mühim mesnedi addetmekteyiz. Büyük küçük bütün komşularımızla ve yeryüzündeki bütün hür milletlerle karşılıklı iyi dostluk münasebetleri tesis ve idamesine gayret eden hükümetimiz, milletimizin her türlü tecavüzü önlemek hususundaki katî azim ve kararına imtisalen, Birleşmiş Milletler'de takip ettiği dürüst ve tereddütsüz hareket hattıyla kendi kudreti dâhilinde dünya sulhünün korunmasına hizmet ettiği kanaatindedir.

İktisadî Politikaları: Bir kere daha ifade edelim ki, enflasyonist bir malî politika takip etmek asla bahis mevzuu değildir. Bununla beraber tahaccür etmiş olan bir bünyeyi tabii yollardan harekete getirip inkişaf ettirmenin tedbirleri üzerinde duracağız. Maliye ve vergi sistemimizin ıslahı hususunda başlanılan çalışmalara devam edeceğiz. İstihsali bütün imkânlarımızla teşvik etmek ve desteklemek katî kararımızdır. Evvelce de bir münasebetle arzettiğimiz gibi, istihsali ve müstahsili destekleyici ve teşvik edici bir politikanın aynı zamanda müstehlikin hakikî menfaatiyle beraber olduğu kanaatindeyiz.

Dış ticaret rejimimize istikrar vermeğe matuf mesaimize devam edeceğiz. İç ticaret politikasında istihsal masraflarında mühim bir âmil olan faizi ucuzlatma kararındayız. Bu maksatla, Ödünç Para Verme Kanunu'nda gerekli tadilâtı derpiş eden kanun tasarısı yüksek huzurunuza sunulmak üzeredir.

İstihsali hızlandırmağa matuf olarak, ecnebi sermayenin memlekete gelmesini sağlayabilecek bir kanun tasarısı da hazırlanmıştır.

Memleket ekonomisinin gelişmesini bilhassa teşkilâtlanmada gören hükümetimiz ilk planda kooperatiflerimizi ele almış, tarım kredi ve satış kooperatifleriyle istihlâk, yapı kooperatifleri üzerinde icab eden çalışmaları yaparak lüzumlu kanun tasarılarını hazırlamağa başlamıştır.

Sosyal Politikaları: İşçilerimizin haklarının korunması ve geleceklerinin teminat altına alınması, işçi ve işveren münasebetlerinin adaletli ve tatminkâr bir nizama bağlanması hususundaki gayretlere hızla devam olunacaktır.

Koruyucu tababetin devlete teveccüh eden büyük bir vazife olduğuna şüphe yoktur. Hasta düşen vatandaşların süratle sıhhate iade edilmeleri için ise, her gün biraz daha artırılmakta olan vasıtaları kâfi bir hadde yükseltmek icab etmektedir. Bunun için hastalık sigortası tesisinde zaruret görmekteyiz.

Memleketimizin nüfusuna göre sayısı pek az olan hastane yatak adedini süratle artırmak için icab eden tedbirleri alıyoruz.

Eğitim ve Kültür Politikaları: Memlekette ilk, orta, yüksek ve teknik öğretim talebelerinin bir tek umumi maarif siyasetine göre idare edilmesi yoluna girilmiştir. Bu suretle muhtelif derecede ve istikametteki maarif müesseselerinin âhenkli bir şekilde gelişmeleri sağlanmış olacaktır.

Teknik öğretim okullarında ziraat ve yol kalkınmasının makineleşmesine muvazi olarak bölge ihtiyaçlarına lüzumlu vasıtaları yetiştirmek üzere kurslar ve şubeler kurulacaktır.

Köy okulları inşaatında doğu illeri ile bu iller kadar geri kalmış diğer illerin ihtiyaçları ön planda tutulacak ve köylü vatandaşlarımızı mükellefiyete tâbi tutan mevzuat kaldırılacaktır.

Gençliğini millî karakterine ve an'anelerine göre manevî ve insanî kıymetlerle teçhiz edemeyen bir memlekette ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması, hür müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılamaz. Gençliğimizin "Vatan" ideali etrafında toplanmasını hareket noktası olarak alıyoruz.

Yerleşme Politikaları: Mahallî idareler teşkilâtını, bu müesseseleri vazifeleri itibarıyla müsbet surette çalışacak veçhile ıslah etmeği ve bu meyanda mahallî idarelerin, varidat ve muhasebe teşkilâtını maliye teşkilâtına ithal etmek ve vilayet bütçelerinin, merkeze ve diğer ait olduğu müesseselere vermekte oldukları hisseleri, mahallî idareler lehine terketmek suretiyle bu teşkilâtı radikal bir reforma mazhar kılmak esasını ihtiva eden kanun lâyihası hazırlanmış olup son tetkikleri yapılmaktadır.

XXI. Bakanlar Kurulu (Üçüncü Menderes Hükümeti)

Görev Dönemi: 17 Mayıs 1954-30 Kasım 1955

Başvekil:	Adnan Menderes (İstanbul)
Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı:	Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale)
	Fuat Köprülü (Devlet Vekili)
Devlet Vekili:	Mükerrem Sarol (İstanbul)
	Etem Menderes (M.Müdafaa Vekili)
	Fahrettin Ulaş (İstanbul)
Devlet Vekili:	Osman Kapani (İzmir)
Devlet Vekili:	Fuat Köprülü (Hariciye Vekili)
Adliye Vekili:	Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara)
Millî Müdafaa Vekili:	Ethem Menderes (Aydın)
Dahiliye Vekili:	Namık Gedik (Aydın)
	Ethem Menderes (Devlet Vekili)
Hariciye Vekili:	Fuat Köprülü (İstanbul)
	Adnan Menderes (Vekâlet)
	Fatin Rüştü Zorlu (Vekâlet)
Maliye Vekili:	Hasan Polatkan (Eskişehir)
Maarif Vekili:	Celâl Yardımcı (Ağrı)
Nafıa Vekili:	Kemal Zeytinoğlu (Eskişehir)
İktisat ve Ticaret Vekili:	Sıtkı Yırcalı (Balıkesir)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Behçet Uz (İzmir)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Emin Kalafat (Çanakkale)
Ziraat Vekili:	Nedim Ökmen (Maraş)
Münakalât Vekili:	Muammer Çavuşoğlu (İzmir)
Çalışma Vekili:	Hayrettin Erkmen (Giresun)
İşletmeler Vekili:	Fethi Çelikbaş (Burdur)
	Samet Ağaoğlu (Manisa)

Genel Amaçları: Demokratik idarenin en sağlam teminatını kalplerde ve vicdanlarda ona karşı duyulan hürmet ve hasret hislerinde aramak icabeder. Aynı zamanda demokrasinin herşeyden evvel bir zihniyet, bir yaşayış ve tefekkür tarzı olduğunu unutamayız. O halde demokratik idarenin kuruluşunda, meselenin manevî cephesi, yani zihniyet inkılâbını tahakkuk ettirmek hususu her tedbirin başında gelir.

Bu memlekette daha yakın zamanlara kadar totaliter bir idarenin hüküm sürmüş olduğunu ve devlet memurlarımızın büyük çoğunluğunun böyle bir idarenin gereklerine ve isteklerine göre yetiştirilmeye çalışılmış bulunduğunu hatırlatmak, bugünkü vaziyetin ne derecelerde memnuniyeti mucip bulunduğunu derhal kavramak için kâfi gelir sanırız.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü hürriyet bir bütündür. Bütün memleket hürriyetsizliğin çemberi içine alınmışken "sen muhtarsın, sen müstakilsin" demekle ve bir biniş giydirmekle ne muhtariyet ne de istiklâl gerçekleşmiş olur.

Siyasî tenkit ve fikir hürriyeti ile sövüp sayma, hakaret ve tezyif, hatta cemiyetin nizamını bozma teşebbüs ve hareketleri arasındaki hudut kolaylıkla teşhis edilebilecek kadar muayyen olmak lâzım gelir.

Teşekküre şayan bir hakikat olarak ifade edeyim ki, adalet mensuplarının büyük ekseriyeti bu mevzuda hakikî demokratik zihniyeti lâyikiyle kavrayarak gereken hassasiyeti göstermektedirler. Ancak zaman zaman ve yer yer, hattâ chemmiyetli yerlerde ve kilit noktalarında demokratik anlayışın zayıf olduğunu bazan elemle müşahede etmekte olduğumuzu yüksek huzurunuzda ifade etmekten de çekinmeyeceğiz.

Millî Savunma Politikaları: İktisadî ve malî imkanlarımızın takati nisbetinde ve maddi ve manevî bütün kaynaklarımızdan istifade etmek suretiyle kahraman ordumuzu bugünün icaplarına uygun ve her türlü tecavüzü katî olarak önleyecek bir varlık haline getirmek için çalışmalarımıza devam edeceğiz. Esasen iktisadî tedbirlerimizin ve kalkınmamızın hedeflerinden başlıcası, mümkün olduğu kadar kısa bir zamanda büyük bir orduyu kendi vasıtalarımızla elde tutmaktadır. Bunun için iktisadî kalkınmamızı aynı zamanda memleketimizin bekasını temin bakımından da zaruri addediyoruz. Şimdiye kadar olduğu gibi millî gelirimizin arttığı nisbette ordumuza ayırdığımız tahsisat da artacaktır.

Büyük dostumuz Birleşik Amerika'nın, şayanı şükran olan maddi ve teknik yardımlarından müşterek anlayış içerisinde daha geniş ölçüde ve daha süratle istifade imkânlarını temine çalışacağız.

Adliye Politikaları: Diğer amme hizmetlerinde olduğu gibi adalet ve idari işlerinde de hizmetleri mümkün mertebe halka yaklaşmak ve bunların ifasında sürat, intizam, sadelik ve verimlilik sağlamak dört yıldan beri sarfettiğimiz gayretlere istikamet vermiştir. Bundan böyle de çalışmalarımıza aynı istikamette devam edeceğiz.

Dışişleri Politikaları: İktidara geldiğimiz zaman, dünyanın yegâne müşterek emniyet teşkilâtı olan Atlantik Paktı dışında bırakılmış bulunan memleketimiz, iki yıldan az bir zaman zarfında bu teşkilât içinde yer almış, ve böylece, kendi emniyetini ve müdafaa imkânlarını çok geniş nisbette sağlamakla beraber NATO'ya da mühim bir kuvvet unsuru temin etmiştir. Halbuki bizden evvelki iktidar, bu hususta sarfettiği mesai hiçbir netice vermeyince, Türkiye için bu Pakta girmek imkânı olmadığını son başvekilinin lisanıyla itiraf etmek zorunda kalmıştı.

Biz NATO teşkilâtı içinde, müşterek dünya emniyetinin sağlanması hususundaki faaliyetimizi devam ettirirken, diğer taraftan da cihan sulhünün yeni tertiplerle temin ve takviyesi hususunda çalışmaktan geri durmadık.

Müşterek emniyet meselesinden bahsederken, bu hususta şimdiye kadar maddi ve manevî büyük fedakârlıklar yapmış ve yapmakta olan Birleşik Amerika'ya karşı şükran ve muhabbetlerimizi ifade etmek ve karşılıklı itimat ve görüş birliğine dayanan bu münasebetlerin her gün daha kuvvetli inkişafından duyduğumuz bahtiyarlığı belirtmek isteriz.

Bugün yalnız dost ve müttefiklerimiz değil, iyi niyet sahibi ve sulh ve hürriyet taraftarı bütün milletler bizim dört yıldan beri takibettiğimiz azimli, realist, yapıcı siyasetimizi anlamakta, bize itimat etmektedirler. Bunun neticesi olarak Türkiye artık yalnız değildir. Onun samimi ve kuvvetli dostları ve müttefikleri vardır.

17 Mayıs 1954'de kurulan Üçüncü Adnan Menderes Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

İktisadî Politikaları: İstihsale sermaye yatırımlarının teşviki ve millî tasarrufun istihsal faaliyetlerine tevcihi için Bankalar Kanunu ile menkul kıymetler ve kambiyo borsaları mevzuatının bu yeni anlayışla ele alınması ve bilhassa sanayi erbabı ve madencilerle denizcilerimizin kredi imkânlarına kavuşturulması icabetmektedir.

Gerek parti programımızda, gerekse 1950 Hükümet Beyannamesi'nde açıkça ifade edildiği veçhile, hususi teşebbüs ve sermayenin geliştirilmesine, emniyet ve huzur içinde ve Devlet İktisadî Teşebbüsleriyle eşitlik şartları içinde çalışılabilmesini temin edecek şartların tahakkukuna, ayrıca geniş imkân ve yardımlarından faydalandırılmalarına, lâyık olduğu ehemmiyeti vermekte devam edeceğiz.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile petrollerimizin işletilmesi mevzuundaki tedbirlerimizde de gayet kararlıyız. Bu vâdideki faaliyetlerimize ve yabancı sermayenin memleketimize akmasını temin hususundaki gayretlerimize hızla devam eyleyeceğiz.

İktisadî kalkınma devrelerinin zaruri bir şartı bulunan bu yüksek seviyeli ithâlatın mucip olduğu muvakkat tediye güçlükleri ve geçici döviz darlığının tesirlerinin izalesi mevzuu üzerinde dikkat ve hassasiyetle durulmakta devam olunacaktır.

Bu cümleden olmak üzere, vergi sistemimizin temelini teşkil eden gelir ve kurumlar vergilerini memleket realitelerine ve devlet ihtiyaçlarına, vergi ve sosyal adalet kaidelerine daha uygun bir şekilde tadil ve ıslah edeceğiz. Esnaf vergisi süratle ele alınacak ve kazançları az olan yüz binlerce küçük esnafın mutlak surette vergi dışında bırakılması teklif olunacaktır.

Sınaî hayatımızın inkışafı bakımından mahzurları malûmunuz bulunan imalât muamele vergisini, bugünkü şekil ve tatbikiyle ortadan kaldırmağa karar vermiş bulunuyoruz.

Ziraatimizin süratle inkışafını bir taraftan da elverişli bir fiyat politikasının tatbiki ile alâkalı görmekteyiz. Ormanlarımız mevzuunda teessürle kaydedeceğimiz cihet, yeni Orman Kanunu'nun geçen devrede çıkarılamamış olmasıdır.

Memleket müdafaasından iktisadî kalkınmaya kadar müessiriyet derecesi ve şümulü malûm olan ve buna rağmen yıllar boyunca sürüp giden acı bir kararsızlığın kurbanı olarak, toprak altında mühmel ve faydasız uyuyup kalan petrollerimizin yurt faydasına ve milletimizin istifadesine girmesini temin için aldığımız kararın Büyük Millet Meclisi'nce, kanunlaştırılmak suretiyle tasvip buyurulduğu malûmunuzdur.

Sosyal Politikaları: 1950 yılında sağlık işleri için tahsis edilen 60 milyon liraya mukabil 1954'te 128 milyon lira tahsis edilmiş bulunduğuna, devralınan 16 sağlık merkezinin 242'ye, yatak adedinin 7759'dan 16871'e çıkarılmış olduğuna, sadece 7 adedden ibaret bulunan verem hastane ve pavyonlarının 84'e bunlardaki yatak adedinin de 1097'den 6357'ye çıkarıldığına işaret etmek sağlık sahasındaki gayretlerimizi açıkça gösterebilir.

Önümüzdeki devre zarfında da sağlık sahasında girişilen bu gayretlerimize devam edeceğimiz gibi millî sağlığın ve onunla çok sıkı bir irtibat halinde bulunan nüfus artımının kıymet ve ehemmiyetini gözönünde tutarak vatandaş sağlığını mutlaka koruma ve bu hususdaki çalışmaları köylere götürme kararındayız.

Geçen son dört yıl zarfında memleketimizin kavuştuğu büyük iktisadî inkışaf ve iş hacminde meydana gelen artış, işçi ve işveren münasebetlerini iktidarımızdan evvelki zamanlara nisbetle çok daha ehemmiyetli bir hale getirmiş bulunmaktadır. Bu sebeble önümüzdeki devrelerde de işverenlerimizle işçi münasebetlerinin içtimaî adalet prensiplerine uygun olarak kanun ve nizam yollarıyla düzenlenmesine bilhassa dikkat ve itina gösterilecektir.

Eğitim ve Kültür Politikaları: 1950 yılında iktidara geldiğimiz zaman ilk iş olarak iktisadî kaynaklarımızı ve malî imkanlarımızı takviye edecek işlere girişmiş olmamıza rağmen, maarif hizmetlerine 1950'nin 197 milyon lirasına mukabil 1954 yılında 313 milyon lira tahsis etmiş bulunuyoruz.

XXII. Bakanlar Kurulu (Dördüncü Menderes Hükümeti)

Görev Dönemi: 9 Aralık 1955-1 Kasım 1957

Başvekil:	Adnan Menderes (İstanbul)
Devlet Vekili:	Mehmet Cemil Bengü (Ordu)
Devlet Vekili:	Şemi Ergin (Manisa)
	Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale)
Devlet Vekili:	Emin Kalafat (Çanakkale)
Devlet Vekili:	Celâl Yardımcı (Ağrı)
Adliye Vekili:	Hüseyin Avni Göktürk (Niğde)
Millî Müdafaa Vekili:	Adnan Menderes (Başvekil)
	Şemi Ergin (Devlet Vekili)
Dahiliye Vekili:	Ethem Menderes (Aydın)
	Namık Gedik (Aydın)
	Hüseyin Avni Göktürk (Adliye Vekili)
Hariciye Vekili:	Fuat Köprülü (İstanbul)
Maliye Vekili:	Ethem Menderes (Aydın)
	Nedim Ökmen (Maraş)
	Adnan Menderes (Başvekil)
	Hasan Polatkan (Eskişehir)
Maarif Vekili:	Ahmet Özel (Sivas)
	Tevfik İleri (Samsun)
Nafıa Vekili:	Muammer Çavuşoğlu (İzmir)
	Ethem Menderes (Dahiliye Vekili)
İktisat ve Ticaret Vekili:	Fahrettin Ulaş (İstanbul)
	Zeyyat Mandalinci (Muğla)
	Abdullah Aker (İzmir)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Nafiz Körez (Manisa)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Hadi Hüsman (İstanbul)
Ziraat Vekili:	Esat Budakoğlu (Balıkesir)
Münakalât Vekili:	Arif Demirer (Afyonkarahisar)
Çalışma Vekili:	Mümtaz Tarhan (Ankara)
İşletmeler Vekili:	Samet Ağaoğlu (Manisa)
Sanayi Vekili:	Samet Ağaoğlu (Manisa)

Genel Amaçları: Şimdi yeni bir hükümet kurulması münasebetiyle icraat ve faaliyetlerimizin yeni bir merhalesine intikal etmekte olduğumuzu kaydedebiliriz. Bu yeni merhalede bir taraftan memleket ölçüsünde muazzam bir kalkınma hamlesinin doğurduğu, içtinabı müşkül ve hattâ ekseriya gayrı kabil bir takım sıkıntıların ve aksaklıkların izalesi hususunda acele ve azimli tedbirler üzerinde durulacak, diğer taraftan imkânların müsaadesi nisbetinde daha ileri hamleler yapılacaktır.

Mevzuatımızdaki tâdil tasavvurlarımıza gelince: Uzun zamandan beri bahis konusu olan Anayasa tâdilleri için hazırlıklara başlanması ve 1958 seçimlerinden evvel behemahâl bu tâdillerin tahakkuk ettirilmesi lâzımdır kanaatindeyiz.

Seçim kanununda intizamı temin ve vatandaş rey ve arzusunu daha iyi tahakkuk ettirmek mülâhazası ile yapılmış olan son tadilâtın lüzumsuzluğu yanında türlü menfi tefsirlere yol açmış bulunduğu görüldüğünden, bu mahzurun da ortadan kaldırılmasına teşebbüs edeceğiz.

Dışişleri Politikaları: Harici siyasetimiz şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da müşterek emniyet ve topyekûn sulh esaslarına istinat edecektir. Sulh ve emniyet cephesinin müdafaasını sağlamak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere dahil bulunduğumuz ve kurduğumuz mıntıkavî müşterek müdafaa paktlarının gittikçe daha kuvvet bulmasına matûf gayelerimize hızla devam edeceğiz. Bu maksatla bir yandan Birleşmiş Milletler'deki yapıcı faaliyetimize devam ederken diğer taraftan da, kurucularından bulunduğumuz Balkan Paktı ile Bağdat Anlaşması'nın her an biraz daha inkışafına çalışacağız.

Dış siyasetimizden bahsederken milletimizin üzerinde büyük bir hassasiyetle durmakta olduğu Kıbrıs meselesinden bahsetmemeğe imkân yoktur. Bu mesele hakkındaki görüşlerimizi olduğu gibi muhafaza etmekte olduğumuzu, herhangi bir yanlışlığa mahal bırakmamak üzere burada açıkça ifade etmek isteriz.

Geçen yıl iştirak ettiğimiz Bandung Konferansı neticesinde Asya-Amerika camiâsı içinde alacağımız mevkinin icaplarını, imkânlarımız nisbetinde ve samimi surette yerine getirmeğe çalışmaktayız. Bir taraftan bu vazifeyi yaparken diğer taraftan da öteden beri ehemmiyetli bir uzvu bulunduğumuz Arap camiâsı içindeki rolümüzün daima daha kuvvetli bir şekilde devamına ihtimam etmekteyiz. İşte bu suretle, dış siyasetimiz, dünya sulhünün menfaatine olarak, Avrupa ile Asya ve Amerika arasında telif edici ve uzlaştırıcı bir hüviyet arzetmekte bulunuyor. Dış siyasetimiz hakkındaki bu kısa izaha son verirken bütün dost ve müttefiklerimizle ve bu meyanda bilhassa Birleşik Amerika ve İngiltere ile olan sıkı münasebetlerimizi ve işbirliğimizi daima kuvvetlendirmekten de geri kalmayacağımızı arzederim.

İktisadî Politikaları: Biraz evvel işaret ettiğimiz gibi, yatırım faaliyetlerimizin yanında halkımızın ihtiyacı olan cari istihlâk maddelerine, sınai hammaddelere, yedek parça vesaireye daha geniş nisbetlerde tahsisler ayırmak suretiyle bazı maddeler üzerinde duyulan sıkıntıları süratle bertaraf etmek kararındayız.

Envestismanlarımız, halkımızın ihtiyacı olan maddelerin tedariki hususu karşılıklı olarak gözönünde bulundurulmak suretiyle mutlaka ayarlanacak.

Böyle bir politikanın, istihsali artırmak yolu ile madde ve mal bolluğu yaratmak mevzuunda asıl mühim devamlı neticeler vermek ve fakat uzunca vâdeli olan tedbirlerimiz yanında istihlâk maddeleri ihtiyacını karşılamak hususundaki müessiriyet ve ehemmiyeti de âşikârdır. Ancak tecrübeler bunun da kâfi olmadığını göstermiş bulunuyor. Bu itibarla bilhassa sebepsiz ve haksız fiyat yükselişlerini behemahal önlemek, ihtikâr ve karaborsayı şiddetle tenkil etmek için gereken bütün tedbirleri alacağız. Hattâ icabederse bu maksatla hususi mahkemeler ihdas etmek kararında olduğumuzu da açıkça ifade ederiz.

Yine bu cümleden olmak üzere umumi hayatımızda her türlü suiistimallerle şiddetle mücadele etmek başlıca vazifemiz olacaktır.

Hususi teşebbüs sektörünün günden güne inkışaf etmekte olduğunu nazarı itibara alarak, bu inkışafı süratle ve emniyetli bir şekilde teşvik etmek maksadiyle İşletmeler Vekâleti yerine Sanayi ve Maadin Vekâleti'nin kurulması lüzumuna kani bulunuyoruz.

Bunun gibi yine bir rasyonalizasyon mevzuu olarak çok geniş adımlar atmak suretiyle daha bugünden büyük ehemmiyet kazanmış olan enerji işlerimizi de bir kül olarak sevk ve idare edebilmek maksadiyle ayrı bir vekâlet kurulmasının lüzumu üzerindeki tetkiklerimiz yakında bir neticeye bağlanacaktır.

XXIII. Bakanlar Kurulu (Beşinci Menderes Hükümeti)

Görev Dönemi: 25 Kasım 1957-27 Mayıs 1960

Başvekil:	Adnan Menderes (İstanbul)
Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı:	Tevfik İleri (Samsun)
Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı:	Medeni Berk (İmar-İskân Vekili)
Devlet Vekili:	Samet Ağaoğlu (Sanayi Vekili)
	Haluk Şaman (Bursa)
Devlet Vekili:	Emin Kalafat (Çanakkale)
	Abdullah Aker (Ticaret Vekili)
Devlet Vekili:	Muzaffer Kurbanoğlu (Manisa)
	İzzet Akçal (Rize)
Adliye Vekili:	Esat Budakoğlu (Balıkesir)
	Celal Yardımcı (Ağrı)
Millî Müdafaa Vekili:	Şemi Ergin (Manisa)
	Ethem Menderes (Nafıa Vekili)
Dahiliye Vekili:	Namık Gedik (Aydın)
Hariciye Vekili:	Fatin Rüştü Zorlu (Çanakkale)
Maliye Vekili:	Hasan Polatkan (Eskişehir)
Maarif Vekili:	Celal Yardımcı (Ağrı)
	Tevfik İleri (Samsun)
	Atıf Benderlioğlu (Yozgat)
Nafıa Vekili:	Ethem Menderes (Aydın)
	Tevfik İleri (Başvekil Yardımcısı)
Ticaret Vekili:	Abdullah Aker (İzmir)
	Hayrettin Erkmen (Çalışma Vekili)
Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili:	Lütfi Kırdar (İstanbul)
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Hadi Hüsman (İstanbul)
Ziraat Vekili:	Nedim Ökmen (Gaziantep)
Münakalât Vekili:	Fevzi Uçaner (İzmir)
	Muzaffer Kurbanoğlu (Devlet Vekili)
	Şemi Ergin (Manisa)
Çalışma Vekili:	Hayrettin Erkmen (Giresun)
	Haluk Şaman (Devlet Vekili)
Sanayi Vekili:	Samet Ağaoğlu (Manisa)
	Sıtkı Yırcalı (Basın-Yayın ve Turizm Vekili)
	Sebati Ataman (Koordinasyon V.)
	Abdullah Aker (İzmir)
Basın-Yayın ve Turizm Vekili:	Sıtkı Yırcalı (Balıkesir)
	Server Somuncuoğlu (Sinop)
	Haluk Şaman (Devlet Vekili)
İmar ve İskân Vekili:	Medeni Berk (Niğde)
	Hayrettin Erkmen (Vek.)
Koordinasyon Vekili:	Sebati Ataman (Zonguldak)
	Abdullah Aker (Devlet Vekili)

Genel Amaçları: Bundan evvelki gibi bu programımızın da temel yapısını Demokrat Parti'nin programında ifadesini bulan esaslar teşkil eder.

Partimize göre, vatan ve millete mevcut şartlar ve imkânlar dahilinde en faydalı şekilde hizmet edebilmeyi derpiş eden bu esaslarda mühim bir değişiklik elbette bahis mevzuu olamaz.

İktisadî cihazlanmada çok ilerlemiş, ileri bir refah seviyesine ulaşmış, her sahada lüzumlu tesis ve müesseselerini vücuda getirmiş milletlerle yanyana yaşamak, iktisadî işbirliği yapmak, onlarla başbaşa ve müsavi şartlarla siyasî münasebetler tesis ve idame etmek mecburiyetindeyiz.

Bu dünyada yalnız başımıza ve kendi kendimize yaşıyor olsak, belki başka bir hayat tarzı ve daha ağır ve bâti bir tekâmül seyri takip etmemek hususu münakaşa götürebilir. Fakat öyle bir vatanda yaşamaktayız ki, hudutlarımızı her tarafa karşı müdafaa etmek mecburiyetindeyiz.

İcra selâhiyetinin, nizam ve kanunlar dairesinde, en uygun ve faydalı şekilde kullanılabilmesini temin edecek olan murakabe hakkı-

Levent Şahverdi Arşivi

nın Büyük Millet Meclisi'ne mevdu bulunduğu hakikati yanında, her gün birçok karar ve tedbirlerin alınmasını zaruri kılan ve bugünkü dünya ve memleket şartları içinde, her zamandan büyük bir nezaket ve ehemmiyet arz eden icra kudretinin, aslında Büyük Millet Meclisi'nde teccllı ve temerküz ettiğini de hatırlamak lâzımdır.

Murakabe vazifesinin, icra ve tatbikatının mükemmel olmasını temin gayesine matuf bulunduğu hakikatından mütegafil görünerek her şeyin murakabe ile başlayıp murakabe ile bittiği zehabını yaratmaya varan bir zihniyetle türlü engellemelere, hatta sabotajları andıran faaliyetler ve hakaretlere kadar giden bir sistemi kabul etmeye ve bunun bir memleket için hayırlı ve faydalı neticeler verebileceğine kani olmaya imkân yoktur.

Hürriyetlerin suiistimali,sanki fikir ve tenkid hürriyetini tekemmül ettirmek gayesine matuf gibi gösterilerek aşırı iddia ve taleplerde bulunulması ve böylece bir mesuliyetsizlik rejiminin tesisine çalışılması gibi teşebbüslerin memlekete ve rejime büyük zararlar ika edecek mahiyet taşıdığı artık aşikâr hakikatlardan olmuştur.

Millî Savunma Politikaları: Türk Silâhlı Kuvvetleri'ni, en mütekâmil ordular seviyesinde bulundurmak ve bunun için her türlü fedakârlığı göze almak, hükümet programımızın her devrede olduğu gibi değişmeyen hedefidir.

Dışişleri Politikaları: Hür milletlerin âdil bir sulh nizamı bulmak ve bunu kabul ettirebilmek hususundaki bunca gayretlerinin, teessürle ifade edelim ki, henüz bir neticesi alınmamıştır. Buna mukabil ideolojik soğuk harp gittikçe şiddetini artırmakta ve her gün biraz daha tehlikeli hâl almaktadır.

Hür milletlerin dünyayı âdil bir sulha kavuşturmak hususunda gayretleri cümlesinden olmak üzere mıntıkavî müdafaa paktları kurmuş bulundukları malûmdur. Bu suretle gruplaşmış olan hür milletler demirperde karşısında ahzı mevki etmiş bulunuyorlar. Bu iki büyük blokun haricinde diğer bir kısım milletler ise bitaraflar grubu tesisine çalışmaktadırlar. Bunların bitaraflığının, isteyerek istemeyerek tecavüz emellerini teşvik edecek bir hattı hareket takibetmekte olduğu görülüyor.

Tecavüze karşı kendilerini müdafaa etmek isteyen Garp milletlerinin Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olarak vücuda getirdikleri NATO'ya en halis niyetlerimizle ve sadakatle bağlıyız. NATO'nun millî emniyetimizin takviyesi bakımından olan tesiri büyüktür ve emniyet vericidir. Bilmukabele bizim de bu teşkilâtı takviye hususundaki gayretlerimiz küçümsenecek derecede değildir.

Bağdat Paktı Orta Şark'ta emniyet ve istikrarı temin bakımından kendisine bağlanan ümitleri boşa çıkarmamıştır. Geçen sene içinde maruz kaldığı sarsıntılara muvaffakiyetle mukavemet suretiyle hayatiyetini ispat etmiş ve büyük dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'nın Paktın Askeri Komitesine iltihakı suretiyle daha da kuvvetlenmiştir. Kıymet verdiğimiz Türk-Yunan dostluğunu korumak ve Kıbrıs ihtilâfını ortadan kaldırmak için âzami hüsnüniyet göstermiş ve Kıbrıs'ın taksimine razı olmak suretiyle yapabileceğimiz fedakârlığın hududuna varmış bulunuyoruz.

İktisat Politikaları: İktisadî düzene zararlı tesirler icra eden âmilleri ortadan kaldırmak ve hususiyle fiyat murakabesini tam mânâsıyla temin edilmek için Millî Korunma Kanunu üzerinde ehemmiyetle durmak, bu çalışma devremizin fârik vasıflarından olacaktır.

İstihsali, ikmali, ithali zamanında, yerinde ve kaynağından ele almak ve müstahsilin, imalâtçının, ithalâtçının velhasıl iş hayatındaki vatandaşların meşru kazançlarını korumakla beraber malların müstehlike intikalinde gayrıtabiî ve gayrımeşru telâkki edilebilecek bütün fiyat artırmalarına imkân ve mahâl vermemek esaslı vazifemiz olacaktır. Yabancı sermaye ile mesâî teşriki ve kuracağımız yeni ve zarurî tesisler için uzun vadeli krediler akti hususunda teşebbüs ve gayretlerimizin gittikçe artan neticeler vereceğine kani bulunuyoruz.

Büyük müttefikimiz Birleşik Amerika'dan almakta olduğumuz iktisadî yardımların millî ekonomimizin gelişmesindeki hayırlı ve faydalı tesirlerini burada şükranla kaydederek iktisadî düzenin ıslah ve tekâmülünden fiyat istikrarı ve paramızın kıymetinin korunmasında bundan böylcki tesirlerinin daha da müsbet olacağına kaniiz.

Bütçelerimizin iktisadî bünyemize uygun,tasarrufa riayetkâr ve muvazeneli olarak tanzim ve tatbiki, İktisadî Devlet Teşekkülleri ve müesseselerinin programlarının sıkıca ve yeniden gözden geçirilerek kendi kendilerini idare edebilir hale getirilmeleri, devlet borçlarının ekonomik nizama menfi tesirler yapmayacak şekilde tanzimi, banka kredilerinin spekülatif maksatlara tahsisini önleyecek murakabenin takviyesi, dış tediye imkânlarımızın artırılması, yabancı kaynaklardan daha fazla istifadeler sağlanması, madde bolluğu temininc gidilmesi gibi tedbirler, iktisadî ve malî politikamızın esasını teşkil edecektir.

Memleketimiz yollar, köprüler, limanlar, sulama tesisleri, enerji santralları, tayyare meydanları gibi sanayiin, ziraatin, hülâsa vatan müdafaasının yüzde yüz muhtaç bulunduğu temel yatırımlarla techiz edilmiştir.

Sanayileşmenin, ziraî ilerlemenin, memleket çapında devamlı imarın, büyük vatandaş kütlelcri ihtiyaçlarının müstakar ve arızasız karşılanmasının ilk şartı olan çimento, demir ve çelik, inşaat malzemesi, şeker, mensucat, kağıt, kimya, gıda, deri gibi esaslı sanayie ait birçok fabrikalar ve tesisler kurulmuştur.

Bir fikir vermiş olmak için arz edeyim ki, yedi sene zarfındaki sanayiimizin inkışafı dört mislinden fazla olarak ifade edilebilecek bir hacme vasıl olmuştur. Başka herhangi bir memlekette ve devirde bu derece süratle inkışaf kaydedilmiş bulunduğunu sanmıyoruz.

Yapmış olduğumuz yatırımların ve ihtiyar ettiğimiz fedakârlıkların ancak bir kısmının hizmete girmiş olmasına ve bunlara yapılan masrafların da henüz küçük bir kısmı elde edilmiş bulunmasına rağmen, millî ekonomimizde hissedilen ferahlık, istihsal ve istihlâkımızda kaydedilmiş bulunan son derece mühim gelişme ve millî gelirimizde yüzde yüzü aşan artış memleketin hayatını ve çehresini şimdiden değiştirebilmiştir, denebilecek raddeye varmıştır.

Sosyal Politikaları: Memleketimizin iktisadî inkışafına muvazi olarak turizm mevzuu da gittikçe artan bir ehemmiyet ve vüsat iktisab etmiştir.

Tabiî ve tarihî zenginliklerimizi ve millî değerlerimizi içte ve dışta tanıtmak gibi mühim ve şümullü bir faaliyet mevzuunu da ihtiva eden bu işleri, matbuata mütcalik vazifelerle birlikte bir umum müdürlüğün idaresi altında bırakmak artık mahzurlu görülmüş ve basın-yayın ve turizm işlerini ayrı bir vekâlete tevdi etmek lüzumu hasıl olmuştur.

Ayrıca bir İmar Vekâleti kurma yolundayız. Çünkü şehirlerimizin ve köylerimizin imar ve ihyası, vatanın bağrından gelen ve milletin ruhundan kopan bir emel ve hasret olarak önüne geçilmez bir zaruret haline gelmiş bulunuyor. Bu suretle başlamış bulunan imar ve inşa faaliyetine, şehircilik esaslarına uygun planlara göre, müessir bir şekilde devam azmindeyiz.

XXIV. Bakanlar Kurulu (Birinci Gürsel Hükümeti)

Görev Dönemi: 30 Mayıs 1960-4 Ocak 1961

Başvekil:	Cemal Gürsel
Devlet Vekili ve Başvekil Yardımcısı:	Fahri Özdilek
Devlet Vekili:	Amil Artus
Devlet Vekili:	Şefik İnan
Devlet Vekili:	Hayri Mumcuoğlu

Levent Şahverdi Arşivi

27 MAYIS HAREKÂTI: 27 Mayıs 1960 sabahı, Millî Birlik Komitesi'nce temsil edilen Silahlı Kuvvetler, yönetime el koyarak Demokrat Parti ileri gelenlerini tutukladılar. Ertesi gün İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden oluşan bir komisyon, hükümetin Anayasa'yı ihlâl ettiği ve kanunsuzca icraatta bulunduğu yolunda rapor verdi. Millî Birlik Komitesi'nin belli bir eylem kadrosu ve planı yoktu. Hedefleri, ülkeyi demokratik bir anayasaya kavuşturmak ve serbest seçimler sonucu belirlenecek iktidara teslim etmekti.

Devlet Vekili:	Nâsır Zeytinoğlu
Adliye Vekili:	Abdullah Gözübüyük
	Amil Artus (Devlet Vekili)
Dahiliye Vekili:	Muharrem İhsan Kızıloğlu
Hariciye Vekili:	Selim Sarper
Maliye Vekili:	Ekrem Alican
	Kemal Kurdaş
Maarif Vekili:	Fehmi Yavuz
	Bedrettin Tuncel
Millî Müdafaa Vekili:	Cemal Gürsel
	Fahri Özdilek
	Hüseyin Ataman
Nafıa Vekili:	Daniş Koper
	Mukbil Gökdoğan
Ticaret Vekili:	Cihat İren
	Mehmet Baydur
Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekili:	Nusret Karasu
	Ragıp Üner
Gümrük ve İnhisarlar Vekili:	Fethi Aşkın
Ziraat Vekili:	Feridun Üstün
	Osman Tosun
Münâkalât Vekili:	Sıtkı Ulay
Çalışma Vekili:	Cahit Talas
	Raşit Beşerler
Sanayi Vekili:	Muhtar Uluer
	Şahap Kocatopçu
Basın Yayın ve Turizm Vekili:	Zühtü Tarhan
İmar ve İskân Vekili:	Orhan Kubat
	Fehmi Yavuz

Genel Amaçları: 27 Mayıs 1960 İnkılâbının esas hedefi, yurdumuzda demokratik nizamı bütün icapları, bütün meseleleriyle, maddeten ve mânen mümkün olan en kısa zamanda kurmaktır. Bu maksatla 27 Mayıs sabahından itibaren yeni bir anayasanın hazırlanması için gerekli çalışmalara başlanmıştır.

İkinci Cumhuriyetin Anayasası, ilmin ve geçmiş uzun yılların acı tecrübelerinin ışığı altında, memleketin mümtaz ilim adamlarının geceli gündüzlü çalışmaları ve memleket aydınlarının bu çalışmalara anketler vasıtasıyla katılmaları suretiyle hazırlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, hukuk prensipleri ve millî ruh ve ihtiyaçlardan doğmuş olan eski Anayasamız ile millî gelenekler ve yurdumuzun özellikleri, yeni Anayasamız için ilham alınan başlıca kaynakları teşkil etmektedir.

Vatandaşların eşitliği, vicdan hürriyeti ve bütün diğer hürriyetlerin teminat altında bulundurulması ve taşıdığı fikir ve kanaatlerden dolayı veya mensubu bulunduğu siyasî teşekkül sebebiyle, hiç kimsenin herhangi bir şekilde tazyik ve tecavüze maruz bırakılmaması en mukaddes gayelerimizden biri olarak kalacaktır.

Vatandaşın hür iradesini tam bir şekilde aksettirebilecek bir seçim mekanizması kuracak olan yeni Seçim Kanunu üzerinde de ilim adamlarımız çalışmaktadırlar.

Millî Savunma Politikaları: İnkılâp Hükümeti, Türk Silahlı Kuvvetleri'ni, devletimizin bütünlüğü ve vatan topraklarının tecavüze karşı korunması bakımından, esas teminat olarak kabul etmektedir.

Millî savunmamızın daha çok kuvvet kazanması ve gelişmesi için, hükümetimiz en modern vasıtaları sağlamak ve insan gücünden ilmî olarak ve azamî şekilde faydalanmak kararındadır.

Subay, astsubay ve erlerimizin daha iyi bakılmaları, yaşama seviyelerinin daha yüksek bir hale getirilmesi için önemle gayret sarf edilmektedir. Silahlı Kuvvetlerimizin geliştirilmesi için yapılan çalışmalarda müttefiklerimizin destek ve yardımlarını almaktayız.

Adalet Politikaları: "Adalet ülkenin temelidir" sözü başlıca düsturumuzdur. Müstakil mahkeme, teminatlı hâkim bu düsturun tahakkuk vasıtasıdır. Yurdumuz, ilhamını sadece kanunlar ve hukuk prensiplerinden ve vicdanından alan hâkimlerin ülkesi olacaktır. Türk mahkemeleri, hiçbir kuvvetin müdahale edemeyeceği, yalnız ve yalnız adaletin, her türlü gölge ve şüpheden uzak bir adaletin tecelli ettiği mukaddes bir yer olacaktır.

Dışişleri Politikaları: Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez. Uzatılan her dost eli sıkar. Kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi dostluğa, aynen mukabele eder.

Sağlam bir dünya barışının kurulmasına engel olan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve bu barışı mümkün kılacak zemini hazırlamak maksadiyle sarf edilmekte olan gayretleri, Türkiye, büyük ve yakın ilgi ile takibetmektedir.

Türkiye'nin bu gayelere erişmek için sarf ettiği gayretlerde dayanağı, Birleşmiş Milletler ile NATO ve CENTO ittifaklarıdır.

NATO, hür ve müstakil yaşamak ve insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilâtıdır.

NATO müttefiklerimizden bahsederken Amerika Birleşik Devletleri ile olan samimi ve ileri dostluk bağlarımıza işaret etmemek mümkün değildir.

Bu dostluğun karşılıklı gayretler sayesinde ve müşterek menfaatleriniz istikametinde daha da inkişaf etmesi için elden gelenin yapılacağı tabiidir.

Üyesi olduğumuz Avrupa Konseyi'ni bilhassa zikretmek isteriz.

Avrupa Konseyi'nin dayandığı ana prensip, her şahsın insan haklarından ve hürriyetlerinden faydalanmasını sağlamaktır. Konseyin bundan sonraki çalışmalarına da faal bir şekilde katılmak bizim için şerefli ve zevkli bir vazife olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

30 Mayıs 1960'ta kurulan Birinci Cemal Gürsel Hükümeti

İktisat Politikaları: Devlet bütçesinden başlayarak, katma özel idare ve belediye bütçelerinde, bütçe samimiyeti ve hakiki bütçe denkliği temin edilecektir.

Memleketimizin imkânlarından bütün müteşebbisler eşit şartlarla faydalanacaktır. Hususi tahsislere, takas anlaşmalarına, çeşitli yollarla tahakkuk ettirilen rüçhanlı muamelelere asla yer ve imkân bırakılmayacaktır.

Dış ticaretimizi, mümkün olduğu nisbette, serbest mübadele rejimine intikal ettirebilmek için her türlü gayret sarf edilecektir.

Uzun vadeli olarak ihracatın teşviki için bir (İhracatı Geliştirme Merkezi) kurulmuştur.

İthalâtımız mer'i kota sistemine göre devam edecektir.

İthalâtımızda hedef, liberasyon sistemini mümkün olduğu kadar yükseltmektir.

Kısa vadeli kredili ithalât durdurulacaktır.

Muvakkat rejime müstenit bedelsiz ithalât ve diğer muhtelif adlarla aynı maksadın elde edilmesine imkân veren çeşitli ithalât sistemlerine nihayet verilecek ve sureti kat'iyede bu kabil tatbikata meydan verilmeyecektir.

Vatandaşın geçiminin ihtikâr yollarıyla tahdit ve tazyik altında bulundurulması, Millî Korunma kanunlarıyla değil, iktisadî tedbirlerle önlenecektir.

(OECE) Avrupa İktisadî İş Birliği ve (APA) Avrupa Para Birliği muvacehesindeki vecibelerimizi yerine getirmeye devam edeceğiz.

Müşterek Pazar'a katılmak için başlamış bulunan çalışmalara devam etmekteyiz.

Devlet bütçesinin tam bir denkliğe kavuşması, İktisadî Devlet Teşekkülleri'nin yatırım ihtiyaçları için Merkez Bankası kaynaklarına müracaat imkânlarından kat'i suretle mahrum bırakılması suretiyle, on yıldan beri Türk ekonomisinin bünyesini kemiren, büyük kütlelerin sefaletini hazırlayan enflasyonun başlıca iki kaynağının kurutulmuş olacağına kani bulunmaktayız.

Dış borçlarımız, İnkılâp Hükümetimizi en çok düşündüren mevzulardan biridir. Bir taraftan vecibelerimizi yerine getirmekte azamî gayret sarf ederken, diğer taraftan da önümüzdeki yılların tediye külfetlerini artırmamak, başlıca kaygılarımızdan olacaktır.

Paramızın, on yıl devam eden basiretsiz iktisadî ve malî politikanın neticesi olarak geçirdiği ağır devalüasyon sonunda, bugün haiz olduğu iç ve dış kıymeti korumak iktisadî ve malî politikamıza hâkim olan başlıca davamızdır.

Yatırımları şahsî, indî ve iç politika mülâhazalarından kurtarıp rasyonel ve planlı bir temel üzerine oturtmak, çok ehemmiyet verdiğimiz esastır.

Ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işlerimiz, umumi bir kalkınma planı çerçevesi içine alınacaktır.

Ziraî istihsalin artırılması, mahsullerin evsafının ıslahı ehemmiyetle ele alınacaktır. Tekel meseleleri isc ziraî ve ticarî politikamıza muvazi olarak tanzim ve tütün ve çay ziraatı üzerinde önemle durulacaktır.

Sosyal Politikaları: Taşkından korunma, yeraltı ve yerüstü sulama, yol, demiryolu, liman gibi çeşitli bayındırlık hizmetinde ziraî istihsali artırma, emniyetli, süratli ve ucuz nakliye ile maliyeti düşürme, sosyal, idarî ve sıhhî gelişmeyi teşvik etme gibi faaliyetimiz bütün gayretlerimizle artırılacaktır.

Şehir ve kasabalarımızın imar planlarının hazırlanmasında ve belediyelere yapılacak kredi yardımlarında, yalnız ihtiyaç dereceleri ve chemmiyetleri gözönüne alınarak, imkânlar dahilinde bir sıra takibedilecektir.

Hükümetimizin sağlık davasında ön planda ele alacağı hususlar şunlardır:

- Sağlık personelinin durumunun halli;
- Mahrumiyet bölgelerinin ihtiyacının sağlanması;
- Koruyucu hekimliğin ve bilhassa köy sağlığı davasının sağlam prensiplere bağlanması;
- Yüksek ihtisas hastanelerinin teşkili.

Hür basın, kurulacak ikinci Cumhuriyetin başlıca mesnetlerinden biridir. Demokraside ileri merhalelere ulaşmış Garp âleminin basın hürriyeti anlayışı ve basın kanunları, bizim anlayışımız ve ka-

Levent Şahverdi Arşivi

nunlarımız olacaktır. Radyo, bütün Türk Milletinin malı olan, Türk Devleti'nin sesini duyuran bir müessese olacaktır.

Eğitim Politikaları: Demokrasinin kökleşmesi, soysuzlaşmamasının teminatı, özlenen iktisadî refahın tahakkuku, büyük kütlelerin, yeni yetişen nesillerin millî eğitimden en geniş ölçüde faydalanmasına bağlıdır. Millî Eğitim teşkilat ve programlarımızı, bugünkü istikrarsız halinden kurtarmak, en acele işlerimiz arasındadır.

Millî eğitimi durgun halinden çıkarıp yapıcı ve başarıcı bir vasfa ulaştırmak amacımızdır. Dinin ulûhiyetini gölgelendirecek istismardan korunması önemle göz önünde tutulacaktır.

XXV. Bakanlar Kurulu (İkinci Gürsel Hükümeti)

Görev Dönemi: 5 Ocak 1961-28 Ekim 1961

Başbakan:	Cemal Gürsel
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	M. İhsan Kızıloğlu (İçişleri Bakanı) Fahri Özdilek
Devlet Bakanı:	Hayri Mumcuoğlu Adnan Erzi
Devlet Bakanı:	Nasır Zeytinoğlu
Devlet Bakanı:	Sıtkı Ulay
Adalet Bakanı:	Ekrem Tüzemen Kemal Türkoğlu
Millî Savunma Bakanı:	Muzaffer Alankuş Fahri Özdilek
İçişleri Bakanı:	M.İhsan Kızıloğlu Nâsır Zeytinoğlu
Dışişleri Bakanı:	Selim Sarper
Maliye Bakanı:	Kemal Kurdaş
Millî Eğitim Bakanı:	Turhan Feyzioğlu Ahmet Tahtakılıç
Bayındırlık Bakanı:	Mukbil Gökdoğan Sıtkı Ulay (Vek.)
Ticaret Bakanı:	Mehmet Baydur
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Ragıp Üner
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Fethi Aşkın
Tarım Bakanı:	Osman Tosun
Ulaştırma Bakanı:	Osman Mersinli
Çalışma Bakanı:	Ahmet Tahtakılıç Cahit Talas
Sanayi Bakanı:	Şahap Kocatopçu İhsan Soyak
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı:	Cihat Baban Sahir Kurutluoğlu
İmar ve İskân Bakanı:	Fehmi Yavuz Rüştü Özal

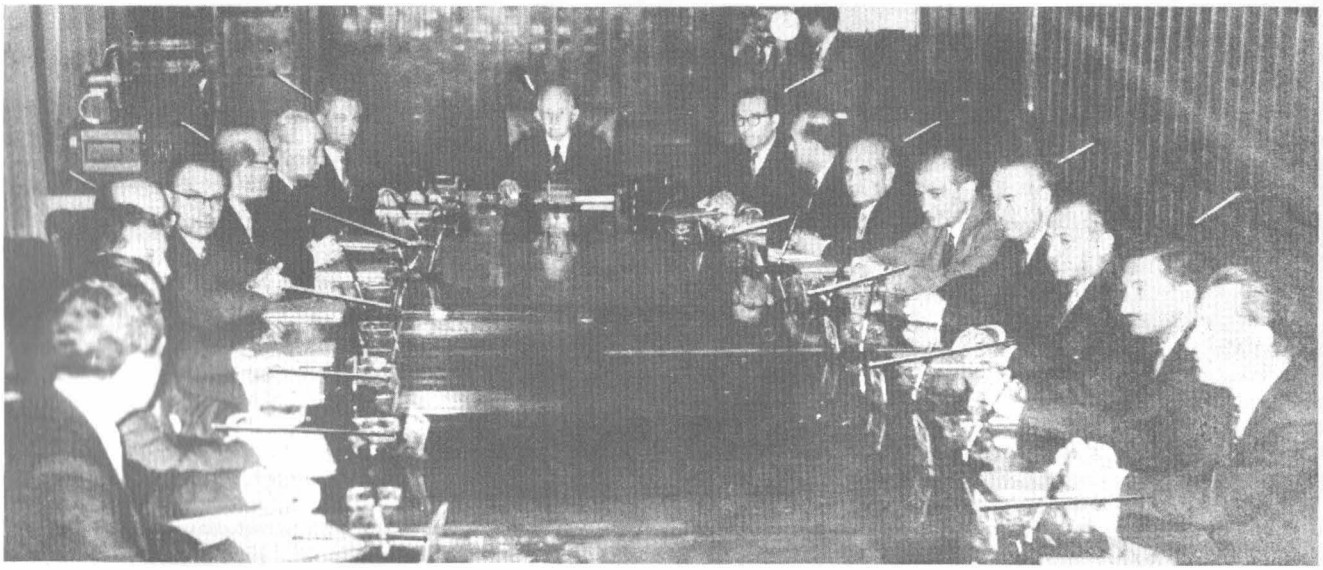
Hükümet program getirmemiştir.

XXVI. Bakanlar Kurulu (Sekizinci İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 20 Kasım 1961-1 Haziran 1962

Başbakan:	İsmet İnönü (Malatya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Akif İyidoğan (Zonguldak Senatörü)
Devlet Bakanı:	Turhan Feyzioğlu (Kayseri Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Avni Doğan (Kastamonu Milletvekili) Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara Senatörü)
Devlet Bakanı:	Necmi Ökten (Çorum Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Nihat Su (Antalya Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Sahir Kurutluoğlu (Senatör)
Millî Savunma Bakanı:	İlhami Sancar (İstanbul Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Ahmet Topaloğlu (Adana Milletvekili)

20 Kasım 1961'de kurulan Sekizinci İsmet İnönü Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

Dışişleri Bakanı:	Selim Sarper (İstanbul Milletvekili) Feridun Cemal Erkin (TBMM Dışından)
Maliye Bakanı:	Şefik İnan (Çanakkale Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Hilmi İncesulu (Çorum Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Emin Paksüt (Ankara Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	İhsan Gürsan (İzmir Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Suat Seren (Isparta Senatörü)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Şevket Pulatoğlu (Trabzon Senatörü)
Tarım Bakanı:	Cavit Oral (Adana Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Cahit Akyar (Denizli Senatörü)
Çalışma Bakanı:	Bülent Ecevit (Ankara Milletvekili)
Sanayi Bakanı:	Fethi Çelikbaş (Burdur Milletvekili)
Basın, Yayın ve Turizm Bakanı:	Kâmuran Evliyaoğlu (Samsun Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Muhittin Güven (İstanbul Milletvekili)

Genel Amaçları: Başkanı bulunduğum karma hükümet, siyasî hayatımızda geçmiş misali olmayan yeni bir teşekküldür. Uzun bir ayrılık devri içinde biraraya gelmeleri ve bir dilden konuşmaları imkânsız sanılan siyasî partiler, anlaşarak bir hükümet kurabilmişlerdir. Cumhuriyet hükümeti, bütün üyeleriyle, Atatürk ıslahatının ilkeleri üzerinde kararlıdır. Anayasanın mutlak hâkimiyetini temin etmek her siyasetin üstünde hedefimizdir. Esas itibariyle huzurunuzda bulunan karma hükümet büyük hadiselerden sonra gelmiş bir millî huzur ve planlı kalkınma hükümeti olmak amacındadır.

İçişleri Politikaları: Memleketin iç politikasında karşımızda bulunan mesele, vatandaşlar arasında huzuru ve iyi münasebeti sağlamaktır. Bu, ancak idarî ve adlî, büyük mercilerin devamlı takipleriyle sağlanabilir. Biz bu neticeyi elde edebileceğimize güveniyoruz.

Siyasî huzurun temini için ilk yapılmış ve yapılacak vazifeler, siyasetin yüksek kademesinde bir karma hükümetin kurulabilmesi, memleketin bütün resmî hayatında partizanlığın kaldırılıp eşitliğin temini ve asayiş kuvvetlerinin itibarlı ve işler hale getirilmesi suretinde hülâsa edilebilir.

Milli Savunma Politikaları: Ordumuz, varlığımızın başlıca teminatı olarak milletçe aziz bildiğimiz bir müessesedir. Bu büyük millî müessesenin her bakımdan vazifesini ifa edecek kudrette olmasını hükümet daima gözönünde bulunduracaktır. Bu arada, ordu mensuplarının sosyal ihtiyaçlarını karşılayacak tedbirler alınacaktır.

Adalet Politikaları: Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hâkimler Kurulu gibi Anayasamızın mühletlere bağladığı temel kuruluş kanunları süratle hazırlanarak Yüksek Meclislere takdim edilecektir. Adaletin sürat ve ehemmiyet içinde tahakkuku için memleket ihtiyacına cevap vermeyen kanunlar, bu arada şikayet konusu olan İcra İflas Kanunu düzeltilecek, Anayasa ile mutabakat arzetmeyen kanunların bir an önce değiştirilmesi ve yeniden düzenlenmesi için başlamış olan çalışmalar en kısa zamanda neticelendirilecektir.

Dış Politikaları: Dış politikamızın temelini "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" ilkesi teşkil etmektedir. Atatürk devrimleri neticesinde yalnız siyasî alanda değil her alanda kendileriyle kuvvetli bağlar kurmuş olduğumuz NATO müttefik ve dostlarımızla münasebetlerimizi eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve daha da geliştirmek için tarafımızdan her türlü gayret sarfedilecektir.

NATO ittifakı dahilindeki bağlarımıza ilaveten, Amerika Birleşik Devletleri ve diğer üye devletler ile iki taraflı olarak da samimi ve ileri dostluk münasebetlerimiz mevcuttur. Yine Birleşmiş Milletler yasasına uygun olarak kurulmuş bir savunma teşkilâtı olan CENTO'ya da samimiyetle bağlı bulunmaktayız.

Avrupa Konseyi'nin bir üyesi olarak, Batı camiası içindeki şerefli yerimiz ile mütenasip yapıcı faaliyetlerde bulunmaktan geri kalmayacağız.

Avrupa İktisadî Camiası'na katılmayı samimiyetle arzu etmekteyiz. Samimi dileğimiz, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin mevcut anlaşmalar dairesinde sükûn ve âhenk içinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasıdır.

Komşumuz Yunanistan ile, Kıbrıs meselesinin hallinden sonra dostluk ve ittifak bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak gelişen münasebetlerimizin daha da kuvvet bulmasına önem vermekteyiz.

Mensup bulunduğumuz ittifaklar manzumesi dışında kalan bütün memleketlerle münasebetlerimizi, Birleşmiş Milletler prensipleri dairesinde geliştirmek, emelimizdir.

NATO'nun müşterek emniyet alanında vücuda getirmiş olduğu kuvvetli dayanışmanın, ekonomik ve kültürel alanlarda da geliştirilmesi için tarafımızdan yapılan teklifleri müttefiklerimizin anlayışla karşılamış olması keyfiyetini memnuniyetle belirtmek isteriz.

İktisat Politikaları: Hükümet programının hedefi, hürriyet nizamı içinde hızlı bir kalkınmanın sağlanmasıdır. Bunun amelî çaresi, devlet ve özel teşebbüs olarak en geniş ölçüde yatırım yapılmasıdır. Bilhassa tarım, sanayi ve eğitim alanlarında göze çarpacak olan bu yatırımlar, devletin bütün hizmet kollarına makûl nisbetlerle yapılacaktır.

Hızlı kalkınmanın istediği yatırımı yapabilmek için milletçe mutlaka israftan uzak bir hayata girip gerekli yatırım payını sağlamak mecburiyetindeyiz.

Hükümet olarak, enflasyon tehlikesine düşmeden, ekonomimizi durgunluktan kurtaracak tedbirleri süratle alacağız.

Bu maksada ulaşmak için, vergi sistemimizi toplu bir halde dikkate alarak lüzumlu ıslahat tedbirlerini huzurunuza getireceğiz. Devlet gelirlerinde azalmaya ve yatırım imkânlarımızda daralmaya meydan vermeden, ziraat arazisinden arazi vergisini ve dar işçi kazançlarından tasarruf bonosunu kaldırmak gibi kolaylıkları gerçekleştirmek azmindeyiz.

Memleketimiz ekilebilir topraklarının sınırına varmıştır. Bundan sonra, ziraî istihsali artırmanın yolu dekar başına verimi yükseltmek olacaktır.

Toprak reformunu Anayasamızın ruhuna, ekonomik ve ziraî bünyemize uygun ve dengeli şekilde gerçekleştirecek kanunî tedbirler dikkatle hazırlanacaktır.

Ticaret politikamızda, alenîlik ve umumîlik esaslarına dikkat edilecektir.

Gerek devlet sektöründe, gerek hususi sektörde mevcut teşekkülleri tam kapasite ile çalıştıramıyoruz. Evvela bunu temin etmek lâzımdır.

Genel olarak, sanayimizde kaliteyi ıslah etmek, istihsal maliyetlerini düşürmek hedefimiz olacaktır.

Küçük sanayi ve el sanatları konusu ile bilhassa meşgul olacağız.

Sosyal Politikaları: Bayındırlık politikamız, hükümetin diğer sahalardaki çalışmalarına muvazi olarak yürütülecek, özellikle, ziraî kalkınmada başlıca âmil olan küçük ve büyük sulama işlerine önem verilecektir.

Ulaştırma hizmetlerimizin, sosyal ve ekonomik olarak verimli bir şekilde yürütülmesi için tedbirler alınacaktır. Mülhak bütçeli müesseseler, iktisadî devlet teşekkülleri ve anonim şirketler gibi birbirinden farklı kanun ve esaslara bağlı hükmî şahsiyetlerin idaresi için yeni müeyyidelere ihtiyaç vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

İktisadî kalkınma, özellikle sınaî gelişme sırasında işçi haklarının korunması, hükümetin önemli meselesidir.

Bu arada asgari ücret tespit mekanizması ıslah edilecektir.

İşçinin evinde ve işinde, huzur, sağlık ve güvenliğin korunmasını verim artışının şartı sayıyoruz.

İşçilerin iktisadî ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla kullanacakları toplu sözleşme ve grev hakkını düzenleyici kanunlar Yüksek Meclise sunulacaktır.

Şehir planlamalarını, memleket ihtiyaçlarına dayanan doğru, sağlam verilere ve modern şehirciliğin prensiplerine göre ele alacağız.

Mesken ve toprak davasında, muhtelif bakanlıkların, yani Tarım, Bayındırlık, Millî Eğitim, Sağlık, Sanayi ve Çalışma Bakanlıkları ile İmar ve İskân Bakanlığı'nın işbirliği temin edilecektir.

Devlet Planlama Teşkilâtı'nın çalışmalarına dayanarak, sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi konusunda denemelere girişilmesini lüzumlu sayıyoruz.

Hükümet olarak, memleket sağlığı bakımından koruyucu hekimlik hizmetlerine özel bir önem vereceğiz.

Hükümet, yerli ilaç sanayiinin ve özel hastanelerin kuruluşlarını teşvik edici tedbirler almayı vazife bilecektir.

Basın-yayın politikamızın esasını, basın ve yayının Anayasa ile temin edilen haklarına riayet teşkil edecektir.

Muhtar bir idare haline getirilecek olan radyoların işlemesinde, siyasî tarafsızlık esas tutulacaktır.

Eğitim Politikaları: Millî Eğitim, sadece genç nesilleri yetiştirmenin bir vasıtası olarak değil, aynı zamanda özellikle millî kalkınmayı hızlandıracak ve gerçekleştirecek verimli bir yatırım olarak öne alınmıştır.

İlköğretim on yıllık bir süre içinde sağlanmak tertibine bağlanmıştır.

Teknik öğretim ve meslekî öğretim kalkınma mukadderatımıza sıkı sıkıya bağlıdır. Bu alana daha çok öğrenci sevkine çalışacağız.

Büyük meselemiz, her konuda ehliyetli ve yeter sayıda öğretmen bulunmamasıdır.

Halk eğitimine önem vereceğiz. Türlü iş alanlarında ehil işçilerin yetiştirilmesine gayret sarfedilecektir.

Vatandaşın vicdanî, dinî inanç ve kanaat hürriyeti, Anayasa'nın hükümlerine göre dikkatle korunacaktır.

XXVII. Bakanlar Kurulu (Dokuzuncu İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 25 Haziran 1962-2 Aralık 1963

Başbakan:	İsmet İnönü (Malatya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Ekrem Alican (Sakarya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Hasan Dinçer (Afyonkarahisar Milletvekili)

22 ŞUBAT OLAYI: VIII. İnönü Hükümeti döneminde, 22 Şubat 1962 günü Albay Talât Aydemir'le (üstte), Turgut Alpagut, Selçuk Atakan, Dündar Seyhan, Şükrü İlkin ve Necati Ünsalan tarafından yönetilen darbe girişiminin amacı, 27 Mayıs'ın gerçekleştiremediği reformların yapılmasıydı. Harp Okulu'nda hazırlanan, 500 subay ile 8 bin askerin katıldığı girişim başarısızlıkla sonuçlandı. Darbeciler için özel af yasası çıkarıldı ve herhangi bir cezai işleme geçilmedi. Bu olay CHP-AP koalisyonunu sarstığından, çok geçmeden hükümet dağıldı.

20/21 MAYIS OLAYI: Talât Aydemir ve arkadaşları IX. İnönü Hükümeti döneminde, 1962 yılında, 20 Mayısı 21 Mayısa bağlayan gece yarısı, ikinci bir darbe girişiminde bulundularsa da bu girişim de başarıya ulaşamadı. Olay sırasında 8 kişi öldü, 26 kişi yaralandı. Darbe girişimine katılanlar Ankara'da, Mamak 1 No.lu Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandılar. Sonunda Talât Aydemir ve Fethi Gürcan idam edildi, öteki sanıklar çeşitli cezalara çarptırıldılar. Girişimin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, yakalanan Harbiyeliler topluca götürülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Turhan Feyzioğlu (Kayseri Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara Senatörü)
	A.Şakir Ağanoğlu (Trabzon Milletvekili)
	Vefik Pirinççioğlu (Diyarbakır Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Raif Aybar (Ankara Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Necmi Ökten (Çorum Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Abdülhak Kemal Yörük (Ankara Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	İlhami Sancar (İstanbul Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Sahir Kurutluoğlu (Senatör)
	Hıfzı Oğuz Bekata (Ankara Senatörü)
	İlyas Seçkin (Bayındırlık Bakanı)
Dışişleri Bakanı:	Feridun Cemal Erkin (TBMM dışından)
Maliye Bakanı:	Ferit Melen (TBMM dışından)
Millî Eğitim Bakanı:	Şevket Raşit Hatipoğlu (Manisa Milletvekili)
	İbrahim Öktem (Bursa Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	İlyas Seçkin (Ankara Milletvekili)
	Arif Hikmet Onat (Ordu Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Muhlis Ete ((Ankara Milletvekili)
	Ahmet Oğuz (İstanbul Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Yusuf Azizoğlu (Diyarbakır Milletvekili)
	Fahrettin Kerim Gökay (İmar-İskân Bakanı)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Orhan Öztrak (Tekirdağ Milletvekili)
Tarım Bakanı:	Mehmet İzmen (Giresun Senatörü)
Ulaştırma Bakanı:	Rıfat Öçten (Sivas Senatörü)
	İlhan Şeref Dura (Kastamonu Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Bülent Ecevit (Ankara Milletvekili)
Sanayi Bakanı:	Fethi Çelikbaş (Burdur Milletvekili)
Basın-Yayın ve Turizm Bakanı:	Celâl T. Karasapan (Afyonkarahisar Senatörü)
	Nurettin Ardıçoğlu (Elâzığ Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Fahrettin Kerim Gökay (İstanbul Milletvekili)
	Hayri Mumcuoğlu (Tekirdağ Milletvekili)

Genel Amaçları: Hükümet, siyasî tarihimizde yer alan karma hükümet teşebbüslerinin bir yenisidir ve Büyük Meclis'te temsil olunan üç siyasî partinin ve bağımsızların ortak sorumlulukları ile kurulmuştur.

Türkiyemiz, sosyal ve ekonomik şartlar itibariyle gelişme halinde bir memlekettir. Bu gelişmenin istikrarlı ve süratli bir şekilde devam etmesi, gelişmiş ülkelerle aramızdaki mesafenin en kısa zamanda kapatılabilmesi için, millî hayatımızda ve devlet idaresinin çeşitli dallarında sağlam esaslara dayanan ıslahat ihtiyaçları ile karşı karşıya bulunmaktayız.

Hükümetimiz aşırı sağcılık ve solculuk akımlarına karşı koyacaktır. Karma hükümet, memleketin kaderini demokratik rejimin payidar olmasıyla sıkı sıkıya ilgili görmekte ve Anayasa'nın mutlak hâkimiyetini sağlamayı başta gelen vazifesi saymaktadır.

Bu görüşümüzün tabii sonucu olarak, demokratik rejimi tehlikeye düşürecek ve Anayasa hâkimiyetini zedeleyecek mahiyetteki hiçbir tahrike müsamaha etmeyeceğiz.

İçişleri Politikaları: Son bir sene zarfında memleketin siyasî huzurunu zedelemiş olan siyasî af konusunun, salih hudutları içinde halledilmesi kararlaştırılmıştır.

Mahallî idarecilerin, Anayasanın ışığı altında bünyelerine uygun seçimlerinin bir an evvel yapılması; gelirlerinin hizmetleri karşılar hale getirilmesi, teşkilât, görev ve yetkilerinin yeniden düzenlenmesi ile ilgili mevzuatı en kısa zamanda tasvibinize sunacağız.

Amme idaremizin her alanda daha verimli çalışmasını sağlayacak bir idare reformunu, iktisadî kalkınmanın da zarurî şartı sayıyoruz.

Millî Savunma Politikaları: Anayasanın Silahlı Kuvvetlerle ilgili olarak getirdiği yenilikler üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Bu meyanda, Millî Savunma Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı Teşkilât ve Görev Kanunu Tasarısı, Askerî Yargıtay Teşkilâtı ile ilgili kanun tasarıları, Askerî Ceza ve Örfî İdare kanunlarında yapılması gerekli değişikliklere ait kanun tasarıları vardır. Bu tasarılar kısa zamanda Meclise sunulacaktır. Millî Güvenlik Kurulu'nu yeni Anayasamıza uygun olarak teşkilâtlandıran bir tasarı, Yüksek Meclis'e sunulmuş bulunmaktadır.

Adalet Politikaları: Bugün Anayasa'ya aykırı olduğu iddia edilen kanunlar için kazaî mürakabe yolu açılmış, Anayasa Mahkemesi kurulmuş, üyeleri seçilerek yüksek görevlerine başlamışlardır.

Basın hürriyeti teminat altındadır. Demokratik esaslara uygun bir toplantılar rejimi getirmeyi hedef tutan yeni bir tasarı Yüce Meclis'tedir.

Muhasebe-i Umumiye, Artırma ve Eksiltme Kanunları gibi ana malî kanunların, planlı kalkınma devresinin icaplarına göre yeniden tedvininde zaruret vardır.

Milletlerarası teşekküllerle olan irtibatımız da nazara alınarak, mer'i Gümrük Kanunumuzun bu faaliyet ve münasebetlere muvazi ve günün icap ve ihtiyaçlarını karşılayacak hale getirilmesine çalışılacaktır.

Hâkimler Kanunu, Yargıtay ve Mahkemeler Teşkilâtı Kanunları, Adalet Bakanlığı Merkez Teşkilâtı Kanunu, kabul buyurulan Yüksek Hâkimler Kurulu Teşkili Hakkındaki Kanun'a paralel olarak değiştirilecektir.

Dışişleri Politikaları: Türkiye, Birleşmiş Milletler Yasası'na uygun olarak kurulmuş savunma teşekkülleri ve üyelerinin refah yolunda gelişmesi amacını güden iktisadî milletlerarası kurullar çerçevesinde Batı ile ideal ve kader ortağıdır.

NATO ittifakı içindeki bağlarımıza ilâve olarak, Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya Cumhuriyeti, Fransa, İtalya ve diğer bütün üye devletlerle iki taraflı münasebetlerimiz samimi ve ileri dostluk seviyesinde gelişmeğe devam etmektedir.

CENTO Teşkilâtı'nın bölge üyeleri İran ve Pakistan ile karşılıklı münasebetlerimiz mesut inkişaflar kaydetmektedir.

Biz, Kıbrıs'ın bir bütün teşkil eden mevcut anlaşmalar dairesinde bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını ve bölgemizin barış ve istikrarına yararlı olmasını samimiyetle temenni etmekteyiz.

Komşumuz ve müttefikimiz Yunanistan ile münasebetlerimizdeki son gelişmeler, arzu edilen seviyeye yönelme müjdesini taşımaktadır.

Mensup bulunduğumuz ittifaklar manzumesi dışında kalan bü-

Levent Şahverdi Arşivi

tün memleketlerle, Birleşmiş Milletler prensipleri dairesinde münasebetlerimizi geliştirmeği arzuladığımız malûmdur.

Biz, Avrupa İktisadî Câmiası (Müşterek Pazar) memleketleri ile, Türkiye'nin iktisadî gerçeklerini ve Batı âlemi ile kader birliğini gözönünde tutan bir ortaklık anlaşması akdini lüzumlu saymaktayız.

Kurulduğu günden beri içinde bulunduğumuz Avrupa Konseyi'nin çalışmalarına yakın bir ilgi ile katılmaktayız.

İktisat Politikaları: Kalkınmanın, plan ve program içinde halen yürürlükte olan (Plan Hedefleri ve Stratejisi) kararındaki esaslar dahilinde gerçekleştirilmesi lüzumuna inanıyoruz.

Türk ekonomisinin, kalkınma hedefine özel teşebbüsün ve devlet sektörünün yanyana ve âhenkli şekilde çalışacağı bir ekonomik düzen içinde ulaşacağına ve özel teşebbüsün yaratıcı gücünden olduğu kadar, devletin kalkınma yolundaki vazgeçilmez gayretlerinden de âhenkli şekilde faydalanma lüzumuna kaniyiz.

Devletin iktisadî politikasında açıklık ve kararlılık esas olacak, maliye, para, fiyat, dış ticaret ve yatırım politikaları ve bunların tatbikatı, özel teşebbüse, uzağı görme ve devamlı bir güven duygusu içinde çalışma imkânı sağlayacak şekilde tanzim edilecektir.

Muvazeneli gelişme ve sosyal adalet cihetinden önemli gördüğümüz konulardan biri de, memleketimizin çeşitli coğrafî bölgeleri arasında iktisadî faaliyet hacmi ve gelir seviyesi bakımından mevcut olan büyük farkları ortadan kaldırmağa çalışmaktır.

% 7 gelişme hızından fedakârlık yapmamak kararındayız.

Kamu harcamalarında yatırımlara öncelik verilecektir.

Kalkınmanın, istikrarlı bir malî siyasetle mümkün olacağına inanıyoruz. İktisadî gelişmeyi tahrik ve teşvik eden genişleyici bir iktisat politikası takip edilmekle beraber, enflasyondan sakınılması lüzumuna inanıyoruz.

İktisadî istikrar ve batılı demokrasi anlayışı içinde, kalkınmamızın lüzumlu kıldığı dış yardım ihtiyacının, üyesi bulunduğumuz milletlerarası teşekküller ile dost ve müttefik memleketlerden temin edilebileceğine kani bulunmaktayız.

Menkul kıymetler borsalarının faaliyetlerini tanzim etmek üzere hazırlanan kanun tasarısı, kısa zamanda Yüksek Meclis'e sunulacaktır. Yüksek Meclis'e sunulmuş olan Kalkınma ve Yatırım Bankaları tasarısının kanunlaşması, sanayi, modern turizm ve ulaştırma sektörlerinden, özel teşebbüse yatırım ve işletme sermayesi finansmanını tatminkâr ve gerekli şartlar ile sağlayacaktır.

Ziraî ıslahın artırılması kolay olan, saha genişlemesi imkânlarının sınırına gelindiği için, birim başına verimi yükseltmek suretiyle istihsal artışını sağlamak zorundayız.

Hazırlanmakta olan tarım planı, bu amaca ulaşmak için gerekli bütün tedbirleri gözönünde tutmaktadır.

Ziraî ekonomi bakımından lüzumlu, fakat o nisbette güç bir konu ola ziraî sigorta alanında temel çalışmalara devam olunacaktır.

Yurdumuzda ziraî kalkınmayı gerçekleştirmek için sosyal ve ekonomik bünyede bazı reformlar yapılmasının zaruretine inanıyoruz.

Bunların başında, Anayasa hükümlerine, yurt gerçeklerine ve ziraî kalkınma davamızın icaplarına uygun bir toprak reformu gelmektedir.

Ticaret politikamızın yürütülmesinde, istikrar, açıklık, umumîlik ve eşitlik temel prensiplerimiz olacaktır.

İş hayatının tanziminde verimsiz neticeleri çok denenmiş, sun'i ve zecri tedbirler yerine, normal ve iktisadî tedbir ve yollar esas alınacaktır.

Başta ziraî saha gelmek üzere, kooperatifçiliği geliştirmeyi lüzumlu görüyoruz.

Sosyal Politikaları: Bayındırlık işleri, planlı ve hızlı kalkınma içinde önemli yer tutmaktadır. Karayolları, Devlet Su İşleri, Demiryolu ve Liman İnşaatı, Hava Meydanları ve Akaryakıt Tesisleri, Devlet Yapı İşleri alanlarında, 1962 yılına ait bütün işler sağlam programlara bağlanmıştır.

Deniz ticaret filomuzun, devlet gayreti ve özel teşebbüsün teşviki suretiyle geliştirilmesi amacımızdır.

Devletin ulaştırma çalışmalarıyla özel teşebbüsün faaliyetleri arasında bir âhenk kurmaya çalışacağız.

Yıldan yıla ileri nisbette artan nüfusumuzun şehircilik ve mesken ihtiyacı konularında ortaya çıkardığı meselelere hal çareleri arayıp bulmak görevi, İmar ve İskân Bakanlığımızı yakından ilgilendirmektedir.

Mesken kredisi konusunda dar gelirli ailelerin ihtiyaçlarını ön planda tutan sosyal mesken politikası güdülecektir.

Sağlık politikamızın hedefi, sağlık hizmetlerini, yurdun her köşesine, bilhassa geri kalmış bölgelerine de yönelterek, hizmetlerinin dağılışında, sosyal adalet prensiplerini gerçekleştirmektir.

Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi alanındaki tecrübe dikkatle ve önemle takip ettiğimiz bir konudur.

İşçinin refahını sağlamanın ve işsizliği yenmenin esas tedbiri, iş sahalarını ve iş verimini artırmak, istihsali gerçekleştirmek, mevcut tesisleri tam güç ile çalışır hale getirmektir.

Çalışma hayatımızı ileri demokratik ülkelerdeki verimli ve âhenkli düzene kavuşturmak üzere hazırlanan Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunu tasarısı, hükümetin Büyük Millet Meclisi'ne kısa zamanda sunacağı tasarılardan biri olacaktır.

Günün ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmiş bulunan İş Kanunu da, kısa zamanda, yeni bir metin halinde Büyük Millet Meclisi huzuruna getirilecektir.

İş kazalarını ve meslek hastalıklarını azaltabilmek için gerekli önleyici tedbir ve kontrolleri daha tesirli bir şekilde yürütme imkânını Çalışma Bakanlığı'na ve İşçi Sigortaları Kurumu'na sağlayacak bir kanun tasarısı da yakında Büyük Millet Meclisi'ne sunulacaktır.

Hür sendikacılığın gelişmesi için gerekli bütün imkânlar sağlanacaktır.

Eğitim Politikaları: İlköğretimde, 1970 yılına kadar, okuma çağında bulunan bütün çocuklar okul içine alınacaktır. Orta ve yüksek seviyede genel ve meslekî öğretim kurumlarımızın, Devlet Planlama Teşkilâtı'mızca belirtilen sektörlerin ihtiyaçları dikkate alınacak; böylece genel ve meslekî öğretim arasında memleket ihtiyaçlarına cevap verecek bir dengenin kurulmasına çalışılacaktır. Sosyal ve ekonomik kalkınmamızın gerçekleşmesi için ihtiyaç duyulan alanlarda yüksek seviyede ilim ve fen adamı araştırıcılar yetiştirmek işi bir plana bağlanacaktır. Bu arada, tasarısı Meclise sunulmuş olan Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu'nun bir an önce faaliyete geçmesine çalışılacaktır.

Eğitim politikamızda, memleketimizin az gelişmiş bölgeleriyle diğer bölgeleri arasındaki farklılıkları ortadan kaldırıcı tedbirler ehemmiyetle dikkate alınacaktır.

Anayasamızın teminatı altında bulunan vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetini korumayı vazife sayıyoruz.

İstatistik teşkilâtımızı maddî imkânlar ve yeterli personel bakımından takviye etmek kararındayız.

Yüksek Meclis'e sunulmuş olan Turizm ve Tanıtma Bakanlığı Kanunu'nun müsbet sonuçlar doğuracağına inanıyoruz.

XXVIII. Bakanlar Kurulu (Onuncu İnönü Hükümeti)

Görev Dönemi: 25 Aralık 1963-13 Şubat 1965

Başbakan:	İsmet İnönü (Malatya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Kemal Satır (Elâzığ Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Malik Yolaç (İstanbul Milletvekili)

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Bakanı:	İbrahim Saffet Omay (Ankara Senatörü)
Devlet Bakanı:	Vefik Pirinççioğlu (Diyarbakır Milletvekili)
	Nüvit Yetkin (Malatya Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Sedat Çumralı (Konya Senatörü)
	Sırrı Atalay (Kars Senatörü)
Millî Savunma Bakanı:	İlhami Sancar (İstanbul Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Orhan Öztrak (Tekirdağ Milletvekili)
Dışişleri Bakanı:	Feridun Cemal Erkin (TBMM dışından)
Millî Eğitim Bakanı:	İbrahim Öktem (Bursa Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Ferit Alpiskender (Manisa Senatörü)
	Mahmut Vural (Sivas Milletvekili)
Tekel Bakanı:	Mehmet Yüceler (Kayseri Milletvekili)
Sanayi Bakanı:	Muammer Erten (Manisa Milletvekili)
Tarım Bakanı:	Turan Şahin (Muğla Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Fenni İslimyeli (Balıkesir Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Ali İhsan Göğüş (Gaziantep Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Celâlettin Uzer (Eskişehir Milletvekili)
	Sadık Kutlay (İçel Milletvekili)
Maliye Bakanı:	Ferit Melen (TBMM dışından, sonra Van Senatörü)
Köyişleri Bakanı:	Lebit Yurdoğlu (İzmir Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Arif Hikmet Onat (Ordu Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Bülent Ecevit (Ankara Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Kemal Demir (Bolu Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Hüdai Oral (Denizli Milletvekili)

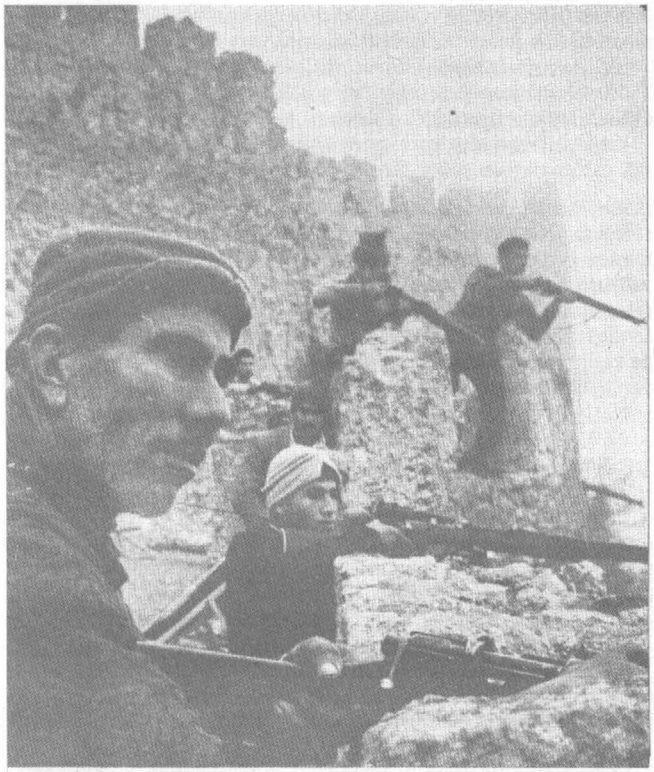
Genel Amaçları: İkinci karma hükümetin çekilişinden sonra, Türk Milleti ve onu temsil eden Türkiye Büyük Millet Meclisi, demokrasi alanında yeni bir sınavı da başarı ile verdi. Bütün çevreler, yeni hükümet kuruluncaya kadar geçen zamanda, köklü devlet geleneğine sahip bir büyük millete yaraşan sükûneti, ağırbaşlılığı gösterdiler.

Genç Türk demokrasisi, başlangıç yıllarının sarsıntılarından sonra, bu iki yıl içinde, 9 Temmuz 1961 Anayasası'nın çizdiği yolda, demokrasinin bütün hukukî teminat müesseselerine kavuştu.

Hak ve hürriyetlerle kurulan demokratik düzenin memlekete yararlı olması, onları kullanacak olanların gösterecekleri sağduyu, sorumluluk duygusuna ve Türkiye'nin bugünkü özel durumunu dikkate alan bir davranış benimsemelerine bağlıdır.

Biz şuna inanıyoruz ki, iktisadî kalkınma çabalarının olumlu bir şekilde yürütülmesi ancak istikrarlı bir Anayasa rejimi içinde mümkündür.

Karma hükümetler programlarında yer almakla beraber gerçekleştirilmesine imkân ve fırsat bulunamamış olan tarım ve toprak reformu ve köylünün toplu olarak kalkındırılması, vergi reformunda eksik kalan hususların, sosyal adalet çerçevesinde, planın tam finansmanını sağlayacak ölçüde tamamlanması ve kamu hizmetlerinde gerekli ıslahatın bir an önce yapılması gibi hususlara özel bir önem ve öncelik verilmiştir.

KIBRIS'TA ÇARPIŞANLAR: Kıbrıs'ta Türk ve Rum toplumları arasındaki gerginlik, 1963 Aralığında kanlı çarpışmalara yol açtı. Bunun üzerine Türkiye, garantör devletlerin olaya müdahalesini ve Rum saldırılarının önlenmesini istedi. Bu istek, ancak 25 Aralık günü Türk jetlerinin ada üzerinde ihtar uçuşu yapmalarından sonra kabul edildi. Sonradan silahlı çatışmalar yeniden başlayınca, X. İnönü Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı, Rumların yıldırma hareketlerini sürdürmeleri halinde Kıbrıs'a çıkarma yapılacağını belirtti. Bunun üzerine ABD Başkanı Johnson, İnönü'ye, Amerika'nın verdiği silahların verildiği amaç dışında kullanılamayacağını bildiren ünlü mektubu gönderdi.

Millî Savunma Politikaları: Anayasanın Silâhlı Kuvvetler ile ilgili yenilikleri üzerindeki çalışmalarımız büyük kısmı ile sonuçlanmış, ancak, Genelkurmay Başkanlığı'nın görev ve yetkilerini düzenleyen kanun ile buna mütenazır Millî Savunma Bakanlığı Teşkilât Kanunu üzerinde çalışmalar devam etmekte olup, kısa zamanda Yüksek Meclis'e getirilmesine çalışılacaktır.

Sıkıyönetim, Ordu Personel ve Askerî Ceza Kanunu tasarıları üzerinde de çalışmalar son safhaya gelmiştir.

Adalet Politikaları: Yüksek Meclis'e sunulmuş bulunan Siyasî Partiler Kanunu tasarısının kabulü ile de partiler arasında münasebetlere yeni bir anlayışın hakim olacağına inanıyoruz.

Adalet cihazının daha iyi işlemesini, davaların süratle sonuçlanmasını, hak aramada usûl ve formalitelerden doğan güçlüklerin mümkün olduğu kadar azaltılmasını sağlayıcı ıslahata ihtiyaç vardır.

Vatandaşın haklı bir sabırsızlıkla beklediği İcra ve İflas ve Kat Mülkiyeti kanunlarının Büyük Millet Meclisi'nden süratle çıkarılmasını temenni ediyoruz.

Dış Politikaları: Memleketimiz dahil olduğu ittifaklar içerisinde barış ve güvenliğin korunması yolundaki kendine düşen gayretleri sarfe-

Levent Şahverdi Arşivi

derken savunma gücü müessiriyetinin muhafazası için de gerekli tedbirler üzerinde dikkatle durmak kararındadır. NATO ve CENTO ittifakları, bu vadideki çalışmalarımız içerisinde en önemlilerini teşkil etmiştir ve edecektir.

Türkiye Cumhuriyeti dış politikasının devamlı umdeleri arasında akitlere sadakat başta gelir. Bilindiği gibi, Kıbrıs Cumhuriyeti ile aramızda özel bağlar kurulmuştur. Bu Cumhuriyetin, imzalamış olduğu anlaşmaları iyi niyetle tebrik ederek bütün vatandaşlarını refah ve saadete ulaştırmasını daima temenni etmişizdir. Fakat bir bütün teşkil eden Londra ve Zürih Anlaşmaları yersiz ve mesnetsiz teşebbüslerle ortadan kaldırılmaya çalışılmış, bu konuda tarafımızdan yapılan birçok uyarmalar Kıbrıslı Rum idarecilerince kaale alınmamış ve son günlerde bildiğimiz kanlı maceraya girişilmiştir.

Bütün barışçı yolları sonuna kadar iyi niyetle, sabırla, fakat azmimizden zerre kadar inhiraf etmeksizin denedikten sonra, son çare olarak Garanti Anlaşmasının bize verdiği münferit müdahale hakkımızı kullanmak üzere harekete geçtiğimizi bildirdik.

Şimdi, teminatçı üç devletin askerî birlikleri bir İngiliz generalin idaresi altında vazifeye başlamış bulunmaktadır.

Türkiye'nin Batı Camiası ile ve bu arada Avrupa Konseyi ile işbirliğinin her sahada kuvvetlendirilmesi dış politikamızın temel hedeflerinden biridir.

Dış politikamızın millîlik vasfı, tatbikattaki tezahürleri ile de teyid ve devamlılık ifade etmektedir.

İktisat Politikaları: Hızla artan nüfusumuzun ihtiyaçlarının karşılanması; halkımızın hayat seviyesinin yükseltilmesi; ortak üyelik anlaşması imzaladığımız Ortak Pazar ile aramızdaki büyük gelişme farklarının kapatılması; kalkınmamızın dış kaynaklarının bulunması; yatırımları finanse edecek iç kaynakların artırılması ve kamu sektörünün finansmanı için lüzumlu fonların adaletli ve sıhhatli vergi kaynaklarından tam olarak sağlanması; bölgeler ve fertler arasındaki büyük gelir farklarının giderilmesi; milletçe karşısında bulunduğumuz büyük meseleler olarak ortadadır.

Bütün bu meselelerin çözüm yolunu, Kalkınma Planının her alanda, bütün gerekleriyle ve tam olarak uygulanmasında görmekteyiz.

Planın uygulanmasında, Anayasamızda ifadesini bulan karma ekonominin kurallarına uyarak, özel sektöre ve kamu sektörüne aynı önemi ve imkânları vermek ve özel teşebbüsün yaratıcı gücünü desteklemek kararındayız.

Özel sektör yatırımlarının, hâlâ en çok ilgi gösterdiği bina yapımından, özellikle lüks konut yapımından ve arsadan çok, tarım, sanayi ve turizm gibi alanlara yönelmesi de sağlanacaktır.

Kamu yatırımlarında da üretken sektörlere öncelik verilecektir.

Para ve kredi politikamız, iktisadî gelişmeye imkân verecek, üretimi teşvik edecek yönde olacaktır.

Kalkınmamız açısından büyük önem taşıyan yatırım ve işletme kaynaklarının geliştirilerek genel kredi hacmi içindeki paylarının artırılması yolunda çalışmalara devam edilecek; tarım kredileri ile küçük sanayici ve esnaf kredileri arasındaki yetersizliği giderici tedbirler alınacaktır. Bu amaçla, yatırım ve kalkınma bankacılığımızın geliştirilmesine çalışılacak ve bu arada madencilik ve turizm alanlarında özel sektöre yatırım kredileri verecek müesseselerin kurulması en kısa zamanda gerçekleştirilecektir.

Dış ticaret alanında, kısa vadede kalkınmamızın zorunlu kıldığı yatırım malları ithalâtının ve sanayimizin hammadde ihtiyaçlarının karşılanmasını; uzun vadede dış ödemeler dengesi açığının kapatılmasını en önemli mesele olarak görüyoruz. İktisadî kalkınmamız içinde istihdam ve üretim yönlerinden, küçük sanayi ve el sanatlarının büyük rolü ve payı olduğuna inanıyoruz.

Kalkınma Planında yer almış olan bütün bu meselelerin çözümü ve plan hedeflerine ulaşması bakımından, kamu idaresinin yeni bir anlayışa kavuşturulmasını, İktisadî Devlet Teşekküllerinin Plan gereklerine uydurulmasını, vergi, tarım ve personel reformlarının gerçekleştirilmesini en önemli şartlar olarak görmekteyiz.

Vergi reformunda ana hedeflerden biri kalkınma gayretlerimizin artırdığı finansman ihtiyacının yeter derecede ve sosyal adalet ilkesi çerçevesinde sağlanmasıdır.

Tasarruf bonoları sistemini daha pratik hale getirme çarelerini arayacağız. Uzun yıllardan beri üzerinde durulan tarım ve toprak reformunun gerçekleştirilmesi, en önemli ve süratle ele alınması gereken başlıca meselelerimizden biri haline gelmiştir. Bu reformu Anayasamızda yer alan ilkelere uygun olarak, topraksız köylünün toprak sahibi yapılması, yoksul çiftçinin toprağı işleyecek imkânlarla teçhiz edilmesi, çok bölünmüş tarlaların iktisadî işletmeye elverişli üniteler halinde toplanması olarak anlıyor, tarımsal üretimin bir unsuru olarak, dolayısıyla da asıl olan tarım reformunun temeli kabul ediyoruz.

Planımızın dış finansmanını sağlamak üzere, dostlarımızın katılmasıyla kurulmuş olan Konsorsiyum içinde ve dışında uzun vadeli ve düşük faizli dış krediler temin etmek hususundaki gayretlerimizi artıracağız.

Aynı amaçla, Milletlerarası Para Fonu, Dünya Bankası ve ona bağlı teşekküller ve Avrupa Yatırımlar Bankası ile olumlu bir şekilde gelişmekte olan münasebetlerimize önem vereceğiz.

Dış ödeme açığımızın azaltılmasında ve ekonomik ve sosyal gelişmemizin hızlanmasında büyük etkileri olacağına inandığımız turizme gereken önem verilecek; devletin yanı sıra özel teşebbüsün de bu alana daha çok yönelmesi ve yabancı sermayenin ilgisi sağlanmaya çalışılacaktır.

Planın enerji kaynaklarımızı süratle geliştirmeğe verdiği önem ve tabiî kaynaklarımızın daha iyi değerlendirilmesi ihtiyacı karşısında, bu işlerle ilgili bir bakanlık da kurulması uygun görülmüştür.

Sosyal Politikaları: İktisadî ve sosyal kalkınmamızın tüm olarak ancak köy ve köylümüzün kalkınması ile mümkün olabileceğine inanıyoruz.

Bu bakımdan köy kalkınması ile ilgili olarak başlamış olan toplum kalkınması çalışmalarının hızlandırılması ve devletin çeşitli organlarının köye doğru hizmet ve gayretlerinin birleştirilmek suretiyle etkili bir hale getirilmesi Hükümetimizin en önemli görevi olacaktır.

Bir Köyişleri Bakanlığı kurulmuştur.

Köyişleri Bakanlığı, köye yönelen çeşitli devlet hizmetleri arasında bağlantı kuracak, bu hizmetlerin Kalkınma Planı'na ve yıllık programlara uygun bir âhenk içinde verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamaya çalışacaktır.

Kanunlarla iş hayatımız, işçi ve işveren ilişkileri memleketimizde yeni bir merhaleye ulaşmıştır. Toplu sözleşme, grev ve lokavt hakkı ile kurulan yeni çalışma düzeninin verimli ve barışçı bir yoldan işlemesini kolaylaştırıcı tedbirler alınmaya devam olunacaktır.

Sayıları günden güne artan yurt dışındaki işçilerimizin de hak ve ihtiyaçlarıyla ilgilenecek ve muzır akımları yeterli bir şekilde karşılayıcı faaliyet gösterecek bir dış teşkilât süratle kurulacaktır.

Sağlık politikamızın temel konusu sağlık hizmetlerini, bu hizmetlerden daha az faydalanan köylü vatandaşın ayağına kadar götürmek olacaktır. Bu, en iyi şekilde sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi programını yürütmekle başarılabilecektir.

Eğitim Politikaları: Millî eğitim konularımız, Kalkınma Planının gerektirdiği sayı ve nitelikte personeli yetiştirme gücüne sahip olacak şekilde ele alınacaktır.

Millî eğitime, Atatürk ilkelerine ve Batı uygarlıklarının temel ilkelerine dayalı bir sosyal düzeni ve millî kültürel değerleri yaratacak ve geliştirecek bir hüviyet verilecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

XXIX. Bakanlar Kurulu (Ürgüplü Hükümeti)

Görev Dönemi: 20 Şubat 1965-22 Ekim 1965

Başbakan:	Suat Hayri Ürgüplü (Kayseri Senatörü)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Süleyman Demirel (TBMM dışından, AP Genel Başkanı)
Devlet Bakanı:	Hüseyin Ataman (Ankara Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Mehmet Altınsoy (Niğde Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Şekip İnal (Hatay Milletvekili)
Adalet Bakanı:	İrfan Baran (Konya Milletvekili)
	İhsan Köknel (Ankara Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Hasan Dinçer (Afyonkarahisar Milletvekili)
	Hazım Dağlı (Çankırı Senatörü)
İçişleri Bakanı:	İsmail Hakkı Akdoğan (Yozgat Milletvekili)
	İzzet Gener (Niğde Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	Hasan Işık (Moskova Büyükelçisi)
Maliye Bakanı:	İhsan Gürsan (İzmir Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Bilgehan (Balıkesir Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Orhan Alp (TBMM dışından)
Ticaret Bakanı:	Macit Zeren (Amasya Senatörü)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Faruk Sükan (Konya Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Ahmet Topaloğlu (Adana Milletvekili)
Tarım Bakanı:	Turan Kapanlı (Sakarya Senatörü)
Ulaştırma Bakanı:	Mithat San (Gaziantep Milletvekili)
	Kâzım Yurdakul (Sakarya Senatörü)
Çalışma Bakanı:	İhsan Sabri Çağlayangil (Bursa Senatörü)
Sanayi Bakanı:	Ali Naili Erdem (İzmir Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Mehmet Turgut (Afyonkarahisar Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Ömer Zekâi Dorman (İstanbul Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Recai İskenderoğlu (Diyarbakır Milletvekili)
Köyişleri Bakanı:	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili)
	Mustafa Kepir (Yozgat Milletvekili)

Genel Amaçları: Yeni hükümet, tarihi kanunla tespit edilmiş bulunan seçimlere gidilinceye kadar, kesin olarak tarafsız bir seçim yapılabilmesinin sağlam zeminini hazırlamak, aynı zamanda mevcut imkânları enerjik bir şekilde harekete getirerek memleketimizin kalkınma hızını yükseltmeye çalışmak azmindedir.

İçişleri Politikaları: Toplumun güvenlik içinde yaşamasının ancak tarafsız bir idare kurulması ile sağlanabileceğine inanıyoruz. Hükümetimiz bu amacı sağlayacak her türlü tedbiri almakta ve ciddiyetle takip etmekte kesin olarak kararlıdır.

Memurlarımız, yalnız kanunların emrinde ve milletin hizmetindedir.

Devlet memurlarının partizan bir idarenin tatbikatçısı haline girmelerine veya getirilmelerine imkân bırakılmayacaktır.

Aşırı sol ve aşırı sağ cereyanları, Anayasa düzenimizi temelinden yıkmaya, devletimizin bekasını ve milletimizin huzur ve bütünlüğünü tehlikeye düşürmeye yönelen hareketler saymaktayız.

Hükümetimiz, Anayasa'nın teminatı altında bulunan fikir, vicdan ve basın hürriyetlerinin sınırı içinde bu akımlarla tesirli şekilde mücadeleye kararlıdır.

Yurdumuzun genel emniyeti ve asayişi üzerinde hassasiyetle durulacak ve vatandaşın bu yönden de huzura kavuşması sağlanacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Millî bekamızı temin, İstiklâl ve Cumhuriyetimizi iç ve dış her türlü tehlikeye karşı korumak ve kollamakla görevli olan Silahlı Kuvvetlerimizin kendisine emanet edilen görevleri ifası için mütemadiyen artan bir hızla tekamül ve inkışafına çalışmak en büyük gayemizdir.

Millî Savunma hizmetlerinin özelliği itibariyle durumun gerektirdiği sürat, emniyet ve gizlilik içerisinde neticeye varmak için Millî Savunma bütçesinde ve bütçe uygulaması ile ilgili mevzuatta, mevcut imkânların bu istikamette uygulanmasını mümkün kılacak selâhiyet verilmesini ve bu arada 1050 sayılı Muhasebei Umumiye Kanunu'nun Millî Güvenlik ile ilgili kısımlarını günün isteklerine uygun hale getirmek için çalışmalar yapılacaktır.

Adalet Politikaları: Başta Siyasî Partiler Kanunu olmak üzere Anayasa'nın çıkarılmasını öngördüğü kanunların biran önce yürürlüğe girmesi için her türlü gayreti göstereceğiz.

Halkımızın hukukî ihtiyaçlarına cevap verecek önemli ve temel kanunlarla, infaz hukukuna ve adalet mesleği mensuplarına ait ana kanunlara dair çalışmalar hızlandırılacaktır.

Bu arada Türk Ceza Kanunu da yeni Anayasamızın esprisinde, memleket gerçeklerine ve modern hukuk ilkelerine göre yeniden düzenlenmeye gayret olunacaktır.

Dışişleri Politikaları: Büyük Atatürk'ün dış politikamıza verdiği millîlik vasfına, bu politikanın şahsiyetli olmasına atfettiğimiz ehemmiyet büyüktür. Hükümetimiz Türk dış siyasetinin tesir sahasını genişletmek, bütün dünya milletleri ile ilişkilerimizi inkışaf ettirmek, milletlerarası meselelerde yapıcı bir zihniyette hareket etmek, barış davasına kendi bölgemizde ve dünyada hizmet edecek teşebbüslerden kaçınmamak azmindeyiz.

NATO'ya mensubiyetimiz, ortak güvenlik mefhumuna sadakatimiz hiçbir zaman dış politika alanında zümreci bir görüşle hareket edeceğimiz mânâsını taşımıyacaktır.

Temennimiz dünya barışının dünya ölçüsünde bir teşkilât ile teminat altına alınmasıdır.

Birleşmiş Milletler bütün insanlığın devamlı bir barış ve daha iyi bir dünya için beslediği ümitlerin bir sembolüdür. Bu teşkilâtın bugün ciddi bir buhran geçirmekte olduğunu üzüntü ile müşahade ediyoruz.

Dünya ölçüsünde işbirliğine taraftar olmakla beraber, milletlerin iktisadî ve sosyal alandaki güçlerinin azamî derecede verimli neticeler istihsal edebilmesi için, aralarında bölgesel birlikler teşkil etmelerini yapıcı bir hareket addediyoruz. Onun için Avrupa ekonomik camiası ile Türkiye arasında akdedilmiş olan ortaklık anlaşmasının bütün icaplarını yerine getirmeye hususi bir ehemmiyet atfedeceğiz.

Dış siyasetimizin temel prensiplerinden biri karşılıklı saygı, itimat ve eşit haklara istinad eden komşu devletlerle iyi geçinmek, işbirliğini artırmak, bölgemizde gerginliğe ve ihtilâflara yol açacak durumları önlemektir.

Bütün Türk Milletinin üzerinde titizlikle durduğu ve millî davası olan Kıbrıs meselesi, dış politika alanındaki gayretlerimizin başlıca temerküz noktasını teşkil edecektir. Meseleye barışçı yollarla çözüm şekli bulunması samimi temennimizdir. Bunun için ilgililerle müzakereye daima amadeyiz. Bu tutumumuzu zaaf telâkki etmek çok büyük hata olur.

Levent Şahverdi Arşivi

20 Şubat 1965'te kurulan Suat Hayri Ürgüplü Hükümeti

İktisat Politikaları: Hükümetin iktisadî politikası, karma ekonomi düzenine ve planlı kalkınma esasına dayanacaktır. Devlet sektörünün katılacağı sahaları tespit ederek özel yatırımları tereddüt ve endişelerin dışında tutmak yolunda titiz bir itina ve dikkat göstereceğiz.

Para ve kredi politikamız, ekonomimizin istikrar içinde gelişmesi esasına dayanır. Her halükârda bu politika, enflasyona yol açacak tarzda olmayacaktır.

İktisadî Devlet Teşebbüsleri Reorganizasyonu Kanunu'nun tatbikatında sürat sağlamak suretiyle bu müesseselerde hukukî, idarî, malî ve teknik yönlerden gerekli ıslahatın bir an evvel yapılması, öncmle üzerinde duracağımız konulardan biri olacaktır.

Ticaret politikamız, Anayasamızın açıklık, güvenlik ve eşitlik prensiplerine dayanır.

İhracatımızın dış pazarlarda her yönden rekabet edilecek şekilde ve şartlarının mümkün kıldığı bir serbestî rejimi içinde teşkilâtlandırılması ve geliştirilmesi ana hedeflerimizdendir.

İthal programlarımız, üretici ve tüketicinin ihtiyaçlarını sağlayacak şekilde düzenlenecektir.

Ekonomik hayatta tesiri aşikâr olan fiyat sınırlandırılmaları usûlünün kaldırılması yolundaki çalışmalara devam edeceğiz.

Millî menfaatlerimizle çelişmemek kaydiyle, ekonomik hayatımızın geliştirilmesine yarayacak yabancı sermaye yatırımlarının artırılması teşvik edilecektir.

Kooperatiflerimizin çoğalması ve yayılması için her türlü tedbirleri alacağız.

Nüfusumuzun % 70'inin ziraatle meşgul olması, bu problemin köyde ve toprak üzerinde çalışanlar yönünden taşıdığı ağırlığın delilini teşkil eylemektedir.

Evvelce hazırlanıp son zamanlarda Meclis'e intikal ettirilmiş bulunan Toprak Reformu kanun tasarısının, yeni hükümet tarafından ciddi surette takibi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde gecikmelere uğramadan müzakere imkânlarının sağlanması için her gayretin yapılması lüzumuna inanmaktayız.

Levent Şahverdi Arşivi

Sanayi politikamızın ana görüşü; iktisadî istikrar ve emniyeti sağlayan ve sosyal adalete dayanan planlı bir düzene kavuşmaktır.

Montaj sanayiini, en kısa zamanda imalâtçılığa geçişin bir intikal devresi olmak şartıyla uygun görmekteyiz.

Memleketimizin yeraltı ve yerüstü kaynaklarının korunması ve rasyonel bir şekilde işletilmesi başlıca hedefimizdir. Bu gayeye ulaşmak için Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın en kısa zamanda organize edilmesini lüzumlu bulmaktayız.

Doğu ve Güneydoğu illerimizin kalkınmasında en büyük rolü oynayacak olan Keban Barajı'nın inşaatına şümullü bir şekilde başlamak ve zamanında bitirmek için her türlü tedbirler alınacak ve bütün gayretler sarf edilecektir.

Karayolu, demiryolu ve limanlar, hava meydanları ve akaryakıt tesisleri ile devlet yapı işleri ekonomik ve sosyal kalkınmamızın temel unsurlarındandır.

Sosyal Politikaları: Köye yönelen dağınık hizmetlerin etkisini ve verimini artırmak için kurulmuş bulunan Köyişleri Bakanlığı, eğitici ve koordine edici hizmetleri yanında, köylünün toprağa, suya ve ışığa kavuşturulması gibi hizmetleri bizzat icra edecektir.

1965 yılında yapılacak genel nüfus sayımı için gerekli hazırlıklar ve genel seçimlerin uygulamasında esas olacak bina cetvelleri ve seçim kütüklerinin sıhhatli şekilde yeni baştan tanziminc, Kalkınma Planı ve reform tatbikatlarına esas olacak istatistik bilgilerin de tamamlanmasına önem verilecektir.

İmar ve iskân işlerimiz arasında bölge planlama, şehircilik, konut ve yapı malzemesi, önemle üzerinde duracağımız konulardır. Türkiye'nin dış ödemelerindeki açığın bir an önce kapatılması lüzumu, hükümetimizi herşeyden evvel turizmi geliştirmeğe zorlamaktadır.

Sağlık politikamızın ana ilkesi; bu alandaki hizmetlerimizi yurdun ücra köşelerine kadar götürebilmek ve halkın sağlık seviyesini yükseltmek amacına dayanır.

Sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonuna, hazırlanmış olan program gereğince devam olunacaktır.

İstihsalin iki ana unsuru olan emek ve sermaye arasındaki münasebetlerin, sosyal adalet ve verimlilik prensiplerinin ışığı altında âhenkli ve muvazenli bir şekilde yürütülmesi başlıca hedefimizdir.

Yürürlükteki hükümlerin günün ihtiyaçlarıyla bağdaşamadığı gözönünde tutularak hazırlanan ve Millet Meclisi'nde bulunan yeni İş Kanunu Tasarısının biran evvel çıkarılmasına gayret sarfedilecektir.

Sosyal haklardan bütün işçilerimizle birlikte fikren çalışanların da faydalanması lüzumuna inanıyoruz.

Mart ayında yürürlüğe girecek olan Sosyal Sigortalar Kanunu'nun iyi bir şekilde uygulanması için gerekli tedbirleri alacağız.

Eğitim Politikaları: Millî eğitimde amacımız, yurttaşların eşit eğitim imkânları içinde, istidat ve kabiliyetleri yönünde ve ölçüsünde yetişmelerini sağlamaktır.

Meslekî ve teknik öğretimi memleketin sosyal, ekonomik ve sınaî kalkınmasında tesirli kılmak, eğitim politikamızın ana gayelerinden biri olacaktır.

XXX. Bakanlar Kurulu (Birinci Demirel Hükümeti)

Görev Dönemi: 27 Ekim 1965-22 Ekim 1969

Başbakan:	Süleyman Demirel (Isparta Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Cihat Bilgehan (Balıkesir Milletvekili)
	Seyfi Öztürk (Ulaştırma Bakanı)
Devlet Bakanı:	Refet Sezgin (Çanakkale Milletvekili)
	Hüsamettin Atabeyli (Erzincan Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Kâmil Ocak (Gaziantep Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ali Fuat Alişan (Samsun Milletvekili)
	Sadık Tekin Müftüoğlu (Ticaret Bakanı)
Adalet Bakanı:	Hasan Dinçer (Konya Milletvekili)
	Hidayet Aydıner (Senatör)
Millî Savunma Bakanı:	Ahmet Topaloğlu (Adana Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Faruk Sükan (Konya Milletvekili)
	Ragıp Üner (Senatör)
Dışişleri Bakanı:	İhsan Sabri Çağlayangil (Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı:	İhsan Gürsan (İzmir Milletvekili)
	Cihat Bilgehan (Devlet Bakanı)
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Dengiz (Uşak Milletvekili)
	İlhami Ertem (Edirne Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Ethem Erdinç (Kütahya Senatörü)
	Orhan Alp (Ankara Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Macit Zeren (Amasya Senatörü)
	Sadık Tekin Müftüoğlu (Zonguldak Milletvekili)
	Ahmet Türkel (Bursa Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Edip Somunoğlu (Erzurum Senatörü)
	Vedat Ali Özkan (Kayseri Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	İbrahim Tekin (Adana Milletvekili)
	Nahit Menteşe (Aydın Milletvekili)
Tarım Bakanı:	Bahri Dağdaş (Konya Milletvekili)
	Mesut Erez (Kütahya Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili)
	Saadettin Bilgiç (Isparta Milletvekili)
	Mehmet İzmen (Senatör)
Çalışma Bakanı:	Ali Naili Erdem (İzmir Milletvekili)
	Turgut Toker (Köyişleri Bakanı)
Sanayi Bakanı:	Mehmet Turgut (Bursa Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	İbrahim Deriner (TBMM dışından)
	Refet Sezgin (Devlet Bakanı)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Nihat Kürşat (İzmir Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Haldun Menemencioğlu (Muğla Senatörü)
Köyişleri Bakanı:	Sabit Osman Avcı (Artvin Milletvekili)
	Turgut Toker (Ankara Milletvekili)
	Selahattin Kılıç (Samsun Milletvekili)
Orman Bakanı:	Sabit Osman Avcı (Artvin Milletvekili)

Genel Amaçları: Hükümetimizin siyasî alandaki gayreti, Türkiyemizi içte ve dışta kuvvetli, istikrarlı, itibarlı bir hükümet, geleceğinden emin olarak yaşayan insanlarla dolu bir ülke haline getirmek için gereken bütün tedbirleri almak olacaktır.

Atatürk devrimlerinin özü olan, hür, Batılı ve medenî bir toplum düzeni kurabilme hedefi, düşünce ve davranışlarımızın en kıy-

Levent Şahverdi Arşivi

metli ilham kaynağıdır. Demokratik Anayasa'mızın getirdiği hürriyet müesseselerini yaşatmak ve geliştirmek, hareketlerimize rehber olacak en kutsal ödevler arasındadır.

Bütün siyasî teşekküllerin Anayasa sınırları ve demokratik gelenekler ve usuller içinde asgarî bazı müşterekler etrafında ittifak etmelerini, hürriyet düzeni ve demokratik rejimin başarısı için temel bir şart olarak görmekteyiz.

İçişleri Politikaları: Devletin başlıca görevinin vatandaşın can ve mal emniyetini, seyahat ve çalışma hürriyetini teminat altına almak, yurdun emniyet ve asayişini gereği gibi korumak olduğuna kesin bir inanca sahip bulunan hükümetimiz, bu konuda gerekli bütün tedbirleri alacaktır.

İdarenin tarafsızlığı hususundaki inancı vatandaşlar ve devlet memurları indinde tartışılmasına imkân olmayan bir kanaat halinde yerleştirmek daima titizlikle gözönünde bulunduracağımız bir husus olacaktır.

Millet hizmetlerinde ve kanunların emrinde bulunan memur kitlesine, hizmet emniyeti getirilecektir.

İdare hayatımızı güçleştiren, işlerimizi geciktiren çok masraf, büyük gayret sarfı ile az hasıla temin eden formaliteleri gidermek ve kuruluş hatalarını düzeltmek, her işi merkeziyetçilikte arayan bir zihniyet yerine kanun sınırları içinde muhtar mahallî idareleri geliştirerek vatandaş hizmetinin sürat ve suhuletle görülmesi yolunda gerekli reformları memleket gerçeklerine ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde ve kısa zamanda tahakkuk ettirmek; gayelerimizin başında gelmektedir.

Bünyemizde sinsi sinsi yaşadığı öteden beri bilinen, fakat son zamanlarda açıkça harekete geçtiği görülen her türlü zararlı cereyanlardan, bilhassa komünizme yönelmiş faaliyetlerden, rejimimizin ve cemiyet nizamının zedelenmemesi için kanunlarımızı gaye ve ruhuna uygun olarak tatbik etmek, Anayasa'dan doğan hürriyetleri hürriyeti yok etmek yolunda kullanmağa asla meydan ve imkân vermemek, en önemli vazifemiz olacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Silahlı Kuvvetlerimizin, yurt savunmasını müessir bir şekilde başarmaları için muhtaç olduğu gücün modern icaplara göre temini ve gelişmelerinin hızlandırılması en fazla önem verdiğimiz bir mesele olacaktır.

Genelkurmay Başkanlığı ve Millî Savunma Bakanlığı görev ve yetkilerini tayin edecek kanun kısa zamanda Meclis'e getirilecek ve halen Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'nda bulunan silahlı kuvvetlerimizle ilgili bütün kanun tasarılarının bu arada Askerî Personel Kanunu'nun bir an önce kanunlaşmasına gayret sarfedeceğiz.

Adalet Politikaları: Milletvekilleri seçiminde nispî temsil usulünü muhafaza etmekle beraber, son uygulamada görülen mahzurları önleyecek ve Senato seçimlerini ekseriyet usulüne iade edecek değişiklikleri tasarı halinde Yüce Meclis'e sunmak kararındayız.

Ceza infaz sisteminin esası, içtimaî adalet fikrine dayanan ve Garp memleketlerinde çoktan beri tatbik edilip suçların önlenmesinde müsbet sonuçlar vermiş olan ve ifadesini, ceza ve tahrip yerine, ıslah ve terbiye şeklinde bulan bir sistem olacaktır.

Şümulü, memleket gerçeklerine ve ihtiyaçlarına uygun olarak tesbit edilecek bir af kanunu tasarısı hazırlanacaktır.

Dışişleri Politikaları: Dış siyasetimizde Atatürk'ün çizdiği esaslardan daima mülhem olacağız.

Başta silah teknolojisi olmak üzere çeşitli alanlarda vuku bulan gelişmeler, güvenlik probleminin münferit bir şekilde halledilmesine dün olduğu gibi bugün de imkân vermemektedir. Bu sebeple,

27 Ekim 1965'te kurulan Birinci Süleyman Demirel Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

müşterek güvenlik mefhumu bütün önemini muhafaza etmektedir. Türkiye'nin muhtelif bölgesel anlaşmalara dahil olması, dış siyasetinde zümreci bir görüşle hareket edeceğiz, mânâsına gelemez.

İttifak veya ideolojiye bağlı olmak, başka bir ittifaka veya ideolojiye mensup olan veya bugün ekseriyeti teşkil eden tarafsız memleketlerle münasebetlerin geliştirilmesine mani değildir.

Birleşik Amerika, Kanada ve Batı Avrupa memleketleri ile münasebetlerimiz yakın bir dostluk ve işbirliğine dayanmaktadır.

Bütün bu devletler ile ilişkilerimizi en ileri seviyede tutmağa çalışacağımız tabiîdir. Bağımsızlığa ve toprak bütünlüğüne saygı, hak eşitliği ve ademi müdahale prensipleri dairesinde komşu devletlerle iyi geçinmek, işbirliğini geliştirmek, bölgemizde gerginliğe ve ihtilâflara yol açacak durumları önlemek dış siyasetimizde önem atfettiğimiz umdelerdir.

Türkiye, Kıbrıs meselesinin müzakere yolu ile ve ilgili tarafların anlaşmaları suretiyle çözümlenmesini daima tercih etmiştir. Türk cemaatine müteveccih yeni baskı ve tecavüzlere karşı müsamaha göstermemekte devam edeceğimize ve meselenin olup bittilerle tasfiyesine asla razı olmayacağımıza dair değişmez kararımızı tekrar açıkça belirtmeyi lüzumlu bulmaktayız.

İktisat Politikaları: Vergi sistemlerimizin modern vergi esaslarına uygunluklarının ve verimliliklerinin araştırılması, bunların serbest teşebbüs alanına ve genellikle üretim artması üzerine yaptıkları olumsuz etkiler varsa teşhis ve tespit edilerek bertaraf edilmeleri hususları üzerinde durmak amacımızdır.

"Servet beyanı" müessesesi yerine, vergi ziyaını önleyecek müessir ve ilmî tedbirler getirilmesi lüzumuna inanıyoruz. Dar gelirli vatandaşlar ile işçi ücretlerinden alınmakta olan tasarruf bonoları tamamen kaldırılacaktır.

İktisadî Devlet Teşebbüsleri'ni daha verimli çalıştırarak, iktisadî kalkınmamıza yardım edecek şekilde kaynak yaratmalarını temin edeceğiz.

Çeyrek asır önce, değişik şartlar altında, esasları konmuş olduğu halde bugüne kadar ana çatısı bir türlü değişmemiş olan döviz kontrol mevzuatımızı ve Türk Parasını Korunma mekanizmasını yeniden ele alacağız.

Dış âlemle olan münasebetlerimizi tanzim eden mevzuata seyyaliyet vereceğiz.

İktisadî kalkınma gayretlerimizin hedefi; fert başına düşen geliri süratle artırma yolunda, zümreler ve bölgeler arasındaki dengeyi gerçekleştirme, iktisadî ve sosyal düzenimizin istikrarını koruyabilmedir.

Refah devleti anlayışımız iktisadî bünyemizin karma ekonomi esasına dayanmasından ilham almaktadır.

Bizim karma ekonomi anlayışımıza göre, devlet faaliyeti ve karma sektörü vatandaşın mutluluk ve refaha ulaşma çabasında ona yardımcı olmak, onu desteklemek zorunluluğundadır.

Temeli vatandaşın hür karar verme ve kazanma gayretine dayanan karma ekonomi sistemimizde, kalkınmamızın planlı bir şekilde, daha rasyonel ve daha süratli devam ettirilebileceğine kaniyiz.

Planı devletçiliğin tabiî bir sonucu olarak gören düşünce tarzı, millî hayatımız bakımından son derece faydalı ve zaruri bir mekanizma olan plan fikri için, zararlı bir görüştür.

Planlama, özel sektör için yol gösterici, aydınlatıcı ve teşvik edici olmalıdır.

Türkiye'nin süratle sanayileşmesi iktisat politikamızın temellerinden biri olacaktır.

Sanayi bölgeleri kurularak, bu bölgelerde yatırım yapanlara ucuz arsa ve bina temin edilecektir. Sanayileşmemizin ilerlemesinde ve özel teşebbüs alanında büyük yatırımların gerçekleşmesine yardımcı bir vasıta olarak sermaye piyasalarının kurulmasına ve geliştirilmesine çalışacağız.

El sanatları ve küçük sanayi alanında çalışan esnafın dertleri ve meseleleriyle meşgul olmak başlıca görevlerimizdendir.

Dış ticaret dengemizi düzeltmede diğer önemli bir faktör de, ithalât mallarının yurt içinde istihsal ve imalâtının artırılmasıdır.

Sanayi mamulleri için vergi iadesi, ucuz faiz, ihracat kazançlarında vergi indirimi, ihraç mallarımızın pazarlanmasında ve dış piyasalarda tanıtılmasında gerekli tedbirler süratle alınacaktır.

Bugün az gelişmiş ülkelerin hemen hepsi, şu veya bu bloktan dış yardım ve yabancı sermaye temin ederek, gelişmelerini hızlandırma gayretleri içindedirler.

Türkiye'nin bugün katılmış olduğu GATT 'Milletlerarası Ticaret ve Tarifeler Andlaşması' Milletlerarası Para Fonu, Avrupa İktisadî Kalkınma Teşkilâtı, 'OECD', Ortak Pazar gibi kuruluş ve müesseselerin ana hedefleri, milletimizin iktisadî alanda diğer memleketlerle en geniş hacimde iktisadî işbirliğinde bulunmasını öngörmektedir.

Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu, Türkiye'nin dış ticaret dengesini tesise yardım edecek istikamette uygulanacaktır.

Yabancı sermaye aleyhtarlığını, memleketin kalkınma hızını yavaşlatan, çeşitli alanlarda memleketimizde sanayiin süratli bir şekilde kurulmasını önleyen, Türkiye'nin Batı dünyasıyla iktisadî, ticarî ve teknik alanda daha sıkı bağlar kurmasını istemeyen bir davranış olarak mütalâa ediyoruz.

Petrol politikamızın temeli, memleketin petrol ve petrol ürünleri ihtiyacının biran önce tamamen millî kaynaklarımızdan karşılanması, petrol ithalatı yüzünden dışarıya ödenmekte olan büyük meblâğların tasarrufu ve Türkiye'nin kısa zamanda ham ve işlenmiş petrol ile petrol ürünleri ihraç eden bir ülke haline gelmesidir.

Maden mevzuatımızı ve tatbikatını asrımızın hukuk, iktisat, işletmecilik, ticaret ve sanayi anlayışına uygun hale getirmek şarttır. Yeni maden kanunu, böyle bir anlayış içinde en kısa zamanda çıkarılacaktır.

Memleketin sanayileşmesinin ana maddesini teşkil eden elektrik enerjisi politikasının esası istikrar ve emniyet olacaktır. Zengin olan su potansiyelimizden elektrik istihsalinde faydalanmak esastır. Bu faydalanmada taşkınların önlenmesi, sulama suyu toplanması imkânları veren projelere öncelik verilecektir.

Münferit projeler yerine enterkonnekte sistemin genişletilmesi esas olarak alınacaktır.

Yurt dışına gitmiş olan işçilerimizin bilgi ve görgülerini artırmalarını, kazançlarını memlekete göndererek döviz rezervlerimizi takviye etmelerini faydalı görmekteyiz.

Türk iktisadiyatının kurtuluşunu en az, tarım ve sanayimiz kadar turizm davasının hallinde görmekteyiz.

Hükümetimiz, köylerimizin sosyal, ekonomik ve teknik yönlerden hızla kalkınarak, lâyık oldukları seviyeye ulaşmalarını, millî ekonomi ile köy ekonomisinin birbirlerini destekleyici hale getirilmesini, milletçe kalkınmamızın temel şartı olarak kabul etmektedir.

Toprak politikamızın hedefi; tarımda topyekûn üretimin artırılması, modern işletmecilik esaslarına uygun şekilde toprak rejiminin düzenlenmesi, köylümüzün toprağa kavuşmasıdır. Müstahsilin iç tüketim, ihracat ve sanayi mevzuu ziraî mahsullerinin asgari bir fiyattan aşağı satılmasına imkân verilmeyecektir.

Köylümüzün çevirme, donatım ve uzun vadeli yatırım kredilerine olan ihtiyaçları yeterli bir şekilde temin edilecektir. Tarım kooperatifleri geliştirilecek ve yayılacaktır.

Sosyal Politikaları: Hür cemiyet düzeninin ve demokratik sistemin en büyük teminatı olan basınımıza her bakımdan destek olmak, bizim için en büyük mazhariyet olacaktır.

Basınla ilgili suçların affı lüzumuna kaniiz.

Levent Şahverdi Arşivi

Vatandaşın istikbal endişesinden kurtulması sosyal güvenlik idealimizin temelidir.

Sosyal adaleti gerçekleştirmek için modern devletin elinde müterakki vergiler, halk kitleleri yararına genişleyen kamu faaliyetleri, hür sendikacılık ve kollektif pazarlıkla ücretlerin tespiti ve kârdan pay alınması gibi birçok vasıtalar mevcuttur.

En büyük adaletsizlik ve eşitsizliğin, işsizlik olduğuna şüphe yoktur. İş hacmi yaratan, kütlelere iş imkânları açan bir politikanın, işsizliği durduracak bir politika olduğuna inanıyoruz.

Yurt ekonomisinin gelişmesinde büyük bir tesiri olan karayollarımızın, demiryollarımızın, limanlarımızın ve hava meydanlarımızın ıslahı ve genişletilmesine büyük önem verilecektir.

İstanbul Boğazı Projesinin gerçekleşmesi nazarı itibara alınacaktır.

Bayındırlık Bakanlığı ve Karayolları Genel Müdürlüğü için kuruluş ve görev kanun tasarıları hazırlanacak ve yüce Meclis'in tasvibine sunulacaktır.

Toprak ve su kaynaklarının geliştirilmesi için gerekli etüd ve projelerin hazırlanması ve bunların toplum yararına kullanılmasına devam edilecektir.

Kanun ve kamu düzeni sınırları içinde çalışan sendikaların faaliyetlerine müdahale edilmesine göz yummayacak, aynı zamanda sendikaların siyasî maksatlar için kullanılmasına, kamu düzenini bozmak amacı ile istismar edilmesine asla müsaade etmeyeceğiz.

Çalışma Bakanlığı Teşkilât Kanunu ile Sosyal Sigortalar Teşkilât Kanunları ıslah edilecektir. Sağlık politikamızda ana hedef, halkın sağlık seviyesini yükseltmek olacaktır.

Devlet radyolarının Anayasa hükümlerine aykırı ve millî politika ile çelişmeli ve kamu düzeni bakımından zararlı bir şekilde faaliyette bulunmasını önleyecek tedbirler alınacaktır.

Türkiye'de televizyonu en kısa zamanda gerçekleştirmek kararındayız. Mevcut gecekonduları hukukîleştirerek, su, yol, otobüs ve kanalizasyon gibi belediye hizmetlerinden faydalanır hale getirmek hedefimizdir. Bu sebeple, Gecekonduların Islahı Kanunu'nu süratle Büyük Meclis'e getireceğiz.

Köy kalkınması meselelerine, eğitim, uygulama ve işbirliği sorumlulukları ile çözüm yolu bulmak gayreti içine girmiş bulunan Köyişleri Bakanlığı'nın kuruluş görev ve yetkileri kanunu ile Yeni Köy Kanunu ve diğer mevzuat kısa zamanda Yüksek Meclis'e sunulacaktır.

Eğitim Politikaları: Millî eğitim politikamızın temeli; vatandaşın bir kül halinde kalkınabilmesi, maddî ve manevî hayatını teçhiz ederek ve millî şuuru hâkim kılarak yetişmesine yardım etmektir.

Millî eğitim davası, Türkiye'de hürriyet rejiminin ve demokratik düzenin temelini besleyen bir kaynak olduğu kadar, memleket kalkınmasının en güçlü vasıtalarından biridir. Bunun için herşeyden önce temel eğitim meselesini halletmek, düşük olan okur-yazar oranını yükseltmek gerekmektedir.

Sanayi ve iş hayatıyla meslekî ve teknik öğretimin işbirliğini sağlıyacağız. Mahallî sanatların geliştirilmesine ve turizm eğitimine önem vereceğiz.

İmam hatip okulları, meslekî orta ve teknik okul mezunlarına yüksek öğretim imkânlarını açık tutarak kabiliyetlerini geliştirmelerini sağlıyacağız.

Yeniden üniversite ve yüksek öğretim müesseseleri kurmak üzere derhal hazırlıklara başlıyacağız.

Anayasamızın laiklik prensibini; vatandaşın dinî ihtiyaçlarını baskı altında tutan, din ve ibadet hürriyetini, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde mütalâa etmek mümkün değildir. Bütün medenî memleketlerde olduğu gibi, iktisadî ve kültürel alanda süratle mesafe alan memleketimizde de manevî inanç ihtiyacını karşılayacak şekilde din eğitimine önem vereceğiz.

XXXI. Bakanlar Kurulu (İkinci Demirel Hükümeti)

Görev Dönemi: 3 Kasım 1969-14 Şubat 1970

Başbakan:	Süleyman Demirel (Isparta Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Refet Sezgin (Çanakkale Milletvekili)
	Hasan Dinçer (Afyon Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Hüsamettin Atabeyli (Erzincan Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Gürhan Titrek (Çankırı Senatörü)
Devlet Bakanı:	Turhan Bilgin (Erzurum Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Yusuf Ziya Önder (Sivas Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Ahmet Topaloğlu (Adana Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Haldun Menteşeoğlu (Muğla Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	İhsan Sabri Çağlayangil (Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı:	Mesut Erez (Kütahya Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Oğuz (Eskişehir Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Turgut Gülez (Bolu Senatörü)
Ticaret Bakanı:	Ahmet Dallı (Bursa Milletvekili)
	Gürhan Titrek (Devlet Bakanı)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Vedat Ali Özkan (Kayseri Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Ahmet İhsan Birincioğlu (Trabzon Milletvekili)
Tarım Bakanı:	İlhami Ertem (Edirne Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Nahit Menteşe (Aydın Milletvekili)
	Orhan Tuğrul (Bilecik Senatörü)
Çalışma Bakanı:	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili)
Sanayi Bakanı:	Selahattin Kılıç (Adana Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Sabit Osman Avcı (Artvin Milletvekili)
	Nahit Menteşe (Ulaştırma Bakanı)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Necmettin Cevheri (Urfa Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Hayrettin Nakipoğlu (Kayseri Milletvekili)
Köyişleri Bakanı:	Turhan Kapanlı (Ankara Senatörü)
Orman Bakanı:	Hüseyin Özalp (Samsun Milletvekili)
Gençlik ve Spor Bakanı:	İsmet Sezgin (Aydın Milletvekili)

Genel Amaçları: 1965-1969 devresi çetin siyasî şartlar altında geçmiştir. 1924 ve 1961 Anayasalarının getirdiği devlet nizamı ile yasama ve icra fonksiyonlarının birbirlerinden çok farklı oluşu, yepyeni durumlar yaratmıştır.

Şimdiye kadar memleketimizde alışmadığımız ve yadırgadığımız olaylar ortaya çıkabilmiştir. Bu ortam, zaman zaman ideolojik maksatlarla da istismar olunabilmiştir.

Hükümetimiz, Anayasamızın getirdiği geniş hak ve hürriyetlerin şaşmaz savunucusu ve sabırlı uygulayıcısı olmakta devam edecektir.

Memleketimizin bir kısmı asırlık ihmallerden bir kısmı sosyal yapımızdan gelen köklü dertlerini, seçim devrelerine sığacak imkân-

Levent Şahverdi Arşivi

lar çerçevesinde geride bırakmanin, gerek hükümetimizin, gerek bizden sonra gelecek iktidarların en önemli görevi ve baş sorumluluğu haline gelmiş olduğunun tam idraki içindeyiz.

Biz seçim sisteminin ıslah edilmesi lüzumuna inanıyoruz.

Siyasî ve iktisadî istikrarı muhafaza etmenin, önümüzdeki devrede başarıya ulaşmanın ilk şartı olduğuna inanıyoruz.

Hürriyetleri zedelemeden iktisadî gelişmeyi başarmak yolunda ve kararındayız.

Bu arada devlet çarkının iyi işleyebilmesi için gerekli ıslah hareketlerine girişmeyi kaçınılmaz bir lüzum halinde görmekteyiz.

İçişleri Politikaları: Hak ve hürriyetlere yönelecek tecavüzlere karşı hükümeti gerektiği şekilde müessir kılacak bazı kanunî tedbirlerin alınmasına da ihtiyaç duyulduğunu belirtmekte fayda görmekteyiz. Hükümetimiz din ve vicdan hürriyetini bütün vatandaşlarımızın doğuştan varolan kutsal ve medenî hakları olarak görür.

Anayasamızın teminatı altında bulunan din ve vicdan hürriyeti, hiçbir şekilde tehlike sebebi olarak gösterilemeyeceği gibi, laiklik prensibi, vatandaşın dinî ihtiyaçlarının karşılanmasında bir baskı vasıtası değil, bir teminat olarak görülmelidir.

Seçimlerin birbiri ardına çok sık yapılmasını önleyecek tedbirlere ihtiyaç olduğu düşüncesindeyiz.

Modern devletin faaliyetlerinde hükümet ve idare olarak yürütme organı gerek kanunların uygulanması ve gerek kamu hizmetlerinin görülmesi bakımından en mühim unsuru teşkil eder. Vatandaşın devletten beklediği hizmetlerde şikayet konuları hükümetin karar ve muamelelerinde gerekli sürat ve istenilen isabet ve müessiriyetin sağlanması ile ortadan kalkacaktır. Yürütme organının müessir hale getirilmesi bir taraftan onun bünye ve işleyişinin ıslahı meselesidir. Diğer taraftan yargı organı ile yürütme organı arasındaki münasebetlerin yürütme tasarruflarını tesirsiz duruma düşürmeyecek bir ölçü içinde düzenlenmesi meselesidir. İcranın müessiriyetini artırmak maksadıyla yapılacak ıslahatın hedefi merkezî hükümet teşkilâtının ve mahalli idarelerin kanunları uygulama ve kamu hizmetlerini yürütmede, zamandan, insan gücünden ve paradan tasarruf sağlayacak ve daha iyi hizmet edecek surette yeniden teşkilâtlanması ve çalışma usullerinin bu maksatlara göre rasyonelleştirilmesidir.

Danıştay kararlarıyla bugün memurun muayyen memuriyette kalma teminatı haline getirilen subjektif hakları sadece müktesep hakların korunmasına inhisar edecektir.

Asayişin korunması, hükümetimizin bütün dikkatini üzerinde teksif ettiği bir konu olmakta devam edecektir.

Hakların kötü kullanılmasına ve bu yüzden başkalarının zarar görmesine göz yumulması hiçbir zaman mümkün olamaz. Yetkili zabıta kuvvetleri vasıtasıyla kanunlar daima hâkim kılınacak, vatandaşlarımızın güven içinde ve korkusuz yaşama haklarının zedelenmesine fırsat ve imkân bırakılmayacak, emniyet kuvvetlerinin sayısı ihtiyaca cevap verecek şekilde artırılacak, cihazları ikmal olunacak, gerektiği şekilde eğitimleri sağlanacak ve bu konu ile ilgili kanunî, idarî bütün tedbirler tamamlanacaktır.

Çeşitli Anayasa dışı cereyanlar ve propagandalar ile ilgili suçların takibinde istenilen şekilde müessir ve hızlı işleyen bir mekanizmanın kurulmamış olması bazı hallerde de Anayasa dışı cereyanların muhtevasını tahlil ve tespite yetkili mercilerin farklı görüşlere sahip bulunması bu gibi zararlı faaliyetlerin tamamiyle önlenmesini mümkün kılmamaktadır.

Hükümetimiz sekiz yıllık uygulama süresince görülen aksaklıkları dikkate alarak mevzuatımızdaki boşlukların kanun yoluyla giderilmesi kararındadır.

Millî Savunma Politikaları: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, yurdumuza yönelebilecek her türlü tehdidi karşılayabilecek şekilde ve aralıksız olarak cihazlanması için alınan tedbirlere devam olunacaktır.

Harp silah ve vasıtalarından memleketimizde yapılması mümkün ve lâzım olanlar ile ilgili sanayiin geliştirilmesi için özel bir program uygulanacaktır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin teşkilât, personel ve eğitimini geliştirecek tasarıların kanunlaşmasına çalışılacaktır.

Dışişleri Politikaları: Dış politikamız, memleket güvenliğini sağlamak, milletlerarası ilişkilerimizi karşılıklı menfaatler dengesi içinde geliştirmek, uluslararası işbirliği zihniyetinin gelişmesine yardımcı olmak, bölgemizde ve bütün dünyada istikrar ve barış sağlayıcı şartların gerçekleşmesi için sarfedilen gayretlere faal ve yapıcı bir şekilde katkıda bulunmak, ikili ve çok yönlü ekonomik münasebetlerimizi kalkınma davamızın icapları istikametinde yürütmek ve Kıbrıs ihtilâfının Türkiye'nin ve cemaatımızın hak ve menfaatlerine uygun bir tarzda çözümlenmesini sağlamak esaslarına dayanmaktadır.

Türkiye'nin Batı memleketleri ile ilişkileri, yakın dostluk, sıkı işbirliği, ittifak ve ortaklık esasları dairesinde mütemadi bir gelişme göstermektedir. Batılı ülkelerle savunma alanında sahip olduğumuz sıkı tesanüd bağlarının ifadesini teşkil eden NATO ittifakını müessir bir güvenlik ve istikrar teminatı olarak göstermekte devam ediyoruz.

Komşu memleketlerle son dört yılda muntazam bir gelişme gösteren bağımsızlığa, egemenliğe ve toprak bütünlüğüne saygı, hak eşitliği, içişlerine karışmama prensipleri dahilindeki münasebetlerimizi kuvvetlendireceğiz.

Tarihî ve manevî bağların yaklaştırdığı Ortadoğu ülkeleri arasında iyi münasebetlerin hüküm sürmesini temenni eden Türkiye, bu amaca hizmet edici gayretlerden geri kalmayacaktır.

Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasındaki ortaklığı, millî menfaatlerimize ve plan hedeflerimize uygun bir yol olarak kabul ediyoruz.

İktisat Politikaları: İktisadî Devlet Teşekkülleri, mahallî idareler ve belediyeler personeli de dahil olmak üzere devlet hizmetinde çalışan bütün personelin hayat şartlarını ıslah için memleketimizin kaynaklarının elverdiği nisbette gerekli tedbirler alınacaktır.

Siyasî ve iktisadî planlamayı hür ve demokratik ülkelerin ileri verimli ve piyasa ekonomisine uygun bir politika vasıtası kabul ederek özel teşebbüs için yol gösterici, destekleyici ve teşvik edici bir yönde geliştireceğiz.

İktisadî kalkınmamızın başlıca potansiyelini gücü hızla ve devamlı şekilde artan vatandaş kütlesinde, yani özel sektörde görmekte ve buna önemli katkıda bulunan kamu sektörü ile dış âlemden gelecek kaynakları ihmal edilmesi mümkün olmayan unsurlar olarak mütalâa etmekteyiz.

İç imkânlarımıza ek bir kaynak olarak yabancı sermayeyi yurt kalkınmasına yararlı olduğu ölçüde teşvike devam edeceğiz.

Biz, antidemokratik, taklit ve zora dayanan tedbirlerin cenderesi içinde ve toplum yararı iddiası ile ferdi ezerek, vatandaşı kendi ihtiyaçları ile yabancı sahalarda çalışmaya mecbur etmek suretiyle refaha ve mutluluğa kavuşmanın mümkün bir yol olduğunu reddeden bir zihniyete sahibiz.

Milletimizin, müteşebbislerimizin başarıları bizim hem ana hedefimiz, hem iftiharımız olacaktır.

Topyekûn kalkınmamızın, ancak köyün ve köylünün refaha kavuşması ile mümkün olabileceğine inanıyoruz. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planımızın ana yapısı ve temel felsefesi bu ilkelere dayanmaktadır.

Çiftçinin mahsullerinin taban fiyatlarıyla desteklenmesiyle devlet eliyle alımı politikamız bir bütün olarak ve dengeli şekilde yürürlükte kalacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Topraksız ve az topraklı köylülerin yeteri derecede arazi satın alabilmelerini ve bu toprakları işletebilmelerini teminen kendine elverişli şartlar altında tesis ve edindirme kredileri açılacak ve böylece kredi yoluyla topraklandırma faaliyetlerine önem verilecektir.

Ormanlarımızın, millî ekonomimize faydalı olarak geliştirilmesi, işletilmesi, değerlendirilmesi ve bu yolla, orman içinde ve kenarında yaşayan vatandaşlarımıza geçim imkânları sağlanması, bu konu ile ilgili politikamızın temel hedefidir.

Kontrollu ziraî kredi sisteminin bütün yurda yayılmasını sağlayacağız.

Kredi dağıtımında sosyal adalet ilkelerine önem verilecektir.

Esnaf ve sanatkârlarımızın iktisadî güçlerinin geliştirilmesi başlıca hedeflerimizden biridir.

Kredi, hammadde, alet edevat, eğitim ve pazarlama gibi konularda, günümüzün gelişen ve değişen ihtiyaçlarına göre tedbirler alınmasına devam olunacaktır.

Esnaf ve sanatkârlarımızın Sosyal Sigortalar kapsamına alınmaları, sağlık hizmetinden faydalanmaları sağlanacaktır. Maliye politikamız, topyekûn kalkınmamızın sıhhatli ve süratli olarak gerçekleşmesini ve ekonomimizin enflasyon, resesyon, deflasyon gibi arızalardan uzak kalarak istikrar içinde gelişmesini sağlamak, artan millî gelirin vatandaşlar arasında âdil ve dengeli olarak dağılımına yardımcı olmak esasına dayanır.

Sermaye piyasalarının kurulması, gönüllü tasarrufların teşviki, halka açık anonim ortaklıklar gibi konularda alacağımız tedbirlerle halkın elindeki tasarrufların değerlenmesi ve bunların yatırımlara aktarılması sağlanacaktır.

Tasarruf bonoları değiştirme sistemi ıslah edilecektir.

Fiyatların arz ve talep kanunlarına uygun olarak serbestçe tekevvün edebileceği bir ortamın yaratılması esastır.

İhraç mallarımızın çeşitlendirilmesi ve istihsalinin artırılması yolundaki politika yanında bu mallara beynelmilel standartlara uygunluğun ve dış pazarlarda aranılan niteliğin kazandırılması istikametindeki tedbirlere ve çalışmalara devam edilecektir.

Yeni pazarlar kazanma gayretlerimiz geliştirilecektir.

Yurt kaynaklarının değerlendirilmesi için gerekli yatırım malları ithaline öncelik verilecektir.

Yatırım malları imalâtını geliştirecek ağır sanayi projelerine öncelik verilecek, sanayileşme hamlemizde önemli bir merhalenin aşılması sağlanacaktır.

Montaj sanayiinde mamûllerin bünyesine dahil olan yerli malzeme nispetinin artırılmasına devam olunacaktır.

Karma ekonominin âhenk içinde gelişebilmesi için kamu sektörüne ve özel sektöre aynı ölçüler uygulanacaktır.

Hükümetin önemle üzerinde duracağı hususlardan biri de, organize sanayi bölgeleri ile küçük sanayi çarşılarıdır. Madenciliğimizin inkışafı için lüzumlu olan mevzuat değişikliğinin bir an önce uygulama sahasına konulmasına çalışılacaktır.

Madenlerimizi arama ve işletme haklarının iktisabında, kamu sektörü ile özel sektör arasında hukuk eşitliği prensibi muhafaza edilecektir.

Maden ihracatı, çeşitli teşvik tedbirleri ile desteklenecektir.

Enerji politikamızın esası, yurdun her köşesine yeterli, devamlı, emniyetli ve ucuz elektrik enerjisi götürmektir.

Komşu memleketlerin elektrik şebekeleri ile bağlantılar yapılarak daha emniyetli ve ekonomik sonuçlar almak için elektrik ibraz ve ithal imkânları üzerinde durulacaktır.

Her yerde bütün yurda şâmil tek elektrik tarifesi uygulanacaktır.

Türkiye Elektrik Kurumu kurulacaktır.

Türkiye turizmi bir bütün olarak ele alınacak,yapılan yatırımların bir plan çerçevesi içinde gelişmesi sağlanacaktır.

Sosyal Politikaları: Dengeli bir çalışma ortamı yaratmanın, işçilerimizin bugününü ve yarınını teminat altında tutacak tek yol olan sosyal güvenliği sağlamanın, iş itibariyle başkalarına tâbi olanları huzur, emniyet ve refah içinde bulundurmanın bir devlet vazifesi olduğuna tereddüdümüz yoktur. İşçi bütünlüğünün sağlanması ve devamını teminen Türk sendikacılığının demokratik sistem içinde gözlenmesine yardımcı olmak için ilgili mevzuatta gerekli değişmeler yapılacaktır.

İşçi memur ayrımını kanunla kesin bir şekle bağlayacağız.

Köylünün idare ile olan münasebetlerine kolaylık, ucuzluk ve sürat sağlayacağız.

Köy kalkınma kooperatiflerinin kurulması teşvik edilecektir.

Diğer siyasi partilerimizden gördüğümüz ilgi ölçüsünde, orman suçlarının genel af konusu olamayacağına dair Anayasa'da mevcut hükmün kaldırılmasına çalışacağız.

İmar ve iskân politikamızın hedefi şehirleşmeyi düzenli bir şekilde sağlamak ve yerleşme merkezlerini medenî imkân ve vasıtalara kavuşturmak istikametine yönelmiştir.

Mesken kredileri faizlerinin kısmen veya tamamen devlet bütçesinden karşılanmasını mümkün kılacak bir sistemi uygulamak kararındayız.

Önemle üzerinde durduğumuz diğer bir konu da, Doğu Bölgesinin kalkınması meselesidir. Memleketimizin tümüne şâmil bir kalkınma planı tatbik olunurken, geri kalmışlığın yaygın ve tesirli olduğu bölgelerde özel tedbirler alınmasına ihtiyaç görmekteyiz.

Bütün vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden en geniş şekilde faydalanmalarını sağlamak, hizmeti vatandaşın ayağına götürmek, halkın sağlık bilgisini artırmak, koruyucu hekimliğe öncelik vermek, tedavi hekimliğini tamamlayıcı bir unsur olarak kabul etmek ve yürütmek, maddî imkândan yoksun olanlarla bakıma muhtaç kimsesizleri, sakatları, küçükleri, ihtiyarları ve dar gelirli vatandaşları parasız tedavi imkânlarına kavuşturmak ana hedefimizdir.

Eğitim Politikaları: Siyasî iktidarların vazifesi üniversite bütçelerine tahsisat sağlamaktan ibaret değildir. Rejimi ne olursa olsun hiçbir memleket istikbalin ümidini teşkil eden çocuklarının, kendi devletinin dayandığı ilkelere karşı ve tek taraflı bir telkin altında yetiştirilmesine müsaade etmemektedir.

Üniversite muhtariyeti münhasıran müesseseye verilmiş bir haktır. Bu anlayışladır ki, hükümetimiz üniversitelerin muhtariyeti prensibini zedelemeden bir "Üniversitelerarası Yüksek Kurul" teşkilini lüzumlu görmektedir.

Üniversite öğretim üyelerinin zamanlarını ve çalışmalarını üniversiteye hasretmelerini cazip kılmak, öğrencilerin Anayasa hükümleri çerçevesinde yönetime katılmalarını mümkün kılmak, öğretimde araştırmayı ve yayımı daha yeterli hale sokmak için gerekli bütün tedbirler alınacaktır.

Herkes için eğitim millî eğitim politikamızın ana hedefi olacaktır.

Hükümetimiz, Millî Eğitim Bakanlığı'nın çalışmalarını verimli kılabilmek üzere kültür ve gençlik işlerinin ayrı bakanlıklar halinde idaresini uygun görmüştür.

Dilimizin gelişigüzel uydurma bir takım kelimelerle bozulması ve özleştirilme bahanesiyle fakirleştirilmesi önlenecek ve nesiller arasındaki bağlantıyı tekâmül içinde devam ettirecek bir dil gelişmesi ve zenginleşmesi sağlanacaktır. Bu maksada hizmet etmek üzere bir "Dil Akademisi" kurulacaktır.

XXXII. Bakanlar Kurulu (Üçüncü Demirel Hükümeti)

Görev Dönemi: 6 Mart 1970-12 Mart 1971

Başbakan:	Süleyman Demirel (Isparta Milletveklii)

Levent Şahverdi Arşivi

15/16 HAZİRAN OLAYLARI: III. Demirel Hükümeti döneminde, AP iktidarının Sendikalar Kanunu'nda yapmak istediği değişiklikleri protesto etmek amacıyla 15 ve 16 Haziran 1970 günlerinde İstanbul ve Kocaeli'nde yaklaşık 150 bin işçinin katıldığı toplantılar ve gösteri yürüyüşleri yapıldı. İkinci gün İstanbul ve İzmit'te kanlı olaylar yer aldı; beş kişi öldü. Bunun üzerine ilan edilen sıkıyönetim, TBMM'de AP'lilerin ve Güven Partililerin oylarıyla onaylandı.

Devlet Bakanı:	Hasan Dinçer (Afyon Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Hüsamettin Atabeyli (Erzincan Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Turhan Bilgin (Erzurum Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Yusuf Ziya Önder (Sivas Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Ahmet Topaloğlu (Adana Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Haldun Menteşeoğlu (Muğla Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	İhsan Sabri Çağlayangil (Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı:	Mesut Erez (Kütahya Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Oğuz (Eskişehir Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Turgut Gülez (Bolu Senatörü)
Ticaret Bakanı:	Gürhan Titrek (Çankırı Senatörü)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Vedat Ali Özkan (Kayseri Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Ahmet İhsan Birincioğlu (Trabzon Milletvekili)
Tarım Bakanı:	İlhami Ertem (Edirne Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Orhan Tuğrul (Bilecik Senatörü)
Çalışma Bakanı:	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili)
Sanayi Bakanı:	Selahattin Kılıç (Adana Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Nahit Menteşe (Aydın Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Necmettin Cevheri (Urfa Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Hayrettin Nakipoğlu (Kayseri Milletvekili)
Köyişleri Bakanı:	Turhan Kapanlı (Ankara Senatörü)
Orman Bakanı:	Hüseyin Özalp (Samsun Milletvekili)
Gençlik ve Spor Bakanı:	İsmet Sezgin (Aydın Milletvekili)

Genel Amaçları: Şimdi huzurunuzda sunmakta olduğum yeni program, 11 Kasım 1969 tarihinde Yüksek Meclis'in güvenoyu ile tasvip buyurulan program ile seçim beyannamemiz ve İkinci Beş Yıllık Plan'la beraberce mütalâa olunmalıdır.

Demokrasimizin güçlendirilmesi, herşeyden evvel, yasama ve yargı organlarının, icranın, özerk kuruluşların, hülâsa devlet yapısının dokusunu teşkil eden müesseselerimizin müşterek bir Anayasa ve temel nizam anlayışında mutabık hale gelmelerini gerektirmektedir.

Biz, milliyetine, dinine, din ve vicdan hürriyetine bağlı olmanın,

Levent Şahverdi Arşivi

Türk milletinin varlığında mevcut ve ayrılmaz bir unsur olduğuna inanıyoruz. Bu hakkı yasalarımızla beraber geleneklerimiz de korumakta ve yaşatmaktadır. Bu haklara müdahale teşebbüslerini, kanunlarımızla olduğu kadar felsefemizle de reddeden bir zihniyetin temsilcileriyiz.

Biz, Anayasamızın kendi kurduğu temel nizam dışında herhangi bir doktrine bağlı olmadığı inancını muhafazada devam etmekteyiz.

Güçlü bir rejime sahip olmanın şartını, demokratik nizamı güvensiz ve kararsız bir hale itme istidadını hazırlayan sebepleri önlemekte görüyoruz. Bunların başında seçim mevzuatının ıslahı ve seçim takviminin yeniden tanzimi gelmektedir.

Hükümetimiz, demokrasiyi güçlendirmek için alınması gerekli tedbirleri partilerüstü bir mesele olarak görmektedir.

İçişleri Politikaları: Bir memlekette emniyet ve asayiş meseleleri sağlam ve vatandaşa tam güven verecek şekilde düzenlenmedikçe huzurdan söz etmeğe imkân yoktur. Bunun hemen yanında adalet tevziinde isabet ve süratin sağlanması, aşırı cereyanlarla hukukun içinde kalınarak yeterli bir şekilde mücadele olunması, iyi işleyen bir idare cihazının kurulmuş bulunması gibi konularla karşılaşmaktayız.

İcranın müessir bir şekilde işleyebilmesini, bir taraftan idarî bünyemizi temelden düzenlemekte, diğer taraftan kamu personelinin geçim şartlarını âcil bir şeklide ıslah eylemekte görüyoruz.

Millî Savunma Politikaları: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, yurdumuza yönelebilecek her türlü tehdidi karşılayabilecek ve millî menfaatlerimizi koruyacak şekilde ve aralıksız olarak cihazlanması için alınan tedbirlere devam olunacaktır.

Silahlı Kuvvetlerimizin, kendi kumanda zinciri içersinde öğretim, eğitim ve moral seviyesini daimi olarak yüksek tutmak için alınan tebdirlere devam edilecektir.

Dışişleri Politikaları: Dört yılı aşkın bir süredir izlenmiş olan dış politikanın, millî menfaatlerimizin karşılanmasında ve Türkiyemizin milletler câmiası içinde muteber ve nafiz bir mevki kazanmasında kaydettiği başarıyı göz önünde tutan hükümetimiz, aynı istikamette yapıcı faaliyet gösterecek ve icraatında çok yönlü ve barışçı bir politika anlayışını hâkim tutacaktır. Açıklık ve devamlılık Türk dış politikasının temel vasıfları olmakta devam edecektir.

Amerika Birleşik Devletleri, Federal Almanya Cumhuriyeti, İngiltere, Fransa ve İtalya ile ilişkilerimizin ayrı bir önem taşıdığını belirtmek isteriz.

Millî davamız Kıbrıs meselesinin, Türk cemaatinin ve Türkiye'nin hak ve menfaatlerine uygun bir şekilde halledilmesi hedefimizdir.

İktisat Politikaları: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda öngörülen prensiplere göre, yurdumuzun hızla sanayileşmesini mümkün kılacak tarzda çalışmalara devam olunacaktır. Bu arada, yatırım malları imalatını geliştirecek ağır sanayi projelerine öncelik verilecek, ihracata yönelmiş veya ithal ikamesi sağlayan sanayi dalları desteklenecek ve güçlendirilecektir.

Sanayi politikamızın uygulanmasında kamu sektörü ile özel sektör aynı ölçülere tâbi tutulacak, özel teşebbüsün Plan hedeflerine uygun olarak kuracağı sanayi tesislerinin teşvik olunmasına devam edilecektir.

Temel mal ve hizmetlerde veya zaruri ihtiyaç maddelerinde fiyat istikrarını sağlayacak tedbirler titizlikle uygulanacak, taban fiyat politikası ile tarım ürünlerinin değerlendirilmesine itina edilecek ve büyük müstahsil kütlelerinin korunmasına matuf destekleme alımlarına devam olunacaktır.

İhracatı geliştirici tedbirlere, dış ticaret politikamızda büyük ağırlık verilecek, özellikle sanayi ürünleri ihracatının artırılmasında büyük faydalar sağlayacak, orta vadeli kredi vermekle görevli bir 'İhracat ve Kalkınma Bankası' kurulacaktır. İthalât politikamızda, yatırım malları ve sanayimizin muhtaç olduğu hammaddelerin tedariki hususlarına büyük önem verilecek ve bunların ithaline öncelik tanınacaktır.

Köyle ilgili yol, su, elektrik, eğitim, sağlık, kredi, fiyat destekleme alımları ve çeşitli tarım hizmetlerinde yardımcı olmak gibi hususlarda, bundan böyle de devletin imkânlarını ekonomimize en yararlı şekilde kullanmaya itina göstereceğiz.

Esnaf ve sanatkârlarımızın iktisadî güçlerinin artırılması, bunların daha iyi sosyal yaşama şartlarına kavuşturulması başlıca hedeflerimizden biridir.

Sosyal Politikaları: Herkesin medenî imkân ve vasıtalara sahip, yarın korkusu ve gelecek kaygusundan uzak olarak yaşamasını, bölgeler ve sosyal zümreler arasındaki âhenkli dengenin ve millî huzurun bir şartı saymaktayız.

İmar ve iskân politikamızın hedefi, şehirleşmeyi düzenli bir şekilde sağlamak ve yerleşme merkezlerini medenî imkân ve vasıtalara kavuşturmak istikametine yönelmiştir.

Hükümetimizin mesken politikasının temel hedefi, henüz başını sokacak bir yuvaya kavuşamamış aileleri, meşru ve hukukî yollardan ev sahibi yapmaktır.

Eğitim Politikaları: İktisadî yatırımlarla birlikte insan gücüne değer vermeğe yönelmiş, millî hedeflere ve ihtiyaçlara uygun bir eğitim sisteminin uygulanmasında geniş faydalar elde edileceğine kani bulunuyoruz.

Bugün Millî Eğitim Bakanlığı'nın geniş sorumluluk sahası içinde yer alan kültür işleri için ayrı bir bakanlık kurulması öngörülmektedir. Maddî ve iktisadî bir muhtevadan ibaret olmayan, ancak sosyal ve kültürel kalkınma ile birlikte gerçek mânâsını kazanan millî kalkınmada, manevî ve sosyal hedeflerin ve tedbirlerin büyük önemine inanıyoruz.

12 MART MUHTIRASI: 12 Mart 1971 günü dört kuvvet komutanı, hükümetin ve parlamentonun süregelen tutum ve icraatlarıyla rejimi tehlikeye düşürdükleri yolunda bir muhtıra verdiler. Radyoda da okunması sağlanan bu muhtırada, Demirel hükümetinin çekilmesi isteniyordu. Ertesi gün hükümet çekildi; 26 Mart günü CHP'den istifa eden Nihat Erim , "bağımsız başbakan" sıfatıyla partiler üstü "reform hükümeti"ni kurdu.

XXXIII. Bakanlar Kurulu (Birinci Erim Hükümeti)

Görev Dönemi: 26 Mart 1971-3 Aralık 1971

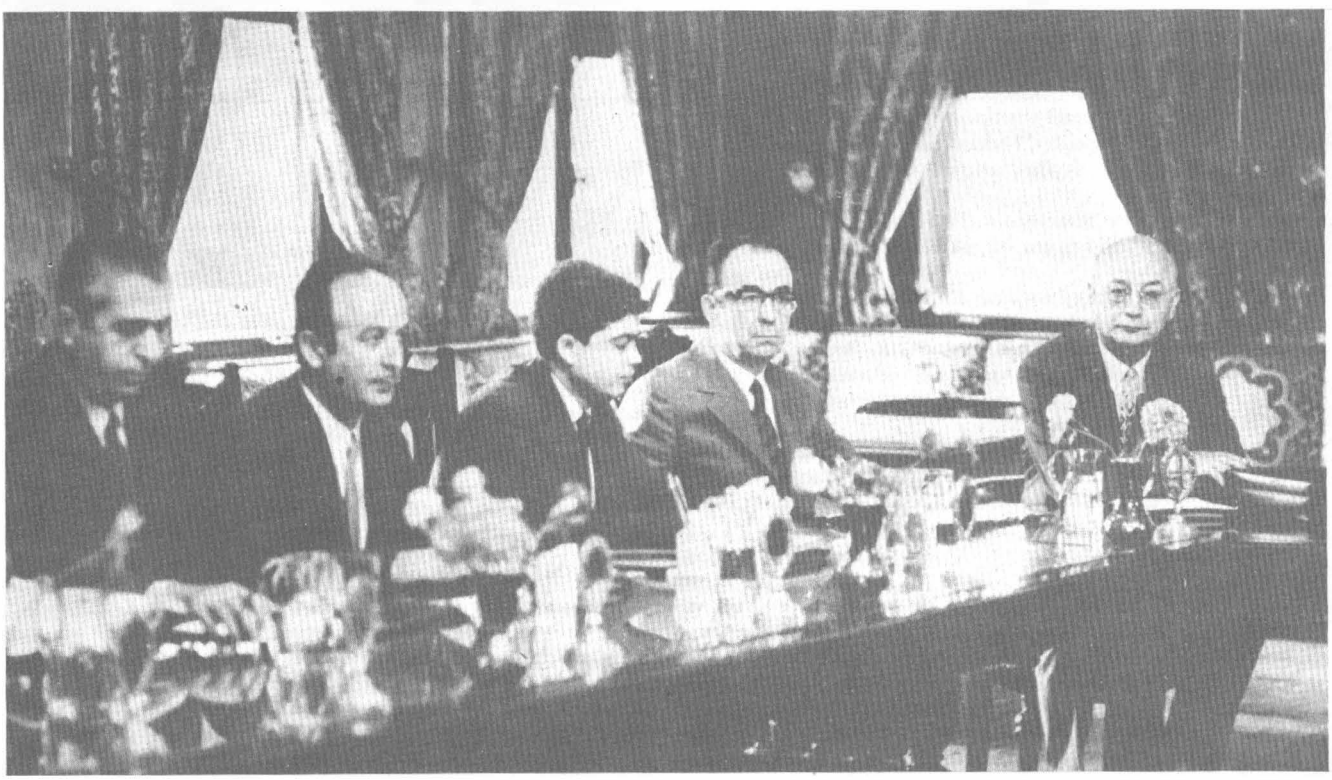
Başbakan:	Nihat Erim (Bağımsız Kocaeli Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Sadi Koçaş (Konya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Atilla Karaosmanoğlu (TBMM dışından)

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Mesut Erez (Kütahya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Mehmet Özgüneş (Tabii Senatör)
Devlet Bakanı:	Doğan Kitaplı (Samsun Milletvekili)
Adalet Bakanı:	İsmail Arar (İstanbul Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Ferit Melen (Van Senatörü)
İçişleri Bakanı:	Hamdi Ömeroğlu (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı:	Osman Olcay (TBMM dışından)
Maliye Bakanı.	Sait Naci Ergin (TBMM dışından)
Millî Eğitim Bakanı:	Şinasi Orel (TBMM dışından)
Bayındırlık Bakanı:	Cahit Karakaş (Zonguldak Milletveklii)
	Mukadder Öztekin (Adana Senatörü)
Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı:	Özer Derbil (TBMM dışından, sonra Senatör)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Ayhan Çilingiroğlu (TBMM dışından)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Türkân Akyol (TBMM dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Haydar Özalp (Niğde Milletvekili)
Tarım Bakanı:	Orhan Dikmen (TBMM dışından)
Ulaştırma Bakanı:	Haluk Arık (TBMM dışından)
	Selahattin Babüroğlu (İmar ve İskân Bakanı)
	Cahit Karakaş (Bayındırlık Bakanı)
Çalışma Bakanı:	Atilla Sav (TBMM dışından)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	İhsan Topaloğlu (Giresun Senatörü)
	Atilla Sav (Çalışma Bakanı)
	Nezih Devres (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Erol Yılmaz Akçal (Rize Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Selahattin Babüroğlu (TBMM dışından, sonra Senatör)
Köy İşleri Bakanı:	Cevdet Aykan (TBMM dışından)
Orman Bakanı:	Selahattin İnal (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Sezai Ergun (Konya Milletvekili)
Kültür Bakanı:	Talat Halman (TBMM dışından)

Genel Amaçları: Anayasanın getirdiği düzen içinde dinamik bir yapıya sahip olan toplumumuz hızlı bir toplumsal ve siyasal değişme sürecine girmiştir. Gerçekleştirilmesi zorunlu yapısal ve kurumsal değişikliklere türlü nedenlerle girişilememiş ve sorunları çözmede olayların arkasında kalınmıştır. Bu ortam son ayların karışıklıklarına ve 12 Mart Muhtırası'nın 2. maddesi ile çözümlenmesi istenen siyasal bunalıma yol açmıştır. Bu karışık duruma ve bunun yarattığı alışkanlıklara son vermek hükümetin çözmesi zorunlu olan önemli bir konudur. Türk kamuoyunun karşısına reform hükümeti olarak çıkıyor ve bu niteliğe uygun bir program sunuyoruz. Bu program Yüce Meclislerin hükümetimize güvenerek ve inanarak destek olması ile mümkün ve başarılı olabilecektir. Kısa ve uzun vadeli konuların ele alınmasında aşamalı bir strateji uygulanacaktır. İlk aşama, reformlarla ilgili bir atılımı teşkil edecek altı aylık bir programın uygulanması olacaktır. Toprak reformu, eğitim reformu ve

26 Mart 1971'de kurulan Birinci Nihat Erim Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

malî reformlar gibi konularda bu dönemdeki uygulamalar daha uzun süreli reformların ilk adımları olacaktır. Bu süre içinde Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hedefleri ve stratejisi saptanacak ve açıklanacaktır. İlk adımımız devlet kuruluşunun reformcu bir yapıya ulaştırılması için bugüne kadar yapılmış yeniden düzenleme çalışmalarının değerlendirilmesi ve bir uygulama programına bağlanması olacaktır.

Ön planda yapabileceğimize inandığımız ve yapmaya kararlı olduğumuz reformlar: toprak reformu, millî eğitim reformu, malî reformlar, hukuk ve adalet reformu, devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi, enerji ve tabiî kaynaklarla ilgili reformlardır. Yurdumuzu Atatürk ülküsünden saptıracak sağ ya da sol bir diktatoryanın ve anarşinin kucağına asla ve asla düşürmemek hükümetimizin en başta güdeceği amaçtır.

İçişleri Politikaları: Ülkenin bozulan güvenlik ve asayişini, toplum ve yurttaş huzurunu ve devlet itibarını ve güvenlik kuvvetlerine karşı sarsılan saygıyı bir an önce sağlamak, başta gelen görevlerimizdendir.

Dernekler, toplantı ve gösteri yürüyüşleri özgürlüğü, grev ve lokavt ve ateşli silahlar ve bıçaklar hakkındaki kanunlara tam saygı sağlanacak, uygulamadaki boşluklar giderilecektir. Kaçakçılık olaylarıyla, özellikle silah kaçakçılığı ile ciddi olarak mücadele edilecektir. Genel güvenlik kuvvetleri kuruluşları, özellikle toplumsal olaylarda üzerlerine düşen görevleri yapabilecek biçimde güçlendirilecektir.

Millî Savunma Politikaları: Türk Silahlı Kuvvetleri'ne huzursuzluk veren bünye dışı etkenleri hızla ortadan kaldırmak kararındayız.

Yürürlükteki mevzuatın Silahlı Kuvvetler'in komuta ve yönetimindeki özelliklerle bağdaşmayan hükümlerinde gerekli düzeltmeler yapılacaktır.

Yurdumuzda ağır sanayiin gelişmesine paralel olarak, harp sanayiinin geliştirilmesine gayret edilecektir.

Adalet Politikaları: Türk toplumunun çağdaş uyarlık düzeyine erişmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik niteliğini koruma amacı ile kabul edilmiş bulunan Devrim Kanunları titizlikle uygulanacaktır (Anayasa, madde 153).

Yıkıcı faaliyetlere asla müsaade ve müsamaha edilmeyecektir.

Mevcut anarşik ortamı ve bir kardeş kavgasına yönelme derecesine varan vahim çatışmaları ortadan kaldırmak, vatandaşın huzurunu can ve mal emniyetini sağlamak için kanunların yetersizliğini tespit ettiğimiz takdirde, yürütme organının ve bağımsız adaletin yeni yetkilerle güçlendirilmesi için yüce heyetinizin takdirine başvuracağız.

Ceza ve Hukuk Usulü Kanunlarında gerekli değişiklikleri kanunlaşmak üzere yüce Meclis'imizin tensiplerine arzedeceğiz. Adlî zabıtanın hızla kurulmasına çalışacağız.

Yargıtay, Danıştay, Yüksek Hâkimler Kurulu ve mahkemelerin kuruluşu ile ilgili kanunlarda yapılacak değişiklik tasarılarını da meclislerimize takdim edeceğiz.

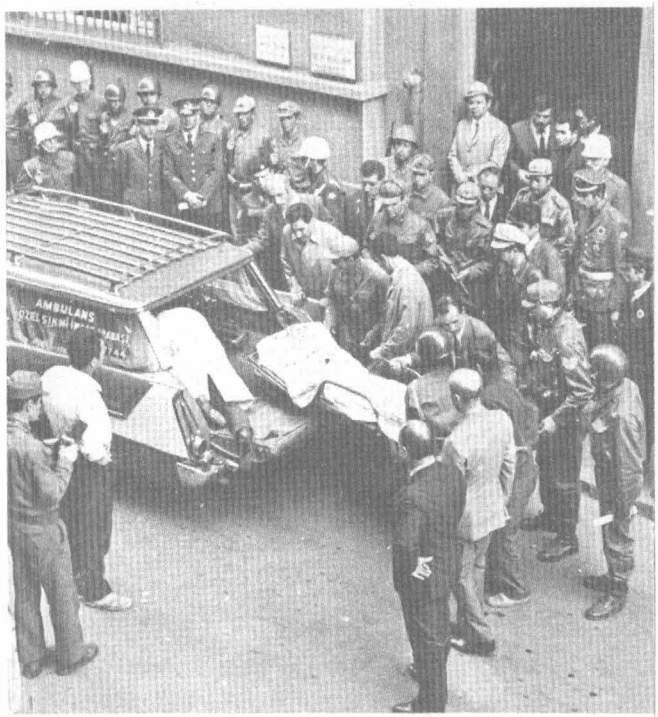
İstinaf mahkemeleri kurulması konusu incelenecektir.

Seçim kanunlarının yeniden düzenlenmesinde bilimsel kuruluşların ve siyasal partilerimizin görüşleri alınacaktır.

Dışişleri Politikaları: Türkiye, dün olduğu gibi bugün de, Birleşmiş Milletler Örgütü, Avrupa Konseyi, Avrupa Ortak Pazarı gibi üyesi bulunduğu milletlerarası örgütlerle ilişkilerini geliştirmeye önem verecektir.

Güvenliğimizin en sağlam dış teminatını, bir savunma örgütü olarak kurulan ve bu niteliğini koruyan Atlantik İttifakı'na üyeliğimizde buluyoruz.

Kıbrıs Türk Toplumu'nun anlaşmalarda sağlanan haklarına Rum idarecilerinin yeni bir saldırısı karşısında Türkiye elinde olan her imkânı kullanarak soydaşlarının ve Türkiye'nin güvenliğini korumaya öteden beri olduğu gibi, bugün de kararlıdır.

"BALYOZ HAREKÂTI"NA DOĞRU: İsrail'in İstanbul Başkonsolosu Elrom'un kaçırılarak öldürülmesi üzerine 1. Erim Hükümeti'nin Başbakanı Nihat Erim, 24 Nisan 1971 günü yaptığı konuşmada, "olağanüstü davranışlar karşısında olduklarını, bu davranışları olağanüstü tedbirlerle yok edeceklerini, balyoz gibi ineceklerini" söyledi. 26 Nisan günü ilan edilen sıkıyönetim 26 Eylül 1973'e kadar sürdü ve bu dönemde yapılan hukuk dışı işlemlerle işkenceler üzerinde sonraki yıllarda çok duruldu.

İktisat Politikaları: Kalkınmamızda karma ekonomi düzeni esas olacaktır.

Başbakanlığa bağlı bir Toprak Reformu Örgütü kurulacaktır. İlk tedbir, Türkiye'de herhangi bir ailenin bölgelere ve toprağın cinsine göre tesbit edilecek bir büyüklükten fazla toprağa sahip olmasını engelleyecek "Toprak Reformu Ön Kanunu"nun yüce Meclisle re sunulması olacaktır. Tarımda üretim düzeninin modernleştirilmesi ve verimliliğin artırılması konusunda tarımla ilgili devlet örgütünün görevlerinin koordine edilmesi yönünde tedbirler, tarım kredi ve fiyat politikasındaki çelişmelerin ortadan kaldırılması ilk görevlerimizden biri olacaktır.

Önemli araçlardan biri de buna paralel olarak uygulanacak bir tarım vergisi sistemidir.

Vergi idaresi reformu yapılacak ve vergi anlaşmazlıklarında çabucak sonuç alacak düzenlemelere gidilecektir.

Gelir vergisi sistemimizdeki noksanlıkların tamamlanmasını ve bu vergilerin veraset ve intikal vergisi ile organik bağının kurulmasını ve servet bildiriminin etkin biçimde işletilmesini sağlayacak bir sistem kısa zamanda getirilecektir.

Tarım gelirleri asgari geçim indirimleri öngörülerek vergilendirilecektir.

Tasarruf Bonosu sisteminin vergi haline dönüştürülmesi sağlanacaktır. Ayrıca bütün vergi sistemi, gelir dağılımındaki büyük eşit-

Levent Şahverdi Arşivi

sizlikleri ortadan kaldırarak sosyal adaleti gerçekleştirme ve vergi gelirlerini artırma ilkelerinin ışığında gözden geçirilecek ve gerekli düzenlemelere gidilecektir.

Başka yollarla sağlanamayan yabancı sermaye, üstün teknoloji niteliğini taşıması, yurt içinde finanse edilemeyen çok büyük tesisler, kurulacak kapasitenin ortak pazarla rekabet edecek seviyede bulunması ve ihracata dönük olması ve çoğunluk paylarının Türklere ait olması şartlarıyla desteklenecektir.

İktisadî Devlet Teşebbüsleri'nin ve ortaklıklarının reorganizasyonu hakkındaki çalışmalar kısa zamanda değerlendirilecek ve verilen kararlar uygulamaya konulacaktır.

Reform hazırlıklarını yapmak ve yürütmek üzere bir "Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı" kurulmuştur. Anayasa'nın 117. maddesi hükmüne de uygun olarak bu konularda devlet kuruluşu dışındaki kuruluşlara devredilmiş görev ve yetkiler geri alınacaktır. Devlet eliyle ihracat ve ithalât yapan ülkelerin ihracat ve ithalât işlerinde muhatapları prensip olarak bu bakanlık olacaktır.

Uzun vadeli bir enerji plan ve programı hazırlatılacaktır. Enerji politikası öncelikle öz kaynaklarımıza dayandırılacaktır.

Petrol kaynaklarının arama ve işletilmesinde Anayasaya uygun olarak yeni bir politika uygulanacaktır.

Linyit üretimi ve dağıtımı devlet eliyle yapılacaktır.

Maden aramaları bugünkü dağınık ve kontrolsüz düzenden kurtulacak, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (MTA) ihtisas kuruluşları haline getirilerek aramalar daha etkili kılınacaktır.

Maden ihracatı devlet ve kamu kuruluşlarınca kontrol edilecektir.

Sosyal Politikaları: Anayasal bir hak olan sosyal güvenliğin daha geniş kütlelere yönelmesi için planlar hazırlanacaktır.

İş Kanunu, Tarım İş Kanunu ve Çıraklık Kanunu tasarılarının en kısa sürede kanunlaştırılması hazırlanacak, tasarılar Meclislerimize getirilecektir.

Sendikalar Kanunu ile Toplu Sözleşme, Grev ve Lokavt Kanunları birlikte ele alınarak birbirini tamamlayan bu iki kanun arasındaki çelişmeler giderilecektir.

Eğitim Politikaları: Atatürk'ün eğitimde birlik (tevhid-i tedrisat) ilkesine aykırı bütün uygulamalara son verilecektir (Anayasa, madde 153).

Din işlerinin yönetimi siyasal ve kişisel çıkar hesaplarının üstünde tutulacak ve laik devlet esaslarına göre ele alınacaktır.

Üniversite ve yüksekokullar reformu konusunda yapılmış çalışmalar ve Devlet Memurları Kanunu'nun kapsamı dışında bırakılmış bulunan üniversite mensuplarının müşkül durumları üniversitelerin görüşleri ve Anayasa ilkeleri çerçevesinde en kısa zamanda halledilecektir.

İlk ve orta öğretimde tek kitap düzeni uygulanacaktır.

Ulusal bir kuruluş olan TRT'nin Anayasa'nın öngördüğü özerklik görev anlayışı içinde güçlenmesine yardımcı olunacaktır.

Bir Kültür Bakanlığı'nın kurulması konusu önemle ele alınacaktır.

XXXIV. Bakanlar Kurulu (İkinci Erim Hükümeti)

Görev Dönemi: 11 Aralık 1971-17 Nisan 1972

Başbakan:	Nihat Erim (Senatör)
Devlet Bakanı:	Ali İhsan Göğüş (Gaziantep Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Doğan Kitaplı (Samsun Milletvekili)
Devlet Bakanı:	İlhan Öztrak (TBMM dışından)
Devlet Bakanı:	İlyas Karagöz (Muğla Senatörü)
Adalet Bakanı:	Suat Bilge (TBMM dışından)
Millî Savunma Bakanı:	Ferit Melen (Van Senatörü)
İçişleri Bakanı:	Ferit Kubat (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı:	Haluk Bayülken (TBMM dışından)
Maliye Bakanı:	Sait Naci Ergin (Senatör)
Millî Eğitim Bakanı:	İsmail Arar (İstanbul Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Mukadder Öztekin (Adana Senatörü)
Ticaret Bakanı:	Naim Talû (TBMM dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Mesut Erez (Kütahya Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Cevdet Aykan (TBMM dışından)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Haydar Özalp (Niğde Milletvekili)
Tarım Bakanı:	Orhan Dikmen (TBMM dışından)
Ulaştırma Bakanı:	Rıfkı Danışman (Erzurum Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Ali Rıza Uzuner (Trabzon Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Nezih Devres (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Erol Yılmaz Akçal (Rize Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Serbülent Bingöl (TBMM dışından)
Orman Bakanı:	Selahattin İnal (TBMM dışından)
Köyişleri Bakanı:	Necmi Sönmez (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Adnan Karaküçük (Maraş Senatörü)

Genel Amaçları: Memleketimizin içinde bulunduğu olağanüstü şartlar halen devam etmekte olduğundan, şimdi sunmakta olduğum hükümet programını, daha evvel 7 Nisan 1971 tarihinde Yüce Meclis'in güvenoyu ile tasvip edilen hükümet programı ile birlikte mütalâa etmenizi istirham ediyorum.

Aşırı sol cereyanların, komünizmin, aşırı sağ cereyanların, hilafetçiliğin, şeriat esaslarına dayanan teokratik devlet kurma arzularının ve her çeşit bölücü faaliyetlerin kesinlikle karşısındayız.

Cumhuriyetimizin bütün kuruluşlarının birleşmesi gereğine inanıyoruz.

Memleketimizin sorunları demokratik rejim içinde halledilmelidir.

Siyasî partilerimizin birbirlerini yıpratma yerine memleket sorunlarının çözümlenmesi yönünde birleşeceklerini ümit ediyoruz.

Kahraman Silahlı Kuvvetlerimizin uyanıklığı ve müzahereti ile dışarıdan idare edilen anarşi ve şiddet eylemleri geniş ölçüde önlenmiş, suçluların büyük bir kısmı yakalanarak adalete teslim edilmiştir.

Dikta heveslilerinin, Türk Milletini parçalamak isteyenlerin, demokratik hukuk devletini zorla devirmek peşinde koşan anarşistlerin ve tedhişçilerin 1961 Anayasası'nın getirdiği hak ve hürriyetleri kötüye kullanmalarını önleyecek Anayasa değişiklikleri bu dönemde gerçekleşmiştir.

İçişleri Politikaları: Zorunlu haller dışında memurlar görevlerinden alınmayacak, çalışkan, dürüst, ehliyetli devlet memurlarının güven içinde iş görmelerine gereken önem verilecektir.

Genel Güvenlik Kuruluşları özellikle toplumsal olaylarda üzerlerine düşen görevleri yapabilecek biçimde güçlendirilecektir. Bilhassa toplum polisinin eğitimine önem verilecektir.

Derneklerin sosyal düzenimizde huzursuzluk yaratan faaliyetleri önlenecek, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü, grev ve lokavt ile ateşli silahlar ve bıçaklar hakkındaki kanunlara tam saygı sağlanacak, uygulamadaki boşluklar giderilecektir.

İdarenin tarafsızlığı kesin olarak sağlanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Savunma Politikaları: Silahlı Kuvvetlerimizin savaş araç ve gereçlerinin yurt içinden sağlanması hususundaki ciddi çalışmaları devam ettireceğiz.

Silahlı Kuvvetlerimizi ilgilendiren mevzuatta yapılması zorunlu görülen ve belli bir süre içinde kanunlaşması gereken tâdilata ait olup, kısa bir süre içinde Yüce Meclis'e sunulacak olan kanun tasarılarının süratle kanunlaştırılmasını bilhassa istirham edeceğim.

Adalet Politikaları: Siyasî Partiler Kanunu ile seçim mevzuatının süratle ele alınmasına çalışılacaktır.

Basın suçlarında hapis cezalarının azaltılmasını, bunun yerine para cezalarıyla tazminatların fazlalaştırılmasını sağlayacak tasarılar hazırlanarak Meclislere sunulacaktır.

Dışişleri Politikaları: Milletlerarası ilişkilerimizi, bağımsızlık, egemenlik, ülke bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama ilkeleri çerçevesinde karşılıklı saygı ve işbirliği anlayışı ile yürüteceğiz.

Türkiye, üyesi bulunduğu Birleşmiş Milletler ve bu örgüte bağlı ihtisas teşekküllerinin ve Avrupa Konseyi, Ortak Pazar gibi milletlerarası kuruluşların çalışmalarına faal ve yapıcı bir şekilde katılmaya devam edecektir.

Kıbrıs sorunu, hükümetimizin antlaşmalar çerçevesinde ve Türk toplumunun haklarını sürekli olarak teminat altına alacak şekilde bir çözüme ulaştırılması için hiçbir gayreti esirgemeyeceği ulusal davamızdır.

İktisat Politikaları: Türkiye'nin ekonomik kalkınması, demokratik rejim içinde ve karma ekonomi sistemine dayanılarak başarılabilir.

Devlet sektörüne ne kadar önem veriliyorsa, özel sektöre de aynı önemin verilmesi lüzumuna inanıyoruz.

Hükümetimiz özel sektör yatırımlarının süratle gerçekleşmesi ve ihracatımızın artırılması için gerekli teşvik tedbirlerini alacaktır.

Yabancı sermayenin kalkınma planlarımızın ve programlarımızın hedeflerine yönelen alanlara yatırım yapmasına müsaade edilecektir.

Hayat pahalılığı ile,suni fiyat artışlarıyla haksız kazanç sağlayanlarla etkili şekilde mücadele edilecektir.

Toprak ve Tarım Reformu'nu gerçekleştirirken yurdumuzun değişik bölgelerinin iklim ve toprak özellikleri, çeşitli tarım türleri gözönünde tutulmak suretiyle tarım işletmelerinin azami ve asgari büyüklükleri tespit edilecektir. Ayrıca topraksız veya az topraklı çiftçilere dağıtılan arazilerin, verimli tarım işletmeleri olarak yaşayabilmeleri için gerekli tedbirler alınacaktır.

Kooperatiflerin kurulması ve teşvik edilmesine önem verilecektir.

Petrol Kanunu'nun millî menfaatlere aykırı hükümleri süratle değiştirilecek, ihtiyacımız olan petrolün millî petrol kuruluşumuz tarafından yurt içinde sağlanması, temel hedef teşkil edecektir.

Sınaî mamûl ve yarı mamûller ihracatımızı çok güçlendirecek işletmelerle ilgili sanayileşme programı yapacağız.

Sanayileşmenin ön şartlarından biri de yatırım kredisidir.

Bir kalkınma bankasının kurulmasına derhal teşebbüs edeceğiz.

Sosyal Politikaları: Sağlık kurumlarının ve personelinin yurt sathında dengeli bir şekilde dağıtılması, çevre sağlığı, koruyucu hekimlik, aile planlaması, ana çocuk sağlığı ve yataklı tedavi hizmetlerinde koordinasyonun sağlanması, sağlık ve sosyal yardım politikamızın temel ilkeleri olacaktır.

Büyük şehirlerimizde ve özellikle Ankara'da "Kirli hava" probleminin ve kıyılarımızda günden güne artan "Su Kirlenmesi"nin kısa sürede pratik ve etkili tedbirlerle çözümlenmesi hükümetimizin üzerinde hassasiyetle duracağı bir sorundur.

Sendikalar Kanunu ile Toplu Sözleşme Grev ve Lokavt Kanunları, işçi ve işveren teşekküllerinin de görüşleri tespit edilerek birbirini tamamlayan bu iki kanun arasındaki çelişmeler giderilecektir.

Bölge ve şehir planlamasında çevre sağlığına itina gösterilecektir.

Eğitim Politikaları: Eğitimle ilgili reformlar konusunda özel yüksekokulların üniversite ve akademilere bağlanması ve imam hatip okullarının ortaöğretime dayandırılması ile ilgili kararlar korunacaktır.

XXXV. Bakanlar Kurulu (Melen Hükümeti)

Görev Dönemi: 22 Mayıs 1972-10 Nisan 1973

Başbakan:	Ferit Melen (Van Senatörü)
Devlet Bakanı:	Doğan Kitaplı (Samsun Milletvekili)

22 Mayıs 1972'de kurulan Ferit Melen Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Bakanı:	İsmail Arar (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Zeyyat Baykara (TBMM dışından)
Devlet Bakanı:	İlhan Öztrak (TBMM dışından)
Adalet Bakanı:	Fehmi Alpaslan (Artvin Senatörü)
Millî Savunma Bakanı:	Mehmet İzmen (Senatör)
İçişleri Bakanı:	Ferit Kubat (TBMM dışından)
Dışişleri Bakanı:	Haluk Bayülken (TBMM dışından)
Maliye Bakanı:	Ziya Müezzinoğlu (TBMM dışından)
Millî Eğitim Bakanı:	Sabahattin Özbek (TBMM dışından, sonra Senatör)
Bayındırlık Bakanı:	Mukadder Öztekin (Adana Senatörü)
Ticaret Bakanı:	Naim Talu (Senatör)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Mesut Erez (Kütahya Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Kemal Demir (Bolu Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Haydar Özalp (Niğde Milletvekili)
Tarım Bakanı:	İlyas Karaöz (Muğla Senatörü)
Ulaştırma Bakanı:	Rıfkı Danışman (Erzurum Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Ali Rıza Uzuner (Trabzon Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Nuri Kodamanoğlu (Niğde Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Erol Yılmaz Akçal (Rize Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Turgut Toker (Ankara Milletvekili)
Köyişleri Bakanı:	Necmi Sönmez (TBMM dışından)
Orman Bakanı:	Selahattin İnal (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Adnan Karaküçük (Maraş Senatörü)

Genel Amaçları: Olağanüstü şartlar içinde kurulmuş ve arzettiğim gibi, görevi güveninizi sürdürebildiği takdirde ancak önümüzdeki seçim zamanına kadar devam edecek olan hükümetimizin programının normal bir seçim dönemi için iktidara gelmiş olan hükümetlerin programlarından farklı olacağı tabiîdir. Bu programda belli bir sürede öncelikle gerçekleştirilmesi gereken konuların ele alınmaları ile yetinmiş bulunuyoruz. Bunlar arasında özellikle memleketi içinde bulunduğu bunalımlardan kurtaracak ve huzur ve sükûna kavuşturacak tedbirler bulunacaktır.

Parlamenter demokratik rejimin sıhhatli ve verimli şekilde işler hale getirilmesi hepimizin temel görevlerimizdendir.

Önümüzdeki seçimlerin Anayasa'nın öngördüğü zamanda yapılmasını ve seçimlere selâmetle varmamızı mümkün kılacak ortamın yaratılmasını önemli görevlerimizden biri sayıyoruz.

Hükümetimiz her türlü anarşik olayların ortadan kalkmasını ve yeniden doğmasını önleyecek çok yönlü tedbirlerin alınmasına bağlıdır.

Bu tedbirlerin başında şüphesiz devlet güvenlik kuvvetlerini güçlendirmek, eğitimlerini tamamlamak gelmektedir. Ayrıca hukukî ve idarî tedbirlere de ihtiyaç vardır.

Seçimlerden önce, başta ön seçim olmak üzere seçim mevzuatımızda düzeltmeler yapılmasını zorunlu görmekteyiz.

Komünizm ve her türlü bölücü ve aşırı faaliyetler, öncelikle üzerinde duracağımız konular olacaktır. Yıkıcı unsurların yuvalanmayı başardıkları kurum ve kuruluşları bunların zararlı faaliyetlerinden kurtarmak lâzımdır. Gençlerimizin körpe dimağlarını tek taraflı propagandanın zararlı etkilerinden kurtarmak lâzımdır. Yurt dışında fedakâr ve vatansever işçilerimizi yıkıcı akımların tasallutundan korumamız lâzımdır.

Gerçekleştireceğimiz iktisadî, sosyal, kültürel reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacağız.

İçişleri Politikaları: Tüm kamu yönetimi görevlilerinin süratli, etkin, ekonomik ve kaliteli bir hizmet yarışına katılmasını sağlamak için yoğun bir idarî reform çalışmasına girmek kararındayız.

Denetim sisteminin geliştirilmesi için gereken tedbirler alınacaktır.

Üniversite Personel Kanunu Tasarısı da en kısa zamanda Yüce Meclislere sunulacaktır.

Güvenlik kuvvetlerini üstün hareket kabiliyetine, sayı ve yetenek yönünden yeterli bir duruma getirecek ve gerekli her türlü araç gereç ve donatıma sahip kılacağız.

Millî Savunma Politikaları: Silahlı Kuvvetlerimizin yeniden teşkilâtlandırılması ve çağdaş teknolojinin gerektirdiği şekilde silah araç ve gereçlerinin süratle yenileştirilmesini hedef olarak almaktayız.

Adalet Politikaları: Hukuk ve adalet alanında başlamış bulunan reform çalışmalarına büyük bir önem vereceğiz. Hukuk ve Ceza Yargılama Usulü Kanunlarında değişiklikleri öngören tasarılarla, Yüksek Hâkimler Kurulu'nun yeniden teşkilâtlandırılmasını, Yüksek Savcılar Kurulu'nun kurulmasını ve özellikle Yüksek Hâkimler Kurulu tarafından mahkemeler üzerinde yapılan idarî denetimin, etkili bir hale gelmesini sağlayacak tasarılar ve Yargıtay Teşkilât Kanunu Tasarısının kanunlaşması ile hukuk ve adalet reformlarının büyük ölçüde gerçekleşmesi sağlanmış olacaktır.

Kamu düzenini yakından ilgilendiren suç ve suçluluk hareketleri dikkatle izlenecek, etkili, önleyici, toplum şartlarına uygun bir ceza politikası takip olunacaktır.

Dışişleri Politikaları: Bütün Cumhuriyet hükümetlerinin olduğu gibi hükümetimizin dış politikası da Büyük Atatürk'ün ilkelerinden mülhem olmaya devam edecektir.

Hükümetimiz memleketimizin dış güvenliğinin sağlanmasında Atlantik İttifakının hayatî önemini ve değerini belirtmek ister. Avrupa'da barışın korunmasında en büyük etken olan NATO değişen dünya şartlarına üyelerinin güvenliklerini koruyarak uymak hususunda da ileri bir anlayış ve verimli gayretler içindedir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklığımıza büyük önem vermekteyiz.

Çin Halk Cumhuriyeti ile memleketimiz arasında kurulan ilişkiler tatbikat safhasına girmiştir. Pek yakında Pekin'de bizim Büyükelçiliğimiz de faaliyete geçecektir.

Türkiye, Kıbrıs sorununun daima barışçı yollarla çözümlenmesini istemiştir. Ancak kesinlikle belirtelim ki, Türk toplumuna karşı girişilecek fiilî silahlı tecavüzlere ya da olup bitti teşebbüslerine karşı derhal gereken mukabelenin gösterileceğinden kimsenin şüphesi olmamalıdır.

İktisat Politikaları: Toprak ve Tarım Reformu Kanunu Tasarısı kanunlaştığı zaman süratle uygulamaya geçilmek için gerekli hazırlıklara şimdiden başlamış bulunuyoruz.

Topraksız veya az topraklı çiftçilerin, kendilerine dağıtılacak arazileri verimli işletmeleri için gerekli bütün tedbirleri alacağız. Tarım sektöründe, krediden işletmeye, işletmeden yetiştirilen ürünlerin satışına kadar bütün faaliyetlerin mümkün olduğu ölçüde kooperatifler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiğine inanmaktayız.

Vergi sistemimiz içerisinde etkili bir kontrol düzeni kurmak suretiyle, vergi kayıplarının önlenmesine ve vergi randımanının artırılmasına dönük tedbirlere öncelik tanınacaktır.

Petrol Kanunu'nun uygulamada millî menfaatlere aykırı düşen hükümleri süratle değiştirilecek, ihtiyacımız olan petrolün yurt içinde sağlanması hedefimizin temelini teşkil edecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yurdumuzun enerji ve doğal kaynaklarının değerlendirilmesinde millî ihtiyaç ve menfaatlerimize uygun bir politika izlenecektir.

Karma ekonomi düzeni içinde Türkiye'mizin ekonomik kalkınmasında devlet kesimine olduğu kadar özel teşebbüse de önemli görevler düştüğüne inanıyoruz.

Kalkınma çabalarımızı ekonomik istikrar içerisinde yürütmek kararında olduğumuzu bir kere daha belirtmek isterim.

Destekleme politikasına devam olunacaktır.

Çok taraflı tediyelere ve serbest döviz esasına dayalı bir dış ticaret politikası izlenecektir.

Uluslararası şartlara uygun rekabet gücüne sahip sıhhatli bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek zorundayız.

Bankalar sistemini sanayimize daha fazla yakınlaştıracak tedbirleri öngörmekteyiz.

Teknoloji transferiyle birlikte ileri teknolojilerin yurt içinde üretilmesine de önem verilmesine ve bu alandaki milletlerarası çalışmaları izlemenin lüzumuna inanıyoruz.

Sosyal Politikaları: Hızlı şehirleşme hareketi kontrol altında tutularak buralara lüzumlu altyapı, konut, sağlık ve sosyal hizmet ihtiyaçları bir bütün olarak ele alınacak, gelişmelere bilim ve memleket gerçeklerine uygun bir yön verilecektir.

Yatırımların, işsizlik problemine bir ölçüde çözüm yolu getireceğine inanıyoruz.

Yurt Dışı İşçi Sorunları Genel Müdürlüğü 1972 yılı içerisinde etkin biçimde faaliyete sokulacaktır.

Koruyucu hekimlik hizmetlerine ağırlık verilecek, yataklı tedavi hizmetleri geliştirilecektir.

Orman ve dağ köylerinin kalkınma sorunları öncelikle ele alınacaktır. Köy kalkınmasını hızlandırmada halkla devlet ilişkilerini etkili bir şekilde geliştiren halkın birlikler ve kooperatifler halinde teşkilâtlanmaları için alınan teşvik tedbirlerinin uygulanmasına devam edilecektir.

Eğitim Politikaları: Hazırlanacak olan Millî Eğitim Kanunu tasarısında okul öncesinden başlayıp, ilk, orta ve yükseköğretim kurumları ile teknik okullar bir bütünlük içinde ve çağımızın modern eğitim sistemleri açısından ele alınacak, Türk eğitimi yeni bir yapı ve çalışma düzenine kavuşturulacaktır.

İlkokulların sekiz yıla çıkarılması çalışmalarına devam edilecek ve bu okulların yurt ölçüsünde yayılmasına çalışılacaktır.

Radyo ve Televizyon programlarının millî duyguları koruyucu, yüceltici ve öğretici olmasına titizlikle özen gösterilecektir.

351 sayılı Kredi ve Yurtlar Kanunu değişiklik tasarısı süratle Yüce Meclis'e takdim edilecektir. Öğrenci yurtları herhalde devletçe sıkı bir denetime tâbi tutulacaktır.

XXXVI. Bakanlar Kurulu (Talû Hükümeti)

Görev Dönemi: 15 Nisan 1973-16 Aralık 1973

Başbakan:	Naim Talû (Kontenjan Senatörü)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Nizamettin Erkmen (Giresun Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Kemal Satır (Adana Milletvekili)
Devlet Bakanı:	İsmail Hakkı Tekinel (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	İlhan Öztrak (TBMM dışından)
Adalet Bakanı:	Hayri Mumcuoğlu (Tekirdağ Senatörü)
Millî Savunma Bakanı:	İlhami Sancar (İstanbul Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Mukadder Öztekin (Adana Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	Haluk Bayülken (TBMM dışından)
Maliye Bakanı:	Sadık Tekin Müftüoğlu (Zonguldak Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Dengiz (Uşak Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Nurettin Ok (Çankırı Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Ahmet Türkel (Bursa Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Vefa Tanır (Konya Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Fethi Çelikbaş (Kontenjan Senatörü)
Tarım Bakanı:	Ahmet Nusret Tuna (Kastamonu Senatörü)

15 Nisan 1973'te kurulan Naim Talû Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

Ulaştırma Bakanı:	Sabahattin Özbek (Kontenjan Senatörü)
Çalışma Bakanı:	Ali Nailî Erdem (İzmir Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Nuri Bayar (Sakarya Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Kemal Demir (Bolu Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Ahmet İhsan Kırımlı (Balıkesir Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Nebil Oktay (Siirt Milletvekili)
Köyişleri Bakanı:	Orhan Kürümoğlu (Bitlis Senatörü)
Orman Bakanı:	İsa Bingöl (Muş Senatörü)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Celalettin Coşkun (Aydın Senatörü)

Genel Amaçları: Hükümetimizin programında, 14 Ekim 1973 genel seçimlerine kadar geçecek kısa sürede, yeniden uzun vadeli hedef ve tedbirlere yer vermesi elbetteki beklenemez. Kamu hizmetlerinin yürütülmesinde vatandaşın güven duygusunu güçlendirmeğe ve 1973 yılı programında öngörülen yatırımları zamanında ve program uyarınca gerçekleştirmeğe gayret edeceğiz.

Hükümetimiz Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kuruluş Kanunu ile asayiş ve huzurun devamını sağlayacaktır. Diğer mevzuatın düzenlenip yürürlüğe girmesini temin için yapılacak çalışmalar bu görevi tamamlayıcı nitelikte görülmektedir.

Devletin temel düzenine, yurt bütünlüğüne, laik ve demokratik cumhuriyete kastedenlere karşı ciddi tedbirler alınmasını öngörmekteyiz.

Önceki hükümetlerce başlatılmış bulunan reform çalışmalarını sonuçlandırmak, temel sorunlarımız arasındadır.

Devletin temel düzenine ve yurt bütünlüğüne karşı girişilen eylemlerin önlenmesi, yıkıcı faaliyetlerin tesirsiz hale getirilmesi, kanun hâkimiyetinin sağlanması ve reformların ülke yararına uygun olarak gerçekleşmesi amacına yönelmiş olan başlıca tasarılarla Anayasanın süreli olarak çıkarılmasını öngördüğü tasarıların genel seçimlerden önce kanunlaşması, hükümet çalışmalarının mihverini teşkil edecektir.

Millî Savunma Politikaları: Hükümetimiz Cumhuriyetimizin, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik rejimimizin, iç ve dış tehlikelere karşı ulusal varlık ve bütünlüğümüzün başlıca teminatı olan Silahlı Kuvvetlerimizin her an zinde ve kudretli olmasını sağlamayı görevlerinin başında saymaktadır.

Dışişleri Politikaları: Dış siyasetimizde ana hedefimiz barış ve güvenliğin korunmasıdır.

Hükümetimiz Kuzey Atlantik Teşkilâtı'nı memleketimizin dış güvenliği açısından hayatî bir unsur telâkki etmeye devam edecektir.

Türkiye'nin demokrasiye bağlılığı ve memleketimizde insan hakları ve temel hürriyetleri ile ilgili uygulamaların temel hukuk prensipleri ve milletlerarası taahhüt ve vecibelerimizle bağdaşırlığı konusunda Avrupa Konseyi gibi Türkiye'nin üyesi bulunduğu ve üyesi kalmaya kararlı olduğu bir uluslararası kuruluşa da yansıyan bazı tereddütler görülmektedir. Çoğunluğu itibarıyla yanlış bilgi ve yorumlara dayanan ve memleketimiz aleyhine çalışanlara fırsat sağlayan bu tereddütleri ortadan kaldırmak için azami gayreti sarfedeceğiz.

Yurt dışındaki bütün vatandaşlarımızın çocuklarının bakım ve eğitiminden anavatanla bağlarının ve millî duygularının güçlendirilmesine, zararlı akım ve propagandalara karşı korunmasına kadar uzanan çeşitli sorunlarını ele almak, bunlara süratli ve etkili çözüm yolları getirmek kararındayız.

Türkiye'nin Kıbrıs sorununun daima barışçı yoldan çözümlenmesini tercih ettiği malûmdur. Ada'da âhiren Rum toplumu nun içerisinde de vukua gelen gelişmeler ve olaylar Türk Cemaatinde haklı bir endişe uyandırmakta ve böyle bir ortamda görüşmelerin sonuç vermesi ihtimali zayıflamaktadır. Biz de bu gelişmeleri en büyük hassasiyetle izliyoruz.

İktisat Politikaları: Toprak ve Tarım Reformu tatbikatı içinde düşünülen altyapı yatırımlarının reform uygulamasıyla âhenkli bir şekilde ele alınarak ilgili bölgelere bütün hizmetlerle birlikte götürülmesinin gereğine inanıyoruz.

Hükümetimiz ekonomik kalkınmaya devlet kesiminin olduğu kadar özel kesimin de büyük katkısı olacağı ve özel kesimin böyle bir potansiyeli bulunduğu inancını taşımaktadır.

Kalkınmanın ancak hızlı sanayileşme ile mümkün olduğuna inanmaktayız.

Yurdumuzun gelişmesinde bölgeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel yönlerden dengeli kalkınmayı sağlayıcı tedbirleri yoğunlaştıracağız. 1973 yılında memleketimiz şartlarına uygun bir fiyat istikrarının teminine azamî gayret sarfedeceğiz.

Fiyatları aşırı artış gösteren malların yerli üretimi kısıtlamamak kaydı ile ithali cihetine gidilecek veya ihracı tahdit edilecektir.

Teşvik tedbirlerini uygulamağa devam edeceğiz.

Ekonomide darboğazlara yol açmayacak bir ithalat politikası izleyeceğiz.

Destekleme alımlarına devam edilecektir.

Sosyal Politikaları: İşçi, küçük esnaf ve sanatkârlar gibi dar gelirlilerin geçim şartlarını iyileştirici, sosyal adalet ve sosyal güvenliği sağlayıcı tedbirleri almak ve uygulamak için her türlü gayreti göstereceğiz. Bugüne kadar işçilerimize sağlanan hakların da geri alınmasına asla müsaade etmeyeceğiz.

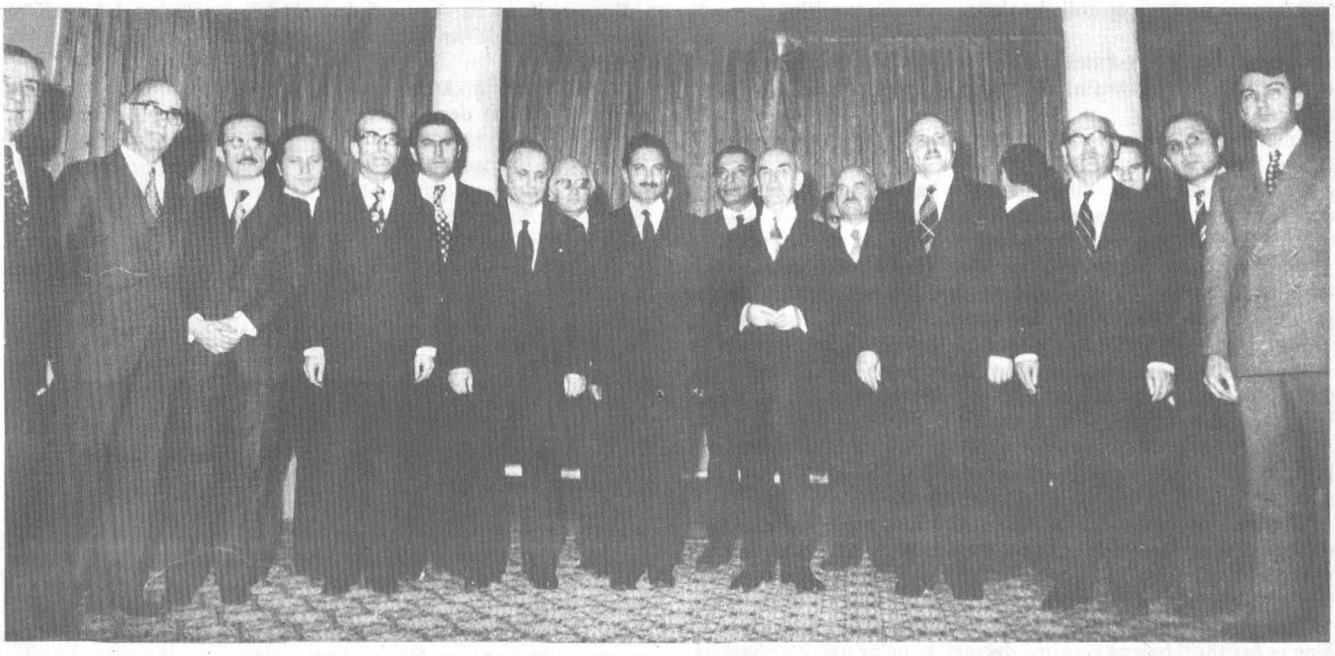
Eğitim Politikaları: Halen parlamentoda bulunan "Millî Eğitim Temel Kanunu Tasarısı" ile "Üniversiteler Kanun Tasarısı"nı kanunlaştırmaya çalışacağız.

XXXVII. Bakanlar Kurulu (Birinci Ecevit Hükümeti)

Görev Dönemi: 26 Ocak 1974-16 Eylül 1974

Başbakan:	Bülent Ecevit (Zonguldak Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Prof.Dr. Necmettin Erbakan (Konya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Orhan Eyüboğlu (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	İsmail Hakkı Birler (Tokat Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Süleyman Arif Emre (İstanbul Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Şevket Kazan (Kocaeli Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Hasan Esat Işık (Bursa Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Oğuzhan Asiltürk (Ankara Milletvekili)
Dışişleri Bakanı:	Prof.Dr. Turan Güneş (Kocaeli Milletvekili)
Maliye Bakanı:	Doç.Dr. Deniz Baykal (Antalya Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Mustafa Üstündağ (Konya Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Erol Çevikçe (Adana Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Fehim Adak (Mardin Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Selâhattin Cizrelioğlu (Diyarbakır Senatörü)

Levent Şahverdi Arşivi

26 Ocak 1974'te kurulan Birinci Ecevit Hükümeti

Gümrük ve Tekel Bakanı:	Mahmut Türkmenoğlu (İzmir Milletvekili)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Prof.Dr. Korkut Özal (Erzurum Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Ferda Güley (Ordu Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Önder Sav (Ankara Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Abdülkerim Doğru (Kars Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Cahit Kayra (Ankara Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Orhan Birgit (İstanbul Milletvekili)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	Mustafa Ok (Manisa Milletvekili)
Orman Bakanı:	Ahmet Şener (Trabzon Milletvekili)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Muslihittin Yılmaz Mete (Adana Senatörü)

Genel Amaçları: 14 Ekim 1973 seçimlerinin sonuçları ve ülkemizin içinde bulunduğu koşullar hükümet kurulmasını güçleştirmiştir. Yeni bir hükümet kurulabilmesi yolundaki partilerarası temaslar ve çalışmalar üç aydan uzun sürmüştür.

Karma hükümetimizi meydana getiren iki parti, Cumhuriyet Halk Partisi ve Millî Selamet Partisi her alanda izleyecekleri politikaların ilkelerinde ve doğrultusunda tam bir anlaşmaya varmışlardır.

İyi işleyen bir demokraside düşünce ayrılıkları toplumu kargaşalığa, iç düşmanlığa, bunalımlara sürüklemez; tam tersine toplum yaşamını zenginleştirir.

Programımızın temel unsurları arasında rejimin sıkıntılı yıllarından arta kalmış kırgınlıkları ve kavgaları tarihe gömecek geniş kapsamlı bir genel af çıkarma ve demokrasimizi her bakımdan yüksek bir düzeye eriştirmek üzere düşünce ve inanç özgürlüğü önündeki sınırlamaları kaldırma kararı yer alıyor.

Bütün topluma yaygın bir sosyal adalet düzeninin de siyasal haklar ve özgürlükler kadar,düşünme ve inanç özgürlüğü kadar gerekli olduğu kanısındayız.

Hükümetimiz ferdin ve toplumun huzur ve refahını demokratik hukuk devleti anlayışı içinde ve ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın plana bağlanacağını emreden Anayasa hükmü çerçevesinde sağlamayı hedef almaktadır.

İçişleri Politikaları: Halka dönük hizmetler, hizmetin en iyi ve kolay sağlanacağı şekilde düzenlenecek ve işlemler basitleştirilecektir.

İç güvenlik kuvvetleri günün gelişen ve değişen koşullarına uygun biçimde nicelik ve nitelik yönlerinden yeterli duruma getirilmek üzere güçlendirilecek, personelin bu amaçla eğitimine büyük önem verilecektir.

Ekonomimiz için büyük önem taşıyan kaçakçılığın önlenmesinde etkin ve çok yönlü tedbirler alınacak ve mevzuat günün şartlarına uyacak bir şekilde değiştirilecektir.

Millî Savunma Politikaları: Silahlı Kuvvetlerimizin yapısının ve vurucu gücünün eşsiz tarihi ve geleneği ile mütenasip ve gelişen ilim ve teknoloji icaplarına uygun bir seviyede olması temel hedefimizdir.

Millî güvenliğimiz ve savunmamız için yalnız ortak sistemlerle yetinilmeyecek, kendi millî savunma politikamız, stratejimiz ve imkânlarımız da geliştirilecektir.

Topraklarımızdaki ortak savunma tesislerinin savaş araç ve gereçlerinin Türk Devleti'nin denetimi altında bulunmasına daima itina edilecektir.

Adalet Politikaları: Toplumumuzda iç barışı korumak üzere düşünce ve inanç suçlarını da kapsayan bir genel af ile orman suçlarına ilişkin affın gerçekleşmesini zorunlu görüyoruz.

Düşünce, inanç ve ifade hürriyetlerini sınırlayan bütün kısıntılar kanunlarımızdan çıkarılarak, basın hürriyeti her yönü ile teminat altında tutulacaktır.

Kamuya düzen veren temel kanunlar gözden geçirilip tâdil tasarıları hazırlanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün seçmenlerin oy kullanmalarını sağlayıcı tedbirler alınacaktır.

Ortaöğretim seviyesindeki okullarda kayıtlı öğrenci durumunda bulunanlar hariç, 18 yaşını bitirmiş bütün vatandaşlara oy hakkı tanınacaktır.

Yurt dışında bulunan vatandaşlarınızın oy haklarını kullanma imkânı sağlanacaktır.

Kütük sisteminde gerekli değişiklikler yapılarak, icabında nüfus cüzdanı ile oy kullanma imkânları getirilecektir.

Parti sözcülerinin seçim kampanyası sırasında televizyonda da propaganda konuşmaları yapabilmeleri gerçekleştirilecektir.

Dışişleri Politikaları: Dış politikada amacımız, Atatürk'ün kurduğu temeller üzerinde, barışçı, devletler hukuku kurallarına saygılı, Türkiye'nin bağımsızlığını gösteren bir politika izlemektir.

İçinde bulunduğumuz ortak güvenlik sistemine ve ittifaklara bağlı kalınacak ve bunların gelişen şartlara intibak edecek şekilde uygulanabilmesinin sağlanmasına dikkat edilecektir.

Yurt dışındaki Türklerin herşeyden önce uluslararası andlaşmalarda kendilerine tanınmış bulunan haklardan tam olarak yararlanmalarını sağlamak önemli hedeflerimizdendir.

İki cemaatten oluşan Kıbrıs Türk Toplumunun eşit egemenlik statüsünün korunması ve devlet yönetiminde iki cemaat arasında her yönü ile huzurlu bir işbirliğinin sağlanması için en isabetli çözüm şeklinin federatif bir sistemde bulunacağına inanıyoruz.

Uluslararası deniz hukuku çalışmalarında Türkiye'nin güvenliğine ve her türlü hak ve yararına değinen konular üzerinde hassasiyetle durulacaktır.

İktisat Politikaları: Özellikle son yıllarda para sorunlarıyla ilişkili olarak ortaya çıkan uluslararası bunalımlar, temel ham madde kıtlıkları nedeni ile artan sanayi ürünleri fiyatları, enerji sorunu, teknolojik yeniliklerin transferinde ortaya çıkan darboğazlar ve petrol fiyatlarındaki aşırı yükselişler ekonomimizi olumsuz yönden etkilemektedir.

Uluslararası ekonomik konjonktürün zorunlu kılacağı bazı fiyat ayarlamalarının geniş halk topluluklarını etkilememesi ve hayatı pahalılaştırmaması için gelirlerle fiyatlar arasında sağlıklı, adaletli ve dinamik bir dengenin kurulmasına özen gösterilecektir.

Kamu İktisadî Teşebbüsleri'nin kuruluş amaçlarına uygun şekilde çalışabilmelerini sağlamak üzere demokratik esaslara dayalı etkin bir sistem kurulacaktır.

Vergi kanunlarının hepsi yeniden gözden geçirilerek vergi eşitliğini zedeleyen, farklılıklara yol açan ve sosyal adalet ilkelerine aykırı düşen hükümler ayıklanacak ve böylece herkesin malî gücüne göre vergi ödemesi yolundaki Anayasa emrinin yerine getirilmesine çalışılacaktır.

Halk yararına işleyecek ve gerçek halk teşebbüslerini teşvik edecek, etkili ve güvenilir bir sermaye piyasasının teşekkülü için gerekli mevzuat çıkarılacaktır. Öncelikle kamu idaresindeki israflar önlenecektir.

Yurt ekonomisi ve köy kalkınması için büyük önem taşıyan tarımın genel planlaması bütün yönleriyle yeniden ilmî bir şekilde ele alınacaktır.

Kontrollü ziraî kalkınma kredileri uygulaması yurt düzeyine yaygınlaştırılacak ve daha hızlı işleyen bir yapıya kavuşturulacaktır.

Tarım üreticisinin emeğinin karşılığını almasını sağlayan, tarımsal üretime ekonomik gereklere göre yön veren ve sosyal adalet ilkelerini gözeten bir taban fiyat politikası yürütülecek ve üreticinin ürününün düşük fiyatla elden çıkmasını önlemek için taban fiyatları mümkün olduğu kadar erken ilân edilecektir.

Orman köylülerinin sosyal ve ekonomik sorunlarının çözümüne önem verilecektir.

Bugüne kadar ihmal edilen hayvancılık konusuna gerekli önem verilecektir.

Kooperatifçilik hareketlerini desteklemek ve geliştirmek üzere Köyişleri ve Kooperatifler Bakanlığı'na bağlı Kooperatifler Bankası kurulacaktır.

Millî kaynak imkânlarımıza uygun, modern teknolojiye dayalı ve uyumlu olarak derinliğine topyekun sanayileşme geliştirilirken, kalkınmayı ve sanayi toplumuna geçişi bütün yurtta dengeli olarak hızlandırıcı bir usulle, küçük ve orta boy sanayi kuruluşlarını da çağın gerçeklerine uygun şekilde güçlendiren ve bunlarla büyük kuruluşlar arasında organik bağlantı kuran modern teknoloji ile yüksek istihdamı bağlaştıran temel üretim malları başta olmak üzere ağır sanayi ve millî harp sanayiinin yurdumuzda geliştirilmesini hedef alan bir sanayi politikası izlenecektir.

Devletçe desteklenen sanayi teşebbüslerini finanse etmek amacı ile güçlü bir Sanayi Bankası kurulacaktır.

Ekonomideki enerji açığının hızla kapatılması için, kısa ve uzun vadeli programlar uygulanacak, elektrik enerjisi üretimi esas itibarıyla hidrolik ve kömürle işleyen termik santrallara dayandırılacaktır.

Petrol Kanunu yeniden ele alınacak ve millî menfaatlerimize aykırı düşen hükümleri değiştirilecektir.

İç ticarette piyasaların düzenlenmesi, düzenli bir fiyat sisteminin kurulması ve yürütülmesi, üretici ve tüketicinin korunması maksatları ile iş hayatını zorlaştırmayan, çağdaş anlayışa uygun mevzuat değişiklikleri yapılacak ve etkili bir tedbir dizisi geliştirilip uygulanacaktır.

Dış ekonomik ve ticari ilişkilerimizi çok unsurlu denge kavramına uygun biçimde yöneltme gereği vardır.

Ortadoğu, Afrika ve Asya Ülkeleri ile karşılıklı ticarî ve iktisadî ilişkilerin geliştirilmesine önem verilecektir.

İç ve dış turizm, ekonomik, sosyal ve kültürel katkılardan yurdumuzun ve ulusumuzun gereğince yararlanabilmesi sağlanacaktır.

Sosyal Politikaları: İşçi-memur ayrımına süratle âdil ve vâzıh bir çözüm getirilecektir. Orta, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun kurak ovalarının sulanmasının kalkınmayı yaygınlaştırması açısından da önemi gözönünde tutularak projeler hemen uygulanacaktır.

Köylerimiz çerçevesinde yeni iş ve kazanç imkânlarının açılması, çağdaş uygarlık nimetlerinin yeterli sağlık ve eğitim kurumlarıyla ve her türlü kamu hizmetleriyle buralara ulaşması, nüfusun büyük merkezlerde aşırı şekilde yoğunlaşmasının önlenmesi amaçlarına uygun olarak demokratik bir anlayış içersinde köy-kentlerin kurulması yoluna gidilecektir.

Gecekondu konusundaki mevcut zaman sınırlaması değiştirilerek, 1973 sonuna kadar yapılmış bütün gecekondular meşrulaştırılacaktır.

Kalkınma planları ile fizikî planlamalar arasında bütünleşme sağlanacak, metropoliten planlama ve şehir planlaması rasyonel bir ilişki içinde sürdürülecektir.

Altyapı hizmetlerinde bölgeler arası dengesizliğin giderilmesine önem verilecektir.

Hükümetimiz demiryollarımızın gelişmesine ve modernleşmesine önem verecektir.

Sağlık politikasında amaç halkın sağlık hizmetlerinden yararlanma seviyesini yükseltmek ve geri kalmış bölgelere öncelik vererek sağlık hizmetlerinin dağılışında sosyal adaleti gerçekleştirmektir.

İşçilerin asgarî kıdem tazminatı bir yıla yarım aylık yerine, bir yıla bir aylık üzerinden hesaplanacaktır.

Toplu iş sözleşmeleri için yetkili sendika saptanmasında anlaşmazlık çıktığında, yargı denetiminde işçilerin gizli oyuna başvurulacaktır.

Çırak, kalfa ve ustalar kanunu çıkarılacak, işbaşında eğitim düzeni kurulacaktır. Bütün sosyal güvenlik kurumları bir çatı altında toplanacaktır.

Memur Yardımlaşma Kurumu ve İşçi Yardımlaşma Kurumu Ka-

Levent Şahverdi Arşivi

KIBRIS HAREKÂTI: Yunanistan'da halkın desteğini yitiren Cunta, Kıbrıs'taki Makarios yönetimini devirerek eski EOKA'cılardan Nikos Sampson'un cumhurbaşkanı ilan edilmesini sağladı (15 Temmuz 1974). Böylece Yunan kamuoyunun dikkatini Kıbrıs'a çekmeyi amaçlıyordu. Türkiye, adanın bağımsızlığını ve toprak bütünlüğünü güvence altına alan Garanti Antlaşmasını işletemeyince, I. Ecevit Hükümeti döneminde, 20 Haziran 1974'te silahlı kuvvetlerini adanın Kuzey bölgesine çıkarmaya başladı. Bu sorunu çözümlemek üzere Cenevre'de yapılan görüşmeler sonuçsuz kaldı ve aynı yıl Türkiye ikinci çıkartma harekâtını gerçekleştirdi.

nunları çıkarılacak ve bu kurumların gerek sosyal güvenlik gerek yatırım alanlarında faaliyete geçmeleri sağlanacaktır.

Eğitim Politikaları: Öğretimde kimsenin önünün tıkanmaması ilkesi gerçekleştirilmiş olacaktır.

Eğitim kurumlarımız ihtiyaç ve imkânlara göre yaygın eğitim faaliyetlerine gireceklerdir. Öğretimin her kademesinde deneye, gözleme, milletlerarası seviyede araştırma yapmaya, metod ve teknik maharet kazanmaya, kişisel insiyatifin geliştirilmesine, işe ve üretime yönelmiş bir eğitime ağırlık verilecektir.

Sporda seyir sporundan çok kitle sporuna, profesyonel spordan çok amatör spora ve bu meyanda okul içi spora ağırlık verilecektir.

Diyanet İşleri Başkanlığı her türlü siyasî mülâhazaların üstünde tutulacak ve yüksek manevî değeri gözönünde bulundurularak 633 sayılı kanunun 1. maddesinde belirtilen görevlerini yerine getirmesi imkânları sağlanacaktır.

XXXVIII. Bakanlar Kurulu (Sadi Irmak Hükümeti)

Görev Dönemi: 16 Kasım 1974-31 Mart 1975

Başbakan:	Ord.Prof. Sadi Irmak (Kontenjan Senatörü)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Zeyyat Baykara (Kontenjan Senatörü)
Devlet Bakanı:	Mehmet Özgüneş (Tabiî Senatör)
Devlet Bakanı:	Muslih Fer (TBMM dışından)
Devlet Bakanı:	Salih Yıldız (Van Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Hayri Mumcuoğlu (Tekirdağ Senatörü)
Millî Savunma Bakanı:	İlhami Sancar (İstanbul Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Mukadder Öztekin (Adana Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	Melih Esenbel (TBMM dışından)
Maliye Bakanı:	Prof. Bedri Gürsoy (TBMM dışından)
Millî Eğitim Bakanı:	Prof.Dr. Sefa Reisoğlu (TBMM dışından)
Bayındırlık Bakanı:	Dr. Vefa Tanır (Konya Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Prof.Dr. Halûk Cillov (TBMM dışından)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Dr. Kemal Demir (Bolu Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Doç.Dr. Baran Tuncer (TBMM dışından)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Prof.Dr. Reşat Aktan (TBMM dışından)
Ulaştırma Bakanı:	Prof.Dr. Sabahattin Özbek (Kontenjan Senatörü)
Çalışma Bakanı:	Prof.Dr. Turhan Esener (TBMM dışından)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Mehmet Gölhan (TBMM dışından)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Erhan Işıl (TBMM dışından)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	İlhan Evliyaoğlu (TBMM dışından)
İmar ve İskân Bakanı:	Selâhattin Babüroğlu (Kontenjan Senatörü)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	İsmail Hakkı Aydınoğlu (TBMM dışından)
Orman Bakanı:	Prof.Dr. Fikret Saatçioğlu (TBMM dışından)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Zekâi Baloğlu (TBMM dışından)
Kültür Bakanı:	Nermin Neftçi (TBMM dışından)
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Sadık Şide (TBMM dışından)

Genel Amaçları: Sayın Ecevit Başkanlığındaki hükümetin çekilmesinden sonra partilerin de kabulü ile tarafsız bir parlamenter tarafından yeni hükümetin kurulması çalışmalarına girişilmiştir.

Parlamento içinden ve dışından atanacak bakanlarla bir hükümet kurma zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

Hükümetimiz çeşitli sakıncaların önlenmesi amacı ile seçimlerin yenilenmesinde ve bunun Yüce Meclis'imizce mümkün görülen yakın bir tarihe alınmasında millî yarar, hatta zorunluk bulunduğu görüşünü Yüce Meclis'e arzetmek ister.

Bir intikal hükümeti olduğu aşikâr bulunan hükümetimiz, Parlamentoda temsil edilen siyasî partiler tarafından bir koalisyon olanağı sağlanabildiği takdirde, kurulmasını içtenlikle arzu ettiği böyle bir hükümete görevi derhal devretmeğe hazırdır. Hükümetimiz partiler dışı ve tarafsızdır.

İçişleri Politikaları: Yurttaşlarımız ile güvenlik kuruluşları arasındaki ilişkilerde sevgi ve saygının egemen kılınmasına önem veriyoruz. Vatandaşın basit işler için devlet kapısına günlerce gelip gitmelerini önleyecek âcil tedbirlere öncelik verilecektir.

TRT yayınlarının Anayasamızın 121'inci maddesindeki ilkelere uygun olarak yönetilmesi esas olmalıdır.

Kamu görevi yapan devlet memurlarının sorunlarına eğilmek, hükümetimizin üzerinde duracağı konulardan birisidir.

Devlet enformasyon hizmetleri çalışmaları için bir kanun tasarısı hazırlanarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

17 Kasım 1974'te kurulan Hükümetin Başbakanı Sadi Irmak

Millî Savunma Politikaları: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin, barış ve savaşta yurt güvenliği görevinin en müessir bir şekilde yerine getirilmesi için teşkilâtı, harp silah ve vasıtaları, eğitim ve moral gücü yönünden çağdaş teknolojinin gerektirdiği en yüksek düzeyde bulundurmak temel hedefimiz olacaktır.

Modernizasyon programı hızlı sonuç alınacak şekilde yeniden gözden geçirilecektir.

Adalet Politikaları: Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini oluşturacak tedbirler arasında düşündüğümüz Usul Kanunları, Medenî Kanun, Çocuk Mahkemelerinin Kurulmasını Öngören Kanun, Adlî Zabıta Teşkilatına Dair Kanun, İş Mahkemeleri Kanunu, Adlî Tıp Müessesesi Kanunu, Ceza İnfaz Kurumlarının İç ve Dış Korunmasının Tek Elden Yürütülmesine Dair Kanun, cezaların infazı sırası ve sonrası hükümlülerin korunmasına dair tasarılar üzerinde çalışmalara devam olunarak, bu tasarıların parlamentoya sunulmasına gayret edilecektir.

Dışişleri Politikaları: Hükümetimiz bugünkü dünya gerçekleri karşısında Atatürk'ün dış siyaset ilkelerinden ilham alacaktır.

"Detant"ın kuvvetli temellere dayandırılması hususundaki çabalara, hükümetimiz açık kalplilikle iştirak edecektir.

NATO ittifakı içinde dayanışmanın icaplarını ön planda tutmak zorunluluğuna inanıyoruz.

AET ile ilişkilerimiz Ankara Anlaşması ve tamamlayıcı protokol çerçevesi içinde yürütülmektedir. Ortadoğu ihtilâfında Arap ülkelerinin haklı gördüğümüz davalarını desteklemeğe devam edeceğiz.

Başka ülkelerde yaşayan vatandaşlarımızın bulundukları ülke yasalarının bahşettiği bütün hak ve imkânlardan eşit olarak faydalanmaları sorunu üzerinde de durmaktayız.

Kıbrıs ihtilâfı ciddiyetini muhafaza etmektedir. Yunanistan ile birçok sorunun ve anlaşmazlığın bulunmasında Cumhuriyet hükümetlerinin kusurları olmamıştır. Türkiye'nin anlaşmalardan doğan vecibeleri yerine getirmek amacıyla giriştiği Barış Harekâtının dayandığı siyasî felsefede değişiklik yoktur. Türkiye Kıbrıs'ta arazi ilhakı peşinde değildir. Coğrafi temele dayanan federasyon sisteminin tek hâl çaresi olduğu gerçeği bugün artık genellikle kabul edilmektedir. Bu esaslar dahilinde bu sorunun müzakere yolu ile çözüme bağlanmasını arzu ediyoruz.

İktisat Politikaları: Ekonomik sorunlara bakış açımızı belirleyen unsurlar bir yandan Anayasamızda diğer yandan kalkınma planlarımızda yer almış bulunan karma ekonomi düzenine ilişkin ilkelerdir.

İç piyasadaki düzensizliği gidermek için her türlü mevzuat değişikliğini yapmaya, gereken ekonomik ve idarî tedbirleri almaya kararlıyız. Bir yandan üretimi ve piyasada kıtlığı çekilen malların arzını artıracak tedbirleri alırken, öte yandan spekülatif nedenlerle ortaya çıkan kıtlıkları önleyeceğiz. Para ve kredi politikaları ekonomik gelişmemizi hızlandırma ve fiyat istikrarını sağlama amaçlarını destekleyecek şekilde olacaktır.

Toprak ve Tarım Reformu, Anayasa'da, Toprak ve Tarım Reformu Kanunu'nda, Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer alan amaç ve hedefler doğrultusunda uygulanacaktır.

Bütçe yapımında olduğu gibi uygulanmasında da tasarruf ilkelerine uyulacaktır. Hükümetimizin üzerinde durduğu yüksek düzeydeki fiyat artışlarının önlenmesi konusunda birbiri ile tutarlı politikaların uygulanmasını zorunlu görmekteyiz.

Ayrıca tüketim talebini bir ölçüde kısıtlamak amacıyla tasarrufları teşvik etmek için faiz politikasını bir araç olarak kullanmayı düşünmekteyiz.

Taban fiyatları tarımsal fiyatlardaki istikrarsızlığı azaltacak ve belirli üretim türlerini teşvik edecek bir düzeyde tesbit edilecektir.

İhracatımızın geliştirilmesine büyük gayret sarfedilecek ve bu yolda bütün tedbirler en kısa sürede alınacaktır.

Tasarruf açığımızın kapatılması, yetersiz olan teknolojik düzeyimizin yükseltilmesi yönünden yabancı sermayeden yararlanılmasına devam olunacaktır. Üretimin artırılmasında en büyük etken olarak, başta gübre gelmek üzere iyi vasıflı tohum, âlet ve makina, mücadele ilaçları gibi üretim vasıtaları çiftçinin muhtaç olduğu zamanda, yeterli miktarda ve uygun fiyatla üretim yerlerinde bulundurulmaya çalışılacak, bunların yurt içinde üretimi için gerekli girişimlerde bulunulacaktır.

Dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması ve dış ticaret dengesinin sağlanması, ülkemizde ara mallar ve yatırım malları üreten sanayi tesislerinin kurulmasına ve daha çok sınaî ürün ihraç etmemize bağlı bulunmaktadır.

Yatırımların gelişmemiş bölgelere kaydırılmasında, alt yapı hizmetlerinin önemi gözönünde bulundurulacak, organize sanayi bölgelerinin kurulması daha geniş ölçüde ele alınacaktır.

Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası kuruluş çalışmalarına devam olunacaktır.

Dünya ölçüsünde çıkan petrol krizi ve bunun sonunda artan fiyatlar, ülkemizde enerji tüketiminin ağırlığı petrole dayandığı için, ekonomimizi de etkilemeye devam etmektedir.

Yerli petrol üretimi artırılmaya çalışılarak, elektrik üretiminin yapısı, kömür ve hidroelektrik kaynaklara dayandırılacaktır.

Sosyal Politikaları: Özellikle belediyelerimizin çağın gereklerine göre gittikçe ağırlaşan finansman sorunlarının en kısa zamanda çözümlenebilmesi maksadıyla, Belediye Gelirleri Kanunu Tasarısı'nı huzurlarınıza getirmek kararındayız.

Köylerimize getireceğimiz hizmetlerde sosyal adalet ilkelerine ve bölgelerarası dengenin sağlanmasına özen göstereceğiz.

Hükümetimiz yurdumuzun turizm potansiyelini en iyi şekilde değerlendirmek, dış turizm talebini özendirmek ve iç turizmi de yaygınlaştırmak kararındadır.

Düşük gelirli ailelerin konut ihtiyacına ağırlık verilmesine ve bir yandan devlet eliyle halk konutu yapılmasına hız verilirken diğer yandan gecekondu sorununa çözüm yolları araştırılacaktır.

Çevre ve hava kirlenmesi önemle üzerinde durduğumuz konulardan biri olacaktır.

Karayolu taşımacılığı hizmetlerinin tesis, yönetim, işletme ve trafik kontrolü yönlerinden dağınıklığını önlemek üzere gerekli kanunların çıkarılmasına çalışılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sedikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunlarının uygulamasında karşılaşılan aksaklıkların giderilmesine çalışılacaktır.

İşsizlik sorununun çözümlenmesi amacına yönelik bütün tedbirleri almak kararındayız.

İşçi-memur ayrımı konusunda çalışanların statülerinin belirlenmesinde zorunluluk bulunduğu kanısındayız.

Hükümetimiz işçilerin kıdem tazminatlarına ilişkin kanun tasarısı üzerindeki çalışmalara devam edecektir.

Tüm sosyal güvenlik kurumlarının bir çatı altında toplanarak tarım ve orman kesimi başta olmak üzere tüm çalışanları sosyal güvenlik kapsamına almak olanaklarını tesbit etmek amacıyla hükümetimiz, "Sosyal Güvenlik Bakanlığı" adı altıda bir bakanlık kurulmasını yararlı görmüştür.

Sağlık hizmetlerinde temel ilke, halkın sağlık seviyesini yükseltmek ve bu hizmetlerin yurt düzeyine dengeli bir şekilde dağılımını sağlamaktır.

Eğitim Politikaları: Sınaî gelişmeye paralel olarak meslekî ve teknik öğretime ağırlık verilecektir.

"Mektupla Öğretim"in başarıyla yürütülebilmesi için ciddi bir gayret sarfedilecektir. Öğretimin her kademesinde fırsat ve imkân eşitliğinin sağlanmasına özel bir önem verilecektir.

Bütün üniversitelerimizin özerk kuruluş haline getirilmesi, yasalarda mevcut üniversite özerkliği ile bağdaşmayan veya uygulamada yükseköğretim kuruluşlarının çalışmalarında karşılaştıkları çeşitli güçlüklerin giderilmesi ve mevcut öğretim üyelerimizden ve üniversite tesislerinden en geniş ölçüde yararlanılması için gerekli çalışmalara derhal başlanacaktır.

Gençlik ve Spor Bakanlığı Kuruluş ve Görevleri Kanunu'nun çıkarılmasına çalışılacaktır. Gençlik ve Spor Akademisi'nin kurulması sağlanacak, kısa zamanda faaliyete geçirilecektir.

Yeniden kurulmuş olan Kültür Bakanlığı, millî kültürümüzü, sanatımızı, değerlerimizi korumak ve geliştirmek amacını güdecektir.

XXXIX. Bakanlar Kurulu
(Dördüncü Demirel Hükümeti)

Görev Dönemi: 31 Mart 1975-21 Haziran 1977

Başbakan:	Süleyman Demirel (Isparta Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Prof.Dr. Necmettin Erbakan (Konya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Prof.Dr. Turhan Feyzioğlu (Kayseri Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Alparslan Türkeş (Adana Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Hasan Aksay (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Mustafa Kemal Erkovan (Ankara Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Gıyasettin Karaca (Erzurum Milletvekili)

31 Mart 1975'te kurulan Dördüncü Süleyman Demirel Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

Adalet Bakanı:	İsmail Müftüoğlu (Sakarya Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Ferit Melen (Van Senatörü)
İçişleri Bakanı:	Oğuzhan Asiltürk (Ankara Milletvekili)
Dışişleri Bakanı:	İhsan Sabri Çağlayangil (Bursa Senatörü)
Maliye Bakanı:	Doç.Dr. Yılmaz Ergenekon (İzmir Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Ali Naili Erdem (İzmir Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Fehim Adak (Mardin Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Halil Başol (Tekirdağ Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Dr. Kemal Demir (Bolu Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Orhan Öztrak (TBMM dışından)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Prof.Dr. Korkut Özal (Erzurum Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Nahit Menteşe (Aydın Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Ahmet Tevfik Paksu (Kahramanmaraş Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Abdülkerim Doğru (Kars Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Selâhattin Kılıç (Adana Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Lütfi Tokoğlu (Kocaeli Senatörü)
İmar ve İskân Bakanı:	Nurettin Ok (Çankırı Milletvekili)
Köyişleri Bakanı:	Vefa Poyraz (İstanbul Senatörü)
Orman Bakanı:	Turan Kapanlı (Ankara Senatörü)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Ali Şevki Erek (Tokat Milletvekili)
Kültür Bakanı:	Rıfkı Danışman (Erzurum Milletvekili)
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Ahmet Mahir Ablum (Kütahya Milletvekili)

Genel Amaçları: Hükümetimiz uzun süren ve büyük sıkıntılar doğurmuş olan bir bunalım dönemini sona erdirip milletimizin özlemini çektiği istikrarı sağlamak üzere kurulmuştur. Türk milliyetçiliği, hükümetimizin ilham kaynağıdır.

Hükümetimiz komünizme, her çeşit anarşiye, Anayasa ve kanun dışı eylemlerle millî bütünlüğü zedeleyici ve Cumhuriyeti tahrip edici her türlü faaliyete karşı devletin Anayasa düzeni içinde kendisini savunmasını ve çeşitli tehlike ve faaliyetlerle etkili şekilde mücadele etmesini kesin bir zaruret saymaktadır.

İç güvenliği ve kanun hâkimiyetini sağlamakla görevli devlet kuruluşlarının ve güvenlik kuvvetlerinin görevlerini tarafsızlıkla,azim ve kararlılıkla yerine getirebilmeleri için hükümet gerekli her türlü ihtimamı gösterecektir.

Siyasî-iktisadî istikrarın sağlanması yolundaki çabalarımızın yanında, duraklamış olan yatırım ve kalkınma hamlesini yeniden harekete geçirmek için gerekli tedbirleri alacağız.

Kalkınmanın niteliklerinden dar gelirli yoksul zümreleri ve yurdumuzun gelişmeye muhtaç bölgelerini yararlandırmak hedefimizdir.

Köy kalkınmasına büyük öncelik verecek ve köye giden hizmetleri artırarak daha yaygın ve daha külfetsiz hale getireceğiz.

İçişleri Politikaları: Kamu idaresinde sürekli ıslahat yapılması lüzumuna inanıyoruz. Devlet idaresinin israftan kurtarılmasına, kırtasiyecilik, rüşvet, irtikâp ve suiistimal ile müessir şekilde savaşılmasına büyük önem vereceğiz.

Mülkî ve mahallî idarelerin yetki ve sorumlulukları artırılacak, devlet memurlarının sosyal ve ekonomik durumlarının geliştirilmesine çalışılacaktır.

TRT'nin devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü sarsıcı, Cumhuriyeti tahrip edici, millî güvenliğe ve genel ahlâka zarar verici yayınlar yapması önlenecektir.

İç huzur ve barışın sağlanmasına büyük dikkat gösterilecektir. Güvenlik kuvvetlerine lâyık oldukları yer ve önem verilecek, bunların vazife onuru korunacak, manevî ve maddî bakımdan gerekli güce sahip olmaları sağlanacaktır.

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri mevzuatındaki boşluk doldurulacaktır.

Diyanet İşleri Teşkilâtı Kanunu'nu tâdil eden tasarı süratle kanunlaştırılarak, Diyanet İşleri Başkanlığı daha geniş hizmet yapma imkânlarına kavuşturulacak, vekil imamlar meselesi âdil bir çözüme bağlanacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Millî varlık ve dış güvenliğimizin başlıca teminatı olan Silahlı Kuvvetlerimizi güçlendirmek için gerekli her tedbir alınacaktır.

Milletler savunma için öncelikle kendi güçlerine dayanmağa mecburdurlar.

Milli harp sanayiimiz bütünleşmiş bir plan içinde genişletilecek ve geliştirilecektir.

Adalet Politikaları: Hükümetimiz, siyasi partilerin seçim ittifakı yapabilmelerini sağlamak maksadıyla hazırlanmış ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunulmuş olan kanun teklifinin en kısa zamanda kanunlaştırılmasında Türk demokrasisinin güçlenmesi ve istikrarı açısından büyük yararlar görmektedir.

Seçmen yaşının 18'e indirilmesine ve dış ülkelerdeki yurttaşlarımızın seçimlere katılıp oy kullanabilmelerini sağlayacak kanunî değişikliklerin yapılmasına taraftarız.

Adalet hizmetlerinin süratli, âdil ölçüler içinde ve külfetsiz olarak görülmesi ve vatandaşların adalete olan inanç ve güvenlerinin kâmil hale getirilmesi sağlanacaktır.

Dışişleri Politikaları: Hükümetimiz dünya barışını hedef tutan ve bütün dünya ülkelerine karşı iyi niyet ve dostluk duygularından ilham alan bir dış siyaset izleyecektir.

Hükümetimiz dünyada genel yumuşama (detant) ortamının korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunmağa devam etmek kararındadır.

Güvenlik ve siyasî dengenin kurulması konusunda, NATO savunma ittifakının şimdiye kadar oynadığı rolün bugünkü durumda da değerini devam ettirmekte olduğuna inanıyoruz.

Türkiye'nin Batı Avrupa ülkeleri ile kurduğu ilişkilerin daha da artırılmasına önem veriyoruz.

Yurt dışındaki soydaşlarımızın öz kültürlerini korumak ve geliştirmek imkânlarından yararlanabilmeleri konusuna da önem veriyoruz.

Türkiye ve ABD son otuz yıl içinde yakın dostluk ilişkilerini sürdürmüşler ve gerek karşılıklı güvenlikleri, gerek dünya barışı için yararlı olan sıkı bir işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma içinde bulunmuşlardır.

Kongre'nin aldığı son silah ambargosu kararı, bu ilişkilerin ve işbirliğinin dayandığı temel felsefeyi farklı anlayan bir zihniyetin ifadesidir.

Baskı yoluyla netice almanın Türk milletine karşı denenecek bir yol olmadığını tarih göstermektedir.

Komşumuz Yunanistan ile aramızdaki bütün ilişkilerin her iki ülkenin uzun vadeli menfaatlerine uygun bir düzeye çıkarılmasını arzu etmekteyiz.

Teşkilâtlanması tamamlanmakta olan Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin ihtiyaçlarının karşılanmasında gerekli yardım ve destek yapılacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

KANLI 1 MAYIS: 1 Mayıs, Cumhuriyet döneminde ilk kez 1976'da, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) öncülüğünde "İşçi Bayramı" olarak kutlandı. Ertesi yıl, IV. Demirel Hükümeti döneminde, İstanbul Taksim alanında düzenlenen ve çeşitli kesimlerden büyük bir kalabalığın katıldığı törenin sonlarına doğru birdenbire silahların patlaması üzerine başgösteren panik, 34 kişinin ölümüne yol açtı.

Kıbrıs'ın bağımsız federal devlet olarak varlığını koruyacak bir çözüm şekline varılması, hükümetimizin amacıdır.

Ege kıta sahanlığı üzerindeki haklarından Türkiye'nin feragat etmesi hiçbir şekilde düşünülemez.

AET ile aramızdaki ekonomik işbirliğinin, millî yararlarımıza uygun bir şekilde yürütülmesine çalışılacaktır.

İktisat Politikaları: Para ve kredi politikamız ekonomiyi büyütme hedeflerini sağlayacak ve istikrar hedefi ile tutarlı olacaktır.

Enflasyonla etkili bir şekilde mücadele edilecek, spekülatif kazançları, mal darlığı ve yokluğunu önleyecek etkili tedbirler alınacaktır.

Türkiye'nin hür ve demokratik bir rejim içinde planlı, dengeli, sosyal adalet ve sosyal güvenliğe gerekli önemi veren,hür teşebbüs mülkiyet hakkına ve meşru kazanca saygılı bir ekonomik sistemle kalkınması sağlanacaktır.

Kamu harcamalarındaki israf önlenecektir.

Dış ödemeler dengesindeki bozulmayı düzeltici, ihracatı ve işçi dövizlerinin yurda gelişini teşvik edici tedbirler alınacaktır.

Vergiyi malî gücü olandan almağa ağırlık veren âdil, sade ve külfetsiz bir vergi sistemini tesis etmek hedefimiz olacaktır.

Özellikle Ortadoğu, Asya ve Afrika ülkeleri ile karşılıklı ticarî ve iktisadî ilişkilerin artırılmasına önem verilecektir.

Türkiye'nin iktisadî ve sosyal kalkınması için millî, güçlü, süratli ve yaygın bir sanayileşmenin gerçekleştirilmesi ana hedefimizdir.

Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası süratle kurulacaktır.

Sanayileşmeye yakından tesir eden para, kredi, enerji, ulaştırma ve fiyat temel politikalarının sanayi politikası ile âhenkli hale getirilmesine özel bir dikkat gösterilecektir.

Yabancı sermayeden ileri teknoloji getirmesi, eğitici vasıfta bulunması, sanayi gelişmesini hızlandırması, ihraca dönük olması, ödemeler dengesine olumlu etki yapması şartları içinde yararlanılacaktır.

Yurdumuz şartlarına uygun teknolojinin gelişmesi için devlet her türlü desteği ve yardımı yapacaktır.

Elektrik,enerji ve yakacak teminindeki dar boğazlar kısa ve uzun vadeli müdahale ve esas itibariyle öz kaynaklara dayalı projelerle giderilecektir.

Türkiye'nin ithaline mecbur olduğu enerji, memleket yararlarına en uygun şartlarda temin edilecektir.

Millî ekonomiyi çok olumsuz şekilde etkileyen enerji kısıtlamalarına son vermek için gereken tedbir alınacaktır.

Ulaşım ve haberleşme sistemlerinin tesis ve geliştirilmesine hız verilecektir.

Tarımda verimin yükseltilerek üretimin artırılması esas alınacaktır. Tarıma dayalı sanayi özel teşviklerle geliştirilecektir. Başta kontrollü proje kredileri olmak üzere ziraî işletmenin istihsal ve ödeme gücüne veya proje esasına göre de kredi verilmesi imkânları sağlanacaktır.

Çırak, Kalfa ve Ustalar Kanunu en kısa zamanda çıkarılacaktır. İşçilerimizin meslek içi eğitimlerine ağırlık verilecektir.

Türkiye Halk Bankası'nın esnaf ve sanatkârlarımıza daha yararlı olması için gerekli tedbirler alınacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Sosyal Politikaları: Köylerde yol, su, elektrik, sulama, yakacak temini, telefon, okul, kütüphane, cami, sağlık tesisi ve idare binası gibi ekonomik ve sosyal altyapılar devletçe bir bütün halinde ve kamu hizmeti olarak mütalâa edilecektir.

Köy kalkınmasında kooperatifçiliğin gelişmesine özel bir önem verilecektir.

Ormanlık bölgelerdeki ekonomik altyapının kurulmasına hız verilecektir. Orman ve orman içi köylerin yolları ve diğer medenî ihtiyaçları mümkün olan süratle karşılanacak orman köylerinin kalkındırılması için özel projeler uygulanacaktır.

Sosyal güvenliğin bütün yurda ve vatandaşların tamamına eşit ve âdil ölçülerle sağlanması ve bütün çalışanların sigorta kapsamına alınması hedefimizdir.

Sosyal Güvenlik Bakanlığı, kuruluş hedefimiz istikametinde geliştirilecektir.

Çalışan kadınların arzu ettikleri takdirde 20 yılda emekliye ayrılabilmeleri sağlanacaktır.

Sağlık hizmetlerinde temel hedef, vatandaşlarımızın sağlık seviyelerini yükseltmek ve bu hizmetlerin ülkemizde yaygın ve dengeli şekilde dağıtılmasını sağlamaktır.

Sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi çalışmalarına hız verilecektir.

İşçi memur ayrımı hakkaniyetli, âdil ve gerçekçi ölçü ve kıstaslarla yapılacaktır.

Kıdem tazminatı en kısa zamanda işçilerimizin ve ülkemizin yararına en uygun bir şekilde 15 günden 30 güne çıkarılacaktır.

Nüfus artışı ve şehirleşme nedenleri ile süratle artan konut ihtiyacını karşılamak üzere konut kredisi imkânları genişletilecek, inşaat maaliyetlerinin düşürülmesi için çok yönlü tedbirler alınacaktır.

Şehir ve kasabaların özellikle altyapı hizmetlerinin yeterli şekilde ve süratle halledilmesi için gerekli yardım ve imkânlar sağlanacak, kaynaklar geliştirilecektir.

Eğitim Politikaları: Millî eğitimde amacımız; milletimizin bütün fertlerinin Türk milletinin millî, ahlakî, insanî, manevî ve kültürel değerlerini benimseyen koruyan ve geliştiren; ailesini, vatanını, milletini seven ve daima yücceltmeye çalışan; Atatürk inkılâplarına ve Türk milliyetçiliğine bağlı,insan haklarına ve millî, demokratik, lâik, sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı görev ve sorumluluklarını bilen ve bunları davranış haline getirmiş büyük ve şanlı tarihimizle iftihar eden milletimizin geleceğine güvenle bakan,her türlü taklitçilikten uzak,millî şahsiyetini müdrik, ilim, teknik ve medeniyet yarışında insanlığa örnek olmayı hedef alan vatandaşlar olarak yetiştirmektir.

İlk ve orta öğretimde okutulmakta olan ahlak dersleri, gaycsine uygun ve millî ahlak esaslarına göre düzenlenecek ve bu dersleri öncelikle İlâhiyat Fakültesi, İslamî İlimler Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüsü ve İmam Hatip Okulları mezunları okutacaktır.

Müfredat programlarının millî kültürümüze uymayan kısımları değiştirilecek ve milletimizin ilme ve insanlığa yaptığı hizmetlerin öğretilmesine önem verilecektir. Güçlü bir millî kültür hareketinin milletimizi zararlı dış tesirlerden koruyacağına inanıyoruz.

Millî bir dil politikası izlenecektir.

Devlet sahnelerinde ve yayınlarında, Türk yazarlarının eserlerine ağırlık verilmesi ve millî bütünlüğe ve genel ahlaka zarar verici eserlere yer verilmemesi sağlanacaktır.

Gençliğin her dalda kitle sporuna ve özellikle geleneksel sporlara yönelmesi teşvik edilecektir.

Gençliğimizin, her türlü sosyal imkânlara sahip yurtlara, tesislere, burs ve krediye yeterli ölçüde kavuşmaları sağlanacaktır.

Çocuklarımızı zararlı yayınlardan koruyacak kanunî ve idarî tedbirleri alacağız.

XL. Bakanlar Kurulu (İkinci Ecevit Hükümeti)

Görev Dönemi: 21 Haziran 1977-3 Temmuz 1977

Başbakan:	Bülent Ecevit (Zonguldak Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Orhan Eyüboğlu (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Prof.Dr. Turan Güneş (Kocaeli Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Dr. Lütfi Doğan (Malatya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Prof.Dr. Kenan Bulutoğlu (Samsun Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Selçuk Elverdi (Erzurum Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Hasan Esat Işık (Bursa Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Necdet Uğur (Isparta Milletvekili)
Dışişleri Bakanı:	Prof.Dr. Gündüz Ökçün (Eskişehir Milletvekili)
Maliye Bakanı:	Prof.Dr. Besim Üstünel (İstanbul Milletvekili)
Millî Eğitim ve Kültür Bakanı:	Dr. Mustafa Üstündağ (Konya Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Abdülkerim Zilan (Siirt Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Ziya Müezzinoğlu (Kayseri Senatörü)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Prof.Dr. Celal Ertuğ (Elazığ Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Mehmet Can (Adana Milletvekili)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Fikret Gündoğan (İstanbul Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Erol Çevikçe (Amasya Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Bahir Ersoy (İstanbul Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Tarhan Erdem (İstanbul Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Neşet Akmandor (Bolu Senatörü)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Altan Öymen (Ankara Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Erol Tuncer (Gümüşhane Milletvekili)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	Ali Topuz (İstanbul Milletvekili)
Orman Bakanı:	Vecdi İlhan (Kastamonu Milletvekili)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Yüksel Çakmur (İzmir Milletvekili)
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Hayrettin Uysal (Sakarya Milletvekili)

Genel Amaçları: Kurulan Cumhuriyet Hükümeti yalnız önümüzdeki dönemin ağır sorunlarını çözmekle değil, geride bıraktığımız dönemin acılarını dindirmekle, bunalımlarını gidermekle de yükümlüdür.

Geçmiş Hükümet, millî birliğimizi sarstığı gibi, kendi içinde de birliği sağlayamamış ve tutarlı olamamıştır. Cephe hareketi, yalnız milleti cephelere bölmeye kalkışmakla kalmamış, kendi içinde de cephelere bölünmüştür.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada devlet yönetimi de hükümet ortakları arasında, en azından dört hükümet ortağının üçü arasında, bölünerek parsellenmiş ve partizanların işgali altına girmiştir. Üstelik kamu düzeninin sağlanmasında, yetkili ve sorumlu devlet güçlerinden çok, silahlı parti militanlarına dayanılmıştır.

Çoğu genç ve çocuk olmak üzere, yüzlerce yurttaşımız siyasal cinayetlere kurban gitmiştir.

Hükümetimiz, ülkemizin bu durumdan kurtulmasına katkıda bulunmak üzere demokratik hukuk devleti kuralları içinde her çabayı göstermeğe kararlıdır.

Herşeyden önce millî birliğimiz yeniden pekiştirilmelidir.

Düşünce ayrılıkları demokrasinin gereğidir.

Milletçe benimsediğimiz özgürlükçü demokratik rejimde, özgürlükler kısılarak değil, ancak özgürlüklerin kullanılışı uygarca kurallara bağlanarak huzur, güvenlik ve birlik sağlanır.

İçişleri Politikaları: Yasaların herkese, her düşünceye, her eyleme eşitlikle ve etkinlikle uygulanması sağlanacaktır.

Özgürlükler, devletin, ülkenin bütünlüğünü sarsıcı yönde kullanılamayacaktır.

Bağımsız yargı organlarının etkinliği artırılacaktır. Adalette yeni kurumsal düzenlemeler de yapılacaktır.

İç güvenlik kuvvetlerinin kesin tarafsızlığı ve demokratik hukuk devleti kuralları içinde etkinliği sağlanacaktır.

Eğitim kuruluşlarında, öğrenci yurtlarında, kamu kuruluşlarında ve genellikle işyerlerinde, etkin ve sürekli güvenlik önlemleri hemen uygulanacaktır.

Demokraside, iç güvenlik kuvvetlerinin başarısı, korkutucu olmadan saygın ve etkin olabilmelerine bağlıdır.

Devletin haber alma ve değerlendirme örgütüne, demokratik hukuk devletinin ve açık toplumun gereği olan nitelik kazandırılacaktır. Bu örgüt, siyasete dolaylı da olsa karışmayacak, propaganda veya yönlendirme çalışmaları yapmayacaktır.

Hükümetimiz güvenlik ve huzur sağlamak ve adaletin etkinliğini artırmak üzere bu gibi kurallara uyarken, kamu yönetiminde tarafsızlığı ve demokratik etkinliği gerçekleştirmek için de çözüm ve önlemler uygulayacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Dünyanın en hassas bölgesinde bulunan Türkiye, kendi ulusal savunmasını başka ülkelerin kararlarına veya kararsızlığına bağlı tutamaz.

Acı deney, ulusal güvenliğimizi bir ölçünün ötesinde dış olanaklara, hele tek kaynağa dayandırmanın sakıncalarını ortaya koymuştur.

Hükümetimiz, Türkiye'nin kendi gereksinmelerine ve olanaklarına uygun bir ulusal güvenlik kavramı oluşturulmasını en ivedi sorun saymaktadır.

Dışişleri Politikaları: Cumhuriyet Hükümeti dış politikanın ulusal savunma politikasından ayrılamayacağına inanır. Bölge ülkeleri ile ilişkilerini karşılıklı güvene ve ortak yarara dayandırarak, ulusal güvenliği, en başta böyle bir barışçı dış politika ile güçlendirmeğe çalışacaktır. İttifaklara olan katkısının bölge ülkeleri için bir kuşku ve güvensizlik etkeni olmamasına sürekli özen gösterecektir.

Cumhuriyet Hükümeti bölgede hakça, sağlam ve sürekli bir ba-

21 Haziran 1977'de kurulan İkinci Bülent Ecevit Hükümeti

Levent Şahverdi Arşivi

rış kurulması, silahlanma yarışına gerek bırakmayan bir güven ortamı oluşması ve bölge sorunlarının uzak veya büyük devletler karışmaksızın çözülebilir duruma gelmesi için gereken özeni gösterecektir.

Hükümetimiz Türkiye'nin kıta sahanlığındaki ve genel olarak denizlerdeki ulusal ekonomik haklarını ve tüm egemenlik haklarını sağlayıp koruyacaktır.

Cumhuriyet Hükümeti 1974'teki Türk Barış Harekâtı'yla özgürlüğe ve güvenliğe kavuşan Kıbrıs Türklerinin özgürlüklerini ve güvenliklerini sürekli kılmak, Kıbrıs Ulusal Türk Topluluğu'nun her alanda gelişmesini hızlandıran ve kendi kendini yönetme hakkını güvence altına alan çözümlere katkıda bulunmak üzere her çabayı gösterecektir.

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile olan ilişkilerimizi, ulusumuzun ve ekonomimizin yararına bir çözüme ulaştırmak için gereken girişimleri zaman yitirmeksizin yapacağız. Hükümetimiz Topluluk ile ilişkilerimizi ülkemiz ve ekonomimiz yararına işleyecek biçimde yeniden düzenlemek gerektiği kanısındadır.

İktisat Politikaları: Hükümetimiz, ekonomik yönden de son derece ağır bir miras yüklenmektedir.

Hükümetimiz, gelişmeye her alanda ve özgünlük içinde hız katarken ve üretimi artırırken toplumsal adaleti de birlikte sağlamayı ve yaygınlaştırmayı ve ulusal bağımsızlığımızı güçlendirmeyi amaç edinmiştir.

İki buçuk yıldır devlet yönetiminin bazı hükümet ortakları arasında parsellenmesi dolayısıyla ekonomimiz de büyük zararlar görmüştür.

Kamu kuruluşlarında karar mekanizmaları giderek durmuştur, yatırımlar yavaşlamış, üretimde tehlikeli düşüşler başlamıştır. İstifçilik ve karaborsacılık artmıştır. Tarımda, birçok durumlarda taban fiyatlar kağıt üzerinde kalmıştır.

Dış ödemelerde darboğaza girilmiş, ithalât için döviz transferlerinde büyük gecikmeler başlamıştır.

Enerji yetersizliği, sanayimizin en büyük sorunu ve engeli durumuna gelmiştir.

Dış ekonomik ilişkilerimiz büyük ölçüde aksamıştır.

İşsizlik görülmedik ölçüde artmıştır.

Türkiye bir pahalılık ve kuyruklar ülkesi durumuna getirilmiştir.

Birçok yabancı ülkelerde Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın çekleri artık kabul edilmemektedir.

Tarımda, özendirici taban fiyatlarla ve desteklemc alımlarıyla bir yandan da tarımsal girdileri zamanında ve ucuz fiyatlardan sağlamakla tarımsal üretimin ve tarım ürünleri ihracatının artması sağlanacaktır.

Hükümetimiz, Türkiye'yi turizmden yüksek döviz geliri sağlayabilir duruma getirmeye kararlıdır.

Kamu İktisadî Teşebbüslerinde verimli ve demokratik bir işletmecilik kuracaktır. Çalışanların yönetime ve sorumluluğa etkin biçimde katılmaları, verimlilik artışlarından pay almaları gerçekleştirecektir.

Enerji, Türkiye'nin en önemli sorunlarından biridir. Suya ve kömüre dayanan enerji santrallarının yapımındaki olağanüstü gecikmelere son verilecek, bunların kısa sürede birbiri ardından devreye girmeleri sağlanacaktır.

Yeterli enerjinin kendi kaynaklarımızdan sağlanmasını hızlandırmak üzere bir ulusal enerji planı uygulanacaktır.

Hükümetimiz yeraltı kaynaklarının bütün yurtta süratle ve ulusal yarara uygun biçimde değerlendirilmesine büyük önem verecektir.

Krediler, bankacılık ve kredi düzeninde derhal yapılacak düzenlemeyle, geniş ölçüde, sanayi, tarım ve hayvancılık gibi alanlarda üretken yatırımlara yöneltilecektir. Kredi hizmetleri ve koşulları değişik toplum kesimlerinin gereksinmelerine göre farklılaştırılacaktır.

Dar ve orta gelirlilere, o arada bu gelir düzeyindeki ücretlilere düşen vergi yükü oranı azaltılarak daha adaletli bir vergi düzeni kurulacaktır.

Çalışan halk topluluklarının, izleyeceğimiz sosyal politika ile artacak olan gelirlerini ortak yatırımlarla değerlendirmeleri de özendirilip desteklenecektir. Halk sektörü yatırımlarının planlanmasında, yer seçiminde, proje hazırlanmasında, pazar araştırmalarında, işletmecilik sorunlarının çözülmesinde gerekli devlet yardımı ve yatırım bankası hizmetleri sağlanacaktır.

Kooperatifçilik hareketinin güçlenmesi, yaygınlaşması ve demokratik ve etkin bir denetim altında çalışması, devlet yardımıyla ve kredi kolaylıklarıyla desteklenecektir.

Temel maddelerin sağlanmasındaki aksamalar, darlıklar ve fiyat yükselişleri, mal arzı artırılarak önlenecektir.

Aramızda yakın dostluk ilişkileri bulunan ve geniş sermaye olanaklarına sahip olan Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleriyle, Balkan ülkelerinin de katılabilecceği verimli bir ekonomik işbirliği kurulacaktır.

Hükümetimiz, bütün ihmal edilmiş yörelerimizin ve o arada Doğu ve Güney Doğu'nun gelişmesine öncelik vermeye kararlıdır.

Bu arada, çok amaçlı Aşağı Fırat Projesi geliştirilerek hızlandırılacaktır.

Hükümetimiz, yaygın dengeli ve hızlı gelişmeyi destekleyici ve Türkiye'nin bütün dünya ile, komşuları ile, o arada özellikle Ortadoğu ve Akdeniz ülkeleriyle ekonomik ve kültürel ilişkilerini geniştletip kolaylaştırıcı ve döviz gelirimizi artırıcı bir ulaştırma politikası izleyecektir.

Karayolu yapımında ülkenin kolay ulaşılamayan yörelerine öncelik verilecektir.

Demiryolu taşıtları sanayiimiz ihracata yönelik olarak geliştirilecektir.

Üç yanı denizlerle çevrili ülkemizin bugüne dek ihmal edilmiş olan deniz ulaştırmacılığı üzerinde önemle durulacaktır.

Ayrıca ulusal ekonomimizin gereklerine uygun ve teknolojik gelişmeleri izleyebilecek düzeyde bir uçak sanayii süratle kurulacaktır.

Öncekı Hükümet, IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı hazırlayamamıştır. Hükümetimiz, Planın hazırlığını kısa sürede tamamlamaya çalışacaktır.

Yıllardır temeli atılmış ve yüzüstü bırakılmış yatırımlar da bir plan çerçevesinde sonuçlandırılacaktır.

Makina, motor, metalurji, elektronik sanayii dallarında, ayrıca tarımla ve hayvancılıkla ilgili sanayi dallarında, demir-çelik ve çimento sanayilerinde ve ulaştırma sanayilerinde, hükümet, Türkiye'nin kısa sürede yeterli duruma gelmesi ve ihracat olanaklarına kavuşması amacına yönelecektir.

Tekelcilik eğilimleri önlenirken, küçük sanayilerin ekonomik gereklere uygun olarak gelişme ve büyüme olanakları artırılacaktır.

Gelişmeyi köylüden başlatabilmenin temel koşulu, köylünün örgütlenerek güçlenebilmesidir. Bu amaçla kooperatifçilik hareketi desteklenecektir.

Yeni toprak reformu yasası en kısa sürede Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulacaktır.

Hükümetimiz, çiftçilerin gelirini artırıcı ve gelir dalgalanmalarını önleyici, üretimi yönlendirici bir destekleme politikası uygulayacaktır.

Sosyal Politikaları: Ülkemizde çalışma barışı da büyük ölçüde bozulmuştur. Ülkeye getireceği barış ortamı ile Hükümetimiz işçi-işveren ilişkilerini sağlıklı bir düzeye kavuşturacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kooperatifçilik hareketiyle bağlantılı olarak köylüler için toplumsal sigorta ve tarım sigortası da kurulacaktır.

Birbirine yakın ve aralarında ulaşım kolaylığı ve ekonomik ve yönetsel işbirliği olanağı bulunan köyler arasında ve köylülerin benimseyeceği uygun yerlerde kamu hizmetlerinin, gelişme ve üretim için gerekli altyapıların ve örgütlenmelerin yoğunlaşacağı köykentler kurulacaktır.

Köykentlerle, Türk köylüsü göç zorunda kalmaksızın kentlileşebilecek, çevresinden ve toprağından kopmaksızın sınaîleşebilecek, uygarlığın ve kent kültürünün insan yaşamını maddî ve manevî yönden zenginleştirici tüm olanaklarından yararlanabilecektir. Tarıma olduğu kadar sanayie de dayalı ve doğayla dengeli yeni ve sağlıklı bir uygarlık yaratabilecektir.

Anayasal ve demokratik işçi haklarının kullanılması ve işçi örgütlerini sınırlayan yasa kuralları değiştirilecektir. İşçilerin yetkili sendikayı oylarıyla belirleyebilme hakkı tanınacaktır. Tarım iş yasası çıkarılacaktır. İşçiler için işsizlik sigortası kurulacaktır. İşçilerin kıdem tazminatı haklarından yoksun bırakılmaları önlenecektir. Lokavtın kaldırılması veya bu kabul edilmezse, kötüye kullanılmasına karşı etkin önlemler alınması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne önerilecektir. Çalışan kadınların hak ve ücret eşitliğinden eksiksiz yararlanabilmeleri, çalışma yaşamı gerekleriyle analık sorumluluğunu daha kolay bağdaştırabilmeleri sağlanacaktır. Toplumsal güvenlik kurumlarının sağladığı haklar ve olanaklar arasındaki eşitsizlik ve dengesizlikler giderilecektir. İşçilerin emekli, dul ve yetim aylıkları, ücretlerdeki genel yükselişlerle orantılı olarak kendiliğinden artırılacaktır. İş sağlığı ve iş güvenliği önlemlerine etkinlik kazandırılacaktır.

Yurt dışındaki işçilerimizin haklarını korumak ve genişletmek, yabancı ülkelerdeki yaşam koşullarına uyabilmelerini ve eğitim olanaklarından yararlanabilmelerini kolaylaştırmak için etkin ve demokratik bir örgütlenme sağlanacaktır.

Yurt dışındaki işçilerimize ve öteki yurttaşlarımıza oy hakkı tanınacaktır.

Halkın sağlık bakımından bir kamu hizmeti olarak ücretsiz karşılanması, devletin başta gelen insanlık ödevidir. Hükümetimiz, sağlık hizmetlerini yurttaşların evine kadar götürücü çözüm ve düzenlemeler sağlayacaktır. İlaç fiyatları halkın satın alma gücüne uygun düzeyde tutulacaktır.

Belediyelerin yetkileri artırılırken, yeni kentleşme alanlarında etkin bir kamu denetimi kurulacaktır.

Çalışan halkın ulaşım sıkıntısını sona erdirmek üzere, kent için toplu taşıma sistemlerine öncelik verilecektir.

Eğitim Politikaları: Eğitimde hükümetimiz, öncelikle can güvenliği ve öğrenim özgürlüğünü sağlayacaktır. Öğrencilere, yitirdikleri ders yılı, hızlandırılmış programlarla geri kazandırılacaktır. Öğrenci yurtları, birbirine düşman ve kapalı kaleler veya ideolojik savaş alanları durumundan çıkarılacaktır.

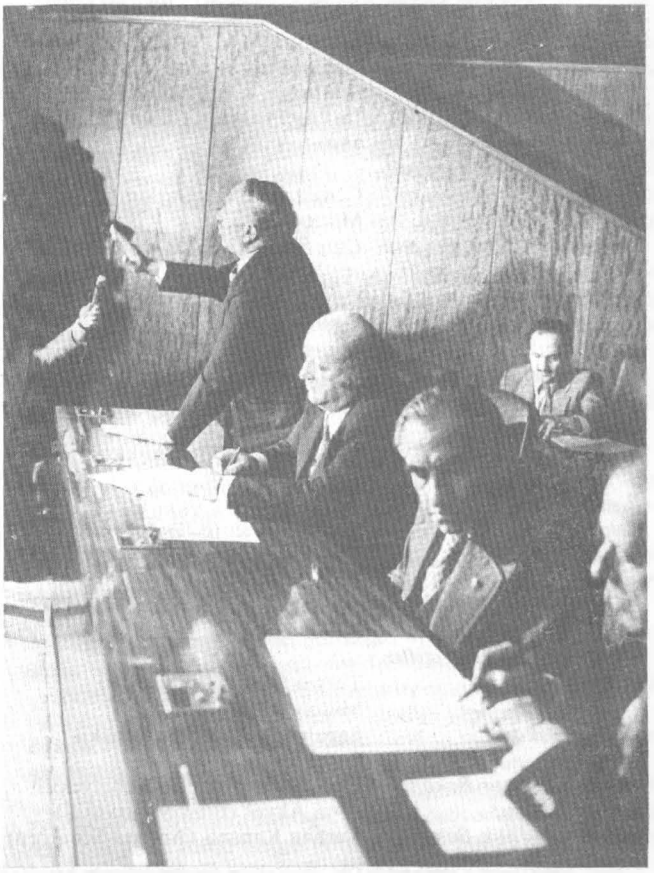
Eğitimde olanak eşitliği, yaygınlık, süreklilik ve birlik sağlanacaktır.

Yükseköğretim kurumlarının yönetimine, öğretim üyeleri, öğrenciler ve tüm görevliler katılacaklardır.

18 yaşından başlayarak gençlere oy hakkı tanınacak, gençlerin siyasal sorumluluğa erken yaşta katılmaları sağlanacaktır.

Konservatuvarlar ve sanat okulları yaygınlaştırılacaktır. İnanç özgürlüğü kişinin kutsal ve dokunulmaz hakkıdır. Hükümetimiz, laikliği din ve vicdan özgürlüğü anlamına alır.

Hükümetimiz, her dinden ve mezhepten yurttaşlarımız arasında insanlığın, millî birliğin ve milliyetçiliğin gereği olan kardeşlik duygularını ve dayanışmayı sağlamlaştırmayı ödev bilir. Din görevlilerinin ve bilginlerinin yeterli düzeyde eğitim görmelerine özen gösterilecektir.

21 Temmuz 1977'de kurulan Beşinci Süleyman Demirel Hükümeti

XLI. Bakanlar Kurulu (Beşinci Demirel Hükümeti)

Görev Dönemi: 21 Temmuz 1977-31 Aralık 1977

Başbakan:	Süleyman Demirel (Isparta Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Prof.Dr. Necmettin Erbakan (Konya Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı::	Alparslan Türkeş (Adana Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Seyfi Öztürk (Eskişehir Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Süleyman Arif Emre (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Sadi Somuncuoğlu (Niğde Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ali Şevki Erek (Tokat Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Necmettin Cevheri (Urfa Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Dr. Sadettin Bilgiç (İstanbul Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Prof.Dr Korkut Özal (Erzurum Milletvekili)
Dışişleri Bakanı:	İhsan Sabri Çağlayangil (Bursa Senatörü)

Levent Şahverdi Arşivi

Maliye Bakanı:	Cihat Bilgehan (Balıkesir Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Nahit Menteşe (Aydın Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Selâhattin Kılıç (Adana Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Dr. Agâh Oktay Güner (Konya Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Cengiz Gökçek (Gaziantep Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Gün Sazak (TBMM dışından)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Fehim Adak (Mardin Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Yılmaz Ergenekon (Bursa Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Dr.İ. Fehmi Cumalıoğlu (İstanbul Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Oğuzhan Asiltürk (Ankara Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Kâmran İnan (Bitlis Senatörü)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	İskender Cenap Ege (Aydın Senatörü)
İmar ve İskân Bakanı:	Mehmet Recai Kutan (Malatya Milletvekili)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	Turgut Yücel (Gümüşhane Milletvekili)
Orman Bakanı:	Sabahattin Savcı (Diyarbakır Senatörü)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Önol Şakar (Manisa Milletvekili)
Kültür Bakanı:	Avni Akyol (Bolu Milletvekili)
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Turhan Kapanlı (Ankara Senatörü)

Genel Amaçları: Cumhuriyet Halk Partisi başkanlığında kurulan hükümete Millet Meclisi'miz güvenoyu vermemiştir. Bu vaziyet karşısında, Millet Meclisi'nden güvenoyu alabilecek bir hükümet kurulması âcil bir ihtiyaç haline gelmiştir. Hükümetimiz bu ihtiyacın cevabıdır.

Adalet Partisi, Millî Selâmet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi biraraya gelerek bu hükümeti teşkil etmiştir.

Hür demokratik rejimi, insan haysiyetine en uygun bir idare şekli sayıyoruz.

Komünizm, faşizm ve diğer materyalizme dayalı zihniyetlerle, insanca yaşama hak, hürriyet ve haysiyetiyle bağdaşmayan ve bütün maddî, manevî değerleri yok eden her türlü zulüm ve tahakküm idarelerine ve dikta heveslerine karşıyız.

Millî, manevî ve tarihî değerlere sahip ve bunlara sadakatla bağlı olmayı mukaddes bir görevin gereği sayıyor, bunlarla övünüyoruz.

Siyasî istikrar korunabildiği, huzursuzluk yerine hizmet ortamı sağlanabildiği takdirde, her alanda millî, güçlü, dengeli ve süratli kalkınma hedefine ulaşılacaktır.

İçişleri Politikaları: Devlete ve rejime, huzura ve can güvenliğine yönelen tehditlere karşı, koruyucu ve caydırıcı ilk müessese olarak, kanunların bekçisi emniyet kuvvetlerimizi görüyoruz. Ülkemizde cereyan eden şiddet hareketlerinin ve anarşik olayların arkasında, rejimi yıkma kavgası vardır. Devletimiz, uluslararası komünizmin çeşitli yönlerden gelen saldırısı ile karşı karşıyadır. Kanunsuzluğa karşı kanun hâkimiyetini mutlaka sağlayacağız. İhtiyaca cevap verecek kanunlar süratle çıkarılacak ve uygulamaya konulacaktır.

Millî ve mahallî idarelerin imkân, yetki ve sorumluluklarını yeniden düzenleyeceğiz. Hizmetlerin süratle ifasını sağlayacağız.

Millî Savunma Politikaları: Millî varlığımız ve bekamızın en büyük teminatı olan Silahlı Kuvvetlerimizin tam bir verimlilik içerisinde çalışabilmesi amacı ile günün şartlarına uygun olarak her türlü manevî ve maddî tedbirlerin alınması gereğine inanmakta ve bunu aslî bir görev olarak kabul etmekteyiz.

Millî harp sanayiinin en kısa zamanda geliştirilmesine özel önem vereceğiz.

Adalet Politikaları: Adalet dağıtımında sürat sağlamakla birlikte, her türlü kolaylığın ve isabetin de sağlanması için gereken bütün tedbirleri alacağız.

Mevzuat gözden geçirilerek yenileştirme ve iyileştirme çalışmalarına devam olunacaktır.

Seçimlerde arzu eden siyasî partilerin işbirliği yapmalarını mümkün kılacak, "Seçim İşbirliği Kanunu"nun bir an evvel çıkarılmasına çalışacağız.

18 yaşını doldurmuş gençlerimize oy hakkı tanıyacağız. Yurt dışında çalışan vatandaşlarımızın seçimlere katılma imkânlarını araştırıp bulmaya gayret edeceğiz.

Dışişleri Politikaları: Hükümetimiz, dış politikamızın yürütülmesinde geleneksel barışçı amaçlarımızdan ayrılmayacak, dostluklarımızı daha güçlendirmeye ve yaymaya çalışacak, bağlantılarımızın ve ilişkilerimizin gereklerini yerine getirecektir.

Uluslararası silahlanma yarışını, hem dünya barışma, hem de ulusların kalkınmalarına son derece zararlı bir hareket olarak görüyor, uluslararası güvenliğin ancak tam ve genel bir silahsızlanma ile yerleşebileceğine inanıyoruz.

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ilişkilerimizin oluşan yeni şartlarla âhenklileştirilmesi için girişilmiş olan faaliyetlere azim ve kararlılıkla devam olunacaktır.

Olumlu ve uzun bir geçmişi olan ABD ile ilişkilerimizin, yeniden karşılıklı yarar ve çıkarlara dayanan dostane ilişkiler ve dengeli işbirliği şeklinde sürdürülmesini içtenlikle arzu etmekteyiz.

Tarihî ve manevî bağlarla bağlı olduğumuz Müslüman ülkelerle ilişkilerimizi, yeni yaklaşımlarla sağlam temeller üzerinde geliştirmek ve bu ülkelerle aramızdaki işbirliğine her sahada ve bu arada sanayi ve teknoloji alanında yoğun bir muhteva kazandırmak için gayret sarfedeceğiz ve gerekli bütün girişimlerde bulunacağız.

CENTO ve RCD çerçevesindeki işbirliğine hız kazandırılmasını diliyoruz. Komşumuz Yunanistan ile aramızdaki ilişkilerin, iki ülkenin uzun süreli menfaatlerine uygun bir düzeye çıkarılmasını arzu etmekteyiz.

Ege denizinde millî haklarımızı korumaya kararlıyız.

Türkiye olarak Kıbrıs'ta âdil ve kalıcı bir çözüm getirecek olan, iki bölgeli iki toplumlu, bağımsız ve bağlantısız bir federal devletin varlık kazanması için iyi niyetle gereken her türlü çabayı göstermeye devam edeceğiz.

İktisat Politikaları: Kalkınma planlı ve dengeli olacaktır. Mülkiyet hakkına ve meşru kazanca saygılı olacağız. Âdil gelir dağılımını gerçekleştirecek değer ve nitelikte tedbirler alacağız.

Para, kredi, finansman, yatırım, destekleme, teşvik ve yönlendirmede politikaları ekonomimizin hızla gelişmekte olan şartlarına intibakını sağlayacak ve kalkınmamızı destekleyecek şekilde teşvik ve yeniden tanzim olunacaktır.

Bankacılık ve sigortacılığı yeniden düzenleyeceğiz.

Yüksek faiz uygulamasının ortadan kaldırılmasına ağırlık verilecek, faizsiz kredi uygulaması sisteminin geliştirilmesine çalışılacaktır.

Enflasyonla mücadeleyi önemli bir görev sayıyoruz.

Dış ödemeler dengesinin ıslahı için ihracat ve işçi dövizleri gelirlerini ve döviz kazandırıcı yatırım ve üretimi artırıcı tedbirler alacağız.

Levent Şahverdi Arşivi

Anayasamızın malî güce göre vergi alınması ilkesine uygun olarak, vergi mevzuatını basit ve âdil hale getireceğiz.

Ekonomik gelişmemize destek olmayan gider ve işletme vergileriyle vatandaşlarımızın çeşitli şikâyetlerine yol açan emlâk vergilerini yeniden gözden geçireceğiz ve düzeltmeler yapacağız. Halk Bankası'nın esnaf ve sanatkârlarımıza, dar sermayeli müteşebbislerimize daha iyi şartlarla kredi vermeleri imkânlarını düzenleyeceğiz.

Kaçakçılığı önleyici kanunî tedbirlerin yanı sıra, belli merkezlerde serbest pazarlar kurarak ekonomik tedbirler alacağız.

Tarım kredilerinin dağıtılmasında, sosyal ve ekonomik amaçlar yanında üretim amacına ağırlık verilecektir.

Üretici ve tüketici arasındaki pazarlama zinciri kısaltılacaktır.

Taze meyve, sebze ihracatını artırıcı projelere hız verilecektir.

Toprak ve Tarım Reformu uygulaması, edinilen tecrübelerin ortaya çıkardığı gerçekler nazara alınarak yeniden düzenlenecektir. Kamulaştırmalarda, mülkiyet hakkını zedcleyen uygulamaların meydana getirdiği mağduriyetler önlenecek, değer pahası peşinen ödenmedikçe kimsenin malının kamulaştırılmasına izin verilmeyecektir.

Orman içi ve orman kenarı köylülerimizin gelişmesi, ekonomik ve sosyal bakımdan güçlenmeleri için tedbirler alınacaktır.

Elektrik enerjisi ve yakacak teminindeki darboğazları uzun vadeli tedbirlerle ve öz kaynaklarımıza dayalı projeleri uygulayarak gidereceğiz. Millî Ekonomiyi çok olumsuz etkileyen enerji kısıtlamasına son vermek için her türlü tedbiri alacağız.

Artan petrol ihtiyacımızı, millî kaynaklarımızdan karşılamak için karalarımızda ve denizlerde geniş ölçüde petrol arama seferberliğine gireceğiz.

Doğu ve Güney Doğu, Orta Anadolu'muzun ve geri kalmış yörelerimizin kalkınmasını özel tedbirlerle ve kalkınma projeleriyle gerçekleştirmek kararındayız. Başlamış olan yatırımlara hızla devam edilecek ve bu bölgelerde, Dördüncü Beş Yıllık Plan içerisinde yeni yatırımların yapılmasına ağırlık verilecektir.

Kurulmasına başlanmış bulunan demir-çelik, ağır makina ve teçhizat fabrikaları, motor ve aktarma organları, imalât sanayileri, takım tezgahları sanayii, ağır elektronik ve elektromekanik ekipman sanayii, telekomünikasyon sanayii, tarım ve iş makinaları sanayii, otomotiv sanayii, her türlü makina imalâtı sanayii, uçak ve gemi inşa sanayiinin süratle ikmaline ve geliştirilmesine ve bu önemli sahalarda yeni hamlelerin yapılmasına öncelik vereceğiz.

Sanayileşme hamlemizin hızla gelişmesine engel teşkil eden her türlü hukukî ve malî mevzuatı ıslah edeceğiz.

Sanayileşme için en uygun ortamın hazırlanması, sanayileşme teşebbüslerinden en yüksek verimin alınması ve teşebbüs sahiplerinin güçlük ve engellerle karşılaşmadan sanayi tesisleri kurmak ve işletmelerini sağlamak için bir Sanayii Teşvik Kanunu çıkarılacaktır.

Yabancı sermayeden, ileri teknoloji getirmesi, eğitici vasıfta bulunması, sanayi gelişmesini hızlandırması, ihracata dönük olması, ödemeler dengesine olumlu etki yapması gibi şartlar içinde yararlanılacaktır.

Dış turizmin yanı sıra, iç turizmi de lâyık olduğu şekilde geliştirecek tedbirler alacağız.

Gümrüklerimiz ve bu alanda izlenmesi gereken politika çağdaş anlayışa uygun şekilde düzenlenecektir.

Sosyal Politikaları: BAĞ-KUR'la ilgili kanun değişikliklerini gerçekleştireceğiz.

Topyekûn bir kalkınmayı hedefine ulaştırırken, köyün ve köylünün öncelikle kalkınmasına öncelik vereceğiz. Köy kalkınmasında millî kooperatifçiliği teşvik ve takviye edeceğiz. Türkiye'de elektriksiz köy bırakmamak azim ve kararındayız. Yeni bir Köy Kanunu hazırlayacağız. Sulamaya önem vereceğiz.

Kamu İktisadî Teşebbüslcri'ne ait Personel Kanunu ele alınacaktır.

Çalışanların haklarının korunup geliştirilmesine ve teminat altında tutulmasına gayret edeceğiz. Gelişen ekonominin nimetlerinden çalışanların âdil bir pay almalarına yardımcı olacağız.

Yalnız çalışanları değil, bütün vatandaşlarımızı sosyal güvenliğe kavuşturmak ama hedefimiz olacaktır. İşçi-memur ayrımı ile ilgili çalışmalarımızı sonuçlandıracağız. İYAK ve MEYAK tasarılarının kanunlaşmasına gayret edeceğiz. Kurulacak bu kurumlar ile Emekli Sandığı Kurumu'nu Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bağlayacağız.

Sağlık hizmetlerinde temel hedefimiz vatandaşlarımızın sağlık seviyesini yükseltmek ve bu hizmetlerin bütün ülkeye dengeli şekilde yayılmasını sağlamak ve herkesi sağlık sigortasına kavuşturmaktır.

Hükümetimiz, ülkede düzenli, sağlıklı ve dengeli bir şehirleşmeyi temin için gerekli planlı çalışmaları yapmak ve tedbirleri süratle almak kararındadır.

"Toplu Mesken" yapım sistemi teşvik edilecektir.

Şehirlerin çevresinde, ruhsatsız olarak yapılan binaların, fenni şartlara uyma kaydı ile bir "İmar Affı"ndan yararlandırılmaları konusu elc alınacaktır.

Ulaştırma ve haberleşme hizmetlerini günün ihtiyaçlarına cevap verecek tarzda büyük projeleri ele alarak derhal uygulamasına geçeceğiz.

Türk ticaret filosunu gençleştireceğiz. Millî ulaşım şebekesini kara, deniz ve hava ulaşımı olarak yeniden modernize edeceğiz.

Trafiğin yoğun olduğu büyük şehirlerimizin ana yollarıyla metrolarının yapımında belediyelerle işbirliği yapacağız.

Eğitim Politikaları: Milletimizin manevî ve maddî kalkınmasında dinimizin ulvî prensiplerinden yararlanmak kararındayız.

Anayasamızda yer alan laikliği din düşmanlığı olarak değil, din ve vicdan hürriyetinin teminatı olarak görüyoruz. Ülkemizde her seviyede yeteri kadar din görevlisi yetiştirilmesi ve mevcut görevlilerin meslek içi eğitimleri için gereken tedbirler alınacaktır.

Ahlâk dışı her türlü yayınlarla ve müstehcen neşriyatla sürekli olarak mücadele edeceğiz.

TRT yayınları, millî ve manevî değerleri tahrip edici değil, takviye edici, geliştirici olacaktır.

Müsbet ilimlere ait ders kitaplarında, milletimizin bu ilimlere yaptıkları hizmetleri tanıtan bölümlerin konulmasına önem verilecektir. Yeni nesillere dünya görüşü aşılamakta önemli rol oynayan, bilhassa ahlâk, sosyoloji, felsefe ve psikoloji gibi derslerin kitapları evlâtlarımızın millî inançlarını, manevî değerlerini tahrip edici değil, bilâkis millî ve manevî değerlere bağlılığı temin edici şekilde yeniden yazılacaktır.

Gençliğimizin yetişmesinde, yabancı ideolojik akımların ve taklitçiliğin yayılışına müsaade etmeyeceğiz.

Eğitimde imkân ve fırsat eşitliğine önem vereceğiz.

Yükseköğrenim çağına gelen gençlerimizin, üniversite ve yüksekokullardan en geniş şekilde yararlanmaları için bütün tedbirleri alacağız.

Meslekî ve teknik liselerin artırılması yoluna gidilecektir.

Eğitim kuruluşlarının yurt sathına dağılımında genel denge dikkate alınacaktır.

XI.II. Bakanlar Kurulu (Üçüncü Ecevit Hükümeti)

Görev Dönemi: 5 Ocak 1978-17 Ekim 1979

Başbakan: Bülent Ecevit (Zonguldak Milletvekili)

Levent Şahverdi Arşivi

Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Orhan Eyüboğlu (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu (Kayseri Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Dr. Faruk Sükan (Konya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Hikmet Çetin (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Enver Akova (Sivas Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Dr. Lütfi Doğan (Malatya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Salih Yıldız (Van Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ali Rıza Septioğlu (Elazığ Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Mustafa Kılıç (Ankara Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ahmet Şener (Trabzon Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Mehmet Can (Adana Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Hasan Esat Işık (Bursa Milletvekili)
	Neşet Akmandor (Bolu Senatörü)
İçişleri Bakanı:	İrfan Özaydınlı (Balıkesir Milletvekili)
	Hasan Fehmi Güneş (Sakarya Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	Prof.Dr. Gündüz Ökçün (Eskişehir Milletvekili)
Maliye Bakanı:	Ziya Müezzinoğlu (Kayseri Senatörü)
Millî Eğitim Bakanı:	Necdet Uğur (İstanbul Milletvekili)
Bayındırlık Bakanı:	Şerafettin Elçi (Mardin Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Teoman Köprülüler (Ankara Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Dr. Mete Tan (Afyon Milletvekili)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Tuncay Mataracı (Rize Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Güneş Öngüt (Afyon Milletvekili)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Mehmet Yüceler (Kayseri Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Bahir Ersoy (İstanbul Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Orhan Alp (Ankara Milletvekili)
İşletmeler Bakanı:	Prof.Dr. Kenan Bulutoğlu (Samsun Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Doç.Dr. Deniz Baykal (Antalya Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Alev Coşkun (İzmir Milletvekili)
İmar ve İskân Bakanı:	Ahmet Karaaslan (Malatya Milletvekili)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	Ali Topuz (İstanbul Milletvekili)
Orman Bakanı:	Vecdi İlhan (Kastamonu Milletvekili)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Yüksel Çakmur (İzmir Milletvekili)
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Hilmi İşgüzar (Sinop Milletvekili)
Kültür Bakanı:	Doç.Dr. Ahmet Taner Kışlalı (İzmir Milletvekili)
Yerel Yönetim Bakanı:	Mahmut Özdemir (Sivas Milletvekili)

Genel Amaçları: Hükümetimiz, düşünce ve inanç özgürlüğünü her türlü baskıdan kurtarmak için çalışmayı olduğu kadar, can ve mal güvenliğini tehlikeye sokacak boyutlara ulaşan, kamu düzenini ve güvenini temelinden sarsan, hür demokratik rejimi, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü tehdit eden olaylarla, demokratik hukuk devleti kuralları içinde, etkin biçimde mücadele etmeyi de öncelik taşıyan ödevlerinden saymaktadır.

İçişleri Politikaları: Hükümetimiz yönetiminde, birleştirici, toplayıcı ve barıştırıcı olmaya özen gösterilecektir.

Yasaların herkese, her düşünceye, her eyleme eşitlik ve etkinlikle uygulanması sağlanacaktır.

Okul kapısının dernek üyelerine göre, memurluk ve iş kapısının parti rozetine göre açılıp kapanmasına son verilecektir.

Yurttaşların kendi güvenliklerini sağlamak için silah bulundurma ve kullanma gereği duymaları yerine,devlete güvenebilmeleri sağlanacaktır.

Hiçbir gerekçeyle hiçbir kimseye, devlet denetimi ve sorumluluğu dışında kamu görevi yapma, zor kullanma, güvenlik sağlama, kendi kendine hak alma yetkisi ve olanağı tanınmayacaktır.

Devletin haber alma örgütü, siyasete dolaylı da olsa karıştırılmayacak, propaganda ve yönlendirme çalışmaları yapmayacaktır.

Hükümetimiz, kamu yönetiminde tarafsızlığı ve demokratik etkinliği gerçekleştirmek için de çözüm ve önlemler uygulayacaktır.

Kamu yönetiminde büyük sorun olan rüşvet ve suiistimallerle en etkili bir şekilde mücadele edilecektir.

Millî Savunma Politikaları: Hükümetimiz, Türkiye'nin gereksinmelerine ve olanaklarına uygun bir ulusal güvenlik kavramı oluşturmayı sorunlarımızın başında saymaktadır.

Adalet Politikaları Yargıtay'ın, Danıştay'ın ve tüm mahkemelerin iş yükünü azaltıcı yasal düzenlemeler yapılacaktır. Hâkimlerin, savcıların ve tüm adalet görevlilerinin tam bir güvenlikle, huzurla ve maddî sıkıntı çekmeksizin görev yapabilme olanakları genişletilecektir.

Yurt dışındaki işçilerimize ve öteki yurttaşlarımıza oy hakkı tanınacaktır.

Dışişleri Politikaları: Hükümetimiz, ulusal güvenliği ön planda tutan, ülkemizin çıkarları ile, başta bölge ülkeleri ve sınır komşularımız olmak üzere başka ulusların çıkarları arasında âdil bir denge kurulmasını gözeten, doğruluk, tutarlılık ve açıklığı ilke olarak benimseyen dinamik bir dış politika izleyecektir.

Hükümetimiz, dış politikanın ulusal savunma politikasından ayrılamayacağına inanır.

İttifaklara olan katkısının bölge ülkeleri için bir kuşku ve güvensizlik etkeni olmamasına sürekli özen gösterecektir.

Hükümetimiz, Türkiye'nin dostluk ilişkilerini, üye olduğu ittifak ve topluluklardaki ilişkileri dışında da, iç düzen bakımından ayrım gözetmeksizin genişletecektir. Özellikle bölge ülkeleriyle ve gelişme sürecindeki ülkelerle yakın ilişkiler, işbirliği ve dayanışma kuracaktır.

Hükümetimiz Türkiye'nin kıta sahanlığındaki ve genel olarak denizlerdeki ulusal ekonomik haklarını ve tüm egemenlik haklarını sağlayıp koruyacaktır.

1974'teki Türk Barış Harekâtı'yla özgürlüğe ve güvenliğe kavuşan Kıbrıs Türkleri'nin özgürlüklerini ve güvenliklerini sürekli kılmak, Kıbrıs Ulusal Türk Toplumu'nun her alanda gelişmesini hızlandıran ve kendi kendini yönetme hakkını güvence altına alan çözümlere katkıda bulunmak üzere her çaba zaman yitirmeksizin gösterilecektir.

İktisat Politikaları: Kamu İktisadî Teşebbüsleri'ni kaynak oluşturacak şekilde yeniden düzenlemek amacıyla bir İşletmeler Bakanlığı kurulmuştur.

Enflasyon hızının yavaşlatılması ve planlı kalkınma kurallarına uygun bir ortam içinde sağlıklı bir gelişme sürecinin başlatılması,

Levent Şahverdi Arşivi

ekonomide ve malî alanda uygulayacağımız politikaların ana hedefi olacaktır.

Hükümetimiz, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlık çalışmalarına en kısa zamanda başlayacaktır; bir yandan da bu hedefler doğrultusunda ekonominin onarılmasına girişecektir.

Ekonominin yükünü taşıyamaz duruma gelen altyapı geliştirilecek ve bugünkü döviz açığımızı hızla azaltmayı amaçlar biçimde, yatırımlara yeni öncelikler verilecektir. Sanayide gerekli atılımlar, planlı ve programlı bir biçimde yapılacak ve bütün yurdu dengeli olarak kapsayacaktır.

Ekonomimizi ve ulusal güvenliğimizi dışa bağımlılıktan kurtaracak sanayilere, yatırım malları ve ara mallar sanayiine, genel sanayileşme politikasıyla uyumlu savunma sanayiine büyük önem verilecektir.

Ortadoğu ülkeleriyle işbirliği, sanayi politikamızın önemli bir hedefi olacaktır.

Yabancı sermaye konusunda, ekonomimizin yararına bir rekabetçilik gözetilecektir.

Bankacılık ve kredi alanlarında yapılacak düzeltmelerle krediler spekülatif alanlardan sanayi, tarım ve hayvancılık gibi üretken ve planlı kalkınma sürecini destekleyici alanlara yöneltilirken köylülerin, esnaf ve sanatkârların kredi alma olanakları da büyük ölçüde artırılacaktır.

Hükümetimiz, enerji yatırımlarına öncelikle yönelecektir. Suya ve kömüre dayanan enerji santrallarının yapımındaki olağanüstü gecikmelere son verilecek, bunların kısa sürede devreye girmeleri sağlanacaktır.

Hükümetimiz, yeraltı kaynaklarının bütün yurtta ulusal yararlara en uygun biçimde değerlendirilmesine büyük önem verecektir.

Petrol Yasası yeniden elc alınarak günümüz koşullarına ve ulusal yararımıza aykırı hükümleri değiştirilecektir. Hükümetimiz, turizm gelirlerini ve dışarıda çalışan yurttaşlarımızın gönderdikleri dövizleri artırıcı etkin bir politika izleyecektir. Bunun yanı sıra, döviz gereksinmelerimizi karşılamak üzere yeni ve güvenilir kaynaklar bulunacaktır.

Kamu harcamalarının denetiminde Sayıştay'a daha çok etkinlik kazandırılacaktır.

Köylülerin gelirini artırıcı ve gelir dalgalanmalarının olumsuz etkilerini giderici, üretimi yönlendirici bir destekleme politikası uygulanacaktır. Devlet desteği yalnız destekleme alımlarıyla değil, araç ve gereç yardımlarıyla, yeterli kredi kaynakları ve olanakları ile de olacaktır. Çeşitli ürünlere ait taban fiyatları, ürünlerin ekiminden önce ilân edilerek üretim ve pazar dengesi sağlanacaktır.

Tarımsal ürünlerin ihracatında devletin ve üretici kooperatiflerinin ağırlıkları artırılacaktır. Tarımsal verimliliği artırmak için sulamaya ve kırsal elektriklendirmeye de büyük önem verilecektir.

Hayvancılık alanında, üretimden pazarlamaya kadar kooperatifleşmeyi geliştiren ve bu alanda verimi ve hayvancılıkla geçinenlerin gelirini artıran bir politika izlenecektir.

Anayasa'ya uygun yeni bir toprak reformu yasası en kısa sürede Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulacaktır.

Hükümetimiz, esnaf ve sanatkârların kooperatifleşmelerini ve örgütlenmelerini kolaylaştıracaktır.

Sosyal Politikaları: Yerel yönetimlerin yönetsel ve malî tıkanıklıklarını gidermek, böylece bu yönetimlere etkinlik ve işlerlik kazandıracak düzenlemeleri yapmak amacıyla Yerel Yönetim Bakanlığı kurulmuştur.

Ayrıca hükümetimiz yeni çalışma düzeninde bakanlıklararası yeni kurullar oluşturulmuştur. Bu kurullar şunlardır: Çevre Sağlığı Koordinasyon Kurulu, Yurt Dışında Çalışanların Sorunlarıyla İlgili Koordinasyon Kurulu, Doğal Âfetler Koordinasyonu Kurulu.

İYAK, MEYAK gibi tasarruf ve sosyal güvenlik kurumları kısa zamanda gerçekleşecektir.

Ulaştırma ve haberleşme, ülkenin toplumsal ve ekonomik gereksinmelerini karşılayacak ve uluslararası ilişkilerini geliştirecek düzeye getirilecektir.

Ülkemizin demiryolu ağı günün koşullarına ve kitle taşımasının gereklerine uygun biçimde yenilenip yaygınlaştırılacaktır.

Doğu Karadeniz'le güney sınırlarımız arasındaki dikey ulaşım bağlantıları süratle gerçekleştirilmeye başlanacaktır. Deniz ulaştırmacılığında içe ve dışa dönük olarak büyük bir atılım yapılacaktır.

Yurt dışında çalışan yurttaşlarımızın yurda geliş ve gidişlerinde her kolaylık sağlanacaktır.

Haberleşme ve tesis olanaklarından yoksun bulunan kıyılarımızla sınır kapılarımızın, en kısa sürede çağdaş haberleşme ve kontrol ağıyla donatılması için gerekli önlemler alınacaktır.

Güney ve Güneydoğu'daki mayınlı sınır toprakları mayınlardan arındırılacaktır ve bölge köylüleri yararına tarım toprakları olarak değerlendirilecektir.

Tarım kesiminde yaygın, güçlü ve demokratik bir kooperatifçilik hareketi desteklenecektir. Köy grupları yeterli düzeyde ortak hizmet ve altyapı olanaklarına kavuşturulacaktır. Türk köylüsü, toprağından kopmaksızın sanayileşebilecek; insan yaşamını maddî ve manevî yönden zenginleştirici tüm olanaklara kavuşabilecektir.

Tapu-kadastro hizmetleri çağdaş teknolojinin tüm olanaklarından yararlanılarak hızlandırılacaktır. Hükümetimiz, ormanlarda, köylüyü yüksek gelir düzeyine ve geniş güvenceye kavuştururken, ormanların korunmasını ve gelişmesini de demokratik yöntemlerle kolaylaştırıcı bir düzen kurulacaktır.

Yasalarda tanınmış hakların etkin bir uygulamaya kavuşturulması, genişletilmesi ve ücretli çalışan tüm yurttaşları kapsayacak ölçüde yaygınlaştırılmasını sağlayacaktır.

İşçilerin yetkili sendikayı oyları ile belirleyebilme hakkı yasa ile düzenlenecektir.

Tarım iş yasası çıkarılacaktır.

Tarım kesimindeki mevsimlik veya geçici işlerde çalışanların, yapı işkolundaki işçilerle evhizmeti görenlerin, kapıcıların toplumsal güvenlikten yararlanabilmelerini gözönünde tutan yasa değişiklikleri hazırlanacaktır.

Film, tiyatro, musiki ve sahne sanatkârlarıyla sporcuların sosyal güvenlik kapsamına alınmaları sağlanacaktır.

İşçi-memur ayrımı sorununa ivedilikle çözüm getirilecektir.

Lokavtın kötüye kullanılmasını önleyici çalışmalar yapılıp öneriler hazırlanacaktır. Çalışan kadınların hak ve ücret eşitliğinden eksiksiz yararlanabilmeleri, çalışma yaşamının gerekleriyle analık sorumluluğunu daha kolay bağdaştırabilmeleri sağlanacaktır.

Sağlık kuruluşlarının ve hekimlerin yurda dengeli dağılımı, ihmal edilmiş yörelerin sağlık gereksinmesinin öncelikle sağlanması ve sağlık kuruluşları arasında etkin bir işbirliği ile yatak ve bakım olanaklarının tam değerlendirilmesi sağlanacaktır.

Kentlerde çağdaş uygarlığın kültür, çalışma, dinlenme olanaklarının sağlanması, kent planlamasının önemli bir unsuru olacaktır.

Konut gereksinmelerini karşılarken sağlıksız ve düzensiz konut yapımını önlemek amacıyla, yeni teknolojilerden yararlanılarak toplu konut yapımı özendirilecektir.

Belediyelerin yetki ve gelirleri artırılacaktır.

Eğitim Politikaları: Eğitimde hükümetimiz, öncelikle can güvenliği ve öğrenim özgürlüğünü sağlayacaktır. Okulların siyasal çatışma yerlerine dönüştürülmesi kesinlikle önlenecektir.

Okuryazarlık sorununu, eğitim görmüş yurttaşların da gönüllü katkısıyla kısa sürede çözmek için gerekli çaba gösterilecektir. İlkokul öğrencilerinin kitap gereksinmeleri devletçe karşılanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Son yıllarda yaygınlaşan çağdışı ve ulusal birliği sarsıcı ders kitapları kaldırılacaktır.

Meslek öğrenimi ve teknik öğretim olanakları hızla geliştirilerek köylere kadar yaygınlaştırılacaktır.

Bütün yükseköğrenim kurumlarında demokratik yönetimle birlikte öğrenim ve öğretim özgürlüğü sağlam güvencelere kavuşturulacaktır. Hükümetimiz, sanat ve kültür çalışmalarını toplumun bütün katlarına yaymaya çalışacaktır. Sanatta ve kültürde özgürlük ortamının tüm koşulları gerçekleştirilecektir.

Sanatçıların, düşünürlerin ve yazarların sosyal güvenceleri sağlanacaktır.

Basın suçları ile ilgili cezalarda ve bu cezaların infazında, basın özgürlüğünün gereklerine uygun düzeltmeler yapılacaktır.

TRT'nin Anayasada ve yasalarda belirtilen ilkeler doğrultusunda görev yapabilmesine hükümetimiz büyük özen gösterecektir.

Hükümetimiz, Anayasamıza uygun sağlam bir laiklik anlayışını savunacaktır.

Dinin ve inancın baskı altına alınmasına da, dinin siyasete alet edilerek kişisel veya siyasal çıkarlar için sömürülmesine de izin verilmeyecektir.

Oy verme yaşının 18'e indirilmesini öngören bir yasa tasarısı kısa zamanda Yüce Meclislere sunulacaktır.

Hükümetimiz, okul ve kitle sporuna büyük önem verecektir.

XLIII. Bakanlar Kurulu (Altıncı Demirel Hükümeti)

Görev Dönemi: 12 Kasım 1979-12 Eylül 1980

Başbakan:	Süleyman Demirel (Isparta Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Orhan Eren (Ankara Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ekrem Ceyhun (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Muhammet Kelleci (Amasya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ahmet Karahan (Gaziantep Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Metin Musaoğlu (Mardin Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Köksal Toptan (Zonguldak Milletvekili)
Adalet Bakanı:	Ömer Ucuzal (Eskişehir Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Ahmet İhsan Birincioğlu (Trabzon Senatörü)
İçişleri Bakanı:	Dr. Mustafa Gülcügil (Isparta Senatörü)
Dışişleri Bakanı:	Hayrettin Erkmen (Giresun Senatörü)
Maliye Bakanı:	İsmet Sezgin (Aydın Milletvekili)
Millî Eğitim Bakanı:	Orhan Cemal Fersoy (İstanbul Senatörü)
Bayındırlık Bakanı:	Selâhattin Kılıç (Adana Milletvekili)
Ticaret Bakanı:	Halil Başol (Tekirdağ Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Dr. Münif İslamoğlu (Kastamonu Senatörü)
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Ahmet Çakmak (Bolu Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Hüseyin Özalp (Samsun Milletvekili)
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanı:	Cemal Külâhlı (Bursa Milletvekili)
Çalışma Bakanı:	Cavit Erdemir (Kütahya Milletvekili)
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Dr. Nuri Bayar (Sakarya Milletvekili)
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Esat Kıratlıoğlu (Nevşehir Milletvekili)
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	Barlas Küntay (Bursa Senatörü)
İmar ve İskân Bakanı:	Turgut Toker (Ankara Milletvekili)
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	Ahmet Karayiğit (Afyonkarahisar Senatörü)
Orman Bakanı:	Hasan Ekinci (Artvin Milletvekili)
Gençlik ve Spor Bakanı:	Talât Asal (İzmir Milletvekili)
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Sümer Oral (Manisa Milletvekili)
Kültür Bakanı:	Tevfik Koraltan (Sivas Milletvekili)

Genel Amaçları: 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme ve Millet Meclisi Ara Seçimleri vesilesi ile ifadesini bulan millî irade, hiçbir tereddüde mahâl bırakmayacak şekilde, demokratik rejimin yeniden işlemesine imkân vermiştir. Millet Meclisi'nde hiçbir parti tek başına hükümet kuracak kadar güce sahip değildir. Milletin temayülü ile Millet Meclisi'ndeki temsilin farklı olduğunu herkes kabul edecektir.

Millî Selamet Partisi Sayın Genel Başkanı Prof.Dr. Necmettin Erbakan, Millîyetçi Hareket Partisi Sayın Genel Başkanı Alparslan Türkeş, Adalet Partisi tarafından kurulacak bir hükümeti destekleyeceklerini kamuoyuna beyan etmişlerdir. Huzurunuzda bulunan Türkiye Cumhuriyeti hükümeti böylece teşekkül etmiştir.

Kasım 1979'da, Türkiye'nin genel durumunu tasvir eden tablonun anahatları şunlardır: Vatandaş can derdine düşmüştür, can ve mal güvenliğinin, kanun ve nizam hâkimiyetinin, huzur ve sükunun, vatandaşın korkusuz yaşama hakkının sağlanması, önemli meseleler içinde en başta gelenidir. 10 aya yakın bir zamandan beri 19 ilimizde uygulanan sıkıyönetime rağmen, olaylar durmamış, azalmamış, bölücülük, yıkıcılık, anarşi ve terör, milleti derin endişelere sevketmiştir. Vatandaş, devleti arar haldedir.

Memlekette güven duygusu zedelenmiştir; Türkiye'nin istikrar arar halde olması, enflasyonun tahribatına maruz kalması, kanun ve nizam hâkimiyetini tesis edememiş olması dolayısı ile, bir güvensizlik ortamına sürüklendiği herkesin malûmudur. Memleket geçim derdine düşmüştür; herşeyin fiyatı kat kat artarken, gelirler bu artış hızının çok gerisinde kalmıştır. Yokluk, memleketi canından bezdirmiş, karaborsa dar gelirli vatandaşları ezmiş, ülke adeta bir kuyruklar diyarı haline gelmiştir.

Memleket gelecek endişesine düşmüştür. Üretim, plan ve program hedeflerine göre her alanda düşmüştür. İşsizlik had safhaya ulaşmıştır.

Sağlık hizmetleri Tam Gün Yasası ile hançerlenmiş, zaten ilaçsız olan hastalar bir de hekimsiz kalmıştır.

Kasası işlerlik kazanmayan Merkez Bankası enflasyonun kaynağı olmuştur.

Yıllık açığı 100 milyar lirayı bulan İktisadî Devlet Teşekkülleri, devlet hazinesinin en düşündürücü meselesi olarak ortada durmaktadır.

Devletin radyo ve televizyonu Anayasa ve kanunların emrettiği tarafsızlık çizgisinden uzaklaşmış, rejim ve devlet aleyhtarlığının, partizanlığın adeta âleti haline getirilmiştir.

Kasım 1979 envanteri içinde yer alan meselelerı, hangi hükümet gelirse gelsin önünde bulacaktır.

Hükümetimiz, demokratik rejimin vazgeçilmez gereği olan dü-

Levent Şahverdi Arşivi

şünce, inanç ve ibadet hürriyetine, Anayasanın teminatı altında bulunan bütün temel hak ve hürriyetlere saygılı olacaktır.

Tedbir alınırken kanunlarımızın yasakladığı her türlü ideolojinin, her türlü totaliter rejim arzusunun ve özellikle komünizmin ülkemiz için büyük bir tehlike teşkil ettiğinin hiçbir zaman gözden kaçırılmaması gerektiğine inanıyoruz.

İçişleri Politikaları: Can ve mal güvenliği mutlaka sağlanacaktır. Kanun ve nizam hâkimiyeti mutlaka sağlanacak, özellikle sokakta, okulda, işyerinde, devlet dairesinde ve her yerde huzur ve sükûn tesis edilecektir.

Devletin İstihbarat Teşkilâtı mensuplarının ve polisin, rejime ve devlete sadakat ile, âhenk içinde, kanunları tatbik ettiklerinden ve görevlerini yaptıklarından dolayı hiçbir kuşkuya kapılmaksızın çalışması sağlanacaktır.

Sıkıyönetim, hiçbir müdahale olmaksızın, Anayasa ve kanunlarla verilen yetkilerin hepsini kullanacaktır.

Anayasanın kapalı olduğu cereyanları gaye alan parti, dernek, sendika, meslek kuruluşu olamaz.

Millî Savunma Politikaları: Türk Silahlı Kuvvetleri'nin gücünü, bütün imkânları kullanarak en üstün seviyede tutmak vazgeçilmez hedefimizdir.

Başlattığımız harp sanayii tesisleri ikmal edilerek, ülkemizin savunması için ilk planda zaruri ihtiyaçlarını kendi karşılar hale getirilecektir.

RE-MO planının işletilmesi sağlanacak, tespit edilen hedefler için tedbirlerin alınmasındaki gecikmeler telâfi edilecektir.

Silahlı Kuvvetlerimizin fedakâr mensuplarına ifa ettikleri şerefli görevin gerektirdiği hayat seviyesini sağlamak, öncelik vereceğimiz tedbirler arasındadır.

Adalet Politikaları: Devletin demokratik otoritesini güçlendirmek bakımından, ihtiyaç duyulduğuna inandığımız yeni kanunî tedbirlerin bazılarını şöyle sıralayabiliriz:

Fevkalâde Haller Kanunu çıkarılacaktır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu çıkarılacaktır. Ceza ve usûl kanunları, özellikle toplu suç ve mesuliyet fikrini de öngörecek şekilde değiştirilecektir. Sendika ve Dernek kanunlarında değişiklik yapılacaktır. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu yeniden düzenlenecektir. Polis Vazife ve Selâhiyet Kanunu değiştirilecektir.

Dışişleri Politikaları: Türkiye, Kıbrıs meselesinin müzakere yolu ile, yegâne âdil çözüm yolu olan iki bölgeli, iki toplumlu federasyon çözümüne varabilmesi için iyi niyetli, anlayışlı her türlü gayreti sarfedecektir.

Ege kıta sahanlığı üzerindeki haklarımızdan vazgeçemeyiz. Ege adalarının milletlerarası anlaşmalara aykırı olarak silahlandırılmasına ve tahkimine bigâne kalamayız. Batı Trakya Türklerine karşı girişilen baskı hareketlerine hassasiyet ve tepki duymaktayız.

Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ile münasebetlerini karşılıklı menfaatlere, karşılıklı saygıya ve karşılıklı taahhütlere sadık kalarak geliştirmeye devam edecektir.

İktisat Politikaları: Hükümetimiz, fakir fukarayı ezen, ekonomik hayatı ve devlet hayatını felce uğratan enflasyonla netice alıcı, amansız bir mücadeleye girişmeye kararlıdır.

Hükümetimiz, ekonomik hayatı felce uğratmayacak, büyümeyi durdurmayacak, doğru iktisadî ve malî politikaları da içine alan bir istikrar programını ciddiyet ve samimiyetle uygulayacaktır.

Ülke, herhangi bir malın yokluğu ile karşılaşmayacak, başta yağ, mazot, gübre, tıbbî ve ziraî ilaçlar, ampul olmak üzere, günlük ihtiyaç maddelerinin temininde zorluklar ortadan kaldırılacaktır.

Hammaddesizlik yüzünden, çok düşük kapasitede çalışan veya hiç çalışmayan fabrika kalmayacaktır. İstifçilik ve karaborsacılık ile akıllı bir mücadele yürütülecektir.

Hükümetimizi bekleyen en önemli görevlerin başında, kalkınma hamlesine yeniden hareket verilmesi gelmektedir.

Üretim ve yatırımın aradığı güven ortamını yeniden meydana getirmeye kararlıyız. Ülkenin kalkınması için yabancı sermayeden faydalanmayı zaruri görüyoruz. Yabancı sermaye akışını yavaşlatan veya durduran bürokratik engelleri kaldırmak kararındayız.

Türkiye her çareye başvurarak denizde, karada petrol aramaya koyulmak, her kaynaktan faydalanmak ve mutlaka petrol bulmak mecburiyetindedir. Rafinerilerimizin tevsii tamamlanacaktır.

Motordan elektronik cihazlara kadar uzanan yelpaze içerisinde, makine endüstrisi kurulacaktır.

Bir "Millî Tarım Planı", başka bir deyimle "Yeşil Plan" çerçevesi içinde, 100 milyon dönümlük arazinin sulanmasını hedef alan büyük sulama projelerinin hızla devreye sokulması sağlanacak, gübre, traktör, ilaç gibi tarım girdilerinin zamanında tedarikinde istikrar ve güven sağlanarak, ithalâtı azaltıcı tedbirler alınacaktır.

Tohumluk ve damızlık teminine önem verilecek, nakliye, depolama, pazarlama hizmetlerinde karşılaşılan darboğazlar giderilecektir.

Sosyal Politikaları: Köy idaresini yeniden tanzim edecek ve günün şartlarına uygun bir Köy Kanunu çıkarılacaktır. Kadastro çalışmaları hızlandırılacaktır. Köylüye daha çok kredi sağlanacaktır.

Yeni bir "Pilot İl Kalkınma Planı" tatbik edilecek, özellikle kalkınmamış illerimiz bu plan içinde süratle kalkındırılacaktır.

Hükümetimiz gelir dağılımını düzenleyici yeni tedbirleri almaya kararlıdır.

Bugüne kadar her türlü sosyal güvenlikten mahrum bulunan, tarımda kendi adına ve hesabına çalışan çiftçiler, en kısa zamanda sosyal güvenlik hakkına kavuşturulacaktır. Bağ-Kur Kanunu'ndaki aksaklıklar ve noksanlıklar giderilecektir.

Korunmaya muhtaç çocuklarla yaşlı ve sakat vatandaşların devletçe korunmasını sağlayacak olan Sosyal Hizmetler Kanunu'nun bir an önce çıkarılmasına çalışılacaktır.

Vergi adaleti sağlanacaktır. Asgarî ücret vergiden muaf tutulacaktır.

Dış ülkelerde çalışan işçilerimizin bütün meseleleri ile meşgul olacağız.

Şehir ve kasabalarımızın alt-yapı hizmet çalışmaları hızlandırılacaktır. Ülke çapında millî bir konut politikası uygulanacaktır.

Tam Gün Kanunu ile hançerlenen sağlık hizmetleri, her yerde herkese şifa sağlanmasını gerçekleştirecek şekilde ıslah edilecek, vatandaşı ücretsiz doktora, ebeye, ameliyata, ilaca ve hastaneye kavuşturacak tedbirler alınacaktır.

Bu hedeflere ulaşabilmenin tek yolu, ekonomiyi büyütmek, üretimi ve hizmetleri artırmaktır. Hükümetimiz, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne "Sosyal Devlet" niteliğini kazandırmanın gerçekçi yolunun bu olduğuna inanmaktadır.

Eğitim Politikaları: Devletimizin tüm unsurlarının başında gelen eğitimin yeniden millîlik vasfına kavuşturulması zaruretine inanıyoruz.

Eğitimimiz, beynelmilelci ve Marksist tesirlerden kurtarılacak, idarede, mevzuatta, ders programları ve kitaplarında, kültürel faaliyet ve neşriyatta, eğitimin millîliği temel ilke olarak korunacak ve itibar görecektir.

Devlete, millete, aileye, millî ve manevî değerlerimize, milletimizin geleceğine sadakat ve sahiplik şuuru yerleştirilecektir. Özerk yükseköğretim kurumu ve kuruluşları, öğrencilerini devletimize, insan haklarına dayalı demokratik rejime, millî hayat felsefemize sadık bir şekilde yetiştirmekle mükellef olacaklar, bunun için bütün tedbirleri alacaklardır.

Din öğretiminin kaynağını teşkil eden Kur'an-ı Kerim öğrenimi

Levent Şahverdi Arşivi

üzerinde titizlikle durulacak, Kur'an kurslarının bina, araç, gereç ve kadro yönünden noksanlıkları giderilecektir.

Din ve ahlâk dersleri müfredatı yeniden düzenlenecektir.

Uymak mecburiyetinde olduğu Anayasa şartlarını ve yayın ilkelerini devamlı surette ihlâl eden TRT'nin, yeniden millî ve tarafsız hale getirilmesi, partizanlık, tarafgirlik ve inkârcılık yolu ile devleti kötülcyen, milletimizin millî ve mukaddes hislerini alaya alan, tek yönlü şartlandırmalara, ideolojik propagandalara itibar eden, anarşiyi methcden, dilimizi bozan, yalan ve yanlışlıklarla dolu programlar yayınlanmasının önlenmesi milletimizin arzusudur.

XLIV. Bakanlar Kurulu (Ulusu Hükümeti)

Görev Dönemi: 21 Eylül 1980-24 Kasım 1983

Başbakan:	Bülend Ulusu
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Zeyyat Baykara
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Turgut Özal
Devlet Bakanı:	Sermet Refik Pasin (14 Temmuz 1982'den itibaren)
Devlet Bakanı:	İlhan Öztrak
Devlet Bakanı:	Mehmet Özgüneş
Devlet Bakanı:	Nimet Özdaş
Adalet Bakanı:	Cevdet Menteş
	Rıfat Beyazıt
Millî Savunma Bakanı:	Ümit Haluk Bayülken
İçişleri Bakanı:	Selahattin Çetiner
Dışişleri Bakanı:	İlter Türkmen
Maliye Bakanı:	Kaya Erdem
	Adnan Başer Kafaoğlu
Millî Eğitim Bakanı:	Hasan Sağlam
Bayındırlık Bakanı:	Tahsin Önalp
Ticaret Bakanı:	Kemal Cantürk
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Necmi Ayanoğlu
	Kaya Kılıçturgay
Gümrük ve Tekel Bakanı:	Recai Baturalp
	Ali Bozer
Ulaştırma Bakanı:	Necmi Özgür
	Mustafa Aysan
Tarım ve Orman Bakanı:	Sabahattin Özbek
Çalışma Bakanı:	Turhan Esener
Sanayi ve Teknoloji Bakanı:	Şahap Kocatopçu
	Mehmet Bingöl

VE 12 EYLÜL 1980: Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ile dört kuvvet komutanının oluşturduğu Millî Güvenlik Konseyi, 12 Eylül 1980 günü Silahlı Kuvvetler adına yönetime el koydu. Yayımlanan bildiride, harekâtın amacının "ülke bütünlüğünü korumak, millî birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir içsavaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak" olduğu açıklandı ve parlamento ile hükümet (VI. Demirel Hükümeti) feshedildi.

Levent Şahverdi Arşivi

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı:	Serbülent Bingöl Fahir İlkel
Turizm ve Tanıtma Bakanı:	İlhan Evliyaoğlu (Sonradan Kültür ve Turizm Bakanı)
İmar ve İskân Bakanı:	Şerif Tüten Ahmet Samsunlu
Köyişleri ve Kooperatifler Bakanı:	Münir Raif Güney
Gençlik ve Spor Bakanı:	Vecdi Özgül
Sosyal Güvenlik Bakanı:	Sadık Şide
Kültür Bakanı:	Cihat Baban

Genel Amaçları: Türk Silahlı Kuvvetleri Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini yerine getirerek 12 Eylül 1980 tarihinde devlet yönetimini üstlenmiştir. Bu tarihten itibaren yasama ve yürütme görev ve yetkisi, Millî Güvenlik Konseyi tarafından Türk Mileti adına kullanılmıştır.

Sayın Devlet Başkanı, hükümeti kurma görevini 19 Eylül 1980 günü bana tevdi buyurdular. Hazırladığım hükümet listesi kabul buyrulunca, 21 Eylül 1980 Pazar günü 44. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti teşekkül etti.

12 Eylül öncesi dönemde, Türk Devleti'nin otoritesi zedelenmiş ve varlığı ciddi tehlikelere maruz kalmıştır.

Devlet, hemen bütün organları ve anayasal kuruluşları ile işlemez hale gelmiştir. Millî bütünlüğümüzü sağlayan bütün unsurlar yozlaşmaya uğramış, mezhep, dil ve siyasî görüş farklılıkları, ideolojik açıdan ve kasıtlı olarak istismar edilerek vatandaşlar düşman kamplara itilmişlerdir.

Anarşi, terör ve bölücülük hareketleri Türkiye'yi bir iç savaşın eşiğine getirecek boyutlara ulaşmıştır.

Olağanüstü zor şartların bulunduğu bir ortamda varlığı tehlikeye girmek üzere olan devletin, güçlükler yenilerek düzlüğe çıkarılmasında önemli bir görev de hükümetimize verilmiştir. Bu şerefli görevi yerine getirebilmek için devletin ve idarenin işlemesindeki ana tıkanıklık noktalarını açmak gereklidir.

Özellikle 1961 Anayasası ile başlayan son yirmi yıllık dönemde meydana gelen olaylarda, devlet organlarının dayandırıldığı ve Türkiye'nin bünyesine uymadığı bugün iyice anlaşılmış olan bazı temel yöntemlerin rolü büyüktür. Sınırları belirsiz bir özgürlük anlayışı, devlete karşı dahi kullanılabilen bir tarafsızlık iddiası, hukuk devleti ileri sürülerek yürütme organının işlemez duruma getirilişi, devlet içinde devlet olmaya yönelik bir özerklik görüşü ve bilimsellik kisvesi altında siyaset yapılması, hep bu bünyeye yabancı nitelikler ve devlet yapısının kuruluşundaki hatalardan kaynaklanmıştır. Bu belirsizlik bazan en basit usûl konularına kadar uzanmakta; parlamentoyu çalıştırabilecek, devlet başkanını seçebilecek yollar dahi birkaç hamleden sonra tıkanabilmektedir. Bütün bunların sonunda ise, Türk Devleti, düşmanlarının tahrip ve tecavüzlerine karşı savunmasız bırakılarak yok olma tehlikesi içine düşebilmektedir.

Hükümetimizin ana görevi, devletin temelindeki düzenlemeleri Atatürk ilkeleri ışığında yapmak ve Cumhuriyetimizi bir daha zor durumlara düşürmeyecek tedbirleri almaktır. Diğer bütün görevlerimiz bundan sonra gelmektedir.

Memleket gerçeklerini nazarı itibara almayan hukuk anlayışları ve bir kısım anayasal kuruluşların görevlerini gereği gibi yapmamaları, 1961 Anayasası'nı maalesef devlet tahripçilerinin kalkanı haline getirebilmiştir.

Yeni Anayasa'nın hazırlanmasında gerekli çalışmaları yapmak hükümet olarak ana görevlerimiz arasındadır.

Her şeyden önce, memlekette idarenin tam bir tarafsızlık içinde vatandaşın hizmetine koşması sağlanacaktır.

Türk kamu yönetimi teşkilâtı bütünüyle gözden geçirilecek, uzun reorganizasyon çalışmalarına gidilmeden kısa sürede pratik düzenlemeler yapılacaktır. Devlet radyolarındaki aşırı şişkinlikler bir zaman süresi içinde giderilmeye çalışılacak, gereksiz personel istihdamına kesinlikle gidilmeyecektir.

Devlet Memurları Kanunu ve diğer personel mevzuatı süratle elc alınarak yeniden düzenlenecektir.

En kısa zamanda, kamu hizmetlerinin görülmesindeki aksaklıklar giderilecek, basit, sade ve pratik yöntemler geliştirilerek uygulamaya konulacaktır.

1980 Türkiyesi'nin artık herkes tarafından kabul edilen iki meselesi, asayiş ve huzurun sağlanması ile ekonomik durumun düzeltilmesidir.

İçişleri Politikaları: İdareye olağanüstü tedbirler alma imkânını ve yetkisini sağlayan "Olağanüstü Hâl Kanunu" en kısa zamanda hazırlanacaktır.

Jandarma ve Emniyet Teşkilâtı Kanunları yeniden hazırlanacak ve ilgili mevzuatta gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Polis Vazife ve Selâhiyetleri Kanunu yeniden gözden geçirilecektir.

Dernekler Kanunu tâdil edilerek, derneklerin amaçları dışında faaliyet göstermeleri ve siyasete karışmaları kesinlikle önlenecek, malî ve idarî denetimlerinde ortaya çıkan aksaklıklar mutlaka giderilecektir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşleri mevzuatındaki boşluklar doldurulacaktır.

Kaçakçılıkla, özellikle silah ve mermi kaçakçılığı ile yapılacak mücadelenin etkili olabilmesi için gerekli mevzuat süratle hazırlanacak, güvenlik kuvvetlerinin bütün imkânları seferber edilecektir.

Bankalar ile resmî ve özel işyerlerinde her türlü soygun, sabotaj ve benzeri eylemleri önlemek amacıyla, sözkonusu yerlerde özel güvenlik teşkilâtı kurulması sağlanacaktır.

Emniyet ve asayiş hizmetlerinde çalışan kamu personeli için etkili bir denetleme, ceza ve ödüllendirme sistemi oluşturulacaktır.

İl İdaresi Kanunu günün şartlarına göre değiştirilerek valilerin emniyet ve asayişle ilgili yetkilerine açıklık getirilecektir.

Trafik Kanunu yeniden düzenlenecek ve müessir bir kontrol sisteminin geliştirilmesi sağlanacaktır.

Merkez Nüfus İdaresi Projesi'nin gerçekleştirilmesine hız verilecek ve millî menfaatlerimizle yakından ilgili olan Vatandaşlık Kanunu kısa zamanda çıkarılacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Millî savunmada ana hedefimiz, dünyanın en hassas bölgelerinde bulunan memleketimizin iç ve dış tehlikelere karşı sarsılmaz teminatı ve milletimizin özü olan kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş gücünü, bütün imkânlar kullanılarak en üstün seviyede tutmak olacaktır.

Yurt dışındaki işçilerimizden alınan askerlik hizmeti karşılığı dövizler ve millî kaynaklardan sağlanacak imkânlar en etkin şekilde kullanılacaktır.

Silahlı Kuvvetlerimizin modernizasyon planının (RE-MO) hedeflerine ulaşması için gerekli tedbirler alınacak, şimdiye kadar vâki olan gecikmelerin telâfisine çalışılacaktır.

Adalet Politikaları: Mülkün temeli olan adaletin yerine getirilmesinde, yargının bağımsızlığı korunacak; kanun ve nizam hâkimiyetinin icrasında, tecrübeli ve ehil kişilerden oluşan mahkemelerin süratle ve âdil karar verebilmelerini ve bunların korkusuzca uygulanmasını sağlayacak yasal ve idarî tedbirler derhal alınacaktır. Gerektiğinde, bu amaçla özel ihtisas mahkemeleri kurulabilmesi için yasal düzenlemeler yapılacaktır.

Siyasî Partiler Kanunu, Seçim Kanunu, Devlet Güvenlik Mahkemeleri Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Ceza ve Hukuk Muhake-

Levent Şahverdi Arşivi

meleri Usulü Kanunu, Meşhut Suçların Muhakemesine Dair Kanun ile ceza hükümleri ihtiva eden diğer kanunlarda değişiklikler yapılacaktır. Ceza infaz kurumları terörist yetiştirme odakları olmaktan kurtarılacaktır.

Adli sicil kayıtları modern metodlarla düzenlenecektir.

Dışişleri Politikaları: Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmalar geçerlidir. Özellikle NATO ittifakıyla ve başta ABD olmak üzere bu ittifakın bütün üyeleriyle olan ilişkilerimiz geliştirilerek sürdürülecektir.

AET ile ilişkilerimiz, nihaî olarak Türkiye'nin Topluluk içinde Ankara Antlaşması'nda öngörülen yerini alması amacına yönelik olacaktır.

Köklü tarihsel ve gelenekscl bağlarımız olan İslam ülkeleri ile ilişkilerimizi her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirmek için çaba harcanacaktır.

Ege'deki hak ve çıkarlarımız Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Ege adalarının belirlenmiş olan statüsüne uyulmasını ve Batı Trakya'daki soydaşlarımızın hakları ile ilgili anlaşmalara riayet edilmesini istiyoruz.

Kıbrıs'taki toplumlararası anlaşmazlığa,daha önce varılmış olan mutabakat çerçevesinde görüşmeler yolu ile iki bölgeli, iki toplumlu federal bir çözüm bulunmasını istiyoruz.

İktisat Politikaları: Enflasyonun tam kontrol altına alınarak fiyat artışlarının makûl bir düzeyde tutulması, kaynaklarımızın en verimli şekilde kullanılması ve planlı kalkınma kurallarına uygun sağlıklı bir kalkınma sürecinin devam ettirilmesi ekonomide ve malî alanda uygulayacağımız politikaların temel prensibi olacaktır.

Tutarlı ekonomik ve malî politikaları ihtiva eden mevcut ekonomik istikrar programının uygulanmasına devam olunacak, bu programı tamamlayıcı vergi değişiklikleri ve çalışma barışını sağlayıcı düzenlemeler süratle gerçekleştirilecektir.

Kalkınmamızı kendi öz kaynaklarımıza ve millî tasarruflarımıza dayandırmak ana amacımızdır.

Piyasa ekonomisi kurallarının işlediği bir ortam içinde ekonomik sorunlarımızın halledilmesine çalışılacaktır.

Fiyat mekanizmasının arz ve talep arasında denge sağlayıcı rolüne ve etkinliğine yaygın işlerlik kazandırılacaktır.

Piyasada mal darlığı çekilmemesini temin için her türlü tedbir süratle alınacaktır.

Özellikle kamu idaresindeki israflar önlenecektir.

Kamu İktisadî Teşebbüsleri'nin ürünlerinin fiyatları ile maliyetleri arasında enflasyonu körükleyecek dengesizliklerin meydana gelmesi önlenecektir. Vergi kaçakçılığını önleyecek temel yasa düzenlemelerine gidilecektir.

İthalât rejiminde ve gümrük hadlerinde sağlıklı ve dış dünya ile rekabet edebilecek bir sanayileşmeyi destekleyecek düzenlemeler gerçekleştirilecektir.

Kamu sektörü yatırımlarında enerji başta olmak üzere, büyük ve süratle tamamlanabilir yatırımlara öncelik verilecektir. Ulaştırma, yükleme, boşaltma ve depolama gibi altyapı hizmetlerinin gelişen ekonomimiz şartlarına uygun düzeye gelmesi sağlanacaktır.

Yabancı sermayenin kaynak, teknoloji ve pazarlama alanlarında millî imkânlarımızı takviye edici unsur olarak azamî istifade sağlanacaktır.

Dış ekonomik ilişkilerimizde OECD ülkeleri ve milletlerarası ekonomik ve finans kuruluşlarının desteklediği ekonomik istikrar programımızın uygulanmasında mevcut anlaşmalar çerçevesinde bu kuruluşlarla yakın işbirliği sürdürülmeye devam edilecek, ilişkilerimiz geliştirilecektir.

Memleketimizin ihtiyacı olan sanayiler yanında, ihracata yönelen tesislere öncelik verilerek, yatırımlarda selektif proje uygulaması yapılacaktır.

Sanayi bölgelerinin ve sitelerinin kurulmasına devam edilecektir.

Petrol kaynaklarının geliştirilmesi ve yeni rezervlerin araştırılması hükümetimizin önde gelen gayretlerinden birini teşkil edecektir.

Millî tarım politikamız, halkın gereği gibi beslenmesi, tarımsal üretimin artırılması, toprak muhafazasının sağlanması, üretici ile tüketicinin korunmasıdır.

1973 yılında ve onu takip eden yıllarda uygulanmasına başlanan Toprak ve Tarım Reformu tatbikatı ve memleket gerçekleri gözönünde tutularak yeni Toprak ve Tarım Reformu Kanunu hazırlanacaktır. Bu Toprak ve Tarım Reformu Kanunu'nda bir taraftan verimlilik, diğer taraftan da sosyal adalet esasları gözönünde tutulacaktır.

Turizmi, ekonominin verimli bir sektörü haline getirmek, memleketin dış finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli bir kaynak olarak değerlendirmek için gerekli çalışmalar yapılacaktır.

Sosyal Politikaları: Mahallî idareler, bu arada belediyeler yeterli gelir kaynaklarına kavuşturulacaktır.

Bayındırlık faaliyetlerinde devam etmekte olan altyapı yatırımlarının süratle bitirilmesine öncelik verilecek ve bunların en kısa zamanda işletmeye açılmasıyla üretime katkısı sağlanacaktır.

Haberleşme ve ulaştırma sistemimiz geliştirilecek ve toplu taşıma sistemi üzerinde önemle durulacaktır.

Hükümetimiz, başta eğitim, kültür ve çalışma sorunları olmak üzere her türlü sosyal meselenin üzerine yılmadan gidecek; ekonomik kalkınmaya paralel bir sosyal güvenlik programının uygulanmasına girişecektir.

Çalışma ve sosyal güvenlik konularına bakış açımız, tüm vatandaşlarımızın huzur ve mutluluk içinde insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış düzeyine erişmelerini sağlamaktır. Bu amaca ulaşmak için, herşeyden önce üretim artışını sağlayacak tedbirlerin alınması şarttır.

Temiz Türk işçisini sömüren, onları kendi ideolojik görüşleri istikametinde yönlendirmek ve sendikal hakları kötüye kullanmak isteyenlere fırsat verilmeyecektir.

Çalışma barışını bir an önce ve devamlı olarak kurabilmek maksadıyla, Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu, Sendikalar Kanunu ve İş Kanunu süratle gözden geçirilerek gerekli değişiklikler yapılacaktır.

İşçi ve işveren meslek teşekküllerinin faaliyetleri kuruluş amaçlarına uygun olarak geliştirilecek, bu suretle ülke çapında üretim ve verimlilik artması da temin edilecektir.

Çalışanlardan bugüne kadar sosyal sigorta kapsamına alınmayan grupların, özellikleri de dikkate alınmak suretiyle sosyal güvenlik şemsiyesi altına alınması için gerekli çalışmalar yapılacaktır.

Sağlık hizmetlerinin yürütülmesinde sosyal adalet ve sosyal kalkınma ön planda tutulacaktır. Vatandaşlarımızın sağlık hizmetlerinden eşit olarak yararlanması ana hedefimizdir.

Çevre sorunları konusunda insan sağlığının ve refahının temeli olan doğal dengeyi korumak ve sanayileşme sürecinde meydana gelen hava, su, toprak kirlenmesini çözümlemek amacıyla gerekli tedbirler alınacak, doğal ve kültürel değerlerin tahribi önlenecektir.

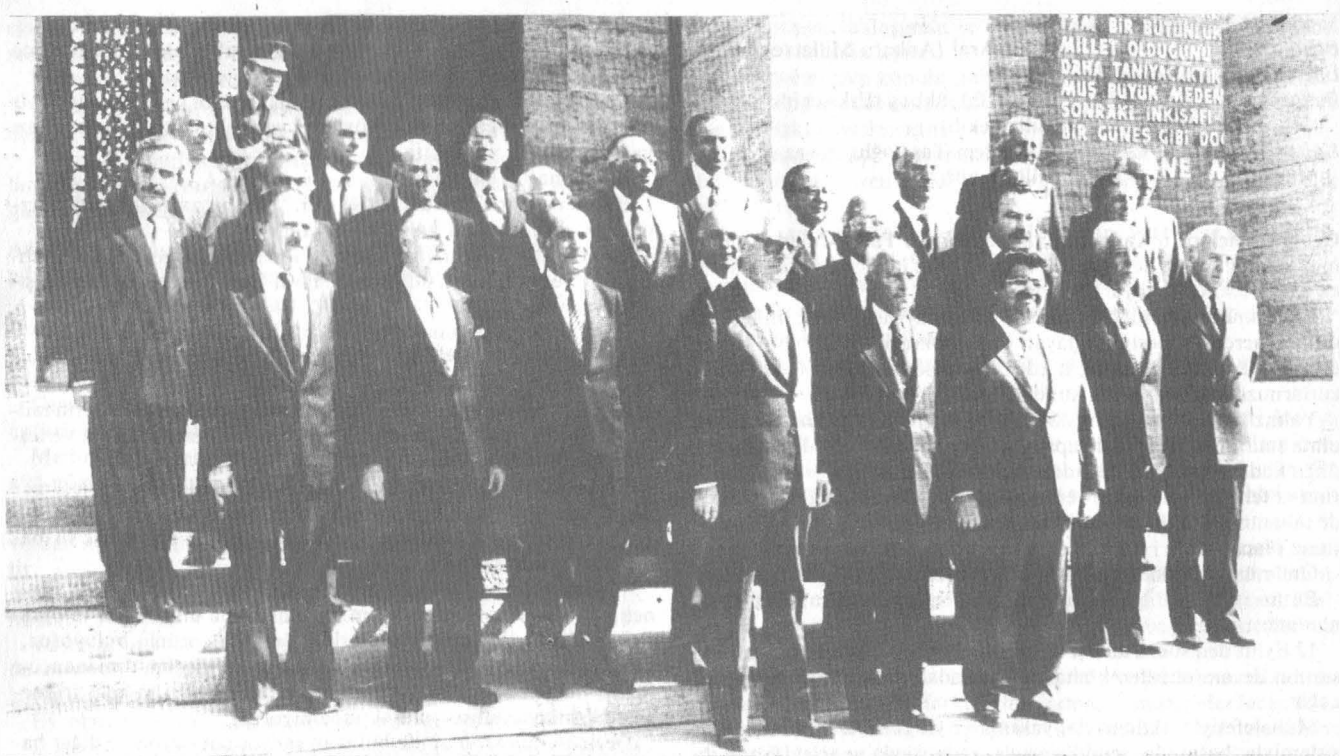
Gecekondu bölgelerinin hızla ıslahı ve kentle bütünleşmesi sağlanacaktır.

Eğitim Politikaları: Millî eğitim ve öğretimde, Atatürk milliyetçiliğini yeniden yurdun en ücra köşelerine kadar yaygınlaştıracak tedbirler en kısa zamanda alınacaktır.

Yarının teminatı olan evlatlarımızın Atatürk ilkeleri yerine yabancı ideolojilerle yetişerek sonunda birer anarşist olmasına izin vermeyeceğiz.

Birlik ve bütünlüğümüzün temelini teşkil eden millî eğitimin dü-

Levent Şahverdi Arşivi

21 Eylül 1980'de kurulan Bülent Ulusu Hükümeti

zenlenmesi gereğini ülkemizin ve ulusumuzun en önde gelen ihtiyacı ve ana hedefi olarak görüyoruz.

Ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma hedefleri esas tutularak ve "eğitim-insangücü-istihdam" ilişkileri dikkate alınarak millî eğitim sistemimiz, meslekî ve teknik öğrenime ağırlık verecek şekilde yeniden planlanacaktır.

Çağdaş eğitimin gereği olarak bilimsel ve teknolojik alanlarda dilimizin zenginleştirilmesine çalışılacak, yaşayan güzel Türkçe'nin kullanılmasına özen gösterilecektir.

Millî Eğitim Temel Kanunu ile Üniversiteler Kanunu üzerinde gerekli çalışmalar ve düzenlemeler yapılacaktır. Çağdaş bilim düzeyine ulaşmak amacıyla, araştırma ve geliştirme çalışmaları özendirilecek ve hızlandırılacaktır.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ve bütün din görevlilerinin her çeşit siyasî çekişmelerin ve etkilerin dışında kalması sağlanacaktır. Atatürkçü ve aydın din adamlarının yetiştirilmesi için her türlü gayret sarfedilecektir.

Gençlik politikamızın temel hedefleri, gençlerimizin vatan sevgisi ve millî hislerle dolu olarak, Atatürk ilkeleri doğrultusunda yetişmelerine ve eğitimlerine katkıda bulunmak, boş zamanlarını en iyi şekilde değerlendirmek imkânını sağlamaktır.

XLV. Bakanlar Kurulu (Özal Hükümeti)

Görev Dönemi: 13 Aralık 1983-

Başbakan:	Turgut Özal (İstanbul Milletvekili)
Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı:	Kaya Erdem (İzmir Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Kâzım Oksay (Bolu Milletvekili)
Devlet Bakanı:	A. Mesut Yılmaz (Rize Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Sudi Neşe Türel (Antalya Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Ahmet K. Alptemoçin (Bursa Milletvekili)
Devlet Bakanı:	İsmail Özdağlar (Manisa Milletvekili)
Devlet Bakanı:	Abdullah Tenekeci (Konya Milletvekili)
Adalet Bakanı:	M. Necat Eldem (Mardin Milletvekili)
Millî Savunma Bakanı:	Zeki Yavuztürk (Elazığ Milletvekili)
İçişleri Bakanı:	Ali Tanrıyar (İstanbul Milletvekili)
Dışişleri Bakanı:	Vahit Halefoğlu (TBMM dışından)
Maliye ve Gümrük Bakanı:	Vural Arıkan (İzmir Milletvekili)
Millî Eğitim, Gençlik ve Spor Bakanı:	M. Vehbi Dinçerler (İstanbul Milletvekili)
Bayındırlık ve İskân Bakanı:	İ. Safa Giray (İstanbul Milletvekili)
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı:	Mehmet Aydın (Samsun Milletvekili)
Ulaştırma Bakanı:	Veysel Atasoy (Zonguldak Milletvekili)
Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanı:	H.Hüsnü Doğan (TBMM dışından)
Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı:	Mustafa Kalemli (Kütahya Milletvekili)

Levent Şahverdi Arşivi

Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Cahit Aral (Ankara Milletvekili)
Enerji ve Tabiî Kaynaklar Bakanı: Cemal Büyükbaş (Eskişehir Milletvekili)
Kültür ve Turizm Bakanı: Mükerrem Taşçıoğlu (Sivas Milletvekili)

Genel Amaçları: 6 Kasım seçimlerinde Yüce Türk Milleti o yanılmaz sağduyusu ile demokratik nizama olan inancını ve sahipliğini en güzel şekilde ortaya koymuştur.

Başkomutan Atatürk'ün çizdiği yoldan ayrılmayarak millet iradesinin gerçekleşmesini sağlayan ve demokrasiye bağlılığını bütün dünyaya bir defa daha ispat eden Türk Silahlı Kuvvetleri'ne huzurlarınızda şükranlarımı sunuyorum.

Yalnız Anavatan Partisi'nin değil, bütün milletimizin hükümeti olma şuuru ile görevimizi yapacağız. Kendi partimizin desteğine olduğu kadar, hükümet dışındaki partilerin de yardımlarına, ikazlarına ve tenkidlerine değer vereceğiz. Ciddiyet, müsamaha ve tenkide tahammül, muhalefetle olan münasebetlerimizde başlıca stratejimiz olacaktır.

Önümüzdeki dönemde Türkiye'yi çetin meseleler beklemektedir.

Bütün iyi niyetli gayretlere rağmen henüz anarşinin kökü kazınamamıştır.

12 Eylül'den sonra anarşi ile mücadele konusunda gösterilen başarının devam ettirilerek anarşinin ortadan kaldırılmasına çalışacağız.

Muhalefetiyle, iktidarıyla, yasama ve yargı organlarıyla, eğitim sistemiyle, basınıyla, sendikalarıyla, radyosuyla ve televizyonu ile bütün meşru güçler, bu konuda elele vermelidir.

Türkiye'nin meselelerinde ikinci sırayı iktisadî ve sosyal meseleler almaktadır.

Hükümetimiz milliyetçi ve muhafazakâr, sosyal adaletçi, rekabete dayalı serbest piyasa ekonomisini esas alan bir hükümettir.

Milliyetçilik anlayışımız, Anayasamızda ifadesini bulan, Türk Milleti'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve demokrasiyi koruyan bir muhtevaya sahiptir.

Muhafazakârlık anlayışımız, millî ve ahlakî değerlerimize, kültürümüze, tarihimize, örf, âdet ve geleneklerimize bağlılığımızın bir ifadesidir.

Sosyal adaletçilik, sadece belirli ideolojilerin, peşin hükümlü, kalıplaşmış formüllerin inhisarında değildir. Bizim programımız, orta direk dediğimiz işçi, memur, esnaf, çiftçi ve emekliye müşahhas, pratik ve gerçekçi çareler getiren sosyal adaletçi bir programdır.

Aziz milletimizin mukaddes addettiği değerler sosyal adaletçiliğe en büyük önemi vermektedir.

İlk hedefimiz, aşırı enflasyonu kontrol altına alarak dar gelirlinin belini büken pahalılığı önlemek için fiyat artışlarını yavaşlatmaktır.

Bizim uygulayacağımız ekonomik politikalar, bize has, bizim şartlarımıza uygun politikalar olacaktır.

Ekonominin tabiî kanunları içinde gelişmesini sağlamak üzere, ülke menfaatleri doğrultusunda müdahale ve tehditlerin asgariye indirilerek, rekabet şartlarının hâkim kılındığı serbest pazar ekonomisinin uygulanması, ekonomik sistem tercihimizdir.

Devletin tanzim edici ve yönlendirici fonksiyonu genel seviyede olmalı, detaylara müdahale edilmemelidir.

İktisadî kalkınmada devletin doğrudan yürüteceği faaliyet genel olarak bütün millete hizmet veren, esas itibariyle altyapı mahiyetindeki işlerin yapılmasıdır.

Bütün milletin istifadesine açık olabilecek orman, su, maden, enerji gibi sahalar devletin varlığı olarak düşünülmelidir.

Devlet, sanayi ve ticarete ana prensip olarak girmemelidir.

İktisadî faaliyetlerde devlet vatandaşın rakibi değil, aksine ona hizmet eden, gelişmesini kolaylaştıran bir yardımcıdır.

Türkiye'nin kendi kabuğuna çekilmiş, sadece kendine yeterli bir ülke olması hoş görülemez. Böyle bir yaklaşımla kalkınmanın hızı yavaş, maliyeti yüksektir.

Kalkınma bir bütündür.

Büyük Atatürk'ün ifade ettiği gibi, "Hiç bir zafer iktisadî zaferle taçlandırılmadıkça kalıcı ve devamlı olamaz."

Demokratik nizamı, insan hak ve hürriyetlerini zedelemeye, tahrip etmeye, ortadan kaldırmaya matuf her türlü hareketin karşısındayız.

Cumhurbaşkanlığını, demokratik siyasî nizam içerisinde tarafsız, devletin ve millî birliğin en yüksek seviyede temsil edildiği bir makam olarak görürüz.

Mahallî seçimlerin bir an evvel yapılması ve mahallî idarelerin millet tarafından seçilen kimselerce yönetilmesi, demokrasinin yerleşmesi bakımından önemlidir.

Herkesin, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahip olduğu inancındayız.

Herkes Anayasamızın teminatı altında vicdan, dinî inanç ve ibadet hürriyetine sahiptir.

Yüksek ahlâk sahibi, dengeli bir nesil yetiştirilebilmesini teminen, devletin ilk ve ortaöğretim kurumlarında dinî eğitim ve öğretim yapılması için gerekli tedbirleri almasını zorunlu buluyoruz.

Laikliği, manevî değerlerin korunmasında, vicdan, dinî inanç ve ibadet hürriyetinin uygulanmasında ve dinî kültürün geliştirilmesinde kısıtlayıcı unsur olarak anlamıyoruz.

Devletin murakabesinde bulunan radyo, televizyon ve diğer basın ve yayın vasıtalarının tarafsızlığını esas alıyoruz.

Devlet vatandaşın yardımcısıdır.

Devlet müesseselerinin kuruluşunda ve işleyişinde temel prensip işlemlerin müessir, süratli ve verimli bir şekilde yürütülmesidir. Bunun için sistemin açık, basit ve kolayca anlaşılır olması şarttır. Devlet kuruluşlarının hakiki ve hükmî şahıslarla münasebetlerinde itimat esas, şüphe istisna olmalıdır.

Temel meseleler şunlardır: Huzur ve güven; çiftçi, işçi, memur, esnaf ve emeklinin meydana getirdiği ortadireğin güçlenmesi; işsizlik; konut; başta Doğu ve Güneydoğu olmak üzere kalkınmada öncelikli yörelerin geliştirilmesi; bürokrasi.

İdarî yapı ve mevzuat, toplum ihtiyaçlarına cevap verebildiği sürece muteberdir.

Bürokratik işlemlerin en fazla ve gereksiz olduğu alanlardan başlamak üzere, konular tasnif edilerek, işlemleri asgariye indirecek bütün tedbirler alınacak; kanun, tüzük, kararname, yönetmelik ve tebliğlerde gerekli değişiklikler yapılacaktır.

Bakanlar Kurulu'nun yapısı değiştirilmiş, ekonomik idarede karar ve hizmet bütünlüğü sağlanmış, Başbakanlık ve Devlet Bakanlıkları ile diğer hizmet bakanlıklarının görevleri ve fonksiyonları yeniden düzenlenmiş ve bakanlık sayısı 21'e indirilerek idarede etkinlik, sürat ve tasarruf imkânı sağlanmıştır.

İçişleri Politikaları: Ülkede huzur ve güvenin temini, vatandaşın can ve mal emniyetinin sağlanması, devletin ilk ve aslî görevidir.

Devlet otoritesinin zayıflaması, ülke ekonomisinin kötüye gitmesi, sosyal dengesizliklerin artması huzur ve güvenin bozulmasında ana sebepleri teşkil etmiştir.

Anarşi ve terör basit bir zabıta olayı değildir, devlete karşı gelme olayıdır. Bu yüzden de devletin bütün organlarının ortak sorumluluğu altındadır.

İnsanın yetiştirilmesi için yapılan harcamaları en verimli yatırım sayan hükümetimiz eğitim ve öğretime büyük önem verecektir.

Güvenlik kuvvetlerimiz modern imkân ve araçlarla donatılacak,

Levent Şahverdi Arşivi

eğitim ve öğretime ağırlık verilecek, ücret ve sosyal imkânları hizmetin önemine uygun bir seviyeye çıkarılacaktır.

Kademeli bir şekilde sıkıyönetimin kaldırılmasını öngörüyoruz.

"Güvenlik Hizmetleri Master Planı", 2000 yılına kadar olan dönemi içine alacak şekilde hazırlanacaktır.

Güvenlik ve nüfus hizmetlerinin yürütülmesinde otomasyon sağlanacak ve bilgisayar sistemi, bütün yurtta kullanılacak şekilde uygulamaya konulacaktır.

Adalet Politikaları: Adaletin, vatandaşlar arasında hiçbir ayrım yapılmadan gerçekleştirilmesine itina edilecektir.

Adalet hizmetlerinin süratle yerine getirilmesi ana hedeflerimiz arasındadır.

Adlî sicil kayıtlarının günün modern teknikleriyle tutulup, takip edilmesinin zaruretine inanıyoruz.

Ceza infaz müesseselerinde, ıslah, eğitim, rehabilitasyon faaliyetlerine ağırlık verilecektir.

Memleketimizdeki huzur ve sükûn ortamı geliştikçe, af konusunun çözümünün kolaylaşacağı kanaatini taşıyoruz.

İktisat Politikaları: Bir seri Bakanlar Kurulu kararı ile tasarruflara verilen net gelirin % 32'den % 52'ye çıkması mümkün olabilecektir.

Kredilerden alınan % 15 oranındaki gider vergisi % 3'e indirilmiştir.

Tasarrufların artırılmasına ve enflasyonla mücadeleye büyük önem veren hükümetimiz sözkonusu tedbirlerin acilen alınmasını zorunlu görmüştür.

İlk olarak enflasyonun aşağı çekilmesi gereklidir.

İkinci olarak, ortadireğin millî gelirden daha fazla pay alması sağlanacaktır.

Üçüncü olarak, ortadireğin ek gelirini artırıcı tedbirlere ağırlık verilecektir. Tasarruf eğiliminin artırılması için her türlü tedbir alınacaktır.

İktisadî yapının teşkilât açısından günümüz şartlarına uygun ve birbirleriyle ahenkli hale getirilmesini zorunlu görüyoruz.

Ekonomiyi düzenleyen kanunlar bir paket halinde ele alınarak gerekli değişiklikler yapılacaktır.

Türkiye'nin güçlü ve sağlıklı bir sermaye piyasasına kavuşturulmasını zaruri görüyoruz.

Sadece yurtdışına sermaye çıkışı kontrol altında tutularak, yurtdışına çıkış, ihracat ve ithalat serbest hale getirilecektir.

Gümrük nisbetleri bütünüyle gözden geçirilerek, sektör ve madde bazında yeniden ayarlanacaktır.

İthalatta tahditler kaldırılarak, ithali yasak mallar belirli bir program dahilinde azaltılacaktır.

İktidar dönemi içerisinde konvertibiliteye geçilecektir.

Uzun yıllardan beri devam eden ithal ikamesi anlayışının terk edilerek, ihracata dönük ve dünya sanayi ve ticaretine entegre olabilecek bir sanayileşme politikasına geçilmesini zorunlu görüyoruz.

Dünya pazarlarında rekabet edebilir mamullerin üretilmesi sanayileşmede temel ilkemizdir.

Koruma makul olmalıdır. Bu hususun, en iyi şekilde kur politikası ve makul gümrük hadleri ile yapılabileceğine inanıyoruz.

Sanayi mamullerinin dış pazarlamasında devletin daha aktif bir rol oynamasını gerekli görüyoruz.

Sanayiin bütün yurda pratik ve gerçekçi ölçülerde yayılması için devlet, altyapı ve hizmet yatırımlarını yapacaktır.

Yatırımlar ve ihracat teşvik edilecektir.

Organize sanayi bölgelerine önem verilecektir.

Sanayide, devlet tekelleri dahil, bütün tekellerin kaldırılmasını hedef alıyoruz.

Madencilikte bugüne kadar takip edilen politikanın yetersiz olduğu, konuya yaklaşımda ve uygulamada değişiklikler yapılması gerektiği kanaatindeyiz.

Enerji ve maden konularında fertler ve fertlerin meydana getireceği kuruluşlara devletin tesbit edeceği esaslar dahilinde yatırım ve işletme hakkı verilecektir.

Yabancı sermaye yatırımlarının teşviki için karşılıklı menfaatleri dengeleyen, güven verici ve istikrarlı bir ortamın tesisine ağırlık verilecektir.

Enerji, sulama, kara ve demiryolu, liman, yurtiçi ve yurtdışı haberleşme, kara, hava, deniz ulaştırması gibi temel altyapı yatırımlarını devletin aslî görevleri arasında telâkki ediyoruz.

İç tasarrufların artırılarak yatırımlara dönüşmesi işsizliğin çözümünde önemli rol oynayacaktır.

Yatırımların en kısa zamanda tamamlanıp, işletmeye alınmasını sağlayacak bir program uygulamaya kararlıyız.

Hükümetimiz, ilke olarak vatandaşlarımızın kendi güçleriyle veya makul teşvik tedbirleri ile gerçekleştirebilecekleri yatırımlara devletin doğrudan kaynak tahsis etmesini doğru bulmamaktadır. Bu şekilde mütalaa edilebilecek mevcut Kamu İktisadî Teşebbüsleri'nin tedricen millete devredilmesini uygun buluyoruz.

Başta Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri olmak üzere, yurdumuzun değişik bölgelerindeki iktisaden geri kalmış yörelerimizin geliştirilmesi, bölgeler arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması, refahın yurt sathına dengeli yayılması başlıca hedeflerimiz arasındadır.

Başta yol, su, elektrik olmak üzere, köy ve şehir arasındaki altyapı ve medenî imkân farklılıkları zaman içinde giderilecektir.

Tarım ve tarıma dayalı sanayi ilişkileri üretim-pazarlama zinciri içinde bir bütün olarak ele alınacaktır.

Tarım ürünleri destekleme politikasında çiftçimizin alınterinin karşılığı olan fiyatların verilmesi kadar, ödemelerin zamanında yapılmasını da aynı derecede önemli görüyoruz.

Gübre, tarım alet ve makineleri, sanayi ve tarımsal ilaçlar konusunda yatırımlar teşvik edilecektir.

Üretimin verimli bir şekilde yapılabilmesi için, tarım ürünlerinin en iyi şekilde değerlendirilmesi için kredi ve pazarlama desteği artırılacaktır.

Bir tarım reformunun yapılmasını faydalı buluyoruz.

Ormancılık teşkilâtının idarî, teknik ve ekonomik açılardan yeniden düzenlenmesini zorunlu görüyoruz.

Tarım, Orman ve Köyişleri Bakanlığı'nın kurulmasıyla çiftçimize, köyümüze ve tarımımıza daha iyi hizmet götüreceğimize inanıyoruz.

Sosyal gelişmenin sağlanması, tarımın ve sanayiin ilerlemesi, hizmet sektörüyle doğrudan ilgilidir.

Hizmet sektörü, iç ve dış ticaret, turizm, pazarlama, taşımacılık, müteahhitlik, bankacılık ve sigortacılık, haberleşme gibi yurtiçi ve yurtdışı faaliyetler ile esnaf ve sanatkârlarca yapılan işlerin önemli bir bölümünü içine alır.

Hizmet sektörünün geliştirilmesi işsizliği en kısa zamanda çözecek yolların başında gelir.

Esnaf ve sanatkâr, sanayiin önemli bir yardımcı unsuru ve hizmetler sektörünün aslî unsurlarından biridir, yarının sanayici ve ihracatçı adayıdır. Devlet çalışmak ve ilerlemek isteyenin önündeki engelleri kaldırmalı, gelişmesi için gerekli teşvikleri sağlamalıdır.

Esnaf ve sanatkâr için en önemli husus, işyeri sahibi olması ve makina-teçhizat alımında gerekli desteğin teminidir.

İktisadî politikamızda ihracatın çok önemli bir yeri olacaktır.

İhracatta iç ve özellikle dış finansman kaynaklarını artırıcı, ihracatı kolaylaştırıcı tedbirlere ağırlık verilecektir.

Teşkilâtlanma ve bilgi akımı sağlanacak, kalite kontrolu, ambalajlama, nakliye, dış pazarlarda dağıtım ve satış sonrası işlem ve

Levent Şahverdi Arşivi

faaliyetlerin gelişmesini teşvik edecek tedbirlere öncelik tanınacaktır.

Ticaretin gelişmesine, bunun için de özellikle düzenli bir pazarlama zincirinin kurulmasına önem verilecektir.

Vergiler sayıca az, basit, kolay anlaşılır olacaktır.

Vergiler adil, genellikle herkesin kolaylıkla verebileceği nisbette olacaktır.

Vergi, kurumlaşmayı ve yatırımları teşvik etmelidir.

Vergileme lüks tüketimi ve israfı azaltıcı ve önleyici yönde olmalı ve kaynak israfına yol açmamalıdır.

Sosyal Politikaları: Sosyal güvenlik ve sosyal yardım politikamız, çalışmamayı teşvik edici değil, muhtaçların konumlarına, gelişmelerine, yararlı hale gelmelerine yönelik olacaktır.

Çeşitli sosyal güvenlik kuruluşları arasındaki farklılıklar giderilecek, alınan primler ile yapılan yardımlar arasında uyum sağlanacaktır.

Sendika kurma, toplu sözleşme, grev ve lokavt haklarını, hür demokratik nizamda çalışma hayatını düzenleyen temel unsurlar olarak görüyoruz.

Ücretin işe ve verimliliğe göre tesbitini, eşit işe eşit ücret verilmesini sosyal adalet anlayışımızın icabı sayarız.

Sağlık hizmetlerinden bütün vatandaşlarımızın en iyi şekilde faydalanmasını sağlamak temel hedeflerimiz arasındadır.

Sağlık hizmetlerinin vasıflı, güvenilir, kolay erişilebilir, formaliteden uzak ve ülke sathında dengeli bir şekilde yaygınlaştırılması sağlanacaktır. Doktor ve sağlık personelinin yurdun her köşesinde bulunabilmesinde teşvik edici politikaların daha faydalı olacağına inanıyoruz.

Bütün vatandaşlarımızın sağlık sigortasına kavuşturulmasını hedef alıyoruz.

Koruyucu hekimliğe önem verilecek, çevre şartlarının iyileştirilmesi için gerekli tedbirler alınacaktır.

Şehirleşme politikamız, büyük şehirlerimizi daha da büyütmek değil, yurt sathına dengeli bir şekilde yayılmış, kendi kendine yeterli, orta büyüklükteki şehirlerimizi geliştirmek hedefini esas alacaktır.

Hükümetimiz, konut yapımı için, her türlü imkân ve kaynağın seferber edilmesini zorunlu bulmaktadır.

Bütçe dışı kaynaklara dayalı bir "Konut Fonu" kurulacaktır.

Millî Eğitim Politikaları: Geleceğimizin teminatı olan çocuklarımızın ve gençlerimizin modern ve ileri Türkiye idealine, Atatürk ilke ve inkılâplarına bağlı, millî ve ahlakî değerlerimizi benimsemiş, bilgili, ilmî düşünceye sahip, herkese sevgi, saygı ve müsamaha besleyen medenî birer insan olarak yetişmelerini Millî Eğitim'in esası sayarız.

Eğitim ve öğretim devletin başlıca görevleri arasındadır. Ancak, devletin koyacağı kaideler içerisinde fertlerin ve özel kuruluşların da eğitim ve öğretim hizmetleri yapabilmeleri sağlanacaktır.

Ortaöğretimde genel eğitim ağırlığının tedricen ve nisbî olarak azaltılarak, yetenekli ve arzulu gençlerimiz için yükseköğrenime açık meslekî ve teknik öğretime büyük ağırlık verilecektir.

Fikir ve sanat eserleri sahiplerinin haklarının korunmasına özel olarak itina gösterilecektir.

Milletimizin sosyal ve kültürel hayatında önemli rolü olan edebiyat, musiki, resim, folklor, sinema ve tiyatronun geliştirilmesi kültür, sanat ve eğitim politikamızın ana hedefidir.

Türkçemizin yapısını ve güzeliğini zedeleyecek hareketlere izin verilmemesi, ana dilimizin tabiî seyri içinde gelişmesi gerektiği görüşündeyiz.

Sporun geliştirilmesi için bazı temel tedbirler alınacaktır.

Millî Savunma Politikaları: Türkiyemizin her hal ve şart altında savunmasının yapılabilmesi ve barışın sürekliliğinin temin edilebilmesi için, millî ve tarihî geleneğimiz olan disiplinli ve kuvvetli bir ordunun varlığı esastır.

Ordumuzun en mükemmel şekilde eğitilmesi, modern silah, araç ve gereçlerle teçhiz edilmesi ve güçlendirilmesi maksadıyla gerekli imkânların sağlanmasını zorunlu görüyoruz.

Dışişleri Politikaları: Ülkemizin güvenliğinin en müessir bir şekilde korunması, bütün ülkelerle ve özellikle komşularımızla her sahadaki işbirliğinin geliştirilmesi, dünya barışının muhafazası, hükümetimizin dış politikasının temel hedefleridir.

Mevcut milletlerarası şartlarda NATO'ya üyeliğimiz, güvenliğimizin sağlanmasında ve içinde bulunduğumuz bölge ve dünya barışının idamesi bakımından bir denge unsuru teşkil etmektedir. ABD ile ilişkilerimizi dostluk, ittifak bağları ve karşılıklı menfaatlere dayalı bir anlayışla sürdürmeyi ve daha da güçlendirmeyi öngörüyoruz.

AET ile münasebetlerimizde, esas hedefimiz tam üyelik olmakla beraber, bütün safhalarda menfaatlerin dengelenmesini esas alan bir anlayış içinde olacağız.

Batı dünyasıyla mevcut bağlarımız ile Ortadoğu ve İslam âlemleriyle sürdürdüğümüz yakın ilişkileri dış politikamızın birbirlerini tamamlayan unsurları olarak kabul etmekteyiz.

Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile karşılıklı haklara saygı, yapıcı bir işbirliği anlayışı içinde istikrarlı ilişkiler sürdürmek arzusundayız.

Yunanistan ile aramızda tarihî komşuluk münasebetlerinin iyileştirileceğine, ticarî, iktisadî ve turizm alanlarında da iyi ilişkilerin kurulabileceğine inanıyoruz ●

Levent Şahverdi Arşivi

İKTİSADİ DÜZEN VE SORUNLARI

Devralınan İktisadi Miras
Tevfik Çavdar

İzmir İktisat Kongresi
Prof.Dr. Gündüz Ökçün

İktisadi Gelişmenin Evreleri
Dr. Çağlar Keyder

Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi
Tevfik Çavdar

Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)
Dr. Ayşe Trak

İktisadi Politikalar
Prof.Dr. Asaf Savaş Akat

Rant Ekonomisi
Prof.Dr. Zeyyat Hatiboğlu

Tasarruf Sorunu
Nihal Tuncer

Türkiye'de Kambiyo Rejimi
Raif Bakova

Döviz Kuru Sorunu
Prof.Dr. Erdoğan Alkin

Bu konuda ayrıca *Avrupa Ekonomik Topluluğu, Banka ve Finans Sistemi, Devletçilik, Dış İktisadi İlişkiler, Esnaf/Küçüksanatkârlar, İşsizlik, Kamu Harcamaları, Planlama, Sanayi, Şirketler/Holdingler, Tarım, Ticaret* **maddelerine bakınız.**

Levent Şahverdi Arşivi

Devralınan İktisadi Miras

Tevfik Çavdar

Osmanlı İmparatorluğu'na oranla Cumhuriyet yeni bir devlet biçimi olmakla beraber yoktan varedilmedi. İmparatorluğun ekonomik ve toplumsal mirası ya da kalıntısı üzerine kuruldu. Bundan ötürü devir alınan bu mirasın nicel ve nitel özelliklerini bilmekte, Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişmeleri anlamak açısından yarar olduğu gibi, günümüzdeki bir dizi kararları (bunlar ekonomik ve politik karar olabilir) çözümleyebilmemiz yönünden de yarar vardır. Ekonomik yapı ve ögeleri derken bundan neyi murad ettiğimizi açıklıkla ortaya koyabilmemiz için bazı kavramlarla tanımlar üzerinde kısa da olsa durmamız gerekecektir. Bu kavramların başında kullananlar tarafından istenilen yöne çekilmek istenen "ekonomik yapı" terimi gelmektedir. Toplumsal olayların temelindeki ilişkiler kümesini ve bu kümenin toplumu biçimlendirmesindeki etkinliği gözden kaçırtmak isteyenler, bu kavramı nicel birtakım büyüklüklerin sergilenmesiyle anlatmayı yeğlemektedirler. Böylesine bir anlatımda bol ve şaşırtıcı biçimde sergilenmiş sayılar kullanıldığı için okuyanlara ya da dinleyenlere bilimsellik sanısı kolaylıkla verilebilir. Oysa böyle bir yaklaşım, "deskriptif" yani tasvirî olmaktan öte bir değere sahip olmadığı için, toplumsal kurumlar ve olgular arası nedensellik ilişkilerini açığa çıkarmayan bir açıklama demektir. Bu nedenle bir toplumun ekonomik yapısı ele alınırken, gerekli nicel sergileme ve göstergeleri bir kenara itmeden, bunların temelindeki nedensellik ilişkileri ortaya konulmalıdır. Böyle bir anlatım ve açıklama ise toplumdaki üretim güçleri ve ilişkilerinin doğru olarak algılanıp, yansıtılmasına bağlıdır. Böylece ekonominin çeşitli kesimlerindeki gelişme düzeyi, toplumun zenginlik ya da yoksulluk nedenleriyle ortaya konabilir.

Ekonomik yapı bu bağlamda ele alınırsa, Cumhuriyetin devraldığı ekonomik miras da kuşkusuz aynı doğrultuda sergilenecektir. Yani ülkenin üretim güçleri, sermaye birikiminin kullanılışı, teknolojisi, bilgi birikimi, işgücünün nicel büyüklükleri vb. gibi noktalar eldeki kaynakların müsaadesi oranında sergilendikten sonra, üretim süreci içersindeki ilişkilerle, dönemin ekonomik politika kararlarına yön veren iktisadi düşüncelere de değinilecektir. Ancak bu temel bilgiler (kısa da olsa) ortaya konulduktan sonra kesimler itibarıyla ve de nicel göstergeler kullanılarak devralınan mirasın dökümü yapılabilir, nicel-nitel boyutları yansıtılabilir. Burada bir noktaya da dikkati çekmekte yarar vardır. Şöyle ki, elc aldığımız döneme ilişkin sayısal göstergeler hem sınırlıdır, hem de gerek tanım gerek kapsam açısından farklılıklar göstermektedir. Bunların yarattığı sorunlar, özellikle karşılaştırma güçlükleri sürekli olarak hatırda tutulmalıdır. Verilen bilgiler ancak bu koşullar gözönünde bulundurulduğu zaman gerçek anlamda bir çözümlemeye temel olabilir.

Ekonomik Yapının Genel Ögeleri

Bilindiği üzere 20. yüzyılın ilk çeyreği Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin hızlandığı ve sonuçlandığı bir dönemdir. Cumhuriyet bu imparatorluğun sadece bir bölümü, Anadolu Yarımadası ile Doğu Trakya'da kurulmuş yeni bir devlettir. İmparatorluğun içersindeki ayrılıkçı ulusal hareketlerin sonuncusunun, Türk ulusal bağımsızlık hareketinin ürünüdür.

20. yüzyılın ilk çeyreği içersinde Osmanlı İmparatorluğu Trablusgarp (bugünkü Libya), Suriye, Irak, Hicaz (Suudi Arabistan), Yemen, Lübnan, Filistin, Ürdün ve Rumeli gibi geniş toprakları yitirmiştir. Temelde İmparatorluğun bu çözülme ve dağılmasındaki hızlanmanın nedeni, Viyana Antlaşması'yla kurulan ve Berlin Antlaşması ile pekişen, büyük güçler arası statükonun bozulmasından ileri gelmektedir. 20. yüzyıl bu statükonun bozulup, dünyada yeni bir statüko kuruluncaya kadar sürecek paylaşım savaşlarına sahne olacak bir çağdır. Bu yörelerin İmparatorluk toprakları dışında kalmasının temel nedeni ne olursa olsun, getirdiği bir somut sonuç vardır, o da ülkenin ekonomik açıdan en önemli kaynaklarını yitirmiş olmasıdır. Bu yörelerin sahip olduğu ekonomik olanaklar ve kaynaklar bugün iyice ortaya çıkmıştır. Demek ki Cumhuriyet, İmparatorluğun en değerli yörelerinden mahrum kalan bir mirası devralmak zorunda bırakılmıştır.

Elimizdeki sınırlı veriler bile göstermektedir ki, Osmanlı sanayiinin büyük ve ağırlıklı bölümü Rumeli'de konumlanmıştır. Selanik hem sanayi, hem de ticaret olanakları açısından İmparatorluğun en önde gelen kentlerinden biridir. Rumeli'deki diğer kentleri de bunlar arasına katabiliriz. Öte yandan Rumeli yetişkin işgücü kaynağı açısından da ağırlığı

Levent Şahverdi Arşivi

olan bir bölgedir. Son yıllarda özellikle Bulgar iktisat tarihçilerinin yapmış oldukları araştırmalar bu durumu olanca açıklığı ile kanıtlamaktadır. Libya ve Ortadoğu'nun yitirilen yöreleri ise petrol kaynağı olma yönünden dünya ölçeğinde bir yere sahip bulunuyordu.

Bir de olayın Anadolu Yarımadası açısından gösterdiği duruma kısaca gözatalım. Bu yarımadanın büyük bir bölümü Birinci Dünya ve Bağımsızlık savaşları sırasında savaş alanı olmuştur. Birinci Dünya Savaşı sırasında Sıvas-Bitlis-Van arasındaki bölge Çarlık orduları ve Ermeni çeteleri tarafından tahrip edilmiş, genç ve üretken kuşakların büyük çoğunluğu savaş alanlarında telef olmuştur. Anadolu'nun en verimli ve ekonomik açıdan en ileri yörelerini oluşturan Ege bölgesi ise Bağımsızlık Savaşı sırasında Yunanlılar tarafından tahrip olunmuş, buradaki işgücü ise büyük bir bölümü ile "mübadele"ye tabi olarak yurt dışına gitmiştir. Çukurova, Gaziantep ve Güneydoğu yörelerinde de her iki savaşın bıraktığı izler ekonomik faaliyetleri kısıtladığı gibi gerek üretim araçları, gerek yetenekli işgücü açısından eldeki varlığın da yitirilmesine tanık olmuştur. Sonuçta ekilebilir alanın genellikle kıraç olduğu, dolayısıyla yıllık verimin çok düşük bulunduğu, ticaret kanallarının tıkandığı, sanayinin yok mertebesinde sayılabileceği bir toprak parçası kalmıştı yeni devletin elinde.

Üretim güçleri açısından böylesine uygun olmayan koşulları devralan Cumhuriyet,üretim ilişkileri yönünden de gelişmeye, daha doğrusu hızlı gelişmeye müsait olmayan bir görünümdeydi. İstanbul, İzmir gibi birkaç kentte ticaret burjuvazisinin izlerine raslanmaktaydı. Bu burjuvazinin, bağımsızlık savaşından sonra bile, en yoğun bölümü dışa bağımlı bir karaktere sahip olup çoğunlukla levanten ve azınlıklardan oluşmaktaydı. Sanayi birkaç büyükçe fabrikanın dışında manikaftür düzeyinde bile sayılamazdı. Bunun sonucu yığınsal ve etkin bir işçi sınıfından söz etmek de mümkün değildi. Bunların içinde çok az, ama cılız deyimine bile layık olmayacak kadar küçük bir kısmı bilinçli sayılabilirdi. Öte yandan kırsal alanda, özellikle Güneydoğu Anadolu'da bir çeşit feodal ilişkiler kümesi egemendi.

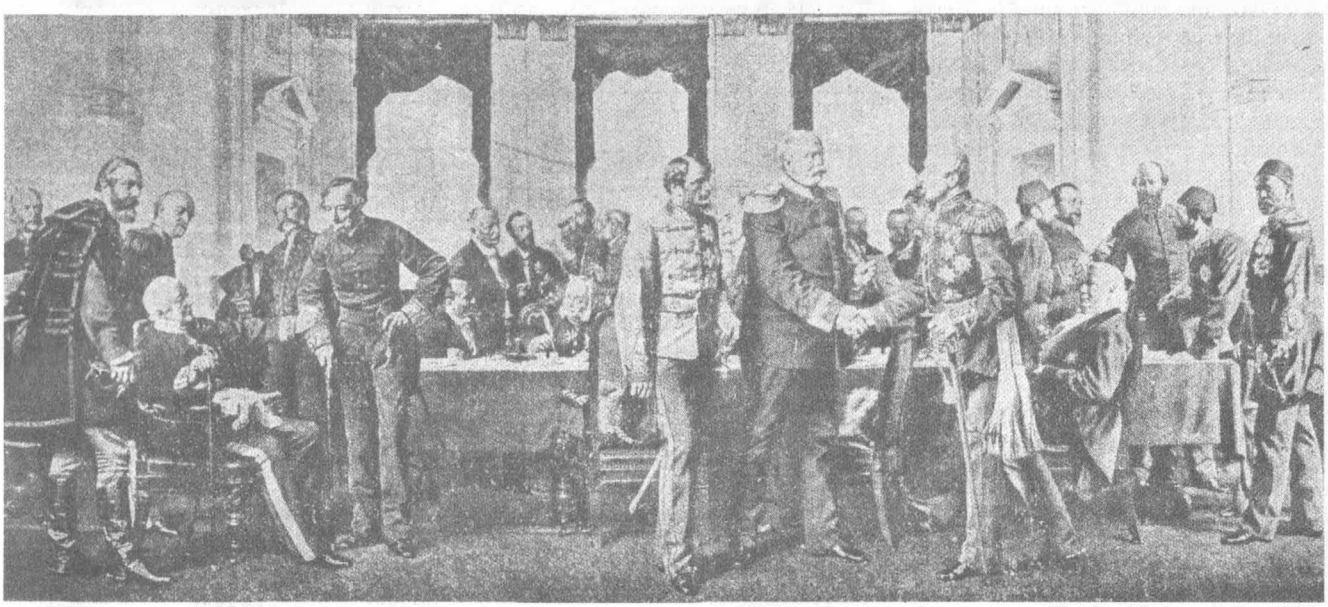
Üretim ilişkilerinin bu görünümü 1923 seçimleri öncesinde Ziya Gökalp tarafından yazılan bir yazıda şöylece ortaya konmuştur:

"... *Bugün bizde ne bilinçli bir burjuva sınıfı, ne de bilinçli bir işçi sınıfı mevcuttur. Binaenaleyh Türkiye işçi sınıfının burjuva sınıfı aleyhine başkaldırma zamanı henüz gelmemiştir. Burjuva sınıfının tarihi iki rolü vardır ki, bunlar henüz ülkemizde icra olunmamıştır. Bunların birincisi feodalizme nihayet vermek, ikincisi ulusal bir sanayi yaratmaktır...*"

Fakat bu görevlerin yerine getirilemediğine işaret eden Gökalp, CHF'nın işçi ve burjuva sınıflarını aynı çatı altında barındırarak bu iki savaşımı yapabileceğini belirtmektedir... Önemli olan nokta Cumhuriyetin devraldığı kırsal ağırlığı büyük sınıfsal yapının o dönemin ideoloğu sayılabilecek kişi tarafından da açıklıkla ortaya konmuş olmasıdır.

Cumhuriyetin devraldığı böyle bir sınıfsal yapıda sınıflararası savaşım hiçbir biçimde keskinleşemez. Dolayısıyla asker ve sivil aydınlar (geniş çapta bürokrasi) sınıflardan görece bağımsız olma iddiasında olan despotik bir devlet modelini uygulama fırsatını bulurlar.

Üretim güçleri ve ilişkileri açısından görünümü böyle olan bir ülkenin ekonomi politikasına temel teşkil eden iktisadi düşün açısından sahip olduğu akımlar ve bunların etkinlikleri nelerdir? Bu iktisadi düşün akımlarını üç grupta toplayabiliriz.

BERLİN ANTLAŞMASI: 1877-1878 yılları arasında Balkan ve Anadolu cephelerinde yapılan Osmanlı-Rus savaşı sonunda önce Ayastefanos, sonra Berlin Antlaşması imzalandı. Berlin Antlaşması'na göre (1878), Avusturya Bosna-Hersek'i, Fransa Tunus'u, İngiltere Mısır'ı aldı. Osmanlı sanayiinin yoğunlaştığı Doğu Rumeli eyaleti de Bulgaristan'a bağlandı. Bu yerlerin İmparatorluk sınırları dışında kalması, Osmanlıların önemli ekonomik kaynaklarını kaybetmesine yol açtı.

Levent Şahverdi Arşivi

1- "Serbesti" yani liberal iktisat yanlısı politikalar. Bu düşünceler ve bunlardan türetilmiş politikalar 1850'den sonra hem despotik yapılı merkezi otoriteye bağlı kişiler, hem de daha demokratik bir siyasi yapıdan yana olan muhalifler tarafından savunulmuştur. Âli ve Fuat Paşalar liberal ekonominin erdemleri konusunda padişahı aydınlatan raporlar verirken Sakızlı Ohannes ve Namık Kemal' den Mehmet Cavid Bey'e kadar uzanan bir dizi düşünür ve iktisatçı da aynı doğrultuda ürünler vermekteydi. Bu düşünceler İmparatorluğun son günlerine kadar şu ya da bu biçimde yönetimin egemen iktisadi politikası olarak önemlerini korumuşlardır. Bu gruptaki devlet adamlarının ve düşünürlerinin temel amacı ülkenin kapitalistleşmesidir. Bunu da doğal karşılamak gerekir. Çünkü bu kişilerin Batı'da gördükleri ileri ve demokratik yapıya sahip toplumların hepsi kapitalistleşme aşamasında belirli bir noktaya gelmiş olan ülkelerdir. Onların düzeyine erişmenin temel koşulu da kapitalistleşmeden başka bir şey değildir. Bu saptama,o günün koşulları içersinde (emperyalizm ve toplumların gelişme düzeylerindeki farklılığın getirdiği sorunlar bilinmediği sürece) pek de yanlış olarak nitelenmeyecek bir saptamadır.

2- Ülkenin kapitalistleşmesini isteyen diğer bir grup ise bunun "serbesti" diye bilinen liberal ekonomi politikasıyla mümkün olamayacağını iddia etmiştir. Özellikle az gelişmiş ülkelerin böylesine bir politika ile gelişmiş ülkelere bağımlı kılınacağı savını ortaya atan bu grup, belirli bir süre için hükümetin ülke sanayiini himaye etmekle yükümlü olduğunu savunmuştur. Cevdet Paşa, Ahmet Mithat Efendi, Akyiğitoğlu Musa Bey tarafından desteklenen ve savunuları bu görüş (ki buna himayeci akım adını verebiliriz) 1912'den sonra, özellikle İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarı sırasında "Milli İktisat" adı altında bilhassa Batı'daki "solidarist" akımlardan esinlenerek yeni bir kalıba bürünmüştür.

3- Sol düşünceye gelince, bunun zayıf da olsa izlerine Komün hareketinden sonra raslamaktayız. Şurası açıktır ki Osmanlı aydını (en azından bunların bir bölümü) K. Marx, Engels, Saint-Simon vb. gibi kişileri, Enternasyonal gibi kurumları 1870'ten sonra tanımaya başlarnıştır. Gerek Ohannes'in gerek M. Cavid Bey' in iktisata ilişkin kitaplarında sosyalizme reddiye diye niteleyebileceğimiz ayrıntılı bölümlerin de yer alması gene bu dönemin ürünüdür. 1908 Devrimi'nin getirdiği özgürlükçü ortamda gerek yaygın işçi eylemlerine, gerek siyasi anlamda sosyalist partilere raslanmaktadır. Bolşevik Devrimi ve onu izleyen olaylar bu konuda daha etkin çalışmaların yapılmasına neden olmuşsa da hiçbiri "ekonomik kararları" etkileyecek bir program önerisi düzeyine gelmemiştir.

Açık olan şudur ki, Cumhuriyet, ekonomik politika seçeneklerine temel olacak iktisadi düşün açısından "serbesti" ile "himayecilik" arasında salınan bir iktisadi yaklaşımlar kümesi devralmıştır. Kendi (yeni diye nitelenen) iktisadi karar ve modellerini de bunlar ya da bunların türevleri üzerine bina etmiştir.

Görüldüğü gibi Cumhuriyet, yeni devleti tüm kurumları ile oluşturduğu Anadolu Yarımadası ile Doğu Trakya'da geri, mevcut olanların da büyük bir bölümü savaş yıllarında tahrip olunmuş, şu ya da bu şekilde (Lozan'a rağmen) dışa bağımlılığını sürdüren bir ekonomi devir almıştır. Bu ekonominin kesimler açısından daha ayrıntılı görünümü ise bunu izleyen bölümlerde, nicel göstergeleri ile birlikte sergilenmektedir.

Tablo: 1

Bazı Maddeler İtibarıyla Tarımsal Üretim

Ürün Cinsi	Ekili Alan (Hektar)	Üretim (Ton)	Verim Hektar/kg
A. Tahıllar			
Buğday	2.653.000	3.862.000	1.450
Arpa	1.236.000	2.066.100	1.670
Mısır	297.000	527.400	1.770
Çavdar	169.000	229.200	1.750
Yulaf	100.000	176.000	1.760
Kaplıca	82.000	108.400	1.310
Darı	65.000	67.700	1.040
Pirinç	23.000	30.200	1.310
B. Yumru Kökler			
Soğan	28.000	100.000	3.500
Patates	14.000	59.500	4.250
Sarmısak	6.000	6.000	1.000
Pancar	5.120	25.600	5.000
C. Sınai Bitkiler			
Tütün	55.000	38.500	700
Pamuk	40.000	20.000	500
Afyon	36.000	900	25
Keten	8.000	8.900	1.050
Kendir	6.750	5.400	800
D. Sebzeler			
Burçak	10.000	7.000	70
Nohut	41.000	37.100	900
Börülce	40.000	50.800	1.270
Mercimek	36.000	18.000	500
Fasulye	20.000	32.000	1.600

Kaynak: 1328 Tarım Özeti.

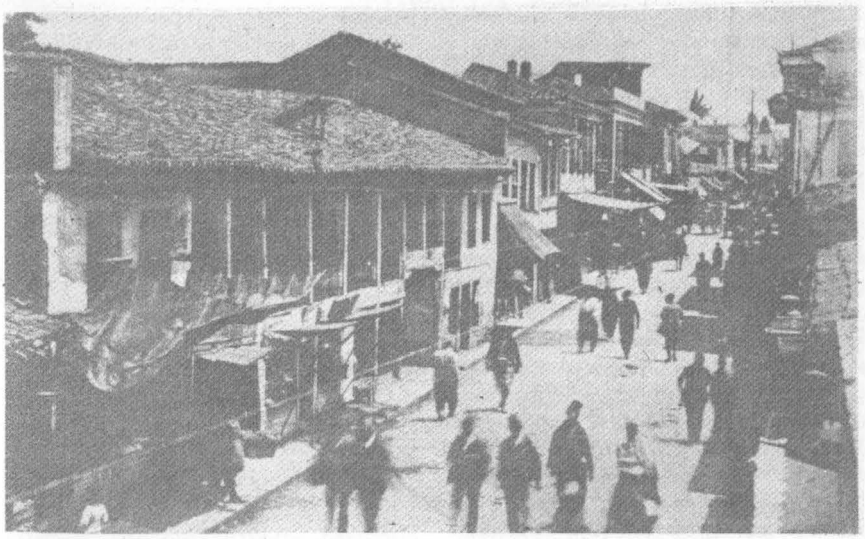
Levent Şahverdi Arşivi

Kesimler İtibarıyla Genel Görünüm

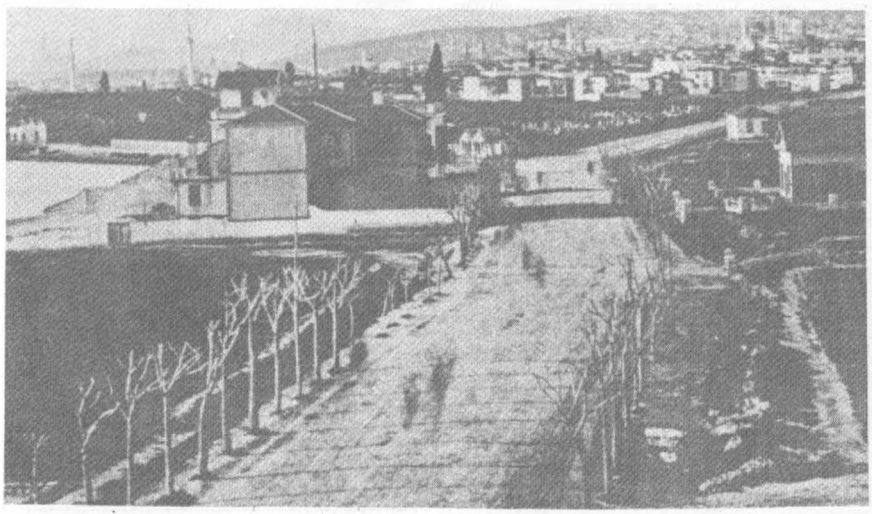
Tarım Kesimi: 19. yüzyılın son çeyreğinde ve daha sonra, Osmanlı tarımında üretim güçlerinin gelişim düzeyi çok düşüktür. Bunun nedeni Türk tarımında egemen olan üretim ilişkilerinde ve Türkiye'deki yabancı sermayenin sömürücü niteliğinde aranmalıdır. Bu yargıyı iki aşamada irdeleyebiliriz. Önce Türk tarımındaki egemen üretim ilişkilerinin üretim güçlerinin gelişimini niçin engellediğini ortaya koyalım. Bir yandan büyük toprak mülkiyetinin varlığı diğer yandan yaygın küçük üreticilik Osmanlı tarımının temel özelliğiydi. Büyük çiftlikler yarıcı, ortakçı, kiracı vb. gibi adlarla çalıştırılan kiracı çiftçilerle işletiliyordu. Güney ve Güneydoğu'da feodal kalıntılar tarım kesimindeki üretim ilişkilerine egemendi. Açık olan nokta tarımda sömürü oranının çok yüksek olmasıydı. Köylü bu yarı feodal, yarı toprak köleliği düzeninin yanı sıra ağır vergilerin altında ezilmekteydi. Abdülhamit döneminde başlıca tarım vergisi olan aşarın oranı % 12.5'e kadar çıkmıştı. Vergi toplayan aracıların (devletin bu konuda kendi örgütü yoktu) payını da eklersek bu oran % 25'e ulaşmaktaydı.

Üretim ilişkilerinin bu yapısının ötesinde Anadolu ve Trakya'da ekilebilir alanların ancak en verimli bölümlerinin kullanıldığı, bundan ötürü de ülkenin genel yüzölçümü açısından çok küçük bir parçanın tarıma açılabildiği gerçeği de vardı. Ancak akarsu kıyılarında ya da kuru ziraata çok müsait olan topraklarda ekim yapılıyordu. Modern tarım girdilerinin kullanılması söz konusu değildi. Adana, Aydın ve İzmir yöresinde birkaç traktör, batöz vb. gibi araç vardı. Karasaban en yaygın üretim aracıydı. Demir pulluğun kullanımı bile çok sınırlıydı. Çift hayvanı olarak tarlanın daha hızlı sürülmesini sağlayacak at, katır gibi hayvanlar kullanılmıyordu. Öküz, tarla sürmede kullanılan hayvan türü olarak başattı. Bazen onun yerini insanın bile aldığı görülmekteydi.

Verimi artırıcı girdilerin kullanımı da ancak birkaç çiftliğe inhisar etmekteydi. Gübre olarak sadece doğal gübre, yani hayvan dışkısı biliniyordu. Ne var ki, aynı madde, yani hayvan dışkısı, ısıtma amacıyla da kullanıldığı için tarlaya atılan miktar gerekli olanın çok altında kalmaktaydı. Kuşkusuz tür ıslahı vb. yöntemler Türk tarımına girmemişti, bu konuda ilkel aşılama yöntemleri geniş ölçüde geçerliliğini korumaktaydı.

SELANİK 1890: İmparatorluğun en önemli ticaret ve sanayi merkezlerinden olan Selanik, Cumhuriyet kurulurken yeni devletin sınırları dışında kaldı. Ticaretin yoğun olduğu caddelerden biri (üstte), kentin zengin mahallelerinden biri (altta).

Tarım kesimi açısından gelişmeyi engelleyen önemli nedenlerin belki de başta geleni ticari tarımın çok dar bir yörede ve yabancı sömürüye açık bir biçimde kalmasıydı. Örneğin Söke, Çukurova vb. gibi yörelerdeki tütün, pamuk, incir, üzüm vb. ürünlerin üretimi dışında geçimlik tarım arazileri büyük bir ağırlığa sahipti. Öte yandan üretim alanları ile piyasalar arasındaki iletişim ve ulaşım kanallarının mevcut olmaması, üreticilerin geçimlik tarımla yetinmelerini, en fazla yakın merkezlerle ticari ilişkiler kurmalarını zorunlu kılmaktaydı. Bu durum büyük kentlerin zorunlu gıda maddelerinin çoğunlukla yurt dışından sağlanması gibi çelişkili bir sonucu ortaya çıkarmaktaydı. Özellikle İstanbul'un buğdayı Romanya'dan ya da Rusya'dan, diğer maddeleri ise gene çevre ülkelerden sağlanırdı.

Geçimlik tarımın başat işletme tipi olarak göründüğü Anadolu'da tarımsal üretimin genel düzeyi, Tablo 1'de sergilenmiştir. Ekilebilir toprakların ancak en verimli olanlarının, herhangi bir üretim artırıcı ıslah çabasına girişilmeden ekilmesi sonucu olarak gerekenin çok altında bir üretim düzeyi ile karşılaşmaktadır.

Burada bir noktaya daha temas etmemizde yarar olacaktır. Ticari tarımın yaygın olduğu geleneksel tarım ürünlerinin

Levent Şahverdi Arşivi

yani pamuk, tütün vb.lerinin piyasaya yansımasında aracılar rol oynamaktadır. Böylece bu ürünleri üreten çiftçiler geniş ölçüde yabancı ticaret burjuvazisinin koşullarına aynen uymak zorunda kalmakta, bu da daha önce değindiğimiz dış sömürüyü artırmaktaydı.

Tefeciliğin ve aracılığın yaygın olduğu ve köylüyü sultası altına aldığı tarım alanında, Ziraat Bankası'nın etkinliği de hemen hemen yok denecek kadar azdı. Tarımsal kredi temininin yetersizliği, kooperatifleşmenin olmaması pazarlama olanaklarını büsbütün kısmıştı. Ancak, savaş yılları içersinde İttihat ve Terakki hükümetinin başlattığı tarımsal kooperatifçilik hareketi de, savaş koşullarından ötürü istenen sonucu verememiştir.

Hayvancılık birkaç yöre dışında çiftçilerin bir yan uğraşı halindeydi. Özel anlamda besi ve süt hayvancılığı yapılmamaktaydı. Ülkedeki hayvan varlığı Tablo 2'de göründüğü gibiydi. Orman varlığı ise Tablo 3'te izlenebilir. Ne ki bütün bu sayısal bilgilerin güvenilirlik açısından günümüz istatistikleri ile karşılaştırılamayacakları açıktır. Buna rağmen Cumhuriyetin başında tarımsal kaynaklarımızın genel görünümünü yaklaşık da olsa bunlardan anlamamız mümkündür.

Tüm bu bulgular Anadolu Yarımadası ile Doğu Trakya'nın ekonomik açıdan en büyük uğraş alanı olan tarım kesiminin ne denli geri ve çağ dışı bir teknolojiye sahip olduğunu ve ancak geçimlik diye belirleyebileceğimiz bir üretim yapmaktan öteye gidemediğini bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Sanayi Kesimi: Osmanlı aydını, merkezi otoritenin yanında olsun olmasın sanayileşmeyi daima istemiştir. Sanayileşme, o zamanın pek yaygın deyişi ile, fabrikalaşma olarak tanımlanıyordu. Fabrikalarla donatılmış bir ülke, onların yaşamsal bir özlemi haline gelmiştir. Nitekim bunun sonucu zaman zaman sanayileşmeyi özendiren yasa ya da kararnameler çıkarıldığı gibi, devletin girişimciliği ile bazı fabrikalar da kurulmuştur. Fakat tüm gayretlere rağmen istenilen sonuçlara erişilememiştir. Bunu 1863 Osmanlı sanayi sergisi ile 1919'da açılan sanayi sergisi arasında yapılacak bir karşılaştırma tüm açıklığı ile göstermektedir. 1863 sanayi sergisinde yerli sanayi ürünleri olarak sadece küçük imalathanelerin basit ürünleri ve el işçiliğinin ağır bastığı ürünler yer almıştır. 1919 sanayi sergisine baktığımızda da, aradan geçen yarım yüzyıla aşkın bir süreye rağmen, sergilenen ürünler ve iştirakçi firmaların özellikleri bakımından önemli bir gelişmenin söz konusu olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tablo: 2

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Hayvan Varlığı

Hayvan Cinsi	Savaş Başında	Savaş Sonunda
Sığır [1]	6.938.306	4.118.000
Atlar	1.050.580	630.000
Katır	144.600	85.000
Merkep	1.373.700	825.000
Koyun [2]	18.721.550	11.200.000
Keçi [3]	16.463.180	2.065.000
Deve	314.000	95.000
Diğerleri	30.000	18.000

Kaynak: 1326-1335 Ticaret ve Maadin Nezareti İstatistikleri, 6 Nisan 1920 Ticaret Odası Raporu.

(1) Tüm manda, boğa vb. gibi hayvanlar dahil
(2) Kuzular dahil
(3) Tiftik keçisi dahil

Tablo: 3

Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde Orman Varlığı

(orman alanının illere göre dağılımı)

İl	Orman Alanı (hektar)
Adana	420.000
Ankara	215.000
Aydın (İzmir)	829.000
Bolu [1]	600.000
Bursa	907.000
Karasi (Balıkesir) [2]	495.000
Kastamonu	716.000
Konya	480.000
İzmit	334.000
Trabzon	496.000

Kaynak: E.G. Mears; Modern Turkey. New York. 1924.
Dikkat: Bu tabloda yer almayan illerin önemli bir orman varlığına sahip olmadığı bilinmektedir.

(1) Mutasarrıflık olarak
(2) Mutasarrıflık olarak

Bu açıklamaların da ortaya koyduğu gibi, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda çağdaş anlamda bir sanayi mevcut değildi. İmalat kesimi acıklı bir görünüme sahipti. İstanbul dışında hemen hiçbir yerde sanayide kullanılabilir güçte elektrik santralları mevcut değildi. Buhar da çevirici güç olarak çok sınırlı kullanılmaktaydı. Sanayi işyerlerinin ölçeği manüfaktür olarak bile gülünç sayılabilecek kadar yetersizdi. Enver Ziya Karal'ın bir araştırmasına göre Batı anlamında "fabrika" diye nitelenebilecek işyeri sayısı 60 dolaylarındaydı. İmparatorlukta sanayi işyeri diye niteleyebileceğimiz 5 demir-döküm işletmesi, 6 hızarevi, birkaç pamuklu, yünlü, halı dokuyan fabrika (örneğin Hereke), sabun imalathaneleri, dabağhaneler, bir porselen yapımevi vb. gibi fabrikalarla, askeri sanayi işletmeleri vardı.

Fabrikaların azlığına rağmen küçük üretim alanına kapitalist ilişkiler girmekteydi. Bu ilişkilerin en tipik örneği Uşak, Görde ve dolaylarındaki halı tezgahlarını örgütleyen, bunların ürünlerini çok ucuz fiyatla satın alarak dış ülkelere ihraç eden İngiliz şirketidir.

Bu arada, eldeki bilgilerde ulusal burjuvazinin şirketleşme vb. gibi girişimlerde bulunmalarının da yabancıların etkisiyle bürokrasi tarafından engellendiğine dair bazı kanıtlar bulunmaktadır. Örneğin yatırım mallarının ithal gümrüğü çok yüksekti. Ayrıca ulusal girişimcilerin mal güvenliği de var sayılamazdı. Birçok sınırlama ulusal burjuvaziyi sindirmekte, buna karşın dışa bağımlı, azınlık ve levantenlerden oluşan bir ticaret burjuvazisini öne çıkarmaktaydı.

Sanayileşme açısından vurgulamamız gereken bir başka nokta da, çıkarılan bütün özendirici yasa ve kararnamelere rağmen İmparatorluğun sağlam bir sanayileşme stratejisine sahip olmamasıdır. Bilhassa yatırım sanayii ile tüketim sanayii arasındaki zorunlu dengenin kurulmasına dayanan bir sanayileşme politikası adeta bilinmemekteydi. Yapılanlar sadece el yordamıyla, talebi yüksek bazı zorunlu tüketim maddelerini üretebilecek fabrikaların (olanakların elverdiği oranda) kurulmasından ibarettir. Bunların yanı sıra askeri amaçlı birkaç fabrika da sayılabilir.

İmparatorluktan Cumhuriyete devir olunan sanayi mirası konusunda iki kaynağımız bulunmaktadır. Bunlardan birincisi 1913-15 yıllarında yapılan sanayi

Levent Şahverdi Arşivi

sayımı, diğeri de çeşitli kaynaklardan yapılan derlemelerdir. Bu ikinci kaynakta yabancı ülkelerin konsolosluk raporları önemli bir ağırlığa sahiptir.

Bu kaynaklara göre İmparatorluktan devralınan sanayiin nitelikleri çeşitli özellikleri açısından Tablo 4-5'te görülmektedir. Bu tablolardaki bulgulara dayanarak şu yorumu yapabiliriz: Türk sanayiinde ortalama işletme büyüklüğü 10 işçi ve 10 beygir gücünün altındadır. Çevirici güç olarak elektrik çok nadir olarak kullanıldığı gibi buhar da sınırlı olarak kullanılmaktadır. Özellikleri böylesine geri bir düzeyi gösteren bu sanayi bile geniş çapta yabancı sermaye ve azınlıkların egemenliğindedir. Yani ulusal bir sanayi burjuvazisinden söz etmek mümkün değildir.

Bilindiği gibi 1913-1915 yıllarında gerçekleştirilen ve temel sayısal bulgularını sergilediğimiz bu bilgiler, sanayileşmeyi özendirmek için hazırlanan "Teşvik-i sanayi" yasasının gerekleri yönünden derlenmiştir. Bu yasa, İttihat ve Terakki hükümetince hazırlanarak yürürlüğe konmuş, savaş yılları sırasında olanakların elverdiği oranda yaşama geçirilmiştir. Sanayileşme stratejisi açısından Cumhuriyete miras kalan kurumlardan biri de bu "Teşvik-i Sanayi" yasasıdır. Cumhuriyet döneminde de uzun süre uygulanmış, 1927 yılında da görülen noksanlar ve yapılan eleştiriler doğrultusunda yeni bir içeriğe kavuşturulmuştur.

Madenler: Osmanlı İmparatorluğu'ndaki maden kaynaklarının en değerlileri de gene yabancı sermaye tarafından işletilmekteydi. 20. yüzyıla girildiğinde 1887'de kurulan bir İngiliz şirketi boraks, 1892'de kurulan "Balya-Karaaydın" şirketi gümüşlü kurşun ile Soma linyitlerini ve 1893'te kurulan "Kassandra" adlı şirket de manganez, bakır ve diğer madenlerin çıkarılması üzerinde gerekli imtiyazları ele geçirmeyi başarmışlardı. Fakat sömürünün somut bir biçimde sergilendiği yer, Ereğli-Zonguldak kömür havzasıydı.

Ereğli şirketinin kurulmasına kadar havzada kömür çıkarma işlemi ilkel yöntemlerle çalışan küçük şirketler tarafından yapılıyordu. Bu nedenle üretim Osmanlı İmparatorluğu gereksiniminin ancak % 20'sini karşılayabilmekteydi. "Ereğli Şirket-i Osmaniyesi" adındaki Fransız şirketi de, tütün rejisi gibi Osmanlı Bankası aracılığı ile kurulmuştu. Şirket, liman, kömür yıkama tesisleri vb. gibi kömür madeni için gerekli işyerlerini Zonguldak'ta inşa etmiş, böylece Zonguldak bir maden kenti olarak meydana gelmişti. Ne var ki, Zonguldak çevresindeki halk bu Fransız şirketi tarafından angarya yaptırımlar da uygulanarak, sömürülmüştür. Bu aşırı sömürüyü sınırlamak için hazırlanan Dilaver Paşa Nizamnamesi bile istenilen etkin sonuçların elde edilmesini sağlamamıştır. Dilaver Paşa Nizamnamesi'ne göre Kastamonu Vilayetine bağlı 14 kazanın köylüleri 15 gün tarlada 15 gün ocakta çalışmak zorundaydı. Angarya mecburiyetinin kalkmasına rağmen bu dönemsel çalışma yöntemi günümüzde bile devam etmektedir.

İşçiler şirket tarafından bir köle gibi sömürülmekteydi. Çoğunlukla camı bile olmayan barakalarda yatıp, mısır ununu tavada zeytinyağı ile kavurarak yaptıkları bir aşı yerlerdi. İş kazasında ölen bir işçinin 400 liralık bir tazminat hakkı bulunmasına rağmen bu tazminatı noksansız alan bir işçi ailesine raslanmamıştır. İş güvenliği diye bir konu işçiler için mevcut değildi. Bu sömürünün sonucu şirket 10-12 yıllık bir süre içersinde sermayesini iki katına çıkartmıştı. Hisse senedi sahiplerine dağıtılan kârın oranı ise % 12'ydi. Bu oran o dönemin tefeci faizine denk bir düzeydeydi.

Tablo: 4/A

Sanayi İşyerlerinin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (1915)

İktisadi Faaliyet Kolu	İşyeri Sayısı İstanbul	İzmir	Diğerleri	Toplam
Gıda Sanayii	45	23	10	78
Toprak Ürünleri	20	1	-	21
Deri	11	2	-	13
Ağaç İşleri	15	9	-	24
Dokuma	15	8	55	78
Kâğıt, Matbaa	44	11	-	55
Kimya	5	8	-	13
TOPLAM	**155**	**62**	**65**	**282**

Kaynak: 1913-1915 Sanayi Sayımı.

Tablo: 4/B

Sanayi İşyerlerinin Tasarruf Edenlere Göre Dağılımı (1915)

İktisadi Faaliyet Kolu	Devlet	Anonim Şirket	Özel	Toplam
Gıda Sanayii	1	8	66	75
Toprak Ürünleri	1	5	11	17
Deri	1	1	11	13
Ağaç İşleri	-	-	24	24
Dokuma	18	10	45	73
Kâğıt, Matbaa	1	-	50	51
Kimya	-	4	7	11
TOPLAM	**22**	**28**	**214**	**264**

Dikkat: On sekiz işyerinin tasarruf biçimi konusunda cevap vermediği bilinmektedir.
Kaynak: 1913-1915 Sanayi Sayımı.

Levent Şahverdi Arşivi

Ulaşım Olanakları: Osmanlı İmparatorluğu döneminde ülke çapında, özellikle Anadolu Yarımadası yönünden, ulaşım sorununun gereğince çözümlenemediği bilinmektedir. Gerçi 1850'li yıllardan itibaren ulaşım meselesi bütün iktidarların ve aydınların ana sorunu haline gelmişse de, bu iyi niyetli düşünce ve planlar istenildiği ölçüde yaşama geçirilememiştir. Bunun ana nedeni yabancı sermaye ve emperyalizmin bu konuda da son sözü kendisine saklayan bir politika izlemesidir.

Bir kere Osmanlı merkezi otoritesi ve karşıtları açısından ulaşım meselesi denilince daima demiryolu politikası akla gelmiştir. Bu da doğaldır. Çünkü motorlu kara taşıtlarının ortaya çıkmadığı, sonraları da yaygınlaşmadığı bir ortamda en etkin ve süratli ulaşım aracı demiryolu olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim Abdülaziz'in hükümdarlığından itibaren Osmanlı hükümetleri ellerinden geldiğince demiryolu yapımını hızlandırmak istemişlerdir. Bunda ekonomik gelişme amacı yattığı kadar, geniş bir düzeye yayılmış olan İmparatorluğun merkezi hükümet tarafından etkin bir biçimde denetlenmesi arzusu da rol oynamıştır. Fakat gerek merkezi iktidarın elindeki mali olanakların kısıtlı bulunuşu, gerek deney sahibi yetişmiş işgücünün varolmaması nedeniyle demiryolu yapımına ilişkin tüm girişimleri yabancı sermayeye bırakmıştır. İktisadi politika üzerine yazı yazan düşünürler de (örneğin Sakızlı Ohannes gibi) demiryolu yapım ve işletim işinin hükümetlerce yapılmamasının doğru olacağına dair sürekli yazılar yazarak bu tutumu körüklemişlerdir.

Yabancı sermaye Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm alanlarını kendi arasında pay etmiştir. Bu paylaşma o noktaya kadar ileri gitmiştir ki, 1910'dan sonra Samsun-Sıvas demiryolunun yapımı için Çarlık hükümeti izin vermemiş, bu konuda elinden gelen tüm engelleri ortaya koymuştur. Yabancı sermaye demiryolu yapımından doğal olarak kâr ettiği halde, imtiyaz aldıktan sonra işletmek için bir de "kilometre garantisi" adı altında yüksek bir kârlılığı güvence altına almıştır.

Kısaca yabancı sermaye için Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu imtiyazı almak, ünlü deyimi ile katmerli kadayıf yemek gibi, özenilecek bir iş haline gelmişti. Osmanlı demiryollarından Cumhuriyete devrolunan bölümün hangi ülke sermayelerine ait bulunduğu Tablo 8'de izlenebilir.

Demiryolu olayı 20. yüzyıldan itibaren emperyalist ülkelerin Ortadoğu politikaları açısından da önemli olmaya başlamıştır. Özellikle Almanya'nın Basra Körfezi'ne kadar olan yöreyi kendi çıkar alanı olarak tanımlayıp Bağdat Demiryolu imtiyazını bu amaçla alması bölgedeki demiryolu sorununa yeni boyutlar getirmiş, bu arada ünlü Chester projesi de aynı doğrultuda bir başka girişim olarak karşımıza çıkmıştır. Üstelik bu girişim yeni devleti de ilk yıllarında hayli ilgilendirmiş, bir bakıma uğraştırmıştır da.

Karayolları, at arabası vb. nakil araçlarının hareketine elverişli biçimde bile değildi. Birkaç ana merkezi bağlayan yollar kışın kapanır, yağmurlarda geçilmez hal alırlardı. Balkan Savaşı sırasında Trakya'daki yolların bir çamur deresi haline gelerek hiçbir vasıtaya geçit vermemesinin yarattığı sorunlar askeri tarihlerimizde bile yer almıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun konumu itibarıyla en yaygın olarak kullanabileceği ulaşım aracının deniz vasıtaları olmasına karşın, kabotaj hakkının bulunmamasından ötürü kıyılardaki önemli limanlar ve bunlar arasında işleyen vapurlar büyük bir bölümüyle yabancı bandıralıydı. Limanlardaki (en kaba tahminle) iş hac-

Tablo: 5

Çalışanların İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Dağılımı (1915)

İktisadi Faaliyet Kolu	Memurlar	İşçiler	Toplam
Gıda Sanayii	265	3.651	3.916
Toprak Ürünleri	34	306	340
Deri	47	1.223	1.270
Ağaç İşleri	21	356	377
Dokuma	103	6.660	6.763
Kâğıt, Matbaa	94	1.173	1.267
Kimya	15	116	131
TOPLAM	**575**	**13.485**	**14.060**

Kaynak: 1913-1915 Sanayi Sayımı.

Tablo: 6

1922'de Sanayi İşyerlerinin ve Bunlarda Çalışan İşçilerin Sayısı

İktisadi Faaliyet Kolu	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	Ortalama İşçi Sayısı
Tekstil	20.057	35.316	1.76
Deri İşleme	5.347	17.964	3.35
Metalurji	3.272	8.021	2.45
Ağaç İşleri	2.067	6.007	2.91
Gıda Sanayii	1.274	4.491	3.52
Toprak Sanayii	704	3.612	1.93
TOPLAM	**32.721**	**75.411**	**2.30**

Kaynak: U.S. Department of Commerce; Turkey a Commercial and Industrial Handbook, Washington D.C.

Levent Şahverdi Arşivi

TARIM: 19. yüzyılın sonlarında İmparatorlukta tarım üretimi yeterli değildi. Ekilebilir toprakların ancak en verimli olanları modern araçlar kullanılmadan ekiliyor ve herhangi bir üretim artırıcı ıslah çabasına girişilmiyordu. Karasaban ve öküz en yaygın üretim aracıydı.

minin ancak % 10'undan daha azı Osmanlı bandıralı gemilere aitti.

İletişim konusunda ulaşıma oranla bir gelişme söz konusuydu. Özellikle Abdülhamit döneminde İmparatorluğun uzak yöreleri ile yakından temas için etkin sayılabilecek bir telgraf sistemi kurulmuş bulunuyordu. Anadolu'da bu açıdan olanaklar, ekonominin diğer kesimlerine oranladığımızda biraz daha fazlaydı.

Banka ve Mali Kurumlar: Osmanlı İmparatorluğu'nda mali denetim bütünüyle yabancı sermayenin elindeydi. Birkaç küçük şirketi bir yana bırakacak olursak, ülkedeki banka, sigorta vb. mali kurumların tümü yabancılarındı. Örneğin Birinci Dünya Savaşı başlarken Osmanlı sınırları içersindeki önemli bankalar şunlardı:

- Osmanlı Banka-i Hümayunu (Fransız ve İngiliz sermayesi egemen)
- Selanik Bankası (Avusturya ve Fransız sermayesi egemen)
- Banca Commerciale Italiana (İtalyan sermayesi egemen)
- Banco di Roma (İtalyan sermayesi egemen)
- Deutsche Bank (Alman sermayesi egemen)
- Deutsche Orient Bank (Alman sermayesi egemen)

Bunların dışında Rusya, İngiltere, Fransa vb. gibi gelişmiş ülkelerin birçok dış ticaret bankasının ve sigorta şirketlerinin acentalarının da varlığı görülmekteydi.

Ulusal bankalara gelince, bunların başında Ziraat Bankası gelmekteydi. Tarımsal kredi alanında ve çiftçileri destekleme amacıyla kurulan bu banka, yabancı bankalara oranla güçsüz ve ekonomi üzerinde etkisiz olsa bile, ulusal bankalarınen yaygın örgütlenmeye sahip olanıydı. Bunun yanı sıra görevi menkul ve gayrimenkul değerlerin ipotek edilmesi karşılığı kredi açmak olan Emniyet Sandığı da ulusal mali kuruluşlardan biri olarak sayılabilir. Bazı küçük kentlerde yerel bankalar da kurulmuştu. Bunlar içersinde "Adapazarı Ticaret Bankası" günümüze kadar yaşayan bir ulusal banka örneğidir.

Banka ve mali kurumlar kesiminin büyük bir bölümüyle yabancı sermayenin ve dolayısıyla da bu sermayenin kaynağını oluşturan ülkelerin denetimi altında bulunması, merkezi yönetimi ve aydınları daima rahatsız etmiştir. Ne var ki, Birinci Dünya Savaşı günlerine kadar bu konuda ulusal nitelikli bir girişime de raslanmamaktadır. İttihat ve Terakki'nin mutlak egemen olduğu 1913 yılından sonra hükümetin para politikasını ehliyetle uygulayacak bir ulusal bankaya olan gereksinim daha bir ortaya çıkmış, Birinci Dünya Savaşı içersinde Osmanlı Bankası'nın yapmış olduğu ciddi boyutlara ulaşan engellemeler de bu gereksinimi artırmıştı. Sonuçta dönemin üst yöneticilerinin ve ileri gelen ulusal burjuvazinin ortak olduğu bir girişim sonucunda "İtibar-ı Milli Bankası" kurulmuştur. Bu bankaya savaştan sonra Merkez Bankacılığı görevi de verilerek Osmanlı Bankası'nın etkisinin azaltılması düşünülmekteydi. "İtibar-ı Milli Bankası"nı gerek kuruluşunda izlenen yol, gerekse kendisine verilmek istenen görevler açısından

Tablo: 7

Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları

(oransal olarak -%-)

Yıl	Türk	Azınlık	Yabancı
1902	42.70	7.25	50.05
1903	43.76	3.56	52.68
1904	38.49	1.85	59.66
1905	33.43	2.13	64.44
1906	45.84	1.32	52.84
1907	37.66	2.16	60.18
1908	22.33	4.10	73.57
1909	23.33	5.20	71.47
1910	19.27	3.43	77.30
1911	20.11	4.61	75.28

Gündüz Ökçün; XX. yüzyıl Başlarında Osmanlı Maden Üretiminde Türk, Azınlık ve Yabancı Payları (Abadan'a Armağan SBF. sayı: 803-892)

Dikkat: Paylar maden kömürü dışındaki madenler için ve parasal değer üzerinden hesaplanmıştır.

Tablo: 8

Cumhuriyetin Devraldığı Demiryolları ve İmtiyaz Sahibi Şirketin Ülkesi

Demiryolu Bölgesi	İmtiyaz Sahibi Ülke
İstanbul-Edirne	Şark Demiryolları (Alman)
İstanbul-Ankara	Anadolu Demiryolları (Alman)
Eskişehir-Konya-Adana-Islahiye	Bağdat Hattı (Alman)
Halep-Nusaybin	Fransız şirketi
İzmir-Bandırma	Fransız şirketi
İzmir-Kasaba ve temdidi	Fransız şirketi
İzmir-Aydın ve temdidi	İngiliz şirketi

Kaynak: T.C.D.D. tarihi ile ilgili sayısal bilgiler.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 9/A

Osmanlı Dış Ticaretinde Oransal Dağılım

(temel madde gruplarına göre)

İthalat:	
Sanayi Ürünleri	% 59.4
Tahıllar	% 25.0
Bazı Maddeler	% 7
Diğer Maddeler	% 8.6
İhracat:	
Tahıllar	% 45.0
Ham Maddeler	% 38.4
Bazı Mamul Maddeler	% 13.0
Diğer Maddeler	% 3.6

Kaynak: Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri

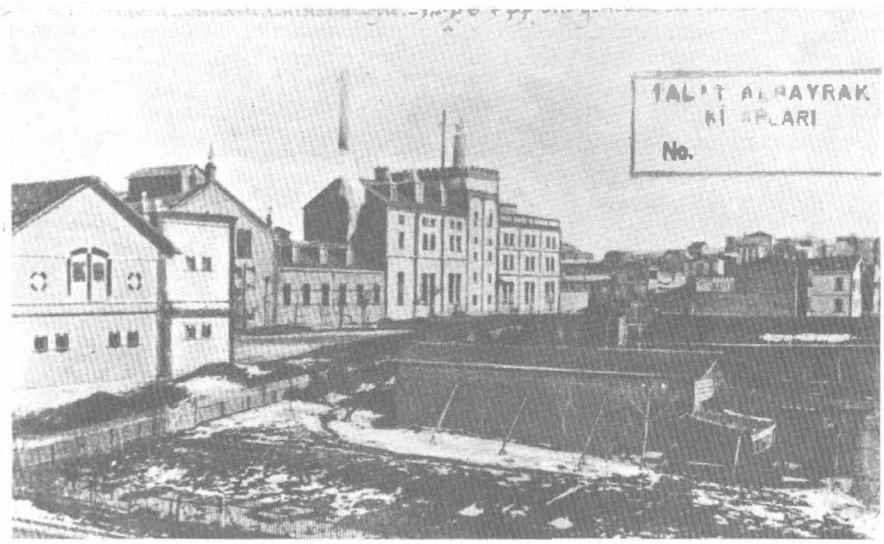
Tablo: 9/B

Osmanlı Devleti'nin Dış Ticaret Açığı

(Milyon Kuruş)

Yıl	Açık	İndeks Sayı 1900-01 = 100
1900-01	894	100.0
1905-06	1169	130.7
1910-11	2048	229.1
1911-12	2015	225.3
1912-13	1963	219.3
1913-14	2024	226.1

Kaynak: Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri.

SANAYİ: 20. yüzyılın başlarında, Osmanlı İmparatorluğu'nda zamanın Avrupa'sında görülen bir sanayiden söz etmek mümkün değildir: Enver Ziya Karal'ın bir araştırmasına göre, Batılı anlamda fabrika denilebilecek 60 tane işyeri vardı. İmparatorluğun sağlam bir sanayileşme politikası da yoktu. Bu fabrikalar genellikle talebi yüksek tüketim maddeleri üreten fabrikalardan ibaretti. Bomonti (Şişli) bira fabrikası bunlardan biridir.

"İş Bankası"na benzetmekte hata payı yoktur. Bu iki banka sanki birbirlerinin izleyicisi gibidirler. Böylece "İtibar-ı Milli Bankası"nın kuruluşuyla ulusal bankacılık alanında ilk önemli tohum atılmıştır. Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'ndan dışa bağımlı bu mali kurumları ve bankacılık sistemini aynen aldı, ama bu mirasın içersinde ulusal bankacılık yönünden ciddi bir girişim olan "İtibar-ı Milli" örneği de bulunmaktaydı.

Ticaret: Yeni devletin kurulduğu Anadolu'da, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde iki ticari merkez bulunmaktaydı: İstanbul ve İzmir. Selanik yitirildikten sonra bu kentte egemen olan, genellikle Musevi sermayesine dayanan ticaret burjuvazinin büyük bir bölümü de İstanbul'a göçmüştü. Bu iki büyük ticaret merkezinde, ticaret burjuvazisi olarak niteleyebileceğimiz grup, yapısı gereği dışa bağımlı bir ilişkiler kümesine sahipti. Çoğu, dış kuruluşların acentalığını, mümessilliğini yapıyor ya da gene dış kuruluşların müsaade ettiği alanlarda ticari faaliyette bulunuyorlardı. Bu burjuvazi bileşim itibarıyla yabancı pasaport taşıyan levantenlerden, azınlıklardan ya da bunların ortağı olan çok sınırlı sayıda Müslüman tüccardan meydana gelmekteydi. 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Anlaşması, daha sonraki yıllarda diğer gelişmiş ülkelerle yapılan bu tipteki anlaşmalar ulusal nitelikli bir ticaret burjuvazisinin palazlanmasına zaten izin vermiyordu.

Balkan Savaşı'ndan sonra, Selanik'in yitirilmesi üzerine İstanbul'a göçen bu kentin ticaret burjuvazisi (ki bunların önemli bir bölümü Museviydi) İstanbul'da bir ekonomik egemenlik savaşına girdiler. İttihat ve Terakki ile olan yakın bağları ve az sayıdaki Müslüman tüccarla işbirliğine girmeleri sonucu Birinci Dünya Savaşı sırasında (biraz da bu savaşın yarattığı ekonomik konjonktürden yararlanarak) İstanbul'daki levanten, Rum, Ermeni ticaret burjuvazisinin karşısına bir güç olarak çıkmayı başardılar. Bu arada İttihat ve Terakki'nin çok açık bir biçimde izlediği ulusal burjuva yaratma politikası da bunlara yardımcı oldu. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sonunda ülkedeki sermaye bileşimi içersinde ulusal sermayenin payı % 20'ye yaklaşmış bulunuyordu. Bu, kısa sürede erişilmiş gerçekten önemli bir adımdı. Nitekim bu yeni tüccar grubu, Milli Mücadele'nin sonunda kendi aralarında örgütlenerek İzmir İktisat Kongresi'nde kendi kararlarının geçmesi doğrultusunda etkin bir konuma gelmişlerdir.

Cumhuriyetin devraldığı bu ticaret burjuvazisi yapısı itibarıyla ulusal burjuvazi olarak nitelenebilir miydi? Korkarız ki, bu soruyu hayır diye yanıtlamamız gerekecektir. Bu kişiler, yani yeni egemen tüccarlar gene dış ülkelerdeki sermayenin Türkiye'deki mümessilliğini yapma yolunu tercih etmişler, eski tüccarın yerini almadan ötede bir niteliğe bürünmemişlerdir. Böylece ticaret yeni devletin kuruluş döneminde de geniş çapta dışa bağımlı, ithalatın ağırlıklı bir yere sahip olduğu, bir yerde dış şirketlerin yurt içi dağıtıcılığından öteye gitmeyen bir karaktere sahip bir görünümde bulunuyordu.

Dış Ekonomik İlişkiler

Dış ekonomik ilişkiler yönünden yeni devletin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı iki noktaya işaret etmekte yarar vardır:

Levent Şahverdi Arşivi

1- Kronikleşmiş bir dış ticaret açığı
2- Dış borç ve borçlanma alışkanlığı.

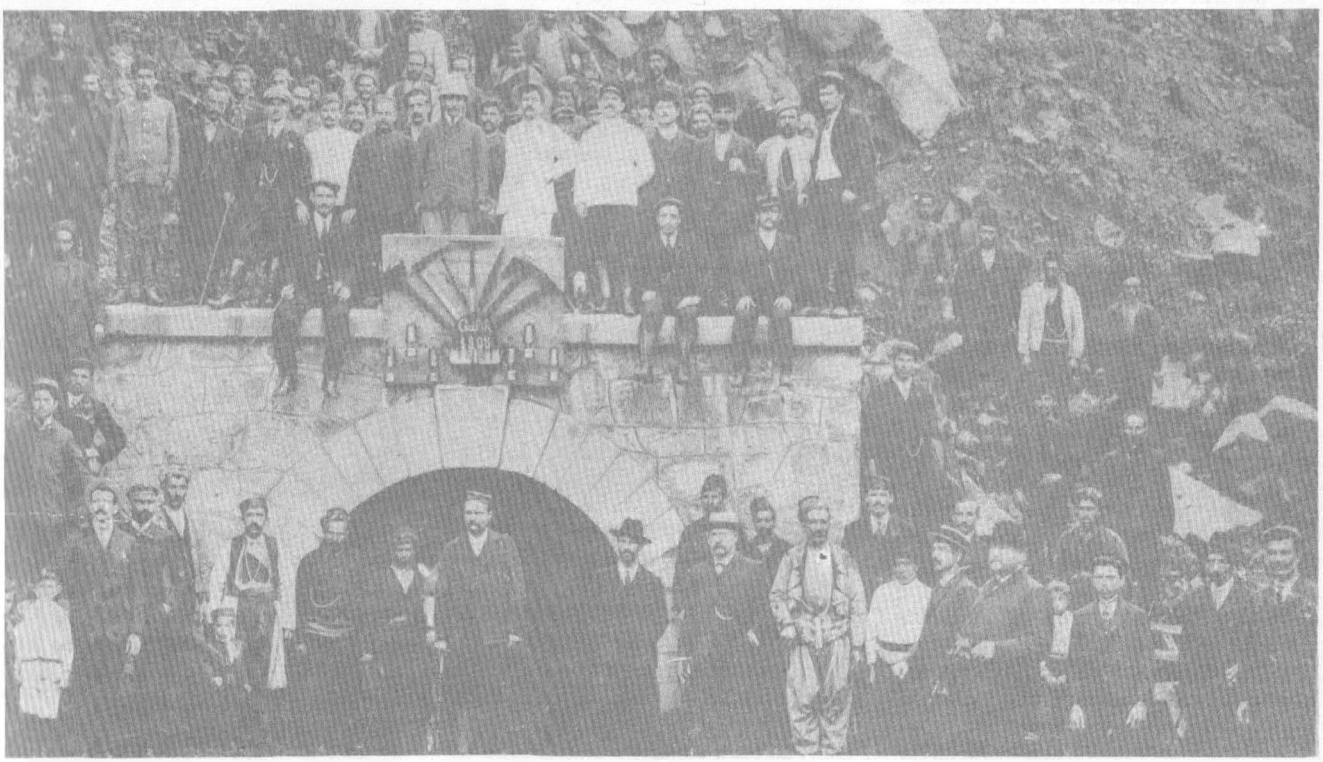
Birinci olgu iktisaden geri kalmış ülkelerin dış ticaretleri açısından sahip oldukları ortak bir sorundur. Bugün de bu tip ülkelerde benzeri sorunlar vardır. Osmanlı İmparatorluğu da ancak tarımsal ve madeni hammaddeleri satarak, buna karşın büyük bir bölümü tüketim mallarından oluşan sanayi ürünleri alarak yaşamını sürdürüyordu. Ticaretin bu yapısı ve dış ticaret açığı konusunda Tablo 9'da bazı sayısal bulgular sergilenmiştir. Dış ticaretin bu çarpık ve ekonomiyi sürekli bir biçimde darboğazlara sürükleyen yapısı, gelişmiş ülkelerin sahip oldukları ayrıcalıklı durumlardan ötürü daha da pekişmiştir. Şu açık bir biçimde söylenebilir ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ticareti bütünüyle yabancı ülkelerin kontrolü altındaydı ve ancak onların izin verdikleri yönde gelişme ya da değişme olanaklarına sahipti. Cumhuriyet dış ticaretin bu yapısını aynen devralmıştır. Üstelik ihraç ürünleri açısından İmparatorluğun kaybedilen yörelerinin doğal kaynaklarından yararlanma imkânı da kaybolmuştu. Yani ihracat miktar olarak daha da daralıyordu. İthalatın ise yapısal özellikleri sürmekteydi. Bu yapısal özellikleri şöyle özetlememiz mümkündür: Bazı gıda maddeleri de dahil olmak üzere (şeker vb. gibi) tüketim mallarının ağırlıklı olduğu, yarı mamul ve yatırım mallarının ise çok küçük bir paya sahip bulunduğu bir bölüşüm.

Öte yandan kamu maliyesinin kronik açıklarla karşı karşıya kaldığı bir ülkede, dış borçlanma kaçınılmaz bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlıların dış ülkelere borçlanması Kırım Savaşı yıllarına raslar. Bu borçlanmanın nasıl bir lüks tüketime yol açtığını ünlü vakanüvis Lütfi, *"İstikraz edilen akçelerle insanlara İstanbul dar gelip, Boğaziçi'ne akın ettiler"* biçiminde yansıtır. Borçlanına bir kere başlamaya görsün, hele alınan borçlar üretken kesimlere yönelmezse adeta bir çığ gibi büyüyerek sürüp gider. Osmanlılar içinde bu böyle olmuş, sonuçta 1881 Muharrem Kararnamesi'yle alacaklıların devletin mali varlığını ipotek altına alması demek olan Düyun-u Umumiye kurulmuştur. Bu kuruluşun ortaya çıkmasından sonra Osmanlı, borçlanmaya devam etmiştir. 1854-1914 arası Osmanlı Devleti 360 milyon altın lira borçlanmıştır. Cumhuriyet Hükümetine ise 107.5 milyon lira borç miras kalmıştır. Hangi ülkeden ve oranda borç alındığı Tablo 10'da görülmektedir.

Devlet Maliyesi

Osmanlı mali yönetimi iktisaden bağımlı ülkelerin mali idaresine çok güzel bir örnek teşkil eder. Şöyle ki, vergi politikası açısından "Düyun-u Umumiye"nin vesayeti, diğer yandan gelişmiş ülkelerle yapılan ikili antlaşmalar bağımsız bir mali politikanın izlenmesini olanaksız kılmaktaydı. Vergilerde yapılması istenilen

MADENCİLİK: Osmanlı İmparatorluğu'nda değerli madenler yabancı sermaye tarafından işletildi. Boraks madenini işletme imtiyazı 1877'de Borax Company Limited'e, kurşun ve linyit madenlerini işletme imtiyazı ise 1892'de Balya ve Karaaydın Anonim Osmanlı Şirketi'ne verildi. Yabancı şirketlerden biri de Ereğli Şirket-i Osmaniyesi adlı Fransız şirketidir. Şirket liman, kömür yıkama tesisleri gibi kömür madeni için gerekli olan işyerlerini Zonguldak'ta kurmuş, böylece Zonguldak bir maden şehri haline gelmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 10

Osmanlı Dış Borçlarının Oransal Dağılımı

(ülkelere göre yüzde olarak)

Ülke Adı	1900	1914
Fransa	45	49
İngiltere	11	7
Almanya	12	20
Belçika	18	11
Hollanda	4	3
İtalya	1	1
Avusturya-Macaristan	2	1
Türkiye (iç borç)	7	8

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE Yayını, 1973.

düzenlemeler bile emperyalist ülkelerce engelleniyordu. O dönemin gelir ya da kurumlar vergisi diye niteleyebileceğimiz "Temettü Vergisi"nin yabancı şirketlere de uygulanması engellenmekteydi. En büyük getiriye sahip vergi kaynakları "Düyun-u Umumiye"nin denetimindeydi. Gümrük resimleriyle yurt içi ekonomisinin çeşitli açılardan himaye edilmesine izin verilmediği gibi, gene bu rüsumlarla devlet gelirlerinin artırılması da mümkün kılınmıyordu.

Devlet, gelir politikasını bağımsızca düzenleyemeyince, bütçe sorunu da büyüyor, özellikle bütçenin denkliği ilkesinin gerçekleşmesi düş olmaktan öteye geçemiyordu. Bütçe açıklarının kapanması için dış borçlanma olağan bir yöntem halini aldığı gibi, Taksim Kışlası'nın satışa çıkarılması gibi bazı kamu varlıklarının paraya dönüştürülmesi girişimlerine de raslanıyordu. Bu arada eklemekte yarar vardır ki, toplumun genel yoksulluğu, devletin çok sınırlı olan gelir kaynaklarını daha da kurutmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı ile Bağımsızlık Savaşı'nı geçiren Anadolu Yarımadası'nın ekonomik faaliyetleri bütünüyle durduğu, eldeki zenginlikler harap olduğu için, yeni devlet mali politikasını düzenleme açısından kısmi bir özgürlüğe sahip olsa bile kaynaklarının kıtlığı, bu bağımsızlığın meyvelerini toplamaya en büyük engeli teşkil etmekteydi. Ayrıca Lozan'da kabul edilen gümrük resimlerinin savaş öncesi düzeyini 1929 Aralık ayına kadar aynen koruması vb. hükümler, biraz önce de değindiğimiz gibi, mali politikada tam bağımsızlığı engelleyen unsurlardı. Cumhuriyetin teslim aldığı Anadolu'da tek gelir kaynağı tarımdı. Tarım kesiminin ise ne düzeyde yoksulluk içinde olduğu biliniyordu. Nitekim İzmir İktisat Kongresi kararlarına uyularak tarım kesiminden aşar vergisi kaldırılınca yerine aynı etkinlikte bir başka vergi konamamış ve devlet ancak 1930'lu yıllarda bu kaynaktan eskisi düzeyinde vergi alabilme imkanını bulmuştur. Küçük üreticiliğin savaş yıllarında büyük çapta sarsıntı geçirmesi, Batı Anadolu'daki Rum azınlığın mübadele dolayısıyla yurt dışına gönderilmesi, mali kaynakları alabildiğine kısıtlayan etkiler yapmıştır. Özetlersek Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'na oranla mali özerkliğe sahip olmasına karşın, bu özerkliğin meyvelerini toplayabilecek kaynakları devralamamıştır.

Dışa Bağımlılığı Simgeleyen Kurumlar

Cumhuriyet'in kuruluş döneminde en çok etkilendiği olgu Osmanlı İmparatorluğu'nun "yarı-sömürge" niteliğine dönüşmüş olan iktisadi bağımlılığıdır. Yeni devleti kuran kuşak bu yarı-sömürge oluşun ellerini kollarını nasıl bağladığını, ülke yararına yapılacak işleri nasıl engellediğini deneyleriyle görmüş, dolayısıyla iktisadi bağımlılığın bir devlet için nasıl haysiyet kırıcı bir özelliğe sahip olduğunu öğrenmişti. 1913'te İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarından sonraki tüm savaşımlar bir yerde iktisadi bağımsızlığı sağlama yönünde olmuştur. Bu savaşımların başarılı olup olmaması bizim tartışma alanımızın dışında kalmaktadır. Ama böyle bir savaşım olgusunun varlığı ve bunun Cumhuriyet tarafından devralınması bizi yakından ilgilendirmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik bağımlılığını gözler önüne seren, onu basit bir yurttaşın bile anlamasını sağlayan dört kurum vardı. Bu kurumlar ya aynen ya da bir tasfiye süreci içinde Cumhuriyet tarafından da devralınmıştır. Şimdi bu kurumları bilinen çerçeveleri içersinde bir yerde hatırlatmadan öteye gitmeyecek biçimde gözden geçirelim.

Düyun-u Umumiye: Bu kurum "Genel Borçlar Yönetimi" diye de adlandırılabilir. Günümüzde çok kullanılan bir deyimle alacaklı ulusların oluşturduğu bir konsorsiyum niteliğindedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi 1881 yılının Muharrem ayında, Sadrazam Küçük Sait Paşa'nın yayınladığı bir kararnameyle yürürlüğe giren bir anlaşmanın ürünüdür. Bu anlaşmaya göre, alacaklı uluslar, bu alacaklarının bir kısmından vazgeçmişler, buna karşın diğer alacakları için devletin gelir kaynaklarının en önemlilerini ipotek altına almışlardır. Böylece İmparatorluğun yarı-sömürgeleşmesi açısından önemli bir adım olan yabancı ülkelerin mali kontrolünü sağlamışlardır. Söz konusu kurum bilindiği gibi adeta devlet içinde devlet gibi hareket etmiş, İmparatorluğun yeni alacağı borçları da denetlemiş, bu konuda da söz sahibi olma hakkını elinde tutmuştur. Düyun-u Umumiye'nin faaliyetlerinin etkinliğini gösteren sayısal bilgileri Tablo 11'de görmeniz mümkündür. Cumhuriyet bu kurumu Lozan Antlaşması gereğince bir tasfiye süreci içersinde devralmış ve Osmanlı borçlarının bütünüyle tasfiyesi 1950'ye kadar sürmüştür.

Osmanlı Bankası: Daha önce mali kurumlar kesimini ele alırken değindiğimiz Osmanlı Bankası, yabancıların Osmanlı hükümeti üzerindeki mali denetimini sağlayan ikinci büyük kurumdur ve Birinci Dünya Savaşı'na kadar adeta Osmanlı devletinin para politikasında tek başına söz sahibi olmuştur. Paraya yönelik tüm kararlar Osmanlı Bankası'nın önerileri doğrultusunda alınmaktaydı. İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra bir ara Banka kısa ve uzun vadeli hazine işlemlerine de el atmak istemiş, bu biraz da Mehmet Cevid Bey'in uyanıklığı ve Avrupa'daki uluslararası mali rekabetten yararlanmayı bilmesi sonucu engellenmiştir. Birinci Dünya Savaşı çıktıktan sonra Bankanın etkinliğini ortadan kaldırmak, para politikasına egemen olmak umuduyla "İtibar-ı Milli Bankası" kurulmuştur. Ne ki savaştan sonra Osmanlı Bankası gene eski etkinliğine kavuşmuş ve bu etkinliği bir yerde İş Bankası, sonra da Merkez Bankası'nın kuruluşuna kadar sürdürmüştür.

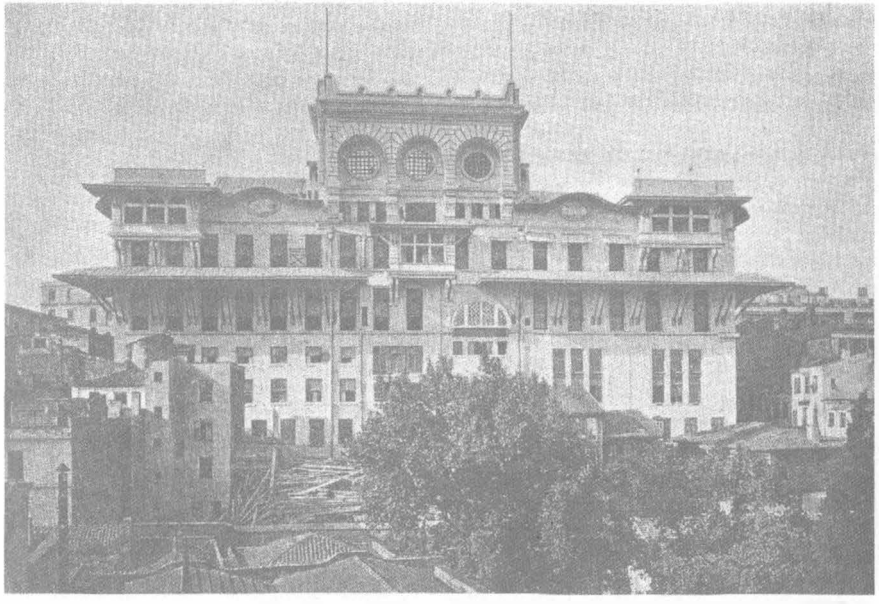
Reji: İktisadi bağımlılığın kırsal alana girmesini, burada adeta bir Orta Amerika ülkesindeki muz tröstü gibi davranmasını gözler önüne serme açısından, Reji yönetimi en somut örneklerden birini oluşturmaktadır. Tütün tekelini tutan "Reji" Osmanlı Bankası'nın desteği ile 1894'te kurulmuştur. İlk imtiyazının süresi 25 yıldı. Sonraları Osmanlı hükümetinin Reji'den on milyon lira borç almasından

Levent Şahverdi Arşivi

ULAŞIM: Osmanlılarda en yaygın modern ulaşım aracı demiryolu idi. Abdülaziz'in padişahlığından itibaren Osmanlı hükümetleri demiryolu yapımını hızlandırmak istemişler, fakat gerek mali olanakların kısıtlı oluşu, gerek yetişmiş işgücü olmaması nedeniyle, Hicaz Demiryolu hariç, demiryolu yapımı yabancı sermayeye bırakılmıştır.

REJİ YÖNETİMİ: İktisadi bağımlılığın kırsal alana girmesinin çarpıcı örneklerinden biri Osmanlı Bankası'nın desteği ile 1894'te kurulan Reji'dir. Tütün tekelini elinde tutan Reji'nin ilk imtiyaz süresi 25 yıldı. Böylece Cumhuriyet'e kadar 192 bin dönümlük bir alanda tütün ekimi yapan yaklaşık 140 bin aile Reji'ye bağımlı hale geldi.

ötürü bu imtiyaz süresi 15 yıl daha uzatılmıştır. Reji, bir tekel olarak, ekim alanlarını kısıtladı, ülkedeki tüm tütün alım ve satımını kendi yönetimi altına aldı. O dönemde yaklaşık 192 bin dönümlük bir alanda tütün ekimi yapan 140 bin dolayındaki aile Reji'ye bağımlı hale gelmişti. Kaçakçılığı önlemek için Reji'nin kendi silahlı kolluk gücü de bulunuyordu. İmtiyaz süresi boyunca köylülerle bu kolluk gücü arasındaki mücadelede her iki taraftan toplam yirmi bine yakın ölü verildiği bilinmektedir. Cumhuriyet yönetimi bu kurumu da aynen devralmış, sonraları onun yerine devlet tekelini geçirmiştir.

Yabancı Sermaye: Ekonomik bağımlılık yönünden yabancı sermayenin oynadığı rol günümüzde de tüm boyutlarıyla gündemdedir. Osmanlı ülkesinde yabancı sermaye, toplam sermaye içersinde büyük bir ağırlığa sahipti. Kendisi açısından kârlı olan alanlara yönelmişti. Bunların başında demiryolu ve maden imtiyazları gelmektedir. Ayrıca kent içi ulaşım sistemi de yabancı sermayenin kârlı bulduğu alanlardan biridir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı sermayenin kesimler itibarıyla dağılımı ve miktarı Tablo 12'de görülmektedir. Cumhuriyet bu alanlardaki yabancı sermayeyi aynen devraldı ve belirli bir zaman içersinde onu tasfiye etmeyi iktisadi politikasının amacı haline getirdi.

Tablo: 11

Düyun-u Umumiye Gelirlerinin Gelişimi

(Türk Lirası olarak)

Yıllar	Gelir	İndeks Sayı
1882-83	990.721	100.0
1887-88	1.188.266	120.0
1892-93	1.471.047	148.6
1897-98	1.518.976	153.3
1902-03	1.716.199	173.3
1909-10	2.323.975	234.7

Kaynak: A.D. Noviçev; Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı-Sömürgeleşmesi, Onur Yay, Ankara, 1979

Tablo: 12

Yabancı Sermayenin Kesimlerarası Dağılımı

(% olarak)

İktisadi Faaliyet	Oransal Pay
Demiryolu Ulaşımı	58.7
Elektrik, Tramvay, Su ve Gaz	5.6
Liman Yönetimi	5.0
Sanayi	11.6
Ticaret	3.6
Madenler	5.7
Banka ve Sigorta	9.8

Kaynak: Tevfik Çavdar; Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu, Ant Yay. 1969.

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI MİRASI: Cumhuriyet dönemindeki ekonomik gelişmeleri değerlendirirken Osmanlı mirası dikkate alınmak zorundadır. Resmî propagandanın ifade ettiği gibi gerçekler beyaz ve siyah tonlardan ibaret olmasa da, İmparatorluğun genç Cumhuriyete oldukça yoksul bir ekonomik miras bıraktığı doğrudur.

İzmir İktisat Kongresi

Üzerinde çok şey yazılmış olan bu kongreyi gereğince yorumlamak için şu sorunun yanıtını aramamız gerekecektir: Bu kongre niçin iki Lozan konferansı arasına raslatılmıştır? Bu sorunun yanıtını verirken yeni devletin Lozan'da hasımları olarak karşısına çıkan ve eski ekonomik hesapları tasfiye etmeyi amaçlayan gelişmiş ülkelere gerek yabancı sermaye, gerek izlenecek ekonomik politika bakımından bir garanti vermek isteğini gözardı edemeyiz. İşte bu nedenledir ki, İzmir Kongresi, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik yapısının düzeltilerek ve biraz da geliştirilerek sürdürüleceği izlenimini vermiştir. Bu izlenim bir yana, bu kongre ile yeni devlet Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik hesaplarına ilişkin mirası reddetmediğini kanıtlamak istemiştir. Kongrede alınan kararların aşağıda üç noktada topladığımız özü bu yargıyı pekiştirmektedir:

a- Özel girişimcilik her türlü güvence altına alındığı gibi, devletin ekonomiye müdahalesinin de "haddi asgaride" yani en alt düzeyde tutulacağı açıklanıyordu.

b- Türk yasalarına ve çıkarlarına (bu kavramın zor tanımlanacağı açıktır) uygun olduğu sürece yabancı sermaye yurda davet ediliyor ve güvence verilerek cesaretlendiriliyordu.

c- İster yabancı, ister yerli tüm iş adamları için Batı'daki örneklerine uygun ticaret vb. gibi yasal ortamın en kısa zamanda hazırlanacağı vaadediliyordu.

Kuşkusuz bu örnekleri uzatmak mümkündür.

Tarımda aşarın kaldırılması ve işçilere birtakım haklar tanıyan (sonradan da gerçekleşmeyen) birkaç karar dışında İzmir İktisat Kongresi, liberal iktisat düşüncesi doğrultusunda verilen, hem de yeni devletin kurucuları tarafından verilen sözlerin bir toplamı sayılabilir. Böylece Cumhuriyet "reddi miras"tan söz etmeyerek yeni devleti kurmaya başlıyordu. Bu, ekonomik açıdan önemli bir karardır, etkileri ise günümüze kadar uzanmıştır.

Vargı

Anadolu Yarımadası ve Doğu Trakya'da kurulan yeni Türkiye Devleti Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanma sürecinin son noktasıdır. Bu İmparatorluktan, 19 ve 20. yüzyılda ulusal karakterli bir dizi devlet doğduğu gibi bir de Türkiye Cumhuriyeti doğmuştur. Bu hem yeni bir devletin hem de yeni bir ulusun doğumudur.

Bu Cumhuriyet, Osmanlı İmparatorluğu'nun en geri yörelerinden biri üzerinde bina edilmiştir. Ayrıca İmparatorluğun sahip olduğu ekonomik ve toplumsal kaynakların ancak kalıntılarıyla yetinmek durumunda kalmıştır. Üretim güçlerinin istenilen düzeyde olmaması yanı sıra üretim ilişkileri de hızlı bir ekonomik gelişmeye ortam hazırlayacak durumda değildi. Yeni devlet, sınıfsal çatışmaların yükselmediği, sınıfların ancak ruşeym halinde bulunduğu bir toplumsal yapıyı da teslim almıştır.

Böyle bir ekonomik yapının üzerinde yükselecek Cumhuriyetin ekonomi politikası açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nda da geçerli olan "liberal" yaklaşımlar egemendi. Dünya bunalımını izleyen yıllar dışında "liberal" ekonomik yaklaşım Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik politikasında başat olma durumunu korumuştur.

Cumhuriyet dönemindeki ekonomik ve toplumsal gelişmeler ile değişimleri değerlendirirken ve var olan sorunları çözümlerken Osmanlı'dan miras kalan ekonomik yapıyı bir veri gibi kabul etmek gerekir. Ancak böyle bir yaklaşım tarzı güncel sorunların çözümü ve yorumunda gerçekçi olmamızı sağlar. Bir yerde yanılgıya düşmemizi önler ●

KAYNAKÇA

- Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1969.
- Tevfik Çavdar, *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Vaziyet ve Manzarai Umumiye*, İstanbul, 1971.
- Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, İstanbul, 1982.
- Faik Sabri Duran, *Osmanlı Coğrafyayı İktisadisi*, İstanbul, 1331.
- Hikmet Mehmet, *Coğrafya-i Umrani* (2 cild), İstanbul, 1312.
- Çağlar Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, 1982.
- Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara, 1982.

Levent Şahverdi Arşivi

İzmir İktisat Kongresi

Gündüz Ökçün

Türkiye'de ilk iktisat kongresi 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplandı. İktisat Vekili Mahmut Esat Bozkurt, 13 Şubat tarihinde verdiği demeçte Kongre'nin amacını şöyle belirtiyordu: *"Bu kongreyi millet ve memleketimizin kaabiliyet ve ihtiyacat-ı iktisadiyesini elbirliği ile tetkik ederek ona göre ve bir sây ve ıttila usulu vaz ve tetkik eylemek ve aynı zamanda memleketimizin muhtelif ve şimdiye kadar yekdiğerine yabancı kalmış iktisat amillerini birbiri ile tanıştırmak için açıyoruz."*

İzmir'in kurtuluşundan birkaç ay sonra ve Lozan'da çıkmaza giren tartışmalara ara verildiği bir dönemde toplanan kongre, Anadolu Kurtuluş Hareketi'nin iktisadi yönüne ışık tutması bakımından son derece önemlidir. *Vakit* gazetesinin 15 Şubat 1923 tarihli sayısında yer alan bir makalesinde Ahmet E. Yalman bu konuda şöyle yazıyordu: *"Bu Kongre'nin tam Lozan müzakeratının iktisadi ihtilafları yüzünden inkıtaa uğradığı bir sırada küşad edilmesini bir hüsnü tesadüf addetmek lazım gelir. Türklerin mesela Karaağaç yüzünden harp etmesini tabiî gören, fakat iktisadi esarete karşı mücadele açmalarını manasız ve mantıksız bulan bazı ecnebilere Kongre'de söylenecek sözler en beliğ bir cevap teşkil edecektir."*

Kongre'nin Toplanmasıyla İlgili Tartışmalar

Kongre'nin örgütlenmesi Meclis'te ateşli tartışmalara neden olmuştur. Bu konuda milletvekillerinin duyarlılık göstermelerinin temel nedeni, hükümetin iktisadi kararlarda Büyük Millet Meclisi'ni devre dışı bırakacağı kuşkusuydu. Bu yönde belirtiler de yok değildi. Örneğin bir İktisat Kongresi toplama kararı Meclis'e danışılmadan alınmıştı. Konunun İktisat Vekaleti'nce düşünüldüğü ve "Gazi"nin onayı alındıktan sonra karara bağlandığı anlaşılıyor. Ama daha da önemlisi hükümetin Kongre'yle ilgili belirttiği görüşlerden, bu tip kongrelerin her yıl toplanmasının ve alacağı kararların icrai nitelikte olmasının düşünüldüğü anlaşılıyor.

Böylece adeta hükümetin iktisadi politikasını bu kongreler aracılığı ile yürüteceği havası doğuyordu. BMM'de iktisat kongrelerinin paralel bir temsili güç oluşturması ihtimalinin tepkiler doğurması anlaşılabilir bir durumdu. Meclis'te de hükümete karşı gelişen muhalefetin başını çeken Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey eleştirilerini şöyle dile getiriyordu: *"... Vekil beyefendi vermiş olduğu izahatta Kongre'nin sırf bir istişari mahiyetten ibaret olduğunu söylediler. Fakat ifadeleri arasında not ettiğim bir şey vardır 'Yapılacak işlere karar verecek' buyurdular. Yanlış not etmedim. Efendiler, memlekette yalnız iktisat kongresi değil her meslekte kongreler aktedilmesini ve bu tarzdaki faideli içtimaların sık sık tecelli etmesini arzu etmeyen hiç bir kimse yoktur.*

(Siyasi olursa sadaları).

Hatta siyasi dahi olsun zararı yoktur. Çünkü tabiidir ki müdavele-i efkâr etmedikçe yapılmak istenilen işlerin künhüne vâkıf olmak imkânı yoktur. (...) Herhangi bir meslek erbabı o mesleğin ehli iseler tabiîdir ki ihtiyacı takdir ederler, toplanırlar ve resmi bir teşebbüse ihtiyaç göstermezler. Bu şekilde bendenizin bildiğim misal, yakında gazetelerde gördüğüm İtalya Başvekili Mussolini'nin yapmak istediği bir iktisat kongresidir. Fakat onun mahiyeti adeta iktisadi bir meclis-i mebusan şeklinde olduğundan gayet şiddetli ve fena bir hücumla karşılaşmıştır. (...) Efendiler, hükümetlerin bu gibi teşebbüsat-ı milliyeye karışmamasının sebebi kongrelerin tamamiyle mahiyet-i hususiyeyi haiz olmalarıdır. Çünkü efendiler, milletvekillerinin karar vereceği mesail hakkında velev ki ihzari olsun bir karar vermek selahiyetini hususi mahiyette olan kongrelerden hiç biri haiz değildir ve olamaz."

Meclisteki tartışmalar sonucu İktisat Vekaleti, görüşlerini değiştirerek Kongre'nin "hususi ve istişari mahiyette" olacağını kabul etti. Bunun üzerine gerek Meclis'ten gerek basından tam destek sağlanarak, Kongre ulusal birlik havası içinde toplandı.

Kongre'nin Temsil Sorunu

Kongre'ye delege seçimlerinde "kaza birimi" esas alınmıştır. Düzenlenen talimatname gereğince, Kongre'ye her kazadan sekiz kişinin gönderilmesi kabul edilmiştir. Bunlardan biri tüccar, biri sanatkâr, biri amele, biri şirket, biri banka, üçü çiftçi temsilcisi olacaktır.

Bu yöntemle Kongre'ye 3000 kadar delegenin katılması beklenirken bu sayı 1135'te kalmıştır. Bunun başlıca nedeni olarak iktisaden geri kalmış birçok kazada kimi toplumsal kesimlerin henüz oluşmaması gösterilebilir. Nitekim belgeler incelendiğinde birçok kazadan amele

Levent Şahverdi Arşivi

1923 Türkiye İktisat Kongresi'nde Kabul Edilen Esaslar

MİSAK-I İKTİSADÎ

Bütün Türkiye'nin ziraat, sanayi, ticaret ve işçi zümrelerinden müntehip 1135 murahhasın iştirakiyle İzmir'de in'ikad eden ilk Türkiye İktisat Kongresi'nin müttefikan tesbit ve kabul ettiği Misak-ı İktisadî esaslarıdır:

Madde 1- Türkiye, millî hudutları dahilinde, lekesiz bir istiklâl ile, dünyanın sulh ve terakki unsurlarından biridir.

Madde 2- Türkiye halkı millî hâkimiyetini, kanı ve canı pahasına elde ettiğinden, hiç bir şeye feda etmez ve millî hâkimiyete müstenit olan Meclis ve Hükümetine daima zahirdir.

Madde 3- Türkiye halkı, tahribat yapmaz; imar eder. Bütün mesaisi iktisaden memleketi yükseltmek gayesine matuftur.

Madde 4- Türkiye halkı, sarfettiği eşyayı mümkün mertebe kendi yetiştirir. Çok çalışır: Vakitte, servette ve ithalâtta israftan kaçar. Millî istihsali temin için icabında geceli gündüzlü çalışmak şiarıdır.

Madde 5- Türkiye halkı, servet itibariyle bir altın hazinesi üzerinde oturduğuna vâkıftır. Ormanlarını evlâdı gibi sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirir. Madenlerini kendi millî istihsali için işletir ve servetlerini herkesten fazla tanımağa çalışır.

Madde 6— Hırsızlık, yalancılık, riya ve tenbellik en büyük düşmanımız; taassuptan uzak dindarane bir salâbet herşeyde esasımızdır. Her zaman faydalı yeniliklcri severek alırız. Türkiye halkı mukaddesatına, topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşman fesat ve propagandalarından nefret eder ve daima bunlarla mücadeleyi bir vazife bilir.

Madde 7- Türkler, irfan ve ma'rifet âşıkıdır. Türk her yerde hayatını kazanabilecek şekilde yetişir, fakat herşeyden evvel memleketinin malıdır. Maarife verdiği kudsiyet dolayısiyle (Mevlid-i Şerif) Kandil gününü, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak tes'id eder.

Madde 8- Birçok harpler ve zaruretlerden dolayı eksilen nüfusumuzun fazlalaşması ile beraber sıhhatlerimizin, hayatlarımızın korunması en birinci emelimizdir. Türk, mikroptan, pis havadan, salgından ve pislikten çekinir, bol ve saf hava, bol güneş ve temizliği sever. Ecdat mirası olan binicilik, nişancılık, avcılık, denizcilik gibi bedenî terbiycnin yapılmasına çalışır. Hayvanlarına da aynı dikkat ve himmeti göstermekle beraber cinslerini düzeltir ve miktarlarını çoğaltır.

Madde 9- Türk, dinine, milliyetine, toprağına, hayatına ve müessesatına düşman olmayan milletlere daima dosttur; ecnebi sermayesine aleyhtar değildir. Ancak kendi yurdunda kendi lisanına ve kanununa uymayan müessesclerle münasebette bulunmaz. Türk, ilim ve sanât yeniliklerini nereden olursa olsun, doğrudan doğruya alır ve her türlü münasebette fazla mutavassıt istemez.

Madde 10- Türk, açık alın ile serbestçe çalışmayı sever; işlerde inhisar istemez.

Madde 11- Türkler hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibariyle elele vererek birlikler, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için seyahatler ve birleşmeler yaparlar.

Madde 12- Türk kadını ve hocası, çocukları İktisadî Misaka göre yetiştirir.

---

temsilcisi ve sanayici gelmediği görülüyor. Diğer önemli bir neden de, delegelerin yol paralarını kendilerinin ödeme zorunluluğu olmuştur. Dönemin ulaşım güçlükleri dikkate alınırsa, amele ve yoksul çiftçi temsilcilerinin gerekli yol parasını tedarik edememeleri son derece doğaldır. Nitekim Şefik Hüsnü *"Aydınlık"* ta harcırah verilmediğinden birçok işçi temsilcisinin Kongre'ye katılamayacaklarını öğrendiklerini belirtiyor.

Mustafa Kemal, Kongre'yi açış nutkunda, *"... Sizler doğrudan doğruya milletimizi temsil eden halk sınıflarının içinden ve onlar tarafından müntehip olarak geliyorsunuz. Bu itibarla memleketimizin halini, ihtiyacını, milletimizin emellerini yakından ve herkesten daha iyi biliyorsunuz. Sizin söyleyeceğiniz sözler, alınması lüzumunu beyan edeceğiniz tedbirler, halkın lisanından söylenmiş telakki olunur. Ve bunun için en büyük isabetlere malik olur. Çünkü halkın sesi, Hakkın sesidir."* diyerek Kongre'nin bütün milleti temsil etmesini amaçlandığını vurguluyordu. Ancak, mevcut toplumsal kesimleri temsil edecek delegelerin ne ölçüde bu kesimlerin mensuplarının özgür iradesiyle seçilmiş olduğu tartışmalıdır. Şefik Hüsnü, *Aydınlık*'ta özellikle İstanbul işçilerinin temsil şeklini eleştirerek, *"mevcut amele cemiyetlerine, toplu iş zümrelerine müracaat edilecek yerde, köy ve şehir erbab-ı mesaisi namına gönderileceklerin tayini vali ve mutasarrıflara havale edilmiştir. Ve bu tayin adeta bir memur nasbı gibi bir şekilde yapılmaktadır."* diye yazıyordu. Belgeler incelendiğinde kimi yerlerde,örneğin İstanbullu tüccar ve İzmirli işçi delegelerin seçiminde, gerçek anlamda bir seçim yapıldığı anlaşılıyor. İzmir'den beş kadın işçinin delege seçilmesi de ayrıca dikkatleri çekiyor. Tayin şekli de delege tespitinin, genelleştirmemek koşuluyla, daha toplumsal kesimlerin örgütlenmemiş olduğu yerlerde gerçekleştiği düşünülebilir.

28 Mart 1923 tarihli *Vatan* gazetesinin üçüncü sayfasında yer alan haberden öğrendiğimize göre, Kongre'nin balya halinde Ankara'ya gönderilen bütün "evrak, muhaberat ve risaleleri" bulunarak incelendiği takdirde, Kongre'nin sınıfsal yapısı ayrıntılı bir biçimde saptanabilecektir. Eldeki evraklara göre İzmir İktisat Kongresi'nde tarım işçisi ve topraksız ortakçı ve yarıcı temsil edilmemiştir. Alınan kararlarda Çiftçi Grubu'nun İktisadi Esasları'nın daha çok toprak sahibi çiftçilerin yararına kaleme alındığı görülmektedir. İlginç diğer bir olgu da, amele delegesi olarak Mersin'de çıkan *Doğru Öz* gazetesinin sahibi ve başyazarının seçilmiş olmasıdır. Ayrıca Kongre üyeleri arasında kırkı aşkın milletvekili ile "Ankara devair müdürleri" de bulunmaktaydı. Örneğin *Tan* gazetesinin o günlerdeki sayılarında, Maraş Mebusu Tahsin Bey'in seçim çevresindeki her kazadan delege gösterildiği, ancak milletvekillerinin TBMM'deki işlerin yoğunluğu nedeniyle izin alarak Kongre'ye katılamayacaklarına ilişkin haberler yer almıştır.

Toplumsal Kesimler Arasındaki Çıkar Çatışmaları

İktisat Vekaleti, Kongre öncesi hazırladığı bir raporla memleketin başlıca sorunlarını tespit etmek ve tartışmalara yön vermek istemiştir. Raporda başlıca sorunlar beş ana madde halinde şöyle tespit ediliyordu:

1- Türkiye'de kredi meselesi,
2- İstihsalin ve ticaretin tanzimi,
3- Gümrük meselesi,
4- Vergiler,
5- Vesait-i nakliye.

Bu alanlarda alınacak kararlar kalkınmada izlenecek ilkelerin ve stratejinin çerçevesini oluşturacaktı. Yukarıdaki listede yer alan konular tartışılmakla birlikte, toplumsal kesimlerin delege grupları kendi sorunlarını ve diğer ortak sorunları da tartışma konusu yaparak Kongre'nin gündemini oldukça genişletmişlerdir.

Kongre'ye katılan dört kesim encümenler halinde ayrı ayrı toplanmışlar ve

Levent Şahverdi Arşivi

Kongre Genel Kurulu'nda tartışılmak üzere "Mukarrerat layihaları" hazırlanmışlardır. Her grubun hazırladığı mukarrerat layihaları Kongre Genel Kurulu tarafından 24 Şubat-4 Mart tarihleri arasında sekiz toplantıda ayrıntılı bir şekilde görüşülmüştür. Anadolu Ajansı'nın verdiği bilgiye göre, *"Kongre'de sağ cenahı tüccarlara, sol cenahı ameleye, merkez çiftçilere tefrik edilmiş ve çiftçilerle amele arası sanayi murahhaslarına verilmiştir."* Genel Kurul görüşmeleri sırasında her kesimin encümeni tarafından hazırlanan "mukarrerat layihalarının" bazı maddeleri değiştirilmiş, bazı layihalara yeni maddeler ilave edilmiştir. Tartışmaların son derece hararetli geçtiği, Genel Kurul Reis Vekili ve Sanayi Grubu Reisi Selahattin Bey'in (Ayvalık) Kongre'nin son gününde yaptığı konuşmadan da anlaşılmaktadır: *"Esna-yı müzakerede ve bilhassa müzakeratın hararetli anlarında sağa sola atf-ı dikkat etmeye imkân müyesser olmadığından, gerek azamız meyanında gerek samiin localarında bulunan hemşehrilerimizi az çok rencide edecek söz geçti ise aflarını istirham eyleriz."*

Her grubun önerilerinin oylanmasında gruplar kendi çıkarlarını gözönüne alarak oylarını kullanmışlardır. Kongre'nin oybirliği ile belirlediği ve kabul ettiği ve son derece genel on iki maddelik *Misak-ı Milli Esasları* dışında birçok madde oyçokluğu ile kabul edilmiştir. Örneğin çiftçi grubunun Tütün Rejisi'nin ilgası önerisi (ancak işçi grubunun "imtiyazlı ecnebi müesseselerin devletleştirilmesi" önerisi diğer gruplar tarafından reddedilmiştir) gene çiftçi grubunun tarımsal eğitime önem verilmesi ve bu eğitimin uygulama ağırlıklı olmasıyla, kırsal yörelerde güvenliği artırmayla, ulaşım sorunları ve yurtiçi tren yolu tarifelerinde indirimle ilgili önerileri; tüccar grubunun borsaların millileştirilmesi, cuma günlerinin tatil kabul edilmesi ve istisnasız tüm işyerlerinin kapalı olması, deniz ticaretinin geliştirilmesi ve milli armatörlüğün desteklenmesi ile ilgili önerileri; sanayi grubunun gümrüklerde himaye ve Teşvik-i Sanayi Kanunu ile ilgili önerileri *oybirliği* ile kabul edilmiştir.

Buna karşın vergiler ve işçi hakları konularında oybirliğinin bozulduğu görülüyor. Örneğin çiftçi grubu "âşarın lâğvını" ve "Türkiye'de yaşayan bütün efrada şamil olmak üzere ve bütçede tevazün temin maksadıyla herhangi bir nam ve herhangi bir usul ile olursa olsun mutedil bir vergi ihdas edilmesi"ni önerirken, işçi grubu âşar yerine başka bir vergi öneremeyeceğini, sanayi ve tüccar grupları ise "mutedil" bir âşardan yana olduklarını belirtmişlerdir. Çiftçi grubunun arı kovanları ve yeni meyve bahçeleri için sırasıyla beş ve on yıllık vergi muafiyeti talebine işçiler red, diğer gruplar ise ilkine kabul ikincisine red oyu kullanmışlardır. Gene çiftçilerin istediği, zirai aletlerin gümrükten muaf tutulması, işçiler tarafından reddedilmiştir. Öte yandan işçi grubunun "işçilerin temettü vergisinden kat'iyen affı ve onbin lirayı mütecaviz sermaye üzerine müterakki sermaye ve miras vergisinin ihdası" önerisi diğer üç grup tarafından reddedilmiştir.

İşçi grubunun işçi haklarıyla ilgili kimi mütevazi önerilerinin bir kısmının reddedilmiş olması da dikkate değer. İşçilerin ve ailelerinin sağlık sorunlarını çözümlemede gerekli hastane ve sanatoryumların kurulabilmesi için "sıhhat vergisi" adı altında temettü vergisine bir zam yapılması isteği, çiftçiler tarafından oybirliği ile, sanayiciler tarafından da ekseriyetle kabul edilirken, tüccarlar tarafından reddedilmiştir. Aynı tüccarlar, sa-

TİCARET GRUBU: İzmir İktisat Kongresi'ne her kazadan 8 delegenin gönderilmesi kararlaştırılarak 3000 delegenin Kongre'ye katılması bekleniyordu. Ancak bu sayı 1135'te kaldı. Bunun başlıca nedeni olarak kimi kazalarda henüz işçi ve sanayici kesimlerinin oluşmamış olması gösterilebilir. Kongre'ye en iyi hazırlanan grup ise kuşkusuz ticaret grubuydu.

Levent Şahverdi Arşivi

nayici ve çiftçilerin kabul etmesine karşın, anlaşılır bir şekilde "sanat müesseselerinde, matbaalarda ve gümrüklerde üç ay çalışan bir işçiye (sabit işçi) denilmesi"ni reddediyorlardı. Gece vardiyasında çalışan işçilerin iki kat gündelik alması önerisi bu kez diğer üç grup tarafından reddedilirken, fazla mesai ile maden ocaklarında onsekiz yaşından küçüklerin ve kadınların çalışmasının yasaklanması oybirliği ile kabul ediliyordu. Ama öte yandan, "sabit işçilerin hafta tatilleri ile resmi bayramlarda ve işçi bayramı gününde gündeliklerinin tam verilmesi", "bir sene iş başında bulunan işçilere senede bir ay izin verilmesi ve gündeliklerinin tam itası", "iş başında da sakatlanan umum işçilerin sermayedarlar ve müesseseler tarafından hayatlarının emniyete alınması" gibi öneriler çiftçiler, sanayiciler ve tüccarlar tarafından oybirliği ile reddedilmiştir.

Çıkar Ayrılıklarına Farklı Bakışlar

1923 yılında Türkiye'nin çiftçi, tüccar, sanayi ve işçi zümreleri arasında ve özellikle çiftçi, tüccar ve sanayi "zümresi" ile işçi "zümresi" arasında belirli çıkar ayrılıkları ve hatta çıkar çatışmaları mevcuttur. Bu olguyu, devrin yöneticileri farklı şekilde mütalaa etmektedir. Mustafa Kemal Kongre'yi açış nutkunda şunları söylemiştir: *"Bizim halkımız, menfaatleri yekdiğerinden ayrılır sınıf halinde değil, bilakis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaisi yekdiğerine lazım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada samilerim çiftçilerdir, sanatkârlardır, tüccarlardır ve amelelerdir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarrızı olabilir? Çiftçinin sanatkâra, sanatkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleye muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?"* İktisat Vekili olan Mahmut Esat Bey de (Bozkurt) Kongre'de yaptığı konuşmada: *"Bugünkü vaziyet-i iktisadiyemizi tahlille diyebilirim ki, dün olduğu gibi bugün de bizde iktisadi manasıyla mütebellir bir sınıf meselesi mevcud değildir"* diyerek çıkar çatışmalarına ilişkin görüşlerini açıklamıştır. Devrin yöneticileri tarafından belirtilen bu görüşler daha sonra yıllarca tartışılmadan kabul edilen "imtiyazsız, sınıfsız, kaynaşmış bir kütleyiz" efsanesinin başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

BASIN VE KONGRE: Dönemin basını Kongre çalışmalarını çok yakından izledi ve bu konuyla ilgili haberler gazetelerin birinci sayfalarında yer aldı. Tevhid-i Efkâr gazetesi Kongre sırasında yayımlanan sayılarından birinde Kâzım Karabekir Paşa'nın nasıl Kongre başkanlığına seçildiğinin hikâyesine geniş yer vermişti.

DÖRT TOPLUMSAL KESİM: Tüccarlar, Sanayiciler, Çiftçiler ve İşçiler Kongre'ye ayrı heyetler şeklinde katıldılar. Her heyetin kendi içinden seçtiği encümenler kendi sınıf çıkarlarını gözeten "mukarrerat layihaları" (karar önergeleri) hazırladılar. Daha sonra Genel Kurul'a sunulan bu önergeler hararetli tartışmalara yol açtı.

Liberal İktisadi Politikanın Benimsenmesi

Kongre'de kabul edilen maddeler genel olarak değerlendirildiğinde, liberal, yabancı sermayeye açık ama himayeci ve yerli azınlık tüccar ve sanayicilerinin ayrıcalıklı durumlarına karşı devlet desteğini talep eden bir politikanın ağır bastığını görüyoruz. Toprak reformu, devletçilik, grev hakkı gibi sorunların gündeme dahi getirilmemiş olması bu yargımızı desteklemektedir.

Kongre'de her grup kendi "mukarrerat layihasını" encümen halinde yapmış olduğu toplantılarda bizzat hazırlamış ve bunlar Kongre Genel Kurulu'nda bazı değişiklikler ve maddeler eklenmesi ile kabul edilmiştir. Bu nedenle Kongre'de "liberal" bir iktisadi politikanın benimsenmesini münhasıran belirli bir grubun, daha açık deyişle tüccar grubunun daha iyi hazırlanmış olarak Kongre'ye gelmesine veya münhasıran kongre başkanı olan Kâzım Karabekir'e atfedilmelidir. Türkiye İktisat Kongresi'nin almış olduğu kararları, Kongre'ye katılanların temsil ettikleri toplumsal yapıdan ayrı olarak düşünemeyiz. Bu yapının en belirgin özelliği gerçek anlamıyla sanayiin, dolayısıyla işçi sınıfının oluşmaması, geniş köylü kitlelerinin de siyasal katılımdan çok uzak olmalarıdır ●

Levent Şahverdi Arşivi

İktisadi Gelişmenin Evreleri

Çağlar Keyder

Osmanlı Ekonomisinin Dünya Ekonomisiyle Bütünleşmesi

Cumhuriyet Türkiyesi'ne, nüfus ve coğrafyası gibi, ekonomisi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kaldı. İmparatorluğun iktisadi hayatı ise uzun zamandır Bab-ı Âli'nin kontrolünün dışında, Avrupa ile gelişen kapitalist ekonomiye bağlı olarak süregeliyordu. İmparatorluğun kuruluşundan klasik dönemi diye tanımlayabileceğimiz 1700'lere kadar geçen sürede ekonomiyi, politik olarak, merkezden kontrol etme çabasının ağır bastığını ve nisbeten de başarıya ulaştığını görüyoruz. Fakat özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra merkezin (yani saray ve bürokrasinin), artık büyük çapta piyasaya yönelmiş bir ekonomiyi, politik olarak idare etme gücünü yitirdiği anlaşılıyor. Hem bürokratların Avrupa kökenli piyasa doktrinlerine daha fazla bel bağlamaları, hem de pratikte giderek daha fazla üreticinin dolaysız bir şekilde piyasa ile ilişkiye geçmiş olması, merkezi idarenin ekonomi üzerindeki egemenliğinin büyük oranda azalmasına yol açıyordu.

Politik kontrolün yerine kendi kurallarıyla işleyen bir piyasa mekanizmasının geçmesi, İmparatorluk sınırlarının dışında oluşan gelişmelerin bir şekilde Osmanlı ekonomisine de yansımasını getiriyordu. Dış ülkelere mal satılıp, onlardan ithalat yapıldığı müddetçe dünya pazarlarında geçerli fiyatların içeriye yansıması, üreticilerin ve tüketicilerin de -serbest seçim yapabildiklerine göre- bu fiyatlardan etkilenmeleri beklenirdi. Nitekim 19. yüzyıl boyunca Anadolu üreticilerinin Avrupa piyasalarındaki gelişmeleri izleyerek yeni ürünlere yöneldiklerini (pamuk, tütün), yine bu gelişmelerden dolayı bazı ürünlerden vazgeçtiklerini (örneğin 1860'lardan sonra Adana'da pamuk üretiminin kalmaması) görüyoruz. Tabiî ki fiyatların elverişliliği, özellikle küçük üreticilerin ne ölçekte pazara yönelik üretim yapacaklarını da etkiliyordu. Talebin yavaşlayıp fiyatların düştüğü yıllarda küçük üretici köylü geçimlik üretime dönüyor, pazarla ilişkisini azaltıyor; bu da genel olarak ekonominin yavaşlaması anlamına geliyordu. Genelde, İmparatorluğun içindeki fiyat ve üretim hacmi dalgalanmaları dünya pazarındaki gelişmeleri yakından takip ediyordu. Fakat dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi sadece fiyatların etkisi olarak görmemek gerekir. Özellikle Osmanlı ekonomisi için çok önemli olan diğer bir unsur da Avrupa kökenli fonların içeriye akması ve faiz, kâr, ana para ödemesi vb. şeklinde tekrar dışarıya çıkması idi. Bu fonların girişi çeşitli yollarla oluyordu. Doğrudan devlete verilen borçlar, doğrudan

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA PİYASA EKONOMİSİ: Kuruluşundan 18. yüzyıla kadar merkezden ekonomi-dışı müdahalelerle yönetilen Osmanlı ekonomisi, 19. yüzyılda Avrupa'daki gelişmiş merkezlere -özellikle İngiltere ve Fransa'ya- bağlı bir piyasa ekonomisine dönüşmeye başladı. Bunun temel nedenlerinden biri kapitalist ülkelerle dış ticaretin gelişmesiydi. İstanbul'da Tophane Limanı bugün olduğu gibi o dönemde de en önemli ithalat limanıydı.

Levent Şahverdi Arşivi

sermaye yatırımı, kısa vadeli ticari krediler, vb. Sözünü ettiğimiz tür fonların ekonomiye başlıca iki yoldan etkisi olur: Birincisi ekonominin toplam dengesi içinde ithalat için ek kaynak sağlanmış olur, eğer ithal edilen mallar üretim için gerekli ise üretim hacminin genişlemesi mümkün olur; ikincisi ise, bu fonlar belirli şekillerde ve sahalarda kullanılmak üzere gelmişlerse ekonominin gelişme yönünü tayin ederler. Örneğin pamuk ihracı için verilen ticari kredi tüccardan üreticiye intikal edeceği için pamuk ekimini özendirici bir rol oynayacaktır.

Sözünü ettiğimiz mekanizmalar, yani fiyatlar ve sermaye akımı, kapitalist dünya ekonomisinin merkezindeki gelişmelere uygun olarak dalgalanmalar gösteriyor. Öyle ki dış pazarlarda fiyatların düşüp yükselmesi, kredinin az veya çok, zor veya kolay elde edilebilirliği tüm ekonominin nasıl ve ne hızda gelişeceğini belirliyor. 19. yüzyıl boyunca dünya ekonomisindeki iktisadi dalgalanmalar Osmanlı ekonomisini yakından etkilemiş, yüzyılın ortasından 1870'lerin ortasına kadar dünya ekonomisinin hızla gelişmesi etkisini Osmanlı ihraç mallarının fiyatlarının yükselmesi ve içeri giren sermayenin fazlalaşması ile göstermiştir. 1890'ların ortasında ise ters bir gelişme gözlenebiliyor: Bu dönemde hem ihraç mallarının fiyatları ithal edilen sanayi mallarına nazaran düşüyor, hem de dışarıdan sermaye akımı büyük ölçüde azalıyordu. Hatta Düyun-u Umumiye yüzünden önceki borçların faiz ve anaparaları dışarıya ödendiğinden İmparatorluk ekonomisinin dışına fon aktarılmaya başlamıştı; bu da ithalatı kısıtlamak anlamına geliyordu. Buna karşılık, yaklaşık 1896'dan itibaren ihraç mallarının fiyatlarının yeniden yükselmesi ve yabancı sermaye girişlerinin artması ile hem ticaretin, hem de genel olarak ekonominin gelişmesinde hızlanma gözleniyor. Bu dönemde özel yatırımın ve devlete borç olarak gelen yabancı fonların girişi hızlanıyor.

Şöylece özetleyebiliriz: *Osmanlı İmparatorluğu türü çevre ülkelerde ekonomi dış pazarlarla bütünleştiği zaman, dışarıda oluşan birtakım dalgalanmalar ekonomiyi yakından etkiler ve gelişmedaralma ikilemini belirler. Bu yüzden "iktisadi gelişmenin evreleri" kapitalist ekonominin dalgalanmalarını yakından izler. Bu söylenilen tabiî ki kökten bir yapı değişikliği olmadığı müddetçe geçerli. İktisadi politikayı saptayanlar bilinçli bir şekilde dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi kurmaya çalışırlarsa farklı sonuçlar ortaya çıkabilir.*

EKONOMİDE RUM VE ERMENİ AĞIRLIĞI: İngiltere ve Fransa'yla ilişkiler Osmanlı ekonomisinde Hıristiyan azınlıkların (Rum ve Ermenilerin) egemen olmasına yolaçmıştı. Bu egemenlik yalnızca söz konusu ülkelerle ticaretten değil, kredi ilişkilerinden de kaynaklanıyordu; bankerlerin de büyük çoğunluğu Rum ve Ermeniydi.

İttihat ve Terakki'nin İktisat Politikası

İttihat ve Terakki iktidarı (1908-1918) bazı boyutlarıyla iktisadi politikanın ağır bastığı bir dönem, yani dünya ekonomisiyle bütünleşme biçimini politik olarak etkileme çabalarının gözüktüğü bir dönem. Nitekim bu yıllarda devlet eliyle sanayi teşvik ediliyor, yarı resmi bankalar kuruluyor, devlet maliyesinde düzenlemeler yapılıyor. Bu saydıklarımı "devletçilik" olarak yorumlamak ancak yüzeyde doğru olacaktır. İttihatçıların bu politikaları sürdürürken içinde bulundukları koşulları araştırırsak, özellikle iki nokta önem kazanıyor. Birincisi İmparatorluğun son döneminde Almanya'nın sahneye çıkışı ile emperyalist devletler arasındaki rekabetin yoğunlaşmış olması ve bu rekabet sayesinde İttihatçıların belirli bir hareket özgürlüğüne kavuşmaları. Bu yüzden görünürde İngiltere ve Fransa'nın özgül çıkarlarına aykırı bazı politika ve uygulamalara yakından bakıl-

Levent Şahverdi Arşivi

KARA MUSTAFA ZADÉ AHMED, MUSTAFA NOURY ZADÉ AHMED ZÉKI & Cie
BAGHTCHÉ CAPOU, Artarian Han, No. 1-2
Téléphone : STAMBOUL 1750
SUCCURSALES { BALIK-PAZAR. . . . . Téléphone : Stamboul 1675
CADI-KEUY . . . . . » Kadikeuy 287
SCUTARI
OPÉRATIONS EN GROS SUR MOUTONS ET BÉTAIL EN GÉNÉRAL. ABATTAGE
ENTREPRENEURS DE TOUS LES DÉPARTEMENTS D'ÉTAT A CONSTANTINOPLE

IBRAHIM PACHA FILS
Négociants de Tabacs en feuilles
Kavalali Ibrahim Pacha Zadé Hussein Husni bey
Kavalali Ibrahim Pacha Zadé Abbas Hilmi bey
SIÈGE CENTRAL:
Buyuk Ismaïl Pacha han, Rue Démir Kapou, Sirkédji
CONSTANTINOPLE
Téléphone : Stamboul 2874 5
Succursales:
Smyrne — Duzdjé — Brousse
SIÈGE POUR L'ETRANGER:
DRESDEN — A.
Ostra allee No. 4. ALLEMAGNE
Téléphone : 13477 et 16569
Adresse télégraphique pour tous les Siéges: IPACH.

IMAM ZADÉ
M. ADIL
Expert — Commissionnaire en Tabacs turcs
Démir Kapou Djaddessi Buyuk Ismaïl Pacha han, Sirkédji.
Téléphone : Stamboul 2874/5.

SÜREÇ HIZLANIYOR: 1908'de İttihat ve Terakki Fırkası'nın Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidarı ele geçirmesiyle ekonomide Rum ve Ermeni egemenliği Türk ve Yahudilere kaydırılmaya başladı. Bu süreç, 1923 Türkiyesi'nde hızlandı. Hızlanmanın bir nedeni Rum ve Ermenilerin Türkiye'den göçüyse, diğer nedeni de Türk tüccarının onlardan boşalan yeri almaya hevesli olmasıydı.

COMPAGNIE DE NAVIGATION
„ALI HAIDAR HADJI HUSSEIN ZADÉ"
SIÈGE: Sirkédji, Messadet Han, No. 25-26
AGENCE: Sirkédji. au-dessous de Yéni Han No. 35
Adresse Télégraphique: MOUSTAFALI ■■■■■■ Tél.: ST. 442

dığında, daha farklı bir emperyalist ilişki peşinde olan Almanya'nın ekonomik çıkarları doğrultusunda oldukları ortaya çıkıyor. İkinci nokta ise, bir yandan emperyalist rekabete bağlı, bir yandan da İmparatorluğun etkin kompozisyonuna dayanıyor. Bilindiği gibi 19. yüzyıl boyunca ticaretin artması ve Avrupa ile ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması, İmparatorluk içindeki Hıristiyan milletlerin, özellikle Rum ve Ermenilerin, aracı unsurlar olarak yükselmesini sağlamıştır. Önceleri bir "etnik işbölümü" görünümünde olan bu gelişme, yüzyılın sonlarına doğru toprak satınalma yoluyla da dönüşerek Rum ve Ermenilerin iktisaden üçlü bir tablo olarak sınıflaşmasını ortaya çıkarmıştı. Hem bürokrasinin içinden, hem de Müslüman tüccar ve büyükçe toprak sahiplerinden bu gelişmeye tepki başlamıştı. Bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin, özellikle savaş dönemindeki iktisadi politikaları, Rum ve Ermeni aracıların (tüccar ve banker) yerine Müslüman ve Yahudileri geçirme çabası olarak yorumlanabilir. Böyle bir çaba yukarıda sözünü ettiğimiz dünya ekonomisi ile bütünleşmenin objektif koşullarını değiştirmekten çok, bütünleşmeyi sağlayan faktörleri değiştirmeye yöneliktir.

İttihat ve Terakki dönemini bazı özel koşulların politika uygulamalarını nasıl etkileyebildiğini göstermek amacıyla tartıştık. Birinci Dünya Savaşı öncesi devletler arasındaki rekabet Osmanlı İmparatorluğu türü ülkelere bir manevra sahası sağlıyordu. Nitekim savaş sırasında İngiltere ve Fransa'nın Bab-ı Âli politik sahnesinin dışına çıkmaları, manevra yeteneğini daha da ilerletmişti. Savaş sonrası dünyası ise tamamen düzensiz bir dünya idi. Belirli bir emperyalist ülke hâkimiyet sağlayamamış, bu yönden savaş öncesi dünya ekonomisinin İngiltere'nin hâkimiyetiyle somutlanan kurumsal yapısı artık geçersiz kalmıştı. İki dünya savaşı arası dönem bu kararsızlığın yansıması olarak ortaya çıkıyor. Yeni dengeler kurulamadığından ya eski ilişkiler çerçevesinde düzenlemeler yapılıyor, ya da ilişkilerin kırılması ile (1930'lar krizinde) devlet politikaları göreli bir bağımsızlık kazanıyor. Cumhuriyet Türkiyesi'nin tarihi, bu iki aşamayı da sergiliyor.

Savaş Sonrası İktisadi Gelişme

Savaş öncesi İmparatorlukla 1923 Türkiyesi'nin arasındaki en önemli fark, İmparatorluk ekonomisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinde en önemli yeri tutan Hıristiyan azınlıkların büyük ölçüde sahneden çekilmiş olmasıdır. İşte Cumhuriyet hükümetinin 1923-29 arası politikası, çok büyük çapta eskiden Rum ve Ermenilerin yerine getirdikleri işlevlerin Müslüman Türk tüccar ve girişimcilere transferini sağlamaya yönelikti. Yeni oluşan Türk tüccar birlikleri bu yöndeki taleplerini hükümete iletiyorlar, hükümetin yanıtı da genellikle olumlu oluyordu. Ya da İş Bankası örneğinde olduğu gibi, hükümet, yerli sermayenin örgütlenmesine dolaysız olarak olanak sağlayıp, teşvikte bulunuyordu. Fakat bu arada yabancı sermayenin gelmesine de izin veriliyordu. 1920'lerde kurulan şirketler içinde yabancı sermaye payı çok yüksekti. Demek ki Türk-Müslüman girişimciler eskiden Hıristiyan azınlıkların üstlendikleri işlevi devralırken, bir yandan da yabancı sermayeye yönelik davetkâr ve bütünleştirici bir tutum alıyorlar, böylece de yabancı-yerli sermaye ortaklıklarını geliştiriyorlardı.

Bilindiği gibi Lozan Antlaşması yeni Türkiye hükümetinin serbest bir gümrük politikası uygulama hakkını kısıtlamıştı. Bu anlaşmanın hükümlerine göre 1923'teki gümrük tarifesi 5 yıl daha ge-

Levent Şahverdi Arşivi

çerli kalacaktı. Fakat 1920'ler boyunca hükümet öncelikle ihracatçı çiftçilerin ve tüccarların taleplerine cevap verici bir tutum almıştı. Özellikle de tüccarların ticareti kısıtlayıcı önlemleri kabul etmeleri düşünülemezdi. Ayrıca hükümet dış ticareti gümrük tarifelerini değiştirmeden (örneğin belirli malların üstüne ticaret talebi koyarak) da kısıtlayabilirdi. Bu yapılmadığına ve genel olarak tüccarın talepleri yönünde hareket edildiğine göre, hükümet politikasının Lozan Antlaşması yüzünden kısıtlandığını söylemek yanlış olur. 1923-1929 döneminde, dünya ekonomisinin henüz krize girmediği yıllarda Türk ekonomisi Osmanlı ekonomisinin devamı olarak işlev görmüştür.

Bu devamlılığın bir parçası olarak 1920'lerde dış ticarette sürekli açık verilmiş, bu açık yabancı sermaye yatırımları ve tüccar kredileriyle kapatılmıştır. Özellikle tüccar kredileri iktisadi yapının şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. 1920'lere baktığımızda ekonominin yeniden inşa edildiğini görüyoruz. Birçok üretim kolunda, 1913 yılı dünya üretim düzeyine ancak onyılın sonuna doğru ulaşılıyor. Bu yüzden de bu barış yılları onyılı aşan savaşlardan sonra "kolay" bir iktisadi gelişmeye sahne oluyorlar. Tekrarlayalım: Bu gelişme tamamen 1890'lardan itibaren kurulan bağlantıları sürdürüyor. Dönem süresince yapılan yatırımlar savaş öncesi çizgileri izliyor. Dış ticaretin kısıtlanması sonucunda da 1920'lerde ithalatın ve ihracatın milli gelire oranı (yani bir bütünleşme endeksi) o zamandan günümüze kadar ulaşamadığı bir düzeyde.

1929 Buhranı ve Devletçilik

Açık bir ekonominin dünya ekonomisine bağlantı şeklini değiştirmeden büyümesi, yeniden ihyası veya gelişmesi ancak dünya ekonomisinin tümünün büyümesi ile mümkün olur. Daha önce de belirttiğimiz gibi, özellikle tarımsal ihracatın artması, fiyatların elverişli olması, dışarıdan sermaye ve kredinin gelmesi ancak merkez ülkelerdeki ekonomik büyüme sürdüğü müddetçe beklenir. Batı ülkelerinde (Avrupa ve ABD'de) bu büyüme 1926'dan sonra yavaşladı ve 1929'da durdu. Bu yıldan sonra dünya ekonomisi İkinci Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir buhran dönemine girdi. Dünya ticareti azalmaya başladı, tarımsal fiyatlar düştü, ticari kredi bulunamaz oldu, yabancı sermaye akımları durdu.

Buhranla beraber Türkiye'de de iflaslar başladı. Ticaret şirketleri, sanayiciler, üretimi artırmak üzere kredi almış çiftçiler borçlarını ödeyemiyorlar, talebi kısarak diğer iflaslara da neden oluyorlardır.

Şehirlerde (özellikle İstanbul, İzmir, Samsun gibi ticaretin önemli olduğu limanlarda) işsizlik artıyordu. Bu arada, 1930'da kurulan Serbest Fırka'nın üç aylık varlığında olağanüstü başarı kazanması, herhalde yükselen işsizliğe ve ekonomik şikayetlere bağlıydı.

Krizin gelmesiyle beraber o zamana kadar kendiliğinden işlediği izlenimini veren piyasa mekanizmasının artık durduğu anlaşıldı. Yalnız Türkiye'de değil, hemen tüm ülkelerde kriz şaşkınlık yarattı, politik değişikliklere yol açtı ve her ülkede devlet politikasının ekonomiyi daha yakından yönlendirmesine neden oldu.

1929-33 döneminin bütün ülkelerde yoğun doktrin tartışmalarına sahne olduğunu görüyoruz. Bir yandan piyasa mekanizmasının ayakta tuttuğu sosyal dengeler sarsılırken, bir yandan da klasik kapitalizmin serbest piyasa ideolojisi şüpheyle karşılanmaya başlamıştı. İtalya ve Almanya'da faşistler, ABD'de mühendisler, Brezilya'da Vargas'çı popülistler, Türkiye'de Kadrocular çeşitli nedenlerle piyasa doktrininin terk edilmesini savunuyorlardı. Nitekim yukarıda da belirttiğimiz gibi, bütün bu ülkelerde ekonominin politik olarak yönlendirilmesi hız kazandı ve özel mülkiyet ve kapitalizmin devam etmesine rağmen piyasanın göreli rolü azaldı. Türkiye'de 1929-33 bir "arayış" dönemiydi, fakat aynı zamanda da bir "kuruluş" dönemi oldu. Çünkü o zamana kadar devletin elinde toplamadığı bazı işlevleri yerine getirecek kurumlar yavaş yavaş inşa ediliyordu. Örneğin para basma ayrıcalığı ve dolayısıyla para politikası hâlâ Osmanlı Bankası'nın bünyesindeyken, Merkez Bankası'nın kurulmasıyla, yeni devlet bu önemli kontrol mekanizmasını yürütmeyi üstüne aldı. Döviz alışverişine de kısıtlamalar getirildi. 1933'e varıldığında bu kurumsal düzenlemeler büyük çapta tamamlanmıştı. Ayrıca dünya ekonomisi de artık bölünmüş politik eksenler etrafında yeniden oluşmuştu: Kriz öncesi gibi tek bir piyasa etrafında işbölümüne girildiğini söylemek zordu. Bu parçalanmış ve politize olmuş dünya ekonomisi içinde çeşitli "devletçi"likler ortaya çıktı. Bunlardan bir tanesi de Türkiye'ninkiydi.

1933-39 yıllarını devletçilik dönemi diye adlandırmak gelenekselsdir, fakat devletçiliğin ne ifade ettiği üzerinde tartışma devam ediyor. Bu dönemde gerçekten devlet eliyle birtakım sanayi yatırımları yapılmış, henüz yeterli birikimi olmayan özel sermayedarların üstlenemeyeceği ölçekte fabrikaları devlet kurmuştur. Fakat "devletçilik" hiçbir şekilde özel şahıslara rağmen, özel sermayenin çıkarlarına aykırı bir şekilde sürdürülmemiştir. Nitekim kurulan fabrikalar gerek ekonomideki yerleri, gerek fiyat politikaları dolayısıyla özel sermayenin yüksek kârla çalışabilmesini sağlamış, bu arada da zarar etti̇klerinde devletin sürekli sübvansiyonunu gerektirmişlerdir. Fakat 1930'ların en belirgin boyutu çeşitli tedbirlerle işçi ücretlerinin asgaride tutulması olmuştur. Özellikle Mussolini İtalyası'ndan esinlenen 1935'lerin İş Kanunu her türlü işçi örgütlenmesini yasaklayarak dönem süresince ücretlerin düşmesini sağlamıştır. Bu arada tarımsal sektörün de gerçek geliri 1920'lere göre düşmekteydi. Âşarın kaldırılmasına rağmen parasal olarak toplanan arazi ve hayvan vergileri, ürün fiyatlarının düşmesiyle büyük önem kazanmışlardı. Köylü vergi borcunu veya eskiden kalma banka borcunu ödeyebilmek için toprağını, hayvanını satıyor, ya da bir büyük toprak sahibinin yanında ortakçı oluyor, ya da geçimlik üretime dönüyordu. Bu arada buğday fiyatı düşerken gaz, şeker gibi malların fiyatı yüksek tutuluyor, tarımdan böylece kaynak aktarılıyordu.

Bu dönemde ithalat iyice kısılmıştı ve dış ticaret sürekli fazla veriyordu; yani bir yandan bütünleşme derecesi azalırken bir yandan da ilkel bir ithal ikamesine girilmişti. Fakat bu ithal ikamesi yüksek bir büyüme veya sanayileşme hızına yol açmadı. Asıl amacı Batı ölçeklerine uygun bir sınıf yapısı yaratmak olan rejimin amaçları çerçevesinde bazı şahısların elinde yüksek sermaye birikimi olanağına dönüştü. Yine de 1930'larda kurulan sanayiler 1950 sonrasının tüketime yönelik sanayileşmesinde önemli bir hazırlık işlevi gördü. Bu dönemin zenginleri daha sonra devletten bağımsız bir şekilde birikimlerini sürdürebilecek düzeye geldiler. Bu açıdan bakılınca Türkiye'deki devletçiliğin Latin Amerika benzerlerinden tek farkı 1920'lerden devletçilik dönemine geçişin kolaylığında ortaya çıkıyor. La-

Levent Şahverdi Arşivi

BÜYÜK BUNALIM, BÜYÜK DEĞİŞİM: 1929 Büyük Bunalımı'nı aşmak için benimsenen Keynesçilik Avrupa ve ABD'de devletin ekonomiye müdahalesini getirirken, Türkiye'de de tek parti CHP'nin 17 Mayıs 1931'de yapılan 3. Kurultayı'nda "Devletçilik" ilkesi benimseniyordu. Cılız özel sektörün yeni yatırımlara yönelmek bir yana, kurulu işletmelerini bile ayakta tutamaması üzerine benimsenen bu ilkeyle, 1933'te KİT'ler eliyle ilk -ve tek- Beş Yıllık Sanayi Planı uygulamaya kondu.

tin Amerika'da devlet eliyle sanayileşme modeli o zamana kadar politik sürece egemen olan büyük toprak sahiplerini yenmekten geçiyordu. O yüzden ekonomik kriz önemli bir politik değişikliği beraberinde getirmiş, orta sınıfın iktidara ortak olmasını sağlamıştı.

Türkiye'de ise ihracat için üretim yapan büyük toprak sahibi "oligarşi" önemli bir varlık göstermiyordu. O yüzden 1920'lerin ihracatçı tüccarları kolay bir şekilde devlet bürokrasisiyle iç içe geçtiler ve devletçiliğin hizmet ettiği, "burjuvazi olmaya namzet sınıf"ı oluşturdular.

Krizi izleyen savaş dönemi (1939-45), özel sektörün devletçiliğin birikiminden faydalanmasını erteledi. Bilindiği gibi bu dönem kıtlıklar, zorluklar dönemidir. Tarımda üretim daha da düşüyor, ithalat zorlukları ve askeri malzeme ithalatı yüzünden, varolan sanayi de sekteye uğruyordu. Bu arada Türkiye diğer Güney Doğu Avrupa ülkeleri gibi Almanya'nın nüfuzu altında politik olarak yönetilen bir ticaret ilişkisine girdi. Takas anlaşmaları sonunda dış ticaretin yarısından fazlası Almanya ile yapılmaya başlandı. Eşitsiz bir ticaret ilişkisi Almanya'ya yiyecek malları satmaktan geçiyordu, bu da Türkiye'deki kıtlığı artırıyordu.

Bu dönemde karaborsacılıktan, stokçuluktan büyük kazançlar elde edildiği söylenir; ayrıca ordu için ithalat yapan tüccarlar da hızlı birikimin öncüleri olmuşlardır. Savaş dönemi 1920'lerden itibaren süregelen yeni burjuvaziyi sarsmış, bir yandan yeni milyoner "savaş zengini" tipi ortaya çıkarken, bir yandan da gelir dağılımı hızla bozulmuştur.

Yeni Gelişme Dönemi ve DP'nin İktisat Politikası

Savaş sonrası gelişmeler ve özellikle 1950 yılındaki dönüşüm Türkiye'nin bugünkü ekonomi politiğinin ana belirleyicileridir. O nedenle, bu yılları özenle ele almak gerekiyor. Türkiye'nin politik ve ekonomik olarak Almanya'ya yönelikliği 1943'ten sonra azaldı. Savaşı ABD tarafının kazandığı belli olunca Türkiye'de de yeni dünya düzenine uyum sağlama çabaları gelişmeye başladı. 1946'da tek parti devri resmen bitti, savaş döneminin ekonomi politikası tasfiye edilmeye başlandı. CHP kadrolarında, önceleri merkezci politikayı farklı taktiklerle sürdürme çabası gözleniyor. Örneğin İnönü'nün 1946'daki toprak reformu kanunu eğer başarıya ulaşsaydı, CHP'ye minnettar (kriz ve savaş sonrasında ortakçılık yapmış) bir küçük çiftçi tabakası ortaya çıkaracaktı. Fakat otoriter politika çerçevesinde piyasa kurumlarını harekete geçirmek çabası (ki 1948'den sonra özellikle ortaya çıkıyor) başarıya ulaşmadı. 1950'de Demokrat Parti iktidara gelince, politik otorite-piyasa mekanizması dengesi kökünden değişti. Demek ki 1946-50 yıllarını geçiş dönemi olarak görmek gerekiyor. Yeni bir ekonomik gelişme modeli ancak 1950'deki politik değişimle beraber ortaya çıkabildi.

Bu modelin ortaya çıkmasındaki en önemli unsur savaş sonrası dünya ekonomisinin yeniden büyüme dönemine girmesi ve kurumsal düzenin artık ABD tarafından üstlenilmesi idi. ABD soğuk savaşla beraber egemenliği altındaki "bir dünya"nın hem askeri hem ekonomik boyutlarıyla kurumlaşmasını yönetmeye başladı. 1945'ten hemen sonra ABD hükümeti Avrupa ekonomilerinin hızla gelişmesi için çaba göstermiş, bu bağlamda meşhur Marshall Planı'nı başlatmıştı. Avrupa'nın hızla gelişmesi ile Amerikan ekonomisi hem pazar, hem de yatırım sahası bulmuş olacaktı. Türkiye'ye yapılan yardımlar da Marshall Planı çerçevesinde başladı ve soğuk savaşla beraber hızlanarak devam etti. Yardımların karşılığında ABD piyasa ekonomisinin egemenliğini şart koşuyordu. 1950'yi takip eden yıllarda piyasa ekonomisinin koşulları Türkiye için tarımı hızla geliştirme anlamına geliyordu. Tarımda toprak fazlası vardı ve savaş sırasında üretim sürekli potansiyelin altında kalmıştı. Ayrıca 1950-51 yıllarında Kore Savaşı'nın etkisiyle buğday fiyatları yükselmiş, tarım ürünleri kârlı duruma gelmişti.

Nitekim, 1948-54 arası ABD yardımı traktör ithalatı şeklinde somutlaştı. Ayrıca, tarımsal üretimi geliştirmek için yol yapımı ve sulama projeleri de Marshall Planı'nın kapsamına girmekteydi. Bu yatırımların sonucunda üretim yapılan tarımsal alan % 60 genişledi. Üretim ve ihracat arttı; teknolojik gelişmeyle birlikte köylerden şehirlere göç başladı. 1948-54 arasında Türkiye dünya pazarına tarım ürünleri ihracatçısı olarak katıldı; fakat Kore Savaşlarından sonra tarımsal fiyatların düşmeye başlaması bu gelişmenin sürekli olmadığını gösterdi.

Levent Şahverdi Arşivi

BÜTÜN DEĞİL, PARÇA PARÇA: 1950 sonrasında benimsenen ve 1980'e kadar uygulanan politika, "devlet himayesinde ithal ikameci endüstrileşme"ydi. Bu süreçte ilk dönem, tüketim mallarının bitmiş halde değil, parça parça ithal ve monte edilmesiydi. Giderek aramal üretimi de gerçekleştirildi. Ama 1981'de hâlâ petrol-dışı ithalatın % 58.3'ünü hammadde ve aramalları, % 38.5'ini ise yatırım malları oluşturuyordu.

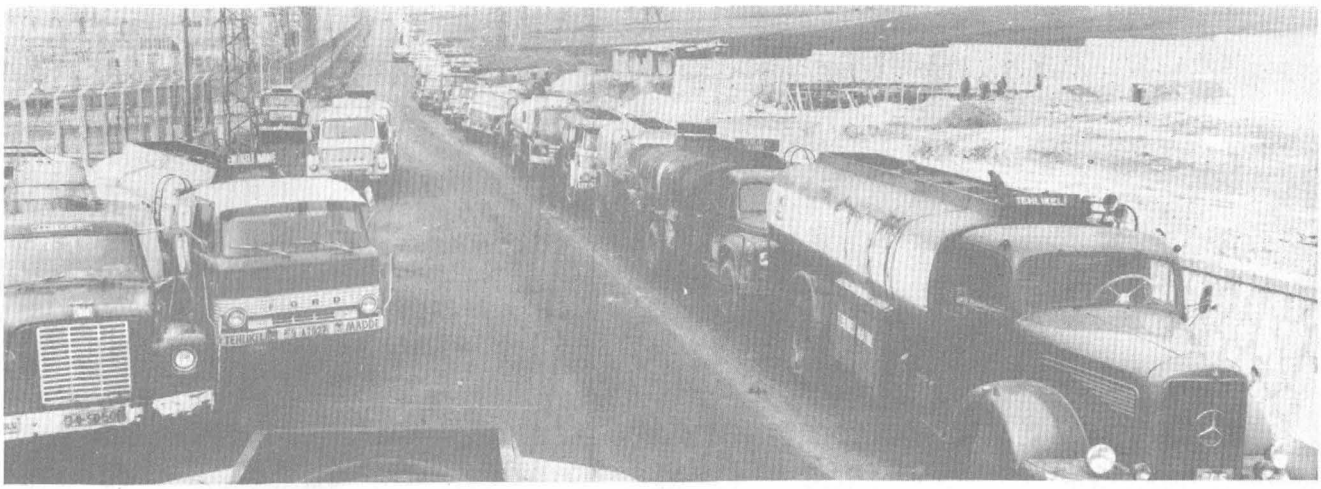
Menderes hükümetinin benimsediği tarım sektörünü güçlendirme politikası artık piyasa koşullarına uygun değildi. Buna rağmen politik seçimler köylünün yeni elde ettiği iktisadi kazancın sürdürülmesini gerektiriyordu. 1957'ye kadar Menderes hükümeti tarım fiyatlarını destekleyerek bir yandan çiftçiyi tatmin ederken bir yandan da şehirdeki sabit gelirlileri zor duruma düşüren bir politika uyguladı. Bu politikanın kaçınılmaz sonucu enflasyon, döviz kıtlığı ve karaborsa oldu. Böyle bir ortamda sanayiciler ve sanayide yatırım yapmak isteyen şehirli sermayedarlar hoşnutsuzdular. Ayrıca ABD hükümetinin politikası da değişmiş, Dünya Bankası'ndan kredilerle yeni kurulan Sanayi Kalkınma Bankası, tüketim malları sanayiini teşvik etmek yolunda faaliyete geçmişti. Kırsal alandan kopmuş potansiyel iş gücü şehirlerde gecekondulara yerleşiyor, iç pazara yönelik üretim yapmak isteyen sanayiciler ise ithalatın kısıtlanıp, kredilerinin korunacaklarına dair garanti istiyorlardı.

Eğer 1954-57 yılları kararsız bir politikayı yansıtıyorlarsa, 1957 sonrasında koruyuculuk ve iç pazarı geliştirme politikası ağır basmaya başladı. Fakat DP'nin bu yolda uygulamaları ithalat izni alan tüccarları milyoner yapmaya yönelikti. Sanayicilerin tercih edebilecekleri daha rasyonel bir koruma ve teşvik politikası oluşmadı. Menderes politik varlığını idari kısıtlamaları kaldırıp, piyasa düzenini getirmiş olmaya borçluydu. Bu yüzden hem ideolojik olarak, hem de çiftçi ve küçük sanayicilere karşı planlı kalkınma hedefini benimseyemezdi. Oysa Türkiye'ye yardım için kurulan Konsorsiyum (ki doğal olarak ABD'nin kontrolündeydi) programlı kalkınmayı şart koşmaktaydı. Aydınlar, bürokratlar, orta ve büyük sanayiciler ve de dış dünya "plan" bayrağı altında toplanınca, zaten başlamış olan ithal ikameci dönem 1960'tan sonra daha güçlü bir ivme kazandı.

İthal İkameci Sanayileşme

İthal ikameci sanayileşme, daha önce ithal edilen sanayi mallarını yurt içinde imal etmek anlamına gelir. İşe pazarı geniş ve teknolojisi kolay mallardan başlandığında önce tüketim malları üretilecek demektir. Fakat tüketim mallarının ithalatının kısıtlanıp, yurt içindeki üreticilerin korunması, ithalat hacminin

Levent Şahverdi Arşivi

PETROL BUNALIMI: İthal ikamesi modeli nedeniyle Türkiye'nin dış ticaret açığı süreklilik gösteriyordu. Bu durum, gelişmiş Batı ülkelerine bağımlılığın sonucuydu. 1973 sonunda petrol fiyatlarındaki ani ve baş döndürücü artış, ülke ekonomisini hiç hesapta olmayan bir başka güçlük karşısında bıraktı. İthalat darboğazının en çarpıcı örneği, akaryakıt sıkıntısı oldu.

azaltılması anlamına gelmez. Çünkü şimdi de tüketim mallarını üretirken gerekli teknoloji, üretim malları ve bazan da hammaddeler ithal edilecektir. Öyle ki, ithalat gereksinimi yurt içi sanayi üretimine bağlı olarak giderek artmak zorundadır. İthal ikamesinde aşamalardan da söz etmek mümkün:

İlk zamanlarda küçük ölçek ve *kolay teknikle* başarılan yatırımlar giderek daha çok sermaye, daha *ileri teknoloji* gerektirmeye başlıyor. Yeni aşamalarda bazan pazar problemi de çıkıyor. Örneğin bir otomobil fabrikası ancak yılda 50.000 otomobil üreterek kâr edebiliyorsa, bu pazarın sürekli olarak ve belirli bir hızla büyümesi gerekiyor. İlk aşamanın tipik ürünü olan tekstilde pazar problemi daha kolay çözümlenirken, örneğin otomobil üreticileri aynı kolaylıkla pazar bulamıyorlar.

Türkiye'nin sanayileşmesi sözünü ettiğimiz iki aşamayı izledi. Yaklaşık 1960'ların sonuna kadar "kolay" ithal ikamesi sürdürüldü. 1960'ların sonundan itibaren de daha zor olan daha "ileri" teknolojili sanayileşme başladı. Buzdolabı, çamaşır makinesi türü "beyaz" mallar, televizyon ve otomobil sanayii 1968'den sonra devreye girdi. Türkiye'ye özgü çeşitli nedenlerden dolayı kolay aşamadan zor aşamaya geçiş çok güç olmadı: Birincisi, yıllar önce kurulmuş devlet sanayii —örneğin demir çelik'te— bazı girdileri zaten üretiyordu. Ayrıca sermayenin yoğunlaşması nisbeten erken gerçekleşmişti. İlk aşamayı gerçekleştiren sermayedarlar ikinci aşamaya geçecek kadar sermaye birikimine ulaşmışlardı (örnek: Koç). Bu yüzden ikinci aşamaya geçişte politik engel oluşturmuyorlardı. İkincisi, 1960'larda başlayan Almanya'ya işçi göçü yeni bir döviz kaynağı oluşturmuştu. Hâlâ devam eden yabancı fon aktarımı ile beraber ithalatın ihracattan sürekli fazla olabilmesi bu yolla sağlanıyordu. Böylece ikinci aşamada birinciye nazaran daha da artan ithal edilen girdi gereksinimini karşılamak mümkün oluyordu. Üçüncüsü, gelir dağılımı nisbeten düzgündü. Sadece şehirlerdeki burjuvazi ve yüksek memur takımı değil, işçiler ve gecekondu sakinleri de dayanıklı tüketim mallarına pazar oluşturuyorlardı. Nitekim 1970'lerin sonuna kadar sermayenin pazar problemi çektiği söylenemez.

Bu dönemde bir iktisadi politikadan söz etmek gerekirse, bu sonuncu faktörü ilk olarak ele almak gerekir. Bilinçli olmasa bile, çeşitli önlemler iç pazarı oluşturan gelir gruplarının üretimden aldıkları payı yükseltmiş, hiç olmazsa sabit tutmuştur. İşçiler, memurlar, gecekondu sakinleri, köylüler iç pazarın tıkanmamasını sağlayan talebi oluşturmaya devam etmişlerdir. İktisadi politika da, dolaylı olarak (ücretler, maaşlar, taban fiyatları, gecekondulara tapu verme vb.) iç pazarın ve yerli sanayi mamullerine talebin genişlemesine yönelik olmuştur.

Bilindiği gibi, bütün bu dönemde kişi başına milli gelir yılda % 3 ile % 5 arasında yükselmiş, sınai üretim daha da hızlı gelişmiştir. Sanayileşmenin sürebilmesi için gerekli teknoloji, üretim malları ve hammaddeler ithal edilebildiği müddetçe büyümenin duracağı beklenmiyordu. İthalatın % 95'inden fazlası yerli üretime girdi niteliğindeydi ve toplam değeri sürekli artış gösteriyordu. Buna karşılık, ihracat gelirlerinde sürekli bir artış yoktu. Dalgalanmalar ise yıllık yağışlara ve dünya piyasasında tarımsal ürün fiyatına bağlı olarak sürüyordu. Sınai üretimin milli gelirdeki payı artmasına rağmen, yeni ihracat kalemleri ortaya çıkmamıştı. Geleneksel ihraç malları hâlâ ihracat gelirinin büyük kısmını meydana getiriyordu.

Yeni İktisadi Kriz ve İthal İkamesi Çıkmazı

Böyle bir durumda döviz gelirlerinin, yani ödemeler dengesinin, milli gelirin büyümesini kısıtlayan darboğaz olduğunu söyleyebiliriz. Her yıl verilen ticaret açığı (ithalatın ihracattan fazlalığı) Avrupa'daki işçilerin gönderdikleri döviz ve dış dünyadan alınan borçlarla kapanıyordu. Bu iki kalem yetersiz kalınca ithalat kısıtlanacak, büyüme yavaşlayacak, kriz başgösterecekti. Nitekim 1974'ten sonra ödemeler dengesi darboğazı etkisini göstermeye başladı. Çeşitli faktörler bu dönemlemede rol oynadı. Genellikle üstünde çok durulan iki gelişmeyi ilk olarak belirtelim:

Levent Şahverdi Arşivi

Birincisi, bilindiği gibi 1974 yılında Türkiye Kıbrıs'a müdahalede bulunmuş ve böylece dış dünyanın tepkisini uyandırmıştı. Ödemeler dengesi açısından bu tepkinin sonucu, özellikle ABD'den kaynaklanan resmi fonların azalması veya kesilmesi şeklinde oldu. İkincisi ise, yine aynı yıl OPEC'in petrol fiyatlarını yükseltmesi idi. Bütün petrol üretmeyen ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de petrol fiyatlarının birden artması ithalata harcanması gereken meblağı birden artırdı.

Gayet tabiî Türkiye'de gerek devlet, gerek özel sektör, teknolojilerini petrol fiyatlarının düşük olduğu zamanın maliyet hesaplarına göre seçmişlerdi. O yüzden petrol ithalatını kısıtlamak sanayii durdurmak anlamına gelecekti. Fiyatların yükselmesinden sonra Türkiye'nin ihracatı ancak petrol alımını karşılamaya yetecek, diğer ithalatın başka kaynaklardan ödenmesi gerekecekti.

Bu iki gelişmenin ötesinde dünya çapında kendini gösteren daha kapsamlı bir değişiklik vardı ki, Türkiye ekonomisinin 1974'ten sonra girdiği krizin belirlenmesinde birincil rolü oynadı. Bir ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesinin kendi dışında oluşan dinamiklere açık olacağı anlamına geldiğini daha önce söylemiştik. Nitekim 1930' lardaki kriz ve İkinci Dünya Savaşı' ndan sonraki gelişmeler dünya ekonomisindeki dalgalanmalarla açıklanmıştı. Aynı şekilde 1974'te başlayan ve halen sürmekte olan kriz de dünya ekonomisinin kriziyle yakından ilişkili. En belirgin olarak, eskiden düşük faizle kolay bulunan fonların artık ticari faiz oranlarıyla ve çok zor bulunması, genel dünya krizinin bir parçası. Ayrıca Avrupa ekonomilerinin de kriz içinde olmaları Türkiye'den gidecek işçilere olan talebi azaltarak, hatta orada olan işçilerin sayısını düşürerek işçi dövizinin gelişini yavaşlatıyor. Petrol fiyatlarının gelişmesini de dolaylı olarak krizi belirleyen diğer bir faktöre bağlayabiliriz: Amerikan ekonomisinin ve devletinin dünyaya egemen pozisyonunu kaybetmesi. ABD'nin ve sermayesinin savaş sonrası dünyanın çeşitli tür ülkelerine ilişkin farklı politikaları vardı. Bunlardan bir tanesi de Türkiye'nin de dahil olduğu (Brezilya, Arjantin, Meksika da bu gruptan sayılabilir) tür ülkelerde ithal ikameci sanayileşmenin geliştirilmesiydi. Bu çerçevede Türkiye ve diğer ülkelere fon transferleri yapılıyordu. Fakat Japonya ve Avrupa ekonomileri Amerikan egemenliğini tehdit etmeye başlayınca bu fon transferlerinin yol açacağı büyümenin sadece Amerika' ya yaramadığı ortaya çıktı. Ayrıca bu rekabet sonucunda ABD'nin dünyadaki statüsü de tehlikeye düştü ve rahatça dolar harcayamamaya başladı. Ekonomik krizin etkisiyle de dünyayı saran Anti-Keynescilik, tek taraflı fon transferlerinin yerine ticari kredileri öneriyordu. Bütün bu gelişmeler ithal ikameci ülkelerde iktisadi krizi hazırladı.

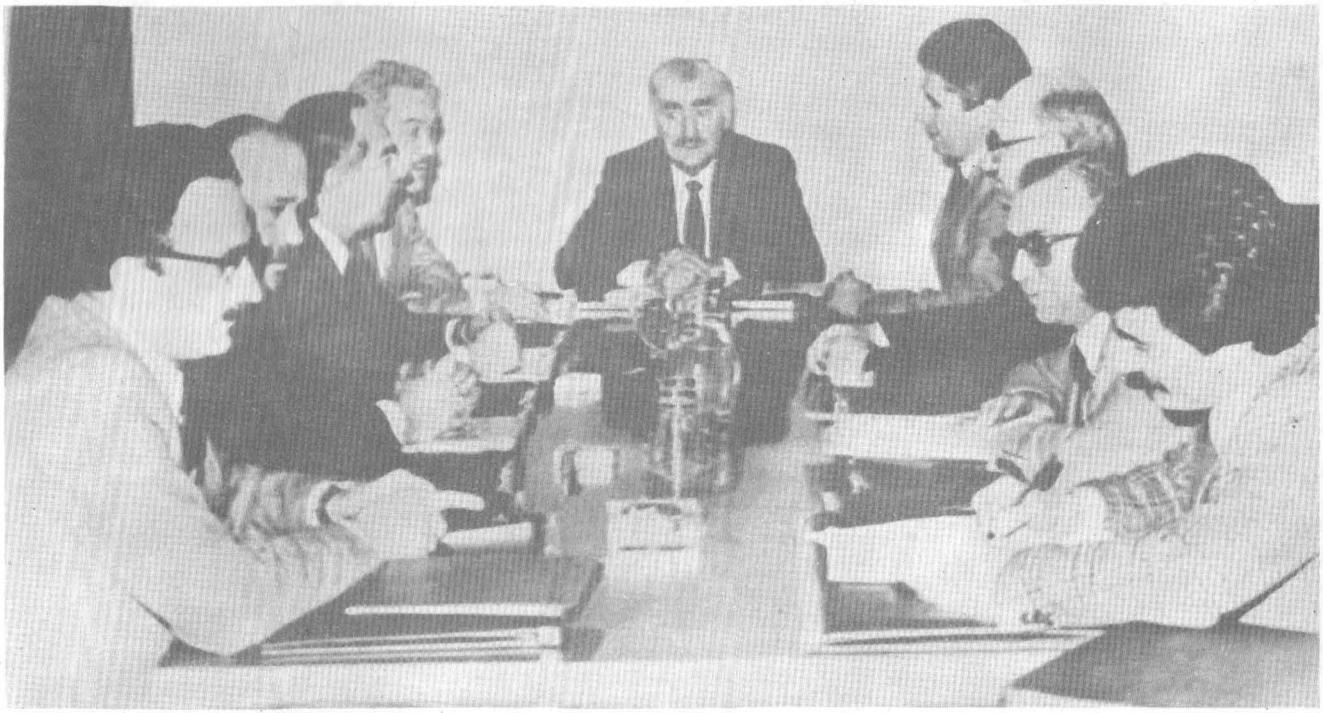
Dünya çapındaki krizin 1960'ların sonundan itibaren hissedilir duruma geldiğini söylemek mümkün. Buna karşılık Türkiye'de bu krizin kaçınılmazlığı 1974'ten sonra ortaya çıktı. Fakat kaçınılmazlığa rağmen çeşitli politikalarla krizin etkisini ertelemek mümkün oldu. 1977 yılına kadar bir yandan Almanya' daki işçilerden döviz sağlanmaya çalışılırken bir yandan da dış kaynaklardan borç arandı. Bu arada AP hükümeti Avrupa ticari piyasasındaki Eurodolar'ları kısa dönemli ve yüksek faizli kredi olarak sanayicilere dolaysız aktarma yöntemini uygulamaya başladı. O dönemdeki tartışmalarda DÇM (Dövize Çevrilebilir Mevduat) olarak adlandırılan bu kaynaklar kısa bir müddet sonra büyük ödeme güçlükleri çıkarıyorlar, çözüm olarak getirildikleri döviz durumunu daha da kötüleştiriyorlardı. DÇM politikasının Türkiye'nin genel iktisadi krizine katkısı 'marjinal' olarak değerlendirilebilir. Er-geç etkisini gösterecek olan kriz DÇM politikası ile birlikte biraz daha sonra ve biraz daha şiddetle ekonomiyi sardı.

Krizden Çıkış Arayışları

1977'den beri çeşitli hükümetler özünde benzer politikalarla krize tepki gösteriyorlar. Artık 1930'lardaki gibi dünya pazarından göreli olarak çekilmek söz konusu değil. Bu sanayileşmekten vazgeçmek ve de olan sanayii tasfiye etmek anlamına gelir. Akla ilk gelen tedbir sanayi sektörünün ihracat potansiyelini geliştirmek doğrultusunda oluyor. Fakat dış pazara yönelik üretim yapmak için yeni yatırımlar ve de özellikle yabancı sermaye yatırımları gerekiyor. Bu yapılsa dahi kriz döneminde dünya ticareti de geriliyor ve piyasaya yeni girmek çabasında olan Türkiye gibi ekonomilerin şansı hiç yok. O yüzden herhangi bir ihracat gelişmesi yine tarımsal ürünlere dayalı olacak. Tarımda üretimi yükseltmek ise yavaş bir süreç.

Bu kötümser tahlile rağmen gerek ulusal gerek IMF'nin zorlamasıyla uygulanan politikalar ihracata yönelik tedbirler almayı öngörüyorlar. Gözüken amaç, işçi ücretlerini düşürerek sanayi malları fiyatlarını dış pazarda rekabete girecek düzeye indirmek. Fakat dünya ticaret hacminin mutlak olarak düştüğü bir dönemde bu tür politikalar ancak kısa dönemli başarıya ulaşabiliyor. Türkiye'de 1980'de başlatılan politika esas olarak ihracatı teşvik ve enflasyonu azaltma amacını güdüyordu. Bu doğrultuda emisyon düşürülürken bir yandan da iç pazarı iyice kısıcı tedbirler alındı. Keynesci talep yaratma mekanizmaları ortadan kalkarken ücret ve maaşların % 50 dolaylarında gerçek değerlerini kaybetmeleri, sanayicilerin elinde satamadıkları mal kalmasını beraberinde getirdi. Sonuç olarak iç pazarda satılamayan mallar (sübvansiyonlu devlet kredilerinin de yardımıyla) ihracata dönüştüler. Türkiye ihracat pazarlarını Ortadoğu'da buldu, çünkü politik değişkenler yüzünden savaş halinde olan Irak ve İran'a büyük ölçekte mal satabildi. Bir yandan da gerçekçi kur politikasıyla beraber işçi dövizlerinde belirli bir artış gözlendi. Sonuç olarak 1981-82 Türkiye ekonomisinin dış dengeleri açısından nisbeten başarılı yıllar oldu. Fakat unutmamak gerekir ki yeni politikaların gerçek amacı ekonominin yapısını değiştirmek idi: Korumacılığa dayanan ve dış pazarlarda etkin olmayan bir sanayi yerine dünya fiyatlarıyla rekabete girebilecek ve giderek korunmaya gerek duymayacak bir üretim yapısı hedefleniyordu. 1980'i izleyen üç yıl içinde sanayiin yeniden yapılanması sadece bir özlem olarak kaldı. İhracat birikmiş stoklardan gerçekleşti. İşadamlarının ellerindeki fonlar diğer (daha küçük) sermayelerin şirketlerini satın almada kullanıldı. Yeni yatırım ise hemen hiç yapılmadı. Sanayiciler iç pazarın ortadan kalkmasını kolaylıkla dengeleyemeyeceklerini biliyorlardı. Belirsiz ihraç pazarları ise henüz güvence vermekten uzaktı. Buna rağmen, denilebilir ki, sözü edilen "ihracat furyası" gerek tarım gerek sanayideki üreticileri dış pazarların varlığına uyandırmış oldu. İhracat teşvik edildiği müddetçe, eğer iç pazarın yeniden gelişmesi daha da geciktirilirse, dışsatım yavaş yavaş gerçek bir alternatif olmaya başlayacaktır. Buna karşılık, ihracatın serbestleşmesi ile iç

Levent Şahverdi Arşivi

24 OCAK VE REEL ÜCRETLER: Krize çözüm bulmak amacıyla 24 Ocak'tan bu yana uygulanan iktisat politikalarının önemli unsurlarından biri de ücret politikası oldu. Toplu sözleşme düzenine son verilerek Yüksek Hakem Kurulu'nun ücretleri belirlediği bu dönemde, reel ücretlerde kriz öncesine göre % 50'ye varan bir düşüş oldu. Bilinçli olarak uygulanan bu politikayla iç talep kısılarak ihracatın artırılması amaçlanıyordu.

üretimi rekabete açmak projesi sanayicilerin tepkisi ile karşılaşıyor. Özellikle iç pazarın daraldığı bir dönemde güçlü üretici kuruluşlarının ithalatın serbestleştirilmesini kabul etmesi beklenemez.

1980 sonrası iktisadi politikası dış pazar-iç pazar dengesinin yanında bir de Türkiye tarihinde görülmemiş bir köktenlikle gelirin yeniden dağılımına yol açtı. İthal ikamesi döneminde gerek örgütlü işçi sınıfı, gerek devlet memurları ücret ve maaşları belirli bir (nisbeten yüksek) düzeyde tutulabilmişti. Tarım sektöründeki üreticiler de çeşitli baskı yollarıyla -özellikle seçim yıllarında- hem taban fiyatlarını lehlerine çevirmişler, hem de çeşitli girdileri sübvansiyonlu olarak satın alabilmişlerdi. 1980-83 arasında işçi, memur ve köylülerin gerçek gelirleri % 20 ile % 50 arasında bir ölçekte düştü. Milli gelirin bu dönemde aşağı yukarı sabit kaldığını varsayarak (resmi rakamlar birtakım hesaplama sorunları yüzünden gerçeği yansıtmıyor) banka, ticaret ve sanayi sermayesinin ne çapta kazanç sağladığı ortaya çıkar. Bu sermayelerin kendi içinde de büyük sermayeler küçük sermayeleri hızla yuttular; holdingleşme önemli boyutlara ulaştı. Demek ki sözünü ettiğimiz üç yıl sonucunda Türkiye'nin sosyal yapısı, şimdilik ne kadar kalıcı olduğunu bilmediğimiz bir devrim yaşadı. Nisbeten dengeli bir gelir dağılımı yerini az gelişmiş ülkelere çok daha fazla benzeyen epeyi dengesiz bir gelir dağılımına bıraktı. (Bu arada belirtelim ki 1980 öncesi gelir dağılımını hesaplayan araştırmaların -örneğin 1973 araştırması- çeşitli nedenlerle dengesizliği abarttığını düşünüyoruz.) Sermayenin yoğunlaşması süreci hızlandı. Muhtemelen 1930'lardan beri ilk defa, yabancı sermaye konusunda kıpırdamalar hissedildi. Tarım sektörünün yapısında ise bir değişmeden söz etmeye imkân yok.

Önümüzdeki yıllarda iktisadi politikanın 1980-83 dönemindeki aşırılığını sürdüreceğini zannetmiyoruz. Eskiye oranla daha ölçülü bir iç pazar körükleyiciliği ve korumacılık; bunlarla beraber ihracatın teşviki beklenebilir. Gelir dağılımının yavaş bir süreçle eski dengesine doğru yönelmesi ve sözünü ettiğimiz politika paketi dünya ekonomisi yeniden düzene girene kadar Türkiye'yi "idare" edecektir. Dünya ekonomisinin ve devletlerarası güç dengelerinin yeniden düzenlenmesi, büyük bir olasılıkla uzunca bir zaman alacak. Tekil devletler için bu düzenlemeden bağımsız çözümler ve politika arayışları fazla olası değil. Bu yüzden krizin nihaî varış noktasını ve de ülkeye yansıma şeklini şimdiden söylemek olanaksız gözüküyor ●

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi

Tevfik Çavdar

Türk İktisadi Düşüncesinin Kaynakları

Çağdaş Türk iktisadi düşüncesinin kaynakları, birçok kurum ve düşün akımında olduğu gibi Batı'dan gelmektedir. Özellikle Adam Smith, Ricardo, Say vb. gibi klasik iktisatçılar Cumhuriyet öncesi ve sonrası iktisadi düşünceyi belirlemiş ve yönlendirmişlerdir. Bir yerde Türk iktisadi düşüncesinin Batı kaynaklarından esinlenerek gelişip serpildiğini ileri sürmemiz yanlış olmaz. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir bölümünün ekonomik yaklaşımlarını temsil eden İslam iktisadi düşüncesinin izleri ise 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren silinmiştir. Bu açıdan en son ve etkin örnek Cevdet Paşa'dır. Cevdet Paşa ise bilindiği gibi iktisatçı değildir. Çeşitli toplum sorunlarına değinirken bir İslam-Türk düşünürü olarak iktisadi sorunlara da eğilmiş, bunların çözümü açısından bazı öneriler geliştirmiştir. Cevdet Paşa'nın yanı sıra bir de Ali Suavi'ye değinmekte yarar vardır. Fakat İslam etkisinin güçlü ve yaygın olduğu Osmanlı ülkesinde İslam iktisadi görüşünün son izleri de bu kişilerin ardından silinmiştir.

ALİ SUAVİ (1839-1878), gazeteci, yazar. İslamî düşünce ile Batıcılığın çelişmediğini, aksine birbirlerini tamamladığını düşünen Ali Suavi, İslamcı ögeleri ağır basan bir iktisadi görüşü savunur. Suavi'nin bu yaklaşımı sonraki yıllarda egemen iktisadi düşünce olarak gelişecek olan klasik liberal düşünceye tek karşı çıkıştır.

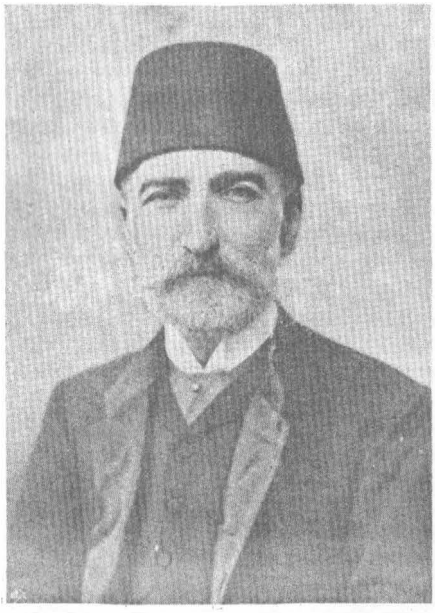
Batıdan kaynaklanan klasik liberal düşüncenin ilk örneklerine 1850'den sonra raslamaktayız. Özellikle Tercüme Bürosu'nun çalışmaları arasında görülen J.B. Say çevirisi bir yerde elimizdeki ilk örnektir. Bu büronun çalışanlarının *Mecmua-i Fünûn*'daki yazıları da gene Türkiye'de klasik ve çağdaş anlamda ilk ekonomi yazıları olarak kabul edilebilir. Sakızlı Ohannes'in bu dergide yazdığı iktisadı tanımlayan birkaç incelemesi önemlidir. O dönemde *İktisat* ya da Batı'da yaygın olduğu şekilde *Ekonomi Politik* terimleri kullanılmıyordu. Bu bilim dalına Adam Smith'in ünlü yapıtından esinlenerek *İlm-i Servet-i Milel* adı verilmişti. Sonraları sadece *İlm-i Servet* terimi kullanıldı.

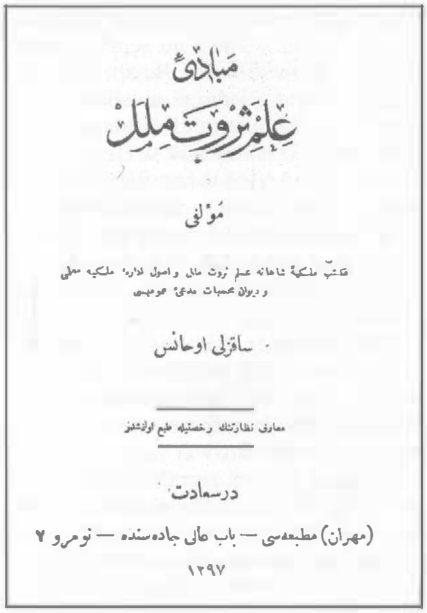
1870'ten sonra iktisat, üst düzeydeki okullarda da okutulmaya başlandı. Türkiye'de ders kitabı olarak okutulan ilk ekonomi kitabı Sakızlı Ohannes tarafından yazılmıştır. Bu kitap genel hatları itibarıyla klasik liberal ekonominin kuramsal bilgilerini içeren ve bunları bir sistematik içersinde sunan yapıdadır. Üretim, tüketim, mübadele ve bölüşüm ana bölümlerini oluşturmaktaydı.

Ohannes'in kitabındaki temel düşünceyi *serbest piyasa koşullarının hiçbir engele raslamadan gerçekleştirilmesi, bu koşulların gerektirdiği doğrultuda ekonominin işlemesi* biçiminde özetleyebiliriz. Bu yaklaşım o dönemin Osmanlı yöneticilerine de egemendir. Nitekim Ali ve Keçecizade Fuat Paşaların vasiyetlerinde de aynı doğrultuda önerileri bulmaktayız. Cevdet Paşa da sanayileşmemiş ülkelerde serbest piyasa koşullarının ancak ileri sanayi ülkeleri lehine işleyebileceğini ileri sürmesine rağmen temelde aynı düşünceyi paylaşmaktadır. Muhalefeti oluşturan Yeni Osmanlılar hareketinin ileri gelenlerinden Namık Kemal de yazdığı makalelerin bir bölümünde serbest ticareti ve onun nimetlerini savunmuştur. Görüldüğü gibi 19. yüzyılın son çeyreğinde ister yönetici, ister muhalif olsun tüm düşünceler aynı ekonomik yaklaşım bileşkesinin çevresinde toplanmışlardır. Bunun egemen iktisadi düşünce olmasına karşın Ahmet Mithat Efendi, Belçika Kraliyet Akademisi'nin bir yapıtına dayanarak yazdığı, daha doğru bir deyimle derlediği *Ekonomi Politik* adlı kitabında, himayeci bir iktisadi politikayı savunmuştur. Bir de Ali Suavi'nin Gazalî'den türetilen, İslamcı ögeleri ağır basan iktisadi yaklaşımına değinmekte yarar vardır.

Levent Şahverdi Arşivi

Çünkü bu yaklaşım daha ilerki yıllarda egemen iktisadi düşünce olarak gelişecek olan klasik ekonomi düşüncesine karşı İslamcı tek karşı çıkıştır. Maamafih Ali Suavi'nin ekonomik düşüncesinin İslamcı etkileri taşımasına rağmen kendi içersinde ve günün koşulları yönünden tutarlı olduğunu iddia etmek de kolay değildir. Özellikle İslamcı iktisadi düşünceyi çağdaşlaştırma ve belirli bir temele oturtma yönünden, İbni Haldun'a kadar uzatılabilecek gerçekçi, toplumsal yapıya uyumlu bir biçime dönüştürmede Ali Suavi'nin önemli noksanları bulunmaktadır. İşin ilginç yönü, geniş yığınları saran İslamcı düşüncenin kendi iktisadi yaklaşımını yaratmada Ali Suavi'den sonra bir başka örneğe de sahip bulunmamasıdır. Hatta İslamcı akım zamanla klasik ekonomi politikasının doğrultusuna girmiş, yalnız faiz gibi konularda inatçı, ama iktisat ilkeleriyle bağdaşmayacak bazı tutumları sürdürmüştür.

مبادئ
علم ثروت ملل

مؤلفی

مکتب ملکیهٔ شاهانه علم ثروت مالی و اصول اداره ملکیه معلمی
و دیوان محاسبات مدیری عمومیسی

ساقزلی اوهانس

معارف نظارتنك رخصتیله طبع اولونمشدر

درسعادت

(مهران) مطبعه‌سی — باب عالی جاده‌سنده — نومرو ۲

۱۲۹۷

SAKIZLI OHANNES (1836-1912), devlet adamı. Yükseköğrenimini Paris'te yapan Ohannes, 1868'de Devlet Şûrası Muhakemat Şubesi üyeliğine, 1872'de Ticaret Nezareti müşavirliğine getirildi. 1877'de yeni kurulan Mülkiye Mektebi'nde ilk defa İktisat ve Usul-i İdare dersleri verdi. Aynı yıllarda yazdığı "Mebadi-i İlm-i Servet-i Millet" adlı kitabında, ekonominin serbest piyasa koşullarına göre işlemesi gerektiğini savundu. Mülkiye'de verdiği dersleri içeren kitabının ilk sayfası (sağda).

Kapitalistleşmek, 19. yüzyılın sonlarında iktidardaki ve muhalefetteki tüm Osmanlı düşünürlerinin özlemi olmuştur. Ancak yöntemle ilgili kimi ayrılıklar söz konusudur. Bu yöntem ayrılıkları başlangıçta liberal ekonominin tüm koşullarının aynen uygulanmasını isteyen ve o günlerde *Serbestî-i ticaret* yanlıları olarak adlandırılan grupla List'in himayecilik ilkelerini savunanlar arasında görülmüştür. Himayecilik konusunda ilk önemli yapıt Ahmet Mithat Efendi'nin *Ekonomi Politik*'idir. Ne var ki, bu yapıt özgün olmaktan ziyade bir derlemeydi. Sakızlı Ohannes'ten sonra Türk iktisadi düşüncesi açısından en önemli yapıtı Mehmet Cavit Bey vermiştir. Cavit Bey'in dört ciltlik *İlm-i İktisat* adlı yapıtı klasik ekonominin yüzyıl içersinde (19. yüzyıl) geçirdiği tüm gelişmeleri içeren bir ders kitabıdır. Ama sistematiği açısından klasik öğretinin izlerini taşıyan bu yapıtta sol iktisadi düşüncenin de geniş bir eleştirisine yer verilmekteydi. Dördüncü ciltdin sonunda yer alan ünlü iktisatçıların yaşam öyküleri ve başlıca yapıtlarının sıralanması ülkemizde iktisadi düşüncenin tanınmasında önemli bir aşama niteliğindeydi. Nitekim 1908 devriminden sonra Cavit Bey *Ulum-u İktisadiye ve İçtimaiye* adlı dergide yayınladığı makaleleriyle Avrupa'daki son ekonomik gelişmeleri yansıtmayı sürdürmüştür. Şurası açıktır ki 20. yüzyılın ilk on yılında Türk iktisadi düşüncesi açısından önemli yapıtlar yayınlandığı gibi, II. Abdülhamid döneminde iktisada verilen önem sonucu liselerde de iktisat dersleri okutulmaya başlanmıştır.

Liberal ekonomi düşüncesi açısından bu gelişmeler olurken, *Usul-ü Himaye* olarak adlandırılan himayeci bir ekonomi politikasına yönelik yapıtlar gündeme gelmiştir. Bunların öncülüğünü uzun yıllar Harbiye'nin de ekonomi öğretmenliğini yapan Akyiğitoğlu Musa Bey yapmıştır. Himayecilerin savlarını şöyle özetlememiz mümkündür: Serbest piyasa koşullarının işlediği bir ortam, her toplum için ideal bir ekonomik çevredir. Yalnız sanayi ve ticarette ileri gitmemiş Osmanlı Devleti gibi ülkelerin birdenbire bu yolu seçmesi sanayileşmeleri açısından çeşitli sakıncaları ortaya çıkarır. Onları ileri sanayi ülkelerinin uydusu haline getirebilir. Bu nedenle, eğer bu ülkeler gerçek bir kapitalist ekonomiyi oluşturmak istiyorlarsa önce sanayi ve ticaret alanında gelişmelerini gerçekleştirmelidirler. Bu da bir tek yolla, yeni kurulan sanayi ve ticaret kuruluşlarını himaye ile mümkündür. Bu himayenin çatısı altında ekonomilerini geliştirdikten sonra sınırlarını serbest ticarete açabilirler. Görüldüğü gibi bu yaklaşımda da amaç kapitalistleşmektir. Yalnız buna belli bir dönem içersinde sanayiin ve ticaretin devlet tarafından himaye edilmesiyle varılabileceği ileri sürülmektedir.

1908 devriminden sonra, özellikle Ocak 1913'te Babıâli baskını ile pekişen İttihat ve Terakki iktidarı döneminde *Milli İktisat* akımının etkinleştiğini izlemekteyiz. Özellikle Türkçülük yaklaşımının bir tamamlayıcısı olarak ortaya atılan bu düşüncenin Ziya Gökalp ve Tekin Alp gibi kişiler tarafından savunulduğunu görmekteyiz. *Yeni Mecmua* çevresinde toplanan bu kişiler, özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın ikinci yılından itibaren bu iktisat akımını çeşitli yönleriyle tanıtmış ve savunmuşlardır. Bu yaklaşıma göre Manchester Okulu diye adlandırılan liberal ekonomi sadece İngiltere gibi ileri sanayi ülkelerinin ekonomik amaçlarına hizmet etmektedir. Bundan ötürü Türkiye de kendi koşullarına göre bir ulusal iktisat düzenini yaratmalıdır. Yakından incelendiğinde bu düşüncenin de kapitalist bir aşamayı gerçekleştirmek istediği görülmektedir. Ne var ki, bu kapitalist düzende Türk ulusal burjuvazisinin egemen kılınması istenmektedir. Yani milli sanayici, milli tüccar temel hedeftir. Milli

Levent Şahverdi Arşivi

iktisat yaklaşımı ile himayeci politika önerilerini bir yerde aynı sepet içersine koymamız mümkündür. Bu arada küçük üreticilerin örgütlenmesi temeline dayanan bir başka ekonomik yaklaşımın da başta Kara Kemal olmak üzere bir grup İttihatçı tarafından savunulduğunu görmekteyiz. Bu akımın temelde ulusal sanayici ve tüccar yaratmayı hedeflediğini, bunu yaparken küçük üreticiyi geleneksel bağlamdan kurtararak yapılarına uyumlu bir biçimde örgütlenmesini amaçladığını uygulamalardan anlıyoruz. Tüm bu akımlarda ulusal sanayici ve tüccarın yetiştirilmesi ve ülke ekonomisinin bunlara emanet edilmesi temel ilkeyi meydana getirmiştir.

19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Osmanlılarda da sol düşünceye karşı eleştirileri içeren çeşitli yapıtlara raslanmıştır. Bunlar içersinde en önemlileri yukarda da değindiğimiz Ohannes Efendi ve Cavit Bey'in kitaplarıdır. Buna karşın sol düşünce de, bilhassa 1908'den sonra, ekonomik yapıyı ve kararları eleştirme düzeyinde de kalsa (yani yeni bir ekonomi politikası önerisi getirmese de) bazı yapıtlarda kendini göstermiştir. Yalnız bu düşünce Türk iktisadi düşüncesinin oluşumu açısından önemli bir etkiye sahip olamamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan yenilgiyle ayrılmasından sonra iktisat ve ona ilişkin sorunlar daha bir önemli biçimde gündeme gelmeğe başlamıştır. Bunun en güzel örneği Yusuf Akçura'nın iktisat üzerine Türk Ocağı'nda vermiş olduğu konferanslarda bulunabilir. Artık yeni barış döneminde ülkenin temel sorununun kesin bir biçimde ekonomik olduğu noktasında kimsenin kuşkusu kalmamıştı. Buna rağmen önerilerin hemen hemen tümü (1917 Devrimi'nin etkilerinin hissedilmesine rağmen) gene liberal ekonomi kuralları içindedir.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında İktisadi Düşüncenin Evrimi

Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisadi politika ve düşüncenin en belirgin örneğinin Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde kristalleştiğini görmekteyiz. Bu Kongre'de ülkedeki çeşitli çıkar grupları, bir başka deyişle toplum katmanları, temsil edilmişlerdir. Kendi açılarından uygulanması gereken noktaları Kongre'de dile getirmişler, bu konularda muhtıralar sunmuşlardır. Kongre'ye egemen olan hava ekonominin kendi kuralları içinde işlemesine devletin hiçbir biçimde karışmaması doğrultusundaydı. Kuşkusuz devlet ekonomik yaşam içersinde faaliyet gösteren çeşitli kuruluşlara destek sağlamalıydı. Ama bu destek hiçbir biçimde onların serbest piyasa düzeni ortamındaki faaliyetlerini sınırlama yolunda olmamalıydı. Özellikle İstanbul sanayici ve tüccarlarının başat düşüncesi bu eğilimi destekliyordu. Nitekim Kongre'nin almış olduğu kararlar da bu eğilimin gereklerine uygun yöndedir. En azından alınan kararların yaşama geçirilen bölümleri bu başat düşünceye uyumlu olanlardır. Örneğin işçi temsilcilerinin ücretli hafta tatili, grev hakkının güvence altına alınması, sosyal güvenliği sağlayacak kurumların yaratılması şeklindeki önerileri Kongre'ce kabul edilmesine karşın yaşama geçirilmemiş, ya da yaşama geçmeleri çok yıllar sonunda olmuştur.

Lozan barış toplantısına katılmadan önce Fethi (Okyar) Bey'in çevirdiği bir kitabın Ankara hükümetince resmen basılması ilgi çekicidir. Bu kitap ünlü iktisatçı Keynes'in Versay Barış Antlaşması'nın içerdiği ekonomik hükümleri eleştiren yapıtıdır. İngiltere'de basımından çok az sonra Türkiye'de, hem de resmen, yayınlanmıştır. Bu da barış toplantısına giden Türk delegasyonunun Versay'ın ekonomik hükümlerinin ne yönde sakıncalar taşıdığını öğrenmesini sağlamıştır. Barış toplantısı sırasında kapitülasyonlar ve diğer ekonomik egemenliği içeren isteklere karşı gelinirken bu kitabın sağladığı bilgilerden ve deneylerden yararlanıldığı düşünülebilir. Demek ki Cumhuriyet kurulurken iktisadi politika yönünden bir yandan ileri Batı ülkelerine bir ölçüde güvence vermeyi de amaçlayan *liberal düşünce*ye dayanan yaklaşımlar kabul edilirken, diğer yandan da Keynes'in deneyimlerinden ve eleştirilerinden (ölçüsünü bilemediğimiz biçimde) yararlanılmıştır.

1920'lerin başında Türkiye'de iktisat eğitiminin düzeyi ve yaygınlığı konusunda da şunları söyleyebiliriz: Osmanlı döneminde liselere kadar yaygınlaştırılmış bulunan iktisat derslerinin yanı sıra iktisat ve işletmecilik konuları bir meslek okulu haline getirilmiş ve *Âli Ticaret Mektebi* açılmıştı. Bu okul bir yerde ticaret ve işletmecilik alanlarında ülkenin gelişimi açısından önemli olan uzman personel açığını kapatmayı hedefliyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra bu yüksek okul İktisat Vekâleti'ne bağlandı. Diğer yandan Hukuk, Mülkiye ve Yüksek Öğretmen Okulu gibi okullar ve fakültelerde de iktisat dersleri ayrı bir bilim konu-

AHMET MİTHAT (1844-1912), gazeteci, yazar. İktisatla ilgili düşüncelerini "Ekonomi Politik" ve "Hall-ül-Ukad" adlı kitaplarında anlattı. 6 bölüme ayırdığı "Ekonomi Politik"in 4. bölümünde "milli servetimiz"in yıkılış nedenlerini inceler ve çözümün himayeci bir iktisat politikası uygulamak olduğunu söyler. "Anarşizm" diye adlandırdığı liberalizme karşı devletçiliği savunur."Ekonomi Politik"in ilk sayfası (altta).

« ترجمان حقیقت » غزه‌لرندن متصل

یکی کتبخانه

اقتونومی پولتیق

محرری

احمد مدحت

استانبول

قرق انبار مطبعه سنده طبع اولنمشدر .

۱۲۹۶

Levent Şahverdi Arşivi

su olarak öğretilmekteydi. Meşrutiyet'ten sonra Ziraat Yüksek Okulu'nda da tarım ekonomisine yönelik dersler konulmuştu. Bu arada yurt dışına gönderilen öğrencilerin iktisat alanındaki öğretim üyesi boşluğunu gidermesi bekleniyordu. O dönemde ve dolayısıyla Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında iktisat öğretisine Fransız ekolü egemendi. Charles Gide, F.Perroux Colson gibi ünlü iktisatçıların ya kitapları çevriliyor, ya da yazılan ders kitapları bu bilim adamlarının kitapları temel alınarak hazırlanıyordu.

Cumhuriyet, İzmir İktisat Kongresi'nin liberal ekonomiden yana olan temel kararları doğrultusunda ekonomi politikasını düzenledi. Zaten Lozan Antlaşması'nın bazı hükümlerinin varlığı da devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahale etmesini engelliyordu. Örneğin gümrük resimlerinin 1929 yılı sonuna kadar Birinci Dünya Savaşı öncesi düzeyinde tutulmasına ilişkin hüküm, gümrük tarifeleri kanalıyla himayeci bir sanayileşme politikasının gerçekleştirilmesini engellemekteydi. Öte yandan Mustafa Kemal'in kurduğu Cumhuriyet Halk Fırkası'nın kökleşmesi ve tek başına iktidar olması yolunda vermiş olduğu zorunlu savaşım, bunun da ötesinde bugün Atatürk devrimleri olarak bilinen bir dizi yenilikçi hareketin yapılması, ekonomi konularına devletin daha ciddi bir biçimde eğilmesini engellemekteydi. Buna rağmen 1920'li yıllarda özel girişimi desteklemc amacıyla bir dizi karar alınmıştır. Bu kararları devletin ekonomiye karışması biçiminde ele almaktan ziyade, kapitalistleşme sürecini hızlandırmaya yönelik kararlar şeklinde düşünmemiz doğru olacaktır. Zaten bu kararların önemli bir bölümü İzmir İktisat Kongresi'nde tüccar ve sanayiciler tarafından gündeme getirilmiş, hatta nihai karar metnine de sokulmuştu.

CAVİT BEY (1875-1926), maliyeci, siyaset adamı. 1908 İkinci Meşrutiyeti'nden sonra açılan ilk Osmanlı Meclisi'ne Selânik milletvekili olarak girdi. Nisan 1909'da Tevfik Paşa kabinesinde Maliye Nazırı olan Mehmet Cavit, Mondros Mütarekesi'nin ilk günlerine kadar İttihat ve Terakki'de önemli görevlerde bulundu. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Damat Ferit hükümeti döneminde gıyaben 15 yıla mahkûm edilince, 1919 Eylülü'nde İsviçre'ye gitti. Türkiye'ye döndükten sonra Haziran 1926'da İzmir suikastine katıldığı iddiasıyla yargılanıp idam edildi.

Sanayileşme Politikası: Sanayileşme isteği Osmanlı ve sonradan da Cumhuriyet aydınının haklı olarak dört elle bağlandığı bir ilkedir. Nitekim İttihat ve Terakki'nin mutlak iktidarı döneminde çıkartılan bir *Teşvik-i Sanayi Kanunu* ile sanayicilere teşvik anlamında birçok önemli ayrıcalıklar tanınmıştı. Cumhuriyet döneminde de aynı yol izlenmiş ve 1927'de çıkartılan *Teşvik-i Sanayi* yasası ile Osmanlı döneminde çıkartılan yasadaki ayrıcalıklar ve özendirici hükümler daha da genişletilmiştir. Böylece sanayi yatırımı yapacak özel girişimciye yaşamında ve rüyasında göremeyeceği birtakım imtiyazlar sağlanıyor, çıkarları doğrultusunda istediği tedbirler getiriliyordu. Bu tedbirleri üç grupta özetleyebiliriz:

1- Yatırımın ve üretimin maliyetini düşüren önlemler;

2- Girişimcinin gelirini artırıcı önlemler;

3- Belli bir süre bölgesel tekellerin oluşturulmasına ilişkin önlemler.

Bu tedbirlerin sonucunda kurulan Şeker Şirketi'nin tekelci davranışlarını hatırladığımız zaman özel kesime tanınan bu ayrıcalıkların boyutunu daha iyi kavramış oluruz.

1920'li yılların iktisadi kararları arasında ikisine daha değinmekte yarar vardır. Bunlardan birincisi 1927'de kurulan *Âli İktisat Meclisi*, diğeri de 1929'da oluşturulan *Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti*'dir. Bu iki kuruluşun da ana görevi liberal ekonomi ilkeleri doğrultusunda ekonomi politikalarının oluşturulmasında aktif olarak yer almak biçiminde özetlenebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında İstanbul'da çekirdekleşmiş bulunan sol düşüncenin, ekonominin genel doğrultusuna ilişkin eleştiri ve önerileri sınırlı da olsa bazı yankılar bulmaktaydı. Ne var ki 1925'te çıkarılan *Takrir-i Sükûn* yasası ile ne yönden gelirse gelsin ekonomik eleştirilerin arkası kesildi. Böylece uygulanan ekonomik politika ve onu arkalayan iktisadî öğreti ve yaklaşımlar dokunulmaz bir biçimde varlıklarını sürdürdüler. Fakat 1929 yılında patlayan büyük ekonomik bunalım egemen iktisadi düşüncenin gözden geçirilmesi gereğini ortaya çıkardı. Bir yandan devlet kendisi için yeni bir ekonomi politikası üretmeye çalışırken, diğer yandan da aydın ve diğer kesimler iktisadi yaklaşımlar açısından eleştiriler getirdiği gibi, yeni bazı ilkeleri de ortaya atıyorlardı. Türkiye iktisadi düşüncesi 1930'lu yıllara böyle bir devinim içersinde girdi.

1930'lu Yıllarda Türk İktisadi Düşüncesinin Genel Hatları

1930'lu yıllar Türkiye'de çeşitli iktisadi düşüncelerin tartışıldığı, bunlara dayanılarak değişik önerilerin oluşturulduğu devingen bir dönemdir. Bunun temel nedenini 1929 Dünya Bunalımı'na bağlamak hatalı olmaz. Çünkü bu büyük ekonomik deprem liberal iktisadi düşüncenin sarsılmasına neden olmuştur. O günlere kadar liberalizmin ekonomik kurallarına sıkı sıkıya bağlı olan çevreler bile bu konuda kuşkularını dile getirmeğe başlamışlar, çeşitli çıkış yollarının arayışına girmişlerdir. Türkiye'de de, önce güdümlü bir demokrasi deneyimi yapılmış, bu deneyimin muhalefet partisine bağlı yayın organları ve yetkili kişiler o güne kadar izlenen ekonomik politikayı eleştirmişlerdir. Ne var ki, bu eleştirilerin dayandığı ilke gene liberal görüşler olmuştur. Fakat Serbest Fırka deneyiminin sürdüğü zaman aralığı içersinde iktisadi sorunlara ağırlık veren eleştirilerin yükselmesi de o güne kadar ülkemizde alışılagelen bir eğilim değildi. Dolayısıyla Serbest Fırka'nın faaliyeti ve bu faaliyete bağlı olarak yapılan özgür ekonomi tartışmaları uzun ömürlü olmadı. Fakat liberal uygulamaların köklü bir değerlendirilmesinden vazgeçilmedi. Görülen oydu ki, geride bırakılan yıllar içersinde özel kesime, bilhassa sanayicilere tanınan geniş ayrıcalıklara rağmen sanayileşme yo-

Levent Şahverdi Arşivi

lunda önemli bir adım atılamamış, buna karşın düşük gümrüklerden yararlanarak spekülasyon yönü ağır basan bir ticari faaliyet sürdürülmüştür. Bu da 1930'a kadar kronikleşen bir dış ticaret açığını yaratmıştır.

Dünya ekonomik bunalımı ve Türkiye'nin ihracatındaki buna bağlı daralma, ülkeyi kapalı ve büyümeye ağırlık veren bir iktisat politikasına doğru itti. Bu da yeni sayılabilecek bazı iktisadi düşüncelerin yaygınlaşması neticesini verdi.Devletçilik diye adlandırılan yaklaşım bu dönemde güçlendi ve tartışıldı. Devletçilik tartışmaları 1932 yılının sonuna kadar geniş ölçüde sürdü. Bu yıldan sonra ise, resmî bir görüş olarak kabul edilen sınırlar içersinde tanımlanıp açıklanmaya başlandı.

Kadro Dergisi: Devletçilik tartışmalarının *Kadro* dergisi çevresinde belirli bir öğretiye oturtulmak istendiğini görmekteyiz. Kadrocular devletçiliği Türk toplumunun sınıfsal yapısının özel sayılabilecek konumuna dayandırmak savındaydılar. Onlara göre Türkiye'de güçlü bir sermaye sınıfı olmadığı gibi, aynı derecede kuvvete sahip bir işçi sınıfı da mevcut değildi. Böylece bu sınıfların gelişmiş ve belirginleşmiş olduğu toplumlardaki gibi bir sınıf çatışması ülkede söz konusu olamazdı. Temelde bu yerinilecek bir durum olmaktan çok, yararlanılacak bir konumu ortaya çıkartmaktaydı. Şöyle ki, devlet yapacağı sanayi ve benzeri büyük yatırımlarla sermayedarın yerini alacak, dolayısıyla sınıf çatışmasının varolmadığı, bir yerde sınıfsız bir refah toplumunun temelleri atılabilecekti. Kadrocuların üzerinde durduğu bir başka nokta da gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkeler üzerindeki ekonomik baskısı ve onları sömürmesi olgusudur. Bu düşünceyi savunan Kadrocular, sermaye birikiminin emeğin sömürüsünden daha önce az gelişmiş ülkelerin sömürüsüne dayandığını ileri sürerken ulusal bağımsızlık savaşlarının bu konudaki önemini vurgulamaktaydılar. Bunun sonucunda Türk Bağımsızlık Savaşı'nı da kapitalist sömürüye karşı verilen bir mücadele olarak niteliyorlardı. Dünyadaki temel çelişki sermaye ve işçi sınıfları arasındaki çelişki olarak değil, gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler arasındaki çelişki olarak tanımlanınca, iktisadi gelişme için izlenecek yöntem de açıklığa kavuşmaktadır. Bunu şöyle özetlememiz mümkündür: Az gelişmiş ülkelerin kendi üretici güçlerini geliştirmesi, ileri teknolojinin bu ülkelerde de yaratılması. Örneğin Vedat Nedim Tör, *Kadro*'nun 15. sayısında bu noktaya şöyle yaklaşmaktadır: *"Her inkılap yeni bir devlet tipi yaratma ve kurma savaşıdır... Cihanda müstemlekeci ve müstemleke milletler tezadının tasfiyesi tarihini Türk İnkılabı açmıştır... O halde İnkılap Türkiyesi'nin devleti, ne Fransız inkılabının doğurduğu bir burjuva devleti, ne de komünist inkılabının kurduğu bir proletarya devleti olabilir... Yeni Türk devleti, geri teknikli bir yarı müstemleke milletinin millet olarak hem iktisaden, hem de siyaseten kurtuluş davasının tarihte ilk mümessilidir."*

Temel çelişki böyle ortaya atılınca, geri bir yarı müstemleke milletinden ileri bir ulus ve toplum yaratmanın yolu hızlı bir sermaye birikimi ve ona dayanarak üretici güçlerin geliştirilmesidir. Bu güçlerin geliştirilmesini sermaye sınıfından değil devletten bekleyebiliriz. Sağlıklı olan budur... Bu da düzenli (bir yerde planlı diyebiliriz) bir devletçilikle mümkündür.

O günlerdeki tartışmaları anlatan Ahmet Hamdi Başar özellikle şu noktayı vurgulamaktadır: *"Himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva bir tarafta, devletin kuvvetlenmesi nisbetinde kuvvetlenen memur sınıfı diğer tarafta. Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hâkim olmağa başlamıştır. İş Bankası Gazi'nin himayesinde. Gazi işin, zenginliğin çoğalmasını istiyor. Bunun yapacağı fenalık üzerinde hiç durmuş değil. İkinci temayül ise daha çok İsmet Paşa tarafından himaye görüyor."* Görüldüğü gibi, devletçilik tartışmaları bir yerde egemen kadronun içinde yapılmaktadır. Nitekim *Kadro* dergisinin yayımlanmasına Gazi izin verdiği gibi, onun kapatılmasına da gene Gazi karar vermiştir.

1932 yılından sonra, özellikle İş Bankası grubunun lideri olan Celal Bayar'ın İktisat Bakanı oluşundan sonra, devletçilik tartışmaları durulmuş ve bu yaklaşımın resmî tanımı, özel kesimin yapamadığı, yapmaya gücü yetmediği işlerin devlet tarafından yapılması biçiminde basit bir düzeye indirgenmiştir. Zamanla devletçilik uygulaması özel kesimin gelişimi ve sermaye birikimini sağlayan bir araç halini de almıştır.

1930'lu yıllarda Türk iktisadi düşüncesine yeni bir kavramın girdiğini görmekteyiz: Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın planlanması. Bu bir yerde kuzey komşumuz Sovyetler Birliği'ndeki başarılı planlama deneyimlerinin etkisini de taşımaktadır. Nitekim Birinci ve İkinci Sanayi Programları'nın hazırlanışı sırasında Sovyet uzmanlarının katkıları görüldüğü gibi, program gereğince yapılan sanayi girişimlerinin gerçekleşmesinde de Sovyet teknolojisi ve yardımları görülmektedir. Bu dönemde devletçilik kavramının tanımı ne olursa olsun belirli bir sermaye birikimi devletin eliyle sağlanmış, bu birikimin gene kalkınmaya yönelik bir sanayi programına yöneltilmesi gerçekleştirilmiştir.

1930'lu yılların hemen hemen bütününde devletçilik kavramının karşısında bulunan bir görüşü görmekteyiz. İster liberal, ister merkezi planlı bir ekonomiden yana olsun, bütün iktisatçılar ve yetkili devlet adamları devletçiliği savunmuşlardır. Kuşkusuz bu kavrama yükledikleri anlam kendi dünya görüşlerine bağlı olarak değişmiştir. Ne ki, devletin ekonomik yaşama müdahalesi konusunda olumsuz bir tartışma ortaya çıkmamıştır. Bunun nedeni dünyayı kaplayan ekonomik bunalımın çözümlenme aşamasında devletin ekonomik katkılarının hiçbir ülkede yadsınmamış oluşudur. Özellikle bunalımı faşist yönetimle atlatmaya çalışan Almanya'nın yanı sıra, Roosevelt''in New Deal programı da devletin ekonomiyi yeniden canlandırmakla görevli olduğu noktasından hareket etmekteydi.Diğer yandan bunalımın öne çıkarttığı Keynesgil ekonomi düşüncesi de bu konuda devlete görevler yüklemekteydi. 1937 yılında devletçilik ilkesi Anayasa maddesi haline getirilirken Mecliste sorulan, *liberal ekonomi görüşünün bir anayasa suçu sayılıp sayılmayacağına* ilişkin bir soruya CHP'nin önde gelen liderlerinden Recep Peker'in *"Bu tefessüh etmiş sistemi savunacak kişilerin böyle bir suçu işlemiş kabul edilmeleri doğal sayılmalıdır"* biçimindeki yanıtı anılardadır.

Türk iktisadi düşüncesine egemen olan Fransız iktisat öğretisine karşı keskin eleştirilerin de bu dönemde ortaya atıldığını görmekteyiz. Özellikle Şevket Süreyya Aydemir, İsmail Hüsrev Tökin ve Vedat Nedim Tör gibi Kadrocu grup, bu konuda başı çekmekteydi. Diğer yandan Muhlis Ete de yeni Alman ekonomik yaklaşımlarını Türkiye'ye yansıtmaya çalışırken Fransız öğretisine eleştiriler yöneltmekteydi.

Ahmet Hamdi Başar: Dönem içersinde

Levent Şahverdi Arşivi

اقتصادیات مجموعه‌سی

ملی اقتصاد نصل وجوده کلیر [۱]

صاکوك آلپ

MİLLİ İKTİSAT: "Milli İktisat" tartışmaları Birinci Dünya Savaşı ile birlikte gündeme geldi. "Milli İktisat" düşüncesinin teorik yayın organı "İktisadiyat Mecmuası"nda Ziya Gökalp (1876-1924).her ulusun bir iktisadi gerçeği bulunduğunu ve bu nedenle iktisadi gerçeği klasik iktisat öğretisi ışığında bulmanın olanaksız olduğunu söyler. Ona göre Milli İktisadı oluşturmak için ülkenin somut koşulları dikkate alınmalıdır. Milli İktisatçılar bu noktada, Türklerin Alman ulusunu örnek almalarını söyler. Çünkü Gökalp'e göre "Almanya Milli İktisat doktrini ile kalkınmıştır."

ilginç iktisadi görüşleri ile dikkati çeken bir başka kişi de Ahmet Hamdi Başar'dır. Başar'ın ekonomik görüşlerinin kaynağını ve tanımını en güzel biçimde kendi anılarında bulmaktayız. Başar kendi iktisadi yaklaşımını şöyle özetlemektedir: *"O tarihler, memlekettek i dünya buhranının son derece keskinleştiği bir devir. Herkes sıkıntıda ve bunlara çare bulma imkânsızlığı, güçlüğü karşısında.. Çiftçi, tüccar, halk herkes müştekî. Ne yapıp yapınalı, bu ıstırabın sebebini ortaya koymalı. Bu da hiç güç bir şey değil; çünkü dünya buhranı var, biz de bundan muzdaribiz. Hayır; ben öyle yapmıyorum. Dünya buhranı, diyorum, sanayileşmiş ileri kapitalist memleketlerin buhranıdır; bizimle asla alakadar değildir. Hatta dünya buhranı bizim için saadetli bir devrin açıldığını gösteriyor. Biz ancak o buhran sayesinde kalkınabiliriz ve bünyemize mahsus olan buhrandan kurtulabiliriz. O kadar durumumuz garpla tezat halindedir ki, onların buhrandan kurtulmak için yaptıkları gayretleri taklit ve tatbike kalkarsak batabiliriz. Garp fazla beslenmeden mütevellid bir hastalık içindedir. Bizim hastalığımız ise gıdasızlıktan doğmuştur. Onların tedavi için tatbik ettikleri tedbir, bizi öldürebilir. Bu fikrimin neticesi şu oluyor: Bizim sıkıntılarımız ve ızdırabımız tamamen kendimize mahsus sebeblere bağlıdır ve bunların bilhassa, dünyanın iktisadî buhran içinde olduğu bir devrede önlenmesi çok daha kolaydır.*

Teklifler yapıyorum, raporlar hazırlıyorum. İddialarım orijinal: Mesela buğday fiyatlarını korumak, yani anormal bir düşüş gösteren bu fiyatları tutarak yükseltmek.. Vergi reformu yapmak; iktisadi devletçiliği an'ane ve usulleriyle tesis etmek."

A.Hamdi Başar, Serbest Fırka serüvcninden sonra Gazi'nin yaptığı üç aylık yurt gezisine onun müşaviri olarak katılmış; birçok rapor hazırlamıştır. Ne var ki, bu raporların teki bile Gazi tarafından okunmadığı gibi, kendisi de başta Atatürk olmak üzere birçokları tarafından hayalperestlikle suçlanmıştı. Hamdi Başar hayalperest miydi? Bu sorunun yanıtını vermek biraz güç, ama devletçilik kavramına ve vergi düzenlemelerine getirmek istedikleri ile, yurt ekonomisine belirli bir yaklaşımı vardır. Bilhassa devletçilik konusunda şu söyledikleri, sivil toplum yaratılması sorunu yönünden ilginçtir: *"Bizde devletçilik, tarihi bir zaruret olarak, daha doğrusu, sermayedar ve müteşebbis bulunmadığı ve ecnebi sermayesinden de faydalanamadığımız için, mecburen başvurduğumuz bir sistem olmuştu. Ancak bunun büyük tehlikesi vardı: Bab-ı Âli'den bize usulleri, an'anesi ve elemanlarıyla miras kalmış yasağa dayanan idarî devleti genişleteceğiz; iktisadî hayatın idaresine, tanzimine karıştıracağız; bu suretle bu devletin nüfuzunu, hakimiyetini son derece kuvvetlendireceğiz. Bu, büyük tehlike idi. İktisadî sınıflarımız son derece zayıf ve hiç mukavemet gösterecek halde değil. Kapıkulu devleti iktisadî hayata hâkim olunca, bunun karşısında halk hâkimiyetine, demokrasinin teessüsüne kat'iyyen imkân yoktur. Sonra iktisadın bu devlet tarafından tanzim ve idaresi, memleket hesabına çok zarar verir. Bu adamların işlere aklı ermez. Kumanda kimin elinde ise işler ona göre düzenlenir. Kapıkulu, bilhas-*

Levent Şahverdi Arşivi

sa bizde, devlet idare etmek, hele iktisadî devleti idare etmek için gereken bilgiden, tecrübeden, an'ane ve ahlaktan mahrumdur. İş bunun elinde berbad olur ve sonra da hiç bir sosyal sınıf çıkıp kapıkulunun elinden iktidarı alamaz. Siyasi iktidar mücadelesi, sınıflar arasında değil, kapıkulunun kendi arasındadır. Çok partili rejim de kurulsa, bu yolla demokrasi kurulamaz. Velev ki bu mücadeleye kapıkulu dışında halk da karışa. Kaldı ki, halkın iktidarda bulunan zümre aleyhinde ayaklanması mümkün olan hallerde kapıkulu bu mücadeleye de müsaade etmez, ya demokrasiyi ve seçimi ortadan kaldırır, yahut da şekilleriyle muhafaza eder ve seçimler fiilen ancak iş başındakileri seçmek formalitesinden ibaret kalır.."

A.Hamdi Başar bu düşüncelerini olanca açıklığı ile sergiledikten sonra gerçek bir demokrasiye geçiş için ya iktisadi liberalizmi noksansız uygulamanın, ya da devletçiliğe yukarda işaret ettiği tehlikeleri yaratmayacak bir yön vermenin şart olduğunu da söylemektedir. Böylece Başar ile, devletçilik kavramlarına, toplumumuzun ilerlemesi açısından son derece önemli olan demokrasiyi sağlama yaklaşımı da girmiştir. Sivil toplumun nasıl algılandığını görmüş bulunuyoruz. Sanırım, Başar'ın bu görüşleri belirli derecede bugün de önemini yitirmiş değildir.

1930'lu yılların devletçilik ve iktisadi liberalizm tartışmaları yanında bir oranda cılız kalan bir başka ekonomik görüşü de Memduh Şevket Esendal tarafından temsil edilen ve *Meslek* dergisinde yansımasını bulan meslekî temsil yaklaşımıdır. Ne var ki bu yaklaşım Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kara Kemal tarafından kendisine kazandırılmış olan içeriğini yitirmiş, dönemin modası olan *korporatizm* haline dönüşmüştü.

İktisat Öğrenimindeki Gelişmeler: O döneme kadar iktisat öğrenimi Türkiye'de bir çeşit meslekî teknik öğretim düzeyinde ele alınmaktaydı. Özellikle Yüksek Ticaret Mektepleri çevresindeki eğitimin içeriği de bunu gösteriyordu. Yalnız Mülkiyede ve Hukukta, o da birkaç ders olarak okutulan iktisat dersleri bağımsız bir bilim kolunun niteliğine uygundu. Fakat üniversite reformunu izleyen günlerde Nazi Almanyası'ndan kaçan bazı öğretim üyelerinin de katılımıyla İktisat Fakültesi'nin kurulması (1937) bu konunun bağımsız bir bilim dalı olarak kabulünü simgeledi. Alman öğretim üyelerinin içersinde F. Neumark, Röpke, Kessler, İsaac gibi dönemin ölçülerine göre ileri düzeyde sayılabilecek bilim adamlarının bulunuşu Alman ekolünün Türkiye'deki etkisini artırdı. İkinci Dünya Savaşı'na girildiğinde Türkiye'de iktisat öğretimi açısından Alman ekolü bir anlamda başat konuma geçmişti. Mamafih Şükrü Baban, Hazım Atıf Kuyucak ve bir ölçüde Refii Şükrü Suvla gibi klasik İngiliz ve Fransız ekonomi öğretisinin yolunu izleyen bilim adamları da etkilerini sürdürmekteydiler. İlginç olan nokta Batı'da, ekonomik bunalımla savaşımda en büyük yol gösterici olarak kabul edilen ve çağdaş ekonomi öğretisini yaratan Keynesgil yaklaşımların en küçük bir izine bile sözünü ettiğimiz dönemde raslamamamızdır.

Sol İktisat Düşüncesi: Sol iktisat düşüncesi, planlama kavramı dışında, 1930'lu yıllarda pek tartışılamamıştır. Kadroculaların Marksist olarak nitelenmeleri bu konuda yeterli değildir. Çünkü Kadroculaların görüşleri klasik Marksist görüşten bir çok noktalarda ayrılmaktaydı. Gene de bu dönemde Haydar Rifat ve bazı arkadaşlarının yapmış oldukları çevirilerle sol iktisadi düşüncenin ülke içersinde tanınmasına yardım ettiklerini söylememiz gerekir. Bunun yanı sıra Nazi Almanyası'nın bunalımdan çıkmak için göstermiş olduğu üstün savaşım ve aldığı sonuçlar faşist ekonomi yönünden ülkemizde de yankıların uyanmasına neden olmuştur. Fakat Nazi Almanyası'ndan kaçan öğretim üyelerinin Türk ekonomi öğreniminde başat konuma geçmeleri, biraz önce değindiğimiz etkinin yaygınlaşmaması sonucunu kendiliğinden getirmiştir. Faşizm iktisadi yönleriyle değil, sadece politik içeriğiyle 1930'lu yıllarda Türk aydınları arasında yer bulmağa çalışmıştır. Bu noktada belirli bir başarı çizgisine de ulaşmıştır.

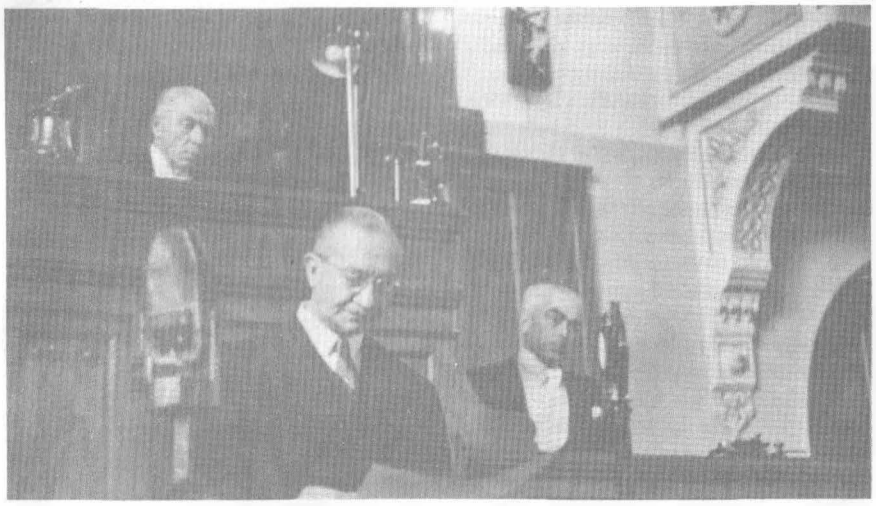
Savaş Yıllarının İktisadi Düşünce Üzerindeki Etkisi

Savaş yılları ikinci sanayi programını engellediği gibi, uygulanmasında zorunluluk bulunan bir savaş ekonomisi ile de ülkeyi yeni iktisadi tartışmaların içersine sürükledi. Savaşın ilk döneminde hızla yükselen fiyatlar ve savaş öncesi stoklanmış malların bu yüksek fiyatlarla satılmasının yarattığı ihtikâr ortamı kamuoyunu olduğu kadar dönemin iktidarını da rahatsız etti. Karaborsa ve ihtikârla savaşımı ön plana alan, bu arada eldeki tüm kaynakların en iyi kullanımını amaçlayan bir yasal çerçevenin yaratılmasına girişildi. Milli Korunma Yasası bu koşullar altında çıktı. Bu yasa ekonomi üzerinde, başta denetim olmak üzere, el koymaya kadar varan geniş yetkileri hükümete vermekteydi. Fiyat denetimlerinin yanı sıra, ekilmeyen toprakların devlet çiftlikleri haline dönüştürülerek ekilmesi, tam kapasite çalışmayan fabrikalara el konulması, işçilerin belirli uzmanlık alanlarında zorunlu çalışmaya tabi tutulmaları gibi bir dizi sert hükmü içeren bu yasanın Anayasanın temel ilkelerine aykırı olduğu savı Meclis'teki tartışmalar sırasında ileri sürüldü. Böyle bir iddia tek parti yönetiminde ilk defa meydana geliyordu. Bu iddiayı incelemek için toplanan Anayasa Komisyonu yasanın anayasaya uygun olduğu kanısına varınca tüm tartışmaların önü alındı. Milli Korunma Yasası'nın uygulanmasında tüccar ve sanayiciler, beklenenin ya da iddiaların aksine geniş ölçüde korundular. İşçilerin çalışma koşulları ağırlaştırıldı. Sadece tarımsal alanda zirai kombinalar girişimi yasanın yığınlara yönelik tek uygulaması oldu. Fakat tüm gayretlere rağmen fiyatların yükselmesi engellenemediği gibi, ihtikâr ve karaborsa benzeri yasa dışı yollar da kapatılamadı. Ülkenin tarafsız bir

İKTİSAT EĞİTİMİ: 1883'te İstanbul'da kurulan Yüksek Ticaret Mektebi, İktisat Fakültesi kurulana kadar Türkiye'nin iktisat öğretimi yapan en önemli kurumuydu.

Levent Şahverdi Arşivi

MEMDUH ŞEVKET ESENDAL (1883-1952), yazar, siyaset adamı. 30'lu yıllarda başlayan devletçilik-liberalizm tartışmalarında fazla rağbet görmeyen bir görüş savundu. 1941-1945 yıllarında CHP Genel Sekreterliği yapan Esendal, milletvekillerini illerin değil, eski Esnaf Loncaları'nın devamı olarak düşündüğü Esnaf Odaları'nın seçmesi gerektiğini savundu. Ekonomide tarım ve küçük sanayie önem verilmesini istedi.

konumda oluşundan yararlanan sanayici ve tüccarlar savaşan tarafların ikisiyle de istedikleri koşullarda ilişkilerini sürdürerek büyük fonları ellerinde toplamayı başardılar. Şükrü Saraçoğlu'nun başbakan oluşundan sonra fiyatlar üzerindeki narh uygulamasına son verildi, fiyatlar piyasa koşullarına göre serbestçe oluşmağa başladı. Bunun sonucu enflasyon hızı arttı. Darlığı görülen mallarda karne vb. gibi yollarla dağıtım yöntemleri geliştirildi. Ne var ki, tüm bu yöntemlerde memur ve askerlerin (subayların) belli bir ayrıcalığı bulunmaktaydı. Bu da toplumun diğer katmanlarını huzursuz ediyordu.

Savaş ekonomisinin bu olumsuz koşullarının yanı sıra, savaşın gidişine göre ülkede faşist, sosyalist ve liberal iktisadi düşüncelerin tartışılması da yaygınlaştı. Alman ordularının Kuzey Afrika ve Sovyetler Birliği içlerindeki yıldırım savaşları süresince faşist düşünceler ülkede başat konuma geçiyordu. Ama durum tersine dönünce bu kere de liberal ve sosyalist düşüncelerin ağırlığı hissedilmeye başlandı. Kısacası Türk iktisadi düşüncesi savaş yılları içersinde, tarafların başarılarıyla doğru oranlı bir salınım gösterdi. Kuşkusuz ekonomiye yönelik uygulamalarda da bu salınım görüldü. Savaşın ikinci döneminde toplumu rahatsız eden savaş zenginliği ve büyük toprak sahiplerinin sınırsız kazançlarından kaynaklanan sefahat, hükümetin yeni önlemler almasına neden oldu. Bu önlemlerden ikisi derin yankılar yarattı. Bu iki önlem *Varlık Vergisi* ve *Çiftçiyi Topraklandırma Yasası*'ydı. Her iki girişim de savaş ekonomisinin doğal sonucu olarak büyük parasal fonları kontrol etmeğe başlayan kentlerdeki tüccar ve sanayicilerle kırsal alandaki büyük toprak sahiplerini rahatsız etti ve bunların mevcut iktidar karşısında cepheleşmesine neden oldu. 1945 yılından sonraki demokrasi girişimi ise söz konusu tüccar, sanayici ve büyük toprak sahiplerinin öncülüğünde bir muhalif partinin doğmasıyla neticelendi. Savaş yıllarının ve ondan önce de 1930'lu dönemin baskı ve yoksulluğunu sırtında olanca yüküyle hisseden yığınlar ise bu demokrasi denemesinde muhalefet partisine dört elle sarıldı. Böylece yılların biriktirdiği sivilleşme özlemlerine bir kanal bulmuş oluyorlardı.

Savaş Sonunda İktisadi Düşüncedeki Gelişim

Savaş sonrası Türk iktisadi düşüncesindeki gelişmeyi dış dünyadaki gelişmelerden soyutlamamız mümkün değildir. Bir kere Türkiye, 1946 yılında kesin bir yol ayrımında olduğunu hissetmekteydi. Bir yandan savaştan galip olarak ayrılan ve büyük bir gücü temsil eden Sovyetler Birliği'nin ekonomik sistemi, diğer yandan ise ABD'nin ekonomik yaklaşımları arasında kesin bir tercih yapılması durumuyla karşı karşıya gelinmişti. Soğuk savaşın, sıcak savaşın hemen arkasından başlaması Türkiye'nin tercihini kolaylıkla yapmasına neden oldu. Böylece liberal dediğimiz ekonomik görüşler adeta resmileşerek düşünce yaşamına egemen oldu. Gerek CHP gerek DP, devletçiliğe karşı bir tutum içersine girdiler. CHP devletçi politikaların eski bir uygulayıcısı olarak, bütüncül bir reddetme eğilimi göstermemekle birlikte, karma ekonomi kavramı arkasına sığınarak eski devletçilik yaklaşımını ılımlılaştırmaya çalışıyordu. DP ise ekonomik alandaki tüm bozuklukların, yoksulluğun ve ekonomik geri kalışın nedenini devletçilik olarak tanımladıktan sonra, özel girişimi destekleyen liberal bir iktisadi düşüncenin önderliğini yapıyordu.

Keynesgil Düşüncenin Yaygınlaşması: Savaş sonrası yeniden kalkınma çabası içersine giren Batılı ülkelerin Keynesgil düşünceden esinlenerek çözüm yolları araması, Türkiye'de de Keynesgil düşüncenin önce tanınması, sonra da yaygınlaşması neticesini verdi. Başta Sabri Ülgener olmak üzere bir dizi genç bilim adamı Keynes'in iktisadi düşüncesi doğrultusunda çağdaş ekonomiyi tanıtıp öğretmeğe başladılar. İktisadi düşünce alanındaki bu yeni doğrultunun yanı sıra (kuşkusuz bu doğrultunun yeniliği Türkiye içindir) *Marshall Planı* ve diğer adlarla sağlanan ABD yardımları, IMF ve Dünya Bankası gibi kuruluşların önerileri de liberal ekonomi düşüncesini güçlendiriyordu. Artık sol ve devletçiliğe ağırlık veren iktisat düşüncesi sürekli bir biçimde suçlanmağa başlanmıştı. Bunları temsil eden politik akımların birinin yasadışı oluşu, diğerinin ise küçülen bir muhalefet partisi haline dönüşmesi, özel girişimciden yana olan tüm iktisadi yaklaşımların yaygınlaşmasını, tartışmaların bu nokta üzerine yoğunlaşmasını sağlamıştı. Bu akım güçlü bir biçimde 1950'li yılların ikinci yarısına kadar sürdü. Fakat 1955'ten sonra Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik bunalım, iktisadi düşün alanında yeni tartışmaları da gündeme getirdi. Bunların başında büyüme sorunu gelmekteydi.

Büyüme Sorunu ve Sanayileşme: O günlere kadar ekonominin genel işleyişine bırakılmış olan ekonomik büyüme meselesi, DP iktidarının uygulamak istediği programın aksamasıyla gündeme geldi. DP iktidarı açık ve içten olarak Türki-

Levent Şahverdi Arşivi

ye'nin iktisaden zenginleşmesinden yana idi. Bu düşüncesini "nurlu ufuklar" sözcüğü ile sloganlaştırmıştı. Ekonomik büyümenin temel koşullarından biri de sanayileşmekti. Oysa dışardan güdümlü olarak verilmek istenen önerilerde sanayileşme olgusu sınırlandırılmak isteniyordu. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'in bu güdümden şikayetini Kastamonu Şeker Fabrikası'nın açılışı sırasında yaptığı konuşmada bulabilmekteyiz. Menderes, dış güçlerin karşı koymasına, engeller çıkarmasına rağmen Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda bir sanayileşme programı izleyeceğini kararlı bir biçimde ifade ettiği gibi, sanayileşme yolunda yeni strate jilerin hazırlanması için bir sanayi envanterini de başlatmıştır. 1950'li yılların ikinci yarısındaki bunalım ve özellikle 1957 seçim kampanyası sırasında iktisadi görüşlerde şu üç noktanın açık bir biçimde öne çıktığını görmekteyiz:

- Türkiye'nin elindeki doğal kaynaklara, özellikle tarıma dayalı bir iktisadi büyüme politikası izlemenin doğru olacağını ileri sürenler. Bunlar özellikle Dünya Bankası tarafından verilen, Thornburg Raporu denilen bir öneriler paketinden kaynaklanan düşünceleri yansıtıyorlardı;
- *Forum* dergisi çerçevesinde toplanan ve Keynesgil bir büyüme modelinin ilkelerini -pek açık olmasa da- savunmağa çalışan liberal aydınlar;
- Planlı bir kalkınmayı öneren, bu konuda eski devletçilik deneyimlerinden yararlanılmasını isteyen sol ve sosyal demokrat düşünceli kesimler.

Bu ayrı yaklaşımların son ikisinin birleştiği tek nokta Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının sanayileşmeden geçeceği gerçeğidir.Ne yazık ki bu konu daima ikili bir açmaz gibi sunulmuştur. Sorun sanayileşme mi, tarım mı biçiminde formüle edilmiştir. Her ikisinin birbirini bütünleyerek ve ekonomik yapıda kendini geliştirerek yeniden üretecek sağlıklı bir değişimi yaratacak şekilde kullanımı gündeme getirilmemiştir.Ne var ki ekonominin bozulması, toplumsal muhalefetin artması bu muhalefeti sürükleyen partinin karma ekonomi ve planlı kalkınma modelinin başat olması sonucunu vermiştir.

1950'li yıllarda iktisadi görüşlerin geniş ölçüde tartışıldığı iki derginin de adını vermekte yarar vardır. Bunlardan birincisi daha önce de değindiğimiz *Forum* dergisidir. Genellikle Siyasal Bilgiler kökenli ve Keynesgil bir büyüme modelini yeğleyen aydınların yazdığı incelemeler bu dergi içersinde sürekli ilgiyi çekmekteydi. Diğeri ise bir oranda sosyal demokrat sayılabilecek yazıları ve araştırmaları içeren Cemil Sait Barlas'ın *Pazar Postası* adlı dergisidir. Bu iki derginin gelecek dönemdeki düşünsel oluşum açısından etkileri yadsınamaz.

27 Mayıs 1960 tarihine gelindiğinde Türk iktisadi düşüncesine egemen olan akımları ve eğilimleri böylece sıralamamız mümkündür. Bu arada dış dünyadaki gelişmeler yönünden iki önemli noktaya da dikkat çekmekte yarar vardır. Bunlardan birincisi soğuk savaşın sona ererek yerini detanta bırakması, diğeri de Batı ekonomilerinin belirli bir refah ve büyüme düzeyine erişmeleridir. Bu iki olayın Türk iktisadi düşüncesine etkisi inkâr olunamaz. Bu etki özellikle 1960'lı yıllarda kendini gösterecektir.

FRITZ NEUMARK (1900-), iktisatçı. Nazi Almanyası'ndan kaçarak 1934'te üniversitede ders vermek üzere Türkiye'ye gelen Yahudi asıllı ve Nazi karşıtı hocalar Türkiye'de iktisat eğitiminin gelişmesinde önemli rol oynadı. Bu beyin göçü dönemde Türkiye'de Alman ekolünün etkisini artırdı. Dönemin önemli isimlerinden sayılabilecek Alman iktisatçı Fritz Neumark 1934-1945 yılları arasında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nde ders verdi.

1960'tan Sonra Türk İktisadi Düşüncesi

1960'lı yıllar Türkiyesi'nin temel niteliklerini şöyle özetlememiz mümkündür:

- Ekonomik büyümeye açık ve bunu bir ölçüde gerçekleştirmeye başlamış bir toplumun varlığı;
- Bu toplumdaki sınıfların belirginleşmesi ve aralarındaki çelişkinin büyümüş olmasının yarattığı sorunlar;
- Toplumsal yapıdaki değişimin de etkisiyle yığınların daha sivil bir toplum yaratma arzularının büyümesi;
- 1961 Anayasası'nın sağladığı çoğulcu özgürlük ortamının iktisadi düşünceye yönelik tartışmalara getirdiği canlılık.

Kuşkusuz bu koşullara eklenecek birçok özellik daha bulunabilir. Yalnız yukardaki dört temel nokta 1960'tan sonraki iktisadi düşüncelerin yönünü, eğilimini belirleyen nitelikler olarak sayılmalıdır. Bu niteliklerin egemen olduğu ve geliştiği toplumumuzdaki iktisadi düşünce açısından başat olmaya çalışan akımları da şöyle gruplayıp açıklayabiliriz:

• *Keynesgil Büyüme Modellerinden Esinlenen Düşünce:* Bu düşünceyi son yirmi yılın resmi görüşü olarak da tanımlamamız mümkündür. Bilindiği üzere 1961 Anayasası ekonomik kalkınmayı plana bağlamıştır. Yani planlı ekonomik kalkınma bir anayasa maddesi haline dönüşmüştür. Gerçi başlangıçta toplumsal muhalefeti sürükleyen AP bu yaklaşıma *"Plan mı pilav mı?"* sloganı ile karşı çıkmışsa da kendi iktidarı döneminde planlı ekonomi modelini kendi iktisadi görüşleri doğrultusunda kullamaktan da vazgeçmemiştir. Bugüne kadar hazırlanan ve yaşama geçirilmeye çalışılan dört tane beşer yıllık kalkınma planında temel alınan büyüme modeli, Keynesgil yaklaşımın kendini hissettirdiği *Harrod-Domar Büyüme Modeli*'ne dayanmaktadır. Böylece planlar aracılığı ile bu büyüme modeli ve onun tamamlayıcı yan programları resmî ekonomik düşünce niteliğini kazanmıştır. Bir yandan yükseköğrenim düzeyinde bu öğreti ağırlığını koruyup artırırken, diğer yandan da IMF, Dünya Bankası vb. uluslararası kurumların önerilerinde de çekirdek düşünce görevini görmüştür. Bu düşüncede karma ekonomi temel alınmakta, fakat karma ekonomi ve plan aracılığı ile sermaye birikiminin artırılması sağlanmasına karşın bu sermaye birikiminin dağılımında bütünüyle özel kesimden yana bir politika izlenmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Karma ekonomi içersinde varlığını koruyan KİT'ler ve plan ekonomik büyümeyi sağlayıcı bir araç olarak kullanılmakta ve belirli bir artığın yaratılmasına yardımcı olmaktaysa da, bu artığın dağılımında özel kesimin istekleri ağır basmaktaydı.

• *Büyümeyi Sol İktisadi Görüşler Doğrultusunda Sağlamayı Savunan Düşünce:* 1960'tan sonra sol iktisadi düşünce gerek eğilimleri, gerek araçları yönünden Türkiye'de geniş bir tartışma olanağı bulmuştur. Fakat bu iktisadi düşünceyi kendi içersinde bir bütün olarak kabul etmemiz mümkün değildir. Başlangıçta (1967 yılına kadar) Türkiye İşçi Partisi'nin çevresinde ve onun programında toplanan bu iktisadi düşünce, daha sonraki yıllarda kendi içersinde parçalanmış olarak karşımıza çıkmıştır. Bu parçalanmanın çok yönlülüğüne rağmen bazı temel çizgilerini şöyle özetleyebiliriz kanısındayız:

1. TİP programı çerçevesi içersinde ortaya konan, sonra geliştirilen ekonomik düşünce. Bu akımın ılımlı bir ekonomik program olarak nitelenmesi mümkündür. Dış ticaret, bankalar vb. kesimlerin devletleştirilmesi, bir toprak reformunun sağlanması gibi sosyal demokrat nitelikli istekler bu programın temel ilkelerini oluşturmaktaydı.

2. Bir anlamda Kadrocu akımın devamı sayılabilecek olan *Yön* ve *Devrim* gibi dergilerde yansımasını bulan, yığınlardan kopuk, tek yönlü radikal öneriler. Bu önerilerde de çeşitli kesimlerin devletleştirilmesi, toprak reformu vb. gibi klasikleşen düşünceler yer almakla beraber yığınların bu programlara katılımını sağlayıcı bir eğilim mevcut değildi. 1969 Seçimleri'nden sonra parlamento çatısı altında sol düşüncenin temsilcilerinin hemen hemen kalmamasından doğan umutsuzluk havası içerisinde bu radikal görüş ağırlık kazanmış ve önerilerin tepeden inmeci bir modelle gerçekleştirilmesi yolları aranmıştır. Dolayısıyla 1930'lu yılların devletçilik politikası, hemen hemen hiçbir eleştirel elemeye tabi tutulmadan yeniden ortaya atılmaya başlanmıştır. 1973'ten sonra bu düşünce eski etkinliğini kaybetmiştir. Bunun bir nedeni de sosyal demokrat olduğunu ileri süren bir partinin ilk defa iktidara ortak olmasıdır.

3. CHP'nin yeni *Ortanın Solu* programının uzantısı olan, ilk anda geniş halk yığınlarının ekonomiye katkılarını sağlamayı hedefleyen düşünceler. Bunların hemen hiçbiri radikal, yani köktenci nitelikte değildi. Hatta *Halk Sektörü* ve *Köy-Kent* gibi gerek kuramsal çatıları, gerek yaşama geçirilebilmeleri yönünden büyük noksanları içeren yaklaşımların varlığı, bu düşüncenin bir ölçüde gerçeklerden uzaklaşan yapısını simgelemekteydi. Di-

EKONOMİK TARTIŞMALAR: 1970'li yılların sonuna doğru dünyanın ve Türkiye'nin içine girdiği ekonomik bunalım iktisatçılara ilgiyi artırdı. Türkiye'de özellikle 24 Ocak Kararları'yla yoğun ekonomik tartışmalar başlamış, her yıl İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti'nin düzenlediği İktisatçılar Haftası bu tarihten itibaren ilgiyle izlenir olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

ğer sol program önerilerine oranla çok zayıf ve yumuşak kalan bu program doğrultusundaki düşüncelerin sağladığı tek yarar, yığınların yönetime ve ekonomik kararlara katılımı konusundaki arzularını pekiştirmesi, bir anlamda kamçılaması olmuştur.

Öte yandan 1970'ten sonraki yerel yönetimlerin bazılarında görülen ekonomik kararlar ve yaklaşımlar, sosyal demokrat programın kendisinden daha büyük bir iz bırakmıştır. Ne var ki bu düşüncelerinde bir tuzağa düşmekten kendilerini alamadıkları (en azından geniş ölçüde) da izlenmiştir. Bu tuzak, *yerel yönetim sosyalizmi* diyebileceğimiz dar alan uygulamalarıyla yetinme arzusudur. Her şeye rağmen 1960'tan sonraki yerel yönetimlerin iktisadi girişimleri ve programları gelecekte Türk ekonomik düşüncesi üzerinde iz bırakacak niteliktedir. Bilhassa konut programları yönünden bunun etkileri günümüzde de sürmektedir. Bu tip girişimcilik tepeden inmeci olmayan bir toplumsallaşmayı da sağlamaktadır.

4. İslamcı görüşler: Özellikle 1970'ten sonra iktidara ortak olan MSP'nin etkisiyle ekonomik büyümenin İslamcı yöntemlerle başarılması düşünce düzeyinde yeniden gündeme gelmiştir.

İslamcı akımın ekonomiye bakışı bir yandan katı dinsel kurallardan etkilenirken öte yandan Türkiye'nin tarihsel mirası ile coğrafi konumunu dikkate almıştır. Bu bağlamda, faize karşı çıkılırken, hızlı sanayileşme ve İslam ülkeleriyle ekonomik bütünleşme, İslamcı akımın ekonomik programının temel ögeleri olmuştur. Faiz geliri yerine kâra ortaklığın savunulmasının, günümüzde kimi İslam ülkelerinde gerçeklik kazandığını biliyoruz. Ancak iktisatçılar arasında böyle bir sistemin etkinliği ve ne ölçüde faiz haddinin işlevinin yerini alabileceği tartışılmaktadır. Türkiye'nin hızla sanayileşerek Ortadoğu'da önderliğe aday olması, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasına tümüyle sahip çıkmak isteyen bir akım için tutarlı bir görüştü. Bu arada devletin ekonomide rolünü, sivilleşme sürecini kesintiye uğratmayacak düzeyde tutma çabaları dikkate değer.

İktisadi Düşünce Açısından Yeni Gelişmeler

1970'li yıllarda dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalım artmış, sürekli hale gelmiştir. Petrol fiyatlarındaki artış bu bunalımı hızlandırıcı bir rol oynamıştır. Dünyanın içinde bulunduğu bunalım Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere katlanarak yansımıştır. Nitekim 1975'ten sonra hızlanan enflasyon, ekonomik büyümenin yavaşlayarak sıfıra inmesi bunun en somut örneğidir. İşte dünyadaki bu bunalım, eskiden beri gündemde olan Keynesgil ekonomik politikaların terkedilmesi sonucunu doğurmuştur. İleri Batı ülkelerinin terkettiği bu ekonomik politika IMF gibi uluslararası kuruluşlar tarafından da zamanla terkedilmiş, onun yerini liberalizmin daha ortodoks bir uygulaması biçiminde tanımlanabilecek *Friedmancı düşünce* almıştır. Bu düşünce temelde enflasyonla savaşı hedef almıştır. Bunun için en etkin araç olarak para politikasını görmüştür.

Türkiye'de 24 Ocak 1980'den sonra aynı doğrultudaki iktisadi politikanın uygulandığını görmekteyiz. Özal Hükümeti bu politikayı genel bir serbestleştirme politikasıyla birlikte yürütmeye karar vermiş görünüyor. Bu iktisadi politikanın burada bir noktasının altını çizmekte yarar vardır; bu da uygulanan ekonomik politikanın, özellikle bazı öğretim üyeleri üzerinde büyük bir etki yapması ve sonuçta bunların o güne kadar savundukları iktisadi görüşleri değiştirme gereğini duymalarıdır. Bugün Türkiye'de iktisadi düşünceye yönelik tartışmaların ağırlık noktasını 24 Ocak Kararları'ndan türetilen kavramlar teşkil etmektedir. Tartışma *önce istikrar sonra büyüme mi, yoksa istikrarın koşulu olarak büyüme mi* ikileminde odaklandı. Bu arada hemen herkesin kabul ettiği yapısal reformların (kamu sektörü, mali sektör, vergi vb.) piyasa mekanizmalarıyla mı yapılacağı yoksa devlet müdahalesini mi gerektirdiği, tartışılan önemli bir konu olarak karşımıza çıkar.

Bu tartışmanın ardında ekonomik teori ve düşünce düzeyinde *Çağdaş Monetarizm-Yeni Keynesçilik* karşıtlığının yattığını söyleyebiliriz. Günümüzde kamuoyunun iktisadi sorunlara ilgisi bir hayli artmıştır. Bunda iktisat eğitiminin yaygınlaşması ve iktisat konulu yayın faaliyetinin hızla büyümesi kadar, yaşanan bunalımlı yılların etkisi büyüktür. Bu gelişmenin iktisadi düşünce düzeyinde yüksek nitelikli bir tartışma ortamı yaratmasını beklemeliyiz ●

KAYNAKÇA

- Prof. Sadun Aren, *100 Soruda Ekonomi El Kitabı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- Prof. Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, Ankara, Doruk Yayınevi.
- Doğan Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni*, Bilgi Yayınevi.
- Şükrü Baban, *İktisadi Doktrinler Notu*, Teksir, İstanbul.
- Şükrü Baban, *İktisat İlminin Prensipleri*, İstanbul.
- Süleyman Barda, *Ekonomik Doktrinler ve Sistemler*, İstanbul.
- Ömer Lütfi Barkan, *İktisat Tarihi Notları*, İstanbul.
- Niyazi Berkes, *100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Tuncer Bulutay, *Başlıca İktisadi Büyüme Nazariyeleri*, Ankara.
- Demirtaş Ceyhun, *Yağma Edilen Türkiye*, İstanbul.
- Haluk Cillov, *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul.
- Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizmin Doğuşu*, İstanbul.
- Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Yarı-Sömürge Oluşu*, İstanbul.
- Sencer Divitçioğlu, *Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu*, İstanbul.
- Feridun Ergin, *İktisat*, İstanbul.

Levent Şahverdi Arşivi

Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)

Ayşe Trak

Tartışmanın Konusu

Türkiye'de Cumhuriyetin kuruluşundan İkinci Dünya Savaşı'na kadar uygulanan iktisat politikalarının genellikle devletçi ve liberal politikalar olarak ikiye ayrılarak incelendiğini görüyoruz. Kaba bir dönemlendirilmeye gidildiğinde 1933-1939 yılları devletçi dönem olarak sınıflandırılabiliyor. İkinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşı izleyen yıllarda da devletçi bir politika uygulanmakla birlikte, bunun ne dereceye kadar seçim sonucu, ne dereceye kadar savaş ekonomisinin gereklerini yansıtan bir olgu olduğunu görmek çok güç. Devletçiliği inceleyenlerin, çalışmalarını 1930'larla sınırladıklarını görüyoruz. Bu çalışmalarda ayrıca devletçilik-liberalizm ikili ayrımına dayanan açıklamaların çoğu zaman yararlı olmadığı, daha ayrıntılı açıklamalara gidilip 1930'ların kendi içinde dönemlendirilmesi gerektiği öne sürülüyor.

Gerçekten de 1930'ların ilginç yönü, bu yılların belirli bir politikanın düzenli bir biçimde uygulandığı bir dönem olmaktan çok, kalkınma sorunsalının devletçilik ve liberalizm kavramları çerçevesinde bugün de güncelliğini koruyan bir biçimde tartışıldığı ve bu tartışmaların politik uygulamalara yansıdığı bir dönem oluşu. 1930'larda kalkınma konusuyla ilgili tartışmaların ve bu bağlamda devletçilik ve liberalizm kavramlarının kazandığı önem çeşitli olgulara bağlı. Dünya buhranının bütün dünyada ve Türkiye'de yarattığı sarsıntı ve 1929'da Lozan Antlaşması'nın gümrük politikasıyla ilgili hükümlerinin yürürlüğe girmesiyle ortaya çıkan yeni sorunlar, bu olguların en önemlilerinden. Ayrıca, liberal dönem olarak tanımlanan 1923-1929 dönemindeki uygulamaların ekonomik başarısızlığı ve bu başarısızlığın yarattığı sosyal gerginlik 1930'lardaki kalkınma politikası arayışlarını etkileyen unsurlardan biri. Nitekim liberal politikaların başarılı olamayacağı yolundaki tartışmalarda çoğu zaman 1923-1929 dönemi deneyiminden söz edildiği görülüyor.

Oysa 1923-1929 döneminin bir liberal ekonomi dönemi olarak tanımlanıp tanımlanamayacağı konusu çok kuşkulu. Aynı şekilde 1930'larda liberalizm yanlısı olarak tanınan politikacı ve düşünürlerin ne dereceye kadar liberal oldukları da hiç açık değil. Aksine, hem 1923-1929 dönemindeki uygulamalar, hem de 1930'larda alınan çeşitli tavırlar, Türki-

"KADRO" HAREKETİ: Devletçi iktisat politikalarının sistematik bir biçimde ortaya konduğu "Kadro" dergisi 1932 Ocak ayından 1934 Ekimi'ne kadar 34 sayı çıktı. Derginin kurucuları (soldan sağa), Burhan Belge, Şevket Süreyya Aydemir, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, İsmail Hüsrev Tökin ve Vedat Nedim Tör'dür. Derginin ilk sayısında "Millet İktisadiyatı" konulu yazısında Vedat Nedim Tör şöyle der: "Bütün dünya anarşik iktisattan planlı iktisata doğru yürüyor."... "Biz, böyle bir planlı faaliyete her milletten daha ziyade muhtacız. Çünkü iktisadi bünyemizi değiştiriyoruz. Şuursuz iktisat siyasetinden, şuurlu iktisat siyasetine geçiyoruz.Şuurun en canlı nişanesi ise program ve plandır."

Levent Şahverdi Arşivi

ye'de gerek ekonomik politikalar düzeyinde, gerek düşün alanında tam anlamıyla bir liberalizmden söz etmenin güçlüğüne işaret ediyor.

Liberalizmden Ne Anlıyoruz?

Ekonomik liberalizm kavramı, herşeyden önce ekonomik faaliyetin politik kurumlardan bağımsız olarak, kendi yasalarına göre yürütülmesiyle ilgili. Buna göre, liberal bir ekonomi politikası, devletin piyasa mekanizmasına müdahale etmemesi, yalnızca bu mekanizmanın serbestçe işlemesini engelleyen unsurların ortadan kaldırılmasına katkıda bulunması anlamına geliyor. Bu politika çerçevesinde dış ekonomik ilişkilerin de devlet kontrolünden bağımsız yürütülmesi, ihracat ve ithalatı engelleyen politik önlemlerle yabancı sermayeye karşı bir tavıra raslanmaması söz konusu. Bu doğrultuda liberal düşünürler politik düzeyle ekonomik düzeyin birbirinden ayrılması gerektiğini, devletin ancak piyasa mekanizmasının rahat işlemesini sağlamak amacıyla ekonomiye müdahale edebileceğini savunuyorlar. Ayrıca liberal düşünce sistemi içinde hem tüketici hem de üretici olarak bireye çok önem verilmekte. Bu yüzden de liberal düşünürler bireysel girişimciliği engelleyebilecek bütün kurumlara karşı çıkıyorlar. Bireyin ekonomik özgürlüğünün savunulması politika alanına da yansıyor. Ve politik liberalizm bireyin demokratik haklarını ve özgürlüklerini devlet karşısında savunan görüşlerle karşımıza çıkıyor.

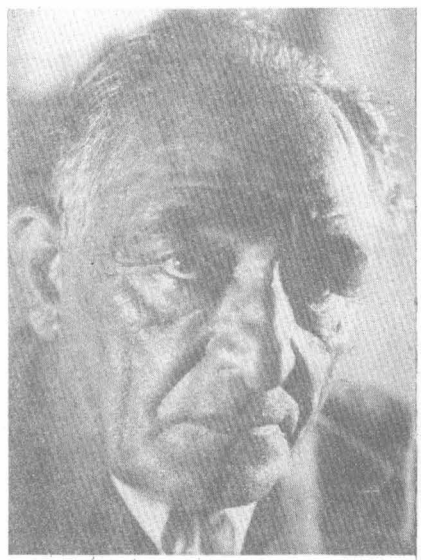
Politik süreçle ekonomik sürecin birbirinden ayrılmasının ve bireyin ekonomik faaliyetinin yönlendirilmesinde oynadığı rolün öneminin liberalizmin temel özelliklerini oluşturduğunu dikkate alarak Türkiye'de liberalizm konusuna daha sağlıklı bir biçimde yaklaşılabilir. Örneğin 1923-1929 dönemine bakıldığında devletin özellikle *milli tüccar ve girişimci* yaratmak amacıyla ekonomiye müdahale ettiğini görüyoruz. Bu çaba içinde politikayla ekonominin içiçe girdiği, politik kadroların ekonomik faaliyetin yönlendirilmesinde büyük rol oynadıkları gözlemleniyor.

1923-1929 döneminde Türkiye'nin yabancı sermayeye karşı bir tutum almadığı, özellikle bu dönemde kurulan çok sayıda anonim şirkette yabancı sermaye paylarının oldukça yüksek olduğu biliniyor. Ama yabancı sermayenin ülkeye girişine izin verilirken yabancı şirketlerin bürokrasiden bağımsız faaliyette bulunmalarının engellendiği de çeşitli yazarlar tarafından belirtiliyor. Yabancı sermayedarların meclis içindeki ilişkileri birçok söylentiye, yolsuzluk suçlamasına yol açıyor. Söz konusu dönemde, Lozan Antlaşması'nın şartlarına bağlı olarak, gümrük korumacılığı söz konusu değil. Lozan Antlaşması'na göre Türkiye ancak 1929'da ithalatı kısıtlamak için bir gümrük politikası uygulayabilecekti. Bununla birlikte, 1929'a kadar olan dönemin dış ticaretin bütünüyle serbest bırakıldığı bir dönem olduğunu söyleyemeyiz. İthalat kısıtlanmadığı halde, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yerli malı kullanmayı özendiren yasalar çıkarılmıştır. 1925'te yerel ve özel bütçelerden ve belediye bütçelerinden yapılan satın alma işlemlerinde söz konusu her türlü malzemenin yerlisinin alınmasını zorunlu kılan bir yasa kabul edilmiştir. 1927 *Teşvik-i Sanayi Kanunu* da çok yüksek koruma ve özendirme tedbirleri getirerek yerli sanayiin gelişmesi için liberal bir politika anlayışıyla bağdaşamayacak bir ortam yaratıyordu.

İktisadi Yapı ve Liberalizm

1923-1929 döneminde uygulanan ekonomi politikasının liberal bir politika olamayışı, Türkiye'nin hem altyapı tesislerinin hem de özel girişimciliğin gelişmemiş olduğu geri bir ülke olmasına bağlanabilir. Sanayileşme hamlesini ve kalkınma çabasını özel girişimcilerin yürütmesi olanaksız olduğundan devlet müdahalesi kaçınılmaz görülebilir. 1930'lardaki yeni politika arayışlarında da, geri bir ülkede liberal bir politika uygulamanın güçlüklerine dikkat çekiliyor. Aslında 1930'ların bütün tartışmaları boyunca bütün grupların, inançları ne olursa olsun, bu güçlüğün bilincinde oldukları ve buna göre davrandıkları görülüyor. Bu yüzden de tutarlı bir biçimde liberalizmi savunan kimseye raslanmıyor. Tartışmalarda ortaya çıkan görüş farklarını ise basit bir *liberaller-devletçiler* ayrımı çerçevesinde incelemek çok güç. Söz konusu görüş ayrılıklarını dört grupta toplayarak açıklamak daha yararlı olabilir. Bu dörtlü ayrıma hem devlet adamlarını hem de düşünürleri dahil etmek mümkün. Zaten Türkiye'de çoğu zaman devlet adamı-aydın ayrımının çok belirsiz olduğunu, aydınların çoğunun hükümet çevreleriyle yakın ilişkilere girip yaşamlarının hiç olmazsa belirli bir devresinde devlet görevlerinde bulunduklarını görüyoruz.

Devletçi Kadro: Önerdiğimiz dörtlü ayrımın içinde ilk gruba Halk Fırkası'ndaki devletçi tanınan politikacıları ve *Kadro Grubu*'nu dahil edebiliriz. Halk Fırkası'nın devletçi kanadının görüşleri özellikle İsmet İnönü ve Recep Peker'in Meclis konuşmaları ve çeşitli söylevlerinde dile getiriliyor. Bu açıdan İsmet İnönü'nün Serbest Fırka'nın kuruluşundan kısa bir süre sonra verdiği 1930 Sıvas söylevi ve 1933'te *Kadro* dergisinde çıkan ve Celal Bayar'ı hedef alan *Fırkamızın Devletçilik Vasfı* adlı makalesi çok önemli. 1936'da yayınlanan *Peker'in Söylevleri* ve Recep Peker'in 1934-1935 ders yılında Ankara ve İstanbul Üniversitelerinde verdiği derslerde öğrencilerin tuttuğu notlardan derlenen *İnkılap Ders Notları* da liberalizme karşı görüşlerin incelenmesinde yararlı olabilecek kaynaklar. Bu görüşlerin sistematik bir biçimde ortaya konulmasında 1931-1934 yılları arasında çıkan *Kadro* dergisi önemli bir rol oynuyor.

AHMET AĞAOĞLU (1869-1939), tarihçi, hukukçu. Devletçiliğe karşı liberalizmi savunan Ahmet Ağaoğlu'na göre, Batılı ülkelerde toplumsal gelişme ekonomik ve politik süreçlerin birbirinden ayrılmasına, devletin birey üzerindeki baskısının kalkmasına paralel olarak gelişti. Buradan yola çıkarak, Ağaoğlu, devletin birey üzerindeki baskısının kalkmasını ve ekonominin kendi kurallarına göre işlemesini doğulu toplumların gelişmesi için gerekli koşullar olarak görür.

Levent Şahverdi Arşivi

Şevket Süreyya, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge, Şevki Yazman ve Yakup Kadri gibi aralarında çok sayıda eski Marksist bulunan bir grup aydın tarafından çıkarılan bu dergi 1934 sonlarında kapatılıncaya kadar devletçiliğin hararetli savunuculuğunu sürdürüyor. Eski Marksistlerin devletçi cephede yer alışlarında hem 1925'ten sonra Türkiye'de sosyalist görüşlerin savunulmasının son derece güçleşmesi, hem de, bir ölçüde, SSCB içinde önemli tartışmalara yol açan sosyalizm-milliyetçilik çelişkisi ile az gelişmiş ülkelerin özgün yapısının yol açtığı sorunların bilinci rol oynuyor. Derginin kapatılışı ise, öne sürdüğü görüşlerin hükümet politikasına ters düşmesinden çok, derginin devletçilik uygulamasının ilk dönemlerinde belli bir işlevi yerine getirdiği, 1934'te uygulama rayına oturduktan sonra artık varolmasına neden kalmadığı inancına bağlı olabilir. Nitekim dergi kapatıldıktan sonra yayımcılara CHF kadrolarında davayı sürdürebilecekleri bildiriliyor.

AHMET HAMDİ BAŞAR (1897-1971), iktisatçı ve siyaset adamı. Liberalizm yanlısı olmamakla birlikte, "Kadro" tarafından savunulan devletçilik anlayışına da karşıdır. Çünkü ona göre bu anlayış bürokratik kapıkulu geleneğini sürdürmekten başka bir sonuç veremez. Savunduğu "iktisadi devletçilik" görüşü ise bir çeşit toplumsal mülkiyet aracılığıyla devletin ekonomi içinde yer almasını ve ekonominin hem etkin bir biçimde işleyişini hem de halkın üretime demokratik katılımını sağlayacak kurumlar geliştirmesini öngörür.

Liberalizme karşı görüşlerin temel özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1- Az gelişmiş bir ülkenin liberal bir politika uygulayarak kalkınması olanaksızdır.

2- Liberalizm zaten bütün dünyada bir çıkmaza girmiş durumdadır. Liberal politikalar her yerde toplumsal bölünmelere, toplumsal çelişkilerin ortaya çıkmasına yol açmış, ekonomik ve sosyal bunalımlar yaratmıştır. Sınıfsız bir toplum olan Türk toplumunda bu tür sorunların ortaya çıkmasını önlemek için liberal politikadan kaçınılmalı, ekonomi üzerinde sıkı bir politik denetim geliştirilmelidir.

3- Almanya ve İtalya'da faşizm, SSCB'de bolşevizm hep liberalizmin yol açtığı çıkmazı göstermekte yararlı olabilirler ama taklit edilmeleri söz konusu değildir. Her ülke kendine uyan modeli bulmak ve geliştirmek zorundadır.

4- Azgelişmişlik olgusu uluslararası ilişkilerin yapısına bağlıdır. Bazı ülkelerin geri kalması uluslararası sömürü mekanizmasının işleyişiyle ilgili olduğu için kendine yeterli bir ekonomi geliştirmek, özellikle sanayileşme hamlesinin gerçekleşmesi, büyük önem kazanmaktadır. Uluslararası planda uzmanlaşmanın herkes için yararlı olacağı bir aldatmacadan başka bir şey değildir.

5- *Aşırı* özgürlük sosyal sakıncalar doğurabilir. Zaten Batı toplumları bugün yalnız uyguladıkları liberal ekonomik politikalar yüzünden değil, çok partili demokrasi ve aşırı özgürlük ortamı yüzünden de sıkıntı çekmektedirler. Toplumun çıkarları her zaman bireyin çıkarlarının üzerinde olduğu için gerektiğinde, bireysel özgürlükler kısıtlanabilir. Bireysel özgürlükler her zaman toplumsal huzur ve refah için feda edilmelidir.

Ahmet Ağaoğlu Liberalizmi: Birinci grupta topladığımız bu görüşlere, özellikle *Kadro* çevresi ve Şevket Süreyya'ya karşı Peyami Safa, Hüseyin Cahit ve Ahmet Ağaoğlu gibi düşünürlerin çeşitli yazılar yazdığını görüyoruz. Peyami Safa'nın 1933'te *Cumhuriyet* gazetesinde, Hüseyin Cahit'in *Fikir Hareketleri*'nde yayınladıkları makalelerde Türk Devriminin öznelliği ve özel modeller geliştirilmesi gerektiği konusuna kuşkuyla yaklaşıldığı görülüyor. Örneğin Peyami Safa, Kadrocuların geliştirdiği modele verilebilecek en uygun adın *Türk Faşizmi* olduğunu söylemekten çekinmiyor. Ahmet Ağaoğlu'nun ise *Kadro* devletçiliğine yöneltti̇ği eleştiriler çerçevesinde bir liberalizm savunusu geliştirdiğini görüyoruz. Şevket Süreyya'nın makalelerini derlediği *İnkılap ve Kadro*'ya karşı Ahmet Ağaoğlu'nun *Cumhuriyet*'te yayınladığı makalelerini topladığı *Devlet ve Fert*, onun liberal görüşlerini en açık bir biçimde yansıtan kaynak. Burada yazar liberalizmin dünya çapında bir bunalıma girmiş olduğunu yadsıyor.

Ağaoğlu'na göre gelişmiş Batı ülkelerinde başarıyla uygulanan liberal politikalar ayrıca bu ülkelerin gelişmesinde en önemli etken. Kadrocu görüşlerin aksine, geri kalmışlık ve kalkınma olguları uluslararası ilişkilerin yapısına değil, politik ortamın bireyin gelişmesine ne derece uygun olduğuna bakılarak anlaşılabilir. Batı'da ekonomik süreçle politik sürecin birbirinden ayrılması, ekonomik ve politik özgürlük ortamı bireylerin yeteneklerini geliştirmesine olanak vermiş, bu şekilde toplumsal gelişmeyi izlemiştir. Doğu'da ise devletin birey üzerindeki baskısı aynı tip bir gelişmeyi engellemiştir. Doğu ülkelerinin kalkınması ancak birey üzerindeki baskının kalkması ve ekonominin kendi kurallarına göre işlemeye başlamasına bağlıdır.

Ama yukarıda özetlediğimiz görüşlerle Ağaoğlu'nun politik faaliyeti arasında tam bir tutarlılık olduğunu söyleyemeyiz. Yazarın 1930'da Mustafa Kemal'in isteğiyle *Serbest Fırka* kurucuları arasında yer aldığını görüyoruz. Serbest Fırka her ne kadar devletçi Halk Fırkası'nın sağında, özel teşebbüs yanlısı bilinirse de parti programının liberal bir program olduğu söylenemez. Zaten Ahmet Ağaoğlu'nun *Serbest Fırka Anıları*'nda belirttiği gibi, Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenleri yeni bir fırka kurulmasına karar verirken yeni fırkaya *Serbest* adının verilmesini de kararlaştırıyorlar. İnönü'nün Halk Fırkası'nın devletçi bir fırka olduğunu ilk açıkladığı Sivas Nutku da Serbest Fırka'nın kuruluşundan hemen sonra veriliyor. Yani yeni fırkanın kurucuları devletçi bir fırkaya karşı liberal bir fırka kurduklarını devrin başbakanından öğreniyorlar. Oysa yeni fırkanın programı özellikle Ağaoğlu'nun 1926'da Mustafa Kemal'e ve başbakana verdiği rapora dayanıyor. Bu raporda da geri kalmış ülkelerde ekonomiye devlet müdahalesinin öneminden söz ediliyor ve yazar güçlü bir hükümet taraftarı olduğunu belirtiyor. Raporda üzerinde durulan, halk üzerinde memur baskısı ve yolsuzluklar. Ser-

Levent Şahverdi Arşivi

best Fırka kurulduktan sonra da fırka başkanı Fethi Okyar ve Ahmet Ağaoğlu, muhalefeti, özellikle devlet adına yapılan yolsuzluklara, devletçiliğin Türkiye'de *devlet eliyle fert zengin etme* politikasına dönüştüğüne değinerek yürütüyorlar.

Ağaoğlu'nun devlet müdahalesine her zaman karşı çıkmayışı, yalnızca az gelişmiş ülke gerçeklerinin bilincinde oluşuna bağlı değil. Yazarın 1930'da yayınlanan *Serbest İnsanlar Ülkesinde* adlı alegorik kitabında düşündüğü ideal toplumda bütün ekonomik faaliyetlerin piyasa mekanizmasınca yürütüldüğünü, bunun tam liberal bir toplum olmadığını görüyoruz. Aksine bu toplumda eğitim ve sağlık hizmetlerinin devlet tarafından servet vergisi kanalıyla sağlanan gelirlerden karşılandığı, işsizlik sigortası, emeklilik gibi refah devletinin temel kurumlarının önemli bir yeri olduğu anlatılıyor. Bu da devrin liberalizme en yakın şahsiyetini, Ahmet Ağaoğlu'nu, gerçek bir liberal olarak tanımanın güçlüğünü gösteriyor.

Özel Teşebbüs ve Liberalizm: Bu açıdan belki Cumhuriyet Halk Fırkası'nın Celal Bayar çevresinde devletçi gruba karşı çıkan kanadı gerçek anlamda bir liberalizme daha yakın. Ama bu üçüncü grubun da Türkiye'de özel girişimciliğin devlet desteği olmadan gelişip ekonomik faaliyetin yürütülmesini tek başına üstlenebileceğine inanmadığı açıkça görülüyor. Celal Bayar'ın 1932'de İktisat Vekili olmasından sonra devletçi uygulamalarda kısa süreli bir yavaşlama olduğu söylenebilirse de, 1933-1936 yılları arasında devletçilik uygulamasının genişlediğini, 1934 yılında yürürlüğe giren *Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın devletçi bir anlayışı yansıttığını görüyoruz. Ayrıca Celal Bayar İkinci Beş Yıllık Plan'ın giriş bölümünde, planın öngördüğü kalkınma ve sanayileşme hamlesinin gereklerinin liberal ekonomi anlayışıyla bağdaşamayacağını yazıyor. Söz konusu dönemde özel girişimcilerin devlet müdahalesinin gerekliliğine inandıklarını, yalnız bu müdahalenin ana amacından (özel sermayenin gelişip ekonomik faaliyetin tümünü kontrol edebilecek duruma gelmesi amacından) sapmamasına dikkat edilmesini istediklerini söyleyebiliriz. 1930'ların Meclis tutanaklarından izlenebilecek tartışmalarda iş çevrelerine yakınlıkları bilinen bazı milletvekillerinin tavrı da bu görüşü doğrular nitelikte.

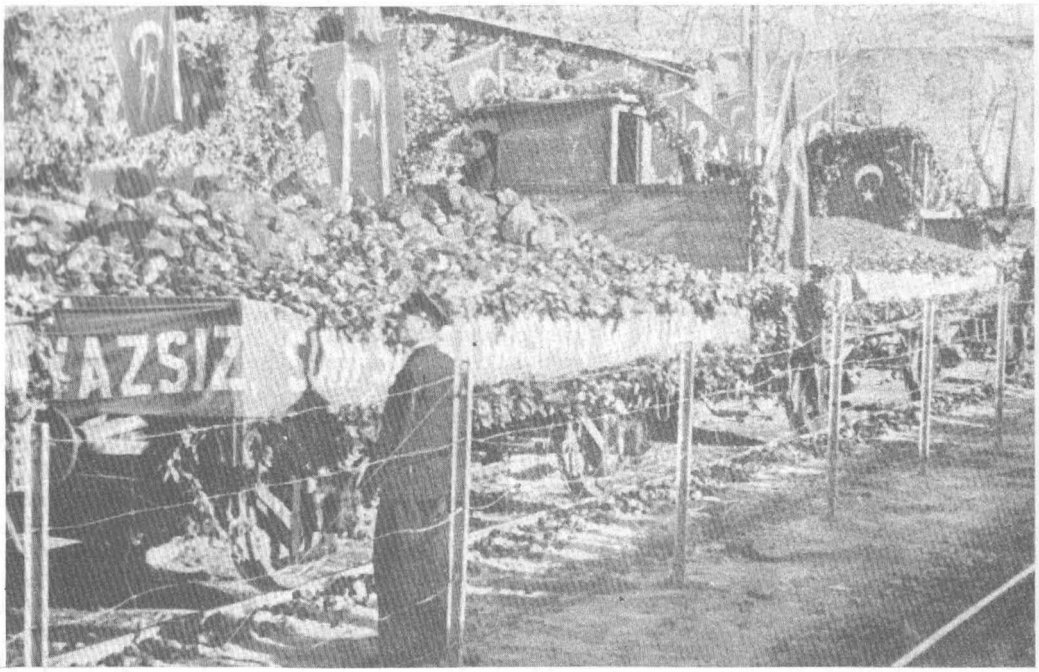
Özgün Bir Devletçi, Ahmet Hamdi Başar: Liberalizm yanlısı olmamakla birlikte Halk Fırkası'nca uygulanan ve *Kadro* çevrelerince savunulan devletçilik anlayışına da şiddetle karşı çıkan özgün bir düşünür, Ahmet Hamdi Başar. Bu açıdan Başar'ın görüşlerinin ayrı bir kategori oluşturduğunu söyleyebiliriz. Ahmet Hamdi Başar'ın bir özelliği de kendi tabiriyle *beceriksizliği ve budalalığı yüzünden Mustafa Kemal'e çok kısa süreli yakınlığı dışında* (yazarın Mustafa Kemal'le birlikte yaptığı üç aylık bir geziyle sınırlı olduğunu söyleyebileceğimiz bir süre), *hükümet çevrelerinin dışında kalmış* olması.

Ahmet Hamdi Başar, liberalizmin Türkiye'de uygulanamayacağı konusunda yukarda görüşlerini tartıştığımız bütün gruplarla, liberalizmin dünya çapında iflası konusunda da Halk Fırkası'nın devletçi kanadı ve Kadro grubuyla aynı fikirde. Ayrıca, uluslararası bir sömürü mekanizması fikrini de benimsiyor. Nitekim yazar 1930'larda çıkardığı *Kooperatif* dergisinde Kadrocu görüşlere oldukça yakın olduğunu belirtiyor. Başar'ın özelliği liberalizme olan inançsızlığının yanı sıra devletçiliğe duyduğu güvensizlik. Giderek, devletin ekonomi üzerindeki hâkimiyetini Ahmet Ağaoğlu gibi geri kalmışlığın temel nedeni olarak görmesi. Ahmet Hamdi, devletçilik deneyimini *Yaşadığımız Devrin İçyüzü* adlı kitabında şöyle değerlendiriyor: *"Türkiye ancak devlet kuvvetiyle dirilebilir. (...) Bürokrasi ve lüzumsuz hükümet müdahaleleri tasfiye edilmeli, kuvvetler teksif olunmalı; hülasa evvela devlet kendi organlarında bir inkılap geçirmelidir... Bizde devletçilik, tarihî bir zaruret olarak, daha doğrusu, sermayedar ve müteşebbis bulunmadığı ve ecnebi sermayesinden de faydalanamadığımız için, mecburen başvurduğumuz bir sistem olmuştu. Ancak bunun büyük tehlikesi vardı: Babıâli'den bize usulleri, an'anesi ve elemanlarıyla miras kalmış yasağa dayanan idarî devleti genişleteceğiz; iktisadî hayatın idaresine, tanzimine karıştıracağız; bu suretle bu devletin nüfuzunu, hâkimiyetini son derece kuvvetlendireceğiz. Bu büyük tehlike idi. İktisadî sınıflarımız son derece zayıf ve hiç mukavemet gösterecek halde değil. Kapıkulu devleti, iktisadî hayata hâkim olunca bunun karşısında halk hâkimiyetine, demokrasinin teessüsüne katiyen imkân yoktur."*

Ahmet Hamdi Başar toplumun ve devletin yapılarının özellikleri nedeniyle devletin ekonomiye el atarak kontrolü olanaksız ve halkı ezen bir bürokratik dev haline gelmesinden korkuyor. Bu nedenle iki ilginç kavram geliştiriyor: "İdari devletçilik" ve "iktisadi devletçilik". "İdari devletçilik"ten anlaşılması gereken aslında klasik liberalizmin devlet türü: İktisadi yaşama kesinlikle karışmayan, salt toplumsal yaşamın gerektirdiği idari işlerle görevli devlet. Ahmet Hamdi bu işlerle görevli kurumların yetki alanlarının olanaklar elverdiği ölçüde sınırlandırılmasından yana. "İktisadi devletçilik" ise üretim araçlarının salt devlet mülkiyetinden çok, toplumsal mülkiyetinin gerçekleştiği düzenin adı. Sözü yine yazara bırakalım: *"İktisadi devlet lazımdır. Bol istihsal davasına bağlı plan ve iktisadi işletmeler, idari devletten ayrı ve tamamen ihtisasa dayanan, demokratik esaslar dahilinde kurulan bir iktisadî devlet makinesine verilmelidir."* Yazar, söz konusu demokratik esasları şöyle açıklıyor: *"Benim gibi devletçi olan Kadrocular bile, o günkü devletin genişlemesini istiyorlardı. Ben katiyen başka yolda idim, ve iktisadi devletin, mümkün olduğu kadar siyasi ve idari devletin tesir ve müdahalesi dışında yepyeni organlara malik olması ve bu organların doğrudan doğruya halk tarafından demokratik şekilde teşkil ve kontrol edilmesi fikrinde idim."*

Bundan başka, Başar, gerek *Kooperatif*'teki yazılarında, gerek *Atatürk'le Üç Ay*'da Kadro grubunun görüşleriyle kendi görüşleri arasındaki farklardan söz ediyor. Bu ayrılıkların ilki Kadroculara nerdeyse otarşik bir yapıyı savunmaları, Başar'ın ise, uluslararası ilişkilerin sömürüyü ortadan kaldıracak bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğine inanmakla birlikte, dünya ekonomisi içinde kalınmasını yararlı görmesi. Başar'ın bu görüşleri, yazarın gümrük korumacılığından yararlanan yerli sanayiin etkin çalışabileceği konusundaki kuşkularıyla yakından ilgili. Bu açıdan Başar'ın dış ticaret ilişkileri açısından liberalizme daha yakın olduğunu söyleyebiliriz. Yazarın Kadrocular dan ayrıldığını söylediği diğer bir nokta da demokratik hak ve özgürlüklerle ilgili. Yazar, Türkiye'nin çok partili bir rejime geçmeye henüz hazır olmadığını, fikir özgürlüğünün olumlu sonuç vereceği bir ortamın yaratılmamış olduğunu belirtmesine karşın, demokrasinin bir amaç olarak görülmesi, totali-

Levent Şahverdi Arşivi

SINIFSIZ VE İMTİYAZSIZ TOPLUM: Devletçilik kavramı, devletin ekonomiye dışarıdan müdahalesi ve devletin ekonomik faaliyet içinde bizzat yer alması olarak iki ayrı açıdan ele alındığında, 1930'lardaki tartışmalara katılanlar arasında devletçiliği savunmayan yoktur. Liberal tanınan politikacı ve düşünürler "ferdin yapamadığını devlet yapar" demişler, devletçiliği benimseyenler ise, devletçiliğin amacının "sınıfsız ve imtiyazsız" bir toplum yaratmak olduğunu savunmuşlardır.

ter eğilimlerden kaçınılması gerektiğini vurguluyor. Bununla birlikte Ali Fuat Başgil'in *Değişen Dünya*, Feridun Ergin'in *Bir Medeniyetin Sonu* üzerine yazdıkları eleştirilerde Başar'ın özgürlüklerin bir süre için kısıtlanmasını gerekli görüşünün üzerinde önemle durmaları da yersiz değil. Yazar, uzun dönemde demokrasiyi amaçladığını söylüyorsa da, kısa dönem için önerileri Kadro grubu ve Cumhuriyet Halk Fırkası devletçi kanadının demokrasiye karşı ileri sürdükleri görüşlere oldukça yakın.

Sonuç

Bu dörtlü sınıflama içinde yer alan görüşleri yazının başında liberalizm tanımı çerçevesinde değerlendirdiğimizde, aradaki ayrılıkların liberallerle devletçiler arasında bir ayrımdan çok, devletçilik konusunda farklı görüşlere sahip düşünür ve politikacılar arasındaki bir ayrım olduğu görülebilir. Devletçilik kavramına genelde iki açıdan yaklaşabiliriz: *Devletin ekonomiye dışarıdan müdahalesi* ve *devletin ekonomik faaliyet içinde bizzat yer alması*. Buradaki ikinci olguya *devlet işletmeciliği* de diyebiliriz.

Türkiye'de 1930'lardaki tartışmalara katılanlar arasında iki anlamından biriyle devletçi olmayan hiç kimse yok. Hem politikacılar hem de düşünürler, devletin, piyasanın serbestçe işlemesini sağlamak amacını fazlasıyla aşan bir biçimde ekonomiye müdahale etmesi gerektiğine inanıyorlar. Devlet işletmeciliğinin gerekliliği konusunda da görüş ayrılığına raslanmıyor. Ayrılık yalnızca devlet işletmeciliğinin sınırları konusunda söz konusu. Liberal tanınan politikacı ve düşünürler *ferdin yapamadığını devlet yapar* şeklinde bir devlet işletmeciliği tanımını benimserken, devletçiliği savunanlar devlet işletmeciliğinin bu sınırları aşması, *sınıfsız ve imtiyazsız* bir toplum yaratılması amacını hedef alması gerektiğini savunuyorlar. Başka bir ayrım da önerilen politikaların uygulama süresi konusunda yapılabilir. Taraflardan bir kısmı devlet müdahalesi ve devlet işletmeciliğini özel girişimciliğin gelişip ekonomik faaliyetin tümünü üstlenebilecek durumna gelmesine kadar başvurulacak politikalar olarak görürken, diğerlerinin bu politikaların sürekli yürürlükte kalması gerektiğine inandıklarını söyleyebiliriz. Bu ayrılıklar da devletçi görüşlerin karşısında gerçek anlamda liberal görüşleri savunan bir grup düşünür ve politikacının bulunduğunu öne sürmemize yeterli değil ●

KAYNAKÇA

- Ahmet Ağaoğlu, *Serbest İnsanlar Ülkesinde*, İstanbul, 1930.
- Ahmet Ağaoğlu, *Devlet ve Fert*, İstanbul, 1933.
- Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Anıları*, İstanbul.
- Şevket Süreyya Aydemir, *inkılâp ve Kadro*, İstanbul, 1968.
- Ahmet Hamdi Başar, *İktisadî Devletçilik I, II*, İstanbul, 1933.
- Ahmet Hamdi Başar, *Para ve İnkılâp*, İstanbul, 1936.
- Ahmet Hamdi Başar, *Değişen Dünya*, İstanbul, 1941.
- Ahmet Hamdi Başar, *Bir Medeniyetin Sonu*, İstanbul.
- Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk'le Üç Ay*, İstanbul, 1945.
- Ahmet Hamdi Başar, *Yaşadığımız Devrin İçyüzü*, Ankara, 1960.
- Murat Belge, "Ahmet Hamdi Başar'ın Kitabı Dolayısıyla 27 Mayıs Üzerine Düşünceler", *Birikim*, Ocak 1976, s. 14-23.
- Korkut Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara, 1962.
- Haldun Derin, *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul, 1940.
- Emin Türk Eliçin, *Kemalist Devrim İdeolojisi*.
- Feridun Ergin, "Bir Medeniyetin Sonu" (Kitap eleştirisi), *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1943-1944 (c.4, s. 265-274).
- Selim İlkin-İlhan Tekeli, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, 1977.
- Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*.
- Emre Kongar, *"Devletçilik ve Günümüzdeki Sonuçları"*, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Sorunları*, İstanbul, 1977.
- Gündüz Ökçün, *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan TAŞ'lerinde Yabancı Sermaye*, Ankara, 1977.
- Recep Peker, *İnkılâp Dersleri Notları*, Ülkü'nün Kitapları, Ankara, 1936.
- Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul, 1938.
- Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, 1971.
- Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul, 1979.

Levent Şahverdi Arşivi

İktisadi Politikalar

Asaf Savaş Akat

Türkiye'de, Cumhuriyet döneminde uygulanan iktisat politikalarının genel bir değerlendirmesini arayan okuyucu, 1923'ten bu yana Türkiye ekonomisinde olup bitenler üstüne yazılmış çok sayıda kitap, makale, konferans tebliği, vb. içinde kaybolur; bir dizi önemli polemikle karşılaşır; aynı istatistiklerle tekrar tekrar yüzleşir; ancak, Türkiye ekonomisinin bu çok önemli 60 yılını derli toplu açıklayan bütüncül bir analiz bulamaz. İktisat mesleğinin, Türkiye ekonomisine paralel, hatta onda da az gelişmiş olmasının bu olguda katkısı şüphesiz büyüktür. *İktisat politikası* ifadesinin içinde gizli duran çelişki, yani *iktisat* ve *politika* sözcüklerinin bir araya gelmesi, çok yakın bir geçmişe kadar hem bu konularda yazı yazan (çoğu akademisyen) profesyonel iktisatçıların hem de bu konular ile ilgilenen (çoğu aydın) okuyucu-kamuoyunun, dönemin sorunlarına çok ciddi bir kavram kargaşası içinde bakabilmesinin önkoşulunu oluşturdu. Üstelik, gelişmiş ülkelerde pek raslanmayan bir olgu, kamuoyunun oluşmasında hayati rol oynayan günlük gazete ve haftalık dergilerde iktisat eğitimi görmemiş etkin köşe yazarlarının *bilmediklerini, bilmedikleri* bir konu olan iktisat politikaları hakkında sürekli yazma geleneğine sahip olmaları, iktisadi içeriği çok zayıf hurafelerin iktisadi analizler şeklinde algılanmasına olanak verdi. Bütün bunlar, bir yandan dönemin iktisat politikaları tarihini yeniden yazma zorunluluğuna, diğer yandan da böyle bir çalışmanın karşısına dikilecek önyargılar duvarının gücüne işaret ediyor.

Aslında, yukarıda söylediklerimiz, buzdağının sadece suyun üstünde kalan kısmı; bir de suyun içinde kalıp görünmeyen gövde var. Osmanlı-Türk toplumunun Cumhuriyet dönemi şeklinde nitelediğimiz son 60 yıllık (yakın) tarihi, çokuluslu bir militarist tarım imparatorluğundan sanayi temelinde örgütlenmiş bir sivil milli-devlete giden bir *sancılı geçiş döneminin* en zor kesitini oluşturuyor. Şüphesiz, bu geçişin neden bu kadar uzun sürdüğü ve böylesine sancılı olduğu toplumsal bilimcilerin entelektüel meraklarından çok Türk insanının kendi kendisini anlaması için (tarih bilinci) tatmin edilmesi gerekli bir dizi çok önemli soruyu gündeme getiriyor. Hızlı sanayileşme/kapitalistleşme sürecini engelleyen etkenlerden hangilerinin Osmanlı-Türk toplumunun kendi *iç yapısından,* hangilerinin ise *iç ve dış konjonktürden* kaynaklandığının sıhhatli bir biçimde teşhis edilmesi, özellikle iktisat politikaları tarihimizi yazarken bizi pek çok vahim hatadan koruyabilecektir. Nitekim, Cumhuriyet sözcüğü ile özetlediğimiz büyük toplumsal depremin başta kültürel ve siyasi düzeylerde yarattığı dinamikler ve bu dinamiklerin sonucu olan iktisadi içerikten yoksun (yani kültürel ve siyasi) kamplaşma, zıtlaşma ve bölünmeler, dönemin gerçekçi bir iktisat politikaları tarihinin ortaya çıkmasını engellediği gibi, bizzat iktisat tarihinin büyük ölçüde şematik ve betimsel kalmasında temel etken olmuştur.

Osmanlı-Türk yönetici kadroları arasında 18. yüzyıl başında filizlenen ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren hız kazanan modernleşme-çağdaşlaşma arayışları, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve ilk yıllarında geri dönüşü olanaksız bir aşamaya geldi. Genellikle *Batılılaşma* sözcüğü ile özetlediğimiz bu sürecin canalıcı noktası, teokratik İslam devletini yıkan *laiklik* ilkesidir. 600 yıldır Avrupa'nın neredeyse göbeğinde oturduğu halde, kendisini tanımladığı esas unsur olan din sayesinde, Avrupa medeniyetinin dışında kalabilmiş bir toplumda böylesine büyük bir sarsıntının yaşamın her hücresini işgal etmesi kaçınılmazdı. Üstelik, önce Atütürk'ün çok genç yaştaani ölümü, hemen ardından insanlığın bütün geleceğini etkileyen dev bir tarihi girdabın (İkinci Dünya Savaşı'nın) öngörülemeyecek etkileri Cumhuriyeti kuran siyasal hareketin *vakitsiz bölünmesine* yol açarak o ana kadar toplumda sessizce varolan kaynamayı su üstüne çıkardı. Bu özgül konjonktürün yarattığı ve bugün bile gücünü koruyan iki ana politik akımdan birinin 1923-50 yılları arasında yapılan bütün uygulamaları (iktisat politikaları da dahil) kayıtsız şartsız desteklemesi, 1950 sonrasının bütün uygulamalarını ise (gene iktisat politikaları da dahil) az çok aynı coşku ile reddetmesi, diğer akımın da benzer bir üslupla ama tam tersini savunması, sadece dönemin iktisat ve iktisat politikaları tarihinin anlaşılmasının ötesinde, Türkiye ekonomisinin hakettiği gelişme düzeyini tutturmasını engelleyebilecek boyutlarda bir bölünmeye işaret etmektedir.

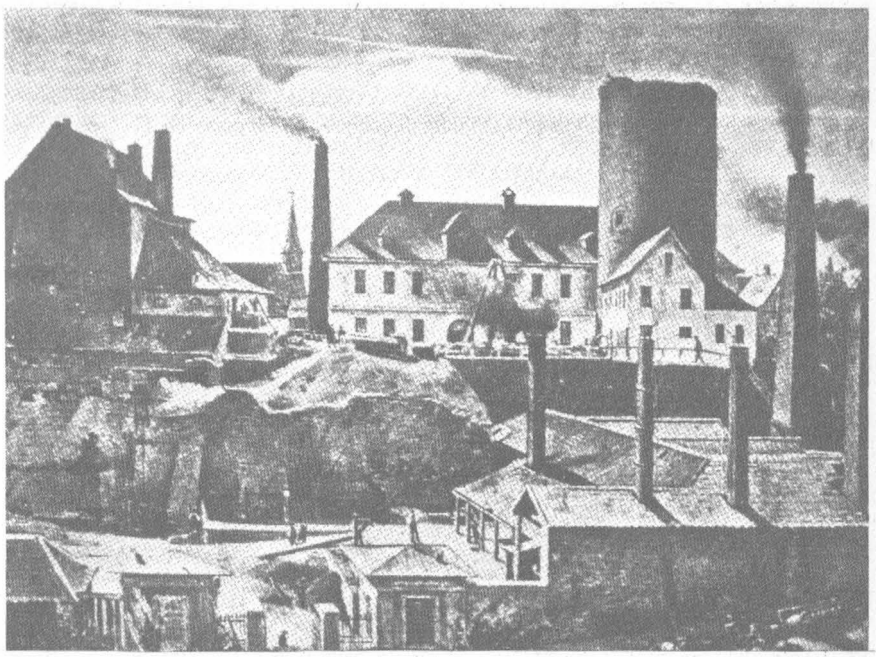
Söz konusu bölünmenin profesyonel iktisatçıyı epey hayrete düşüren çok ilginç bir cephesi var. Tarafların iktisadi konularda birbirlerine yönelttikleri sert suçla-

Levent Şahverdi Arşivi

malar, ilk bakışta adeta siyah-beyaz şeklinde ayırdedebileceğimiz iki ayrı iktisat ideolojisi ile karşı karşıya olduğumuz kanısını uyandırıyor. Ancak, bu ideolojik kutuplaşma *görüntüsünü* biraz eşeleyince, manzara aniden değişiyor. Her iki akımın çeşitli tarihlerde fiili iktisat politikası sorumluluğunu taşıdığı dönemlerdeki uygulamalarına baktığımızda, aralarındaki farklılıkların marjinal, benzerliklerin ise esas olduğunu gözlememek olanaksız. Gerçeğin yargısı her zamanki gibi acımasız: Kutuplaşmış bir heterojenlik görüntüsünün ardındaki homojenliği, yani, çok-ideolojili gibi duran bir gürültünün gerisindeki *tek-ideoloji sessizliğini* yüzümüze vuruyor. Kültürel (dil, sanat, din, vb.)ve politik (demokrasi) tartışmaların zengin içeriğini iktisadi konularda bulmak mümkün değil; halbuki, özellikle son 20 yılda, bu iki akımın esas ayrılma noktasının iktisadi konular olduğu yönünde giderek güçlenen bir kanı da var.

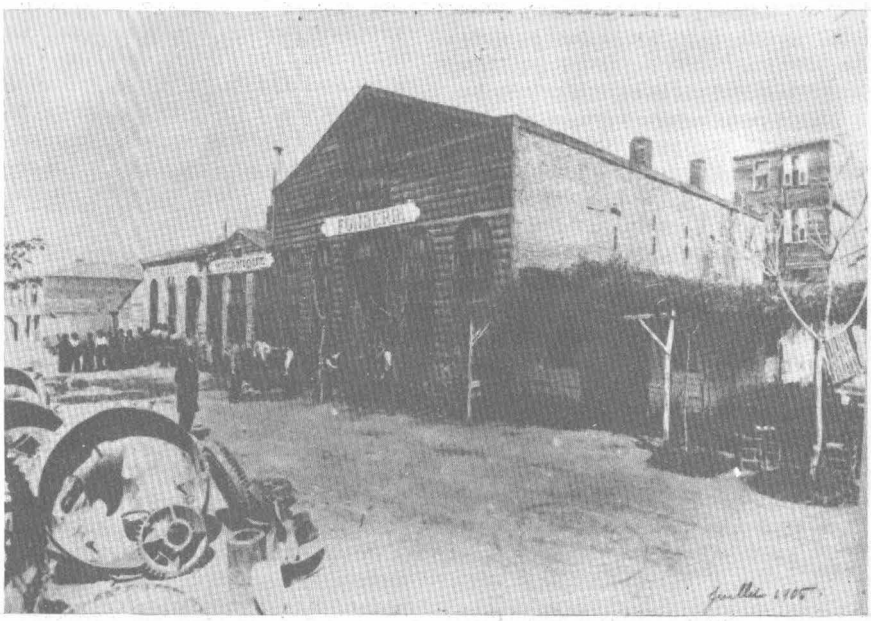
Retorikle gerçek arasındaki bu büyük uçurumun en önemli nedenini teşhis etmek bence çok zor değil. 27 Mayıs 1960'ın az öncesinden başlayıp 1980'lere kadar uzanan bir özgül tarihi konjonktürde, aslında her iki akımın *dışında* gelişmesi beklenecek "sol" ideoloji ve hareketlerin iki akımdan biri ile (CHP; onu kısmen dönüştürerek de olsa) bütünleşmesi sonucu, her iki akıma gerçekte asla sahip olmadıkları nitelikleri atfeden bir ideolojik çerçeve oluştu. Geçmiş iktisat politikalarını o günün somut gerçeği içinde analiz edecek yerde bugünün politik kavgalarında kullanılmak üzere efsaneleştiren bir sürecin yaratabileceği kavram kargaşasını Türkiye yaşadı, hâlâ yaşamakta.

Yukarıdaki gözlemin açıklık kazanması ve analizde çok önemli bir yeri olan konjonktür kavramının netleşmesi için, okuyucudan alışılmamış bir talebim olacak: Cumhuriyet tarihini yeniden yazmamıza olanak verecek bir entelektüel deneye katlanmasını rica ediyorum. Diyelim ki, Atatürk Türk toplumu için olağan kabul edilebilecek 75 yaşına (yani 1955 yılına) kadar yaşadı. Bu durumda, 1930'ların politik ve ekonomik rejiminin özde değişmeden 1950'ler sonuna kadar süreceğini beklememiz olağan. Demek ki, 1945-50 arasında gerçekleşen büyük bölünme 10-15 yıl geriye atılacak; hatta, arada dünya koşullarındaki evrimin de etkisi ile belki hiç olmayacak. Bu farklı

ÇOK BÜYÜK BİR TOPLUMSAL DÖNÜŞÜM: Batı Avrupa'da 15.-19. yüzyıllarda ortaya çıkan kapitalizm, insanlık tarihinin en önemli toplumsal dönüşümlerindendi. Kapitalizmle gelen yeni kavramlar, ilişkiler ve değer yargıları, öncekileri sildi, süpürdü. Bu gelişmelere yakından tanık olan Osmanlı İmparatorluğu, kapitalizmin tehdidini önceden farkedip özgül yapısını korumakta direnince, bütün çürümesine karşın, 20. yüzyıla dek ayakta kalabildi.

CILIZ SERMAYE BİRİKİMİ VE OSMANLI'DA İŞBÖLÜMÜ: İmparatorluğun kapitalizme tüm direnişlerine karşın, özellikle yabancı krediler ve dış ticaret sayesinde, cılız da olsa ilkel sermaye birikimi oluşmaya başladı. İstanbul-Şişli'deki "N. Dapei ve Oğulları Makine ve Döküm Atölyeleri" gibi. Ama, etnik temele dayanan işbölümü, bu ilkel sermaye birikiminin Müslüman-Türklerin ve Anadolu'nun dışında oluşmasına yol açtı. Bu nedenle de Cumhuriyet Türkiyesi, Osmanlı'nın cılız sermaye birikiminden pek fazla yararlanamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

konjonktürün içerdiği değişik ortamın üreteceği toplumsal muhalefet içinde filizlenip gelişen "sol" ideoloji ve hareketin kendisine bugünkünden çok farklı kökenler seçebileceği önerisi herhalde gerçekçi olurdu.

Bu satırların yazarının kendisini bu iki ana akımın *dışında* hissettiğini, yani herhangi birisi ile kendisini kısmen de olsa özdeşleştirmeyi reddettiğini belirtmeliyim. Bundaki amaç şu ya da bu şekilde bir bilimsel tarafsızlık özlemi de değil; topluma (ve tarihe) tarafsız bakılabileceği önerisi bence bilimsel olamaz. Yani, makalede geliştirilen analiz, sadece CHP ve DP-AP arasında tarafsız kalıyor.

İktisat ve Politika: Teorik Bir Gezinti

İktisat sözcüğü ile ifade ettiğimiz ilişkiler kümesinin toplumun belirlenmesinde önemli bir yere sahip olduğu genellikle kabul edilir. Farklı teoriler, bunlara belirlenme hiyerarşisinde farklı önem tanırlar. Sık sık, politika ile iktisat arasındaki ilişkilerin *yönü,* yani bu iki düzeyden hangisinin bağımsız, hangisinin bağımlı değişken olduğu hararetli tartışmalara yol açar. İktisat politikası kavramı, bu iki düzeyi kesiştirmesi açısından hem çok ilginçtir; hem de her iki düzey ve karşılıklı bağımlılıklarının anlaşılmasında çok yararlıdır.

Önce tanım: İktisat politikası deyince, politik düzeyin (devletin) iktisadi düzeye müdahalelerini anlıyoruz. Örneğin, kötü bir mahsul yılında bir tarım ürününün fiyatının yükselmesi *iktisadi* bir olaydır, ama tek başına bizi iktisat politikalarına götürmez. Halbuki, devletin bu durumda o mala *narh* koyması bir iktisat politikasıdır. Aynı şekilde, o malın fiyatının serbestçe *piyasada* belirlenmesine göz yumması da bir iktisat politikasıdır. Doğallıkla, devletin ekonomiye müdahaleleri arasında çok farklı araçlar vardır; iktisat mesleği bunları dikkatle sınıflandırır, ekonomideki etkilerini sağlıklı bir biçimde saptamaya ve bu şekilde iktisat politikası kararlarını alan devlet organlarına yardımcı olmaya çalışır.

İktisat politikalarının analizi iki açıdan önem kazanır. Politik iktidarın ekonomiye neden ve nasıl müdahale ettiğinin doğru tesbit edilmesi, politik iktidarla ekonomik iktidar odakları arasındaki ilişkinin anlaşılmasını temin eder. Bu şekilde, ekonomik iktidar odaklarının politik iktidarı ne ölçüde kontrol edebildiğini ve dolayısı ile (varsa) politik iktidarın özerklik derecesini görebiliriz. Bu özgül anlama, iktisat politikalarının ekonomi tarafından belirlendiğini söyleyebiliriz. Ancak, bir de madalyonun öbür yüzü var. İktisat politikaları ekonomik ilişkilerin yönünü değiştirebilir, ekonomide hiç de azımsanmayacak değişikliklere olanak verebilir. İktisat ders kitapları dışında devletin müdahale etmediği bir ekonomiyi düşlemek bile mümkün olmadığından, bu kez, ekonominin iktisat politikaları tarafından belirlenmesi olgusu ile karşılaşırız. İlk bakışta çelişkili gibi gelen bu durum olağandır; toplumda sık sık böyle karmaşık nedenselliklere raslanır. Yanlış olan, gerçekte çift yönlü olan bir belirlenme sürecinin sadece bir yönünü kavramsallaştırmaktır. Ne yazık ki, bu yanlış şaşırtıcı derecede yaygındır.

Liberal düşüncede, ekonomik iktidar odakları diye bir kavram olmadığından, iktisadi düzeyin politik düzeyi etkilemesi de söz konusu değildir. Yani, ekonomi tümüyle (ve sadece) iktisat politikaları tarafından belirlenir. Zaten liberal öğretinin ana teması devletin ekonomiye hiç müdahale etmemesidir; tüm müdahaleler öğretiden bir sapma olarak görülür ve politik iktidarın kötü niyeti ile açıklanır. Bu görüşün simetriği, ekonomizm şeklinde adlandırılır. Bu kez, soyut bir ekonomi iktisat politikalarından bağımsız olarak (kendi içinde) belirlenir ve politik iktidarı kayıtsız şartsız emrinde tutar. Böyle olunca iktisat politikalarının ayrıntılı bir analizi de gereksizdir; onlar zaten (onları incelemeden de önce bildiğimiz) iktisadi iktidar odaklarının işine yaramaktadırlar. Halbuki, yukarıda da belirttiğimiz gibi, gerçekçi bir yaklaşım, mutlaka iktisat ve politika arasındaki en önemli geçiş aracı olan iktisat politikalarının çift-yönlü belirlenme sürecini hesaba katmalıdır.

Söylenenleri Türkiye'de ekonomik sorunlara bakışta çok sık kullanılan bir kavramı açarak biraz daha somutlaştırmak istiyorum. Söz konusu olan *iktisadi yapı* kavramıdır. Bir ekonomiye herhangi bir zaman noktasında göz atınca, nicel ve nitel bir dizi özellikle karşılaşıyoruz: Mülkiyet biçimi, rekabet koşulları, tüketim ve üretim kalıpları, ekonomik kurumlar, vb. Doğallıkla, bunlar, kısa sürede değiştirilmesi çok zor temel trendleri yansıtıyorlar. Bunların tümüne o ekonominin yapısı diyoruz. Ve, genellikle bunlarla iktisat politikaları arasında bir bağlantı kurmuyoruz. Halbuki, her ekonomik yapı, büyük ölçüde daha önceki dönemlerde uygulanan iktisat politikalarının bir ürünü. Söz konusu iktisat politikalarını anlamadan o yapının nasıl ve neden oluştuğunu kavramamız mümkün değil. Demek ki, iktisat politikaları kısa dönemde ekonominin yapısı tarafından belirlense bile, uzun dönemde bizzat o yapıyı belirliyorlar. Kısa ve uzun dönem arasındaki bu fark, başka alanlarda da iktisat politikalarının analizinde çok önemli.

Nihayet, bir iktisat politikasının ille onu yapanların amaçladıkları sonucu vermeyeceğini belirtelim. Çünkü, ekonomi çok karmaşık bir ilişkiler kümesi; o kadar karmaşık ki, mükemmelen bilmemiz mümkün değil.O zaman hata yapma ihtimali çok yüksek. Üstelik, iktisat teorileri ideolojik boyutu çok yüksek bir çerçevede üretiliyor; varolan ile varolmasını arzuladığımız arasındaki çizgi kolayca kaybolabiliyor. Türkiye'de amaç-sonuç tutarsızlığının örneklerini yaşadık. Gelir bölüşümünü düzeltmek isteyen ve o amaçla bir dizi düzenleme yapan politik iktidarlar döneminde gelir bölüşümünün çok bozulabildiğini gördük. Böyle durumlarda insanlığın en eski açmazlarından biri karşımıza çıkıyor: İyi niyetle yapılmış ama kötü sonuç vermiş bir uygulamayı nasıl değerlendireceğiz? Niyetinin iyi olmasına bakıp sonucu hesaba katmayarak olumlu mu değerlendireceğiz, yoksa niyeti ne olursa olsun mademki sonuç kötüdür o halde olumsuz değerlendirmeliyiz mi diyeceğiz. Korkarım ki, özellikle Türkiye gibi ekonominin kendi kadar iktisat mesleğinin de azgelişmiş olduğu ortamlarda, bu açmaz sürekli karşımıza çıkacaktır.

Dönemin Genel Tanımı

İktisat politikaları tarihini incelediğimiz 1923 sonrası Türkiye'sine, genel bir tarih (ve toplum) teorisi çerçevesinde bir teşhis getirmek ve dönemi geniş bir zaman perspektifi içindeki yerine oturtmak zorundayız. Aksi halde, günlük olaylar ve detaylar içinde kaybolur ve işin özünü gözden kaçırırız. Aşağıdaki gözlemler ve getirilen hipotez-teşhis, çok daha uzun (ve eminim ki doğurgan) bir araştırma ve tartışma alanının ana koordinatlarını tesbit etmekle yetinecek.

Birinci Gözlem: Kapitalizmin Üstünlüğü. Kapitalizmin kökenleri ve nasıl olup da belirli bir dönemde dünyanın be-

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI'NIN MİRASI: İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlığa kavuşan öbür azgelişmiş ülkelere oranla Türkiye, önemli bir avantaja sahipti: Nisbeten gelişmiş bir siyasi ve idari yapı. Hatta aynı ekonomik gelişme düzeyindeki ülkelerden bile daha gelişmiş bir üstyapıya, siyasi ve idari kadrolara sahipti. Ankara Hukuk Fakültesi'nde öğrenciler ve Atatürk'le birlikte görülen profesörler de aynı kadroların bir devamı sayılabilir.

lirli bir köşesinde ortaya çıktığı bizi ilgilendirmiyor. Önemli olan, 15.-19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da (önce İngiltere, sonra Kıta Avrupası ve başta ABD olmak üzere İngiliz kökenli yeni yerleşmeler) gerçekleşen kapitalizm ve sanayi devriminin insanlık tarihinin belki de en büyük toplumsal dönüşümüne tekabül ettiğinin anlaşılmasıdır. Daha önce varolmayan bir *birey* ve *bireyler-arası eşitlik* anlayışı, bir yandan siyasal demokrasiye, diğer yandan bireyin devletten izinsiz (özerk) bir faaliyet alanının tanımlanmasına (piyasa ve özel mülkiyet) yol açtı: *Ekonomi* sözcüğü ile ifade edilen yeni bir *toplumsal ilişkiler kümesi* bu şekilde oluştu. *Karl Polanyi*'nin deyişi ile, insanlık tarihinin bu *Büyük Dönüşümü*, doğa bilimlerinde ve teknolojide gerçekleştirdiği inanılmaz atılımlarla çok kısa sürede dünyanın yüzünü değiştirdi ve kendisinden *farklı* bütün toplumsal ilişkileri ya çözdü ya da kendilerini yeniden-üretemez hale getirdi. Kapitalizm, beraberinde gelen büyük ekonomik eşitsizliklere ve bunların içerdiği müthiş insani maliyetlere rağmen, insanlık tarihinin karanlık (tarih-öncesi) devirlerini bitiren bir büyük *Devrim,* bir büyük *kurtarıcıdır.* Hangi toplumsal ve insani kriteri kullanırsak kullanalım, kapitalizm, bütün kapitalizm-öncesi toplum biçimlerinden kayıtsız şartsız *üstündür.*

İkinci Gözlem: Osmanlı'nın Özgürlüğü. Osmanlı İmparatorluğu Batı'da gelişen Sanayi Devrimi ve kapitalizmin kendi toplum düzeni için oluşturduğu *tehdidi,* bugünün gelişmiş ülkelerinin önemli bir bölümünden çok daha önce hissetmişti: Örneğin Japonya. Çünkü, Batı'da kapitalizmin filizlenmeye başladığı devirler, İmparatorluğun Batı *içinde* genişleme dönemidir. İngiltere'de burjuva devrimi diyebileceğimiz *Uzun Parlamento*'nun (1640) *İkinci Viyana Kuşatması*'ndan (1683) önce olduğunu unutmayalım. Gerileme ile birlikte, Batı'nın üstün teknoloji ve örgütlenme gücü ile başetmeyi ve Osmanlı'nın askeri hakimiyetini sürdürmeyi amaçlayan reform anlayışları, *kapıkulunun* (yönetici sınıf) temel uğraşları arasına girdi. İlginçtir ki, "Devlet-i Âli'yi "kurtarmaya" yönelik bu çabalar bir türlü arzulanan sonucu vermedi: Osmanlı toplum düzeni ve sınıf yapısı, sermaye birikiminin hızlanmasına (yani sanayileşmeye) olanak verecek ilişkilerin filizlenmesini başarılı (?) bir şekilde engelledi. Çağın değişen koşullarının olumsuz etkilerini bütün gücü ile yaşamasına rağmen yeni koşullara ayak uydurmakta böylesine *direnen* bir yapı, kaçınılmaz olarak, zor, sancılı ve bitmek bilmeyen bir çözülme dönemi içinde sürekli geriledi. Tümü ile iflas etmiş bir *eskiye* rağmen *yeninin* belirememesi, Osmanlı toplum düzeninin en belirgin özelliğidir ve onu benzer gelişme düzeyindeki pek çok toplumdan ayırdeden *özgüllüktür.*

Üçüncü Gözlem: Cumhuriyetin sürekliliği. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran yönetici kadronun daha önceki yönetimle araya bir mesafe koyma çabası içinde, İmparatorlukla Cumhuriyet arasındaki *siyasi (ve idari) farklılık* iyice vurgulandı. Bu şekilde, iki dönemi birleştiren *toplumsal süreklilik* gözden kaçtı. İmparatorluktan Cumhuriyete giden süreçte, ne

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 1

İktisadi Faaliyet Kolları ve Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla

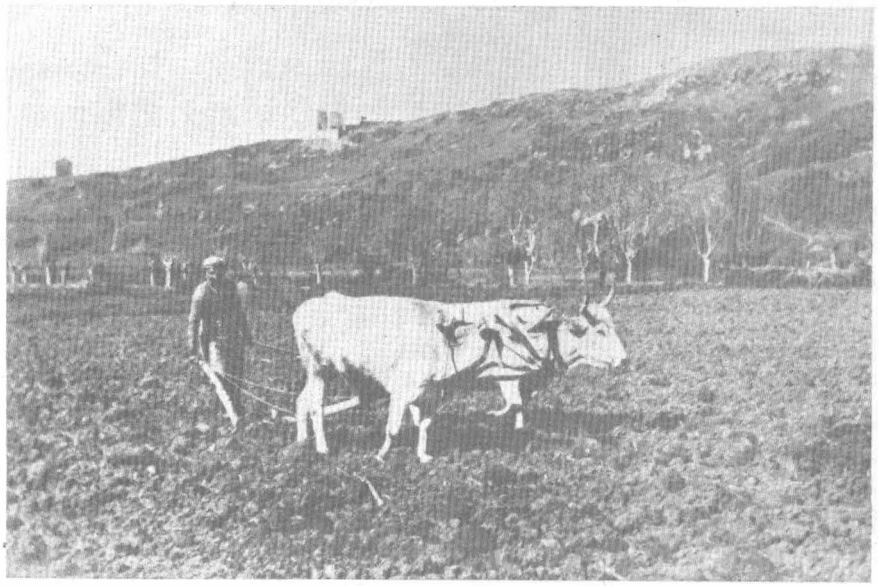
(cari üretici fiyatlarıyla)

Yıl	Tarım[1]	Sanayi[1]	İnşaat Sanayii[1]	Hizmetler[1]	(Eksi) İzafi Banka Hizmetleri[1]	İthalat Vergileri[1]	Dışalım Net Faktör Geliri[1]	Gayrisafi Milli Hasıla Alıcı Fiyatlarıyla[1]	Kişi Başına Gayrisafi Milli Hasıla TL	$
1923	379.3	126.1	24.9	397.2	2.9	39.6	-11.6	952.6	76	-
1924	573.3	118.8	37.3	445.3	4.4	45.1	-11.6	1.203.8	95	-
1925	773.0	147.7	48.1	547.0	9.5	70.9	-11.6	1.525.6	117	-
1926	820.7	166.3	47.0	570.5	14.0	71.6	-11.6	1.650.5	124	-
1927	608.5	191.6	58.8	569.7	19.1	72.2	-10.5	1.471.2	108	-
1928	724.0	188.8	64.7	602.5	17.6	77.9	-7.8	1.632.5	118	-
1929	1.075.2	204.5	78.5	665.2	20.5	79.0	-8.8	2.073.1	147	-
1930	723.2	180.2	70.3	562.9	15.2	69.7	-10.6	1.580.5	109	51.4
1931	632.4	175.8	40.1	508.0	15.9	54.1	-2.9	1.391.6	94	44.5
1932	470.9	165.2	35.8	464.4	12.5	50.8	-3.4	1.171.2	78	37.0
1933	429.0	184.8	37.5	452.6	10.3	48.0	-0.2	1.141.4	74	44.8
1934	417.4	218.1	47.5	493.1	11.6	54.7	-3.1	1.216.1	77	61.1
1935	464.7	236.5	43.2	520.1	11.1	60.2	-3.6	1.310.0	82	65.6
1936	733.5	263.2	51.3	593.0	13.6	71.0	-3.4	1.695.0	104	83.2
1937	739.9	297.3	56.1	647.1	11.5	80.6	-3.0	1.806.5	109	86.5
1938	762.7	317.4	69.0	689.4	15.9	75.8	-2.7	1.895.7	112	88.9
1939	808.2	377.2	69.1	773.1	17.3	55.5	-2.7	2.063.1	119	93.7
1940	929.6	453.0	81.5	923.2	17.3	39.9	-6.5	2.403.4	136	99.3
1941	1.111.8	586.8	85.9	1.185.6	20.0	49.7	-7.5	2.992.3	167	127.5
1942	3.174.7	834.9	132.9	2.018.8	24.9	67.5	-8.0	6.195.9	341	262.3
1943	5.220.6	994.2	233.4	2.736.8	23.0	78.1	-8.4	9.231.7	508	386.9
1944	2.953.9	1.036.6	204.3	2.475.5	25.9	48.6	-7.6	6.684.7	361	277.7
1945	2.102.2	891.6	202.0	2.261.1	35.6	56.1	-7.6	5.469.8	293	225.4
1946	3.137.4	1.021.3	219.7	2.467.8	42.0	71.3	-17.9	6.857.6	360	198.9
1947	2.911.8	1.166.6	222.1	3.000.8	51.1	311.9	-19.5	7.542.6	387	137.7
1948	4.309.9	1.829.4	269.3	3.416.1	57.1	245.3	-20.0	9.492.9	477	170.4
1949	3.657.4	1.350.8	347.6	3.514.0	62.4	265.0	-18.0	9.054.4	445	158.4
1950	4.068.4	1.418.7	376.4	3.672.0	67.3	246.3	-20.3	9.694.2	466	166.4
1951	5.252.8	1.575.2	409.6	4.166.9	90.8	354.4	-23.8	11.644.3	545	194.6
1952	6.021.0	1.787.6	500.8	4.772.7	121.0	459.8	-31.6	13.389.3	610	217.9
1953	7.084.6	2.119.0	649.8	5.472.3	158.9	471.0	-30.4	15.607.4	691	246.8
1954	6.206.8	2.484.4	866.5	6.167.4	229.0	462.7	-44.3	15.914.5	686	245.0
1955	7.546.7	3.073.0	1.104.9	7.230.0	271.9	508.2	-73.5	19.117.4	801	286.1
1956	8.765.3	3.699.0	1.177.9	8.402.2	313.2	412.8	-97.0	22.047.0	902	322.1
1957	12.407.7	4.715.1	1.597.8	10.285.1	393.0	836.5	-139.3	29.309.9	1.161	414.6
1958	14.723.5	5.979.0	1.648.1	12.334.1	503.1	964.2	-145.9	34.999.9	1.347	481.1
1959	16.456.3	8.015.9	2.022.1	16.281.6	611.9	1.759.1	-253.1	43.670.0	1.633	583.2
1960	17.837.2	8.152.2	2.320.4	17.604.8	603.6	1.665.9	-312.6	46.664.3	1.696	188.4
1961	17.759.7	8.981.1	2.530.3	19.427.5	604.7	1.732.8	-291.2	49.535.5	1.755	195.0
1962	21.003.6	10.503.8	2.687.2	22.117.0	638.4	2.202.7	-283.2	57.592.7	1.991	220.2
1963	24.248.2	12.145.9	3.230.3	25.550.5	855.8	2.591.2	-108.9	66.801.4	2.151	237.9
1964	24.223.9	13.688.7	3.805.7	27.805.2	816.0	2.769.1	-163.8	71.312.8	2.346	258.4
1965	23.836.7	15.551.7	4.237.8	30.587.8	967.7	3.193.8	286.2	76.726.3	2.463	271.3
1966	28.853.8	18.574.9	5.149.0	35.666.1	1.211.0	3.742.7	643.5	91.419.0	2.863	351.3
1967	30.269.9	21.741.3	6.275.0	40.033.5	1.583.1	4.448.8	295.2	101.480.6	3.099	341.3
1968	31.699.8	24.676.8	7.454.9	45.173.8	1.767.1	4.951.9	303.3	112.493.4	3.350	368.9
1969	34.113.3	28.471.7	8.486.5	50.660.6	2.108.6	4.847.3	422.1	124.892.9	3.626	399.3
1970	39.369.2	31.463.6	9.645.1	61.803.1	2.352.0	5.561.8	2.285.3	147.776.1	4.184	276.2
1971	50.851.5	40.656.6	10.311.3	80.752.7	2.932.4	7.493.6	5.469.0	192.602.3	5.318	371.9
1972	60.654.5	50.847.9	12.621.1	101.984.5	3.324.0	9.330.8	8.694.4	240.809.2	6.485	453.5
1973	74.798.5	64.559.5	15.269.1	133.651.7	4.719.4	11.942.0	14.328.0	309.829.4	8.138	569.9
1974	107.888.7	91.435.3	19.504.3	182.128.1	6.876.2	15.666.0	17.351.3	427.097 5	10.941	784.9
1975*	139.127.3	112.295.4	25.434.2	230.215.2	9.000.9	21.102.1	16.597.7	535.771.0	13.368	928.3
1976*	181.200.6	138.829.5	32.233.5	296.523.4	11.797.5	26.947.4	11.048.8	674.935.7	16.497	1.020.2
1977*	223.792.4	178.997.6	43.354.9	400.537.2	14.886.1	31.171.8	9.926.0	872.893.8	20.899	1.152.7
1978*	306.462.8	299.551.1	65.646.9	582.213.8	19.332.6	40.238.7	15.942.7	1.290.723.4	30.270	1.236.5
1979*	473.327.3	527.228.6	106.139.2	1.011.905.8	28.264.2	65.557.2	43.626.1	2.199.520.0	50.529	1.416.6
1980*	940.309.6	1.122.469.7	217.691.5	2.020.753.4	59.326.5	86.066.0	107.189.3	4.435.153.0	99.805	1.327.7
1981*,	1.350.770.9	1.768.911.0	293.230.5	2.985.028.7	97.532.7	113.484.0	139.985.8	6.553.878.2	144.467	1.290.5
1982*	1.710.485.3	2.459.112.4	365.658.4	4.038.596.2	121.330.7	154.613.8	114.659.9	8.721.795.3	188.327	1.148.8
1983*	1.994.321.9	3.415.488.2	447.565.9	5.217.003.7	145.111.5	190.829.0	115.320.1	11.235.417.3	235.695	

Not: 1948 yılına kadan olan veriler İ. Bulutay, Y. Tezel, N. Yıldırım'ın araştırmasından alınmıştır.
(1) Milyon Türk Lirası. (*) Veriler geçicidir.
Kaynak: "Türkiye İstatistik Yıllığı 1983"- DİE Yayını, s. XXXIV.

Levent Şahverdi Arşivi

bugünkü Üçüncü Dünya'nın müşterek vasfı olan *açık kolonyalizm* ne de Fransız ve Rus Devrimlerinde olduğu gibi bir *kütle ayaklanması* yaşanmamış olması, söz konusu sürekliliği temin eden ana etkenler. Şüphesiz, İmparatorluk *çok-uluslu* idi; Cumhuriyet ise bir *milli-devlet*. Ancak, bu devletin Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkim etnik grubunu oluşturan Müslüman-Türk unsur tarafından kurulduğunu, yani ideolojik ve sınıfsal yapıda köklü bir *kopuşa* tekabül etmediğini çok iyi anlamalıyız. Özellikle İmparatorluğun son yüzyılında yönetici sınıf içinde ortaya çıkan ayrılık ve çatışmaların bütün şiddeti ile Cumhuriyet döneminde de süregelmesi ve bugünlere kadar ulaşabilmesi, söz konusu sürekliliğin bence en iyi kanıtı. Bu bakıma, Cumhuriyet tarihinin gerçekçi bir temele oturtulabilmesi, ancak İmparatorluğun hâkim ulusu Müslüman-Türk unsurun genel tarihi içine yerleştirilmesi ile mümkündür. İmparatorluğun 'fütuhatçı' (militarist) ideolojisinin (ve sınıf yapısının) yönetenler kadar yönetilenlerce de benimsenmesi sonucu ekonomik kurumların ve ideolojinin (ve kapitalizmin) gelişmesine karşı oluşan *içsel* engellerin direnci bu *sürekliliğin* bir ürünüdür.

AZGELİŞMİŞ ÜLKELERDE ENDÜSTRİLEŞMENİN EN KISA YOLU: Endüstrileşme için gereken ilkel sermaye birikimini oluşturmanın en kısa yolu, ekonomi dışı zorla, tarım kesiminden artık aktarmadır. Bu süreç içinde tarımda üretkenliğin de artırılması gerekir. Osmanlı sonrasında Anadolu'da ekilebilir toprak bolluğu ve Osmanlı'dan kalan toprak mülkiyeti düzeni, küçük ve orta köylülüğün yaygın olmasına neden oldu. Bu yapı, teknolojik yeniliklerin tarım kesiminde hızla benimsenmesine ve üretkenliğin endüstrileşmeyi destekleyecek biçimde artmasına yol açtı.

Yukarıdaki üç gözlemin ışığında, makalenin başında örtük bir biçimde verdiğimiz tanımı tekrarlayabiliriz: Cumhuriyet dönemi, Osmanlı-Türk toplumunun çok-uluslu bir militarist tarım imparatorluğundan sanayi temelinde örgütlenmiş bir sivil milli-devlete giden sancılı geçiş sürecinin bir parçasıdır. Demek ki, döneme iki ucu nisbeten iyi tanımlanabilen bir bütün olarak bakmalıyız: Bir uçta (geçmişte) kapitalizm-öncesi bir toplum yapısı, diğer uçta (gelecekte) ise kapitalizm vardır. Doğallıkla, *geçiş dönemi*, zaman içinde değişen ağırlıklarla da olsa, her iki ilişkiler kümesinin (ve onlara tekabül eden iktisadi, politik ve ekonomik kurum ve ideolojilerin) beraberce varolduğu ve bu özgül anlama toplumsal belirlenmenin daha karmaşıklaştığı bir konjonktürü içerir.

Dönemin böyle bir bütünsellik içinde sanayileşme/kapitalistleşme süreci açısından ele alınması, iktisat politikalarının analiz ve değerlendirilmesinde *sermaye birikimi* kavramını ön plana çıkartır. Durağan bir tarım toplumunun dinamik bir sanayi toplumu haline dönüşmesi, ancak toplumsal ürünün çok büyük bir kısmının üretim sürecine yatırımlar şeklinde geri dönmesi yolu ile gerçekleşebilir. Literatürde *'ilkel sermaye birikimi'* diye adlandırılan bu olgu, geçiş sürecinin hem uzunluğu hem de biçiminin belirlenmesinde hayati bir etkendir. Az önce verilen tanımı bu noktada açabiliriz: Osmanlı-Türk toplumu, ilkel sermaye birikimini Cumhuriyet döneminde yapmıştır. Ancak, bu gerçek, İmparatorluğun son yüzyılında sermaye birikimi olmadığı anlamına gelmez; çünkü olmuştur. Ne var ki, İmparatorluğun etnik yapısı ve son günlerinde kaybedilen topraklar, söz konusu birikimden Cumhuriyetin yararlanmasını olanaksız hale getirmiştir.

Temel Kriterler

Türkiye'de özellikle 1960 sonrasında aydınlar nezdinde ekonomiye ilginin artmasına paralel, ekonomik sistem tartışmaları gündeme geldi. Bu ise, iktisat politikaları ile sistemler arasındaki ayrımın gözden kaçmasına yol açarak, önemlice bir kavram kargaşası yarattı. Başlangıçta, 1960'ların garip siyasi konjonktüründe her gece gelmesi beklenen 'kurtarıcıya' yardım amacını taşıyan ajitasyonlar giderek yerleşti: Enflasyonda, döviz kuru değişmelerinde, hatta elektrik kesintilerinde bir sistem sorunu görmek gelenek halini aldı. İktisat politikası tartışmalarındaki bu 'fakirleşme', olsa olsa ekonominin sıhhatli analizlerini engelledi. Halbuki, sistem sorunu, dar anlamı ile iktisadi düzeyi çok aşan, siyasi, toplumsal ve insani boyutu yüksek bir çatışmayı, yani farklı *insanlık projelerini* yansıtır ve elektrik kesintilerinde taraf haline getirilip ucuzlatılmaması gerekir. Bu bakıma, iktisat politikalarının değerlendirilmesinde sistem sorununa girmeksizin kullanılabilecek kriterleri kısaca gözden geçirmekte yarar var.

Geçen bölümdeki tanımdan hareketle söz konusu kriterlerin genel çerçevesini kolayca saptıyoruz: Sermaye birikiminin *hızı* ve *biçimi*. Somuta inince, bu sürecin iki ayrı cephesi önem kazanıyor. Birincisi, sanayileşme için gerekli kaynakların ekonominin başlangıçta (ve uzun süre) tek üretken kesimi olan tarım kesiminden hangi araçlarla alındığı. Buna, tarım kesiminden *artık aktarma biçimi* diyebiliriz. Kullanılan iktisat politikası araçları çok farklı olabiliyor. Bu farklılık hem aktarılan artığın büyüklüğünü ve dolayısı ile sermaye birikiminin hızını be-

Levent Şahverdi Arşivi

lirliyor, hem de uzun dönemde değişik dinamik etkiler yaratarak ekonominin yapısal trendlerini etkiliyor. Tüm geçiş döneminin ve 'ilkel sermaye birikiminin' en önemli olayı bu. İkincisi, sanayileşme sürecinin başında varolmayan yeni bir insan tipinin, *işçi sınıfının* yaratılması. Bağımsız köylülerin işçiye dönüşmesi kendiliğinden oluveren bir süreç değil. Doğallıkla, tarımdan artık aktarma mekanizmaları aynı anda proleterleşme biçimini de sınırlıyorlar. Firma-içi disiplin ve etkinlikten siyasi ittifaklara kadar çok yaygın bir alanda bu olayın dinamik etkileri kendilerini hissettiriyor.

İster son birkaç yüzyılın dünya tarihine, ister son 40-50 yılın başarılı sanayileşme örneklerine bakalım, çok belirgin bir ampirik gözlem yapabiliyoruz; gerek artık aktarmada, gerek proleterleşmede, sistemden bağımsız bir tek etkin yöntem var: *İktisat-dışı zor (şiddet)*. Başka bir deyişle, tarım kesiminin görünür bir şekilde ve devlet gücü ile ürünün bir bölümünden vazgeçmek zorunda kalması. Bazen (örneğin Sovyetler Birliği), yapay olarak fiyatı düşük tutulmuş zorunlu alımlar yöntemi kullanılıyor; bazen (örneğin Japonya), yüksek oranlı bir arazi vergisi tarh ediliyor. Böylece, bir yandan köylülük mümkün tarımsal ürünün tümünü üretmeye zorlanırken, aynı anda maksimize edilmiş üretimin önemli bir bölümü sanayi kesiminin finansmanında kullanılmak üzere tarım kesiminden çekilip alınıyor. Doğallıkla, böylesine sert bir süreç, tarım kesimini çok zor yaşam koşullarında tutacağından sürekli mülksüzleşerek kentlerde işçi olmaya razı kütleler oluşuyor. Elde edilen yüksek birikim hızının kısa dönemde topluma yüklediği insani maliyetler tahmin edileceği gibi çok pahalı. İlkel birikimin bu aşamaları için Batılı yazarlar arasında *'iç kolonyalizm'* (Gouldner) ifadesini kullananlar bile var. Buna karşılık, hızlı sanayileşme geçiş döneminin kısalmasına olanak veriyor ve toplumu bir neslin yaşam süresi diyebileceğimiz 30-40 yılda nicel ve nitel olarak gelişmiş sanayi toplumları düzeyine çıkartıyor.

Dikkat edilirse, yukarıda çizilen senaryonun gerçekleşmesi için çok önemli iki iktisat-dışı koşul var: Siyasi iktidarın hızlı sanayileşme *iradesi* ve bu iradeyi uygulayacak *gücü* olmalı. Bunlardan biri ya da ikisi de olmadıkça, toplum hem düşük sermaye birikimine mahkûm, hem de sanayileşmesini dışarıdan ya da etkin olmayan dolaylı mekanizmalarla finanse etmek zorunda kalacağından sıhhatsiz bir gelişme çizgisi izleyecek. Bu makalenin ana temalarından biri, Cumhuriyet dönemi siyasi iktidarlarının, ilk dönemde her iki koşuldan, son dönemde ise ikinci koşuldan yoksun oldukları. Son 60 yılın iktisat ve iktisat politikası tarihinin aldığı somut biçimin nihai belirleyicisi bence bu siyasi gerçek.

Giderek, Türkiye'de iktisat politikası tartışmalarında önemli yeri olan bir başka kavrama, *mülkiyet* sorununa kısaca değinmeliyiz. Sınai mülkiyetin özel şahıslara ya da devlete ait olması, çoğunlukla sanıldığının tersine, tek başına anlamlı bir kriter değil. Örneğin, zorba bir diktatörlük rejiminde devlet mülkiyeti diktanın sürdürülmesinin temel araçlarından biri olabilir. Devletin niteliğine, özellikle de

Tablo: 2

Üretim Faaliyet Kollarının GSMH'deki Payı (%) ve Reel Gayrısafi Milli Hasıla 1923-1982

(1968 yılı üretici fiyatlarıyla)

Yıllar	Tarım	Endüstri	İnşaat	Hizmetler	Diğer	Toplam
	% GSMH	% GSMH	% GSMH	% GSMH	% GSMH	Milyon TL
1923	42.8	9.7	4.3	24.3	18.9	11.373.8
1925	44.5	8.4	5.8	23.9	17.4	14.717.3
1930	46.3	9.2	6.9	23.7	14.0	21.573.4
1935	40.6	9.5	5.6	28.8	15.4	22.962.3
1940	44.4	13.5	5.5	27.3	9.3	33.684.3
1945	38.7	14.8	5.9	27.1	13.5	23.128.4
1950	41.2	13.1	5.6	27.0	13.0	38.505.9
1955	37.9	14.8	7.0	28.7	11.5	56.641.6
1960	37.9	16.0	6.1	30.6	9.8	70.868.6
1965	31.1	19.7	6.4	32.4	10.5	90.367.9
1970	26.0	22.2	6.6	35.5	9.7	126.425.2
1975*	22.6	24.4	5.8	37.5	9.8	181.383.3
1976*	22.5	24.7	5.8	37.6	9.4	195.750.6
1977*	21.4	25.5	5.9	38.3	9.0	203.358.2
1978*	21.4	25.6	6.0	38.6	8.4	209.182.6
1979*	22.1	24.5	6.3	38.5	8.7	208.343.1
1980*	22.7	24.0	6.4	38.6	8.3	206.120.9
1981*	21.8	25.2	6.2	38.9	7.9	214.577.3
1982*	22.2	25.6	5.9	38.8	7.5	224.342.1
1983*	21.3	26.4	5.8	39.1	7.4	231.451.9

(*) Geçici verilerdir.

Not: 1. 1975 ve sonraki yılların verileri geçicidir.

2. "Hizmetler" sütunu, toptan ve perakende ticaret, ulaştırma ve haberleşme, mali müesseseler, serbest meslek ve hizmetler ve devlet hizmetleri toplamından izafi banka hizmetleri düşülerek düzenlenmiştir.

3. "Diğer" sütunu, kira gelirleri, ithalat vergileri ve dış âlem net faktör gelirleri toplamından oluşturulmuştur.

Kaynak: 1923-1970 verileri için "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, 1923-1978", Akbank Kültür Yayını, 1980, s. 46.
1975-1982 verileri için "Türkiye İstatistik Yıllığı 1983", DİE Yayını, 1983.
1983 verileri için "Dünya Almanak '84", s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

toplumun devleti denetlemesine olanak veren demokratik süreçlerin gücüne bağlı olarak, devlet mülkiyetinin anlamı da değişecektir. Aynı şekilde, özel mülkiyetle çok bozuk ya da epey düzgün gelir bölüşümüne raslanmaktadır. Bu bakıma, mülkiyet konusuna sihirli bir değer atfetmek yanlıştır; soruna tümüyle pragmatik açıdan bakmak çok daha sıhhatli sonuçlar verebilecektir.

Kuşbakışı

İktisat Tarihi

İktisat tarihçisi için 1923 sonrasının belirgin özelliklerinin saptanması nisbeten kolaydır. Bütün döneme damgasını vuran, devletin yukarıdan toplumu sanayileşmeye zorlama çabalarıdır. Farklı iç ve dış konjonktürlerin etkisi ile kullanılan araçlar arada sırada değişse de, bu özellik hiç değişmez: *Devlet eli ile sanayileşme.* Dolayısı ile, gelişmiş (kapitalist) ülkelerde iktisat tarihçisi ekonomide olup bitenlerle ilgilenir; Türkiye'de ise devletin ekonomik kararları ile. Bu bakıma, ekonominin kendisi üstüne birkaç temel gözlem yapmak önem kazanıyor.

1923-1983 arasındaki 60 yıllık süreye bir bütün olarak baktığımızda, Türkiye ekonomisinin statik ya da durağan olmadığını görüyoruz. Yani, dönem boyunca, ekonomide sürekli *pozitif büyüme* vardır. Bence, söz konusu 60 yılda, Türkiye ekonomisini gelişmiş Batı ülkeleri ekonomilerinden ayıran nicel ve nitel farklar azalmıştır. Başka bir deyişle, Batı ile karşılaştırma yaptığımız takdirde, ekonomide *mutlak* büyümeye paralel bir *nisbi* büyüme (gelişme) gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Ancak, karşılaştırmayı Batı ülkeleri yerine Türkiye ile benzer konumda kabul edilebilecek diğer ülkelerle yaptığımız takdirde, biraz daha karamsar bir tablo ortaya çıkıyor. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun eski kolonileri şeklinde nitelendirebileceğimiz komşu ve çevre ülkelerine kıyasla bir nisbi büyümeden bahsetmek zordur. Hatta, başta Yunanistan olmak üzere, bazılarına karşı bu dönemde Türkiye ekonomisinin bir nisbi gerilemesinden bahsetmek bile mümkündür. Bu koşullarda, benim yargım, Türkiye ekonomisinin büyüme-gelişme performansının *başarılı* olduğu, ama *çok* başarılı *olmadığıdır.*

Önce, başarıyı temin eden etkenlere bakalım. Bunlara, ekonominin *yapısal özellikleri* diyebiliriz. İktisat (ve iktisat politikası) tarihçileri tarafından ihmal edilen *üç* yapısal özelliği vurgulamak istiyorum.

Birincisi, *ekonomide doğal kaynak/nüfus oranı.* Savaşlar, iç ve dış göçler, vb. sonucu, 1923 yılı Türkiyesi ekilebilir toprağı bol, fakat bu toprağın üstünde çalışacak insanların kıt olduğu bir ekonomidir. Başta Çin, Japonya, Hindistan olmak üzere, Türkiye'yi diğer azgelişmiş ülkelerin adeta tümünden ayırdeden bir özellik budur. Dolayısı ile, 1950'ler sonlarına kadar, tarım kesiminde sürekli yeni toprakları (büyük ek yatırımlar gerektirmeden) devreye sokmak yani üretimi ortalama emek verimi düşmeden artırmak mümkün olmuştur. Aynı mantığı diğer doğal kaynaklar (madenler, hidroenerji, balıkçılık gibi) için de yürütebiliriz. Kamuoyu, örtük biçimde de olsa, bu gerçeğin farkındadır ve eldeki kaynakları iyi kullanamadığımız şikayetleri yaygındır.

Tablo: 3

Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) Deflatörü 1924-1948

Yıllar	1948 = 100
1924	35.79
1925	40.22
1926	36.81
1927	37.63
1928	37.60
1929	39.28
1930	29.30
1931	23.72
1932	22.37
1933	18.82
1934	18.91
1935	21.01
1936	22.07
1937	23.17
1938	22.20
1939	22.60
1940	27.70
1941	38.46
1942	75.40
1943	124.54
1944	94.98
1945	91.77
1946	87.20
1947	92.07
1948	100.00

Kaynak: "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978" Akbank yayını, s. 126.

İkincisi, tarım kesiminde *mülkiyet dağılımı.* Türkiye, kapitalistleşme sürecinin başında *toprak reformu* yapmadığı halde, etkin bir tarım kesimine sahiptir. Bu olgunun arkasında, kısmen Osmanlı döneminden devralınan toprak rejimi, kısmen de az önce değinilen toprağın nisbi bolluğu nedeniyle, *küçük üreticiliğin* yaygın olması yatmaktadır. Ekonominin belkemiğini oluşturan Batı ve Orta Anadolu'da bu olgu çok belirgindir. Ortalama köylü ailesi kendi toprağı üstünde ve ücretli emek kullanmaksızın üretimini gerçekleştirebilir. Tarım kesiminde feodal diyebileceğimiz bağımlılık ilişkilerinin sınırlı olması, özgür köylüler arasında tarımsal müteşebbislerin çıkmasını kolaylaştırdığından, tarım kesiminde kapitalistleşme ciddi engellerle karşılaşmamıştır. Bu ise, makineleşme ve yeni tekniklerin kullanılması gibi verim artırıcı yeniliklerin tarım kesimine kolayca girmelerini temin etmiştir. Dikkatli bir gözlemci, özellikle 1950 sonrası dönemde tuttırulan yüksek büyüme hızlarında esas ağırlığın tarım kesiminin sürekli verim artışları olduğunu kolayca saptayabilir.

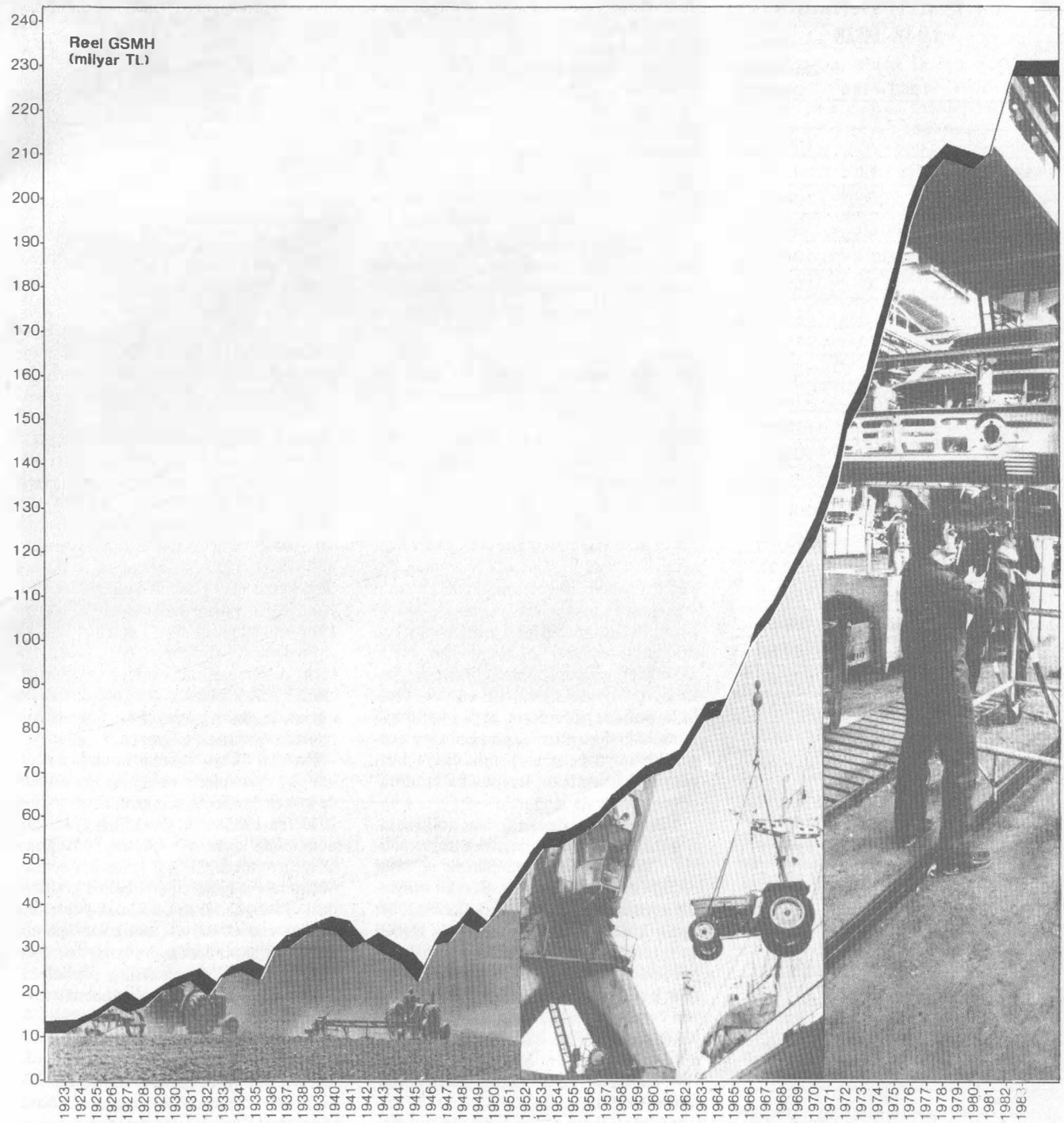
Üçüncüsü, İmparatorluğun olumlu mirası diyebileceğimiz, nisbeten gelişmiş bir *siyasi ve idari yapının varlığı*dır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda bağımsızlıklarına kavuşabilen bugünün diğer azgelişmiş ülkelerine kıyasla, bir milli ekonominin (milli devletin) kurulabilmesinin önkoşulu olan bu niteliğin önemi çok açıktır. Hatta, söz konusu özelliğin bugün bile süregeldiğini, yani Türkiye'nin kendisi ile aynı iktisadi gelişme düzeyindeki ülkelerden daha gelişmiş bir üstyapıya sahip olduğunu kolayca söyleyebiliriz. Demokrasi büyük kitlelerin özlem ve beklentilerinin siyasi arenaya çıkmasına olanak verdiğinden, büyümeyi hızlandırıcı *popülist* politikalara yol açar.

Bunların karşısında başarıyı sınırlayan etkenler var. Birincisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun olumsuz mirası: İmparatorluktaki *etnik* işbölümü, kurulan *milli*

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik: 1

Reel Gayrısafi Milli Hasıla 1923-1983 (1968 Faktör Fiyatlarıyla)

Kaynak: 1923-1981 verileri için "1923-1982 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye", Odalar Birliği yayını, tablo 18; 1982-1983 verileri için "Dünya Almanak '84", s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 4

Gayrısafi Milli Hasıla (GSMH) Deflatörü 1948-1978

Yıllar	1968 = 100	Zincirleme İndeksi
1948	25.61	
1949	25.71	100.39
1950	25.17	97.89
1951	26.80	106.47
1952	27.53	102.72
1953	28.55	104.79
1954	30.32	105.09
1955	33.75	111.31
1956	37.73	111.79
1957	46.52	123.29
1958	53.15	114.25
1959	63.73	119.90
1960	65.84	103.31
1961	68.52	104.07
1962	75.03	109.50
1963	79.34	105.74
1964	81.38	102.57
1965	84.90	104.32
1966	90.33	106.39
1967	96.2	106.52
1968	100.00	103.92
1969	105.31	105.31
1970	117.82	111.87
1971	139.37	118.29
1972	162.18	116.36
1973	198.02	122.09
1974	254.20	128.37
1975	295.38	116.19
1976	343.03	116.13
1977	425.52	124.05
1978	611.47	143.70
1979	1.060.29	173.40
1980	2.160.87	203.80
1981	3.068.44	142.00
1982	3.903.06	127.20

Kaynak: 1948-77 sayıları için, DİE, "Milli Gelir Yayınları; DPT, DBYKP, s. 198"
1978-82 sayıları için, "Economic Report-1983", TOB, s.17.

devlete tarım-dışı kesimde (küçük imalat, inşaat, ticaret ve diğer hizmetler gibi) olağanüstü azgelişmiş bir yapı bıraktı. Kapitalistleşme/sanayileşme sürecinde normal olarak en dinamik unsurları barındıracak bu faaliyetlerin yokluğu ve/veya etnik dağılımı, sermaye birikiminin hızlanmasını frenleyen önemli bir unsurdur. Kuruluşundan 1960'lara kadar, Cumhuriyet yönetimlerini meşgul eden 'millileştirme' çabaları ya da İkinci Dünya Savaşı'nın Varlık Vergisi uygulaması söz konusu sorunun ticaret (özellikle dış ticaret) boyutuna işaret etmektedir.

İkincisi, geçen bölümde kısaca değinildiği gibi, Cumhuriyet yönetimlerinin sanayileşme için büyük bir *iç mobilizasyon* hamlesini başlatamamalarıdır. Âşarın kaldırılması ve yerine tarım kesiminden artığı alacak etkin bir vergileme sisteminin getirilmemesi, Türkiye'nin düşük bir iç tasarruf oranı tutturmasına yol açtı. Buna karşılık, başta Japonya ve Sovyetler Birliği olmak üzere, yüksek büyüme hızlarını gerçekleştiren ülkelerde rasladığımız türden bir tarım-sanayi çelişkisi de oluşmadı. Örneğin İkinci Dünya Savaşı sırasında seferberlik nedeni ile devreye sokulan iktisat politikalarının (ya da benzerlerinin) sulh zamanında ekonomik büyüme amacıyla uygulanması halinde, kısa dönemdeki insani maliyetleri ne olursa olsun, ekonominin performansını uzun dönemde çok olumlu etkileyecek bir iç mobilizasyondan söz edebilirdik. Doğallıkla, iç kaynakların kısıtlı olması, özellikle politik nedenlerin hızlı büyümeye zorlandığı dönemlerde, gereğinin (ve dengeli bir büyüme stratejisinin ihtiyaçlarının) çok üstünde dış kaynak kullanılması sonucunu da doğurdu.

Nihayet, uygulanan iktisat politikaları hakkındaki genel yargımızı söylemeliyiz. Cumhuriyet hükümetlerinin en zayıf olduğu alan ekonomidir. Sürekli olayların gerisinde kalınmış, kısa dönemli bir optik içinde, zaman ve mekanda birbiri ile tutarlılığı şüpheli tedbirler getirilmiştir. Sonradan bakıldığında uygulanan iktisat politikalarına *'rasgele'* havasını veren budur. Üstelik, ekonominin sorumluluğunu taşıyan, daima, ekonomi-dışı amaç ve tahditlerin ağır bastığı bir çerçeve temelinde karar almayı tercih etmişlerdir. Böylece, ekonominin kendi iç rasyonelinin anlaşılması engellenmiştir. Sanıyorum ki, Türkiye ekonomisinin son 60 yıllık gelişmesinin onlar sayesinde değil, *onlara rağmen* gerçekleştiğini önermek pek de abartmalı sayılmaz. Bir bütün olarak baktığımızda, Cumhuriyet dönemi yönetici kadrolarının Türkiye ekonomisinin başarısını sınırlayan esas etken olduğunu kolayca söyleyebiliriz.

Dönemleme Sorunu

60 yıllık bir tarih kesitini bir bütün olarak analiz etmeye çalışsak da, mutlaka kendi içinde daha homojen alt-dönemlere ayırmak gerekecektir. Türkiye'de, az çok yerleşmiş bir Cumhuriyet iktisat tarihini dönemleme mantığı vardır. Şöyle ki:

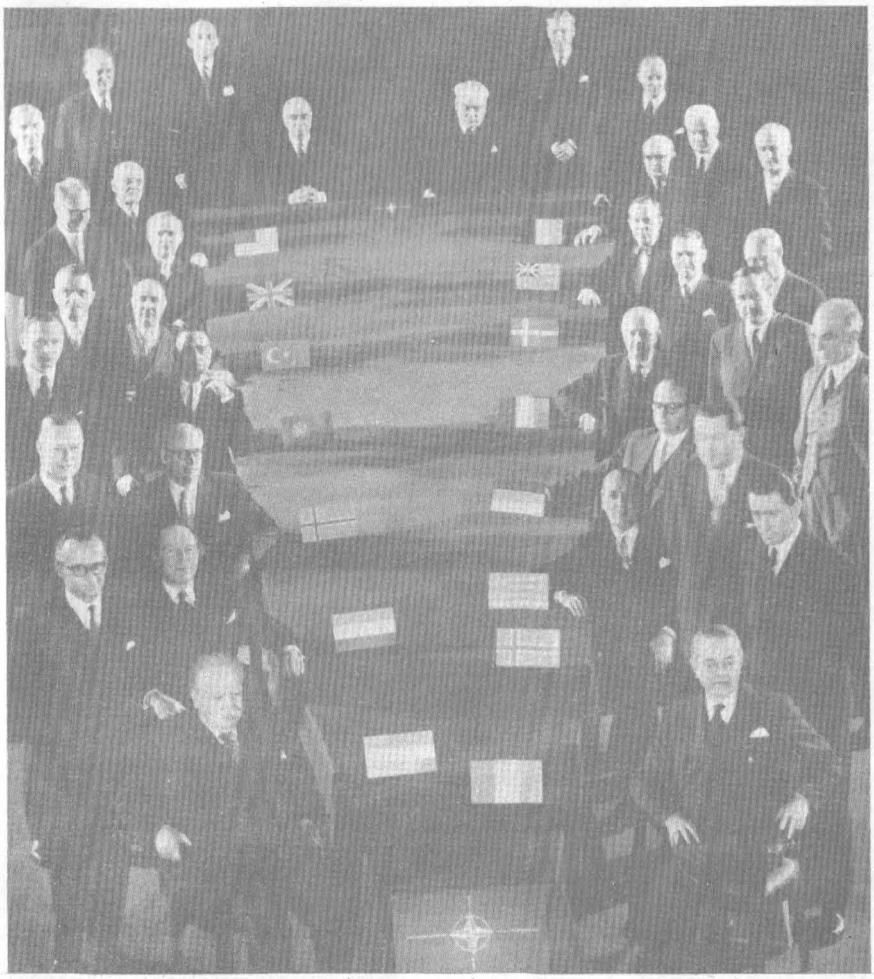
1923-30 arası *Liberal Dönem,*
1930-40 arası *Devletçi Dönem,*
1940-50 arası *Savaş Dönemi,*
1950-60 arası *Liberal Dönem,*
1960 sonrası *Planlı Ekonomi Dönemi*

şeklinde nitelendirilir. Daha literatüre geçmese de, 1980 sonrası için *Piyasa Ekonomisi Dönemi* denmesi ihtimali yüksektir.

Yukarıda özetlenen dönemleme mantığının yararları olduğu çok açıktır. Ancak, ayrıntılara inildikçe, önemli yetersizlikler göze çarpacaktır. Örneğin, para ve bütçe politikaları açısından bakarsak, söz konusu dönemleme anlamsızlaşmaktadır. 1923-50 arasında bütçenin denkliğine ve enflasyon olmamasına büyük özen gösterilmiştir; 1950'ler ve 1970'ler ise büyük bütçe açıkları ve hızlı enflasyon dönemleridir. Aynı tutarsızlığı dış ticaret politikasında, kamu harcamaları politikasında,, vb. görebiliriz. Bu durumda, daha gerçekçi bir dönemleme mantığı önermek istiyoruz.

Peşinen okuyucuyu bir konuda uyaralım: Alt dönemlerin varlığı, geçen bölümde kısaca özetlediğimiz gibi, ekonominin 1923'ten 1983'e bir sürekliliği (yani alt-dönemleri aşan bir *yapısı*) olduğunu unutturmamalı. Doğru analizin özünde, bütün tarihe genel olanla belirli kesitlere özel olanı çok iyi ayırabilmek yatar. Bu açıdan, tek tek iktisat politikaları için alt-dönemler saptamak daha kolaydır; özellikle birbirleri ile iç tutarlılığı şüpheli bir politikalar kümesi için alt-dönem arayışı ise zordur. Bu nedenle, Cumhuriyet iktisat tarihini, iktisat politikaları açısından *iki* alt-döneme böleceğiz. Bölünme noktası ise, dar ya da geniş anlamı ile iktisadi düzeyi çok aşan büyük bir toplumsal olay, yani Türkiye'nin çok-partili parlamenter rejime geçişi olacak. İlginç olan, bu dönemlemenin dış konjonktür açısından da çok anlamlı sonuçlar vermesi.

Levent Şahverdi Arşivi

COĞRAFYANIN NİMETİ: Türkiye'nin ekonomik gelişmesinde yabancı kredilerin önemi büyüktür. Yabancı kredi akımında Türkiye'nin jeopolitik konumunun etkisi çok olmuştur. Soğuk savaş döneminde NATO'ya üyelik başvurusunun 22 Ekim 1951'de -Yunanistan'la birlikte- kabul edilmesiyle, özellikle ABD'den büyük boyutlarda kredi ve yardım alındı.

1923-50 arasına Birinci Dönem ya da *Tek-Parti Dönemi* diyebiliriz; 1950 sonrasına ise İkinci Dönem ya da *Demokrasi Dönemi*. İki dönem arasındaki fark temeldir: Birinci dönemde iktisat politikaları ile ilgili tercihler yapılırken göz önüne alınan esas unsur *devletin ihtiyaçlarıdır;* ikinci dönemde ise seçim olgusu, *toplumun taleplerinin* iktisat politikası kararlarına yansımasına yol açar. İkinci dönem iktisat politikalarına açık ya da örtük biçimde damgasını vuran *popülist* boyuta birinci dönemde raslamayız.

Bu noktada, pek çok azgelişmiş ülkede olduğu gibi, Türkiye'de de aydınlar ve seçkinler arasında tartışılan önemli bir soruya değinmeliyiz: Demokrasi, geleneksel (yani kapitalistleşme/sanayileşme sürecine *karşı*) sınıfların iktidarını pekiştirerek iktisadi büyümeyi yavaşlatıcı bir etki yapar mı? Türkiye'de aydınlar arasında uzun süre tersine bir kanı olmasına rağmen, demokrasinin iktisadi büyümeyi hızlandırıcı bir etki yaptığı çok açıktır. Daha önce iki kez belirttiğimiz gibi, bunu temin eden, demokrasi ile beraber zorunlu olarak gelen *popülist* akımlardır. Buradan hareketle bütün sanayileşen ülkeler için geçerli bir genel kural üretmek yanlış olabilir; ancak, seçkinci radikal-jakoben rejimlerin ekonomik büyümeye olumlu etki yaptığını önerenlerin bile siyasi rejimi bir sanayileşme aracı gibi gören yaklaşımları sorgulamaları, yani ekonomiye etkisi ne olursa olsun demokrasiyi *vazgeçilmez bir amaç* şeklinde almaları çok yararlı olacaktır.

İki dönem arasında iktisat politikaları açısından en önemli kopuş, istikrar kavramıdır. 1923'ten 1950'ye kadar geçen 27 yılda, arada Dünya Savaşı'nın içerdiği seferberlik ve silahlanma, bir büyük Dünya Bunalımı, çeşitli isyanlar, vb. olmasına rağmen, ekonomi, istikrarını korumuştur. Enflasyon yok denecek kadar azdır; ödemeler bilançosu genellikle dengededir, hatta sık sık fazla verir; bütçe açıkları çok istisna ve önemsizdir; iç tasarruf oranında dış borçlanmada ya da büyüme hızında büyük nisbi (dış dünyaya kıyasla) dalgalanmalar görülmez. Halbuki, 1950 sonrası Türkiye ekonomisi inanılmaz zigzaglarla gelişir; kısa süreli istikrar dönemlerini bunalımlar, çalkantılar izler. Ödemeler bilançosunun açık vermesi, bütçe açıkları, enflasyon, günlük yaşamın bir parçasıdır. Belirli aralıklarla ekonominin olağan işleyişinin neredeyse tümüyle durmasına yol açan tıkanıklıklar ortaya çıkar. Doğallıkla, siyasi rejim de 1923-50 arasından farklı olarak sürekli bir istikrarsızlık içindedir.

Olaya *dünya konjonktürü* açısından bakınca da, iki dönemi çok kesin çizgilerle ayırdetmeye olanak veren özellikler buluruz. Savaş süresinin müstesna koşulları bir kenara atılırsa, birinci dönem boyunca dünya ticaretinde korumacılık eğilimlerinin çok yüksek olduğunu, giderek 1930 Bunalımı ile beraber dünya ticaret hacminde ciddi daralmaların meydana geldiğini kolayca izleriz. Dönem, otarşi özlemlerine paralel, bizzat Batı'da demokrasiye inancın sarsıldığı, totaliter eğilimlerin güçlendiği (ve iktidara geldiği) bir dinamik süreç içinde Türkiye'nin sınırlarına kadar gelen bir Dünya Savaşı ile noktalanmıştır. 1950 sonrası dünya konjonktürü ise çok farklıdır. Birincisi, kapitalist dünya sistemi, 150-200 yıllık yakın tarihinin en uzun ve en güçlü genişleme dönemini *(boom)* yaşamıştır. Dünya ticareti olağanüstü bir süratle büyümüş, 1974 sonrasında kısmen de petrol fiyatlarındaki büyük artışın etkisi ile oluşan ciddi bir bunalıma rağmen korumacılık eğilimleri marjinal (ve sektörel) kalmıştır.

Türkiye ekonomisi açısından son derece önemli bir diğer gelişme, iki süper güç (ABD ve SSCB) arasındaki sert mücadelenin Türkiye'ye yepyeni bir jeopolitik değer atfetmesidir. NATO ittifakı-

Levent Şahverdi Arşivi

na üye olunması, askeri-stratejik mülahazalarla azımsanmayacak kaynakların müttefikler (özellikle ABD) tarafından Türkiye'ye aktarılmasına yol açmıştır. İkinci dönem boyunca ekonominin dış dünya ile ilişkilerinde (nitel olarak) belirleyici etki yapan bu olgu çok iyi anlaşılmalıdır.

Ekonomide Anahtar Olaylar

İktisat politikaları tarihi açısından az sayıda olayı yakından izlemek, dönemin anlaşılması için yeterli olacaktır. Ayrıntılı bir kronolojik tasvire gitmektense, analitik bir sunuşu kolaylaştıran bu yöntemi tercih ettik. Doğallıkla, iktisat politikalarını daha karmaşık bir matris üstünde tartışmak ayrıca gerekecektir.

İzmir İktisat Kongresi: Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştıran Ankara yönetimi, Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na zorladığı Sevr Antlaşması'nı yenilemek üzere Büyük Devletlerle Lozan'da müzakerelere oturdu. Aynı anda, içeride savaşların yıkıntılarını telafi etmek için savaş sonrasında neler yapılabileceği gündeme geliyordu. İzmir İktisat Kongresi, her iki açıdan çok önemli bir olaydır. Birincisi dış dünyaya, özellikle İngiltere'ye yeni kurulacak düzenin liberal ilkelerden fazla uzaklaşmayan çağdaş bir ekonomi anlayışına sahip olduğunu duyurmak gerekiyordu. Bu şekilde, çok yanlı bir propaganda fırsatı iyi kullanılacaktı. Hem doğacak Türkiye devleti ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki farklılık vurgulanarak Hıristiyan Batı'nın ana düşmanlık temalarından biri olan "barbarlık" suçlamasına karşı tedbir alınıyor, hem de 1917 sonrası Sovyetler Birliği'nde oluşan Bolşevik iktidarla hiçbir benzeşme söz konusu olmadığı hatırlatılıyordu. İkincisi, içeride yeni düzenin temel direği olacak kesimlere bir forum aracılığı ile seslerini duyurma imkânı verilmesi idi. Bu şekilde, İmparatorluktan Cumhuriyete giden yolda onların işbirliğini sağlayacak politikaları saptamak kolaylaşacaktı.

İzmir İktisat Kongresi her iki amaca ulaşmakta çok başarılı oldu. Batı'yı, doğacak devletin "Batılı" olacağı ve kapitalist dünya sistemi içinde kalacağı yönünde ikna ederek Lozan Antlaşması'nın Ankara yönetiminin arzuladığı yönde seyretmesine katkıda bulundu. Cumhuriyet tarihinin bence en önemli iktisat politikası kararı olan "âşarın kaldırılması" da bu kongrede tarım kesimi temsilcilerinin zorlaması ile yönetimin gündemine geldi.

Tablo: 5

Ticaret Bakanlığı Geçinme İndeksleri 1938-1963

(1938 = 100)

Yıllar	Ankara Geçinme İndeksi	Istanbul Geçinme İndeksi
1938	100.0	100.0
1939	102.1	101.4
1940	110.8	112.4
1941	132.5	138.0
1942	220.9	232.5
1943	322.0	347.3
1944	330.1	339.0
1945	333.1	354.4
1946	320.6	342.5
1947	325.5	344.3
1948	330.2	345.8
1949	355.0	379.2
1950	339.7	361.3
1951	336.2	354.9
1952	353.4	376.2
1953	370.4	389.1
1954	403.6	428.0
1955	451.8	463.0
1956	503.6	529.1
1957	566.6	591.4
1958	655.4	665.4
1959	803.6	840.5
1960	862.8	891.0
1961	873.9	918.3
1962	907.2	953.3
1963	962.7	1.015.6

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, "Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü Konjonktür Dergisi"nden aktaran: "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978" s. 124.

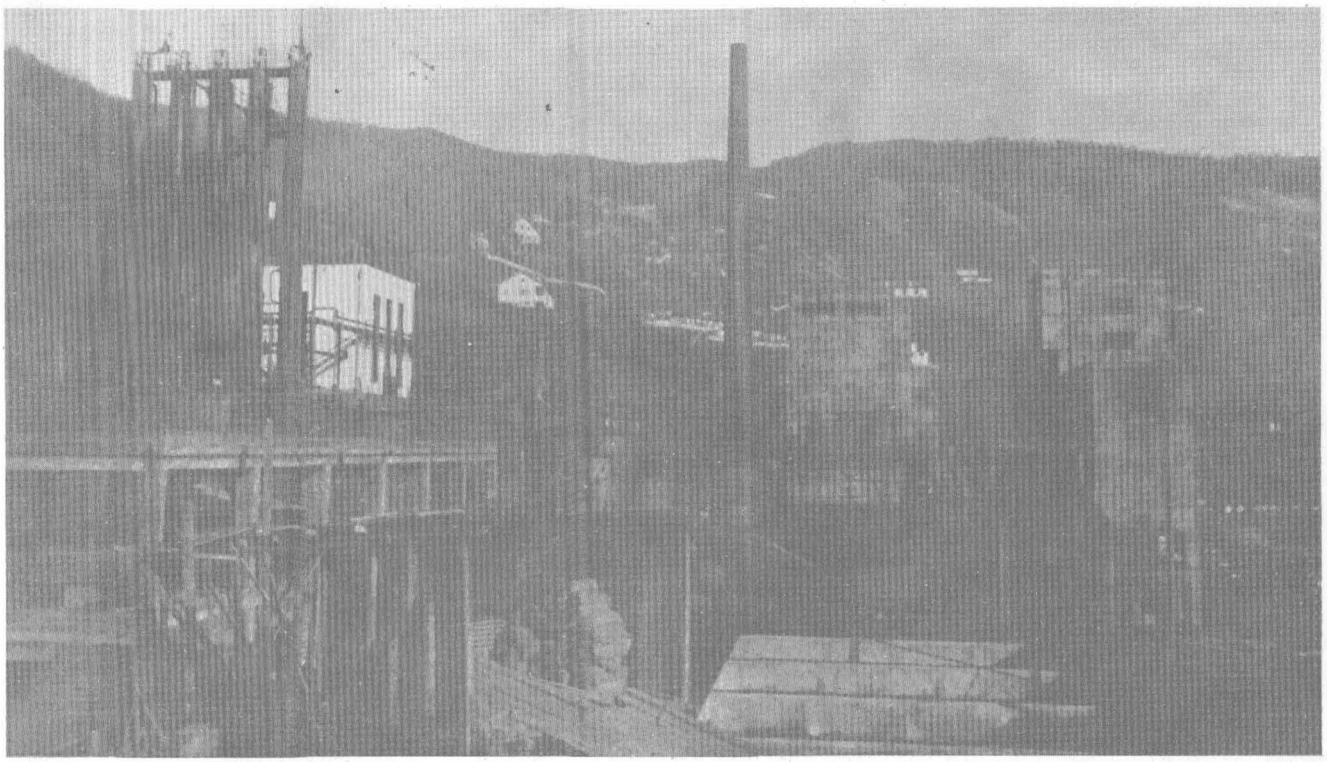
Âşarın Kaldırılması: Cumhuriyet rejiminin ilk icraatı, tarım kesiminde üretimden alınan bir doğrudan vergi olan "Âşar"ı kaldırmak ve yerine tarım kesimine yeni bir doğrudan vergi tarhetmemek oldu. Bu şekilde, genç Türkiye Cumhuriyeti, hızlı sanayileşmek için zorunlu olan iç kaynak seferberliğinin en etkin aracından kendisini mahrum etmeyi peşinen kabul ediyordu. 1924'ten 1984'e kadar geçen 60 yıl boyunca, hiçbir siyasi iktidar tarım kesimini doğrudan vergilendirmeye cesaret edemedi. 1950'li yılların sonunda ünlü İngiliz iktisatçısı Prof. N. Kaldor'un potansiyel ürün temelinde bir arazi vergisi önerisi önce Demokrat Parti, ardından Milli Birlik ve Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerince hasıraltı edildi.

İlk bakışta doğrudan ve dolaylı vergiler arasındaki farklara ve kamu maliyesine ait gibi duran bu konu çok iyi anlaşılmalıdır. Birincisi, sanayileşmenin ilk ve orta aşamalarında, vergileme sadece kamu maliyesini etkilemez; sanayi kesimini yaratacak olan "zorunlu tasarrufları" üretir. Yani, kaynak sorunu ya da artık transferinin temel aracı vergilemedir. İkincisi, tarım kesimini bir yandan üretimi maksimize etmeye zorlayıp diğer yandan da bu üretimin önemli bir bölümünün sanayi kurmak üzere tarım kesiminden alabilecek tek etkin ekonomik araç, potansiyel ya da fiili ürün üstünden alınan bir (doğrudan) arazi vergisidir. Dolaylı vergiler, hem ilk fonksiyonu gerçekleştiremezler; hem de fiyat ve kaynak dağılımı yapısını büyük ölçüde çarpıtarak uzun dönemde sanayileşmeyi engelleyebilecek olumsuz dinamik etkilere yol açarlar.

Nitekim, Türkiye'nin sanayileşme deneyimi söylenenleri doğrulamaktadır. Dönem boyunca iç tasarruf oranı (sermaye birikim hızı) sürekli çok düşük kalmış, yükseldiği dönemler ise kısa sürede ciddi bunalımlarla noktalanmıştır. 1970'lerde başlayıp bir türlü bitmeyen son bunalım ise, tarım kesiminde doğrudan vergilendirmeyi reddeden bir "sermaye birikimi modelinin" kesin iflasını kanıtlamaktadır.

Devletçilik: 1923'ten 1930'a kadar geçen 7 yıl, liberal ilkelerin kendi haline bıraktığı bir tarım ekonomisinde sanayileşmenin gerçekleşemeyeceğini gösterdi. 1929 Büyük Ekonomik Bunalımı sınırlı da olsa etkilerini Türkiye'de hissettirince, yönetimin acilen bir şeyler yapma arayışı güçlendi. Bu süreç, kaçınılmaz olarak, devletin ekonomide daha aktif yer aldığı bir ortama kapıyı açtı. Şüphesiz, bir yanda İtalya ve SSCB'de başarılı gibi duran "anti-liberal" ekonomi politikaları, öte yanda 1930'un siyasi liberalleşme deneyiminin sonuçsuz kalması ile tek-partili

Levent Şahverdi Arşivi

LİBERALİZMLE SANAYİLEŞEMEYİNCE...: İzmir İktisat Kongresi'nden 1930'a dek uygulanan liberal politikalar, iç tasarrufların yetersizliği nedeniyle istenen ekonomik gelişmeyi sağlayamadı. Bunun üzerine "Devletçilik" ilkesi benimsenerek büyük sanayi yatırımlarına girişildi. Karabük Sömikok Fabrikası, bu politika değişikliğinin ürünlerindendir.

rejimin konsolidasyonu, devletin ekonomiye müdahale biçim ve yoğunluğunu etkiledi. CHP ve hükümet programlarına "devletçilik" ilkesinin girmesi, sanayileşmenin devlet eliyle yürütüleceğini tescil ediyordu.

Başlangıçta konulan amaçlar sınırlıdır. Devlet, özellikle kendi ihtiyaçlarını içeriden sağlayacak şekilde yeni sanayi tesislerinin kuruluşuna gider. Birinci Beş Yıllık Plan, devlet yatırımlarını sıralamaya sokan ve koordine eden mütevazi bir çalışmadır. Kaynak dağılım mekanizmalarına aynı dönemde getirilen tahditleri devletçilikle bağlantılı görmek yanlış olur. Bunlar Büyük Bunalım'ın olumsuz etkilerini gidermek üzere geliştirilmiş *ad hoc* tedbirlerdir. Yani, devletçilik uygulaması sanayi kesiminde önemli bir kamu kesimi yaratmıştır; fakat, 1930'lu yıllarda bir "komuta ekonomisi" eğilimi yoktur. Devletçiliğin esas uygulayıcısının özel mülkiyete ve piyasaya inanan güçlerin rejim hiyerarşisindeki temsilcisinin Celal Bayar olması, 1930'lu yıllardaki anlamı ile devletçiliğin Türkiye Cumhuriyeti'nin İzmir İktisat Kongresi'nin yansıttığı temel doğrultusunu değiştirmeyi düşünmediğine işaret etmektedir.

Bir diğer önemli husus, devletçilik uygulaması süresinde fiyat istikrarının iktisat politikalarında bir numaralı hedef niteliğini korumasıdır. 1930'lu yıllarda, Büyük Bunalım ve sanayileşme programına rağmen bütçe ve ödemeler bilançosunda denklik sağlanmış; yani, genişleyici politikalardan kaçınılmıştır. Bu durumda, ciddi bir vergileme çabası da olmadığından, iç tasarruf oranı da 1920'li yıllardaki düzeyi civarında kalmıştır.

Cumhuriyet iktisat tarihi ile ilgili çalışmalarda çok az değinilen bir başka boyut bizim için ilginç: Yeni kurulan sanayie işçi bulmanın hiç de kolay olmadığını görüyoruz. Zonguldak kömür madenlerinin angarya muadili uygulamaları gibi uç haller ender olsa da, genellikle sanayi işçisi sağlamakta iktisadi müşeviklerin (ücret) yetmediği, şu ya da bu biçimde iktisat-dışı zoru içeren yöntemler geliştirildiği izleniyor.

Devletçilik, tarım-dışı kesimde yaygın *devlet mülkiyeti* ve *devlet işletmeciliği* geleneğinin Türkiye ekonomisine yerleşmesini sağladı. Bürokratik Osmanlı devlet düzeni ile kolayca uzlaşabilecek bu mülkiyet biçiminin Türkiye'de doğurgan bir ortam bulduğu kolayca söylenebilir. Doğallıkla, büyük bir kamu kesimi, daha sonraları, komuta ekonomisine geçişi kolaylaştıran, hatta onu zorlayan etkenlerin de başında gelmektedir.

Demokrat Parti Liberalizmi: Geçen bölümde açıkladığımız gibi, 1946-50 arasında tek-parti rejiminin çözülmesi ve çokpartili parlamenter demokrasiye geçilmesi, iktisat politikalarını büyük ölçüde etkiledi. 1950'den 1954-55'e kadar, seçimle iktidara gelen Demokrat Parti hükümetinin uyguladığı *liberal* politikaların dikkatli bir analizi bu bakımdan çok önemli. Ne yazık ki, bu dönemle ilgili çalışmalarda daha çok ithalat yasaklarının kaldırılması ve özel mülkiyet (yabancı sermaye dahil) yanlısı bir tutum takınılması dönemin esas özellikleri olarak tanıtılır. Halbuki, aynı iktidar 1955 sonrasında hem serbest ithalattan hem de kamu

Levent Şahverdi Arşivi

girişimciliğini hor görmekten vazgeçmiştir. Bence, 1950'li yılların ilk yarısının Türkiye ekonomisinde bıraktığı büyük iz, *popülizm* sözcüğü ile özetlediğimiz *genişleyici para ve bütçe politikalarını* Cumhuriyet tarihinde ilk kez uygulamasından kaynaklanmaktadır. Yani, DP tek parti rejiminin adeta "demir kanunu" olan denk bütçe-denk ödemeler bilançosu ilkesinden vazgeçmiş ve kolayca Merkez Bankası'nın Banknot Matbaası'na başvurarak ekonomiyi yönetme devrini başlatmıştır.

İlk yıllarda, inanılmaz başarılar elde ettiler. Düşük tarım fiyatları nedeniyle müşevvik yetersizliğinden kullanılmayan tarımsal kaynakların varlığı, genişleyici politikaların hızla üretimi artırması sonucunu doğurdu. Ekonomideki hızlı üretim artışı, dış konjonktürün sağladığı olumlu dış ticaret hadleri ile *boom* yaşadı. Ancak, her yerde ve her zaman olduğu gibi, popülist politikaların sınırları 1953 sonlarında belirince, liberal (?) DP'nin ne kadar büyük bir açmaz içinde olduğu da ortaya çıktı.

Popülizmin gerektirdiği yüksek yatırım düzeyleri, ancak uzun sürmüş bir talep yetersizliği döneminde biriken kapasite fazlası durumunda genişleyici para politikaları (bütçe açıkları) aracılığı ile finanse edilebilir. Uzun dönemde, yüksek yatırım düzeylerinin *mutlaka* sağlıklı reel kaynaklardan (iç tasarruflardan) yapılması zorunludur. Piyasa mekanizması içinde kalınınca, tek alternatif tarım kesiminde doğrudan vergileme idi. DP bunu yapamayınca piyasa mekanizmasından vazgeçerek 1955 sonrası Türkiye ekonomisinin "sermaye birikimi modelini" devreye soktu.

1950'li yılların ilk yarısında uygulanan liberal politikalar, görüldüğü gibi, pek çok bakıma öğreticidir. Kaynak yaratma mekanizmaları ile kaynak dağılım mekanizmaları arasındaki zorunlu tutarlılığın kavranması ve bunların kısa ve uzun dönemde çok farklı olabilen sonuçlarının gerçekçi bir çerçevede analizi, iktisat politikalarının etrafındaki efsane sisini kaldırarak hem geçmişe ışık tutacak, hem de bugün sürdürülen tartışmaların önemli bir bölümünün anlamsızlığını gösterecektir.

1958 Bunalımı: Bütçe açıkları ve banknot matbaası ile canlanan ekonomide sabit döviz kurunda ısrar edilmesi ödemeler bilançosu açığını hızla büyüttü. Ekonomiyi yönetenlerin bilgisizliği, popülizmin devalüasyon korkusu ile birleşince, önce ithalattan başlayan bir "komuta ekonomisi" süratle yerleşti. İktidarın yatırımları (o devrin moda deyişi ile "kalkınma hızını") düşürmeyi reddetmesi sonucu, büyük bir nakdi talep-fazlası oluştu. Dolayısı ile, karaborsa, çift-fiyat, kaçakçılık mekanizmaları gelişti. En temel mallar dışında ithalat tamamen durma noktasına geldi. Enflasyon hızla iç tasarrufları da düşürmeye başladı.

İlginç olan, ekonomideki bunalımın özel sektörün şaşırtıcı bir gelişmesi ile sonuçlanması idi. İthalat imkansızlığının yarattığı büyük rantlar, Türkiye'de aniden imalat sanayiine büyük kârların akmasını sağladı. Bunlardan yararlanmak isteyen müteşebbisler her çeşit sanayi ürününü içeride üretmek üzere faaliyete geçtiler. DP, bilmeden de olsa, tarımı vergilemeksizin hızlı sanayileşmenin yolunu bulmuştu: *Sınırsız korumacılık rantları.*

GÜÇLÜ BİR KİT OLUŞUMU: Devletçilik ilkesi, ekonominin tarım dışı kesiminde güçlü bir KİT varlığına yol açtı. Ama 1930'lardaki devletçilik, İzmir İktisat Kongresi'nin yansıttığı temel doğrultuyu değiştirme kaygısında değildi. İdare Heyeti toplantısı görülen Gaz Şirketi de devletçilik ilkesinin var ettiği kurumlardandı.

Tablo: 6

Ticaret Bakanlığı Geçinme İndeksleri 1963-1982

(1963 = 100)

Yıllar	Ankara	İstanbul
1963	100.0	100.0
1964	100.7	100.2
1965	107.6	104.8
1966	113.5	113.6
1967	120.6	129.6
1968	125.6	137.6
1969	132.7	144.2
1970	148.3	155.6
1971	180.7	185.2
1972	208.3	213.7
1973	241.2	243.6
1974	278.4	301.8
1975	331.4	365.8
1976	385.9	429.6
1977	472.8	541.3
1978	724.8	876.3
1979	1.174.2	1.433.1
1980	2.365.1	2.784.1
1981	3.168.2	3.831.2
1982	4.066.7	5.083.0
1983	5.319.6	6.548.7

Kaynak: 1963-78 sayıları için, Ticaret Bakanlığı, "Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü Konjonktür Dergisi"nden aktaran: "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978." s. 124.
1979-82 sayıları için "Türkiye İstatistik Yıllığı 1983", DİE, s. 389.
1983 sayıları için "Toptan Eşya ve Tüketici Fiyatları Aylık İndeks Bülteni-Şubat 1984", DİE, s. 26.

Levent Şahverdi Arşivi

DP LİBERALİZMİNİN GETİRDİĞİ: 1950'de iktidara gelen DP'nin ekonomiye getirdiği en büyük yenilik, genişleyici para ve bütçe politikalarını Cumhuriyet tarihinde ilk kez uygulamasıdır. Menderes hükümetleri, tek parti döneminde sıkı sıkı uygulanan "denk bütçe-denk ödemeler bilançosu" ilkesi yerine, popülist bir politikayla açık finansmana (bütçe açıklarını para basarak karşılamaya) yöneldiler.

Efektif talebin canlı tutulduğu bir ortamda aşırı-değerli döviz kurları ile bütünleşmiş (ve bütünleşmek zorundaki) ithalat yasakları sistemi, fiilen ihracatçı kesime (tarım) bir tür dolaylı vergi koyan bir mekanizmaya tekabül eder. Bu koşullarda ithalatı yasaklanan her malın üretimi çok kârlı hale gelir ve ekonomide yüksek koruma kârlarınca beslenen yüksek bir yatırım düzeyi oluşur. Ne var ki, bu sistemin önemli bir sorunu vardır: Sanayi ürünlerinde kesinlikle, tarım ürünlerinde ise kısmen, ihracat engellenmiş olur. Ekonomi küçük ve ihtiyaçları sınırlı olduğu sürece, geleneksel ihracat malları ödemeler bilançosunda bir bunalım oluşmadan ithalatı finanse edebilirler. Gene de, kural, önemli miktarda dış kaynak kullanılma zorunluluğunun belirmesidir.

DP'nin farkına varmadan keşfettiği bu "sermaye birikimi modeli" 1960 sonrasında "ithal ikameci sanayileşme" adı verilerek resmi bir görüntü kazandı. Ancak, kuruluşundaki keyfi boyut sonuna kadar sürdü: Şemsiye ithal yasakları uygulaması ithal ikamesinin rasyonel ve selektif bir temele oturtulmasına izin vermedi; onun yerine "rasgele ithal ikamesi" yapıldı.

"Komuta ekonomisi" ve popülizm, piyasa ekonomisine inanan liberal dış dünyanın DP iktidarına güvenini büyük ölçüde sarstı: 1958 yılında IMF heyetleri trafiğinde artış DP iktidarının bir istikrar paketini kabul etmesi ile sonuçlandı. Ancak, istikrar önlemleri sadece toplam talebin dizginlenmesine yaradı; komuta ekonomisi IMF'e rağmen yaşamını sürdürecek gücü buldu: Az önce belirtildiği gibi, "sermaye birikimi modelinin" esas unsuru o idi.

Planlama: Popülizmin çıkarsaması piyasa ekonomisinden vazgeçmek olunca ve bu gerçek liberal dış dünya tarafından kabul edilince, ekonomiye yoğun müdahalede bulunan bir devletin faaliyetlerini koordine etmek (ve yönetimin keyfi davranışlarını sınırlayabilmek) umudu ile *planlama* kavramı gündeme geldi. 1960 Anayasası'nı yapan güçler, planlamada sıradan bir kaynak dağılımı aracının çok ötesinde nitelikler gördüler. 1950'lerde enflasyonun bürokrat kesimde yarattığı reel gelir düşüşüne karşı tepki, planlamayı genişleyici (enflasyonist) politikalara (bütçe açıklarına) bir çözüm gibi gösterdi. Devlet Planlama Teşkilatı'nı kuran genç ve yetenekli kadro, ekonominin yönetiminin siyasi iktidarlardan alınıp teknokratlara bırakılması özlemlerini canlandırdı. Hatta, planlama ile Türkiye'nin sosyalizme geçişte bir adım attığını düşünenler bile oldu.

Aslında, planlama aracılığı ile devlet yatırımlarındaki israfın ve hataların bir miktar önlendiği ve geneldeki "rasgele sa-

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 7

Ticaret Bakanlığı Toptan Eşya Fiyatları İndeksi

Eski Genel İndeks		Yeni Genel İndeks	
Yıllar	1938 = 100	Yıllar	1963 = 100
1938	100.0	1963	100.0
1939	101.3	1964	101.2
1940	126.6	1965	109.4
1941	175.3	1966	114.7
1942	339.6	1967	123.4
1943	590.1	1968	127.3
1944	458.9	1969	136.5
1945	444.3	1970	145.7
1946	427.3	1971	168.9
1947	432.8	1972	199.3
1948	466.3	1973	240.1
1949	503.3	1974	311.8
1950	452.1	1975	343.2
1951	482.2	1976	396.6
1952	486.1	1977	492.1
1953	497.1	1978	750.8
1954	551.8	1979	1.230.7
1955	591.5	1980	2.550.6
1956	691.0	1981	3.488.4
1957	820.0	1982	4.369.2
1958	944.5	1983	5.708.0
1959	1.128.4		
1960	1.188.1		
1961	1.222.9		
1962	1.292.5		
1963	1.347.1		

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü Konjonktür Dergisi.

nayileşme'' havası sürse bile, kaynak dağılımında (özellikle yatırımlarda) bir rasyonelleşme sağlandığı açıktır. İktisat politikası sorumlularının aldıkları kararların sıhhati açısından çok önemli olan girdi-çıktı tabloları ve benzeri ampirik çalışmalar ilk kez DPT tarafından gerçekleştirildi. Giderek, orta ve büyük özel kesim yatırımlarının da DPT'den ''teşvik belgesi'' almak zorunda bırakılması, planlamayı özel kesim için yol göstericinin ötesinde bir fonksiyona kavuşturdu. Ancak, planlamayı kuranların planlamadan esas beklentileri gerçekleşmedi.

1960'lı yıllarda Türkiye ekonomisinin nisbeten (daha öncesine ve sonrasına kıyasla) istikrarlı bir büyüme hızı tutturmasında planlamanın katkısı sınırlıdır. İki etken göre çarpıyor. Birincisi, dönemin özgül (radikal) siyasi konjonktürü, 1965-sonrası AP iktidarına aşırı genişleyici politikaları uygulama olanağı tanımıyordu. Yani, 1960 darbesi, beraberinde getirdiği jakoben tehdit ile, popülist politikaları sınırlayıcı bir etki yaptı. Bütçe disiplini ve fiyat istikrarı ekonominin düzgün büyümesini sağlayan çok önemli iki unsur oldu. İkincisi, içeride üretmekte zorluk çektiği kaynakları iktidarın ülke dışında bulabilmesidir. Bu dönemde Batı'dan gelen düzenli krediler yanında, SSCB ve diğer Doğu Avrupa ülkelerine de önemli miktarda borçlanma görüyoruz.

Planlama ile beraber gelen iki kurum daha var; bunlar dönemin çelişkilerine işaret ediyorlar: AET ve Sendikacılık. Piyasa mekanizmasını reddeden, gümrük duvarları ile korumayı bile yetersiz gören bir ekonomik anlayışın Türkiye'nin AET üyesi olmasını sağlayacak bir anlaşmayı imzalaması çok ilginçtir. Üstelik, anlaşmadan bu yana geçen 20 yıl boyunca uygulanan tüm iktisat politikaları Türkiye'nin AET'ye üyeliğini imkânsız kılacak nitelikte olmuştur. Bence siyasi mülahazaların ağırlık kazandığı bu tercih (örneğin, Yunanistan'ın benzer bir anlaşma imzalaması), Türkiye'de iktisat politikalarının nasıl gerçek dışı bir çerçevede kararlaştırıldığını göstermektedir. Aynı şekilde, tek-parti döneminden 1960'lara kadar yasak olan grev hakkı (ve demokratik anlamda sendikacılık), aniden, komuta ekonomisi eğilimlerinin en

EKONOMİ YÖNETİMİNDE BİLGİSİZLİĞİN SONUÇLARI: Açık finansman uygulamasına girişen DP hükümetleri bunun yanı sıra döviz kurunu sabit tutunca, ödemeler bilançosu açığı hızla büyüdü; ithalat durma noktasına geldi. İstanbul-Tophane limanı, 1947'deki bu halini bile arar oldu. Doğal olarak da karaborsa ve kaçakçılık gelişti.

Levent Şahverdi Arşivi

güçlü olduğu günlerde serbest bırakıldı. Böylece Türkiye piyasa mekanizması olmaksızın özgün sendikacılığa izin veren garip bir ekonomiye dönüştü. Uzun dönemde piyasa ve özgür sendikacılık arasındaki zorunlu bağlantı ise herkesin gözünden kaçtı. İşçilerin genelde, özellikle de büyük sanayide çalışan kesimin ithalat yasaklarının yarattığı sınırsız rantlardan kısmen pay almalarını sağlayan bir süreç bu yoldan devreye girdi. Sendikal hareket, iç piyasa için üretilen tüketim mallarının talebini de oluşturarak dışa kapalı-içe yönelik sanayileşmenin bir süre çok başarılı durmasını temin eden faktörlerden biri oldu.

1970 Operasyonu: Cumhuriyet iktisat politikaları tarihi içinde özel bir yeri olan tek kararlar kümesi, 1969 seçimlerinden sonra Demirel iktidarı tarafından devreye sokulan ekonomik programdır. 1965'ten, 1969'a kadar yönetimde geçen süre de ekonominin temel iki sorununu iyi teşhis eden iktidar, seçimlerdeki başarısına da güvenerek, dış açığı azaltıcı ve iç kaynakları artırıcı bir dizi tedbir getirdi. Ünlü "finansman kanunları", Türkiye'de özellikle orta-yüksek gelir kategorilerine yönelik neredeyse tek ciddi vergileme çabasıdır. Hemen ardından, Türkiye'yi sanayi ürünleri ihracatçısı yapabilecek bir döviz kuru ayarlaması gerçekleştirildi. İlginç olan, hükümetin, devalüasyonu toplam talebi kısmak amacı ile kullanmayı reddetmesi idi: Döviz kurundaki değişmenin sadece nisbi fiyat etkisinden yararlanıldı; efektif talebi düşürmesine izin verilmedi. Böylece, önemli teşviklerden yararlanan sanayi, ürün ihracatı hızla artar, pazar ve mal bazında çeşitlenirken, içeride ekonomi canlılığını sürdürdü. İstikrar ve ekonomiyi yeniden-yapılaştırma amacının ille büyümeden fedakârlık gerektirmediğinin, hatta tersine, yüksek bir yatırım düzeyi ve beraberinde gelen hızlı büyüme tarafından destekleneceğinin başarılı örneğini Türkiye bu şekilde yaşadı.

Devalüasyonla birlikte işçi dövizlerinde gerçekleşen patlamanın da etkisi ile, 1970'li yıllara Türkiye'nin çok parlak bir gelecek ile girdiğini söyleyebiliriz. Ne var ki, hemen ardından gelen 12 Mart dönemi hükümetleri, 1970'in eğilimlerini süratle tersyüz ettiler. 1971-74 arasında dünya konjonktürünün dış ticaret hadlerinde Türkiye lehine yarattığı olumlu durum da değerlendirilemedi. Normal olarak, bu dönemin ekonomiyi dışa açmak ve 1955-70 arasındaki "rasgele" ithal ikamesinin yol açtığı dengesizlikleri düzeltmek için kullanılması gerekirdi. Bir yandan işçi dövizleri ve olumlu dış konjonktür, diğer yandan çarpıklıkların

EL YORDAMIYLA YARATILDI, SONRA RESMİLEŞTİ: Bilgisiz ekonomi yönetimi sonucu 1958'de doruğa ulaşan bunalım ithalatın durmasına yol açınca, imalat sektörü kârın yanı sıra yüksek rantlar da sağlamaya başladı. Böylece el yordamıyla başlayan "ithal ikameli sanayileşme", 1960 sonrasında resmi bir politika olarak benimsendi. Otomobil bile yapılır oldu Türkiye'de. Ama resmileştirilmekle birlikte bu politika bilinçli olarak değil, rasgele uygulandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 8

Para Arzı (M1), Yıllık Artışları ve Yapısı

Yıllar	Bilfill Tedavül Eden Banknot + Ufak Para (1)	Kaydi Para ve Vâdesiz Tasarruf Mevduatı (2)	Zincirleme (1)	İndeks (2)
1950	900	694	100.0	100.0
1951	1.048	970	116.4	139.8
1952	1.146	1.275	109.4	131.4
1953	1.333	1.614	116.3	126.6
1954	1.379	1.993	103.5	123.5
1955	1.805	2.409	130.9	120.9
1956	2.322	3.039	128.6	126.2
1957	2.936	3.931	126.4	129.4
1958	3.052	4.369	104.0	111.1
1959	3.406	5.293	111.6	121.1
1960	3.828	5.428	112.4	102.6
1961	4.140	5.885	108.2	108.4
1962	4.527	6.437	109.3	109.4
1963	4.926	7.241	108.8	112.5
1964	5.835	8.164	118.5	112.7
1965	6.326	10.108	108.4	123.8
1966	7.164	12.616	113.2	124.8
1967	8.714	13.968	121.6	110.7
1968	8.237	17.731	94.5	126.9
1969	9.081	21.046	110.2	118.7
1970	11.850	23.418	130.5	111.3
1971	13.917	29.670	117.4	126.7
1972	15.978	37.275	114.8	125.6
1973	20.700	49.828	129.6	133.7
1974	26.151	63.894	126.3	128.2
1975	32.905	85.565	125.8	133.9
1976	42.466	109.039	129.0	127.4
1977	62.953	147.689	148.2	135.4
1978	93.817	195.440	149.0	132.3
1979	143.676	300.812	153.1	153.9
1980	217.507	486.503	151.4	161.7
1981	280.641	691.402	129.0	142.1
1982	411.871	930.090	146.8	134.5
1983*	554.400	1.038.700	134.6	111.7

* 1983 verileri, 11 aylıktır.

Kaynak: 1950-78 sayıları için, T. Cumhuriyet Merkez Bankası Aylık Bülten, 1977, 3-5; T.C. Maliye Bakanlığı Aylık Ekonomik Göstergeler, Nisan-Mayıs-Haziran 1979.
1979-82 sayıları için, "Türkiye İstatistik Yıllığı 1983", DİE, s. 406.
1983'ün ilk onbir aylık verileri için, "84 Yılına Girerken Türk Ekonomisi" TUSİAD, s.41.

cesametinin nisbeten denetlenebilir çapta olması, Türkiye açısından büyük bir *fırsat* yaratmıştı: Yeniden-yapılaşma ve dışa açılma büyüme hızını düşürmeden, hatta yükselterek sağlanabilir ve ekonomi *akılcı* bir ithal ikamesi stratejisi izleyecek yapıya kavuşabilirdi. 1972 ve sonrasında bunun tam tersi bir yaklaşım iktisat politikalarına hâkim oldu. 1972 yılından itibaren TL süratle (genellikle *de facto,* iki kez *de jure)* revalüe edildi; ithal yasakları genişletildi; iç talep pompalandı; Demokrat Parti'nin şaşaalı dönemini aratmayacak bir programsızlıkla devasa yatırım projeleri devreye sokuldu; 1974 yılında petrol fiyatlarındaki ani patlamayı Türkiye ekonomisini yönetenler görmemezlikten gelebildiler ve uzun süre döviz karşılığı ithal edilen petrolün tüketimi sübvansiyonlarla teşvik edildi; vb. Böylece, 1971 sonrasında üstüste yapılan inanılmaz iktisat politikası hataları ekonominin tüm manevra alanını yokederek tarihin en büyük (ve en uzun süren) bunalımı ile noktalandı.

1970 operasyonunun başarısı ve bilahare tersyüz edilmesi sonucunda Türkiye'nin kaçırdığı *tarihi fırsat,* dar anlamı ile ekonominin boyutlarını aşan, Cumhuriyet tarihinin önemli olaylarından biridir. Doğru anlaşılması ve ayrıntılı analizi, dünün açıklanması kadar yarının dinamiklerinin gerçekçi bir şekilde saptanmasında çok yararlı olacaktır.

DÇM'ler: Petrol fiyatlarındaki ani yükseliş, petrol ihraç eden ülkelerde kısa dönemde ciddi ödemeler bilançosu fazlaları oluşturdu. Aynı sürede, içinde Türkiye'nin de bulunduğu bir dizi (çoğu azgelişmiş) ülke, yeni fiyat yapısına adapte olmamakta direnerek büyük ödemeler bilançosu açıkları veriyordu. Dünya banka sistemi, bu açığı hızla doldurdu. Olay, Türkiye ekonomisine, *Dövize Çevrilebilir Mevduat* adını alarak yansıdı.

İç tasarrufları hızlı sanayileşme için gerekli düzeye çıkartacak seferberliğin bir türlü yapılamaması, daha önce de belirttiğimiz gibi, Cumhuriyet hükümetlerini tasarruf açığını dış kaynak kullanarak kapatma arayışına itmişti. Ancak, 1970'ler ortasına kadar, bence Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi ve Düyun-u Umumiye hâlâ hafızalardan silinmediğinden, genellikle muhafazakâr davranılmıştır. Şu anlamda ki, borçlanmada uzun vadeli ve çoğu devletten devlete (ya da yarı-kamu kuruluşlarından)

Levent Şahverdi Arşivi

krediler hep tercih edilmiş, para piyasalarına ve özel bankalara pek iltifat edilmemiştir. İşte, DÇM'ler bu geleneği bozdu ve Türkiye'nin uluslararası özel bankalara kısa vadeli (büyük bölümü 1 yıl ya da daha az) borçlarında patlamaya yol açtı.

Ekonominin hiçbir şekilde geri ödemesi mümkün olmayan kısa vadeli-yüksek faizli dış borçlanmaya gitmesi ve bunlarla içeride yapay bir *boom*'un sürdürülmesi, uzun dönemde telafi edilmesi imkansız hasarlar yaratır. Birincisi, eninde sonunda net borçlanma olanaksız hale gelir ve borç geri ödemelerinde aksaklıklar belirir. Bu durumda, borç verenlerin bunalım ve *moratoryum* korkuları artacağından, geri ödeme talepleri yükselir ve erteleme çabaları sonuçsuz kalır. Bu şekilde bunalım başlar ve *moratoryum* ile noktalanır. Üstelik, ekonominin dış borç yükünün zaten yüksek olması, bunalımı dış borç kullanan bir *bunalım yönetimi* (crisis management) aracılığı ile aşma alternatifini de kapatmıştır. Daha önce yapay olarak şişirilen (iç) efektif talebi, bu kez yapay olarak (dış dengeyi *derhal* sağlayacak şekilde) düşürmek gerekir. Yani, büyümenin yerini *durgunluğun*, hatta *eksi büyümenin* (küçülmenin) aldığı bir istikrar dönemi gündeme gelir. Bu duruma düşen ülkelerin son başvuru kapısı olan *Uluslararası Para Fonu*'nun standart reçetelerine uyması nedeniyle IMF programı diye bilinen bu ekonomik programın Türkiye'de (diğer tüm ülkelerde olduğu gibi) siyasi iktidarlar tarafından çok sevilmediğini tahmin etmek güç değildir.

Türkiye, 1977 sonunda DÇM sürecinin mantıki sonuçlarına gelmişti. İlginç olan, 1978'de kurulan CHP ağırlıklı hükümetin, durumun vahametini kavramamış olması idi. Şöyle ki, hükümet, Batı'daki prestijinin dış borçlanmaya dayanan bir *bunalım yönetimi* için gerekli dış kaynakları seferber edeceğini bekliyordu. Bu nedenle, büyüme hızını düşürmeyen, hatta biraz yükselten bir plan çerçevesinde müttefik Batı ülkelerinden uzun vadeli kamu kredileri talep edildi; içeride efektif talebi düşürecek yöntemlerin kullanılması reddedildi. Söz konusu dış kaynaklar gelmeyince, bunalım kısa sürede tırmandı ve ekonominin tümüyle felç olması ile sonuçlandı.

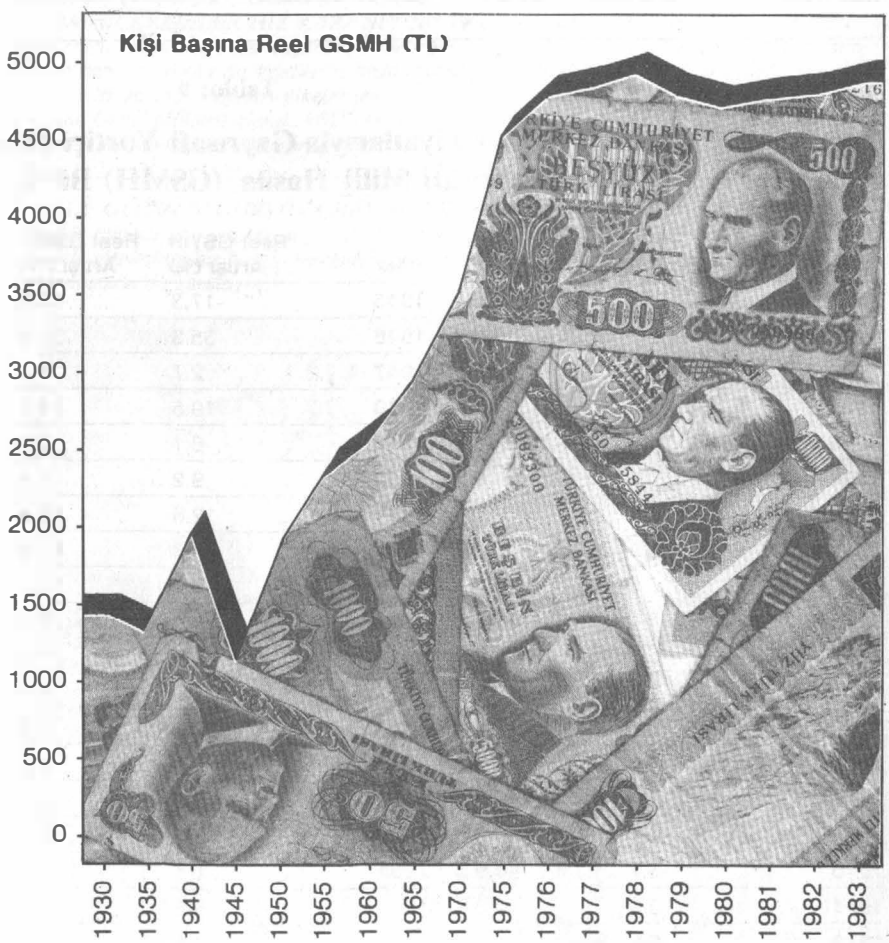
Görüldüğü gibi, DÇM'ler sadece bir bunalıma yol açmakla kalmadılar; bunalımın uzun süreli (kalıcı) ve çok yüksek maliyetli olmasında temel etken oldular. Siyasi iktidarların kısa dönemli (siyasi) hesap ve çıkarlarının uzun dönemde bir topluma yükleyebileceği büyük faturaların öğrenilmesinde DÇM olayı bence iyi bir derstir.

24 Ocak Kararları: Söylenenlerden, 1980 yılı başında Türkiye'nin artık hiç manevra alanı kalmadığı anlaşılıyor. İçeride efektif talebi büyük ölçüde düşürecek bir istikrar programı IMF denetiminde 24 Ocak 1980'de devreye girdi. Bunalımın iyice derinleşmiş olması IMF'nin elindeki kozları artırdığından, Türkiye'ye daha sıkı şartlar empoze edilmesi ve makro dengelerle sınırlı kalınmayıp mikro düzeyde müdahaleler yapılması mümkün oldu. Ufak tefek aksamalarla da olsa, 24 Ocak Kararları'nı getiren ekibin uzun bir süre (normal olarak 1989'a kadar) iktisat politikası sorumluluğunu üstlenmesi, istikrar paketinin sürekli bir politika görüntüsü kazanmasına yardımcı oldu.

24 Ocak ve sonrası için iki ayrı düzey-

Grafik: 2

Kişi Başına Reel GSMH*
(1968 yılı üretici fiyatlarıyla)

* Tablo 2'nin "Toplam" sütünü, Türkiye İstatistik Yıllığı 1983, sayfa 33'teki "yıl ortası nüfus" sütununa bölünerek düzenlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

de analiz yapmak gerekiyor. Bunlardan birincisi *makro politikalar* (bunalım yönetimi); ikincisi ise yapısal değişim (piyasa ekonomisine geçiş). 1980 sonrası tartışmalarda bu iki boyutun sık sık birbirine karıştırıldığını izliyoruz. Bunda uygulayıcıları kadar muhaliflerinin de büyük katkısı var.

Makro politikalar düzeyinde bakınca, bir istikrar programı olarak 24 Ocak Kararları'nın kendi referans koordinatları içinde *başarılı* olduğunu söyleyebiliriz. IMF reçetelerinin ana iki hedefi *ödemeler bilançosu dengesi* ve *enflasyondur.* Döviz kuru ve kamu kesimi finansman açığı (ya da para arzı) bu hedeflere ulaşmakta kullanılan esas araçlardır. Dikkat edilirse, her iki araç, efektif talebi *düşürücü* etki yaparlar. Türkiye, 24 Ocak sonrasında sürekli devalüasyonlarla ihracatı teşvik etmiş ve ödemeler bilançosunu nisbeten kısa sürede dengeli sayılabilecek bir noktaya getirmiştir. Enflasyon konusu daha tartışmalıdır. Gene de, hiç olmazsa talep enflasyonunun durduğu, fiyat artış hızında ise önemli bir düşüş sağlandığı görülmektedir.

Ancak, başarının bir de maliyeti vardır: İstikrar paketi, yatırımların büyük ölçüde durması, yani *büyümeden vazgeçmek* pahasına uygulanmaktadır. Bu somut olgu, pakete yönelen eleştirilerin odak noktasını oluşturuyor. Şöyle ki, kişi başına milli gelir artış hızının sıfıra, hatta negatife inmesi söz konusu kazanımların kalıcı olamayacağı, yani bir süre sonra ihracat artışları duraklarken kamu kesimi finansman açığının denetimden çıkacağı şüphesi iktisatçılar arasında çok yaygın. Genellikle, azgelişmiş ülkelerde uygulanan IMF-tipi istikrar programlarının bu tür bir sona gittiği ampirik olarak da gözlemlenebiliyor.

Bu da bizi yapısal dönüşüm sorununa getiriyor. 24 Ocak 1980'den 6 Kasım seçimlerine geçen sürede, ekonominin işleyişinde yapısal bir farklılık yarattığı iddia edilebilecek tek karar, sınai ürün fiyatlarının önemli bir bölümünün kamu denetimi dışına alınması, serbest bırakılmasıdır. Ne var ki, ana fiyatlar (döviz kuru, faiz haddi ve ücretler) gene Ankara'da kamu otoritesi tarafından tesbit edilmiştir. Ayrıca, ithalat yasakları, Türk Parasını Koruma Kanunu, Yatırım Teşvikleri vb. gibi Türkiye ekonomisinin nitel yapısını oluşturan esas çerçeve süregelmiştir. 6 Kasım seçimleri sonrasında, bunlardan bazılarında (örneğin ithal yasakları) yumuşatıcı tedbirler görülmekle

Tablo: 9

1968 Faktör Fiyatlarıyla Gayrısafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) ve Gayrısafi Milli Hasıla (GSMH) Büyüme Oranları

Yıllar	Reel GSYİH Artışı (%)	Reel GSMH Artışı (%)	Yıllar	Reel GSYİH Artışı (%)	Reel GSMH Artışı (%)	Yıllar	Reel GSYİH Artışı (%)	Reel GSMH Artışı (%)
1924	14.4	14.9	1945	-17.3	-15.3	1966	11.8	12.0
1925	13.7	12.8	1946	35.3	31.9	1967	3.8	4.2
1926	18.3	18.2	1947	2.7	4.2	1968	7.5	6.7
1927	-14.7	-12.8	1948	19.5	14.0	1969	5.7	5.1
1928	10.7	11.0	1949	-6.1	-5.0	1970	5.7	5.8
1929	24.0	21.6	1950	9.2	9.4	1971	9.0	11.0
1930	0.7	2.2	1951	12.6	12.8	1972	6.0	7.4
1931	9.1	8.7	1952	10.6	11.9	1973	4.9	5.4
1932	-13.0	-10.7	1953	11.7	11.2	1974	8.8	7.4
1933	16.2	15.8	1954	-3.1	-3.0	1975	8.9	8.0
1934	5.5	6.0	1955	8.8	7.9	1976	8.9	7.9
1935	-2.1	-3.0	1956	4.3	3.2	1977	4.9	3.9
1936	25.5	23.2	1957	9.0	7.8	1978	4.3	2.9
1937	1.0	1.5	1958	4.6	4.5	1979	-0.6	-0.4
1938	9.2	9.5	1959	3.2	4.1	1980	-1.0	-1.1
1939	8.4	6.9	1960	3.3	3.4	1981	4.2	4.3
1940	-3.7	-4.9	1961	1.4	2.0	1982	4.9	4.6
1941	-10.9	-10.3	1962	5.2	6.2	1983	3.3	3.2
1942	6.5	5.6	1963	9.8	9.7			
1943	-10.7	-9.8	1964	4.2	4.1			
1944	-6.9	-5.1	1965	2.4	3.1			

Kaynak: 1924-1981 verileri için "1923-1982 Cumhuriyet Döneminde İstatistiklerle Türkiye" Odalar Birliği Yayını, tablo 18.
1982-1983 verileri için "Dünya Almanak '84" s. 325.

Levent Şahverdi Arşivi

beraber kısa dönemde önemli sayılabilecek nitel bir değişme (ne fiilen ne de eğilim olarak) yoktur.

Önce istikrar paketinin, sonra da o paket temelinde inşa edilmiş bir politika kümesinin, yapısal dönüşüm şeklinde adlandırabileceğimiz köklü değişmeleri gerçekleştirememesini en iyi ekonominin nicel cephesinde, yani üretim kapasitelerinin dağılımında izleyebiliriz. Türkiye ekonomisi, 4-5 yıllık bir "yapısal dönüşüm" (?) edebiyatından sonra, nicel olarak 1980 Ocağı'ndan farksızdır: Çelik, rafineri, otomotiv, inşaat vb. tüm sanayilerde kapasite aynı kalmıştır. Ciddi bir yapısal dönüşüm süreci, bunlardan bazılarının hızla genişleyerek uluslararası rekabet koşulları ile tutarlı düzeylere çıkmasını, diğerlerinin ise daralma hatta yokolma yolunda gitmelerini gerektirirdi. İktisatçıların *yeniden-yapılaşma* (restructuration) dedikleri bu hayati değişimin başladığına dair en küçük işarete bile raslamıyoruz. Sorunun kökeni gene büyümedir: Yapısal dönüşüm ancak *hızlı büyüme* sürecinde gerçekleştirilebilir. Makro politikaların (istikrar programının) düşük yatırım düzeyleri hedefi, bu yoldan yapısal dönüşümü *engelleyen* ana etken olarak gözükmektedir.

24 Ocak sonrasının ilginç gelişmelerinden biri, 1982 yazında patlak veren "Bankerler" olayını bahane ederek ekonomiye hâkim çıkar çevrelerinin iktisat politikası sorumlusunu değiştirerek bir eskiye geri dönüş denemeleridir. Bu olay pek çok açıdan öğreticidir. Birincisi, büyük sermayenin, özellikle dev holding-tekellerin, gerek istikrar programından gerek önerilen piyasa eğilimlerinden hiç memnun kalmadıklarını, yani eski usul *popülist komuta ekonomisini* kendi çıkarları açısından daha yararlı gördüklerini bir kez daha kanıtlamaktadır. İkincisi, Adnan Başer Kafaoğlu yönetiminin bir buçuk yıllık serüveni,eskiye dönüşün imkânsızlığını azçok herkesin anlayabileceği şekilde gözler önüne sermiştir. Turgut Özal ve ekibinin kamuoyu nezdinde adeta "alternatifsiz" kalmasını temin eden faktörlerden birisi de budur.

24 Ocak ve sonrası, 1950 ortalarından 1970 ortalarına kadar 20 yıl nisbeten başarı ile uygulanan bir *sermaye birikimi modelinin* kesin iflasının tescil edilmesidir. 1980'li yıllar, bu özgül anlama bir alt-geçiş dönemi olarak kabul edilebilir: Eski birikim modeli, şimdilik yerine yenisi konulmadan terkedilmiştir. Dolayı-

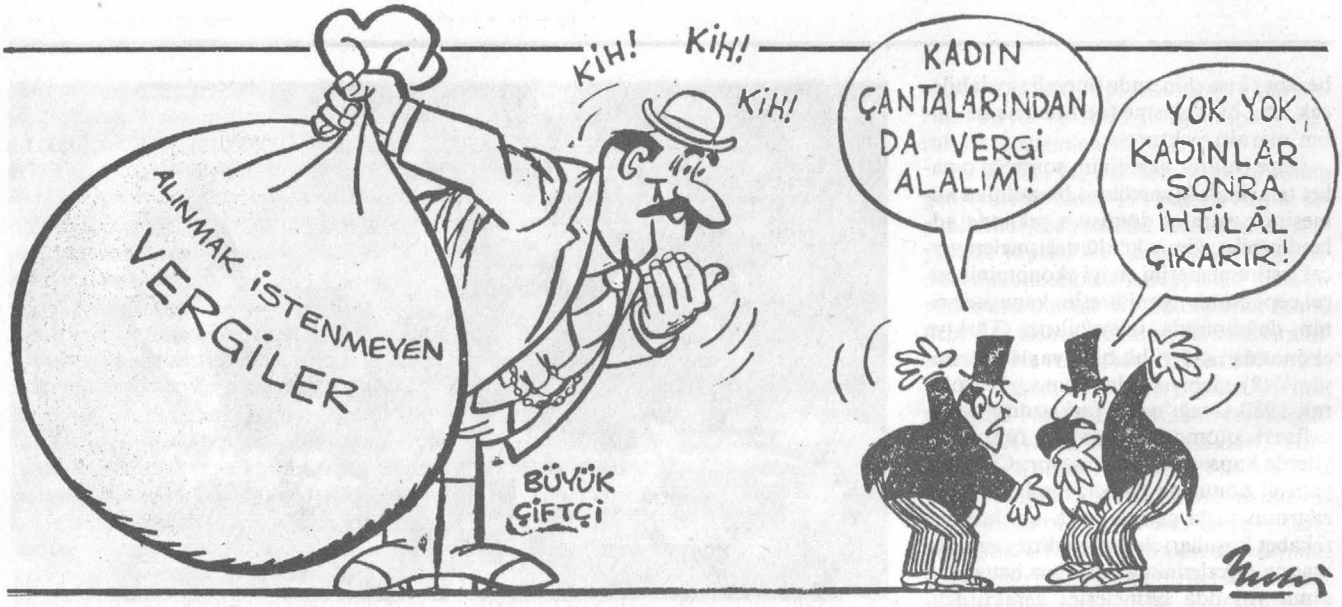

YABANCI KREDİLER HIZ KAZANIYOR: 1960 sonrasında DPT'nin kurulup işlerliğe kavuşturulmasıyla kaynak dağılımında belirgin bir rasyonelleşme sağlanabildi.Bu dönemin başka özelliği, alınan dış kredilerin hızla artmasıydı. ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin yanı sıra SSCB ve öbür sosyalist ülkelerden de önemli miktarda borç alındı. Memduh Aytür'ün Hazine Genel Müdürü olarak ABD'nin AID Direktörü Stuart Van Dyke'la imzaladığı 350 bin dolarlık Keban-Çiçerez etüd proje kredisi gibi.

1960'LA GELEN ÖZGÜRLÜK-GREV HAKKI: 1960'lara dek yasak olan grev hakkı 1961'de tanındı. Bu gelişme de Türkiye'de siyasal olgunlaşmanın ekonomik gelişmenin önünde gitmesinin bir başka örneğidir. Grev hakkına ne denli sahip çıkıldığı, kadın işçiler toplantısında da görülüyor.

Levent Şahverdi Arşivi

İLK CİDDİ İKTİSAT POLİTİKASI: 1969 seçimlerini kazanarak işbaşına gelen Demirel Hükümeti dış açığı azaltıcı, iç kaynakları artırıcı ilk bütünsel iktisat politikasını oluşturdu. 1971 hükümetlerinin 1971-74 arası olumlu dünya konjonktürüne karşın sürdüremediği iktisat politikaları içinde. orta-yüksek gelir kesimlerine yönelik en önemli vergileme çabası da iyi değerlendirilemedi.

sı ile, dönem, büyümenin sıfır ya da çok düşük olacağı, iktisat politikasında ağırlığı bir türlü gerçekleştirilemeyen (ve *yeni* bir sermaye birikimi modeli oturtulmadığı sürece gerçekleştirilemeyecek) bir istikrarın arayışı içinde geçecektir.

Sonuç

1980'li yıllar, Türkiye toplumu için önemli bir kavşağa işaret etmektedir. Osmanlı-Türk toplumunun 19. yüzyılda başlayan *çağdaşlaşma/sanayileşme/kapitalistleşme* süreci son aşamasına gelmiş gibi duruyor. Bence, tarihin olağan seyri, önümüzdeki 5-10 yıl içinde, siyasi, ideolojik ve iktisadi düzeylerde iki yüzyılın birikimlerinin büyük bir nitel sıçrama ile sonuçlanmasını gerektiriyor. Doğallıkla, bu sıçramayı "demir kanunlarla" dolu bir determinizm "kendiliğinden" getirmeyecek; köylüsü, işçisi, memuru, esnafı, sanayicisi, Türkiye insanlarının aktif bir şekilde katıldıkları ve mücadele ettikleri bir açık ortamın ürünü olacak, ya da olamayacak. Sonuçtan hepimiz sorumluyuz. Geçmişi iyi anlamak, geçmişte olup bitenlere doğru teşhisler koymak, bugünün duygusallıklarını geçmişe uzatmamak, velhasıl kendi önyargılarımızı sürekli sorgulamak, söz konusu sorumluluğun bilinçle kullanılmasını sağlayabilir. Ekonomik konularda, özellikle iktisat politikası tartışmalarında *akılcılığın* galip gelmesi bence işimizi kolaylaştıracaktır ●

KRONİK DIŞ BORÇLANMAYI AŞMANIN YOLU...: IMF'nin zorlamasıyla ve Özal'ın yatkınlığıyla alınan 24 Ocak 1980 Kararları, dış ödemeler dengesini düzeltmek için ihracatı, bunun için de ihracata dönük -himayecilik rantlarının kaldırıldığı- bir ekonomik yapıyı öngörüyordu. Bunu iyice zorlamak için de iç piyasa, satınalma gücü şiddetle kısılarak daraltıldı. Firmaların can derdine düşerek ihracata yöneldikleri görüldü. Ama ekonomide hedeflenen yapı değişikliği henüz sağlanamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

Rant Ekonomisi

Zeyyat Hatipoğlu

Türkiye Ekonomisinde Neler Oluyor?

1970'lerin son yıllarında Türkiye ekonomisine bakınca dikkati en çok çeken hususun bu ekonominin karşılaşmış olduğu çetin sorunlar olduğu göze çarpar. Dikkati çekmesi gereken diğer önemli bir husus ise Türkiye'nin son yarım asırdaki hızlı ekonomik kalkınmasıdır.

Evvela bu sonuncu ile işe başlayalım. Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi tamamen çökmüştü ve kişi başına gelir çok düşüktü. Bugünün dolar değeri ile kişi başına düşen gelir o yıllarda 250 $ düzeylerindeydi. Halbuki bu rakam 1980 yılında Dünya Bankası'nın hesaplarına göre 1460 $ düzeyine gelmiştir. Bu yükselmenin nüfusun 13 milyondan 46 milyona çıkmasıyla birlikte gerçekleşmesi özellikle dikkat çekicidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomimizde kalkınma hareketi başlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nda ekonomide önemli bir duraklama ortaya çıkmıştır.

Türkiye'de 1950'lerden itibaren çok hızlı bir kalkınmanın başladığını görüyoruz. Birkaç yıl dışında bu hız süregelmiş ve 1970'ten itibaren ise son derecede hızlanmıştır. Bu yıllarda dikkati çeken en önemli olay tarımın ulusal gelirdeki payının % 50'den % 22'ye düşmesi idi.

Nitekim 1950-1970 arasında ulusal gelirin ortalama büyüme hızı % 6'nın biraz üzerinde bulunmuştur. Yirmi yıl süre ile bu hızı muhafaza etmek dünya performansından daha yüksek bir düzeyde bulunmak demektir. Ayrıca gelirin bu düzeyde artması Türkiye'yi dünyanın orta gelirli ülkeleri arasına getirmiştir. 1970-1976 gelir artış düzeyi çok daha yükseklere çıkmış ve bütün dünya ülkeleri petrol krizi sonucunda önemli bir durgunluğa girmişken, bu yıllarda yıllık gelir artışı ortalama olarak % 7.8 olmuştur.

Kuşkusuz ulusal gelirdeki artış ülke halkının yaşam düzeyinde önemli bir yükselişe neden olmuştur. Buna paralel olarak Türkiye'de son 20-30 yılı yaşayanların açıklıkla görebileceği gibi ülkemizde çok köklü sosyal değişiklikler olmuştur.

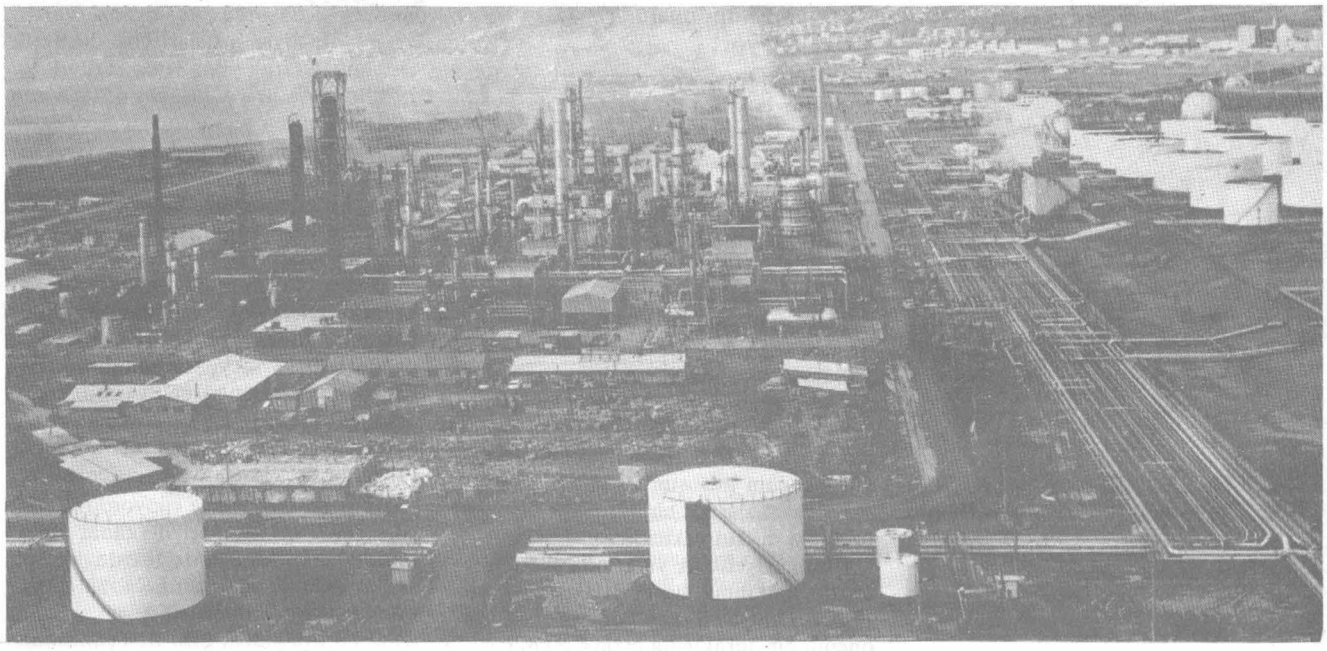
1976 yılından sonra Türkiye'de herşey tersine döndü. Ulusal gelirdeki artış evvela yavaşladı ve daha sonra eksi oldu. Bununla birlikte daha önceki yıllarda ülkede görülmeye başlayan çeşitli sıkıntılar hem şiddetini artırdı, hem de bunlar ekonomi için daha ezici olmaya başladı. Bunların başında *enflasyon* vardı. 1960'larda fiyat artışları çok düşüktü: Ortalama olarak yılda % 5. Halbuki bu 1970'lerde % 20'lere fırlamış ve 1976'dan sonra ise başını alıp gitmiştir: Evvela % 40 ve daha sonra % 100'ü aşan fiyat artışları. İkinci sıkıntı, *dış ödemeler açığı*ndan geliyordu. İhracat yıllar yılı çok düşük düzeylerde kalmıştır; ülkenin en zaruri ihtiyaçları düzeyine indirilen ithalat ise ihracattan çok fazla oluyor ve aradaki farkı işçi dövizleri karşılayamıyordu. Ülkenin yabancı ülkelere borcunda önemli artışlar meydana geliyordu. Bütün bunlara rağmen endüstrinin hammadde ihtiyacı yeteri derecede karşılanmadığı cihetle, bir yandan fabrikalar düşük kapasitelerle çalışırken, diğer yandan çeşitli yokluklar ortaya çıkıyordu. Üçüncü sorun *işsizlik*ti. Her ne kadar günümüzde bu korkutucu değilse de, bir çok kişiler gelecek için endişelerini ortaya koymaktadır. Dördüncü sorun, hergün daha kötüye giden, *gelir bölüşümü* idi.

Türkiye ekonomisini yıllardan beri hem kendi iktisatçılarımız, hem yabancı iktisatçılar inceler. Her iki grubun inceleme biçimi birbirinden bir ölçüde farklıdır. Türk iktisatçılarının çoğunluğu istatistik toplayıp bunları iktisat biliminin genel bazı temel yöntemleri ile yorumlar. Bazı hallerde ideoloji ile objektif analiz içiçe bulunur. Yabancı iktisatçıların çoğunluğu ise Türkiye ekonomisine daha soğukkanlı olarak bakar, çokları iktisat biliminin en gelişmiş aletleri ile inceler.

Bütün bu çabalar sonucunda Türkiye ekonomisinin birçok tarafları görülmüştür, bazı sorunları anlaşılmıştır. Fakat Türkiye ekonomisinin son 30 yıldaki gelişme biçimini büyük ölçüde etkileyen *rant olayı* görülmemiş olduğu cihetle, yazılanların yetersiz olduğunu sanıyorum ve bu rant olayını anlamaksızın Türkiye ekonomisinin çeşitli yönlerini anlamanın mümkün olmayacağına inanıyorum.

Burada gösterilmeğe çalışılacaktır ki, 1982 yılında Türkiye'de kişi başına gelir, uluslararası ölçüler ile 1400 $ dolayındadır; fakat Türkiye bu düzeyde bir gelirle yaşayabilme imkânına sahip değildir ve bunun % 20-30 oranında azalması gerekecektir. Bir kere bu sonuca varılınca ortaya çıkar ki, Türkiye ekonomisini alışılmış biçimden farklı etüd etmek gerekmektedir ve ekonomide gelirlerin bu düzeyde azaltılması son derecede zor sosyal sorunlar ortaya çıkaracaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

SORUNLU BÜYÜME: Özellikle 60'lı yıllardan itibaren yıllık ortalama yüzde 6 oranında gerçekleşen büyüme, niteliği nedeniyle önemli dengesizliklere yol açtı. Ekonomide gelirleri yapay olarak yüksekte tutan rantların ortaya çıkması, bu dengesizliklerin sonucudur.

"Türkiye'de gelir düzeyi azalsın" şeklindeki önerim genellikle anlaşılmaz. Zaten bu öneri hiçbir zaman kabul görmüş de değildir. Gelir düzeyinin azalması gereği, benim kanıtlamamın mantığı içinde ülkede mevcut rantlara dayanıyor. Bu rantlarla birlikte ekonomi yaşayamayacağı cihetle, bunları azaltmak için gelirin de azalması gerekiyor. Gelirin azalması halkın daha az tüketim yapması, daha fazla fedakârlığa katlanması demektir. Bu biçim düşünceyi ciddiye almayan fakat bir cevap verme gereğini duyan kişilerin reaksiyonu şöyle oluyor: Türkiye'nin geliri azalacağına daha fazla üretim yapsın ve üretim artırılsın. İşte burada gösterilecektir ki, üretimi artırmak mevcut şartlarda daha fazla fedakârlık yapmak ve şu anda satın alınan mal ve hizmetleri azaltmak suretile mümkün olur. Bunun da anlamı gelirin azaltılmasından başka bir şey değildir. Yani gelirin şimdiki düzeyini olduğu gibi kabul edip üretimi artırıcı gayretler ile bunu yukarıya çekmek olanağı yoktur. Aslında üretim kuşkusuz artmalıdır, artacaktır. Fakat hem üretim artarken gelirin nasıl düşeceğini, ülke halkının nasıl fakirleşeceğini ve daha az mal ve hizmet tüketeceğini anlatmak son derece zordur. Fakat gerçek de budur.

Türkiye Ekonomisinin Gelişmesinde Rantlar

Literatürde Rant: Türkiye ekonomisinde rantların bol bol kazanıldığını herkes bilir. Bu bölümde ben de rantların Türkiye ekonomisinde ne derece önemli bulunduğunu anlatacağım. Ama benim anlatacağım rantlar başka çeşit rantlar. Nitelik olarak aslında bilinen rantlar ile aynı şey: Yani havadan kazanılan paralar veya daha bilimsel bir deyişle verimli, ekonomiye katkı yapan faaliyetlerin karşılığında kazanılmış olmayan paralar. Benim anlatacağım rantların bilinen rantlarla benzerliği bu kadar.

Bu tür rantların anlamı bir defa belirlendikten sonra Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında bunların rolü araştırılacak ve daha sonra rantlarla büyüyen ekonomimizin geleneksel araştırma yöntemleri ile araştırılamayacağı gösterilecektir. Bunların yerine geçmesini önereceğim analiz ise daha sonraki ayırımlarda anlatılacaktır.

Literatürde anlatılan rant, pazarda elde olunan fiyatın, bu malı satmak isteyenin razı olduğundan daha yüksek bulunması sonucunda ortaya çıkar. Yani bir işletme elindeki malın birimini 100 liraya satmaya razı iken veya piyasada 100 lira fiyat bulunca bu malı üretmeye razı iken, şu veya bu nedenle 130 liraya malını satacak olur ise, her ikisi arasındaki farka yani 30 liraya rant denilir. Bu bakımdan rant, kazanılmayan, hak edilmeyen veya havadan gelen bir gelirdir.

Türkiye gibi pazar mekanizmasının işlemediği ülkelerde bu çeşit gelirlerin bol bol kazanıldığı bir gerçektir. Örneğin ülkemizde ithalat kısıtlamaları vardır ve bu nedenle piyasadaki talebi karşılayacak miktarda ithalat yapmak mümkün olmamaktadır. Yani bir malın ithal maliyeti ve normal kârı ile fiyatı 100 lira iken bunun Türkiye'deki talebi 1000 adet ise, fakat mevcut ithal tahditleri nedeni ile ancak 700 adet ithal edilmekteyse, bunun fiyatı 100 lirayı aşacaktır. Talebin şiddetine göre belirlenecek fiyat 130 lira olursa bunun her biriminin satışından 30 lira rant kazanılacaktır. Ancak bu suretle ulusal gelirin artması sözkonusu değildir. Olsa olsa ithalatçıların geliri artar. Bu gelir artışı ise ekonominin diğer kesimlerince ödenmek zorundadır. Dolayısıyla rantlar transfer geliridir.

İşte iktisatçılar rant deyince bu biçimde oluşan rantları anlarlar ve "Türkiye rantlar ülkesidir" deyince akla hep bu çeşit rantlar gelir. Benim anlatmaya çalıştığım rantlar bu çeşit rantlar değildir.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada söz konusu edilecek rantlar, büyüme ile içiçe giren rantlardır. Literatürde çok defa rantlar transfer gelirleridir. Yani daha önce oluşan gelirlerin yeniden paylaşılması sonucunda bu gelir ortaya çıkar. Halbuki burada anlatılmaya çalışılacak rantlar, ekonominin büyümesi ile içiçe girmiştir. Büyüme, rantlar ortaya çıktığı için, daha yüksek bir düzeye gelmiştir.

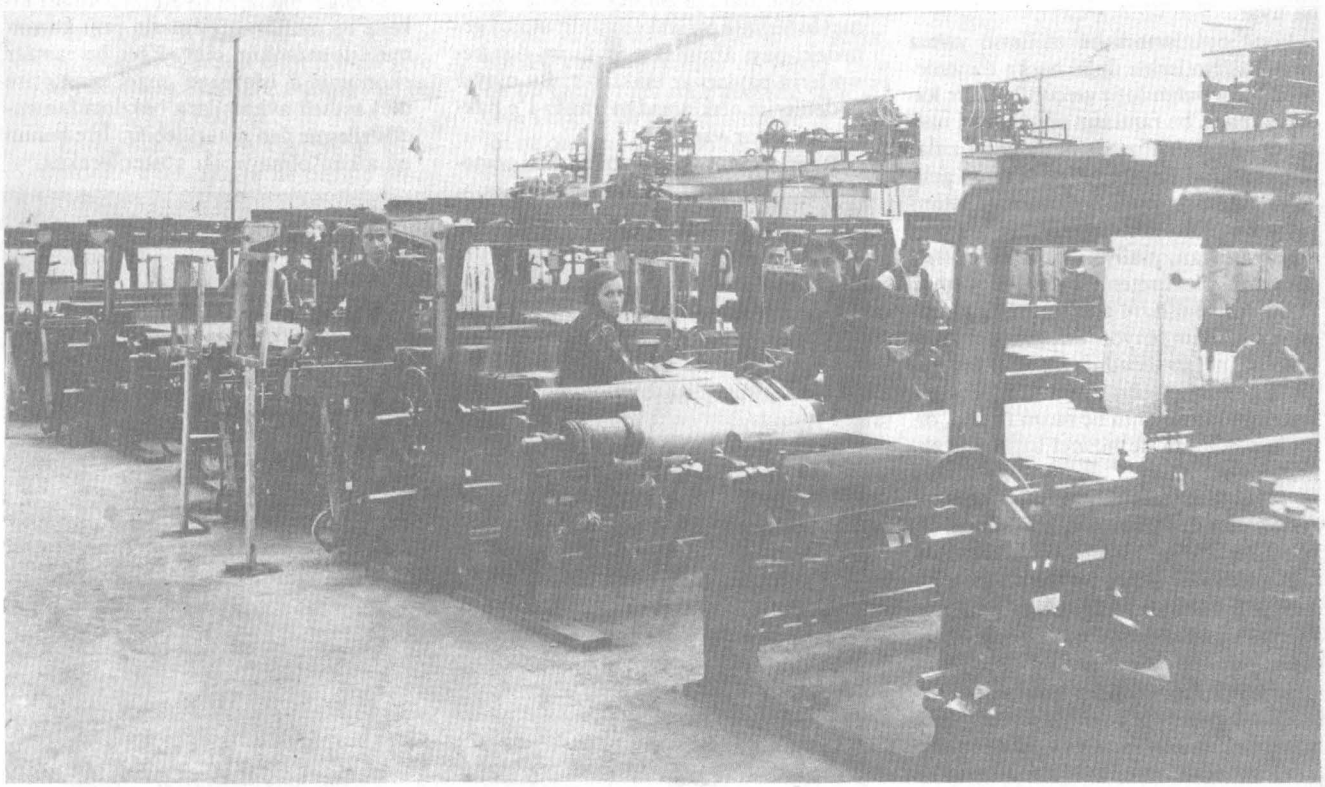
Başka Bir Çeşit Rant: Türkiye'de burada gösterilmek istenilen rantların oluşmasında önemli iki etmen vardır. Bunlardan birisi *içe dönük sanayileşme,* diğeri ise *fiyat oranları arasındaki ilişkidir.* Şimdi kısaca bunları açıklayalım.

Türkiye 1930'larda sanayileşmeye başlayınca pek çok ülkede olduğu gibi ithal ikamesi ile işe başlamıştı; yani daha önce ithal edilen bazı mallar ülke içinde üretilecekti, bu çeşit malların ihracı söz konusu değildi. Nitekim o yıllardaki şartlar düşünülecek olursa sanayileşme için zaten bundan başka çıkış yolu da yoktu. Seçilen sanayi dallarının Türkiye'nin mukayeseli avantajlarına (yani nisbi olarak hangi malı daha ucuz üretebileceğine) ne ölçüde uygun bulunduğunu bilmiyoruz; bu konuda bir hesap da yapılmış değildir. Fakat meseleye el yordamı ile bakılır ise, şeker, çimento, tekstil gibi seçilen endüstrilerin Türkiye'nin mukayeseli avantajlarına uygun bulunduğu söylenebilir.

Türkiye içe dönük endüstrileşmeye yıllar boyu devam etmiştir. Bu biçim endüstrileşme devam ettikçe mukayeseli avantajlar hiç söz konusu olmuyor, sorun pragmatik hale geliyordu. Yani ülkede hangi mala ihtiyaç varsa ve bu mal maliyetine bakılmaksızın üretilebiliyor ise, bu malı üreten endüstri kuruluyordu. Bu şekilde bir sonuca varmamızın çeşitli nedenleri vardır. Bir kere endüstride büyük bir çeşitlenme olmuştur ve bu hızla gerçekleşmiştir. Yani ülkede pek çok çeşit mal üretilmeye başlanmıştır. İkincisi, zaten küçük olan ihracat hacminde gerileme olmuştur. Bunu ihracat ile ulusal gelir arasındaki oranın küçük olması ve gittikçe küçülmesiyle ölçüyoruz. Yani ülke bütün imkânlarını ihracata değil, iç tüketimi karşılayacak endüstriye çevirmiştir. Üçüncüsü, birçok endüstri mamulünün fiyatının yabancı ülkelerdeki fiyatlara göre yüksek olması ve bu yüksekliğin zamanla azalmamasıdır.

Bütün bunlardan çıkan anlam şudur: Türkiye gittikçe mukayeseli avantajlar kuralından ayrılmış ve ürettiği mal çeşitlerine yapılan yeni ilavelerin maliyeti gittikçe artmıştır. Üretimi mümkün olan her malın fiyatı maliyetinin civarında bulunduğuna göre, üretimi nisbeten pahalıya mal olan malların da fiyatı yüksek olacaktır.

Bu birinci olay. Şimdi gelelim ikinci olaya ve şu soru ile işe başlayalım: Bir ülkede çeşitli malların fiyat oranları (yani çeşitli malların birbirlerine göre fiyatları) herhangi bir düzeyde olabilir mi? Diyelim ki A ve B malları bulunsun. A malının maliyeti 10 lira, B malının maliyeti 40 lira olsun. Acaba B malı ve A malı arasındaki fiyat oranı 4 mü olacaktır? Eğer fiyatlar maliyetlere göre belirlenecek ise, ki uzun vadede böylece belirlenmelidir, durumun böyle olması gerekir.

İTHAL İKAMESİNİN İLK ADIMLARI: Türkiye 1930'larda sanayileşmeye başlayınca, hangi mallarda karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu araştırılmadan yatırım kararları alındı. Bununla birlikte, Türkiye'nin elyordamıyla seçilen şeker, çimento, tekstil gibi sanayi dallarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu söylenebilir. Bursa Merinos Fabrikası bu seçimin önemli ürünlerinden biridir.

Levent Şahverdi Arşivi

Halbuki iki başka olay vardır ki, bunlar fiyat oranlarının yalnızca nisbi maliyetlere göre belirlenmesine engel olur. Bunlardan birisini görmek kolaydır. Şöyle ki, eğer bir ülke maliyetlerinin düzeyine bakmaksızın her malı üretecek olur ise, maliyeti ve bunun neticesinde fiyatı yüksek olan malı satmak zorlaşacaktır; yani buna yeteri derecede müşteri bulmak mümkün olmayacaktır. Bu malların satılabilmesi için maliyeti düşük bulunan malların yüksek fiyatla satılması gerekir. Bunun anlamı bu çeşit mallarda rantların kazanılmasıdır.

Rantların kazanılmasının ikinci nedenini anlamak daha zordur. Bu olay, fiyat oranlarının başıboş olmadığı, bunun ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgili bulunduğudur. Bazı iktisatçılar göstermiştir ki, çeşitli malların fiyat oranları ülkelerin gelişmişlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Yani saat ile ekmeğin fiyat oranını mutlak olarak yalnız bunların nisbi maliyetleri belirlemez; ülkenin gelişmişlik düzeyi de bunda büyük ölçüde etkili olur ve bir ölçüde maliyetler de buna uyar.

Fiyat oranlarının bu malların yalnız nisbi maliyetlerine değil başka etmenlere de bağlı bulunduğu gerçeği bir kere kabul edilince, bu rantların ulusal geliri nasıl artıracağı mekanizmasını daha iyi anlamış oluruz. Tekrar edelim; ülkenin gelirinin artması, bir taraftan maliyetleri yüksek malları üretmek suretile artıyor; diğer taraftan, maliyeti düşük endüstrilerin mallarını üretenlere rantlar ödemek ve böylece bunların gelirini artırmak suretile mümkün oluyor. Bu, gelirin artmasının birinci sonucudur. Şimdi ikinci raunda gelelim. Geliri artan üreticiler gelirlerinin bir bölümü ile tarım ürünü, diğer bir bölümü ile hizmet satın alacaktır.

İktisadi gelişme ile ilgili bildiğimiz bir gerçek vardır. Buna göre, geliri artan ülkeler, bu gelirlerin önemli bölümünü sanayi ürünlerine harcar ve hizmet satın almak için kullanır. Yani artan gelirlerin önemli bir bölümü tarım dışı sektörlere gider.

Sanayi sektöründe bir kere gelirler artınca, bu gelirlerin büyük bir bölümü ile hizmet sektörü ile sanayi kesiminden mal alınacak ve o kesimlerde daha fazla istihdama olanak verilecektir. Bu olayın ortaya çıkmasında, gelişmekte olan ülkelerin çok belirli bir özelliği yardımcı olur. Bu,gelişmekte olan ülkelerde birbirinden kesin çizgilerle ayrılan iki kesimin varlığıdır: Modern kesim ve geleneksel kesim.

İkili teori ilk olarak Lewis tarafından ortaya atılmıştır. Lewis göstermekteydi ki, gelişmekte olan bir çok ülkelerde dualizm vardır. Yani ülkelerde iki kesim bulunmaktadır: Tarımsal (ya da ilkel-primary) ve tarımsal olmayan (modern-kapitalist) kesimler. Tarımsal kesimde gelir çok düşüktür ve bu gelir insanları ancak geçindirir, teknik ve zihniyet gelenekseldir. Halbuki tarımsal olmayan kesimde gelirler daha yüksektir, bu kesimde daha modern üretim teknikleri kullanılır ve kapitalist zihniyet vardır. Tarım kesiminde her zaman işçi fazlası vardır ve bu kesimde ücretler daha çok emeğin marjinal verimi yerine ortalama verimine eşit olmak eğilimindedir.Halbuki tarım dışı kesimlerde gelir daha yüksek bulunduğu cihetle, tarım işçileri tarım kesiminden tarım dışı kesimlere devamlı göç halindedir. Bu göç tarımda zaten işçi fazlalığı bulunduğu cihetle tarım üretiminde bir azalmaya neden olmaz.

Mesele burada bitmez. Ayrıca gelişmeyle birlikte tarım kesiminin ulusal gelirdeki payı azalmakta ve tarım dışı kesimlerin payları artmaktadır. Bu olayın nedenlerini açıklamadan Tablo 1'e bakmakta yarar vardır.

Rantların ortaya çıkabileceğini gösteren ikinci bir olay, tarım (ilkel) kesimi ile tarım dışı kesimlerde görülen çalışan kişi başına gelir farklarıdır. Bunu Tablo 2 ve 3'te görmek mümkündür.

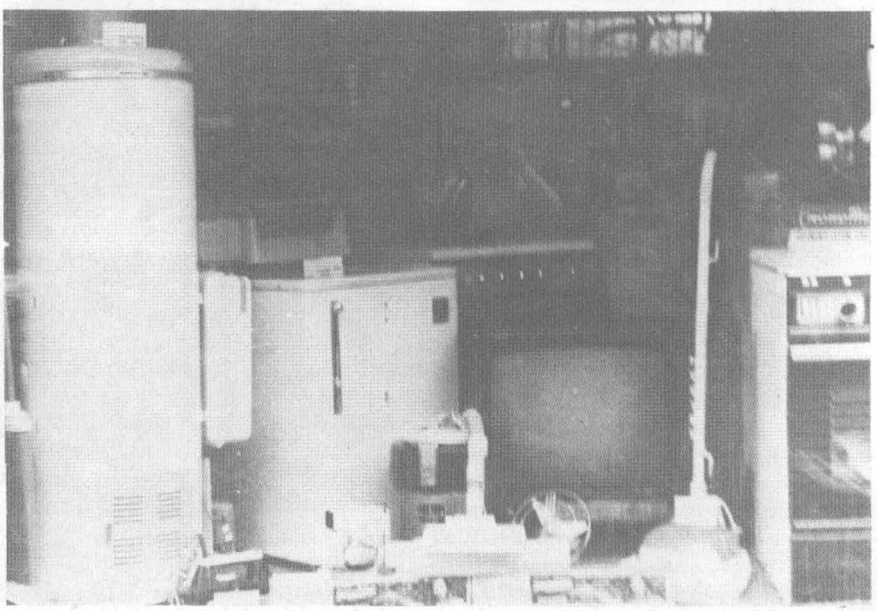
Görülüyor ki ülkeler gelişirken hem tarım dışı kesimlerin önemi artıyor, hem iki kesim arasında kazanç farkları oluşabiliyor. Rantlar tarım dışı kesimlerde oluştuğuna göre, iki kesim arasındaki gelir farkları rantların ne ölçüde kazanıldığını gösterecektir.

Sorunu daha iyi anlayabilmek için tekrar başa dönelim ve şu soruyu soralım: Bir ülke karşılaştırmalı avantajlarını ihmal ederek bu çok çeşitli endüstrileri ne ölçüde kurabilir? Sorunun cevabını verebilmek için çeşitli seçenekleri sıralayalım.

1- Pahalı mal üretilir; buna engel yoktur. Mesele bunun satılıp satılmayacağıdır.

2- Diğer malların fiyatı da artacak olur ise bu malların satılmasına imkân vardır ve bu sebeple karşılaştırmalı avantajlar ihmal edilebilir.

3- Diğer malların fiyatının artması ülkede bu malları üretenlerin rant kazanması ile mümkün olur. Eğer bu rantlar ekonominin işleyişine engel olmaz ise mukayeseli avantajlara bakılmadan endüstrileşme ileri götürülebilir. İşte bunun mümkün olmayacağı gösterilecektir.

RASGELE İTHAL İKAMESİ: Planlı dönemde ithal ikamesine dayalı sanayileşme büyük ölçüde karşılaştırmalı üstünlükler dikkate alınmadan gerçekleşti. Bu nedenle kimi malların çok yüksek maliyetlerle üretilmesi, sanayi kesiminde rantların ortaya çıkmasına neden oldu.

Levent Şahverdi Arşivi

Tablo: 1

Gelişme İle Birlikte Ekonomik Yapıda Gözlenen Normal Değişme

(10 milyon nüfusu aşkın ülkeler, 1964 Doları)

Kişi Başına Gelir $	İlkel Kesim GSMH'da Pay	İlkel Kesim Emeğin Kullanılma Oranı	Endüstri GSMH'da Pay	Endüstri Emeğin Kullanılma Oranı	Hizmetler GSMH'da Pay	Hizmetler Emeğin Kullanılma Oranı
100	0.522	0.658	0.210	0.091	0.339	0.251
200	0.327	0.557	0.287	0.164	0.385	0.279
300	0.266	0.489	0.330	0.206	0.403	0.304
500	0.202	0.395	0.383	0.258	0.415	0.374
1.000	0.138	0.252	0.449	0.325	0.413	0.423
1.000 +	0.127	0.159	0.488	0.368	0.386	0.473

Kaynak: Chenery ve Synquin, Patterns of Development, 1975, s. 20-21

Türkiye'de Rantların Hesabı: Mesele teorik olarak düşünülünce rantların oluşması gereği ortaya çıkar. Mantıkî olarak teorik yapıda bir boşluk yoktur. Fakat teoride öngörülen ilişkilerin Türkiye'de ne ölçüde bulunduğunun araştırılması gerekir. Araştırılacak ilişki daha önce de belirtildiği gibi iki adettir.

Bunlardan birincisi Türkiye'de karşılaştırmalı avantajların ne ölçüde ihmal edildiğidir. Yani maliyete bakılmaksızın endüstrileşmenin ne ölçüde ileri götürüldüğüdür. İkinci araştırılacak husus, Türkiye'deki fiyat nisbetlerinin dünyadaki gözlemlere ve beklenilen rakamlara ne ölçüde uyduğudur. Her iki konuda da gerekli incelemeler yapılmış değil. Fakat rantların varlığını aksettiren olayın, yani şehir kesimi ile tarım kesimi arasındaki farkın, beklenenin çok üstünde olduğunu biliyoruz. Türkiye'de şehir kesimi ile şehir dışı kesim arasındaki kazanç farkları daima 4'ten fazla olmuştur. Halbuki bu katsayı Türkiye gibi ülkelerde 2 ile 2.5 arasındadır. Bu gözlem Türkiye'de burada anlatılan rantların varlığını doğrular.

Türkiye'de bu yazıda anlatılan rantların hesabını ilk olarak *"An Unconventional Analysis of Turkish Economy*-Türkiye Ekonomisinin Konvansiyonel Olmayan Bir Analizi" (1978) isimli kitabımda yaptım. Bu kitapta rantları aksettiren, yani yüzeydeki olayı görmüştüm, fakat şimdi anlatıldığı biçimde rantın asıl nedenini bilmiyordum. Bu bakımdan bu yüzeydeki nedenden giderek çeşitli hesaplar yaptım. Yüzeydeki neden şehir dışı kesimle şehir kesimi arasındaki farklardı. Bu farkları aksettiren çarpanın 2-2.5 olması gerekirken, Türkiye'de 4'ü aşıyor, hatta 6'ya geldiği seneler oluyordu. Acaba bu çarpan normale getirilse yani 2.5 olsa Türkiye'de gelir artış hızı ve 1975 geliri ne olurdu şeklindeki bu soruyu cevaplandırmaya çalıştım. Bunu daha sonra 1980 yılına kadar getirdim.

Burada vardığım sonuçlara göre 1980 yılında Türkiye'nin gelirinin 861 $ bulunması gerekiyordu. Halbuki Dünya Bankası Atlası'na göre (ki bizim resmi ulusal gelir rakamlarına dayanmaktadır) 1465 $ olarak gözükmektedir.

Bu yöntem Türkiye gelirinin % 30'dan fazlasının rantlardan oluştuğunu gösteriyor.

H. Chenery tarafından yapılan çok kapsamlı bir araştırmayı kullanarak da oluşan rantların hesaplanması yapılabilir.

Chenery'nin yaptığı araştırma şuydu: 1950-1970 dönemi arasında 100 ülkeden oluşan bir örneğe dair 10.000 gözleme dayanan bir ekonometrik araştırma ile gelişmeyi gösteren 27 özellik bulunmuş ve bunların gelişme süreci ile birlikte nasıl değiştiği araştırılmıştır. Ortak değişme özellikleri standart ya da beklenen özellik olarak nitelendirilmiştir.

Buradaki tabloların tetkiki, 101 ülke arasında Türkiye'nin özel yerini açıkça gösterir. Genellikle beklenen değerler ile

Tablo: 2

Değişik Ülkelerde Çalışan Kişi Başına Nisbi Kazanç

(tarım dışı kesimlerdeki kazançların tarım kesimindeki kazançlara oranı)

Kişi Başına Gelir (1958)	Oran
575 $ Üstünde, 16 Ülke	1.13
200-574 $, 5 Ülke	2.37
100-199 $, 12 Ülke	1.16

Kaynak: S. Kuznets, Modern Economic Growth, 1966, s. 402

Tablo: 3

Değişik Ülkelerde Çalışan Kişi Başına Nisbi Kazanç

(tarım dışı kesimlerdeki kazançların tarım kesimindeki kazançlara oranı)

Kişi Başına Kazanç (1964 $)	Oran
100	2.33
300	3.05
400	2.47
500	2.58
800	2.31
1.000 +	1.30

Kaynak: Chenery ve Syrquin, Tablo 1'de a.g.k.

fiili değerler arasında önemli aykırılıklar vardır. Fakat en stratejik değişkenlerde aykırılıklar o derecede fazladır ki bunlara çok yakından bakmak ve ekonomik anlamlarını çok iyi belirlemek gerekmektedir. Şu önemli noktalara özellikle dikkat etmek gerekir.

1- En önemli stratejik yapısal özellikler birbiri ile yakından ilişkilidir. Bunlar: a) dış kaynak girişleri, b) ulusal gelirin bir oranı olarak tarım kesimindeki üretim, c) ihracatın ulusal gelire oranı, d) tarım kesiminde çalışanların genel çalışanlara oranıdır;

2- Beklenen değerler ile fiili değerler arasındaki en büyük fark bu değişkenler arasındadır;

3- Bu karşılıklı ilişkiler Türkiye'deki çarpıklıkların bir sonucudur;

4- Beklenen değerler ile fiili değerler arasındaki aykırılıkların son derece önemli sonuçları vardır ve Türkiye'nin

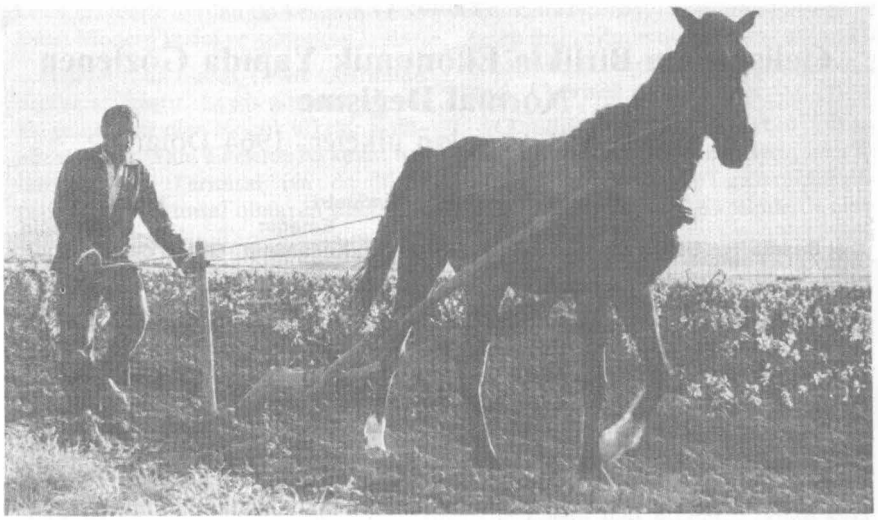
Levent Şahverdi Arşivi

bugün karşı karşıya bulunduğu sorunlar ile bunların yakın ilişkisi bulunmaktadır.

Aslında bu 4 çeşit aykırılık Türkiye ekonomisinin en önemli özelliklerini oluşturur.

Dönem başında tarım kesimi üretiminin toplam gelirdeki payı % 47.31 idi. Halbuki beklenen değer yalnız % 32.37 bulunmaktaydı. Bu çok önemli bir aykırılığı gösterir (Tablo 4). Dönem sonunda (1975) oranlar % 30.40 ile % 19.66 olmuştur. Fiili rakamla beklenen rakam arasındaki oran devre başında 1.44 iken dönem sonunda 1.59'a çıkmıştır. Dönem başında tarım kesiminde çalışanların toplam çalışanlara oranı % 80.00 iken beklenen oran yalnız % 55.40 bulunmaktaydı. Devre sonunda rakamlar sırası ile % 62.96 ile % 39.72 idi. Fiili rakamların beklenen rakamlara oranı devre başında 1.43, devre sonunda 1.78 olmuştur.

Bu büyük aykırılıklar Türkiye'de kişi başına gelir kullanımının olduğundan çok fazla olması nedeni ile ortaya çıkmaktadır. Chenery ve Syrquin tarafından yapılan araştırmalara göre tarımın ulusal gelirdeki oranının % 47 olduğu ülkelerin ulusal geliri 100 $ dolaylarındadır; halbuki aynı yıl Türkiye'de ulusal gelir 203.6 $ olarak gösterilmekteydi (1964 fiyatları ile). Son yılda tarımın ulusal gelire oranı % 30.74 idi. Bu orana göre beklenen gelirin 200 $ olması gerekir. Halbuki aynı yıl Türkiye'nin ulusal geliri 506.9 $ olarak hesaplanıyor. Emeğin dağılışı ile ilgili rakamlar çarpıklıkların daha da fazla olduğunu gösteriyor. Başlangıç döneminde gelirin 100 dolardan az olması gerekiyor. Halbuki fiili gelir 203.6 $ olarak gözüküyor. Dönem sonunda beklenen gelir 150 $ olmalıdır; halbuki fiili rakam 506.9 $'dır.

TEMEL DENGESİZLİK: Türkiye'de gerçekleşen iktisadi büyümenin niteliği tarım kesimi ile tarım dışı kesim arasında olağandışı gelir farklarının ortaya çıkmasına neden oldu. Kişi başına gelirin bin dolar civarında olduğu ülkelerde tarım dışı gelirlerin tarımsal gelirlerin 2-3 katı olması gerekirken, bu oran Türkiye'de 4-5 katına çıktı.

Aslında burada söylenenler yukarıda varılan sonuçlardan farklı değildi. Fakat Chenery bulgularından hareket edilince bu dört aykırılığın nasıl tutunabildiği araştırılabilirdi. Gözlenen aykırılıklar rantların bir ölçüsü olduğuna göre Türkiye ekonomisinde rantların nasıl tutunduğu araştırılabilir.

Bu rantların neden tutunmuş olduğunu ihracatın düşük, dış döviz girişlerinin yüksek bulunması ile açıklayabilirdik. Nitekim standart ihracat rakamları ulusal gelirin % 15'i iken Türkiye'deki gözlemler % 4-7 arasında olmuş. Standart döviz girişleri ise ulusal gelirin % 1'inden az iken Türkiye'de bu, % 8'lere çıkmıştır. Bu iki ölçünün rantlarla olan ilgisi ileride daha iyi araştırılacaktır. Şimdi şu kadarını söyleyelim ki, bir ülkenin ihracat yapabilmesi, eğer ihracat bir nevi tekel durumundaki doğal kaynaklara dayanmıyor ise, ülke ekonomisinin etkin bir biçimde çalışıp çalışmadığını gösterir. Zira bir ülkede rant ne kadar az ise, ihracat da o kadar artırılabilir. İhracat az olunca asgari ithalatı yapabilmek için anormal dış döviz girişlerine ihtiyaç vardır ki, işte Türkiye'de gözlenen olay budur.

Bütün sorun Türkiye'nin ulusal gelirini bu standartlardan ayrılmak suretile yüksek düzeylerde tutup tutmayacağı idi. Veya başka bir bakış biçimi, geliri, bilinen standartlardan ayırma suretile ne ölçüde yükseltebilme olanağının bulunmasıdır. İşte bütün sorun budur ve bu sorunun da Türkiye'de araştırılması bir tarafa, bu sorulmuş dahi değildir. Tekrar edelim. Türkiye, şehir kesimi ile şehir dışı kesimi arasındaki gelir farklarını çok üst düzeylere getirmek suretile önemli ölçüde gelir artışı elde etmiştir.Daha önce gösterildiği gibi bu farklar iki kesim arasın-

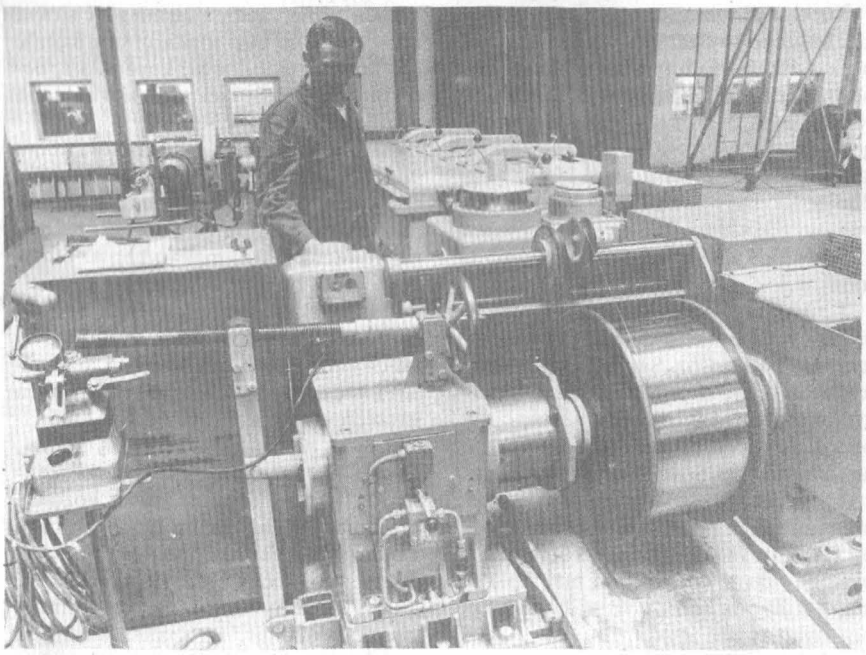
Tablo: 4

Ulusal Gelirde Tarımsal Kesimin Payı ve Emeğin Kesimlere Dağılımı

(% olarak)

Yıl	Beklenen Tarımsal Pay	Fiili Tarımsal Pay	Emeğin Tarım Kesiminde Beklenen Payı	Emeğin Tarım Kesiminde Fiili Payı
1950	32.37	47.13	55.40	80.00
1955	28.52	44.71	51.45	77.91
1960	27.10	42.80	49.93	75.57
1965	25.21	35.82	47.71	72.55
1970	22.40	31.90	43.94	66.83
1975	19.66	30.40	39.72	63.00

Levent Şahverdi Arşivi

daki verimlilik farklarının bir sonucu olmayıp şehir kesimlerindeki rantlara dayanmaktadır.

Rantlar ve Ekonominin Başlıca Sorunları

Türkiye'de rantların varlığı bir kere belirlenince, bunun ekonomik sorunları anlamakta son derece yararlı olacağı kuşkusuzdur. Türkiye'de temel ekonomik sorunlar, enflasyon, ihracat yetersizliği, işsizlik, gelir bölüşümü ve bu sorunların çözümünde etkin bir araç olacak tutarlı planlamadır. Bu sorunların ele alınışında ve açıklanmasında başvurulan geleneksel analiz, rant konusunu göremediğinden doğru saptamalara ve sonuçlara ulaşmakta yetersiz kalmaktadır. Bu bölümde sözünü ettiğim temel sorunları rant ekonomisinin özelliklerini dikkate alarak analiz etmek istiyorum.

Türkiye'de Enflasyon: Türkiye yıllardan beri bir enflasyon ülkesi olmuştur. Bunun yüzeydeki sebebi Merkez Bankası'nın para miktarını artırmasıdır. Burada çeşitli sorunlar vardır. Bazı iktisatçılar hâlâ para miktarı ile fiyatlar arasındaki paralel ilişkiye inanmaz. Kanıtlar (hem basit gözlemler, hem çeşitli ekonometrik araştırmalar) çok açık ve inandırıcı olmasına rağmen, bu tür yanlış düşünmeye en azından 1975 yılına gelinceye kadar gözlediğimiz olayların açıklığı karşısında katılmak zordur. İkinci sorun şudur: Bazı iktisatçılar para miktarı ile fiyatlar arasında sıkı bir ilişki bulunduğuna inanır; fakat burada önemli bulunan olayın para miktarının artmasına neden olan etmenler olduğu söylenir. Yani ekonomide olan bitenler para miktarının artmasına neden oluyorsa, burada önemli olan etmen para miktarı değil, para miktarı artışının arkasında olan olaylardır. Evvela bu düşünceyi kısaca gözden geçirelim.

Bu konuya en basit bir biçimde bakacak olursak görülür ki, devlet ve diğer kamu kuruluşları (özellikle KİT'ler) paraya ihtiyaç duyunca ve bu ihtiyaç normal kamu gelirleri ile karşılanmaz ise, Merkez Bankası para basacaktır. O halde enflasyonun asıl nedeni devletin yeteri kadar vergi alamayışı veya imkânlarını harcama bakımından zorlamasıdır. Aynı şekilde, Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nin faaliyetlerini yürütmesi için gerekli harcamalarını karşılayamaması, başka bir enflasyon nedenidir. O halde enflasyona çare, bu biçimdeki davranışların düzeltilmesidir.

Türkiye'de enflasyonist baskıyı artıran daha derindeki bir neden olarak, deflasyonist para politikalarının üretim üzerindeki olumsuz etkilerinden söz edilir. Yani sanılır ki, piyasada yeter derecede para bulunmaz olur ise, bundan iş hayatı olumsuz olarak etkilenir, yatırımlar yapılamaz, bulunamayan işletme sermayesi nedeni ile üretimde azalmalar olur vb. Bütün bu nedenlerle para otoriteleri para miktarını artırmak zorunda kalır. Bu çeşit düşünceler çok defa Latin Amerika ülkelerinde geliştirilen yapısal enflasyon teorileri ile tamamlanır. Nitekim bu teorilere göre, gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan bazı gerçekler devamlı enflasyonları gerektirmektedir.

Daha genel olarak ise, iktisat biliminde son yıllarda tartışılan işsizlik ile enflasyon arasındaki alış veriş (*trade off*) olayının (yani enflasyonu azaltınca işsizlik artar, enflasyon artınca işsizlik azalır) Türkiye'de geçerli olduğu söylenir.

Ben böyle düşünmüyorum ve bu biçimdeki ilişkinin yüzeysel olduğuna inanıyorum. Kanımca Türkiye'de rant olayı ile enflasyon arasında yakın ilişki vardır.

Yukarıda da belirtildiği gibi bir ülkede rantlar kazanılır ise, tarım dışı kesim ile tarım kesimi arasında büyük kazanç farkları bulunmalıdır. Bir anlamda tarım dışı kesimlerin yüksek gelirler kazanabilmesi için bu kesime bol miktarda sübvansiyonlar vermek gerekebilir. Bu sübvansiyonları temin etmek için Merkez Bankası'nın araya girmesi gerekecektir; yani Merkez Bankası para basmaya zorlanacaktır.

Rantların enflasyona neden olacağını gösteren diğer bir neden, fiyat nisbetlerinin belirli düzeylerde bulunması zorunluluğudur. Nitekim yukarıda gösterildiği gibi, bir taraftan fiyat oranlarının belirli düzeylerde kalma zorunluluğu mukayeseli avantajlar bakımından uygun bulunan malların fiyatlarını artışa zorlar (rantlar) ki, bu fiyat artışları devamlı enflasyonların en önemli nedenlerinden biridir.

Enflasyonu teşvik eden diğer bir etmen ihraç zorluklarıdır. Daha sonra gösterileceği gibi rantların var olduğu bir ekonomide ihracat zordur. İhracatı teşvik için devletin çeşitli primler ödemesi gerekir ve ayrıca düşük fiyatla ihracat yapabilmek için ve belirli düzeylerde kâr elde edebilmek için firmaların iç piyasada fiyatlarını artırmaları gerekir.

Enflasyonun başka bir nedeni taklit edici fiyat artışlarıdır. Nitekim verimlilik artışı sonunda bir endüstride ücretler artacak olur ise, diğer endüstrilerde de ücretler artar. Halbuki bunlarda verimlilik artmadığına göre bunların fiyatı artar. Türkiye'de rantlar verimlilik artışından çok daha yüksek düzeylerde buluna-

Levent Şahverdi Arşivi

cağı cihetle, bu yönden beklenen fiyat artışlarının çok daha önemli olacağını kabul etmek gerekir.

Fakat tekrar edelim: Fiyatları aşağıdan iten kuvvetlerin etkili olabilmesi için para miktarının artması gerekmektedir. İşte asıl önemli olay para miktarındaki artmayı gerektiren sebebin gelirin düzeyi ile olan ilişkisidir. Türkiye'de rantlara dayanan gelir düzeyini tutundurabilmek için para miktarını artırmak gerekir. Yoksa çoklarının sandığı gibi deflasyonist politikanın ekonominin işleyişine etkisi, düşük fiyatların firmaları zarar eder hale getirilmesiyle açıklanamaz.

Türkiye'de İhracat Sorunu: İhracat bir ekonomi için önemlidir. Türkiye gibi kullanılabilir toprakları çok geniş olmayan, büyük gelişme çabaları içinde bulunan bir ekonomi için özellikle önemlidir. Eğer bu ihracat petrol ve bunun gibi bir nevi dünya tekeli bulunan hammaddelere dayanmıyor ise, ihracat düzeyi bir ülkenin ekonomisinin ne ölçüde verimli çalıştığını gösterir.

Türkiye'nin ihracatının son derece düşük bulunduğu önemli bir gerçektir. Bunu kanıtlamak için ihracat ile ulusal gelir arasındaki nisbete bakalım. Zaten düşük olan bu oran 1979 yılına kadar bir gerileme eğilimi göstermiştir. Ekonomik kaynakları Türkiye'ninkine benzeyen dünya ülkelerinde bu % 10-20 arasında bulunur. Halbuki Türkiye'de bu oran 1950'de % 7 ile başlamış 1979'da % 3'e inmiştir.

Türkiye neden gerekli biçimde ihracat yapamıyor? Bu konuda pek çok nedenler ortaya atılmıştır. Satılacak malın bulunmaması gibi hiçbir iktisatçıya anlamlı görünmeyen fakat çok defa iktisatçıların ortaya koyduğu bir neden sık sık duyulur. Bunun üzerinde pek durmakta yarar yok. Herhangi bir ülkenin ulusal geliri minimum geçim düzeyinin üstünde ise ve bu ülke dünya ülkelerinden kopmuş bir biçimde yaşamıyor ise, ihraç malı bulunmaması diye bir sorun yoktur; burada sorun fiyattır.

Ülkeler çeşitli mallar üretir. Bunlar karşılaştırmalı avantajlarına göre sıraya konulur. Yani bazı malların üretiminde söz konusu ülke, doğal kaynakları, becerisi vb. geleneksel nedenlerle daha avantajlıdır.

Bazı mallar diğerlerine oranla daha ucuz üretilir. Bu, malların diğer ülkelerden daha ucuza üretilmesi anlamına gelmez. Fakat şu anlama gelir: Bu ülkelerin muhtemel ihraç malları bunlar olmalıdır. Yani, bu ülke ihraç edecekse üretiminde avantajlı bulunduğu malları ihraç eder ve bu malların ihracı yoluyla kazançlı olur. Bundan sonra sorun, bu malları ihraç edip edemeyeceğidir. Burada en stratejik etmen kuşkusuz döviz kurlarıdır. Bunu biraz açıklayalım. Diyelim ki, 1 dolar 100 TL olarak belirlensin. Bu durumda Türkiye'deki maliyetler gözönüne alınınca hiçbir malın ihracı 1$ = 100 TL düzeyindeyken kârlı olmuyor ise, hiç ihracat yapılmaz. Diyelim ki 1$ = 130 TL olsun. Bu durumda bazı malların ihracı mümkün olabilir. Bu mallar kuşkusuz karşılaştırmalı maliyetleri en müsait bu-

RANT EKONOMİSİNİN DAYANAĞI: Dengesiz ve kapalı sanayileşmenin, dolayısıyla da rantların çok uzun süre varlığını sürdürebilmesi, işçi dövizi ve dış borçların ihracat gelirlerine göre çok yüksek olması sayesinde oldu. Kredi aldığımız yabancı kurumların başlıcalarından biri olan AET ile 12 Şubat 1973 günü İkinci Mali Protokol imzalanıyor.

Levent Şahverdi Arşivi

lunan mallar olacaktır. 1$ = 150 liraya çıkarılınca kuşkusuz daha fazla mal ihraç edilecektir (iç fiyatların sabit kaldığını varsayıyoruz) ve bu mallar sırası ile mukayeseli avantajları yüksek mallar olacaktır.

Yukarıdaki kanıtlama biçimi rantların önemli bulunduğu ülkelerde geçerli değildir. Bu zor ve fakat çok önemli sorunu açıklamaya çabalayalım.

Diyelim ki, yukarıdaki muhakemeye uygun biçimde doların TL'ye karşı değeri artırılıyor ve böylece ihracatın artması bekleniyor. Burada sorun şudur: Döviz fiyatı ne kadar artırılır ise, ihracatı artırmakta başarılı olabiliriz?

Geleneksel teoride burada şöyle bir soru sorulur. Diyelim ki doların fiyatı Türkiye dahilindeki fiyat ortalamalarından daha yüksek düzeylerde artırılsın; yani yabancılar Türklerin sattığı malları eskisinden % 20 daha az para vererek satın alsınlar. Acaba bu demek midir ki, Türkiye'de ihracatı önemli bir biçimde artırma olanağı vardır? Bu soru Türkiye'de ismini zikretmeden genel olarak bütün iktisat kitaplarında sorulmuştur. Cevap da bilinir; halen satılmakta olan mallar için cevap basittir ve bu, malların talep elastikliğine bağlıdır. Mallar fiyattaki ucuzlama oranından daha fazla talep olunur ise, mevcut malların ihracat gelirlerinde bir artma olanağı vardır. Ayrıca hiç ihraç edilmeyen mallar varsa bunlar da, dolar fiyatı düştüğü için, ihraç sırasına girebilir ve ihracat artabilir.

Burada kuşkusuz bazı sorunlar vardır. Birincisi reel bir devalüasyon yapabilmek yani malların dış fiyatlarındaki düşüşün iç fiyatlardaki artıştan daha fazla olmasını temin etmek. Varsayalım ki bunu temin ettik. Bir de ihracat kötümserliği denilen bir olay vardır. Yani Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler genellikle talep elastikliği az olan mallar satarlar ve ayrıca birçok ülke, fazlalaşan ithalatına engel olmak için çeşitli tedbirlere başvurur. Şimdi varsayalım ki bu da olmasın. Yani ülkenin ihraç ettiği mallar dünyada toplam ihraç edilen bu çeşit mallar içinde küçük bir oranda bulunsun ve bu nedenle düşük fiyat ihracatı büyük ölçüde teşvik etsin. Acaba ülke reel döviz kurunu artırmak yoluyla ihracatı ne ölçüde teşvik edebilir?

Sorun buraya getirildikten sonra iktisatçılar reel devalüasyonun sonuçlarını incelemeye başlar. Bunlar iki tanedir. Birincisi görülmesi en kolay olanıdır. Reel

ENFLASYONUN NEDENİ: Enflasyon son on yılda en çok tartışılan konulardan biri oldu. Kimi iktisatçılar fiyat artışlarına neden olarak kamu harcamalarının para basılarak karşılanmasını gösterirken, diğer bir kısmı da gelir bölüşümündeki dengesizliğin sürekli para arzına artış yönünde baskı yaptığını, dolayısıyla parasal etkenlerin enflasyonun esas nedeni olmaktan çok taşıyıcısı olduğunu öne sürüyorlar.

devalüasyon yapılınca, yani ihraç mallarının dolar fiyatı azaltılıp ithal malları aynı dolar fiyatı ile satın alınınca ticaret oranları ülke aleyhine dönecektir. Bunun ülkenin ulusal geliri üzerinde olumsuz sonuçları vardır.

İkincisi, reel devalüasyon yapılırken yani dahili fiyatları döviz kurlarındaki artışa oranla daha düşük düzeyde muhafaza edebilmek için alınması gereken deflasyonist tedbirlerin gelir üzerindeki olumsuz sonuçlarıdır.

Birçok iktisatçılar her iki etmenin sonuçlarını derinliğine incelemiş ve reel bir deflasyondan sonra gelirin bir miktar azalabileceğini ve bunun da sosyal ve politik bakımdan istenmeyen sonuçlara neden olabileceğini göstermiştir.

Bütün bunlar bilinir. Ancak Türkiye açısından şurası vurgulanmalıdır ki, yüksek rantların bulunduğu ülkemizde ihracatı önemli ölçülerde artırabilecek devalüasyonların tahribatı göründüğünden çok daha fazladır.

Daha önce belirtildiği gibi ülkede rantlar daha çok ülkenin karşılaştırmalı üstünlükleri yüksek bulunan endüstrilerinde kazanılır. Diğer taraftan muhtemel ihraç malları da bunlar olacaktır. Bunları ihraç etmek için rantların azalması gerektiğine göre bu endüstrilerdeki fiyat azalmalarını aynı zamanda bir gelir azalması olarak düşünmek gerekmektedir.

Şimdi bu durumu rantların olmadığı bir durumla karşılaştıralım. Rantların bulunmadığı durumda reel bir devalüasyon yapılınca, gerek ihraç mallarının gerek diğer malların TL olarak fiyatı devalüasyon oranından daha az yükselmelidir. Bunun gelir üzerinde yukarıda açıklanan iki çeşit olumsuz etkisi olabilir. Fakat rantların bulunduğu durumda ihraç mallarının fiyatı diğer mallara oranla nisbi olarak o kadar fazla azalmalıdır ki (zira rantlar o zaman azalır ve ihracat o zaman artar), bu takdirde bu endüstri gelirlerindeki azalma diğer endüstrilerden yapılacak reel talep üzerinde önemli azal-

Levent Şahverdi Arşivi

HANGİSİ İHRAÇ EDİLECEK: Türkiye'nin 1980'lere kadar gelir düzeyine göre çok yetersiz bir ihracata sahip olduğu genel kabul gören bir olgudur. İhracatın yetersizliği, ihraç edilecek mal olmamasından çok, dünya piyasasında fiyat üstünlüğüne sahip malların yeterince üretilememesinde ve Türk Lirası'nın aşırı değerli tutulmasında aranmalıdır. Yüksek maliyetli malların gene yüksek sübvansiyonlarla ihraç edilmesi ihracat sorununa çözüm olamaz.

. Aslında bütün bunlar doğrudur. Fakat bu doğruluk statik düşünce biçiminin doğru bulunduğu kadar doğrudur. Nüfus artış hızının bir süre yılda % 2.5 civarında olması ve daha sonra % 2'ye inmesi katılma oranının düşmesine neden olan olayların etkisini azaltmıştır ve 1980'lerde artık tüm aksi yöndeki eğilimler etkili olmaya başlayacaktır. Yani artık nüfusun yaş yapısı 1950'lere dönmektedir. Keza şehirlerdeki yaşama biçimi ve büyüme hızındaki yavaşlama, kadınları çalışmağa teşvik edeceği için bu konuda baskılar ortaya çıkacaktır. İşte bu ve buna benzeyen nedenlerle çok yakın bir gelecekte katılma oranı artmak zorundadır. Şu halde Türkiye'de işsizliğin boyutu resmi istatistiklerde olduğu gibi % 17.5 değil, % 40'lar civarında olacaktır.

Bu işsizliğin Türkiye'deki rantlar ile çok yakın ilişkisi bulunduğunu anlatmak son derecede önemlidir. Bu yapılmadığı sürece Türkiye'de işsizlik sorununu anlamamız ve çözmemiz mümkün olmayacaktır. İlişki şöyledir:

Ülke ekonomisinde yüksek rantlar bulunduğu sürece ülke ekonomisinin etkinliği düşük olacaktır. Etkinlik ile istihdam arasında bir ilişki bulunduğunu söyleyebiliriz. Bir ekonomide etkinlik azaldıkça istihdam da azalır. Bunu görmenin kolay yolu ihracat ile istihdam arasındaki ilişkiye bakmaktır; yani daha fazla ihracat yapılır ise istihdam da o kadar artacaktır. Diğer yandan ihracat ile rantlar arasındaki ilişki ve rantlar ile verimlilik arasındaki ilişki bilindiğine göre ihracat ile istihdam arasındaki ilişki ortaya çıkar.

Şöyle bir itiraz akla gelebilir: "İstihdamı artırmak için ihracat yerine ülke içinde üretilen malları neden artırmayalım? Zira ne kadar üretir isek istihdam da o kadar artar. Ülkede satılacak mal üretimi ile ihracat için yapılacak üretimin istihdam için ne farkı var ki? Şu fark var: Üretimin büyük bir bölümü Türkiye'de tüketilen mallardan oluşunca, bunun için gerekli kaynaklar, ihracatın önemli bulunduğu bir üretim düzenine göre fazla bulunacaktır. Çünkü ihracat mukayeseli avantajlara göre yapılacağından ve Türkiye'nin mukayeseli avantajları da büyük ölçüde emek kullanılmasına bağlı bulunduğuna göre, daha fazla ihracatın daha fazla emek kullanımı anlamına gelmesi gerekir.

Ayrıca şunu ekleyebiliriz: Rantlar ne kadar çok ise, belirli düzeydeki bir ulusal gelirin sağlayabileceği istihdam da o kadar az olacaktır. Bunu şöyle anlatalım:

Varsayalım ki iki ülke vardır. Her iki ülkenin de ulusal geliri kişi başına 1000 $'dır; her iki ülkede de 30 milyon insan yaşamaktadır. A ülkesinde rantlar gelirin % 30'unu ve B ülkesinde ise % 10'unu oluşturmaktadır. Diğer bütün şartlar aynı ise B ülkesindeki istihdam A ülkesine oranla daha fazla olacaktır. Zira A ülkesinde geliri kazanmak için daha az istihdam gerekli olur. Bu ilişki yukarıda açıklıkla anlatılmıştır. Bir kere daha vurgulayalım.

Yukarıda anlatılan biçimde rantlar ortaya çıkar ise, gelir artar fakat istihdam artmaz. Tekrar edelim. Tekstil endüstrisinin ülkenin mukayeseli avantajlarına uygun olduğunu, buna karşılık otomotiv endüstrisinin uygun olmadığını ve bu sebeple bu endüstride maliyetlerin yüksek olduğunu varsayalım. İki mal arasında fiyat oranlarının normale gelmesi için tekstil endüstrisi mallarının fiyatının artması gereğini gösterdik. Bu olay tekstil endüstrisinde rant kazanılması ve ülke gelirinin artması demektir. Fakat gelir artışı ile birlikte istihdam artmamaktadır. İşte bu nokta Türkiye'de anlaşılmadığı ci-

Levent Şahverdi Arşivi

malara neden olacaktır. Yani ülke gelirinde meydana gelecek azalma, rantların yüksek bulunduğu durumlarda son derecede fazla olabilecektir.

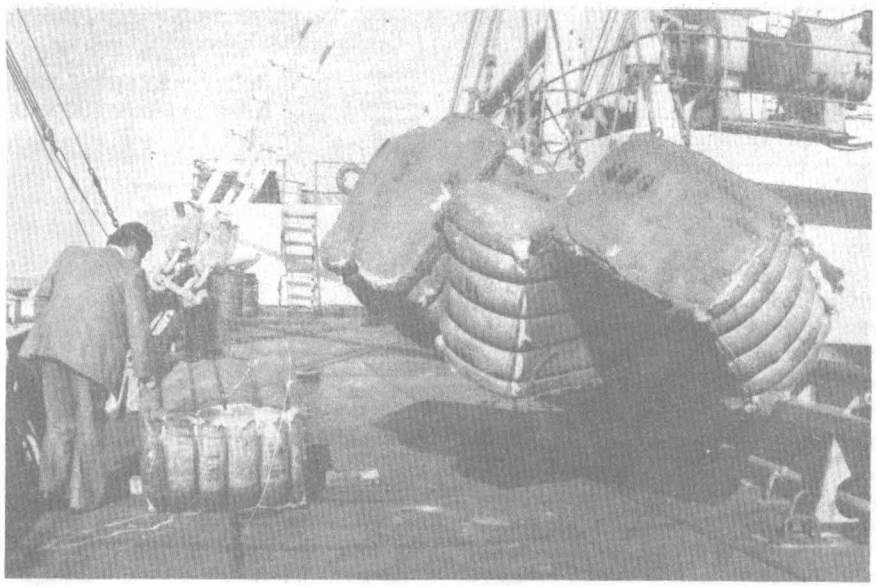
Türkiye'de İstihdam: Türkiye ekonomisinde işsizliğin çok önemli bir sorun olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Asıl önemli olan bu sorunun boyutlarının belirlenmesidir. Son 10-15 yıl içinde Türkiye'de istihdamı tanımlama yöntemi bunun boyutları konusunda bir fikir verir. Mevcut istatistiklerin incelenmesi göstermektedir ki, Batı'da geliştirilen yöntemlerin Türkiye'ye uygulanması sonucunda, Türkiye'de işsizler sivil işgücü arzının % 17.5'i oranındadır ve bu oran son yıllarda hızla artmıştır. Zira örneğin 1975 yılı ile 1979 yılları arasında oran % 13 civarlarında kalmışken birdenbire iki yıl içinde % 17.5 olmuştur. Son iki yılda gözlenen işsizlik oranındaki hızlı artış ilerdeki yıllarda işsizlik baskısının şiddetleneceğini ortaya koyar ve bu konudaki endişeleri artırır.

Aslında sorunun boyutu rakamlarda görülenlerden çok daha yüksektir. Batı'daki kavramlara göre yapılan işsizlik tahminleri yine Batılı anlayışa göre çok yüksektir. Zira bu ülkelerde % 10 civarındaki işsizlik oranları zaten yüksek oranlardır. Fakat daha önce de belirtildiği gibi Türkiye'de işsizlik sorununa başka bir açıdan bakmakta yarar vardır; bu da toplam nüfusta çalışan kişilerin oranıdır.

Tablo 5 bu orandaki eğilimi açıklıkla ortaya koyuyor. 1950 yılında toplam nüfusa göre çalışanların oranı % 52 iken, 1980'de bu oran % 33'e inmiştir. İşte bu rakam Türkiye'de işsizlik sorununun boyutunu çok daha iyi gösterir.

Bunun anlamı şudur: Mevcut istatistiklerde hesaplanan işsizlik oranlarında çalışanların toplam nüfusa oranlarında

Tablo: 5

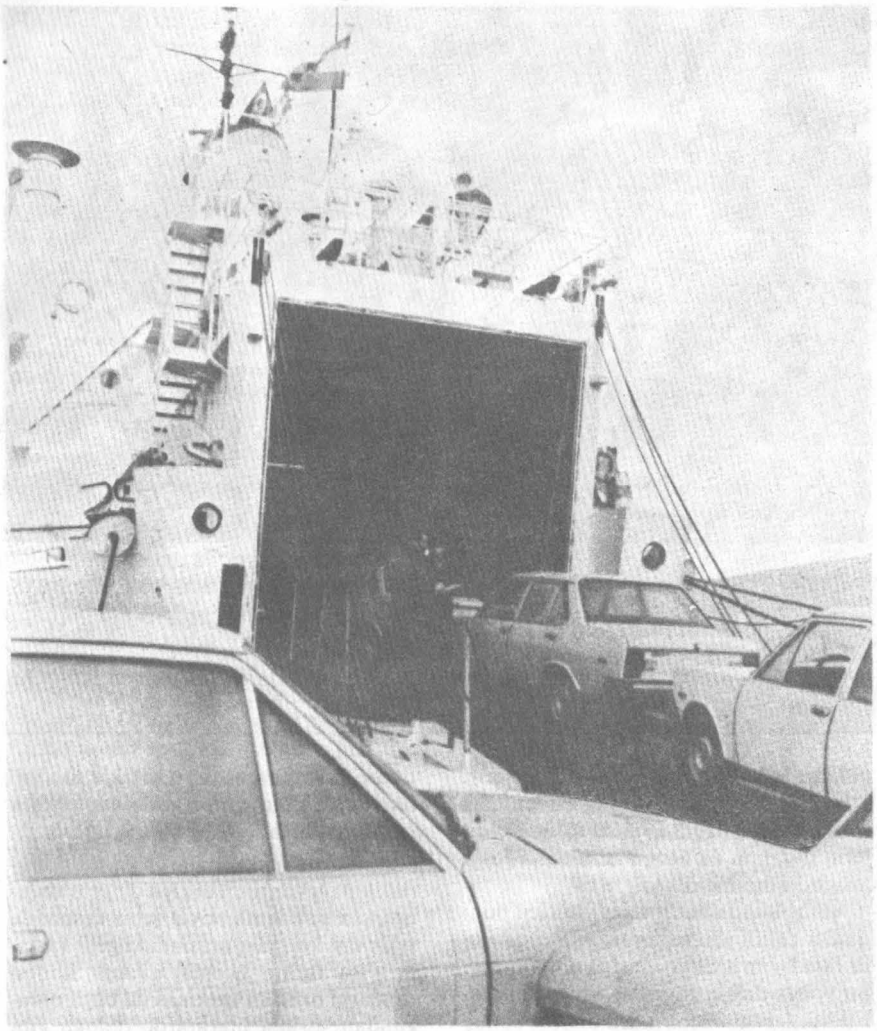
Çalışanların Toplam Nüfusa Oranı

Yıl	Oran (%)
1950	52.63
1960	46.40
1970	39.21
1975	37.81
1980	33.65

olup bitenler hiç gözönüne alınmamaktadır. Diğer bir deyişle 1980 yılındaki toplam işgücü fazlası 3.116 bin kişi veya % 17.5'dir (mevcut istatistikler böyle gösteriyor) derken çalışanların toplam nüfusa oranının % 52'den % 33'e düşmesi bir boyut olarak görülmemektedir. Nitekim bu oranı 1950'de olduğu gibi % 52 civarında tutsaydık, sivil işgücü arzını 17.813 bin olarak değil 23 milyon olarak hesaplamamız ve işsiz miktarını da 3 milyon olarak değil 8 milyon olarak görmemiz mümkündü. Bu durumda toplam yurtiçi işgücü fazlası % 17 değil % 36 bulunacaktı. Kuşkusuz bu dehşet verecek bir rakamdır.

Bu biçimdeki bir düşünce çeşitli yönlerden eleştirilebilir. Denebilir ki 1950'den 1980 yılına kadar nüfustaki hızlı artış, çalışma yaşında bulunanların toplam nüfustaki oranını azaltmıştır. Diğer bir deyişle, gençleşmiş bir nüfustaki katılma oranı azalacaktır. Aynı şekilde kent nüfusunun oranı köy nüfusuna göre bu dönemde artmıştır ve kent nüfusundaki katılma oranı daha düşük bulunduğu cihetle toplam nüfusa göre katılma oranı düşecektir.

Levent Şahverdi Arşivi

HANGİSİ İHRAÇ EDİLECEK: Türkiye'nin 1980'lere kadar gelir düzeyine göre çok yetersiz bir ihracata sahip olduğu genel kabul gören bir olgudur. İhracatın yetersizliği, ihraç edilecek mal olmamasından çok, dünya piyasasında fiyat üstünlüğüne sahip malların yeterince üretilememesinde ve Türk Lirası'nın aşırı değerli tutulmasında aranmalıdır. Yüksek maliyetli malların gene yüksek sübvansiyonlarla ihraç edilmesi ihracat sorununa çözüm olamaz.

. Aslında bütün bunlar doğrudur. Fakat bu doğruluk statik düşünce biçiminin doğru bulunduğu kadar doğrudur. Nüfus artış hızının bir süre yılda % 2.5 civarında olması ve daha sonra % 2'ye inmesi katılma oranının düşmesine neden olan olayların etkisini azaltmıştır ve 1980'lerde artık tüm aksi yöndeki eğilimler etkili olmaya başlayacaktır. Yani artık nüfusun yaş yapısı 1950'lere dönmektedir. Keza şehirlerdeki yaşama biçimi ve büyüme hızındaki yavaşlama, kadınları çalışmağa teşvik edeceği için bu konuda baskılar ortaya çıkacaktır. İşte bu ve buna benzeyen nedenlerle çok yakın bir gelecekte katılma oranı artmak zorundadır. Şu halde Türkiye'de işsizliğin boyutu resmi istatistiklerde olduğu gibi % 17.5 değil, % 40'lar civarında olacaktır.

Bu işsizliğin Türkiye'deki rantlar ile çok yakın ilişkisi bulunduğunu anlatmak son derecede önemlidir. Bu yapılmadığı sürece Türkiye'de işsizlik sorununu anlamamız ve çözmemiz mümkün olmayacaktır. İlişki şöyledir:

Ülke ekonomisinde yüksek rantlar bulunduğu sürece ülke ekonomisinin etkinliği düşük olacaktır. Etkinlik ile istihdam arasında bir ilişki bulunduğunu söyleyebiliriz. Bir ekonomide etkinlik azaldıkça istihdam da azalır. Bunu görmenin kolay yolu ihracat ile istihdam arasındaki ilişkiye bakmaktır; yani daha fazla ihracat yapılır ise istihdam da o kadar artacaktır. Diğer yandan ihracat ile rantlar arasındaki ilişki ve rantlar ile verimlilik arasındaki ilişki bilindiğine göre ihracat ile istihdam arasındaki ilişki ortaya çıkar.

Şöyle bir itiraz akla gelebilir: "İstihdamı artırmak için ihracat yerine ülke içinde üretilen malları neden artırmayalım? Zira ne kadar üretir isek istihdam da o kadar artar. Ülkede satılacak mal üretimi ile ihracat için yapılacak üretimin istihdam için ne farkı var ki? Şu fark var: Üretimin büyük bir bölümü Türkiye'de tüketilen mallardan oluşunca, bunun için gerekli kaynaklar, ihracatın önemli bulunduğu bir üretim düzenine göre fazla bulunacaktır. Çünkü ihracat mukayeseli avantajlara göre yapılacağından ve Türkiye'nin mukayeseli avantajları da büyük ölçüde emek kullanılmasına bağlı bulunduğuna göre, daha fazla ihracatın daha fazla emek kullanımı anlamına gelmesi gerekir.

Ayrıca şunu ekleyebiliriz: Rantlar ne kadar çok ise, belirli düzeydeki bir ulusal gelirin sağlayabileceği istihdam da o kadar az olacaktır. Bunu şöyle anlatalım:

Varsayalım ki iki ülke vardır. Her iki ülkenin de ulusal geliri kişi başına 1000 $'dır; her iki ülkede de 30 milyon insan yaşamaktadır. A ülkesinde rantlar gelirin % 30'unu ve B ülkesinde ise % 10'unu oluşturmaktadır. Diğer bütün şartlar aynı ise B ülkesindeki istihdam A ülkesine oranla daha fazla olacaktır. Zira A ülkesinde geliri kazanmak için daha az istihdam gerekli olur. Bu ilişki yukarıda açıklıkla anlatılmıştır. Bir kere daha vurgulayalım.

Yukarıda anlatılan biçimde rantlar ortaya çıkar ise, gelir artar fakat istihdam artmaz. Tekrar edelim. Tekstil endüstrisinin ülkenin mukayeseli avantajlarına uygun olduğunu, buna karşılık otomotiv endüstrisinin uygun olmadığını ve bu sebeple bu endüstride maliyetlerin yüksek olduğunu varsayalım. İki mal arasında fiyat oranlarının normale gelmesi için tekstil endüstrisi mallarının fiyatının artması gereğini gösterdik. Bu olay tekstil endüstrisinde rant kazanılması ve ülke gelirinin artması demektir. Fakat gelir artışı ile birlikte istihdam artmamaktadır. İşte bu nokta Türkiye'de anlaşılmadığı ci-

Levent Şahverdi Arşivi

hetle Türkiye'de istihdam sorunu hep gelir artışına bağlanmıştır. Halbuki mevcut şartlarda ilişki tam tersinedir. Ülkede istihdamı artırmak istiyorsak, gelirin artması değil, rantlarla birlikte gelirin azalması gerekiyor. Kuşkusuz normal ilişkiye göre gelir artınca istihdam da artar ve bir kere rantlar azaltılınca böyle olacaktır. Ama ekonomi buraya gelinceye kadar ve rantlar var olduğu sürece gelir ile istihdam arasında literatürde bilinen ilişkiye göre kanıtlamalar yapılamaz.

Türkiye'de Gelir Bölüşümü: Türkiye'de gelir bölüşümünün çok kötü olduğu ve gittikçe kötüleştiği bilinir. Bu konuda ciddi araştırmalar yapılmıştır. Fakat bunun nedenleri konusunda ortaya konan görüşlere, burada ileri sürülen rant teorisi doğru ise, katılmak zordur. En azından bunlar yetersizdir.

Acaba yeni yaklaşıma göre bu söylenenler ne ölçüde yeterlidir ve yeni yaklaşım bu konuda nasıl düşünmemiz gereğini ortaya çıkarıyor? Evvela eski yaklaşımlar çerçevesinde sorunu düşünelim.

Türkiye'de gelirin büyüme biçimi Türkiye'deki bütün ekonomik olayları etkilediği gibi bölüşüm olayını da büyük ölçüde etkilemiştir.

Türkiye'de bölüşümü olumsuz olarak etkileyen çeşitli nedenler konusunda yazılanları özetleyecek olursak şu sonuçlar ortaya çıkar.

Türkiye'de gelir bölüşümü üzerinde ciddi çalışma yapan iktisatçılar özellikle dört sorun üzerinde durur:

1- Türkiye'de bölüşümdeki eşitsizliğe neden olan etmenler;

2- Yıllardan beri bölüşümün düzelmesine yönelen tedbirlerin bu sorunu neden çözmediği;

3- Türkiye'deki demokrasi ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki;

4- Türkiye'de gelir dağılımının geleceği.

Birinci soruya şöyle cevap verilir: Gelirin eşit olmayan dağılımının en önemli nedeni servetin eşit olmayan dağılımıdır. Özellikle toprakların çok eşitsiz dağılımının bunda etkili olduğu söylenir. Aynı şekilde fiyat mekanizmasının iyi işlemeyişi ve içe dönük endüstrileşme nedeni ile ortaya çıkan tekeller ve rantların, gelirin eşit olmayan dağılımına sebep olduğu söylenir. Bunlara ilave olarak kamu hizmetlerinin yöreler ve toplumun çeşitli kesimleri arasındaki dağılımı aynı yönde etki yapar. Nitekim eğitim kurumlarının ve eğiticilerin dağılımı, zengin ailelerin çocuklarına daha iyi yetişme olanağı verir. Ulaştırma, elektrik, su gibi bayındırlık hizmetlerinin dağılımı da aynıdır. Kredilerin dağılımı da zenginlerin daha fazla zenginleşmesine olanak verir.

İŞSİZLİĞİN GERÇEK BOYUTU: Türkiye'de işsizlik sigortasının olmayışı nedeniyle gerçek işsizlik rakamları mevcut değildir. Bu nedenle işsizlik göstergesi olarak, çalışabilir nüfus ile çalışanlar arasındaki fark olan "işgücü fazlası" rakamları kabul edilir. 1975'lerde % 13 olan bu oran son yıllarda hızla yükselerek 1983'te % 18'i aştı. Ancak çalışanların toplam nüfusa oranının 1950'de % 52'den 1980'de % 33'e düşmesi, işsizliğin çok daha ciddi boyutlarda olduğuna işaret ediyor.

Bölüşümün düzelmesine yönelen politikalar çeşitli yöreler arasında mevcut gelir farklarını azaltan cinsten olmamıştır. Bu yönde daima gayretler gösterilmiş, fakat bunlardan hiçbirinden olumlu sonuç alınamamıştır.

Gelirin nisbeten fakir halka dağılımında işçi sendikalarının önemli bir katkısı olmuştur.

Birçok yazarlar tarımdaki destekleme fiyatlarının ve sübvansiyonların gelir dağılımını düzeltme bakımından aksi tesirleri olduğunu yazar. Zira bunlar gerek destekleme fiyatları, gerek sulama, ucuz gübre ve kredi temini gibi sübvansiyonların zengin üreticiye yararlı olduğunu gösterir.

Türkiye'de demokratik yönetimin yoğunlaştığı 1950'den sonraki dönemde sanılabilir ki, bu yönetim gelir eşitsizliğini azaltıcı yönde olsun. Zira devlet bu yolla geniş halk kitlelerinden destek alır. Halbuki çeşitli sosyolojik ve ekonomik nedenlerle bu gerçekleşememiştir.

Bütün bu sebeplerle birçok yazarlar Türkiye'de gelir dağılımının geleceği konusunda kötümserdir. Özellikle son yıllarda gelir artış hızının azalması, yüksek enflasyonlar bu yönde etki yapacaktır.

Bütün bu açıklamalarda önemli doğruluk payı vardır. Türkiye'de gelir dağılımında en önemli boyut şehir kesimi ile şehir dışı kesimler arasındaki gelir farkıdır. Bu farkın normal düzeye inmesi rantların ortadan kalkmasına bağlı olduğundan soruna literatürde olduğu gibi neo-klasik ya da Marksist kökenli teoriler açısından değil burada geliştirilen özgün teorik açıdan bakmak gerekir.

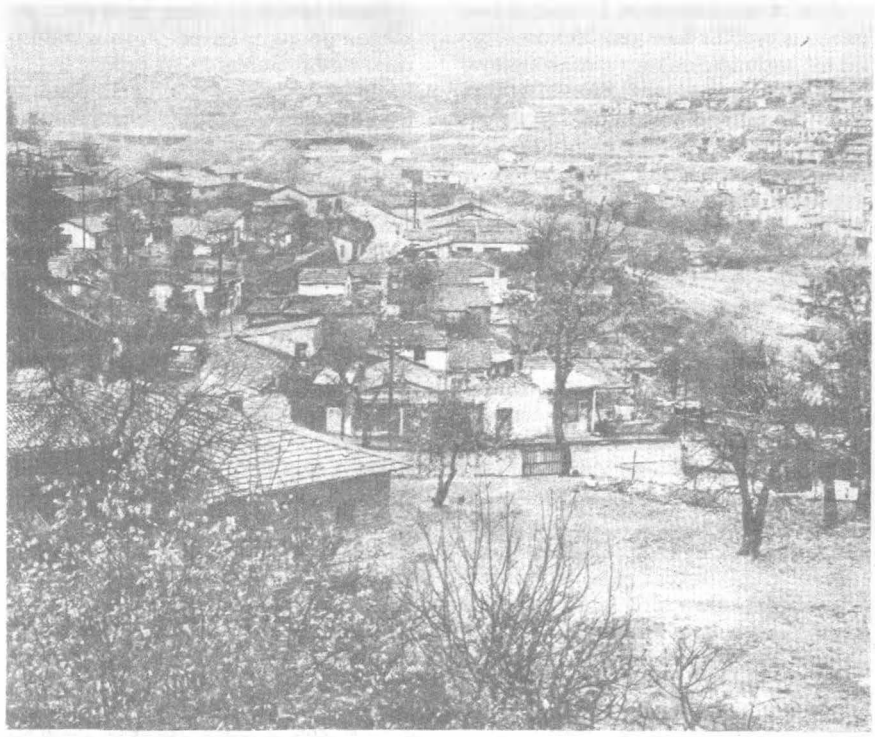
Türkiye Ekonomisinde Planlama: 1963 yılından itibaren Türkiye ekonomisinin gelecekteki performansı planlar ile öngörülmeğe çalışılıyor. Türkiye'de bu uygulamaya 1960'ların başından beri gidilmiştir. Bir taraftan DPT resmi olarak bu işi yaparken, diğer taraftan bazı uluslararası kurumlar, ulusal eğitim kurumları ve bazı araştırmacılar birçok planlar yapmaktadır. Bütün bunlarda temel makro model uluslararası konvansiyonlara uygundur. Halbuki gösterilebilir ki, bir ülkede rantlar bulunduğu sürece bu çeşit planlar hiçbir anlam ifade etmez. Nitekim çeşitli makro büyüklükler arasındaki ilişkiyi belirleyen parametrelerin belirlenmesi ekonomide daha önceki yıllarda gözlenen ra-

Levent Şahverdi Arşivi

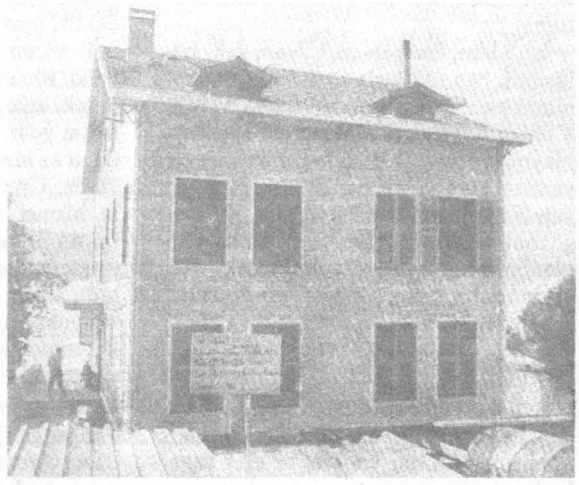
kamların ekonometrik yöntemler ile ileriki yıllarda hangi düzeylerde bulunacağının hesaplanmasına dayanır. Halbuki rantların bulunduğu bir ekonomide bu yöntemin kullanılma olasılığı yoktur. Zira ekonomi geçmiş yıllarda rantlar ile büyümüştür ve belirlenen parametreler bu rantların etkisi altındadır. İleriki yıllarda eğer bu rantlar ortadan kalkacak ise söz konusu parametrelerin hiçbir anlamı olmayacaktır.

Türkiye ekonomisinde planlamanın esasını veya başlangıç noktasını gelişme hızının belirli bir noktaya çıkarılması veya belirli bir düzeyde muhafazası teşkil ediyor. Halbuki eski deneyler göstermiştir ki, gelir hızının oldukça yüksek bir düzeyde muhafaza edilmesi Türkiye ekonomisinin sorunlarını çözmek yerine sorunlar ortaya çıkarmıştır. O halde, Türkiye'de planlamanın başlangıç noktasını değiştirmek gerekmektedir. Aslında bu deneyler Türkiye'de yapılmamış da değildir. Nitekim bütün planlamaya başlangıç olarak fiyatların sabit tutulması alınmış ve bunu gerçekleştirmek için ne gibi sonuçlara katlanmak gerektiği araştırılmıştır. Aynı şekilde ihracatın belirli bir düzeye çıkarılması amaç alınmış, veya istihdamın artırılmasını amaç alan planlar yapılmıştır. Fakat bütün bunlarda parametreler eski gözlemlere dayandığı cihetle bundan bir sonuç almak imkânı yoktur. O halde Türkiye ekonomisinin en büyük sorunlarından biri olan istihdamı belirli seviyede artıracak bir model kurarken eski parametreleri tamamen unutup, Türkiye'nin geleceğine bakmak yolunu tutmak gerekiyor.

Ekonomik ilişkilerde hiçbir parametreye bağlı kalmayacağız. Yani şu büyüklükle diğeri arasında sabit bir ilişkinin bulunduğunu varsaymayacağız. Bu şekildeki bir yolu tutabilmek için ulusal gelir düzeyini tamamen değişken olarak düşüneceğiz ve bunun herhangi bir düzeye inebileceğini kabul edeceğiz. İşte bir kere bunu yapınca sabit parametrelere ihtiyaç kalmaz. Bunu şöyle anlatalım. Geliri 100 lira yükseltmek için 400 liralık kapital yatırımı yapılması gerektiğini eski tecrübeler göstermiş olsun. Burada 4 düzeyinde bulunan bir parametre (kapital/getiri oranı) vardır. Fakat gelirin mevcut düzeyinin sabit olmadığı kabul edilince, istediğimiz kadar istihdam yapılabilir. Bu durumda ulusal gelir fazla istihdamla eskisi oranında artmaz; hatta eksilebilir bile.

GELİR BÖLÜŞÜMÜNÜN ADALETSİZLİĞİ: Türkiye gelişmekte olan ülkeler içinde en adaletsiz gelir bölüşümüne sahip ülkelerden biri. Gelir bölüşümü dengesinin bozulmasının en önemli nedeni ise ekonomide oluşan rantlar.

EV ALMA KOMŞU AL Emlakçı, malını tanıtırken, "Ev almayın beyim, komşu alın" dedi ve satılık yalının çevresinde oturanları sıraladı. Ünlü iş adamları, profesörlerin isimlerini saydı. Sonra da fiyatı söyledi. İki buçuk, yani ikiyüzelli milyon. Bu yalı başka bir yalıydı... (Foto: HÜRRİYET)

Bu yalı 250 milyon

Bizi Vaniköy'deki yalıya götüren komisyoncu " Fiyatı 2,5 . Ama temmuzda garanti 3 olur" dedi ve "Komisyon ücretinden kaytarmayacağımıza" dair belgeler imzalattı

Asım Kibar'a ait 290 metrekarelik yalının şömine mermerleri Sivas ve Yozgat'tan gelmiş, mutfak dolapları zeytin ağacından yapılmış, inşaat harcına rutubet olmaması için Amerika'dan getirtilen özel bir toz karıştırılmış.. (Yazısı 13. sayfada)

Levent Şahverdi Arşivi

Eğer rantlara dayanan Türkiye ekonomisini işleyebilir hale getirecek isek, geliri bir başlangıç noktası olarak almayacağız. Yukarıda gösterildiği gibi gelirler rantlarla şişirilebilir. Halbuki başlangıç noktası istihdam olmak üzere belirli bir istihdamı temin etmek için tutarlılık ve duyarlılık analizleri yapılmalıdır. İşte Türkiye'de bu çeşit analizler yapılmış değildir.

Rantlara dayanan açıklama biçimimiz doğru ise Türkiye'de planlama şöyle olmalıdır:

Türkiye'nin nüfusundan hareket edilmeli ve bunun belirli oranının istihdamı hedef alınmalıdır. Buna ulaşmak için kapital yatırımları ile istihdam arasında bir parametre tesis edilmemeli; kapital yatırımları ülke kaynaklarını zorlamayacak bir biçimde iç tasarrufların imkân verdiği düzeylerde saklanmalıdır.

Planda asıl stratejik parametre, tarım kesimindeki kazançlarla tarım kesimi dışındaki kazançların farkıdır ve Türkiye'de plan yapılacaksa bu farkın giderek azaltılması gerekir. Zira devamlı olarak gösterildiği gibi ülkede rantların ölçüsü bu gelir farklarıdır ve eğer Türkiye ekonomisi yaşayacaksa bu gelir farkları azaltılmalıdır.

İstihdam, ihracat, enflasyon, gelir bölüşümü hep rantlarla ilgilidir ve ekonominin yaşantısı yönünden önem taşıyan 4 temel boyutu düşünebilmek için rant olayını gözönüne almak gerekir. Diğer yandan Türkiye'de planlama konusunda yapılan çalışmaların hiçbirinde bu olay gözönüne alınmadığı cihetle, ülkenin bu planlarla sorunları çözülmeyecek, tam aksine daha karmaşık hale getirilecektir. Zaten böyle olmuştur.

Sonuç

Bütün bunları gördükten sonra asıl zor soru ile karşılaşıyoruz. Eğer Türkiye ekonomisinde rantlar var ise, ve eğer rantlar bu ekonominin işleyişini zorlaştırıyor ise, bu rantların ortadan kaldırılması gerekir. Diyelim ki, bu kadarını kabul ettik. Ama bunun sonrası vardır. Eğer bu böyle ise Türkiye vatandaşlarının gelirinin azalması gerekecektir. Zira rantların azalması gelirin azalması anlamındadır.

Rantların ortadan kaldırılması, benim kanıtlamama göre, mukayeseli avantajları az bulunan endüstriyi yavaş yavaş terkederek, mukayeseli avantajları yüksek bulunan endüstriye geçmek suretile mümkün olur.

Şimdi bunun anlamını biraz daha yakından görelim. Ülkede A ve B endüstrileri vardır. Bunlardan A endüstrileri ülkenin mukayeseli avantajları yüksek ve B endüstrileri mukayeseli avantajları düşük endüstrilerdir. Ülkede rantların ortadan kalkması için B endüstrilerinde üretimin azalması gerekiyor. Evvela sorunu basit olarak görelim. B endüstrisinde üretim azalınca A endüstrisinde rantlar azalacaktır. Sorunu kolaylaştırmak için varsayalım ki, B endüstrisindeki istihdam azalması kadar A endüstrisinde istihdam artsın, yani şu veya bu şekilde A endüstrisinde üretim artırılsın (örneğin bunları ihraç edelim). Uluslararası ölçümlerle toplam üretim azalmayacaktır. Fakat A endüstrisinde gelirler azalacağına göre uluslararası ölçümler ile aynı miktar üretimin diğer sektörlere olan talebi daha düşük düzeyde bulunacaktır. Yani bu sektörlerden mal talep ederken eskisine oranla daha az mal vererek daha fazla mal talep edilecektir. Bu sektöre, şöyle bir örnek verelim. Eskiden bir gömlek satarak 10 kilo şeftali satın alırken ve bu şeftalinin değerinin % 40'ı üreticiye % 60'ı aracılara giderken, şimdi bir gömlek satınca yine 10 kilo şeftali alınacaktır, ama gömleğin fiyatı rantlar azaldığı ölçüde azalacağı cihetle üreticiye belki 10 şeftalinin değerinin % 70'i gidecek, aracıya % 30u gidecektir. Yani ülkenin geliri azalacaktır. Bunun anlamı, daha az hizmet üretilmesi zorunluğu değildir. Üretimin azalmamasının tek yolu, hizmet fiyatlarının düşürülmesidir, ki bu da mümkündür. Zira hizmet sektöründe çalışan kimseler de rant kazanmaktadır. Rant kazanmaları taklit edici ücret yükselmelerine dayanır. Zira sanayi kesiminde mukayeseli avantajları yüksek endüstriler rant kazandıkları için burada çalışanlara yüksek ücret öderler.

Eğer gelirler azalırsa, talepteki azalma da az olacaktır. Ücret azalmasına direnme ne kadar fazla olursa üretim de o kadar fazla azalmak zorunda kalacaktır. Kuşkusuz direnme yalnız psikolojik bir olay değildir. Ekonomik organizasyon fiyatların kolayca inmesine engel olacaktır.

İşte sorun buradadır. Ekonomik organizasyonla içiçe bulunan fiyatlardaki bükülmeme, ulusal gelirde önemli azalmaya neden olabilecektir.

Bütün bu araştırmalar Türkiye ekonomisinin düzlüğe çıkabilmesi için ulusal gelirin önemli ölçüde azalması gereğini ortaya çıkarıyor. Bu acı, hem de çok acı bir ilaçtır. Bu sonuca vatandaşlar nasıl razı edilir ve bu bir çözüm yolu mudur? Bunu tartışmaya dahi gerek olmadığı kanısındayım. Bütün deliller bizi buraya getiriyor ve başka hiçbir seçeneğin bulunmadığı da bir gerçektir.

Bütün sorun bunun böyle olduğunu evvela iktisat bilimini meslek olarak seçen kişiler görmeli, daha sonra bunu Türkiye'de kamuoyunu yapacak kimselere anlatmalı ve daha sonra toplu bir çaba ile bu konuda bir kamuoyu yaratılmalıdır. Bu kamuoyu yapılmadığı sürece vatandaşları gerekli fedakârlığa değil katlandırmak, bunu söylemek dahi bir cesaret meselesidir ●

KAYNAKÇA

- B. Balassa, *The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal*, JPE, Dec. 1964.
- H. Chenery, *Structural Change and Development Policy*, Oxford University Press, 1975.
- K. Derviş-S. Robinson, *The Foreign Exchange Gap, Growth and Industrial Strategy in Turkey; 1973-1983*, The World Bank Staff Working Paper, 1978.
- Z. Hatipoğlu, *An Unconventional Analysis of Turkish Economy*, Aktif Büro, 1978.
- Zeyyat Hatipoğlu, *Explorations in Development Economics*, Aktif Büro, 1979.
- IBRD, *Turkey: Policies and Prospects of Growth*, World Bank, 1980.
- I.B. Kravis-Z. Kenessey-A. Heston-R.Summers, *A System of International Comparisons of Gross Products and Purchasing Power*, The John Hopkins University Press, 1975.
- I.B. Kravis-A. Heston-R. Summers, *Real GDP per Capita for More Than One Hundred Countries*, E.J., June, 1978.
- S. Kuznets, *Modern Economic Growth: Rate, Structure and Spread*, Yale University Press, 1966.
- W.A. Lewis, *Economic Development With Unlimited Supplies of Labor*, Manchester School, May, 1956.

Levent Şahverdi Arşivi

Tasarruf Sorunu

Nihal Tuncer

Türkiye, 1950'lerden başlayarak, hızlı büyüme performansı göstermiş, ancak bu büyümeyi sağlayan sermaye birikimini Cumhuriyet döneminde izlenen politikalara bağlı olarak sağlam kaynaklara oturtamamıştır. Bu nedenle, 1950'lerden günümüze kadar sermaye birikimini kesintiye uğratan iki büyük kriz yaşanmıştır. Hızlı büyüme, yüksek *yatırım/gelir* oranına, yatırım da tasarrufa, yani gelirin ne kadarının tüketilmediğine bağlıdır.

Türkiye'nin yüksek yatırım talebine karşın düşük tasarruf oranına sahip olduğu, diğer ülkelerin tasarruf oranlarıyla yapılan bir karşılaştırmada görülebilir. 1960 - 1970 ve 1972 veya 1973 yılları için seçilmiş bazı ülkelerin *tasarruf/GSYİH* (Gayrısafi Yurtiçi Hasıla) ve *gayrısafi sabit sermaye yatırımı/GSYİH* oranlarına bakılabilir. Bu ülkeler arasında *yurtiçi tasarruf/GSYİH* oranları % 20'nin üzerinde olan ülkelerin, başta Japonya, İsviçre, İsveç olmak üzere, hepsi sanayileşmiş ülkelerdir ve *gayrısafi sabit sermaye yatırımı/GSYİH* oranları % 20 ile 30 civarlarındadır. Tasarruf oranları % 15 ile 20 arasında olan Arjantin, Brezilya, İngiltere ve ABD'de yatırım oranı % 17 ile 22 arasında değişir. Tasarruf oranları % 15 ve daha düşük olan ülkelerin bir grubu, düşük tasarruf oranlarına paralel olarak % 11 ile 15 arasında değişen yatırım oranlarına sahiptir. Bu ülkeler Şili, Mısır, Hindistan ve Pakistan'dır. % 15'in altında tasarruf oranına rağmen, yatırım oranları % 20'ye ulaşan, hatta geçen ülkeler Yunanistan, Kore, Portekiz ve Türkiye'dir. Bu grup ülke-

Tablo: 1

Seçilmiş Ülkelerde Tasarruf ve Yatırım Oranları

(% olarak)

	Tasarruf/GSYİH			Gayrisafi Sabit Yat./GSYİH		
	1960	1970	1973	1960	1970	1973
Arjantin	20	20	22*	21	20	20*
Brezilya	17	21	20*	17	21	22*
ABD	18	17	18*	17	17	18*
Fed. Almanya	29	30	29	24	26	25
Fransa	26	27	27	20	24	21
Hindistan	12	15**	13*	14	16	16*
İngiltere	18	20	18*	17	18	18*
İspanya	22	22	23*	19	21	22*
İsveç	24	25	24	22	22	22
İsviçre	27	29	29	24	28	29
İtalya	24	22	20	15	21	21
Japonya	34	41	40	30	35	37
Kanada	21	23	25	22	21	22
Kore	0	16	22	17	25	24
Mısır	14	9	9*	15	11	12*
Pakistan	9	13	14*	12	14	12*
Portekiz	12	11	15*	18	17	20*
Şili	14	16	11	15	14	13
Türkiye	13	20	14	16	19	18
Yunanistan	14***	19	22	18	24	28

* 1972, ** 1971, *** 1961 *Kaynak: United Nations Statistical Yearbook, 1975, s. 659-668.*

Levent Şahverdi Arşivi

ler hızlı büyüme için gerekli finansman ihtiyacını dış kaynak kullanımıyla karşılamaya çalışırlar (Tablo 1).

Türkiye'nin düşük tasarruf oranının nedenleri ve sonuçlarına geçmeden önce, genelde tasarruf oranlarının düşük oluşunun nedenleri ele alınabilir.

Tasarruflar neden düşük olur?

Sermaye birikiminde iki yol vardır. Birincisi, tasarrufların gönüllü olarak artması, yani toplumda sermaye birikimini gerçekleştirebilecek kesimlerin bu kararı vermeleri gerekir. Eğer geleneksel davranış biçimleri kırılmamış, tasarruf yapma ve sermaye birikimini hızlandırma kararları bu kesimler tarafından alınmamışsa, tasarruf oranını yükseltmek için ikinci bir yola başvurulabilir. İkinci yol olan cebri tasarruflar, devletin sermaye birikiminde aktif bir rol oynamasıyla gerçekleştirilebilir. Burada, ya tasarruf edilen fonlar devlet elinde toplanır, ya da çeşitli uygulamalarla gönüllü tasarruf yapabilecek kesimlerin bu tasarrufları gerçekleştirmesi için uygun bir ortam hazırlanır.

Devlet müdahalesinin, sermaye birikimini hızlandıracak politika uygulamaları biçiminde ortaya çıkmasında dahi, tasarruf oranı iki nedene bağlı olarak düşük kalabilir. Birinci neden, uzak görüşlü kararların alınmasını engelleyen bilgi ve görüş yetersizliğidir. İkincisi ise, uygulanması gereken politikalar bilinse dahi, sermaye birikimi belirli kesimlerin refahı pahasına gerçekleştiği için, baskı gruplarının faaliyeti ve politik kaygılarla uygulama imkânı bulunmayışıdır.

Tasarruf Kavramı ve Çeşitleri

Tasarruf, gelirin tüketilmeyen kısmıdır. Ex-post olarak, tasarruflar yatırımlara eşit olduğundan, tasarruflar yatırım miktarlarından dolaylı olarak ölçülür. Bu nedenle, tasarrufçu açısından yatırım sayılan her alan, ekonominin tümü açısından yatırım anlamına gelmeyebilir.

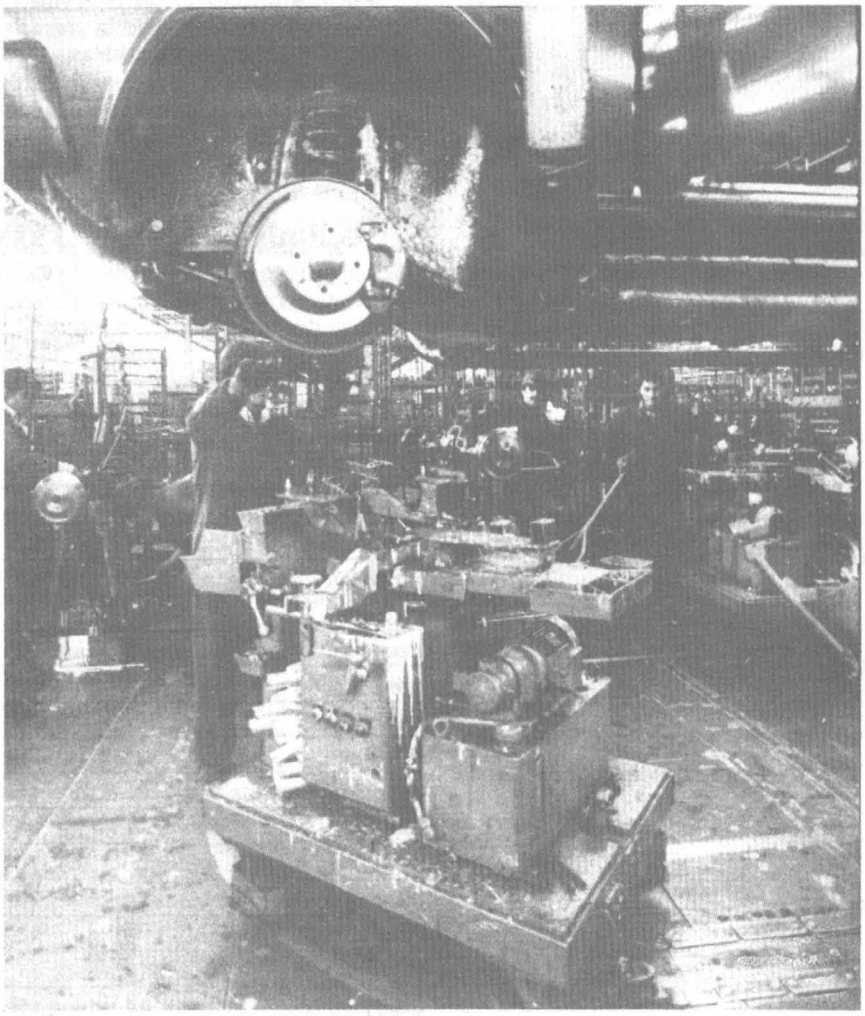
Tasarruflar şöyle bir sınıflandırmaya sokulabilir:

A) Yurtiçi tasarruflar
   1. Özel tasarruflar (gönüllü tasarruflar)
      a) Hane halkı tasarrufları
      b) Kurum tasarrufları
   2. Kamu tasarrufları (cebri tasarruflar)
      a) Vergi
      b) Cari harcama kısıntıları
      c) Açık finansman
      d) Borçlanma

B) Dış tasarruflar (cari işlemler açığı)

Yatırımlar yurtiçinde birkaç kaynaktan finanse edilebilir. İlk ayırım *gönüllü* ve *cebri* tasarruflardır. Bunlar aynı zamanda *kamu* ve *özel kesim* tasarrufları ayırımına da tekabül eder.

Özel Tasarruflar: Özel tasarruflar hane halkı veya şirketler tarafından yapılabilir. Cebir yöntemlerinin en az işlediği alan olan gönüllü tasarruflar, yukarıda değindiğimiz sermaye birikimini hızlandırmaya karar vermenin en önemli göstergelerinden biridir. Ancak zaman içinde yavaş değişen *özel tasarruf/gelir* oranı ekonomik politika araçlarıyla etkilenebilir bir değişkendir. Özel tasarrufların toplamı yatırımları finanse edebilecek en önemli kaynaklardan biri olduğundan, bunları yükseltmeye yönelik zengin bir politika önerileri kümesi vardır. Politika önerileri, tasarrufların neoklasik ya da Keynesgil modellerde aldığı yere göre değişirler. Neoklasik modelde yatırımlar ve tasarruflar faiz haddindeki oynamalarla dengeye geldiğinden, tasarrufları etkileyebilecek politika değişkenleri para politikası içinde yer alır. Keynesgil modelde ise, tasarruflar gelirin bir fonksiyonu olduğundan, tasarruf artışı gelir ar-

MODERN KESİM-GELENEKSEL KESİM: İkili ekonomi modellerinin babası Lewis'in modeline göre, azgelişmiş toplumlar iki kesimden oluşur: Kapitalist ilişkileri benimsemiş modern kesim ve büyük bölümünü tarımsal nüfusun oluşturduğu geleneksel kesim. Bu yaklaşıma göre, modern kesimin tasarruf oranı daha yüksektir; o yüzden ülkede toplam tasarrufları yükseltmek için gelir dağılımını modern kesim yararına değiştirmek gerekir.

Levent Şahverdi Arşivi

tışıyla sağlanabilir. Az gelişmiş ülkelerde tasarufları yükseltmeye yönelik politika önerileri az çok bu iki kaynağın uzantılarıdır.

Özel Tasarrufları Belirleyen Etkenler: Gelir veya faiz oranı, tasarrufları kendi başlarına açıklamaya yeterli değişkenler değildir. Gelir, genel olarak tasarrufçu açısından tasarruf edilebilecek miktarı belirleyen en önemli etken olurken, faiz haddi -veya değişik tasarruf alanlarının getirisi- tasarruf edilen miktarın ne kadarının ekonominin tümü için tasarruf sayılan alanlara, yani yatırımlara dönüştüğünü belirler. Ancak gelir ve faizin dışında, gelir dağılımı, büyüme oranı, mali sistemin etkinliği gibi başka etkenler de tasarruf oranını açıklar.

• *Gelir Düzeyi ve Büyüme Oranı:* 1940'larda gelişmiş ülkelerde geriye doğru yapılan uzun dönemli gözlemler, tasarruf oranının kısa dönemde Keynesci teorinin öngördüğü biçimde yükselmesine karşın uzun dönemde sabit kaldığı sonucunu çıkarmıştır. Buna göre kısa dönemde kişiler tüketimlerini az çok sabit tutma eğilimindedirler ve gelirdeki artış tüketim sabit kalacağı için tasarrufu artırırken, gelirdeki düşüş de tasarruf edilen miktarı düşürür. Gelir düzeyindeki artış büyüme oranı olarak alınırsa, bu oran, tasarruf oranını açıklayan başlıca etken olur. O zaman az gelişmiş ülkeler için politika önerisi, büyüme oranında sıçrama yaratabilecek çeşitli etkenlerden yararlanarak tasarruf oranında bir artışın gerçekleştirilmesidir.

• *Gelir Dağılımı:* Tasarruflara diğer bir yaklaşım, toplam tasarruflar yerine çeşitli gruplar veya kesitleri birbirinden ayırarak tasarruf davranışlarını incelemek ve yüksek tasarruf oranlarına sahip gruplar lehine gelir dağılımını değiştirmektir.

Mutlak gelir hipotezine göre, yüksek gelir grupları yüksek tasarruf oranına sahiptir. Bu hipotezin dışında, ikili ekonomi modeli yaklaşımları bulunur ki, bunların kaynağı Lewis modelidir. Lewis modelinde büyük kısmı tarım kesiminden oluşan geleneksel kesim ile kapitalist ilişkileri benimsemiş modern kesim ayırımı vardır. Geleneksel kesim hem daha fakir, hem de kapitalist dürtüleri (büyüme içgüdüsü) benimsememiş olduğundan, düşük tasarruf oranına sahiptir. Modern kesim ise esas tasarruf kaynağıdır. Böylece, az gelişmiş ülkelerdeki düşük tasarruf oranları bu modele göre, modern kapitalist kesimin gelişmemiş oluşuna bağlanır ve bu kesimin büyümesi tasarruf oranını yükseltir. Yani kapitalist kesimdeki büyüme bir yerde kendi kendini finanse eden büyümedir.

Geleneksel kesimin büyük kısmını tutan tarımın diğer kesimlerden daha düşük gelir elde etmesi, dışarıya kapalı olması, tasarruftan çok gösteriş tüketimine eğilimli olması geleneksel kesimin tasarruf eğilimini önemli ölçüde düşürebilir. Bununla birlikte büyük toprak sahiplerinin kapitalist junkere dönüştüğü Prusya modeli ve bir ayağı tarımda bir ayağı sanayide olan tarım kökenli girişimcilerin önderlik ettiği Japon sanayileşme deneyimini de gözden uzak tutmamak gerekir. Ayrıca gelişen ekonomilerin ikili modellerden daha karmaşık yapılara sahip olması, kapitalist kesimin tek tasarruf kaynağı olduğu varsayımını zayıflatır. Örneğin kapitalistler yüksek tasarruf oranlarına sahip olsalar bile, toprak rantıyla geçinen diğer yüksek gelir sahipleri yüksek tüketim yapabilir. Ayrıca, modelde tasarruf yapmadığı varsayılan küçük ve orta çiftçiler de aynı gelir düzeyindeki şehirli kesimden veya daha yüksek gelir düzeyindeki toprak sahiplerinden daha yüksek tasarruf oranlarına sahip olabilir. Buna neden olarak, tüke-

Levent Şahverdi Arşivi

tim malları arzının tarım kesiminde daha sınırlı olması veya belirli tüketim kalıplarının bu kesimde yerleşmemiş olması gösterilebilir.

Sonuç olarak, gelir dağılımının yüksek gelir düzeyindeki gruplar lehine değiştirilmesi, genel tasarruf oranını başlı başına yükseltebilecek bir etken olamaz. Kira, toprak rantı, sermaye kazançları, ve benzeri dinamik olmayan gelir kategorilerinin lehine bir gelir bölüşümü yeterli değildir. Bu nedenle, eğer tasarruf oranı bu yolla yükseltilmek isteniyorsa yüksek gelirli gruplar arasında gerçek tasarruf yapan dinamik grupların seçilmesi ve bölüşümün bu gruplar lehine değiştirilmesi gerekir.

• *Tasarruf Alanları Arasındaki Getiri Farkı:* Tasarrufçu için tasarruf alanları, nakit, banka mevduatı, menkul kıymetler, altın, gayrımenkul ve dayanıklı tüketim mallarıdır. Bu tasarruf alanlarının her birinin sağlayacağı gelir farklı olabilir. Banka mevduatının geliri reel faiz haddine yani nominal faiz haddi ile enflasyon oranı arasındaki farka bağlıdır. Gayrımenkul, altın ve dayanıklı tüketim mallarının fiyatlarının artışı bu alana yapılan tasarrufların getirisi olur. Menkul kıymetler ise hem faiz oranından, hem de kuruluşların kârlılığından ve kâr dağıtma politikalarından etkilenir.

Enflasyonda bir hızlanma sonucu banka mevduat gelirleri düşecek olursa, özel tasarruflar gayrımenkul, altın ve dayanıklı tüketim mallarına yönelirler. Ekonomi açısından bu tür harcamaların tüketim harcaması olarak değerlendirilmesi gerektiğinden, bu durum özel tasarrufların azalması sonucunu doğurur.

• *Mali Aracı Kuruluşların Etkinliği:* Mali aracı kuruluşlar,ekonomide fon yaratan ve fon kullanan kesimler arasındaki akımları düzenleyen bankacılık sistemi, sermaye piyasası ve sigorta kurumlarından oluşur. Bu kuruluşların etkin çalışması:

- Yatırımcı ve tasarrufçuların birbirinden ayrılmasını ve dolayısıyla küçük çaplı tasarrufların ziyan edilmemesini ve yatırımların ölçeğinin büyümesini mümkün kılar.

- Uzmanlaşmayla tasarrufçuya sunulan hizmet ve menkul değer çeşitlerindeki artış, tasarrufların verimli yatırım alanlarına kaymasını ve hatta tasarrufların artmasını sağlayabilir.

- Tasarruflarda yaratılabilecek artışa ek olarak, bu kuruluşlardaki uzmanlaşma, kaynakların en etkin biçimde yatırılmasına, dolayısıyla ekonomik büyümeyi hızlandırmasına katkıda bulunabilir.

Yatırım Açısından Hane Halkı ve Kurum Tasarrufları: Özel tasarruflarla finanse edilen yatırımlarda iki seçenek vardır: Ya firmalar tahvil ve hisse senedi çıkararak kendi dışlarındaki kaynaklardan, yani hane halkı tasarruflarından yararlanırlar, ya da otofinansman yolunu tutarlar. Birinci seçenekte tasarrufçu ve yatırımcılar ayrı kişiler olduğu için mali aracıların çalışması gerekir. Firmaların kârlarının bir kısmını ortaklarına dağıtmadan yatırması anlamına gelen otofinansman seçeneğinde ise yatırımcı ve tasarrufçu özdeş olur.

Değişik politikalarla özel kesim tasarrufları arasında hangi gruba ağırlık verileceği belirlenebilir. Bu gruplardan hane halkı tasarruflarına, büyümenin finansmanında bir rol verilemeyeceği görüşü yaygındır. Bu görüşü destekleyen en güçlü sav, hane halkı tasarruflarının yetersiz oluşudur. Örneğin, 1965-68 yılları arasında 30 az gelişmiş ülkeyi kapsayan bir çalışmada, 14 ülkede hane halkı tasarruflarının kullanılabilir gelirdeki payı % 5'in aşağısındadır. Bu oran yalnızca 3 ülkede % 17.5'i aşar. Toplu sonuçlar Tablo 2'de görülmektedir.

Ancak hane halkı tasarrufları, toplam tasarrufların büyük kısmını tuttuğu için, buradaki ufak bir değişme bile toplam tasarrufları yükseltebilir.

Hane halkı tasarruflarından yararlanılabilmesi için özel harcanabilir gelirin toplam gelirde yüksek bir pay tutması, gelir dağılımının adil olması, yatırımcı ve tasarrufçular arasındaki fon akımlarını kolaylaştıran ve küçük miktardaki tasarrufları değerlendiren sermaye piyasasının işlemesi, menkul kıymetleri diğer servet çeşitlerine göre daha hafif vergilendiren bir vergi sisteminin bulunması ve tasarrufların menkul değerler şeklinde tutulmasını sağlayacak para-faiz politikası gerekir.

Hane halkı tasarruflarına bir rol verilmesi seçilse bile çeşitli engeller bu yolun gerçekleşmesini önleyebilir. Birinci neden, yatırımcı kapitalistlerin yabancı ortak almaya ve sermaye piyasasının denetimine girmeye isteksiz olmalarıdır. Firma ölçekleri küçük, yatırım miktarları azken, yatırımları otofinansmanla karşılamak ve bu yolu seçmemek cazip olur. İkinci neden ise, hane halkının gayrımenkul, altın, nakit para gibi geleneksel servet tutma biçimlerine rağbet etmeleridir. Özellikle tarım kesiminin gelirde yüksek pay tuttuğu evrelerde, tasarrufların menkul değerlere yapılmasını sağlayacak alışkanlıkların kazandırılması zordur.

Otofinansman almaşığı sanayileşme sürecinin başlangıcında çok büyük yatırım miktarlarının gerekmediği projelerde, yatırımcıyı sermaye piyasasının ve yabancı ortakların denetimine sokmadığı için cazip gelebilir. Ancak, yatırımların çapı büyüdükçe, projelerin gerçekleşmesi girişimcilerin tasarruflarıyla finanse edilemez hale gelebilir ve otofinansmanın dışındaki yöntemlerin kullanılması gerekir.

Otofinansman yöntemi, yatırımları teşvik edici maliye politikası, girişimci yatırımlarını kolaylaştırmak için kredi alımını ucuzlatıcı para politikası ve gelir dağılımını kârlar lehine değiştirecek politikalarla desteklenmek zorundadır. Ancak bu teşviklerle artırılmaya çalışılan kurum tasarrufları yatırımlara dönüşürken bazı kayıplar olabilir. Şöyle ki, her zaman aynı şirkette yatırım yapılması gerekmediğinden, belirli alanlarda kapasite fazlası ortaya çıkabilir, veya verimli olmayan yatırımlar yapılabilir. Fonların aynı kurumlar elinde birikmesi tekelciliği hızlandıran bir etken olabilir.

Sanayileşme sürecinin başlangıcında tarım kesiminin ağırlığı ve küçük tasarruflardan yararlanmanın zorluğu karşı-

Tablo: 2

Azgelişmiş Ülkelerde Hane Halkı Tasarruflarının Dağılımı: 1965-68

	Gelişmekte Olan Ülkeler	
Tasarruf/Gelir Oranı	Sayı	(%)
% 5'in aşağısı	14	46.7
% 5-% 7.49	4	13.3
% 7.5-% 9.99	4	13.3
% 10.0-% 12.49	3	10.0
% 12.5-% 14.99	-	-
% 15.0-% 17.49	2	6.7
% 17.5 ve yukarısı	3	10.0
TOPLAM	30	

Kaynak: U Tun Wai, Financial Intermediaries and National Savings in Developing Countries (New York, 1972) den naklen, Dasgupta (1974), s. 44.

Levent Şahverdi Arşivi

"EN SAĞLAMI ALTIN": Bankaların, sermaye piyasasının ve sigortacılığın gelişmediği dönemde küçük tasarruflar için en güvenilir alan altındı. Bankaların ülke çapında yaygınlaşmasından sonra da -özellikle enflasyon oranının banka faizlerini aştığı dönemlerde- altın önemini korudu.

sında kurum tasarrufları, gönüllü özel tasarruflar arasında kullanılabilecek tek kaynak gibi görünür. Ancak, otofinansman almaşığında da yukarıda sıralanan sakıncalar bulunur. Ayrıca, bu almaşığın teşviki için kullanılan para ve maliye politikaları hane halkı tasarruflarının olabileceğinden daha düşük düzeyde kalmasına neden olur. Küçük tasarruflardan uzun süre yararlanmamayı seçmek tasarruf alışkanlıklarının ve bunları geliştirecek kurumsal faktörlerin yerleşmesini geciktirir ve gönüllü tasarruflar yerine cebri tasarrufların kullanılmasını teşvik eder.

Kamu Kesimi Tasarrufları: Gelişmiş ülkelerde özel kesimin tasarrufları ekonomide önemli bir yer tutar. Buna karşılık, gelişmekte olan ekonomilerde bir yandan gelir seviyesindeki düşüklük, diğer yandan tüketim eğilimindeki yükseklik nedeniyle kamu kesiminin tasarrufları büyük ağırlık ve önem taşır. Çünkü gelişmekte olan ekonomilerde ulaşım şebekesi, enerji, haberleşme gibi temel altyapı yatırımları ancak kamusal tasarruf dediğimiz kamu kesiminin yatırımlarıyla gerçekleşebilir.

Kamu kesimi tasarrufları geniş ve yaygın bir kavramdır. Bunu cebri tasarruf kaynakları şeklinde de ifade edebiliriz.

Kamu kesiminde kaynak dengesi şöyle ifade edilebilir: Kamu gelirleri ile kamu tüketimi (cari harcamalar) arasındaki fark kamu tasarruflarını oluşturur. Kamu tasarruflarıyla kamu kesimi sermaye birikimi arasındaki fark da bütçe açığı veya fazlasını meydana getirir. Bütçe açığı ise emisyonla veya iç ve dış borçlanmayla finanse edilir. Bu durumda, kamu kesimi sermaye birikiminin en önemli kaynağı kamu gelirleri, veya daha açık olarak vergilerdir. Vergi gelirleri yetersiz kaldığında, kamu tüketimini oluşturan cari kamu harcamaları kısıntıları da bir tasarruf kaynağı olabilir. Bunların dışında, enflasyon ve borçlanma, reel kamu tasarruflarıyla karşılanmayan kamu tasarruflarını finanse etmede kullanılan yaygın cebri tasarruf yöntemleridir.

• *Vergiler:* Cebri tasarruf kaynakları arasında en önemli araç kanun ve zora dayanan ve kamu gelirleri arasında bugün ağırlıklı olarak ön sırayı alan vergilerdir. Bu yolla devlet kanunla kişisel gelirlerin bir kısmını karşılıksız olarak özel kesimden kamu kesimine transfer eder.

Bir ekonomide vergilerin cebri tasar-

Levent Şahverdi Arşivi

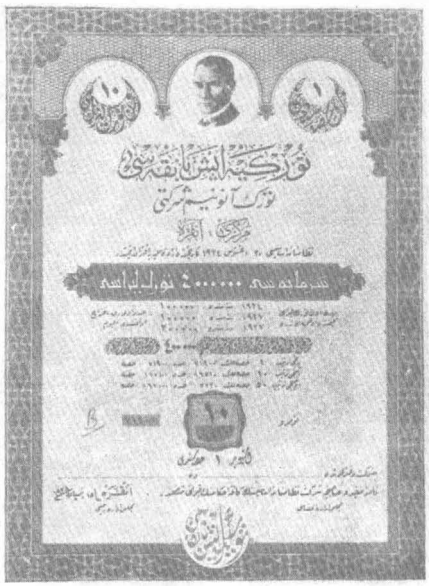
ruf kaynağı olarak oynadığı rolü vergi yükü ile ifade ederiz. Bu yük vergi gelirlerinin milli gelire oranı demektir. Vergi yükü ağırlaştığı oranda verginin tasarruf kaynağı olma fonksiyonu artar. Gelişmekte olan ekonomilerde vergi yükü % 10'un aşağısında kalabildiği gibi, % 18 ile 20'yi de pek aşmaz. Bütün çabalara rağmen vergi yükünün düşük kalması kamu kesimi tasarruflarını olumsuz yönde etkilemektedir. Halbuki gelişmiş ekonomilerde vergi yükü % 25 ile 35 arasında değişmektedir. Böylece cebri tasarruf kaynağı olarak vergi, gelişmiş ekonomilerde büyük ağırlık göstermektedir.

Verginin cebri tasarruf kaynağı olarak fonksiyonlarına değinirken vasıtalı-vasıtasız vergi ayırımı üzerinde durmak gerekir. Gelişmiş ülkelerde vergi hasılatı içinde vasıtasız vergiler ağır basmaktadır. Buna karşılık gelişmekte olan ülkelerde vergi hasılatı içinde vasıtalı vergilerin payı daha büyüktür. Vergi alınmasını kolaylaştırdığı, vergi yükünü görünüşte artırmadığı ve bol hasılat sağladığı için tercih edilen vasıtalı vergiler, hem maliye politikası açısından sakıncalıdır, hem de vergi yükünü gelire göre adil bir şekilde dağıtmaz. Bu nedenle vasıtalı vergilerin sistemdeki ağırlığının azalması kaynak yaratmayı daha sağlıklı duruma getirir.

Cebri tasarruf yolu ve vergi ile kaynak yaratmada önemli sorun, vergi artışlarının gönüllü tasarrufları düşürme eğilimidir. Belirli bir optimum noktasının ötesinde vergi yükü artınca gönüllü tasarruflar azalır. Vergi hasılatını optimumda tutarak gönüllü tasarrufları özendirmek rasyonel bir vergi politikası olur.

Vergi değişik ağırlıklarda olmak üzere *tarım kesiminden* ve *tarım dışından* (sermayeden, ücretli emekten, veya daha yaygın bir şekilde dolaylı vergiler olarak şehirli kesimden) alınabilir. Kaynak yaratma açısından önemli olan, verginin tarımdan tarım dışı kesime fon aktarımını başarabilmesi, bu arada her iki kesimde de üretimi cezalandırmaması ve büyümenin yükünü çeşitli gruplar arasında adil ve politik olarak mümkün bir şekilde gerçekleştirmesidir.

• *Harcama Kısıntıları:* Kamu kesimi tüketimindeki kısıntılar, bu kesim tarafından gerçekleştirilen sermaye birikimini hızlandırmada önemli bir kaynak olabilir. Kamu kesimi tüketim harcamaları, gerek tutar, gerek oran olarak ne kadar düşürülürse, kamu gelirleri aynı kalsa bile, sermaye birikimine ayrılabilecek kaynaklarda artış olacaktır. Burada kamu tüketimi, cari kamu harcamalarıyla aynı anlamda kullanılmaktadır. Cari harcamalar eğitim, sağlık gibi refah harcamalarıyla, personel giderlerinden oluştuğundan, bu kalemdeki kısıntı kamu personeliyle refah harcamalarından en çok yararlananlar olan şehirli kesimi etkiler. Sermaye birikiminin, bu grupların reel tüketimi pahasına hızlandırılmaya çalışılmasının ekonomik sonuçlarından çok politik etkileri önemlidir.

DAMLAYA DAMLAYA...: Modern ekonomik yatırımları karşılamada tek tek yetersiz kalan küçük tasarrufları birleştirmek gereğinden, mali aracı kuruluşlar doğmuştur. Küçük tasarrufların yatırıma dönüşmesinin tipik araçlarından biri, hisse senetleridir. Küçük tasarrufları büyük endüstri yatırımlarına kanalize etmek için 1924'te kurulan Türkiye İş Bankası AŞ'nin 1928'de ikinci sermaye artırımı için satışa çıkarılan 10 TL'lik hisse senetleri gibi.

• *Emisyon:* Kamu gelirlerinin kamu kesiminin yatırım harcamalarına yeterli olmadığı durumlarda, bütçe sürekli olarak açık vermekte ve bu açıklar borçlanmayla kapanamadığı zaman emisyona yani açık finansmana başvurulmaktadır. Bu bakımdan açık finansman, vergi yükünü artırmada başarılı olamayan gelişmekte olan ülkelerde, cebri tasarruf kaynaklarından biridir. Kamu yatırımlarını finanse eden bir bütçe açığının enflasyona yol acmaması için özel yatırım veya tüketim harcamalarının azalması gerekir. Eğer kamu kesimi sermaye birikimi cari harcama kısıntısı, kamu gelirleri artışı veya özel yatırım, özel tüketim azalışıyla karşılanmıyorsa açık finansman enflasyonla sonuçlanır.

Enflasyonun, büyümenin finansmanında etkin bir araç olup olmadığı yaygın şekilde tartışılmıştır. Bu soruna ikili modeller çerçevesinde yapılan yaklaşım, enflasyonun belirli şartlarda etkin bir finansman kaynağı olduğu sonucuna varır. Enflasyona karşı olan görüşler ise enflasyonun dinamiğinden dolayı bu yolla sanayileşmenin sakıncalı olduğunu ve enflasyondan elde edilen kaynağın bu süreç içinde gittikçe küçüldüğünü ileri sürer.

Enflasyonla kredi genişlemesinin özdeş tutulduğu ikili ekonomi yaklaşımında kamu ve özel kesim yatırımları arasında bir ayırım yapılmaz. Kredi genişlemesiyle yaratılan fonlardan yapılan yatırım, modern kesimin kârlarından veya vergi gelirlerinden yapılan yatırıma bir almaşıktır. Enflasyonla finansmanın başarılı olması için gerekli şartlar şunlardır:

- Yatırımın geleneksel kesimdeki işgücü fazlasını istihdam edecek ücret fonu biçiminde ve büyük çaplı sabit sermaye gerektirmeyen, emek-yoğun altyapı tesisleri olması;
- Yatırımın kısa sürede reel üretim artışına yol açması;
- Enflasyonla finansman sürecinde yükselen kârların geniş bir girişimci kitlesiyle yatırımlara dönüştürülmesi;
- Yine enflasyonist süreçte şişen gelirleri hemen vergileyebilecek bir vergi sisteminin varlığı.

Enflasyonu etkin bir finansman kaynağı olarak kabul etmeyenler ise bu yöntemin şu sakıncalarını ileri sürerler: İlkin, enflasyonla finanse edilen yatırımların hemen ürün vererek, arz artışıyla fiyat artışını dengelemesi, özellikle dar boğazların yaygın olduğu azgelişmiş bir ekonomide mümkün değildir. Ayrıca enflasyonist bir ortamda vergi gelirleri reel olarak düşerken, kamu harcamalarının yeni fiyatlarla yapılıp açığın kendi kendini yenilemesi olasılığı vardır. Enflasyon, her çeşit spekülatif faaliyeti kârlı hale getirdiği için kaynak dağılımında çarpılmalara yol açar. Buna ek olarak genellikle azgelişmiş ülkelerde yurtiçi fiyat düzeyi yükselirken, ödemeler dengesi açığını azaltacak olan döviz kuru ayarlamalarından kaçınılıp, yerine rant yaratıcı ithalat kı-

Levent Şahverdi Arşivi

sıtlamaları kullanıldığı için, kaynak dağılımındaki çarpılma iyice büyür. Enflasyon nominal gelir artışlarına yol açarken, bir yandan da belirli kesimlerin reel gelirlerinde düşme yarattığından, para aldatmacasının olmadığı bir durumda, geliri düşen kesimlerin tasarruflarının düşmesine neden olabilir. Geliri düşen kesimlerin tasarrufları enflasyon nedeniyle gelirden daha büyük pay alanların artan tasarruflarıyla dengelenmezse toplam tasarruf oranında düşüş olur.

Enflasyonla gerçekleştirilen sermaye birikiminin bir sınırı vardır. Zaman içinde beklenen ve gerçek enflasyon oranları birbirine yaklaştıkça bu sınıra da yaklaşılır. Böylece, aynı miktar kaynağın sağlanabilmesi için gittikçe daha büyük miktarlarda emisyon yapılması gerekir.

• *Borçlanma:* Borçlanma bütçe açıklarını kapatmada kullanılabildiği için bir kamu geliri çeşidi gibi görünse de, borcun vadesi geldiğinde ana para ve faiz ödemelerinin yapılması zorunluluğu borcu bir gider kaynağına dönüştürür. Borçlanma bir süre için özel kesimden kamu kesimine yapılmış olan bir kaynak transferi şeklinde ele alınabilir. Bu kaynak transferinin vergiden farkı, vergilerde geri ödeme söz konusu olmadığı halde, borçların vade sonunda faiziyle birlikte geri verilmesidir.

Borçlanma çeşitli dozlarda cebir ögesi içerebilir. İhraç edilen borç tahvilleri, faiz geliri elde etmeyi amaçlayan kişi ve kuruluşlara satılarak, gönüllü olarak kaynak yaratabildiği gibi, savaş ve olağanüstü durumlarda veya kanuni düzenlemeler çerçevesinde cebri olarak da kaynak yaratabilir. Ayrıca, özel kişi ve kurumların devletle ilişkisinde bu tahvillerin örtük biçimde cebren satıldığı durumlar da vardır.

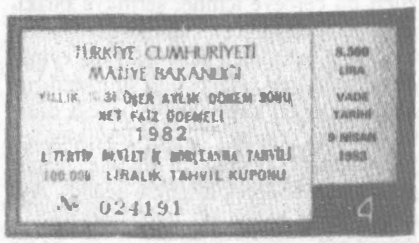
Borç faizleri vergi gelirleri ile ödendiğinden, eğer reel faiz ödemesi söz konusu ise borçlanma vergi ödeyen gruplardan tasarruf yapabilecek ve borç tahvili satın alabilecek yüksek gelir gruplarına gelir transferi anlamına gelir. Özellikle gelir düzeyinin düşük ve vergi yükünün bu gruplar üzerinde ağır olduğu ilk gelişme evrelerinde bu bölüşüm etkisi önemlidir.

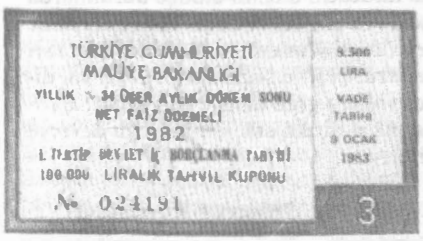
Dış kaynaklarla finanse edilen bütçe açıkları izleyen bölümde ele alınacaktır.

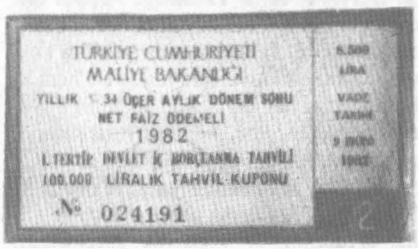
Dış Tasarruflar: Milli gelir hesaplarında toplam yatırımlarla yurtiçi tasarruflar arasındaki tasarruf açığı, mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı arasındaki cari işlemler açığına eşittir. Cari işlemler açığı dış yardım, kredi, borç veya daha önce kazanılmış döviz rezervleriyle karşılanabilir ve aynı zamanda yurtiçi tasarruf açığını kapatır. Cari işlemler açığına eşit olan ithalat fazlasının yatırım mallarından oluşması gerekmez. Dış kaynakların finanse ettiği ithalat fazlası tüketim mallarından oluşsa bile, yurtiçinde tüketime ayrılabilecek aynı miktar kaynağı sermaye birikimine tahsis edilecek şekilde serbest bıraktığı için tasarruf kaynağı sayılır. Bu kaynak, diğer ülkelerin cari işlemler fazlası veya başka bir deyişle yurtiçi tasarruflarının yatırımlarını aşan kısmıdır.

Dış kaynak akımının yurtiçi tasarrufları ikame edici veya tamamlayıcı etkisi olabilir. Bu etkiler ülkenin gelişmişlik durumuna ve tasarruf davranışlarına göre değişir. Dış kaynağın yurtiçi tasarruflar üzerindeki etkisi birçok ampirik araştırmaya konu olmuş ve araştırmaların sonucunda bu iki gösterge arasında yüksek düzeyde ikame ilişkisi bulunmuştur. Yani dış kaynak alımı azaldığında, yurtiçi tasarruflar bu boşluğu dolduracak şekilde yükselmektedir. Bununla birlikte, dış kaynak alımı büyüme hızını etkileyerek tasarruf oranı üzerinde dolaylı yoldan olumlu bir etki yapabilir. Daha önce değinildiği gibi, büyüme oranı tasarrufları yükselten bir etkendir. Dış kaynağın büyüme oranında bir sıçrama meydana ge-

KAMU YATIRIMLARININ FİNANSMANI: Kamu yatırımları, özellikle gelişmekte olan ülkeler için büyük bir önem taşır. Bugünkü Türkiye endüstrisinin temeli ve iskeleti de kamu yatırımlarıdır. Bu yatırımların ana kaynağı, kamu gelirleri ile kamu cari harcamaları arasındaki farkın oluşturduğu kamu tasarruflarıdır. Bunun yetersiz kaldığı noktada emisyon artışı ve dış borçlanmanın yanı sıra devlet, iç borçlanmaya da başvurabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

tirebilecek biçimde, kısa bir süre için büyük miktarlarda sağlanması tasarruf oranını da yükseltebilir. Daha sonra dış kaynak kullanımındaki bir azalma, yurtiçi tasarruflarla kapatılabilir. Dış kaynak kullanımının bir uzun dönemli büyüme stratejisinde yararlı olabilmesi için gerekli ikinci koşul, ülkenin kendi kendine yardım edebilecek durumda olmasıdır. Yine bir ampirik çalışmada, yurtiçi tasarruf oranının % 15'in altında olduğu ülkelerde dış kaynağın ikame etkisiyle yatırım oranını düşürdüğü, % 15'in üzerinde ise yatırım oranını yükselttiği gözlemlenmiştir.

Dış kaynak kullanımı, gönüllü ve cebri tasarruf artışlarına gerek duyulmadan sanayileşmeyi mümkün kıldığı, yükü hafiflettiği için cazip bir almaşık gibi görünebilir. Ancak sürekli olarak dış kaynak kullanmak, ithalat fazlası ve ödemeler dengesi açığı anlamına gelir. Sanayileşmesini tamamlamamış bir ekonomide sürekli olarak cari işlemler açığı ve bunu finanse eden yabancı sermaye girişiyle yaşamak, yurtiçi kaynak dağılımı ve sanayileşme biçimi üzerinde olumsuz etkiler yapabilir. Böylece kısa dönemde dış kaynak kullanımı hızlı sanayileşmeyi kolaylaştırırken, uzun dönemde kendi kendine yardım etme durumuna gelinene kadar büyük bir yarar sağlamaz. Dış kaynak kullanımı, bir süre sonra geri ödemek zorunda olduğundan, geri ödemenin başlaması gerektiğinde kendi kendisini karşılamamış olan sermaye girişi, yine dış kaynak kullanımıyla ödenmek zorundadır. Bu ise, azgelişmiş ülkelerde sık sık görülen moratoryumlara, ödemeler dengesi krizlerine neden olur.

Büyümenin Finansmanında Kesimler Arası Denge: Buraya kadar, tasarruf çeşitlerini gördük. Tasarruflara, bunun dışında, kesimler arasındaki fon akımları olarak da bakabiliriz. O zaman sorun, sanayileşme sürecinde, tarım ve tarım dışı kesimlerin durumu şeklinde ele alınabilir. Bu süreçte başlangıçta % 60 kadar olan *tarımsal gelir/milli gelir* oranı düşerken, daha hızlı büyüyen tarım dışı kesimin payı yükselir. Bu denge değişmesinin gerçekleşmesi için de tarımdan tarım dışı kesime (sanayi ve hizmetler) kaynak aktarımı yapılması gerekir. Çünkü ülkede madenler, kauçuk, petrol vb. gibi özgün bir hammadde kaynağı yoksa sanayileşme hareketi başlamadan önce gelirin ve nüfusun en büyük kısmına, dolayısıyla da en büyük tasarruf potansiyeline sahip olan kesim tarımdır. Bu nedenle, sömürge kaynakları kullanılmadığı sürece, gelişmeyi ve büyümeyi sağlayacak yatırımların finansman kaynağının bir şekilde tarım olması gerekir. Tarımın kaynakları tarım dışına üç şekilde çekilebilir:

- Toprak sahiplerinin tarım dışına yatırımları, ki bu yol yukarıda değinilen gönüllü özel tasarruflara tekabül eder.
- Tarımdan dolaysız vergi alınması, ki cebri tasarruf biçimleri arasında yer alır ve devlete sermaye birikiminde aktif bir rol verir.
- Fiyat mekanizmasıyla kaynak aktarımında ise iç ticaret hadlerinin, tarımsal ihracatın önemli olduğu durumlarda ise döviz kurunun tarım kesimi aleyhine çevrilmesi yöntemi kullanılır. Yine cebri tasarruf çeşitleri arasına giren bu yol diğer yollara göre daha karmaşıktır. Ekonomik politika araçlarının çoğu devreye girer.

Tablo: 3

Liberal Dönemde Yatırım ve Tasarruf Oranları

(% olarak)

Yıllar	Yatırım/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1923	6.97	5.25	1.72
1924	8.19	4.35	3.84
1925	8.52	4.53	3.99
1926	7.97	4.35	3.62
1927	10.86	6.55	4.31
1928	10.69	7.15	3.54
1929	10.18	4.88	5.30

Kaynak: Bulutay, Tezel, Yıldırım (1974)'den derlenmiştir.

Türkiye'de Tasarruf Kaynakları

Genel Bakış: Cumhuriyet döneminin başlangıcındaki iktisat politikalarının çizildiği Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde, sermaye birikiminin kaynağının özel tasarruflar olması, burada devletin teşvik işlevini yüklenmesi ve uygulamada piyasa mekanizmasının işlemesi ve tarım kesimi üzerinde büyük bir yük olan, ancak vergi gelirlerinin % 20'sini tutan âşarın kaldırılması istenmiştir. Liberal dönem olarak adlandırılan 1923-29 yıllarında, çizilen bu çerçeve içinde, sermaye birikimini gerçekleştirecek kapitalistlerin yaratılmasına çalışıldı. Fakat gelir düzeyinin düşüklüğü özel tasarrufları sınırlandırırken, beklenen kapitalist çekirdeği oluşturabilecek kesim, verilen teşviklerden yararlanarak ticaretten sanayie geçişi gerçekleştirebilecek nitelikte değildi. Ayrıca, âşarın başka bir vergi tarafından ikame edilemeyişi milli gelirin % 40 ile 50'sini tutan tarım kesiminin kaynak potansiyelinden yararlanılamaması anlamına geliyordu. Lozan Antlaşması'nın koyduğu gümrük duvarları yasağı ise hem ithalatı artırarak dış ticaret açığının büyümesine yol açıyor, hem de yerli sanayinin korunmasını engelliyordu.

1923-29 döneminde yatırım oranı % 7'den % 10'un biraz üzerine çıktı ve yıllık ortalama % 9 olarak gerçekleşti.

Tablo: 4

1930-48 Döneminde Yatırım ve Tasarruflar

(% olarak)

Yıllar	Yatırım/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Dış Tasarruf/ GSMH
1930	11.84	11.42	0.42
1931	8.40	8.23	0.17
1932	8.95	9.97	-1.02
1933	9.57	11.41	-1.84
1934	11.78	11.97	-0.19
1935	10.05	10.31	-0.26
1936	9.07	10.33	-1.26
1937	9.47	10.61	-1.14
1938	11.35	11.70	-0.35
1939	10.46	10.77	-0.31
1940	9.76	11.25	-1.49
1941	8.5	10.03	-1.53
1942	6.25	6.40	-0.15
1943	6.62	7.12	-0.50
1944	8.5	9.40	-0.90
1945	9.92	11.48	-1.56
1946	9.06	11.48	2.13
1947	9.67	8.62	1.05
1948	9.3	6.82	2.51

Kaynak Bulutay, Tezel, Yıldırım (1974)'den derlenmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrük duvarlarının yokluğu nedeniyle ortaya çıkan ithalat fazlası, yerli şirketlere yatırım ve yabancı şirketlerin şube açması biçiminde gelen yabancı sermaye ve kısa vadeli iç borçlarla finanse edildi. Dönem içinde uzun vadeli borçlanmadan hiç yararlanılmadığı halde, bu nedenlerle dış tasarruf oranı % 3 ile 5 arasında değişen oldukça yüksek düzeylerde seyretti. Hem gelirin düşüklüğü, hem de kaynak yaratmadaki başarısızlık nedeniyle dönem içinde % 4 ile 7 oranında değişen yurtiçi tasarruf oranı Cumhuriyet döneminin en düşük düzeylerinde kaldı. Tablo 3 sabit sermaye teşekkülünün yurtiçi ve yurtdışı tasarruflara ve GSMH'ye oranlarını vermektedir.

Sanayileşme performansında tasarruf ve yatırım oranlarının düşüklüğüne bağlı olan başarısızlık, sermaye birikiminde özel kesime olan inancı sarstı. Buna ek olarak, Lozan Antlaşması'nın gümrük duvarları yasağının sona ermesi, korumacı politikaları kullanılması mümkün bir seçenek haline getiriyordu. Aynı yıllarda hissedilmeye başlayan Büyük Buhranın da etkisiyle, sermaye birikiminde devletin kaynak yaratıcı ve yönlendirici işlevi ağırlık kazandı. Devletçilik dönemi dediğimiz ve II. Dünya Savaşı sonlarına kadar az çok süren bu dönemde kullanılmaya başlanan cebri tasarruf yöntemleri, daha sonraki dönemlerde zaman zaman devletin sermaye birikimindeki rolü değiştirilmek istendiğinde dahi bırakılamadı.

1948'e kadar II. Dünya Savaşı öncesi ve savaş yılları olmak üzere iki dönem ayrımı yapılabilir. 1930-38 yıllarında yatırım oranı yılda ortalama % 10 olmuş, 1939-48 arasında ise savaşın sermaye birikimine yaptığı olumsuz etki dolayısıyla % 8.8'e inmiştir (Tablo 4). Liberal dönemin aksine, dış kaynak kullanımı 1930 ve 1931'de birden düşmüş ve 1946'ya kadar da eksi değerler almıştır. 1933 yılında Osmanlı borçlarından sonra ilk kez dış borçlanmaya gidildiği halde dış kaynakların sermaye birikiminde kullanılmamasının nedeni, Türkiye'nin Osmanlı borçlarını bu dönemde ödemek için dış dünyaya sermaye transferi gerçekleştirmesi ve döviz gelirlerinin uygulanan daraltıcı politikalarla ithalat finansmanında kullanılması yerine rezerv artışına dönüşmesidir. Dış tasarruf oranındaki düşüş, yurtiçi tasarruflardaki yükselmeyle karşılanmıştır.

1932 ile 1938 arasında, vergileme, iç ve dış borçlanma yurtiçi tasarrufların artış kaynaklarıdır. Vergi gelirlerinde belirgin bir artış meydana gelmese de buhran dolayısıyla düşen fiyat düzeyi spesifik vergilerin ağırlıklı olduğu sistem içinde toplam vergi yükünü artırmıştır. Özellikle, tarımsal fiyatlardaki düşüş dolayısıyla fakirleşen tarım kesimi için, arazi büyüklüğü ve hayvan sayısı üzerinden alınan vergiler büyük bir yük haline gelmiştir. Şehirli kesim ise, âşarın yerini doldurmak için salınan ve değiştirilen çeşitli vergilerle, cebri tasarruf artışı kaynağı olmuştur.

1939'da İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması merkezî devletin finansman ihtiyacını artırırken, vergi gelirlerindeki düşüş, açık finansman yönteminin ilk kez kullanılmasına neden olmuştur. Enflasyonist ortam, savaş döneminin olağanüstü koşullarıyla birleşince, kıtlık rantları ve spekülatif alanlar birikim kaynakları haline gelmişti. 1940'lı yılların başlangıcında oldukça düşük düzeylere inen yatırım oranlarının bir nedeni, savaş ortamının yatırılabilir kaynaklarda ve yatırım eğilimleri üzerindeki olumsuz etkisiyle, diğeri spekülatif alanların nisbî kârlılığının sınaî yatırımlardan daha yüksek oluşudur.

İkinci Dünya Savaşı süresince, 1941 ve 1942'de iki kez iç borçlanmaya gidilmişti. Dış borçlar ise Türkiye'nin siyasal konumu dolayısıyla birçok ülkeden yapılabilmiştir. Ancak, daha önce de belirtildiği gibi bu kaynakların sermaye birikimine büyük katkısı olmamıştır.

1946 yılında, savaş sırasında biriken nakdî sermayeyi cezalandırmak, tarım kesiminin nisbî gelirini yükseltmek, IMF'ye üye olmak ve dış kredi kaynaklarından yararlanmak gibi çeşitli neden-

DIŞ TİCARET FAZLASI DA TASARRUF SAYILIR: İhracatın ithalatı aşması halinde de tasarruf sözkonusudur. 1947'den bu yana dış ticaretimizin sürekli açık vermesine ve bu açığın sürekli artmasına karşın, 1938 hariç, 1930-1946 döneminde, özellikle de 1940 sonrasında Türkiye dış ticaret dengesi hep fazla vermiştir. 10 Temmuz 1941'de (soldan sağa) Şükrü Saraçoğlu, Numan Menemencioğlu ve Hüsrev Gerede'nin imzaladığı Türk-Alman Ticaret Antlaşması da dış ticaretimizin fazla verdiği dönemin anılarındandır.

Levent Şahverdi Arşivi

TARIM ÜRÜNLERİNİN ONDA BİRİ, VERGİ GELİRLERİNİN BEŞTE BİRİ: Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan âşar, toprak ürünlerinden alınan onda bir oranında verginin adıydı. Milli gelirin hemen hemen yarısını üreten tarım kesiminden alınan âşar, devletin vergi gelirlerinin de beşte birini oluşturuyordu. 17 Şubat 1925'te âşar kaldırıldı, yerine tarım ürünü değerinin % 8-10'unu tutan parasal bir vergi kondu, ama işletilemeyince tarım kesimi fiilen vergi dışı kaldı.

lere bağlanabilen devalüasyon yapıldı. Bundan sonra artan dış kaynak girişi, dış tasarruf oranını yükseltip, yurtiçi tasarruf oranını düşürdü. 1946 yılından sonra, kamu kesiminin finansman açıkları için iç borçlanma yönteminin sürekli olarak kullanılması benimsendi. Savaş sonrası dönemde ABD'nin bütün dünya için olduğu gibi Türkiye için de büyük bir kredi kaynağı olarak ortaya çıkması, 1946'dan başlayarak dış kaynak kullanımını artırdı.

Çok partili sisteme geçişle birlikte DP etrafında birleşen muhalefet, savaş sırasındaki ilkel birikimin değerlendirilmesi ve dış kaynaklardan yararlanılması konusundaki baskılarını artırırken, bir yandan da 1950'lerde izlenecek ekonomi politikasının temellerini hazırlıyordu.

1950 ile 62 döneminde yatırım oranlarında belirgin bir yükselme ortaya çıktı. 1930 ve 40'larda % 9 ile 10 dolaylarında olan yatırım oranı 1960'larda % 15'e kadar yükseldi. Yatırım oranlarını yükselten başlıca etken, sürekli olarak dış kaynak kullanılmasıdır.

Liberal politikaların uygulandığı 1950 ve 53 yılları arasında yurtiçi tasarrufların sermaye birikimine katkısı düşük düzeydeydi. Buna karşılık, genişleyen para ve maliye politikalarının uygulanması daha önceki dönemlerde tam olarak yararlanılmayan tasarrufların bu dönemde daha yüksek büyüme hızı sağlamasına neden oldu. Tarımsal üretim ve verimde birdenbire ortaya çıkan artış, tarımsal ihracatı, zaten Kore Savaşı dolayısıyla yüksek olan konjonktür nedeniyle, iyice yükselterek ithalat kapasitesini artırdı. Buna dış kredi kullanımındaki artışlar eklenince hızlı bir büyüme dönemi yaşandı.

Tablo: 5

1950-62 Döneminde Yatırım ve Tasarruflar

Yıllar	Yatırım/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Dış Tasarruf/ GSMH
1950	9.6	8.25	1.35
1951	10.27	8.13	2.14
1952	12.82	8.95	3.87
1953	12.41	9.68	2.73
1954	14.71	11.29	2.92
1955	14.28	11.89	2.39
1956	13.40	12.51	0.89
1957	13.15	12.42	0.73
1958	13.96	12.99	0.97
1959	15.63	12.60	3.03
1960	15.89	13.39	2.50
1961	15.01	11.80	3.21
1962	14.65	10.71	3.94

Kaynak: M.Durdağ (1973) s. 254

Özel kesimin sermaye birikiminin otofinansman yoluyla gerçekleştirilmesi amaçlanmıştı. Bu nedenle, kurumlar vergisi oranı % 10 oranında tutulmuş, vergi harcaması anlamına gelen teşvikler uygulamaya konulmuş ve 1951'de kredi maliyetlerini ucuzlatmak amacıyla mevduat faizleri düşürülmüştü.

Fakat 1954'te tarımsal üretimdeki şiddetli düşüş, ihracat kapasitesini daraltırken Kore Savaşı'nın sona ermesi dış ticaret hadlerini tarım ürünleri aleyhine döndürerek, ihracat gelirlerini ve ithalat kapasitesini sınırladı. Böylece, ithalat finansmanı için ihraç gelirleri yerine dış kaynak kullanımının gereği iyice arttı. Burada seçilebilecek iki almaşık vardı: Ya biriken borçlara bir çözüm getirmek için yatırım ve büyüme oranları düşürülecek, ya da özel kesimin sermaye birikimindeki ağırlığına son verilerek cebri tasarruf yöntemleriyle yurtiçi tasarruf oranı yükseltilecekti. Böylece 1950-53 yılları arasında yaşanan hızlı büyüme döneminin konjonktürel bir olgu olduğu, liberal politikalarla sermaye birikiminin hızlandırılamayacağı bir kez daha görülüyordu (Tablo 5).

1954'ten sonra yurtiçi tasarrufların yükseltilmesi için vergi sisteminde yapı-

Levent Şahverdi Arşivi

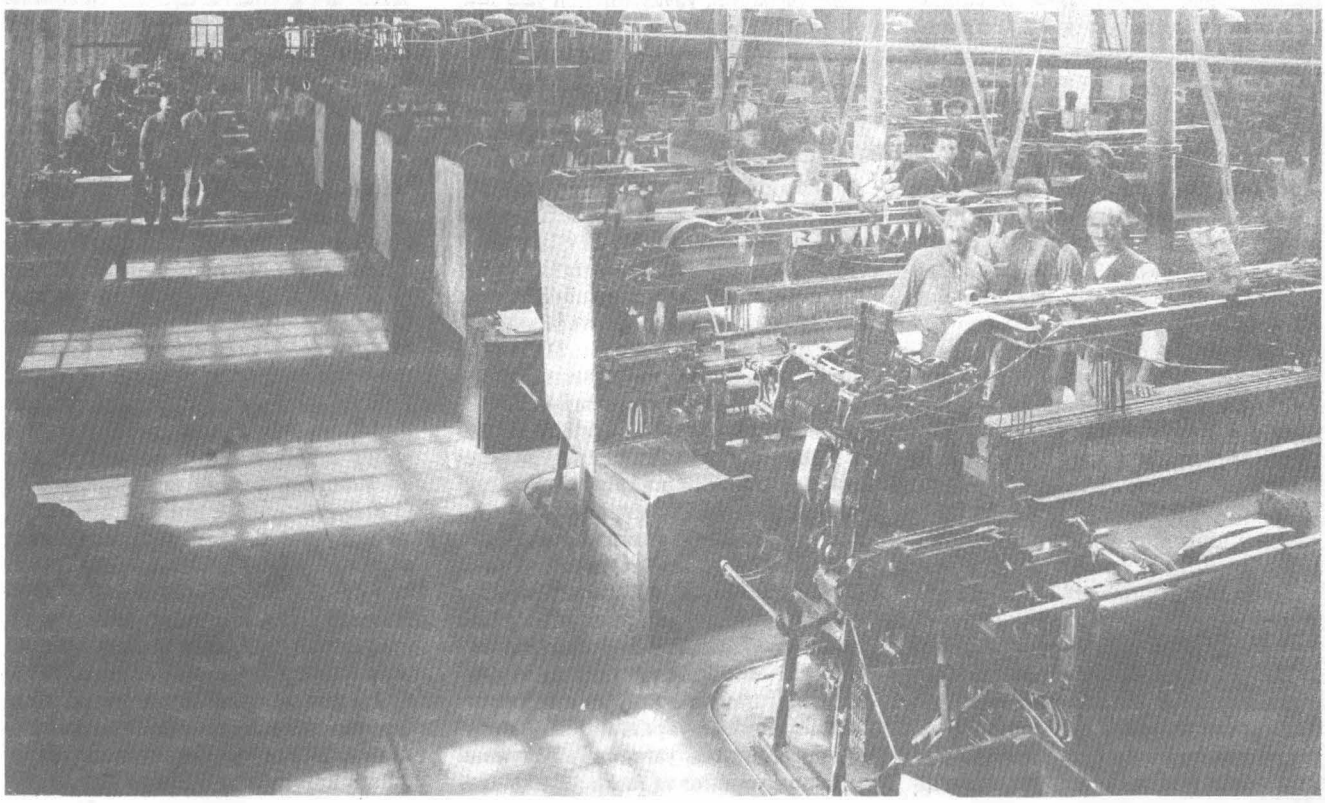
lan birçok değişikliğe karşın istenilen sonuç alınamadı. Buna karşılık açık finansman ve cari harcama kısıntıları kamu kesimi sermaye birikimini hızlandırmada kullanılan yollar oldu. Ancak bu önlemlerle bile yurtiçi tasarruflarda, istenen büyüme düzeyini sağlayacak yatırım oranlarına ulaşılamadığı için dış kaynak kullanımı sürdürüldü. Dış kredi geri ödemeyi mümkün kılacak tasarruf artışını sağlamadan ödemeler bilançosunu dengeye getirecek, aynı zamanda da sermaye birikiminin hızını yavaşlatacak önlemleri geciktirmek için kullanıldı. Ancak bu sürede enflasyon ve aşırı değerli tutulan döviz kurunun birlikte sürdürülmesinin yarattığı çarpılmalar Türkiye'nin kredi alabilirliğini azalttığından 1956, 1957 ve 1958 yıllarında dış tasarruf oranı % 1'in altına indi. Dış tasarruf oranı ancak 1958'deki devalüasyondan ve istikrar önlemlerinden sonra eski düzeyine yükselebildi. 1960 darbesi ise, yeni önlemlerin sonuçlarının alınmasına olanak vermeden gelir ve yatırımlar üzerinde olumsuz bir etki yarattı.

1960 darbesinden sonra başlatılan planlı dönemin uzun vadeli ana hatlarını çizen 15 yıllık perspektif plana göre yıllık ortalama % 7 düzeyinde hızlı büyüme öngörülüyordu. Bunu sağlayacak yatırımların finansmanı için yurtiçi tasarrufların artırılması gerekli görülürken, belirli bir süre için dış tasarruflardan yararlanmaktan da kaçınılmıyordu.

I. ve II. Plan dönemlerini kapsayan 1963-1972 yılları için öngörülen kadar olmasa da hem yatırım, hem de yurtiçi tasarruf oranlarında bir artış ortaya çıktı. Kamu tüketiminin GSMH'daki payı aynı kalırken, bu artış özel tüketimdeki azalmadan ve vergi yükündeki artıştan kaynaklanmıştır. Ancak, plan ve programlarda, yurtiçi tasarrufları artırmak için yapılan bütün isteklere karşın planlı dönemde de finansman kaynakları açısından bir değişme yaratılamamıştır. Dış tasarruf ihtiyacı azalmamış, sermaye birikimi açık finansman yöntemleriyle hızlandırılmaya çalışılmıştır. Özel kesimin sermaye birikimi yine otofinansman yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve bu yöntemi destekleyecek vergi harcaması ve ucuz kredi politikası sürdürülmüştür. Dış ticaret politikasında da yine 1950'lerde olduğu gibi aşırı değerli tutulan döviz kuru ve ithal yasaklarıyla bunların yarattığı rantlar tarım kesiminden dolaysız vergilerle kaynak toplayamamanın yan ürünleri olarak kalmıştır.

Bu aksaklıklara rağmen ilk iki plan döneminde marjinal tasarruf oranlarında ortalama tasarruf oranını aşan umut verici gelişme, 1970 devalüasyonunun yüksek dünya konjonktürünün ve beklenmedik bir kaynak yaratan işçi dövizlerinin, döviz gelirlerinde yarattığı artış, III. Planın iddialı hedeflerle hazırlanmasına yol açtı. Döviz girişlerindeki artışın para bazı

HERŞEY ENDÜSTRİLEŞMEK İÇİN: Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında zaten çok sınırlı olan endüstri kuruluşlarının birçoğu çalışamaz durumdaydı. Sağlam kalanlarınsa azınlıklardan olan sahipleri ve ustalarından bir bölümü yurt dışına göç etmişti. İşte o ortamda öncelikle temel tüketim mallarını üretecek endüstrinin kurulması için her olanak seferber edildi. Hereke'deki dokuma fabrikaları gibi 1800'lerde kurulmuş endüstri işletmeleri modernleştirilirken, özellikle 1933 Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı'yla bütün cebri ve gönüllü tasarruflar yeni fabrikaların kurulmasına yönlendirildi.

Levent Şahverdi Arşivi

üzerindeki genişletici etkisi, yatırımların hızlandırılması için yurtiçi kredilerdeki genişlemeyle iyice arttı. Bu sırada petrol krizinin dış ticaret dengesi üzerindeki olumsuz etkisi, bir süre önce çözümlenmiş gibi görünen dış kaynak sorununu yine gündeme getirdi. Bu gelişmeler sonucunda III. Plan dönemi için büyüme ve yatırım oranlarında hedeflenen büyüklükler gerçekleştirilirken dış tasarrufların yurtiçi kaynaklarla ikame edilmesi ve dolayısıyla marjinal tasarruf oranında beklenen artış ortaya çıkamadı.

Petrol krizinden sonra, dış dünya düşük konjonktürdeyken önce işçi dövizlerinin sağladığı rezervlerin erimesinin, daha sonra da kısa vadeli sermaye hareketlerinin finanse ettiği cari işlemler açığı, bunalımın geciktirilmesine neden olurken, bir yandan da yatırımların yurtiçi tasarrufların çok üzerinde seyretmesini sağlıyordu.

1958 devalüasyonu öncesinde olduğu gibi, 1976-79 arasında yaşanan ödemeler dengesi krizinde de temel sorun düşük büyüme ve dış denge almaşığı ile, hızlı büyüme ve yurtiçi tasarruf kaynaklarını harekete geçirme almaşığı arasında yapılması gereken seçimdir. Her iki bunalım da hızlı büyümeden fedakârlık edilmeden, fakat bunun gerektirdiği kaynak mobilizasyonunu gerçekleştirmekten de kaçınılarak, dış kaynak kullanımının irrasyonel biçimde sürdürülmesinden kaynaklanmıştır.

Hızlı büyüme dönemlerinin dış kaynaklı krizlerle kesintiye uğramaması için yurtiçi tasarruf oranının ya gönüllü tasarruf artışıyla, ya da vergi yükündeki sağlıklı bir ağırlaşmayla yükseltilmesi gerekir. Yüksek oranda dış kaynak kullanımı olmaksızın sermaye birikimini gerçekleştiremeyen ve hatta yaşayamaz duruma gelen Türk ekonomisinin, 24 Ocak 1980'de uygulamaya konan istikrar önlemleriyle yeni bir sermaye birikimi yöntemini benimsemesi amaçlanmıştır. Ancak kaynak sorunu açısından bu önlemlerin en önemli özelliği tasarruf kaynaklarını artırmak değil, tasarruf açığının yatırımların düşürülmesiyle kapatılmaya çalışılmasıdır. Yatırım ve tasarruflardaki düşüşün yanı sıra gelirdeki büyüme de düştüğünden, yatırım ve tasarruf oranları 1980 sonrası için yeterince açıklayıcı olamamaktadır. Ancak sabit fiyatlarla ifade edilen bir seride sabit sermaye yatırımlarının ve bunları karşılayan dış açığın, yurtiçi tasarrufların 1980 sonrasında 1977'ye göre azaldığını görebiliriz (Tablo 6).

GÖNÜLLÜ TASARRUFLARI ÖZENDİRME: Halkı modern ekonomi tutum ve davranışlarına alıştırmak, eğitmek ve genel politikalara desteklerini sağlamak için Cumhuriyetin ilk yıllarında hemen her konuda kampanyalar açılırdı. Gönüllü tasarrufları artırmak için kurulan Ulusal Ekonomi ve Artırma Komitesi'nin kampanyası gibi. Komite'nin hazırlattığı pankartlar, her büyük kentte olduğu gibi, İstanbul'un Beyazıt Meydanı'nda da asılıydı.

Finansman açığını kapatmak için sermaye birikimini yavaşlatmanın yanı sıra, tasarrufları artırıcı bazı önlemler de alındı. Bunlar içinde en önemlisi mevduat faizlerinin pozitif reel faiz getirecek veya buna yaklaşacak kadar yükseltilmesidir. Bu uygulamanın daha önce ekonominin tümü açısından yatırım sayılmayacak alanlara giden tüketilmeyen geliri, kredi olarak verilebilir alanlara çektiği için özel tasarruflar üzerinde olumlu etkisi olabilir. Ancak yine sabit fiyatlarla özel tasarruf miktarlarına bakıldığında banka mevduatındaki artışın tasarrufu artırmaya yetmediği görülmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, özel tasarrufları yapan kaynaklarda sermaye birikimini hızlandırma kararının gerçekleşmesi için mevduat faiz oranının yükseltilmesi yeterli değildir. Bunun için ilk önce özel kullanılabilir gelirin artması, sonra da özel tasarrufların yatırımlara kanalize edilmesini sağlayan finansal aracıların ve araçların gelişmesi, çeşitlenmesi gerekir.

Kamu kesimine gelince, bu alanda hem vergi kanunlarındaki değişikliklerle vergi gelirleri artırılmak istenmiş, hem de kamu tasarruflarında artış amaçlanmıştır. Vergi sisteminde yapılmaya çalışılan değişiklikler, kaynak yaratma ve finansman yükünün kesimler ve farklı gelir kategorileri arasında sağlıklı ve adil bir şekilde dağıtılmasına büyük bir katkıda bulunmamıştır. Kamu tasarruflarında 1980' den sonra görülen artış, kısmen açık finansmanı önlemek için yükseltilen KİT ürünleri fiyatlarına, kısmen de 1950'lerin sonlarında olduğu gibi personel giderleri ve refah harcamalarındaki kısıntıya bağlanabilir.

Kaynak sorununu acil hale getiren dış tasarruflar ise, gelirin negatif büyüme gösterdiği 1980 yılında % 5 gibi yüksek bir düzeyde kalmış, daha sonraki üç yıl içinde de amaçlandığı şekilde, yatırım ve büyüme geriletilerek bir miktar daraltılabilmiştir.

Türkiye'de Kaynak Yaratıcı İktisat Politikaları: Türkiye'de vergi gelirlerinin % 20'sini tutan âşarın 1925'te kaldırılmasından sonra, onu ikame edecek etkin bir verginin getirilemeyişi tasarruf sorunu açısından büyük anlam taşır. Sanayileşmeyi besleyen sermaye birikimi için gerekli tarım ve tarım dışı kesimler arasındaki fon akımları, tarımdan alınan dolaysız bir vergiyle gerçekleşmediği, toprak sahiplerinin tarım dışı yatırımları da önemli olmadığı için, iç ticaret hadleri kesimler arası dengeyi sağlamada en önemli araç haline gelmiştir. İzlenen iktisat politikaları, tarımdan dolaysız yolla kaynak aktarılamamasını telafi eden rantlar ve spekülatif kazançlarla sağlanan sermaye bi-

Levent Şahverdi Arşivi

rikimini desteklemiştir. Aşağıda ele aldığımız ve 1980 yılına kadar izlenen politikaların bir sonucu olarak ortaya çıkan mekanizmalara bu perspektiften bakılmalıdır.

Tarım dışı gelirin önemli bir kaynağı olan rantlar, makro düzeydeki politikalarla yaratılır. Türkiye'de tarım ve tarım dışı kesimler arasında kişi başına gelir farkı, benzer ülkelerin sanayileşme deneyimlerinin gösterdiğinin çok üzerindedir ve bu farkı tarım dışı kesimde sermaye birikimini kolaylaştıran rantlarda aramak gerekir. Örneğin 1965'te Türkiye'de tarım dışındaki faal nüfus başına düşen gelirin ulusal ortalamaya olan oranı 2.25'tir. Halbuki aynı yıl Türkiye'ye yakın kişi başına gelir düzeyindeki ülkelerde bu oran 1.52 ile 1.44 arasında değişir. Uluslararası ortalamalara göre Türkiye'de tarım dışı kesimdeki kişi başına gelir milli ortalamaya göre % 73-81 daha fazladır. 1965'te Türkiye'de nüfusun % 72'sini tutan tarım kesimi gelirin % 37'sini, nüfusun % 28'ini tutan tarım dışı kesim ise gelirin % 63'ünü aldığına göre, bu fark tarımdan dolaysız vergilerle alınamayan kaynağın boşluğunu doldurmak için yaratılan ve dağıtılan rantlara bağlanabilir.

Sermaye birikimini hızlandırması amaçlanan şartların en önemli kaynağı dış ticaret politikasıdır. Aşırı değerli tutulan döviz kuru ve ithalata getirilen kısıtlamalar bu politikanın iki yönüdür.

Döviz kuru aşırı değerli tutulduğunda, yani örneğin bir dolara ödenecek Türk lirası miktarı veri koşullar altında oluşan döviz talebini karşılayacak fiyatın altında tutulduğunda, döviz, onu kullanandan başkalarına ödetilir. Dövizin resmi fiyatıyla gerçek fiyatı arasındaki farkı ödeyenlerden birincisi, tarım ürünlerinin toplam ihracatta yüksek payı tuttuğu dönemlerde tarım kesimidir. Ayrıca, genel olarak ihracatta döviz kurunun aşırı değerli tutulmasını telafi etmek için prim ve subvansiyonlar uygulanıyorsa vergi mükellefleri ve kamu harcamalarından yararlananlar döviz kurundaki farkı ödemiş olurlar.

Dış ticaret politikasıyla yaratılan rantların ikinci kaynağı olan ithalat kısıtlamaları, bu politikalara konu olan malların iç piyasadaki arzını kısıtlar. İdari kararlarla bu malların ithalatını yapacaklar belirlenir. Bu malları ellerinde bulunduranlar fiyat belirleme gücüne sahip olduklarından, dünya fiyatlarının çok üzerinde bir fiyatla iç piyasada satarak bir rant elde ederler. Bu rantı, kısıtlama konusu olan mal tüketim malı ise tüketici, ara malı veya yatırım malı ise sanayici öder. İthal kısıntısı yurt içinde üretilen malları koruma amacı ile ithal yasağına dönüşürse, rekabetin ortadan kalkmasıyla bu ürünlerin yurtiçi ve yurtdışı fiyatları arasındaki bağ kopar ve yine fiyat belirleme gücünden dolayı, üretici için, ürettiği malların fiyatlarını yükselterek diğer kesimlerden kaynak aktarma olanağı doğar. Bu rantın bedelini, ilgili malı tüketen veya ara malı olarak kullanan herkes öder. Tarım kesimi pazara açıldığı ölçüde bu rantlara katkıda bulunur.

Döviz kurunu aşırı değerli tutarak tarım kesiminden dolaylı biçimde kaynak aktaran sermaye birikimi elverişli görünse de geri tepen bir silahtır. İhracatın cezalandırılması ve döviz kazandırıcı işlemlerin nispi kârlılığının düşmesi, kaynakların bu alanlara yönelmesini engeller ve sonunda döviz arzı azalır. Böylece döviz

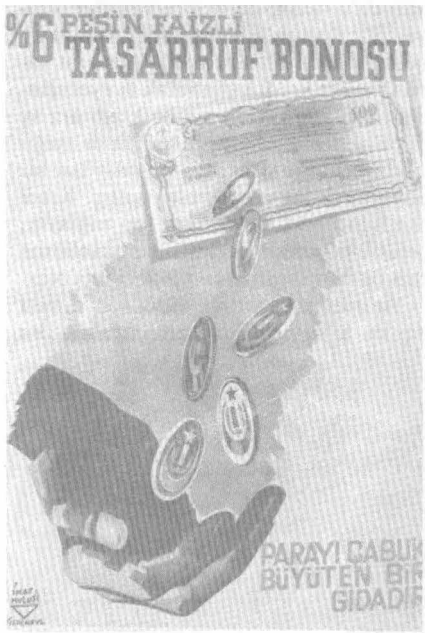
Tablo: 6

Planlı Dönemde Tasarruf ve Yatırımlar

(% olarak)

Yıllar	Yatırım/ GSMH	Yurtiçi Tasarruf/ GSMH	Yurtdışı Tasarruf/ GSMH
1963	17.07	12.66	4.41
1964	16.58	15.20	1.38
1965	16.57	15.68	0.89
1966	18.83	17.82	1.56
1967	18.84	17.06	1.01
1968	19.96	18.18	1.78
1969	20.14	18.60	1.54
1970	19.91	18.58	1.33
1971	18.74	17.89	0.85
1972	16.95	16.90	0.05
1973	18.05	21.87	1.13
1974	19.80	17.44	2.36
1975	22.93	17.75	5.18
1976	23.28	17.62	5.66
1977	25.24	18.21	7.02
1978	22.73	20.04	2.70
1979	21.95	19.95	2.01
1980	21.30	16.30	5.00
1981	23.95	20.44	3.51
1982	21.54	20.24	1.30
1983	19.98	17.69	2.29

Kaynak: 1) DPT
2) The Turkish Economy, 1981, TÜSİAD
3) 1984 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, TÜSİAD

CILIZ İÇ BORÇLANMA: II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye Hükümeti 1941 ve 1942'de iki kez iç borçlanma tahvili çıkardı. 1946'dan sonra ise iç borçlanma sürekli bir politika haline geldi. Ama ilk uygulandığı yıllarda bu yol pek de verimli olmadı.

Levent Şahverdi Arşivi

fiyatını ucuz tutmakla hızlanacağı umulan sermaye birikimi kesintiye uğrar.

Rant yaratan ikinci makro politika alanı para politikasıdır. Para politikası araçlarıyla özel kesime sağlanan iki rant kaynağı vardır: Bunlardan birincisi mevduat ve dolayısıyla kredi faizlerine narh koyarak, nominal faizleri enflasyon oranı altında tutarak, negatif reel faizler ortaya çıkarmaktır. Bu oranlarda kredi kullanmak kârlı olduğu halde, yatırım yapan herkes kredi kullanmak isteyeceğinden, krediler tayınlama ile kredi arz ve talebini dengeleyen faiz haddinin aşağısında dengeye gelir. Bu tayınlardan bir pay alınak ise gerçek bir ranttır. Kredi rantının bedeli bankalara fon sağlayıp, çeşitli nedenlerle negatif faiz oranlarına razı olanlar tarafından yüklenilmiş olur.

Yatırımların arttığı 1950 sonrasında banka sayısında görülen çoğalma bu ranttan yararlanma isteğinin bir göstergesi olarak alınabilir. 1953-59 arası dokuz yeni özel banka kurulmuştur. Ancak, aşırı değerli döviz kurunda olduğu gibi, faiz oranlarına da negatif reel getiri sağlayacak biçimde narh konulması bankalara yönelecek fonları kısıtlar.

Para politikası ile maliye politikasının ortak alanı olan kamu kesimi yatırımları ve bu kesimdeki kuruluşların işleyişi özel kesime de kaynak sağlar. Bu kuruluşlar kamu kesiminin finansman ihtiyacı kaynağını oluşturur. Merkez Bankası, kaynaklarını özel kesim aleyhine zorlarken, özel kesime de bazı rant veya rant benzeri olanaklar yaratır. Merkez Bankası'nın uyguladığı açık finansman politikasıyla kamu kesimindeki kuruluşların ürettiği ürünlerin düşük fiyatla satılması sağlanır ki, büyük kısmı ara malı üreten bu kuruluşlar, özel kesimin maliyetlerinin düşük tutulmasına katkıda bulunur. Yine bu politika çerçevesinde kamu kesimine çekilen fonlar yatırım harcamalarına gittiği ve özel kesim yatırımlarının verimliliğini artırıcı yatırımlar olduğu ölçüde, özel kesime dışsal faydalar sağlanır.

Tek başına alındığında bir kamu kesimi sermaye birikimi yöntemi olan açık finansman, anahatları çizilen bu yapıyı bütünleştirir. Açık finansman doğrudan rant yaratan bir uygulama olmamakla beraber, enflasyona yol açtığı ölçüde, rant yaratan mekanizmaların daha iyi çalışmasını ve özel kesime de kaynak yaratılmasını sağlar. Bunu sağlayan da fiyat belirleme gücü olanların, enflasyon sürecinde gelir bölüşümünü kendi lehlerine daha kolay değiştirebilmeleridir. Bu süreçte hem tarımdan kaynak aktarmada kalan tek yol olan fiyat makaslarının

DEĞİRMENİN SUYU: Demokrat Parti döneminde endüstrileşme için sürekli bir çaba gösterilmekle birlikte, bu değirmenin suyunun nereden, nasıl sağlanabileceği konusunda pek de gerçekçi çözümler bulunamadı. 1958'de hizmete giren Hirfanlı Barajı gibi altyapı yatırımları için dış kredilerden yararlanıldı, ama geri ödeme önlemleri alınamadı.

Levent Şahverdi Arşivi

tarım aleyhine döndürülmesi, hem de yukarıda sıralanan rant kaynaklarının işleyişi kolaylaşır.

Tasarruf Çeşitleri Açısından Türkiye'de Kaynak Sorunu: Önceki bölümde genel olarak gelişmekte olan bir ülkenin kaynak yaratma sorunlarına çizilen çerçeve, Türkiye için de geçerlidir.

• *Özel Kesim Tasarrufları:* Sermaye birikiminde özel kesimin ağırlığının her zaman vurgulandığı Türkiye'de hem bu konudaki çalışmalar çok azdır, hem de veriler ancak 1957'den bu yana mevcuttur.

Özel tasarrufların özel kullanılabilir gelire oranı 1957'den 1969'a kadar belirli bir trend artışı göstermemiş, % 11-12 dolaylarında oynamıştır. 1980 sonrasını yorumlamak ise verilerin tutarsızlığı nedeniyle zorlaşmaktadır. 1980 ve 1981'deki özel tasarruf oranlarındaki yükselme sabit sermaye yatırımlarının toplam yatı-

Tablo: 7

1981 Fiyatlarıyla Yatırım ve Tasarruflar

(Milyar TL)

	GSMH	İç Tasarruflar Kamu	Özel	Toplam	Sabit Sermaye Yatırımları	İç Tasarruf Açığı	Dış Açık
1977	6202	462	676	1138	1433	-295	438
1979	6354	166	1102	1268	1357	- 89	127
1980	6286	399	826	1225	1221	+ 4	382
1981	6554	564	777	1341	1241	+100	231
1982	6852	614	633	1247	1294	- 47	147
1983	7096	582	669	1251	1366	-115	162

Kaynak: Kepenek ve Türel (1983/84) s. 29, Tablo 2'den alınmıştır.

NE KADAR TASARRUF, O KADAR YATIRIM: 1958 öncesi bunalımın bir benzeri de 1976-1979 döneminde yaşandı: Yetersiz iç tasarrufa karşın, dış tasarrufa dayalı yüksek büyüme hızı. Bunun sonucunda altüst olan ödemeler dengesini düzeltebilmek için, 1958'in iktidar yiyen istikrar önlemleri gibi, 24 Ocak 1980 Kararları alındı. 24 Ocak Kararları'nın uzantısı olarak çıkarılan Temmuz 1980 Bankalar Kararnamesi'yle de faiz oranlarının yükselmesi sağlanarak gönüllü tasarruflar artırılmak istendi. 38 banka temsilcisinin faiz oranlarını belirlemek üzere 6 Şubat 1981'de yaptıkları toplantıdan bir görünüm.

Levent Şahverdi Arşivi

rımlar içindeki düşen payı dolayısıyla stok artışlarını beslemiş olabilir. 1980 yılı için sayılabilecek bir başka etken de, faiz rejimindeki değişiklik nedeniyle artan mevduatın, ilk yılda faiz geliri dolayısıyla meydana gelen tüketim artışının fazla olmayıp, tasarrufları artırıcı etki yaratması olabilir. 1980'lerde izlenen politikalar sabit sermaye yatırımlarını hızlandıracak nitelikte olmadıkça, özel tasarruflardaki artış etkin bir şekilde değerlendirilemez (Tablo 7).

Özel tasarruf kaynakları olan hane halkı ve kurumlar arasındaki seçim Türkiye'de her zaman ikinciler lehine yapılmıştır.Kişi başına gelir düzeyinin geçimlik tüketimden çok fazla olmadığı tarımsal faal nüfusun toplamdaki payının % 80'e yakın, tarımsal gelirin milli gelirdeki payının da % 45 ile 50 gibi bir ağırlığa sahip olduğu 1950'li yılların başlarına kadar hane halkı tasarruflarından kaynak katkısı beklemek olanaksızdı. Yatırımların sermaye şirketleri tarafından yapılmasını teşvik etmek amacıyla 1950'de çıkarılan Gelir ve Kurumlar Vergisi çiftinden Kurumlar Vergisi'nin oranı % 10 gibi düşük bir düzeyde tutulmuştu ve vergi gelirlerinden feragat edilerek özel sermaye birikiminin bu yolla gelişmesi teşvik edilmek istenmişti. Hane halkı tasarruflarından yararlanmanın olanaksızlığı otofinansmanı zorunlu kılıyordu. Sermaye kesiminin büyüyebilmesi için tarımda dolaysız yoldan kaynak sağlanamadığı için, otofinansman, önceki bölümde ele alındığı şekilde, kredi kullanımından, dış ticaretten ve kamu kesimince üretilen ara mallarına uygulanan düşük fiyat politikalarından kaynaklanan rantlarla desteklenmiştir.

Türkiye'de özel tasarruf oranını 1980'lere kadar inceleyen bir çalışma yoktur. Ancak 1957-68 dönemini kapsayan bir çalışma (Durdağ, 1973) Türkiye'de tasarruf oranının ne mutlak gelir hipotezine, ne de büyüme oranına uygun sonuçlar vermediğini ortaya koyar (Tablo 8).

Kişi başına gelir ile özel tasarruf arasında anlamlı bir ilişki bulunmayışının nedeni, ya diğer etkilerin daha ağır basması, ya da gelir artışının bir değişme yaratacak kadar büyük olmayışıdır.

Tasarruf oranını değiştiren bir başka etken, değişik tasarruf oranlarına sahip gruplar arasında gelir bölüşümünün değişmesidir. Türkiye, gelirin, gelişmekte olan ülkelere göre daha adaletsiz dağıldığı bir ülke olmasına karşın, düşük tasarruf oranına sahiptir. Bu durum, gelirin yalnızca yüksek gelir grupları lehine dağılımının toplam özel tasarrufları yükseltmeye yetmediğini göstermektedir. Yüksek gelir grupları arasında bulunan büyük toprak ve mülk geliri sahiplerinin, düşük tasarruf oranlarına sahip oldukları düşünülebilir. Şu halde gelirin ancak sermaye birikimine karar vermiş olan dinamik gruplar lehine dağılımı, tasarruf oranını yükseltebilir.

Bu dinamik gruplar arasında, 1950'lerden başlayarak çeşitli teşviklerle büyümesi amaçlanan sermaye şirketleri en belirgin olanıdır. Ancak, çeşitli politikaların yan etkileriyle kurumlaşmış sermaye şirketlerinin sayıca artışı gecikmiştir. Ayrıca, kredi kullanımını ucuza getiren politikaların uzun yıllar uygulamada kalışı, dağıtılmayan kârların yatırıma dönüşmesini yavaşlatmış, yatırımların öz sermaye yerine borçla finanse edilmesini teşvik ederek özel tasarruf oranını düşürücü etki yapmıştır.

Çok tartışmalı bir konu olan tasarruf-faiz oranı ilişkisi, kısa dönemde özel tasarrufları kendi başına artırmaya yeterli bir değişken değildir. Ancak Türkiye'de enflasyon oranları yükselirken mevduat faizlerinin uzun yıllar sabit tutulmasının -her ne kadar banka mevduatı tasarrufların kesin bir göstergesi olmasa da- özel tasarruflar üzerindeki olumsuz etkisi yadsınamaz. Otofinansman lehine yapılan tercihle birlikte, özel tasarrufçulara değişik menkul değerler sunabilecek bir sermaye piyasasının gelişmemiş oluşu da özel tasarrufların artmamasının başka bir nedenidir. Toplam tasarruflardaki ağırlığına karşın, hane halkı tasarruflarına yönelik menkul değerlerin geliştirilmemiş ve bunlara pozitif reel getiri sağlayan politikaların kullanılmamış oluşu, özel tasarrufların düşüklüğünü açıklayan anlamlı bir nedendir. Bununla birlikte, nasıl fon kullanımını ucuzlatan politikalar, aşırı fon talebine ve kaynak kıtlığına neden oluyorsa, soruna yalnızca fon arzı açısından bakılarak tasarrufların artırılmasının amaçlanması da bu kez fonların yatırılabileceği alanları sınırlar. 1980 sonrasındaki gelişmeler bu ikinci yaklaşıma bir örnektir.

Mali aracı kuruluşların özel tasarruf artışına yapabileceği katkı önceki bölüm içinde ele alınmıştı. Türkiye'de 1980'lerde bile bir sermaye piyasasının kurulamamış oluşu, bankaları mali aracı kuruluşlar arasında en önemli kesim haline getirir. Ancak, bankaların tasarrufçu ve yatırımcılar arasında aracılık işlevi görmek yerine, mülkiyet yapılarından dolayı bizzat yatırımcı durumuna girmeleri, Türkiye'de finans sektörünün kaynak israf eden, rant yaratan bir niteliğe bürünmesine neden olmuştur.

Kamu Kesimi Tasarrufları: Türkiye'de vergi yükünün Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'ların başlarına kadar % 9'la 11 gibi düşük bir düzeyde kalması hem kamu kesimi kaynaklarını, hem de genel tasarruf oranını sınırlayan önemli bir nedendir. Özet olarak milli gelirin büyük bir kısmını tutan tarımın rasyonel bir şekilde vergilendirilemeyişinden ve küçük çaplı işletmelerin yaygınlığının vergi sisteminin etkinliğini sınırlamasından kaynaklanan vergi gelirlerindeki yetersizlik, 1970'e kadar birçok kez değiştirilen Gider Vergileri ile 1970'ten sonra da enflasyon nedeniyle verimi artan gelir vergisiyle kapatılmaya çalışılmıştır. Vergi yükünün kesimler arası dağılımı açısından bakıldığında, gider vergilerinin Çoğu KİT'ler tarafından üretilen temel sınai mallar üzerine oturduğu ve küçük çaplı işletmelerin bu verginin kapsamı dışında kaldığı görülmektedir. Böylece vergi toplayan kamu kesiminin aynı zamanda vergi mükellefi olduğu ve KİT ürünlerine vergiyi yansıtacak biçimde zam yapılmadığı için vergi gayretine bir katkı ol-

Tablo: 8

Özel Tasarrufların Özel Kullanılabilir Gelire Oranı

Yıllar	(%)
1957-1962	11.32
1963-1967	10.5
1968-1973	12.6
1974-1979	11.2
1980	15.2
1981	14.6
1982	11.9
1983	11.6

Kaynak: 1957-62, M. Durdağ (1973)
1963-81, 1983 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, TÜSİAD
1982-83, 1984 Yılına Girerken Türk Ekonomisi, TÜSİAD

Levent Şahverdi Arşivi

"KİŞİSEL TASARRUFU BİLMİYORUZ": Özel tasarruf kaynakları arasında politik tercihler hep kurumlardan yana kullanılmıştır. Kişi başına kullanılabilir gelirin hemen hemen geçimlik tüketim düzeyinde kaldığı ve faal nüfusun % 80'ini oluşturan tarım kesiminde, 1950'lere dek tasarruf yapılması zaten son derece güçtü. 1950'de çıkarılan Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi de bu anlayışı yansıtıyordu. Kurumlar Vergisi çok düşük tutulurken, öbür makroekonomik politikalarla tarımdan endüstriye yüksek oranda kaynak aktarılmıştır.

madığı ortaya çıkmaktadır. 1970'lerden sonra vergi yükünde % 20'ye kadar görülen yükselme ve dolaylı-dolaysız vergilerin bileşiminin dolaysızlar lehine çevrilmesi, vergi sisteminin sağlıklı bir evrim geçirdiği izlenimini verebilir. Ancak bu gelişmeler enflasyon nedeniyle çarpılan gelir vergisinin ücretli kesimin ödediği vergileri artırmasından kaynaklanır. Önemli bir kısmı kamu kesiminde istihdam edilen ücretlilerin ödedikleri gelir vergisindeki artış, büyük bir nakit akımı yaratmadan saymanlık hesaplarında yer aldığı için görünüşte bir artıştır. Bu nedenle verginin özel kesimden kamu kesimine fon aktarma işlevi zayıflamış olur.

Cari harcama kısıntılarına gelince, bu yöntemden en belirgin biçimde 1953-60 döneminde, toplam kamu harcamalarının milli gelirdeki payı düşerken cari harcamaların toplam harcamalardaki payının % 60'tan % 40 düzeyine kadar indirilmesiyle yararlanılmıştır. 1948-59 yılları arasında aynı nominal ücret düzeyinde istihdam edilen kamu personelinin hem mutlak, hem nisbî olarak fakirleşmesi, sermaye birikiminin yükünün bu kesim tarafından yüklenildiğini ortaya koyar. Diğer dönemlerde, cari harcamaların toplam harcamalardaki payında genel bir azalış görülse de toplam harcamaların artan payı ile dengelenir.

1933'te Merkez Bankası'nın kurulmasıyla devletin sağladığı senyoraj hakkı, ilk kez İkinci Dünya Savaşı sırasında bütçe açıklarının karşılanması için kullanılmış ve daha sonra sürekli olarak başvurulan bir yöntem olmuştur. Türkiye'de para bazındaki artışların kamu sektörünün Merkez Bankası'na borçlanmasından, para arzındaki değişmelerin de en çok para bazından etkilendiği çeşitli nicel çalışmalarla kanıtlanmış bir olgudur. Para arzındaki artış reel gelirdeki büyümeye ve para talebine bağlı olarak, belirli bir düzeye kadar, fiyat artışına neden olmaz. Ancak, açık finansmanın kısa dönemli kaygılarla, bu düzeyi çok aşacak biçimde kullanılması, Türkiye'de enflasyonu açıklayan en kuvvetli etken olmuştur. Enflasyon halkın elinde tuttuğu nakit paradan alınan bir vergi gibi yorumlanabilir. Bununla birlikte, zaman içinde değişen beklentiler nedeniyle, bu vergiden elde edilen gelir gittikçe azalır, veya aynı geliri sağlamak için gittikçe daha fazla emisyon yapılması gerekir. Enflasyonun bir finansman kaynağı olarak uzun dönemde kurumasının yanında daha önceki bölümlerde ele aldığımız kaynak mobilizasyonu ve dağılımında yarattığı çarpılmalar da göz önüne alınırsa, uzun dönemde ne kadar elverişsiz bir tasarruf yöntemi olduğu daha da berraklaşır.

Sonuç

Cumhuriyet döneminden önce sermaye birikimini hızlandırarak bir sanayileşme modelini oluşturacak bir müteşebbis kesimin ortaya çıkıp güçlenmeyişi, Türkiye'deki düşük tasarruf oranının ilk nedenidir. Cumhuriyet döneminde ise sorunu çözümlemek için yapılan devlet müdahalelerinin etkinliği, değişik dönemlerde dış koşullarla veya baskı gruplarıyla sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, sermaye birikiminin sağlam finansman kay-

Levent Şahverdi Arşivi

naklarıyla sağlanamamasında, ekonomi politikalarına yön verenlerin tutarlılıktan uzak, *ad hoc* kararlarının da payı büyüktür. 1950'lerde temelleri atılan ve planlı dönemde kurumsallaşan sermaye birikimi yöntemi düşük tasarruf oranlarını ve vergi gayretinin eksikliklerini, dış kaynak kullanımı, açık finansman ve rantlarla kapatmaya çalışmıştır. Tarım kesiminden dolaysız bir vergiyle kaynak aktarımı ise tabu haline geldiğinden, kullanılamamıştır. Zaman zaman ortaya çıkan liberalizm isteklerine karşın, cılız kalan ve ekonomiyi kendi kendini besleyen bir büyüme sürecine sokacak güçte olmayan bir müteşebbis sınıfın varlığında, devletin sermaye birikimini hızlandırmak için üstlendiği rol değişememiştir.

1970'lerin sonunda milli gelirinin %

REEL FAİZLERİ KIRPIP KIRPIP BİR BÖLÜMÜNÜ İKRAMİYE YAPARLARDI: Özel sektör girişimlerine ucuz kredi sağlamak için 1980'e dek banka mevduat faizleri düşük tutulmuştu. Enflasyon yükseldikçe reel faizlerin aşınması da artıyordu. Bankalar bu aşınan faizin bir bölümünü kredi kullanan firmalara aktarırken bir bölümünü de "ikramiye çekilişleri" yoluyla mevduat sahiplerinden küçük bir gruba dağıtıyordu. Bu lotarya yönteminin, düşük faizin tasarruflar üzerindeki olumsuz etkisini önemli ölçüde dengelediği söylenebilir.

5-7'si kadar dış kaynak kullanmadan yaşayamaz duruma gelen Türk ekonomisi sermaye birikim sorununa yeni çözümler bulmak zorunda kalmıştır. 1980 sonrasında tasarruf kaynakları arasında dış kaynağın öneminin -özellikle ekonominin ulaştığı boyutlar nedeniyle- azalması gerekmektedir. Yakın zamanlara kadar rahatça kullanılan açık finansman ise, yukarıda açıklanan sakıncalarından ötürü kullanılmak istenmemektedir. Bu durumda geriye kalan iki yoldan biri, vergi yükünde sağlıklı bir yükselme yaratacak vergi reformu, diğeri ise, gönüllü özel tasarrufları artıracak kurumsal değişikliklerdir. Her iki seçenekte de, geçmişte görüldüğü gibi değişik grupların muhalefetiyle karşılaşmak muhtemeldir. Bu nedenle, sanayileşme ve olgun bir ekonomiye kavuşma isteğinin ve bunu gerçekleştirmek için önerilen çözümlerin toplumun kendisinden gelmesi, yaşanan bunalımdan çıkış için şart olan yüksek yatırım ve yurtiçi tasarruf oranlarının gerçekleştirilmesini ve gerekli reformların ve politikaların saptanıp uygulanmasını kolaylaştırır ●

KAYNAKÇA

- Asaf Savaş Akat, "1981 Sonbaharında Türkiye Ekonomisinin Dış İlişkilerine Bir Bakış", *1981 Sonbaharında Türkiye'nin İktisadi Durumu ve Özel Sorunları,* (Seminer), Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, İstanbul, 1981.
- Yılmaz Akyüz, *Money and Inflation in Turkey,* SBF Yayınları, No. 361, Ankara, 1973.
- Figen Altuğ, "Devlet Memurlarının Mali Durumlarındaki Gelişmeler (1948-1960 Dönemi)", *Toplum ve Bilim,* Sayı 13 (Bahar 1981), s. 67-75.
- Üren Arsan, *Kamu Maliyesi Üzerinde İstatistiksel Bir Araştırma,* AÜ SBF Yayınları, No. 365, Ankara, 1973.
- Tuncay Bulutay-Yahya Tezel, Nuri Yıldırım, *Türkiye Milli Geliri (1923-1948),* AÜ SBF Yayınları, No. 375, Ankara, 1974.
- Kenan Bulutoğlu, "Türk Ekonomisinde Vergi Kaybı ve Önleme Çareleri", *Vergi Sorunları Dergisi,* (1978/1) s. 17-43.
- Melih Celasun, "Real and Monetary Aspects in the Turkish Economic Planning", *ODTÜ Gelişme Dergisi,* VII:I-2, s. 1-36, 1980.
- H. Chenery-M. Syrquin, *Patterns of Development, 1950-1970,* Oxford University Press, Washington, 1975.
- *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi,* 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980.
- A.K. Dasgupta, *Economic Theory and the Developing Countries,* MacMillan Press, London, 1974.
- Devlet Planlama Teşkilâtı, *Yıllık Program,* Çeşitli Yıllar.
- Mete Durdağ, *Some Problems of Development Financing: A Case Study of the Turkish First Five Year Plan,* Reidel, Dodrecht, 1973.
- Seyfettin Gürsel, "Bunalım ve Türkiye", *İktisat Dergisi,* 207 (Şubat 1982), s. 31-39.
- W.Hale, *The Political and Economic Development of Modern Turkey,* St. Martin's Press, New York, 1981.
- Yakup Kepenek-Oktar Türel, "Türkiye Ekonomisinin 1980'li Yılları ve Geleceği", *Yapıt* (Aralık-Ocak 1983/84), s. 7-35.
- Çağlar Keyder-Şevket Pamuk, "Türkiye'de Rantların Ekonomi Politiği", *Milliyet,* 12 Ocak 1979.
- W.A. Lewis, "Economic Development with Unlimited Supplies of Labour", *The Economics of Underdevelopment,* ed. Agarwala ve Singh, Oxford University Press, 1958.
- İzzettin Önder, "Aşarın Kaldırılması", *Toplum ve Bilim,* 13 (Bahar 1981), s. 76-92.
- H.W. Singer, "Deficit Financing of Public Capital Formation", *Accelerating Investment in Developing Countries,* ed. Agarwala and Singh, Oxford University Press, 1969.
- M. Singer, *The Economic Advance of Turkey, 1938-1960,* Turkish Economic Society, Ankara, 1977.
- S.K. Singh, *Development Economics: Some Findings,* Lexigton Books, Toronto, 1975.
- TC Maliye Bakanlığı, *Bütçe Gelirleri Yıllığı, 1977-1978,* Ankara.
- TC Maliye Bakanlığı, *Yıllık Ekonomik Rapor,* Çeşitli Yıllar.
- TÜSİAD, *1983 Yılına Girerken Türk Ekonomisi,* İstanbul, 1983.
- TÜSİAD, *1984 Yılına Girerken Türk Ekonomisi,* İstanbul, 1984.
- United Nations, *Statistical Yearbook,* 1975.
- Memduh Yaşa, *Devlet Borçları,* Sermet Matbaası, İstanbul, 1983.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'de Kambiyo Rejimi

Raif Bakova

Kambiyo denetimi günümüzde basit bir döviz işleminin çok ilerisinde, ülke sanayiini, finans kesimini ve doğal kaynaklarını korumak için uygulanan bir ekonomik silahtır. Dolaylı ve dolaysız yoldan dışalım mallarını kısıtlayarak (kotalar) yerli endüstrileri; sermaye hareketlerine sınırlamalar getirerek finans kesimini (döviz işlemleri, bankacılık, para değeri) korumak ve yabancı yatırımcıların girişimlerini düzenleyerek (yabancı sermaye yasaları) doğal kaynakların sömürülmesine engel olmak mümkündür.

Yerli ekonomiyi koruma düşüncesiyle (kamu yararı) dış ekonomik ilişkilerin devlet tarafından yönetilmesi ve bu düzenin özel ceza hukuku ile desteklenmesi *kambiyo denetimini* oluşturmaktadır.

KANUNU İMZALAYAN BAKAN: 1929 Bunalımı'nın ulusal ekonomiye yaptığı olumsuz etkileri ortadan kaldırmak amacıyla hazırlanan 25 Şubat 1930 tarihli "Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 1567 Sayılı Kanun", Atatürk, İsmet İnönü ve dönemin Maliye Bakanı Fuat Ağralı tarafından imzalanmıştı.

Cumhuriyet Döneminde Kambiyo Denetimi (1. Dönem)

Cumhuriyetin genç yöneticileri para/kambiyo işlemlerinin önemini kavrayıp, ülke yararına bir düzenleme yapmak istediklerinde Büyük Ekonomik Bunalım'ın etkileri de kendisini göstermekteydi. Gerçi 24 Temmuz 1922 tarihli "Esham ve Tahvilat Borsaları Nizamnamesi" var ise de, hiçbir etkinliği bulunmuyordu.

Dünyadaki kötü ekonomik gidişin yanı sıra, 1929, Türkiye'nin ilk borç taksidini ödeme yılı idi. Aynı zamanda kıtlık nedeniyle 13 milyon TL'lık tahıl ithali, gümrük tarifelerindeki değişimden dolayı 50 milyon TL spekülatif ithalat artışı, serbest ekonomik işleyişe devletin bazı düzenlemelerle katılmasını gerektirdi.

Kambiyo konusunda ilk önemli düzenleme 1447 sayılı "Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu"dur. Yasayla kambiyo ve yabancı paraların serbest piyasada alım ve satımı yasaklanmış, bazı yaptırımlar öngörülmüştür. İthalat ve ihracatta ulusal ekonomi yararına hükümler içermeyen ve yaptırımları spekülatörler karşısında yetersiz kalan bu yasanın ertesi yılında *1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Yasası* çıkarılarak, devletin kambiyo denetimi uygulaması sağlanmıştır. Serbest piyasa (para borsası) işlemlerinin yasaklanması ile birlikte TL'nin konvertibilitesi de kaldırılmıştır.

Bugünkü döviz hukuku ve kambiyo politikamızın başlangıcı önce 1447 ve ardından geçici olarak çıkarılan ve hâlâ yürürlükte olan 1567 sayılı yasadır. Ana felsefesi 1929 ekonomik bunalımına karşı para değerini korumak olduğu ileri sürülen bu yasalar aslında ulusal ekonomi politikası uygulanmasını sağlamaya yöneliktir.

"Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Yasası" 16 Mayıs 1929 tarihinde, 7 bölüm ve 59 maddeden oluşan biçimiyle Meclis tarafından kabul edildi. Bu yasa Türkiye'de gerçek anlamıyla kambiyo denetiminin başlangıcıdır. Yasa, kambiyo spekülasyonunu önlemek, döviz alım ve satımlarını kısıtlamak, döviz dağılımı listesi düzenlemek gibi yetkileri Maliye Bakanlığı'na vermekteydi. Borsa işlemleri ve Maliye Bakanlığı'nın borsayı kapatma yetkisi de yasada yeralmaktaydı.

Yasaya karşın 1929 yılı ödemeler dengesi açığının 111 milyon lirayı bulması ve Sterlin'in değerinin 10.32 TL'ye yükselmesi üzerine kambiyo denetiminin yeterli olmadığı kanısına varıldı. Hükümet TBMM'den kendisine olağanüstü yetkiler verilmesini istedi. Kambiyo ve para işlemlerinde denetimin etkin olmamasının bir nedeni de 1447 sayılı yasada yer alan ceza hükümlerinin yetersizliğiydi. Ceza hükümleri başlıklı 6. bölümde öngörülen cezalar, geçici veya sürekli olarak borsadan çıkarılma ve 200 liraya kadar para cezasıydı.

"Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 1567 Sayılı Kanun" o güne kadar para ve kredi piyasasındaki kötü işleyişe son vermek, var olan spekülatif işlemle-

Levent Şahverdi Arşivi

ri yasaklamak ve ülke yararına ekonomik önlemler alınmasını sağlamak amacıyla 20 Şubat 1930 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilmiş ve 25 Şubat 1930 gününden itibaren yürürlüğe konulmuştur. İlk şekli 7 maddeden oluşan yasa, Bakanlar Kurulu'na ekonomiyi düzenleme amacıyla "yasa hükmünde kararname" çıkarma yetkisi veriyor, yargılama usulleri ile ceza hükümlerini içeriyordu. Önce sınırlı yetkilerle ve süreli olarak yürürlüğe konulan 1567 sayılı yasada sonradan değişiklikler yapıldı ve 1970 yılında yürürlüğü süresiz olarak uzatıldı.

Yedi maddeli ve hükümlerinin metni yaklaşık bir sayfa tutan 1930 yılının yasasının temel ilkeleri şunlardı:

- Kambiyo politikasını Bakanlar Kurulu düzenleyecek;
- Karar başlığı "Türk Parası Kıymetini Koruma" olacak;
- Kararlara aykırı hareket edenlere para ve hapis cezası (500 TL-100.000 TL/15 gün-iki yıl) verilecek;
- Türk Ceza Yasası'nın 358. ve 359. maddeleri uygulanacak;
- 1447 sayılı yasa yerine 1567 sayılı yasanın ceza hükümleri geçerli olacak;
- Yasa üç yıl için geçerli olup, Bakanlar Kurulu tarafından yürütülecek.

Sonradan kapsamında 3070, 4328, 5440 ve 6258 sayılı yasalarla önemli değişiklikler yapıldı. Altın ve kıymetli madenler yasa kapsamına alındı. Para ve hapis cezaları 1 000 TL-200 000 TL ve 7 ay-5 yıl olarak artırıldı. Yasaya aykırı eylemler ayrıntılı olarak belirtilip Türk parası işlemleriyle ilgili ceza yeniden düzenlendi. Teminat işlemi ve Hazine'ye gelir kaydı konularında Maliye Bakanlığı yetkili kılındı. Soruşturmaya ve yargılamaya ilişkin yeni hükümler getirildi. Yargı çevreleri belirlendi. Bilirkişi ve savcıların durumlarına açıklık kazandırıldı. Kovuşturmada "Meşhut Suçların Muhakeme Usulleri", kambiyo suçu konusunda ise "Ceza Muhakemeleri Usulü" ve "Amme Alacaklarının Tahsili Usulü" hakkındaki yasaların uygulanması hükme bağlandı.

Kambiyo denetimi yapacak kamu görevlilerinin belirlenmesi sırasında 1956 yılında kurulan Hazine ve Kambiyo Kontrolörler Kurulu elemanlarının yetkili olduğu, yasanın ek birinci maddesinde yer aldı.

Başlangıçta daha çok nakit hareketlerini denetlemek amacıyla düzenlenen 1567 sayılı yasa, ödemeler dengesi ve dış ticaret politikasının uygulanmasında önlemler alınması amacına yönelik bir yapıya kavuşturuldu. Yeni biçimiyle (7 asıl, 4 ek ve 1 geçici madde) ve yaklaşık beş sayfalık metniyle kambiyo denetim yasası olarak yürürlüktedir.

Özel ceza yasası olarak döviz hukukunda ayrı bir yeri olan 1567'nin adı, Cumhuriyetin ilk yıllarının temel felsefesine uygun olarak, ulusal para bilincini oluşturmak amacıyla yasanın ikinci maddesinde yer alır. Genelde kullanılan adı Kambiyo Denetim Yasası olduğu halde, yasa içeriğinde kararların "Türk Parası Kıymetini Koruma" başlığı ile düzenleneceğinin hükme bağlanması, Osmanlıdan devralınan dışa dönük ekonomik yapı ve yabancı sermaye egemenliğine bir tepki sayılmalıdır.

Yasanın 1. maddesinden alınan yetkiyle iki gün sonra (27 Şubat 1930) Cumhurbaşkanı K. Atatürk, Başbakan İsmet İnönü ve Maliye Bakanı Fuat Ağralı'nın da imzaları bulunan 1 sayılı karar yayımlandı. Böylece ilk kez Türkiye'de gerçek anlamda kambiyo denetimi başlatıldı. Döviz işlemlerine ilişkin ayrıntı ve değişiklikler buna ek kararlarla düzenlendi. Bugün sayısı 27'ye varan kambiyo kararlarının ilk 12'si 1930-1938 yılları arasındaki dönemde çıkarıldı.

7 Eylül 1946-24 Ocak 1980 (2. Dönem)

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yapılan ilk büyük devalüasyon ve IMF üyeliği ile Türkiye kambiyo tarihinde yeni bir dönem başladı. Artık alınan kararlarda bağlı olunan dış finans örgüt ve çevrelerinin etkileri vardı ve 1567 sayılı yasanın işlevi yasal dayanak olmaktan öteye geçemedi. Öyle ki "24 Ocak Kararları" adıyla bilinen ekonomik önlemler Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkındaki 1567 sayılı yasaya dayanılarak çıkarıldı.

1946 yılında 1 dolar 2.80 TL iken 300 liraya yaklaştığı bu dönemde (1946-1983) 1567 sayılı yasa, 6258 sayılı yasayla büyük değişikliğe uğradı. Yasaya dayanılarak, 13 sayılısı 1947 yılında olmak üzere kambiyo denetimi amacıyla 15 karar çıkarıldı.

Bu dönemde yürürlükte olan kambiyo denetiminin kuralları ve işleyişi 17 sayılı karar ile buna ilişkin Maliye Bakanlığı tebliğlerinde yer aldı. 1962 yılında çıkarılan 17 sayılı karar öncesinde çıkarılan kararlar 14 sayılı kararın saklı hükümleri dışında, yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca 18, 15 ve 21 sayılı kararlar da ekonomik işlevlerini yitirmeleri nedeniyle yürürlüğü uzun ömürlü olmayan uygulamalardır. Bu kararların konuları arasında, döviz işlemlerinin düzenlenmesi, fiyat kontrolu, petrol aramaları için fon kurulması, devalüasyon, tasarrufların yönlendirilmesi gibi ekonomik önlemler yer almıştı.

Yeni ekonomik anlayış ve kambiyo denetimi amacıyla düzenlenen ve 29 Aralık 1983'te yürürlükten kaldırılan 17 sayılı karar, 1962 yılında, 1567 sayılı yasaya dayanılarak çıkarılmıştı. Karar tüm döviz işlemlerinin nasıl yürütüleceğini düzenlemenin yanı sıra yabancı sermaye yatırımları ve kambiyo denetimine ilişkin hükümleri de içermekte idi. Aslında, özellikle 1950'lerden sonra kambiyo politikasıyla doğrudan ya da dolaylı ilişkili bir dizi yasal düzenleme yapılmıştır. Kambiyo denetiminin en etkin yöntemlerinden olan dış ticaret rejimi uygulamasına 1950 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile başlanmıştır. Artık Avrupa Ekonomik Topluluğu üyesi de olan Türkiye, "Dış Ticaret Liberasyon Kodu"nu uygulamaya koymuştur. Ekonomide serbestleşme ve dışa açılma politikasının sonucu olarak yabancı sermaye girişlerini düzenlemek üzere önce 5983 ve 5821 sayılı yasalar ve ardından halen yürürlükte olan 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası" çıkarılmıştır.

Kambiyo denetiminin yanı sıra, dış ticaret işlemleri, emisyon ve bütçe açıklarının etkisiyle Türk parasının değeri yine korunamadı ve 1958 devalüasyonu yapıldı. "İstikrar Kararları" olarak adlandırılan 4 Ağustos 1958 günlü kararlarla yeni önlemler alındıysa da başarılı olunamadı.

Bugünkü OECD'nin işlevini Kıta Avrupası ülkeleri arasında uygulayan OECE (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü) ve IMF uzmalarınca önerilen istikrar programı da 14 sayılı kararla uygulanmıştı. Kararla getirilen sıkı denetleme önlemlerinde başarılı olunamaması üzerine 1962 yılında yeniden bir düzenleme gereği duyuldu. Yaklaşık 21 yıl yürürlükte kalan 17 sayılı karar ve buna ilişkin tebliğlerle yeni "kambiyo rejimi" oluşturuldu. Bu arada 1958 yılı kararıyla getirilen primli kurların yarattığı kargaşaya Milli Birlik Komitesi'nin 65 sayılı yasasıyla son verilmiş, Türk parasının resmî kambiyo kuru 1 dolar 9 TL olarak belirlenmişti.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi